

ધૈખણવજળ

વર્ષ ૯]

એપ્રિલ - ૧૯૭૦

[૫૧ ૨]

અતુક મથિકા

પુષ્પ	લખ	લખક
૩ વૈરાગ્યમાં મુક્તિ નથી		ગુરુદાસ મથિક
૪ નજર કરું છું	...	હસિત બુવ
૪ ટીકા		હરખન્સ પટલ
૪ અમકાર		'શૂં વમ્'
૪ હા મની જમ		બાનુપ્રસાદ પ યા
૫ પરિભ્રમણ		'આયુતાય'
૯ ગાંધી યુગ ગદ્ય		વિહારી મહેતા
૧૧ ભગવતની ધરતી		વાસિવી બુસ્વાવ
૧૨ દવતાના વરદાન		ઓરદવિવસ
૧૩ મિત્રા અને ગતિ		દિલીપ ગધી
૧૫ નીલકંઠ		હરજીવન થ નરી
૧૭ રવ પૂમકેતુનો કવિતા		દમિત્રકુમાર જ્યોતી
૧૮ આર્વેદ અને એવાપથી		ડા મહેન્દ્ર જ્યોતી
૨૧ થાડા સ્મરણ		એક અતેવાસી
૨૪ ન દલાવ ભાગ		ગુરુદાસ મથિક
૨૫ અનોખી સ્વર્ગ સૃષ્ટિ		કુમારી પરિકાશ પારખ
૨૭ શિક્ષણમાં ક્રિયોગ		માહનભાઈ પટલ
૩૭ સત શિરોમણિ પુર દરવાસ		અમન માદી
૪૦ પરણું જરૂરી છે ?		ન પ્ર બુવ
૪૧ છાંટના છ કરી જવા આખ્યા		ઈ દુલાવ ગાંધી
૪૫ બાળા પૃથ્વીસિદ્ધ 'આશ્રદ'		ખનારસીદાન ચતુવ દી
૪૬ અવધાન		શિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે એક પ્રતિબ્ધ થાશે છ

પદરમી સુધીમાં એક ન મળે તો પાસ્ટ એ કિમ્પો તપાન કરી પછી કાઢી લેવાન જણાવવું એક શિલિકમાં પણ તે માફવાશે

ગમ તે મહિન ગ્રાહક થઈ થકાવ છે

આ મનિકમાં પ્રતિબ્ધ થતા વિચારો જ તે લખકોના છે સપાદક તે વિચારોમાં સમત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લખકોને]

પ્રેક્ષકન મા સરકૂનિ કલા શિક્ષણ અને લાલિય વિષયક લખાણ લવામાં આવ છે

લખાણ તાર્ મૌલિક તાજું હ વ અરી અપસા રહ છે કાગળની એક બાજુ થાલીથી લવવું

લવાનમ

દશમાં [વસ] ૮ રૂપયા પરદશમાં સોળ શિંગ

“ઐષ્યુવન”

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકો-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક માલિક વીરેન ગાંધી સ્પાદક નીતન ગાંધી ૨ રામકૃષ્ણનગર રાજકો-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન ત્યાન સુરેષ મુદ્રિકા રેષસકોર્સ રોડ ગાંધી

સર, અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી !

આપનો એવો સાથીતે દેના બેંકમાં બચતખાતું આપની બચત પર આપને વર્ષે ૩૩% વ્યાજ મળે છે નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની ભવિષ્યની જરૂરતો માટે નાણાં એકઠા કરવામાં સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી બક્ષે છે. આજે જ એક બચતખાતું ખોલો

દેના બેંક

રજિસ્ટર્ડ આર્ટિસ્ટ ટેલક્રેશન નાનકા બિલ્ડિંગ,
૧૭ હોર્નિંગેન સર્કલ કોટ મુંબઈ ૧

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૩	વૈરાગ્યમાં મુક્તિ નથી	ગુરુદાસ મલિક
૪	નગર કડુ છું.....	હસિત બુચ
૪	ટ્રીબી .	હરમન્સ પટેલ
૪	અધકાર ..	‘શુન્શમ્’
૪	ફોલમની જોમ ...	ભાનુપ્રસાદ પટેલ
૫	પરિવ્રામણ .	‘આયુતો’
૯	ગાંધી મુગ્ધ ગદ્ય ...	વિહારી મહેતા
૧૧	ભગવાનની ધરતી..	વાસિચી ગુરુવારેવ
૧૨	દેવતાની વરદાન ..	ઓરોરિયસ
૧૩	કવિતા અને ગદ્ય	દિલીપ ગાધી
૧૫	નીલકંઠ	હરજીવન જનમી
૧૭	૧૫ ધૂમકેતુનો કવિતા	દક્ષિણકુમાર જોશી
૧૯	આમુર્તેદ અને ઓલોપથી ...	ડા. મહેન્દ્ર જોશી
૨૧	લોહા કમરજો	એક અતેવાસી
૨૪	નંદલાલ જોડ	ગુરુદાસ મલિકજી
૨૫	અનોખી સ્વાન સૃષ્ટિ	કુમારી ચંદ્રિકા પારખ
૨૭	ત્રિકાલમાં ઉદ્યોગ ...	મોહનભાઈ પટેલ
૩૭	સ ત શિરોમણિ પુર દરગાહ	અમૃત મોદી
૪૦	પરલયુ જરૂરી છે ? ..	ન. પ્ર. બુચ
૪૧	છોટાના છાત્રી જોડા આંખો .	ઈન્દુલાલ ગાધી
૪૫	આખા પૃથ્વીસિંહ ‘આઝાદ’...	ખનારગૌહાત ચતુર્વેદી
૪૬	અવલોકન	સિ

સૂચના

[આવેશને]

દર માનની બારમી તારીખે એક પ્રતિજ્ઞ થાય છે

પંદરમી સુધીમાં એક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કારી લખને જાણવું એક શ્રેયિક્ષમાં હશે તો મોકલાશે.

ગમે તે મળિને આપક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સપાદક તે વિચારોમાં સમત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજાળ’માં સરકુનિ, કલા, શિવજી અને સાહિત્ય વિષયક લખામો લેવામાં આવે છે

લખાણ તારૂ, મૌલિક, તાજુ હોય અવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ સાહીથી લખવું

લેખન

દેશમાં [વરસનું] ૮ રૂપયા
પરદેશમાં સોળ શિંગ

“વૈષ્ણવજાળ”

૨-રામકૃષ્ણનગર
રાજકોટ-૨

સર અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી !

આપને એવો સાથીતે દેના બેંક માં બચતખાતું. આપની બચત પર આપને વર્ષે ૩૬% વ્યાજ મળે છે. નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની ભવિષ્યની જરૂરતો માટે નાણાં એકઠા કરવામાં સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી બહે છે. આજે જ બેંક ખુલતખાતું ખોલો.

દેના બેંક

રજિસ્ટર્ડ એન્ડેડ દેવકરણ નાનક બિલિમ્બ,
૧૭, હોર્નિંગ સર્કલ, કોલ્ડ મુખર્મ-૧

WITH BEST COMPLIMENTS

From

Amar Dye-Chem, Limited

Manufacturers of Dyestuffs & Chemicals

Regd. Office :

'RANG UDYAN'

Sitladevi Temple Road,
Mahim, BOMBAY-16.

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

To extend their maritime work through
business with India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the general trade with its cargo and
passenger service.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD., British Steam, Indian Lines, Bombay 1

SCINDIA

૧૯૪૮ને જોણે

અમેરિકન LIFE સામયિકમાં ૧૯૪૮ યાએથી પ્રતિ માનવની હોય તો કુદરતને જોણે જવામાં મારતવાસીઓ કરતાં અમેરિકનો આગળ છે. ત્યાં કંઈ જામાન જનમત જન્યુત અને તકેદારી રાખતો થઈ ગયો છે. કુદરતના સૌંદર્યનો જે નાથ માનવીના પ્રાણે થઈ રહ્યો છે તેમજ જલ, સ્વપ્ન, આકાશ અને વાયુને કબુલિત કરતા અનવનવતા વૈજ્ઞાનિક આધુણિક, સર્વનાશના અગ્નિમાં જવતલ દોખી રહ્યા છે તેનો પ્રતિકાર અમેરિકામાં થઈ રહ્યો છે. યુનિ-રસ્ટ્રીટી કેમ્પસનું મેદાન વિશાળ કરવા, આદે આવના વૃક્ષોને કાપવા રોકવા, વિદ્યાર્થી ૧૦ ફૂટ જિંચા વૃક્ષના ફૂંક ઉપર આશન જમાવીને બેસી જાય છે અને કહે છે વૃક્ષ કાપવા નહિ હશે; ઉગરોની રસેખામાં મોટર ગાડીઓ પેટ્રોલનો નકામે ખૂચાડો મુલામાં ઉડાડીને વાતાવરણથી શુદ્ધિ જોખમાયે છે માટે મોટર હોવા છતાં તેને નદી મલાવવા પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાવાય છે; એક જમન કંપનીએ અમેરિકાના ઇન્ડિયનમાં કેમિકલ કારખાનું નાખવાની જાહેરાત કરી તેની સામે આખા ગામે સત્યાગ્રહ ઘર કર્યો છે; લુઇસિયાના જમીન સરખી કરવા ત્યાં આવશે ત્યારે નાનાં બાળકો રસ્તા આડે ધુઈ ગયા હશે! અમે-રિકામાં દરિયાકાંઠાને (Sea Beach) કૃત્રિમ રીતે સુશોભિત કરી, સહેલાણીઓ માટે નહાવાની, સૂવાની, સૂરજનાનની સંવિધાઓ બિની કરવામાં આવે છે. આનાથી માનવીની દૃષ્ટિએ ઉપયોગિતા વધતી હશે પણ તે પ્રાચીન કુદરતી સૌંદર્ય તો જોવા મળતું નથી. આવી સામે જોણદ કરનારાઓ દરિયાકાંઠાની ચોક્કસ કરી, ઝાડી ઝાખરા પશુ ખેસવવાની ના પાડે છે! અને અને આદે જનમન જન્યુત કરાવે છે-ચોપા-નિર્મા વહેવાય છે-કુજેથ ચાલે છે અને બધા જ પક્ષના સોડો તેમાં સાથ આવે છે. સાચી વાન હોય તો વિરોધપક્ષીઓ પણ સહારની ના પાડતા નથી.

વાડ રે વાડ, અમેરિકા! એક જાણુ મંદને હથેલીમાં રમાડે છે અને બીજી તરફ એક વૃક્ષ છેદન ન થાય તેની કાળજી રાખે છે! કેમકુદરતની મદદથી બ્રહ્માંડના એક કોણે છે તો દરિયાકાંડે ઉભેલા ઝાડીઝાખરાની પણ ચિંતા કરે છે. અહીંસા ફૂલ જીટતો જ છે કે જારત જ્યાં જલ, વાયુ, પૃથ્વીને દેવ સ્વસ્થ કર્યાને મોર્મ કોળિયો પ્રકાર પહેલાં, પ્રથમ ગ્રાસ બહાર પાડે થાય છે ત્યાં કાંઈને કાંઈ વાતની પડી નથી. સાચોના હિસાબે જસો કપાય છે. ગંગા અને જમુનાની પાણીમાં રિફાઈનરીઓનો કચરો ઠસવાય છે અને પ્રાકૃતિક સૌંદર્યની ચિંતા સ્વપ્નામાંથી, ગાંઠનું ગોપી-મંદન ધસતા કવિઓ સિવાય કાંઈ કરતું નથી. કેવો જનગુણી વિનિષાત!

અલિધાળેટ

ભાવનગરથી ૪૫ કિલોમિટર દૂર ખંભાતના અખાનમાં અસિધાળેટ ખાતે સારના પેટ જમથી કાળુ પ્રવાહી સેનું સોધવાનો પુરુષાર્થ ૧૯ મી માર્ચે ૧૮૪૦ અને ઇન્દિરા ગાંધીના હસ્તે સારના પુરુષાર્થ સધું તે બનાવ, નો તેવ અંશોખન આ દરિયા પિરનારમાં મળ્યા આવે તો, સકરતી જની રહેશે. દરિયાથી તેવ કાંઈનું સહેલ નથી. જમીન માંથી પણ તેલ કાઢતાં ભલભલા રાષ્ટ્રો હાંડી જાય છે. સહભાગ્યે દક્ષિણ ગુજરાતની ‘બોમ્બેડાક’ નામે જાણખાતી પદો વિપુલ સકલતાથી જરેલી છે અને તેથી જ આ વિગટ સાદસ દાય ધરાયું છે. દરેક પુરુષાર્થના પશ્ચિમમાં તે દરિયા દાસ હોય છે. દરિયામાં પાણી અને મેળ જોના રક્ષા જળ વચ્ચે પેટ્રોલમાં જનારો રાષ્ટ્રકામ કરતું કેટલું કઠિન છે તેની માહિતી તો ‘ઓપરેશન સીપ ફોગ’ નિમે જોણનાં વાણુપચના અપવત જો-ચન સાહેબે આપી જ છે. જારતના ઇજનેરો આવું કાંઈ પાર પાડી શકે છે તે અવસ્થા મોરવને પાત છે. ખરેખર જો આ સુત્રમાંથી તેલ મળ્યા આવે તો એક નવો જ શક્યતા

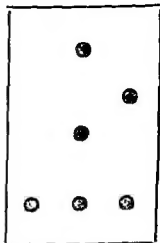
નજર કરું છું Δ હસિત યુવ

નજર કરું છું ચોગ્રમ : ઊભી જાંવી લિંચી વાડ,
આલીં છે ડગલે ડગલે આડ !

રીજ સવારે સુરજનો સકેત મળે છે જૂદો.
નીડ છાડતા પંખીનો કલચોર ઢળે છે જૂદો.
રવખનાં જૂદાં જૂદાં વાડ ?

આલીં છોક અડળું આવેલું રહ્યું ઉમેશાં ખોલુ ;
આલીં ચાલતાં થયુ કુડાળું ગળે વળગળું જોવું,
મળે ના પારખનાડું નાડ !

એક વાવતાં ઉખડે બીજી વસતી ઊભી વાડ !
વવાનાં ખડ ખડ હનતાં હાડ !

દ્રીઓ Δ હરખન્સ પટેલ

રવખ

નિવંજ વિચારો

ફૂટપાથે સુનારની

સ્થીપી ગ પીલ્પ

સિખરેથી ફેકે તમેલીમાં-

ફોરમની જેમ Δ ભાતુપ્રસાદ પંડયા

ફોરમની જેમ કરે ગુફતેગો ફરથીય જાંબુ છું એક એવા ફૂલેલુને,
આખા જે અગને ઊંચે રોમાંચ એવા જોવા દો નીરવનાં જોલુને !
ગુફી ગુફી ધાકું અડકેરા મોલ જે થભ્યા સમજને સીમાડે,
એવા તે સુર હવે સાંભળવા તલખુ જે આગળા અલખના ઉધાડે !
જાણતાં દીવા ના માગું દિવાને એક આશિર્વાદ જે અજવાળે રેલુને
ફોરમની જેમ.

રીશવ

ધરધરની રમત

રાતસ-રાતકુમારની વારતા

આપણે પીંજરમાં એ ડાંગેલેકુ ગાય

છેડેના પગરવમાં ઝેલીને રાખવા રમ્યજસુતા તાર તલસાટના
મિલનને કૂપ નથી પૂરતા અગાધ પેવાં ખજભજતાં નીરને ઉધાટનાં
અવગોના અખો સો ઊપડો છવાંગીને સરહદ બાધીને ઊભા વેલુને
ફોરમની જેમ કરે ગુફતેગો ફરથીય જાંબુ છું એક એવા ફૂલેલુને

અધકાર Δ હરમુખ પટેલ 'શૂન્યમ'

અધકાર આ કેટલો મોરે છે અધકારમાં;
ફૂલડાં થઈને કેટલો ફોરે છે અધકારમાં !
નુગ્ બનીને પી સકાય તો પીઉ છું,
થમ થમે ગાતામાં ને સંભળાય મનકારમાં !
રાતવરત ચોથાં એને ઘાકી ગયો છું,
પાનળો થઈને કેટલો ચૂસાયો નુસારમાં !

સતયા પુરડ તલ્લી આંખમાં છાને થજકે,
સહેજમાં નમીને માસ ખે ચાઈ આવશે પુકારમાં
ધરતી ભલે દાટે એને ફોઈ આમાપ જીડાતમાં,
જોઈ લો રંગ એનો કેવો બદલાય બહારમાં !
કળરમાં સાચ લઈ અધકારનો પોઢી લાથ,
એકજુ એકજુ અધકારથી મરજાય મઝારમાં !

કુદરતને ખોળે

અમેરિકન LIFE સામયિકમાં ૧૭૭ યએલી વાતો માનવાની હોય તો કુદરતને ખોળે જવામાં ભારતવાસીઓ કરતાં અમેરિકનો આગળ છે ત્યાં હવે સામાન્ય જનમન જનગૂત અને તકેદારી રાખતો થઈ ગયો છે. કુદરતના સૌંદર્યનો ને નાશ માનવીના હાથે થઈ રહ્યો છે તેમજ જસ, સ્વચ્છ, આકાશ અને વાયુને કમુવિત કરતા માનવજાતના વૈજ્ઞાનિક આયુષી, સર્વનાશના અગ્નિમાં જ્વલત હોમી રહ્યા છે તેનો પ્રતિકાર અમેરિકામાં થઈ રહ્યો છે. યુનિ-વર્સિટી કંપસનું મેદાન વિશાળ કરવા, આડે આવતા વૃક્ષોને કાપતા રોકવા, વિદ્યાર્થી ૧૦ ફૂટ ઊંચા વૃક્ષના ફૂલ ઉપર આસન જમાવીને ખેસી જાય છે અને કહે છે વૃક્ષ કાપવા નહિ દહએ, હજારોની સંખ્યામાં મોટર ગાડીઓ પેટ્રોલનો નકામો ધૂમાડો ઉઘામાં છોડીને વાતાવરણથી શુદ્ધિ નેજામાં છે માટે મોટર હોવા છતાં તેને નહી ચલાવવા પ્રતિજ્ઞાએ લેવાવાય છે, એક જર્મન કંપનીએ અમેરિકાના શહેરમાં ઠેમકલ કારખાનું નાખવાની જાહેરાત કરી તેની સામે આપ્પા ગામે સત્યામદ રાકે કયો છે છુલકોડોરો જમીન શરખી કરવા ત્યા આવશે ત્યારે નાનાં બાળકો રસ્તા આડે સુધે ગયા હશે! અમે રિકામાં દરિયાકાંઠાને (Sea Beach) ફ્રિનિ રીને સુશોભિત કરી, સહેલાણીઓ માટે નહાવાની, સૂવાની, સૂર્યસ્નાનની સુવિધાઓ ઊભી કરવામાં આવે છે. આનાથી માનવીની દૃષ્ટિએ ઉપયોગિતા વધતી હશે પરંતુ પ્રાકૃત કુદરતી સૌંદર્ય તો જેવા મળતું નથી. આની સામે જેહાદ કરનારાઓ દરિયાકાંઠાની ચોક્કી કરી, ઝાડી ઝાખરા પશુ ખેસવવાની ના પાડે છે! અને આને માટે જનમન જનગૂત કરાવે છે-સેપા-નિર્વા પહેચાવે છે- ઝુમેચ ચાલે છે અને બધા જ પક્ષના લોકો તેમાં સાથ આપે છે સાચી વાત હોય તો વિરોધપક્ષીઓ પશુ સહારની ના પાડતા નથી

વાઠ રે વાઠ, અમેરિકા! એક બાજુ ચંદ્રને ઠલેજીમાં રમીડે છે અને બીજી તરફ એક વૃક્ષ છે ન ન થાય તેની કાળજી રાખે છે! કોમ્પ્યુટરની મદદથી બ્રહ્માના બેઠે હકેલે છે તો દરિયાકાંઠે ઉગેલા ઝાડીઝાખરાની પશુ ચિતા કરે છે અફસોસ ફકન એટલો જ છે કે ભારત જ્યાં જસ, વાયુ, પૃથ્વીને દેવ સ્વચ્છ ક પોને માર્યા કોગિયો મૂક્યાં પહેલાં, પ્રથમ ગ્રાસ ક્ષણાર્પણ થાય છે ત્યાં કોમ્પેને કોષ વાતની પડી નથી લાખોના ઠિચાખે રજો કપાય છે ગગા અને જમુનાનાં પાણીમાં રિક્ષાઈનરીઓનો કચરો કવવાય છે અને પ્રકૃતિક સૌંદર્યની ચિતા અપ્યાગાદમાં, ગઈનું ગોપી ચંદન ધસતા કવિઓ સિવાય કોઈ કરતુ નથી કેવો રાગગુણી વિનિપાત!

અલિધાખેર

બાવનગરથી ૪૫ કિલોમિટર દૂર ખખાતના અખાતમાં અલિધાખેટ ખાતે સારના પેટળમાંથી કાગુ પ્રવાહી સોનું શેકવાનો પુરુષાર્થ ૧૯ મી માર્ચ ૨૦૧૭ અને ઇનિસ ગાંધીના હસ્તે ચારકાખું મુદ્દત થયું તે બનાવ, જો તેલ સંગ્રાપન આ દરિય ક વિસ્તારમાં ચળી આવે તો, ચક્રવર્તી બની રહેશે દરિયા તથી તેન કાદનું સહેન નથી જમીન માથી પશુ તેલ કાદનાં બવમલ રાફો હાડી જન છે સદ્જાગરે દક્ષિણ ગુજરાતની ‘મોગેહાઈ’ નામે ઝોગખાતી પકાં વિપુલ ચક્રવર્તાથી ભરેલી છે અને તેથી જ આ વિાટ સાદસ હાથ ધરાયું છે દરેક પુરુષાર્થના પગિણામ તો ઉરિને હાથ હોય છે દરિયામાં પાણી અને મોખ ઓના રક્ષી બળ વચ્ચે પ્લેટફોર્મ બનાવીને રાગકામ કરતુ કેટલું કઠિન છે તેની માહિતી તો ‘ઓપરેશન રીપ ફોગ’ નિ બોલના વાયુપચના અધ્યય જે સન સાહેમે આપી જ છે ભારતના ઈન્જનેરો આવુ કાર્ય પાર પાડી શકે છે તે અવસ્થ ગોરવને પાત્ર છે પરેખર જો આ શેઠગર્મથી તેલ મળી આવે તો એક નવી જ શક્યતા

પ્રભી જોડો અને દરિયાના વધુ ઊંડાં પાણીમાં વધુ મોટાં સાઇસો બારતે ઠાપ કરવા પડશે. પરી બર માની લઇએ કે દેશની જરૂરિયાત પૂરતું ખનીજતેલ આપી જ બુધિમાંથી પ્રાપ્ત થાય તેવી શક્યતા છે તો પણ તે એક વિરાટ સિદ્ધિ ગણાશે. રવાવસંબંધની જાગૃતમાં જે અનેક દેશોમાં પ્રરુપાર્થ માંથી રહો છે તેમાં પણ મુખ્ય છે-અનન, ઇન્ડો અને તેલ

અલે સ્ટેન્ડી ગાડનર

‘પેરી મેશન’ પાન દ્વારા અમરત્વ પ્રાપ્ત કરનાર જલમયી કથા લેખક ગાડનર અવધાન પામ્યા છે. અઘરૂર વધીસ તરીકે ભેળું લાગવા, આ તીરજી જુદિના ધારાસાંભી કલમ પકડીને લખતા યદ્ય ગયા અને પછી તો તેમના સર્જક ભેળમાંથી અખૂટ સરવાળીઓ કૂટતી રહી. લખવા માટે તેમણે લડી-યાઓ શેકવા પાયા. લખનારાઓ યદ્ય પણ ભેલનારની પાસે સામગ્રી ખૂટે જ નહિ તો તેના પુસ્તકોનું સર્જન સેકડોના દિશાએ થવું. અને નકસીની વળગી કરવા પણ ખાસ બહિતસાંભીને શેકવા પડે તેમનાં પાંચે કેવળ જમુસી પૂરનાં અર્થાંશિત ન હતા, અલ્યાધારણ જુદિના ચમકારા તેમાંથી નીકળતા ‘પેરી મેશન’ના નામથી તેમની મેગ્ઝીન અમરત્વ મળી. આ મહાન લેખકના સમાચાર પણ જોમિતા ટપકરી યડવા. તેમની અંદાજી વિષે દુનિયાને કાંઈ સાંભળવા મળ્યું નહીં. તેમની જ નવવકાયાઓ ના કાંઈ ગુઠ પાન જેવા તેઓ અત સમયે બની રહ્યા ઈતિહાસમાં આ લેખકનું સ્થાન લેનાર બીજો કોઈ ...કોને ખનર, બહુરના વસુ પરાં !

ધન્યવાદ

મુંબઈની રોટરી કલબને ધન્યવાદ ઘટે છે કેમ કે તેણે ધન્યવાદ આપવા જે પાનની વરખી કરી તે એક સમાજવાદી પાન છે માટે નહીં પણ દેખરહિત કારકીર્દી કરાવતા મુંબઈના એક ટેક્સી ડ્રાઇવર શ્રી નારાયણ કામટ છે જેણે ૪૫ વર્ષ મુધી મુંબઈમાં ટેક્સી ચલાવી છે છતાં એક પણ અકસ્માત થયો નથી મુંબઈમાં ટેક્સી ચલાવવી એટલું સમજવા બે વાતનું યાન જરૂરી છે. એક તો મુંબઈ

સરે અને પેડા ઉપર ચાલતા તેના ટ્રાફીકનું યાન અને બીનું મુંબઈજાઓનો મિલજ આ બે ઉપરાંત અલગજા ટેક્સી ચલાવવાની અદ્વજન નિપુણતા દેવી જેઈએ પડેછતા જે મટેવાનો બારતમાં આવે છે તે મુંબઈના રક્તાઓ ઉપરના ટ્રાફીકથી ડપાઈ જાય છે. એમ કહેવાય છે કે મુંબઈમાં જે કાંઈ વાહન ચલાવી શકે તેને પછી દુનિયાના કોઈ સદેશમાં વાંધા આવતા નથી ટેક્સી ડ્રાઇવર પિસ્તાલીય વર્ગો મુધી ટેક્સી ચલાવી દોષ તેથી ઇતિહાસ રચાતો નથી પણ એકપણ અકસ્માત વિના, મુંબઈ સદેશમાં ૪૫ વર્ષ ટેક્સી કાંઈ ચલાવે તો તેને વિરલ સિદ્ધિ ગણવી જેઈએ મુંબઈમાં તો ટ્રાફીકનું અનેક કાણાઓ દોષ છે, અને ધક્કોવાર તો આગળના વાહનને ધક્કો ન મારવામાં આવે તો ટ્રાફીક ‘જમ’ થઈ જાય છે. બાક નારાયણે આ મિદિ થી રીતે મેનરી તે તેમની પાસેથી જલજુ રજુ. અને જલોને ઓને તેની જલજુ કરવી રહી. કેમકે મુંબઈ તો યુ, રાજકોટ જેવા સદેશમાં પણ અકસ્માત કર્યા વિના આટનો સમય ટેક્સી ચલાવવી શકેલ નથી.

ત્રીજો વર્ગ - રેલવેનો

રેલવેના જલેટમાં મી નંદાજીએ નીળ વર્ગની ટિકિટો ઉપરનો વધારા પાછો બેચી લીધા. પેઈટફોર્મ પાસના પાંચ પૈસા થયું પાછા બેચી લીધા. આમ જેઈએ તો નંદાજી લામણીચીલ આદમી છે. વળી બજેટ કાંઈ તેમણે નેવાર કયું ન હતું માત્ર રજુ જ કયું હતું. તથાપણ ત્રીજવર્ગના મુલાકાતને પડતી હાલકોનો અજાસ કરવા તેમજ ત્રીજ વર્ગમાં અચાનક મુલાકાતી કરવાનો કાર્યક્રમ રાખ્યો છે તાજેતરમાં મુંબઈની પરાની ગાડીઓનો જવાદ તેમણે ચાખ્યો હતો. ખરી રીતે રેલવે પ્રધાને આવા જાહેર દેખારથી દૂર રહેવું જેઈએ. ત્રીજ વર્ગના મુલાકાતીની યુરકેપીઓનો ખ્યાલ જેરાથી પણ આવી શકે છે પરાની ટૂંકનો આદી જતી હોય અને સેકડો લેડા પાડિયા ઉપર બેલા હોય તે દરજ્જે તો કાયમનું છે. તે સિવાય મુખ્ય લાઈને ઉપર મેઈલ ટૂંકનોમાં ત્રીજવર્ગમાં બેલા રહેવાની જગાપણ મળવી મુશ્કેલ છે. અરે અદર દાખલ

ધવાની તો વાત કરો ! ખરેખર તો આ પરિસ્થિતિનો અંત આણવા શુ યત્ન શકે તેમ છે, અને જે કંઈ યત્ન શકે તેનો અમલ કરવાની વધુ જરૂર છે દા. તરીકે પરાંની ગાડીઓ વધુ ડબ્બા ઉમેરવા શક્ય છે ? ગાડીઓની સંખ્યા વધારી શકાય તેમ છે ? વળી આમાં વાંક રેલવે પ્રધાનનો કે રેલવેનો પણ ધણીવાર નથી હોતો. વધતી જતી વસ્તી જે અનેક કોષ્ટકો સર્જે છે તેમાં અન્ન, વસ્ત્ર અને રોકાણના પ્રશ્નો તો અસહ્ય હોવા જ છે જેવી રીતે બેરોજગારીનો પ્રશ્ન ઉઠ કરવો સહેલ નથી કેમકે દરવર્ષે નવા બેઠાંરો ઉમેરાતા જાય છે તેવી જ રીતે પ્રતિવર્ષે મુસાફરી કરનારાઓ વધે જ જાય છે તેમાં ન દાજી કરી કરીને શુ કરી શકે ? જ્યાં એક લાઇન છે ત્યાં ડબ્બા લાઇનનો ન ખાખ, નેરો ગેજ જે છે ત્યાં બ્રોડગેજ થાય તો કંઈ રાહત થાય પણ આને માટે નાણા ક્યા ? નાણા વિના નર નીમાણી શિવસેના

શિવસેનાએ એક દિવસ મુજબ બંધ રખાઈ તેનું મહત્ત્વ સ્વવિશેષ અંકાતુ જેઠાએ કાઢ્યો અને વ્યવસ્થા જળવવાની જવાબદારી જેને શિરે છે તે મહારાષ્ટ્ર સરકાર એક દિવસ માટે મુજબ ચહેરોના ઉપલો શિવસેનાને કરી દે એટલે આવી બધી જ સેનાઓ આ વાતમાંથી ધોડા લેશે જગજગમાં અને મદ્રાસમાં આનું પુનરાવર્તન નકારી શકાય નહિ, દેહરાત એવી રહે છે કે કેન્દ્ર એક માળાને મથકે બધા રાજ્યોને સામયી ચક્રો નહિ અને આ મસકા જુદા પડી જ જવાના. આના મૂળમાં કેન્દ્રની સત્તા કેન્દ્રીય નીતિજ રહી છે કેન્દ્રે ટપી રહેવું હોય તો દ્રવીડમુન્નેત્રનો ટેકો જેઠાએ-માર્કસવાદીઓનો પણ જેઠાએ વળી કેન્દ્રને અણમર્મા રાજ્યોમાં સત્તાનવી કરવા કેન્દ્ર જ હિલચાલ કરાવે, અને સ્થિરતા હેય ત્યાં પણ અસ્થિરતા આણવાના પ્રયત્નો કરે તે કોઈ દલાય અને અસ્થિર માનવનું ધોતક છે એમ લાગે છે કે વમગો ગિર્મા કરી કરીને ઇન્દિરાજી સોની તાવણી કરી રહ્યા છે કેટલાક એમ માને છે કે કેંગ્રેસના બે ભાગના પડ્યા તે સાર થતુ પણ વાસ્તવમાં વડેકાં જો જ બે ભાગમાં વડેકાં ગઈ

છે અને તેઓ પોતાની અંગત પક્ષંગીના ધોરણે પક્ષીય રાજકારણને જેતી રહી છે આને ધુવીકરણની તદુરસ્ત પ્રક્રિયા કહેવાય કે કેમ તે પણ એક પ્રશ્ન નથી. નહીતર 'શિવસેના'નો રાજકીય ઉપયોગ કેમ થઈ શકે ?

સિંધુના પાણી ?

ફરાકકાના ઝૂને પાકિસ્તાન વધુ અને વધુ ચરતું જાય છે. ગંગાનું પાણી પૂર્વપાકિસ્તાનમાં અમુક અંશે જરૂરી હશે જ્યાં સુધી સામાન્ય જળચક્રારી છે ત્યાં સુધી ત્યાં કોઈ બનાવકાંઈ, કચ્છ, કે રાજસ્થાનની જેમ કમોતે ચરતું નથી અને પાણી વિના વલવલતુ નથી.

પશ્ચિમ પાકિસ્તાન અને ભારતની સરહદો જ્યાં મળે છે ત્યાં પાકિસ્તાનની બાજુ સિંધુની નહેરના પાણીથી ધરતી લીલીછમ રહે છે અને ખેતીની આગાહી છે. બધારે ભારતના પહેા અત્યંત બિહામણું ચિત્ર છે. લાખો દોરદાંખર મૃત્યુને શરણુ થાય છે અને લોકો બેલાલ સ્થિતિમાં, સરકારની દયા ઉપર જેમતેમ કરીને દિવસો ગાળે છે. બહી વરસાદનું પ્રમાણ નહી વત છે. કચ્છ, બનાસકાંઈ, રાજસ્થાન કાવમને માટે અછતની પરિસ્થિતિનો ભોગ બનતા રહ્યા છે. હવે સવાલ એ છે સિંધુનાં પાણી કોઈ ઉપાયે આપાના કોઈ પ્રદેશને આપી શકાય તેમ છે ? થોડે ધણે અંશે પણ ? તો આ એક માનવતાવાદી મૂલ્ય છે દક્ષિણમાં કચ્છને એ લાભ ભોગાલિક રીતે મળી શકે તો હોય તો તપાસવા નેવો સુદો છે. ફરાકકા કરતાં ભારત માટે આ કેઈંસ ધણો મજબૂત બની શકે તેમ છે. અને વિશ્વનું પ્ધાન ફરાકકા ઉપરથી સિંધુના દક્ષિણ પ્રદેશ તરફ દોરવા ભારત સરકારે ચકો ગતિમાન કરવા જરૂરી છે જેમ પાકિસ્તાને એક નીતિ અપનાવી છે કે ભારત જ ૫ વાળીને બેઠી શકે નહિ તેમ ભારતે કોઈંક પદાર્થમાં અણુબો-ભણુવો જેઈંએ.

એકસ્પો-૭૦

જપાનને આપણે હમણાં જ શાદ કહ્યું હતુ- આ જ કટારોમાં. કેમકે ત્યાંની ઉદ્યમી અને સાહસ-

પ્રિય પ્રજાને આ નાનકડાં ટાપુને વિશ્વમાં જે સ્થાન અપાવ્યું છે તે બારતવ જેવા વિશાળ દેશે અને તેની વિરાટ પ્રજાએ સહસ્ત્રશઃ અપાવ્યું નથી જાપા નને આગણે ૧૫ મી માર્ચે જે અનન્ય વિશ્વમેળો Expo 70 શહેનશાહ હીરોડીટોએ ખુલ્લો મુક્યો તેના વિની વિગતો અખ્યાતોમાં આવી ચૂકી છે એ સાક્ષાત્કાર જે સ્થળે આ મેળો ભરાયો છે ત્યાં એક આધુનિક નગરીનું સર્જન થઈ ચૂકું છે અને દરેક રાષ્ટ્રની અન્યભીએ ત્યાં ખડકાઈ જ સગવ ડોની કોઈ ખામી ત્યાં રહેવા દીધી નથી ખાવા પીવા માટે તેમજ મનોરંજન માટે અનેક સુવિધાઓ દેશદેશના લોકો માટે રાખવામાં આવી છે

આ મેળાને ઉલ્લેખ એટલા માટે કરવા પડ્યો છે કારણે પશુ તેમાં ભાગ લીધો છે પરંતુ ઉદ્ઘાટન વિધિ થઈ ત્યારે ભારતનું પેલેસિયન તૈયાર થયું ન હતું-તેના એક ભાગ જ ખુલ્લો મુકવામાં આવેલો ખાકીનું કામ ચાલે છે રામેતામુજાજી, ભારતીય રીત સ્ત્રી મુજબ ભાગ લેવાનું નકકી કર્યા પછી, આ પ્રકારની દીલ શોકારપદ નથી કે નથી જોરવરદ એશિયાના એક મહાનરાષ્ટ્ર તરીકે, એશીયાના દેશમાં ભરાતા અને સમય વિશ્વનું જ્ઞાન જેથી રાખનાર મેળામાં સુપૂર્ણ તૈયારી સાથે જ જવું જોઈએ

લાઇ નરોત્તમ ।

તમારું નામ સાંભળીને જ અમને પુરાણો ઇતિહાસ માત્ર આવી જાય જી શિયામ, કર્મોજી, અને જાવા અહીં જમ્મે જ ભારતીય સંસ્કૃતિ રેલાતી હતી અને ભિષ્મજીએ સાતિસ દેશ ચોમેર ફેલાવતા હતા એક નાનકડાં દેશના તમે તટસ્થ રહેવા મથતા રાષ્ટ્રપતિ-મહાગણાઓની જે ચત્રાણ અને ધુલની વચ્ચે જી ઝડો ફરકતો રાખવો સહેલ નથી મહારાજોનું પડખું વચ્ચે હોય જી તે ક્યારે દઝાડી દે તે કહી શકાતું નથી ધાનાના અનુક્રમાંની જે તમને પશુ પાળળથી જે તરવોએ સત્તાસ્થાનેથી ખસેડાય જી તે દુનિયાના દરેક દેશમાં પડવા પાવ્યાં રહે છે અમારા દેશને પશુ તેવો અનુભવ થઈ રહ્યો છે રશિયાએ અમને શરો આપ્યા છે, અને હવે તે પાકિસ્તાનને આપી રહ્યું છે અમેરિકાના કેટર દુરમન ચીન સામે અમે નજર પશુ ચાડીએ નહિ છતાં ચીનની જીગલ થી કરતાર પાકિસ્તાનને ૧૦૦ ટકા આપવાનું અમેરિકન વચ્ચે કર્યા અખવ્યું છે । આ તો દુનિયાના રમ છે અને તમે ચોંચ રીતે જ ફિલસૂફી છટાથી ઉચ્ચારણ કરો છો કે 'હું જ હતો તે હવે નથી ।' તમારે હવે પછી કર્યા દો ત્યાંથી ભારતીય સંખ્યાદર્શનનું સૂત્ર જ ઉચ્ચારવું-સોદમ્ સોદમ્

*

હું જે ગીત ગાવા આવ્યો હતો તમારું ગીત તો હજી ગાવાનું રહી ગયું છે ।

મારો ધણો સમય તો મારા વલિત્રના તાર મળવવામાં જ ચાલ્યો ગયો હજી ગીતની એ પળ મને આવી મળી નથી, હજી એ શબ્દો ટેવામાં જિગ્ગા નથી માત્ર હૃદયમાં જિંક જિંક રહી છે,- પશુ ન ગવાયેલા ગીતનું ।

પરિમલને બહાર તો અવુલ્લપડ્યો રહ્યો જી માત્ર પતનની એકાદ બે લેરખીના નિઃશ્વાસ જ આવ્યા છે ।

મેં એ સો દર્શ સાચરની તો ગાખી પશુ ક્યા કરી છે ? કે એના શબ્દો-એમને પશુ ક્યાં સંભળ્યા છે ? કેવળ મારા ધર પાસેથી પચાર થતા એના આજા પદ્મવનિને જ મેં ક્યારે સંભળ્યો છે ।

સારા વિવસ પચાર થવા આવ્યો છે સંધ્યાનાં આભાં અમારાં આ બાજુ ઢંગ જી માત્ર એની બેઠકની તૈયારીમાં જ આટલો જોડો વખત વીતી ગયો । પશુ હજી માત્ર કેડિયુ મચટલું નથી, ધરમાં અજગાડુ આવ્યું નથી એને અદર આવ । ક્યારે મેળો ફૂ ફૂ ?

કોઈક દિવસ, અનંતવાને પવ કોઈક દિવસ હું એને મળીશ, એ દૂર દૂરની આશામાં હું છું હું, પશુ હજી એ ગાખીની પળ દેખાતી નથી । ગીતાંજલિ જાવાનુવાદ ધૂમકેતુ

ગાંધીજી જીવનના મહાન કલાકાર હતા જીવનના કલાકાર સાહિત્યના કલાકાર જણી શકાય નહિ તેમણે પોતાના જીવનને ઉપનિષદ અને ગીતાની દૃષ્ટિએ જોયું છે, કેવળ જોયું નથી, અનુભવ્યું છે.

ગુજરાતી ગદ્યમાં તેમણે સાદી ભાષા માટે ખૂબ આગ્રહ કર્યો છે સાદી ભાષા આવશ્યક છે, પરંતુ તેના શુભાર ન જોઈએ. આથી પ્રતીતિ યાચ છે કે ગાંધીયુગમાં શબ્દોની ચાતુરી નથી શ્રી રા વિ પાકે તે એટલે સુધી કહ્યું છે કે : 'પંડિતયુગના પ્રાસાદની ભૂમિકા સુધી નોંધવાને ગાંધીયુગને વાર છે'

હવે વિષય પર આવીએ.

સમસ્ત દેશનાં ઇતિહાસમાં ગાંધીયુગ શરૂ થયો તેની સાથે જ આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં પણ 'ગાંધીયુગ'નો આરંભ થયો. ૧૯૧૪માં જે બનાવો બન્યા. એક સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ મહાન, બીજો સાહિત્યની દૃષ્ટિએ મહત્વનો પહેલો બનાવ હતો ગાંધીજીના હિંદુ-આગમનનો અને બીજો બનાવ હતો મુનશીની નવલકથા પ્રગટવાનો. એકમાં જાગૃતતા સંસ્કૃતિકારની વડવાણુ અદ્ભુત વર્ચસ, બીજામાં છે ગુજરાતની અસ્મિતા જગાડવાની તમન્ના સર્વગુણી ગાંધીજી અને રજેગુણી મુનશીએ પોતપોતાની રીતે ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવો યુગ પ્રવર્ધાવ્યો છે ગાંધીજીએ ભારતવર્ષને જે જીવનદૃષ્ટિ સપાડાવી તે આર્થ-સંસ્કારિતાની વિજયસિદ્ધિ છે. શુદ્ધ સ્વરૂપનું ગાંધી-દર્શન એટલે આત્મોપમ્પ, જીવનનું ઉદ્ધાર દર્શન ગાંધી-દર્શન એ બન્ને ગોશર્થની સંસ્કૃતિના ગોઠ તરંગોનો અપ્રતિમ કમંચીરે સાંધેલો સમન્વય છે.

પ્રજના ઉત્કર્ષ માટે, તેને કેળવવા માટે સાહિત્યની ઉપયોગિતા કેટલી છે તે આ લેઝનાયકની દૃષ્ટિએ બરાબર જોઈ લીધું હતું, પરંતુ જ્યારે તેઓ ગુજરાતમાં આ પા ત્યારે તેમણે ગુજરાતી સાહિત્ય જોયું' ગુજરાતી સાહિત્ય અને જાગૃતતા વચ્ચેનું સામ્ય

જોયું તે બન્ને વચ્ચેનું અંતર ખૂબ હતું. બન્ને એકમેકને સમજી શકતાં ન હતાં ગાંધીજી જેવા ઉપ-યુક્તતાવાદીને આનું અસામ્ય સાહિત્ય અર્થે લાગે, કાનું લાગે એમાં નાંઈ નથી, ગ્વાભાવિક છે. વરતુની ઉપયોગિતા પત્તી વચ્ચેનું મૂલ્યાંકન કરવામાં ગાંધીજી માનતા હતા આકાશના તારાઓ સુદર ખરા, પણ જો તેઓ ઈશ્વરનો અધિમા ન ગણે તો તે તારાઓના સૌન્દર્યની ગાંધીજીને કંઈ જ વિસાત નહિ, પરિણામે 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના પ્રમુખપદેથી કોશિયા સુધી પહોંચે એવા સાહિત્યની તેમણે સાહિત્યકારો સમક્ષ માર્ગસૂત્રી કરી આ પછી ગાંધીજીની પ્રયત્ન શક્તિએ સાહિત્ય સર્જક પર અસુદીઠો માનસિક અકુશ મૂક્યો અને સાહિત્યનું વલણ ઉપદેશ, પીડિત-ઉદ્ધાર અને અને પ્રાસંગિક વિષયો તરફ વળ્યું ઇતિહાસમાં આવા અનુભવો નવા નથી.

મહાપ્રતાપી વ્યક્તિના અનિવાર્ય પ્રભાવનું આ પરિણામ છે ગાંધીજીના સાહિત્યિક પ્રયાસોના પરિણામે નૂતન સૌન્દર્ય જાળવી કલાકારની કામનાનું દર્શિતો અને પીડિતોનો ઉદ્ધાર કરવાને, મનુષ્યનું નૈતિક ધારણું હિંદુ લાવવાનું અને વહી જતા યુગના લામુજીની પ્રત્યેક પર ધ્યાન અકત્ર કલાની ભાવનામાં પરિવર્તન થયું, એથી સ્વાભાવિક રીતે સાહિત્યકારની સૌન્દર્ય-ભાવનાનો અવરોધ ગાંધીયુ મા થયો.

ગાંધીજીએ કદો સાક્ષ્ય કે લેખક હોવાનો દાવો કરા નથી એટલે તે સક્ષર કે લેખક મદી જતા નથી એમણે જે કંઈ પ્રયત્નગ્રાણ લખ્યું છે તે પોતાની પ્રગતિ અને ભાવના સ્પષ્ટ કરવા અને ફેલાવવાની દૃષ્ટિએ લખ્યું છે કલાકારને ઈષ્ટ સર્જના નદ એમણે બીજો જમ ન્યાયી શોધો હોય, છતાં એકવી સ્વીકૃત મર્થાયા સહીને પણ તેમણે હિતમ ગુજરાતી ગદ્ય ખેડ્યું છે એમનું ગદ્ય પણ એમની અર્થની સાથે જ વિગ્ન્યું છે શરૂઆતમાં શબ્દોનું ભ્રમણ થોડું હોવાના કારણે તેમણે પોતાના લેખનમાં

તળપદા અને ધરાળુ શબ્દોના ઉપયોગ શરૂ કર્યો. આ શબ્દોના ઉપયોગ દ્વારા તેમણે એ શબ્દોની સાચી શક્તિ પ્રગટ કરી છે સાદી, સ્વચ્છ, અલિપ્ત સાત્ત્વિક વાણી માટેના આશ્રમને લીધે એમણે ભાષા-પ્રયોગ કરતા સાવધ રહેવાની જે દેવ પાડી હતી તેથી જ હૃદયના ભાનુ સ્વચ્છ પ્રતિબિંબ એમની ભાષામાં નજરે પડે છે હૃદયના ગુણો તે ભાષાના પણ ગુણો બની જાય છે કવચિત્ ગંભીર, મર્મયુક્ત પણ હમેશા સાદી, સીધી મુદ્દાસર અને સૌજન્યયુક્ત સત્ત્વિનિધ્યથી અનાવારે સંધાતી તત્ત્વની સંક્રમતાવાળી અને છતાં વિચાર કે ભાવને ઊંચવવાને બદલે એને સ્પષ્ટ કરે તેથી તેમની ભાષા ॥ તેમની ભાષાની મુખ્ય વિશેષતાઓ એ છે કે એ વાચતાં આપણે એક જીવંત વ્યક્તિને પ્રત્યક્ સાંભળી રહ્યા હોઈએ એવા અનુભવ થાય છે જેમકે અને વાચક વચ્ચે સંધાતો આવો જીવંત સંબંધ બંધાવાનો બહુ જ ઓછા દાખલા આપણા ગુજરાતી-ગદ્ય સાહિત્યમાંથી મળશે

ગાંધી-યુગમાં કાકાસાહેબ કાલેલકરે, કિશોરલાલ મશરૂવાળા રા વિ પાઠક નરહરિ ધરીબ, મહાદેવભાઈ દેસાઈ વગેરે નાના-મોટા લેખકો ગાંધીજીના સાક્ષર-સંઘમાં ભળ્યા હતા

આ સર્વ લેખકોને પોતાપોતાની લાક્ષણિક શૈલી છે તેઓની દૃષ્ટિ પણ ગાંધીજીની દૃષ્ટિ સાથે ખૂબ જ સ્થાયી ધરાવે છે ભાષાને અકારણ અધરી ન મનાવથી સ્વચ્છ અને સ્વાભાવિક મનાવથી અર્થ કે તત્ત્વ પર પ્ધાન એકાગ્ર કરી આડગરથી દૂર રહેવું, ધિમા વાણી વિલાસમાં સરી ન જવું વગેરે લક્ષીકૃતોમાં તેઓ ગાંધીજીથી ખૂબ નિકટમાં છે એમ કહીએ તો ખોટું નહિ કે તે ભાગ્યેતો તેઓ સર્વનો આશરો ગાંધીજીને મળે છે અર્થે કલંકિતા અને સરળતાનાં દિશામાં એ સર્વનું પ્રમાણ ખૂબ જાણીતું છે ગી કાલેલકરે આ મર્મદામાં રહીને પણ પ્રસાદયુક્ત ઉત્તમ ગદ્યના રસાસ્વાદ સુચારતને કરાવે છે અને ગદ્યને પણ આપણે પદ્યમાં મુક્ત શકીએ એટલું સ્વાભાવિક છે આ લક્ષીકૃત વિશે ‘સમસ વેદન’કાર કહે છે કે ‘કાકાસાહેબે પ્રાસવાળી કે પ્રાસરહિત સમ આવો નોટવો બે લીટી પણ પઢવી

ગુજરાતીમાં લખી નથી એ વાત જરૂરબર ખ્યાલમાં છે છતાં કાકાસાહેબની સાહિત્યપ્રવૃત્તિને કઈ લેખક વગાડવું હોય તો તે ‘કવિતા’ સિવાય બીજું શું વગાડવું ? ગાંધી-દર્શનના એકનિષ્ઠ વિચારકોમાં તેમનું સ્થાન ‘સર્વાઈ ગુજરાતી તરીકેનું ॥ ગુજરાતી ગદ્ય સ્વામીઓમાંના તે એક છે રાહુભાષા, રાગ્ય પ્રકરણ, ઈતિહાસ, સમાજ વિકાસ, કેળવણી, કુદરત, કલા, સાહિત્ય આ સર્વ વિષયો પર તેમને વ્યાપક દૃષ્ટિથી વિચારો કર્યા છે તે પોતાના વિચારોને, અનુભવોને પ્રાસાદિત, પ્રસન્ન-ગંભીર અને લલિત શૈલીમાં કેટલીકવાર મર્મવેધક કે મૃદુ કટાક્ષી રજૂ કરે છે તે જીવનના કષ્ટાકાર પણ છે, અને તેથી જ સરકારી વાણીમાંના તે પ્રિય લેખક છે તે પ્રત્યેક વસ્તુને કાંઈદૃષ્ટિ થી જુએ છે, તેથી તે ગમે તેવી સામાન્ય વસ્તુના કલેવરમાં પણ સુદરતા અને રસ ભરી સાથે તેને હૃદય ગમ બનાવે છે તેમનું ગદ્ય સરળ છતાં સમૃદ્ધ છે એમનું ગદ્ય પ્રીત છે છતાં જ ભાવવાળી છે વિશ્વતા (Lucidity) અને પ્રસન્ન એમની વાણીની મુખ્ય લક્ષણો છે તેમનું ગદ્ય માત્ર વિદ્વદ ભોગ્ય ન રહેતાં લોકભોગ્ય પણ રહે છે કાકાને કુદરતી કવિશ્લીએ તો ખોટું નથી તે પ્રાણવાન સાહિત્યના સુષ્ટા છે સમાજના સાચા સેવક છે તેમની પ્રસન્ન ગંભીર શૈલી હિમગિરિના સાહિત્યપ્રદેશમાં વહેતી ગંગા સમી છે

ગી મશરૂવાળા અઘરા શબ્દો પ્રયે છે તેમના ગદ્યમાં તત્ત્વસક્તી, તર્કબદ્ધતા, વિશદતા અને સચોટતા વગેરે ખાસ લક્ષણો જોવામાં આવે ॥ કી કાકાસાહેબે એક સ્વલે લખ્યું છે કે ગાંધીજીની શૈલીને પ્રભાવ આધુનિક કાળના બધા જ લેખકો ઉપર સરખો પડ્યો છે વિચાર કરવાની રજૂઆત કરવામાં સત્યને વચગી રહેવાની શૈલી સર્વ લેખકોએ ગાંધીજી પાસેથી જ મેળવી છે બને પછી એ સર્વ પ્રકારે જીવનનો ઉપયોગ કરવામાં માનનારા મુનશી હો કે યજ્ઞે યજ્ઞે જીવનનું સંયોધન કરનારા મશરૂવાળા તો

શ્રી રા વિ પાઠકની પ્રવૃત્તિ પોતાના કવચિત્ત્વને બુદ્ધિ પ્રભુક બનાવવાની હોવાથી એમનું ગદ્ય તર્કબદ્ધ અને સ્વચ્છ શૈલીમાં વિષયનું પ્રતિબાન કરે છે

નિશ્ચયતા એમના ગલનો પ્રધાન ગુણ છે પોતાના વિષયની ઊંચી સમજ અને તેને પ્રગટ કરવાનો ઉત્સાહ એ બે કારણે એમનું ગદ્ય ઉચ્ચ પ્રકારનો બૌદ્ધિક આનંદ આપે છે.

શ્રી નરહરિભાઈનાં લખાણોમાં પણ ગાંધીજીની પ્રતિરૂઝાણ ખૂબ સ્વચ્છ દેખાય છે. નાનામાં નાના વિષયની ખૂબ ચીસવટભરી ચર્ચા તથા દરેક પ્રનયને અનુરૂપ ન્યાય આપવાની આવડત માનને ચોગ્ય છે.

‘મહાદેવભાઈની ડાયરી’નું તેમણે કરેલ સંપાદન તેમની ચોગ્યતાની સાચી પૂરે છે.

ગુજરાતના અલ્લેખ-લેખકોમાં શ્રી મહાદેવ ભાઈને અગ્રસ્થાન આપવું જોઈએ. જો કે તેમનું મોવિઃ લખાણ ખૂબ જ ઘોડું છે, પરંતુ ગાંધીજીના જીવન પ્રસંગો, તેમનો પ્રવાસ, તેમના વાર્તાવારો અને જે રીતે મહાદેવભાઈએ આખ્યાં છે તેવા હિંદુસ્તાનના બીજા કોઈની કલમમાંથી બહાર આવેલાં જ્યાં નથી.

ભગવાનની ધરતી

‘મારામાં જે ધૌણીક વધારે શક્તિ હોત તો મારા જિના-જિના નિશ્વાસથી હું ચોપાસ વિસ્તરેલા આ બરફને ઓગાળી દેત, પૃથ્વી પર જ્યાં મન ફાવે ત્યાં ચાલ્યો જત, ને એમાં હળ નાખીને ખેડવા લાગત.

‘ભગ્વ શબ્દો ને નગરોના હું પાયા નાખત, દેવળો બંધાવત, વાડી-બગીચા રોપાવત, ને આ ધરતી એક સ્વરૂપવાન સોણામણી કન્યાકાન્થી દોભી ઝિંકત !

‘હું’ એને નવવધૂની જેમ મારા આલિંગનમાં લેત. એ ધરતીને મારી છાતી સ્પર્શી ચાંપત, એને મારા બાવડામાં ઝિંકતી લઈ, પ્રભુ સામે નેરેલ રૂપે ધરી દેત.

‘અમ જે પ્રભુ ! આ દુનિયા સામે દષ્ટિ તો મારી, જે તો ખરો, મેં એને કેટલી સુંદર બનાવી દીધી છે હવે ! તે’ તો એને સ્વર્ગમાંથી એક પથરો ફેંકતો હોય એમ ફેંકી દીધેલી.

‘એમાંથી મેં’ એને ઘડીને મૂલ્યવાન ઝરેરાત બનાવી દીધી !

‘એની સામે જે તો ખરો, -તારા દેવાને આનંદ-હિલ્લોલ બનવા દે. જે તો ખરો એની લીધી કાય જેવી હરિવાળી, સૂર્યના પ્રમથ હેઠળ કેવી ઝમઝમી રહી છે ! મેં ખુશ થઈને એ તને આપી ય દીધી હોત ! -પણ ના, મારાથી એ નહીં બને -એ મને એટલી ભંધી વધાવી છે !’

વાસિલી બુરુક્લાયેવ

પહેલી વાત-બીજાઓની સાથે તમારો સબધ કેવા પ્રકારનો છે ? તેઓ કોણ છે ? દુનિયામાં એક બીજાને મદદ કરવા માટે જ આવેલું પેદા થયા છીએ. જેમ ગાયનાં પશુને દોરતો સાઠ એમની આગળ ચાલે છે, તેમ બીજાઓને રસ્તા બતાવતાં આગળ ચાલવાને બદલે તમે એમના પર કોષ થા માટે કરો છો ? આ સસારની રચના કેવી રીતે થઈ ? ભગવાન એક છે કે નહીં ? તાના મોટાને અને મોટા નાનાને મદદ કરે, એટલા માટે જ બધા પેદા થયા છે

બીજી વાત-જેમના ઉપર તમે નારાજ થયા છો તેમના સલાવને તમે શું નથી જણાવતા ? એમના ખાન-પાન, આચાર-વિચાર, એમની અવગણના એ બધું તો તમે જાણો છો ?

ત્રીજી વાત-ખરી રીતે એમણે જે કંઈ કર્યું એ ઉચિત હતું કે અનુચિત ? જે ઉચિત હતું તો પછી કોષ કરવાનો પ્રયત્ન જ બિનફલ નથી જે અનુચિત હતું તો પણ એટલું તો નહીં જ કે એ લોકોએ જાણીને જાણીને ભૂલ કરી હતો તો પણ અનિચ્છાસ્પદ જ કરી હશે. આથી તમે એમના પર દોષ દોરી શકો નહીં ખરી રીતે તો જે કારણથી તેઓ ભૂલ કરવા માટે પ્રેરાયા એ કારણો જ દોષપાત્ર લેવા જોઈએ.

ચોથી વાત-શું તમે ક્યારે જ કોઈ પણ જાતની ભૂલ કરી જ નથી ? સબધ છે કે તમ કંઈ ખરાબ કામ ન કર્યું હોય, પણ તમે એવો દાવો નહીં કરી શકો કે તમારા મનનાં ક્યારે જ ખરાબ વિચારો પસંદ ન આવ્યા હોય બીજા લોકો નિન્દા કરશે એ ડરથી, કાચરતાથી કે બીજા કોઈ કારણે તમે તમારા જે ખરાબ વિચાર અમલમાં ન મૂકી શક્યા હો તો એમાં એવી કંઈ મોટી વાત છે ?

પાંચમી વાત-તમને શી ખબર કે એણે ભૂલ કરી છે ? દરેક કામમાં અનેક કારણો હોય છે પૂરી રીતે વિચાર કર્યા વિના આવડે કોઈ કામને ખેંટ ખાતા કેવી રીતે માની શકીએ ?

છઠી વાત-જ્યારે કોપના આવેશમાં આવીને તમે સહનશીલતા ગુમાવવા માંડો ત્યારે તમે વિચાર

કરો કે માણસનું આયુષ્ય ટૂંકું છે અમુક દિવસો પછી આ દુનિયામાં કોઈ રહેનાર નથી-તમે જ નહીં રહો અને જોના ઉપર તમને ગુસ્સો આવ્યો છે એ જ નહીં રહે.

કોપ કરવો એ ખીર કે વીરતાનું ચિહ્ન નથી. મીઠાશથી બોતવામાં અને સહનશીલતામાં જ બહાદુરી છે મનને જેટલું રિષ્ટ રાખ્યો એટલું તમારામાં બળ આવશે કોપને જે કાબૂમાં રાખતો નથી એ કાચર અને નિર્બલ લોક છે એ જરૂર દુખી થા જ છે

બીજા ઉપર કોપ કરવો એ જેટલું ખરાબ છે, એટલું જ-કોઈની ખોટખોટી પ્રથ સા કરવી એ પણ ખરાબ છે

સાતમી વાત-ખરી રીતે બીજાઓના વર્તનથી તમારે દુખી થવું ની જરૂર નથી એમને વિષે તમે જે કંઈ વિચાર્યું છે એ વિચારો જ તમને હેરાન કર્યા કર છે આથી એવા વિચારોને મનમાંથી કાઢી નાખવાનો પ્રયત્ન કરો એથી તમને કોષ કરવાની જ જરૂર નહીં રહે અને બીજાઓનાં કાર્યોના પરિણામથી - દુખ પણ નહીં થા

આઠમી વાત-જો વસ્તુને તમે દુ ખજનક માનો છો એવી કેટલું જ વધુ નુકસાન તમને તમારા પોતાના કોષથી થાય છે

નવમી વાત-પ્રેમ એ જ સફળતા ■ પ્રેમ અજિવ છે જો એ સાચો હોય તો જો તમારો પ્રેમ માત્ર દેખાવ પૂરતો જ હોય તો એમાં કોઈ જાતની તાકત હોઈ શકે નહીં.

તમામ હૃદયમાં ક્યારેય પ્રેમની ઊંડપ ન રહે. જ્યારે જ્યારે તમને તક મળે ત્યારે મીઠી વાણીથી બીજાને સમજાવો, ભલે એ માણસ ગમે તેમજ અપ્રિય કાર્ય કરતો હોય અમલખટમાં પરિણામ કે કંટુના ન આવી જા. એવો બામ ન થઈ જા કે તમે બાપણ કરો છો. એવા ખ્યાલથી તમે ઉપદેશ દેશો મા કે લોકો તમારો વખાણ કરે અને એક તરફ બોલાવીને એની સાથે એવી રીતે વાત કરો કે જાણે તમે પોતાના અંતર સાથે વાત કરતા હો

ઉપર જણાવેલી આ નવ વાતો કોઈ દેવતાએ દીધેલાં વરદાન જેવી માનજે. —ગોપાલસિંચસ

સરસ મજનું ભોજન કર્યા પછી ખરેખર હું માનવતાવાદી થઈ જાઉં છું. પોતાનું પેટ ભરીને માનવતાવાદી બનવામાં સગવડતા પણ છે બીજાના ઘેર ભોજન કર્યા પછી તો બહુ જ ઊંચા અને પવિત્ર વિચાર મારા મનને આવે છે. ભુખો હોઉં છું તો ભોજન સિવાયનું ચિંતન આગળ વધતું જ નથી ખરે! એટલું તો નિશ્ચિત છે કે વિચાર પેચી જ પેદા થાય છે તે પછી ભલે એ ખાલી ઘોષ કે ભરેલું! મુખ્ય વાત છે પોતાના પેટને ઓળખવું નહિ તો ભૂલ થઈ શકે !

પરંતુ એ બતાવવું હું જૂલો જાઉં છું કેવા સારા વિચારોનું ચિંતન મારા મનમાં ચાલી રહ્યું હતું મારા એક મિત્રના લગ્નની મિત્રબાની હતી. મેં એને અભિનંદન આપ્યાં પછી ત્યાં ભોજન થયું જેવું આજકાલ બીજા કોઈનાં ઘેર ભોજનમાં જે સુખ મળે છે તેવું ક્યાંય નથી મળતું ખાઈપીને હું પાછો ફર્યા મહિનાઓથી અટકેલા ઊંચા વિચારો હવે ઊભટવા લાગ્યાં મેં વિચાર્યું 'હું' કઈ રીતે દુનિયાનું ભવું કરું? ઈચ્છુ છું બધાં સુખી રહે-મધ્ય પતિપત્ની સુખી રહે, એકબીજાને પરસ્પર વિશ્વાસ અટક રહે-કોઈને ત્રસુથી વધુ બાળકો ન હોય !'

આના ઊંચા સકં પોતા દુન્યો હતો ત્યાં એક સંજ્ઞાન માલુસ પધાર્યા જે લેખક નોકરી કરતો એ એવી ગાય ! કે જેને બધા નાથવા માગતા હોય છે હું સમજી ગયો કે આ સંજ્ઞાનને ગાયની એટલે કે મારી જરૂરત પડી છે એમના હાથમાં એક પાકળ પુતક હતું કહેવા લાગ્યા

‘યોડી તકલીફ આપુ છું આમાંથી કમીર દાસના પટોનો જરા અર્થ સમજવી દેશે !’

‘યુ તમે કોઈ પરીલામાં મેસવા માગો છો ?’ મેં પૂછ્યું

‘જી નહિ મારી વાઈફ બેસી રહી છે’ તેઓ

બોલ્યા

મેં કહ્યું ‘પણ અર્થ તો તમે સમજવા આ મા છો ?’

હું સમજી લઈશ પછી ઘેર જઈને મારી પત્નીને સમજાવી દઈશ’ એવું કહ્યું.

‘તમારી પત્ની જ અહીં આવી કેમ સમજી નથી લેતાં ?’ મેં કહ્યું.

તે સંજ્ઞાન ચૂર થઈ ગયા મેં વિચાર્યું કાં એ મને લંપટ અથવા પોતાની પત્નીને કુવળા માને છે એને ડર ! કે કમીરનાં પટોસમજાવતાં સમજાવતાં ક્યાંક વિદ્યાપતિનાં પટો સમજાવવા ન લાગુ !

હું બોલ્યો જુઓ, તમે માહિત્યના વિદ્યાર્થી ક્યારેય રહ્યા નથી હ જે સમજાવીશ તેમાંથી ૫૦ ટકા તમારો પાસે રહેશે એમાંથી તમે તમારી પત્નીને ૨૫ ટકા સમજાવી શકાડો પાસ થવા માટે ૩૩ ટકા જરૂરી છે એટલે મારા અર્થ સમજાવતા છતાં પણ તમારી પત્ની ફર થઈ જશે’

એ લોડીવાર મૂગા રહ્યા પછી મોલ્યા ‘તમે ટીક ક્યો છો એને જ સમજાવવા આવવું જોઈએ’

કમીર પર તો તે રાજી થઈ ગયા હું ધીરેથી બોલ્યો ‘આ પુસ્તકમાં વિદ્યાપતિનાં પટો પણ છે’

તેઓ સાવધાન હતા તુરંત ઉતાર આપ્યો ‘ના, ના, એ ન સમજાવશે એ તો અરવીય છે’

હ સમજી ગયો મનમાં કહ્યું ‘તું શું કમીરને ભલે માલુસ સમજે છે ? અરે, જો કોઈ કમીરને સુદમ રીતે ભજી લે તો એ વિદ્યાપતિથી થયું વધારે ખતરનક થઈ શકે ! અને જો તારી પત્ની એ પ્રમાણે સમજી શકી તો તારો ગૂંકન સાર તૂંચો જ સમજે !’

મને એક બીજી વાત પણ ઘાટ આવી રહી છે ત્યારે હું એક માસિક બહાર પાડતો હતો એક

દિવસ એક સળંગ જોડી કવિતા લઈને મરી પાસે આવ્યા. એ કવિતા તેમણે મને બતાવી મેં 'પૂછ્યું': તમે લખી છો ?'

તેઓ બોલ્યા: 'ના, માસી વાઈફે લખી છે. જરા જોઈ આપો.'

મેં જોય પછી કહ્યું: 'દીક છે.'

'તો તમારા માસિકમાં છાપી નાખો.' તેઓ બોલ્યા,

'છાપી નહિ થકાય.'

'કેમ ?' એમણે પૂછ્યું.

'શોડી નબળી છે.' મેં કહ્યું.

તેઓ બોલ્યા: 'તો જો આ કાં તમામ નબળાઈ ઘોષ એ મને બતાવી દો. જો સુધારવાનું હશે તો માસી વાઈફને બતાવીશ, એટલે તો સુધારી બેસી.'

'આ કવિતા છે, ગણિત નથી કે સવાલ કરવાની રીત ઉત્તર કાઢી આપું' જે આપ સમજી લો. આને તો જો લખે તે જ સમજી શકે, સમજ્યા ?

તેઓ ફરી ફરીને એ જ આમ્રક કરવા લાગ્યા

'હું તમારી પત્નીને જ બતાવી શકું' હું બોલ્યો.

'તે કેવી રીતે આવી શકે ?' કંઈક પરેશાન થતાં તે બોલ્યો

'કેમ ?' મેં પૂછ્યું.

'વાત એમ છે કે એ સ્ત્રી મારી જરા... વાઈફ છે ને...' એમણે ઘોષવાતાં જવાબ આપ્યો.

'એ જરા... માસી વાઈફ છે ને.' સાંભળી ચકાવાનો હવે મારો વારં આવ્યો. મારા મનને થયું આવા પુરૂષો શા માટે પરણતા હશે ? અને આવી સ્ત્રીઓ શા માટે કવિતાઓ લખતી હશે ?

મેં એમને કહ્યું: 'જુઓ ભાઈ, આ કવિતાઓ લઈ જાઓ પતિમતાઓને આવી ઝંઝટામાં ન પડવું જોઈએ.'

પુરૂષ જાત ખરેખર મુશ્કેલીમાં પડી ગઈ છે. દરવાજા ખુલ્યા છે, સામે જ એવા ઘણા રસ્તા દેખાય છે, પણ તે પર આગળ વધવું કે કેમ એ તેના માટે કઠિન સવાલ છે. સ્ત્રીઓને આગળ વધારવા માટે ઠોક અતિ ઉત્સાહી લોકોને ફૂં ઓળખું છું. ને એમની બધી પરેશાની પણ સમજું છું. એટલે તેઓ ઉપર સહાનુભૂતિ પણ રાખું છું. પરંતુ આગળ

વધેલી સ્ત્રીના પતિ કહેવડાવવાનો તેઓ ગૌરવ અનુભવતા નથી કે નથી સ્વસ્થ રહી શકતા !

ક્યારેક એવા માણસોની સાથે થતી વાત-ચીતમાં રોંગોને જો ખરા અર્થમાં સ્ત્રી સ્વતંત્રતાની વાત કરું છું તો તેઓ 'હા'માં હા બેળવે છે. પણ અંદરથી નારાજ જ ટોપે છે.

એક સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમનો વાર્ષિકોત્સવ હતો. ત્યાં હું ગયો હતો. સંગીત, નાટકો વર્ષા. એ પછી સંસ્થાના લોકોનો સાથે શા પીની વખતે મેં પૂછ્યું: વર્ષમાં કેટલા નાટકો બજાવે છે ?

'વધુ નથી બજાવી શકતા, વાત એમ છે, કે સ્ત્રી પાત્ર બજાવવાને માટે સ્ત્રીઓ મળવી બહુ મુશ્કેલ બને છે.'

'તમે તમારી પત્નીને રટ્ટો પર લઈ આવોને ?' મેં કહ્યું 'જો નાટકમાં તમારા લોકોની પત્નીઓ કામ કરવા લાગે તો બીજી પણ સ્ત્રીઓ આવશે. તમારામાંથી કોની પત્નીઓ રટ્ટો પર આવે છે ?'

'કોઈની નહિ' એકે કહ્યું.

'આપણી મુશ્કેલી જ આ છે કે આપણે ઘરેણાં બીજાઓની પત્નીની રીતે જોઈ કરતા ફરીએ છીએ. બીજાઓની પત્ની રટ્ટો પર આવે, આપણી નહિ, બીજાઓની સ્ત્રી નથી આવતી તો આપણે કહીએ છીએ કે તેઓ ઊતરતી કક્ષાના છે. તે હું આપણે પણ એજ વર્ગના નથી ?'

મારી ૨૫૬ વાતથી તે લોકો નારાજ થયા ઉપર ઉપરથી જરૂર એમ કહ્યું કે 'તમે બિલકુલ સાચુ કહો છો' પણ એમની આંખો કહી રહી હતી: 'તે કેમ આવી શકે ? તે તો જરા... વાઈફ છે ને !'

વાત ક્યાંથી ક્યાં પહોંચી ગઈ ને હવે બંધ પડ્યું નથી કચે શકાતી. બધા દોષ પેશા કબીરના પદો સમજાવાવાળા છે. એણે આવીને મારા મનને બંધ કાઢી દીધું.

મને લાગે છે કે આ બધી ચૂંચવણો સાથે મારે થું મનવંધ ? અને-અને એને સમજાવવી થું સહેલ છે ? બલજય લેણાં એ મામલાઓને સમજવામાં આખી જિંદગી ગુજરી દીધી તો પણ નથી સમજી શક્યા. તો પછી વળી મારી શી વિસાન ?

પ્રાર્થના પૂરી થઈ શિવક બાઈ-બહેનો વિખેરાઈ, પોતપોતાના વર્ષમાં ચાલ્યા ત્યાં કાર્યાલયમાં પોતાનું સત્કાર્યવાન થોભાવવા હજી તો આચાર્ય શ્રી પ્રવેશે છે, ત્યાં 'મે આઈ કમ ઈન સર !' ના સ્વરે તેમના કામ ચમકા અનાયાસ, 'સ' પ્રત્યુત્તર વાજતા કાનની ચમક દષ્ટિ દ્વારા વ્યક્ત થવા વગર ન રહી રોકોર એક પુત્રક કાર્યાલયમાં પ્રવેશે, રૂપિયા એક વીસની નોટ સાથે પીન કરેલી ચીટી ટેબલ પર મૂકી તેમા લખ્યું 'નુ : "ઈન્ડિયન"ના સાબાર પરત ! "મારે એ ન જોઈએ !" આચાર્ય સરોષ તાડકથા "બાચી પાડા છે" કહી યુવાન ચા પો ગયો. અત્યાર સુધી મહામહેનતે રોકી રાખેલા જાસ નિ જાસ રૂપે છોડના આટનુ નક્કુ અદા કરીને પરમ સતોષ થયો ત્યાં બીજી બાજુ આચાર્ય પોતાના ખુરશીના આચરણની વિમાસણમાં વિચારી રહ્યા "હિ ઈશ્વર, નું પણ કેવા દા'ડા દેખાડી રહ્યો છે ! વિદ્વાનોએ સાચુ જ કહ્યું છે ને કે 'પુનત્તુ શિખાત્ પરાજયેત્' પણ ના, ના એ ક્યાં મારો પુત્ર કે શિષ્ય હતો ? કે પછી તેના શુરુ થવાની ચોખ્ખતા મારામાં નહોતી ! તેનું કુણુ મનકોર વાતવિચારી રહ્યું. પુ' શુ વિચારુ છુ ! ના, ના ઉચ્ચ બન કહી નો ! જા તે કાંઈ એની રીત છે ? હવે પાડા આવે ત્યારે તેની વાત જ આજે ઈન્ડિયનના પૈસા પાછા વાળવા આવ્યો તો કાલે જરૂર ઘડિશાળના પૈસા પાછા વાળવા આવશે ત્યાર કહીશ કે મને તારા પૈસા ની જરૂર નથી તો શેની જરૂર છે એ પૂછશે ? તો ? હું શો ઉત્તર દઈશ ? "સત્તા કીર્તિ-કંચન ?" ના ના કીર્તિની કોને પછી છે ! ક્યા જીવતા માણસને તે વરી છે ? Fame is a food that dead men eat હા ! ગાંધીને વરી હતી પણ, ક્યાં ગાંધી ને ક્યાં હુ ? -કેપરથી પાણીના બે ટીપાં પડ્યાં ફાગમના ગાંધીજી રડી રહ્યા હતા સપજાનાપ મનોમન બોલ્યા, 'ગાંધીજીની સાથે હુ મારી સરખામણી ક્યા કરી બેઠો. ? એ તો ફકીર હતો, જ્યારે હુ તો કેવળ સત્તાની ફીકર કરનારો !"

કદાચ એ મને પૂછે કે, "પ્રેમની ?-તો ?" પ્રેમ ? હા ..હા હા ! એ હસી પડયો ! પ્રેમ ક્યાં છે ? પ્રેમ તો ત્યાજ માંગે, શુ મે તેના માટે ઓછો ત્યાજ કર્યો છે ? ત્યાજ કર્યો, પણ તેનો ઉદ્દેશ ? મોટો પ્રશ્નાર્થ સરીરને હયમચાવી ગયો ઉદ્દેશ શુ હોય ? તેને ઉપયોગી થવાનો 'લાઈન' ઉપર ચડાવવાનો મારા કુટુંબનો એક સભવ કરવાનો " શુ" ખરેખર મારો ઉદ્દેશ એ જ હતો ? પ્રશ્નાર્થોએ પરપરા સજી-જોનો ઉત્તર મેળવવા તેઓ પોતાના મનનું વિશ્લેષણ એક માનસશાસ્ત્રીની અદાએ કરી રહ્યા -કરવુ પડે તેમ હતું

-એ યુવાનને આચાર્ય છોક બાળપણથી ઓળખતા એટલુ જ નહી પણ તેના વિષે અનેક આચા, આકાંક્ષા અને મનોકામના સેવેલી એ યુવાન ભણે, ગણે, આગળ વધે અને પોતાની જેમ તેનું નામ રોજન કરે, એમ એમની અભિલાષા હતી, પણ.... અહમ્ને કોઈ જીતી શક્યુ છે ?

એક તોફાન આવ્યુ, તેમાં પેલા યુવકનું જીવન નાવ સપડ્યુ, ડગમગ્યુ, પુણુ ડૂબ્યુ નહી-શા માટે ? એને બચાવનાર પેલા આચાર્ય હતા તેની પ્રેરણાએ તેનામા નવયુગનુ ચેતન રેડાયુ. બહુલ-ગણેલ યુવક શાળાના ઉબરે આવી રહ્યો આચાર્ય સન્નિહત તેને આવકર્ષા તેની પીઠ થાખડતાં બોલ્યા, " સરસ ! હવે શુ વિચાર છે ! "

' બી ઈડી થલુ છે ' યુવકે પોતાની મલ રત્નાકાશ વર્ણવી

" બી ઈડી ? " આચાર્ય પૂછ્યુ " એ તો બહુ અધુરુ ! "

" કોના માટે ? " પ્રશ્ન આવી પડયો.

" ઓહ, સમજ્યો " વાત ગગતાં આચાર્ય બો યા, " તો કસો કમર ! "

યુવક ચાલ્યો ગયો

બી ઈડી થઈ આવ્યો,

" અ દર આવુ ? " -એજ મૂકુ સ્વરની ઘટ્ટી રમકી

‘મુશીનો’ વિનયથી આવાજે પ્રચુર વાતના બોલ્યા,

“બોલો, શું કામ છે ?”

“નોકરી કરવી છે !” મુવકે જંબીરતા પૂરક દરબારત મૂકી.

“બોલો, કમારની આવસો ?”

“મસ, આજથી, અત્યારથી જ... કોડો તો વમણાથી જ”

“જેસો” સત્તાની ટકોરી રમૂકી ખૂન દાખવ થયો, મુવકને દશમા પોરસ તરફ લઈ જતાં બોલો, “અંજીજો અવર છે.”

અવર થઈ થયો, પૂરો થયો, ફરી થઈ થઈને ફરી પૂરો થયો ત્યાં બરાબર પાંચ વર્ષનો ગામો વીતી ગયો.

*

બરાબર અગિયારને ટકોરે પેલો મુવક પ્રવેશ્યો ત્યાં ખૂને મુખ સમાચાર આપ્યા ‘લાલેન, બોલાવે છે’

“મને ?” પેલા મુવકે સાચાઈ પૂછ્યું મુવક કાર્યાલયમાં પ્રવેશ્યો

“તમે શું ભણાવો છો ?” સત્તા બોલી, મુશી મુજબ

“અંજીજ” મુવકે પ્રત્યુત્તર આપ્યો

“શુ ધૂળ અંજીજ ! પરતી મુજબ બી”

“કેટલાં વર્ષો કામ કરો છો ?”

“પાંચ વર્ષથી.”

“પાણીમાં ગયા, જવ”

પેલો મુવક કંઈ ન મમળ્યો. કેટલાક વિલા થીંજે કરેલી ફરિયાદ ઉપરથી મુવાન સિમકને પાણીયું મળ્યું અધકચરા અંજીજ સિફાણુગે ભોજ પેલો મુવક બન્યો મુવાન સિમક શરમનો મારો નત્ મરતકે બિબી કંઈ વિચારે તે પહેલાં ચલા તાડ્યો, “રેશારી કહેને આવતા હો તો ? ફરિયાદ શેની આવે ?” છેવટનું વક્ષ સાંભળી પેલા મુવકે આવવા માડ્યું. ત્યાં તેના કાને શબ્દો પડ્યા, “આજથી તમને છૂટા કરવામાં આવે છે”

—પેલો મુવક આંધુ ન સાચી શક્યો કારણ કે

કોડ અને બેકાલીની ગમીએ તેની કપારની વગત બનાવી દીધી હતી

*

જીવનની વારતવિકતામાં અપહાસો-કૂટાનો મુવાન સિમક ત્યાંથી નાલ્યો ગયો, કારણ કે તેના માથે ભારનું ભાવિ ઘડવાની જવાબદારી ટોળાઈ ચૂકી હતી તેમાંથી ઉઠેલા છંટા એ આ મુવાન શિટકના ભવ્ય ભાલે નિલક કોતર્યું. ગમતીન બનેલા હંપ, મને તેને ઘરે જવવા ન દીધા પરિણામે પોતાના સ્વ ભાવથી કટાણીને પ્રકૃતિનો પ્રભાવ જેવા સાગર કિનારે ગયો સાગરની વિશાળતાએ તેને નવી દૃષ્ટિ અને નવી મુદ્દિ બનાવી કાઢે અપહાસો-કૂટાના મોજમાં તેણે પોતાના જીવનનું સામ્ય જોયું

ઘરે જઈને વર્તમાનપત્રો ગ્રિયલાયા, બે-ત્રણ જાહેરખબરો ઉપર આંખ કરતાં પાંચ સાત અંજીજો ઘસણી કાઢી. ‘ઈન્ટરવ્યુ’માં પગદબી થઈ ગઈ તેમાં લગભગ અઠવાડિયું વીત્યું પણ એ અઠવાડિયે તેના મનનું જે વિલેપણ કપ્યું. તે અંગ્રેડપનું જેમ કાલન તાપથી તેમ માનવીનું મન કુખરૂપી તાપથી જ શુદ્ધ, સાત્ત્વિક અને નિર્મળ બને છે તેની અનુભૂતિ કરી

નવું જીવન શરૂ થયું તેમાં નવચેતન રેડાયું બૌદ્ધિક વાતાવરણની ભીસમાંથી છટકી આધ્યાત્મિક વાતાવરણના પ્રવેશ તેની સ્વપ્નસૃષ્ટિ ફેરવી નાખી અંદાજે આનંદ, શાંતિ, પરિવ્રજા અને સ્વતોષ હતા

—દિવસ, માસ, વર્ષ અને દાયકાઓ વીંધ્યા થયીર, સાથે મન-હંદનના વિકાસે નૈતિકતા અને ચારિત્ર્ય આપ્યાં સુખચેતન-આનંદપ્રયોગમાં સમય પમાર થવા લાગ્યો કહેવત છે ને કે સુખમાં સો કોઈ પાદ આવે

જે ઈન્ડિયનને પ્રતાપે તે આટલું ભણ્યો ગણ્યો અને સુખી-સમૃદ્ધ થયો તેને કેમ ભુલાય ?

બ ગપલુમા-પાંચ વર્ષની વડે ઈન્ડિયન લેવા માટે આપેલા રૂપિયા એકવીસ મામાને પાછા વાળી ભાણેજ સસારનું વિષ ઘોળીને પી ગયો.

ફેશ્યુઆરી અ કનું ય ધાણ કરીને ત્રણેક કા ચે
વીસમીસદીના પ્રથમ બે દશકામાં લખાયેલા અહી
આપા છે

પ્રથમ કાવ્ય ગ્રંથના ઢાળમાં લખાયેલું છે
પહેલા વિશ્વ યુદ્ધમાં બ્રિટન વિજયી બન્યું તે સમયનું
૧૮૧૯ નું છે સ્વ ધૂમકેતુના મોટાભાઈ રામજીભાઈ
કાઠિયાવાડના નાના ગામની તાલુકા સ્કુલમાં તે
સમયે મહેતાજી હતા નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને
હકાકામાં બ્રિટન વિજયી બન્યું તેની વધાર્થે આપવા
નાનાભાઈ ‘ધૂમકેતુ’ને કાવ્ય બેટી આપવાનું કહેલું.
‘ધૂમકેતુ’ બહુ શીઘ્ર કવિ કેમ ન હોય, જે રીતે
થોડાક કલાકે માં આ કાવ્ય લખી નીચેલું. ‘બીજી
કાવ્ય તુરક તુરક કપાજેની કાપથીઓમાં મળી આવ્યું
છે તે ‘ધૂમકેતુ’નું પ્રથમ સ્થાન-પુત્રી સધ્યાનું
નાનપણમાં જ અવસાન થયેલું ત્યારે જે વિરહ
વેદના અનુભવેલી તેની થોડીક આખી કરાવી ગય
■ કલાકારના મનોમનમાંથી જ જન્મતા ઉત્કૃષ્ટ
સર્જનો જન્મ્યા છે જે સનાતન સત્યને તપાસીએ
તો ‘ધૂમકેતુ ની વિશ્વજ્ઞાતિ પામી ચૂકેની વાર્તા
'પાસ્ટે ઝોદિશ' જેનું અંગ્રેજી ભાષાંતર 'The
Letter' નામે પ્રગટ થયું ■ તેમાં અત્રી ડોસાને
પુત્રી મરિયમ પ્રત્યેનો પ્રેમ એ લેખકના ઈવનની
જ અનુભૂતિ ■ તેમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી
ત્રીજી કાવ્ય ૧૯૧૫-૧૬ના સમયમાં બહાઉદ્દીન
કેલેમ-જૂનાગઢ હતા ત્યારે કેલેમના વિદ્યાર્થી
જીવનમાં મિત્રને લખેલું છે મિત્ર-પ્રેમ-સાચો
મિત્ર પ્રેમ-હૃદયની લાગણીને વાચ્યા આપતું હોય
તેમ આ કા નું પરિણમન કરતાં અનુભવ થાય છે

(1)

ઉઃ ■ વાવગ આજે વિજય મિત્રીયના કાજે
ધ્વનિ અનિ તોપના ગાજે બધું ■ વનથી યજ્ઞ
વિવિન વાજત્રના સૂરથી મધુર બાલો મૃદુરવથી
બર નબ હર્ષના પૂરની લલિત ક વાનપૂર સ્વરથી

છુત્રી સહુ કેદી ભ ધનથી, મળી ભેટી સહોદરથી
વે હર્ષે પરસ્પરથી છુટ્યા આજે બ્રિટીશ જયથી
મિત્રીયનું વીર્ય સ્થળ સ્થળમાં, પ્રકાશ્ય શાંતિ સહુ જગમાં
પરાવ્યા યત્રને રણમાં હટાવ્યા હુટ કૃત્યોમાં
બ્રિટીયના રાક્ષસી બનું વલણ હમેશ ન્યાયીનું
સહન ના તેથી કરવાનું દમન કો પક્ષ રનેલીનું
નીતિના એ અમર્ય ને, ધરી કલામ નર વને
દીધી આકૃતિ નિજ જનને, અતિ હર્ષથી હોમીને ।
જનતા સર્વ ઈતિહાસે નવાન આ સાચ જોડાયે
તથા તિતકમ માટ, સદા હટાન આ રહેયે
યુરપનાં સર્વભવ સાથે વિજયમાળા લઈ લાયે
ધર છે હિંદ નિજનાથે પુરસ્કૃતિ અને આશી ।
વિજયના ભવ યાત્રામાં પૂર છે હિંદ સૂર સૂરમાં
ભજવો પાક રમ સ્થનમાં સદાની ભક્તિ મોતીમાં ।

(૨)

છેલ્લી મુલામ ।

(ધૂમકેતુએ કેલેમ જીવનમાં મિત્રને લખેલ
એક અપ્રગટ પત્રમાંથી)
બજો બીહા, પછુ ચરર, ચાર કે પાંચ ઠિ નો,
ત્રીયા આવી બસ અટકનું રાનો તાર નુપે ।

*

છેલી સવામ હે તે તવ રાખજો ને
ક્યાંક લાવી રમ્મનિયા મમ નામ લેને ।
ક્યારક ૭ સુહૃદ સાથ કયા થલાવી
આની મુને ધરીશ આમુ જરાક લાવી ।
હેલ્લી ચલમ । સ્મરજો પૂરે જે વિનાથી
આનદમાં ગભીર પર્વતને નિલાળી
ન ત્યાગી સાથ કરતા કઈ વાત રાત
ચાલી જતી પૂરી થતી નહિ તોય વાત
■ જા પ્રણામ ધરજો દિન વાત આવી
ત્યાગી જ સાથ ફરતો નુજ સગ થોધી ।
થાયે ન થાય કદી જે મનનુ હવે તો
મ્હાર ન નામ ભૂળજો દીન ન્યાનુ તુ હા ।

ધૂમકેતુએ કાલેજ દિવસો દરમિયાન ૧૮૧૫-૧૬
માં મિત્રને લખેલ એક પત્રમાંથી

(૩)

બહાવી દુહિતા ! વિરલભવમાં ભાવિએ અ લખેનું !
'તાર ઘસવું રમવું - હ' વિશ્વથી છેક નજર !

બહાવી તનુયા મધીનહરેયો વિશ્વમાં છે રમેલાં !
તેમાં તારા ઉચ્ચહરેયને ડાઘ લાગે રખે ના !
બહાવી પુત્રી વિશુદ્ધ ચર્મને વિશ્વથી ન્યારી રહેલો

લાગે તારા વિશુદ્ધ દિલને કંઈ નું ચેતલો પો !
પુત્રી બહાવી કમલવત્ વર્ણ વિશ્વમાં જ રહે તો
યયો હ આ જનક તારા માની લેશે હરેયમાં

તારી લગની રહેશે ન્યારી પુત્રી સધાકુમારી !
'વિહારીની અમરઆશ્રા સિદ્ધ પુત્રી કર નું
(વેહારી એ ધૂમકેતુનું કવિતામાં વપરાયેલું
ઉપનામ છે)

૧

ઉદયમનું ઓળસ

એક નાનો બાળક સ રૂતનું પુસ્તક લઈને વાંચવા બેસે હતો. પણ દિલ ચાટતું નહોતું
બાકરબુનાં રૂપો ગોખતાં તેને કંઈ જો આવતો તેથી તે તો માન જમીનમાંથી નીકળીને એક ઉપર એક
માટીના કણો ગોઠવતી ઉધઈને જ જોવા કરતો.

સવાર થયું નિશાળે ગયો શિક્ષકે તને ઊભો કરીને રૂપો પૂછ્યા પણ ન આવડ્યાં

કેમ ભાઈ ! કાલે તા મેં તને કહ્યું હતું કે બરાબર તોયાર કરી લાવજો ને આજે એમજ
પાડો આવ્યો ? શિક્ષકે તેને કહ્યું

“સાહેબ ! હું આખી રાત જાગ્યો છતાં

તો તારું ખ્યાન બીજો ક્યાંક હશે ” શિક્ષકે કહ્યું બાળક જૂદું બેલવાનું જાણતા જ ન હતો.

“હા સાહેબ ! જમીનમાંથી નીકળી માટીનો રાફડો બનાવતી ઉધઈને હું જોઈ રહ્યો ?
બાળકે જવાબ કહ્યું

જો ભાઈ ! જોને અક્કન નથી એવી ઉધઈ સતત મહેનત કરી ચોતાનું ઘર બનાવી શકતી
હોય તો તું સમજી બાળક છે મહેનત કરે ને ખ્યાન રહીને પાઠ પોચા કર તો તને પાઠ કેમ ન આવડે ?
એકામતાથી કરેલી જાતમહેનત કૃષ્ણ વાર રહેતી નથી

શિમકનાં શબ્દો બાળકના હૃદય સોષરવા નીકળી ગયા બળકે તનમનથી મહેનત કરવા માંડી
ને આગળ જતા સ રૂતનો મોટા પડિત બની ગયો આ બાળક તે બધા માણસોના રાષ્ટ્રપતિ ડો. રાધાકૃષ્ણન

આયુર્વેદ અને એલોપથી-

જે ઔષધીય વિજ્ઞાનનો સમન્વય શક્ય છે ખરો ?

લેખક - ડૉ. મહેન્દ્ર એમ. જોષી

ઔષધોના કાર્પની ચકાસણી અર્થે અમુક પ્રકારના પ્રાણીઓ પર વિદેશમાં અખતરા કરીને પછી જ મનવ જાત માટે ઔષધો ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે પરંતુ આપણા દેશમાં તો વિવિધ ઔષધીય વિજ્ઞાનને સર્વાતર અભ્યાસક્રમમાં ગોઠવી દેશના યુવાનો પર અખતરો કરવામાં આવે છે અને તે જ ક્રમમાં આપણું યુગભૂત આયુર્વેદ અને એલોપથીના સમન્વય કરતા મિશ્ર અભ્યાસક્રમો અલગ અલગ પ્રતિષ્ઠા કરાયા અને કોર્સમાં તે તે વખતના પ્રધાનોના મત મુજબ ફેરફાર કરવામાં આવેલ પરંતુ આ કોર્સનું ભાવિ, તેમાં જતી યુવા પિતૃનું ભાવિ તે વિષે કોઈએ ધ્યાન ન કરી. પરીણામે અસતુષ્ટ એવા આ મિશ્ર તખીમોએ આદિજનો મલાના મુશ્કરાતમાં આ મિશ્ર કોર્સ કાયમ માટે ગયો છે અને મિશ્ર તખીમોનું શુદ્ધિકરણ કરવા વિચિત્રો થઈ. હાલ પરંતુ આ પ્રકરણ મુશ્કરાતમાં અસ્ત થઈ છે આ લેખ પાછળનો આશય તે છે કે મિશ્ર વિજ્ઞાન શક્ય છે ખરો ? અને જો હોય તો તેને વધુ લોક-જોગ્ય કેમ કરવું ?

આયુર્વેદના મહાન સર્જક શ્રી સુશ્રુતે પણ કહેલું છે કે આરોગ્યને ઉપરકારક દરેક વસ્તુ અકલ્પ્ય કરવી આમ સુશ્રુત ખૂબ જ વિચક્ષુ અને ક્રાંતિકારી (Foreward) હતા તેમજ જનનામાં કે જ્યારે આજ મને છે તેટલી સુવિધાઓ, યન્યમગ્નીઓ ન હતી ત્યારે પણ તેમણે વિવિધ રોગોનું લક્ષણાત્મક વર્ણન કરેલ છે જે આજે પણ હજી મળતું આવે છે જે તેમની સિદ્ધિઓ જતાવે છે આમાંથી ઘણું ચકલ્પ કરી શકાય છે આમ આયુર્વેદના મહાન દૃષ્ટાંતોએ આપેલ વર્ણનો વૈજ્ઞાનિક તો છે જ પરંતુ તે લોકો પાસે યજ્ઞસામગ્રીના અભાવે તે વિજ્ઞાન અધુર રહ્યું હશે તે પછી ભારતમાં મુસ્લીમોનું રાજતંત્ર આવ્યું તે બાદ વિદેશીઓની શુભ. શ્રીમાં દેશ આવી પડ્યો પરીણામે વિજ્ઞાન ક્ષેત્ર

આપણે વિકાસ અટક્યો અને આપણું વિજ્ઞાન પણ પુરાણની પોથી બની ગયું

આધુનિક વિજ્ઞાનની ચડતી શરૂ થઈ અને માનવ કે જે શુદ્ધિજીવી પ્રાણી છે તેણે અનેક અખતરાઓ દ્વારા આધુનિક વિજ્ઞાનનું સર્જન કર્યું. માનવીની શુદ્ધિમાંથી વિરાટ સર્જઈ રહી છે આજે જેમ વાહનના જુદા જુદા ભાગો બદલી શકાય છે તેવી જ રીતે હૃદય, મૂગપીડ વિ બદલાવવાના પ્રયોગો થાય છે. અરે ! કદાચ કાયની નળામાં ઔષધો દ્વારા જીવન નિર્ભર કરવાનું શક્ય અને તો પણ ના ન કહેવાય હાલો મધ્ય પર અવકાશ સફર કરી અદ્ય લોક કે જે કવિઓની કલ્પિત માનસ ભૂમિ હતી તેના પર એ પગો માનવી પદારોપણ કરી આવ્યા છે-ખરે મશીન માનવ જનાવી તેને કાર્પરિત રાખવામાં પણ આવે છે-આ માનવીની શુદ્ધિની સૂઝ છે. આમાંથી શું નવું સર્જન શક્ય નથી તે જ આશ્ચર્ય છે.

આમ આધુનિક વિજ્ઞાનની ચડતી કળામાં આયુર્વેદ ભૂલાર્થે હતાં વશપરપરાગન માનના દાન મુજબ ઘણાંયે ખ્યાનનામ દેશી વૈદો આપણા દેશમાં વસા હતા અને છે પરંતુ વશિકૃતશુદ્ધિ જેવા વેપારી જેવો આપણો દેશ છે દેશી અનેક નસખાઓ આવા ભણુકારોની સથે જ અસ્ત પડ્યા અને ફક્ત પુસ્તકાકીય માન રહી ગયું છે આ પણ આપણી પડતી માટે જવાબદાર છે

આ એ વિજ્ઞાન કે જેમાં એક તેની રીત પર છે અને બીજી કે જેમાં ઘણું જ સરોધન છપાયેલું છે તેનો સમન્વય કેમ કરવો ? આ વિષય તો તેના વિચારો ચર્ચાને નિર્ણય કરી જ શકે પણ મારી દૃષ્ટિએ તો આધુનિક વિજ્ઞાનના યત્ર સામગ્રીઓના પૂર્ણ લાભ લઈ રાગનું નિદાન કરી જ લેવું જોઈએ અને આયુર્વેદના દ્રવ્યશુદ્ધિ શાસ્ત્ર

(ફર્મેડાપીયા) નો સપૂર્ણ અભ્યાસ કરી તે તે વનસ્પતિ ખીજ તથા ગ્રામીણ દ્રવ્યોનું આધુની કરણ કરી તેનો સર્વાંગ ઉપયોગ કરવામાં પીછેહઠ ન જ કરવી જોઈએ અને આપણા જ દેશમાં આ સંશોધન અર્થે આગળ આવતા યુવાનોને યોગ્ય વળતર આપી તેમનામાં ચેતન આપવું જોઈએ જાવા સમક્ષ દ્રવ્યોમાંથી ઔષધો બનાવી જે તેનું યોગ્ય વેચાણ થાય તે જરૂર લાભદાયી નીવડે તદ્દપર ન દેશી દવા બનાવતી ફાર્માસીઓને પણ યોગ્ય કાયદાઓ દ્વારા દવાના મિશ્રણ માળતરમાં સચેત કરવા જોઈએ અને ગમે તેમ ઔષધો બનાવતી કંપનીઓ પર કાયદેસર કામ કરવું જોઈએ યોગ્ય ઔષધો સરકારી હે રિપટમે વિ માં ‘અઉટડોર’ તથા ‘ઈન્ડોર’ હર્બીઓને આપવા જોઈએ ફક્ત પૂર્વજોએ લખ્યું છે માટે તેમ જ તવી જૂની પ્રાદેશીકાગત ઘરેડાથી આપણા વિજ્ઞાનને કાઠવું જોઈએ અને આધુનિક સ ક્રાંતિકાળમાં વિજ્ઞાનને પણ અવનવ પ્રયોગો દ્વારા નવીનતમ બનાવી આપણી વનસ્પતિઓનો યોગ્ય ઉપકારક ઉપયોગ કરીને મનુ ર જાતિને ઉપ યોગી ઘઈ ચકારી કાઠે પણ વિજ્ઞાનને રાજકીય રંગે ન રંગતા તેની ઉપયોગીતાને વિશેષ લક્ષમાં લઈ તેની ઉણપો દૂર કરવા પ્રયોગો કરવા જોઈએ તેમાં

યે ઔષધ વિજ્ઞાન તો માનવ જાતના કલ્યાણ અર્થે રચ્યું છે કોઈ રાજકીય નેતાના તખ્તા માટે નથી. કમનસીબે આને આપણા દેશના નેતાઓ તેમને સમજ ન પડે તે । વિવશમાં પણ ભાષણો આપે છે પરીણામે વિજ્ઞાનના જગતમાં તેની હાંસી થવા પૂરતો સંભવ છે અને તેથી જ આપણુ અયુર્વેદ અ ને પાછળ પડી ગયું । તેને જાહેરી યોગ્ય સંશોધન-કાર્યને તેનું કાર્થ સંપાદ્ય તે જરૂર પ્રગતિ સાધી ચકાય ભારતીય ઔષધીઓ આને હૃદય રંગમાં ‘હાઈબ્રાડપ્રેસર’ માટે વપરાય છે તેની જ રીતે ‘લીવર’ ના દર્દો માટે પણ દેશી ઔષધોએ કારજત નીવડતાં તે વિદેશમાં પણ વપરાવા લાગી છે આ આપણું સદ-ભાગ્ય છે હવડ તાજેતરમાં જ હૃદય-ગ માટે એક ખીજ ઔષધી દેશી વિજ્ઞાનમાં મળી આવતા તેનું ઉત્પાદન એક જર્મન કંપનીના સકારથી ટુંક સમ વમાં ચર થશે તે જો વિજ્ઞાને પાંચરવા દેવા માટે જો આના પ્રયોગાત્મક પદ્ધતિઓ લેવાય તો જરૂર મિત્ર પદ્ધતિ લાગદાયી નીવડશે મારી દૃષ્ટિએ તો પદ્ધતિ કહી મિત્ર હોતી જ નથી જે દર્દ મટાડવામાં ઉપયોગી નીવડે તે જ ઔષધી અને આ વલણ જો અપનાવાય તો આયુર્વેદ પણ તેની પ્રજાતિના સોપાન ચડશે જ તે નિ લક છે

•

દીવાદાડી, બનવા માટે .

જેલ જીવનની હાકારી તલેગ લાવક બનાવવા માટે મોતીલ લાજ નેહડુ સખત રત્ન પર સવાની રેવ પાડી રલા છતા

રવર સાવળી પૂજ્ય “આ શુ કરી રલા છા ?”

મે તીલાનજી હસતાં હસતાં ક’

‘જેલ જનાગઓના મારે નેતા બનવાનું છે તો નેતા બનનારે પ્રથમ પોતાની જાતનું નેતૃત્વ કરવું જોઈએ ને ? તેની પ્રેક્ટિસ કરી રલો છ ’

પ્રકાશ પાથરવા ઇચ્છનારે પ્રથમ પોતાના દિલમાં દીવા પેટાવવો જોઈએ ને ।

સેવાગ્રામ, ૧૯૪૪, બાપુનો મૌનદિવસ.

સાંજે બાપુએ એક સ્ત્રી અને એક પુત્ર કાર્યકર્તાને વાત કરવાનો સમય આપ્યો હતો. વાતો નિર્વિઘ્ને પૂરી કરવા તેમણે આશ્રમની પાછળની કેડી પર ફરવાનું પસંદ કર્યું. બંને મુલાકાતીઓ અને બીજા બેત્રણ માણસો સાથે હતા.

બાપુએ સ્ત્રીના ખભે હાથ મૂક્યો અને વાતો સામગતા સામજતા ચાલતા લાગ્યા એક જગ્યાએ કેડી સાકડી હતી બંને બાજુ કાટાની વાડ હતી વાત કરનાર સ્ત્રી અત્યંત નિર્ધાવાન, વળી હસિયુ ભારતીય, તેથી પગમાં ચપલ ન હોવાનું વધુ સ્વભાવિક બાપુ કેડીની વચ્ચે ચાલી રહ્યા હતા એમને કદ આપવાનું સ્ત્રીને ન ગમ્યું. તે પોતે ઉઘાડા પગે કાટા પર ચાલવા લાગી, પરંતુ કાટા દબા ખાપ એવા ન હતા બે-ચાર કગડા ચલી ત્યાં પગમાં એટલા બધા કાટા પેસી ગયા કે લગડાયા વચ્ચે ચાલવું અશક્ય થઈ ગયું. બાપુનું એ તરફ ધ્યાન ગયું તેઓ ચૂપચાપ કાટા પર ચાલવા લાગ્યા અને સ્ત્રીને ડેડી પર ચાલવા દીધી

સાથેની એક બહેને કહ્યું. “બાપુ આપ કાટા પર ચલી રહ્યા છો.” બાપુએ ચૂપચાપ પોતાની આંગળાથી પેલી સ્ત્રીના પગ તરફ નિર્દેશ કર્યો, પગ પેતાના પગ તરફ ધ્યાન બેઠું અર્થ એ હતો કે એ બહેને ચપલ નથી પહેર્તા તેથી પગમાં કાટા લાગે છે અને મે ચપલ પહેર્તા છું. પછી ફરતુ ચલુ રહ્યું બાપુએ મૌન જાળવી જપી વાન સાંલિગો અને આ પ્રસંગથી કેટલું બધું કહી દીધું !

*

ઈ સ ૧૯૪૪ના અત સમયની વાત છે બાપુ કંઈક અવરજ હતા તેથી આશ્રમ મળે તે હેતુથી વર્ધા આવી શ્રીમન્નારાયણજીને ઘરે ઉતર્વા હતા નિર્મલાનુસાર રોજ સવાર-સાંજ ત્યાં જ પ્રાર્થના થતી

હતી ઠંડીના દિવસો હોવા છતાં પણ સવારની પ્રાર્થનામાં લગભગ સાડાચાર વાગે પચ સપ્તી સો માણસો ભેગા થઈ જતા હતા પાસેના મહિલા આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ અને દિલ્લ-વિશ્વિકાઓ તો તેમાં હે વજ.

એક દિવસ પ-૬ માઈલ દૂર વિનોબાજીના પોનાર આશ્રમથી શ્રી વલ્લભસ્વામીના આવવાની રાહ જોવાતી હતી. પ્રાર્થના બરાબર સાડા ચારે થયે થવાની હતી ફક્ત બે-ત્રણ મિનિટ બાકી હતી. બાપુ પ્રાર્થનાના સ્થાન પ-૬ કક્ષારના બેસી ગયા હતા, પરંતુ તેઓ વલ્લભસ્વામીની રાહ જોતા હતા કોઈએ કહ્યું : ‘તેઓ આવતા દેખાતા નથી. પ્રાર્થના થાય કરીએ તો કેમ ?’

બાપુએ કહ્યું. ‘ના, એમણે આવવાનો વાયદો કર્યો છે. આજ તેઓ જ ગીતાપાઠ કરવાના છે હજી બે-ત્રણ મિનિટ બાકી છે તેઓ જરૂર આવશે તેમની રાહ જોવી જ જોઈએ.

સમય આગળ ગયો અરધી મિનિટ બાકી રહી, પરંતુ બાપુએ હજી પણ પ્રાર્થના શરૂ કરવી અર્થ ન આપી એ જ સમયે કોઈએ કહ્યું : ‘આ આ-વા વલ્લભસ્વામી’ તેઓ પ્રાર્થનાના સ્થળ પર આવી ત્યારે માંડ થોડી સેકડો બાકી રહી હશે.

બાપુએ કહ્યું. ‘મ’ કહ્યું હતું ને કે તેઓ જરૂર આવશે. જલદી આવવાની થી જરૂર હતી ?’

અને પછી ત ત પ્રાર્થના થાય થઈ

*

એ જ દિવસોની વાત છે. બાપુ સૂર્યોદય થતા જ ફરવા નીકળી જતા હ મેટા મહિલા આશ્રમના મેદાનો પા’ કરી સેનાગ્રામની ગિયામાં જતા મેદાનમાં મોટું મોટું ઘાસ હતું ત્યાં પશુઓ ચરા થવાની સનાઈ હતી, કારણ કે પશુઓના ચરતાથી બાલિકાઓને બહુ મુરકેન પડતી ક્યારેક તેમ । કામચાંડિન પણ આ તુ બાલિકાઓ ને ઠાકિતો

પોતાના કામના સ્વભાવો સફાઈ તો જાતે જ કરી લેના, પણ એટલા મોટા મેદાનનું બધું ધાસ કાઢવું અશક્ય હતું. એ વર્ષે ધાસ કાપવાવાગાએ પણ સમય પર નહોતા મળ્યા અને ડેાચ જાણતું હતું કે બાપુ આપણે ને આજ ધાસ પાચી ફરવા જવા નીકળશે ?

એ જગ્યામાં સાપ પણ જોવા નહોતા. અમુક જાતના કપાનક સાપ ત્યાં મદુ કેખાતા હતા હોઈ કે એ જાતના સાપ મદુ જોરથી કચે છે અને પૂછડી મારીને પણ માણસને પાવત કરી શકે છે. આમ પરિસ્થિતિ મદુ જોખમી હતી. બાપુ એ ધાસને પાચ કરીને નીકળના ત્યારે કાર્યકર્તાએ ના મન મદુ લીધા રહેતા

એક દિવસ પાસેથી જતી આગમણીએ આ કાચનો નાચ કર્યો. એમાંથી થોડી મિનગારીએ નિકળી ધાસ પર પડી અને જોતજોતામાં આખા મેદાનનું ધાસ જળી ગયું. આશ્ચર્યની આસપાસનું એ મોટું મેદાન ધાસના જળી જવાથી એક વિચાળ કાળા તખ્તા જેવું લાગવા માંડ્યું

ખીન્ને દિવસે સવારે જ્યારે બાપુ ફરવા નીકળ્યા તો હશેરાતા ધાસની જગ્યાએ કાળી રાખ જોઈ સમસ્તી ગયા, વ્યથિત થઈ ગયા. પૂછ્યું પણ નહીં કે શું થયું ! એટલા 'કેટલ પડ્યો'નો આરો જરૂરમાં થઈ ગયો ! કેટલા છત્ર જળીને મરી ગયા હશે !

મહિલા આશ્ચર્યના મત્રી સાથે હતા, તેમણે આગ લગાવવાનો અપરાધ ત્યારે રેલવે એ જિન પર ડેાચ્યો ત્યારે બાપુએ કહ્યું. એ જિન તો જડ છે માણસ જડ નથી એણે તો હમેશા જાણતું રહેલું જોઈએ. હું તો એને જવાવવાની બધી કોશિશ કરું. વળી મહિલા આશ્ચર્યમાં તો આશ્ચર્યી જવાવાનું સિસાજુ વિશેષ પ્રયત્નથી મળતું જોઈએ જુઓ કેટલીયે સ્ત્રીઓ આપણા દેશમાં કપડાંને આગ લાગવાથી મરી જાય છે, અને જ્યારે ઘરમાં આગ લાગે છે ત્યારે હાથ-હાથ સિવાય કંઈ કરી શકતી નથી ઘરમાં જો પુરુષો ન હોય તો આજ હમેશા

વધે છે. મારો કહેવાનો આશય એ નથી કે પુરુષ બધું જ જાણે છે અને માત્ર સ્ત્રીઓ જ અજાનમાં ડુબેલી છે, પણ શારીરિક બળ અને સમાજમાં હળવા મગવાની સ્વતંત્રતાને લીધે તેમની સ્થિતિ કષ્ટક વૃદ્ધિ દોષ છે તેથી તેઓ કંઈક ઉપાય કરે છે. સ્ત્રીઓને નાની ઉંમરમાં બધું જીખવાનો જદ્દ સોખ દોષ છે એમના સોખને જ્યાં તક મળે ત્યાં વધારવો જોઈએ "

તે દિવસે અને ત્યારબાદ એ-જન દિવસ સુધી મહિલા આશ્ચર્યમાં આજ જુઝારવાની અને આશ્ચર્યી જયતાના ઉપયોગની તાલીમ અપાતી રહી. પાછા જ્યાં આ તાલીમ લેઈપણે આમે નિયમિત પણ થઈ ગઈ.

*

એ જ દિવસેની બીજી એક સ્મૃતિ. એક દિવસ શ્રીમન્નજી મહિલા આશ્ચર્યના મત્રીને કહ્યું : બાપુ મારે કોઈ મતેરજન કાર્યક્રમ કરવો જોઈએ. જો કન્યાઓ કોઈ નાનું નાટક કરી શકે તો શાહુ. 'મ ન એ કહ્યું 'થોડા વખત પહેલાં તેમણે 'સંસ્કાર'ના નામનું નાટક કર્યું હતું. એ હમણાં તેમને પાઠ છે. જો તમને એ પદ્ય દોષ તો તે જલદી કરી શકાવ નાટકની વાતમાં મૂંઝવણ હતી કે મુખ્ય પાત્ર રડા તમા ગાંધી હતા, અને એમની પ્રથક પલ એમા હતી આપુ નાટક બાપુની સામે બી રીતે રજૂ કરાય ? પદ્ય શ્રીમન્નજીએ એને પસંદ કર્યું, અને લોકો, તરફથી પણ રોષ મળ્યો બાલિકાએ તો પણ ઉત્સાહ હતો, બીન્ને દિવસે જ બાપુને બતાવવાનું નકરી થયું

એ દિવસને પ્રકાશ કેમ બૂલી શકે ? રાત્રે લગભગ સાડાઝાડે બાપુ શ્રીમન્નજીના ઘરેથી ખેતરોની કેડીના રસ્તે મહિલા આશ્ચર્ય તરફ જવા લાગ્યા મત્રી એક ફાનસ લઈને તેમની સામે, તેમના પગ પર પ્રકાશ પડે તે રીતે લાંબાગીને ચાલતા હતા, પરંતુ બાપુને આ મદ્દતિ કેમ ગમે ? તેમણે કહ્યું 'તમે અને પ્રકાશ આપવાની મહેનત ન કરો, જલદી ચાલો' અને એ અધારમાં, જે રથના સાપ મારે આસ જાણતું હતું ને જને બાપુની કેડી ગાડી-

જાંખરાથી બરપૂર હતી, તેને પોતાની સાધારણ તીવ્રતાથી પસાર કરી બાપુ આત્મમાં પહોંચ્યા જે સ્વયં પ્રકાશિત છે તે જ્ઞાનસના પ્રકાશની પરવા કરે ખરા ?

નાટક વિદ્યાલક્ષના સ્વાભાવનર્મ કરવાનું ગોઠવ્યું હતું. સૌથી સારી જગ્યા પસંદ કરી ત્યાં બાપુ માટે ગાદી-તકીયા મૂક્યા હતા બાપુ પોતાની લાકડી પોતાની પાસે રાખી આરામથી બેઠા

નાટક લગભગ ચાલીસ મિનિટનું હતું બાલિકાઓએ પોતાના અભિનયમાં કોઈ ખામી ન રાખી બધા પ્રેક્ષકો મુગ્ધ બાવે એ જોઈ રહ્યા બાપુએ પણ બાલિકાઓના અભિનયમાં ખૂબ રસ લીધો

હવે ‘મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી’ને રંગમંચ પર ઉપસ્થિત થવાનું હતું એ પ્રસંગ આ યો બાપુ પોતાની લાકડી લઈ ઉઠવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા પાસે બેઠેલા મંત્રીએ પૂછ્યું “બાપુ આપ જોડો છો ?” એ જ વખતે રંગમંચ પર નાટકના મહાત્મા ગાંધી આવી પહોંચ્યા બાપુ જોરથી હસી પડ્યા અને પોતાની જગ્યા પર બેઠતાં બોલ્યા કે તો સમજ્યો કે મારે ‘સ્ટેજ’ પર જવું પડશે, પણ હવે તો તમને ખીજ બાપુ મળી ગયા છે હવે મારી જરૂર નથી રહી”

બાપુના ચપ્પો બહુ થોડાંએ સંભળ્યા હશે, પરંતુ તેમનું હાસ્ય આખી નાટ્યશાળામાં મૂળ લીક્યું

ખીજ-ત્રીજ દિવસે બાપુ સેવાશ્રમ પાઠા ગયા એકાદ દિવસ બાદ જ્યારે રવિવારે આશ્રમના મંત્રી અને આચાર્ય એમને મળવા ગયા ત્યારે બાપુએ ફરતી વખતનો બધો સમય નાટકની વાતમાં જ ગાળ્યો

બાપુએ કહ્યું નાટકમાં ચર્ચિત અને રૂઝવેદાર સાથે ઈન્દ્રના હાથ મેળવ્યા તેયોગ્ય નહોતું” મંત્રીએ કહ્યું ‘બાપુ લેખકે એ બનેલા સ્વભાવ દર્શન માટે એ યોગ્ય માન્યું,’ બાપુએ વાત આગળ ન વધારી, પરંતુ તેઓ સત્વર નહોતા થયા એવું લાગ્યું

ખીજ વાત એમણે કહી કે વસરાજના કાળા

પોશાકને જોઈને મને બાગપંથમાં જોયેલા પારસી નાટક કંપનીના ‘ઈન્દ્રસલા’ નાટકની યાદ આવી, પણ એમાં તો લાલદેવ, કાળાદેવ હતા આ નાટકમાં તેઓ નહોતા એથી કંઈક અધૂર લાગતું હતું મંત્રીએ જવાબ આપ્યો આ ‘ઈન્દ્રસલા’ નાટક તો નહોતું ઇન્દ્રસલામાં રક્ષાગ્રધન રૂપક તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું

‘પણ રંગમંચ પર તો ઈન્દ્રસલાનું પાટિયું લગાડ્યું હતું ને !’

‘હા, કદાચ બલિકાઓએ એમ માન્યું હશે કે પાટિયું લગાવ્યા વિના લોકો કંપી નહી શકે કે આ દ્રશ્ય ઈન્દ્રસલાનું છે’

આના પર બાપુ ખડખડાડ હસી પડ્યા ત્યાર બાદ એમણે નાટકોની, ખાસ કરીને શેક્સપીયરના નાટકોની ચર્ચા કરી અને આગ્રુમાગ્રુ સાહિત્ય અને કલાનું વાતાવરણ રચાઈ ગયું

વિવેચનસભાપ્ત થતાં તેમણે પૂછ્યું ‘નાટક લખ્યું છે કેણે ?’ આચાર્યે મંત્રી તરફ ઈશારો કર્યા બાપુ ફરી એક વાર જોરથી હસીને બોલ્યા ‘અર ! ત્યારે તો હું લેખકની સામે જ વિવેચન ફરી રહી હતો !’ અને તે પછી પ્રશ્ન સાનેા વારા આપ્યો બાપુએ કહ્યું ‘નને એક દરે બહુ સારું લાગ્યું’ અમણે પાત્રોના પોશાક, પડદા તથા અન્ય સામગ્રી વિશે વિસ્તારથી ચર્ચા કરી

મંત્રીએ ઉત્સાહમાં આવી કહ્યું ‘છાપામાં નાટકના સમાચાર ખૂબ ઠાંઠામાંથી છપાયા છે મુળ ઈના ‘ફ્રી પ્રેસ જર્નલ’ે તો ચાર ફોતમનું શીર્ષક આપ્યું છે ‘વી રિહર્સલ ષેઝ ચર્ચિલ મિસ્ટ’ બાપુ આ સાંભળી ખુશ ન થયા એમણે કહ્યું ‘છાપાંઓની પ્રશંસામાં ખુશ ન થવું એનાથી પર રહેતું સારું છે’ અને પછી એકતાર ફરી હસીને કહ્યું ‘અને જો છાપામાં છાપ્યું તો એમાં તમારું શું પરકય ?’ અમણે તો એટલા માટે છાપ્યું કે હું તે જોવા ગયો હતા, એ તા મારું પરાકર થતું ને ?’

અને હાસ્યનું મોજુ ફરી વળ્યું

ત્રણ વર્ષ પહેલાં આજ મહિનામા એક એવા કલાકારે આપણી વચ્ચેથી વિદાય લીધી જે પોતે તો ભારતીય હતા પરંતુ પોતાની કલાકૃતિઓમાં પણ ભારતના આત્માની ઝાંખી કરાવી તે સ્વચ્છ માનતા હતા કે આત્મા વ્યક્તિનો હોય, સમષ્ટિનો હોય પણ કલાનો આત્મા અને આત્માની કલા લિન્ન નથી અને અસ્તિત્વનું કોઈ રચાયો તત્ત્વ હોય તો આજ છે મહામદ પગમબરે પણ કહ્યું હતું 'અલાહ સર્વત્ર રિમત વેરી રહ્યો છે !'

આ કલાકારનું નામ છે નદલાલ બોઝ. આ સતીના પહેલા દસકામા કનાનુરુ અવની દ્રનાય ટાગોરે કલાના મૌલિક સ્વરૂપની જોત જોવાની અને પચાસ પચાસ વર્ષો સુધી નદલાલે જાત નિષેધીને તેમાં દીવેલ પુર્ણ. અને નૂતન કલાપથાર કરી રહેલા સન્માન આદ્યપુત્રના દૈવપ્રેરિત પુરસ્કર્તા બની રહ્યા. તે સમયના જે કલાકારો અવનિભાનુની અસર નીચે આવ્યા તે બધા જ માટે તેમણે થીંધુ જીવનદર્શન મળાનું પ્રતીક બની રહ્યું. નદલાલબોઝે જીવન વિષેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે શબ્દબેદ કરી હતી

‘અગમભણી આપણે સૌ જઈ રહ્યા છીએ વર્તમાનનું જ આપણે માટે મહત્ત્વ છે-ભૂત અને ભવિષ્યનું નહિ

‘આપણે ભારતીય એટલા માટે છીએ કે ભારતનો આત્મા મહકતો રાખવા આપણે ઉલુકા છીએ-શીથી અને સાધનનું ઝાઝું મહત્ત્વ નથી ચેતનથી સભર છેકે વસ્તુ આપણને ખપે જી જેમની પાસે આપવા જેનુંકંઈ છે તેમના પ્રેરે હ મહા હ થ માવીએ છીએ

‘એટલે જ સાધનને અદકેર મહત્ત્વ આપતા નથી. જીવન અને જીવનજીવવાની કલાને ભક્તિભાવે પૂજીએ છીએ

‘કુદરત પ્રેરણા આપે જી અને તેની જ રીતે આપણે ભૂતકાળ જગતનો ભૂતમાળ આપણને દોર વણી આપે છે

‘કલા આનંદની અભિવ્યક્તિ છે અને જીવ-

નનો આનંદ આપણે એ રીતે વ્યક્ત કરીએ છીએ

અને તેથી જ, જીનિવા ખાતેના આંતરરાષ્ટ્રીય કલા સમેલનમાં નદલાલ બાજુનું ચિત્ર પ્રદર્શનમાં પ્રથમવાર જ જોઈ એક સાચા કલાવારખુના મટે. માંથી શબ્દો સરી પડે છે કે ‘આ તો એક આખી સર્ક્રિનનું દર્શન છે.’ ત્યારે આપણને જરાયે નવાઈ લાગતી નથી.

આ મહાન કલકારના કાંતદર્શનની સફળતા રહી છે સમષ્ટિના અને વ્યક્તિના આત્માના ઝોંકપમાં- નદલાલબોઝા રહેલો કલાકાર વ્યક્તિથી મુક્ત ન હતા- એ બન્નેનું સ પૂર્ણ મિલન, અને જે એકમ થયું- તેથી એકવાચતા નદલાલબોઝા જીવનમાં હતી અનંતના મીનની તેમણે આરાધના કરી અને તેમને લાધ્યું મીનનું અનંત સાન્નિધ્ય મીનનો મહિમા તેમના સ્વભાવનું આગવું લક્ષણ અનુકપાથી પ્રેરાઈ બહુજનના પરિતોષ માટે, જાગ્રાધીઓના જીવનમોજા હળવો કરવા બ્યારે પણ જમણો હાથ કાર્યરત બન્નો જી તેની ડાબા હાથને ખબર પડ્યું ન પડે તેટલી કાળજી તેમણે રાખી છે અને તેથી જ તેમનાં અસંખ્ય ચિત્રો, રેખાંકનો, કલાકૃતિઓ કરતાં પણ તેમના જીવનમાંથી ઉપલબ્ધ સદેશ વધુ મૂલ્યવાન વારસો બની રહે છે જે કલાકારની પેઢી આજે વિદાય લઈ રહી છે તેમની પીછીમા નદલાલબોઝા જીવનસ્પર્શ જોઈ શકાય છે પરંતુ અનંતને અભિચ્છક કરનાર નદલાલબોઝા અને તેમની કલા જીવંત છે, અને તેમના આદર્શને વરેલાઓને પ્રેરણા આપે છે, અથવા કહેા કલાની પરપરા સજી છે ત્યાં સુધી સોદશની આરાધના અમર છે અને તેથી જ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે તેમને બિરદાવતા અને આશિર્વાચન કહ્યું ‘તમારી રેખાઓમાં અનંત કુતૂહલને તમે બદલ કરે છે તમારી પીછી પૂર્ણદિગ્વી જટાડી બની રહેા જોથી જીવનનાં વારિનું’ તે ઉદ્દગવરવાન બની રહે !”

જીવનની સવાદિતા અને તેમાં ભાતીગત રંગોથી પૂરનાર એ અજબ ઈલમખાજ, તને શતવદન હશે !

એસેરીમા ઊભી ઊભી એ નવી દુનિયા તરફ
નેનાં નેનાં કુસુમ ચરણી-ખીની । જલ્લે એની
સુવાળી પીઠપર કાઈએ અચાનક જોરથી ધક્કો ન
માર્યો હોય, એવી તેને લાગણી થઈ હતી.

કોઈ અજાન બાળક રસેટપર રેખાઓની
બુલબુલામણી રચે, એવી જ ત્યાં મકાનોની અને
રસ્તાઓની બુલબુલામણી રચાઈ હતી. રસ્તા પર
માણસોની હાર ચાલી જતી. કઈંચ અવાજોના
ત્રિશ્વરમાંથી ઉત્પન્ન થતો કોઈ અફબુન પ્રકારનો
કોલાહલ અખંડપણે ચાલુ હતો. ઝગઝગાટ ભરેલા
નિષ્કારણ પ્લાન દોરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. ચળ-
કની મોટરો અને શણગારેલી બીઓ નજરને ભરી
દેતી હતી. વિચારોની અનિયમિત આવતી વૃત્ત
વૃત્ત લફરો મજાને રૂપશે...ન રૂપશે" ત્યાં સુધી
જતી હતી. અને પૈસાનો ઇનજીનાટ અડી અવિ-
ચિન્નપણે વલ્યા જ કરે છે એવી લાગણી આ બધું
ભેંધને ઊઠવા વગર નહોતી રહેતી.

એટલામાં એક જીવો જગ્યાએ ચડી બેસેલા
એક ચહેરાવાળા ધડિયાળે ઠણઠણાટ કર્યો ..

—જલ્લે ખિજવાયેલા લાલ ખેખેખાર્યા ।

અને ત્યાર પછી રસ્તા પરની દોડાદોડ અને
ચિરરી ખૂમ જ વધી હોવાનો ભાસ થયો.

એક સરખું, એટલું જ જાણી મૂંઝાણવતી
ગિરદી । કંટાળાજનક દોડપામ ।

વળા એ ઉપરાંત એક માખી ક્યારની કુસુમ-
ના મોં પર બેઠી બેઠી તેને ત્રાસ દેતી હતી ।
પણ તેને ખચર નહોતી કે તેના મનમાં પણ એવા
જ પ્રકારની એક અસ્વસ્થતા તેને એવો જ ત્રાસ
દે છે ।

અત્યાર સુધીના તેના જીવનના તેર વર્ષ-
તેને કેરી નિગળી દુનિયામાં કાકાનાં હાથોં ઉપર ન
આખી રાત્રી તેવું નીડું ખુલ્લું આકાશ, દૂર

ખચરચડા કુંજરા, વાત્સલ્યભર્યા વૃક્ષો, રમતિલાળ
સદાં, મુંઠર અને શાંત ઘર, અને ચોખ્ખી મગ્ગની
વાડી. રાતે લપકાવિયાં મારતા હોવા અને ભસત્યાં
કૂતરા—આ બધાંની એ દુનિયા હતી. ત્યાં સહિષ્ણુઓની
ગરબડ હતી, છાતી સરસી ચાંપતી બાની મોદ હતી
અને બાપુજીની હમેશની પ્રેમાગ પજ કોઈવાર
ખિજવાતી આપે હતી.

પ્રેમના એ બધા બંધ વડીને અત્યારે તો
કોઈ જોડા દરિયામાં આવી પડી હોય એવું કુસુમને
લાગ્યું. અને તેના કંઠમાં હૂમો ભરાઈ આવ્યા.

તેને થયું : 'કોણ જલ્લે શા ડીયે તેના બાપુજીની
બીજે દુરની જગ્યાએ બદલી થઈ હશે, અને તેને
શા માટે આટલે દૂર ખસીને મેર ભણવા માટે
આવવું પડ્યું હશે ?'

હમેશ પોતાની ઇચ્છા મુજબ જ વર્તનારી,
ત્રમે તે જોએ પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરનારી એ
ખોટકી આનંદી 'કુસ્મી'ને પોતાને અત્યારે આટલું
બધું એકાકીપણ હશે જ નચાઇ લાગતી હતી.

આ પહેલાં એકવાર તે મુબઈ આવી હતી.
ત્યારે તો તેને અડી કંપી મળ પડી હતી । પણ
અત્યારે—?

અત્યારે તો જલ્લે તેના સમગ્ર માનસનો જ
પલટો થયો જણાતો હતો. વાદળોંથી ઘેરાયેલા
આકાશની જેમ મનોહરિતિ પણ કથાકથી ઘેગાઈ ગઈ
હતી. કોઈ ગાઠા અરણ્યમાં કાંઈ વિચિત્ર લખાનક
અવાજ થાય, પણ એ શાયા થાય છે તેની ખચર
ન પડે અને સાંજનારને લાગણી થાય, એમ તેના
મનમાં ચલતી કોઈ નવી પ્રતીતિની દિલચાલના
અસુસાર તેને જણાતા હતા, પણ એવું કોઈ નિશ્ચિત
સ્વરૂપ તેને સમજતું ન હતું.

આકારણ જ તેને બીજા લાગતી, કુઃખ થતું

કે આનંદની ભરતી આવતી. બીજા સાથે વાંત કરતા તે ગભરાઈ જતી, અને કોઈની સામે આંખ માંડવાની તેની હિંમત જ માલતી નહિ

અને ડાહ્ય અજબજી શુદ્ધિનો બળવાન ગ્રુડો તેન બાજમરીથી ઊપાડી જતો હેય એવાં તેને સ્વપ્ના આવતાં, અને તે બળશીર બની જતી

પશુ એ ઘેલીને ખગર નહોતી કે તે હવે વીવનની સીમારેખા પર આવીને ઊભી હતી અને વીવનની પ્રથમ અવસ્થામાં જે સકોચ, જે ક્રામ-જતા, અને લાગણીની જે અત્યુખતા આવે છે તેની આછી ડાખા તેને ખગર ન પડે એવ તેની મનોવૃત્તિ પર પડવા લાગી તેને તો હવે આવનાની અતિ અગમ્ય આશ્લેષનો અનુભવવાના હતાં,

વિચારેનાં ત્રાસમાંથી ધૂંવા માટે કુસુમ ઘરમાં બેઠી ત્યાં મારીના દીકરાઓ કેમ રમતા હતા કુસુમ મૂઝી મૂઝી એમની પાસે ભેસીને એ રમત જોતા લાગી તેને લાગતું કે એ લોકો તેને પોતાની સાથે રમવા માટે ઇંચે, પશુ ઘણું તાર સુધી બેઠા પછી પશુ જ્યારે એ લોકોએ તેને એમ ન કહ્યું ત્યારે તેને લાગ્યું કે એ લોકો જાણ જ મેપરવા છે-એમને મન પોતાની કાંઈ જ હિંમત નથી અને તેના મનમાં 'પૂન જ વિવરણના બ્યાપી ગઈ'

હાજિના તે દીરામખાનામાં બેગી હતી સહજ જ તેણે કાકાના ટેવલ પરના સુવાળા લીલા ટેવલ કસોથ પર હાથ ફેરવ્યો અને તેને હાથે કોઈ અદ્ભુત જ્ઞાનદ આવતાં મજાનાં મનઃસિદ્ધિ ધર્મા! તેણે ફરીફરીને ત્યાં હાથ ફેરવ્યા કર્યો માસીનાં સુવાળા નજીક જ બેગી હતી તેણે ઉત્સાહથી સુધાને કહ્યું 'આ કપડા પર હાથ ફેરવવાની કેવી મજા પડે છે, જો તો ખરી!'

પશુ તેની એ કથનામાં સુધાને કાંઈ મજા પડી નહિ હાથડું તેણે પોતાની ધૂનમાં સાસુ પુછ્યું 'મારા ડાહ્યરકાકાને જોખળ છે કે તું ?'

કુસુમે અમર ઊઝી કરીને પૂછ્યું 'હવા

ડાહ્યરકાકા ? હુ તો નથી જોખળતી'

સુધા એની પોતાની ધૂન જ મસ્ત હતી 'વાહ ! એવા મગપતી છે, એ તો ? ખાદીના કપડાં પહેરે છે, અને કવિતા પશુ લખે છે પરમ દિવસે જ ખડી આવ્યા હતા, હવે પાછા આવશે બે-ગણ્ય મહિનામાં'

કુસુમે તેના મગજનો દરવાજો સળંગજ બંધ કરી દીધો ડાહ્યરકાકા વિષેના ડાહ્ય પશુ સારા વિચાર અદર ન પેહવા દેવાનો તેણે દંઠ નિશ્ચય કર્યો હતો જાણે !

કોણ જાણે ચાથી, પશુ મનને ઘનારારી ઝીણાં ઝીણાં ફુગ્યા સહન કરવાની તેની યત્નિ જાણે કે સમૂળી નષ્ટ થઈ ગઈ હતી

બીજે દિવસે શાખામાં પશુ તેને એવો જ અનુજાર થયો

નિશ્ચયને સચ્ચ હતો દિલકે ઊઝારીએને વિવધ સુવવવા કહ્યું કુસુમે ઉત્સાહમાં આવી જઈ વિવધ સચ્ચ 'આદની રાત, જૂનો કિલ્લો વર્ષા'

સિલકે કહ્યું 'એ બધા વિચારો ધર પુષ્કળ નિશ્ચય લખાઈ ચૂક્યા છે હવે આપણે જરા ગભીર વિવધ લઈએ 'દુષ્કળ નિવારણ થેજનાં'

એ વિવધ સાલણીને કુસુમ ખિન્ન થઈ તેનો જીવ મળી ગયો તેને આખીયે દુનિયા પર દાઝ ચડી આવી કેમ બજાયક નેવા છે આ શિખર ! આ સવાળાએ હાથમાં નથી-દુનિયા જેવી રક્ષ થઈ ગઈ છે'

તેના મનમાં ડાહ્ય અનેરી કડગશ વ્યાપી ગઈ હતી તેના મનના દ્વાર આપોઆપ બંધ થઈ ગયાં હતાં 'બસ, આ બાહ્ય જગત સાથે કોઈ જાનને સમઘ નથી રાખવો' તેણે નિશ્ચય કર્યો

આ જગતમાં તેની સાથે પ્રેમપૂર્વક વર્તનાર કોઈ નહોતું. તેને માટે મજાના મગજના લાડુ તોવાર રાખે એવું આ ધરમાં કોઈ નહોતું દરમ્યાની મલાઈ તારવીને આઈ બ્યાનો તેનો હડક બીડી ગાન

રહેવો અશક્ય હતો...

આ બધી વાતો કેવી તુરંત હતી ! અને જગતની વિરુદ્ધ મંડાયેલા આ જંગ કેવો હ સ્વાસ્થ્ય લાગે છે ! પણ મનની વાત જ એ છે કે જે કોઈ પણ માણસો અમુક ચોક્કસ ધ્યેય પાછળ મંડાયેલા નથી હોતા, એ બધાવની જગતની વિરુદ્ધની ફિરિયાદો હ મેં આવી ક્ષુદ્ર અને હાસ્તપદ જ હોય છે.

આવી રીતે કુસુમ આ નવી દુનિયા પર રિસાઈ. આ નવી દુનિયા કંદોર અને અન્યાયી છે એવો તેનો મત બંધાઈ ચૂક્યો હતો. તેનું મન નિરુત્સાહ થઈ મથું હતું. રેખિંદા જીવનમાં તેને આનંદ નહોતો પડતો. યાજ્ઞાએ જતાં કે લોકો સાથે ભજતા તેને કોઈ અસ્પષ્ટ ખીક લાગતી. એવે વખતે ગભરાઈ જતી અને ગોટાળા કરી બેઠતી. આથી નાની નાની બાબતોમાં પણ તેની ભૂલો થતી અને આ નવી દુનિયાની કંદોરતા અને કડવાયો તેને વધુ તીવ્ર અનુભવ થતો. તેના મનનાં દાર તે વધુ સખ્તાઈથી બંધ કરતી.

એમ ને એમ તેણે જીવનમાં એક પ્રકારનું એકાદીપણું કેળવ્યું. બકાર કરતું તેનું મન એક પ્રકારની અંગચોરી કરતું, અને તે હમેશા સ્વપક્ષી વિચારો જ કરતી પોતાના નાનાં નાનાં સુખદુઃખ તેને ખૂબ મોટા જણાતા અને જગતની સારી બાબતો તેને બહુ જ થોડી દેખાતી.

અને એક માનવીના જીવનમાં એકાદીપણાથી વધુ મોડું દુઃખ બીજું શું હોઈ શકે ? આ દુઃખ-માથી તેના મનને એક નવો જ રસ્તો કાઢ્યો તે સ્મૃતિ અને કલ્પનાની દુનિયામાં વિહરવા લાગ્યો. પોતાની પસંદગીની નવી દુનિયા તે કલ્પનામાં જ સર્જતી.

એ સર્વાંગસુંદર સ્વપ્નસંદિમાં તેની સહિ-યરો આવીને તેને ભેટતી અને તેને ત્રણ વળગીને પોતાની ખાનગી વાતો કહેતી તે જાની જોદમાં લગતી અને બાપુજી ઉપર રિસાઈતી. કવચિત તેણે વાચેલી વાર્તામાંનો એકાદો સુંદર રાજકુમાર બેઠા થોડા પર બેસીને ડાહ્યો ડાહ્યો એ સંદિમાં પ્રવે-

શતો. એ સ્વપ્નનાં ધેનમાં વીતેલી ક્ષણો કેટલી સુખ-દાયક હોય છે !

એવી જ રીતે એક દિવસ તે એક જૂના માસિકના અંક ઉઘલાવતી બેઠી હતી. એમાં એક ચિત્ર જોતાં તે એકદમ થલી ગઈ.

એક હસમુખો તરુણ ! ભૂરા પાળ ! મદભર્યા નથનો ! દમામદાર સુરેખ ડોક ! મિંગારે એને જાણે તરુણીઓના હૃદય જીતવા જ ન શક્યો હોય !

એને જોઈને તેની આંખો ખીલી બીલી. ધડીક તેનાં હૃદયસ્પંદન અટકી ગયા, શ્વાસ રોકાઈ ગયો. પણ એક તો આખું શરીર, બધી દબાજીઓ મૂક થઈ ગઈ કાળની પ્રતિજ્ઞા જાણે કે અટકી ગઈ, જાણે કે કોઈ બીજી દીવાલ પરથી બીજી બાજુના રમ્ય પ્રદેશમાં ફેરતા કાળનો થોડો સણેક રોકાઈ ગયો !

અને પહેલાં એકવાર કાઈક અસ્પષ્ટપણે તેણે અનુભવેલો એક ભાવ ફરીથી તેના હૃદયમાં જાગી ગયો અને તે એમાં જ ખૂબી ગઈ-દૂખી ગઈ. પહેલાં એ ભાવનો ઝંઝરને આઠો ઝંઝર કોઈ પરદા આડેથી આવતો કવચિત તેને સંભળાતો. હવે એના ઉત્તર નત્યવિલાસ અચાનક તેની નજરે પડ્યા કેટલેક સુંદર ઉન્નત કથારી તેના આખા શરીરની આસપડસી છેક ચક્તક સુધી જઈ પહોંચી, અને ખાલ જગતની અર્થાંશનું જ્ઞાન તેણે કુલ વી દીધું.

પછી આલસેલમાં પત્રો પહેરેથી બે પરીઓ આવી અને તેને જોડે સ્વર્ગીય વાતાવરણમાં લઈ ગઈ.

ત્યાં મધુર વાદ્યો વાગ્યાં હતા. હાસ્ય લહે-રાતાં હતા ઉલ્લાસનાં રૂઢ ખીલતાં હતાં અને સુવાળા રેપેરી વાળ પથ્થુ ડગલાં માંડતો ને હસતો એક સુવાન આવ્યો અને એમનો હસ્તમેળાવ થયો !

આ પછીનું તેનું જીવન એટલે નિર્જન ભરા-નક અરપ્યો અને રમ્ય દિવાનો. નાના નાના ઘર અને વિલાસ-સાધનાને ચોગ્ય મહેલ. કાવાદવા કરતાં નિર્દય ખવ પુરુષો હતાં અને તેના હૃદયના ઝીણામાં ઝીણાં ભાવોને પણ ઝીલી લેતી, થેલી હરોને પૂરી પાડતી પ્રેમાળ સહિષ્ણુ હતી નાનુક પ્રસંગોએ ખનતા અને

મહા રોમઝિક ઘટનાઓ પશુ જનતા

અને આ બધુ થે તેની હચ્છા મુગળ વિવિધ
સ્વરૂપ ધારણ કરતું ।

જેમ જેમ તે આ સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં ગુલાતી
ગઈ તેમ તેમ બહારનું જગત તેને વધુને વધુ રક્ષા
અને કઠોર જાળવા લાગ્યું દિવસભર તેને રક્ષન
સાધારણ વાતો કરતાં પણ કાંઈક આગળ લાગ્યો
કર્મો જરૂ નહિ આવતું નહિ વાત નહિ, ચીત
નહિ, એવું એનું માનસ ઘઈ ગયું અને અભ્યાસ
કરતી વખતે એકાદ વિષય પર મન કન્દ્રિ કરીને
વસિષ્ઠ શેડુ થયું શાદ રાખ્યું એ તેને મહામુરકેલીનું
અને લગભગ અશકત જેવું લાગવા માંડ્યું

અને મહિરાનો કે રમેને જાતરી જશે અ
ખીકે જેમ દારૂડિયો વધુને વધુ પીનો જાય તેમ તે
પોતાની જાતને સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાં વધુ ને વધુ ગૂંથી
રાખવા લાગી

પશુ પછી આ સૃષ્ટિના બી હબનમાં પણ
તેને સુખ મળતું નહિ લાવનાના જે તીન અને
રોજિષ્ટ આદિઓ આ સ્વપ્નરજનમાં તેને જતું
લવવા પડતાં એની તેના મન પર વિલક્ષણ છાપ
પડતી, અને પછી તેણે સરીર તપી જતું, મથુ
લમવા લાગતું

તેને કદીક લાગતું કે પોતે એ ધુમાડાથી
બરેની ઓરડીમાં છે કાતો પોતે અમારી બહાર
નીકળી જતું જેકેએ અથવા એકાદ બારી ખોલી
નાખવી જોઈએ

કશીક અસ્વસ્થતા તેને એક સરખી કબ્બા
કરતી તે નખ કરડવા કરતી એક પગ સાથે ખીજે
પગ ધક । કરતી, અને ફેટલીયે વાર કેક ન સમજાતી
તીસ વેદના તેને થતી હોય એવા લાગે તેના માં
પર જગ્યાતા

ફેટલીયે વાર ને તેના દિવાસ્વપ્નમાં એકાદ
પડતર, અધારા અને મિલમજી કિલ્લામાં આવી
પડતી અને પછી એક સફેદ ઘોડા પર સવાર થઈને
એક તરુણ આવતો અને એકદમ સિદ્ધાથી તેને

છે ।વી જતો

એને વળગીને ઘોડા પર જતા એક સરખા
વાતા કંડા પાનની લઘરીએથી તેના મનને અપૂર્વ
આનંદ થતો અને ઘોડાની ટાંડને લીધે તેના
હૃદયમાં જે સ્વપ્નનો થતા એ કેવા સુખદાયક હતા ।

તેને એવી રીતે કર્મકાં ભાગી છૂટતું હતું.
કદી તેને થતું કે આ સ્વપ્નસૃષ્ટિ એ એક ચૂંસ
જેવી છે અને સિદ્ધાદના ખત્તા પર પેસી છુટી
જેવી રીતે ચડી બેઠા હોતો, એમ તે એના ઉપર
બેઠો છે

પોતે એનાથી દૂર નાસી છૂટતું જોઈએ
તેના મનના એક ખૂણમાં છૂપાઈ બેઠેલી ચેષ્ટાખોર,
તોફાની અને આનંદી કુરમી તેને કહેતી 'અરે,
જરા બહાર તો ચાલ રમ ચલ કર । આમ બાધા
જેવી બેસી શુ રહે છે ?'

અને ખૂન ઉત્પાદથી તે ખીજ સાથે બોલ
વાનો, રમવાનો પ્રયત્ન કરતી, પશુ એ તેને ફાવતું જ
નહી પછી પાણી પર તરતું લાકડું જેમ ભરતીના
પ્રવાહ સાથે ફિનાર ફેકાઈ જાય છે એ રીતે તે
અસહાયપણે પાછી એ સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં બેસાઈ
આવતી

શુ મરતું એ તેને સમજતું નહિ । ખાલ
જગત અને તે ? કલ્પનાના જગત વચ્ચે જે
અચ્છા સંઘર્ષણ તેના દિલમાં ચતલ ચાલ્યા કરતું
એમથી કંઈ રીત મુક્ત થતું એ તેને સૂઝતું જ
નહોતું

અને ફેટલીયે વાર તેને એમ થતું કે અસા-
દિનને જેવું જાદુઈ શક્તિ મળી મથુ હતું એવું જો
પોતાને મળી જાય, અને આ સ્વપ્નસૃષ્ટિને સત્યમાં
ફેરવી શકાય તો કેવી મજા થશે જાય ।

એ માડી કલ્પનામાં એણે માસીના ધરનું
એક જાનું શાનસ ધસી પશુ જોયું ।

દિવસ જડ પગથે પગથે પસાર થતો હતો
સહેજ ધુમાડો નીકળતાં કાંઈ એવવાયેલા લાકડા
જેવું જાન લાગતું હતું

એવા જ એક દિવસે કુસુમ શ્વપણે કલ્પના ચિત્રો દોરતી બેઠી હતી. એટલામાં સુધા ઉપરનાં એક પત્ર લઈને દોડતી આવી. પોતાના આનંદનો બિંમલ ક્યાંક પશુ ઠાલવવાની તીવ્ર ઇચ્છા તેને હતી.

અને તેણી કુસુમને દહેળીને તરફ કહ્યું
‘કાલિદય’ કે કુસુમ? મેં તને પહેલાં કહ્યું હતું
તે તો કાકા આવવાના છે આવતીકાલે! હવે એવી
મજા પડશે, બસ!’

પણ કુસુમ પર આની કંઈ વિશેષ અસર થયેલી જણાઈ નહિ, તેથી તે દોડતી બીજા ડાહને એ ખબર દેવા ગઈ.

કુસુમને જાણે આ ઘટના કાંઈ વિશેષ મહત્વની લાગી નહિ. કારણ તેની સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં પ્રેમકથાઓ ત્યારે કાંઈ નવી જ રંગ પુરાતો હતો—

હસશે મા, હો! —વાત એવી છે કે જ્યારે કુસુમ એક પ્રતિષ્ઠિત રેશનેતા સાથે પ્રેમમાં પડી હતી!....

એ ઘટના કેટલી કલ્પનારમ્ય હતી, વાતુ!

હેવટે આટલા વખતથી વાંજતા—ગાજતા’તા આ કાકા આવ્યા.

કાળામેશ, સ્કવકડી અને હસતા એવા હતા એ. એ આવ્યા એવી જ હસવા-મેલવાની એવી ગડગડ અવાજ કે કુસુમે કપાળે કરચલી પાડી અને તેણે હોંઠા ખુલ્લે જ સખત બીટી દીધા—જાણે કે આ જુનિ પર! આનંદને પોતાના હલ્લમાં ન જ પેસવા દેતા? તેણે કાકા જાદાબરુત ક્યાં હતો.

પણ એ ગડગડાં જ વચ્ચે કાકાએ એમના હાથમાંનું પુસ્તક કુસુમના ગરડે મારીને પૂછ્યું: ‘જાનવું વિશ્વ કોણ છે અને એ મુંઝું કેમ છે.’

માસીએ કહ્યું: ‘એ મારી બગોળ કુસુમ. જરા મૂંઝી જ છે.’

કાકાએ જરા નીરખીને તેની સામે જોયું. પછી એ વિષય એટલેથી જ અટકેા અને કુસુમે તે પિ કી એ કાકા પણ બીજા એ નેટલા જ બેઠેલ છે.

પણ તેની નાંધ બાટી ઠરી. કારણ બીજે દિવસે સવારે તે દત્તિલાસનું પુસ્તક લઈને પોતાની સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં ફૂગડી મારતી હતી ત્યાં કાકાએ તેના બરડા પર એકદમ ટપલી મારી, અને એ મોટીથી હસીને બેલ્યા ‘તું મહુ બોલકો છો હો!’

કુસુમ આ મર્યાદા એમની સામે જોતી રહી. હસતા હસતા એ બોલ્યા ‘..પણ તું માત્ર તારી જાત સાથે જ બોલે છે, એટલું જ.’

કુસુમના મનના દાર ખજાજી કાઢ્યા અને હંડા પવનની એક લહેર અદર આવી, તે એકદમ ઉત્તાપથી બોલી: ‘તમને કેવી રીતે ખબર પડી?’

કાકાએ કહ્યું: ‘તે જ કહ્યું છે ને!’

‘મેં ક્યારે?’

‘મહાલક્ષ્મી કહે છે. મારી પસંદ એક રેડિયો છે. એમાં બીજા મનના બધા વિચાર જાણી શકાય છે.’

કુસુમને એ રેડિયોની રૂપના ગમી.

કાકાએ કહ્યું: ‘તું જાણ જ એકલપેટી છે. પોતાની સાથે આવી સુંદર વાતો કરે છે તે બીજાને કેમ કહેવી નથી?’

અને જતા જતા એમણે સંતરાની એક ચીરી તેના મોંમાં ઝેરતી દીધી.

એમની આ કિશોરી કુસુમના મનના ખૂણામાં બેઠેલી ચેષ્ટાઓર, તોફાની અને આનંદી કુરબી જાગી ઊઠી. અને તે એકદમ મોટીથી ઉઠી પડી.

કાકાનાં વાણી અને વર્તનની કુસુમનાં કાંવે-દનશીલ મગજ પર જાફ જ અસર થઈ.

તેની સ્વપ્નસૃષ્ટિની ભાષા કાકા સત્સૃષ્ટિમાં વાપરતા હતા તેના મનની વાત કાકા સમજતા હતા અને એટલે કે કાકા પર તેનું લક્ષ્ય ખૂબ જ કેન્દ્રિત થયું. સખત સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં મૂળાપેલી રહેતી કુસુમ એમની હિલમલ તરફ બોલવા તરફ લક્ષ્યપૂર્વક જોવા લાગી.

સાંજે કાકા એકલા જ એકેરીમાં બેસા હતા.

કેટલીયે વાર સુધી કુસુમ એમના તરફ જોતી રહી અને પછી તેને અચાનક એક વિચાર આવ્યો.

હા કહેવો કે ન કહેવો એ વિશે તેના મનમાં મહાન સંઘામ ચાલ્યો. કારણ બીજા સાથે છૂટથી બોલનાની તેની વૃત્તિ જ કેટલાક વખતથી નહ યદ્ય ગઈ હતી પણ એ વિચારને સરસ સુક્રિયાથી બહાર પાડવો જ એમ નહીં કહ્યું, અને તે કાકાની નજીક જઈને એકદમ મોલી 'હવે તમે પણ જાત સાથે જ બેસો છો ને ?'

કાકાએ એકદમ તેની સામે જોયું અને બોલ્યા 'વાહ, કુ તો મારી પોતાની સાથે ખૂબ જ વાતો કરુ છું, પણ મારે વિશે જ ફક્ત નથી બોલતો તું જ ને આપણે કેટલાં નાનાં, છુદ્દ અને મર્યાદિત છીએ. અને આ દુનિયા કેવી વિશાળ અને રસભરી છે ! પછી તું જ કહે, કે પોતાના માટે વિચાર કરવાના હોય કે દુનિયાને માટે ?'

કુસુમને આ શબ્દો નવા લાગ્યા પણ એ બાપા તો તેની જ હતી. તેણે કહ્યું 'કેવા મજાના છે તમારા વિચાર, વાહ !'

'વાહ, બહુ જ મજાના ! આ દુનિયા એટલે એક મોટા રાક્ષસોથી અને હિંમત પશુઓથી ભરેલું જાય II અચાન, દારિદ્ર્ય, રોગચાળો કેવા ભય કર રાક્ષસો છે એ ! એમની સાથે કુ અને મારા મિત્રો ખૂબ લડાઈઓ કરીએ છીએ, અમને પુષ્કળ જખમો પડે છે, પણ એથી કંઈ અમે પાછા હટીએ કે ? હા ! અમે એક ડગતુ પણ પાછા ન જ પડીએ. અમારા પગ હમેશા આગળ જ વધે

કુસુમને આ વિચારો નવા અને આત્મારી લાગ્યા. દેશસેવા-નોકસેવા કરવી જોઈએ એવું તેણે કેટલીય વાર વાસ્તું હતું. પણ જ્યે જ સેવા એટલે એકદમ ખરખરક, કટાળાભર્યું પ્રા II એમ જ કહેલું હતું. આ કાકાને તો સેવા એટલે કે હાંસલ-ભરી, રોમાંચકારક મોટી લડાઈ લાગતી તેથી તેને આશ્ચર્ય થયું.

કાકાએ તેના મુઠાવેલા ચહેરા સામે જોયું,

અને એ બોલ્યા 'તારા માન્યમા નથી આત્માને મારી વાત ? હજી થોડીવાર લાગે, પણ ૨૫ ટું' તે રદ ન ખરુ છે '

અને જાણે એ ચીતર વિચારને ઢગવો કરવા તેની પીઠપર એક ધબ્બો મારીને જોરથી ઢર્યા.

માનવીનું જીવન એક મોટી વિચિત્ર ગૂંથણી છે એમાં નીતિ અને અનીતિ, પ્રેમ અને વાદના, શરીર અને મન, પવિત્ર અને મલોચ-એ ભર્ષાની બહુ નજીક નજીક સંબંધ હોય છે, અને તેથી તેમાં કેટલીયે વાર મહાન ગૂંથવણો ઊભી થાય છે.

આ અત્યારે જ જુઓને ! અત્યાર સુધી કાકાના બોલવાથી જ ન થયું તે એમણે તેના બરડા પર ધબ્બો મારવાથી થયું એ ધબ્બાથી તેના શરીરમાં એક પ્રકારની ઝડપથી થઈ અને બહુના બેઠમાં એક ધડકો થાય અને હાથ અવલગનીકળી પડે એમ એકદમ તેની સ્પર્શસંવિધિ જાગી ગઈ એમાં નાવકનું સ્થાન મળ્યું કાકાને !

અને આ બનાવથી કુસુમના જીવન I બહુ મજાની બિયવવાયલ થઈ ગઈ. તેની સ્પર્શસંવિધિ અને સ્પર્શસંવિધિ વચ્ચે બહુ જ નજીકનો સંબંધ રચાયો.

એ પછી કાકા જુએ મરતો માણસ જેમ અકસીતિયો થઈને ખાધા જ કરે, એવી તેના મનની સ્થિતિ થઈ પોતાની પ્રિય વ્યક્તિની વાણી, એની ઝીંઝી ઝીંઝી કિયવાલ, મનોવૃત્તિની નાની નાની રતે, એ સર્વ તરફ તે ખૂબ જ ભારીક નજાર શખવા લાગી તેની અજીવાજીની સ્પર્શસંવિધિમાં બનના બનાવોથી તેને આનંદ, દુઃખ અને મસ્તક થયા માઝ્યા.

તેના મનમાં ઊઠતાં આ અદિલગે બરા ત્રાસદાયક હોવા છતાં મૂઠ માર મારતાં કે ગૂંથળાવી નાખના નહોતા એટલું જ નહિ પણ કાકા સાથે બોલવા કે એમની સાથે રહેવા માટે તે પડાપડી કરવા લાગી આ માટે તેને કેટલીયે નાનીમોટી સુક્રિયાઓ સજ્જતા લાગી.

અને આ બધાંથી તેને એકદમ મોકળાઈ
અને આનંદ લાગતા હતા.

સુર દેખાવા માટે તે વારંવાર કપડા બદલતી,
સરસ મળનું બોલવા માટે તે ખૂબ વાતો કરતી,
અને દસતી અને હેવટે પોને આ બધી ક્ષેત્રો
મૂખાઈ કરે છે એવા વિચાર આવતા એ સિવાયની
થઈ જતી.

પણ તોયે તેના પ્રશ્નો અટક્યા નહિ અતિ
વિશ્વજીત અને ચમત્કારી સંયોગ છે આ પણ કોઈ
કૃતરાતું બધું જોવી હકથી મોખા પકડેલી વસ્તુ મૂકે
નહિ, જોવી જ રીતે તેનું મન એ પડાપડી ઊડવા
તૈયાર નહોતું.

અને રાતે જિજ્ઞાસા પડ્યા પછી જ્યારે
તેની સ્વપ્નસૃષ્ટિ હળવેથી જાગૃત થઈ ત્યારે આટલી
વાર પોતે તેને હેઠળ બૂલી કેમ ગઈ હશે એનું તેને
આશ્ચર્ય થયું.

અને કાકા - હાં ! પોતાના પ્રિયતમનું આજ
નામ હોય તેને અસહ્ય લાગ્યું - પણ કેટલા સારા
હતા ! કેવું મળતું અને સાચું બોલે છે એ !

સાંજે બાજમાં ફરતાં તે રોજ માણીની નજર
ચૂપીને કૂલ તોડતી હતી આજ કાકા તેની સામે
જિજ્ઞાસુ હતા.

કુસુમે એમને કહ્યું 'આમ ચોરી છપોથી
કૂલ તોડવાની કેવી મજા આવે છે, નહિ !'

કાકા બોલ્યા 'હા, મજા પડે છે ખરી, પણ
આપણા ચોર મનને દમાવીને કૂલ તોડતા જ નહિ
એમ નક્કી કરવામાં જુદી જ મજા નથી ? પોતાની
ચોરી, છુપાઈ, એકતરફીયણ - એ જખને દાખી દેવા
જેવી મજા બીજી એકે નથી એવું તને નથી લાગતું ?'

એમનું કહેવું કુસુમને સમજાયું નહિ પણ
એ બાપા કુસુમની બાબતની નજીકની હતી આથી
જલ્દી કાકાની અને પોતાની વચ્ચે કોઈક નવું જ
સંબંધ થયું હોય એવા ભાવથી કુસુમે એમની
સામે જોયું.

એ નજર એમણે જોઈ, એણેખી અને
કુસુમને ખૂબ જ આનંદ થયો.

આ અને એવા બીજા કેટલાયે પ્રસંગોથી
તેનું મન ઉત્તેજિત પામ્યું. બીજે દિવસે રહેલો મધ
ત્યારે તે ખૂબ આનંદમાં હતી તેની બેનપણીને
તેને આનંદ સમજાવ્યો નહિ, છતાંયે એ જાહેર
ન થયો.

આથી તેને જ નવાઈ લાગી. પછી તેને
એકદમ નવો જ વિચાર મૂક્યો કે, આવી ઝીણી-
ઝીણી બાબતોમાં મનને આનંદ યુમાવશે એ કેવી
મૂખાઈ છે ! ને આટલો પ્રોત્સાહન અને શાસ્ત્રી વિચાર
પોતાને આપે તોથી તેણે પોતાની જાતને શાનારી
આવી.

હરી નિબંધનો સમય હતો અને શિક્ષક
વિષય આપ્યો 'ધ ધાદારી શિક્ષણ.'

પણ આ વખતે કુસુમ મૂકાઈ મધ નહિ
બિનકુ આજ રજા વિષય પર પણ તેણે ઉત્સાહપૂર્વક
પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો દર્શાવ્યા. ધ ધાદારી શિક્ષણ
એ આપણા શિક્ષણક્ષેત્ર પરની પતેલી છે એવા
દૃષ્ટિકોણથી તેણે વિષય તરફ જોવાનો પ્રયાસ કર્યો.

એ દિવસે સાંજે ઘેર આવીને તેણે ઉમંગ
ભરે કાકાને પૂછ્યું 'માલો ! આપણે ફરવા જવું
છે ને !'

એમણે કહ્યું 'ના રે, મારે હમણાં જ તાર
આવ્યો છે, અને એક મહત્વના કામે મારે વધારા
જવાનું છે.

અને રાતના એ નીકળી પણ પડ્યા જતી
વખતે એ બોલ્યા 'કુસુમ, જો તું જાન સાથે બોલે
છે, એ મને કહેતી જા હો ! - અને મને જ શા માટે ?
જખને કહેતી જાને.'

કુસુમનું મન વિવેકદ્રવ્યથી ભરાઈ ગયું. અત્યાર
સુધી તેના પર એટલાબોલ, તોફાની અને આનંદી
કુસુમનું સમાજનું ચાલતું હતું; હવે વળી પાછી
ગંભીર, અબેલ અને નિરુત્સાહી કુસુમ દુનિયા પર
જીવવા લાગી.

ખીસતી પ્રીતિનાં ભાંચો પડવાથી દિવસનાં
કાંઈ વેદના થાય તે બધી કુસુમે અનુભવી સ્ત્રી-
સંદિગ્ધી દીવાલમાં ને ગામડું હતું તે પાણુ પુલક
મથું અને એક દીવાલ રચાઈ ગઈ. તેણે એ બધું
યે અનુભવ્યું વળી પાછાં ચાર-પાંચ દિવસ તેણે
સ્વપ્નસંદિગ્ધી માળ્યા.

તેને થયું 'મારા મનની મોહનાચ બતી
રહી વળી એવું એ જા...'

પણ થોડા દિવસમાં વળી તેનું મન હળવું
પડ્યું. કુ બૂંદ ફર કરવાની ઇચ્છા છતાં એ ચર્ચે થકે
નહિ, કાંકા તેને પહેલાંનાં નેટલા જ મનમાં હતા, પણ
હવે આ મનમાં એક પ્રકારની બેલદિલી રમતિયા
જાતિ હતી. એકાદ સુંદર પુસ્તકની જેમ જ કાંકા
પણ તેને મનમાં.

પણ આ ફરક તેના મનમાં પડે છે, એ
કબૂલ કરવા જ એ તૈયાર નહોતી. એટલે તે હળુ
પણ મંજીર અને અગોચર રહી

એવી જ રીતે તે એક દિવસ વર્ષમાં મૂળી
બેળી હતી તા શિક્ષક નિમંષની નોટબૂકો લખને
આવ્યા બધી નોટબૂકો વહેંચી દીધાં પણ એક
નોટબૂક હાથમાં લઈને એ બેઠા થયા એક બોખારા
ખાધા અને પછી વર્ષમાં કઈક શોધતાં હોય તેમ
નજર ફેરવી એમની આનીતી છીક-ગ્રીની ડામી
ઉપાડતી વખતે એ ડામી તરફ કાંઈક આવી જ
નજર જુએ છે

કુસુમે એ નોટબૂક એમની એ તેની જ
હતી અને તે ચમકી

પછી માસ્તરે એમાંથી નિમંષ વાંચી
સલાખાઓ અને વખાણુ પથુ કર્યાં.

બધી છોકરીઓ ટીકીટીકીતે કુસુમ તરફ
એવા લાગી. આજની હારમાં બેઠેલી પહેલા નજરનો
છોકરી તો પાછળ વળીને બોલી : અરે, કેવું સુંદર
લખે છે ને નું તો !' અને પછી તે ને હસી એ
તો તેના ચન્દ કરતાં પણ સુંદર હતું.

વચ્ચેની છૂટીમાં એ બેથોડીવાર સુધી વાતે
વળગ્યાં એ બેની એટલી બધી તો ગૈની જમી કે
કુસુમ ચોતાના મનના ઝીણાં ઝીણાં વિચારો કોઈતેયે
કદી નહોતી બતાવતી એ તેણે તેની નવી બેનપણીને
કહ્યા અને મળતી વાત તો એ થઈ કે તે એ બધું
જમણ પણ ખરી !

આથી તે તેની નવી બેનપણી સાથે બહુ જ
હળા મજ. તે એટલી બધી કે રાતે પરાંરીમાં સૂતા
સુધી તેને સ્વપ્નસંદિગ્ધી ચાંદ સુઢાં ન આવી

રાતે તેની સ્વપ્નસંદિગ્ધી બેનપણી તેને મળવા
આવી ત્યારે પણ તે તેની સાથે ન બોલતાં ચોતાની
નવી બેનપણી સાથે જ બોલવા લાગી. ત્યારે એ
સ્વપ્નસંદિગ્ધી બેનપણીએ શિક્ષકને કહ્યું : 'તને
તો કોઈ નવી બેનપણી ચળી લાગે છે, કુ તો જાહે'
હુ ત્યારે.'

કુસુમે તેને કહ્યું : બેની રહે ને; તું પણ
મને એટલી જ રમે છે-રિસાઈલ નહિ..'

પણ કંઈ જ નિડાવ આવતાં પહેલાં જ
નિડાનું સાખાજય તેના પર ઝરાઈ ગયું

*

એ તમ નરજાં જ મનવા સિધાર કરા મઈ હરી તરા નુ જાગી રહ્યાની મે ા બૂંદી એક
ધે મીને વાચી ધોળી ચોતાની જિહ્વાનીએ મેલ ધોવા પરતોક સિધાલ્યો ધોળી ા ઓ જડાગીર પાસે
-મય માપવા મઝ આખો બનાવ સાંભળી જહાગીર એક બદ્ધ લક આખો અને કવુ, 'મારી બેગમે
તને વિધવા બનાવી છે તને પણ નરજાંને વિધવા બનાવવાનો હક્ક છે ચારે સે આ બદ્ધ ને આ
મારી હતી !' ધોળચુનું દિવ આ સામગી પીચગી મયુ એણે નરજાંને માફી અ પી નુ જાગીએ
ધોળચુના છવનનિર્મીકનું કામ પ્રેમપૂર્વક માથે લીધું' —ન પાપે પ્રતિ પામ્યાન્.

શિક્ષણમાં ઉદ્યોગ

એક નિર્દેશક તપાસ

મોહનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ

જુનિયાદી તાલીમ નિધન ગઈ છે એવો જણાવેલ હમણાં હમણાં જાપાઓમાં ટીક ટીક આવી ગયો ગ્રામરાતમાં પણ અગ્રગ્રી કેળવણીકારોએ આ વિશે જાપાઓમાં સજાઓમાં ન્યા અને ન્યારે ને ફાલ્ગુ તે ત્યાં અને ત્યારે ઘણું કહ્યું છે સામાન્ય પ્રજાની સમજની કથાથી એ ઘણું અનિકટ હતું. તેથી અમારા શિક્ષણ સંશોધન ભવનમાં એ વિશે એક સેમિનાર યોજાયો હતો. એમાં ભાગ લેનારાના વર્ગ અને સંખ્યા નીચેના કોડમાં આપ્યા છે.

કોડો ૧

વર્ગ	કુલ સંખ્યા	ભાગલેનારની સંખ્યા	હાજર સંખ્યા	ટકા
૧. વિદ્યાર્થીઓ	૫૦	૩૮	૩૮	
૨ અધ્યાપકો	૧૦	૧૦	૧૦૦	

ઉપરનો કોડો જોતા સમગ્રજ છે કે સેમિનાર વિશે વિદ્યાર્થીઓની ૨૨ ટકાની ગેરહાજરી ચિત્ત છે. તેથી ભવનના ડીને ગેરહાજર રહેલા વિદ્યાર્થીઓ કથા કારણે ગેરહાજર રહ્યા હતા તેની તપાસનું કામ એક-માનવી સમિતિને સોંપ્યું હતું. તે સમિતિએ તેનો રીપોર્ટ એક સપ્તાહમાં ડીનને પેથ કરી દીધો. તેનું તારણ નીચે પ્રમાણે છે.

સંખ્યા માળગી નિરસવા બહારગામ બધું ઉપયોગી ઉલોચના વ્યવસ્થા

૧૧ ૧ ૪ ૩ ૩

કુલ અગિયારમાથી ૬૯ ટકા વિદ્યાર્થી મહિત્તોને કારણે ૨૭૪ ટકા કમીક ઉપયોગી ઉલોચના વ્યવસ્થા લેવાને કારણે અને ૩૫ ૩ ટકા નીરસતાને

૧ રજીસ્ટ્રેશન : એવું સૂચ છે. પણ અહીં રજીનો અર્થેદ યુક્ત નથી. સંદ છે તેમ જ વાચ્યો અને સમજાવે

કારણે ગેરહાજર રહ્યા હતા આમાં ૨૭.૪ ટકા તેા ઉલોચમાં જ અસ્ત હતા તેથી જુનિયાદી શિક્ષણના હાર્દને એ તો વ્યવહારમાં મૂર્ત કરતા હતા. એ કે જે ઉલોચોમાં તેઓ વ્યસ્ત હતા તેના નામ આપવાની તેમણે તૈયારી બતાવી નહિ. નીરસતાને કારણે ગેરહાજર રહેનારો વર્ગ ચિંતા ઉપજાવે તેટલો છે. પણ શિક્ષણની જુનિયાદ સમજનારા શિક્ષક સંસ્થાના માલકો તેથી નિરાશ થાય તેમ નથી એ એક આશ્ચર્યક ઘટના છે.

હવે અધ્યાપકોમાંથી ફરો જણે ભાગ લીધો એ હકીકત તરફ ઝટ ધ્યાન જાય તેવું છે. કેમ કે સારા અને જુનિયાદી શિક્ષણમાં રસ હોય તેવા અધ્યાપકોનો અભાવ એ પણ આ શિક્ષણની નિધન-જાઓનું એક કારણ છે એમ કહેવામાં આવે છે. ભરના અધ્યાપકોને તો એમાં સારો રસ હતો એમ દેખાયું પરંતુ સમગ્ર પ્રજાવતી મોલતુ હોય ત્યારે કેવળ એકાદ શિક્ષક સંસ્થાના અધ્યાપકો ઉપરથી નિશ્ચિત રૂપનો અભિપ્રાય બાંધવો તે અવેશનિક છે તેથી, ડીને અધ્યાપકોની સલા કરી આ સમસ્યાનું વ્યાપક અને બહુ સંશોધન કરવાનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો. તેથી એમ નહીં થયું કે એક નિર્ણયક તપાસયોજના ૨૧ શહેરના અધ્યાપકોને આવરી લે તેવી-હાથ ધરવી એના અનુબંધો અને પરિણામોની ચકાસણી કરીને નિર્ણય સર્વેશ્વક, જે પછી, હાથ ધરવું.

અધ્યાપકો જુનિયાદી તાલીમના તરવને કેટલું સંજ્ઞા છે, એમાં એમની કેટલી જાતિ થઈ છે અને તેનો વ્યવહાર તે પોતાના જીવનમાં કેવી રીતે કરે છે તેની તપાસ કરવાની હતી શિક્ષણ એક

* આ તપાસ તૈયાર થઈ ત્યારે મળવા મળ્યું કે નજીમાં બે જણના ખીલામાંથી મેટિનો શોની ટિકિટ મળી આવી અને ૨ની ચોપામાંથી તે દિવસની બાસ વાટિમાંની ટિકિટ મળી આવી છે.

શોધાત્મક અને આધ્યાત્મિક પ્રક્રિયા છે. વર્ગોમાં જોગવેલા શિક્ષણને જનુ ૧૫ ૧૯૫૮ સાથે કેટલે અંશે સાધી ચકાસે છે એના ઉપર જ બુનિયાદી શિક્ષણની સફળતાનો આધાર મળ્યા. બુનિયાદી શિક્ષણનું પાયાનું અને કેન્દ્રવર્તી તત્વ છે શરીરશાસ્ત્ર અથવા શરીરના શારીરિક અને શારીરિક સંજ્ઞાતા ઉપર જ ઉદ્યોગ નિર્ભર ગણાય. આથીજ ઉદ્યોગને શિક્ષણના સાર્વજનિક તરીકે ગ્રહણ છે, અને સ્વાવલંબન તેની વ્યવસ્થાની હસોલી છે એજ કહ્યું છે તે જ ઉદ્યોગદ્વાર સમય જનુ ૧૯૫૦ના વિકાસ સાધી ચકાસ અને તે જ શિક્ષણ એક સાંસ્કૃતિક અને અધ્યાત્મિક પ્રક્રિયા છે એજ ગણાય.

શ્રી કિરોરલાલ મહાસ્વામી તા ૧૨-૯-૩૭ના ઠરાવનમ મુખમાં લખે છે

“ઉદ્યોગ એ શિક્ષણનું કેવળ સાધન કે વાહન નથી, પણ, જેટલે અંશે માન-હૃદય માટે તે અનિવાર્ય છે તેટલો અંશે, એ કેળવણીનું સાધ્ય પણ છે.”

અધ્યાપક શિક્ષણના આ અભિનિર્મિત તત્વ હઈને જેટલે અંશે અનુષ્ઠર તેટલે જ અરો શિક્ષણ સફળ થાય વિદ્યાર્થી માટે નહિ તે નિશાન અધ્યાપક માટે તે એમ જ ગણવું જોઈએ એ કે ભાડી એક હરીફ, જ્યાં વ્યવિત હોય પણ, ધખતી પડે છે કે આને વિદ્યાર્થીએ અધ્યાપકને નહિ પણ અધ્યાપકે વિદ્યાર્થીને અનુસરવાનું હોય છે એ અધ્યાપકો આમાં ચૂકે છે તેઓની સેવાઓ તિરાધાર બની જાય છે આ એક જુદો જ શોધનનો વિષય છે એને આકાશગંગામાં મૂકી સિદ્ધ કરી ન શકાય ત્યાં સુધી આ વિધાન સાંસ્કૃતિક રાની રહેજ નહિ *

પ્રસ્તુત વાન તે શિક્ષક બુનિયાદી શિક્ષણને હવનમાં કેટલે અંશે ઉતારી રસ પ્રકટ કરી શક્યા છે તેની નિદર્શક તપાસવૈજ્ઞાની છે બુનિયાદી

અનુષ્ઠાનમાં આનંદ થાય છે કે આ શ્રદ્ધા વિદ્યાર્થી આસરે ઉપાધી લીધે છે, અને શ્રવણને લાનની સાથે મજબૂત ઉત્તર વિષયની તપસ તેમજ હાથ પરી છે

શિક્ષણનાં હક્ક વિને ઉપર ને શોધમાં જતાનું છે એને લક્ષમાં રાખીને રહેના અધ્યાપકો તપાસ કરવાનું હાથ પડ્યું રહેતી કલ શિક્ષણ સંસ્થાઓ અને તેમાં કામ કરવા કુલ અધ્યાપકો કેટલા તેની પ્રારંભિક તપાસ કરવાને બલતના સંલોધન-૨૬૬ની-શોધી એક દુકડી તરત જ કામે લાગી મઠ તેમની તપાસ પરથી તારણ નીચે પ્રમાણે છે

કેડો ૩

અધ્યાપકો

સંસ્થા સંખ્યા પુરુષ સ્ત્રી કુલ વિદ્યાર્થી સંખ્યા

માત્ર ઓરિયાની ૭	૫૬	૨૧	૭૭	૭૫૦૦
માત્ર પુરુષોની ૨	૧૦	૪	૧૪	૬૦૦
પુરુષ-સ્ત્રીઓની				
એકી	૨૭	૨૮	૨૧૦	૫૬૭
	૨૮	૨૧૦	૫૬૭	૨૧૦૦૦
કુલ	૩૬	૨૬	૨૬૫	૬૬૦
	૩૬	૨૬૫	૬૬૦	૩૬,૧૦૦

આ કેડા ઉપરથી નીચેના તારણો કાઢી શકાય
માત્ર ઓરિયાની સંસ્થાઓમાં ૭૭ ૭ ટકા અધ્યાપકો પુરુષો છે, બાકી ૨૦૩ ટકા અધ્યાપકો સ્ત્રીઓ છે સાધારણ રીતે માત્ર ઓરિયાની સંસ્થામાં સ્ત્રીધર્મકરોની સંખ્યા વિશેષ ઘણી જોઈએ, પણ ભાડી તેથી જુદું બન્યાનું છે સ્ત્રીઓને મગ ઓરિયાની સંસ્થાઓમાં કામ કરવામાં વિશેષ રસ પડતો હોય, અમર પુરુષ કાર્યકરોને તેવી સંસ્થાઓમાં કામ ના પામી વિશેષ રસ પડતો હોય, અમર પુરુષ કાર્યકરોની કુરતી તરફ વધારે લક્ષ્ય આપવું હોય જ્યાં સુધી આ કારણોની તપાસ થાય નહિ ત્યાં સુગે કેવળ અનુમાનો સિવાય આ વિધાનોનું વધારે ગૂંચ નથી

માત્ર પુરુષોની સંસ્થાઓમાં ૫૫ ટકા જેટલી જ છે, સ્ત્રીઓની ૧૮ ૫ ટકા જેટલી છે આ બે પરિસ્થિતિની તુલના કરવા જેવી છે એકલા પુરુષોની સંસ્થાઓ આજુ નથી જોયે તેમ લાગતું નથી તે એકલી ઓરિયાની સંસ્થાઓ પણ બહુ ઓછાં નથી એની સાથે સહ-શિક્ષણની સંસ્થાઓની સંખ્યા મૂકીને

જોવાથી આ બહુ સ્પષ્ટ દેખાય છે. વળી વિદ્યાર્થી સંખ્યાની દૃષ્ટિએ જોઈશું તો પશ્ચ ૧, ૨, અને ૩માં જોતા સરાસરી વિદ્યાર્થી સંખ્યા સરવાલીકં જનુક્રમે ૫૦૦, ૭૦૦ અને ૧૦૦૦ છે. સી અને પુરુષ એકબીજાથી યાવ જુદાં નરહી શકે તેમ આ આક્રિયાઓ ઉપરથી તો જણાય છે

આ આક્રિયાઓ ઉપરથી બીજા તારણે પણ નીકળી શકે તેમ છે પરંતુ આ તપાસ નિબંધમાં જે અપ્રસ્તુત હોઈ તેને અહીં હેષ રૂપે છે

સી-અધ્યાપકો અને પુરુષ-અધ્યાપકો મળીને શહેરની ૩૬ જેટલી સંસ્થાઓમાં કુલ ૬૬૦ અધ્યાપકો છે. આવતી કાલના નાગરિકો જ નહિ પણ મિનિસ્ટરો, ગવર્નરો, રાષ્ટ્રપતિઓ વગેરેની તાલીમનું શાંતિય જોને કાથે છે તેવા દેશના ૬૬૦ અહના સેવકોએ પોતાના અધ્યાપન કાર્યની સાથે સાથે ક્યા ઉદ્યોગને પોતાના જીવનમાં ઉતાવાં છે તે મુદ્દો આ તપાસનું કેન્દ્રમિદુ છે. સરોધન મહદ્દન યોગે ભરી આવેલાં પત્રકો પરથી જે જાણવા મળ્યું તેથી ભવનના કાર્યાનવતો સેરકમલુ ખૂબ પ્રસન્ન થયો હતો. અધ્યાપકોએ અપનાવેલા ઉદ્યોગોમાં મુખ્યત્વે આડ-શિક્ષણ સરેશનરી ઉદ્યોગ, પ્રુફાયન, ગ્રાઇ લેખન, ઈન્જીનેર અને શાટલ્ડ્રસ, પ્રકાશન, કલર કેમિકલ, હોઝિનરી, કાપક, પ્રકાશનસાગ્રમી, અગરસાદો, આઈરડીઝ-પીના વગેરે છે

આ પ્રધા ઉદ્યોગો અધ્યપનના મુખ્ય કાર્યોને જે સમય હોય છે તે સિવાયના સમયમાં, મોટે ભાગે જ થતા હોય છે, તેથી સમયનો સફલ્પ થાય છે, અને જીવનને એની અભિલાષમાં જોઈ જળથી સ્થાય છે આમાના કેટલાક ઉદ્યોગો અધ્યાપન કાર્યને પેાષક હાજે, તો કેટલાકને એકી સાથે નિરબન જ ન હોય તેવું હાજે પણ શિક્ષણ ગિરો જેણે અભીસાથી નિચાકું II તેવાઓને સાચુ શું છે તે સમજનાં વાગ નહિ હાજે ૧-૮-૧૯૩૭ના 'હરિજનપુ'માં નોધ છે કે

કેળવણી એટલે જ જાક કે મનુષ્યના શરીર, મન અને આત્મામાં જે ઉત્તમ અરો હોય

તેનો સર્વાંગી વિકાસ સાધીને તેને બહાર આણવા. બહાર જ્ઞાન એ કેળવણીનું અતિમ ધ્યેય નથી, તેમ તેનો આરભ પણ નથી એ તો સી અને પુરુષને કેળવણી આપવામાં અનેકમાંનું એક સાધન માત્ર છે

તપાસમાં એમ પણ જણાયું છે કે દેખાવ ઉપરથી શિક્ષણને અપેક્ષક હાજે તેવા ઉદ્યોગો કરનાર અધ્યાપકોનું અધ્યાપનકાર્ય છાત્રું નહિ થતું હોય પણ હકીકતે તેથી જીલ્લુ છે. એવા અધ્યાપીનો જનુભવ વ્યાપક હોઈ તે તેમનાં કામમાં બરકત પૂરે છે, અને અક્ષરગાનમાં જ કેળવણીના આદિઅત કયા છે ?

કોડો ૪

અધ્યાપકો

ઉદ્યોગ	પુરુષ	સી	કુલ	માધાલીક સરેશાથ માસિક આવક
૧ આડ શિક્ષણ	૨૦૩	૧૩૭	૩૪૦	૨૦૬ ૫૦
૨. સરેશનરી	૨૯	—	૨૯	૭૫.૨૫
૩ પ્રુફાયન	૧૧	—	૧૧	૧૦૦.૮૯
૪ ગ્રાઇલેખન	૫૧	૪૯	૧૦૦	૨૧૧ ૬૭

મુનિવર્સિટીએ પરિભાષા મટે નીચેની સમિતિએ પ્રયોજેલા સમઢ અધ્યાપકનું મુખ્ય કાર્ય દિલકરું છે તે તો શાખાઓમાં થતું હોય છે પણ વિદ્યાર્થીઓને ઘેર જઈ તેમને કળાવવા તે પણ શિક્ષણ જ છે. તેથી કાળામાં કુત્રુ શિક્ષણ ને education અને ઘેર થતુ શિક્ષણને by education શિક્ષણ અને આડશિક્ષણ; જેમ, પેાષ અને આડપેાષ

મોટે ભાગે એટલા માટે કે પ્રુફાયન કે ગાઈક આદિલેખનના ઉદ્યોગો તે શાળાના સમય દરમ્યાન પણ, અધ્યાપન કાર્યના અવિરોધે, થઈ શકે જીલ્લુ. તેમ કવે થી અધ્યાપનકાર્ય નક્કરપણે થવનાં પ્રેક દટ નો પણ નેધારા છે

૫. ઇંગ્લીસ

અને શોર્ટકટસ	૧૯	૫૭	૭૬	૧૧૯.૦૯
૬. ક્લાર કેમિકલ	૧૭	—	૧૭	૧૬૭.૦૫
૭. હોઝિયરી	૧૪	૨૩	૩૭	૮૯.૦૩
૮. કાપડ	૪	૬	૧૦	૧૦૭.૦૨

૯. અસાધન

સામગ્રી	—	૧૦	૧૦	૯૧.૧૭
---------	---	----	----	-------

૧૦. ખાદ્ય

પદાર્થો	૪	૧૩	૧૭	૫૬.૧૯
---------	---	----	----	-------

૧૧. આઈસ્ક્રીમ્સ

વર્ગો	૭	—	—	૬૮૨૧
-------	---	---	---	------

૧૨. સ્પોર્ટ્સના

સાધનો	૬	—	૬	૧૭.૧૭
-------	---	---	---	-------

કુલ ૩૬૫ ૨૯૫ ૬૬૦

ઉપરનો ફાંટો જોતા જણાશે કે તમામ અધ્યાપકોએ ઉદ્યોગને જીવનમાં મહત્વનો ગણ્યો છે. કેળવણીની દિશામાં બાળક ઠીક ઠીક વિકસેલી જણાય છે. ઉદ્યોગ નં ૨, ૬ થી ૧૨ જોતા જણાય છે કે અધ્યાપકોએ અસરવાનને કેળવણીનું અંતિમ ગણ્યું નથી. એવા ઉદ્યોગોમાં ૧૩૩ જેટલા અધ્યાપકો રોકાયેલા છે. એ કેન્ડે મોડું શુભ મિત્ર ગણાય. સૌથી વધારે આવક માર્કેટ લેખનથી થાય છે, તે પછી આડ-શિક્ષણ આવે છે સ્ટેશનરી, પ્રકાશન કવરકેમિકલ્સ, આદિ જેવા ઉદ્યોગોમાં કેવળ પ્રકૃત અધ્યાપકો જ પડ્યા છે; તે પ્રસાધનસામગ્રીના ઉદ્યોગમાં માત્ર સ્ત્રી અધ્યાપકોએ છે. કેટલાક ઉદ્યોગોમાં પુરુષો કરતા સ્ત્રીએ વધારે દેખાય છે. ૫૦ ટકા કરતાં વધુ અધ્યાપકો આડશિક્ષણમાં રોકાયેલા છે. આવકની દૃષ્ટિએ પણ તે ઉદ્યોગ ઠીક લાગે છે. એ ઉદ્યોગમાં કેટલાકની આવક તો એમના પગાર

કરતાં ચારગણી નોંધાય છે અપવાદ તરીકે તેમાં એક અધ્યાપકની માસિક આવક રૂ. ૧૦૦૦ નોંધાય છે. પ્રકાશનના ઉદ્યોગમાં ઝાંઝે શરીરશ્રમ નથી થોતો; થોડો ઉભરગે કરવાનો હોય છે. પ્રાથમિક માણસ સાંજે યુક્ત ઘેર પહોંચે, સવારમાં આવીને છાંં જાય. આથી કદાચ એમ લાગે કે અધ્યાપક પોતાના સ્વાધ્યાયના ભાગે તે કરી રહ્યો હશે પણ તે ખરખર નથી. એકદું, જે પુસ્તકો હજી તો પ્રસિદ્ધ પણ થયા નથી તેનાથી અધ્યાપકને વાકેફ થવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. તેનો ફરજો મોટો લાભ વિદ્યાર્થીઓને મળે? એક રીતે કહો તે કે અધ્યાપકને કોઈવિધા જ જાણવાની મળે છે. !

આ ઉદ્યોગોમાં થતો ઝોઝામાં ઝોઝો આવક ૫૬ ૧૯ છે અને વધારેમાં વધારે આવક ૨૧૧.૬૭ છે. અધ્યાપકને નિયમિત ને પગાર મળે છે તેની સાથે આ આંકડા ચરખાવી જોવા જેવા છે

આમ, એકદરે જોતાં જણાય છે કે અધ્યાપકો તો ઉદ્યોગને જ રૂંદમાં રાખીને શરીરશ્રમ કરતાં કરતા શિક્ષકની પ્રક્રિયાની અવિભાજ્યતા સિદ્ધ કરે છે તેથી ઉદ્યોગમાં રસ ન હોય તેવા શિખરોનો અભાવ છે તે વિધાન સત્વથી વેગળું છે. અહીં તો જણાયું છે કે એક પણ શિક્ષક જુનિયાદી નાલીમના હાર્ડગપ ઉદ્યોગને વીસરતો નથી. તેથી પરિસ્થિતિ અસાધનક છે. નિરાશાનું કોઈ કારણ નથી.*

* આ તપાસ ચોજનામાં કેન્દ્રસરકારે ૭૦ ટકા, રાજ્ય સરકારે ૨૫ ટકા મનુષ્ય આપી છે ભવનને ૫ ટકા ખર્ચવા પડ્યા છે. - જે ખર્ચ સ્ટેશનરી આદિનો છે. તે ભવનના ખર્ચમાં નાખવામાં આવશે એટલે જોના ઉપર પણ સરકારી માનદેસ મળશે આ માટે. હીન વળી સરકારોને હાર્દિક આભાર માનું છું.

સંત શિરોમણિ-પુરંદરદાસ

અમૃત મોદી

કર્ણાટકના અદ્યત્ત વિશિષ્ટ સંતોમાં 'દાસ-શેષ' મનાતા શ્રી પુરંદરદાસનું કર્મ બહુમુખી છે. જેવા તે સંત-ભક્ત હતા તેવા જ સાહિત્યકાર પણ હતા. સંગીતના એ મર્મજ્ઞ હતા. કર્ણાટક સંગીતના તે એ કર્ણધાર ગુણી છે એમના ભજનોની સેંકડો પંક્તિઓ આજે જે કનડા ભાષાના સુભાષિત તરીકે ગવાય છે.

એમને વિશેની નિમિત્ત માહિતી બહુ ઓછી મળે છે કનડા સંત સાહિત્યના વિદ્વાન લેખક શ્રી રંગનાથ રામચંદ્ર દિવાકર શ્રી પુરંદરદાસનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૦૨ માં થયેલો માને છે તેમનાં ભજનોના શબ્દ રેટલે સંગ્રહ કરીને, શ્રી બાબુરાવ કુમટેકે શ્રી પુરંદર-ભજન-સાહિત્યનો અનુવાદ ભેટ પરીને હિંદી જગતની ભારે સેવા કરી છે. સત શિરોમણી પુરંદરદાસના જીવન અને કર્મ વિશેની ઉપવચ્ચ માહિતી એના આધારે મેંજીને સત-સમાધાન કરીશુ

શ્રી પુરંદરદાસ તથા તેમના સમકાલીન સંતોનાં ભજનો પરીથી જાણવા મળે છે કે દામ-દીપ્તિ આપી શકતા પહેલાં તેઓ સ્વાર્થ અથવા શીર વૈષ્ણવ હતા. એમનું ઘર 'નવકોટિ નારાયણ'નું ઘર ગણાતું હતું, કેમકે એ કોટાધિપતિ શેક હતા. કહેવાય છે કે વિજયનગરના સમ્રાટ યમ્મ એમની પાલેલી નજી લેતા હતા. એમના પિતાનું નામ વરદાસ નામક અને એમનું પૂર્વાવસ્થાનું નામ હતું ચિનપ્પ નામક એમને નાર દીકરા અને એક દીકરી હતી. ચિનપ્પ નામક કહેવાય છે કે, મૂમ કનુસ અને કોર રચનાવા હતા

એક વેળાની વાત છે. એક બ્રાહ્મણે તેમની માને દીકરાના ઉત્તરણ સંસ્કાર માટે મદદ માગી. એ કોટાધિપતિ નામકે તેને 'આરતી કાલે આવવા' કહ્યું પણ પછી તેા માત્ર કાલે આવે જ રહ્યું, આવતી આવતું 'આરતી' થયું જ નહીં ને! એમને એમ છ માત્ર વીસી ગા, રોજ પેલો બ્રાહ્મણ આવે અને

કોટાધિપતિ શેક એને 'કાલે આવવાનું' કહે. જો કે જન્મેની લગન સરખી હતી! ન તો શબ્દકો વાક્યો કે ન તો કૃષ્ણ મનિક એને ટાળ્યાં લાગ્યાં!

આખરે એ યોગી ધંતિકનો મુકી ખૂંચી અને અત્યંત ઉદારતા પૂર્વક 'તાંમાનો એક કોટાધિપતિ બ્રાહ્મણ સાથે થયેલો બ્રાહ્મણ એ એક પેરો લઈ ત્રિપિા અને ગરો શેકને ઘેટી શેકણીને પોતાની પુત્રી ચમકણણી કહી ન ભજાવી પતિદેવની કનુમી જોઈને બિલાડીને યાત્રા આવી બ્રાહ્મણ-દેવતાની એટલે કામા માગી અને પોતાના નાકની નથની, જે હજારો રૂપિયાની કીમતી હતી, આપી દીધી

પણ એ બ્રાહ્મણ વગી માથાનો નીકડો, પત્નીની નથની લઈને એ લોભી શેકની પાલે ગયો. પતિએ પત્નીની નથની ઓળખી નથની લઈ લીધીને 'દમણ' નવરાસ નથી. કાલે આવજો' કહીને બ્રાહ્મણને ટાળ્યો. પછી તે કોપથી રાતાપીગા લતા શેક ઘેર ગયા. પત્નીને નથની વિશે પૂછ્યું બિલાડી પત્ની! પતિના અપમાનના ભયથી આત્મહત્યા કરવા તૈયાર થઈ. અદરના ઓરડે જઈ ઝેર પોણું ઝેર પીવા જાય છે ત્યાં જ સાથે નથની આવીને પડી!

અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. ચૂપચાપ નથની લાગીને પતિના હાથમાં મૂકી. નથની જોઈને ચિનપ્પ નામક વિચારમાં પડે ગયા આ શું? નથની તો દુઃખાનમાં મૂકેલી હતી. આવી કોઈથી આવી? શો રીતે આવી?

પત્ની પાલેલી જાણે હજીક જાણી બ્રાહ્મણની પ્રતિજ્ઞા કરવા વગર પણ પછી પેરો બ્રાહ્મણ પાઠો આપ્યા જ નહીં ચિનપ્પ નામકને વિચાર થયો કે, 'તે બ્રાહ્મણ અને કોઈ નહિ પણ મને' પરમાત્મા જ હતા. પછીપુના પાંડુરંગ જ હતા.'

આ પ્રકાર એમના વૈરાગ્યનું નિમિત્ત બન્યો. પરમાર શેકેને એ નીકચી પડ્યા. નથર સંપતિ

છાત્રીને દાક્ષિણ્ય સપત્તિની શોધમાં નીકળી પડ્યા
લખીમાં ન્યાય કરીને, લશ્મીપતિને પામવા એ નીકળી
પડ્યા ને એમની પત્ની । સીતા-સાવિત્રીને આદર્શ
એમની સામે હતા । એણે પતિનું અનુસરણ કર્યું .
પુત્રોએ માતા-પિતાનું અનુસરણ કર્યું બહેને ભાઈ
ઓનું ને સેવકે સ્વામીનું અનુસરણ કર્યું ચિત્રાપ નાપક
પત્ની, ચાર પુત્ર ને એક પુત્રી તથા એક સેવક ।
સદ્ગુ સાચી સ પતિની શોધમાં નીકળી પડ્યા

પરિક્રમા કરતાં કરતાં એ વિજયનગર બસ.
તેમનો વેરાગ્ય બેઈને વ્યાસમુનિ ચક્રિત થઈ બધા
એમણે એમને વૈષ્ણવ દીક્ષા આપી ને ‘પુર દરદાસ’
નામ આપ્યું . આમ, પુર દરદાસના વેરાગ્ય-શુદ્ધ એમનાં
પત્ની બની તુલસીદાસનાં પત્નીની જેમ । તુલસી
દાસ કામોન્મત્ત હતા ત્યારે પુર દરદાસ ધર્મોન્મત્ત હતા ।

દાસ-દીક્ષા લીધા પછી પુર દરદાસે મરતા સુધી
અર્થાત્ ૮૪ વર્ષની ઉંમર સુધી એમણે ભારતનું
ભ્રમણ કર્યું અને ‘લિક્ષા દેહિ’ની વૃત્તિ અપનાવી
એને દક્ષિણમાં ‘મધુકર વૃત્તિ’ કહે છે કહેવાય છે કે,
ભ્રમણ કરતાં કરતાં એમણે ૪,૭૯૦૦૦ ભજના ગાયાં
હતા જે કે અત્યારે એમનાં બે હજાર ભજનો ઉપ
લબ્ધ છે આ વિધાનમાં કદાચ અતિશયક્રિયા હશે,
કેમ કે પુર દરદાસનું સાહિત્ય ગૃતિ-સાહિત્ય છે, કૃતિ-
સાહિત્ય નથી એટલે એમના પછી ભક્તોએ રચેલાં
પદો પણ કદાચ એમના નામે ચાલતાં હોય ।

પણ એટલું તો નિશ્ચિત કે એ મહાપુરુષની
ધણી મોટી સાહિત્યિક દેણ કમલ સાહિત્યને મળી છે
પુર દર સાહિત્યનું એક મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્ય છે-અને
વક્રાંત એ ક્રાંતિકારી કાર્ય છે, કમલ ભાષામાં લખા
યેલા ધાર્મિક સાહિત્યને તેમણે બ્રાહ્મણોની માન્યતા
અપાવી તે એમણે કેવળ-અક્રિત તત્ત્વોનું જ નિરૂપણ
નથી કર્યું, પરંતુ યાજ્ઞલેખના કર્મકાંડ નિષ્કામ વર્ણનનું
નિરૂપણ કર્યું છે પરિણામસ્વરૂપ બ્રાહ્મણ-વિદ્વાનોને
પુર દર-સાહિત્યને ધાર્મિક સાહિત્યના સ્વરૂપમાં સ્વીકાર
કરવો પડ્યો । એ મુજબ વિદ્વાન આચાર્યોએ પુર દર
સાહિત્યને પુર દરો-પત્રિપદ’ કહીને એનું ગૌરવ કર્યું
છે એ રીતે પુર દર-સાહિત્ય કમલ ઉપનિષદ બન્યું

છે । ।

શ્રી પુર દર દાસ વિશે કુતૂહલની જગતોને
વિશ્વાસ ‘કે છે એ ‘નારદાસ’ સંબંધ-તપરદના અર
તદર હતા એ કહ્યાંક સંગીતના પિતામહ કહેવાય છે
મદામની મધુચીક એકેડેમીનું એક ત્રિમાસિક લખે છે

—‘શ્રી પુર દરદાસનું વ્યક્તિત્વ મહાન છે જે
અધ્યાત્મિકતાને સ રૂઢિતાના સંગમમાંથી ઉદ્ભવેલું છે

એ કહ્યાંક-સંગીતના પિતા છે જે સંગીત પદ્ધતિ
દુનિયાની વિકસિત પદ્ધતિઓ સાથે બોલી રહે છે’

એમના જીવન-કાળ દરમિયાન લગભગ પોણા
પાંચ લાખ ભજનો ગાઈને એમણે પરમાત્મા-સાક્ષાત્કાર
સંધી થતાના અનુભવો અને વિવિધ મનોભાવોની
અભિ વ્યક્ત કરી છે વિચારોની આંતરિકતા, સૂતમતા
ને વિવિધતાની દૃષ્ટિએ એ ભજનોનું સત-સાહિત્યમાં
ચિત્રિત રચાન છે

કહ્યાંક સંગીતના પદ્ધતિ કહે છે કે પુર દર
દાસે ‘નરા માલવ’ જેવા રાગ રચ્યા પાંચ પ્રકારના
કે સાત પ્રકારના (?) તાલની રચના કરી. રાગ વિરતા
રના નિષ્કમ ઘડ્યા અને ‘સુવાદિ’ નામના અત્યંત
કિવદંત્ય રાગોની રચના કરી સંગીત-શાસ્ત્રીઓ
માને છે કે શ્રી પુર દરદાસની સંગીત પ્રતિભાને
સર્વોચ્ચ માપદંડ એમનાં ભજન ‘સુવાદિ’ છે આજે
ય સુવાદિ’ ગાઈ શકનારા સંગીતજ્ઞો વિરલ છે કહ્યાંક
સંગીતના વિદ્વાનો કહે છે કે કહ્યાંક સંગીતને પ્રચલિત
પાઠ્યક્રમ શ્રી પુર દરદાસે ઘડ્યો એમણે રાગ ને તાલની
વ્યવસ્થા કરી અને એ અનુસાર વર્ણોર ભજનો ગાયાં

એમણે માનવી હૃદયને દીધા બનાવેલા સાહિ
ત્યની વાટ બનાવી ને સંગીતનું તેજ પૂર્યું અને ભજ
વત-પ્રેમની જગતે જગતથી સમાજમાં સંગીતની
પ્રતિષ્ઠા વધારી । અને માન ભક્તિ, વેરાગ્ય જેવા
દૈવી ગુણો સંગીતમય બનાવી દીધા નટ નિટ ને
અભિક્રમ્યુકે દુઃસારેથી સંગીત સરસ્વતીને એમણે ધરની-
શૂલમાતાઓના કકમાં વિરાજમાન કરી આજે ય કહ્યાં
ટકની શૂલમાતાઓ પ્રાતઃકાલમાં બેઠતાં જ ‘એનું
નારદાસ એનું વદમી રમણ એણે શ્રી ગિરિદોહર શ્રી

નિવાસ-હે નારાયણ શિક, લક્ષ્મીરમણ શિક, શિકો શ્રી
સ્વામી વે કટેશા-’ ગાતાં ગાતા બાળકોને ઉઠડે છે,
ધર્યામ કરે છે, આજે આપણાં મોટા શહેરોમાં રહેતે
ય લતાં ચાલતાં બાળકો બેતાલ ને બેસુર રાજે ‘મૈને
પીના સીખ લિયા,’ ‘મુઝે બુઝા મિલ ગયા’ કે ‘ખ્યાર
કિયા તો કયા કિયા’ જેવાં સિનેમાના ગાયનો ગાતાં
હોય છે, ત્યારે કર્ણાટકનાં ઘરામાં નાની નાની બહેનો
ગાતી હોય ॥ ‘પારે રંબન કરય બદવનુ ચારે કુંધન

કરય બદવનુ ! -કોણ રગને બોલાવવા આવી ? કોણ
કુંધને બોલાવવા આવી ?

આ છે કમડ જનતાને મો પુરદરદાસ અને
અન્ય હરિદાસોની દેન ! એમણે કનડ જન-જીવનના
હૃદયની દીવણીમાં સુવિચાર ને સદાચારની બત્તી મૂકીને,
સગીતનું તેવ પૂરીને, હરિપ્રેમની જ્યોતિ જલાવી હતી
તે અખડ રૂપે નદાદીપની જ્યેષ્ઠ આજે ય ઊજળી
રહી છે ।

૧

આ બધી માળા ને પ્રાર્થના ને ‘દ્યુતિ સઘવની ભજનધૂનો’ હવે બંધ કરો અઢી આ
એકાંત ખુલ્લામાં બારણા બંધ કરીને તમે કયા હૃદયને શોધી રહ્યા છો ? કહેરો જતા ? તમારાં
આતરવશ્ચુ ઉધાડો ખબર પડશે કે જે ઇશ્વરના અગ્નિધાની તમે વાતો કરો છો, તે તો ત્યાં નથી.

એ ઇશ્વર તો ત્યાં છે, જ્યાં પેલો એટલા પરસેવો પાડીને ઉળ ખેડે છે, જ્યાં પેલો માળા
ગાડ રોપે છે, જ્યાં પેલો મળૂર રહેતો સુધારે છે

ઈશ્વર ત્યાં બેસે છે અને આવી શોધો છો ! એ તો ત્યાં એમની સાથે તડકામ અને
વરસાદમા બેસે છે એ હૃદયનાં વચ્ચે પશુ ધૂગથી બરેલાં છે, એને ધરતી અને વૂગ વહાલાં છે !

આ પૂજના અચળ ને એક બાળુ મૂકા ધરતીની પૂજ ચર કરો, એટલે ઈશ્વરની પૂજ
થશે !

સુકિત ? શુ કલ્પ ? સુકિત માટે આ તમે કરી રહ્યા છો ? મુકિતને બીજે કયા શોધી એમ ?
અરે ! બલા માલુસ, ચોદ લોકનો નાથ પોતે, આનંદપૂર્વક, સર્જનના આટલાં બધા બંધનો
હવાડી રહ્યો છે, ને તમે જંધનથી ધુલો છો ? ભગવાનની સાથે આપણે ને આપણી સાથે બરવાન-
હમેદના બંધનથી આપણે આજ બંધાયા નથી કે તમે બંધનગાથી છટવા માટે શાશ મારો છો !

મારા બાપ ? બંધનથી મુક્ત થવાનું નથી બંધનથી ન બંધાવાનું રાખો એટલે પણ !

એટલે હવે તમારા ધ્યાનમાંથી બહાર આવો, એ પુષ્પોને ત્યાં જ છોડો. ધૂપદીપ બલે ત્યાં
ગતાં આપણાં લૂગડા ધૂગથી મેલા થય તો શુ વંધો છે ? આપણે સૌ શ્રમ કરીએ, સૌ મહેનત
કરીએ સૌ પારસેવો પાડીએ, તો જ પછી ઇશ્વરની ઠાઉક જાખા પામીએ

—ગીતાજલિ સાવાનુરાદ ધૂમકેતુ

પરણું જરૂરી છે ?

(કટાક્ષિત)

ન પ્ર ણુચ

પરણવા ઇચ્છનારાઓ પરણ્યા પહેલાં એટલું સમજી રાખે કે મનોહર મોજની કે કાષ્ઠન ફેરોમાં લામક ન હોય એવું નથી જાહેરખબરથી સારો માલ મળે, તરુ માણસ ન મળે એટલે લગ્ન માત્ર અનુકૂળ જો સહાય જ છે-પછી તે રચ્ચિકાવના આઠ પ્રકારો પૈકી એ લે કે બાહ્ય કે આર્થ વિવાહથી માંડી ગાંધી કે પૈદાશ લગ્ન હોય કે આયમતી પેઢીનું વરીલ ચોળિત લગ્ન હોય કે પછી આજે પ્રચલિત થતાં જતાં પ્રેમલગ્ન હોય !

લગ્નની બાબતમાં પ્રેમલગ્ન દ્વારા ચોતાનું લાગ્ય ચોતે ઘડવા ઇચ્છતાં યુવકયુવતીઓ બીજી વાત, એ પછી સમજીને પરણે કે લગ્નજીવન પ્રથમ પદ્યપ્રધાન, ગદ્યપ્રધાન અને પછી વિવેચન પ્રધાન એવા ક્રમમાં વહે છે લગ્ન પછીના શરૂઆતના કાળમાં દામપત્નમાં કળિતાની માત્રા વધારે રહે છે પછી પીમે ધીમે જીવનની નજર વાસ્તવિકતાઓરૂપી ગદ્યની માત્રા વધે છે કાળની માત્રા ઘટે છે અને એ ગદ્ય પ્રધાનતા ઉત્તરે સુધી રહે છે પછીથી કાવ્યનો સમૂળ સોપ વાય છે તે વિવેચન લગ્ન છે જે અટમધુરાથી કહેતમ સુધીની કક્ષાનું હોય છે લગ્નજીવનમાં પદ્ય એ મિથ્યાનો જેવું આહલાદક પણ અલ્પ માત્રામાં રંગીત હોય છે, જ્યારે ગદ્ય એ શોષ ખાતાની રોટની જેવું આવરણ અને ચિરસ્થાયી રહે છે અને વિવેચન અથાણા-રાવતાની માફક ક્યારેક કાળની ધાક બધાંડે તેવું, ક્યારેક અખિમાં પાણી હાલે તેવું ક્યારેક સિસકારા લેવાય તેવું ને ક્યારેક લાંબા સમય સુધી તમતગ્યા કર તેવું હોય છે આ ત્રણેય અનિવાર્ય છે અને યોગ્ય માત્રામાં ઇચ્છનીય પણ છે લગ્ન જીવનમાં એમણે પદ્ય એકલા મિથ્યાનની માફક મો લાગી નાખે, એકલું ગદ્ય જીવનને લૂણું, વૈરિધ્ય-હીન બનાવે ને એકલું વિવેચન તેને કેવળ કુતુ-તીખું-ખડુ બનાવે પણ આ મધાનો સુલગ સમન્વય, પરસ્પરજી ભોજનની જેમ લગ્ન જીવનને શોષક બનાવે, એટલું સમજીને પરણશે

આપણી એક પુરાણી પ્રચલિત કહેવતને સ્વયં બાપમાં મુકુ તો એમ કહેવાય કે વૈદ્યન વ્યાપ્તિ પછીનું શામ્પવ નિરર્થક છે પણ વધારે સની અને આજ મુધરેલા યુગમાં પણ મહત્વની વાત જે પ્રુરુષ અને સ્ત્રી જન્મને સરખી લગ્ન પડે તે તો એ છે કે લગ્ન વર્ષે ગયા પછીનું શામ્પવ સાવ નકામું છે આ દબીકત પણ આજની યુવક યુવતીઓ સમજીને પરણે તો સારું. એ બાબતમાં મારા એક મિત્રની વાત કહી દઉં

મારા એ મિત્ર પાંચો-ચાલીસ વર્ષ સુધી અપરિણીત રહ્યા પછી રહી રહીને તેમને પરણવાનું મન થયું અનુભવી તરફે મારી સલાહ પૂછી મેં કહ્યું 'સૈદ્ધાન્તિક રીતે તો ધર્મની પેઠે લગ્ન કરવા માટે કોઈ અકલ નથી પણ હવે રહી રહીને એ વિચાર કરવો રહેવા ઘો નાની જમરમાં એક બીજા સથે મોઢવાનું શરણ પાડે પડતમારી આ ઉમરે પાકે ધડે કંઈ મર્યાદા નહિ હાલે વળા લાડીપાડીની નીવડે વખણ, સાદી રો વચ્ચડકા સાડુ દે નહિ ખાવગા વડ બી પછનાચેત્રા, ખાવગા વડ બી મણાયેત્રા'

મારા મિત્રે જરા અપ્રસન્ન થઈ ગયું 'ભાઈ, હવે આજ સુધી ન ખાઈને પરતાયો, તો હવે ખાઈને પરતાવા દો મેં કહ્યું 'વારુ તારે, કરો કુકુના પણ જો જો, પેલે મનુષ્ય જી માલ વિચાર કરીને ખાખર બે સનાં સિમકામાં ભરાયો ને પછી સલગાશે, તેન તમને કોઈ ભારાડી બે સ ન બેગી બધ, એટલું જોઈ સમજીને પરાણશે "ધુ ટુ કહુ"

ભાઈસાહેબ પરણ્યા વિનાદી ખા. એટલે લગ્ન પછી થેડે વખતે ને એક પત્ર લખ્યો જેમાં તેમણે બે જ લીટી કવિતા રૂપ લખી હતી

'રહી રહી ચાલીશ વર્ષનો શી,
શુ જે ભરાયો મહિષી તણે ને'

આજ લીટી નવ આ પ્રમાણે બીજી બે લીટી ઉમેરી મુકતક પૂર કરી મેં તેને પત્ર પાછો મોકલ્યો

હવે વિમાસ્યે નવ કાંઈ અર્થ
પરખ્યા પછી દા'પણ છેક વ્યર્થ !'

મહેશ : અરે વંદના, એ વંદના ! નહાવાનું પાણી ગરમ થઈ ગયું ? મારો ડુવાલ ક્યાં છે ? મોતિયું ને મજા તો બાથરૂમમાં મૂક્યાં ને ?

વંદના : સોનલને પૂછો. ઘરમાં છોકરી કામ કરવા જોવડી થઈ તો થ હજુ અને નિરાંત ન આવી. ભલા થઈને હવે જરાક જાગવા દેશો !

મહેશ : પણ તું જોટલી બધી કર્યાં કામમાં ઘેરાઈ ગઈ છે કે તને કંઈ પૂછી શકાય જ નહિ ? સોનલ તો સાસરે જશે-પછી તો પહેલાંની જેમ બધું તારે જ કરવાનું છે ને ?

વંદના : અરે હા, તમે સોનલનું સાથડું ઠીક થાકે કરાવ્યું. નિલમચિપ્રસાદે હરીને એક મુરતિયો સંજો સોનલને જોવા આવવાનો છે.

મહેશ : તને કાણે કહ્યું ?

વંદના : મારા ભાઈનો કામળ છે, એમાં લખે છે કે મેં નિલમચિપ્રસાદને સોનલ વિષે બધી વાત તો કરી રાખી છે, પણ એ વિલાપન જઈ આવેલા છે એટલે એની સરભરામાં જરાક સંભાળ રાખજો.

મહેશ : પણ-નિલમચિ-શું કહ્યું તે ? પડું નામ બેલ જોઈએ-કાણે આવે છે ?

વંદના : (ચીખીને) : નિલમચિ પ્રસાદ ખાખાખાખા આવે છે.

મહેશ : નામ જરાક અટપટું છે. હરી, હં વંદના, હું એમ પૂછતો તો કે પ્રસાદજી કે જો હોય તે, જેમ સોનલની પરીક્ષા લેવા આવે છે તેમ એ ભાઈસાહેબ વિલાપન જઈ આવ્યા છે કે કામરૂઆટકા જઈ આવ્યા છે તેની આપણે પણ તપાસીએ તો પડશે ને ?

વંદના : તમે તો ચીકણા લાખ જોવા છો. શું એની તપાસ મારા ભાઈએ નહિ કરી હોય ?

મહેશ : ચીકણો કહેવો હોય તો ચીકણો કહે, તારા ભાઈએ બધે બધી તપાસ કરાવી હોય, છતાં આપણે પણ સો અળસે ગળાને પાણી પીવું. સમજી !

વંદના : તે પીજોને ! સો શું કામ પાંચસો અળસે ગળાને પીજો ત્રેવડ હોય તો !

મહેશ : કેમ તું આમ બધાકાથી બોલે છે ? આમાં ત્રેવડની વાત જ કર્યાં આવી ?

વંદના : એક તો મારો ભાઈ જિયારો આપણા તરફની લાગણીને લીધે મુરતિયો ચોધી મોઢાલે, એમાં તમારી આપચીપનો પાર નહિ. આમાં ગાડી પાટા પર ચડે ક્યાંથી ?

મહેશ : નીચેના સહેપાટ સાબુન હરી તો ગાડી પાટા ઉપર ચડવાની જ છે. તું શા માટે આટલી ચિંતા કરે છે ?

વંદના : મા છું એટલે તો ચિંતા કરું છું. તમારા પેટમાં તો પાણીયે નથી હાલતું. તમને ખબર છે સોનલને અત્યારે કેટલામું વરસ ચાલે છે ?

મહેશ : ધરતી તમામ ચીજ-વસ્તુનો હિસાબ જેમ તું રાખે છે તેમ આ ઘરમાં કાણ કેટલા વરસનું થયું એનો હિસાબ પણ તારે જ રાખવાનો છે. મારી પાસે તો ચોપડા જ કર્યાં છે કે એમાં કોઈના જન્મશ્લેષ લખેલા હોય !

વંદના : ચોપડા તમારે રાખવા છે જ કર્યાં કે લખવાની તરદી લેવી પડે.

મહેશ : જો વંદના, મારા કહેવાનું તાતપર્ય તું જરાજર સમજી નહિ. ચોપડા રાખવાનું કામ આપણું નહિ પણ આપણા લેણદારોનું છે, કારણ કે બિઠરાણી માટે ધક્કા એને ખાવાના હોય છે.

વંદના : તમારે ખચકા કરવામાં પાણું વાળી જોતું નહિ પછી બિઠરાણીવાળા ન આવે તો શું

મનીઓડેરવાળા આવે ?

મહેશ : અરથ વધુ કરવાનો આરોપ તું મારા ઉપર મૂકે છે ? હર મહિને સાડીઓ તો તું વધારે ખરીદ કરે છે.

વંદના : જો તમને મારી સાડીઓની અદે-આધ આવતી હોય તો હું હવે ચીંચરા પહેરીને ફરું.

મહેશ : ચીંચરા પહેરવાની વાત નથી વંદના, પણ જો આપણે જરૂરિયાત પ્રમાણે ચીંચો ખરીદતાં હોઈએ તો બાકું ન ભરી શકવાને કારણે જો હ મહિને મકાન બદલાવવું પડે છે તે ન બદલાવવું પડે, ને આવા કબૂતરખાનામાં ન રહેવું પડે.

વંદના : મને તો એની કાંઈ નવાઈ નથી. પહેલાં આપણે છાત્રામાં રહેતાં હતાં. ત્યાંથી જંગલમાં રહેવા ગયાં, ફરી પાછાં કબૂતરખાનામાં આવી ગયાં-આવી ફેર બદલી મને તો બહુ ગમે છે.

મહેશ : પણ તને ખબર છે, મહેમાનોને આ મકાન શોધતાં આકાશ પાતાળ એક કરવા પડે છે ! મને તો બીક લાગે છે વંદના, કે આપણા પેલા નવા મહેમાન-શું નામ એવું ?

વંદના : નિલમણિપ્રસાદ

મહેશ : હા, એ પ્રસાદજીને આ મકાન શોધવા માટે કોઈ સંશોધન મંડળને જાણ કરવી પડશે. ને કદાચ એમ પણ બને કે મકાન ન મળવાને કારણે મહેમાનને પાછી મુશ્મળી ગાડી પણ પકડવી પડે.

વંદના : હા, હા, એવું થાય તો તો આપણી આખર જીવનને ! મુશ્મળી મારા બાઈનો કપાનો કાગળ આવે એ નકામાં.

મહેશ : પણ ત્યારે થાય શું ? તારી ઇચ્છા થતી હોય તો એને લેવા માટે રેલને સામે જઈ.

વંદના : તમે એકલા શા માટે ? હું પણ સાથે આવું છું. મારા ભાઈનો કામળ જો કે વિલા-વતથી પાછા ફરેલા નિલમણિપ્રસાદના સ્વાગતમાં જો જો જરાય ખામી ન આવે !

મહેશ : ખામી આવે એવું આપણે થવા જ

કેમ હતું ?

વંદના : ના, પણ આ તો વિલાવતથી પાછા ફરેલા નિલમણિપ્રસાદ-

મહેશ : હા બાઈ હા, પણ આ એકને એક વાત તારે ક્યાં સુધી કરવી છે ? જો ગાડીનો વખત થવા આવ્યો છે, ચાલ સાડી બદલાવી લે, પછી મોકું થશે.

વંદના : હું તો તોયાર જ છું. આપણે જરાક સોનલને કહી-છાંએ કે અમે રેલને જઈએ છીએ. (જમ પાડી) સોનલ ! એ સોનલ !

(ગારણું ઊઘડવાનો અવાજ)

સોનલ : કેમ શું છે બા ? અરે, મારા બાપુજી ને તમે તો ક્યાં બહાર જતાં હો એમ લાગે છે !

મહેશ : હા, સોનલ, અમે રેલને જઈએ છીએ મહેમાનને લેવા.

સોનલ : મહેમાનને લેવા ? હું કાંઈ સમજી નહિ.

વંદના : તેં મામાનો કામળ નથી વાંચ્યો ? વિલાવતથી પાછા ફરેલા નિલમણિપ્રસાદ મુખમથી તને જોવા માટે આવે છે, સમજ !

સોનલ : હવે આવે, આવનારને કે જનારને આપણે ક્યાં રોકીએ છીએ ?

મહેશ : ના, પણ આ મહેમાનને તો રોકવા જ પડશે. (થાળા પાડી) કારણ કે આતો વિલાવતથી પાછા ફરેલા શીમાન નિલમણિ પ્રસાદ છે.

વંદના : ત્યો હવે ચાલો, ખૂબ મોકું થઈ ગયું.

(ગારણું ટકોરા)

નિલમણિ : અરે, કોઈ ધરમાં છે કે ? (જિરથી ટકોરા) છે કોઈ ધરમાં કે અંદરથી તાણું મારીને જહાર ચાલ્યા ગયાં છે ?

(ગારણું ઊઘડવાનો અવાજ)

સોનલ : અરે જ્યોરે બાદલી ખૂબો કાણ

પાડે છે ?- જોહ, તમે-તમે કાણ છો ? કોનું કામ છે તમારે ?

નિલમણિ : મારે મહેરબાઈનું કામ છે. આ જ એમનું ઘર છે કે મારે હજી વધારે આરણું બહારવાળું પડે ?

સોનલ : મહેરબાઈનું ઘર આ જ છે. આવો અંદર આવો-બેગ અને વિસ્તરો. પણ સાથે છે ને શું ? એઈ મનુર, તું એ બધો સામાન પેલા ખૂણામાં મૂકી દે-હં, શું તમારું નામ ? બેસો, બેસો, મહુ આથેથી આવતા લાગે છે ?

નિલમણિ : પણ મહેરબાઈ ક્યાં છે ? વંદના-બહેન ક્યાં છે ? કુખપ્રથી મારો કામળ નહોતો મળ્યો કે શું ?

સોનલ : કામળો તો અમને ઘણા મળે છે. પણ તમારું નામ શું ?

નિલમણિ : મારું નામ કુમાર નિલમણિ પ્રસાદ. હું તાજેતરમાં જ વિલાપતથી પાછો ફર્યો છું.

સોનલ : (હસીને) હં, જોળખા ! તમને સેવા માટે જ મારા બા-પાપુજી રોકેને ગયાં છે. તમને રોકેન ઉપર કોઈ ન મળ્યું ?

નિલમણિ : મને સેવા માટે રોકેને ગયાં છે ? બાળે ?

સોનલ : એમ કેમ બોલો છો ? શું તમે આજ નહોતા આવવાના ?

નિલમણિ : અરે, હું તો રૂઢકાલનો આ ગામમાં ગૂણ્ણો છું-તમારું મકાન શોધતાં પૂરા ચોવીસ કલાક લાગ્યા.

સોનલ : આંબો અનુભવ અમારો બધો મહેમાનોને થયો છે. તમને નવાઈ લાગશે નિલમણિ પ્રસાદ, પણ અમને ધરના રાજસોને પણ - જે જડાર ગવા હોઈએ તો આ મકાન શોધતાં સહેલે બે-પાંચ કલાક થઈ જાય છે.

નિલમણિ : તમને ધરના રાજસોને ? બે-પાંચ કલાક ? શી વાત કરો છો ?

સોનલ : આમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી. અપવાદરૂપે બે વર્ગો એવા છે કે જેમને અમારું મકાન શોધવા માટે આટલી તકલીફ નથી પડતી.

નિલમણિ : બે વર્ગો ? કાણ કાણ ?

સોનલ : એક ઉધરાણીવાળા ને બીજા ટપાલી.

(બન્નેનું ખડખડાટ હાસ્ય)

નિલમણિ : તમે તો ખૂબ કરી...હં, પણ માફ કરજો, હું તમારું શુભ નામ પૂછી શકું ?

સોનલ : શુભ કે અશુભ-જે નામ પૂછવું હોય તે પૂછો. તમારો સોનલ સિવાય બીજા કોઈ નામથી હું જોળખાતી નથી.

નિલમણિ : હં, ત્યારે તમે પેતે જ છો એ સોનલ કુમારી. તમારા મામા તમારા ખૂબ વખાણ કરતાં હતાં.

સોનલ : અમારી પાસે ખૂડીમાં 'વખાણ' સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. હં, પણ તમે જોલા કેમ રહ્યા ? બેસોને !

નિલમણિ : હં પણ બેસવાનો જ વિચાર હતું છું-પણ બેસવું ક્યાં ? તમે આટલા વરસથી અડી રહો છો છતાં કંઈ ફર્નિચર વસાવ્યું નથી ?

સોનલ : આ ચટાઈ પાથરી છે ને ! શું તમને ચટાઈ ઉપર બેસતાં નહિ લાગે ?

નિલમણિ : ના, ના, એવું તો શું-પણ-હા, અમારે વિલાપતમાં તો-

સોનલ : વિલાપતમાં શું કામ ? અમારા આ ગરીબ દેશમાં પણ લોકોને ખુરશી-ટેબલ વિના બેસવું ફાવતું નથી.

નિલમણિ - હા, મને પણ એવું જ છે. ચટાઈ ઉપર બેસવાની મને ટેવ જ નથી. નીચે બેસવાથી પાટલૂનની 'કીઝ' જમડી જાય. સમજો છો ને 'કીઝ' એટલે ?

સોનલ : કીઝ એટલે ઘડી. કોટ-પાટલૂનની ઘડી ન જમડી જાય એટલા માટે કેટલાક માણસો

જીભાં જીભાં જીવી જતાં પશુ મેં જોયાં છે અરે
આથે ક્યાં જવું ? અમારા પાડોશમાં જ એક બાઈ
રહે છે પાટલૂન એકાદ મહિને માંડ પોતાં હોય તે-
પશુ એ મેલા પાટલૂન ઉપર સવાર-સાંજ ઈંત્રી
ફેરવતાં હોય છે

નીલમણિ પશુ વધારે નહિ તો એકાદ
પુરશી તમારે-

સોનલ હા, એક જૂની-પૂરાણી પુરશી છે
ખરી, ઈયો લાઇ આયુ પશુ જરાકે જળવીને બેસજો
(પુરશી લાવવાનો ને ખૂંવાનો અવાજ)

ઈયો મેસો-પશુ જરાક-

નિલમણિ તમે ચિંતા ન કરો પુરશી
ઉપર કેમ બેસવું એ કુ જાણું છું, પશુ સોનલ
કુમારી, હજી તમારા મા-માપુછ આભા નહિ

સોનલ આવશે એ તો !-ઈયો, તમારા
મા મૃતુ

નિલમણિ આટલી ગરમીમાં અત્યારે ચાની
કસી જ જરૂર નથી જોડે આપણે શેડી ચોખવટ
કરી લઇએ

સોનલ ચોખવટ ? મારી સાથે ?

નિલમણિ એમાં અર્થ શું પામે છે ?
આખી જિંદગી સાથે વિતાવવી હોય તો એકમેકનો
સ્વભાવનો પરિચય મેળવી લેવો જોઇએ

સોનલ સ્વભાવનો પરિચય જોડે ?

નીલમણિ જુઓને, નવલકથામાં પશુ પ્રસ્તા
વના આવતી હોય છે- ને આ તો છે આપણા
જાવિ સહારની સાખી નવલકથા

સોનલ તમે અઢી ટા માટે આખ્યાં છે
તેની મને ખબર છે પણ એ જમી વાતગીત તમારે
મારા મા-માપુછ સાથે કરવી જોઇએ એ તો તમને
આ ધરમાં એક મહેમાન તરીકે જ આવકાર આપ્યો
છે એ સિવાય તમારો વધારે પરીચય પામવાની
મારી ઇચ્છા નથી

નિલમણિ ત્યારે-ત્યારે તમારી વાત ઉપ
રથી તમે ખૂબ જૂનવાણી લાગે છે !

સોનલ જૂનવાણી લાગવાનો કારણ વહો-
રીને પણ એક વાત તો મારે સ્પષ્ટ કરવી જ
જોઇએ કે સત્તપણ કે લગ્નની વાત એ સાતતાળીની
રમત નથી

નિલમણિ પશુ વિલાયતમાં તો છાકરોને
છાકરીઓ-

સોનલ (રમ્મે) જે તમે વિલાયત જઈને
આયુ જ શીખી લાવ્યા હો તો મારે કહેવું જોઇએ
કે તમે પરદેશ જઈને આપણી પ્રતિષ્ઠાને હાનિ
પહોંચાડી છે ત્યાંના સ્ત્રી સમાજની નજરે તમે
ખૂબ જ પામર લાગ્યા છો

નિલમણિ કુ પામર લાગ્યો હોઈશો સોનલ

સોનલ પામર, મારા સાહેબ, પામર પોતાના
તોલમાપ લઇને જાવિ પત્નીને માપવા નીકળેલા
પુરુષ માટે બીજો કોઈ શબ્દ મધ્યેસતો નથી

નિલમણિ આ તો તમે મા ! સ્વભાવ
ઉપર આરોપ રજા છે કુ તો માત્ર સોનલ કુમારી,
કુ તો માત્ર તમારી પરીક્ષા કરતો હોતો

સોનલ શું સ્ત્રી એ કામનું વસણ છે કે
ટકારા મારીને જોના ખરા-ખોટાનું માપ નીકળી
છે ? શું વધારે લાણીને કે પારેલ જઈને તમે
તમારી જાતને એટલી જમી મકાન મની લીધી છે
કે જોછું લલેથી મધ્યમ વર્ગની કન્યાની તમે જો મે
આજને એસીને પરીક્ષા કર્યા કરો ?

નિલમણિ શું એકમેકને અતર સુધી જોળ
ખવાનો પ્રયત્ન કરવો એ સુને છે ? તો પછી જોને
સહાર સરળ રીતે ચાલે ક્યાંથી ?

સોનલ જે સહારને સરળ રીતે ચાલવા
દેવો ટોચ તો પતિપત્નીએ એકબીજાને જોળખવાનો
પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જ નહિ

નિલમણી આ તમે કેવી વિચિત્ર વાત કરો
છો ? એકબીજાનાં અતરનો તામ લીધા વિના

સોનલ (વચ્ચે) તામ લેવાની જિજ્ઞાસા
એવી અનુવિત છે કે એને લીધે સ્ત્રી-પુરુષના
લલ્લમા ને પુરુષ સ્ત્રીના હ વર્મા હ મેશાં હુતો

પેટીના અને હુવાન ભાઈબહેનોએ ધડો લેવા જેવું, જીવનમાં મૂક્યા જેવું અને અનુકરણ કરવા જેવું ગાંધીજીના જીવનમાં ઠેરઠેર હોય છે અને પગલે મળ્યા આવે છે. ગાંધી યાત્રાની વર્ષોમાં શ્રી હરજનભાઈએ ગાંધી જીને લગતાં જે પુસ્તકો આપ્યાં છે તેનું મૂલ્ય, આજ કારીને ગાંધીજીના દેહવિલય પછી જ-મેલી પેટી માટે તો, પાવનકારી બની રહેશે અન્યથા સર્વકોષને માટે પણ.

(૪) પૂણ્યયોગમાં પ્રાણ

શ્રી અરવિંદ અનુવાદ શ્રી સુદર્શન પ્રકાશક શ્રી અરવિંદ સો. ૧૧૫૮, પોડિચેરી પાનાં ૧૬૨, કિ. રૂ. ૩-૫૦

‘જનુબને મળેલો પ્રાણ એ એક મહા શક્તિ છે એ પ્રાણને લીધે જ જીવનની સજ્જતા, વેગ, તીવ્રતા, ઉન્નતતા અને આનંદની અને શક્તિની મહાસમૃદ્ધિ સર્જાયેલી છે આ શક્તિએ માનવને જડતાના તત્ત્વસમૃદ્ધિ બેચી કાઢી સવેદનોથી ધમકતા જીવનમાં લાવી આપ્યો છે તે જ શક્તિની અજ્ઞાત જેવી શક્તિઓએ તેને તારી આપ્યો જ્યાં આકાશથી પણ છે શ્રી અરવિંદ પૂર્વયોગની સાધનામાં પ્રાણની આ મહાશક્તિને જીવનની પગલે સિદ્ધિ-દિવ્ય રૂપાંતરના કાર્યમાં કેવી રીતે યોજી શકાય તેમ છે તેનું સ્પષ્ટ-ધન કી પ્રાણનું પૂર્વ વ્યાકરણ ધરી આપ્યું છે’ પ્રસ્તાવનામાં જે વાત શ્રી સુદર્શને કહી છે તેની અનુભૂતિ આ પુસ્તક વાચતા થતી જ રહે છે સાધના એક મહાન વિષય છે અને શ્રી અરવિંદ તથા તે માતાજીના વક્તવ્યો-લખાણોમાં અતી વિરલ અને મિલવ શામશ્રી તેમજ પ્રસાદીરૂપે મળે છે અપારી વાતને સરલ રીતે સમજાવતું શ્રી અરવિંદ ગ્રંથમાર્ગનું પ્રબળ સાત, સ્વસ્થ, આદ્યવાદક રીતે માણી શકાય તો મનને પ્રસન્નતાથી ભરી દે તેવું છે.

(૫) ‘નગરી ગેશાની’

શ્રી ધૂમકેતુ પ્રકાશક ગૂર્જર અન્વરતન, અમદાવાદ પાનાં ૩૨૨ કિ.મત ૭ રૂપિયા

ગુપ્તયુગ અથવાલિખા ‘આત્રપાલી’ પછીનું આ બીજું પુસ્તક છે અને પહેલી આશ્ચર્યજનક પુનર્નિર્મિત છે ચોક્કસ પણ શ્રી ધૂમકેતુએ ગુપ્ત યુગની ગ્રંથમાળા શરૂ કરેલી અને તેમાં બાર નવલ કથાઓ આપેલી તેમાંથી કથા ધ્રુવદેવી પૂર્ણ કરે તે પહેલાં કાળસંગનાને તેને ગોદમાં લઈ લીધા આત્ર પાલીએ ભારતભરમાં એક ઐતિહાસિક પાત્ર તરીકે ખ્યાન બેઠ્યું છે મહારાજ બિ. વિસારના મૃત્યુ સુધી આ કથા આપણને લઈ ગય છે અનંતકાળ અને બિ. વિસારની બે વિચારસરણી વિરુદ્ધ દિશામાં કામ કરતી બેઈ શકાય છે- એક છે અમલ્ય ગૌતમની-ભગવાન તથાગતના પચની-શિષ્યજીનો-ત્યાગી જાનો એ પચ, બીજી તરફ પેટી દર પેટી ચાની આવતી રાજગૌરવની પરપરા આવી આકર્ષક પાર્શ્વ જૂમાં કવિ ધૂમકેતુની કલમે રાજ્ય ત્રી કાક, રાજકુમાર જીવક કૌમારજીવ, મહાઅમાત્ય વર્ષાવ જેવા અનૂત-પૂર્વ અને રવનસેવી પાત્રો રજૂ થાય છે ત્રિપથવર જીવકકુમારનું પાત્ર આ નવલકથાનું આગળું આકર્ષક છે અને અનંતકાળની ઉચ્ચતા સામે, અને રાજ્ય શી મહેરજા સામે સુદર વિરોધાભાસ બોલે કરે છે હવે ધણી જે વિરાટ અને મહાન પાત્રો આ નવલ કોળીમાં આવવાના છે માણસ, ચંદ્રગુપ્ત, અશોક, સમુદ્રગુપ્ત- તેના અધ્યસાર આ નવલકથામાં થી જ મળી રહે છે જીવનભરના ચિંતનનું નવ નીત દરેક પ્રકરણમાં શ્રી ધૂમકેતુ એક કવિની છટાથી પીરસી રહે છે ધૂળમાં સ્થંભ જવાની મળ, એક ચિયુને આવે છે બીજી યાત્રીને આવે છે નીજ જેણે તમામ બેઈ લીધું છે તેને આવે છે ‘કેટલાક જીવનમાં જીવ મેળવે છે કેટલાક મૃત્યુનું જીવ મેળવે છે બનનેમાં જીવ મેળવનારા વિરલ દેવ છે આવી ઉત્કિતઓ ઠેરઠેર પથરાયેલી છે જેટલું જ નહીં પણ જે સદર્શન રજૂ થઈ છે તેનાથી વાતવને સહ અનુભવ બળ મળી રહે છે આજની માંદગી, પોષક દિકરી, આર્થવિહીન ચોક્કસપણે સર્ગતા નવલકથાના યુગમાં શ્રી ધૂમકેતુની નવલ કાગી ધનમધર તે શુકતારિકાની જેમ ચમકી રહે છે.

(૧) વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ

લેખક શ્રી હગનલાલ નેશી

પ્રકાશક નવજીવન, અમદાવાદ.

પાના ૧૦૪, કિમત રૂ ૧-૫૦

નરસિંહ મહેતા રચિત પશુ ગાંધીજી દ્વારા વિષ્ણુજન પ્રચલિત યજ્ઞેલ જનન વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ ના પીસ લક્ષ્મીને શ્રી હગનલાલભાઈ નેશીએ આપુના જીવનમાંથી દ્રષ્ટાન્તો અને ઉદાહરણો આપી, સાચા વૈષ્ણવજન તરીકે આપુની જાની અહીં ઉપસાવી છે એ તો સુવિદિત છે કે ગાંધીજીના અતેવાસીઓમાં હગનભાઈનું સ્થાન અદ્વિતીય અને મહત્વનું હતું તેમજ નેમને સામરમતી આગમનું સચાસન પશુ સેવવામાં આવ્યું હતું એક જ વર્ષમાં આ પુસ્તકની બે આવૃત્તિઓ નહાર પડે છે તે તેની લોકપ્રિયતાનો પુરાવો છે શ્રી કાલેલકર કહે છે તેમ “આપુજીના અતેવાસીઓમાંથી દરેક જણુ ધારે તો એવા જ જુદા જુદા પ્રસંગો તેમના જીવનમાંથી તારવી કાઢી હવે પછી આવનાર લોકો માટે એક ઉત્તમ જીવનપાથેષ પૂર પાડી શકે” એક જ વ્યક્તિમાં અટલા બધાં ગુણો હોય શકે તેનો ખ્યાલ આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી આવે છે અને તે વાતની પ્રતીતિ આપણને આશ્ચર્યમાં ગરકાર કરી મૂકે છે કે હગનભાઈએ અહીં જે પ્રસંગો ચૂંટ્યા છે તે ભજનની લીડીઓને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવામાં નક્કર મુશ્કેલી રહે છે અને તેના ઉપર જબી થતી આપુની પ્રતિભા એક વિશાટ સ્વરૂપ પારજી કરાને પ્રેરણામૂર્તિ બની રહે છે, અને સુગધુગો સુધી આને એવી સિરતન એ પ્રેરણા

(૨) સત્યાગ્રહ આશ્રમના સભારણુ

લેખક શ્રી હગનલાલ નેશી

પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ

પાના ૧૬૮, કિમત રૂ ૩-૦૦

અમદાવાદનો સામરમતી આશ્રમ ગાંધીજીના

જીવન અને કર્મયોગનું ઉજ્જવળ દર્શાવતું છે. આ આત્મમર્મ રહીને જ ગાંધીજીએ પોતાના ભવિષ્યના શુભ જીવનની ભૂમિકા રચી હતી-સેક્રેડો સ્ત્રીએ પુરુષોને આશ્રમમાં રાખી ભવિષ્યની નેતાગીરી પૂરી પાડી હતી-અને અહીંથી જ નેમની વિશિષ્ટતાન દાડી કૃષ્ણ આરભાઈ હતી શ્રી હગનભાઈ નેશીનું આ પુસ્તક એક ‘ટ્રેકિંગુમેન્ટ’ છે કેમકે આ આશ્રમમાં એક અશુધ નવા આગતક તરીકે તેમને પગ મૂક્યો ત્યાંથી શરૂ કરી તેના સરસચાલક બન્યા ત્યાં સુધીનો ઇતિહાસ તો છે જ પશુ આ બધામાં કે દરેકને ગાંધીજીનું વ્યક્તિત્વ હાવરી ગયેલું નેમ શકે છે સૌથી વિશેષ અમરની વાત આશ્રમવાસીઓના અને ગાંધીજીના જીવન વચ્ચેના ફરકની છે-એ અમરને ઘટાડવા સતત કષ્ટ રહેતા પુરુષાર્થની છે-સાદગી અને શ્રમની છે-બન સમર્પણની છે અહીં ને ૩૮ પ્રકરણો રજૂ થયા છે તેવી દુર્લભ માહિતી અત્યંત મળવી મુશ્કેલ છે આજની પેઢી માટે તો આ પુસ્તક અભૂતપૂર્વ લેખનું નોંધ્યો.

(૩) ગાંધી દીક્ષા, આશ્રમમાં અને જેલમાં

લેખક શ્રી હગનલાલ નેશી

પ્રકાશક નવજીવન અમદાવાદ

પાના ૧૧૫, કિમત રૂ રૂપિયા

ગાંધીજીના જીવનને અત્યંત નજીકથી નિહાળી તેનું મારીક Microscopic પૃથક્કરણ કરતાં શ્રી હગનલાલે ગાંધીજીનાં જે વાતો કહી છે તેમાં મોટેમ ગે તથા દીનચર્ચાની હડકાત આવે છે અને તેથી જ તે મહત્વની બની રહે છે જે વાર્તા ગાંધીજીની અત્યંતધાર્મિકતાની મળતી તે શ્રી હગનભાઈ પાસેથી મળે છે અને આધારભુત દેવાથી ગાંધીજીનું વ્યક્તિત્વ સમજવામાં મદદગાર બને છે વાત નાનો હોય છતાં ગાંધીજીના વિચારસંપર્કથી કેવી બલાઈ બધ છે અને નવા વ્યાપ ધારણ કરે છે તેના અનેક દર્શાવતા અહીં વર્ણન મળે છે આજની

પેટીના અને યુવાન ભાઈબહેનોએ ધડો લેતા નેવું. જીવનમાં મૂંઝા નેવું અને અનુકરણ કરતા નેવું ગાંધીજીના જીવનમાં ઠેરઠેર કચે અને પગલે મળી આવે છે. ગાંધી યાત્રાદી વર્ષમાં શ્રી ભગવદ્ગાયત્રી ગાંધી-જીને લગતા ને પુસ્તકો આપ્યા છે તેનું મૂલ્ય, આશ કરીને ગાંધીજીના દેહવિલય પછી જન્મેલી પેટી માટે તો, પાવનકારી બની રહેશે અન્યથા સર્વકાંધને માટે પણ.

(૪) પૂણ્યયાગમાં પ્રાણ

શ્રી અરવિંદ: અનુવાદ: શ્રી સુંદરમ પ્રકાશ: શ્રી અરવિંદ સોસાયટી, પોંડિચેરી પાનાં ૧૬૨, ડિ., શ. ૩-૫૦

‘જનુબને મળેલો પ્રાણ એ એક મહા-શક્તિ છે; એ પ્રાણને લીધે જ જીવનની સચરતા, વેગ, તીવ્રતા, ઉત્કૃષ્ટતા અને આનંદની અને શક્તિની મહાસમૃદ્ધિ સર્જાયેલી છે. આ શક્તિએ માનવને જડતાના તમસમાંથી ખેંચી કાઢી સંવેદનોથી ધન્યતા જીવનમાં લાવી આપ્યો છે તે એ શક્તિની અંજાનાત જેવી દરિયાએ તેને ત્યાંથી આમ જ્યાં અટકાવ્યો પણ છે. શ્રી અરવિંદે પૂણ્યયાગની શાધનામાં પ્રાણની આ મહાશક્તિને જીવનની યામ સિદ્ધિ-દિવ્ય રૂપાંતરના કાર્યમાં કેવી રીતે યોજી શકાય તેમ છે તેનું સંસાધન કી પ્રાણનું પૂર્વ વ્યાકરણ ધરી આપ્યું છે.’ પ્રસ્તાવનામાં જે વાત શ્રી સુંદરમે કહી છે તેની અનુભૂતિ આ પુસ્તક વાંચનાં થતી જ રહે છે. સાધના એક ગઢન વિષય છે અને શ્રી અરવિંદ તથા શ્રી માતાજીનાં વક્તવ્યો-લખાણોમાં અહીં વિરલ અને ચિંત્ય સામગ્રી તોયાર પ્રસાદીરૂપે મળે છે. ઋષિ વાતને સરલ રીતે સમજાવતું શ્રી અરવિંદ ગ્રંથમાળાનું પુષ્પ શાંત, સ્વસ્થ, આહવાદક રીતે માણી શકાય તો મનને પ્રસન્નતાથી ભરી દે તેનું છે.

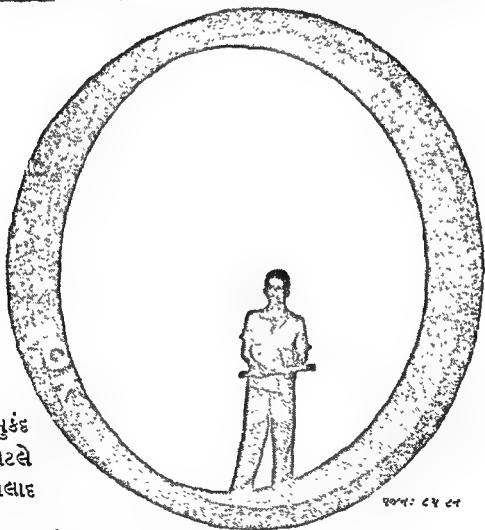
(૫) ‘નગરી નૌશાદી’

શ્રી ધૂમકેતુ: પ્રકાશ: ગૂર્જર મન્થરન, અમદાવાદ. પાનાં ૩૨૬ ડિમિત ૭ રૂપિયા

ગુપ્તયુગ ગ્રંથાવલિમાં ‘આમ્રપાલી’ પછીનું આ ખીજું પુસ્તક છે અને પહેલી આશ્વત્થિનું ત્રીજું પુનર્મુદ્રણ છે. ચૌલુક્ય પછી શ્રી ધૂમકેતુએ ગુપ્ત-યુગની ગ્રંથમાળા ચર કરેલી અને તેમાં બાર નવલ-કથાઓ આપેલી. તેમાંથી કથા ધ્રુવદેવી પૂર્ણ કરે તે પહેલાં કાળભગવાને તેને ગાદમાં લઈ લીધા. આમ-પાલીએ ભારતભરમાં એક ઐતિહાસિક પાત્ર તરીકે ધ્યાન ખેંચ્યું છે. મહારાજ બિંબિસારના મૃત્યુ સુધી આ કથા આપણને લઈ ગય છે. અનંતશયન અને બિંબિસારની બે વિચારસરણી વિરુદ્ધ દિશામાં કામ કરતી ભેષ યજ્ઞ છે- એક છે શ્રમણ જૌતખની-ભગવાન તથાગતના પંથની-લિખ્યુઓનો-ત્યાગી-ઓનો એ પંથ, ખીજી તરફ પેટી કર પેટી ચાલી આવતી રાજગૌરવની પરંપરા. આવી આકર્ષક પાર્શ્વ-જૂમાં કવિ ધૂમકેતુની કલમે રાજમંત્રી કાક, રાજકુમાર જીવક કૌમારભૂત, મહાઅમાત્ય વર્ષકાર જેવા અમૂત-પૂર્વ અને સ્વરનસેવી પાત્રો રજૂ થાય છે. ત્રિપગવર જીવકકુમારનું પાત્ર આ નવલકથાનું આગનું આકર્ષક છે અને અનંતશયનની ઉગ્રતા સામે, અને રાજવંશી મહેરબા સામે સુંદર વિરોધાભાસ બનેો કરે છે. હવે પછી જે વિરાટ અને મહાન પાત્રો આ નવલ-કથામાં આવતા છે. આણંકય, અરુપ્ત, અરોક, સમુદ્રયુગ- તેનો અણસાર આ નવલકથામાં-થી જ મળી રહે છે. જીવનભરના ચિંતનનું નવ-નીત દરેક પ્રકરણમાં શ્રી ધૂમકેતુ એક કવિની હઠાથી પીરસી રહે છે: ‘ધૂમમાં સદા જવાની મળ, એક ચિથુને આવે છે ખીજી યાનીને આવે છે. ત્રીજી નેણે તમામ નોઈ લીધું છે તેને આવે છે’ કેટલાક જીવનમાં જીવ મેળવે છે. કેટલાક મૃત્યુનાં જીવ મેળવે છે જન્મેમાં જીવ મેળવનારા વિરલ હોય છે’ આવી ઉક્તિઓ ઠેરઠેર પથરાયેલી છે જેટલું જ વડી પણ જે સંદર્ભમાં રજૂ થઈ છે તેનાથી વક્તવ્યને સ્વ-અણસુ બળ મળી રહે છે. આજની મંદિરી, પોચટ ફિક્કી, આદર્શવિદીન ચોક્કાનંદ સર્જાતી નવલક-થાના યુગમાં શ્રી ધૂમકેતુની નવલ ગાળી ધનમધરાને ચુકતારીકાની જેમ ચમકી રહે છે.

મુકંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસિંગ્સ માટે...

મુકંદ
ગ્રેટલે
પોલાદ

૧૦/૧: ૮૫ ૮૧

મુકંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવર ગણુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
૬૫૨બાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતાને જમીન વિકાસના કામ માટે
૩૧. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અચાર સુધીમા કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જુના કુવા	૩૧,૦૮૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોલોગીકલ ઈલ, મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪૪૪

સભ્ય સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૮

બેન્કની શાખાઓ ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એમ રીસર્વ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુણજીનાથેન ઓફ પોર્ટફોલિયો,
પ્રમુખ

ધમુએ પીટરને કહ્યું.

હજી લઘ એતરને, એડવા તું જય ત્યારે,
ધરતીના અંતરના, એક એક પડ ઊખેડીને

એમાં જે પડે તે ચાસ -

એટલે કે ધૂળ અને ઢેકાંના

સમાંતર ચીલાડ

એમાં તું વેરે છે ખીજ - અનાજનાં

ખેત્ર ખેત્ર -

વેરાયેલા અનાજના કણમાંથી કેમ પ'ખી

આવી અને ચણી જય -

ચાંચમાં ઊપાડી જય -

એ પ'ખીને ઊડાડવા તને અધિકાર નથી,

ઠારણ કે એતરની માલિકી જ તારી છે,

પશુ - પ'ખી-માનવને જીવનદાન-દેવાની

તારી જવાબદારી છે

ચાસમાં પડેલાં ખીજ ચણવાની

પ'ખીની બાગીદારી છે.

એટલી ઉદારતા જે તારામાં દેખાય નહિ,

તો એતરની સર્વસત્તા

તારા જેવા લોભી કેરા

હાથમાં સોંપાય નહિ.

મંદુલાલ ગાંધી

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૫૩	મૃપુનો મહિમા	ગુરુદયાલ મલિકજી
૫૪	પૂનઝ ચાવાજી	
૫૫	દીવાલો	તતીશ ઝાક
૫૫	ગઝલ	આશિત દેદરાખાદી
૫૫		રામપ્રસાદ દવે
૫૫	તમે પત્ર	કાંતિ કડિયા
૫૬	મલિકજી મવાત્ર થાન	પ્રતાપ ટોલિયા
૫૮	પરિવ્રમણ	આશુતોષ
૬૧	દર્શની માવજત આને ભાગુ	કનુભાઈ વઘવા
૬૫	બટકણ દાપ રજવન	રાધિણી શાલ
૬૭	સમર્પણની માધન	કીયાવાન પ્ર વાગણી
૬૮	સમર્પણ ભાવ	પ્રકાશ ગજમર
૭૩	સૌરાષ્ટ્રની પ્રજા	મનિષ ઈ વોરા
૭૬	સતેષ અને આનંદ	સહરેટ મેય
૭૮	પથર અને ટાકણ	ઈન્દુલાલ ગાધી
૮૧	સતાની ભક્તિ	કદરનાથજી
૮૩	નિધાનુ કાર્પ	રવી દનાથ ટગેર
૮૫	ચરીખઈ કોક ગુનો છે ?	ગુરુદયાલ મલિકજી
૮૮	દહાનું પૂરાણ	
	વેદકથાઓ	૪ મહેદ કોમ જોડી
૮૭	કમીરની દવા	દવેન્દ્રભાર પડિત
૮૮	અવરોકન	વિ

મૂરાના

[ગ્રામને]

દર માનની બારમી તારીખે અક પ્રમિલ થા છે

પદરમી સુધીમા અક ન મજે તેા પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જતાવડું અક ચિત્રિકમા ભયે તેા મોકલયે

અમે તે મહિને ગ્રામક થઈ થકાન છે

*

આ માલિકમા પ્રમિલ થના વિચારા જે તે લેખકમા છે સપાઠક તે વિચારામા સમત છે જ તમ માનવુ ના.

[લેખકને]

‘વૈષ્ણવજન’મા સમકૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને માહિતિ વિષયક લખામા લેવામા આવ છે

લખાવ સાફ મૌલિક તાજું હોય અલી અપેક્ષા રહ છે કાગળની એક બાજુ શાલીથી વખનું

લવાજમ

દેશમાં [વચન] ૮ રૂિયા

પરદેશમાં સોગ ચિંગ

“વૈષ્ણવજન”

૨-રામપ્રસાદગર

રાજકોટ-૨

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેપરભાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
૩૧. એકે અખજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અમાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૬૮	૨.૮૪
[૩] ઓઇલએન્જન ઇલે. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૮

સરળ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૮

બેન્કની સાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. સીટીંગ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
મુવરાજસાહેબ ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

નાની બચત યોજનામાં થયેલા મહત્વના ફેરફારો

જૂની જામીનગીરીઓ

તા. ૧૪-૩-૭૦ના રોજ કામકાજના કલાકો પૂરા થયા બાદ જૂની જામીનગીરીઓમાં (૧) ૧૨ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય સંરક્ષણ સર્ટિફિકેટો (૨) દસ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચત સર્ટિફિકેટો (પ્રથમ ગ્રોસી અને બેંક ગ્રોસી) અને (૩) ૧૦ વર્ષીય સંરક્ષણ અનામત સર્ટિફિકેટો મળવા બાદ થયા તેને બદલે તા. ૧૬-૩-૭૦થી નીચે મુજબના નવા આકર્ષક વ્યાજના સર્ટિફિકેટો મળી શકે છે.

નવી જામીનગીરીઓ

(૧) ૭ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચત સર્ટિફિકેટો (દ્વિતીય ગ્રોસી) રૂ. ૧૦, ૧૦૦, ૧૦૦૦ અને ૫૦૦૦ના મૂલ્યાંકનમાં વ્યાજ સહિત પૂરી મુદતે રૂ. ૧૦૦ના ૧૪૧ મળશે વ્યાજનો દર ૫ ટકા ચક્રવૃદ્ધિ અને પૂર્ણ ટકા સાદુ વ્યાજ કરમુકત

(૨) ૭ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચત સર્ટિફિકેટો (તૃતીય ગ્રોસી) રૂ. ૧૦૦, ૧૦૦૦ અને ૫૦૦૦ના મૂલ્યાંકનમાં વ્યાજ ૫ ટકા લેખે દર વર્ષે ચૂકવાશે વ્યાજ કરમુકત.

(૩) ૭ વર્ષીય રાષ્ટ્રીય બચત સર્ટિફિકેટ (ચતુર્થ ગ્રોસી) રૂ. ૧૦૦, ૧૦૦૦ અને ૫૦૦૦ના મૂલ્યાંકનમાં વ્યાજ દર વર્ષે ૭% ટકા લેખે ચૂકવાશે વ્યાજ કરપાત્ર રહેશે.

નવી થાપણોનો આકર્ષક વ્યાજનાઓ

(૧) મેવીંગ બેન્કનું કામ કરતી પોસ્ટ ઓફિસ બાંધી મુદતની થાપણો સ્વીકારશે. આ થાપણો ૧ વર્ષ, ૩ વર્ષ અને ૫ વર્ષની મુદત માટે સ્વીકારાશે. વ્યાજનો દર અનુક્રમે ૫% ટકા, ૬% અને ૬% ટકા રહેશે. વ્યાજ કરપાત્ર રહેશે.

(૨) ઉપર જણાવેલા પોસ્ટ ઓફિસ આવર્તક થાપણો પાંચ વર્ષ માટે સ્વીકારશે. આ થાપણો ૫૨ વ્યાજનો દર ૬% ટકા રહેશે. વ્યાજ કરપાત્ર રહેશે. આ યોજના ૧લી એપ્રિલથી અમલમાં આવી છે.

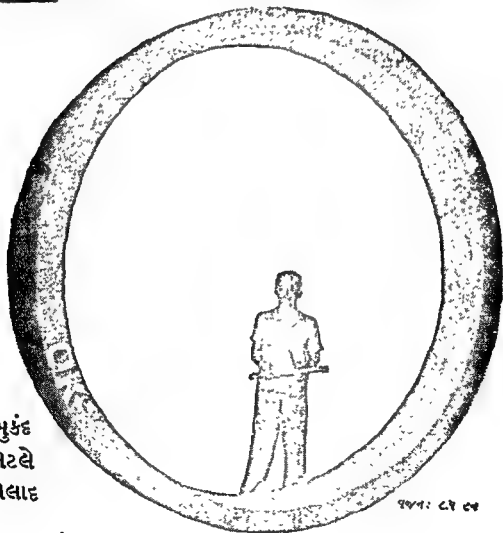
(૩) પોસ્ટ ઓફિસ સેવિંગ બેન્કમાં જે રૂ. ૧૦૦ કે તેથી વધારેનું આખા વર્ષ માટે બેલેન્સ રહેશે તેના ઉપર વ્યાજનો દર ૪ ટકા રહેશે.

વધુ વિગતો માટે મામલતદાર, તાલુકા વિકાસ અધિકારી, જિલ્લા કલેક્ટર તથા જિલ્લા વિકાસ અધિકારી અને નેશનલ સેવિંગના અધિકારીઓનો સંપર્ક સાધો.

ગુજરાત સરકારના માલિની ખાતા દ્વારા પ્રકાશિત

મુકંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકંદ
એટલે
પોલાદ

૧૯૫૧: ૮૧ ૮૪

મુકંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

મૃત્યુનો મહિમા

મૃત્યુ એ જીવનનો અંત નથી, એણે જ્ઞાન માણસની અંતરજ્વલનામાં જન્મથી જ સમાવિષ્ટ હોય છે. જો એણે ન હોત તો તેનો આત્મા આવી પ્રાર્થના કોઈ દિવસ કરી ન શકત 'મૃત્યોમી અમૃત' ગમય।' (મહા મૃત્યુમાંથી અમૃત સમીપે નાથ લઈ લ.) તેથી માણસે મૃત્યુથી ગભરાણું ન લેખજો અને જો સાધારણ રીતે આપણે જોનાથી બીતા હોઈએ તો એ જીવનના મૂળમાં જોઈ જાતને સ્વાર્થ કે પ્રોહ રહેલો છે. સ્વાર્થ અથવા મમતાથી અધ જનીને તે પોતાનો સંબંધ, જગતની વસ્તુઓ સાથે અને વિશેષતઃ વ્યક્તિઓ સાથે જોડે છે. એના મૃત્યુથી તે એ વસ્તુઓ અને વ્યક્તિઓથી જુદો પડી જશે, એવો વિચાર એને હુ બી કરે છે અને તેથી તેને મૃત્યુનો ભય લાગે છે. પણ તેની આવી સ્વાર્થાં વૃત્તિ તોડવા માટે જ મૃત્યુ આપણા જીવનમાં આપણી સાથે જોઈ સાચા મિત્રની જેમ રહ્યા કરે છે.

મૃત્યુ એ વિરામચિહ્ન (Comma) જેવું છે જે વાક્યનો અર્થ સમજવામાં અથવા તે વાક્યરચનામાં વાક્યના કડાને સહાયક બને છે. જો વાક્યમાં આવા વિરામચિહ્ન ન હોય તો જેમ એ વાક્ય બરાબર સમજાતું નથી, તેમ જીવનનું રહસ્ય સમજવા માટે મૃત્યુ આવશ્યક છે.

કળી પણ મૃત્યુ પામે છે અને ત્યારે જ એમાંથી ફૂલ ફૂટે છે. ફૂલનું મનુષ્ય યાય છે અને ફળનો ઉદ્દાવ યાય છે. પણ એવું મરણ

તો પાત્ર પૂર્ણતાનું પ્રારંભક અને પ્રોત્સાહક છે. તેથી એને સમાપ્તિ ન કહી શકીએ, પણ સંજ્ઞતા જ કહેવી ઉચિત છે.

સાક્ષરશ્રી નરસિંહરાવે કહ્યું છે :

“મૃત્યુ નવ પુરુ કરે જીવનું જીવન અહીં; અધિક અધિક વિકાસની છે ભૂમિ અન્ય જનું તહીં”.

વળી સત ગુકારામે પણ ગાયુ જ છે :

“મરણ માટે મરોન જેલે, મજ કેલે અમરા”

મૃત્યુનો મહિમા જાતા ક્યાં પારઆવે જોમ છે ?

—શુરુદયાલ મલ્લિકજી

પૂજ્ય ચાચાજી

લવસાગરમાં જૂલી પટેલી કેટલીક વ્યક્તિઓ જીવનભર યાદ રહી જાય છે. આ પૃથ્વી ઉપરનો તેમનો વસવાટ પોતા માટે તો હોતો નથી પરંતુ અન્ય માટે હોવામાં પણ આસક્તિ તો દેખાય જ નહિ. પૂ. મહિલકજી ભારતવાસીઓના ‘ચાચાજી’ હતા અને આખો દેશ તેમનું ઘર હતું. આ વાવ્યય સરહદ આત્મના અવધૂત ગાંધીજી અને ગુરુદેવના પારસરૂપે માનવતાવાદી બન્યા; આત્મા કવિનો; હિંદિ ફિલસૂફની અને જીવનકલાની સાધના તેમની તપસ્યયા બની રહી. દરેક કુટુંબને તેમણે પોતાનું કુટુંબ માન્યું; દરેક બાળકમાં તેમણે બિહુનું નિર્દોષ હાસ્ય નિહાળ્યું; જીવન-ઝંઝામાં સપડાયા વિના સૌની સાથે આત્મીયતા કેળવી અને છતાં ચોખીની જેમ અનાસક્ત રહ્યા આંખમાંથી જાણે રનેડ નીતરતો લાગે. શાંતિનિકેતનમાં ગુરુદેવ પાસેથી તેમણે દિક્ષા લીધી હતી; ગાંધીજીના પણ અતેવાસી તરીકે તેઓ રહ્યા હતા. માત્ર ભારતમાં નહિ, પરદેશમાં પણ તેમના ચાહકોનો વર્ગ અતિ બહોળો હતો તેમની અગ્રેજી કવિતા અધિ-શુદ્ધ ધંધુની વાણી જેટલી નિર્ભજ અને પવિત્ર લાગે છે. ‘ચાચાજી’ જૂલાયે નહીં

‘વૈષ્ણવજન’ના શાહક બધુઓ પૂજ્ય ચાચાજીના નામથી પૂજા જ પરિચિત છે. તેમના લખાણો નિયમિત વૈષ્ણવજનમાં પ્રગટ થયા છે જૂલાઈ માસનો વૈષ્ણવજનનો ખાસ અંક પૂ. ચાચાજીના સ્મરણાર્થે પ્રગટ થયો. પૂ. મહિલકજીના સંપર્કમાં આવેલા સૌ મિત્રોને તેમની સાથેના સંસ્મરણો લખી એકલવા નમ્ર વિનંતિ છે.

દીવાલો Δ સતીશ ઇસ્રાફ

દીવાલો પર
હજી હમણાં જ લગાવેલા ઑઈલ પેન્ટની
કાચી વાસ ઓરકાને ભરી દે,
દીવાલો એનાથી અકાગાઈને
નીસે પાડે.

મેજ પર પડેલા ફલાવરવેઝની
નીચથી સપાટીમાંથી પરાવર્તિત થતા
કિરણોની સફેદી છવાઈ જાય
દીવાલોના કંઠસ પોલાણોમાં સંતાયેલું
શૂન્યાવકાશનું પણ અવકાશના
ફૂંજિમ ઉપગ્રહોને મૌન આમંત્રણ આપે.

— Δ રામપ્રભાદ દવે

ઉપકાર જે પરિસ્થિતિ ઉપકારમાં ને
અપકાર જે પરિસ્થિતિ અપકારમાં જ,
રહેતો અથેત સમ મન્યની આરથી થો
ચીત્તન્યનું ધરત છે ઉરમાં ગુમાન ?

ગઝલ Δ આશિત ટેદરાભાઈ

દિલમાં નિવાસ છે અને પગકાર હું થ છું
ઈશ્વર ! ગુમાન ઊડા તું આપાર હું થ છું
દીવાનો છું ને આમ સમજદાર હું થ છું
કે'વે ખજાર નથી ને સમાચાર હું થ છું
પડ્યા ભીની તરસના બધે વિરતરી ગયા
ભોલી ત્યાં વાદળી કે વરસનાર હું થ છું
બેઠો છું ઘાવા ટોકા સુરાલવના માર્ગમાં
માથું ભવા એ કોણ કે મથખાર હું થ છું
મારે થ રૂપ કેટલાં લેવાં પડ્યાં અલી
નાટક છે આ જીવન તો અદાકાર હું થ છું
મોજની સાથ ભાંગીને તૈરાઈ પડ્યો ગયા
'આશિત'ના સો પુકાર કે આપાર હું થ છું

(તાલેતરમાં પ્રગટ થયેલ ગદ્ય સંજ્ઞા 'આવેજ'માંથી)

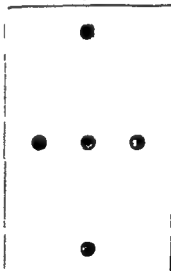
તમે પણ Δ કાન્તિ કડિવા

કેટલાય દિ'થી વિચારતો' તો
બનાવું એક સ ...ર ....સ
મજબૂત લગામ
પહેરાથી દઉં સમયના ગળામાં
ને અધિકારનો ચાખૂક વિ'જતો
હવામાં

નીકળી પડું મન ફાવે ત્યાં
અચાનક ખબર પડી
મારી જ બનાવેલી લગામ
ખુદ મારા જ મોં પર છે
અને કે' અજાણી દિશામાં
કેટલાય ભોજ ખતે કરી
દોડે જ જઈ છું હું.

શમકીને જ્યુ' આમતેમ—
તો ખબર પડી કે
સમય-રથે જોતરાયેલ
મારી સાથે તમે પણ III

તમે પણ
અને તમે પણ

મહાકલનું મહાપ્રસ્થાન

પ્રતાપ જ. રાલિયા

પ્રેમના પદમ્ભર, સૂરીઓના સિરોમણિ, ગાંધીજી-ગુરુદેવના અંતેવાસી, અનેક મહાપુરુષોના જીવનસંગી અને મોનમસ્ત બાકત જેવા પૂજ્ય ગુરુદેવના મહાકલ-આમાજ- ૧૪મી એપ્રિલ ૧૯૭૦ ના દિવસે મિરવિદ્ય સમુદાયે ગાંધી નીકળ્યા જે વાત સહેજે મનાતી નથી અને છતાં જ આ કહેવાસ્ત-વિકલાને જગતે સ્વીકારવી રહી. મહાકલના જવાથી આપણે શું 'પ્રાપ્ત' થીએ હજી આજે નહીં સમજાય, કારણ કે આપણે તેમને અંતરથી તો નહીં જ, બહારથી પે કેટલા બોલખી શક્યા છીએ એ પ્રશ્ન છે.

અહીં આપણે તેમની રૂપળ જીવન ઝાંખી કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

હાલના પશ્ચિમ યાત્રીસ્તાન અને મૂળ વાચન્ય સરહદ પ્રાંતના 'ડેરા હરમાઇલ ખાન' નામના રથાનમાં તેમનો જન્મ થયેલો. ઈ. સ. ૧૮૬૬નો ૭મી મેનો તેમનો આ જન્મદિન તેમના જીવનસર્વસ્વ જેવા ગુરુદેવશીન્દ્રનાથનો પશુ જન્મદિન (તા. ૭મે, ૧૮૬૬) હતો અને વધુમાં મહાકલના માતૃમીત્રો મુસ્લિમ પશુ હતો જે વિધિનો કાષ્ટ વિચિત્રતાઓ સંજેત છે. તેમની ૧૧ વર્ષની ઉંમરે, ૭મી મે ૧૯૦૭ના આ દિવસે, તેમના માતૃમીત્રો તેજસ્વીમાઇ તેમને જીવનભર 'મા વિદોક્ષા બાળકની વિરહવ્યથા' આપીને રવગે સિખાવ્યા હતાં.

તે પછી થોડો વખત પિતાજી નારાયણદાસ સાથે અને મોટાભાઈ સાથે સિંધમાં જુદા જુદા ક્ષેત્રે રહી, અજાણ કરીને મુળકની સેન્ટ ડેવિસ કોલેજમાં આવી તેઓ મેન્સુએટ થયા. મેન્સુએટ બાદ થોડો સમય કરાંચીમાં નોકરી કરી. આ પહેલાં જ ગુરુદેવ શીન્દ્રનાથ પાસે શાંતિનિકેતન જવાની તાલાવેલી તેમનામાં જન્મી ચૂકી હતી. વિધિના કોઈ અંશ સંકેત મુજબની આ વખતની તેમની મરણ-

તોલ માંદગીએ તેમને શાંતિનિકેતન જવાનો માર્ગ કરી આપ્યો અને પિતાજીની રજા મેળવી, ગુરુદેવનાં ચરણોમાં પહોંચી, તેમના મૂક અંતેવાસી અને અંગ્રેજીના અધ્યાપક તરીકે ૨૨ વર્ષ સુધી શાંતિનિકેતનમાં રહ્યા.

આ બાવીસ વર્ષો દરમિયાન ગુરુદેવનાં ચરણોમાં ચાલેલી તેમની મૂક, ગૃહ અને સંનિષ્ટ સાધનાનો એક અદ્ભુત ઇતિહાસ છે.

શાંતિનિકેતનમાંથી જ તેઓ દીનબંધુ એન્ડ્રૂ અને મહાત્મા ગાંધીજીના પરિચયમાં આવ્યા. ૧૯૧૯ માં જલિયાનવાલા બાગના હત્યાકાંડની ગાંધીજીએ નીમેલી તપાસ સમિતિમાં દીનબંધુ સાથે તેઓ પશુ જોડાયા હતા અને તેમના મુખેથી આ ધોર કાંડ વિશેની ઘણી અગ્રત વાતો આ સમનારને જણવા મળી હતી. અને અન્ય અનેકને પશુ જોડાવા મળી હશે! ત્યારથી આંદોલન શાંતિનિકેતનમાં રહ્યા ત્યાં સુધી અને ગુરુદેવના ૧૯૪૧ના અવસાન પછી થોડા સમય બાદ શાંતિનિકેતન છોડ્યું તે પછી ગાંધીજીના ૧૯૪૮ના અવસાન સુધીમાં ગાંધીજી સાથે પશુ તેમને પચીસેક વર્ષ નેટલો નિકટનો સંબંધ રહ્યો હતો. આને કારણે તેઓ સ્વાતંત્ર્ય અને લોકસેવાનાં કાર્યોમાં પશુ ગ્રુપ્ટ જોડાયેલા રહ્યા.

ગાંધી વિચારની સંસ્થાઓ, સર્વોદય-ભૂદાન-ગ્રામદાન આદિઓ, કવેર્સ, ફેસિટિપ ઓફ ફ્રેન્ડ્સ ઓફ ટ્રુથ, સર્વિસ સિવિલ ઇન્ટર નેશનલ, હિમાલય બ્રહ્મોસમાજ, ઈત્યાદિ માનવ કલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ, ભારત અને વિશ્વના વિવિધ સંતો-સાધકો, સાધના-પથો અને આશ્રમો અને ગુજરાતની તો અનેક શિક્ષણ અને સંસ્કારની સંસ્થાઓ તેમજ વ્યક્તિઓ સાથે તેઓ સંકળાયેલા રહ્યા.

પુસ્તક, ફારસી, ઉર્દૂ, પંજાબી, હિંદી, સિંધી,

ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી, અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ, જર્મન જેવી ડઝનેક ભાષાઓ સારી રીતે બોલવા છતાં, તેઓ અવારનવાર કહેતાં કે, “મારી ત્રિતિ (fluency) તો એક જ ભાષામાં છે અને તે છે “મૌનની ભાષા” અને વાત પડ્યું અક્ષરજ્ઞ સાચી છે તેમણે ‘મૌન’ ખરા અર્થમાં સાધ્યું હતું, વાયાનું પણ મૌન અને મનનું-વિચારો વિકસે નું-પણ મૌન! તેમનું સાચું સ્વરૂપ પણ તેમના મૌન-ધ્યાનમાં જોવા મળતું જેનું પ્રતિરૂપ પડતું સૌ સાથેના તેમના વહાલભર્યા વ્યવહારમાં, તેમની બાળસંકળ વિનોદ ચેષ્ટાઓમાં, તેમના દિવ્યમસ્તીથી સભર જાળોમાં અને અતર ગેઢેથી ઉજલવતી તેમની વાણીમાં!

મલિકજીનું સાહિત્ય સર્જન વિવિધ ભાષામાં થયું છે. હિન્દુસ્તાનીમાં તેમણે અનેક જાજગે ઉપરાત ‘દિલ કી યાત્ર’ એ પુસ્તક અને ઉર્દૂમાં દીનબંધુ એ-રુંડનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર લખેલ છે. પ્રસિદ્ધ કથાકાર અને કદાનીકાર ગુર્જરી પ્રેમચંદ્રજીની વાર્તાઓ હિન્દીમાંથી અંગ્રેજીમાં સર્વપ્રથમ તેમણે અનુવાદિત કરેલી “Short stories of Premchand” એ શીર્ષકથી, અંગ્રેજીમાં તેમણે અનેક કાવ્યો ઉપરાંત લેખના સુધી જાડેલાં વિવેક પુસ્તક ‘The Divine Dwellers in the Desert’ તેમજ “Hound of the Heart” વગેરે આપેલ છે. ગુજરાતીમાં અનેક લેખો ઉપરાંત “ગાંધી-ગુરુ” “ત્રોતંગિણિ એક અધ્યયન” “ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા” “ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા” “શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા” “રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા” “શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા” “શ્રી આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા” “રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા” વગેરે અનેક પુસ્તકો આપ્યા છે. તેમના સ્વમુખે આપેલા પ્રત્યોત્તરી પરથી શ્રી. યુકલ-બાઈ કલાર્થીએ કરેલું તેમનું ચોક્કસ પંચ પ્રેરક જીવન-આલેખન “પ્રત્યુપાકીરણ” નામથી ત્રણ વર્ષ પહેલાં બહાર પડ્યું છે. (આ ઉપરાંત તેમના જીવન

ની અનેક અપ્રગટ બાજતો અને તેમનાં પ્રવચન-સંપાદનો અપ્રકાશિત સ્વરૂપે આ લખનાર પાસે લગભગ તૈયાર પડ્યા છે જે નમ્ર, નિરહ કારી, નીરવ ને ગુપ્ત રહેવા ઇચ્છતા પૂજ્ય ચાચાજીએ પ્રેમના આગ્રહપૂર્વક પ્રકાશિત થતા દીધા નથી તેમની આ ઇચ્છા-આલાને, તેમને દુઃખ નહીં પહોંચાડવાના ઉદ્દેશ્યથી, મેં સ્વીકારી લીધેલી.)

અતરથી આધ્યાત્મિક અનુભૂતિસંપન્ન રહસ્યવાદી ને મસ્ત પ્રેમયોગી તેજ બહિરગથી બાગોના ‘ચાચાજી’ને સૌના લાડકવાયા એવા સંદેશજી એક મજબૂરનાર મધ્યાહન પછી મુબઈમાં મહામૌનમાં ઊતરી મહાપાત્રાએ ચાલી નીકળ્યા-ભજનમંત્રોના ગાન ગુજન વગડેથી!

એક મહાન હસ્તી વિશ્વમાંથી ઊઠી ગઈ. અતરથી કે માળ બની રહેલું વિશ્વ વધુ કે માળ બની અધુ.

નાલિભાઈ નીકળ રી ધીર વબીર સાગર-ધોપ-શી એમની એ વાણી હવે નહીં સંભળાય, મોટી મોટી પ્રેમ ભરેલી અખિભાઈ હિમંતનારી એ પ્રેમચરિત્ર હવે નહીં જાગાય, અગ અંગમાંની ટપકનારી એ મસ્તી હવે નહીં અનુભવાય, અનુભૂતિઓ પ્રાર્થનાઓ અને પ્રેમસંપ્રેક્ષણોથી ભરેલ એ મૌન હવે પ્રત્યક્ષરૂપે નહીં માણી શકાય અને વિનો તથા મર્મથી ભરેલા રહસ્ય-સંકેતોની સાંધી જેવી તેમની એ મ્વેન મુલાવમ ફરફરી ઢાંઢી હવે નહીં દેખાય. તો પણ, આ સારી ચે સ્મૃતિ હસ્તી જીવી જવા છતાં પણ, તેમની સ્મૃતિ હસ્તી બહાર અને અંદર ચારે તરફ લહેરાતી રહેશે. ગંગા ગૂંજતી ગરુડજાની અથડાતી રહેશે, અંતરથ ત્રાના અબીષ્મુને ટંકોગતી જીવે ઉઠાવતી રહેશે.

તેમના પ્રવેશની અજણિ રૂપે તેમની એ નૂતન હસ્તીને ઝીલવા આપણે ‘મહાસ્વીલ’ (receptive) બની રહીશું ?

સાધુનો મિત્રજ

‘કુળકથાઓ’ માટે ગુજરાત સરકારે સ્વામી આનંદને ધનંત આપ્યું તે સૌ કોઈ આવકારે જ. પરંતુ એક સાચા સાધુને જાણે તેવી રીતે જે ગૌરવભરી રીતે તેમણે તે સ્વીકારવાનો ઇન્કાર કર્યો છે અને સાધુજીવનની મહત્તા સ્થાપી છે તેનાથી સૌ કોઈ સ્વામી આનંદ ઉપર વારી જશે. આમ જોઈએ તો આવા સરકારી ધનંતો મેળવવા માટે લેખકો, સર્જકો અને વ્યક્તિઓ પડાપડી કરતા હોય છે અને હાલવજ પશુ અલાવતા હોય છે. વળી ધણીવાર પારિતોષિકને પાત્ર કૃતિ વિષે ધણીને કહેવાનું પણ હોય છે સ્વામી આનંદ લેખક તરીકે નિજ પ્રતિભા ધરાવે છે અને તેમના ગદ્યમાં પૌરુષ અને જોમ ઉછળતા જણાય છે. તેમનું અંગ્રેજી વાચન અતિ વિશાળ છે અને કેટલીક ઉત્તમ કૃતિઓનાં જનમુખ અનુવાદો તેમણે ગુજરાતને આપ્યા છે. પ્રજાને ઘડે-પ્રેરણા આપે અને વાંચાને મક્કા પણ લેઈ યઈ જાય એવી તેમની લખાવટ હોય છે જ્ઞાતનો સાધુ એટલે ઈશ્વરનો જોડિયો. ઉજર હાથ-વાગો તેનું જ્ઞાન રાખે અને તેનું રમણપું કરે. કોઈની પાસે તેનો હાથ ક્યારેય લાગે ચાલ નહિ. તે તો જ્ઞાતને આપવા જેવું બધું જ આપી છટે. તેને આપવા જેવું સરકાર પાસે શું હોઈ શકે?

સાચી વિદ્યાપીઠ

મંત્રિશાળ પાસેની ‘શારદાગ્રામ’ શૈક્ષણિક સંસ્થા ૫૦ વર્ષ પૂર્ણ કર્યા તેની ઉજવણીમાં શ્રી ઉમાચંદર નેશી અને રાજપાલ શાંમ-નારાયણે આ સંસ્થા સાચી વિદ્યાપીઠ બને તેવી આશા વ્યક્ત કરી તે સહારમ્મ હતું. શરદાગ્રામે સાઠ વર્ષો છે એટલું જ નહિ પણ કરી જતાવ્યું છે. નૈજમિક વાતાવરણ વચ્ચે રહીને, અનિષ્ટોથી દૂર કેમ રહી શકાય અને ભારતીય સંસ્કૃતિના ઉચ્ચ આદર્શો કેમ આત્મ-

સાત કરી શકાય તેનો જીવંત દાખલો શરદાગ્રામે પૂરો પાડ્યો છે. શિસ્ત અને સ્વચ્છતા તેમજ શ્રમ એ બંનેની કેળવણીના આધારભૂત પાયા છે. આજે એતરફ કેળવણી માટેનું વાતાવરણ પ્રાથમિક શાળાથી માંડીને કોલેજ-સુધીનું એક ધોર નિરાશા બિંબી કરે છે. પ્રાથમિક શાળાઓ જ્યાં સંસ્કારનું સિંચન અને આરિગ્નનું ઘડતર થાય છે ત્યાં તો છેક જ અંધેર પ્રવર્તે છે. બાળકો નિશાળની મહાર રખડતાં હોય છે અને ત્યાં બેઠેલી રેકડીઓમાંથી જે તે અસ્વચ્છ વાનગીઓ ખરીદીને ખાતા હોય છે. મોટાં શહેરોને બાદ કરીએ તો ખીજ સઘળાં સ્થળોએ નિશાળો પાસે આવી રેકડીઓ તેમજ કુદ્દી, ચણા, પીપરમેન્ટ, અમલી, ભેર ઇત્યાદિ વસ્તુઓ સાથે ફેરિયાઓ ભેદા હોય છે. આ બાળકોને શિસ્ત અથવા સ્વચ્છતાના પાઠ શિખવાડવાની કોઈને પડી હોતી નથી. જાહેરમાં પેસાળ કરવાનું તેઓ શાળામાંથી જ શીખે છે, અને નિશાળ છટે ત્યારે બાળકો સામસામે મારામારી કરતાં હોય છે. અથવા અપ-શબ્દો બોલતાં હોય છે. પ્રાથમિક ધોરણ પરિ સુધી આમ ચાલતું હોય છે. સાંપ્રમિક કક્ષાએ તેઓ સમ-જ્યાં થયાં હોય તે પણ શક્તિને ચકાસનાર કોઈ હોતું નથી. તેઓ વધુ તોફાની બને છે. હડતાળો પડાવે છે. શિક્ષકોનો અનાદાર કરે છે-વર્ગમાં કેમ હાજરી ન આપવી તેવી તરફીઓ અજમાવે છે. આવી વિદ્યાર્થી એસ. એસ. સી પાસ થઈને કોલેજમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેની પાસે સંસ્કાર, અભ્યાસ કે જીવનપાથેષ જેવું કંઈ હોતું નથી. માટે જ શારદાગ્રામ જેવી અપવાદ જેવી સંસ્થા જ્ઞાન ખેંચતી બને છે અને સૌને તરણોપાય જેવી લાગે છે.

મેવાલય

કાલિદાસ વાદ આવી જાય છે ! અને સાથે

સાથે પેલો રામગિરિ આશ્રમમાં, શિક્ષા પામેલો શાપિત વક્ષ-નેત્રી બાવડુ કૃપ યદ્ય ન્યુ છે અને સોનાનું કડુ તેથી સ્તો નાથે સર પડે છે અને જેનો મહિમા, એક વર્ષ સુધી પૃથ્વીના કાળાપાણીની કેદથી, નામ શોધ થઈ ગયો છે અને છતાં જે મેઘના દર્શને પ્રિયતમાને સંદેશ મોકલાવવા બહાવરો બની ઊઠે છે । મધાલય ।

તેની રચના આપાદના પ્રથમ દિવસે નથી થઈ પણ એપ્રિલની બીજી તારીખે થઈ છે અને ભારતમાં એક વધુ રાજ્યનો ઉમેરો થયો છે પ્રથમ દૃષ્ટિએ કવિની ક પનાને ઝંકડી રાખે તેવું નામ છે ખતીજ સપતિ બાબતમાં મેધાલય ધણુ સમુદ્ધ છે પણ તેને માટે જન્મર પુરુષાર્થ કરવાનો રહેશે. ખતીજ નિન્તિયા અને ગાયો ટેકરીઓના બનેલો આ પ્રદેશ આઠ હજારથી વધુ ચો માઈલમાં પથરાયેલો છે અને વસતિ દસ લાખની અંદર છે કામરૂપ દેશની કામિતીઓની વાર્તા તો ઘણી સાબળી છે અને આ પ્રદેશની સીંચોનો સામાજીક દરજ્જો ભારતના બીજા આગળ પડતા રાજ્યોથી ઊતરતો નથી ખ્રિસ્તી પાદરીઓએ અહીં પ્રચાર અને વટાવ પ્રવૃત્તિ સરસ રીતે કરી હોવાથી ટિફુ કરતા ખ્રિસ્તી પ્રજાનું પ્રમાણુ વધુ છે હિંદોએ ઈશુ ખીલ્યા નથી અને રક્તો તથા સંદેશ બંધાર બાબતમાં રાજ્ય ધણુ પાછળ છે ધારી માર્ગો વીજળી અને સિંચાઈ આ નવા રાજ્યના તાકીદના પ્રશ્નો ગણાશે પેરાપુછ મેધાલયમાં આવેલું છે અને ત્યાં સૌથી વધુમાં વધુ વરસાદ પડે છે હા ઉનાળામાં તો નદીઓમાં કંકિરા જ હોડતા હોય છે અહીંની પ્રજા પહાડી હોવાથી તેનો ખિન્નજ હ મેઠા લડાવક રહ્યો છે ખ્રિટિયના વખતથી અહીંની પહાડી કોમે સ્વતંત્રતા કાળે લડત આપવી આવું રાખી છે અને સ્વાધીન ભારત ને પણ પોતાને અનુકૂળ બનવા વેચાતું જ રાખી છે નાગાલેન્ડ પછી મેઘાલયની રચાયતાએ જો બતાવ્યું છે કે હજુ વધુ નાના રાજ્યોની ચક્રવાત છેક નહારી કાઢવા જેવી નથી

રાજકારણનું તેવ

ખાલ તલમાં રાજકારણ બળી ગયું હોવાથી તે હવે ખાલ રહ્યું નથી મગફળી જે ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રનો રોડડિયો પાક ગણાય છે, તેના બાવતાલમાં રેસકાર થવાથી મગફળીના વાવેતરમાંથી લખપતિ પણ ખની ચક્રાય છે. વળી બાવતાલ નક્કી કરવા માટે સરકાર ઉપર મતદારોની ખૂબ અસર પડે છે મીઠા તલની લેવી રાખતી કે નહિ નિકાસગ્રંથી રાખતી કે ઉઠાવી લેવી, આ બધી બાબતોમાં, તેલ ઉદ્યોગ સાથે ઉત્પાદકથી માડીને મહામોટા મોલરોના અભિપ્રાયને સરકાર માન્ય રાખવો પડે છે અને મત બેઠલા હોય તો તેઓ કહે તેમ કરવું પડે છે ખેડૂતોના અને વેપારીઓના પ્રતિનિધિ મંડળો અમદાવાદ કે દિલ્હી જાય જે પહેલાના જમાનાની લશ્કરી કૃત્યનું અવતરન રૂપાંતરિત સ્વરૂપ સમજવાનું ૧૮૫૧માં અગિયાર લાખ એકરમાં મગફળીનું વાવેતર થતું તે આજે ૬૦ લાખ એકરમાં થાય છે એટલે કે ૧૫ વર્ષના ગાળાના પાંચ ગણે વધારો થયો છતાં તેકોને પાવણુ તેલ મળવાનો પ્રશ્ન દિનપ્રતિદિન વિકટ સ્વરૂપ ધારણ કરતો જાય છે ગુજરાતના હ મોટા શહેરોને જ તેલ પૂર પાડવા માટે ગુજરાત સરકારને જે કરોડની સગસીડી બાપવી પડે છે ભર, મહેસિયા માથી મગફળી અને અમેરિકાથી સોયાબીન લાવીને પણ છાગડામાં મૂકે તો ૫ સૌરાષ્ટ્રની મગફળીનું હા ૧૬ મયક આપતુ નથી ઉત્પાદક આજે ઘોંટિયાર અને લુ-ચો જાય છે અને તેના મહોરોની પાછળ વેપારી ધર્માત્માનો વેપ ધારણ કરી સરકાર સમક્ષ આચાર સંહિતા રજૂ કરે છે જ્યારે નિયમી સરકારની સ્થિતિ પાજારમાં પૂરેલ ઉદરને ખડાર બિલાડી બેઠને જેવી થાય તેવી જ કરજ રહી છે પાટલી બદલ્યો અને પક્ષીતર કરતા બિલાડાઓ ધૂરકિયા નામે છે-નડીર બરાવે છે તેલ ખાવામાં મજબૂત નથી રહી

પાણી કયાય નથી ।

પાણી માટેનો પેકાર ગુજરાત સૌતરૂમાં વધુ ઘેરો ખનતો જાય છે દરેક જાણ્યોમાં વડુ ગમજાઓ અને શહેર ખાલી નામાવલિમાં ઉમેરાતા

નબ છે. જે ઉપરાજાપરી નબળાં વર્ષ આવી પડે તો પાણી માટેના આર્તનાદ કાયમની ફરિયાદ બની જશે અને ઉનાળો અનેક આફતોનો છડીદાર બની રહેશે. સવાલ એ છે કે દરેક ગામ અથવા શહેર આગનવેતી વાપરીને, તેમજ નબળાં વર્ષની તૈયારી કરીને જ હવે આ દિશામાં વિચાર અને આગળ વધે. ચોમાસું અનિયમિત અને અનિશ્ચિત બનતું નબ છે. કૃત્રિમ વરસાદની વાતો બહુ ચાલ છે અને તેમાં આ વર્ષે બનાસકાંઠા-સાગરકાંઠાને આવરી લેવાનું અંશગણ્ય છે. સમુદ્રના ખારા પાણીને ખીંકા કરવાનો વિચારનો પ્રયત્ન ચાલુ જ છે. માનવી અંદર સુધી પહોંચી શકવા યત્ન ■ અને ભગિલા તટેલા જોપોનો ૧૩માં બેસીને અંદરથી પૃથ્વી ઉપર આવી શકે છે. પરંતુ અષાઢની કાળી વાદળોઓમાંથી અમૃતધારા વરસાવવાનું કે સમુદ્રના પાણીની ખારાશ દૂર કરવાનું તેને કાઢે શક્ય બનતું નથી તે અબળ ધટના છે. ચોમાસું આવશે-કેકેડાંજી નહીંઓ નલ્લ પ્રલય કરશે-બેચાર ટિલસ બધું જળન'ખાકાર બનશે; મહી, સાગરમતી, તાપી, નર્મદા, વિશાકિત્રી, ભાદર, ઝોઝલ જલ્લે સાગરનું સ્વરૂપ ધારણ કરશે. પરંતુ આ તો થોડા દિવસો માટે જ. ભાદ્રપદ બેસતા જ નદીઓનાં નીર અદશ્ય થઈ જશે. શિયાળામાં તો ફેગાંઓ અને જમીનનાં તળમાં પશુ પાણીનું પ્રમાણ ધટી જશે. ઉનાળો બેસતા જ ફરિયાદોની વણગાર શરૂ થઈ જશે- ગામેગામ પાણીના પોકાર બેઠો ! પનિહારીઓની બેડાકૂચ શરૂ થશે. એક ડોલ અથવા એક બેડું પાણી જલ્લે કુબેરના અંડારની અજીમોલ ભેટ લાગશે ! પાણી જલ્લે કે ક્યાંય નથી અને કોઈનામાં નથી !

શુરુદક્ષિણ

આજકાલના એકલબોલો વિદ્યાબ્રાસ અને યાન પ્રાપ્ત કરવામાં બનોખી છટા દર્શાવતા હોય છે. કોઈ પોતાને શુરુ માની બેસે એટલે એકલબોલોએ આગળ કાપીને શુરુને ભેટ ધરવા એમ કેલ્લે કલું ? શુરુની વ્યાખ્યા શી ? હવે પરીક્ષા કોઈ શુરુ નથી લેતા પશુ પેપર પહોંતિ દોવાથી, ' સુપરવાઈઝર'ને

નાતે પોતાને શુરુ માની બેસના મહાનુભાવો શિષ્યો ઉપર રઆજ હાડીને પરાજી શુરુપદને સ્વીકાર કરાવે તો શુરુદક્ષિણ ચાની મળે ? તાજેતરની પરીક્ષાઓમાં કેટલેક ડોકલેશી બૂમો બીડી છે જેમાં શિષ્યોએ ચોરી કરવામાં આડખીલી રૂપ બનતા શુરુઓને મેલીપાક અપાડ્યો હોય ! એક જગ્યાએ તો પિસ્તોલનો ઉપયોગ થયો હતો. અન્યત્ર બેચાર શિષ્યોએ શુરુને ઘેરી વળી દક્ષિણ જતી કરવા સમજાવ્યા હોવાનું કહેવાય છે. પરીક્ષામાં ચોરી ન કરવા કે તે શુરુ બનતા હોય તો શિષ્યને નપાસ કરે તે શુરુની પરીક્ષકની આવતીકાલ ચિંતાનો વિષય બને છે. શુરુ ધણે સમય દેવ રહ્યો; હવે શિષ્યનો વારો ન આવે ?

ત્રીજું પગાર પંચ

કેન્ડિય કર્મચારીઓ માટે ત્રીજા પગારપંચની નિમજૂક થઈ છે પણ આવા પંચો કરી કરીને શું કરી શકે તે પણ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. લઘુતમ વેતનની વાતો ફરીએ છીએ પણ તે લાગુ પાડવા સહેલ નથી. સરકારી તેજુરોમાં જે નાણાં આવે છે તે કર્મચારીઓને જ વહેંચી દેવાના હોય તો પગારપંચની કામગીરી હળવી બને. વળી મેંધવારોના પોરણ ઉપર અને બાક ઉપર પગારના દરો નક્કી કરવાના હોય છે. કામનો શુભવત્તા કલ્પ જોવાતી નથી. રેલવે અથવા ટપાલતંત્ર સામે લોકોની ફરિયાદ અને કમવાટ કેટલાં છે તે માપવાનું થંત્ર પગારપંચ પાસે હોવા સંભવ નથી. કેન્દ્રની ભલામણો પાછળ શબ્દ શરકારને પણ ઘસડાવુ પડે છે. વિકસતા દેશોના આર્થિક પ્રશ્નો જટીલ હોય ■ અને તેમાં વિરોધાભાસો પણ ઘણા હોય છે. પગારપંચ એ તો લોક-સાહી રાજતંત્રની એક રસમ છે. અને મજૂર યુનિયનોના દબાવણું પરિણામ છે. ખરી ભર તે દેશના અર્થકારણને પ્રમંડ વેગ આપી શકે- ભાવોની સપાટીને ઠાણૂં રાખી શકે અને જીવન જરૂરિયાતોની ત્રીજ વસ્તુઓના જુગારને અટકાવી શકે એવી કોઈ પ્રતિભા-અને એ ન હોય તો એવી કોઈ વ્યવસ્થાની

(સાબરમતી આશ્રમના વિદ્યાર્થી અને દાંડી દ્રવની પ્રથમ ટુકડીના સીનેક શ્રી લાલજીભાઈ પરમારના આશ્રમજીવનના સરમરણો :)

મને ૧૯૨૨ ની વાત છે તે વખતે હું સાબરમતી આશ્રમમાં કુમાર મંદિરમાં ભણતો હતો. અમે સોમનાથ છાત્રાલયમાં મેડા ઉપર રહેતા હતા નીચેના જીવનમાં અમારા વર્તો ચાલતા કુમાર મંદિરમાં અભ્યાસ પૂરા કર્યા પછી અમારે વિદ્યાર્થીઓમાં જુનું પડ્યું.

મારી વાદ પ્રમાણે તે વખતે મોડા બાળના વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતના હતા

તે વખતે માત્રી ઉચ્ચર ચોટક વર્ગની હશે. મને

તાવ આવેલો શરૂ થયો. આશ્રમમાં કોઈ માંદું પડે તો તેની માહિતી તરત જ બાપુને પહોંચાડવામાં આવતી માત્રી ખબર પછુ તેમને પહોંચી બાપુએ બે ત્રણ દિવસ મારા તાવનું નિરીક્ષણ કર્યું. મારા ખોરાકમાં પ્રવાલી જ આપવાનું સૂચવ્યું ત્રીજા દિવસે મને ટાઈફોઈડ થયો જે તેમ જણાવ્યું.

મને અલગ ખોરાકમાં રાખવામાં આવ્યો મારા એક તબીબાચી અને સોમતી ભાઈ જમુભાઈ સોલંકીને માત્રી તાત્કાલિક સારવાર માટે રોકવામાં આવ્યા તાવના ચક્રવા ઉતરવાની અને બીજા જરૂરી માહિતી અને પરિસ્થિતિની જાણ નવારે બપોરે અને સાંજે આપવાની કમગીરી બાપુએ તેમને સોંપી હતી, તે પ્રમાણે શ્રી. જમુભાઈ તાવ, ખોરાક, ગરમ પેશાબ, વગેરેની માહિતી બાપુને જણાવી આવતા

જમુભાઈ આખો સમય મારા ખોરાકમાં રહી માત્રી સારવાર કરતા હતા.

બાપુ સાંજે ફરવા નીકળે તે પહેલાં માર્ગ આશ્રમવાસીઓની માહિતી તેમની પાસે પહોંચી જતી. બાપુ ફરવા જતાં પહેલાં કે પછી અચૂક માવાઓની મુલાકાત લેતા અને સચનાઓ આપતા.

મને લગભગ ૧૯-૨૦ દિવસ તાવ ચાલુ રહ્યો. ક્ષિતિ જાળીર થવા માંડી જે તેથી ખબર બાપુને મળી જે કે મને આ જાળીર માંડી છે એવી જાણ પછુ જાણ પછી ન હતી

૨૦ મે દિવસે બાપુ ઘોડા વહેવા આવ્યા અને વધારે રોકાયા. આથી મને યંકા થઈ કે મને જાળીર તાવ છે.

રોજના કરતાં તેમણે મને વધારે સમય મુખી તપાસરો. માત્રી નાટી જેઈ, પેટ તપાસ્યું, જીભ જેઈ

૧ ગુજરાત વિદ્યાર્થી;

૨. કુમાર મંદિરના વિદ્યાર્થીઓ.

તાવના દેખરેચરની તોંધ જોઈ, અને જગુભાઈને કહ્યું.

‘આને દેખરેચર વધારે છે તો પછી માટીનાં પોતાં મૂકનાં હતાં કે નહિ?’

જગુભાઈએ જવાબ આપ્યો, ‘બાપુ તે પોતાં મૂકવાની ના પાડે છે, અને મૂકવાનું કહ્યું છું ત્યારે રકઝક કરે છે તેથી મૂકનાં નથી.’

બાપુએ કહ્યું, ‘આ તો જરાબર ન કહેવાય. આ આપણી સારવારની ઉલ્લેખ છે, આપણને ચોખ્ખા લાગે તે પ્રમાણે કરવાનું, દઈ કહે તે પ્રમાણે નહિ.’

પછી બાપુએ મને વધાવથી પૂછ્યું,

‘કેમ લાગ્યા, તું શા માટે માટીનાં પોતાં મૂકવા દેતો નથી તારે જલદી સાજા થવું છે ને? તું માફા છે તેથી તારું શરીર ભગડે છે, બહુતર ભગડે છે અને તું સમજાવે જઈને કેમ ના પાડે છે? જ્યારે જે કંઈ કરે છે તે તને જલદી સાજો થવા માટે કરે છે.’

પછી મારા કપાળે હાથ ફેરવીને ખૂબ મમતાથી કહેવા લાગ્યા, ‘તારે બાપાને જોલાવવા છે? તને કોઈને મળવાની ઈચ્છા થાય છે? બાપાને તાર કીને બોલાવું!’

બાપુ મારા મોઝાના બાવ જોતા જાય, શરીર તપાસતા જાય અને કહેતા જાય.

પછી કહે, ‘રોજ હું તો આપુ છું પણ સ્વજન આવે તો તને મજા આવે.’

મેં કહ્યું, ‘બાપુ તમે તો રોજ આવો છો અને તેથી મને ખૂબ આનંદ થાય છે. આપ મારે મન પિતા સમાન છો, માટે મારા પિતાને બોલાવવાની મારી ઈચ્છા નથી.’

પછી સહેજ રોઝાઈને મેં કહ્યું, ‘મને લાગે છે કે આપ કહો છો તે ઉપરથી મને વધારે તાવ છે.’

બાપુએ મારી આંખોમાં તીવ્ર નજર ડેરવી મને કહ્યું, ‘ના, એવું કશું નથી. આ તો તને સહેજ

આનંદ આવે તેથી કહ્યું છું અને તેથી તારી ઈચ્છા હોય તો બાપાને બોલાવું.’

મેં કહ્યું, ‘આપ મારે મન બાપથી પણ વિશેષ છે. આપનો બાવ જોઈને મને મારા બાપાને બોલાવવાની જરૂર લાગતી નથી મારા બાપા આવશે તેથી મને કંઈ વધારે ફાયદો થવાનો નથી.’

બાપુ ત્રી સંભળીને ગંભીર થયા. મને ખૂબ ધ્યાનથી બાપુ સંભળી રહ્યા હતા.

મેં તાવના જોરમાં કહી નાખ્યું, ‘બાપુ, મારો દેહ આપની પાસે પડે તો મને તેની ચિંતા નથી, મને તેથી આનંદ થશે અને તેને હું મારી ધન્ય ધણી માનીશ. માટે આપ મારી કોઈ ચિંતા કરશો નહિ.’

બાપુને આ સંભળીને આનંદ થયો હોય તેમ મને લાગ્યું. બાપુએ મને કહ્યું,

‘એમ, તો તો તું ખરો હિંમતમાન! મને એમ થતું હતું કે તું બિછાનામાં પડીને કંટાળતો હશે તેથી કોઈ આવે તો તને ગમશે.’

પછી મને હિંમત આપતાં કહે, ‘તું એની ચિંતા ન કરીશ. આ તો મુદતરો તાવ છે તે મુદતે જશે જ.’

અને એક આગળી ઊંચી કરી હાથ ઠલાવતા ઠલાવતા કહેવા લાગ્યા, ‘તો આજથી તું માડું કશું કરીશ ને?’

મેં હા કહી.

પછી કહે ‘તો મેં જાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે થવે કરવા દેજો.’

બાપુ લોખંડ સમય રોજ તો મને આનંદ થયો. તેમનો આટલો હિંમતી સમય લેતા તે વખતે મને મજા આવી.

બાપુ ઝટ ઝટ બોલા થયા અને વિદાય થયા.

x x x

બીજા દિવસે વસેલી સવારે હું ઉઠતો હતો ત્યારે બાપુ આવ્યો અને જોઈ ગયા અને માહિતી જાણી.

આ દિવસથી જ મારો તાવ ઓછો થવા

જીવાલખાઈના પિતાજી કૃષ્ણદાસ પરમાર દાહોદના રહેવાસી

માંડરો, સાંજે બાપુ આભા તનિવત જોઈ, ચરીસને છબ તપારયા પછી કહેવા લાગ્યા, ‘લાલા, આજે તો તું ઘણો તારો દેખાઈ છે બહુ મઝનુ થયું’ તારો તાવ જવા લાગ્યો છે’

બીજે દિવસે બાપુએ મારી બધી જવાબદારી ગગાભહેન વૈદને સોંપી અને મારા ખોરાક અંગે ઘટતી ચુલનાઓ આપી

સવારે મને દ્રાક્ષનો રસ અને લીંબુનું પાણી આપવામાં આવ્યું

ગગાભહેન મારા માથે વહાલસોરો હાથ ફેરવતાં જાણ અને કહે, ‘જો લાલજી, હું તને આ મઝનું ચરખત આપુ છું’ તે ધીરે ધીરે પી.’

પછી કહે, ‘આપુ ચરખત તો અમને જોવા પડતું નથી મળતું’

આગમમાં જ્યાં સાદાઈનું સાંત્વણ હતું ત્યાં મારા જોવા નાના વિદ્યાર્થીન આનું મોંઘું ચરખત મળે તેવી વ્યવસ્થા થઈ હતી ત બાપુની દર્દી માટેની પ્રેમભરી કડુમાનું પરિણામ હતું

ધીરે ધીરે હું સાંજે થતો ગયો મારી જૂન ઉઘડતી ગઈ

પાંચ તાત દિવસ ગગાભહેનની સારવાર થાચી. મેં જૂન જૂન લાગે છે તેવી જાણ કરી. તેમણે મને કહ્યું કે ‘તું બાપુની રજા મળવ તો તને કઈ જમવાનું આપી શકાય.’

રોજ સાંજે મોડું ચાવવા બે ત્રણ દિવસથી બાપુએ મને સૂચના આપી હતી. હું ધીરે ધીરે હૃદયકુંજમાં ગયો અને બાપુને પ્રણામ કર્યો

બાપુ મને જોઈને હસીને આનંદથી કહેવા લાગ્યા ‘લાલા, હવે તું જરાજર સાંજે થવા માડશે’ જૂન બરાબર લાગે છે ?’

મારે તો આ જ જોઈતું હતું. મેં તરત જ બાપુને પૂછ્યું, ‘બાપુ, હવે મારે જમવાનું ક્યારે ?’

બાપુએ કહ્યું, ‘ગગાભહેન તું કહે છે ?’ મેં જવાબ આપ્યો, ‘ગગાભહેન કહે છે કે હવે જમવાનું આપવામાં વાંધા નથી.’

બાપુએ રજા આપતાં કહ્યું, ‘હવે તો તું કાલથી માંદાની પહેલી પગલમાં મારી સામે જમવા બેસજો.’

x x x

આગમમાં ભોજન સમયે માંદાઓમાંથી જેમને જમવાની રજા મળી હોય તેમની લાઈનબાપુની સામે જમવા બેસતી જ્યાં જ્યાં સાજ થતા જાય તેમ તેમ તેમની જગ્યા પાછળની લાઈનમાં થતી જાય એ રીતે નવા ભોજન લેનારાઓને બાપુ સામે પહેલી પગલ માં બેસવું પડતું

હું યાગી વાટકે લોટો લઈને જમવા ગયો. બાપુ હજી જમવા આવ્યા ન હતા મારી માથે બીજા લોટા જમનારા હતા તેથી મને એકંદુ ન લાગ્યું. બીજા માંદાઓ મારી ખનર પૂછવા લાગ્યા

બાપુ આવી ગયા. માંદાઓ સિવાયનાને પીર સાઈ જવું પ્રાર્થના થઈ માંદાઓને પીરસનારા બાપુની આરામની રાહ જોઈ રહ્યા

માંદાઓને બાપુ કહે તે પ્રમાણે બીજાઓને પીરસાઈ રહ્યા પછી પીરસવામાં આવતું

બાપુએ મારી સામે જોઈને કહ્યું, ‘હાં લાલા, આજે તારો પહેલો નખર છે. આજે તને એક જ રોટલી મળશે અને દાળનું ગરમ (મિનુ) પાણી મળશે તારે તેમાં એ રોટલી ચાર પાંચ મિનિટ ભોળવાની છે અને તે હું જમી રહું ત્યાં સુધીમાં તાર ખાઈ રહેવાની છે’

પછી હસતા હસતા કહે, ‘હું ચાર રોટલી ખાઈ રહું ત્યાં સુધીમાં તારે એક રોટલી ફરી કરવાની છે’

બાપુની આજ્ઞાથી મને અર્ધા વાટકે મનનું (મચની દાળનું) મોટું ગરમ પાણી કારેવાના થાનું લોટ પાણી અને એક રોટલી આપવામાં આવી

આગમમાં કારેવાને પાણીમાં બાણીને ભોજનમાં આપવામાં આવતાં, અને તે પડતું મરવા મીઠા વગર જ

મેં તેમાં રોટલી ભેળી પચેક મિનિટ થઈ પછી બાપુએ કહ્યું, 'વાવા, હવે તું ચોડું ચોડું વઈને ખૂબ ધીરે ધીરે ચાવીને સંભાળીને ખા. મંગાભહેને રજા આપી ॥ તેથી આટલું જમવાનું તને મળે છે.'

પછી કહે, 'ધીરે ધીરે રોટલી ચાવી જઈને પછી દાળનું પાણી ચોડુ ચોડુ' વઈને મમરાવતો જા.'

બાપુ જમતા જમ અને મારી સામે જોતા જમ મેં ધીરે ધીરે ખાવા શોડ્યું. બાપુને તે જમ્યું અને કહેવા લાગ્યા, 'હાં, બરાબર છે.'

મને ઘણા વખત પછી જમવાનું મળ્યું તેથી ઝટ ખાઈ લેવાનું મન થાય પણ બાપુ સામે જ બેઠેલા તે ઉતાવળ થી ચીતે શામ ?

બાપુ ખાતા જમ અને મારી સામે જોતા જમ. માડુ મોઢું ઉતરી ગયું હતું. મને થયું કે ઘણા વખતે મને જમવા બેનાડરો અને એક જ રોટલી મળી વળી મારા સોબતીઓ' બાપુની નજર ચૂકવી મને અંજૂડો બનાવી મારી મરકરી કરવા લાગ્યા કે લે, એક જ રોટલી મળી ને ?

હું જમતા જમતા બાબુ પર નજર ફેરવતો હતો તેથી બાપુને કાંઈ કુતૂહલ થયું. તેમણે નજર ફેરવીને મારા સાચીદારો ક્યાં બેઠા છે ને શું થઈ રહ્યું છે તે જોઈ લીધું.

બાપુએ સરોજ ખીચણી આપવાની આજ્ઞા કરી

હું દશ બાર રોટલી અપટી જનારો અને મને આમ એક જ રોટલી મળે પછી મારા મિત્રોને હસવું જ આવે ને ?

હું જમીને બિઠવો. બાપુ જમી રહ્યા હતા. તેમણે મને કહ્યું 'વાવા, હવે તને રોજ ચોડી ચોડી વધારે રોટલી મળતો.' અને મને રોજ અર્ધો રોટલી વધારે મળતી ગઈ.

ભોજન થઈ રહ્યા પછી વાસણ માંજવા બેઠો ત્યારે પણ મારા મિત્રો મારી ઠેકડી ઊઠાવતા હતા.

આખરે મને બીજો પ્રેસવાની રજા મળી ત્યાં સુધી બાપુની મુશ્કે નજર તળે મારી બારે કસોટી થઈ, 'ધીરસનાર આવે એટલે બાપુ કહે, 'આજે વાવાને દોઢ રોટલી; બાજે બે રોટલી.'

ત્રણ ચાર દિવસ પછી ભોજન બાદ મેં બાપુની શાળી માંજવા માટે લેવા માંડી. બાપુ પોતાની શાળી જાતે જ માંજતા પણ કોઈ વાર અમારામાંથી કોઈને તે માંજવાનો લહાવો મળતો.

બાપુએ મારા ખવે હાથ ફેરવતાં કહ્યું, 'આજે નહિ ત્રણ ચાર દિવસ પડી લેજો.'

અને હું બાપુની અપાર સાવચેતીભરી અને પ્રેમભરી સુશુપ્તને કારણે સાચે થયો.

પ. રસિક ગાંધી, પુણરાજ આશર, મહાવીર વગેરે.

દિપત્ની

રશિયાના મહાન લેખક એન્ડ્રોન ચેખોવની માદમી જોના જીવન સાથે જ જડાઈ ગયેલી. 'અસલ રેન્ડા તેડે પણ ઉફ ને ઉચ્ચારે ! માદમીને પચ્ચ એણે હસતાં હસતાં હાડી લીધેલી, એટલે જ મડકિં ટાંટલોયે જોને એક આજીવન પ્રરૂપ કનો છે

ચેખોવે પોતાની માદમી સંબંધમાં પોતાની નેધિપોથીમાં એક કથને વિનોદપૂર્વક લખ્યું છે : દવા જે મારી કામદેસરની પત્ની છે, અને સાહિત્ય જે મારી પ્રેમિકા છે. જ્યારે હું એકથા કે ટાળા જાઉં છું ત્યારે બીજી સાથે છારન પચાર કરું છું....જો કે આથી જીવનમાં અવ્યવસ્થા વધે છે આમ જતાં જીવન સાવ ફિક્કું નથી.... સપરંતમાં મારી આ બેવફાઈથી બેમંદી એકને પચ્ચ કાંઈ ગુનાવનું પડ્યું નથી !'

હમોત્સવિયાં બ્યારે હગન કરે છે ત્યારે એમને કાગે જ ખવાય હોય ॥ કે હગનજીવન થાય જેવું કેટલું બધું બટકણું છે । હગનજીવનને બહુ જાતનથી સમાજવાનું હોય છે, અહોનિય કાળજી હમને પોષવાનું હોય છે એનો ઉદ્દેશ ટકી રહે-નષ્ટો રહે તે માટે સતત સાવધાન રહે નાનું હોય ॥ નવપરિણીતોએ હમેશ સમજવાનું છે કે તેઓની જિંદગીમાં હગન જેવું બીજું કંઈ અણુમેલ રત્ન નથી અને એ ખસિત પને જેવું ક્ષેત્ર ન બનવું જોઈએ પોતાનું હગનજીવન કેવી રીતે સુખરૂપ નીવડવું એ સમજમાં એક બાજુ કુ-લ્ક સમયો નોંધે છે, જે સામાન્ય હગનજીવનને ઉપયોગી થાય તેવાં છે

૧. દામ્પત્યજીવનો મુખ્ય આધાર નાની નાની અમત બાજતોમાં પતિપત્નીએ પરસ્પર સમાધાનનીવૃત્તિ કેળવવા ઉપર રહી છે મારા પતિ દત્તમજનની શીશીનું ઠાંકણું બંધ કરતા હમેશ બુધ્ધી જતા આ વાત નજીવી છે, પણ તેની અને ત્રીડ ચાતી મે આ વાત એમને સમજાવીત્યારથી હવે એ ધીરવીનું ઠાંકણું બરાબર બંધ કરતા થયા છે અને ક્યારેક તો એ ઠાંકણું એટલું તો સખત બંધ કરી દે છે કે તોના । આવી સરખી સમાધાનવૃત્તિ એ અમારા જીવનની મોટી બાજતોની સમાધાન વૃત્તિ ઘોતક બની રહે છે અમારું હગન જીવન આ કારણે રનેકસજાર અને જાનદમય થયું છે

૨ બીજા બાજત આ છે કે એકમેકના સ્વાસ્થ્ય જીવનને સન્માનીએ છીએ. એમને મારા યવનખડમા આવવું હોય ત્યારે તે બારણે ટકારા કરીને જ દાખલ થાય છે આ નિયમનું પાલન ૮૫૫ ૪૩૦ ૫૩ એમના સરનામોને ૫૧ ૬ રોડતી નથી અને તેઓ મારો કામગ ફોડતા નથી અમે સમજીએ છીએ કે એકબીજાનો કામગ અમે ફોડીએ

તો તેમાં ખાસ હરકત સરખી તો નથી જ અને એમ નથી માનતા કે સ્ત્રી-પુરુષના બુદ્ધ બુદ્ધ બટકણું હોવા જોઈએ કે બનેલી પ્રવૃત્તિઓ અને વિનોદો બુદ્ધ હોવા જોઈએ, પરંતુ પરસ્પરના વિચારો અને કાર્યોના વ્યક્તિત્વને અમે પૂરી રીતે સન્માનવાનું યોગ્ય સમજીએ છીએ

મારા પતિ મોડા આવવાના હોય તો તે મને કહી બધ છે અથવા કહેવાવી દે છે, અને ૬૫૫ એમ જ ૪૩૦ ૫૩ એટલે અમારે એ બાજ તની અયોગ્યસતા કે ચિંતા રહેતી નથી એમના બધા જ મિત્રો મને જમે છે એવું નથી અને મારા કેટલાક એમને ગમતા નથી પરંતુ ખાસ કારણ વગર અમે એકમેકનાં મિત્રોની સેવમેળ કરી કેટલો પેત કરતા નથી અમારા દામ્પત્યના સુખ-સબંધ કરતાં બાહ્ય મેત્રી કાંઈ વધુ ન હોય એમ સમજીએ છીએ અમે એમના મેઘાથી કોઈને બીજા વિશે કંઈ લાગી આવે તો પહેલી તક યાતિથી વાત કરીને સમજૂતીનો મામ કાઢી લઈએ છીએ

મને હમેશા લાગુ છે કે સહજીવનની મુશ્કેલીઓ ટાળવાનો એક જ ઉપાય છે અને તે પરસ્પરની નમજૂતી કરવાની વૃત્તિ પોતાના સ્વાર્થ મા જ આનંદ ન પામતાં પોતાના સાથીના આનંદની સલામત વધુ લેવા દોષિયાર રહેવું જોઈએ આનો અર્થ એ નથી કે દલીલોમાં એક બીજાને સારું કંઈ ‘બલિદાન’ કે ‘બારબોર’ આપવાનો છે ‘બલિદાન’માં તો બન્ને દોષાઈ જવાનો ખ્યાલ વધુ રહે અને હગનજીવનમાં એવું ખાસ નહિ, આનો ખ્યાલ વધુ જોડો છે એમ તમને ૫૫૫ સહેજ વિચારતાં નમજાઈ જશે

૩ હગનજીવનમાં અમુક ક્ષેત્રમાં ની કે પુરૂષ આગત પડતો બાજ બાજવે એ છે, કાંઈ કે-જરરી પણ છે આર્થિક ક્ષેત્રમાં ૫૫૫ આગત

પડતો રહે અને નાતજાતનાં વ્યવહારમાં ઓ આગળ
પડતું કામ કરે; પરંતુ આ બધાં લેખો એક જ
દાંપત્ય જીવનનાં અંગ છે અને દરેક બીજામાં
બળેલું છે. તદ્દન અલગ કે સ્વતંત્ર એક પણ નથી.
એટલે જે 'સો' લેખોમાં એક બીજાની સલાહ લેવી
છે તેમાં અને સત્તેજ હોય તો તે રીસ કે યુક્તિસાધી
નહિ, પણ શાંતિથી રજૂ કરવા જોઈએ. લગ્નજીવન
માં આવી છોકરાવાદીના કંઠાસ ક્યારેક મોટું રૂપ
ધારણ કરે છે.

૪. કુંવારા માણસો પોતે કમાવ અને પોતે
ખર્ચે, મરજી મુજબ વર્તે એ દુરુદતી છે, પણ
જોશ થઈ જ્યારે તેઓ પરણે ત્યારે નાણાની ખેંચ-
નાણુમાં દુઃખી દુઃખી થઈ જાય. ક્યારેક તો માથે
દુઃખના ઝાડ લીગે ત્યારે દાંપત્ય પ્રેમ જોખમી
નય અને યોગ્યનરૂપ પણ જાણી વહે. આનો ઉપાય
શું જ છે અને તે વ્યવહાર પોરતુનો સહકાર.
- વધુ જાવકનું અંદાજપત્ર તૈયાર કરી તેને યાજ
- ને વળગી રહેવા દરેક જ્ઞાન રાખવું જોઈએ. અમે
- તારા ખર્ચના નામ ઉપર બેઠકમાં ખાતું જોલા-
- છે. અમારી બધી ખચત જામે તેમાં જમા
- થાય છે. અર્થનો હિસાબ હું સંભાળું છું.
- બધાં ખિસ ચૂકતે ઠડું છું. દર માસની
૧૦મી તારીખે જામે ખેસીને સિલક મેળવીએ છીએ.
અને નવા ખર્ચનો અંદાજ આંકીએ છીએ. મોજની
ખા-ર સિનેમામાં એક વાર કે બે વાર જઈ શકીએ
એમ છીએ કે મુદ્દલ જઈ શકીએ એમ નથી એમ
મહિનાનો વિવિધ કાર્યક્રમ મુકરર કરીએ છીએ.
વીમાનું લવાજમ ભરવાનું હોય તેની ત્રેવડ કરીએ

છીએ અને અમારી નાણાવિષયક પરિસ્થિતિઓનો
ચોખ્ખો ખવાય મેળવીએ છીએ. આમ જોઈવતી
આવકમાં પણ જામે અમારું દાંપત્ય જીવન સુખરૂપ
ચલાવીએ છીએ.

૫. અમારા બેનો બાનતમાં ત્રીજાને વચ્ચે
આવવા ન દેવું, જે ત્રિશ્વર અમે બંને યુસ્તપણે
પાળીએ છીએ. 'તેલું' શાખણ જલ્દી મદદમાર જની
શકે એમ પણ અમે માનતા નથી. અમારા બાળકો,
માતાપિતાએ અને મિત્ર સંબંધે વાતચીત કરીએ
ખરા; પણ પાપ, પાન, કાતા નથી, બાળકો
સંબંધમાં પણ - ચારે તરફે જિંદી જાય ત્યારે જ
ચર્ચા કરીએ છીએ. જો બંને પાળકો સુખી
જામે હશે એ રીતે અને જોઈએ છીએ.
શિસ્તની એક પાન - રોડે જઈ હાથ પર લે ત્યારે
ખીજું એમાં ખાતું નથી.

૬. આ બંને નાની બાળતો છે,
પરંતુ ખરેખર એ બંને જાણ છે, એમ મારા આ
સૂચનો પરથી જાણ નથી, પરંતુ પ્રેમી દાંપત્યો
વચ્ચે પ્રેમનું એ અનુકરિક રક્ષાવન રહે છે તે તો
મૂલગત વિષય છે અને તે બાળતો ઉદ્દેશ્ય મુજબ
મેં આમાં કંઈ નથી, તેનું કારણ તો એ છે કે
જે રક્ષાવનના રહસ્યને સંબંધમાં ઉતારી દાકાય એમ
નથી, પણ જામે બંને સમજાએ છીએ કે એ
રક્ષાવન સતત રહું છું અને તે જ અમારા દાંપત્ય-
ને તાજું અને નવું રાખે છે. નાની નાની
વાતોમાં રક્ષ પેદા કરનારું તરવ તે જ છે; અને
આખા જીવનમાં એને તોલે આવે એવું ખીજું કંઈ
જ નથી.

એક વખત એક ઘરવનું 'એડું' ખૂપ તરફનું થયું. તે બંને ખૂપ રખાયું. ઉપરે એક નાનો
ઝરા આગળ આવ્યાં. પરંતુ ઝરામાં ફક્ત એક જ જણ થી થકે એટલું પાણી હતું. બંને પાણી પીતા
નથી; ઘરેલું વિચાર કર્યો. 'હું મરણ પામું' અને આ બિચારી ઘરણી જીવે તો સારું' ઘરણીએ વિચાર્યું:
'મારો પ્રિયતમ જીવે તો સારું, મારે જીવે તો મરણ છે!' આમ બંનેએ એક બીજા તરફ ટગર ટગર
રેખાં જ ક્યું. ઠાઠ પાણી પીનું નથી. એવડે અતિશય તરસને લીધે બંને મૃત્યુને સરસે થયાં.

તેનું નામ હવું શ્રુતાવતી, એ હતી મહર્ષિ
ભરદ્વાજની સ્નેહમયી કન્યા.

શ્રુતાવતીમાં રૂપ હવું, લાવણ્ય હવું અને
મનમોહક વૌવનની પમરાટ હતી. યૌવણી મદભર
નવવૌવના હતી. એણે પોતાના પ્રેમારપદને ચરણે
પોતાનું સર્વસ્વ મનથી જ અર્પણ કર્યું હવું.

શ્રુતાવતી આશ્રમમાં સમિધ એકત્ર કરી રહી
હતી. યગની ધુન્નદિખાથી એના મનોહર ક્ષેત્રની
આશા પ્રભુશયી દેહીપ્રમાન બની રહી હતી.

“શ્રુતાવતી ! ક્યંત છે તને. તું તો મહર્ષિ
ભરદ્વાજના તપ અને તેજની સ્નેહમયી લાવણ્યમયી
હતી છે. શ્રુતાવતી ! તું કેવી પાવનકારી છે ?”

શ્રુતાવતીએ પાશું વળી જોયું તો મહર્ષિ
વશિષ્ઠને જોયા. શ્રુતાવતીએ વંદન કરીને કહ્યું.

“પ્રભુ ! હું આપની શી સેવા કરું ? દેવ !
મેં તો માત્ર હૃદય દેવાધિપતિ ઇન્દ્રને ચરણે સમર્પણ
કર્યું છે. મારા સંહૃદય છે કે માત્ર લગ્ન ઇન્દ્ર
સાથે જ થાય.

“શ્રુતાવતી ! હું તારી તપ શક્તિને પીછાની
શક્તિ છું. સર્વેશ્વર તારી મનોકામના પૂર્ણ કરશે.”

“મહર્ષિ ! આપની પરમ કૃપા પરન્તુ આપ
કરમાવે કે હું આપની શી સેવા કરું ?”

“દેવી ! મારા માટે એ પાત્ર જલદીજ
પ્રકાશી આપ. આટલી સેવા ‘ ૨ ૨૦.’ મુનીવર્ષે
પાત્ર જલદીજ શ્રુતાવતીને । ” હવું

શ્રુતાવતીએ પાંચ ‘ ૨૦ ’ ના અને પદ્મ-
વવા માટે પૂર્ણકૃતિમાં ગઈ.

ઇન્દ્રન મુકી આગેવ નાના ધીમે ધીમે
અગ્નિની જ્વાલાઓ તે ૨. ‘ ૨૦ ’ ના ઉપર વાસ-
ણમાં એ જલદીજ શ્રુતાવતી પકડી રહી હતી.

અગ્નિની આંધ્ર ખૂબ તેજ હતી. લાંબો સમય
થવા છતાં એ જલદીજો પાકતા ન હતા. શ્રુતાવતી
અધીરી બની વારંવાર એ જલદીજોને જ્વાલી જોતી
પણ એ જો જોવાને એવા કંક જ રહ્યા હતાં.

લાંબો સમય બીતી જવા છતાં જો પકવાતા
ન હતા એથી શ્રુતાવતી મુંઝાણી. શ્રુતાવતી વિચારવા
લાગી.

“અગ્નિ આટલો તે જ છે, અપ્યાહન થઈ
જશે છે આટલા સમયમાં જો ન પકવી શકી તો
મહર્ષિ મારા માટે શું ધારશે ?”

ઇન્દ્રન પણ હવે ખલાસ હતા. આગની
જ્વાલા પણ હવે મંદ પડી જવા આવી હતી.
શ્રુતાવતીની મથામણનો પાર ન હતો.

“તપ એ લગવાનની પૂજા છે. તપોમળથી
મહાન સિદ્ધિ મળે છે. ઇન્દ્રન ખલાસ છે. અત્યારે
જોતવા જાઉં તો સમય લાગે. કોઈપણ બેગે બહી-

ફળ પકાવવા જ નોંધ્યો. * કાર્ય સાધવામાં વા દેહ પાતયામિ' શ્રુતાવતીએ આવો વિચાર કરી ઈન્ધનને બદલે પોતાને પણ મુકી અગ્નિને જલતો રાખવા વિચાર કર્યો.

શ્રુતાવતીને ડર હતો કે મહર્ષિનું આટલું કાર્ય ન થાય તો આપ આપે તો પોતાના આનાધ્ય-દેવ ઈન્દ્રને ન મેળવી શકે.

શ્રુતાવતીએ ઈન્ધનને બદલે પોતાને પણ મુસાના અગ્નિને સતેજ કરવા અગ્નિ ઉપર મુકી દીધો.

પરંતુ શ્રુતાવતીએ પોતાને પણ મુસાના અગ્નિ ઉપર મુક્યો તો પશુ તેના પગને અગ્નિની જ્વાલાની આંધ જરા પણ ન લાગી નદીના કીટલ નીરમાં પણ મુક્યો હોલ એવી ઠંડક લાગી શ્રુતાવતી તો ઉદ્દેશની સિદ્ધિ માટે તપ કરી રહી હતી.

બરાબર આ ક્ષણે શ્રુતાવતીની સામે એક

દિવ્ય પુરુષ આવી ઊભો રહ્યો. તેના માથા ઉપર સુવર્ણનો હીરાજડિત મુગટ હતો, કાનમાં હીરાજડિત કુંડલ હતો, વસ્ત્ર પરિધાન દિવ્ય હતું ચંદ્રમંદ પવનની લહેરથી ખંભા ઉપરનું રેશમી વસ્ત્ર ફરફરી રહ્યું હતું.

“દેવી! ધન્ય છે તને. કું તારી તપશ્રવણી પ્રસન્ન થયો છું. દેવી, કું તારી આકરી કસોટી કરી રહ્યો હતો.” આવનાર દિવ્ય પુરુષે શ્રુતાવતીને કહ્યું.

“દેવ! આપના ચરણોમાં વંદના.”

“દેવો! ને મહર્ષિ વચિષ્ઠનું રૂપ ધારણ કરીને તારી આવી આકરી કસોટી કરી. દેવી! આ માટે મને ક્ષમા કર. શ્રુતાવતી! જેનું તું આરાધન કરી રહી છો એ ઈન્દ્ર કું છું. દેવી! આ દેહ છોડીને તું ઈન્દ્રલોકમાં મારી સાથે મારી અર્ધાંગના બની રહે. કું તને મારી અર્ધાંગના તરીકે સ્વીકારું છું.”

શ્રુતાવતી તો અપવક આંખે નોંધ રહી હતી

તારા સાન્નિધ્યમાં બેસવા માટેની કુ જરા છૂટ માગુ છું, હાથમાં રહેલું કામ તો પછી પૂરું થશે.

તારા દષ્ટિપથથી દૂર જતાં જ, માત્ર અંતર પોતાની શાંતિ ખોઈ બેસે છે, પોતાને આરામ મુખારી દે છે. તોતો નજર બહારનું માત્ર દરેક કામ, બધું એક રસદીન, ઉઠે ન આવે તેવી મનુરી ધાપ— અને કોઈ કાનન સામરને ઉચ્ચવાનું વ્યર્થ વતરું કું લઈને બેઠા બેઠા, તેણે ધની રહે છે!

એટલે જ હે મારા રવામી! તારા સાન્નિધ્યમાં કું થોડી વાર બેસવા માગું છું.

હાથમાં રહેલું કામ તો પછી વઈ રહેશે!

આજે જ મારી ભારી પાસે ઓધ્ય ઋતુની પવનવેરમી, પોતાનો રુદન અને કલરવ લઈને આવી હતી અને પુખ્તોના રાજદરબારમાં કાલ્પજી જન કરવા માટે સચીતમર્થજા ભમરો પણ આવ્યા હતા.

એટલે જ મને લાગુ કે કામ તો પછી થશે, પણ હોઈ અનંતની હાજરી મુપવર્તનાં આ દરેક ફરીને જોવા નહિ મળે! તારા સાન્નિધ્યમાં, શાંતિથી સન્નિધ્ય બેસવાનો આ અવસર છે. શાંત, ભરો ભરો આ આરામપળોમાં જીવન-સમર્થનનું ચીત આઈ લેવાનો સમય છે

“ગીતાંજલિ” ભાવાનુવાદ : પૂમકેતુ

એક ભાઈને ખૂબ જ મહત્વના કામે ચાર બસનાના રહુની અવધરે જવાનું હતું ત્યાંના એક રજાદીપમાં આસપાસના વજાર શેખોની એક સલા મોઢવવામાં આવી હતી લશ્કરી આયોજનની દૃષ્ટિએ એ સલા ખૂબ જ મહત્વની હતી અને આભાષને નિમિત્ત સમરમર્યાદામાં ત્યાં પહેંચી જવાનું હતું.

રજાક કારના લશ્કરી કેમ્પમાંથી એમને એક ખાસ છપ્ આપવામાં આવી એ વખતે હજુ દેવીગોપ્ટરો આટલા વિપુલ પ્રમાણમાં નહીં અને રહસ્ત્રમયતાની દૃષ્ટિથી દેલીકોપ્ટર લઈ જવાનું યોગ્ય પણ નહોતું. એટલે ખાસ તૈયાર કરવામાં આવેલી પણ સારી લશ્કરી છપ્ની સજવડ કરવામાં આવી હતી રજામાં રસ્તો ન જુલો જવાય એટલા માટે ચાર આરમ્ બોમિયાઓને પણ એમની સાથે મોકલવામાં આવ્યા લગભગ મુંવાળીસ માઈલ નેટલો રસ્તો કાપવાને હતા પંચે જહા પરાગર તૈયાર થઈને ઉપડ્યા રસ્તો અપાટાનું કપાવા માંડ્યો

ત્યાં આગળના ભાગમાં લય કરે જવાજ થયો. છપ્ જીધી પડતાં પડતાં રહી ગઈ ગિતરીને જુએ છે તો આગળનું પેકું એક તંત્રુષ આગળ ચાલી શકે તેમ રજુ નહોતું, કારણ કે એની ટ્યુબ ફાટી ગઈ હતી

સદ્ભાગ્યે વધારાનું એક તૈયાર પેક સાથે હતું આરમ્ બોમિયાઓને આ બાબતમાં કશી ગમ પડે નહીં એટલે એ તો ચારે જગ્યા છપ્ના છાવામાં આરામથી બેઠા ને પેલા લશ્કરી અધિકારીએ પેક જલ્લવાની વિધિ શરૂ કરી અગ્નિ કસકે માંડ પાર આવ્યો, છપ્ ફરી ચાલુ કરી ને અરધો માઈલ પણ વટાવે એ પહેલા તો પાછળનું પેકું બેસી ગયું

હજુ તો અદાર માઈલ કાપવાના ખાટી હતા. ચારે બાજુ રેતીના પવારા વિના બીજું કંઈ દેખાતું નહોતું સૂરજ જીને ચઢી ચૂક્યો હતો. આવા

બેકાર રજામાં નંતુ પેકું લાવતું ક્યાથી ? આખ કારીની ચિતાઓને પાર ન રહી ને એલે પેલા ચાર આરમોને ખૂબ જ શાંતિથી કાલે પીતા બેલા ત્યારે તે એ ચિતા ગીડમાં જ પહોંચી ગઈ એ પૂરા કંટાવાથી બોલી બેઠ્યો :

“ તમને લોડાને કંઈ નથી થતું ? ”

“ ના ” મોવડી આરમે ખૂબ જ શાંતિથી જવાબ આપ્યો

“ પણ આપણી દશા તો જુઓ ? ”

“ મક્તબ, ” પેલાએ એ જ મસ્ત અદાથી કાલે પીતા જવાબ આપ્યો

“ મક્તબ ? એ વળી શું છે ? ”

“ મક્તબ એમ્મે “ એમ લખેલું જ હતું ” આપણે આમ રજામાં અટવાઈ પડવાનું લખેલું હશે પછી દુખી થઈ જવાનો અર્થ ” શી ? આવો, તમે પણ કાલે પીઓ, ” બીજા આરમે વિગતે જવાબ આપ્યો.

પણ લશ્કરી અધિકારી અત્યારે ક્યા કાલે પીવાના મૂકમાં હતો ? આવા જડ માણસોના પનારે પોતાને પડતુ પડતું એ માટે પોતાના ભાગ્યને સાપ આપતો એ મૂક બનીને રજુ તરફ જોઈ ગયો એની ચિતાઓને પાર નહોતો. થયું એના જ નેટલી વિષમ પરિસ્થિતિમાં ફમ ઈ થેલા પેલા આરમો એ જ વખતે નચિત મને કાલે પીત પીતા ખુલાતાવાની કશીમત ઉપર વિચાર કરતા ગુજ રવા હતા - “ મક્તબ પરવરદિગારે અતુ જ લખ્યું હતું ”

આ આરમોના આવા દૃષ્ટિ બમાં આપણને પૂરી જડતા દેખાય એમ પણ જરૂર અને પાર એ ગજમાં એમ જ માર્યા પછાડવે શુ વગવાનું હતું ? મસ્તક પછાડવાથી ટ્યુબટાવર પરાગર થઈ નય તો

સમજવા. પણ આપણે અણ્ણિએ છીએ કે એનાથી તો આપણને ધા ધાર, વાગે, બેલાન થઈ જવાય. અચકન બની રહેવાય એટલું જ. એવી માથાપહાડ કાંઈ પશોને જોઈ જા ઉકેલી આવે છે ?

આ ભાગેડુવાદ, અપદર્શિ, Resignation છે એમ રમે માની લઈએ. પુરુષાર્થનાં હલેલાં મૂંછી દર્શને ભાગવના જોગે માથું મૂંછીને સૂઈ જતું એવો અભિપ્રાય નથી જ. જિજ્ઞાસે કહ્યું છે : 'રસ્તામાં આમતાં કેસ વાગે તો એ નાના પથરાને ઉપાડીને ફેંકી દઈએ એ તો જલ્દી સમજ્યા. પણ આકાશમાં ઉડતી વખતે એકદો તારો કે અઠ ભટકાઈ પડે તો એને પણ ફેંકી દેવાના કે ?'

ફુનિયામાં પ્રાર્થનાઓ તો ઘણી જાતની છે. પણ એક એવી પ્રાર્થના પણ છે જે જલ્દી દેખાડે, સર્વ કાળે, તમામ પરિસ્થિતિઓમાં ઉપયોગમાં આવે એવી છે ઇશુની એ વિશ્વવિખ્યાત પ્રાર્થના આ પ્રી :

'O Lord Let thy wish be done, not mine'

હે નાથ ! તારી જ ઈચ્છા પ્રમાણે થાઓ. મારી ઇચ્છા પ્રમાણે નહીં.' આપણી તમામ ઈચ્છાઓ રજૂ કરી ચૂક્યા હોઈએ, નાસીપાસ થયા હોઈએ અને તેણે વર્ષની વૃદ્ધા જેમ બલમર્થ-પાલનને અલ્પ કરે એ રીતે 'તારી ઇચ્છા' વળુ ગાળાગીત માણું એને સમર્પણની પ્રાર્થના નહીં કહી શકાય.

આપણા હાલપસેખા જ્યોતીન્દ્ર દેવેએ ક્યારે લખ્યું છે તે કે 'પછી એ માસસથી હિંસા ન થઈ ત્રણ જોડે મેં ત્યાંથી ચાલતી પકડી !' ખરે-ખર, એવા ગિયારાને હિંસાના પાપમાંથી જવાબી લેવા મહાન ત્યાગ કર્યો કહેવાય આ તો ! 'મારી ઇચ્છાઓ ઠેકાણું પડતું નથી, જોડેથી થાકીને તારી ઈચ્છાને વશ થઈ છું' આવે ભાવ એ આપણી સમર્પણની પ્રાર્થનામાંથી પ્રગટતો હોય તો એ બેટા રજુકારે આપણે કેવા માટીપના છીએ એના બેાલતો પૂરાવો જ જણાય.

'Negro spirituals' એ વર્તમાન અમે-રીકી સમાજમાં ખૂબ જ જાણીતાં બનવા માટેનાં ઉચ્ચરીઓનાં તળપદાં ભજનોમાં એક ખૂબ જ જાણીતાં ભજનમાં આ લીટી વારંવાર આવે છે : 'He is my boatman, really !' એ મારો નાવિક છે, ખરે જ નાવિક છે.' એ બનામી ભાવુક ભક્ત આ ભજનમાં સરળ સન્દેશમાં આગળ કહે છે કે 'તું જ હવેસે ને સુકાને બોલે છે. તું જ મોજમાં છે, તું જ કિનારે અને મગવારે છે. તું જ... તું જ... તું જ મારો નાવિક છે. પછી મને ચિંતા શાની ? તું...જ તું...જ મારો નાવિક.' આ સરળ ને સગડા હૃદયના સમર્પણનો સ્વચ્છાર ! એક રાતના બટામો કપિયા ને દસ ભજન એ વિચારે કોન્ટ્રેસ્ટ કરના ને પછી સાજનપાજનના ટોળા જાણે રાંધ્યા, - 'હા, હાલકે ને રાંધે એ રાંધેને પણ હરમારે મોનાં રવાં નૂત્યો સાથે 'એક તેગ સહારા' ના કી મી તરાનાનાં ભંગાર ભજને ગાનારા ભક્તિનો વરવા વેપારીઓને આ સમર્પણ ભાવનાને સ્વપ્નેય પરિચય થવાનો ખરો કે ?

ભાગવત કથા વંચાતી હોય, રાધાની ભક્તિ અને સમર્પણશીલતાને પ્રસન્ન માલતો હોય, બાસઠીની બંધ આંખે ચોધાર અસિ વહેતાં હોય- ને એવા પાવન સમયે પણ હમણાં જ આવેલાં સેહજામે પોથી પાસે કું મૂક્યું એ ચૂંચી અમે જોઈ લેવાતું હોય - એા નારાયણ ! આમાં રાધાની ધારા ક્યાં ? ભક્તિની બીનાસ ક્યાં ? સમર્પણની સૌરભ ક્યાં ? જૂ...જૂ... જૂ... બધે જ એ સાસારિક અને ભૌતિક માયા જાગતી જૂ. એમાંથી સારી શ્રદ્ધા અને સમર્પણ ભાવનો સંગમ કેમ કરીને જેવા મળે ?

કું અહીં જે વાત કરવા માગું છું તે રવાઈન-આ સમર્પણભાવની બનાવટની નહીં, પણ સારી સમજભરી શ્રદ્ધામાંથી સ્વપનરૂપે સર્જાયેલી સમર્પણશીલતાની.

ચિંતામાં ભારે વિમાનધરો ઉપર ઘેરાં ધુન્નસ છવાઈ જાય અને નીચે ઉતરાણ કરવા

માગના વિમાનતા પાવલોટને કશું ન દેખાતું હોય ત્યારે એરોડ્રોમ પરના ટાવરમાંથી રેડીઓ બીમ દ્વારા એ પાવલોટને માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે. એ રેડીઓબીમના માર્ગદર્શન અનુસાર પાવલોટ ને રીતે અધારમાં બેસકો મારે છે એ જોઇ અજબો પ્રવાસી તે એને અડિ જ રહે. પણ પેલા બજારકાર પાઇલોટને તે પોતાના માર્ગદર્શક અને રેડીઓબીમમાં પૂરી શ્રદ્ધા હોય છે. એટલે જ તે એક ઇંચની પણ ભૂલ થાય વગર એનું વિમાન સહીસલામત નીચે ઊતરી આવે છે.

આ સમજ અને અધ્યાની વાત મારે કરવી છે. એવું સમર્પણશીલ હૃદય આ ગીતાવાણીને બરાબર ગ્રીક્ષ થકે છે: અનન્યચિંતયન્તા:... 'બીજા કશાં વિષે ચિંતા-મિંતવન કર્યા વગર ને નિરંતર મારી ઉપાસના કરે એના યોગક્ષેમનું વહન હું કરું છું.' એટલે કે એના તમામ પ્રશ્નોની પતાવટની જવાબદારી પેલા પરમ પોતાના હાથમાં લઈ લે છે. આ વચનને પૂરી અધ્યા સાથે સ્વીકારી લેનારા બહુભાગીના હૃદયમાંથી પણ ને સમર્પણનું ગાન નીકળે એ પેલા સંતના આ ભજન જેવું હોય :

અખ સૌંપ દિયા ઇસ જીવનકા,
સખ ભાર તુમહારે હાથોમેં,
અખ જીત તુમહારે હાથોમેં
ઓર હાર તુમહારે હાથોમેં ।

હે નારાયણ ! સમગ્ર જીવનનો ભાર અમે તમારા ચરણોમાં સોંપી દીધો છે. હવે આ ભવશૂન્યમાં હાર થાય કે જીત, બધું જ તારા ચરણે સમર્પિત હો !

આપણે આ પણ જાની લે નુ છે
મુઝમેં-તુઝમેં બલ બેદ યહી
મેં નર હું, તુઝ નારાયણ હો.
મેં હું સંસારકે હાથોમેં
સંસાર તુમહારે હાથો મેં !
સખ ભાર તુમહારે હાથોમેં ।

વાવા ! એ છે તે માત્ર આટલો જ ન્તરણ અને ડુગર જેટલો જ ! પણ આનંદની વાત એ છે કે સંસારના ચક્રમાં અમે છીએ પણ સંસાર પાછો તમારા ચક્રમાં છે ! એ તમરા હાથ નીચે છે, અમને ચિંતા શું કામ હોય ? આ ભજન ગાવી વખતે કદીક ચમત્કર થવા હું ચંદ્રાન્તર કરીને કહું છું:

હું છું સંસારના ડબ્બામાં
સંસાર તમારી ડબ્બીમાં !

આ ડબ્બો ને ડબ્બી ચંદ્ર શોભતા નથી એ સાચું, પણ ભાવ-કોટકમાંય એક વસ્તુ છે ને ! મુશ્કેલી વાત આટલી: ને સંસારના ડબ્બામાં આપણે પુરાવા છીએ એનું સ્થાન પેલા પરમની એક સાવ જ નાની ડબ્બીમાં છે. આપણે ભલે સંસારના હાથમાં રમીએ, પણ સંસાર પાછો પેલાના હાથમાં રમે છે. એટલા માટે જ તે 'સખ ભાર તુમહારે હાથો મેં' ! એટલું જ નહીં, તમામ જીતની સાથે સાથે બધી 'હાર તુમહારે હાથોમેં' ! આટલો ઊંડો સમર્પણ ભાવ કેળવાય પછી આખી જિંદગી જીતને સફારો બની જાય. પછા ત્યાં હારને લેખા રહેવા માટે આપણે હિંદ્ર પણ ક્યાંથી રમે ?

આમ માય તે પેલા કવિની સાથે આપણે પણ આસાનીથી ને હૃદયથી ગાઇ ચક્રીએ:
ને ને યતો પ્રાપ્ત ઉપાધિયોગ,
બની રહો એ જ સમાધિયોગ.
(ઉમાશંકર ત્રેપી)

મનહૃદયનાં પાણી ડહોળાયાં હોય ને ખીજ કશી જ કારી ન લાગતી હોય ત્યારે આ બે પંક્તિ-એનું રટણ મને ખૂબ જ રસાવણકારી લાગ્યું છે. કશું જ ઉપાધિય ન લાગે એ સર્વેચ્છ, આદર્શ રિષિત છે. પણ એ બુદ્ધિએ પરોંચાય ત્યાં લગીમા આવી સમર્પણશીલતા ખૂબ જ કામમાં આવે.

હમણાં મેં રપેનીચ લાવા શીખવાનું શરૂ કર્યા પછી નિઃકળા મિત્રોને પત્રોના અંતે ત્રણ ચંદ્રો લખું છું: Sea por Deos ! પત્ર મેળવનાર આ

વિચિત્ર સમ્પ્રદાયો અર્થ અવશ્ય પૂછાવે છે. પછી હું લખું કે આ રોપેનીય સમ્પ્રદાયો અર્થ શાથ છે 'શેષ હથ્થરની ઈચ્છા' શેષ જાણીના અર્થમાં નહીં, આદિ, મધ્ય, અંત, સ્વર્ગ એની જ ઈચ્છાની વ્યાપનાનો આમાં ફેરીકાર છે. ટારીને 'અચ્યુતમ કેશવમ્' કરતી વખતે નહીં 'અથ મગલ પ્રારંભ' વેળા જ એ પરમ મગલનું શરણ સ્વીકારવાની પથ એક મસ્તી છે.

આપણી સાધના મને એ દોષ, મને તે યોગપથના આપણે પ્રગણી ઉઠાએ—
—ઉઠે તે બહુગુણીય સમર્પણયોગમાં જ એ બધાનું સમાપન થયે છે તમામ સાધનાઓનું એ શિખર છે આપણા આવખાનો અણખણ પેલા

પરમ ભક્તના તથુર શાયે 'તુંડી...તુંડી' ની રજુ-
કારા રેલતો દોષ અને નિમિત્તાત્રાત્ર જનીને સ્વસ્થ માણસના થાસ જેટલી સાહજિકતાથી જીવનનાં કાર્યો ચાલે જતાં દોષ... પરમ મુખ અને આનંદ માટે ખીજીં થું ભેઈએ !

મસ્તર શાયર ધન્યે સરસ કહ્યું છે :

પાંખ કયાં છે ગરુડની મારે ?

અદ્ય મુજ ઉડ્યન તને અર્પણ !

તે જ આપ્યું જીવન, ને મેં લીધું

ઉન્નતિ કે પતન તને અર્પણ !

જીવનના અવિકલ આનંદનું દાર ખોલનારી

આવી જાની અદર પડેલી ॥ ઉપયોગ કરીશ ?

આલો ત્યારે, Sea por Deos !

મહેનતનાં ફળ

શુભામ માખાપનો જાળક છ વરસનો હતો ને મામાપ સરી અર્ધ પછી તેની સંભાળ પણ કોણુ રાખે ? પરતી એની ખાતા હતી ને આખ તેના પિતા. વામની બાએએ એક જાળિત કુંપ-
ડામાં રહેતો. કડકડતી ઠંડીમાં ટાઢથી બચવા થમ રખામ' રાખતો ને શરીરને કંતાનમાં લપેટતો જૂપ લાગે ત્યારે કોઈએ નાખી દીધેલા રોટલીના ડુકડાએ લેણી ખાઈ લેતો ને કપડામાં માત્ર અણનું કેટલીય વખતે સાધેલું પહેરણ પહેરતો.

પણ સૌનો થ ભગવાન છે. પ્રભુએ ખૂબ તેજસ્વી શ્રદ્ધિ આપેલી. તેણે જાણી લીધું કે જો સમાજમાં આગળ આવવું હોય અને જીવન આનંદમાં વીતાવવું હોય તો ખૂબ કમાવું પડે ને કમાવા માટે લાજવું પડે. તેણે ભણવા માટેનો દંઢ નિર્ધાર કર્યો ને પછી તે મહેનત શરૂ કરી દીધી.

એક જાણુ ગુજરાત અલાવવા માટે કમાવવાની જરૂરત હતી તો ખીજી જાણુ મોટા માણસ બનવા માટે વામનની જરૂરત હતી. તેણે દિવસે રેલવે સ્ટેશને ચોટલાં જીંઅકવા માણાં ને રાત્રે મ્યુનિસિપાલિટીની બત્તી નાચે એક જૂની ચોપડીમાંથી શબ્દો શીખવા માણા.

તેના સખત પરિશ્રમે તેના લાગવને પઢી નાખ્યું. દિવસો વહેતા ગયા ને અનેક પ્રુસ્તકો-
માંથી અનંદદ ગ્રાન સ પાઠન કરી ચોડાક જ વર્ષોમાં શુ. એસ. એ ના નામકિત માનવી બની ગયા.

આમ આવડત અને જહેમતથી આગળ આવનાર તે છેડસે બીજે કોઈ નહીં પથ્ય ફેરિક ડલાસ

સૌરાષ્ટ્રની પ્રજા ભાતીયગ છે, અને તેના વિશિષ્ટ ભાત પાઠે એવાં લોકકલા અને લોકસાહિત્ય છે. ગુજરાતની કલા સમૃદ્ધિમાં સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છનો ખાસ પ્રકારનો ફાળો ॥

સૌરાષ્ટ્રમાં કાળના મોજા સાથે જુદી જુદી ભૂતિઓ આવી, સિંધર લઘુ પોતાનું ખખ્ખર દેશની છવનકલામાં મૂકતી અજબ ભાત ખાડતી રહેલ છે. આ હપીકત કાંઈ પણ સજાગ પ્રવાસી ભોંપ શકે છે.

ભારતમાં પશ્ચિમ તરફ દ્વીપ કે દ્વીપકલ્પ રહે ખડથી નોખો અને કળદુષપણમાં ખડથી ઊંચો હોવાથી આપણે સૌરાષ્ટ્ર પ્રાચીનભળથી મુખ્ય ખડથી દરના આશ્ચર્યચાનું અથવા દેશપારબુમિ તરીકે રહેલ છે. અહીંનું છવન વિષમ હોવાથી અહીં વસેલી પ્રજા ખડતલ અને સાહસિક રહી ॥

કારિયાવાડમાં તથા બાજી સમુદ્ર પોતાનાં મોજાની પરંપરાથી કિનારાને ભાંગે છે અને થડે છે, ખામ જ સર્જન પામી છે. કારિયાવાડની પ્રજા ભરથ, ખભાત, ગુજરાત, કચ્છ તરફથી શાકુકેરો, મેજકો, ગુજરાત અને પાલો બુખામુખનાં અતે આ પ્રદેશમાં આવી, અહીંના મૂળ વતનીઓને ભાંગવા લાગ્યા બહારની પ્રજાઓનાં આ પાડાં, અદરની પ્રજાઓ સાથે અવડાવા, પાણ પડવાં, બળ્યાં અને એવી રીતે આજની રજપૂત, કાઠી, આહિર, મહેર વગેરે ભૂતિઓ તથા કાંઈ ચડી જનારી ભરવાડ, રખારી, વાઘેર, કોળી વગેરે કારિયાવાડની ભાતીયગ પ્રજાઓ અસ્તિત્વમાં આવી.

આવનારી પ્રજામાં સારંગેડું ભૂતિ, શિવ-ભૂતિ, તેમની સાથે પશુપાલકો અને કૃષિકારો આવ્યા, વાત્રાના ધાગો બધાવા લાગ્યા અને વ્યવસાયો ખીલ્યા. માનવજીવન મહેારી ઊંડું અને દેશ કાળને અનુરૂપ પરંપરાની પ્રજા ઉદ્ભવી, જેણે ભાર-

તમાં જ નહિ, જગતમાં ૫ નામના મેળવી

સૌરાષ્ટ્રમાં આદિવાસીઓ કઠી શકાય એવી કાળી, ખારવા, વાધેર અને ભટકતી ભને હલી, તે પછી-પ્રાચીનકાળમાં તમિયો, આહિર, રખારી, ભરવાડ, કુભાર, વણકર, સોની અને સુથાર ભૂતિઓ બહારથી આવી અને અદરના મિશ્રણથી આવિર્ભાવ પામી આ પછી લાહણ, વાણિયા, નાગર અને મહાજન બનાવતી ભૂતિઓ આવી અને પ્રાચીન-કાળના અતમાં કણ્ણી, કાઠી, લોહાણા, મેર, ભાવા, મેધવાળ પણ સૌરાષ્ટ્રની પ્રજામાં દેખા દેવા લાગ્યા.

મખાસામાં ઇસ્લામના આધારે રાજપૂતભૂતિ અને કારિયાવાડમાં વિશ્વેશ્વરકાયક અને સાહસિક બન્યા. કેટલાક હિન્દુઓ ઇસ્લામમાં લળ્યા અને મોજા, ધાંચી એવી મુસ્લિમ ભૂતિઓ ગીમી થઈ. પછી પારસીઓ આવ્યા, હાંસીઓ આવ્યા, કાંઈ કાંઈ ખ્રિસ્તીઓ થયા અને હમણા હમણા સિધમાંના નિરાશિતો આવી હિન્દુસમાજમાં વધારો કર્યો.

ભૂતિઓનાં બધન વર્તમાન સ્વિતિમાં હીલ્લા પડતા નાના વાડાઓની હીલાઓ જીવું થતી લાગે છે અને જૂની ભાત ઝાંખી પડી સમગ્ર સમન્વય સ્વીકારનું કુધણુ ચિત્ર આજે દેખા દે છે.

આ કુધળાં ચિત્રમાંથી અસલ આશિવનો અને લોકજીવનનાં વિવિધ પાસાં પરખવા આપણે મૂળ ભાતને પકડી તેના પર વિશેષ પ્રકાશ લેવા ભૂત-કાળમાં હુમળી મારવી જ રહી. નજીકના જ ભૂત-કાલમાંથી દેશને અને આ ભૂતિઓને આપણે જાણીશું.

સૌરાષ્ટ્રની પ્રજા પશુપાલનમાં માને છે. ખેડૂત પાસે પોતાનાં કુત્રાણા હોય છે. માત્ર પશુપાલન પર નભતી ડેમ આપણે ત્યાં રખારી, ભરવાડ મુખ્ય છે. ગુજરાત, મરજુકાંડો, હાલાર કાંઠાના રખારી ભરવાડ, પશ્ચિમકાંઠાના સરકેના

રખારીથી તેમના જીવનદમ અને પહેરવેસ-
જુદા તરી આવે છે ઉત્તર મોરાપ્તે આ પશુપાલકો
મધ્યેષ્ઠ માતાને વિશેષ માને છે, પશ્ચિમ કોડીના
રખારી મધ્યેષ્ઠ માતાને અને જોના પાંચ મઠને માને
છે જુવાને તેમના ધર્મ તેગજ સમાજના વડા તરીકે
સન્માને છે આ લોકો ગામથી નિરાળા ખુલ્લામાં
રહેવાનું પસંદ કરે છે રખારીકેડો ગામથી નોખો
હોય છે, તેમના વાસને જોડ કહે છે મુખ્યત્વે જ્યાં
ચરણપાણી મળે ત્યાં નેસડા બાંધી રહે છે રખારી
લોકો બેસને વિશેષ રાખે છે. ઘેટાં બકરાં પશુ હોય,
ગાય જોડી પસંદ કરે છે. ભરવાડનું જીવન રખારીથી
વિશેષ જલકતુ હોય છે, તેથી તેઓના ભારા
ગાડાના વધમાં બધેડાં પશુ હોય છે જોખા,
ખરડો, ખારાડી, હાલાર અને કચ્છ અખાતને કાંઈ
જીટના ટોળા રાખનાર જોડળી લોકો પશુ રખારીની
જ એક પશુપાલક કામ છે આ લોકોના ચરીર
સુદઢ અને સુદર ગોરાં હોય છે સરંહની કાંઠી ઉપર
નાયેર, ઘેડ અને ખરડા પથકાં સિંડોકર, ચોરવાડ,
લોજ, સાગવાડાની ડેરી, જોડાર અને બળેજના
મુખ્ય મઠો છે, જ્યાં જુવા રહે છે નવરાત્રિ દરમિયાન
કાંઈ કોઈ મઠે પુજારખારીનો મેળો ભરાય છે

સોરાટ્રની ખેડૂત પ્રજામાં બાહિર, કણખી,
મહેર, કાગી, રજપૂત, કાટી, સયવારા, બ્રાહ્મણ કોળી
જોખ, ધામી, મોમના મુખ્ય છે, હવે તો દરેક
કામ ખેતી કરે છે, જેમાં રખારી, મેધવાળ અને
વેશ્યો વસવાયા પશુ જમીન કષાવતાં તથા ખેડતા
થયાં છે ગામડાનાં ગાયર અદમ્ય ઘર રહ્યાં છે

વેપારી કામ તરીકે વાણિયા, બાટિયા, લુહાણ,
સોની, વોરા, જોખ, મેમણ, કચ્છી હાલારી મહાજન
વગેરે મુખ્ય છે હવે વેપારમાં પણ દરેક કામ
અપલાવતાં થઈ છે અને તત્રિય, કણખી, બ્રાહ્મણ,
કોળી, ખાવા વગેરે નાની નાની હાટડી નાખી બેસી
ચલેલા દેખાય છે

રક્ષક તરીકે રજપૂત અને અન્ય ક્ષત્રિય-
જાતિઓમાં મહેર, કાગી, ચેવા, બ્રાહ્મણ, કારડિયા,
આણા, સિંધી, મુસલમાન મુખ્ય રહેલ છે પણ હવે

દરેક કામના યુવાનો સિંધાઈખીરી કરતાં થયાં છે.

સમાજની ધર્મભાવનાને ધ્યાનમાં, સાધુ,
કૃષ્ણશ્રેણી સતેજ રાખી છે અન્ય કોમોથી પોષણ
મળતું જેમ જેમ બધ થયું, તેમ તેમ તેઓ પશુ
કાવે તે ધધે વળગતા થયા છે.

સોરાટ્રમાં ઝેસાઈબાવા, અને અતીતખાવા
જોના મઠ ઠેર ઠેર હતા પશ્ચિમ કાંઠે લગભગ બધી
ધર્મની જગ્યાઓ ખાવા-મહંતોને આધીન હતી.
સોરાટ્ર કચ્છમાં ખાવા જગ્યાધારી ખાવાઓએ
પ્રજાનાં જીવનમાં ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય ક્ષેત્રે
કાટિયાવણું શોભે એવા ભાગ ભજવેલ છે. મુખ્યત્વે
'પુરી' અને 'ઝિરિ' ઝેસાઈઓએ પ્રજાની ધાર્મિક
ભાવનાને લખીપેરે પોષી છે મહત્ત્વ મેં તે કામના
માણસને એલો મૂકી ચકતા

કુભાર, સુધાર, લુહાર, મોઝી, વાણુદ,
વાઝાવણુકર, જેવાં વસવાઈ પશુ દરેક વાસમાં વસેલા
અને પોત પોતાનો ધધી કરી પેટિયું કરી ખાતા
આને એ પણ કાવે તે ધધે મૂકી, પોતાનો મૂળ
ધધી છોડી રહેલા દેખાય છે

સમાજમાં પોતાને બધા માનતા બ્રાહ્મણ,
વાણિયા, ઉચ્ચક્ષત્રિય અને ધધ્યા હલકા ધધેદારોના
સાવ નીચા મનાતા લોકો સિવાયના લાલો ભળતા
કાટિયા વર્ણ, ખેડૂતવર્ગ અને વસવાઈમાંથી 'તેર
તાંસળી' બની, જ્યાં જમવે આભડછેટ ન હતી પણ
વરલુપરણુવુ તો પોતપોતાની જાતમાં જ હતું.
આને ધર્મકર્મ દીલા પડતાં બ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યના
પ્રતાપે, સમાજમાં સો સગવડ પ્રમાણે પોતાની
અને પોતાની જાતિની પ્રમતિ કરી શકે છે. મૂળ
ધર્મકરમ હવે રહ્યા નથી

સોરાટ્રમાં જુદા જુદા પથકાં જુદી જુદી
જાતિઓ વિશેષરૂપે દેખાય છે

જાવાવાડ બ્રાહ્મણ, વાણિયા, કણખી, રજપૂત, કારડા
ભરવાડ, બાહિર, કાગી, વોરાખોળ,
મુમના, મોલેસલામ, અમરીઆ, દરજી,
સલાટ, કોળી, પઠાર, અને વણુઝારા.

હાલાર : રજપૂત, બ્રાહ્મણ, રાજગોર, ચારણ, ભરવાડ
ભોપા, આહિર, કણ્બી, બાવા, મહાજન,
વાધેર, વોરા, મુસલમાન, સેતા, મતવા,
મલેક, મેઘવાળ, સથવારા, સગર, લોહાણ,
ભાટિયા, લંધા, કાચરણ, પારસી, ખત્રી,
ખેરીયા, રાવળ, અને બીજા

ગોખામંડળ : વાધેર, ચારણ, બ્રાહ્મણ, લોહાણ,
ભાટિયા, સથવારા, મેમણ, ગુરણી, અખોટી,
રાજગોર અને ખારવા

સોરઠ : મેર, ખારવા, કોળી, અખોટી, લોહાણ,
વાણિયા, ખેખ, મેમણ, બ્રાહ્મણ, ખરડાઈ
બ્રાહ્મણ, રાજગોર, નાગર, વોરા, ખાંડ,
કાચી, આહિર, કણ્બી, બાવા, ભોષ,
સલાક, મતવા, મેઘવાળ, મુસલમાન,
લોહા, કડિયાકુભાર, ધોખી, રખારી, ઘોંચી
ટુરક, સીદી અને સવળ

ગોહિલવાડ : બ્રાહ્મણ, નાગર, રજપૂત, કણ્બી, કાચી,
ભાખરીયા, કારડીયા, આહિર, વાણિયા,
મુસાર, રખારી, લોહા, ભરવાડ, વોરા,
મુસલમાન, ધોખી, માળી, કોળી અને
રાવળ

દરેક રૂબળે મુરલીમ પેઠા જાતીએ, વઢ-
વાયાના કામ કરનાર ઢેક, જાગી, વાધરી, તરગાજા
ખજાણિયા, ભાંડ, પેર, સાધુ, ફકીર તો હોય જ
છે. એ સિવાય અદારી, વાહી, ચૂં, તૂરી, ચામડા
અને ઘાટધડિયા સલાક ભણે કરતા રહે છે આડા
લઈને હુદારકામ કરનારા હુદારિયા (ચિતોડી રજપૂતો)
પણ દેખાય છે

વચ્ચકર હરિજન જાડંઝો, રેલી, હાડી, મેડુ
સાક કરનાર જાતી તથા માચડા કમાવનાર ચમ્પાર
પણ દરેક ભાગમાં છે નદીની તળીયાં શાકજાતીના વાડા
કરતી વાધરી કામ અને દાંતણુ વેચતી તેમજ શહેરમાં

જૂનાં કપડાંની લે-વેચ કરતી રાવલીયા-વાધરી
કામ પણ સર્વત્ર છે

આ સૌ જાતિઓને પોતપોતાની વિશિષ્ટ
જીવનશૈલીમાં છે દરેકને ખાસ ધંધો, ખાસ
પોશાક, ખાસવાળી, ખાસ દબ અને ખાસ માન્યતા
હોય છે આ વખતે કોમોગ્રાફી યુગીર જહાગરી
આગે, સતી સતો, સાહસિક નાવિકો, ધુરધર
વેપારીઓ, ગોસિયા ભક્તો, સનિષ્ઠ ખેડૂતો અને
લઘુરદિલ શૂદ્રઓ નીકળ્યા છે અને જહુરૂપ દર્શક
એક જ અનેઓ સમાજ રચાયો છે

દરેક જિલ્લાની ખાસિયત જુદી જણાયે દરેક
શહેરની પ્રજા અને તેનું બાહ્ય દર્શન વિવિધ લાગશે.
સુરેન્દ્રનગર, જામનગર, પોરબંદર, અમરેલી, ભાવ
નગર અને રાજકોટ-પોતપોતાની વિશિષ્ટતા દેખાડ્યા
વિના રહેના નથી હજવદ, જોડીયા, કારકા, વીંછા
વાડા, કુતિયાણા, ચરધાર, કોડિનાર, ભોટાદ અને
પ્રજાસપાટણને એની પોતાની આગવી ખાસિયતો છે.

પ્રામત્રજના આનંદ-ઉત્સવો, દોડમેળો
અજીનાજીની પ્રજાનું સાચું દર્શન કરાવે છે હોળી,
જ-આદ્યશ્રી, શાવણીઅમાસ જેવા તહેવારોએ જે તે
પ્રજાનો મૂળ રસ પ્રગટ થતો જોઈ શકાય છે જૂના
ગઢ ભવનાથનો મેળો, શેલાસોમનાથનો મેળો, તરણે-
તરનો મેળો, પ્રલાસ સોજનાથનો મેળો, કારકાના
કુલોલસતો મેળો, પોરબંદર, માધવપુર, બિલેશ્વરના
મેળો કે દેવલિંગાળીની ચિરનાર-પરિક્રમા, ખરડાની
પરિક્રમા, રખારીઓની પુજા, રામદેવીરના મહાપ
ઉત્સવ અને ધોરાજીનો ઉરુસ-મેળો, સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાના
વૈવિધ્યપૂર્ણ દર્શન કરવાના કિમતી મોકા છે આ
જગતના સૌરાષ્ટ્રની જનતા અને તેનો પ્રભુ
ધનકાર જુઓ અને પછી જગતના કોઈપણ દેશને
ખૂણે વસેલો સૌરાષ્ટ્રી જુઓ, ત્યારે એ સૌરાષ્ટ્રીયતા
અને એ ધનકાર એક જણશે.

જીવન માટે જીવન એ જ મારો સિદ્ધાન્ત
માત્ર જીવન કેવળ જીવવાનું એટલું બધું આક-
ર્ષક છે કે એ મારે માનવી હૃદયને માતનાએડી
સે છે આ રીતે, એ તેની પરિસ્થિતિમાં પણ
જીવના રહેવાની ઇચ્છા, જીવનના માર્ગ પર પ્રત્યેક
માથુંસને ધકેલવા કરે છે પરન્તુ આ ઇચ્છાનું સ્વરૂપ
દરેક વ્યક્તિમાં, ભિન્ન ભિન્ન રૂપે દર્શિતોચર થાય છે

આપણે આપણા જીવનમાં જે સુખ-દુઃખ
અનુભવીએ છીએ એના આધારે બીજાના સુખ-
દુઃખનું અનુમાન બાધીએ છીએ આવા અનુમાન
દારા જ બીજાના દુઃખની કલ્પના કરવાથી સચાર-
માં નિરાશાએ ઉત્પન્ન થઈ છે. આ અનુમાનોના
આધાર પર લખાયેલી ટેટલીએ નવલકથાઓમાં ખોટા
જીવન-દર્શનનું નિરૂપણ થયેલું જણાય છે. સાચી
વાત એ છે કે દુનિયામાં સાચી કલ્પનાચક્રિત ધરા-
વના ઘણા જોઈ શકાય છે કેદની દારા
બીજાનાં સુખદુઃખને જોળખવાને મથતા લેખકો કેટ-
લીકગર વાસ્તવિકતાથી ઘણા દૂર ચાલ્યા જાય છે

ઉદાહરણાર્થે, જીવનની કેટલીક વાતો અપ્રત
હોય ■ એ ભાવનાને જ લો. ગરીબોનાં જીવનનાં
તથા પુર્ણ અને સ્પષ્ટ હોય છે, એવું મનાય છે
કેટલીયે વાર એમ કહેવામાં આવે છે કે જે નિયા-
રાના જીવનમાં અપ્રત શુ હોય શકે ! પરંતુ વાસ્ત-
વમાં જોઈએ તો એવી પ્રતીતિ થશે જ કે ગરીબોને
પણ બીજાની જાલિન રહેવાનું સાડું નથી લાગતું
એને એ એકાન્ત કેદ જેવું લાગે છે. એકાન્તના
જ્ઞાનની માનવીય કલ્પના ગરીબોના મનને કદી
પસદ નથી પડતી આણે જેને ગરીબોની જરૂરિ-
યા તો કદીએ છીએ એમાંની કેટલીક જરૂરિયાતોનો
એમને વિચાર પણ નથી આવ્યો હોતો ગરીબોનાં
દુઃખ તરીકે ગણાવાતી અનેક અતિશયોક્તિભરી વાતો
એવી હોય છે જેના વિશે ગરીબોને કંઈ ખબર જ
નથી હોતી.

વસ્તુતઃ એમાં જીવનની ઇચ્છાનું સ્વરૂપ જ
કંઈક ભિન્ન હોય છે એમનું જીવન પણ આપણા
જીવન જેવું હોતું જોઈએ એમ માનીને આપણે વિચા-
રીએ છીએ. એમ માનીને આપણ માલતી વખતે
આપણે કદી એ ઇચ્છાકતનો વિચાર નથી કર્યો હોતો
કે આપણું સુખરૂપું જીવન એમને કેવું લાગે છે.

સુધરેલા વણાતા આજના સમાજમાં જે કંઈ
બને છે એ જોઈને એનાથી દૂર રહેતા લોકોને કેવું
લાગતું હશે ! એ જોઈને આજના માનવજીવનને
આગળની કરતાં વધુ સુરક્ષિત કરી શકાય તેમ છે ?
અનેક પ્રકારનાં દુખોનો આપણે અત લાભાહીએ
એમ માનતાં પહેલાં આપણે સમર્થિનાં વર્તમાન
દુઃખનો વિચાર પણ કરવો જોઈએ આટલું કરતાં
સહજ જ આપણને ખબર પડી જશે કે આજનો
માનવી અત્યંત જરૂરી કર્તવ્ય પ્રત્યેથી પોતાનું મોં
ફેરવી રહ્યો છે. પ્રાપ્ત જ્ઞાન, સપાદિત સામર્થ્ય,
મથેલા સુધારા-આ બધી બાબતો પર વિચાર કર્યા
પછી પણ આપણે એવા તારતમ્ય પર પહોંચીએ
છીએ કે હજુ પણ આપણે કુદરતના હાથમાં
કંપૂતળી જેવા જ છીએ. ધરતીકંપના અશિક્ષા,
જ્વાલામુખીનો વિસ્ફોટ, દુષ્કાળ-અતિવૃદ્ધિ આ
સઘળા પ્રાકૃતિક પ્રકોપ પૃથ્વીના જન્મની સાથે જ
ઉત્પન્ન થયા છે લવિધ્યમાં એ બધા આ રીતે જ
આપણને ડરાવતા રહેશે. અને એ સાથે માથુસદાર
લની લાજનક ભૂલોની જાણ પણ કર્યાં જોઈશે

આ પરિસ્થિતિમાં નિકટના લવિધ્યમાં કોઈ
પરિતર્કન આવે એવું જણાતું નથી. દુનિયામાં
અજાગની માત્રાહૃદયે વધારે છે આ પ્રત્યે સાવ-
ધાન રહેવું જરૂરી છે એના પ્રત્યેથી દર્ષિ ફેરવી
લેવી કે જ્ઞાન બધ રાખવા એ મૂર્ખતા જ ગણાશે
પણ એના સબધમાં હમેશાં ચોતા રહેવામાં પણ
કોઈ લાભ નથી રખીનોએ વિલાપને સ્વીચોના

મુખ્ય તરીકે ગણાવેા ॥ આનું તાત્પર્ય એ છે કે જે દુઃખ અપરિહાર્ય છે એના જ વિશે શેતા રહેવાનો કઈ અર્થ નથી

પરંતુ આનો અર્થ એવો નથી કે દુઃખે વધારી કે નિરાશાનો પૂજરી છુ અને જે સુખ અને વૈભવ પ્રાપ્ત થયા છે એથી અને સદૈવ આશ્ચર્ય થયુ છે મારાથી વધુ યોગ્યતા પરાવર્તી વ્યક્તિઓને જેટલા ઝોઝાં સુખ અને વૈભવ મળ્યા ॥ એ જોઈને મને એથી વધુ અશ્ચર્ય થયુ છે દુઃખ જીવન પ્રત્યે અધિક સંતુષ્ટ છુ અને આનંદનો અતુલવ હુ છુ વધુ આ જીવનને ભોગવવા માટે જરૂરી આયુષ્ય જ ન મળે તો ? મને એના પ્રતિ કોઈ આકર્ષણ નથી એમા લાલચ થાય એવું પણ મને કઈ દેખાતું નથી આનું કારણ એ છે કે જે પ્રાપ્ત થયુ છે એ શા માટે અને કઈ રીતે થયુ છે એ જ કુ કહી શકું તેમ નથી એમા મારા કંતવ્યનો હિસ્સો ઝોઝો અને યોગ્યોગનો હિસ્સો વધાર છે

મને વિશ્વાસ છે કે મારું સર્વસ્વ જૂટવી લેવામા આવે તો વધુ અને અત્યંત દુઃખ નહિ થાય આવેા પ્રસંગ આવતાં ત્યાગ કરવાની શક્તિ હિતવન્ન કરવી જોઈએ જે જીવવાનું અસંભવિત લાગે તો જીવનનો લેાલ છોડી દેવાની શક્તિ અને ધૈર્ય એ જ ક્ષણે આવી જવા જોઈએ આત્મહન્યાથી લોકો શા માટે અત્યંત ગભરાય છે એ મારી સમજમાં નથી આવતું જીવનમા જે ક્ષણે દુઃખ અને દુર્દૈવ સિવાય ખીજું કશું જ મળવાનું અસંભવિત લાગતું હોય ત્યારે એ સમયે ભારરૂપ બની જનારા જીવનનો રાજીપૂશીથી અંત લાવવાનું જ સારું છે

ગુહ્યવસ્થાનો મે ખૂબ જ સાતિપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો છે હિયા અને મધ્યાહ્નની શોભા અને ચચળતા જેવા પછી સંધ્યાના શાંતિપૂર્ણ વાતાવરણમાં ભવ-ભીત થઈ ધડાધડ બારણા ખૂંચ કરી લેનાર વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠિત જ ન હોય તો ખીજું શું હોય ? વૃદ્ધા વસ્થામાં વધુ આનંદ છે એ આનંદ યુવાવસ્થાથી

ભિન્ન હોય છે પરંતુ યુવાવસ્થાના આનંદની મરફ આ આનંદમાં વધુ સાર્યકતા છે એવા કેટલાક આનંદ પણ છે કે જે વૃદ્ધાવસ્થામાં જ પ્રાપ્ત થઈ શકે પ્રવાસની પૂર્ણ તૈયારી સાથે પ્લેટફોર્મ પર આવીને ગાડી માટે પ્રવિક્ષા કરતાં બેસવામાં જે સુખ અને આનંદની અનુભૂતિ થાય છે એવા જ પ્રકારનાં સુખ અને આનંદ જીવનયાત્રાની વૃદ્ધા વસ્થામાં પ્રાપ્ત થાય છે

વૃદ્ધાવસ્થાનું એક માન દુઃખ ને મૃત્યુ એમ આપણે માનીએ છીએ ને ? વધુ મૃત્યુ તો અનિવાર્ય છે ભાવિ પર દાંદિ રાખીને જીવવાની મને ટેવ છે એટલે હવે ધર્મી વાર મનમા મૃત્યુ વિશે વિચાર આવે છે મૃત્યુ હવે નજીક આવ્યું છે, પ્રિયતમની પાસે જવા માટે અધીરી બનેલી પ્રેમસીની માફક જાતે જ ચાર કદમ હિંદાવીને એના બાહુ-પાસમા જવાની ઇચ્છા થાય છે આ અતિમ સુક્રિતની ક્ષણ ક્યારે આવશે ? આમ તો દાકતર અને નિરાશી રાખી શકે ત્યાં સુધી જીવવાની મારી તૈયારી છે પરંતુ હકીકતમા તો જીવનમા પૂર્ણત્વ આવે એ જ મુ મુ છે જીવન-ઇચ્છાનું પૂર્ણત્વ મૃત્યુમા જ છે ફુનિવામા આગલા દિવસ સુધી મે એક સ્થાન પર કનળે જમારી રાખ્યો છે હવે ખીજા કોઈને માટે એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

કલાકાર કલાકૃતિ પુરેપૂરી તૈયાર કરી લે છે અને એમા કંઈ જ કરવાનું બાકી નથી રહેતું ત્યારે એ એને છોડી દે છે આ દે દેકાણુંથી જ આપણે જીવનને જેવું જોઈએ જીવનનું કાર્ય પૂર્ણ થયા પછી વધુ એને ટકાવી રાખવું એ જીવનની કાનિ કરવા જેવું છે માણસ એની જીવન-ઇચ્છાના બળના આધારે જ જીવે છે પણ આ ઇચ્છા પર જો બિન જરૂરી બોલો લાવવામા આવે તો બાકીનું જીવન અસંભવ થઈ જાય છે અને બદલે એ માણસ પોતાના જીવનના કાર્યોનો તુલનાત્મક અભ્યાસ માણ રાખે લે એની જીવન-ઇચ્છા જીવનના અંત સુધી મૃત્યુનું સ્વાગત કરવાનું ધૈર્ય એને આપશે

And will you cut a stone for him
To set above his head ?
And will you cut a stone for him,
A stone for him ? she said,

અંતરના રહનને અતિ ફરજી શબ્દોમાં મૂંઝી
કવિએ ઉપરના ઉદ્દેશને એક મનુષ્યના મોંઝાયા
કહાવ્યા છે. કવિ ગિજન અર્વાચીન અંગ્રેજ કવિ-
ઓમાં પોતાની અનુપમ કાવ્ય સૌન્દર્ય અને ખી
ભાત પાડે છે. કોઈ મહાકવિની જેમ માન કવનના
વેગે ચડી એણે સાગર અને શરી, ઉષા અને
સંધ્યા કે શરિતા અને ચંદ્રાળના ખીત ગાયાં નથી.
આમ પ્રભાને જ એ કવિ કહેવાય છે. અને એના
કાવ્યોમાં હમેશા પ્રભાના વિવિધ અંગોનું જળ્ય
ઈત્તં આપણને લાગે છે માનવજીવનને એ જ કા
અનુભવી છે. અને એના પદ્યો આપણને એના
કાવ્યોમાં સજાવાય છે એના કાવ્યોમાં આપણને
અત્યંત સાદાઈ અને સરળતા લાગે છે, પણ તેથી
એની કાવ્ય-કળામાં જરા પણ ઉણપ આવતી નથી.
કહેવાય છે કે જાદુખંડના કે જત નિષ્ક્રિયતાના
નિષ્ક્રિય સ્વભાવોને એ ઉત્તરવન કરે છે, પણ
તેથી એના કાવ્યોમાં જરૂર માધુર્ય કે સંઘીતની
માર્ગવતા જરાપણ ઓછા થતાં નથી, જીવનના
સામાન્ય બનાવોને પોતાને વરલી નૈસર્ગિક કાવ્ય
કલાથી રંગીએ આપણને કોઈ અદ્વિત અને
અનુપમ પ્રદેશમાં મૂકી જાય છે. હવે ઉપરના
કાવ્ય ઉપર આવીએ.

એક દિવસે થસે એ ભો પોતાના મૃત
પતિનું સ્મરણ ચિરંજીવ રાખવા માટે એની કમર
પર મૂકવા માટે એક શિલાલેખ કોતરવાનું કહે છે.
એ શબ્દો વાંચતા જ વાચક સમક્ષ એક થીજ
ગયેલી આસુની કારણ રેલાવતી મૂર્તિ ખડી થાય છે.

એ દ્યાર્દ્રતા અને દારિદ્ર્ય આપણને બેઠકી

થંભાવી દે છે. કવિતાના ઉપાકમાં જ વાચકને આમ
ચિત્ર અને સ્પૃહ કરી દેવા એ કવિની કાવ્ય
પ્રતિભાને વધુ જળવંત અને તેજદાર પુરવાર કરે
છે

અને પછી કવિ ચરનાર માણસનું વર્ણન
આદરે છે.

A lively stripling brave & tall,
And sure of all his heart deserved.

આવો સ્વાસ્થ્ય, શક્તિ અને સૌંદર્યથી
નીતરતો માણસ તથા દિવસ પહેલાં જ મૃત્યુને
ખોળે ઢળી પડ્યો, પણ કેવી રીતે ?

A Flash a shock,
A rumbling Fall,...
And broken heath the broken rock
A lifeless heap with face of clay
And still as any stone he lay.

કોઈ આણુમાં કામ કરતો એ મજૂર જરાક
બેદરકારી કેળવે છે ત્યાં વીરુણી જેવો આચ્છા અને
કકકકક કરતી દીવાલો તૂટી પડે છે. પરદરે સાથે
દાસ્તી ભોધતો એ પથ્થર જેવી ધન્યતા મહત્ત્વ કરી
ત્યાં શાશ્વત ભોધ લેવા માટે છે. સંવનનના લાંબા
લંબા પ્રસંગો લાંબા વિના જ અને એના વિરહે
કોઈ સુદીને ખૂતી ચીનથી વિના જ heap with
face of clay અને And still as stone
એટલા જ શબ્દોથી આપણમાં સૂકાઈ ગયેલા કર-
ણતાનાં જરણને ફરીથી વહેવડાવવા માગે છે.

પછીનું વર્ણન કવિ પેલા ચિહ્નો મોઢે કહે-
વરાવે છે. “મારા હૃદયના સમકાર અને સંભળાતા
હતા, અને આ દુઃખભર્યાં સમાચાર હું” તેને કહેવા
નીકળ્યો. મારી ચરચરતી જીભ યુ બોલશે એની
પણ અને ખજર પડતી ન હતી. પણ મારા પહેલાં

પહેલાં તો કોઇ મુખે સમાચાર પહોંચાડી દીધા હતા. અને તે પ્રેમી કુમળા હૃદયને લાંબી નાખ્યું હતું. માગ એક સંદર્ભી જ એના જીવનને એણે નિશ્ચેત અને પ્રાણ વિનાનું પિંજર જનાવી દીધું હતું. આત્માસન દેવા જોટલીએ સહદયતા કે હડાપણ એણે વાપર્યા ન હતા. કું જ્યારે પહેલ્યો ત્યારે મેં એને જોઈ. પર્યટની ઘોડી કોઇ મૂર્તિ જેવી એ થય-વ જીભી હતી. એના મોની રેખાઓ ઉપરથી જ કું કળી ગયો કે એ કુંખદ સમાચાર મળી ગયા છે.

ત્યાર પછીનું વર્ણન બહુજ વેગવંત અને અસુતર સંગમ હોવાથી વાતાવરણ બહુ જ ગંભીર અને બિડામણું સાગે છે. થક નિસાકા અને અદ-ર આંસુ આપણને ચારે બાજુથી ઘેરે છે, મનવ હૃદયનો અજ્ઞાસ અહીં રપટપણે વ્યક્ત થાય છે. પતિના મૃત્યુ-સમાચાર સાંજળ્યા પછી એ સ્ત્રી કેવી સાગે ?

Because her heart was dead,
She did not sigh nor moan,
His mother wept:
She could not weep
Her lover slept
She could not sleep
Three days three nights
Were one to her
Who never closed her eyes
From sunset to sunrise,
From dawn to evenfall
Her tearless staring eyes
That seeing eyesight, saw all.

એની આંખમાં આંસુ નથી, જીંધ નથી, ખૂબ નથી. ત્રણ રાત-દિવસના અખંડ ઉજગરા કરતી અજા જોન ધારણ કરી તે બેળી રહે છે. હૃદયને સોંસરી વીંધી નાખતી એની મીટ એ એક જ મુનદેહ પર મંડાળી છે.

સિંધી પોતાની વત આગળ ચલાવે છે: 'એ.એ. દિવસે રાતે દું કામેથી ઘેર પાછો આવ્યો

ત્યારે મારા બારણાં પાસે તે જીભી હતી. 'એના મોટે શિલાલેખ કોનરી આપશે?' એટલા જ સંદેહો થોડી. કું ધરમાં ગયો અને તે મારી પાછળ આવી-કું મારી ખુરશીમાં બેઠો અને એણે ભૂરી વેધક આંખો મારી સામે માર્કી. અખંડ મૌનધારી એણે મારા સામું જોવા જ માંડ્યું અને દુર્લભ જોષ બેઠો. એની આંખોનું તેજ મારાથી ત્રીણી ચકાનું નહિ. એ આંખોમાં એટલું તો બળ હતું કે મારું હૃદય એ જહાર ખેંચી કાઢતી, મારા શાસને રૂંધાવી નાખતી અને યોહીને ચીળતી દેતી.

'અંતે કું મારી જગ્યાએથી જીક્યો અને એક પર્યટ ગાંધી કાઢી એને કીકાકા કર્યો, અને તેના પ્રિય સ્વજનનું નામ કોતરવા માંડ્યું. રાજ રાત પડતા કોઇ પ્રેત જેવી એ અંત અને યાન મૂર્તિ આવી મારી પાસે ખુરશી પર બેસતી અને અંગારા ઝરતી અખિ મારું કામ જોષ રહેતી. હોણી અને હથેલીના ધા અને તેના પડથો યાન વાતાવરણમાં જરા ચેતન આસુતા. હોડીનો એક એક ધા એ જોવા કરતી. પણ એની રેખા જરા જોટલી પણ બહાતી નહિ. એક સંદેહ પણ બેસતી નહિ.'

કવિતાને અંત નેમ નેમ નજીક આવતો બળ છે તેમ તેમ Atmosphere of Ghos- tly Creepiness વધતું જ બળ છે. એ સ્ત્રી વધુ અને વધુ બિડામણી બતાવે છે. ઉપખવે એવી થતી બળ છે. અને તેનું વર્ણન કવિ પણ એટલી જ સચોટ રીતે રજૂ કરે છે.

With still eyes ever on my hands,
With eyes that seemed to burn my hands,
My wincing, overwearied hands
She watched, with bloodless lips apart

And silent undrawn breadth,
And every stroke my chisel cut,
Death cut still deeper in her heart

The two of us were chiselling
Together, I and death.

પતિના મરણને સાચા ગ્રેમની આ છવંત
મૃતિ રોજને રોજ આ દુનિયાથી વધુ ને વધુ દૂર
જતી હોય એમ લાગે છે, એની અખિયા તેજ વધે
અને શિલ્પી કહે છે તેમ જો અખિયા તેજ
પથ્થર કોતરતાં એના હાથને દઝાડતા હતા. એના
મોં પરની વિપાદતા, લોહી વિનાના એના હોઠ
ને કદખી શકાય એવું મીન લાતાવરણ વધુને
વધુ બધંકર બનાવે છે, અને વાચકમાં ઉન્મુક્તા
અને અકલ્પ્ય કડુશ્વતા આણે છે. પણ પછી તે
શિલ્પી કહે છે કે મારા ટાંચાની અપ્પી
જેટલો ગેઝી થા જો પથ્થર પર કરતી એથી વિશેષ
થા મૃત્યુ એના હાથ પર કરી રહી હતો. હું અને
મૃત્યુ બન્ને સાથે હાથ કરી રહ્યા હતા.

અંતે એ શિલાલેખ પૂરો થયો. અને બન્ને
કે છવનની અખંડ શાશ્વત યાંતિ સંપિદી હોય તેમ
સંતોષપ્રેમી બન્ને એના નામનો ઉચ્ચાર કર્યો, અને

જોડા નિસાસો નાખતી બારણા તરફ ચાલી. પણ
તે વધારે ચાલી શકી નહિ. એક ડમરું બધું ના
તે લંબરા પાસે કાઢી ચઢેને પડી.

બીજી રાતે ફેબ્રુઆરીની પાછળ છવન દોમી
દુનાર એ સુંદરીનું પથ્થર પર નામ કોતરવા કું
ચોડી રાત સુધી બેઠો.

જેવા ઉપાડ છે તેવાજ આ કાવ્યનો અંત
કરુણ આવે છે. એની લીટીએ લીટી હંફા સોષ-
રવી કડુશ્વતાના અનેક તબજા ચેરતી નીકળી જાય
છે. આધુનિક અંગ્રેજી કવિઓમાં આવા કડુશ્વત
કાવ્યો લખવામાં ગિજ્જન અનેક છે. જો કે જહમાં
કણે કણે અલગ-અલગ જગ્યાએ આવે છે, પણ જો
છટ ગિજ્જનને બાણી નોંઠેને લીધી હોય તેમ લાગે. ઊ.
લીટીએ લીટીમાં મધુરી કડુશ્વતાને એકપારો પ્રવાહ
રેલાવતા હંફના નિમમ્ને લાંબ થતો હોય તે તેને
થરા દેવો એ આ કવિને અનેક નિશ્ચ આપણને
તેની રમનામંથી મળી આવે છે.

શું બદલો લઈશું?

વરસાદના દિવસે હતા, ઘરના છાપરામાંથી ઘણું પાણી ગળતું હતું. તેથી એક માણસ
ગતે છાપરા પર ચઢી તે શેકવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. બિચારોના ધમ લપસી ગયો અને તે રસ્તા
પર પડ્યો. નીચે જતા પથથી એક ફક્ક માણસ જઈ રહ્યો હતો. તેના પર વિચારો એકાએક પડ્યા.
તે ફક્ક માણસને ઈજા તો લઈ, પણ તેથી જે વધુ તો તેના કપડાં બગડ્યાં એ તેનાથી કેમ સહન
થાય? તેણે ન્યાયાધીશ પાસે જઈ ફરિયાદ કરી. ન્યાયાધીશે એ ફક્ક આદર્શને કહ્યું: 'આ ગરીબ
માણસને પણ ઈજા થઈ છે, માટે એને ક્ષમા કરો!' જો માણસે અભિમાનથી જવાબ આપ્યો: 'આ
ન્યાયની કંથેરી છે. હું ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળવા નથી આવ્યો, હું ન્યાય માંગું છું!' ન્યાયાધીશે
ગભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરી જે સ્વેચ્છા આપ્યો: 'ગરીબ માણસ ગુનેગાર છે. તેને સજા થવી જ જોઈએ.
એથી માનું' ફરમાન છે કે આ ઉદાહરણ કપડાંવાળો માણસ ઘરના છાપરા પરથી આ ગરીબ માણસ પર
પડે. સભન છે કે એ માણસનું ઘર બહુ જિંદુ હોવાથી ગરીબ માણસને વધુ ઈજા થાય, જે ખરેખર
એમ થયે તો ફરીથી ન્યાય કરવો પામે. એથી એણે સાવચટીપૂર્વક પકડું જરૂરું છે!'

—કાકાસાહેબ કાલેલકર

આપણે ત્યાં જાત-સંસ્કૃતિનો પ્રત્યે આદર મે, શબ્દા પશુ ધણી છે લેણેને તેમના વચનો પર વિશ્વાસ છે. તે વચનો પ્રમાણે કેટલા ચાલી શક છે તે જુદી વાત છે, પણ દરેકના મનમાં તેમના વિશે પૂજ્યભાવ છે તે પૂજ્યભાવ ક્યારેક પોતાને તારને એવી શ્રદ્ધા છે કેવળ પૂજ્યભાવથી ઉન્નતિ નહિ થાય પૂજ્યભાવના સાથે તેમણે જે ધર્મમાર્ગ બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે ચાલવાથી ઉન્નતિ થશે વૈષ્ણવી કેવળ ભક્તિ કરવાથી બીમારી મટશે નહિ વૈષ્ણુ કહે તે પ્રમાણે દવાપદ્યનું પાલન કરીએ તો બીમારી મેં વ્યાધમવીરને સાધાગ દાવણ પ્રયામ કરવાથી આપણામાં તાકાત નહિ આવે; પણ તેણે જે રીતે તાકાત મેળવી તે કમ પ્રમાણે ચાલવાથી તાકાત આવશે તે જ પ્રમાણે સતોએ બતાવેલા માર્ગે જવામાં કલ્યાણ છે શબ્દાની ખરી સાર્થકતા તેમણે બતાવેલા માર્ગે ચાલવામાં છે કેવળ જાત-સંસ્કૃતિનો નામ લેવાથી કે પૂજન કરવાથી કલ્યાણ થતું નથી

આપણામાં એવી શ્રદ્ધા છે કે શુરુના અરસ સુપર્યથી પણ કલ્યાણ થાય છે, પણ તેમાં ભ્રમ છે શુરુએ જે તપ કર્યું, કમ સહન કર્યું, ચાન માટે પુરુષાર્થ કર્યો, પોતાના હૃદયની શુદ્ધિ કરી તે કર્યાં વગર કેવળ તેમના અરસસુપર્યથી તેમની સાધનાતુ ફળ મળે ખરું ? આપણે તેમણે બતાવેલા માર્ગ પર જ જતા તેમનું નામ લઇને, અરસસુપર્ય કરીને ઉન્નતિ કરી લેવી છે, પણ દરેક પોતાના અતરને તપાસે કે પોતાને શુ જોઇએ છે ? જે વસ્તુ જોઇએ તેને માટે તે રસ્તે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ જ્યારે આપણી ઈચ્છા એક છે અને કહીએ છીએ બીજી તેથી સતે કણ છે કે 'ચન્દોની કહી અને ચન્દોના ભાત ખાવાથી નૃપિન થશે નહિ' - નૃપિત તેા જેની બૂખ હોય તે મળે ત્યારે થાય કેવળ નામકમરણથી ઉન્નતિ નહિ થાય-ઉન્નતિ ધર્મમાર્ગે ચાલવાથી થશે, વર્ણન કરવાથી નહિ. હિંદુસ્તાનમાં તેમજ દુનિયાના

બીજા દેશોમાં કેટલાયે મહાપુરુષો નિર્માણ થયા તે વિચાર આવ્યાર, સર્વેમાં ધર્મપરાયણ હતા હમ્મરો વર્ગો થયા જેમના દર્શન પણ આપણ કર્યા નથી તેમના વિશે આજે પણ આપણને પૂજ્યભાવ છે તેમના વચનો પર વિશ્વાસ છે જે ચક્રવર્તી રાજા-જોના કાલકા-કાનન કેઈ તેમના સમયમાં તોડી શકુ નહિ અને તોડે તો તેમને કડકમાં કડક સજા થતી, તે સર્વેને આજે કાઈ પણ પાદ કરતું નથી જ્યારે સતોને આજે પાદ કર છે આ બતાવે છે કે આજનું જીવન ભલે ધર્મથી દૂર હોય જતા મનુષ્યને તેમના વચનો પર વિશ્વાસ છે, ધર્મ પર શ્રદ્ધા છે

ધર્મ આપણને સત્ત બોલવા કહે છે, પ્રામાણિક રહેવા નુચવે છે બલે તે પ્રમાણે અપણે ન કરી શકતા હોઇએ છતાં સર્વેને સત્ત પ્રિય ॥ કાઇને પણ પછડો ક તમને સત્ત પસંદ છે કે જૂઠું ? કાઈ એમ નહિ કહે કે જૂઠું ચોરી કરવાવાળા ચોરી કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે તેને પણ જો પૂછીશું કે ચોરી કરવી સારી કે પ્રામાણિક રહેતું ચારુ છે ? તો તે પણ ચોરીને સારી નહિ કહે આપણે આપણી કપલેરીને કારણે ભલે ખોટો રસ્તો પકડીએ, તો પણ આપણને અદરથી સત્ત પ્રામાણિકતા પસંદ છે આપણને સમાજ માટે નિયમ બનાવવાનું કહેવામાં આવે તો આપણે સત્તને નિયમ બનાવશું કે જુઠુંનો ? કાઈ જુઠુંનો નિયમ નહિ બનાવે એ બતાવે છે કે દરેકના હૃદયમાં કાઈને કાઈ ધર્મભાવ ના છે એ ધર્મભાવનાને વધારે જગૃત કરવા દેદ કરવા તેમના જીવનચરિત્રો વાચવા જોઈએ, તેમના સહવાસમાં આવવું જોઇએ જેમ જેમ ધર્મભાવના જાગૃત થશે તેમ તેમ આપણે તે પ્રમાણે કાર્ય કરવા સામીશું જીવનચરિત્રો કે સહવાસની અસર જેને પોતાના પર પરિણામ કરવાની ઈચ્છા હશે-જીવન બદલવાની ઈચ્છા હશે તેના પર થશે

હાપખાનામાં કેટલાયે સદસ્યો હાપાય છે
 જે સદસ્યોના વાચનથી ઉત્પત્તિ થતી હોત તો
 હાપખાનાનો ક્યારનો ઉદ્ધાર થઈ ગયો હોત એટલે
 જેને જીવન શુદ્ધ કરવું છે તે ગમે ત્યાંથી પણ ઉપદેશના
 શબ્દો ગ્રહણ કરશે કદાચ તે ચોવીસ ગુરુ કર્યાં તેમજ
 જેની જેની પાસેથી માન લીધું તે તે સર્વેને તેમજ
 ગુરુ માન્યા મનુષ્ય માન લેવાની દૃષ્ટિ રાખે તો
 કોઈની પછી પાસેથી તે લઈ શકે છે-પછી કલે તે
 ભક્તિ સામાન્ય હોય કે વસ્તુ નાની હોય એક
 સતે નદીમાં એક ઘાસ બેઠેલું તેના પરથી જાન
 લીધેલું તેમજ નેપુ કે નદીમાં પૂર આવે ત્યારે
 મોટા મોટા ઝાડ બેઠી જાય છે, ત્યારે એક પુષ્પ
 જેમ પૂર આવે તેમ નમે છે અને પૂર જતી જાય
 ત્યારે પોતાની અસલ સ્થિતિમાં આવી જાય છે
 તે ઉપરથી તેમજ નમ્રતાનો ભોધ લીધો સાકર
 રેતીમાં પડી હોય તો મોટામાં મોટો હાથી પણ શોધી
 શકે નથી ત્યારે કોઈ તેને ઉપાડી શકે છે એટલે
 ભોધ તો કોઈ પણ વસ્તુ પરથી લઈ શકાય છે
 નમ્રતાથી હૃદય સાત્ત્વન સ્વિચર રહે છે, અહ કારથી
 નહિ અહ કારથી હૃદયનું દાર બધ વધ જાય છે
 સુધરવાનો માર્ગ બધ થાય છે કોઈ આપણા
 માનસિક દોષ બતાવે તો આપણે તુરંત સુરે સહ
 જઈએ છીએ ત્યારે વેદ આપણા શારીરિક
 દોષો બતાવે તો તે દોષોને તુરંત જ કમ્પ્લ કરીએ
 છીએ આ બતાવે છે કે આપણને પોતાના માનસિક
 દોષો કાઢવા પસંદ નથી અને જીલ્લું આપણે ઝાડુ
 દેખાડવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ કોઈ ધનવાનને
 આપણે લોભી કે કળ્પ કહીએ તો તેને તે પસંદ
 પડશે નહિ, પણ કંઈકાં કર્યા વગર કે લોભ વગર
 ધનવાન બની શકાય ખરું ?

એટલે કોઈને પોતાના દોષ પસંદ પડતા
 નથી પણ જેને દોષો કાઢવા છે તે પોતાના દોષો
 માલજવાથી સાવધાન થાય છે દોષો કાઢવા માટે
 નમ્રતા જોઈએ, વિવેક જોઈએ સદસ્ય પર નિષ્ઠા
 જોઈએ સતે નહીં છે કે જેને પોતાનું કલ્યાણ કરવું
 છે તેજ નિષ્કાવત જાવને પકડવો જોઈએ કોઈ
 નિંદા કરે કે સ્તુતિ કરે તે વશ ન જોતા તે

પ્રત્યુ બચન કરે જાવ ન હોય તો કલ્યાણ કેવી
 રીતે થાય ? કેવળ ઉપર ઉપરની શ્રદ્ધાથી કલ્યાણ
 નહિ થાય સતોએ જતાવેલા ધર્મમાર્ગ સાલવાથી
 જ આપણું કલ્યાણ થશે, પણ આપણને જેમજો
 ધર્મમાર્ગ સૂચવ્યો તેમજ જ આપણે પદેલા મારી
 નાખ્યા અને મારી નાખ્યા પછી આજે તેમને પૂછીએ
 છીએ આજે તેમના કરોડો અનુયાયીઓ છે અને
 તેમનાં કેટલાય મંદિરો બાંધ્યા છે મંદિરો બાંધીને
 કે તેમની પૂજા કરીને તેમજ જતાવેલા માર્ગે જવાની
 કદાચ આપણી ઇચ્છા હશે, પણ આજે દેખાય છે
 કે આપણી ભક્તિ કામનિક છે કામનિક ભાવથી
 કલ્યાણ કેમ થાય ? મીતામાં કુછે કહ્યું છે કે જ્યારે
 અધર્મનો ફેલાવો થશે ત્યારે ત્યારે દુઃખવતાર લપ્પા
 અને અધર્મનો નાશ કરીશ જે તે પ્રમાણે હોત
 તો તેમના સમયમાં તેઓ હોવા જતા, અહાર
 અક્ષીહિંચી સેના નાશ કેમ પામી ? ખુદ તેમના જ
 શાદવકુતો અહર અહર હારે પીને શા માટે લડ્યા ?
 તેમના કુળનો નાશ કેમ થયો ? એટલે સાક્ષાત
 પરમાત્મા હોય, અગર આવે તો પણ અધર્મથી
 ચાલવામાં આપણે વિનાશ જ

આપણે આપણું કલ્યાણ કરવું હોય તો
 સમર્થ યુરુવે જતાવેલા ધર્મમાર્ગનું આચરણ કરવું
 જોઈએ ધર્મ તે છે કે જે આપણને સમય શીખવે,
 ત્યાગ ત કે લઈ જાય, આપણને માનવતા શીખવે,
 ધર્મનું મૂળ સમજાવે છે સમજાવે ત્યારે આવે ત્યારે
 આપણમાં આત્મભાવ વિકસિત થાય તો ને પોતાના
 શરીરને આત્મા સમજે છે તેનો આત્મભાવ એટલો
 વિકસિત થયો નથી ને પોતે જીવે છે, પણ જેનામાં
 બીજને દુષ્ટી જોઈને કરુણા આવે છે અને તેને માટે
 જે કંઈક કરી છૂટે છે તેનો આત્મભાવ તેટલો
 વિકસિત થયો છે આપણે સંકુચિત જાવ છોડી
 દેવો જોઈએ ને કાંઈ છે તે જાવને પકડવો જોઈએ-
 ત્યારે જ આપણી આત્મીયતા વધશે આગાહી
 આપણા એકલા માટે નથી જનાવી, બનશે પણ
 આપણા માટે નથી જનાવ્યા, યાજ્ઞાસિંજ પણ
 આપણા એકલા માટે નથી જનાવી, સર્વ સર્વને માટે
 જનાવ્યું છે આપણે ને કોઈ માન લીધું ને ધન

નિષ્ઠા આપણને માત્ર સુખી વેરાન ભાગ પર વિના કંટાળે ચાલવાની ટેવ પાડે છે એટલું જ નહિ, એ આપણને ભગૃત પણ કરી દે છે. રોજ એક જ રીતે ચાલતાં ક્યારેક આપણામાં શિથિલતા કે અન્યમનસ્કતા આવી જાય છે. નિષ્ઠા આપણને ક્યારેય શંકા ભૂલવા નથી દેતી. એ આપણને ઢંઢળીને, ભગૃત કરીને કહે છે : ‘અરે આ શું ચાલે છે ? તમે શું કરી રહ્યા છો ? શિયાળામાં ધ્યાન નહિ રાખો તો ઉનાળામાં હેરાન થશો. તમારા માટલામાં કાણ પડ્યું છે, ત્યાંથી પાણી ચૂંચે છે, જો એ તરફ ધ્યાન નહિ આપો તો તરસ લાગશે ત્યારે શું કરશો ?’

દિવસ આખામાં આપણે કેટ-કેટલી રીતે શક્તિનો ખગાડો કરીએ છીએ તેનો કંઈ સુમાર નથી. કેટલી નકામી વાતોમાં ને નકામી કામોમાં શક્તિ ખરચાતી જાય છે, એવે સમયે નિષ્ઠા યાદ આપે છે. ‘આ અત્યારે જે વસ્તુને તમે જ્યાં જ્યાં ખર્ચી નાખો છો તે અત્યંત જરૂરી ચીજ છે, જરા શાંત રહી જરા સ્થિર થાવ, આજુ વધારે અતિશય શક્તિભર્યું ન બોલો. આમ હંફબહાર બેફામ રીતે ન વતો. પીવા માટે જે પાણી ખૂબ કાળજીપૂર્વક ભેગું કરવું હોય તેમાં નાહક પગ ડુબાડીને ન ભેસો. આપણે જ્યારે અતિશય જ્ઞાન ભૂલ્યા બની ગયાબૂડ તુચ્છતામાં ઊતરી ગયા હોઈએ છીએ ત્યારે પણ એ આપણને ભૂલતી નથી. કહે છે : ‘અરે ! આ તે શું કયું ?’ જાણે એ દેખા પાસે જ બેઠી છે. એની નજર બહાર કંઈ જ જતું નથી.

સિદ્ધિપ્રાપ્તિની નિકટ પહોંચતાં પ્રેમની

સહજ પ્રાપ્તતા સાંપડે છે અને ત્યારે વિવેકદષ્ટિ આપોઆપ આવી જાય છે. સાચો કવિ જેમ સહજપણે જ છંદ જાણવતો પોતાની કૃતિમાં આગળ વધે છે તેમ સહજ રીતે જ જીવનને પૂર્ણ સૌન્દર્યમાં જીવતું બનાવી શકાય ત્યારે અમૂલ્ય જ વિરલ બની જાય, પરંતુ શૂન્યતાના કાળે ત્યારે એ આનંદની સ્વાભાવિક શક્તિ આપણે ખોલે એવીએ છીએ ત્યારે ડગલે ને પગલે ભાગ ચૂકી જઈએ છીએ. થોભવાનું નથી હોતું ત્યાં ચાલવાની આગમ આવે છે અને જ્યાં થોભવાનું હોય છે ત્યાં ગતિ આપણા કાળુ બહાર ચાલી જાય છે એવે સમયે આ કઠોર નિષ્ઠા જ આપણી એક માત્ર સહાયક બની રહે છે. એ પ્રહરી સદા જાગ્રત જ છે. એ આપણને કહે છે ‘આ શું ? તમારી આંખમાં આ લાલાશ શેની ? આ જાતને મોટી દેખાડવાની વૃત્તિ તમારામાં ક્યાંથી આવી ? પેલો યતુતાનો કાંટો તમારી સ્મૃતિમાં લોંકાયેલો જ કેમ રહે છે ? આજે અનાયક તમારા અંતરે આવો શોભ શાને ? આ અત્યારે રાત્રે નિદ્રાટાણે, પવિત્ર, નિર્મળ નિદ્રાની ગોઠમાં પ્રવેશવા જેવી શાન્તિ તમારા અંતરમાં કેમ નથી ?’

સાધનાકાળે નિષ્ઠાની આ સદા ભગૃતતા જ આપણા માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ આનંદ હોય છે, એ પ્રહરી ભગૃત છે, તેનું જેટલું લાન તેટલી જ હેયામાં લેડી નિરાંત અનુભવાય છે ને ક્યારેક કોઈ આત્મવિસ્મૃતિની અંધારી વેળાએ એ નજરે નથી પડતી ત્યારે જ આશ્વત્થાના ઝોળાં નજીકમાં વરતાય છે. જ્યારે પરમ સખાનો મેળાપ નથી થતો ત્યારે નિષ્ઠા જ આપણી પરમ મખા બની જાય છે. એની ઉચ્ચ મૂર્તિ નિત્ય શુભ સૌંદર્યે મદાયેલ બની જાય

છે. એ અચંચલ, ભોમવિરત, પુણ્યશ્રી તપ-
સ્વિની આપણી શૂન્યતામાં શક્તિ, શાન્તિ
અને જ્યોતિ-દાતા બની આપણી રક્તોને
રમણીય કરી મૂકે છે.

પ્રિય પ્રદેશ તરફ કોલંબસનો વિશ્વાસ
જ્યારે ગાઢ બન્યો ત્યારે એ દિશાદોર વિનાના
અજાણ સુગરની વાટે નિષ્કાએ જ એને નિત્ય
હિમ્મત આપી હતી એના નાવિકોનાં મનમાં
એ વિશ્વાસ ગાઢ નહોતો, તેમ જ સાગરસફરમાં
એમને નિષ્કા પબ્દ નહોતી. તેઓ કંઈક બાબ
સફળતાનાં ચિહ્નો જોવા નિત અધીર થતા
હતા અને એવા કંઈજ ચિહ્નો જોવા ન
મળતા એમની શક્તિઓ જડ બની જતી
હતી. એ કારણે દિવસો વીતવા છતાં એમની
સફરનો અંત નહોતો આવતો અને એમની
અધીરતા એટલી જ વધતી જતી હતી. તેઓ
બળવો પોકારવાની તૈયારીમાં હતા, તેમને
પાછા ફરવું હતું છતાં કોલંબસની નિષ્કા-
બહા થી કિનારો નિકટમાં હોવાના કંઈ જ
ચિહ્નો કળાનાં ન હોવા છતાં-અચળ હતી.
એક વાર તો એવા સંચોગો પણ ઊભા થયા
હતા કે 'હવે નાવિકોને વધુ વખત રોકી
શકાય એમ નથી, હોડી તેઓ પાછી વાળશે
જ' એમ લાગ્યું હતું, પણ બરાબર તે પછી
થોડે જ સમયે કિનારાનાં ચિહ્નો જણાવા
લાગ્યા. એ નજીકમાં જ છે તે વિશે કોલં
બસને કંઈ જ આશંકા ન રહી અને ત્યારે

સોએ આનંદમાં આવી ઉત્સાહથી આગળ
વધવાની ઈચ્છા દર્શાવી. સો કોલંબસને ખરો
મિત્ર મળી તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

સાધનાના પ્રારંભમાં સંઘાતક કોઈ હોતું
નથી સહુ શંકા-આશંકા કરતાં તેમાં વિધ્ને
ઊભાં કરે છે અને ત્યારે આપણને પણ બાહ્ય
રીતે કોઈ સ્પષ્ટ ચિહ્નો નથી જણાતાં કે
એને આપણે આપણી સાચી માન્યતાના સાચા
પુરાવા રૂપે આપણી જાત પાસે કે અન્ય
સૌની સામે ધરી શકીએ. એવે વખતે મધદરિયે
શંકા અને વિરોધનાં વાતાવરણ વચ્ચે પળવાર
માટે પણ નિષ્કા આપણે ત્યાગ કરતી નથી.
કિનારો નજીક આવતાં કિનારાનાં પખીઓ
જ્યારે તમારા સહ ઉપર અને સહની આસ-
પાસ ઊડવા માડશે, જ્યારે કિનારા બાળુનાં
ગ્રીણાળાં મોઝાઓ સાગરના તરંગો સાથે દૃત્ય
આરંભશે ત્યારે ધન્યવાદ અને અતુલ્યતાની
ખેડ નહિ રહે. પરંતુ ત્યાંસુધી તો નિત્ય,
પ્રત્યેક દિવસે અને પળે પળે માત્ર નિરાશાને
જીતનારી નૈરાશ્યજ્યથી નિષ્કા, આધાતસહિષ્ણુ
નિષ્કા, બાહ્યઉત્સાહથી નિરપેક્ષ નિષ્કા,
નિન્દાથી અવિચલિત નિષ્કા જ ભળવાની છે.
કોઈ પણ રીતે, કોઈપણ કારણે એ નિષ્કા ન
જ ચુકાય એ જાણે આપણી દિગ્દર્શક છે
દિશાદર્શક યંત્ર તરફ એ નજર માંડી રાખશે,
ત્યાં સુધી એ સુકાન સાચવીને ત્યાં બેઠી જ
રહેશે

૬

પૃષ્ઠ ૮૨ થી ચાલુ]

ક્રમાયા તે સર્વ પાસેથી લીધું II જે જ્ઞાન આપણે
લીધું તેમાં અગ્રેક I પુરુષ જ્ઞાન, અનુભવોના અધોનો,
ઈદ મિત્રોના ફાગો છે.

માટે સર્વની પાસેથી આવેલું સર્વને આપણું
જોઈએ. કદાતનો નિયમ II કે જેનું લઘુએ તેટલું
આપણું જોઈએ જો એકલું લીધા જ કરીએ અને
આપણે નાંકે તો આપણે નાચ ચાલ. જેમ કે જન-
માઈએ, પથ અશુદ્ધિ કાઢી ન નાખીએ તો મરી
જ જઈએ નહીં તો પાગી વલે છે એવું શુદ્ધ રહે
છે, તેવી જ રીતે અત્યંત શુદ્ધ રહેવું હોય તો
તેનામાં ચેતનતા, તેજસ્વિતા પ્રખરતા એકજો
જેટલું આવે તેટલું ચેતાની પાસે રાખે તે જૂસ

છે. તેને માનવધર્મની કિંમત નથી મારિશ, શીલ,
સદૃશ્ય સર્વ માનવનાં માટે છે સતોએ આપણને
તે જ શીખવ્યું સંતોનું કલ્પ વિશાગ દેવ છે. તે
એક ગામના, પ્રાંતના કે રાષ્ટ્રના નથી રહેતા, પણ
જે કંઈ કરે છે તે સર્વ માનવનાં માટે કરે છે.
આપણે તેમની પાસે જઈને તેમના ઉપદેશોને પ્રકૃષ્ટ
કરવા બેઠીએ ઉપદેશોને પ્રકૃષ્ટ કરવા માટે આપણે
આપણ વાચણ જેટલું મોડું સંજોગ જઈએ તેટલું
ભરીને લાવીશું કપીરે કહ્યું છે :

“આધ નદી એક સમ, સમ કોઈ કે દેત,
હાય કુંડ જીસકા નેસા તૈસા હી ભર દેત”

તેથી જો જીવનનો દેવ હાવની શુદ્ધિ કરવાને
હોય તો તેની પાસેથી આપણે તે લઈને આવીશું

ગરીબાઈ એક ગુનો છે ?

સુરુદયાળ મલિકજી

‘પ્રભુની લીલા અબળ છે, તે મને પોતે જ બીજાને પ્રેમ કરવું શીખવે છે, પણ બ્યારે હું પ્રેમ કરું છું, ત્યારે તે મને શુળી પર ચડાવે છે’

એનું નામ હવે સુંદરી તે નીલગિરિના એક વનમાં રહેતી હતી. તે પાંચ ભાઈઓના માતા હતી. તેનો પતિ બે વરસ પહેલાં ગુજરી ગયો હતો. તેના બે ભાઈઓ પહેલાં મૃત્યુ પામ્યા હતા.

તેના બે ભાઈઓ પહેલાં મૃત્યુ પામ્યા હતા. તેના બે ભાઈઓ પહેલાં મૃત્યુ પામ્યા હતા. તેના બે ભાઈઓ પહેલાં મૃત્યુ પામ્યા હતા.

જે કાંઈ અંધાલપણો નથી ચોપડી લેવા આવતા અથવા વાંચીને ચોપડી પાછી આવવા આવતા તેની સાથે જ બધું દિનપુરું અને રાત્રીને વાતો કરતા તેથી લોકોએ એનું નામ પાડ્યું હતું ‘હંમેશ હસ-મુખ સુઆમનિયમ’. બ્યારે તેનું અવસાન થયું ત્યારે તેનો ઉંમર ફક્ત ૨૭ વર્ષની હતી. એક દિવસના તાવથી તે એટલી નિર્મળ થઈ ગયો હતો કે બીજા દિવસે સવારે પદારીમાંથી ઊઠતી વખતે એકાએક તેનો શ્વાસ બંધ થઈ ગયો.

ન્યારથી સુંદરી વિધવા થઈ ત્યારથી તેનું પોતાનું અને પાંચ ભાઈઓનું પોષણ તેને ભારત્રય થઈ પડ્યું. તેનો પતિ કંઈ સંપત્તિ મૂકી ગયો ન હતો, ભોંડે એના મૃત્યુ પછી અંધાલપણી અનિ-તિએ એના કુટુંબના તાત્કાલિક ગુજરાન માટે ચોડી રકમ આપી હતી. પણ તે તો સાત મહિનામાં જ ખરચાઈ ગઈ હતી. તેથી સુંદરીએ ગુજરાન માટે બે ગાયો રાખી હતી અને તેનું દૂધ વેચીને ઘણી મુશ્કેલીથી કાંઈ પણ રીતે ઘર ચલાવતી હતી. પરંતુ ગરમીની મોસમમાં બ્યારે નજીકના ખંડોમાં મુંબ-ઈથી એક રોઠ અને રોઠાણી હવાફેર માટે આવતાં, ત્યારે એની કમળીમાં વધારો થતો ખરો. તે રોઠા-

ણી સેવિકા તરીકે એ કામ કરતી અને દર મહિને ત્રીસ રૂપિયાની કમાણી કરતી.

એના પતિની માફક સુંદરી પણ સદા હસ-

તી જ રહેતી. કેટલુંકે કામ હોય હોય તોય તેના મુખ પર વિપાદનો કે માફની નિશાની દેખાતી નહીં. અને તે પોતાનું કામ પણ આનંદથી અને ઝડપથી કરતી જેથી કામ કરતાં કરતાં તે પોતાના ભાઈઓ

તેમજ પોતાના ભાઈઓ જેટલી જ વહાલી ગાયોને વારંવાર જોવા જઈ શકતી.

સુંદરીમાં એક બીજો પણ શુભ હતો. તેણે અંગ્રેજી એક-બે ચોપડી જેટલો જાણવામાં આવેલો હતો, તેથી તે અંગ્રેજી બહુ જ ચોટ સમજી શકતી. એની માનુષાણ તાલિલ હતી, અને એના રોઠ-રોઠાણી એ કાપાથી અપરિચિત હતા. એ કારણે રોઠ કે રોઠાણીને સુંદરીને બ્યારે કંઈ પણ કહેવાનું હોય ત્યારે તેઓ એની સાથે અંગ્રેજીમાં વાતચીત કરતાં. સુંદરી પણ કામ પૂરતું સમજી લેતી પરંતુ પ્રત્યેક વખતે રોઠ કે રોઠાણીની વાત સાંભળીને તે કહેતી “થેંક યુ” (આપનો આભાર માનું છું) બ્યારે કામની બાબતમાં એને કંઈ કહેવામાં આવતું અથવા કાંઈ વખતે રોઠ કે રોઠાણી તેના કામથી અસંતોષ પામીને ગુસ્સે થતાં, ત્યારે પણ તે “થેંક યુ” કહેતી અને હસતી. એથી ગુસ્સે થનારો ગુસ્સો પણ તરત જ ઉતરી જતો.

એક વખતે રોઠ અને રોઠાણીની સાથે મુંબ-

ધધી એક નોકર આવ્યો. તેની હિંમત સમજાવ
ચાલીશ વર્ષની હતી તેનું લગ્ન થઈ હતું પણ તેને
એકેય સતાન ન હતું તેથી તે સદા ઉદાસ રહેતો
હતો તેણે ધણી દાકતરો અને સાધુઓની સલાહ
લીધી પણ તેના ધરને કલોલપૂર કરવા માટે પગ
લીના પાડનારનું આમમન ન થયું એ નોકરનું
નામ હતું સીધારામ

સીધારામ પણ પોતાના કામમાં હોદ્દિવાર
હતો અને તે પણ અગ્રેજી થોડું થોડું સમજતો
હતો. જ્યારે તેનું કામ પૂર થઈ જતું ત્યારે તે
પોતાની ઝોરડીમાં બંધને એકસો બેસતો કેપ કોપ
વખતે તે પોતાની માનુષાધાર્મા કે હિ હોર્મા કોઈ
પુસ્તક કે પત્રિકા વાંચતો પણ વાંચતાં વાંચતાં
જ્યારે સુદરીના નાનાં મચ્ચાઓના રમવાનો અવાજ
તેના કાન પર પડતો ત્યારે તેનું હૃદય વ્યાકુળ થઈ
જતું તે વાંચવાનું બંધ કરતો તેની આંખમાં આંસુ
આવી જતાં અને તે પ્રભુને કહેતો, હે પ્રભુ, મેં
એવું કશું પાપ કર્યું છે કે મને તે એકેય બાળક
આપ્યું નહીં ? જ્યારે આ બિચારી સુદરીને બે
ટક ખાવાનું પૂરતું મળતું નથી એને તે પાંચ
પાંચ બાળકો આપ્યાં છે ! વાહ, ભગવાન, તારો
ધનસાહ !” સીધારામ તો બાળકોથી હતો તેથી
કોપ કોપ વાર તે શફ્ટરમાં જતો ત્યારે સુદરીના
બાળકો માટે કંઈને કંઈ રમકડું અથવા મિઠાઇ
અથવા લાઇ આવતો બગ્ગાઓ પણ તેને ખુબ
માલતી હતા અને તેને ખૂબ વહાલ કરતાં અને તેને
નેહને ‘મામા’—‘મામા’ કહેતાં

એક રાતે સુદરીનો સોથી નાનો બાળક
આમિતો સખત મોઢો પડ્યો અને જોર જોરથી
રડવા લાગ્યો સીધારામે બચ્ચાના રડવાનો અવાજ
સાંભળ્યો અને તેનાથી રહેવાઈ નહીં તરત જ તે
સુદરીની ઝોરડી તરફ ગયો, બારણું ઢોકળું અને
પૂછ્યું, ‘બચ્ચાને શું થઈ છે ?’ સુદરીએ જવાબ
આપ્યો, ‘જેના પેટમાં દુખે છે’

‘તો કુ દાકરને બોલાવી લાવ ?’ સીધારામે
કરીથી પૂછ્યું

સુદરીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો, ‘‘દાકરનું ઘર
તો ખોલીથી આવેક માઈલ દૂર છે તમે અધારમાં
એકલા જ મલના રસતે સી રીતે જસો ?’ ભગવાન
મારા દીકરાને સાંજે કરી દેશે’

પણ સીધારામનું મન માન્યું નહીં પરંતુ
એ શું કરી શકે એમ છે ? લાચાર બનીને તે
પોતાની ઝોરડીએ પાછો ફર્યો, પણ તેણે બારણું
ખુલ્લું જ રાખ્યું એથી જો જરૂર પડે તો તરત જ
તે સુદરીની ઝોરડીએ પહોંચી શકે એવી રીતે તે
આખી રાત જાગતો પડી રહ્યો

લગભગ પડી પોતાને કામે બગેલે ગયો
દરોજના કામ મુબળ તેણે બહુ કામ કર્યું અને
પછી દસ વાગે પોતાની ઝોરડીએ જરા આરામ
લેવા માટે પાછો ગયો જતા જતાં રસ્તામાં બચ્ચાની
ખબર પૂછતો ગયો

તે ઝોરડીમાં આરામ કરતો હતો ત્યારે
બગલાના બીજા નોકરે રાતે સીધારામને સુદરીની
ઝોરડી બધી જતા ફક્ત બેસો જ હતા, તેણે
શોધાણીને બંધને કહ્યું, ‘શોધાણીજી, મને તો
કંઈ ગળણડ ગોઠાળો લાગે છે’ શોધાણી
હતાં બોળા રચનાવના તેણે નોકરની વાત
તરત જ માની લીધી તેણે કુકમ ક્યો કે બપોરથી
જ સુદરીને બગલામાં આવવાની અને કામ કરવાની
બધી છે શોધાણીનો કુકમ સાંભળીને સુદરીએ
પોતાની ટેવ મુબળ ‘થેક ધ’ કહ્યું અને હસતી
હસતી તે પોતાની ઝોરડીએ પાછી ફરી

જ્યારે સીધારામે આ બધી વાત સાંભળી
ત્યારે તેને થયું કે બહુ પહેલાં તો તેને એમ
લાગ્યું કે તે પણ પોતાની નોકરી છોડી દે તો સાડુ
કારણ કે સુદરીને જ અન્યાય થયો હતો તે જેનાથી
સહન થતો ન હતો પણ તે પોતાના રવભાવ
પ્રમાણે ગૂણગૂણ કામ કરવા લાગ્યો કોઈની સાથે
વધારે વાતચીત કરી નહીં. ઉપરે તેણે કામ આપ
રાખવાનું નક્કી કર્યું

લાંબ પડી સીધારામ કામ પરથી પરવારી

પોતાની જોરડીએ આવ્યો. ત્યાં તે બેઠો બેઠો અમુ
સારવા લાગ્યો અને પ્રભુના દરબારમાં પોતાની
અરજી કરી રહ્યો હતો : “હે બધા લગવાન, મને
તેં એક બચ્ચું‘યે ન આપ્યું’, પણ બીજાના બચ્ચા-
ઓને મેં વઢાલ ક્યું” એ માટે તેં બચ્ચાઓની
મા પર કોપ વરસાવ્યો. આ તારો શો અન્યાય !
તને જો આવી લીલા કરવામાં આવી અળ પડતી
હોય તો તારી એવી લીલા ફક્ત સ્વર્ગમાં જ કરેતો
રહે, આ ધરતી પર કરવાનું છોડી દે.” એને એટલું
દુઃખ થયું કે એ જગ્યા વિના રાતે સુઈ ગયો.

રાતે એક વાર સીધારામ જાંચો અને પોતાના
મનને યાંત કરવા માટે તે જંગલમાં એકલો જઈને
બેઠો. ગાંધ વાર જંગલમાં યુક્તિષ્ટિસર્ના આડો વરફ
નેતો અને કોઈ વખતે આકાશના તારા તરફ. સવાર
થવા આવી, ધીમે ધીમે મધુર પવન વાવા લાગ્યો.
આંખની ટોચ થોડી થોડી હાલવા લાગી. સીધારામને
એમ લાગ્યું કે આડ કંઈ વાત કરે છે. એટલે તે
આડનો ‘સ-સ’ અવાજ સંભળવા લાગ્યો. તેને
એમ લાગ્યું કે સુન્દરીને જો અન્યાય થયો હતો
એની ફરિયાદ આડ પણ પ્રભુને કરી રહ્યા છે :
“શું ? એવો છે તારો ન્યાય ! તને તો લોકો દવાળુ
કહે છે. શું ? એવી છે તારી દયા !”

“ત્યાં તો “કુદરતની ધડિવાળ” ફૂંકાએ

ખાંધ પોખરી : “ફૂંકે....ફૂંકે” સીધારામ જાંચો અને
પોતાની જોરડીએ જઈ તૈયાર થઈને ખંચે કામ
કરવા ગયો. તે હજી શેઠનો કામ કરવાનો જોરડો
સાફ-સફ કરી રહ્યો હતો ત્યારે તેના કાન પર એક
ઝીતના થોડા ચબ્બો અથડાયા. કોઈ જંગલમાંથી
પસાર થઈ રહ્યું હતું અને મોટે અવાજે ગાઈ
રહ્યું હતું :

“અજબ ઇસરાર દે ઉસકા,

સુએ વહે ખુદ ઇશક સિખાતા દે,

મગર જબ મેં ઇશક કરતા હું.

તો સુલી પર ચઢાતા દે.”

(પ્રભુની લીલા અજબ છે, તે મને પોતે જ
ખીળને પ્રેમ કરવાનું શીખવે છે. પણ જ્યારે હું
પ્રેમ કરું છું ત્યારે તે મને યશી પર ચઢાવે છે.)

સીધારામે એ ચબ્બો સંભળ્યા. તેણે પોતાના
મનમાં કહ્યું : “વાત તો સાચી છે. પણ બધા એમ
કેમ થયું હતું કે પૈસાવાળાઓ ત્યારે કોઈ ખીળ
સાથે અનીતરૂપ પ્રેમ પણ કરે છે ત્યારે કોઈ એને
કંઈ કહેતું નથી; અને અમે ગરીબ લોકો સાચી
લામણી ધરાવીએ તોયે લોકો નિંદા કરી આંજળી
ચીંધે છે. અને પ્રભુ પણ આનોમાનો બેસી રહે
છે ! શું ગરીબાઈ પણ એક શુભ છે !”

પૃષ્ઠ ૬૦ થી ચાલુ]

નથી. પગાર પંચ તો ગિચાર છે.

દસ વર્ષ

પહેલી મેને દિવસે ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના થયે ૧૦ વર્ષ પૂરા થયાં આ ૧૦ વર્ષમાં રાજ્યે પ્રગતિ નથી કરી એવું નથી. ખાતર અને તેલ સિંક્રાઇનરી બાબતમાં ગુજરાત રાજ્યે ઘરબુકાળ બારી છે અને પેટ્રો-કેમિકલ સંકેતની સ્થાપના એ આગેદૂતને જતરી રાખશે. લઘુ ઉદ્યોગો, વીજળી અને શિક્ષાઈ છેત્રે પશુ રાજ્યે પ્રગતિ કરી છે. સ્થિતતાની દૃષ્ટિએ જઈએ તો ગુજરાતમાં પશુ વાતાવરણ સ્વચ્છ રહ્યું છે અને ઔદ્યોગિક શાંતિ મિક કીક જળવાઈ રહી છે. આશુદની રેા. કુરિયનની દૂધ યોજના આખા દેશનું જોરવ છે. કચ્છના પહાત વિસ્તારને રણમાથી રેલવે દારા જોડાણ આપી એક મોટી ઉચ્ચ દૂર કરી છે તારાપુર તા અણુ વીજળી

ધામથી ગુજરાતને પુરવઠો મળવા લાગ્યો છે. ઉત્તર ગુજરાતમાં પશુ એક વીજળી મથક સ્થપાઈ રહ્યું છે. ગિરના જંગલને અભયારણ તરીકે વિકસાવવાની યોજના આકાર લઇ રહી છે. ગિરનું જંગલ તો રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન બની શકે તેટલું સમૃદ્ધ છે, અને નૈસર્ગિક ચોગ્યતા ધરાવે છે. કંડલાનું મહાનંદર આશાત-નિકાસને વેગ આપવા નૈયાર બન્યું છે. અખ સ્વાવધાન છેત્રે ગુજરાત પાછળ રહી ગયું છે તે ખુંએ એવી બાબત છે. આ બાબતમાં ગુજરાત જીતવાનું રાજ્ય બને તેવો પુરુષાર્થ કરવો રહ્યો. તેવી બીજી ઉચ્ચ પીવાના પાણીની ખેંચ ની છે. ઉનાળા આવતાં ગુજરાતના સેંકડો ગામમાં અને શહેરોને આ તકનીક મુંઝવે છે આ બે છેત્રે નોપપાત્ર કામ-ગી કરવાની બાકી રહે છે-ગુજરાત સરકાર ૧૯૭૨-ની ચૂંટણી મુધી ટકી રહે તો પછી ઘરકત આવે તેવું અત્યારે તો લાગતું નથી.

જીવનનો આનંદ

જીવનનો ખરો આનંદ તો એમાં છે કે જ્યારે આપણે કોઇને એ આનંદમાં ભાગીદાર બનાવી શકીએ. ભાગીદારીની આ પરપરા જ કદાચ વિશ્વને ટકાવી રહી છે.

ઇજ્ઞાતનું પુરાણું વૈદકશાસ્ત્ર

એક ઐતિહાસિક સંકલન :

ડૉ. મહેન્દ્ર એમ. નોબી

જેમ દુનિયાના વિવિધ દેશોને તેમની આગવી સંસ્કૃતિ, કલા, રીતરીવાજો હોય છે તેવી જ રીતે તબીબી વિદ્યા પણ દરેક રાષ્ટ્રની આગવી છે. પુરાણી વિદ્યાઓમાં ખાસ કરીને આ આરોગ્ય શાસ્ત્રમાં ઇશ્વરને મધ્યર્થિંદુ રાખી તેની રચના કરાઈ છે. ઇજ્ઞાતમાં પણ આ પુરાણું સંસ્કારો પડેલા છે. ઇજ્ઞાતમાં 'શેષ' નામના ઇશ્વરે આ શાસ્ત્રનું સર્જન કર્યું છે તેમ માનવામાં આવે છે એટલું જ નહિ પણ બક્તિ (Enema)નો શોધક પણ આ 'શેષ' મનાય છે 'હ્યુડાઉટસ' નામના એક ઇતિહાસવિદના મત મુજબ ઇજ્ઞાતીયનોના મતે રોગનું મુખ્ય કારણ આંતરડાના અંત ભાગમાં મળ ભરાઈ જવો તે છે, અને તેથી રોગોની સારવારમાં તેઓ આપણા આધુર્યેદના પચકર્મના એ કર્મો, વમન તથા વીર્યન મુખ્યત્વે અજાણે છે. અને નિષ્ક્રિય રીતે લોકો મહિનામાં ત્રણ દિવસ વમન તથા વિર્યન કરે છે. ઇજ્ઞાતની પુરાણી પ્રથા કે જેમાં શ્રુત માનવીના શરીરમાં અમુક મસાલાઓ ભરી સાચવી રાખવામાં આવે છે તેને 'મખી' કહેવામાં આવે છે. આ પ્રથાથી માનવ શરીરની વિવિધ રચનાના પાસાઓ તેમની જાણમાં વિશેષ હોવા છતાં શરીર રચના (Anatomy)ને તે સોકો તેમના ઔષધ શાસ્ત્રમાં બહુ મહત્વ આપતા જણાતા નથી. તેમના મત મુજબ આ શાસ્ત્રની શરીર ક્રિયા (Physiology) અંગે તેઓ માને છે કે હૃદય મુખ્ય અવયવ છે અને તેમાંથી વિવિધ નાડીઓ દ્વારા શરીરના અન્ય અવયવો જોડાયેલા છે અને આ અવયવો સમૂહગત રીતે શરીરમાં તમામ પ્રક્રિયાઓ કરતા હોય છે. બેખીસોનીયન અને હિન્દુ શાસ્ત્રની શરીર ક્રિયાથી તેઓ મૂળભૂત રીતે સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ જુદા પડે છે અને તેઓ દરદીની નાડી (Pulse)ને અતી મહત્ત્વ આપે છે. લગભગ ૧૫૦૦ વર્ષો પૂર્વે 'એપ્રસ' પેપી રસ'માં તેમના જણાવ્યા મુજબ તેઓ કહે છે કે નાડી

ને ગ્રહ કરતા તમે હૃદયની ગતી જાણો છો. જે હૃદય શરીરના હાય પગની શીરા ધમનીઓથી બદ છે અને શરીરમાં આ પ્રકારની ઉતાદીસ નાડીઓ રહેલી છે જેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને આ નાડીઓમાં જલ, વાયુ, લોહી અને શરીરના મળ (Excreta) આખાથે શરીરમાં પ્રવર્તીત હોય છે. આ શરીરનો મળ શારીરિક સમ અવસ્થામાં નાડીઓ દ્વારા ગુદાના ભાગ તરફ લઇ જવામાં આવે છે. પરંતુ જે શરીરમાં કોષ પણ રોગનો પ્રાદુર્ભાવ થાય તો અને તેમણે ખાસ કરીને મળની કબજાપાત અવસ્થામાં આ પ્રવૃત્તિ ઉપેક્ષા માલવા લાગે છે અને મળથી હૃદય તરફ જતી નાડીઓની અવસ્થામાં વિષમ બનીને પ્રાકૃત કાર્પા રક્ષાવટ આવી જાય છે અને તેને લઈને દુખાવો તથા નાડીની ગતી ધીમી થવા લાગે છે. તેઓએમ પણ માને છે કે શરીરની અંતર્ગત રહેલ દરેક અવયવ પોતે જ એક જીવંત પદાર્થ છે જે શરીરની અંદર આમતેમ હિલચાલ કરતું રહે છે તેમણે જ્યાં અવયવોમાં સૈથી વધુ કાર્યશીલ અવયવ ગણાય છે, કે જે પોતાના અવિરત કાર્યથી રોગગ્રસ્ત બને છે. 'હિરદીચીયા' નામના માનસિક રોગનું કારણ લગભગ સ્વતંત્ર સદી સુધી હાલે નામના વૈદ્યનિકે આ જ માન્યું હતું અને તેનું પ્રતિપાદન પણ કરેલ હતું આ ઉપરાંત અંતરડામાં રહેતા કૃમિઓ પણ રોગનું કારણભૂત મનાતા હતા અને આ કૃમિઓ અંતરડામાં સ્થિત હતા. અને ત્યાં રહી રોગ ઉત્પન્ન કરતા હતા.

દરદીની શારીરિક તપાસણી પણ ખાસ પ્રકારની હતી અને વિચિત્ર પણ લાગે તેવી હતી. ઇજ્ઞાત પેપીરસમાં રોગના મુખ્ય લક્ષણોને વિવાદાસ્પદ બનાવતા દા. ત. તે કહેતા કે 'જ્યારે તમે આંતરડામાં ખાધ કરે છેતેવા બાધાદાયક તરવને તપાસતા હો અને તે એક પાતળી નળીમાં રહેલ તેલની માફક તમારી આંગળીની નીચે સ્પર્શન થાય છે.

અગર તે અદૃશ્ય બને તો તુરત જ નીકાન કરો કે તે પાનજા પ્રવાહીની જેમ ચોદામાંથી આવે છે અને તે નીકાન પરથી સારવાર શરૂ કરવામાં આવતી હતી.

એડવીન્ સ્પીથ પેપીરસમાં ઓપરીના ડાકડામાં થતા ફેકચરનું વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે ત્યાં હાથ મૂકતાં કંઈક એવી ભાવના હવચલ અને ધબકતી પ્રક્રિયા સ્પર્શી શકાય છે કે જે નાના માળકના માથા પર હાથ મૂકવાથી સંજ્ઞાળાતી અને સ્પર્શી શકાતી ધડકત જેવું લાગે છે. આ ઉપરાંત અસ્થિભંગ તથા શરીરમાં થતા અર્થુઈ (Tumour)ની વિવિધ ચકાસણી પણ વર્ણવવામાં આવી છે. નાકી પરીક્ષણની મહત્તા ખૂબ જ ગાંધારમાં આવી છે કારણ કે નાકીઓમાં રોમીટ તત્ત્વો ભરાઈ જતાં થતા અવરોધ એ જ રોગનું કારણ છે તેમ તેઓ માનતા હતા. દા.ત. મૂર્છાવશ અવસ્થાનું વર્ણન તેમના મત મુજબ હૃદય અવાચક બની જાય છે, હૃદયની નાકીઓ બધોર થઈ જાય છે અને અંત્રીઓ વડે તે નાકીઓનું સ્પર્શન અશક્ય બની જાય છે.

શરીરનું હલન ચલન અને લાગણીઓ Sensation ની ચકાસણી આ વેદકની વિશિષ્ટ વિવિધતા બધું છે. આ તપાસણીને યાનતંત્ર ચકાસણી કહેવી આવે છે કારણ કે એ વખતે ઇજાતના લોકો યાનતંત્ર (Nervous System) ના એક વિભાગ પ્રચાલતી યાનતંત્ર (Cental Nervous system) વિશે સંપૂર્ણ અધ્યાન હતા. ચારીરિક ઇલાજોના રોગીમાં તપાસણી વખતે થતી પ્રતીક્ષી ખૂબ જ આદરણીય હતી. દા.ત. ડાકડા કરોડરત્તલ (Cervical Vertebra) ના મજ્જાકાના ફેકચરમાં દરદીને તેની છાતી તરફ જોવાનું, તેનું માથું ઘસાવવું, પગને ખેંચીને બને પણ એના કરવા અશક્ય છતાં પાંચા વિ. તપાસણી ઉપરાંત તેઓ માનતા હતા કે આ ભાવના ઇલાજમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે અને પગ નેલાન અવસ્થામાં હોય છે. આ પરથી તેઓના રોગ લક્ષણ વિશેના યાનતંત્ર અભિની મળે છે એ કે તેને આપણે આધુનિક યાનતંત્રની ચકાસણી સાથે જોવાની ન જ શકીએ.

તાવની માત્રા માપવા માટે 'હાયવર્થે માપક' પર જોવામાં આવતું કાંચનું કે તાવમાપક થર્મોમીટર (Thermometer) ત્યારે અસ્થિત્વમાં ન હતું. ઇંગ્લેન્ડના ધાર્મિકી આવતી દુર્ગમ વિશે પણ તેઓ સમજ હતા જે કે મનુષ્યના પેશાબની કોષપણ ભાવના ચકાસણી વિશે તેઓ જણાવે હતા. જ્યારે બેબીલીનીઓના લોકો તો પેશાબના અવધવાની તપાસ પણ થર્મો દ્વારા (uroscopy) કરતા હતા.

ઇજાતના જૂના વૈદો માટે નિદાન અર્થે હાથ એજ મુખ્ય સાધન હોય તેઓ રોગનું નિદાન હકીકતમાં રીતે જ કરતા અને જે મુખ્ય લક્ષણ હોય તેને જ રોગનું નામાભિધાન આપતા. દા. ત. પેશાબ વારે લોહી જવું એ હકીકતમાં નિદાન ગણી શકાય. જ્યારે કારણત્મક નિદાનમાં તેઓએ 'પ્રક્રિયા' રોગનું નિદાન કરેલ છે કારણ તેના ઘણાજ કારણો તેમના જોવામાં આવ્યા હશે તેમ આની ચકાસણી.

આ ઉપરાંત 'સેપ્ટીમે બગાડ' એ પણ એક નિદાન છે જે આધુનિકરણ મુજબ રક્તની ઉત્પત્તિ (Septicemia) માની શકાય.

અહીંના રોગોની ખાસ કાળજી લેવાતી હતી અને તેના વિષયમાં નિષ્ણાતો પણ થતા જેમને "ગ્રાડ રક્ષક" (Guardian of Anus) કહેવામાં આવતા. અને ઇજાતના સુમસિદ વૈદોએ લખેલા વિવિધ પુસ્તકોમાં પણ 'ગ્રાડ રોગના ઉપાયો' વિશે વિશદ વર્ણન મળે છે. કારણ કે ઇજાતના રૂપો વેદકોના ધનવન્તરી 'શોધ' પણ 'એનીમા'નો શોધક હતા. આ ઉપરાંત એરેડીવાના તેલની તેમની શોધ તથા જીંડાખાનમાં તેનો ઉપયોગ અને આંતરડાનો ઉલ્કેશ બાગ (Rectum) તેજ સર્વ રસ મહત્ત્વ કહે છે તે તેમની માન્યતા. આ બધું પ્રચાર કરે છે કે ગ્રાડ અવધવને તેઓ કેટલું મહત્ત્વ આપતા હતા. તેઓ એનીમા માટે દુધ તથા ખીયર નામના દારૂનો ઉપયોગ કરતા હતા તેજ રીતે બીયધો પણ એનીમા દ્વારા આપવામાં આવતા હતા.

આ બધું હોવા છતાં આ વેદકોમાં દર્દીની

પરાકાષ્ટા અને દર્દના પરીણામ વિષે તેઓ સાવ નિષ્ક્રીય હોવાથી તેઓ બહુ શોધખોળશુકત માનસ-વાળા ન હતા. તેનાથી વિરુદ્ધમાં બેબીલોનીયન અને હિન્દુવેદકર્તા રોગના પરીણામને મધ્યબિંદુ રાખી સારવાર કરવામાં આવતી હતી. નિદાન કર્યા પછી વેદ એમ કહેતો કે ‘આ બીમારી છે તેની કુ’ સારવાર કરીશ’ અથવા ‘આ બીમારી છે તેનાથી હું સારવારની શરૂઆત કરીશ’ અથવા ‘આ બીમારીએ

પ્રકારની છે કે જે સાધ્ય નથી’ પણ તે પછી રોગના પરીણામ સમ્બંધ ઉદ્દેશ્ય જરા પણ ન મળતો. એ સત્ય છે કે આધુનિક વિજ્ઞાનના પ્રયોગ ગણ્યાતા હીપોક્રેટના લખાણમાં પણ આ લગતું જ વાચ્યન મળે છે પણ સુત્રવંત્રની તપાસણી અને રોગના પરીણામ પ્રત્યેની ઉદારીનતા આ બે તરફો ઈજ્ઞાનના વેદકર્તા નથી મળતા જે પુરવાર કરે છે કે હીપોક્રેટીક વિચાર સરણી મુજબથી જ આ વેદકર્તા વિરુદ્ધ છે.

એક ફિલ્મફેર કહ્યું છે : ‘કોઈ પણ દેહની પ્રજા કર્યા પુત્રકે વાચે છે તે મને કહે, અને તેમના આશિષના લક્ષણો કર્યા કર્યા છે તે કું તારવી આપીશ.’

મહારાષ્ટ્રની પ્રજાનો ઉછેર જે થોડાક ઉમદા આધ્યાત્મિક મંથો ઉપર થયો છે તેમાં ‘દાસબોધ’નું સ્થાન મહત્વનું છે.

સમર્થ સ્વામી રામદાસે આ મંથ છ. જ. ૧૬૬૦ ની આલપાલમાં રચ્યો હતો. ગુરુ-શિષ્યના સંવાદ દ્વારા શ્રી સમર્થ અનેક આધ્યાત્મિક પ્રશ્નોની ગંડી વિચારણા કરી છે. આશરે ત્રણસો વર્ષ પછી આ મંથમાં મલયાનિલ જેવી તાજબી અનુભવી શકાય છે.

(

જેની દોષત જાણ તેનું ધણું જાણ, જેનો દોષત જાણ તેને તેથી થે વધારે ખોટ જાણ, પણ જેની હિંમત જાણ તેનું સધણું જાણ.

પ્રજુ તારા પ્રેમની વહેતી અમૃતધારા તું અટકાવી દઈશ ના, એ ધારાથી જન્મનું વિરાળ પાત્ર મળા સુધી જલોજલ ભરી દેજે.

જીવનનું રહસ્ય

કમળને પૂછ્યું : “તારા જીવનનું રહસ્ય શું ?” કીચકમાં જન્મવા છતાં સ્વચ્છ ઓદયથી હસી રહેલા કમળે કહ્યું : ‘નિર્લેપતા !’

અરબસ્તાનના શાહનો શાહબંદો નિગાર છે. ઘણી ઘણી દવાઓ કરી પણ તે કામવાખ ન નીવડી. ઘણા ઘણા દોરા ને તાવીજ બંધ્યા: આરામ ન થયો. અરબસ્તાનના ભાવી રાજાઓ વારસા અને એકનું એક ફરજ પડે પડે જોતાના એ ભણી જવું જોઈ શકતી વેદનાનો કોઈ પાર નથી. નેહા ને હામોએ શાહને જણાવી દીધું કે શાહબંદાના બચવાને ઉપાય કોઈ હવે તેઓની પાસે નથી ને અમુક દિવસો પછી તેની હતી વા જીવની પર નહિ હોય.

સંતાનની મૃત્યુના સમાચારની પીડાની સાથે પરખ તો તેના મા-બાપોને જ હોય. શાહે પેઢાર પાડી ચોતરફ કહેવડાવ્યું કે કોઈ મારા શાહબંદાને બચાવે તેને અરબસ્તાનનું રાજ આપી દીધું.

ત્યાં કોઈકે શાહને કહ્યું કે 'સાબળું છે કે હિંદુસ્તાનમાં એવા ઓસિયા યુરુષો વસે છે કે જે મુર્દા પશુ બોલ કરી શકે માટે આપ આ ત્યાં રહે-નશાહ અકબર પાસે માલુમ મોકલી તે ઓસિયાને અહીં લાવવા કહેક કરો.'

શાહે કહ્યુંને પણ વિશ્વાસ ન કરતા રાજા કહે'બના જ ખાત્ર માલુમને ઝડપી જિંટ પર બધી નિગતોને પત્તુ બધી સાથે આપી હિંદુસ્તાન કપે.

શાહી ફૂલ થોડા દિવસે ફિલ્દી આબો. આખરસ્તાનથી શાહને પર રહેનશાહ અકબરને રખૂ કપે ને મોટેથી પણ બધી વાત કહી કે શાહબંદાને શાહને કરે તેવા ઓસિયાએ હિંદમાં વસે છે તેને તકાલ અરબસ્તાન મોકલો નહિતર શાહબંદાની પછવાડે શાહ પણ પ્રાણ છોડશે.

અકબરે દરબારમાં અલુલ ફેજને શાહના પત્રની વાત કરી પૂછ્યું: 'જાણ શાહ કહે છે તેવું ખતો શકે? હિંદુસ્તાનમાં મુર્દા સજીવન કરે તેવા

ઓસિયા વસે છે?'

'હા, હા, હા.'

'કાણુ છે. મને એની ખબર કેમ નહિ?'

'આલમપનાહ, એક તો મુરદાસજી જેઓ સદૈવ વૃંદાવનમાં રહે છે અને ખીજ છે સંત તુલસી-દાસ જેઓ અયોધ્યા વસે છે. ને ત્રીજા તો કુબીરજી જેઓ કાશી રહે છે. આ ત્રણેય હરિના મંદા છે. શાહબંદાને આ ત્રણમાંથી એક મને તે બચાવી શકે પણ એ એમના પર શાહી કુકમ ન ચલાવાય. ને ચલાવાય તો એ ભય પણ નહિ ને ભય તો તેથી શાહબંદાને આરામ પણ ન થાય.

'ત્યારે? તાલુબ બધી અકબરે પૂછ્યું.'

'એમના ચરણે તો આજીજી પેશ કરવી જોઈએ કે એક દીન દુર્ગમિયાને મૃત્યુનાં યુગમાંથી બચાવવા કૃપા કરો ને અરબસ્તાન પધારો.'

અકબરે આ કામ અલુલફેજને જ સોંપ્યું ને ત્રણમથી મને તે એક ઓસિયાને અરબસ્તાન મોકલવા તેમની પાસે તે ભાઈ હોય ત્યાં જવા અકબરે કહ્યું.

અલુલફેજ દિલ્લીથી માંડી એસા જ કથા જ શાહી હાંથમાં વિના પ્રથમ વૃંદાવન મુરદાસજી પાસે ગયા ને બધી વાત કરી. અરબસ્તાન જવા આજીજી કરી.

જવાનમાં મુરદાસજીએ કહ્યું. ખીજના કલાણુ ખાતે જવું એ ધર્મ કાર્ય છે. પણ આ જીવન સમાપ્ત થતાં સુધી વૃંદાવન મુકી ખીજે ક્યાં જ જવા જે સહેલ કપે છે એટલે નહિ જઈ શકું.'

પત્યું. અહીંથી અલુલફેજ અયોધ્યા સંત તુલસીદાસજી પાસે ગયા ને તેમના ચરણે બધી વાત રખૂ કરી અરબસ્તાન જવા આજીજી કરી.

પ્રત્યુત્તરમાં એમણે પણ કહ્યું કે, ‘મૃત્યુ પર્થ ત એયોધ્યા મુકી બીજે કયાં ન જવા મેં પ્રતિના કરી છે એટલે હું ત્યાં નહીં જઈ શકું.’

અણુવર્ફે જી ત્યાંથી કાઢી કબીરજી પાસે આવ્યા ને બધી વાત પેશ કરી અરબસ્તાન જવા આજ્ઞા કરી

કબીરજી જવા તોયાર થયા. ને અણુવર્ફે જી સાથે દિલ્હી આવી ત્યાંથી એ જ પગે નીકળી અરબસ્તાન આવ્યા.

શાહજહાનેા અતકાળી લગભગ સમીપ હતો ત્યારે કબીરજી ત્યાં ગયા ને શાહજહાં ભણી જોયા વિના પણ શાહને કહ્યું ‘અરે શાહ શાહજહાંની દરદ મટાડવાની બીપધી જતદી તોયાર કરો એટલે હરજી તને આરામ’

‘હે આરામ થશે !’ શાહે પૂછ્યું

‘અરે એક પલકમાં જ’

‘તો આપ કહો તે બીપધી તોયાર કરાવું.’

‘જુઓ સૌ હાંને જાડે તેવી મઠાન બીપધી છે તે અનદાન અને ખુદાની બદગી. અત્યારે જ દેશભરમાં તમામ ભૂખ્યાઓને અનદાન આપવા લાગી જાયો ને ખુદાની બદગી પણ સાચોસાચ કરવા લાગો. શાહજહાંને થોડી જ કાલોમાં આ રામ થશે’

શાહે એ જ પગે અરબસ્તાન જરમા ગામે ગામ અને નગરે નગર ભૂખ્યાઓને-દુખ્યાઓને અનદાન આપવા માટે હુકમો કરી દીધા ને અનદાન અપાવું

ચાલુ થઈ ગયું બદગીઓ ચાલુ થઈ ગઈ કે વળતી જ પગે શાહજહાંની તબિયત કમે કમે સુધરતી ગઈ, શાહી વેદો ને હકીમો પણ કશાવ ઉપચાર વિના શાહજહાંની સુધરતી જતી આ તબિયત જોઈ તાબુબ બન્યા

બીજે દિવસે શાહજહાંને ચાલ આગમ થઈ ગયો ને રોગના ને ગિમરીના ચિન્હો નાણુદ કયા કે શાહે કબીરને કહ્યું. ‘કબીરજી મારા શાહજહાંને આરામ કરવા ખદલ, જીવાડવા બદલ આ આપુ અરબસ્તાનનું રાજ આપને મરણે ધડ છું’

‘હે શાહ, અમારે વળી રાજ શા ને ગૈલત શા. રાજ અને મળી ગયું જાણો ને તે હું તમને પાકું સોપું છું. ને આ રાજમા ગરીબો દુખિયાઓ, રોગીઓ, લગ્નએલાઓ, અપંગો, સત મઠા ત્યાઓ, ફકીરો દરવેશોની દુવા મળે તે રીતે રાજ ચલાવજો અનદાન કદી બંધ થવા ના દેશો. બધા કદયાણી આવી અનદાનમા છે બદગીમા છે આટલો મારો આદેશ પાળી મળ ચલાવજો !

ને કબીર આવ્યા હતા તેમજ જિંદ પર પાછા હિંદ ગયા

અનદાનની સંદર્ભ બધા જ કમોઈમા આદરથી પળાવેલ છે ને મવાવેલ છે. સાચે જ ભૂખ્યાઓને અન્ન મળ્યા પછી એ નૃપ્તિની દુવાનું જળ અમેાધ છે. આજ દાન કરવા યોગ્ય અનન્યા વેપાર મઢાયા છે કદાચ દવા અને પાણીના વેપાર પણ ભાવીમાં મઢાય.

કર્તવ્ય જાગ્યે જ કોમગ્ર હોય છે. એના પેડાઓમાં પ્રેમનું તેલ-સ્નેહ પુરાવ ત્યારે તે સરળતાથી વહે છે નહિ તો સતત ઘર્ષણ જ થવા કરે છે. પ્રેમ ન હોય તો માયાપ પોતાના બાળકો પ્રત્યેના, પતિ પોતાની પત્ની પ્રત્યેના અને પત્ની પોતાના પતિ પ્રત્યેના કર્તવ્યો તી ગતે બળવે ? પ્રેમ હોય તો જ કર્તવ્ય મધુર થઈ શકે અને પ્રેમ પણ મુક્ત હોય તો જ પ્રકાશે. કામોને ગુણ પણ પ્રેમમાંથી જ પ્રગટે છે

—સ્વામી વિવેકાનંદ

(૧) વેવિશાળ

લેખક ઝવેરચંદ મેઘાણી

પ્રકાશક મૂર્તી પ્રચરણ કાર્યાલય, અમદાવાદ.

પાના ૨૮૬ કી મત રૂ ૫

શ્રી મેઘાણીની સામાજિક નવલકથાઓમાં 'વેવિશાળ' સૌથી વધુ લોકપ્રિય નીવડી છે ત્રીજી આવૃત્તિનું આ પાંચમું પુનર્મુદ્રણ તેની શાનિતી છે સુશીલા અને બાબુ-અંદી ચમકી જતાં આ બે સ્ત્રી પાત્રો ગુજરાતી સાહિત્યમાં અમર મની મળ્યાં છે અને આ કથામાં પાશ્ચાત્ય બની રહે છે શહેર અને ગામડા વચ્ચેના વાતાવરણ પરથી બની પાત્રોને કથાને આગમ કથાને છે બાબુના મુખમાંથી સહજ રીતે નીકળી પડતા શબ્દો 'ગમ્યાડા છવ' કથાનું આનુષંગિક બની રહે છે જે થેર પોતાનું સગવળ મવાનું છે ત્યાં સુશીલા આવી મટે છે ત્યારે જ્ઞ સુશીની ચાકરી કરતા જ્ઞ સસરાનું ચિત્રણ કરવાનું પરાકાષ્ટ બની રહે છે અને મરતી પત્નીને પતિ સુખેષે છે - 'આપણા પત્નીક વર્તનને સસાર આજે પૂરો થાય છે તમે મને કહી બેસો સહિ બેસો નથી હું માત્ર માથું ધ્રુવે છે જ-આવતે ભવ તમારે જ પેઠા અવતાર મળે-નમેઝ અરહિ તાણુ' ત્યાર બાદની જ સંકુલિતની બાબુ જાવના ઉદ્દેશિત થાય છે સુશીલાના મા અને બાપ બંને હવાન છે છતાં મેટાવાપાના તેજા સૌ દેકારી જાય છે નુંદર, કડુણા બરપૂર સામાજિક ઢોચાને કારણે નવલ કથા ચિત્રાકર્ષક બની છે અને શ્રી મેઘાણીની કલમ આ કથામાં મેઝ કલાને ખીલી છે

(૨) કોલ બસના હિંદુસ્તાનમાં

લેખક ડૉ. ગુણવત્ત બી શાહ

બાલગોવિંદ પ્રકાશન, અમદાવાદ

પાના ૬૦ કિ મત રૂ ૨

એક નવી જ દષ્ટિથી અમેરિકાને જોવાનો

આ પ્રયાસ છે અને અમેરિકામાં રહીને જા તને જોવાનો પણ એ દષ્ટિબાજુ રહેલા છે કાકા કાલેલકર પુસ્તિકાને આવકાર આપતાં ચોખ્ખા જ કહ્યું છે કે લેખકે વધુ વિસ્તાર અને વિશિષ્ટ ચિંતનવાળી નાપડી લખવી જોઈતી હતી તો પણ અહીં ૬૦ પાનામાં ઘણું બધું આપી દીધું છે કોલ બસે અમેરિકા શોધે ત્યારે તેને એમ હતું કે તે હિંદુસ્તાન પદે ગયો છે। તેથી જ આજુ કુનુંદલ પ્રેરક નામાભિધાન લેખકે કહ્યું છે શ્રી ગુણવત્ત શાહ પાસે એક દષ્ટિ છે અને તેથી અમેરિકામાં પણ ભારતીય સમાજના તાણાવાણા તેમજ શકયા છે અમેરિકા જનતાઓ માટે આ પુસ્તક ઉપયોગી છે જ પણ જેઓ નથી જઈ શકયા તેમને માટે તે સવિશેષ

(૩) બાબુના પ્રસંગો

ડૉ. બિપિન ઝવેરી

પ્રકાશક બાલગોવિંદ અમદાવાદ,

પાના ૮૪ કિ મત રૂ ૧ ૫૦

પૂ રવિલકર મહારાજને કહેલા કેટલાક પ્રસંગો ને ડૉ. ઝવેરીએ મધ્યસ્થ કરીને યુવાન પેઢી માટે અમૂલ્ય ખજાનો ધરી દીધો છે પૂ મહારાજ પોતે જ એક વિશિષ્ટ પ્રતિભા છે અને તેમના ઘડતરમાં આધીજનો શામેલ પ્રજાકથા બની રહે છે પ્રસંગો દ્રશ્ય ભાષા પ્રાસાદિક રસગાત્રી સૌથી - આ જાણુ આકર્ષણ ઉપરાંત મોટા ટાઇપમાં સ્વચ્છ છપાઈથી પ્રુસ્તિકા આકર્ષક બની છે

(૪) 'કસ્તુરબા વાણી અને વિચાર'

સપાદક શ્રી મણીખંદેન પટેલ

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ,

પાના ૫૦ કિ મત રૂ ૧ ૪૦

કસ્તુરબાને સૌ કોઈ જગદબા તરીકે સ્વીકારે છે અને પૂને છે પૂ મણીખંદેન પટેલે આ પુસ્તિકા દ્વારા કસ્તુરબાની અપ્રમટ છબી રચી કરી છે બામાં

ટેલી આપસૂત્ર હતી અને બાપુજીથી અલગ રહેતાં ત્યારે પરિસ્થિતિને કેમ સંભાળી લેતા અને લડતના પ્રસંગોમાં, સત્યાગ્રહોમાં કેવી શાહજીકતાથી નેતાગીરી લઇ શકતા અને પ્રવચનો આપી શકતા તે બધું શબ્દસ્તરે થયું છે. ખાસ કરીને બહેનોમાં કરતુરત્ત્વાએ જે નિર્ભયતા, નીડરતા અને ઝમ્મવાનું બળ પૂર્ણ તેની સુદર માહિતી મળીબહેને ઉપલબ્ધ કરી છે. બાપુ વિશે થોડાં મધ્ય સંખ્યા છે ત્યારે કરતુરત્ત્વા વિષેનું એકાગ્રી પુસ્તક દિલને આનંદ આપી જાય છે

(૫) મારી વાચન કથા

લેખક શ્રી દર્શક

બાલગોવિંદ પ્રકાશન, અમદાવાદ

પાના ૧૦૩ કિમત રૂ. ૨-૫૦

ગી મનુભાઈ પચોળાને કોણ નથી ઓળખતું ? પછી જે કારણે તેમને ખ્યાતિ મળી તેનું મૂળ આ પુસ્તકમાં જાણવા મળે છે. પુસ્તકો-સારા પુસ્તકો કઈ રીતે પુરુષને ધરે છે અને તેના જીવનમાં પરિવર્તન લાવે છે તે જાણવા આ પુસ્તક વાંચવું જરૂરી છે. શ્રી દર્શકે અહીં નિખાલસ ભાવે આત્મકથાતરૂપે જે રજૂ કર્યું છે તે એટલું બધું મૂલ્યવાન છે કે ગિતી પેઢીના દરેક ભાઈ-બહેન પાસે આ પુસ્તક હોવું અનિવાર્ય છે. 'ઝેર' તો પીધા છે જાણીજાણી ના લેખકનું આડખર વિહોણું, પારદર્શક, પ્રેરણાદાયી ગદ્ય તો અહીં છે જ પછી જે (ભવ) રચનાનો નિર્દેશ કુમળા માનસ માટે તેમણે કર્યો છે તેનું બીનશ્વ સ્વરૂપ અને પરિણામ આને સમાજમાં જોઈ શકાય છે દરેક શાળા, મહાશાળા, વાચનાલય અને શિક્ષક પાસે આ પુસ્તક અવશ્ય હોવું જોઈએ

(૬) ગાંધીજીનું પહેલું ચરિત્ર

લેખક જોસફ ડોકે અનુ જાનુભાઈ પારેખ

નવજીવન પ્રકાશન, અમદાવાદ

પાના ૨૦૧ કિમત રૂ. ૪

ગાંધીજી વિશે અનેક લેખોએ લખ્યું છે તેમણે પોતે જે આત્મકથા લખી છે તેમાં ઘણું

બધું આવી જાય છે પરંતુ દક્ષિણ આફ્રિકાના શરૂઆતના જીવનનું ચરિત્ર રેવ. જેમ્સે અંકિત કર્યું છે તે ૧૯૦૮ સુધીની ગંધી કથા આપણને કહી જાય છે. અહીં એવી વિગતો આવી છે જે અન્યત્ર જોવા મળતી નથી. ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ આ મંત્રિત્ર અચતુ મૂલ્ય અદ્દર છે. અને ગંધીજીના અભ્યાસીઓ માટે તો અમૂલ્ય છે

(૭) અભ્યાસ

અંક ૧૦૦ નવેમ્બર ૬૯

સપાઠ : શ્રી પુરોહિતમ ગણેશ માવલંકર,

અમદાવાદ પાના ૩૦૪ કિમત રૂ. ૭-૫૦

શ્રી માવલંકરે 'અભ્યાસ'ના ૧૦૦ મા અંકને વિશિષ્ટ જનાવી એક ઘાઘનાર સ્મૃતિરૂપે બકાર પાડ્યો છે. ગુજરાતના પ્રથમ કક્ષાના લગભગ તેવું વિદ્વાનો, અને તળજોના પશ્ચિમ ભરપૂર લેખો, જે 'બ્યાપને' આવરી લે છે અને વિધવિધ વિષયોની રસદહાણ પીરસે છે તેનાથી ઠાંકપણ વાચક તૃપ્ત થયા વિના રહેશે નહિ શ્રી ડૉ. કા. ચાટ્ટી, ઉમાચંદર જોશી, નમીનદાસ પારેખ, વિનયરાય વૈદ્ય, શુભાવદાસ શોક્ષર, પન્નાલાલ પટેલ, ભોગીલાલ ગાંધી, પુ. જ. માવલંકર, યશોધર મહેતા, ભોમીલાલ સહિસરા, પીતાંબર પટેલ, યશવંત શુક્લ, કૃષ્ણ પટેલીકર, વાડીલાન ડગ્લી, શ્રી રવિશંકર રાવળ, બસુભાઈ રાવળ, પરમાણુ કુવરજી, રશ્મિક ઝવેરી, મધુસુદન પારેખ, -ત્રણતાં પાર ન આવે તેટલા પ્રથમ હરોળના સાક્ષરો એક પગે તે બેગી મથા છે. કવિઓમાં શ્રી સુદર્શન, પ્રજ્ઞારામ, હેમનંત દેસાઈ, હિંચનસ, હસિત બ્રહ્મ, જયનંત પાઠક, ધિનાકિન, ગીતા પરીખ કાવ્ય-પ્રસાદી પીરસે છે. વિવિધવિધ દરેક કક્ષાના વાચકને કંઈ અને કંઈ નવીન આપી જાય છે, દરેક લેખનું ધોરણ એટલી ઉચ્ચ કક્ષાનું રહ્યું છે કે સ્વતંત્ર ગ્રંથ તરીકે આ અંક ચિરંતન સ્વરૂપમાં રહી શકે છે. આનો શુદ્ધ સાહિત્યિક વિશ્લેષક આપવા બદલ શ્રી માવલંકરને ધન્યવાદ.

(૮) આરત શ્રી જસવંત ઠાકર

ગુજ્ય વિકેતા નૂર્મર અચરત્ત કાર્યાલય, અમદાવાદ

શ્રી જસવંત દાકરને નાટ્યકાર તરીકે તો સૌ જાણે છે તેમના નાટકો સુપ્રસિદ્ધિ છે અને ગુજરાતી રંગમંચ સાથેના તેમના નાના કાંઈથી અજાણ નથી. કવિ તરીકે તેમની પ્રતિભા ખીજી જ રીતે પ્રગટ થાય છે. તેમના સવેદનશીલ હૃદય માટે તો કવિતા 'સાધના સાધન છે-સોઈર્વ-તપ માટે અપૂર્વ સ્વાન' તેમના જ શબ્દોમાં તેમની જાણપ વધુ અચ્છી રીતે મેળી શકાશે :

"કાવ્ય એ મારા અતરાત્રા માટે આંતર અનુભવને લય-છંદ આપનાર શક્તિ છે. વનવેણી, પુરુષી, પયાર, મિત્રોપભતિ વગેરે મારે માટે જોલવા લખવા, પુલકિત થવા સમર્થ છે" વનવેણી અને પયારનું રંગમિશ્રિ સ્ત્રીનપ્રયુર કાવ્યરચના જન્માવી

શકે છે તેમજ નૃત્ય, અભરજ અને વિરમજનથી કુલકલભા તત્વોને આપિ સામે મહેસાવી શકે છે" 'આરત'માં કવિના આ પ્રયોગોનો આવિષ્કાર જોઈ શકાય છે.

(૯) માટીમાથી સોનું

શ્રી જસવંત દાકર, મુખ્ય વિકેતા : ગૂર્જર
અવરન કાર્યાલય, અમદાવાદ, પાના પૃષ્ઠ ૨૧. ૨. ૫૦

શ્રી જસવંત દાકરનું આ ગ્રિઅંકી નાટક હેતુપ્રધાન અને પ્રચારલક્ષી છે. તાખ્તા ઉપર ભજવી શકાય તેવી રીતે રાષ્ટ્ર જીવનનાં અનિર્ણીત નાબૂદ કરી અધઃપદામથા લોકશાહીના વિકાસક્રમમાં ઉપકારક બને તે રીતે નાટ્ય વસ્તુનો અડી ઉપયોગ થયો છે ભાષા ગ્રંથાલી અને સ્વચ્છ સરલ છે. અઢી રૂપિયા કિંમત જરા વધુ પડતી લાગે છે.

પુદાબક્ષ લાયબ્રેરી

પટણાની "ઝોરીએન્ટલ પબ્લિક લાયબ્રેરી"નું વધુ જાણીતું નામ છે-પુદાબક્ષ પુસ્તકાલય । એમાં કારમી અરખી સાહિત્યનો અમૂલ્ય ખજાનો છે

તે જમને નામે જાણીતું છે તે પુદાબક્ષના પિતા ધર્મે વકીલ હતા, પણ રોખે કરીને હસ્ત-પ્રતોના સંગ્રહકર્તા હતા. હપરામાં જન્મેલા પુદાબક્ષ પટણામાં વકીલ તરીકે સફળ થઈ નિઝામના મુખ્ય ન્યાયધીશ જન્મા હતા

વિખ્યાત ઇતિહાસકાર સર જહુનાથ સરકારે ખુલાખાને વિશે લખ્યું છે "તેઓ ઉધતા ને જાગતા પુસ્તકાલયનું જ ચિત્તન કરતા તેમને સખનાં પણ તેના જ આવતા" પુદાબક્ષે પોતે તો લાયબ્રેરી સાથે પોતાનું નામ જોડવાનો વિચાર પણ નહોતો કર્યો, પણ લેકાએ તેમના નામને અમર કરી દીધું.

મૂળે ૪૦૦૦ હસ્તપ્રતોને ૨૫૦૦ પુસ્તકોથી રાફ થયેલા આ ગ્રંથાલયમાં આજે ૫૦૦ પ્રતો ને પુસ્તકો ટાંગેર, ગદી, ને નહેરુએ ભારતીય તથા રીખને અજાણતી આ ગ્રંથાલયમાંની કૃતિ-જોની ભારોભાર પ્રથસા કરી છે. શરૂત-અલમુસ્તાકનીએ લખેલું પવિત્ર કુરાન જેને પાને સુંદર ફૂલનાં ચિત્રો અંકાયેલ છે, તેમજ કુડેખના સુશોભિત "તારીખ-મ-ખાનદાન-ઇ-તિમુરિયા" વગેરે મથો નેઈને લોકો આશ્ચર્યમાં જરકાર થઈ જાય છે. શિરાગ્રીએ લખેલા 'દિવાનહાફિઝ'ના પાનાઓ પર તો શયેનચક દુઆનું અને જહાંગીરના હસ્તાક્ષરમાં લખાયેલી ગદી પણ છે ।

શ્રી. મલ્લિકાર્જુન કૃષ્ણ
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ ...	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન....	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા.....	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા.....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા.....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા.....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા.....	૦-૧૫

श्रीवात्सल्य भांडे गाटे

नोर्थ बिहार शुगर मिल्स, लिमिटेड

इन्डिया एक्स्प्रेस

कलकत्ता-१

दिनांक २२-१०-७२ आभ : NOBISUCE

मि. स्व. ग. :

देवेंद्र कंठेशन, भगदा,

पो. ऑ. नारायणपुर

जि. संपारन (बिहार)

(आम : KANORIA)

વૈષ્ણવજાળ

૧૨૬

જૂન - ૧૯૭૦

[અંક . ૩]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લખ	લ પક
૧૦૭ મારા આત્મા	મલિકજી	
૧૦૮ પરિણામ	આયુનાથ	
૧૦૯ મને નરભિક્ષ મરેતાનો		
૧૧૦ પૃથ્વી પરિવર્ત	મલિકજી	
૧૧૧ દય નૈભર દી રેતે થયા ?	ઈન્દુલાલ પાણી	
૧૧૨ નિરપરાધ	કાકાભાઈ	
૧૧૩ કિલ્લુ-કુરુક્ષેત્ર ઓકતામાં	દિલીપ ગાંધી	
૧૧૪ ૪૨ અપૂર્વ વા ૭૫	ન મેલાલ દના	
૧૧૫ દખાદ નેત્રી રામકાવો...	મણિક માલે	
૧૧૬ ક મ કા	દશવજ ૧૨માર	
૧૧૭ વિષ્ણુવારની-વિષ્ણુ નરકેતિ નુ		
અનિદિબવન	અરુણવાલ મલિકજી	
૧૧૮ માર પે વધ નરી જવડુ	પી	
૧૧૯ પ્રાણન તમ ના ના	દિગ્ગજી, ૨૧૨	
પ્રાણનની રંગમિત્રા	વધો	
અરેવાન	મિ	

સંવના

[ગ્રામને]

દર માનની બાગમી તારીએ અંક
પ્રતિભ થાર છે
પદમી સુધીમા બક ન મન નો
પામ એ દિલમા નપાત મ્યા પદી કારી
લયન જાણવું બક શિક્ષકમા હશે તે
માનવાલ

મને ત મલિક ગ્રામક થઈ શકાર છે

આ માલિકમા પ્રતિભ થતા વિચાર
જે તે લ મકના છે સપા ક તે વિવારામાં
સંમત છે જ તમ માનવું નાહ

[લખકોને]

‘વૈષ્ણવજાળ’મા સંસ્કૃતિ શ્વા શિક્ષક
અન પ્રતિભ વિષયક લખાના લેવામાં
૧૨ છે

લખામ હાફ મોલિક તાજી લય
અવો મપમા ૨ છે કાગળની બક
નાવ્યુ ૨ મીથી ૩૧૧

લવાજમ

દલમા [૨૨૨] ૮ વિના
૧૨ મા એ ગ મિ ગ

‘વૈષ્ણવજાળ’
૨-સંસ્કૃતિ ૧૨
સા-૨૬૦-૨

પ્રાણ, ૨૬૦ માલિક પારેન મધી અપાદક નરીન આપી ૨ પ્રાણ માલિક, ગાજકો-૨
પ્રાણ-પ્રાણ ૨૨ માલિક મુરખ મુકિ, રંગમકો ૨૦
સા-૨૬૦

કૌટુંબિક સહાયતા...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજુ માળાપ બાણે છે કે
દેના બેંકમાં ખોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર બચતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક ઉત્તમ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. બ્યાન્ક ડેફેટકા.

૧૪ રાજ્યોમાં ૨૬૦ થી વધુ શાખાઓ
દ્વારા દેશની સેવા બજાવે છે.

દેના બેંક

દેડ જોડિય. દેવદરુ નાનલ બિલ્ડિંગ્સ,
૧૭, હોનિમેન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ-૧.

શિવિયા સ્વીઝ નેવિગેશનના જહાઝો
આપનો માલ સમાન-ચાલે કોઇપણ પ્રકારનો
ફરિયાના કોઇ પણ મોટા બંદરે લઇ જાય છે.
શિવિયાના અડધી અથવા જહાઝો
આપનો માલ મુરસિવપણે, અડધી અથવા
કાર્યકારીથી નિર્ધારિત સમયે પહોંચાડે છે

શિવિયાના જહાઝો
જાતની વિશાળતા અને કાર્યક્ષમતા
જાતની વિશાળતા અને કાર્યક્ષમતા
જાતની વિશાળતા અને કાર્યક્ષમતા
જાતની વિશાળતા અને કાર્યક્ષમતા
જાતની વિશાળતા અને કાર્યક્ષમતા
જાતની વિશાળતા અને કાર્યક્ષમતા
જાતની વિશાળતા અને કાર્યક્ષમતા
જાતની વિશાળતા અને કાર્યક્ષમતા

શિવિયા સ્વીઝ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
શિવિયા કંપની લિમિટેડ, મુમ્બઈ ૧
ટેલિફોન ૨૨૨૧૨૨ (૨૪ કલાક) ટેલિગ્રાફ ૨૨૨૦૦
ચેન્નઈ મેન્ડે શિવિયા, ૩૩ મેનાલ મુખ્ય મથક
મલાયા ૨ ટેલિફોન ૨૨૨૨૨૨ (૨૪ કલાક) ટેલિગ્રાફ ૩૩૩
૧૦, મેનાલ મથક તથા શિવિયા
ટેલિફોન ૨૨૨૨૨૨ અથવા ૩૩૩
શિવિયાના જહાઝો મુખ્ય મથકોમાં મિલનની છે.

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેમરભાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
શ્રી. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

આનાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૮	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોલોએન્ડ્રોન ઈલે. મોટર્સ	૧,૨૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

કુલ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

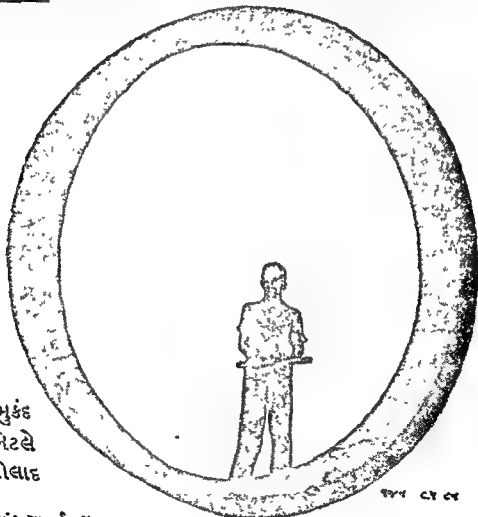
મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. ચીટવડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુવરાજસાહેબ ઓફ પોસ્ટમંદર,
પ્રમુખ.

મુકુંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કોસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકુંદ
એટલે
પોલાદ

જાન ૮૧ ૮૪

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

○ શારદાગ્રામ ○

- * દેશ પરદેશના ગુજરાતી બાળકો માટે જાગૃત સંસ્થાની અલગ શિક્ષણ સાધનસંપન્ન સંસ્થા :
- * ૧૧૦ એકરના ઉદ્યાનો વચ્ચે વિસ્તરેલી આ સંસ્થા જીવનના સર્વાંગી યજ્ઞરત્ને સર્જનારા આત્મીય વાતાવરણ વચ્ચે જોડી કોટીની 'પશ્ચિમ સૂર્ય'ની પશુ બધી વિશિષ્ટતાઓ ધરાવે છે.

શ્રી ચાંપરાજ ચતુર્ભૂજ શ્રીક વિવિધલક્ષી વિનયમંદિર

Multipurpose Residential Highschool

- * સર્વાંગી વિકાસ આપનારી અલગ કેળવણી દ્વારા એસ. એસ. સી. ના અભ્યાસક્રમ માટે વિદ્યાર્થી-ઓને અહીં તૈયાર કરવામાં આવે છે.
- * એસ. એસ. સી. ના સર્વસામાન્ય અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત તેમાં નિયોજિત, ખેતીવાડી, વિજ્ઞાન અને લક્ષિતકળાના વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમોનો પ્રમુખ કરવામાં આવ્યો છે.
- * ગુજરાતી ચાર ધોરણ જેમણે શારી રીતે પૂરાં કર્યાં હોય અને જેમની ઉંમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવાં બાળકોને તેમની યોગ્યતા ચકાસીને વિનયમંદિરના-વિનીત એસ. એસ. સી. સુધીના વર્ગો, માટે ખૂબ જ મર્યાદિત સંખ્યામાં પ્રવેશ અપાય છે.
- * અંગ્રેજી શિક્ષણની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા : અંગ્રેજી વિષયના નિબ્ધાન શિક્ષકો દ્વારા એ શિક્ષકોને વિશિષ્ટ પ્રમુખ કરવામાં આવ્યો છે.

○ મંગલાચલન-સોડરાળા ○

Residential Post-Basic Institute

ગુજરાતી ચાર ધોરણ પૂરાં કરી પ્રવેશ મેળવના વિદ્યાર્થી ખેતીવાડી અને સમાજપુનર્નિર્માણના વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમ સાથે સર્વાંગી શિક્ષણ મેળવીને સાત વર્ષે એસ. એસ. સી. થાય છે.

સૌન્દર્યધામ શારદાગ્રામ
એટલે-

- હરિયાણી પ્રકૃતિથી સદાય હસતું, સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત, સંયમશીલ અને સ્વસ્થ ઉપવન નગર
- જીવનની કલાતું સર્વન ક્ષેત્ર
- સંસ્કાર કેન્દ્રની ગંગોત્રી
- આદર્શ કલ્યાણપ્રામર્તું વાસ્તવિક ચિત્ર.
- પ્રકાશ અને પ્રકૃતિનું ચેતનાસય
- રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓનું પ્રાણવાન અને પ્રેરકનંત્ર.
- પૃથ્વીપૂજન અને ગોપૂજન ગોકુલ
- મહાકવિ કાલિદાસના કવિાત્મની યાદ આપતું નંદનનંત્ર
- મુસંવાદી સહકારનું જીવનસંગીત રસાવતું કાવ્ય

શારદાગ્રામમાં વિદ્યાર્થી મેળવશે ઉચ્ચકોટિના શિક્ષણ સાથે-

- નીરોગી અને ખડતલ શરીર
- સ્વચ્છતા, વ્યવસ્થા અને સુખતાના પ્રત્યક્ષ પાઠ
- નવાં પ્રયોગો અને નવાં સ્થાનો માટે જરૂરી આયોજન શક્તિ
- સમાજજીવનમાં સુમેળ અને સુવાસ પ્રસારવે તેવું સહકારશીલ માનસ
- શુદ્ધ હૃદયની નમ્રતા, સ્વચ્છ ચિત્તની પ્રસન્નતા અને જીવનની ઉદાત બાવના
- આનંદીય ભાવ અને મેવાદૃષ્ટિ
- નિર્વ્યસની, સાદું, પવિત્ર તથા મુંદર જીવન જીવવાની તાલીમ
- વિવિધ લલિતકાળાઓના સહજ શક્તિમાં વિકાસ
- આત્મીય મુદ્દાવનના માધ્યમ શુરુઆતનો સંસ્કારી સહવાસ અને માર્ગદર્શક સહકાર.

: સંસ્થાનું નહું સત્ર તા. ૧૫ મી જૂને શરૂ થાય છે :

પ્રવેશ મેળવવા માટે

દેશમાં રૂ. ૧ ના ઈ-સીઅન પોસ્ટલ ઓર્ડર અને પંદેશમાં શિ. પ ના પ્રિ. પો. ઓર્ડર

: તાર :
Niyamak
Sharadagram
Mangrol (Saurashtra)
Phone : Mongrol-7

સાથે લખો
નિયામક
શારદાગ્રામ
પોસ્ટ : શારદાગ્રામ-સૌરાષ્ટ્ર-ગુ. રાજ્ય

રેલ્વે સ્ટેશન : કેશોદ
સાગર બંદર : વેરાવળ
હવાઈ સ્ટેશન : કેશોદ

મારો આરાધ્ય

હું દાર્દકાળથી તેને મારો આરાધ્ય દેવતા સમજીને અને સ્વીકારીને પ્રેમપૂર્ણ કરતી આવતી હતી. તેનું વિશાળ કપાળ આત્માની અદૃશ્ય જ્યોતિષી ઉજ્જ્વલ હતુ. તે જોઈને અને હૃદયમાં દિઘાવ્ય પર્વત પર શુદ્ધ સૂર્યનો પ્રકાશ માદા આવી જતો તેના ચહેરા પર અનંતની શાંતિ અને સામંજસ્ય બંને પ્રતિબિંબિત હતા અને તેની અંધારામાં અતિ દૂરની અકાંક્ષા ભરેલી હતી. તેની વાણીમાં પ્રેમ રામધનુષના બધા જ વર્ણો હતા.

એક દિવસે સાંજે જ્યારે હું મારો દૈનિક કાર્યક્રમ પૂરા કરી ચૂકી હતી, ત્યારે તે અર્ચનક આવીને મારી પામે શાંત ઊભો રહ્યો તેથી હું અઝ થઈ ગઈ અને એમ લાગ્યું કે, આજે મારા જીવનના સૌથી ઉત્તમ સૌભાગ્યની શ્રમ ધરી આવી પહોંચી છે કારણ કે જે આજ મુઠ્ઠી મારા માટે દૂર અને દિવ્ય હતો તે આજે પાસે આવીને મારો પોતાનો થઈ ગયો છે.

મારો આરાધ્ય અને હું એકબીજાના મુગધિત સાન્નિધ્યમાં થોડા વખત સુધી મુપચાપ બેઠી રહ્યાં પણ પછી મારા આરાધ્ય દેવતાએ અને પોતાના પવિત્ર હાથોમાં લીધી અખાડું મિથુન જોઈને આકાશના તારાઓ આનંદનું ગીત ગાતા લાગ્યા તેમના ગીતની કુવ કહી હતી

‘આજ મુઠ્ઠી જે પ્રીતમ પરદાની પાછળ રહેલો હતો તેની જગ્યા થઈ છે.’

અચાનક મારો આરાધ્ય અને એકબીજા મુઠ્ઠીને ચાવી ગયા પણ હું તો સદાય મુઠ્ઠી અભિસારના

આનંદમાં મગ્ન જ રહી. મારા માટે આખી દુનિયા એક પવિત્ર અભિસારભૂમિ બની ગઈ. પણ મારાં કુટુંબીજનોએ સદાયે અને જોઈ, ત્યારે તેમને એમ લાગ્યું કે, અને કંઈ થઈ ગયું છે. કારણ કે હું એક માંદા અને મરેલા માણસ જેવી લાગતી હતી. પણ હું સાચું કહું તો આજ મારામાં પ્રભુના પ્રેમ અને પ્રાણેશ્વરના પ્રાણ એ બંનેનો વેગ વધી ગયો હતો, કારણ કે આજે અને મારા આરાધ્યનું દર્શન થયું હતુ અને તેના સ્પર્શથી હું એક અનંત કૃપાના સ્વરૂપમાં તરી રહી હતી.

મહાલક્ષ્મી

સુજલામ સુદલામ

માનુષ્યમિતે મિત્રદાનવાનુ મન મને ન થાય ?
માટે તો પેના કવિએ તેની જગવિખ્યાન પ કિતઓમા
કહ્યું છે

Breathes there a man with
soul so dead ‘વદમાનમના રચરિતાએ
ભાત માનાના શુણ્યમાન કરામા જે જે શમ્લોની
પસ દળી કર્ગ છે તેમા થાપ ખાધી છે એવું કહેવાનો
આશય નથી પણ મગાકાનની પવનચમ્પી ફરતી
રહી છે અને જે ઐતિહાસિક અને લૌગિકાલિક ફેરફારો
થતા ગયા છે તેમજ પ્રાચિ પોનાને દાયે પોનાનું
નખખોદ વાગવામા વિચાર કથો નથી તેની આજે
સુજલામ સુદલામ એ મે શમ્લો આખમા આપુ વાની
દે છે સુજલામ માટે તો તમારે ક-ઝ, સોરાષ્ટ્ર
અને ગુજરાતના ગામડાઓ-શહેરોમા જઈને જોવું
રહ્યું અને પીવાના પાણી માટે આ ભૂમિમા સ્ત્રી-
પુરુષોને કેવા કાકા મારવા પડે છે તેનજરે નિદાગવું
રહ્યું ચોથી ચોળનાતો મુસદ્દો હમણા જ વપાપ્રધાને
રજૂ કર્યો આકાશને આખી જન એવા લક્ષ્યે તેમાં
અનસ્ય હશે પરંતુ ચોથી ચોળના પૂર્ણ થશે ત્યારે
પણ પીવાનું પાણી ઉપનમ્થ થશે કે કેમ તે એક
સવાન છે તેવું હરિયાણી કાતિનું છે સરકાર, સરકારના
પ્રધાનો, સરકારના દફતરો સરકારી આકાશો,
નિઘ્યુતો-સકુ છાપરે ચડીને એક જ વાત કહે છે
કે અનાજનો વિપુલ પાક થયો છે-હવે પરદેશથી
અનાજ મગાવું નહિ પડે પળગમા ઘઉંનો પાક
એનો થયો હતો કે તેને ખેડેલા અથવા સમ્રહ
કરવા રાત્વસરકાર અસમર્થ હતી મજદૂગીનો પાક
દરેક વખે રેકડ તોડે છે ખાડની બામનમા તો હવે
ફેકટરીઓએ ઉત્પાદન કયા નાખવું તે પ્રશ્ન થઈ
પડ્યો છે ઉત્તરમા ઘઉંનો તેમ દક્ષિણમા ચોખાનો
ઉતાર મમલમ થાય છે પરંતુ સામાન્ય માનવી

ત્યારે હાથમા ઝોળી પકડીને કાષ્ટ ખરીદવા જાય છે
ત્યારે તેની પામે પૈસા હ મેથાં અપૂરતા પડે છે ઘઉં
ચોખા અને ખાડની વાત બાબુએ રહી, મરચું, હળદર,
રાતમેથી, ધાણાછર કયાન તેનો મજ વાગતો નથી.
દૂધ-ધી-તેન તો દુર્લભ મન્યા છે પરંતુ શાકભાજી
જેવી રોડ દી ડબન જરિવાનમા બજાર તેજ રહે
છે આપુ બધું ઉત્પાદન અને સરકારી બુમરાણ
છતા અદનો આત્મીને તેનો લાભ કેમ મળતો નથી ?
ઘઉંની ઝોળમા ધી ઉડાવી લીધી પછી ડહા લાવોમા
ખાસ કઈ રાહત થઈ ? ત્યારે ત્યારે અમુક રપરાશની
મીઝન આવે છે ત્યારે લાવો કેમ આસ્માને ચડી જાય
છે ? અથાણાની મોસમ થઈ થતા જ મરી મસાનાના
લાવો કેમ આસ્માને જાય છે ? દનાઓના લાવોનું
નિવમન કરવા સરકાર નાટક કરે છે તેની કાઈ
અસર ઉત્પાદકો ઉપર થાન છે ? ખર્ગી વાન એ છે
કે આ પ્રશ્ન લોકોનો છે, અને સરકાર તે હન કરના
મેમે છે ત્યારે વેપારીઓ અને ઉત્પાદકો સિદ્ધતથી
હોળીનું નાળિયેર લોકોને બનારી દે છે-માન અદસ્ય
કરી દે છે-કૃત્રિમ અબ્જ બચી કરે છે અને કાળા
બજાર માટે માર્ગ મોકલો કરે છે જેમ ઉનાળામા
બરફની મામ વધુ હોય તેના કાળા બજાર થતા જ
રહે છે-કમાવાની તક કારખાનેદારો જવા દેવા માગતા
નથી અને મરજ માર્યા લોકો વધુ પૈસા આવે છે-
એટલે આખી કરુણતા ત્યા આવીને બચી રહે છે
કે જેમની પામે યુરુચારી છે-જનના જનાર્દન-તે જ
મિચારી-માપડી છે સુજલા સુદલાને વિકલ્પ ?
નક્ષનવાદ ?

ધાવાપ્રથિવ્યો

આ પૃથ્વી-સામે અનંત આકાશ-અને જગત
પીટનો સાગર ગહે ! ત્રણ ભાગમા પાણી અને એક
ભાગમા જમીન જમીનના પાય ખડ, તેમા કેટલાય
દેશો અને રાષ્ટ્રો, કેટલી બિન-લિન સરકૃતિઓ !

મિ બેશના શિગમમાંથી પગ કાઢી લેશુ
 ! વાર અમેરિકનોએ આ વિસ્તારમાં માર
 નિયેગનામાં પણ અમેરિકાની વિરાટ
 તામણા દેખાવાનું નિહાળ્યું છે છતાં કમ્પો
 બો પાછા બેચી લેવાની માનના અમેરિકા
 11 રહ્યું છે એવો સમય ચીનને પણ મળે
 ખનગીરી કરવાની આદત મદારા જ્યોને પડી
 પ્રગ્ને પડી દેવ તે તો દરે કેમ દાગી ?

4

વેશાઆપના અતિ મેક્સિકન નોઝ હીન ઉપર
 ચેતવણી આપતુ સારથ્ય જોડવાનું તેનાથી
 હવામાન રાખીએને બદલે જરૂરી સુવિધા
 કે કુલ આમાં સાત મધ્યે પશ્ચિમ પૂર્વ કિનારે
 પશ્ચિમ કિનારે જિગા કરના 11 મેજનામાં
 પ્રથમ છે જ માળના ઉપસાગ મા અવાર
 11 કોનો ઉદભવે છે અને પૂર્વ કિનારાના શહે-
 નાથી જનમાનને ખારાવાર તુકસાન થાય છે
 ન્ય તથી આવી રહેના તોફાનની ખાતર 24
 પ્રગાઉ મળશે તેથી સાવધાની તેમજ તકેદારી
 નો અવકાશ મળી રહેશે જ માળનો ઉપસાગર
 ગળ્યા છે થોડા વર્ષો પૂર્વ ધનુસકોઠિ ઉપર
 વાવગોડ હજુ સ્મૃતિપર ઉપરથી બૂસાનુનથી
 અવકાશમાં હવામાનની માફિતી આપના ઉપ
 નારીને કનાક ફરી રહ્યા છે તેમની પાસેથી પણ
 માફિતી ઉપમધ્ય કરવા સુઝાઈ, મતસે દિલ્હી,
 ખાતે ભૂમિ મધ્યે છે આ રાક્ષસ ત્રેલોકિયોની
 રેડિયો કપનીએ બનાવી આપ્યું છે પણ હવે
 1 રાર ભારત ધનેકટ્રોનિકસ મેગેર તરફથી
 11 ગવાની થોડા છે જ્યારે આ સાલે મધ્યે
 ગરના થઈ જશે ત્યારે દરિયાઈ તોફાનને હમતી
 11 ને સ્પીનરો અને વહાણો મારફત પ્રાપ્ત
 કે તે કદગી વ્યવસ્થાનો અત આપને

પરિચયાત્

એવરેસ્ટ ઉપર જાવાની દૂકડીએ વિનય મેગે 10
 11 અખમારોએ પણ સામાન્ય રીતે છાપી
 1 એમડા દિનેગી અને તાનસિમે ત્યારે

પદાર્થો કરે ત્યારે આખી દુનિયા એ સમાચાર
 સાલળવા અગ્રી થઈ હતી રશિયાએ પ્રથમ સ્પુટ
 નિક હોયો ત્યારે સૌ કોઈ આકાશ તરફ મીટ માટીને
 માટીને તેને નિહાળવા તનપાપડ થઈ ગયા હતા
 અમેરિકન અવકાશ યાત્રીઓ મદ્ર ઉપર મયા તે
 પહેલા ત્યારે સૌ પ્રથમ માનવી અવકાશમાં ફરે
 મારીને પાછા ફર્યા ત્યારે પણ સૌના શ્રામ અલ્લર
 ચડી ગયા હતા વિજ્ઞાનની દરજ્જાની આગળ વિરાટ
 સિદ્ધિઓ વાગળી ખતલી જાય છે ગિગાસા અને
 કુવડન પણ મવીળ બની બેસે છે આપતી કોને
 કોઈ એવરેસ્ટ પર જશે તો તેને માટે કોઈને નવાઈ
 લાગના વીસમી સદી પૂરી થશે અને એકવીસમી
 સાલતી થશે ત્યારે દૈનિક જાપાઓની પ્રથા બધ
 થઈ ગઈ દરેક-દરેક વરમા ટેનિઝિન્ટર ગોડવાઈ ગયું
 હશે અને તેમાંથી નીકળતી પગીઓ કાશ્યાર્ધમાં ઇતિહાસ-
 નો બૂનકાગ બની ગઈ હશે વિજ્ઞાનનો અતિ પરિચય
 કરા જઈને અમક 1

કલાપીનો કેકારવ

ગણીત પક્ષી મોર અને તેની વસતિગણનરી
 ભારતમાં પ્રથમવાર ગુજરાત રાજ્યના સોઝા પ્રદેશમાં
 માગરોળથી વરાવળ સુધીના કાઠાગ પ્રદેશમાં પ્રથમ
 મોગળી થઈ ગયાના સમાચાર અવાનક ટપખી પડ્યા
 અને લામ્બુ કે નેહનન મેખલ સર્વે ઢાલ તે આ
 કાર્યક્રમ નકમી થયો હતો તો પછી પ્રયાગમાં ચૂપખોટી
 કમ ? અને સત્ર નો બીજો તનકકો શરૂ થયો ત્યારે
 તો ગળ્યા મનુ પક્ષી તરીકે મોરની જટા અને મી
 રહી છે તેના માથાની કલમી, કોકનો વગાક અને
 મોરપિંડના અભ્યગમન રગમિલાવ ઉપર દુનિયા
 આકર્ષિત છે તે
 દસ્ય છે
 સૌ
 છે,
 અથ

1 કરતો મોર એક વિ વ
 મયુર નૃત્ય કરે છે એમ
 નમા તે શુ રૂન ભર્યું
 ની કેકા તેનુ અરિમા ત્ય

મુગટ તો દુખ્ય
 11 મોરને બદ
 11 નો લાગે કે ખજુ
 11 ન્ય રે છે, અને

બધે માનની ખરી, પણ માનની માનની વચ્ચે ઢેલવા બેઠાં 'અમેરિકાનો, રશિયાનો, ચીનનો-બધા જ તારકા જુદા કુદરતને મહાન કરવા અને જાત ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપવાની સૌની મુશ્કેલી વિજ્ઞાનના ઉપયોગ કરતા આવડે એટલે એમ માની લે કે હવે વાધો નથી આવે હથેલીમાં છે. જલ, સ્થલ, આકાશ બધે જ માનવમનેપ્તુ વૈજ્ઞાનિક સાધનોમાં ક્યાં કરે. અહીં એકાં ચંદ્રની તસ્વીરો ઝડપે અને પૃથ્વી ઉપરથી તેનું નિયંત્રણ કરે

ચંદ્ર ઉપર અવકાશયાત્રી શુ કરે છે તેનું ચિત્ર ટેલિવિઝન ઉપર નિકાળે સૃષ્ટિ ઉપર સ્વામીત્વ સ્થાપવાની તેની અદ્ભુત કૌશલ્યો નથી ચૂંચો. પણ પેદા કરી દીધી તેના જ કૃત્રિમી તેણે કુદરતની સવા કિતાને હચમચાવી દીધી છે શુદ્ધ પ્રાણુવાયુમાં ધીમું ઝેર પ્રસરી રહ્યું છે નદીઓ સરોવરો અને સાન સાગરનાં જલ કલુષિત બની રહ્યા છે રસાયણો અને જંતુનાશક દ્રાવણોના પ્રચલિત ઉપયોગથી જામીનનું સ્તર ધીમું ઝેર ગ્રહણ કરી રહ્યું છે જે પાચ તત્ત્વોનું માનવશરીર બધું છે તેમાં છડું તત્ત્વ દાખલ થઈ રહ્યું છે અને તે અણુથી માંદી ટી ટી સુધીનું કોષ પ્રકારનું ઝેર ટોપ શકે નવા રોગો માનવીએ પેદા કર્યા છે શહેરોમાં તો તેણે નિસ્સર્જને દેશવટો આપ્યો છે પણ જ્યાં જ્યાં નૈસર્ગિક અને કુદરતી સમૃદ્ધિઓ ભરી ભરી છે ત્યાં બધે જ પહેલવી જાળને તે કારખાના બિલા કરીને માનનીનું વડપણ સ્થાપવા માગે છે પશુ-પક્ષી અને જાનવરોનું નિકળન કાઢી નાખ્યા પછી તેમની સારસભાગ અને જાળબાધી વિશે તે વિચારતો થયો છે પૃથ્વી આસ્પાસ ફેંટાતી ઝેરી હવાથી તે ગૂંગામણ અનુભવી રહ્યો છે નદીઓના અને સાગરના પાણી કટુપિત કરતી પ્રવૃત્તિઓથી એકાં બાધો છે

આ બધામાં અમેરિકાનો માનની સદુ પ્રથમ એકાં બાધો છે કેમકે પ્રમનિયા તે મોખરે હતા આજે તેને મોટર અકારી લાગે છે કારખાનાની ચીમની દીડી ગમતી નથી રક્ષ-વેની અને વનસ્પતિ માટે તે ઝખી રહ્યો છે સાગર કાંઠે તજાર્ આનાની ઝાડીઝાખરામાં તેને વધુ સૌંદર્ય દેખાય છે-Sea

Beach' માનનીએ સજાગારેનો સાગરકાંઠો-ન્યાં ખુર-શીઓ, પાટીઓ, છતીઓ હોત ત્યાં તેને ગમતું નથી શહેરના ધોણાટથી દૂર કોઈ એકાંત નિર્જન સ્થાન માટે તેની તૃષ્ણા વધી છે, ઈત્તીમદ નહીં લશ્વરનાર કપડા પહેરવા તેને યશુએ છે ટેલિવિઝનના પદ્ધત સામે નહિ-પણ હિમાચલી ગિરિમાળા સામે બેસી સકાન તો અમેરિકા છોડી ભારત આવવા તે તૈયાર છે 'JAZ' સમીન નહિ પણ રામધૂનના કોણુ જાળે કેમ બીતરની સિનારી વાગી રહી હોત એવું તેને લાગે છે

૨૨ મી એપ્રિલે અમેરિકાએ 'Earth Day' ઉજવ્યો તેની આ બુખિકા છે ધીમે ધીમે સૌ કોષ તે ઉજવતા યદ જરો કુદરતથી બદુ દૂર નીકળી ગયા પછી, અતરીક્ષામાં દૂર-સુદૂર જઈ આવ્યા પછી, અણુમોગ્ન-હાઇડ્રોજન બોમ્બના પ્રત્યક્ષી વિરોધ સાલજ્યા પછી, માનનીને લાગ્યું છે કે પૃથ્વીનો આપણે ગ્રહ મનોનો છે અહીં જ રહેવા જેવું છે-મન કુ રતને ખોગે છે કુદરતની સવાદિતાને તોડનામાં કોઈ સિદ્ધિ હાસલ થવાની નથી કોણુ વધુ સુખી છે, કેપ્ટન નીલ આર્મસ્ટ્રોંગ કે ભારતના મામદાના ખરબચા રસ્તા ઉપર ક્યારેક કરીને માફ હાકલે જતો નિર્ધન ખેડૂત 'કર્ણુમધુર વધુ શુ લાગે છે, અતરીક્ષાનાનો ધરનાટ કે માટે જોડેના બળદની કંઠે બારેન ધૂધરમાળ' અરે, કોઈ તો મોનો આખા વધુ સારુ શુ છે, માન લાખ

• જ્ઞાન ગમતું નથી !

કમોગિયામાં એક વધુનાર અમેરિકા જઈ બરાણુ છે નરોત્તમ સિદ્ધાંતકે દેશવટો નીનો એટલે ત્યાં સામ્યવાદીઓ ધુસી ન જાય તે માટે અમેરિકાન રી-નો જતાની સાથે જ ઉત્તર વિયેટનામી તેમજ વિયેટનાંગો પણ જગમા ઉતર્યા છે ખૂનખાર લગાધ્યાં થાય છે જાને પહેલે ખુવારી નોધાય છે મેકો-ગ નદીના પાણી યુદ્ધની હવાથી લાન થઈ ગયા છે ચીનને તો આવી પરિસ્થિતિમાં ફેદી પડ્યું બદુ આસાન યદ પડ્યું છે, અને તેણે રખેલે ચેતવણી પણ આપી દીધી છે નિકચન સાહેબે કહ્યું છે કે જૂનના અત

પહેલા અમે એશિયા શિંગ યાત્રી પગ કાઢી લેશ અગાઉ મે વાર અમેરિકાએ આ વિસ્તારમા માર ખાખો છે રિપેટનામમા પણ અમેરિકાની વિરાટ શક્તિને નાખણ દેખાવાનું નિહાળ્યું છે છતા કમ્મે યામાથી દબા પાછા ખેચી લેવાની આગતમા અમેરિકા સમન મેળની રચુ છે એવો સમન ચીનને પણ મંગે જ છે રખતગીરી કરવાની આદત મહારા ન્યોને પડી ગઈ છે એમને પડી દેવ તે નો દંગે કેમ ટાળી ?

રાહરથ

વિગાખાપત્ર ખાતે ડાઈવિન નોંઝ હીન ઉપર તોફાનની એનવથુ આપતુ રાહરથ ગોઠાડતું તેનાથી ભારતીય હવામાન શાસ્ત્રીઓને બદ્દ જરૂરી સુવિધા સાપડી છે કુન આના સાત મધ્યે પશ્ચિ પૂર્વ કિનારે અને એ પશ્ચિમ કિનારે જામા કરવા યોજનામા આ સૌ પ્રથમ છે બગાળના ઉપસાગમા અવાર નવાર તોફાનો ઉદભવે છે અને પૂર્વ કિનારાના શહેરોમા તેનાથી જનમાનને ખારાવાર નુકસાન થાન છે આ રાહરથ ત્રીજી આની રહેમા તોફાનની ખમર રજ કનાક અગાઉ મગશે તેથી સાવધાની તેમજ તકેવગી રાખનાનો અવકાશ મળી રહેતો બગાળનો ઉપસાગ તોફાનની ગણાન છે થોડા વર્ષો પૂર્વ મનુકોડિ ઉપર નાનકેતુ વાગગોઠ હજુ સ્મૃતિપર ઉપાધી બૂસાનથી હવે તો અનમાશમા હવામાનની માહિતી આપતા ઉપ ગ્રહો ચોરીશે નાક ફરી રહા છે તેમની પામેથી પણ શક્ય માહિતી ઉપન થ કરવા મુનષ, ખાસ દિલ્હી, કનકતા ખાતે બુમિ મધ્યે છે આ રાહરથ ડાઈવિની જપાન રેડિરા કપતીએ બનારી આપતુ છે પણ હવે પરીના રાર ભાગત ધનેકટ્રોનિકસ મેગ્ગોર તરફથી પૂરા પાડવાની યોજના છે જનારે આ સાતે મધકા કામ કરના થઇ જશે ત્યારે દરિયાઇ તોફાનને લગતી માહિતી જે સ્ટીમરો અને વહાણો મરફત આપત થાન છે તે કંઠગી સ્વસ્થાનો અત આરતે

અતિપરિચયાત્

એવરેસ્ટ ઉપાગ્રહાની દૃકીએ વિજય મેગ થા એ વાત અખમાગેએ પણ ખામા-થ રીતે જાપી સૌ પ્રથમ એડમડ દિવેગી અને તાનસિ મે ન્યારે પ્રથમ

પદાર્થો કરેતુ ત્યારે આખી દુનિયા એ સમાચાર સાલજામા અધીરી થઇ હતી તશિનાએ પ્રથમ સ્પુટ નિક છોડ્યો ત્યારે સૌ કોઇ આકાશ તરફ મીટ માડીને માડીને તેને નિહાળવા તરફાપડ થઇ ગયા હતા અમેરિકન અવકાશ યાત્રીઓ ચદ્ર ઉપર ગયા તે પહેલા વ્યારે સૌ પ્રથમ માનવી અવકાશમા ફૂટે માડીને પાગળ ફોઈ ત્યારે પણ સૌના ખાસ અહર ચડી ગયા હતા વિમાનની હરણુધાગ આગળ વિરાટ સિદ્ધિઓ વાગણી મનતી જાય છે જિનાસા અને જનકન પણ બંધી જની મેસે છે આનતી કાને કોઇ એવરેસ્ટ પર જશે તો તેને માટે ટાઇને નવાઈ લાગશે વાસમી સદી પૂરી થશે અને એકવીસમી ચાલતી થશે ત્યારે દૈનિક ધાપઓની પ્રથા ખમ થઇ ગઈ હશે-દરેક વરમા દેનિશિ દર ગોઠવાઈ ગયુ હશે અને તેમાની નીકળતી પરીઓ કાણુર્ધમા ઇતિહાસ-નો બૂનકામ જની ગઈ હશે વિજ્ઞાનનો અતિ પરિચય કરા જઇને અપકમ

કલાપીનો કેકારવ

રાષ્ટ્રી પક્ષી મોર અને તેની વસતિગણુનગી ' ભારતમા પ્રત્યંવાર ગુજગત શક્ત્યના સોગંદ પ્રદેશમા માયરોગથી વેરાવળ સુધીના કાકાગ પ્રદેશમા પ્રથમ મોજાપુડી થઈ ગાના સમાચાર અવાનમ દપખી પડના અને લાગ્યુ કે મેગનન મેગપલ સર્વે દ્વારા જો આ કાર્યક્રમ નકમ થયો હતો તો પરી પ્રચારમા ચૂપગોદી કેમ ? અને સન નો બીજો તમકકો શર થયો ત્યારે તો નાણુકા મજ પક્ષી તરીકે મોરની ન્તા અનેાખી રહી છે તેના માથાની કલગી, ડોકનો વળાક અને મોગપિન્ના અગમજગમ રમિલાવર ઉપર દુનિયા આફ્રીન છે તમારે કમા કરતો મોર એક વિરન દસ્ય છે ? નને ખુલ કરવા મનુરે વાલ કરે છે એમ સૌ કોઇ માને છે પણ દેનમા તે ગુ રૂપ ભયુ છે લાના ' વર્તીસતુમા મધૂરની કેકા તેતુ અરિભાલ્ય અગ જની રહે છે મોગપિરનો મુગટ તો રૂણુ કોવાને પણ વકાનો લેને ઉવાનુ મોગને બદ્દ કાવનુ નથી-ગે છે ત્યારે તે વરવે લાગે છે પણ પુનામા પગ ઉપર તેનો કમ્મે અનન્ય રને છે અને

નવનવા શહેનશાહોને ખેસવાના આસન
મયૂરને આકારને સ્વીકારે છે મોરના ઈંડાને ચિતરામણ
ન હોય એમ સૌ કોઈ માને છે મોરને રાષ્ટ્રીય પક્ષી
તરીકે જાહેર કરવાથી ખસ નથી તેની રક્ષા માટે
અસરકારક પગલા જરૂરી છે મોરનો ચિહ્ન સરેલાઈથી
ઘર્ષ શકે છે અને તે પણ જાને ખૂબે દુનિયાથી અદીક
સિદ્ધનો ચિહ્ન કરવા માટે પરવાનગી મેળે તો પણ
તે સહેલ નથી મોર તો મેળે ત્યાં મળી આવે છે
તેનું રૂપ તેનું વેરી છે માટે જ તો કવિએ
કપકો આપીને કવુ છે આતુ રૂપ લઈને મૃત્યુનોકમા
શીદને આપે ? પણ હો ન્યારે તે આ ન્યા છે ત્યારે
એનું ઈન્ત કરીએ

ભૂતાન સિક્કિમ

નેપાળના મિત્રજનુ અનુકરણ કરતા ભૂતાન
અને સિક્કિમ ધ્રાવ્ય તે રાજાશાસિક છે ચીનના પડ
ખામા નરાઈને નેપાળ બારન સામે બસાય વિતારે
આપણા રાજપુરુષો પૂઠી પટપટાવે છે ભૂતાન અને
સિક્કિમ નીનથી દૂર રથ્યા છે નીનમા તેમને રિજાલ
નથી એટલે જ તેમની ઈન્જા એરી રહે છે કે નારત
પટ્ટ ક રદાન અને તાલેતરમા રાષ્ટ્રપતિ ભૂતાનની
ચુનાકાને ગયા તે સચકે હનુ કમનમીમે તોડાની
ઝાવાનને કારણે તેમની સિક્કિમ ધાના લકષ્ય ન
બની પરતુ ભૂતાન અને સિક્કિમને પણ નજીક લાવવા
બારન આતુર છે એમ છેલ્લા અરેવાનો ઉપરથી લાગે
છે ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ સિક્કિમની અજાનતા વધુ છે
કેમકે યુધી ખીલુમા બ્યા તેની હદ પૂરી થાય છે
ત્યાં ચીનાએ ધાણુ નાખી મેકા છે વળી સિક્કિમમા
ઘર્ષ આસામમા આવી શકાય અને તેને રિખુદ પાડી
શકાય ભૂતાનના હોમ્મે દોર અને સિક્કિમના ચોન્ચાન
વધુ સ્વતંત્રતા ઈન્જા છે અમેરિકાની પાયમી કનાર

અદીથી ચીન ઉપર બારિક નજર મેળે છે બ્યારે
સવિરો જાન્યુત રહેવાની જરૂર છે

મોઘેટ ખનિજ

છાટા ઉદેપુર પામે આંખાનગર વિસ્તારમાં
ગુજરાત ખનિજ વિકાસ નિગમે જાહેરોરે જે
કિંમતી ખનિજની શોધ કરી, પાંચ વર્ષના ગાગામાં
સવાયાર કરાડ રિસાના ખર્ચે એસિયાનતમા મર્વ
પ્રથમ શુદ્ધિકરણ પ્લાન્ટ ામે કરી કુદરતપાનુ
ઉત્પાદન શરૂ કરવા ધાર્યું છે તે ખીના ગોલવત્ર ડે
આ કિંમતી ખનીજનો દુનિયાભરમા જેટલો જરૂર
પ્રાપ્ત છે તેનો આક્રમે ભાગ, નાનખખા ફક્ત
આ તાકગર વિસ્તારમા જ મેળે તેમ છે ચાન
કારખાનામા દરોજ ૫૦૦ ટન ખનિજ શદ કરાને
તેમથી સવાસો ટન કુદરતસાર ઉત્પાન થો ખીન
આનુાગિક ઉર્લોગો પણ અસ્તિત્વમા આવશે આ
કારખાનાના ખીન તમકમામા રપ કાંડના ખર્ચે
એનમિનિસ પ્લાન્ટ ામે થશે આ વિસ્તાર
આદિવાસીઓના પગલ વિસ્તાર છે અને સારા રમ્પા,
વીળળી પાગીરવડે ઇલાદિ હવે વધુ અને નધુ
મ્રમાગુમા ઉપનય થતા રહેને આ ખનિજની
શોધી બારને વર્લ્ડવાડે થથી મે કરે રૂપિયનુ
રિમામથુ મળી જશે વળી આદિવાસી નોમન
અવનગરજ ઈજા બિનુ આવને અનિજ સગોનની
બાનમર્મા ગુજરાત સરકાર રિમે કારિન અને અમે
કરુના રિમાષ્ટ મોજેકને પગ આની જેમ
સરગાપૂર્ક વિકસાને તો ભારતના નકમામા ખનિજ
સમૃદ્ધિ બાળમા ગુજરાત આગા પરનો ભાગ
ભજવી શકે ગીર જગનો વિસ્તાર વધુ સરોધન
માગી રલો છે બરમા પણ ખનિજની લકવતા છે

‘મનુષ્ય આ લોક અને પરનેકાની વાતો કરા કરે છે પરતુ શુ બને એકમીમથી લિન છે ?
આવો ! આપજે બધા સત્ય મોતિએ અને આ સચાર પોતાની મેળે સ્વર્ગ બની જશે બે આપજે
જૂકુ ભાલીએ તો આપજે તેને નરક બનાવીએ છીએ એક આચરણ જ સ્વર્ગ છે અને દુરાચરણ જ
નરક છે જે કઈક કટ્ટુ છુ તેના સાક્ષી ભગવાન છે’

“તાડુ જ આ શરીર છે, જેથી માડુ પોતાનું કશું નથી માડુ મન પણ તાડુ છે, જેથી
માડુ પોતાનું મન પણ માડુ નથી વુ જે માડુ સર્વસ્વ છે તો પછી હું કોઈ નીજને માગી કેવી
રીતે કહી શકું ? ન્યારે સર્વ કઈ તાડુ છે ત્યારે હે ભગવાન, શુ માડુ પૃથ્થ અસ્તિત્વ છે ?” -વસવ

મને નરસિંહ મહેતાએ શું કહ્યું ?

શુરુઆત મહાલકલ

એકવાર હું જૂનાગઢ ગયો ત્યાંમે ગિરનાર દેવતાના પ્રાણદાયક દર્શન તો કર્યાં, પણ પરમ ભક્ત નરસિંહ મહેતાના પણ દર્શન કર્યાં.

વાન આમ બની-એક સવારે હું નરસિંહ મહેતાના ચોરામા ખેડો હતો અને તેમનું લાગણી પૂર્વક સ્મરણ કરી રહ્યો હતો તેમના સ્મરણ દરમિયાન એક છત્રી મારી આપ સારમે તરી આવી બકરાગજ હરિજનનાસમા મરન થઈને ઇશ્વરભક્ત કરી રહ્યા છે સાબળનારા એકરમે ને એકમને તેમનું ભજન સાંભળી રહ્યા છે રામ-નામના જાદુથી તેમનું ધર્મ ગના છે તે જૂની ગયા છે કે ચોતે બગી છે, અને ખીજ વર્ણના લોકો તેમને ધિક્કારે છે તે લોકોની વચ્ચે જે જે ન્યાત-જાતનો બેદલના છે તેનું જાન પણ તે જૂની ગયા છે તેઓ જીવનના એકતા અનુભવી રહ્યા છે આરેશમા આવીને લાકનગજ વાળ કરવા લાગે છે અને સાથે સાથે એક ધૂન પણ સાંભળના ને મગધવે છે

હરિ, બોલ, હરિ, બોલ, હરિ, હરિ, બોલ !
મુકુંદ-માધવ, ગોવિંદ, બોલ !
બધ છે આ દ્વાર દિલના

કૃપા કરીને બોલ !
હરિ બોલ !

અચાનક કોઈનો પગ મને લાગ્યો અને મારી આંખો સામે જે છત્રી હું જોઈ રહ્યો હતો, તે લુપ્ત થઈ ગઈ મેં આંખો ઉઘાડી ને ઉપર જોયું એક વૈષ્ણવ ચોરાની પ્રતિષ્ઠા કરી રહ્યો હતો અજાણ્યે તેનો પગ મને અડી ગયો પણ તેની પ્રતિષ્ઠા તો આનું જ હતી

તે જ વખતે કયાકયી 'વૈષ્ણવજન તો તેને રે કનીએ, જે પીડ પરાઈ આજે રે,' ભજન ગાનું સભાગયું પણ તે કોણ ગોષ્ઠ રજુ હતું, તેની ખબર ન પડી હું તરવીલ થઈને તે ભજન સાંભળી રહ્યો

પૂજ્ય ગાધીજીની યાદ ત્યારે મને બહુ જ આવી અદરથી કોઈએ મને પૂછ્યું 'આ આપણા બાપુ ગાધી, હના નરસિંહ મહેતાનો અતાર તો ન હોય ?'

ભજન પૂરું થયું વૈષ્ણવની પ્રતિષ્ઠા પણ પૂરી થઈ દિવસ ચક્રો હતો તેથી હું પણ મારા મિત્રના ઘરે, જ્યાં હું જાતે હતો, પાઠો કર્યો

પણ હજી હું મારા મુઠામે પહોંચ્યો ન હતો ત્યાં કોઈએ મારા ખભા પર હાથ મૂક્યો તેથી મેં ફરીને જોયું, પણ કોઈ ન દેખાયું એવામા મિત્રનું ઘર આવી પહોંચ્યું પણ જોવા હું એ વરમા પ્રવેશવા બંધ છું ત્યાં ફરી કોઈએ મારા ખભા પર હાથ મૂક્યો મેં મનમા વિચાર્યું પૂછ્યું 'તમે કોણ છો ?'

'નરસિંહ મહેતા'

'હે ? મેં આમર્થ્ય પૂછ્યું

'હા'

'તો કૃપા કરીને ભક્તરાજ, તમારા દર્શન સપૂર્ણપણે આપો ને'

'તે તો મેં પહેલા જ આપી દીધા છે

'ક્યારે ?'

'મારું વૈષ્ણવજન ભજન જ મારું સાનુ સંસ્પર્શ છે'

'પણ મેં તો ફક્ત ભજન જ સાંભળ્યું, તમને તો જોશ જ નહીં'

હું મારા ભજન પાછળ જોમો હતા'

એ સાંભળી મેં હું ખભાં સ્વરે કહ્યું 'મારું કેવું દુભાવ્યું' આંખો હાંવા છતાં ભક્તરાજના દર્શન કરી રહ્યો નથી'

પછી ભક્તરાજનો હાથ મારા હાથને સ્પર્શ્યો,

'શું છે મદાગજ' મેં નમ્રતાપૂર્વક પૂછ્યું

ભક્તરાજે જવાબમાં કયું 'અનેકવાર તે મારું એ ભજન સાંભળ્યું છે પણ ખીજની પીડા અનુભવ વાનું હું જરામે સીંખ્યો' તારી તોમરતિ

અનુ ૫૪ ૧૨૨]

મહાકવિ કાલિદાસ રચિત 'કુમાર સલ્લના સાતમા સર્ગમાં, ભગવાન શકર સાથેના પાર્વતીના લગ્નનું લોકોત્તર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ લગ્ન ત્રિશે સામાય સ્ત્રી-સમુદાય આનંદવિભોર કુતુહલનું મિત્ર કાનિદામે આ રીતે ઉપસાડ્યું છે

મહાદેવની જનન જ્યારે નગરમાં પ્રવેશી ત્યારે એક સ્ત્રી મણિની માળા ગૂંથી રહી હતી જન આવવાનો શોરબકોર સાંભળીને તે માળા ગૂંથવાનું પડ્યું મૂકી શેરીમાં દોડી ગઇ મણિ આમતેજ વેરાઈ ગયા અને માળા અધૂરી રહી ગઇ થોડીવારમાં તે આખો રાજભાગ રૂપસુદરીઓથી ભીરણ થયો ભગવાન શકરની અપ્રતિમ પ્રતિભાનાં દર્શન કરતા કરતા સ્ત્રીઓના હૃદય એમની આખોમાં પ્રગટ થવા લાગ્યા

'તત્રાનનીર્વામ્યુનદત્ત કરતા એટલે કે હિમાનથને આગણે જ્યારે ભગવાન આવ્યા ત્યારે વિષ્ણુના કાચનો ટેકો લઇને શકર પોતાના વાહન ઉપરથી નીચે ઉતર્યા - જલો કરદના વાહનમાંથી આદિત્ય બહાર આવ્યા ત્યાંથી શકર હિમાનથસનમાં આસા જ્યાં જ્યાં પહેનેથી એમની પ્રતીક્ષા કરતા મેઠા હતા, એમની પાછળ પાછળ ઈંદ્ર તમામ દેવતાઓ સંપત્તિ', અને આખો ગણ સમુદાય પણ આવી પહોંચી

ત્યાંથી રેણુમી નર પદેરેલા મહાદેવજીને હિમાલયનો સેવક સમુદાય શણીવાસમાં લઈ ગયા, જ્યાં પાર્વતી પણ નિહનું સ્વાગત કરતા તેવાર થઇને મેઠાં હતા 'મુકુલ ગણ કુસુ કુમાર્યા' એવા પાર્વતીજીને જોઈને શકરનું હૃદય પ્રસન્નતાથી પરિ

પૂર્ણ થઈ ગયું, નિર્મળ થઈ ગયું

સ્વામીને જોઈને નવવધૂ શરમાઈ-ગઇ છતાં એની આખો શકરની આખો સામેથી દૂર કરી શકી નહિ સ્વજનોથી વીટાયેલી સ્ત્રી, પતિ સામે કયા સુધી જોઈ શકે? પાર્વતીજીએ એના લગ્નરીક્ષ નેત્રો કમગપત્રની જેમ નીચાં ટાળી દીધાં, અને લગ્નવિધિ માટે તેવાર થઇને બેઠા

વાતાવરણ અત્યંત પ્રસન્ન મધુર હતું, પ્રકૃતિના હેઠાં મરક મરક થતાં હતાં પવનમાં માદકતા હતી યજ્ઞ વેદીની ધૂમનરીંજી, ન સમજાય, ન સંભગાય એવા દામ્પત્યરસોત્રો જાણે કે ગાતી હતી.

ત્યાં હિમાનથના પુરોહિતે હસતા હસતા નજીક આવીને પાર્વતીજીને હાથ શકરના હાથમાં મૂકી દીધો જન્મેનું આ પ્રથમ હસ્તમિતન અત્યંત રોમાંચકારી હતું પાર્વતીજીનું હૃદય ધક્કા લાગ્યું અને શકરની આમળાઓ પરસેવે બીજાઈ ગઇ એ હાથની વચ્ચે બેઠેલા નટખટ કામદેવે જાણે કે અત્યારે મેં હૃદયને એક કરી દીધા હતા મદ્યેનો મનસિંગ જાણે કે વિજયયાત્રાએ નીકળ્યો હતો /

અમિ પ્રશ્નિણા વખતે ચારે ચરણો સાથે ઉપડ્યાં હતા ખરે, પણ જનેની આખો તે બધ જ હતી એકબીજાના સ્પર્શને લીધે જન્મેના હૃદય અનેક સંવેદનોમાં આભોટતા હતાં દ્વિત-અત્રેતમાં જોતપ્રોત થઈ રહ્યું હતું

વર્ગોની તપશ્ચર્યા પછી તપશોભના પાર્વતીને ઈંછિલુ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું સો દર્પે-સપમની સાથે છેગછેગા આખી હતી

ભારતની પ્રગતી એવી કદ પૂર્વ તૈયારી હતી જેને લઇને તે માધીજને અનુસરી સ્થપી અને તેમના કાર્યક્રમોને સફળ બનાવી શકી ? આ પ્રશ્ન ઘણો જ મહત્વનો છે એનો ઉત્તર એ જ આપી શકે જે ભારતનો અને વિશ્વનો ઇતિહાસ સારી રીતે જાણતો હોય ભારતની પ્રગતી શક્તિ અને અશક્તિ તેને વશપરંપરામાં મળેલા પુરુષાર્થનું જ ફળ છે

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ જ આપી શકે જેણે સમાજશાસ્ત્રનું જીંડુ અધ્યયન કરીને એ જાણી લીધું હોય કે હજારો અને લાખો માનવીના જીવન પર ક્યાં ક્યાં ખળો અસર કરે છે અને એ અસર ક્યાં સુધી પહોંચે છે

અને ભારતમાં તો આના પ્રશ્નો ઉત્તર એ જ આપી શકે જેણે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો અવધાન, ચિંતન અને અનુભવ ક્યાં હોય, એ શાસ્ત્રમાં તો વ્યક્તિ અને સમાજ વચ્ચે બેદ પશુ નથી રહેતો ભારતના સ્વતંત્રતા આત્મચાલના બાબે વડે જે કાર્યો ક્યાં તેની અસર વ્યક્તિઓના જીવન પર પશુ પડી અને સમાજનું ધોરણ પશુ જાંચું આવ્યું

આત્મચાલના જેમ વ્યક્તિ અને સમાજનો બેદ નથી તેવી જ રીતે જડ અને ચેતનનો બેદ પશુ નથી ભૌતિક વિદ્યા આત્મિક વિદ્યાથી ભુદી છે, એવો બેદ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ રાખ્યો નથી દલીલને ખાતર, બાળક જેવી ભુદિવાળા પોકાને સમજવાના ખાતર, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર ગમે તે બેદનો સ્વીકાર કરી શકે છે, પરંતુ છેવટ તો આત્મચાલ માટે એકત્વદૃષ્ટિ એ જ ખરી દૃષ્ટિ છે,

ગીતામાં પ્રકૃતિને જ આધ્યાત્મ કહેલ છે એ વ્યાખ્યાનો લાગુ ઉમાવીને આપણે કહી શકીએ કે ભારતની આવી પ્રકૃતિને ઝોળખ્યા વિના ન તો કોઈ ભારતના પુરુષાર્થને સમજી શકે છે કે ન તો ભારતને યોગ્ય એવી પ્રેરણા આપી શકે છે

જ્યારે આપણી સમક્ષ એક સવાલ ઉપસ્થિત થયો છે ત્યારે ઉપર વર્ણવેલ ત્રણ પ્રકારની યોગ્યતા

હોય કે ન હોય છતાં કદાચ વિચાર તો કરવો જ બોધ્યો

આ પ્રાચીન દેશમાં ચેતના જગવવાનો ભાર જે વ્યક્તિ પર નાખવાનો હતો તેને ભારત-ભાવ્ય-મિમાન્સા તૈયારી માટે દક્ષિણ આફ્રિકા મોઝામ્બિક જે રક્ષણને જેટલું આપણે આજે સમજી શકીએ છીએ એટલું એ દિવસોમાં કોર્નના ધ્યાનમાં પણ નહિ આવ્યું હોય અને આજે પણ આપણે એમ થોડું જ કરી શકીએ કે એ વંદના પાળાનો બેદ આપણે પૂરેપૂરો સમજી શક્યા હીએ ?

અરેજોને આ દેશમાં કાઢવાના પ્રયત્નો ફોરોએ પણ ક્યાં અને આપણા દેશના હિંદુ-મુસલમાનોએ પણ ક્યાં કેટલાક પ્રયત્નો તો એના પ્રકારના હતા જેને લઈને અરેજોનું રાજ્ય અહીં વધારે મજબૂત થઈ શક્યું ઇ.સ. ૧૮૫૭ થી ઇ.સ. ૧૯૦૭ સુધી આપણે જેટલા પ્રયત્નો ક્યાં તેનું પરિણામ ૧૯૫૫ સુધીમાં જળાયું અને ભારતના મુલ્યમિતકોએ નિર્ણય પર આવ્યા કે જે રસ્તે આપણે જઈ રહ્યા છીએ એ રસ્તો રાષ્ટ્રને સુકામ પર નહીં પહોંચાડે યુદ્ધનો શાક આપણે અજમાવી નેયો વિનિતિ તેમજ વિનયનો માર્ગ ખલુ અજમાવી એવો ઔદ્યોગિક પ્રગતિમાં આપણા કોશલ્યનો અભાવ અને અરેજોના દડા વિરોધને બેઠને ત્યાં પશુ આશાના કિરણો દેખાયા નહિ લોકોમાં સમાજ-મુદાગના આદોનનો ચલા ધર્મનિષ્ઠા વગેરે તેના પ્રયત્નો ચલા, આ બધાની કદ ને કદ અસર તો થઈ જ, છતાં દેશની રતન નતાનો ગાંઠ દેખાયો નહિ

ક્રાંતિકારીઓના પ્રયત્નો તરફ લોકોની સહાયનુ-બૂતિ ઘણી હતી તેમના આદોલનને રાષ્ટ્રદંડના હાર્દિક આશીર્વાદ મળી ગયા હતા છતાં પ્રત્યેક મન યેવા રસ્તા માટે તૈયાર ન હતું એ પાશ્ચાત્ય દેશોનો ઉપાય હતો અને પશ્ચિમના રાજ્યકર્તાઓ એનાથી પરિચિત હતા, તેમ જ તેનો ઉપાય પણ તેમની પામે હતો, જે અહીં પશ્ચિમ કરતાં પણ અસરકારક સાબિત

ધયો. આવા સંજોગોમાં ગાંધીજીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં એક ભારતીય ઇલાજ અજમાવી જોયો: દક્ષિણ આફ્રિકામાં ન તો આપણું રાજ્ય હતું કે ન તો આપણે દેશ હતો, ન ત્યાં આપણી બહુમતી હતી કે ન ત્યાં આપણું વાતાવરણ હતું, તે છતાં ગાંધીજીએ ત્યાંના રહન અભણ, લગભગ સંસ્કારહીન તેમ જ બધી રીતે કમનસીમ એવા ભારતજનોની સહાય વડે એક અદ્વિતીય ચવાળી ખતાવ્યું.

આધુનિક સાધનોથી સજ્જ સરકારોના મુકાબલે કરવાવાળા ગાંધીજી ભારતીય સભ્યતા, પર્મનિષ્ઠા, આત્મશક્તિની વાતો કરતા હતા દેશે જોયું કે આપણી પ્રાચીન સભ્યતામાં કંઈક લોકોત્તર તેજ છે અને તેના બળ વડે આપણે પશ્ચિમનો સામનો કરી શકીએ છીએ.

આપણે હંમેશાનો સાધારણ અનુભવ છે કે ભારે દોષ વરસેલી બિમાર હોય તેવા માણસની તબિયત જોવા જઈએ છીએ ત્યારે સાધારણ રીતે લોકો કહે છે 'અરે ભાઈ, લગવાનની લીલાની ચુ વાન કરવી !' અને એવો પેથિક દવાઓ કરી, યુરોપિયન ડોક્ટરોને બોલાવ્યા, મોટી ફી આપીને સિરિસ સર્જીને બોલાવ્યા, આયુર્વેદિક દવાઓ કઠી, હોમિયો પેથિક દવાઓ પણ અજમાવી, મંત્ર, નંત્ર શુદ્ધિ સાતિ માટે ચોંચ પુનઃરિધિ વગેરે કર્યાં, પીર અને ઓળિયા જોની પણ મદદ લીધી, બધું કરી જોયું, પરંતુ દોષ ચીજ વડે કાયદો થયો નહિ રોગ વધતો જ ગયો એવામાં બાળુના જ ગયગાયી એક સાધુ આવ્યો. એણે જંગમની જડીભૂટી આપી અને તેની શરતોમાં માત્ર મીઠું ખાવાની બધી હતી જેને તેઓએ કદી સાંભળે થઈ ગયો. સતેના ઉપાય અજમાવવાની ના ન પાતી જેટલે કદ: કાજ કળ્યાયક ખમર જ નથી પડતી કે કયો કસબ અને કયો ઉપચાર અસરકારક સાબિત થઈ શકે.

ગાંધીજી પ્રત્યે લોકોના દિવમાં માન હતું ગોખડે જોવાએ પળુ એમની પ્રશંસા કરી હતી રાજકીય પક્ષપક્ષીમાં ગાંધીજી પડ્યા ન હતા સરકારી કમિયારીઓની તેઓ કદર કરતા હતા નિની પદને તેઓ પોતાના આધ્યાત્મિક બધુ ગણતા હતા અને ઉમ પક્ષના તેઓની તેઓ કદર કરી શકતા હતા ક્રાંતિવાદીની સખન નિંદા કરવા છતાં તેમની બહાદુરીની તેઓ કદર કરતા, એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાને તારિવક અરાજકતાવાદી પણ ગણાવતા હતા.

આવી વિચિત્ર વ્યક્તિ પર દેશનેતાઓને વિશ્વાસ

કેમ જોડે ? ગોખડે એમના 'હિન્દ સ્વારાજ'વાળા સિદ્ધાંતને પસંદ નહોતા કરતા, તેમજ લોકમાન્ય નિયક તેમની વિનીત પણ તરફની ભાવનાની પ્રશંસા કરી શકતા નહોતા. ક્રાંતિકારી તે ગાંધીજીને એક તત્ત્વજ્ઞાન પામક સમજતા હતા તેમની કિંમત વિરોધ કરવા જેટલી પણ ન હતી એવો ક્રાંતિકારીઓનો અભિપ્રાય હતો. પરંતુ જનતા કહેતી હતી કે આજ મુખી અને આ બધા શાળા લોકોના દરેકે દરેક ઉપાય અજમાવી જોયા છે. દેવે એક જંગમના સાધુ આવ્યો છે, જે ધર્મની ભાષા બોલે છે. રૂદિવાદી નથી, પરંતુ ત્યાગી, સંયમી અને તપસ્વી છે. આપણા જેની સાધારણ ભાષામાં વાન કરે છે, સતેના મનનું સમર્થન કરે છે. ગોરા લોકો સાથે તેલે બધાથી પણ કરી છે, તે આવો એની વાન અજમાવી તે જોએ અને વાત પણ કેવી ? આપણા રાષ્ટ્રીય સ્વભાવને અનુકૂળ ખર્ચ તે છે જ નહિ, જોખમ છે ખરું પરંતુ તે પણ વધારે નથી અને કોઈનું ખરામ કરવાની તો વાન જ નથી.

કેટલાયે ધૂની ગાખડે ગાંધીજીને મળ્યા. ગાંધીજીએ હેલનું પરિમમણ કર્યું આમેલુ રિમાચવ કર્યાં અને જેને તેઓના ગાંધીજીના હૃદયના તાર રાષ્ટ્રહૃદયના તાર સાથે જોડાઈ થઈ ગયા. સાચી વસ્તુ તે છે કે રાષ્ટ્રહૃદય અને ગાંધીજીનું હૃદય ખરેખર એક જ હતા. એક હતું મન્યુતહૃદય અને બીજું હતું મુખહૃદય 'દીપથી દીપ પ્રગટે છે' એ સિદ્ધાંત આ જગતનામાં ગાંધીજીને વિશે સફળ સાબિત થયો. દૂકમાં કદીએ તે બધા ઉપાયો અજમાવીને નિરાશ થયેના દેશની વચ્ચે ગાંધીજીએ પોતાના જનને નિદાણી ચાલે અને એક અખતરો કરીએ એવી ભાવનાથી લોકોએ એમને અતના આ ગાંધીજી લોકોના મનની વાણી જ બોલતા હતા હમનેરા વર્ધિ આવી આવતી ભારતીય સંસ્કૃતિ તેમજ ભારતીય પુરંચના ગાંધીજી પ્રતિનિધિ હતા ગાંધીજીને ઉપાય આપતી રાષ્ટ્રપ્રકૃતિને અનુકૂળ હતો તેથી જ લોકો એમને અનુસરવા તૈયાર થયા અને ગાંધીજીના ઉજ્જવળ આદિચને લઈને જોખમને રસ્તે એમની માઠા જવામાં લોકોને જરાપણ સંકોચ થયો નહિ.

લોકોએ ગાંધીજીનું નેતૃત્વ હસતે વડે માન્ય કર્યું જેના ઊંચાં અંતિકાસિક કારણો પણ છે, જેની વિચારણા પણ આપણે જ કરવાની છે.

ત્યા વોર આપણા દેશમાં વિદ્યાર્થીઓએ બહુ મોટું આદોનન કર્યું હતું તેઓ કેકકાણે પોતીસો સાથે બાબડી પડ્યા હતા જસો સગાવવાના, પેટાન પપોમાં આગ લખાવવાના અને ટ્રેનનો રોડી દીધાના સમાચારો સાંભળી અને વાંચીને મારા આત્માને ઘણી શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ હતી

એના દેશને શું કહેવો જ્યાં આદોલન ન થતુ હોય ? અને એવા આદોનનને શું કહેવું કે જ્યાં પોલીસ સાથે મારામારી ન થતી હોય ? ત્યાં ગઈવાન-સામાન તોડવો કે જસો સગાવવાની, -તો એ તો કોઈ પણ દેશની સમૃદ્ધિ માટે અત્યંત આરત્યક છે જૂનો સામાન સગામીને નવો સામાન આવે છે, જેથી દેશનો વેપાર પણ વધે છે પાઠના આદોનનને કારણે કેટલીય કોનેએમાં નવું મનિચર આ યુ છે જે વીસ વર્ષ સુધી આવી ચકે તેમ નહોતુ જ્યાં જ્યાં જૂના અધ્યાપકોની તુકસાની થઈ છે ત્યાં ત્યાં નવા અધ્યાપકો આવીને આ શું આદોનનને કારણે તો થયું !

આ દેશમાં કોઈ કોઈ લોકો એવા પણ છે જે આદોનનોથી ધૂણા કરે છે તેમના વિચારે તો આ દેશ મહાની જેમ પડ્યો રહેવો જોઈએ અને જૂની ખમો અને જૂની ટપાન કચેરીઓથી કામ ચાલુ રહેવું જોઈએ આવા પ્રકારના લઘુમતી લોકો આવા આદોલનોને માટે વિદ્યાર્થીઓના દોષ કાઢે છે તો ક્યારેક અધ્યાપકોને જો વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો સાથે મળી ગયા હોય તો બધા હોનો ટોપલો સરકાર પર દેખાતો હોય છે પણ મારો તો દર વિશ્વાસ છે કે આવા મહાન આદોલનો માટે કોઈ પણ પક્ષને રોપિત કરવો એ તો આ દેશના પ્રતિકાસની પણ વિરુદ્ધ છે અને સાથે જુઓળની પણ ! જે ગાંધીજી દાઢીકૂચ કરી ચકતા હોય તો વિદ્યાર્થીઓ દઢાકૂચ માટે કરી ન શકે ?

કહેવાય છે કે પહેલાના જમાનામાં વિદ્યાર્થીઓમાં ઘણી શિસ્તતા હતી એકન-એ ચુરુજના

કહેવાથી પોતાનો અગૂઠો એવી રીતે કાપીને આવ્યો હતો, જેમ આજના વિદ્યાર્થીઓ પોતાના અધ્યાપકોને સિગારેટ રજૂ કરે છે અવનત અમારા કોઈ અધ્યાપકે અમારી પાસે અગૂઠો નથી માગ્યો, પણ એકવાર મારી અગૂઠીની ટી જરૂર માગી હતી ખેર ! અમારા જમાનાની અમે વાત શું કરીએ ? એ દિવસોમાં તો અનુચાસન જરૂર કરતા વધારે હતું અને એનું પરિણામ એ આન્ય કે અમારા આરિગ્ધના વિકાસ ક્યારેય થયો જ નહિ અને માગ આરિગ્ધની ખમર છે જેટલું આરિગ્ધ મિડન રનકમાં હતું તેટલું જ અત્યારે છે મનન છે કે એક ધ્રુવ પણ એકેય તરફ આગળ વધે ? જ્યારે અમે પ્રાથમિક શાળામાં હતા ત્યારે અમે અમારા શિક્ષકોને ખૂબ જ માનની દૃષ્ટિએ જોતા હતા હા, એકવાર હેંગમાસ્ટગની જૂની છત્રી કૂવામાં નાખી દીધી હતી ખરી, અને રફતતા એકમેઈને હેંગમાસ્ટ તહેવારમાં જરૂર સગામજી હતું પણ એનાથી વધુ અમે કશું કર્યું નહોતુ-કરી ચક્યા નહોતા કારણ કે હેંગમાસ્ટગની પાસે છત્રી સિવાય અને અમારી રફલમાં એકમેઈ સિવાય બીજું કશું એવું નહોતુ જેને આપણે 'ચત-અચન' સપતિને નામે ખેાનારી રકીએ !

આજકાલ જમાનો બદલાઈ ગયો છે કેનાક લોકો કહે છે કે આજના છોકરા-છોકરીઓ અધ્યાપકોનું માન નથી રાખતા પણ મને આ સાચું નથી લાગતુ જે દેશમાં અધ્યાપકોની પ્રતિષ્ઠા નથી હોતી તે દેશનું પતન થાય છે મારા એક કાકા છે તેમણે ક્યારેય અને કેઈપણ રીતે પોતાના અધ્યાપકનું માન નહોતુ રાખ્યું અને પરિણામે તેઓ હમેશા ઉંચુટી કનેક્ટર જ રહ્યા છે, આગળ જરા પણ વધી ચક્યા નથી ખેર ! આ તો કાકાની વાત થઈ, આપણી નહિ મારા ચિચારમાં તો અધ્યાપક જે તેટલા પતિત કેમ ન હોય, અને ગમે તેટલું ઓછું લખાવતા હોય, અને તે આપણુ લખેલું પુસ્તક પોતાને નામે મહાવતા હોય, છતાં આપણે સૌ તેમનો

આદર તો કરીએ જ છીએ

અમે અધ્યાપકોનો કેટલો આદર કરતા હતા તેની તમને વાત કરું. એકવાર એક વિદ્યાર્થીએ દારૂની એક બોટલ માગી કે તુરત જ અમે તેમને લાતી આપી હતી આવા જ એક બીજા અવસર પર એક અધ્યાપકના આગ્રહથી અમારે બીજા એક અધ્યાપકને માર મારવા માટે નિવશ થયું પરંતુ હવે છતાં પોતાના આત્માની પવિત્રતા બચાવવા માટે અમે એ અધ્યાપકને પીટ્યા પછી તેને એ સાથીઓના નામ પણ કહી દીધા જેના આગ્રહથી અમારે આ કાર્ય કરવું પડ્યું હતું આને યુગ્મજનોનો આદર ન કહેવાય તો બીજું શું કહેવાય ?

બદલાતાં જમાનામાં વિદ્યાર્થીઓ અમારી જેમ નથી રહી શકતા તેમ કહેવું અરજી જોડું કહેવાય એના બીજા પણ કારણો હોઈ શકે છે અમારા જમાનામાં નેતા લોકોની બહુ અથત નહોતી અને અત્યારે ? અત્યારના આ દિવસોમાં તાલુકે તાલુકે ત્રીસ-ચાવીસ 'સ પર્સન' સ્વરૂપના નેતાઓ નેહતા પ્રમાણમાં મળી શકે છે નેતા બનવાનો આ કુન્નર વિદ્યાર્થીઓએ શીખી લેવો પડશે-જે તેમ ન થાય તો આપણું પ્રજાતંત્ર કેવી રીતે ચાલી શકશે ? અધ્યાપકોને વિશે મારે શું કહેવું ? હું તો કમેશાં એમનો આદર કરતો આ થોડું જ જવાબદારીથી દેશનું શિક્ષણ સગવડ ચાલી રહ્યું છે એ જેમને માત્ર માથું ગોતવથી જૂઠી પડે છે કેટલી કમાણની વાત છે કે ફક્ત બ્લાન્ક વર્ગના માગમાં કોનેજ અને યુનિવર્સિટી એ બને એટલી ઉચ્ચ કક્ષામાં આવી ગયા છે જેની આપણે કદી કલ્પના પણ નહોતી કરી શક્યા ભારતના ઇતિહાસમાં અને ભૂગોળમાં અધ્યાપકોનો આ ત્યાગ કમેશાં અમર રહેશે કેટલાક યુગ્મજનોના ચારિત્ર્ય એટલા તો ઉજ્જવળ છે કે ગરીબ છોકરાઓ એમના પ્રકાશથી વીજળીનું કાર્ય કરી શકે છે. ન્યાં સુધી વિદ્યાર્થી એની અશિસ્તની વાત છે, તો તેની જવાબદારી અધ્યાપકો પર નાખી અચોક્કસ છે અનુસાસન દીનતાની જવાબદારી એવા માળાપ ઉપર છે જે મોટે ભાગે આજો દિનસ પૈસા કમાવામાં રમ્યા પમ્યા રહે તે જગત તો જેમની પાસે બાળકોને દેવા માટે

કમય નથી અને આ જગતદારી એ ખોરાક પર પણ છે, જે વિદ્યાર્થીઓને દોરડેડમાં આપવામાં આવે છે અધ્યાપકો આ દિશામાં કશું જ કરી ન શકે તેમનો અને વિદ્યાર્થીઓનો સંપર્ક એટલો ઓછો છે કે એ લોકો એકબીજાના નામ પણ બહુતા હોતા નથી વળી વધારેમાં વધારે અધ્યાપક તો દેશી ચીજો પરનું સંશોધન કરવા માટે વિદેશમાં રહે છે અને આ સ્થિતિમાં એમને દોષિત ઠેવવા એ તો અપરાધ કહી શકાય

ન્યા સુધી સરકારનો પ્રશ્ન છે તો મારા વિચારે તે વર્તમાન સ્થિતિને માટે ઓછામાં ઓછી જવાબદાર ગણી શકાય સરકાર શિક્ષણને માટે શું શું નથી કર્યું ? શું કોઈ બીજી સરકારે એવી સફળતા જોલાવી શકતી હતી કે જેમાં મારતર ન હોય પણ વિદ્યાર્થીઓ હોય ? મારા નિદેશના એક નેતાની વિશેષ કૃપાને કારણે એક એવી ટીકી કોલેજ ખૂલ્યું છે, જેમાં કદાચ કમેક વિદ્યાર્થીઓ છે શિક્ષક માટેની સરકારની આ ધન્ય કૃતિ પણ રીતે ઓછી ન જ બકાય

પંચમી ચોળાના સમાપ્તિ સુધીમાં તો દરેક પાંચ માઈલને અંતરે એક યુનિવર્સિટી હશે એથી વધુ સરકાર મંજૂર હોય તો પણ તે કંઈ શકે તેમ નથી કેમ કે પ્રત્યેક યુનિવર્સિટીને પોતાને માટે પાંચ માઈલનું અંતર તો જેમએ-એનાથી ઓછા અંતરે બીજી કોઈ યુનિવર્સિટી બની જ ન શકે

ન્યાં સુધી પોલીસના લાડીચાજ વગેરેનો સવાલ છે, તો એવા અવસર તો આવતા રહેવા જેમએ જ કસ્ટોડિયનના કારોડો રૂપિયા પોલીસ પર બંધ થાય છે એટલે તે ઉચિત જ છે કે એ સક્ષિતને ક્યારેક ક્યારેક કામમાં લેવી જેમએ તો પોલીસને કિચારીલ જેમને જનતાને સંતોષ થાય છે કે એમનો ટેક્સ એકાર જતો નથી

વિદ્યાર્થી અશિલન માટે કોઈ એક પક્ષને દોષિત ઠેરવવા પડે એ ઉચિત નથી ન્યારે દેશના નિર્માણનો મુગ હતો ત્યારે વિદ્યાર્થી એમાં પાછળ નથી રહ્યા આજે દેશ એક વિખરાવવાના મિનજમાં છે તો વિદ્યાર્થી એમાં પણ શા માટે પાછળ રહે ? આખરે એમના પણ કંઈક તો જવાબદારી છે.

હિન્દુ-મુસ્લિમ એકતામાં સંતોનો ફાળો

અ બેલાલ દેસાઇ

દરેક દેશના ઇતિહાસમાં, ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓ વચ્ચે થયેલા ઘર્ષણોના હેવાલ આપણને જોવાનો મળે છે કેટલીક વાર આવા ઘર્ષણોથી સભ્યતાનો વિકાસ થતો માલૂમ પડે છે. દરેક જાતિના આદર્શો બુદ્ધા બુદ્ધા હોવાથી ધર્મને જાતિને એકબીજાની સંસ્કૃતિમાંથી કંઈક શીખવાનું મળે છે. આપણા ભારતના ઇતિહાસમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન સંસ્કૃતિઓનું સમેલન થયેલું જોવામાં આવે છે. પ્રાચીન વખતમાં ગેરાર આર્યો સાથે આ દેશના કાઠી વતનીઓનો મેળાપ થયો ત્યાર પછી આર્યોના મેળાપ દ્વારા લોકો સાથે થયો આર્યોની અને દ્રાવિડ લોકોની સંસ્કૃતિ એકબીજામાં સમાઈ મળી પછી ભારતમાં ઇસ્લામી સંસ્કૃતિ આવી

૧

ભારતમાં યુગ વશ રાજ્ય કરતો હતો, તે વખતે અરબસ્તાનમાં એક જાતિ રહેતી હતી તે જાતિના લોકો ખુબ મજબૂત અને અભિમાની હતા. વેપાર કરીને અગર ખેતી કરીને એ જાતિ પોતાનું યુજાન ચલાવતી એ જાતિના લોકો પદ્મરની મૂર્તિ ઝોલી પૂજા કરતા હતા એ જાતિમાં હજરત મહમદ પેગમ્બરનો (ઈ. સ. ૫૭૦માં) જન્મ થયો તે જ્યારે મોટા થયા ત્યારે તેમણે પોતાની જાતિના લોકોને મૂર્તિપૂજા ન કરવા સમજાવ્યા અને તેઓને એકબેકની સાથે સનાહસ પછી રહેવાની શિખામણ પણ આપી

હિજરત પછીના સાત વર્ષોમાં તો આ સંદેશો આખા અરબસ્તાનમાં ફેલાઈ ગયાં. આત્મ મજબૂત અને લડાયક પ્રજા હતી, એટલે તેણે પોતાની માન્યતા બાળપણથી નજીકના દેશો, જેવા કે સીરિયા, ટુર્કી અને ઇરાનના લોકો પર લાદી ધીમે ધીમે એ લોકોની સત્તા વધતી આવી. ચીનથી રપેન સુધી ઇસ્લામ ધર્મની હાક વાગી ગઈ. રશિયા, યુનાન, બાલ્કન, પોનેટ, દક્ષિણ ઇટાલી, સિસીલી વગેરે અર્ધાં યુરોપ ઉપર મુસલમાનોની સત્તા સ્થપાઈ હતી

જે વખતે મુસલમાન લોકોને ખીજ દેશોને યત્નવાની ઇચ્છા થઈ, તે વખતથી જ તે લોકો પેગમ્બરના પવિત્ર સંદેશને ભૂલી ગયા. સાદા જિંદગી અને અત કરણપૂર્વકની પ્રાર્થનાને બદલે તેઓના યત્નમાં મેળાપ અને અત્યાચાર સ્થાન જન્માવ્યું

ભારતમાં જોકે ઇ. સ. ૧૧૬૩થી મુસલમાન અમલનો આરંભ થાય છે, છતાં પણ કેટલાયે મુસલમાન સાધકો અને ફકીરો આ હુમલાખોરો કરતાં પણ પહેલા ભારતમાં આવ્યા હતા તે વખતે બગદાદ વિદ્યાનું ધામ મનાતું હતું ભારતના કેટલાયે વિદ્વાનો ખીજાના દરબારમાં પણ જતા હતા. ઘણા સંસ્કૃત ગ્રંથોના અરબી ભાષામાં અનુવાદ પણ થયા હતા

ઈવામી સ પ્રધાનના લોકોએ જેરમુસ્લિમ તરફ કેવી રીતનો વર્તણૂક રાખવો જોઈએ, તે વિશેની શિખામણ આપતાં કુરાન કહે છે કે, "તરતમાં જ ખુદા તમને અને તમારા જેરમુસ્લિમ દુશ્મનોને દોસ્તીના બંધથી બાંધી દે એવો પૂરો સંભવ છે. ખુદા એવું કરવાને પૂરો સમર્થ છે તે રહેમ કરવાવાળો. રહીમ છે જેમણે કદી તમારી સાથે ઝઘડો કર્યો નથી. અથવા જેમણે તમને તમારા ઘરમાંથી હાજી કાઢ્યા નથી, તેમની સાથે તમારે ન્યાય તેમ જ વિવેકથી વર્તવું જે ન્યાયી છે તેમને ખુદા આહે છે" (કુરાન, અધ્યાય ૭)

"જેરમુસ્લિમોના દેવદેવીઓ વિશે જુઝા વચનો ન યોનશો, કેમ કે નહિ તો તે લોકો પણ તમારા અસ્તાને નિરો એવા જ બોલ બોલીને સામે જવાન વાગશે" (કુરાન, અધ્યાય ૭)

પેગમ્બર સાહેબે એમ પણ કહ્યું છે કે, "કોઈ મુસલમાન કોઈ જેરમુસ્લિમ પર જુલમ ગુનારશે, તેને નુકસાન પહોંચાડશે, તેની યુગ્મશ બહાની ફરજે તેને ગાયે નાખશે અથવા તેની જાતિ વિના તેની પામેથી કોઈ ચીજ પગલી લેશે, તો કયામતને દિવસે હું જાતે એ જેરમુસ્લિમને પકડે રહી ખુદાની આગળ

તે મુસનમાનની સામે ફરિયાદ રજૂ કરીશ”

‘ઝેરમુસ્લિમોને પોતાના બદગીના ધ્યાનોમાં પોતાની મરજી પડે તેમ કરવાની છૂટ રહેશે, એવા કોલથી હું તેમની સાથે બધાંએ છું તેમની મુબલક બહારની ફરજો મારે તેમને માથે નાખવી નથી તેમના પરદેશના દુશ્મનોની સામે હું તેમનો બચાવ કરીશ અને પોતાના ધર્મની બાંધોમાં તેમને પૂરેપૂરી સ્વનત્રતા રહેશે’

એક ઝેરમુસ્લિમનું ખૂન મારા ખૂન જેવું જ છે જે મુસનમાન એક બેચુના ઝેરમુસ્લિમનું ખૂન રેડવાનો ડોનો કરે છે તે માટે ખૂન રેડવાનો જ ડોનો કરે છે” (હૈયુલ કુલુબી)

ઝેરમુસ્લિમ તરફ ખરાબ વર્તીવ રાખનાર મુસનમાનને પહેલાના જમાનામાં કેવી કડક સજા થતી તેનું વર્ણન તનારીએ આકબાન અને ‘ઇસ્લામી તનારીખ’માં સરસ રીતે કરવામાં આવ્યું છે

૨

શકરાચાર્યના વખતમાં ભારતમાં ઈસ્લામે પ્રવેશ કરી લીધો હતો. રામાનુજ પછી થયેલા રામાનંદે પોતાના સપ્રદાયમાં દરેક જાતના લોકોને ભેળાયા રામાનંદના શિષ્યો તથા અનુયાયીઓમાંના ઘણા મુસનમાનો પણ હતા. સત કબીર તેમાંના એક હતા. હિંદુ - મુસ્લિમ ઓકબના સૌથી પ્રથમ પ્રચારક કબીર હતા.

સત કબીર પોતાનાં કાબોમાં કહે છે કે, ‘અરે ભાઈ! મેં ઇશ્વર કયાથી આપા? તને કોણે જરમાવ્યો? અલ્લાહ અને રામ કબીર અને કેશવ હરિ અને હજરત એક જ સોનાનાં બનેનાં ઘરેણાં જેવા છે તેમનામાં બેદલાવ છે જ નહિ. માત્ર કહેવા સામળવા વ્યવહાર પૂરતાં તે મેં નામો રાખ્યા છે’

“જોવા પોતાના વારતવિક રૂપમાં પણ બધા એક જ છે અને પ્રગટ રૂપમાં પણ બધા એકસરખા જ છે. કોઈને એવો મર્વ નહિ હોવો જેમણે કે હું હિંદુ છું કે મુસનમાન છું આ હિંદુ મુસનમાનો બેદ જ ખોટો છે’

“હરિ પૂર્વમાં રહે છે, ને અલ્લાહ પશ્ચિમમાં? પણ કબીર કહે છે, તમારા દિવમાં ચોસો, ત્યાં જ કરીમ અને ત્યાં જ રામ છે. કબીર અલ્લાહનો અને રામનો પુત્ર છે તે જ કબીરનો ગુરુ અને પીર છે. હિંદુ અને તુર્કોની એક જ રાહ છે, જે સત્ગુરુએ બતાવી છે. કબીર કહે છે, હે ભાઈ સતો! રામ અને ખુવામ કદા બેદ નથી. હિંદુઓ રામ કહે છે અને મુસનમાનો રહીમ કહે છે. અદર અદર બંને લડી મરે છે. મર્મ તો કોઈ જાણતું નથી’

એમના પછી ગુરુ નાનક આન્યા એમનું જીવન પણ કબીરની જેમ જ પસાર થયું. એમણે પણ હિંદુ-મુસ્લિમ ઓકબના પ્રચાર કર્યો. ગુરુ નાનક પોતાના કા પોતા કહે છે, હિંદુ તથા મુસલમાન બંને એક જ ખુવામ બદા છે. એક રાખનો અને બીજો રસનો. પણ લઈને બંને મેદમાન લડે છે. આપણે હિંદુ પણ નથી અને મુસનમાન પણ નથી. આ બંનેના મનમાં સોનાનું મેદનો છે. ગુરુ નાનક કહે છે હે અદર રહેમાન! સામગ ઇશ્વર એક જ છે. મનમતરિની હક છોડી દે તો જ એ એક ઇશ્વરને ઝોગપી રાખીશ’

માર્ગ નથી હિંદુને સૂર્યો કે નથી મુસલમાનોને બંને સાચા માર્ગથી જૂના પડ્યા છે. બંને ઉપર સેતાને વિશ્વ મેળની લીરો છે’

આ બંને સતો પછી પોપા સોનામાં રહીલાસ ચમાર, વગેરે સતો થયા હતા. તેમનો ઉપદેશ પણ કબીર અને નાનક જેવો જ હતો.

કબીરના વખતમાં થયેલા સત દાદુનું નામ પણ પ્રખ્યાત છે. દાદુ કબીરજીના શિષ્ય હતા. એમણે પોતાના કા પે મા કહ્યું છે કે દરેક દેહમાં અત્મા એક જ છે, પણ ખરેખર તે હિંદુ હો કે મુસનમાન હો અલ્લાહ! રામ મારો જમ ભાગી મયો. હિંદુ અને મુસનમાનમાં કશો બેદ નથી. દરેકમાં તુ જ નજરે પડે છે. ખત્રા વિષ્ણુ મહેશનો પય કયો છે? મોહમ્મદનો દીન કયો છે? જિન્દગીનો માર્ગ કયો છે? એક અલ્લાહ તેમનો પીર અને ગુરુ છે. તેના સિવાય બીજો કોઈ નથી. હિંદુ અને મુસનમાન

જને લાઇઓ હાથ અને પગ છે, જ ને બે કાન છે
જ ને બાઇઓ બે આંખ સમાન છે”

એના પછી સત મલુકદાસનું નામ આવે છે
એ સત ચક્રવર્તી સમયમાં જન્મ્યા હતા અને
૧૦૮ વર્ષની ઉંમરે ઔરગઝેના સમયમાં મૃત્યુ પામ્યા
હતા તેના મરે નેપાળ અને કાશ્મીરમાં પણ હતા

મલુકદાસે કહ્યું છે કે ‘ક્યા માળા અને ક્યા
તસમી ! જાગો અને એને વિશ્વાસે ન રહો મેણ કાફિર
અને કોણ મનેચ્છ ? સધ્યા પણ તે જ અને નમાઝ
પણ તે જ મમ ક્યા છે ? અને જિજ્ઞાસિત ક્યા છે ?
પ્રભા પોતે જ કાજ છે બીજો કોઈ હિસાબ રાખવું
નથી મહાદાસ, તુ કેમ જૂનમાં પડ્યો છે ? રામ અને
રહીમ એકના જ નામ છે

ઔરગઝેના વખતમાં પ્રાણનાથ ધરણદાસ
જગજીવનનામ વગેરે સતોએ પણ આ પ્રકારનો જ
ઉપદેશ આપ્યો હતો.

અહમી સંગીમાં થયેલા પનદૂદાએ પણ આ
રીતનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. પનદૂદાએ એક પદમાં
કહ્યું છે કે તેઓ કહે છે કે રામ દૂર મા છે અને
પ્રભા પશ્ચિમમાં છે તો તારી ઉત્તર અને દક્ષિણમાં
કોણ રહે છે ? પ્રભા ક્યા ? અને ક્યા નથી ? દિદુ
અને મુસન્માન તોફાન રમી જીવું કરે છે / દિદુ
અને મુસન્માન કહે છે અને જ ને ધર્મો એકગીમની
વિરુદ્ધ ધર્મીય છે હામ તદદૂ કહે છે કે પ્રુ !
નધ મા છે તે દ મિજ રહેઆથેનો નથી એ જ
સાચી વાત છે

૨

પદમી સંગીત અનમા જ માળામાં ચોતખનો
જ મ થયો હતો એમના શિષ્યોમાં દિદુ તથા
મુસન્માન ઉચ્ચ જાનિયા તોફાન તેમજ ની ની જાનિયા
તોફાન જા જ બચેના હતા રૂપ સમાન અને દરિ
નામના એમના ત્રણ મુસન્માન શિષ્યો હતા મદા
ગ દૂના સતોમાં પણ કેળાડાએ દિદુ મુરિનમ
એક પાઠેના પ્રાસ કથો હતો

સત નામદેવના અસખ્ય શિષ્યો અને ગુરુ

માધીઓમાં થયા દિદુ અને મુસન્માનો હતા

બહિરભટ્ટ સત્તની શેષ કરવા માટે બે વાર
દિદુમાંથી મુસન્માન તથા મુસન્માનમાંથી દિદુ થયો
હતો એવો તેલો કહ્યું હતું કે, દુ દિદુ પણ નથી
અને મુસન્માન પણ નથી

દક્ષિણ તરફ રીષ મહમ્મદ નામનો એક મોટો
ભક્ત થઈ ગયો હતો તેના શિષ્યો રમજાનના રોજ
પણ પાગે છે અને એકાદલી વ્રત પણ કરે છે તેઓ
મકકાની હજ પણ કરે છે અને પદરપુરના મંદિરની
યાત્રાએ પણ જાય છે

સત વ્રાકાશને પણ દિદુ અને મુસન્માનને
એક કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તેમણે એક પદમાં
કહ્યું છે કે, ‘હે વસ ! અત્યાદ ને ધિચ્છે છે એ
જ સાચ જ તે બધાનો બનાવનાર અને બધાનો
બાદશાહ છે હે બાગા ! અત્નાદનું વર્ણન કરો
બધા તેના રૂપો છે વ્રાકા કહે છે ને માલુસ આ
વાત સમજે છે તે જ દરવેશ છે

વ્રાકાશ અને એકનાથ જેવા મત્તાખૂના
સતોના ઉપદેશથી હજીજીના થયાક મુસન્માનો દિદુ
ધર્મને માન આપતા થયા હતા દિદુ સતોની જોડે
જે દિદુ લેખકો મર્યાદામાં તેમને કેટલાક મુસન્મા
ઓનો મર્ગ પાડી કરતા હતા

દિદી સાહિત્યની મેલા કરનાર કેમ્બાક મુસ-
લમાન કવિઓએ પણ આ માનના ઠીક ઠીક રસ
લીધો છે

કવિ મલિક મુહમ્મદ જલમીને કેળાક દિદુ
તેમ જ મુસન્માનો પૂજતા હતા એના શિષ્યો પણ
ધણા હતા એણે પણ પોતાના કાવ્ય માગફતે બનાવે
છે કે ધર્મ એક જ છે અને દિદુ મુસન્માન તેના
સતોનો છે

એણે એક જગ્યાએ કહ્યું છે કે, દિદુ અને
મુસન્માન દરેક પોતે પોતાના ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ અને
સલીલ છે એમાં તોફાન કોણ અને નાનું કોણ ? આ
જુદાઈ શા માટે ?

અકબરના નવ ગ્લોમાં મહાના અમુદ

એક હિંદુ મંદિરમાં નીચે મુજબની લીંગો કોતરાતી હતી “હે ઈશ્વર! દરેક દેવમંદિરમાં મનુષ્ય તને જ શોધે છે દરેક ભાષામાં મનુષ્ય તને જ પોકારે છે વિશ્વવ્રતવ્રત પશુ તું જ છે, અને મુસવમાન ધર્મ પશુ તું જ છે દરેક ધર્મ એક જ વાત કહે છે કે, તું એક છે તું અદિતીય છે મુસનમાનો મસ્જિદમાં તારી પ્રાર્થના કરે છે અને ઈસ્તામ્ઓ ગિરજાવરમાં તારે માટે ઘટ વગાડે છે એક દિવસ કુ મસ્જિદમાં ગઈ છું અને એક દિવસ કુ ગિરજાવરમાં ગઈ છું પશુ દરેક મંદિરમાં હું તને જ શોધું છું તારા સિંધોને માટે ‘સત્ય’ નવું પશુ નથી અને જૂનું પશુ નથી”

સરદાસ અને તુલસીદાસની અસર જેનાં કાળેમાં જોવામાં આવે છે એ ઠવિ રહીને પશુ હિંદુ-મુસ્લિમ ઐક્ય માટે પ્રયાસ કર્યો હતો.

એણે પશુ એક પદમાં કહ્યું છે કે, શ્રી રામનામ રૂપી નાવના શરણમાં જાઓ કારણ કે એ જ આ ભવસાગરમાંથી પાર ઉતારશે આ સંસારને તરવાનો બીજો કોષ ઉપાય માલુમ પડતો નથી

મોગન બાદશાહના કાળમાં વૈષ્ણવ મંત્રાવના ઘણા આચાર્યોએ ધાર્મિક વિરોધ ઠકાનવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તે વખતે કેટલાંએક મુસનમાનો શ્રીકૃષ્ણના ભક્તો યર્ષા ગયા હતા તેઓમાં રસમાન એ એક ગણીતો ભક્ત કવિ એણે પોતાના એક પદમાં કહ્યું છે કે, “દેવની ખૂબ મે છોડી દીધી છે નમાજ પશુ મને પસંદ નથી કલમ કુરાન પશુ તજી દીધા છે કૌંયા! હું ફક્ત તારાજ ગુણો ગાઉં છું”

૪

જગદગુરુ મહાત્મા ગાંધીજીએ હિંદુ-મુસ્લિમ

ઐક્ય સ્થાપનામાં જે ભાગ ભજવ્યો છે, તે તો આપણી આખા આત્મ તરવરી જ રહેતો છે એ રજો તો પોતાના સારા જીવનને એ કાર્ય માટે દોમી દીધું છે અને સાથે સાથે આપણને હિંદુ-મુસ્લિમ ઐક્ય સ્થાપવાનો મુંઝર માર્ગ પશુ બતાવી દીધો છે

મહાત્માજીના અનુયાયી સરદાસના ગાંધી ખાન અબ્દુલ ગફારખાન સાહેબ તથા સતોની હરોળમાં મુઝી સ્કાય એવા બીજા નેતાઓએ પશુ આ કાર્યને માટે પુષ્કળ મહેનત કરી છે

સરદાસના ગાંધી એક જગ્યાએ કહે છે કે, ‘દરેક ધર્મના આધારભૂત સિદ્ધાંતો એક જ છે જે કે આચારના સ્થૂલ આકાર જુદા જુદા છે કારણ કે જે ધર્મ જે ધરતી પર પ્રગટ થાય છે તે ધરતીની મહેક અને માધુર્ય મેળવે છે એક સાદો દાખલો લખએ ઇસ્લામ અને હિંદુ ધર્મ બન્ને સ્વચ્છતા વિષે સંપૂર્ણ આમદ રાખે છે સ્વચ્છતાના સિદ્ધાંત વિષે એ બે ધર્મમાં ભેદ હોઈ જ ન શકે એ સ્પષ્ટ છે, પશુ આચારનો ભેદ છે મારું આવે તો હું કોઈનું ધર્મ-તર કરવાનો પ્રયત્ન ન જ કરું”

એમણે એમ પશુ કહ્યું છે કે, “હું માથા ગણીને મજબૂતની કિમત આકતો જ નથી મજબૂતની કિમત તો વતનમાં છે ઇસ્લામ એટલે અમલ ઇસ્લામ એટલે વડોન, ઇસ્લામ એટલે મુહમ્મદ અમન, વડોન અને મુહમ્મદ વિનાનો માથુસ અને દોષ, મુસનમાન નથી એક જ અમન હતી બદગી અને પાક કમો કોઈ પશુ માથુસને મોક્ષ આપવાને માટે બસ છે, એમ કુરને શરિફમાં સાફ લખ્યું છે”

*

સન ૧૯૩૩ ઈન્દોરમાં બાપુના પ્રમુખપદે સાહિત્ય સમિતિનું મળ્યું. તે માટે ખૂબ પૈસા આપનાર શર હુકમચંદ બાપુની મહોબેને જોઈને માટે નિમત્રણ આપ્યું બાપુ આજ્ઞા ત્યારે પચાસ જમ્ માટે બબે પાટલા, સંદીના થાળી-વાટકાને થોટા-પવાલાં તેમજ પોતાને માટે બધું જ સોનાનું જેઈ થોડું ઘરના ને કરતૂરમાં પાસેથી ગળી મારી. તેમાંથી એલ્યુમિનિયમનો વાટકો ને પવાલુ કાઢી પેલી સોનાની થાળીની જગ્યાએ મૂકી જમવા બેઠા, આ જેઈ બાવરા બનેલા હુકમચંદ તેમને સોનાની થાળીમાં જમવા આજીજ કરી તો બાપુએ કહ્યું “આવા માટે ને એલ્યુમિનિયમનું વાસણ પણ લાવી શકે એમ હોય તો પછી સોનાનું વાસણ શા માટે વાપર્યું ? હ તમે જે જયેસીની સેવા માટે દેતા હો તો વળી લઈ જાઉં.” ને, એ કગાડોના સેરક સમક્ષ ક્રોડપતિનું શિર ઝૂમી ચુ

—કિશનસિંહ ચાવડા

એ દિવસે...

એ દિવસે સુમન ખૂબ ઉત્સાહમાં હતો જે કંપનીમાં તે નોકરી કરતો હતો તે કંપનીએ મઘ સાલ સારો એવો નફો કર્યો હતો. નોકરિયાતોને સાડું એવું બોનસ મળવાની ખાત્રી હતી.

પોતાને પાચમે તો જરૂર મળશે એવું સુમને ધાધું હતું, પરંતુ મેનેજરે તેને બોલાવી બ્યારે કહ્યું “સુમનરાય ! આ તમારું દિવાળીનું બોનસ સાતસો એકાવન !” ત્યારે તો હૃયથી જ નાચી જઈયો હતો વવારાના રૂપિયાનો શુ ઉપયોગ કરવો એ કાર્ડ સુમનને નિયારવાનું હતું જ નહીં. કારણ કે હીરા-જડિત હેમની વીડી પહેરવાની સુવચની હોશ એક વરસની જૂની હતી

ઝવેરીની દુકાને આવી એક સફેદ નંગ જડિત વીડી ખરીદી, કિંમત ચૂકવી સાળાપૂર્વક કેટલા અંદરના ખિસ્સામાં મૂકીને બહાર આવ્યો. હૃદય ઉત્સાહથી ભરેલો બહાર જઈ ગયું હતું. છાતી પૂલીને હુદારની ધમકી થી ખની મઘ-કારણ કે... પત્નીની હોશ પોતે આજ પૂરી કરી ચક્ર્યો હતો. પત્નીની અંચુનિમાં-પોતાને હાથે જ-નીડી પહેરાવવા બજે કે તે તનસી રહી હતો. લાના ડગ ભરતો, કેટલાયે સાથે ભટકાનો તે ખસ ફેટક પામે આવ્યો પરંતુ ત્યાં લાગેલી લાખી દાર-તેના જ હોડાગાર થઈ ગયો. ખસમાં પોતાનો નંગર કદાચ આવના ભવે પહોં નહીં લાગે ! વિચારમાં વધુ વખત સુમાર્યા વગર તેણે પસાર થતી ટેકસીને બની રખાતીને તેમાં ચડી બેઠો. ઘર પામે પહોંચતા યાદીને ફક્ત પચીસ મિનિટ લાગે તેમ હતી

આખરે સુમનની માડી ઘર પામે આવી પડોન્ની ઝડપથી બારી, લાડું ચૂકવી લાંબી ચડી મારતો, એક દૃઢ સીડીના ત્રણ-ચાર પગથિયા ચડતો તે ચાલી આવ્યો. આવીને સગિલામાંથી કમરા

અંદર દિટ્ટ કરી સુવચની કોઈ બહેનપણી મળવા આવી દોષ તેમ લાગતું હતું સુલભા તેની સાથે હસીને વાતો કરી રહી હતી બહેનપણીનો અચાજ આવ્યો, “જોઈ એ વીડી ! કેવીક છે ?”

સુલભાએ અંચુનિમાંથી વીડી કાઢી આપી, “સરસ છે. કોણે મોકલ્યા ?”

“રમેશ” સુલભાએ હસીને કહ્યું પંજી ઉમેર્યું, “ એ મને એટલો પ્રિય છે કે માડું હૃદય તેને મળવાને વ્યાકુળ થઈ જાય છે.”

સાલગ્રાને સુમન સ્થાપ મયો. સુનભા આ શુ બોલે છે ? પોતાના સિવાય એ બીજાને પણ ચાહે છે ? એને મળવા એવું મન વ્યાકુળ થઈ જાય છે ? સ્વપ્ન તો નથીને ! તેણે આખો ચોગા હાથે ચીમી લીધો. પરંતુ

એ સ્વપ્ન નહીં સત્ય હકીકત હતી, સુનભા બીજાને ચાહે છે, જેને મળવા એવું હૃદય વ્યાકુળ થઈ જાય છે !

ધૂંધી ફરતી લાગી, પગ ડગમગના લાખા, શરીર આમનુ લાખુ બારીના સગિલાને ટેકો લઇને થોડીવાર મૂલમૂલ બોલો રહ્યો ને પંજી...

સંગેશાટ નીચે બારી મયો.

પગ થતવત્ કામ કરતા દગા, મન વ્યાકુળ થઈ જાયું હતું, હૃદય તૂટી મયું હતું

સુનભા ભેરફા !

એને માટે પોને રૂંકેટવો ભોમ આવતો હતો ! સુલભા પ્રથમવાર મળાને ‘મયી દણેદણ, થયો પ્રેમ’ એવો ઘટ થયો હતો પોતાનો ત્યારે. કલ થી નાનુક. સુદર ને મોડામણી એ નવચોરના ! એને તેના જ પોતાના દિવે કેષક ન સમગ્ર થતી લાગણી અનુભવી. સરીતમાં ન બજે કયા પ્રકારની

પસાર થઈ હતી. તેની સાથે પ્રથમ વાતચીત કરતાં જ જીભ જાણે થોથરાઈ જઈ હતી. આંખ તેના સોફાખાણા ચહેરા પર રમી હતી ને મન જાણે ભારીના ધોણ કુદાવળું હતું.

એ પ્રેમનું પરિણામ લગ્ન.

પરંતુ એ લગ્ન ઉદ્ઘાટના પોતાને કેટલો ભોગ આપેલા પડ્યો હતો ! માતા-પિતા એકથી એક થઈ એવી સૌ-દર્શવતી કન્યાઓ પોતાને બતાવતા ગયાં પરંતુ પોતે ય કેમેષ કરતા એકનો એ ન જ થયો. મુશ્કેલી સાથે રનેહલગ્ન કર્યાં-ને પોતાને ઘર તજવું પડ્યું માતા-પિતાનો રનેહ શુભાવવા પડ્યો, સંપત્તિ હોમની પડી.

આટલો ભોગ આપીને પોતે શું મેળવ્યું ?

એક બેવફા નારી !

ઘરમા પ્રવેશ કરતા જ સુલભાએ પ્રશ્ન કર્યો :
“ક્યા હતા અત્યાર સુધી ? હું તો ખૂબ જ વ્યાકુળ બની ગઈ હતી.”

“હા ! તું તો વ્યાકુળ બને જ ને, રમેશને મળવા,” એમ બોલવા મો બોલ્યું, પણ કાંઈ જીભને ટેરવે આવી અટકી ગયા જવાળ આપવાનું તેને થોડાં ક્ષણો નહી. તીવ્રને સંસ્થાત્મક દૃષ્ટિથી તે સુલભાના મોને જોઈ રહ્યો.

“બોલના કેમ નથી ? આમ મારા તરફ જોઈ શુ રહ્યા છે ?” સુલભાએ બપથી પૂછ્યું
એનો પણ જવાબ નહી. એ તીવ્રને સંસ્થાત્મક નજર !

“મને ખીક લાગે છે તમને થયું છે શું ?”

“મને ? કાંઈ જ નહિ કેમ ?”

“તમારું આજનું વર્તન અને બહુ વિચિત્ર લાગે છે” ને પછી નજીક આવી સુમનનો હાથ હાથમાં લેતા કંઈક લાગણીભર્યા અવાજે બોલી :
“અને નહી કહો ? તમારી સુપુત્રે.”

સુમને તેના હાથ તરફ દૃષ્ટિ કરી : જમણા હાથની આંગળીમાં રમેશની મોકલેલી વીંટી ચમકારા મારી રહી હતી ! અત્યાર સુધી પોતે ખરીદેલી વીંટીને

તે જુથી જ ગયો હતો. આહ ! કેવા ઉદ્ઘાસથી એ વીંટી ખરીદી હતી ! સુવભાની આંગળીમાં-પોતાને હાથે જ પહેરાવવા તે કેટલો અધીરો બ-યો હતો પરંતુ-

પોતે સુલભાની હોંસ પૂરી કરે ત્યાર પહેલાં તે કોઈક બીજાએ તેની હોંસ પૂરી કરી દીધી હતી !

“કહો ન કહો પણ તમારા મનમાં અત્યારે ઝંઝવાત બેસ્યો છે !” સુલભાએ કહ્યું.

“મારા મનમાં ?” તત્કાલ યર્તા સુમન બોલ્યો ને પછી પહેલાનો નજરે જ તેના તરફ જોતો બોલ્યો “હા ! તારી વાત સાચી છે. મારા મનમાં ઝંઝવાત બેસ્યો છે.”

“કારણ હું બપથી રાકું ખરી ?”

“તારા બાપુજીનો પત્ર છે. તારી બાની તમિયત ખરાબ છે,”

“ઓહ ! બાને એકાએક શું થઈ ગયું ? જોઈ પત્ર ?”

ખિસ્સામા હાથ નાખી, ફંફોળી ખાલી હાથ બહાર કાઢતા સુમન બોલ્યો, “ઓહ ! પત્ર તો આદિમાં જ બૂઝાઈ ગયો.”

“તમિયત બહુ જ ખરાબ છે ?”

“નારે ! ખાસ ચિંતા જેવું નથી, માનો જીવ છે. તમિયત ખરાબ થયે દીકરીને બોલાવે એ સ્વાભાવિક જ છે. ચાલ તું તોપારી કર જવાની. હું થાકી ગયો છું.”

“જમનું નથી ?”

“ના.”

“કેમ ?”

“જીવ નથી.”

હસીને સુવભા બોલી, “જુઓ, એમ બહાના ન કાઢો. હું સારી રીતે સમજું છું, તમને શા માટે જીવ નથી.”

“શું સમજે છું ?”

“એ જ કે કાન હુ જવાની છુ એને તમે
આમ સાવ લીનાદ્ધ થઈ ગયા છે

તુ કન્યા મૃત્યુ પામે તો પણ જરાયે અસ-
ધાય તેવું હવે રહ્યું નથી” આમ કલ્યાણી તેની
ધિમ્મિ થઈ અવી પરાગે તેણે બને કાળૂમા રાખી

બીજે દિવસે રેશન પગ પહોંચતા મુનભાનું
હૃદય ભગઈ આ પુ—તે તો મુન તેની આખ્યા
જીવસતાં જગાળિયાથી જ પારખી ગયો મુનભાનું
હૃદય વિયોગને લીધે રડતું હતું મુનભાને અમર
નલાલી પડતી કે મુનમ એને પ્યાર કરતો હતો કે
તિરસ્કાર કરતો હતો એવું મન રડી બેઠું

ત્રીજે દિવસે મુનમ ઓફિસમા કામ કરતો
હતો ત્યાં તેના હાથમા એક પરમિડિયુ આ પુ
અમર પરથી મુનભાનું જ લાગતું ફેડાયા વગર તેને
રહેવા હઈ ઉપર આધિક સભાવળાની ના પાડે છે
ની નોંધ કરી ટપાખમા પાછું ધકેલી દીકું

વળી એણે દિવસે મુનભાનું બીજી પ મિડિયુ
આનુ પહેવાની જેમ જ તે પાછું ધકેલ્યું

પરતુ એક દિવસ ઓફિસની ધધા અગેની
ટપાસ વાચના બુનથી મુનભાએ મોકલેતું પરમિડિયુ
પણ ફેડી નાખ્યું અદરથી કંગા કા થો, લખ્યું
હતું મારો દોઃ અને કહેશો ? શા માટે અને
પિયર ધકેલી ? મરકરી તો નથી કગાને ? અને
ખૂન બીક નાં છે ખુનારો કર ॥ તો ઉપકાર થશે

વાની નિરસ્કા ભયું હતી કાગળના દુકડે
દૂક ૧ કરી નાખ્યા પેઠ નઈ તરત લખવા એકા

‘મુનભા

તાગ પ્રત્યે અને પાગવાર નફરત જાગી છે
બેની ભની, મીધી-સાદી મુળીન દેખાતી એક
નાગી કેમી દં. મુધી બેનકા નીરહી સકે તેનો
ઉત્તમ પુગવે ॥ પેતે જ છે આ મારો તને
છે નો પત્ર છે ॥ પણ લખીશ નહીં તારું કાજ
મો અને હવે કદી બનાવીશ નહીં

[વિ મુનમ

પત્ર ટપાખમા નખાઈ ગયો

x x x

હાથમા રહેના પરમિડિયા પર રમેશનું નામ
લેતા જ મુનમની નજર સામેથી ઉપની ધમ્મનાના
પ્રસંગો સંગોઠ પસાર થઈ ગયા પોતાના લીલાકુ જ
જેવા જીવનને સુકા રહ્યું જેવું બનાવી દેનાર એ
રમેશ ! એનું નામ વાચતા જ મુનમની અખિમા
ખુન્નસ જીવરાઈ આ પુ

થોડીવારે જુસ્સાભર્યા મુસ્સામાથી તે સ્વસ્થ
થયો પરમિડિયુ ફેડવા લાગ્યો વિચાર આ થો
‘ફેડવાની તી જરૂર છે ? પત્રમા શું લખ્યું હશે
એ તો વગર વાચ્યે પણ સમજી શકાય તેમ છે !
‘વહાની મુનભા થી સર થઈ ‘તારો જ રમેશ થી
પૂરો ચતો હશે ! વચ્ચેની હડીકતમા તો ‘તારા
વગર કયાયે ગમતું નથી મગવા દિન તનથી’
એવું એવું ઉપરાત લાતુ હશે તો એકાં કવિતા
ત્રેમની લખી હશે

પરતુ તેમ છતાં પત્ર વાચવાનો લેખ તે
જતો ન કરી શક્યા ફેડીને પત્ર બહાર કાઢ્યો સરઆન
વાચતા જ મુનમના હૃદયે એક આંચકો અનુભવે
‘વહાની મુનભા ને બંને અસૌ મુનભા થી પત્રની
સરઆન ચલી હતી

પત્ર આગળ વાંચવાની ઇતેમરી જાગી લખ્યું
હતું

પત્ર લખવામા મારા જેવો આગમું તને
કુનિયાના પગપર લેઈ જ નહીં જડે, સુંદર ! પત્ર
બનાવર એક વર્ષે લખુ છું એનો અર્થ એમ નહીં
કે તને જૂની ગયો છું મઈ સાન બજેવ પર તે
જેમ રાખી મોકલી હતી તેમ આ સાન
પણ તું મોખીશ એરી મે આથા ગમી હતી એ
આથા ફળી તે રાખી મોકલી મઈ સન ગ્લાધન
ના બંદામા હુ તને કાર્ડ જ મોકલી શક્યો નહતો
કારણ કે ત્યારે મારી આર્થિક સ્થિતિ ભારે સકંગા
મજબૂરી હતી પરતુ આ સાન આ સાન તો
મુકુ તારો રમેશ મિનનો મેનેજર બન્યો છે મેનેજર
સમજ ! આપણે નાના હતા ત્યારથી તુ મારા ઉપર
સગા લાઈ જેવો ત્રેમ રાખતી આજ મારી આર્થિક
સ્થિતિ સંતોષમય છે ગ્લાધનના બંદામા તને

ગમની એવી ચીજ-હીરાજડિત લેગની વીટી મોકલી
છે જે મગી ચૂકી દશે

હી રમેશ *

પત્ર પૂરા થતા સુમનરાયે ન જાણે કેટલા
આચકા અનુભાન્યા તે સંભવ થઈ ગયો-જાણે એનન
રહીત-આસનું પૂતળું । એક ભોતી-ભતી, સીંધી-
સાદી સુશીન પત્ની પર પોતે ચકા લાગે હતો
ખરેખર પોતે સુનક્ષા પર જુલમ ચૂંત્યો છે

આખી રાત તે પચાતાપના અગ્નિમા જળતો
રહ્યો નીદર જાણે વેરાશુ થઈ હતી એક એક પલ
ન આ પુ સનારે પધારી છાડી ત્યારે એની આખ
લાનચોળ થઈ ગઈ હતી

અચાનક તેને વિચાર આ યો પરમદિવસે
સુનક્ષા પર લખેનો પત્ર તેને કાલે જ મગી ચૂક્યો
દશે એ પત્ર વાચતા મુનશ્યાની દાનત શી થઈ દશે ।

વિચાર આવતા જ હૃદયમાં ગભરામણ થઈ
ઝડપથી તેને ધડિયાગમાં જોયુ સાત વાગ્યા હતા
ગાડી આક વાગે ડાહડતી હતી ઝડપથી નાહીપોષ
ત રોશને પહોંચ્યો

આખે રસ્તે એકેનો એક વિચાર આવ્યા
કરતો હતો સુનક્ષા કયાક ન કરવાનું કરી મેસો તો

ઘરની કેની પામે આવતા તે આનદાશ્ચર્યથી
ત્યાં બેઈ રહ્યો સુનક્ષા હસતેમુખે ગારજીઆ જ
બિબી હતી

સુમન તેને બેઈ રહ્યો-શુ તે ખરેખર
સુનક્ષા જ હતી ?

* આમ ધારી ધારીને શુ જુઓ છો ? તમે
આમ અચાનક અહીં આવવાના છો તેની મને
ખબર હતી

“તને ? તને કેની રીતે ખબર હતી સુનક્ષા ?

“વહેમના વાદ્ય એક દિવસ વીખગવાના છે
એવી મને શ્રદ્ધા હતી-તમારો હમાદગ એર જેવો
પત્ર ત્યારે મેં વાંચ્યો ત્યારે હું અરવચ થઈ હતી
પણ મેં હૃદયને કંઈ કંઈ હતું મને લાગે છે કે
એ એરનું આજે અમૃત થઈ ગયું છે”

તારી વાત સાચી છે, સુનક્ષા મારો જન
હું કપૂન કરું છું જન્મતમા એરને અમૃતમાં પનગ
વનારી એક સ્ત્રી જ છે મને માફ કર સુનક્ષા

અને બનેનો કંઈ આનંદથી માગી જઈયો
અને બને એક બીજા સામે આનંદપૂર્ણ
આજોએ બેઈ રહ્યા

એક વખત પેરિસમાં ભયકર હુલ્લક ફાટી નીકળ્યું ત્યારે, મેથુ ડેન્જર નામનો પત્રકાર
હુલ્લકખોરો તરફથી ફે કાતા પર્યટોના વરસાદની વચ્ચે પોતાના હાથ માટેનો અહેવાલ લખતો બેઠો હતો
હુલ્લક બેકાબૂ બન્યું એટલે મિલિટરીએ તિરુપાયે ગોળીબાર કરવા માંડ્યો. એમાં મેથુને પણ
ગોળી વાગી ગઈ ને એ ધાવલ થઈને હતી પડ્યો

હારવાર માં આવેલા ડોક્ટરે પૂછ્યું “અરે, તમે પણ ધાવલ થયા છો ?”

“હા, એટલો બધો ધાવલ થયો છું કે લખી થઈ શકતો નથી !

ડોક્ટરે કહ્યું “પણ લખવાથી શું હકાડો વળશે ? હવે તો આરામ જ નમારે માટે મુખ્ય કાર્ય છે”

પત્રકારે કહ્યું “ના મારે માટે આરામ નહિ બનેલા બનાવોનો અહેવાલ મારા હાથમાં મોકલી
આપવો એ મુખ્ય કાર્ય” પોતાનું કર્તવ્ય અદા કરવું એજ મુખ્ય કાર્ય છે, માટે આ કલમ ઉઠાવો અને
મારા અહેવાલની નીચે એક લાઇન ઉમેરો દો. “સાને ત્રણ કલાક ને વીસ મિનિટ મિલિટરીએ ગોળા
બાર કર્યો એ ગોળીબારમાં ત્રણ જણ ધવાયાને એક જણનું મૃત્યુ થયું”

ડોક્ટરે પૂછ્યું “મૃત્યુ કેનું થયું ?

જવાબ મળ્યો “મારું”

ને આ શબ્દો બોલતાં બોલતાં તો પત્રકારનું પ્રાણ પંચેરું બિડા ગયું.

આ છે કર્તવ્યનિષ્ઠાનો મધુર આનંદ જે કર્તવ્ય જાણે છે એને જ આ આનંદ સંપડે

આ ચોમાસાની શરૂઆતમાં મેં બે રૂપિયામાં એક છત્રી વેચાતી લીધી. હા, બે રૂપિયામાં છત્રી ! સાદી છત્રીની કિંમત પણ આજકાલ તો દસ-બાર રૂપિયા થઈ છે. અરે ગુજરીમાં પણ પાંચ-છ રૂપિયા કાઢવા સિવાય છત્રી મળતી નથી, તો પછી બે રૂપિયામાં મને છત્રી મળી જ શી રીતે એની ધુણને નવાઈ લાગશે. બીજાઓની વાત જ ક્યાં કરીએ ? ખુદ ગુજરીવાળા દુકાનદારને પણ મેં જ્યારે એ છત્રી ખસડ કરી ત્યારે નવાઈ લાગી.

પહેલાં એક વાત સ્પષ્ટ કહી નાખું તો ઠીક. હું ચોમાસામાં છત્રી વાપરવાની વિરુદ્ધ છું. પણ ઉપર જ્યારે છત્રી લેતી જ છે એવું નક્કી કર્યું ત્યારે હું ગુજરીમાં ગયો અને એ દુકાનદારને જોજામાં જોઈ કિંમતવાળી છત્રી ખતાવવાનું કહ્યું. પાંચ-છ રૂપિયા સુધીની એણે મને બેચાર સારામાંની છત્રીઓ ખતાવી. એમની એક કું લેવાનો પણ હતો. એટલે હામાં ખૂણામાં પડેલી એક છત્રીએ મારું ખ્યાન એકધું. “ચે...લી છત્રીની શી કિંમત છે ?” મેં પૂછ્યું.

‘બે રૂપિયા, સાહેબ ! પણ તમે એ લેશો નહિ. ખરું પાણી તમારા ઉપર જ પડશે.’ એણે કહ્યું.

‘પણ ખૂણામાં ને ઝીજ છે તે છત્રી જ છે ને ? અને એ ઉધારીને બેચાર દિવસ માથા ઉપર ધરી ચકાશે ને ?’ મેં પૂછ્યું.

‘હા, એ બોલ્યો. ‘પણ સાહેબ—’

મેં એના તરફ બે રૂપિયા નાખ્યા ને એ છત્રી લઈ આપ્યો. આમ મેં બે રૂપિયામાં છત્રી લીધી; એટલું જ નહિ, પણ ને ઉદેશ પણ પૂર્ણતા સફળ થયો.

ચોમાસામાં પાણીથી આપણું રક્ષણ કરવું એ જ છત્રી લેવાનો ઉદ્દેશ છે એવી ધુણની માન્યતા

છે. પણ એમાં તો આપણે આપણી જાતને છેતરીએ છીએ ! આપણે વગર છત્રીએ વરસાદમાં નેટલા પલળાએ છીએ એટલા જ બધે એથી વધારે આપણી પાસે છત્રી હોય ત્યારે પલળાએ છીએ ! વળી અધારામાં એ જોવાઈ જાય, વટી જાય, બિડી જાય કે કાગડો થઈ જાય ત્યારે કંઈ કંઈ મનરતાપ કરીએ એ તો જુદું. છત્રી લેવામાં આપણે ખરો ઉદ્દેશ તો ‘કેમ મારું, કંઈ ભીંજતા માથા છા ?’ છત્રી નથી કે શું ?’ એમ કોઈ પૂછે નહિ, અથવા પલળાને પસાર થનારાની સામે માખીના માથુસો જેમ ‘આ કોણ વિદ્વાન જાય છે !’ એવી દૃષ્ટિથી એકાદ એ જોઈ રહે છે, તેમ (અલગત) એમની પાસે છત્રી હોવા છતાં એ પોતે તો પલળતા જ હોય છે.) આપણી સામે કોઈ જુએ નહિ, એજ હોય છે. મેં ને કશું કે બે રૂપિયામાં પેલી છત્રી નામની ઝીજ લેવાથી મારે ઉદ્દેશ પૂર્ણ થયે સફળ થયો તે આજ અર્થમાં. ખરું જોતાં તો આપણે છત્રી આપણે પોતાને માટે જિલકુલ લેતા જ નથી; એ બધી અકપટ બીજાને માટે હોય છે !

મને લાગે છે કે સેંકડે નેતું વાતો આપણે આ રીતે કેવળ બીજાને માટે જ કરીએ છીએ. એક કરે એટલે બીજા કરે; બીજા કરે એટલે ત્રીજા કરે; અને પછી બધા જ એ વાત કરવા મડિ છે. એ વાતનો પોતાને ખરેખર કોઈ ઉપયોગ હોય છે અથવા એથી પોતાને કંઈ સુખ મળે છે એનો વિચાર કોઈ જ કરતું નથી.

પણ મારું કહેવું એમ નથી કે માથુસે ફક્ત પોતાનો જ વિચાર કરવો, ને બીજાનો વિચાર જિલકુલ ન જ કરવો. હું તો બિલકુલ એમ કહીશ કે બે બીજાને સુખ મળતું હોય, તો આપણે થોડું દુઃખ સહી લેવામાં પણ કંઈ વાધો નથી. પણ આપણે એવી અનેક વાતો કરીએ છીએ કે જ્યાં આપણને તો સુખ મળતું નથી જ, પણ બીજાને

એનો કાઠી નેટસો. ય ઉપયોગ હોતો નથી. જે દુઃખ અપરિહાર્ય છે અથવા જે દુઃખ સહન કરવાથી બીજાને સુખ મળનાર છે એ સહન કરવું તો ઠીક છે; પણ વગર કારણે જ આપણા જીવને નકામો ઉજાડ કરાવે. એનો શો અર્થ? એક પછી એક ખાડામાં ખૂસકાં મારતાં ઘેટા અને માનવ-જાતિમાં પછી ફેર શો રહ્યો.

પરિસ્થિતિના પાજરાં તોડી નાખ્યા સિવાય માનવની મુક્તિ થતી નથી એમ કહેવાય છે. સામાજિક, આર્થિક, રાજકીય વગેરે હરેક જાતનાં પાજરામાં માનવી-વ્યક્તિત્વ સૂકાતું જાય છે, અને તેથી આ પાજરા તાપડતોય તોડીફોડી નાખવા જોઈએ એમાં તો શક જ નથી; પણ અંગ્રેજીમાં વપરાતી એક કહેવત પ્રમાણે જેમ ‘હાનધર્મની શરૂઆત પોતાના ધરમાં જ થાય’ તેમ આ જગતકાંતિની શરૂઆત પણ પોતાના જ મનના પાજરા તોડી નાખવાથી થાય તો સાડું. જ્યાં સુધી મોટી-મોટી વ્યક્તિઓ મોટી મોટી કાંતિ કરી રહી છે ત્યાં સુધી આપણા જેવા નાના માણસોને ‘જગીં જાપડું મુદાંબાદ’ થી જ શરૂઆત કરવામાં શી હરકત છે?

અને એ કેટલું સહેલું છે? અચૂતરી કરી જતાં. ‘ચોમાસું’ લગતગ ચાર મહિના એટલે એકસો ને વીસ દિવસનું હોય છે એના સાઠ દિવસ તો વરસાદ જ નથી પડતો. એટલે ખાડી રહ્યા

બીજા સાઠ દિવસ. એમાંના જોછામાં જોછા ત્રીસ દિવસ તો રાત્રે જ વરસાદ પડે છે. ખાડી રહ્યા ત્રીસ દિવસ. એમાં પણ વરસાદ કંઈ સતત પડતો નથી. આપણે ધરમાં જ અથવા કેઈ કામને ક્યથે દોષીએ એમાં વરસાદના પહર દિવસ તો અથ જ. એટલે રહ્યા ફક્ત પંદર દિવસ. જરીક જોવો જ વરસાદ હોય તો આવતાં જતાં પાંચ મિનિટ કાંઈ ઝાડ નીચે કે કાંઈ ખૂણામાં ઊભા રહી આપણે પહોંચા વગર સહેલાઈથી ઘેર આવી શકીએ. આમાં જાત દિવસ નીકળી જાય, હવે ફક્ત આઠ જ દિવસ રહ્યા. આપણું જીવન-માવડું અને વરસાદનું જોરથી વરસે એવો યોગાયોગ બહુ બહુ તો ચાર વાર થાય. આ રીતે ચાર મહિનામાં ફક્ત ચાર વખત આપણને જીવો ઉપયોગ થાય અને તેમાં પણ એટલા મોટા વરસાદમાં કે પાસે જગીં હોનાં જતાં જ આપણે પાછા પહોંચીએ તો છીએ જ! અને તે જતાં ગમે તે કિંમત આપી જતી લેવાની આપણે શી પગમલ કરીએ છીએ! એ યોવાન ગયા પછી શા નિઃશ્વાસ નાખીએ છીએ! એ જીડી જાય ત્યારે પાણી ને કાદવસા થઇને એની પાછળ ગાંડાની પેટે કેવું દોડીએ છીએ! અને એ કાગડો લઇ જાય તો બાર રસ્તામાં આડા અવળા શા ફેંકા મારીએ છીએ!

ના, ના, આ વર્ષથી ‘જગીં જાપડું’ મુદાંબાદ!

પૃષ્ઠ ૧૦૫થી ચાલુ]

જરાયે ઓછી યર્ધ? તારી જીભ સચનું સિંહાસન ખની કે? બધી સ્ત્રીઓમાં તું તારી માને જુએ છે ખરો કે? તે જરાયે સમદષ્ટિ કેળવી છે! જુનાગઢમાં તો હજીયે ન્યાત જાતના બેદજાવની જૂની રૂઢીઓ પહેલાં જેની જ પ્રજા છે. છૂતાછૂતલું એર તો હજી થે બધે જંટાય છે.

હું વચમાં જ અકળાઈને ઓલી જીડ્યો : ‘બસ, બસ, ભક્તરાજ! ધણું થયું’. આપની ફરિયાદ તદ્દન સ્માની છે, પણ હું આપ જેવો એક નર-સિંહ નથી

ને! હું તો કાચરાતાનું પૂતળું છું. ‘સોફો થું કહેશે!’ એ રિચાર મારા માથા પર જૂતની પેડે કાપમનો સવાર થઇને બેઠેયો છે તે સાથી હજી બીનરતો જ નથી. લોકોની અને ઘણી જ બીક લાગે છે-અસસ અને અનીતિની નથી લાગતી!

લક્ષ્મીનારાય નરસિંહ મહેતાએ જવાબ આપ્યો: ‘સારે મારો જન્મફેરો ફાગળ ગયો, અને મારા મોહનનો પણ.’

એ સાંભળીને હું રડી પડ્યો.

પણ હૃદયનાં દાર તો અંધ જ રહ્યાં.

એક હતો લાખને બીજી હતી બહેન. બંને નગાપાં ને નગાયાં. કાકાને ઘેર રહે. કાકી હતી વાચણ. કાકી બહેન પાસે ખૂબ કામ કરાવે, મેલુટાણાં મારે, ખાટી ઝાડ ને દારો રોટલો ખવરાવે, દુઃખ દે. લાખ હિંમતે નાનો હતો. બહેન મોટી ને સમજુ હતી. બહેન વીતક ખમે અને લાખ ટમરટમર જોવા કરે. બેઠેનાં અંતરે તો બળતાં હતાં પણ લાચાર. શું કરે અને ક્યાં જાય ?

પણ ખમવાની શક્તિને હદ હોય છે. બહેનને દુઃખ અસહ્ય થયું. એકવાર એકાંતમાં લાખને બોલાવી બહેન બોલી. બોલતી જાય ને અંખમાંથી જોર જોર અંધિ પડતાં જાય.

‘લાખ વિકમસી ! મારાથી આ ખમાતું નથી. કાકી ન કહેવાતું કહે છે ને કામ કરાતીને મારો દમ કાઢે છે. પાણી ભરું, ઝાણાં વીણવા મઠે, વાસીકું વાગું, રસોઈ કરું, લૂગાં ધોઈ, કામ ભટકું, પધારીઓ પાથરું, એક થી પચ મને નિરાંત નથી અને છતાં કાકી અને અરધી ભૂખે મારે છે.’

‘પણ વિમ્બ ! આપણે શું કરશું ?’ વિકમસી ફસફાં લેતાં બોલ્યો.

‘ચાલ આપણે નાસી જઈએ.’

‘ક્યાં જશું, બહેન ?’

‘બગવાન કહિં જાય ત્યાં. જો આજ સાંજે કાકી મારું માયું એમના જેમે ને, ત્યારે તું મારા માથાની ચાખખી લપને દોડી જશે. હું એ ચાખખી લેવા પાછળ દોડી આવીશ. આપણે એક નાસી જઈશું.’

‘સારું બહેન.’

સાંજ પડતી હતી. અંધારું થતું જતું હતું. વનની કડીએ એ દેવ દોડી રહ્યા. આસ માતો ન હતો. રાત પડી એક ઝાંઝને થડે ભૂખ્યાં ને તરસ્યાં, યાક્યાં ને પાક્યાં બહેનભાઈ મુઝ રવાં, ઉગાની લાચી

પ્રગટી ને જોયળા મઝ. મોતેરી પ્રકાશ જીતયોં ને રિસતયોં. લાખબહેન હાંધેને ચાલવાં લાગ્યાં.

થોડુંક ચાલ્યાં ત્યાં એક ગામ આવ્યું. પાદરમાં ફૂલવાડી હતી. કોસ કિચૂડ કિચૂડ ચાલતો હતો. અંદર જઈને પાણી પીધું.

‘બહેન, તું અહીં થોડીવાર બેસ તો હું ગામમાં જઈ કંઈક ખાવાનું મારી લાવું.’

‘લાઈ, જલદી આવજો.’

એ ગામનો રામ મુઝરી ગયો હતો. મહાજને નંકી કપડું હતું કે આજે સવારે નેકેઈ ગાંભ દરવાજે પ્રથમ આવે તેને રાજપદ આપવું. સૌથી પહેલો લાખ આવ્યો. એને રાજનિલક થયું. લાઈ બહેનને બૂલી ગયો. ફૂલવાડીના માળીએ અનાથ બહેનને દીકરી કરીને રાખી.

જુવાન રામ ફૂલવાડીમાં ફરવા આવ્યો છે. માળીએ ફૂલકાર અને ફૂલકલગી મૂંઝ્યાં છે. બહેન લાખને તાર પહેસવે છે, કથમી ધરે છે. લાઈ બહેનને જોળખતો નથી. બહેનથી તો શેં જોડાય ?

રામને માળીની કન્યા મનમાં વસી મઝ. પરણું તો એને બીજી જાંધી મા બહેન.

ધામધૂમથી વિવાહ થયા.

હવેની મધુરજની હતી. મહેલમાં ઝોકાર દીવા જગતા દતા. શોકમજન મને ભરે દેયે નવવધૂ બેડી હતી. એક પક્ષે બેઠાં. બહેન આપવીની કહેવા લાગી :

‘આપણે એક માના પેટ રે વીર વિકમસિંહ તમે આબખડી લઈ નાઠા રે વીર વિકમસિંહ !’

લાઈની રચ્તિ જાગી. નવવધૂના મુખ તરફ જુએ છે. બહેન સાંભરી.

‘વિમ્બ.....મારી બહેન !’

‘હા, લાઈ.’

ઝેરનો-કોરો પીને લાખબહેન પોતી થયા.

વિશ્વભારતી-વિશ્વસંસ્કૃતિનું અતિથિલવન

(શાંતિનિકેતનના ઉદ્દગમ, ઉદ્દેશ અને પરિચયની ઝાંખી)

સુરુદયાલ મલ્લિકજી
અનુ ૦ પ્રા પ્રતાપ જ દોષિયા

જે જગ્યાએ વિશ્વભારતી સંસ્થા આવેલી છે તે જગ્યાનું નામ છે-શાંતિનિકેતન ઇ. ૧૮૮૦માં ત્યાં આગળ આશ્રમની સ્થાપના ઇષ્ટ-સુરુદેવના પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોરના હાથે તેઓ એક દિવસ કલકત્તાથી પોતાના મિત્રને ત્યાં લગ્નમાં જવા નીકળ્યા થોડા ઉપર એસીને પોતાના રસાના સાથે તેઓ જઈ રહ્યા હતા મુસાફરી લાંબી હતી પ્રવાસમાં થે રોજ સવારે અને સાંજે નિયમિત રીતે તેઓ ધ્યાનમાં બેસે (સુરુદેવે પણ પોતાના જીવનમાં આ ઉતારું હતું) સાંજે રસ્તામાં એક નિર્જન યથે વૃક્ષની નીચે મહર્ષિ ધ્યાનમાં બેઠા રાત પડી અરધી રાત પસાર થઈ ગઈ મેં વાંચ્યા ત્રણ વાંચ્યા ચાર વાંચ્યા સરારના છ વાંચ્યા પણ મહર્ષિ તો ધ્યાનમાં બેઠા છે પ્રદેશ હતો બપોર, ઝાડોએ રહે ઝાડોએનો સરદાર પહેલા તપાસમાં નીકળે કે, “આજે કાંઈ શિકાર છે?” એ દિવસે પણ નીકળ્યો. ડેરા તણુ જોઈ એને થયું “આજે તો બહુ મોટો શિકાર લાંબામાં આવ્યો લાગે છે” એ તો બહુ ધ્યાનમાં આવી ગયો આટલો મારતો મારતો મહર્ષિ ધ્યાનમાં બેઠા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા એને મહર્ષિના કપાળ પર અલૌકિક જ્યોત દેખાઈ એનામાં મહર્ષિએ આખ ઉધારી ને તેમના મુખમાંથી શબ્દ નીકળી પડ્યો “શાંતિનિકેતન” અને અનુભૂતિ વ્યક્ત કરી “અહીં શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ છે, મેં જુના દર્શન થયા ॥ મારે માટે આ તીર્થસ્થાન છે” આ સાંભળતા જ પેતો ઝાડુ એકદમ બદલાઈ જઈને શરણે આ ગયો “હું આપનો સિધ્ધ છું”-એમ કહીને ઝાડુએની ટોળાને એણે બરબાર ન કરી દીધી મહર્ષિએ નિશ્ચય કર્યો “હું અહીં આશ્રમ સ્થાપીશ”

ત્યાર પછી મહર્ષિ અવારનવાર તે સ્થળે જતા કેટલીક વાર મિત્રોને પણ લઈ જતા એક વખત અગિયાર વર્ષના રવીન્દ્રનાથને પણ ત્યાં લઈ ગયા તે સ્થળનું પ્રકૃતિ-સૌંદર્ય અજબ હતું જોતા જ રવીન્દ્ર

નાથે કહ્યું, “પિતાજી હું અહીં શાળા ખોલીશ” પિતાએ આશીર્વાદ આપ્યા “એટલું હું જોઈ શકું છું કે ત્રીસ વર્ષની અંદર અહીં એક એવી શાળા ચાલતી હશે, જેમાં ધ્યાનદ અને આઝાદીનું વાતાવરણ હશે છું” ત્યારે જીવંત નહીં હોઉં, પણ તું એ કાર્ય કરી શકીશ એનો મને વિશ્વાસ છે”

રવીન્દ્રનાથના શાળા ખોલવાના ઉપરોક્ત નિયામની પાછળ એક ભૂમિકા ॥ તેમને પોતાને કેદ જેવી નિશાળમાં બંધવું પડતું, ત્યાં આકાશનું ઇન્દ્રધનુષ જોવા બાળક બારીની બહાર જુએ ત્યાં સોટી પડે, આપણે એક વસ્તુનું બહુ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે sense of wonderને વિસ્મય-વૃત્તિને દાખી દેવાથી શિક્ષણનું એક મોટું અંગ બાકી રહી જાય ॥ બાળક રવીન્દ્રના પ્રકૃતિ પ્રત્યે મોટું આકર્ષણ હતું, જાણેલા હતી

ઇ. સ. ૧૬૧૦માં કવિવર ટાગોરે ત્રણ વિદ્યાર્થીઓને સાથે લઈ શાંતિનિકેતનની સ્થાપના કરી ત્રણ નીચે બેસે સુરુદેવ પોતે શીખવે મનોહર પ્રકૃતિ-સૌંદર્ય હતું ધ્યાનદ અને આઝાદીનું વાતાવરણ હતું ધીમે ધીમે વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતી ગઈ એક શિક્ષક દલ્હી વધુ વિદ્યાર્થીઓને કેવી રીતે સંભાળી શકે? બાળકના સર્ગની વિકાસ માટે શિક્ષકે સાધના કરવી પડે છે, અને સાધના કરવાની એની શક્તિની પણ મર્યાદા હોય છે આ દૃષ્ટિથી શાંતિનિકેતનમાં વધુ શિક્ષકો રાખવામાં આવ્યા અહીં બધા વિદ્યાર્થી પચ્ચે Looking up કરવામાં આવતું. માધ્યમ માનસાયા હતી આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં માધ્યમ માટે માનસાયાનો વિચાર કરવો એટલે ખતાસ! સરકારની આંખો ચાર થાય! અંગ્રેજ સરકારે શાંતિનિકેતનમાં સી આઈ ડી મોકલી “ક્યાંક જોન તો નથી બનાવતા ને?” પણ ત્યાં તો બહુ ઉધાર હતું

નહી બારણાને તાણ કે નહી પેટીને ' આવો અને જુઓ -સરકારને કહેવામાં આ પુ અને છ મહિનામાં તો સી આઈ ડી ભાગી ગઈ !

શરૂઆતમાં સરચાણ Prospectus પણ ન હતું મેં પૂછે Mr Tagore, what is your aim ? ("તમારું ધ્યેય શું છે ?"

શરૂદેવ માથું ખજવાગતા અને કહેતા have to deal with life and life grows (મારે જીવન સાથે કામ કરવાનું છે અને જીવન સ્વયં વિકસતું રહે છે) બીજાનાં અકુર ફૂટે એને એમ ન કહેવાય કે તારી ડાગીઓને અમુક જ રીશમાં કાઢજે The seed follows its own way of growth (બીજ પોતે જ પોતાના વિકાસની રીશ જોળી કાઢે છે) અહીં બાળકોમાં માનુસાઈના દીવા પ્રકટાવવા કદા પરદેશી કેળવણીકારો આવતા અને તેઓ પણ પૂછતા

'શાંતિનિકેતનનું ધ્યેય શું ? શરૂદેવ કહેતા It is to make them God-conscious' (ધ્યેય છે વિદ્યાર્થીઓને પરમાત્મ-એતનાભિધુખ બનાવવાનું !) પણ તેમને God-conscious બનાવવા માટે અહીં કોઈ મત્ર લીખવવામાં નહોતો આવતો માત્ર એક જ સાધના સીખવવામાં આવતી-રોજ સવારે અને સાંજે પંચ મિનિટ મૌન શરૂ આનમાં કદાચ બાળકને કદાચ આવે અને તોફાન કરવા મન પણ તોફાન કદા કરે ? કોની સાથે કરે ? પ્રકૃતિનો ત્યા અજબ પુષ્ટિકારક પ્રભાવ હતો એથી બાળક આત્માને એળખવામાં સ્વયં જ પ્રવૃત્ત થઈ જતો

અહીં સમયપત્રક ન હતું એક જ દૈનિકની એક જ પૃષ્ઠ હતું "The art of living together (સમુદાયનું જીવવાની કળા)નું શિક્ષણ મળે આપણે વૌશી મોશીએ જીએ ઝંઝઝાવમત્ત અહીં તો સાથે રહેતું, સારી રીતે રહેતું તેની તાલીમ મળતી દરેક જાણ પોતાનું કામ પોતાની જાતે કરે-શિક્ષક પણ કરે, વિદ્યાર્થી પણ કરે શિક્ષક પોતાની એરડી વાળે, વિદ્યાર્થી પોતાની વાળે જમવા પણ સાથે એમે, 'આ ભાગમાં શિક્ષક અને "આ ભાગમાં વિદ્યાર્થી" એવું નહીં જન્મા પછી વાસણ પણ

બેગા મળીને સાફ કરે જણ કર્યા પછી અભ્યાસ માટે ભય ત્યા શિક્ષક પહેલા પ્રાથમિક કરે "Let us study together" (આપણે સાથે મળીને અભ્યાસ કરીએ) I am the teacher and you are the taught" એવું નહીં કુ ભણતું એમ નહીં, કાણ કે શિક્ષક ગમે તેવો ભણે તો હોય એની પાસે B A , M A , PH D કે D Lit ની ડીગ્રી હોય-અમે એટલું જાન હોય તો પણ સત્યનું જાન કેવું ? અરુ માત્ર જ ને ? અહીં મને ગીતમ સુધનું એક વાક્ય યાદ આવે છે એક બૌદ્ધ સાધુની મઠની દીવાન પર મેં એ વાચ્યું હતું લખાયેલું હતું પાની ભાગમાં મેં બૌદ્ધ સાધુને વિનંતિ કરી એનું અગ્રેષ્ઠ ભાષાતર કરી આપવાની તેણે કરી આપ્યું Be humble if thou wouldst acquire knowledg Be humble still after you have acquired it (જાન મેળવતો હો તો તું નમ્ર બનજે અને તે મેળવી લીધા પછી તો નમ્ર નમ બનજે)

જાન મેળવીને માણસ વધારે નમ્ર બને. આપણે થોડું ભૂલીએ છીએ અને 'સાહેબ બની જઈએ' એમ પગલાગો સલામ કરે તો આનંદ થાય છે કે 'મેળા સાહેબને ત્રણ સનામ ભરી તો આપણને એક તો ભરીને ? પણ અપાનમાં શિક્ષક વિદ્યાર્થીને નમે છે કાણ કે They are the rising suns" (તેઓ ઊઠતા સૂર્યો છે) પ્રેમ સૌને નમ્ર બનાવે છે ઇદિરા ગંધીનાં પુત્રો નાના કદા ત્યારે જવાદરદાર બનેલા થો ! બનતા અને કૂન ! ય મનતા એમ નહોતા વિચારતા કે હ Prime minister છું ! અરુ

પ્રધાનની કૃપા શરૂદેવના પ્રયત્ન અને પ્રકૃતિનું સૌંદર્ય-એ ત્રણેયને લઈ શાંતિનિકેતનનો પિકાસ થતો જ રહ્યો શિક્ષકમાં Art and music have also their Place) કદા અને સગીનને પણ તેમનું પોતાનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે એ વાત એ જમાનામાં કોઈ કબૂલ કરતું ન હતું કદાચુડ નદવાવ બોજ શરૂઆતમાં છ મહિના સુધી ત્યાં

રેલા પશુ કોઇ એમના સિધ્ધ થવા જ તૈયાર નહીં. કારણ કે એ પશુ સત્તાન તો પેલા મા-આપણા જ ને કે જેમને બ્રિટિશ કેળવણી લીધી હતી ! સ્વતંત્ર મહિના પછી એકાદ સિધ્ધ આ-યો કહેવા લાગ્યો. “ન દમાયુ આ ॥ કરો છો ? મને પશુ સીખવોને !” એક સિધ્ધ આ યો, બીજો આવ્યો, ત્રીજો આ-યો અને પછી તો વિદ્યાર્થીએ રસથી કાળાઓ સીખવા લાગ્યા.

આ ભગુનર એ તો પાકવ પુસ્તક વિનાનું ભગુનર હતુ અર્ધી એનુ ભણીને વિદ્યાર્થીએ કલકત્તા જઈ મેટ્રિકની પરીક્ષા આપના અને પ્રથમ ક્રેડીટમાં ઉત્તીર્ણ થતા કેમ ન થાય ? Hand was educated, heart was educated, હાથ કેળવાયેનો હતો, હૃદય કેળવાયેલુ હતુ અને Mind મનની કેળવણી તો હતી જ !

જગતમાં દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ થયુ. યુરુદેવ પરદેશમાં હતા જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં લોકો એમને પૂછતા ‘શાંતિનો કોઈ રસ્તો છે ? હોય તો અમને બતાવો. અમે કટામી ગયા છીએ પ્રકાશ પૂર્વમાંથી આવે છે, આધ્યાત્મિક પ્રકાશ પૂર્વમાંથી આવે છે. Light comes from the east, Spiritual light also comes from the east.’ આલુ સામળના યુરુદેવને થયુ કે શાંતિનિકેતન એ કેવળ દિ’દોએ માટેની જ સ્થા ન રહેતી જોઈએ જગતભરના વિદ્યાર્થીઓનું એ અતિથિભવન બનવુ જોઈએ આ વિચાર સ્પર્શે અને યુરુદેવે એને ‘રિશ્ ભારતી’ એનું નામ આપ્યુ, અને ઇચ્છયુ કે જગતના જુદા જુદા દેશોની સંસ્કૃતિઓનો અહીં સમય થાય ગામીજ પશુ કહેતા ‘સંસ્કૃતિનો પાન અને ભાષી આવે, બારણા બંધ ન થવા જોઈએ કારણ કે— A man of culture never closes his doors, and a man of culture never makes comparison !’ (સંસ્કૃત માણસ ન તો પોતાના દાર બંધ કરે છે, ન

અન્ય સાથે કોઈ વસ્તુની એ તુલના કરે છે) અને આપણે જાણીએ છીએ કે તુલના (comparison) એ જુરી વસ્તુ છે એણે તો ઘણી ગેરસમજ બની કરી છે પેના સામગ્રમતી-સાથ કહે ‘પેનો કવિ નાચતા, ગાતા અને ચીતરતા હાખરીને ॥ કરી નાખે છે !’ અને શાંતિનિકેતનના કાલે ‘પેનો ડોને રેટિયો કંતાનીને સ્વરાજ્ય લાવી દેવાનો છે ?’ સાથે સરકારી કદી એનુ નથી કરતો છેવટે સર એન્ડ્રુઝ જેનાઓએ એ મેને જોડી આપ્યા સામગ્રમતી અને શાંતિનિકેતન વચ્ચે સેતુ બધાયો.

અહીંના વિદ્યાર્થીઓને પશુ એ જ શિક્ષણ અપાવુ : “સરખામણી ન કરશો.” હાંકલાથી ખાનાર હાંકલાથી ખાય, હાથેથી ખા ર હાથેથી ખાય સૌ એક રસોડે જશે.

ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ નક્કી કરી નાંખવામાં આવતો પહેલા વર્ષમાં વિદ્યાર્થી ભારતનો ઇતિહાસ, જૂનોગ સંસ્કૃતિ ધર્મ વગેરેનો અભ્યાસ કરતો બીજા વર્ષમાં રિશ્મનો અને ત્રીજા વર્ષમાં “ Study of different cultures” એ વિષય પદ મહાનિમય લખતા કે જેમાં કદુ આતોચના ન હોય આ રીતે રિશ્ભારતી ‘રિશ્સંસ્કૃતિનું અભિધિભવન’ (The guest-house of world-culture) બની.

અને એક છેત્રી વાન આ સરથા રિરેતી કહી લઉં, અને તે છે—આદિવાસીઓની સેવા કારણ કે જે શિક્ષણમાં પાડોશીઓની સેવા નથી તે શિક્ષણ અધુરુ છે, કારણ કે એમાં માનવતા નથી ફરેક જણ પહેલા મનુષ્ય છે અને પછી બીજુ બધુ તિશ્વ ઘોષ ડોક્ટર તો, રેકિનચન ઘોષ કે એ જિનિયર ઘોષ પ્રથમ એ મનુષ્ય તો ખરો જ ને ?

“Humanity is equal to Divinity Divinity is equal to humanity” (માનવતા એ દિવ્યતા સમાન છે અને દિવ્યતા માનવતા સમાન) અનતની જ્યોતનો સાક્ષાત્કાર એ માનવતાથી જ થઈ શકે છે.

(૧)

અમે ૭ બાળાઓ એક વાન છે અશુભીન
આત્મ કરીને એક ભાગસ દતા એક વખત રમતા
સુતા સુતા ચક્રના અગ્નિવાણમાંથી એ તો તેણે તો
બારી આગળ મેકો એમ ખુલ્લો ફિરનો કંઈક
નખતો હતો અશુભીન આદ્યે તને પૂછ્યું

તું કોણ છે ?

હું ખુલ્લો ફિરનો છું

તું તું ક્યાં છે ?

‘ખુલ્લો ખાતા લોશના નામ લગ છું

‘મારું નામ લખીય ?

ના ખુલ્લો પૂજા વગર નહીં લખ્યું

તીક પછી ખુલ્લો ભાગે આપ્નો સદા

કહેજે કે હું મલની સંછિને આદનારો માણસ છું

ખી / વિશે અશુભીન આપ્ને ૧/ એ જ

૨૨/ તેના ફિરનાને લખતો છે એણે પૂછ્યું

મને ત્યાંથી ખાતો ચા / નોમની વાગી

લખ આ તો છું તે ઉનાડું છે ફિરનાએ કહ્યું

તે યાગીમા મારું નામ ?

હા તારું નામ પડે છે

મારું નામ પડે તું તો જાણે ?

હા જાણે નહીં પણ મલની ખનકન

(ફુનિયા) ને આત્મા / તું જાણે અધિક પા / છે

વિપરીત વાતનો સાર એ જ છે કે જે

તોડોની સેવા કરે છે તે જાણે ને પામે છે

(૨)

આપણા દેશમાં કેટલા લોકો ક્યાં છે તેની
તમને એક નાનકડું એક વખત તખત વાગાએક
ચડ્યું એક ગરીબ સજ્જત માણસ એક જલ્મ મુઠ
ચક્રે એવા ધર્મમાં સુનો દત્તો એવામાં એક બીજો
માણસ ત્યાં આવી ચડ્યો તે દાડે થય નો હતો

તેણે તેના ગરીબ માણસના ધરનું પ્યારણ કાઢ્યું, ને
અદર પ્રવેશવા વિનવતી કરી પેલા ગરીબ માણસે
કહ્યું, ‘અદર મુસાલી જગ્યા તો નથી પણ આવો,
આપણે જ ને મેસી રહીએ એટલી જગ્યા છે બંને
સકા / ચાંદ મેકા એટલામાં ત્રીજો માણસ આ પેા ને
તેણે પણ અદર પ્રવેશવા વિનવતી કરી પેલા સજ્જત
કહ્યું આવ લાઈ આવ એ જલ્મ માં મેસી
શકીએ એટલી જગ્યા છે પણ ત્રણે જલ્મ ઊભા
રહી / ને ભગવાનનું નામ લઈશું આપણા દેશની
આ પર પડે છે અધ્યાત્મથી અમો રાખો આપી
ખાવાની પ્રથા આપણી સંસ્કૃતિમાં છે આવી જ
કું ગાનીની કથા બ્યાસજીએ મહાભારતમાં લખી છે
અતિથિને ખવડાવવા જતા સી પુરુષ તેમનો દીકરો
અને તીકાની વાં યેનાના પ્રાણી આપ્ને આ
છે એ ભૂમિમાં ફરતા એક નોશિયાનું અંધુ અંગ
મોનાનું મતી ગયું એ જ નોશિયા ધર્મરાજાએ
કરેના વનસ્થાને ગયો અને કહ્યું, ‘મે જોયેના વન
આગળ તારો વન વિચારના નથી આ વનપર પા
પાય દબર રાઈથી આપણને વાગસામાં મળી /
આપણા રાજામાં ફતવનો પડોલીનો અને અતિથિનો
ભાગ છે તે નવા ડીએ ત્યાં સુધી આપણે યજ્ઞ પૂરો
થતો નથી આ પ્રકારનું સિલન આપનારા માનમાં
આવ / ત્યાં પાક્યા છે આગે ડીંગા / આપણો
એ જ સદેશ આવી ત્યાં છે ત્રણે ગામડે ફરી
તેઓ કહે છે કે તમારી જમીનના મિનકતમાં
અને રાજામાં જેમની પામે તે નથી એવું તમારું
બાદઓનો ભાગ / તેમનો દક છે તે કનૂન કરીને
તમે તેમનો દક અને ભાગ આપો આપણે આ કરી
શકીએ તો તો ગાંધીનું કાર્ડ પૂરું કર્યું તમારો
એ પ્રભાએ થયે ત્યારે આપણા દેશમાં થી ચેરજો
નાનુ-ક યમે ફુનિયામાંથી આ તમારી અને મપાકાપીને
અત આવશે ને માત્ર દિલના નદી પછી આપી
ફુનિયાના મેવ / તીકની જગ્યા

ના, સો વરસ નથી જીવડું !

શ્રી

‘સો વરસનો થજો’ એવા આશીર્વાદ જ્યારે જ્યારે સાંભળું છું ત્યારે ત્યારે હસી પડું છું, પણ આજે મારા એંસી વરસના વૃદ્ધ દાદા ધૂળતા અવાજે એ જ શબ્દો બોલ્યા ત્યારે સારા હૃદયને એક આંચકો લાગ્યો, તરત જ માથે નજર એમના ચહેરા ઉપર ખોડાઈ રહી, આંખની પાંપણો ને નેણ સુઠી રૂપેરી બની ગયાં હતાં, એક આંખ સાવ ગુમાવી દીધી હતી અને બીજી આંખે માંડ માંડ જોઈ શકતા હતા. જૂના પુરાણ ચરમાથી દુનિયાને જોવાનો મિથ્યા પ્રેમ દેખાઈ આવતો હતો. મોં ઉપરની કરચલીઓ, જોવા માટે દૃષ્ટિ ઠેરવવાની એમની રીત, સહેજસહેજમાં બરાઈ આવતો શ્વાસ, ખાંસી અને દમથી કારંક તો ઘોસકાંચ ગુમાવી ચેલતા ઘોષ એવી સ્થિતિ, આ તો હજી આ સો વરસના જ વર્ષા હતા !

દાદા પાસેથી તબીર મુખે હું પાછો ફર્યો ત્યારે જ્વાભાવિક રીતે જિંદગી અને વૃદ્ધાવસ્થા ઉપર માડુ મન વિચારે ચડ્યું. ઘણીકવાર એમ થઈ જાય કે માણસને જિંદગીનો આટલો બધો મોહ કેમ રહેતો હશે ? મનની નજર ફટપાથ ઉપર અને મ દિરોના દરવાજો ઓઢેલા ભિખારીઓ ઉપર ફરી વળી. શો રસ હતો એમના જીવનમાં ? રક્તપિત્તથી બળી ગયેલા હાથ-પગનાં આંગળાં ને કકરૂં ચહેરાઓ લઈ ફરવામાં એમને કયો સતોષ મળતો હશે ? કપાડેલાં અંગ, અધારો, રોગ, ધૂળમાં ધડકા રહેવાનું છતાં એ બધાં કેમ જીવતા હશે ? દરરો જોવા કે કદવનાં ગમે એવા નયોના એટલે મન ત્યાંથી પાછું ફર્યું અને કંઈક અંશે નિષાદથી ઘેરાઈ ગયું.

વૈરાગ્ય તો નથી આવ્યો મને ? હું જ માથે સામે હસી રહ્યો, આજે ત્રીસ વરસની ભરજુવાનીમાં છું, પણ એક દિવસ તો મને ત્રીમ વરસ પણ ભડુ લાગતાં હતાં તે યાદ આવી ગયું. અઢાર વરસની ઉંમરે મિત્રો સાથે ચર્ચા કરતો હું કહેતો હતો કે જીવવા

માટે ત્રીસ વર્ષ તો પૂરતાં બસ, અને અઢાર વર્ષ તો પ્રખત ઉંમર જ રહી જોઈએ. આજે અઢાર વરસનો કિસેર તો મને બિનઅનુભવી બાળક લાગે છે અને ત્રીસ રૂં, ચાલીસ વરસે વે આ દુનિયામાંથી વિદાય લેવાની ઈચ્છા થતી નથી. હવે માડું નિશાન પચાસ વર્ષ સુધી તો પડોચી ગયું છે. વિચાર આવે છે કે આ રીતે જ જિંદગીની અંખના વધતી જતી હશે ? જમ મોટા થઈએ તેમ આપણને નાના થવાનું, માણવાનું મરવા માંડવું હશે ?

હા, યાદ આવે છે તેવા પ્રીતમરાવનાં બા. આજે સિત્તેર વર્ષ વટાવી ગયાં છે. આંખે દેખતાં જ નથી. સ્વભાવ કોપી નથી, પરંતુ અંદર બળ્યા કરવાનો છે. વૃદ્ધ માણસો બીજની ધાજવી સામાન્ય રીતે પસંદ કરતાં હોય છે આ ડોસ્ટીમા પોતાને મનગમતા માણસો સિવાય કોઈની સાથે વાત કરવાનું પસંદ કરતાં નથી. સચીર દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતું જાય છે. તે તો ક્ષી, પણ હજી પાંચ વરસથી અનેક રોગોએ એમના દેહમાં ઘર કર્યું છે. રાત દિવસ પથારીમાં રહ્યાં રહ્યાં જ બધું કરવું પડે છે, પણ આ માજની પાસે જઈ કોઈ દાકતર, વૈદ કે જેની આશ્વાસન આપતાં એમ કહે છે કે, ‘માજી, હવે અવરથા થઈ’ તો બોલનારનું આવી બન્યું સમજો ! આ ડોસ્ટીમા એમ માનવા તોવાર જ નથી કે એમનું વહાણ હવે કઠિ આવી પહોંચ્યું છે અને જીવવાનના યોગાદૃષ્ટ મૃત્યુને કિનારે કિતરી જવાય તો ચાડું છે.

તેવા પ્રભુદાસ બાપા પણ અત્યારે મને સાંભરી આવે છે એમના ઘરમાં ત્રાસનો પાર નથી, એ રાત-દિવત દીકરાઓ ઉપર ત્રાડે નાખે છે ને દીકરાઓ એમના અસાજને કૂતરાના અવાજ બરાબર જ રહે છે, છતાં એ ડોસાની જીવવાની ઇચ્છા લેશમાન મોઝી પડતી નથી -

એક પછી એક સગરનેલીઓનાં ઘરમાં માથે

નર્તક દરવા મીઠી અને હું સમસમી ગર્જા, જીવવાની આવી પ્રબળ ઈચ્છા શું દરેકમાં છુપાવેલી પડી હતી? મને જ આશીર્વાદ મળે ॥ તે આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા? મારે આમ જ જિંદગીનો ભોજ ભેંજવો પડ્યો? મન પોતારી બિડ્યું, ના, ના, સો વરસના થવું નથી, એ સી નહિ, સિતેર નહિ, સાઠ પણ નહિ!

પણ બુદ્ધિ તરત જ મદદે આવી. આ રીતે ઉમરનો આંક મૂકવાનો ક'ઈ અર્થ? નાની ઉમરે પણ શું બીજને આશરે જીવવાની સ્થિતિ નથી આવતી? રોજના ભોગ બની જિંદગીભર પથારી નથી કરવી પડતી? આખ સામે અનેક પરિચિતો તરી આવ્યા. જુવાનીમાં જ શ્વ, કેન્સર, અપંગતા!

છેલ્લે મન સમાધાન થોપવા લાગ્યું: શરીર સાડું હોય, નીરંજી હોય, કોઈના આશરે ન રહેવું પડતું હોય એટલું જ આશુધ્ય પ્રભુની પાસે માગવું જોઈએ, 'સો વરસનો થજો' એમ સંભળવા કરતાં 'જીવનની દેહી થડી સુધી પ્રાણ ભરપૂર રહેજો' એ વધુ સાડું લાગ્યું અને તરત જ વધમાં વુહ છતાં મોટા કામે કરનાં માણસો આખ આગળ આવી ગયાં, રાજકારણ, વેપાર, ઉદ્યોગ, શિક્ષણ, કલા, અનેક ક્ષેત્રે જુવાનોને ઘરમાલે એવા જુદો જોવા, એમ થવું કે પ્રભુ વુહત્વ આપ તો આપું આપે. અને મન આગળ એ બધી વ્યક્તિઓ ખડી થઈ ગઈ. હું જાણે પસંદગી કરીને પ્રજા પાસે કોઈનું વ્યક્તિત્વ માગવાનો ટોડો એમ એ સોનાં જીવનનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યાં.

અફસોસ! માડું મન ભાંગી ગયું. પેલા પથારીમાં પડેલા સામાન્ય જુદો જે દેહના રોજથી પીડાતા હતા તો આ વુહો મને મનના રોજથી પીડાતા લાગ્યા. અપવાદો અવશ્ય થયા, પણ ઘણા ખરાનાં જીવનમાં તો અતિ પ્રવૃત્તિને ઉચ્ચ રચાનોની

સાથોગામી વીતેલા ભૂતકાળને બાથ બરીને તેઓ ચાલતા હોય એવું લાગ્યું. નવા યુગનો પ્રકાશ તેઓ શું જોઈ નહોતા શકતા? એમની આંખે એમના જ અનુભવોના પાટા બંધાવેલા હતા?

એક કલાકારને જોવા. એમની કલા સાધના વિશે બે મત નથી. પરંતુ કેટલી ઈર્ષા? નવા પ્રવાહો તરફ રોષથી જ જુએ. એક વેપારીને જોવા. પોતાની સાથે પચીસ વરસથી ધંધામાં પડેલા પ્રિસ્તાથીસ વરસના દીકરા ઉપર કેટલો અવિશ્વાસ? એક નેતાને જોવા. ઘરમાં ચાલિવસ પોતાના જ શુભગાન, એક ઉદ્યોગપતિને જોવા. નવી શોધો ને શત્રો વજાવે પણ નવા વિચારોથી લાખ વેશન દૂર નાતે.

આ બધું જોઈ હું પાછો પડી ગયો. પથારીમાં પડેલા જુદોમાં એક ખામી જણાઈ. 'મેદાનમાં ઊભેલા વુહોમાં બીજ ખમી જણાઈ, મન બોલી બિડ્યું: 'ના, તંદુરસ્તી ને સ્ફુર્તિ જ પૂરતા નથી, મનની જાગૃતિ, જુવાનો ને મહાસુશક્તિ પણ હોવા જોઈએ.'

'સો વરસનો થજો' એવો આશીર્વાદ જેણે આપ્યો તેણે તો એમ માન્યું હતું કે મને ઘણું આપી દીધું, પણ હું જાણું છું કે શુભ નિષ્ઠાપૂર્વક અને આશીર્વાદના રૂપમાં મારા મારે તો એ શાપ જ હતો. મારે સો વરસ નથી જીવવું. હું તો ઈશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરવા ચાલું છું કે જે જિંદગી આપવી જ હોય તો તેની સાથે જેમ આપજો, પ્રાણ આપજો, નવા પ્રકાશને ઝીંચવા ને સત્કારવાની વૃત્તિ તથા શક્તિ આપજો, જે તારા ખજાનામાં આ ભધાની ખોટ હોય તો કૃપા કરીને મને વહેલામાં વહેલી તકે તારી છાયામાં બેસાવી દેજો. મારે સો વરસ નથી જીવવું. એ ત્રાસમાંથી ઉગારી દેજો. [જીવનમ.પૂર્વે]

*

"અનાસક્તિનાશુ" જીવન ધન્ય છે. તમારું જીવન પેલા પક્ષીની જેમ વ્યતીત કરો, જે આંગણમાં એક દાનુ ચોબીને લીટી નખા છે, પેલા મનુષ્યોની માફક કે જેઓ એક મેળા માટે એકત્ર થાય છે અને રાતેરાત વીખરાઈ જાય છે, પેલા જાગકોની માફક કે જેઓ કિનારા ઉપર રેતીનાં ઘર બનાવે છે; પેલા મુસાફરની માફક કે જે રાત ધર્મશાળામાં ગાળીને સવાર થતાં જ પોતાને પંથે પડે છે.....હે ભગવાન, કેવળ તમે જ અને અનાસક્તિનું વરદાન આપી ધન્ય કરી શકો છો." -પુરંદરદાસ

ધૂમકેતુના 'તણુખા' ના પ્રકાશનની પૂર્વભૂમિકા

(જૂનાં પત્રોને આધારે)
(અંશિક : દક્ષિણકુમાર ગો. જોશી)

[એ એક માસ પહેલાં ૨૨. ધૂમકેતુના સકાંઠાથી આજીવન સાહિત્યમિત્ર મુ. છોટાલાલ માન-સિંગ કામદાર અમદાવાદ આવેલા ત્યારે તેમના ઉપર મારા નાપુત્રે લખેલા પત્રોનો સુંદર મુદ્રક રીતે સાચવી રાખેલો ૧૨૫ નેટલા પત્રોનો થોડકો પ્રેમથી મને આપી ગયા. દિવના દિવાલ આવા મિત્રો આજે દુર્લભ છે. નાપુત્રા આ પુરાણા મિત્ર માટે મારા મનમાં અનેક લાગણીઓ થઈ આવી આ પત્રો નાચતાં નાપુત્રા સાહિત્ય જીવનની સરવાળીની એક નવી ભાજ થતાં આનંદ યથા આપ્યો.

સાહિત્યના અભ્યાસીને કાંઈક ઉપરોચી થાય એ હેતુથી અહીં કમલ : કેટલાક પત્રો ૧૪૭ કરવા ઉમેદ છે. વાતા-સંગ્રહ 'તણુખા'નું પ્રકાશન ગુજરાતી સાહિત્યમાં શક્યતઃ બની ગયું. પણ જન્મ પહેલાંની વેદનાનો સાચો ખ્યાલ આ પત્રોમાથી મળી રહે છે. ૧૯૨૫-૨૭નો આ સમય છે. તે સમયનું સાહિત્ય જગતનું વાતાવરણ, લેખકની મનોદશા, લેખકનો સાહિત્ય જીવનનો આદર્શ એવું ધણુંબધું આ પત્રોમાથી જાણવા મળે છે. બીજાં પત્રો હવે પછી]

સ્વર્ણ મ કેસ્ટન સીમલા,
૯-૮-૨૪

...માણસ ઘણી વખત પરિરિચનિનો દાસ બનીને જ રહી શકે છે એ જ જાણી સરખાં જ હોય તો પરિરિચિત હઠાટી શકાય ખરી, પણ એ સંયોગ અત્યંત વિરલ છે મારી સમક્ષ પણ હજી એ પ્રશ્નો પડ્યા છે એમ એ. થયું કે Journalismમાં આગળ વધવા, અભ્યાસ વગેરે વધાર્યા કરવો? હું એવા વાતાવરણમાં છું કે Journalism જ વધતું જાય પણ શું વધારે સાચું છે એ ખરેખર પડતી નથી કારણ કે હજી પોતાની શક્તિમાં પૂરી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ નથી.

તમારી પાસેના "રાજમુગ્ધ" ની બંધી નકલો ખરી મઠ, ને અમારા "કુમાર કાર્યાલય"માંથી થોડી છે તે ઉપડતી જાય છે, એમ તે જાણ્યોનો કામળ હતો. પણ કેઈ શાશ્વત, એ એપરોક્ષી નકલ ખરીદશે એમ મેં પહેલેથી જ માન્યું ન હતું. એટલે, આપણને આપણામાં પૂરી શ્રદ્ધા ન હોય, તેથી સાદસ, પણ પડી લાગે એવો વખત આવે. વળી એક કામ પૂરું થયા પછી, કામની મહત્તા જુદી જવાય છે, ને વિજયનો આનંદ પણ થાથો જાય છે. પછી

તો "એમા કાર્ડ નથી" એવી નિરાશા જ બીજા કામની પ્રેરક થઈ પડે છે. માણસની શક્તિ વધારવા ઈશ્વરે આ યોજના કરી હાલે છે. પણ એ યોજના હોય છતાં, જેવી રીતે આપણે જીવિએ ત્યાં મુખી જીવુમા માની શકતા નથી, તેમ આ યોજના છે ને તેથી આપણામાં ખરી શક્તિ છે કે નહિ એ શ્રદ્ધા પણ આવતી નથી. એટલે જ્યાં મુખી બીજાઓ, ખુશખત કરવા ખાતર નહિ, પણ ખરેખરી વાત કરવા ખાતર, પોતાનો અભિપ્રાય ન આપે ત્યાં મુખી આપણે અવિશ્વાસ તો ચાલુ રહે જ છે, અહીં કેટલીક Second hand Books છે તેની દુકાનમાં એક દિવસ ફર્થ. રાઈડર હેગાર્ડ, કેનન ડોર્સલ વગેરેનાં થોડાંક પુસ્તકો હ હ આનાની કિંમતે મળી ગયા.

x x x

૧૩-૧૨-૨૪ ધી રીટીટ : શાહીઆમ
અમદાવાદ

Balzac શેક્સપીયર જેવો જ Art ની દૃષ્ટિએ મનાય છે. પણ ઘણી વખત એવું બને છે કે દરેકના દૃષ્ટિબિંદુ સરખા ન હોય, એટલે એક સરખો આનંદ ન આવે. માણસ કરતાં, માણસના

હૃદયના ભાવો પારખવામાં, અને તેને ચમ્દા ઉતારવામાં તે ઘણો મુદ્દર કર્યા મનાય છે .

જ્વ, અમદાવાદ

૧૬-૧૨-૨૫

*

૧૦-૫-૨૫, છુક હીન નીનીતાલ
જે શેડે મુગધર્મને આશ્રય આપ્યો છે
તેનું પૂર નામ નીને પ્રમાણે છે

શાન્તીનગર નરોત્તમદાસ

૧, વાલકેશ્વર રોડ, ચોપાટી, મુ.નર્મ
તેમનો પત્ર મારા પર હતા કૌમુદી મળ્યું છે
મત્સ્યમધાની નકન તો મારી પાસે નથી મેં વાંચેલી
ખરી મારે એક ચોપાટીની જરૂર છે મણિધાન નવુ
ભાષા કૃત "પ્રાણવિનિમય" કથા મળે છે એ ખમર
નથી એની કિંમત ૩ રૂા છે તમે મોકલી શકો તો
વેચાની વધ Regd B P થી મોકલશે "મોહિની
વિદ્યા"—હીપોલીટમનું Translation તમે જોયું
છે ? જોયું હોય તો તે વિશે અભિપ્રાય દર્શાવશે.

*

છુકહીલ હાઉસ નીનીતાલ

૧૨-૬-૨૫

દુકી વાતો બને તો આ વર્ષમાં બહાર
પાડવા વિચાર છે પણ લખેલી વાર્તાઓમાંથી માત્ર
૮ તું જ selection કરી, ૧૨ નંબી ઉમેરવા વિચાર
છે એમ્મે વખત જશે કદાચ વધારે પણ નખાય
અમદાવાદ ગયા પછી ખમર પડે

પૃથ્વીશ જુલાઈની ૧૦મીએ જ બહાર પડશે.
એમ આપશીનો કાગળ હતો

નવનકથાનું ક્ષેત્ર બરાબર હાથ આવે તો
સ્વનત્ર ઇલન જેવું થાય પણ તેમ કરતાં ઘણો વખત
લાગશે હવે બને તે અર્થ

*

અમદાવાદ

૨-૮-૨૫

• ગુરુત્વાન વાતો દીક ૨૦ રૂા આપે છે આ
તમારી ખાનગી મળ્યું મારે છે અને વાતનિંદા હક્ક
મારો છે એવો સ્પષ્ટ કરાર છે ગુરુત્વાન મારફત મારી
વાતો મદાર નહિ પડે જ્યારે પડશે ત્યારે આતમી
જ ૫ મેં તેની ભાવના અત્યારે છે

*

મેં તમને વાત કરી હતી, તે પ્રમાણે વાર્તાઓ
છપાવવા ગઈ છે કુમારમાં છપાશે. તેને માટે
મગાવેનો કાગળ ત્યાંથી આવ્યો છે તેના પૈસા,
તમારી પાસે નીકળતી લેણી રકમ પરભારી
ભરાવે એવી યોજના કરી છે તમારી પાસે થું
નીકરે છે એ તમને ખમર, કારણ કે મેં હિંસામ
સાખ્યો નથી એટલે જે રકમ નીકળતી હોય તે એક
કંપામાં ભરવાની સગવડ હોય તો સાડુ, નહિનર
મેં હપામાં

—સાહ હીરાનાલ અમૃતનાથ

મગધદાસ માર્કેટ— ચોથી મી ચોક

પ્રિ મેસ રૂડી— ને ત્યાં જરી દર્ષ

રીતસર પહોંચ લખશે એટલે ખીખ પૈસા મોકલવાનો
મેળ કરવો રહ્યો

તમારે પહોંચ લેવાની ને આવી કુમાર પર
પહોંચ મોકલવાની જવાબ તુરં આપશે તથા
વાર્તાઓ છપાય છે તે વિશે તમારી Business
point ની કાંઈ સૂચના આપશે સ્વલ્પમાત્રાના
ખીખ અકમા પણ પૃથ્વીશની જા ખ નેમ્મ યકારો

*

જ્વ, અમદાવાદ

૧૦-૧૦-૨૫

Publication માટે કોઈને કાંઈ સમજાવ
મળી જ રહેવાનો, માત્ર આપણું work ખરેખર
Sound હોવું જોઈએ મારી વાર્તાઓ છપાવવાની
વાતો આવે છે દરમિયાન ખીખ સર્જક યોજના
પ્રાતી જાય છે, એમને જલ્દી મોડું મોડું થાય છે
Told to the Children series જેવી
એક series કાઢવા પણ વિચાર છે

પણા ગ્રંથા, અકુરા સાધન, અને એકનો
હાથ હા, નોકરી કેમ છોડી તે પણ વખતથી
વિચાર હતા પણ તક હતી નહિ એક થીપતના
અનેક આગિનો હોન એમ્મે સ્પર્ધા અને ખમર
હોય જ દ મિયાન, તક આવી ગઈ ખમર હરનાર

માણસે છેદનો પ્રહાર એમ અનુભવ્યો કે હું મુખ્યત્વે વાર્તા લેખક હોઈ શિક્ષકના કામ માટે મારું absorbing attention નથી, તે વાત બાઈએ ઉપાડી લીધી વાર્તાને બોલે Service કરના ઈચ્છા નથી એ જવાબ સાથે પેલી મળેલી તકનો લાભ લીધો હાન હું સર યીગુઆઇને ત્યાં મળના પગારે તે જ કામ પર રહી ગયો છું

દુનિયા વિશે reviews તો ઘણા સુદર આવ્યા છે જે અપી જય તો ખીલુ આટલિ ઘણી સુદર કાઢવા વિચાર છે બરોડા સાપ્તર્ષીએ ૧૦૦ નકલો ઉપાડી કાલિદાસ કાલકલામાં છે તથુખા વિશે અરૂ વાતાવરણ તો તમને જ મુબમિયા ખબર પડે

*
એલિસબીજ અમદાવાદ
૨૨-૩-૨૬

તથુખા તા ૧લી એપ્રિને બહાર પડે કે વખતે ન પણ પડે અમે લગભગ પહોંચી ગયા છીએ પણ હવે Night work લખીએ તો જ પહોંચી શકાય થાય તે ખરૂં એ મોકો જરૂરો તો પણ ૧૫મી એપ્રિનથી અમે મોડા નહી પડીએ અને સાહિત્ય પરિષદના ત્રણ દિવસ દરમિયાન નામ નોંધી બોહી કિમતે આપવાની યોજના તો કરીશુ જ હવે આંદી થ છે તે વિશે

અહીં 'સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ' જેણે વીજી બહાર પાડે તેની માગણી છે ૨૦ ટકા સોલ એજન્ટ દર મામે ૨૫૦ નકલ કે ૧૦૦ નકલ ઉપાડી ને પૈસા ભરવા અને સોલ એજન્ટ કે પ્રકાશક તરીકે નામ છાપતુ આ છેદની માગણી અત્યે મને વાગે છે પહેલું તો ચોપડી એટલી સાદી ને સુદર છપાણી છે કે તેમા સોલ એજન્ટ જેવું કાર્ડ લખાને સોલ ભગા ડી નથી બીજું પ્રકાશક તો એ લોકો નથી જ એટલે એ પણ ઠીક નથી લાગતુ વાતચિત આને ને એકાદ અકવાડિયામાં હોઈ Terms ચોક્કસ થઈ જરૂરો દર મામે ૨૫૦ ઉપાડે એ પણ ઠીક નથી લાગતુ કાણુ કે મારે ટ્રિ ટીગ આર્જ જે તરત જ આપવો નોંધએ ને એ લોકો વાર જોવાને તે ઠીક નથી

લાગતુ Review વગેરેની જોડવણ મારા ઉપર છે અને એ ઉપરાંત બ્યાં હું અગાઉથી જ ખ ખ નો પ્રાધ કરી શકું તે

હવે એ લોકોને આ કેમ પોસાય તે

એના મકળના ૨૫૦ મેમ્બર્સ છે તે બધા એક એક લેવાના જ ને બીજો ફરવાવાળા ઉત્સાહી છાકરાઓ રહ્યા એટલે તેમણે વીજીની ૫૦૦ નકલો કાઢી નાખી તેમ આની પણ ૪૦૦-૫૦૦ અમદાવાદમાં જ કાઢી નાખે તે પછી બીજો જય આ એમની મજુરી ને પણ પ્રકાશક તરીકે તેમનું નામ ચૂકવા હું ખુશી નથી તે વાધો છે

તમારો જવાબ આવ્યો હું તેમને છેલ્લે જવાબ આપીશ માટે તમે વિચાર કરી તમારું કિત જળનાંતું હોય ને આપણે સમય જળવાતો હોય તો જે તમને યોગ્ય લાગતુ હોય તો એમાં મોકો તા ૨૬ મી સુધીમાં જવાબ લખજો

હું તમારા માટે મિનિમાલે આટલું કરીશ

(૧) ચોપડી પ્રગટ થયા પહેલાં લાગુગથી આપી શકાય તેટલી જાખ

(૨) ચોપડી પ્રગટ થયા પહેલાં, સાહિત્ય પરિષદના ત્રણ કે ચાર દિવસ, તમારે ત્યાં અગાઉથી નોંધાવવાની જોડવણ અને તેમાં કિંમતમાં ફર ને તેની જા ખ પેમ્બ્રેટ મારફત તે વખતે વહેંચવાની

(૩) ૧-૮-૦૦ કે ૧-૧૨-૦૦ અથવા ૨ શ રહેશે એથી વધારે નહિ આવે

સાહિત્યપરિષદ દરમિયાન નામ નોંધાવનાર પાસેથી ૦-૪-૦૦ બોલ રહેશે ને તમારે પણ તે પ્રમાણે ભરવાના

(૪) પહેલી પાયસેના પૈસા અગાઉથી ને પછીના ૨૫૦/૨૫૦/૨૫૦/ના ત્રણ કે ચાર હપ્તા દરેક હપ્તે એક માસે ભરવાનો

(૫) ૨૫ ટકા કમીશન

તમે લખ્યું હતું કે મીશ એફર મને તો તમને પૂછાવતુ એટલે પૂછાવ્યું છે વળી હું પ્રકાશક

હું છતાં કોઈ સંસ્થાનું નામ થાય, એ મારી ધાગણીને ધકકો પહોચાડનાર ખામત દૂર કરવાની ખબર છે બાકી બીજા લાભ એ સંસ્થાને મળત તેના કરતા તમને વધારે આપ્યા ■ તે દેખીતું છે એ ત્રિગી ચિત્ર, ૧૦ સાઈ ચિત્ર, ૨૫૦ પેઈજ કાચુ પૃષ્ઠ ને સુદર છપાઈ આ ચોપડીનું વિશ્વાસપાત્ર વર્ણન

એ ત્રિગી લખ્યા છે પણ ત્રીજી તૈયાર થતા મોકલ્યું છે ને એ દાઈમસર આવે તો ત્રણ જ કહેવાય

મને લાગે છે, તમને આખા Business મા નફો રહેવાનો સભવ છે

*

ઉત્તાકમડ, ૨૪-૬-૨૪

આ તથુખાનું પત્રી જમ તો બીજો લાગ દુરતમા બહાર પડનાની તૈયારી કરું જો કાતિનાન વિદ્યા નહીં થાય તો “તથુખા” માટે ખોટ કાઈ નાહ જમ અને નફો નહિ રહે નફાનું કાઈ નહિ

તમને ખબર નહિ હોય પણ કાતિલાન

બહુ મિત્ર છે. લગભગ લખ જેવું છે મને ત્યારે ખરા! એ મુરકેલીને લીધે છેલ્લાં એ માસથી તથુખાનું sale લગભગ બંધ જેવું જ રહેલ એને લીધે ખૂબ સહુ પડશે તેમ લાગે છે જમનાદાસ વિધે તમારો ખરો મત દર્શાવજો હવેની બાબતની નકો, વધારે કમીશનથી, પણ કોઈ સારા માણસને આપવાની ગોઠવણ કરવી પડશે એમ લાગે છે આ વાત હજી ખાનગી હોઈ તમારા પૂરતી જ લખી છે .

*

ખાનપુર,
અમદાવાદ ૧૮-૮-૨૪

કાતિનાન Last statement છે એમનાં કાંઈકનો કાગળ હતો એટલે તથુખાની તેમની પામે રહેતી કોપી ને વેચાણમાં ખૂબ ગેર વચગ્યા થઈ ગઈ છે આમાથી ઉગરી જવા માટે મેં જમનાદાસને મારી પામેની ૨૫૦/ કોપી લઈ લેવા જણાવ્યું છે તેની ચરતા ઈણી આકરી છે પણ હવે જે ગેર-ન્યવસ્થા થઈ ગઈ તેને પરિણામે એ વાત સ્વીકાર્યે છૂટકો તે પ્રમાણે તેને લખ્યું છે

આચાર્ય હેમચંદ્ર જીનવર્માના બહુ મોટા વિદ્યાન થઈ ગયા એક બહુતે પોતાની જાતે કાતિનાન જમ સુતરમાંથી વણાવેલું કોરું પાણીમાં આવ્યું હતું એટલું આચાર્ય હેમચંદ્ર ગુજર નના રાજા કુમારપાળના ગુરુ હતા આચાર્યજી જ્યારે પાઠ પાઠજી આવ્યા, ત્યારે કુમારપાળ તેમ જ બીજા ગામજો તેમનું સ્વાગત કરવા સામા આ યા પરતુ આચાર્યજીને ખડગચાડી જાડી ખાદી ધારણ કરેલા જોઈને કુમારપાળે કહ્યું, “ ગુરુજી, આપ મારા ગુરુ છો આપ આતુ જ્યારે કપડ ધારણ કરો એ તો મારે માટે લાજ મરવા જેવું છે! આચાર્ય હેમચંદ્ર જોલ્યા “ તારા રાજ્યમાં તારી પ્રજા કયામ દશામાં મહિમા પોતાનું પેટ ભરે છે અને અંત દાંડે છે એનાથી ■ નથી લાજ મરતો ? અમર જેવા સાધુને શું ? અમારે તો આવાયે લગાડ કમાઈ હોય ? અમને તો જૂના ફોલો તુટેલાં વસ્ત્ર પણ ચાતે બીજા માણસો ઉપર આસક્તિ તો ન જ રાખીએ અને પોતાના દેહની પણ અમે ચિંતા ન કરીએ ભમરો જેમ એક પણ ફૂલને કોમ્પા વિના એક ફૂલ પાસે ભગીને પોતાનું પેટ ભરે છે તેમ અમે પણ ઘેર ઘેર શિક્ષા માગીને પરોપકારથી દેહ માગીએ છીએ

ઉપયોગી પ્રકાશન બહાર પડ્યું છે અને તે ડૉ
શશિન ઓઝાનું મધ્યકાલીન આખ્યાનો ઉપર કુટીન ધ
સરોધનો યર્ધ રહ્યો છે અને અવ્યસીઓ તેમજ
નિમ્નધકારને તેમાં વિપુલ સામગ્રી મળી રહે છે ડૉ
શશિન ઓઝાનો આ મહાનિમ્ન ધ આઠ પ્રકરણના
આખ્યાન રિપે સર્વત્રાસી દર્શન કરાવે છે પ્રથમ
એ પ્રકરણના વૈદિક અને અનુવૈદિક સાહિત્યના
આખ્યાનની પ્રજ્ઞાલીને પરિચય આપીને ત્રીજા પ્રકરણના
ગુજરાતી સાહિત્યના આખ્યાન પ્રકાર વર્ણવ્યો છે
અને મહત્વના આખ્યાનકારો નરસિંહ ભાલજી નાકર,

વિષ્ણુદાસ, રિશ્મનાથ, પ્રેમાનંદનો દીર્ઘ પરિચય યોગ્ય
પ્રકરણના આપેલ છે ઉદ્દર્શ ચર પ્રખરોમાં
“આખ્યાનનું સ્વરૂપ, બધારનું ” “ આખ્યાન અને
જીનરામ ” ‘ પ્રખરસ્યાને અને તેની માવજત ’ અને
‘ તાત્કાલીન સાહિત્ય અને સંસ્કાર ’ની છબાવટ
કરવામાં આવી છે ત્રી ઓઝા વોધી પુનામાં રહે
■ તેથી મરાઠી સાહિત્યનો પરિચય પછી તેમને
લાઘ્યો છે અને ઉપસદારના તેમજે મરાઠી કીર્તન
સરનાનો ઉદ્દેશ કરી લીધો છે તે પ્રાસંગિક બની
રહે છે સાહિત્યના સંસ્કરણ અભ્યાસીઓ માટે
પુસ્તક ઘણ ફામની છે

*

જીવનરહેવારમાં ઝીણીમોની મુરકેલીઓ તો હમેશ હોવાની જ ! એ મુરકેલીઓનો સમજપૂર્વક
સામનો કરી ભાગે કાઢવો જ રહ્યો ! અમર મુરકેલીઓ જોઇને નાસવા માડીશું તો તે બમણા જોરથી
પાછળ પડશે અને વધારે પરેશાન કરશે. પણ જો મહત્વતાથી એનો સામનો કરીશું તો તે પીછેઠઠક
કરી પોખારા ગણી જશે

આ સમયમાં સ્વામી વિવેકાનંદનો એક સરસ મળનો પ્રસંગ છે એમના જ મુખેથી એ સભાગીએ
‘ એક વાર કાશીમાં હું એક રથગેથી પસાર થતા હતા, ત્યાં એક બાલુ પાણીનું મોઢું તળાવ
હતું અને બીજી બાજુ કોળી ભીમી દીવાલ હતી એ જગ્યાએ ઘણું વાદરા એમાં થયા હતા કાશીના
મોઢા વાદરા હિસક પશુ જેવા હોય છે કોઈ કોઇ વાર તેઓ ખૂબ હેતન કરી જાય છે એ વાદરા
એણે કેમ જાણે મને ત્યાંથી પસાર ન થયા દેવો એમ નક્કી કર્યું ! દાનિયા ચિચિયારી કરી તેઓ
મારા પગે ચોળાનો પ્રયાસ કરવા લાગ્યા !

તેઓ મારી નહક આપ્યા એટલે મ દોડવાનું શરૂ કર્યું ! પણ હું જેમ વધારે ઝડપથી
દોડતો ગયો તેમ વાદરાઓ પણ ઝડપજેર પાછળ પડ્યા અને મને કરવા આપ્યા ! એમનાથી નહક
વાનું મને મુરકેલ જણાયું ! પણ તે જોગાએ એક અખપોઠ માણસ આવી ચડ્યો તેણે મને ખૂબ
પારીને કશું સાતું મદારાજ ! દોડતો હદિ ! વાદરાઓની સામે થાઓ !

હું દુનથી પાછો ફોર્સી-ઓ જેવા વાદરાઓની સામે થયો કે તરત જ તેઓ ખમયાઇને
પા ! દડવા અને એક પછી એક ઘાગી થયા !

માણસની જિંદગીમાં, મરકેલીઓનું પણ આજુ જ છે ! મોની મુરકેલીઓનો દડો મોટે ભાગે
તો પૂર્વકલ્પિત ભડ અને ચિંતાના હાથથી જ ફરીને હમણે થયેનો હોય છે ! જરાક હેસિવારીથી
હવા કાઢી નાખી કે દડો એકદમ નરમ ! સસારમાં આના જેવી ગમનગમી બીજી કોઈ વાત નથી !

તો, આડે આનંદના અતરાયો અને વિરોધી તરવોનો સાચી રીતે નૈતિક બળથી અને પૂરી
તાકતથી મુકાબો કરીએ ! એવી હાનાઈ કે હેરાનગતિથી જ્યારે આપણે ભાગતા નથી ત્યારે તે વાદ
રાઓની જેમ નરમ બની આરતે રહીને વિષ્ણુદાસ બની છે

અને આમ કરી આખરે તો પડકાર કે સામના દ્વારા શક્તિમાં થયોનો જ મોધપાત શખની
જાય છે સમનો કરવાની શક્તિ હમેશા અદરથી, પોતાની જાનનાથી જ પ્રગટ છે કયામ નરારી
નથી આવતી આ દષ્ટિએ જોએ તો મુરકેલીઓ જીવનની બાધક નહિ પણ સાધક છે, જીવનનું જેમ
અને ખમીર વધારવા માટે છે એજુ હલ્લમાં કોતરી રાખીએ !

—રતિલાલ સો ભાવસાર

શ્રી. મલ્લિકેષ્વર કૃત
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ....	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન ...	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

નાની નર જાની રૂપા ગાયાડને છેલ્લે સળા નથી ચકતી પણ જોને સ્વાનું આવે છે અને દાદાડને પગે પાગે છે જોનું બિચ દેરી દાદાડને મોકલે છે. સાથે પન લખી કલિયોલી અંગ્રેજી બાપામા ચિત્તનું વર્ણન કરે છે.

૨૫-૩-૧૯૦૦ના રોજ જોડેને કે ચુલુના ક્રકત ૧૬ દિસ અગાઉ દાદાડ ચોતાના જ દસ્તાફરમાં લખે છે.

My very dear Ruparami,

Thanks for your loving letter and your beautiful Sketch. I have shown them to most of my friends who visit me We all felt very happy....

With my deep love to you all from DADAJI

15.7.70.

અનુક્રમણિકા,

પૃષ્ઠ	લખ	લેખક :
૧૪૧	દેશગ્ય આનના ..	ચુરુદયાવ મલિકજી
૧૪૨	૨મ રૂપ રેખા	મધુ કોળારી
૧૪૪	પરિભ્રમણ	'આયુર્તોષ'
૧૪૮	જીવનનો ક્ષેત્ર	પ્રકાશ ગજનગર
૧૫૩	પ્રેમ-ગુરુદેવના જીવનનું સર્વસ્વ .	ગુરુદયાવ મલિકજી
૧૫૭	મૃત્યુ એવે શું ? ..	ચંપન ચુકવ
૧૫૮	નાકની સ્વચ્છતા	પ્રિયંકૃત પારેખ
૧૬૧	સારવણ	જયંત વસા
૧૬૪	અરેરે લેર શમે	દેવેન્દ્ર કુમાર પડિત
૧૬૬	ધાકેથી નિદ્રાગી...	પ્રિયંકૃત પારેખ
૧૭૪	અવલોકન ..	શિ

સૂચના

[ગ્રાંથકોને]

૨૦ માસની બાળમી નારીએ અંક પ્રતિબદ્ધ થાય છે

૫૬૨મી સુધીના અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં નવાન કર્યા પછી કાર્ડ લખને જણાવવું અંક શિલ્પિકામાં સંમે તે મોકલાયો.

નમ ત મહિને ગ્રાંથક થઈ થયા છે.

આ માનિકમાં પ્રમિલિત થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સંપાદક તે વિચારમાં સંમેત છે જ તેમ માનવું નાહ

[લેખકોને]

લેખવજનમાં સમકૂતિ, કથા શિલ્પ અને માહિતી વિગત લખાવો લેવામાં આવે છે

લખાવ માક મૌનિક નાજી હાથ અલી નવપા રહે છે કાગળની એક બાજુ યાદીથી લખવું

સલામત

દશમા [સત્તર] ૮ રૂપિયા
પરેશમા મોડા વિનિ

“બૈષ્ણવજન”

૨-ગમકૃષ્ણનગર
રાજકોટ-૩

અમુક વસ્તુ મહિનામાં તે મિલકત મારું અને નવો મહિને મારું
 મળતો જોઈને મારું વર્ત મારું અમુકી અને તેમ હોય ન હોય
 મેં આ નવું નવું મારું મોટું અને મારું મારું મારું મારું
 મારું આ મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું
 મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું

અમુક વસ્તુ મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું
 મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું
 મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું
 મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું
 મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું
 મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું મારું

અમુલ ગેહી

માર્ગ દ્વારા મારું મારું મારું મારું મારું મારું

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ એક્ટિવ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેમરબાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
ફા. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અમાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૬૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોવેન્ચર ઈલે મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૧૪
[૪] ફેક્ટરી	૩,૧૪૩	૧.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

સભ્ય સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ રીટાયર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુવરાજસાહેબ ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

સિવિલ ઈન્જિનિયરના બહાને
આપનો આકર્ષકોર-આદે કોઈપણ પ્રકારનો-
કનિયાના મોઢા જુલુ ચોટા તારે લઈ આવે છે.

સિવિલના કક્કરી આવડત બહાને
આપનો આલ કુત્તિસરપેલું, લાપટા બાને
કાઠિયાપુરાથી કોઈપણ સ્થળે પહોંચાડે છે.

કનિયાના કોઈ
આપનો આકર્ષકોર-આદે કોઈપણ પ્રકારનો-
કનિયાના મોઢા જુલુ ચોટા તારે લઈ આવે છે.
આપનો આલ કુત્તિસરપેલું, લાપટા બાને
કાઠિયાપુરાથી કોઈપણ સ્થળે પહોંચાડે છે.
આપનો આલ કુત્તિસરપેલું, લાપટા બાને
કાઠિયાપુરાથી કોઈપણ સ્થળે પહોંચાડે છે.

કો સિવિલ ઈન્જિનિયર એસિસ્ટન્ટ ઈન્જિનિયર
કો સિવિલ ઈન્જિનિયર એસિસ્ટન્ટ ઈન્જિનિયર
કો સિવિલ ઈન્જિનિયર એસિસ્ટન્ટ ઈન્જિનિયર
કો સિવિલ ઈન્જિનિયર એસિસ્ટન્ટ ઈન્જિનિયર
કો સિવિલ ઈન્જિનિયર એસિસ્ટન્ટ ઈન્જિનિયર
કો સિવિલ ઈન્જિનિયર એસિસ્ટન્ટ ઈન્જિનિયર
કો સિવિલ ઈન્જિનિયર એસિસ્ટન્ટ ઈન્જિનિયર
કો સિવિલ ઈન્જિનિયર એસિસ્ટન્ટ ઈન્જિનિયર

always be beautifully dressed in thackersey's everfresh

Dreamy outfit to relax in, made from
'everfresh' (67% Terene, 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple ...
In a gay tantalising screen print .. with
handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked
TEBILIZED for tested crease-resistance
and a wide range of Shiftings, Sailings, Screen Prints,
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

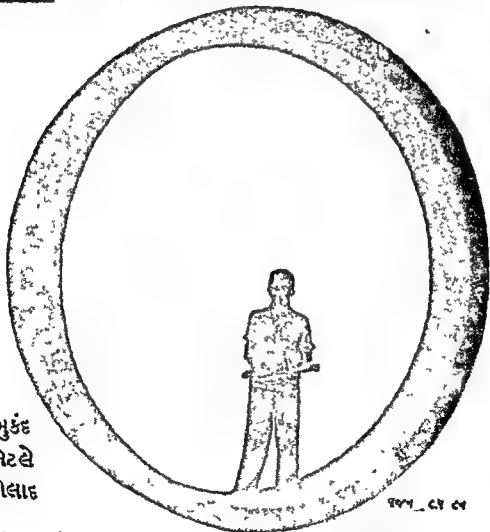
THE HINDUSTAN SPIN & WOVN MILLS. CO. LTD.
THE INDIAN WOVN MILLS LTD.
16, Apollo Street, Bombay 1.

thackersey group Makers of Fine Cottons

મુકુંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાર્સિટગ્સ માટે...

મુકુંદ
એટલે
પોલાદ

૧૯૫૫-૮૧ ૮૧

• આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કંટા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

વૈરાગ્ય સાધના

‘હરિનો ભાગ છે યરાનો, નહીં કાચરતું કામ
ને તે !’ એમ એક કવિએ કહ્યું જ છે. હરિનો
ભાગ એટલે જ વૈરાગ્યનો ‘ભાગ’. વિમાનમાં પ્રવાસ
માટે માણસ ટિકિટ લેવા જાય છે ત્યારે તેને ચોતાની
તંદુરસ્તીનું પ્રમાણપત્ર આપવું પડે છે.

અને વિમાનમાં જાયા પછી ! ત્યારે પણ
વૈરાગ્યભાવન્યનો પાઠ ચાંપુ જ રહે છે. મુસાફર જેમ
ઉપર ને ઉપર, પૃથ્વીથી દૂર જાય છે ત્યારે તેને લાગે
છે કે, જે બધી અસ્તિત્વો કે વસ્તુઓ સાથે મોહ-
માયાની સાંકળોથી સંકળાયેા છું તેવાથી મારે મુક્ત
થવું જોઈએ. આકાશમાં ઉડતાં તેને પૃથ્વીનાં જીવો નીચાં
રત્નો નથી દેખાતાં. જીવદુઃ, તેને એક જાનની સમા-
નતા દેખાય છે. એવી સમાનતાના ભાવથી પ્રત્યેક
વાત ને ઘટના-મિનાતે વિચારવાં જોઈએ, એવો વિચાર
સાધકના મનમાં જન્મે છે. ખીજું આકાશના આકર્ષણ-
થી તે મુગ્ધ થાય છે, વિરાટ સત્યના દર્શનથી સાધક
મુગ્ધ થાય તે જ પ્રમાણે. તે પૃથ્વીને ઉપરથી, દૂરથી
જુએ છે, તેથી તે અત્યંત સુદર દેખાય છે, તેને
કળાકારની જેમ એક ‘પર્સપેક્ટિવ’ (એક એવી દૂરની
દૃષ્ટિ, જેમાં સંપૂર્ણતાનો, સમગ્રતાનો કે સમન્વયનો
અનુભવ થાય છે તેથી જે કોઈ દ્રવ્ય નજરે પડે છે
તે સુદર દેખાય છે) મળી જાય ■ અને વૈરાગ્ય-સાધના
એક અત્યંત પર્સપેક્ટીવ જ છે ને ? વૈરાગ્યની સાધના
એટલે એક એવી દૃષ્ટિની કેળવણી, જેમાં જીવનની
સંપૂર્ણતા (પૂર્ણ પદ્મ) ની કીમત સાધકને થાય
છે. દર્શન રૂપે મુસાફરો જુદા જુદા દેશના ધર્મોના, જુદી
જુદી રીતભાતવાળા હોય છે, પણ વિમાનમાં મુસાફરી
કરતાં આ બધા ભેદભાવો જૂલાઈ જાય છે—ફક્ત
મુસાફરી—કાગમાં

અને વૈરાગ્ય સાધના એક આધ્યાત્મિક તત્ત્વ ! પણ
આવી જ રીતે બધાં વિજ્ઞાનજનિત સાધનોનો ઉપ-
યોગ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી અને જ્ઞાનથી કરવામાં
આવે, તો વિજ્ઞાન પણ આત્મજ્ઞાનનું એક અંગતત્ત્વનું
અંગ બની જશે. અને સાધક તો ત્રણ પગથિયાંથી
જ તો સત્યના મંદિરમાં પ્રવેશ કરી શકે છે એ ત્રણ
પગથિયાં તે જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાન. પણ
આત્મજ્ઞાનની વાત તો એ છે કે, એ પગથિયાં ચર્યા
પહેલાં તેણે ‘હું નાદાન છું’ તું જ્ઞાન એટલું તો
કેળવવું પડે છે કે નમ્રતા તેનો સ્વભાવ જ યષ્ટ જાય
છે. અને નમ્રતા જ તો સાધકનો એક સાચો શલ્યુગાર છે.

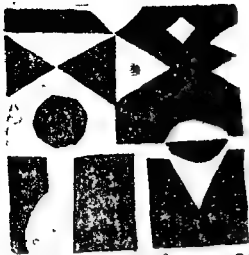
‘કર લે સિંગાર ! ચતુર અલભેલી !

સાજન કે ઘર જાના હોગા !’

—સુદુહ્યાલ મલ્લિકજી

પણ વિમાન તો એક ભૌતિક સાધન છે,

રંગ રૂપ રેખા મધુ કેઠારી

અધ્યાનક અધારા ખૂણામાં મેં નજર કરી અને રંગના ચોસલાં દેખાયાં. અમદાવાદના સંસ્કાર-કેન્દ્રના પ્રદર્શન-કક્ષામાં મારી નજર મધ હતી. પ્રદર્શનના નિશ્ચિત સમયની બહાર હું અનામાસે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો હતો. સંસ્કાર-કેન્દ્રની ઉપલે માળે આવેલી ઓફિસમાં જતાં મને ચિત્ર-પ્રદર્શનું સુભગ દર્શન થયું. ઝીણી આંખે જોતાં તોયેના અક્ષરો નજરે પડ્યા. 'સ્થાનિક ચિત્રકારોના ચિત્રોનું પ્રદર્શન'. મારા મનમાં ધમધમાટ થવા માંડ્યો. નહીં! ધારેલી રંગોની મહેદિવમાં હું સામેલ થઈ ગયો. એટલા મોટા પ્રદર્શનના ઝોરડામાં હું એકલો જ હતો. બહુ વિચિત્ર છતાં રમ્ય અનુભવ હતો. વળી, પાછું થોડું થોડું અધાર! છતાં ચિત્રો માણવાનો આનંદ અનેરો હતો.

સમગ્ર ચિત્રે અત્યારની એનરેક્ટ પદ્ધતિનાં હતાં. કોઈક પંખી બેઠું બેઠું જઈ હોય અને અધ્યાનક અણધારેલા રથભેદી ખેતરના ચોલની વાસ આવે અને તેની ચાંચ બીની અને તેવું મને થયું. મનની સંવેદન પામી ઝડપેર વીંઝાવા માંડી.

શ્રી. શિવ પંડ્યાના ચિત્ર ખૂબ આકર્ષિત કર્યો, એમના ચિત્રમાં માધ્યમની નવીનતા ખ્યાન જેવ્યારી હતી. દૈનિક પેપરનાં બીજાં ઢાળવાના કામગીરીથી તેમણે આવાયોજન કર્યું છે. માધ્યમ નહું હોવાને કારણે Paintingને નહું પરિમાણ મળે છે, Relief Structure બેઠું થાય છે અને લાવક કંઈક નહું પ્રાપ્ત કરે છે. અક્ષરોની દુનિયામાં રંગોનું પ્રધારણ અલૌકિક સંયોજન ઉત્પન્ન કરે છે. અક્ષરોના નમરો બેઠું દરિયામાં તરતાં થઈ ગયાં હોય તેમ જણાય છે. શ્રી. પંડ્યાની કૃતિ આમ પ્રદર્શનની સીમા ચિદ્રૂપ હતી.

શ્રી. સાગરા એટલા પ્રયોગશીલ કલાકાર કદાચ કોઈ નહીં હોય આ વખતે પણ મેં તે અનુભવ્યું. એમની કૃતિ જોતાં જ પ્રયોગ કરવાની એમની મધામણ એમાં જણાઈ આવી. તાંમાના પતરાને કે તાંમાની ઘાળાને જડી દઈને તેની ઉપર તારની ચૂંક, કમઝી સૂઈને સાદાકાર કર્યો છે, એમાં જ એમનું કવત્વ ધન્યતા અનુભવતું જણાય છે. સૂઈનું Primordial Image આ રીતે વિનિયોગ પામતું સૌથી પ્રથમ મેં જોયું. આદિ-માનવ યુગમાં સૂઈનાં ચિત્રો દોરતો. એ સૂઈ નો theme હતું પણ ચાલુ જ છે અને વિભક્તિ માધ્યમમાં, પરિમાણમાં અને રથસંયોજનમાં આકાર પામે છે.

શ્રી. સાગરાનો એ સૂઈ એમના આખા Painting ની કલગી રૂપે જોએ છે અને એને કારણે જ તેનાં અન્ય અંગોમાં પણ લાવ-રખેને ભળે છે, Gestalt બેઠું કરવામાં સફળ થાય છે.

બિન્દુ પટેલનું Painting નાનકડું હોવા છતાં ભાવક ઉપર અસર કરી ભય તેવું હતું. આ ચિત્ર જોતાં તેઓ હજી કંઈક નહું સિદ્ધ કરી શકે તેવી આશા જન્મે છે.

બીજાં અન્ય ચિત્રોમાં રંગનાં માત્ર ભાવવિદોહા ચોસલાં હતાં. કેટલાંકમાં ચવાઈ ગયેલી રૂપ-રચના અને technique હતી. એક ચિત્રકારે આખા Canvas ઉપર માત્ર બે રંગના સમૂહો રજૂ કરીને Abstract

Colourist થવાનો નિશ્ચય પ્રચલ
કર્ચો' છે. તો કેટલેક સ્થળે
Myth નું પ્રભાવહીન સંકલ્પ
થયું છે. ગુજરાતના કલાકારો
Neo-formalistic modes
ઉપર જઈ પહોંચ્યા છે, તેનો આ
પ્રદર્શન પૂરાવો આપે છે. પણ
એક પ્રશ્ન થાય છે કે શું આપણે
હવે રંગ અને કોલોર પદ્ધતિનો
જ ઉપયોગ કરી શકીએ ?

Neo-nightની નજીકના
આના રચનાકારોમાંથી હવે જે
કૃતિઓ બનાવવામાં આવે છે અને
Painting માં રંગો વહેતા હોય
તેવા આભાસથી જે Dynamic
Element ઉમેરીને Lumi-
nical Artનું અન્વેષણ કરવામાં
આવ્યું છે, તેવું કે તેના પ્રકારનું
કૃતિ-નિર્માણ આપણે ક્યારે
કરીશું ? રંગોને સ્થૂલ ઉપયોગોમાંથી
છૂટા કરી તેને Staticના પાંજરા-
માંથી છૂટા મુક્ત કરી નાખકે
સખંધો ક્યારે સર્જી શકે ? એક જ
પ્રકારની પદ્ધતિ, માધ્યમ અને
Settingsથી ભાવક હવે ઉગાધ
ગયો હોય તેવું નથી લાગતું ?

ટકોર

થોડા સમય પહેલાં પીકાસોએ
એક ખેંદના અગ્રભાગ માટે સિંદ્ર
તૈયાર કર્યું હતું. સિંદ્ર એજરટ્રેકટ
રીતિનું હતું. સિંદ્રને Unveil
કર્યું નહોતું અને માત્ર બાહ-

આકારોની જ ઝાંખી થતી હતી,
તે જોઇને પણ સમગ્ર શહેર ઝાંલે
ચલ્યું હતું. જાણે કોઈ મહાન
બનાવ બનવાનો ન હોય તેમ
વાતાવરણ જમ્યું હતું. એક માટે
આર્થિક પાસાં કરતાં જ સિંદ્રની
કીમત ઘણી હતી. ખેંદના કર્મ-
ચારીઓને માટે સિંદ્રનાસનો
વિધિ અનેરો હતો.

જ્યારે સામાન્ય જનમાં
આટલો ઉત્સાહ હોય ત્યારે
કલાવિવેચકો માટે તો તે વિરલ-
દ્રશ્ય બની જ રહે તો સ્વભાવિક
છે. વિવેચકો સિંદ્રમાંથી કયા
અર્થ પ્રગટે છે તે તારવવા તત્પર
હતા.

આપણા દેશમાં આવી ઘટના
બને છે ખરી ? જાહેર મકાનોમાં
કે જાહેર સ્થળોએ આવા સિંદ્ર
આપણે મુકીએ છીએ ખરા ?
અરે, આપણા ખાનગીપરોના
બગીચાઓમાં પણ તેમનું સ્થાન
સ્વીકારીએ છીએ ખરા ? હા,
AIR - INDIA કોષ્ટક
MURALS મુકે છે અને હવે
કેટલાક S. T. STAND માટે
આવી કૃતિઓ તૈયાર થાય છે
ખરી, પણ સામાન્ય જનતા તો
જાણે એની નોંધ પણ લેતી નથી.
અરે, કલારસિકજનની નજર
પણ એમના ઉપર જતી હશે
ખરી ? જતી હોય તો તેની
ચર્ચા તો ચર્ચા જોઈએ ખરીને ?

ઈ. એમ. ફોર્સ્ટર

વચરક સાહિત્યકાર ફોર્સ્ટરને યાદ કરવાનું ભારતવાસીઓનું પ્રયોજન તેણે આ દેશ, દેશવતીઓ, અને તેમની અંખનાને પોતાની એક નવલકથામાં કલાને તાંતણે વણીને જમત સમક્ષ ધૂક્યાં તે કારણે અધિક છે. સર્જક તરીકે તેની કલાનો ઉન્મેષ, અન્ય સમકાલીનોની સમક્ષ રહ્યો છે. કોઈ વિરલ સિદ્ધિ તેને પહે નથી. છતાં તેના સર્જનમાં જીવનનો મર્મ પ્રગટ થાય છે, જીંદગી પ્રત્યે તેની દૃષ્ટિ એક માનવતાના આહુતી છે, સહૃદયી હિસસની છે. જીવનમાં કંટુણ છે ત્યાં તેણે આંધ્રુ સાધ્યા છે, કટાક્ષ પણ વેણો છે, તેણે નિખાલસ એકરાર પણ કર્યો છે કે જગત ઉપર ઉપકાર કરવા તે સર્જન કરતો નથી-સર્જન તો પૈસા કમાવા અને જેઓ તેના પ્રત્યે અદ્ય રાખે છે તે પ્રજાસુક્ત થવા માટે જ કલમને ખોળે માથું મૂક્યું છે. થોમસ હાર્ડીની જેમ ફોર્સ્ટરની અભિવ્યક્તિમાં ભારોભાર સચ્ચાઇનું દર્શન થાય છે તેની દૃઢતા વાર્તાઓ કલાની કસોટીએ એટલી ગુણવત્તા ધરાવતી નથી જેટલી શૈલી ઉપર કાપુ ધરાવતી તેની અપ્રતિમ હથેલીની. જે વિષય ઉપર લખતા અન્ય સર્જકને નિષ્ફળતા મળે ત્યાં ફોર્સ્ટર ગજબ ખીલી જાડે છે, અને કલ્પનાના ઉકેલનમાં વાચકને એટલે દૂર લસડી જાય છે કે તેનો ખ્યાલ ભોકતાને વાર્તા પૂરી થયે જ આવે છે. મનોવિશ્લેષણ અને માનવીના અંતઃસ્તલમાં રમતા ભાવોનું નિરૂપણ કરવામાં તે એકઠો છે. મુંબઈ યુનિ.એ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે તેની વાર્તાસંગ્રહને પસંદ કર્યો છે તે અર્થ જ વાર્તાઓ પ્રવળ વિશ્વ-યુદ્ધ પહેલાની છે. પણ વિષયને કેન્દ્રમાં રાખી, ફોર્સ્ટરની શૈલીનો અભ્યાસ કરવાથી તેની સર્જકતા માણી શકાય છે. ‘મી. એન્ડ્રૂ’ વાર્તામાં એ આત્માઓ સ્વર્ગની મુલાકાતે જાય છે પણ પૃથ્વી ઉપર ન હોય એવું કોઈ વિશિષ્ટ તત્ત્વ ત્યાં નજરે પડતું નથી અને

નિરાશ થાય છે. ‘ધી પોઇન્ટ ઓફ ઇટ’માં વસ્તુ-સંકલના સિધ્ધિ દેવા છતાં મુખ્ય નાયક માઇ-કલને આખા મીગેલી રાખીને જ મૃત્યુ કાંઈ મૃદુલી દીધો છે કેમકે તેના પોરિયાના પોરિયા તેને મરેલો આવી જે ઉદ્ધાર કાઢે છે, પોતાના જ સંતાનો જે ધિહાર યુદ્ધ મારફત વહાવે છે ત્યાં જ તેને જીંદગી વિશેનો જમ લાગી જતો દેખાય છે. ‘એ પેનિક સ્ટોરી’ નિરૂપણશૈલીનું સુંદર દર્શન છે; મનમાં ભય પેસી ગયો હોય ત્યારે માનવમનની અભિવ્યક્તિ તેની મોહકાશમાં અને વર્તનમાં જે રસદનો જવારી જાય છે તેનું સૂક્ષ્મ પચકરણ કરે છે. ‘ધી મશીન સ્ટોપ્સ’માં વેલ્સની રીતે વૈજ્ઞાનિક રજૂઆત કરી છે પણ ત્યારપછી આધુનિક વિજ્ઞાન વર્તણૂકે વધુ ક્ષિતિને સર કરી છે. ‘ધી રીડ ફોમ લુકાસ’માં વયોદૃઢ માનવીની મનસ્થિતિનું માનસ-શાસ્ત્રીય અભ્યાસનું છે. ફોર્સ્ટરની વાર્તાઓ એક વાત સાબીત કરે જ છે કે તે શૈલીનો સ્વામી તો છે જ-વિષય પ્રત્યે વાચકને પૂર્વગ્રહ ન હોય એટલું તે માત્રી ભે છે.

જહોન મંથર

પત્રકાર તરીકે, એક સાહિત્યકાર જેટલી નામના મેળવી જનાર સ્વ. જહોન મંથર માત્ર અમેરિકાના નહિ પણ ‘વિશ્વમાનવ’ કહી શકાય તેવા પ્રવાસી પત્રકાર હતા. જે તે દેશનો અલપગ્રહ પ્રવાસ કરી ઉપલક્ષ્ય લખવાની ટેવ તેમને હતી જ નહિ; તેમની ગરકદૃષ્ટિ દરેક રાષ્ટ્રની નાક પારખવામાં કામે લાગી જતી; જમનના રાજકારણોને-ઇતિહાસનો-જીવોળનો તેમનો જીંડો અભ્યાસ વર્તમાન પ્રવાહોની સમીક્ષા કરવામાં તેમની મદદે આવતો. ‘ઇનસાઇડ’ સીરીઝના તેમના સાત પ્રશે વિશ્વના દેશોનાં વર્તમાન રાજકીય વહેલો આંખે દેખ્યો. અહેવાલ પૂરા પાડે છે. આઇઝનહોવર, મેકઆર્થર અને રુઝવેલ્ટ ઉપર પણ તેણે પુસ્તકો લખ્યાં છે. બાળકો માટેનાં

ત્રણ પુરતકો ઉપરાંત એક નવલકથા પણ તેમને હાથે લખાયા છે. સમોટ વર્ણન કરવાની અને શબ્દ ચિત્રો દ્વારા વ્યક્તિઓનું રેખાંકન તેમની અગ્રેષ્ઠ શૈલીને પ્રતાપે જ તેઓ જગતિખ્યાત બન્યા. લઘુ ફિક્શનની જેમ જોદાન ગંધરની પ્રતિભા આંતરરાષ્ટ્રીય હતી.

દૂધ કે પાણી ?

પાણીનો પ્રશ્ન હલ કરવામાં દૂધ ઉપકરક જની શકે તેમ છે અને ચોથી યોજનામાં આણુંદના ડો. કુરિયનની અતિ મહત્વાકાંક્ષી યોજના ‘ઓપરેશન-ફૂડ’ સંબંધિત: પાણીનાં નદી’ પણ દૂધનાં પૂર રેલાવશે અને તેના રેલાઓ ઝુંબાર્, ફિલ્ડી, કલકત્તા અને મદ્રાસને જરડો લાઇ ત્યાંના નગરજનોને ગૂંચળાવી દેશે. પ્રથમ દષ્ટિએ વિચારતા આ યોજના વાસ્તવદર્શી લાગે છે. દૂધનાં કેન્દ્રો એટલે ભોખાદન કેન્દ્રો ગ્રામડાઓમાં (મહેસાણા, ખેમ, આણુંદ) રાખવાં ન્યારે વિતરણ કેન્દ્રો ભડે સહેરોમાં હોય. ભારતની ગાય અથવા બેંસ દુનિયામાં સૌથી ઓછું દૂધ આપે છે તેને વધુ દૂધ આપતી કરવી; વળી આજે દેશ વધુકડી જાય ત્યારે કતલખાને મોકલાય છે, સહેરોમાં તો દોરનેા નિભાવ શક્ય નથી. આણુંસોને રહેવા જગ્યા નથી ત્યાં દોરને ક્યાં રાખવા આ જટીલ પ્રશ્નોનો ઉકેલ ડો. કુરિયનની યોજનામાં છે. વળી ગ્રામડામાં દોરનય ઉછેર-ઉપરાંત ઓલાદ સુધારવાના પ્રયત્નો-વાછડુંનો નિકાલ પત્તાદી પ્રશ્નો હલ કરવામાં મુરકેલી નડે નહિ; મોટાં તમેલાઓ ગ્રામ વિસ્તારમાં ખુગીથી નભાવી શકાય. વળી વાહનવ્યવહારની સગવડ આજે એટલી ઝડપી છે કે આ બધી ઉપજ સરળતાથી ચારે તરફ પહોંચતી કરી શકાય. સુબળકારને ડેરીના દૂધ માટે સવારે પાંચ વાગે ઉડીને લાઇનમાં ઊભા રહેવું પડે છે; દૂધનું નડું કાઢી ઓછું હોય તો મળતું નથી, દૂધ માટે ભારતના ચાર મોટાં સહેરોની કફેડી હાલત છે. દૂધને માટે બજાર તો એટલું વિશાળ છે કે ગમે તેટલું દૂધ ઉત્પન્ન થાય તો આ સહેરો તે હોઈગ્યા કરી જાય. હવે સવાલ રહ્યો ગાય અને બેંસોની ઓલાદ સંધારવાનો, અને વધુ દૂધ આપતી કરવાનો. તેને માટે વૈજ્ઞાનિક ઉદ્યોગો તેમજ પોષણયુક્ત આહારોની યોજના તૈયાર છે. કેસ ઓડીય તેમજ દુરિય

બીજા દ્વારા ઓલાદ સુધારી શકાય છે.

વિદ્યમીનયુક્ત પોષણવાળો આહાર બનાવવાની ફેક્ટરીઓ ઊભી થવા માંડી છે. ડેરી ઉદ્યોગમાં જરૂરી મશીનરી, સ્ટેશનનેસ રેફીનરેશન હવે દેશમાં બને છે અને પરદેશથી આયાત કરવાની પરાવલમ્બિતા રહી નથી. વર્લ્ડ બેન્કના નિષ્ણાતો પણ યોજનાને ચકાસી ગયા છે અને લીલી ઝંડી બનાવતા ગયા છે. ચોથી યોજનામાં ડેરીઓના ઉદ્યોગને રાષ્ટ્રીય સ્તર પર લઇ જવા સ્વતંત્ર નિયમની રચાપના થઈ છે. દૂધની આરોપેદારી, મીઠાઈ માટે માવે, માખણના પેકેટો, ઘી, કીમ, દૂધની દહીંની-જાડાની તૈયાર પોલિથિન થેલીઓ-ટુંકમાં હરિયાણા કાંતિની પેટે ન્યારે આ સ્વેતકાંતિના પરિણામો ભારતવાસીઓ નેશે ત્યારે....

...ત્યારે પાણીનો પ્રશ્ન એટલે કે પીવાના પાણીનો પ્રશ્ન સાથેસાથ ઉકેલાઈ ગયો. હશે. આજે પણ જેસલમેર બાજુ લોકો પાણીને બદલે દૂધ પીએ છે કેમકે પાણી ત્યાં મળતું નથી અને ધરપાકર બાજુની ગાય ટંકે અંધમથુ દૂધ આપે છે એટલે ત્યાંના લોકો દૂધની શીશી સાથે રાખે છે. નાનાં છોકરાં તો દૂધની શીશી પીએ એ તો સમજ્યા, પણ મોટાં પણ શીશી પીએ પાણીને બદલે. એટલે પાંચ વર્ષમાં કચ્છ, સાગરકાંડા, અને ગાંધાવાડના પાણીની કાંચ અનુભવતા નગરજનોને હવે આ દુઃખ બહુ ઝાઝા દિવસ બેવાવું નથી. પાણીને બદલે દૂધ માખતાં હાજર થશે, અને ભાખને નવરાવતાં દૂધ રેડતા જવાવું અને હાલરડું ગાવાવું.

“ભાઈ મારો ગલ્લો, દૂધે દૂધે ન્હાયો !”
—અને ત્યાર પછી પાંચમી પંચવર્ષીય યોજનામાં પીવાના પાણીનો પ્રશ્ન ચારેજ કરારો. અસ્તુ. અચાંત બંગાળ

પશ્ચિમ બંગાળનો અંજલો દિનપ્રતિદિન વધી રહ્યો છે. હિંદુના બનાવો જનતા જ રહે છે. નફાલવાદીઓ પોલિસને પણ જોડતા નથી. ખૂનની ધમકીઓ તો રોજની ધમકી પડી છે. ત્યાંનું ગંડેરજન લગભગ અને અસ્તવ્યસ્ત થઈ પડ્યું છે. ધર્મવીરની

ચેટ કવન સામે પણ પ્રુપચક્રકોષ કલવાતો રહે છે અને તેમને પાછા બોલાવવાની માગણી જાળી જ છે. બંગાળ શાંત પડે તેમ લાગતું નથી. બંગાળી મિત્રજ કાંઈક જુદો જ છે. અને એટલે જ સરકાર પરિસ્થિતિનો ક્યાંસ કાંઈવામાં વધુ ટકાવણુ જુએ છે. ઉતાવળથી બંગાળનો પ્રશ્ન પતે તેમ નથી. સૌ સૌની રીતે ધનપણમાં કરી દ્યે, આકુષ થાડી જશે, લોકો પણ સુનાઈડે ક-કથી વિમુખ બનશે-ક્ષણવાદીઓ પોતાની મેળે આંખે યાશે, આંખી કાંઈક મજૂતરી કેન્દ્રની લાગે છે.

બંગાળના ૧૬૦ કારખાનાં બંધ પડ્યા છે. મજૂરો એકાર છે. મૂદીપતિઓ કારખાના અન્વજ ખમેડવાનું વિચારી રહ્યા છે. ઔદ્યોગિક અસંતોષ અને મજૂરોની હડતાલોથી કારખાનેદારો વાજ આવી ગયા છે. રાજદારી પક્ષો દ્રેષ્ટ યુનિયનને નામે મજૂરોને ખોટા ચાલે ચલાવે છે. વાસ્તવમાં મજૂર અને માલિક વચ્ચેનો અગડો હવે હરક-મેથ થતો રહે છે. અને સરકાર વચ્ચે પડે તો પણ નિરાકરણ આવડતું નથી. રાષ્ટ્રીય રામની કક્ષાએ વાન જઈ પહોંચી છે. કારખાના બંધ પડે તેથી માલિક અને મજૂરો ઉપરાંત સામાન્ય લોકોને પણ તેની અસર થવાની જ. ઉત્પાદન અટકી પડે એટલે ધરાકની મુશ્કેલી પણ વધવાની. લોકોએ જ હવે તો આગળ આવ્યા સિવાય છૂટકો નથી અને એક નિપક્ષ પંચ મારફત દ્રેષ્ટ યુનિયનનો લાલ લેતા રાજકીય પક્ષોને ચેતવણી આપી દેવી જોઈએ એક કારખાનું રચપાના અને જમનાં વર્ષો લાગે છે. તેની પાછળ ચોક્કસ સંજોગો અને ઔદ્યોગિક હવા પણ હોય છે અને તે બધાનું રચનાત્મક રાક્ષ હોતું નથી. કારખાનેદારોએ લોકોના સહકારથી દ્રેષ્ટ યુનિયનમાં ધૂરી જઈ ધાતું કરાવતા રાજકીય પક્ષોને ખુલ્લાં પાકી તેમની પ્રતિભા જાંખી પાડી જોઈએ. બંગાળમાં નહીં-અથે જ આ જરૂરી છે.

સ્ટાનડર્ડ મીટસ

હડતાલની વાત આવી-દ્રેષ્ટ યુનિયનો દ્વારા એટલે તામીલનાડુની સ્ટાનર્ડ યાદ આવી ગઈ. વેન્ગુર ખાતે ૧૯૫૨માં દોઢ કરોડની મૂદીથી તેની રચા-

પના થઈ હતી. વાર્ષિક ત્રણ હજાર મોટર સુધી તેનું ઉત્પાદન પહેંચ્યું હતું. કામદારોની વધુ પગારની માગણી અને કેન્દ્ર સરકારની કરવેરા નીતિથી કંપનીના સંચાલકો કંટાળી ગયા. ૧૯૬૮માં ચાર લાખ રૂપિયાની ખોટ-ખીને વર્ષો વધીને ૨૬ લાખ થઈ અને ચાલુ વર્ષે ૧૦ લાખ-આમને આમ ક્યાં સુધી ચાલે ? તેમાં પણ એકમીજ યુનિયનો વચ્ચે દરીદ્રાઈ ! ડી. એમ. કે.ના નવા યુનિયનને રાજ્ય સરકારનો ટેકો પણ ખરો. આજે ■ માસથી તાળાખંધી છે પણ કોઈ પણ મુશ્કેલી આવવા તૈયાર નથી. રાજ્ય સરકાર મોટર ઉદ્યોગ પોતાને હસ્તક લઈ લેવા માગે છે. આજે તેની અસહ્યમતો આઠ કરોડની છે. કુલ શેરના ૪૯ % પરદેશીઓ પાસે છે જેઓ સંચાલનમાં મહત્વનો અવાજ ધરાવે છે. રાજ્ય સરકારને ઉદ્યોગ પોતાને હસ્તક લઈ લે તો એક લાખલો જેસી જાય તેથી ઉલોગે પણ વિચારવાનું રહે છે. વળી પરદેશી શેરહોલ્ડરો સહકાર ન આપે તો સંચાલનમાં મુશ્કેલી આવે. રાજ્ય સરકાર, વળતર આપીને આ ઉલોગ પોતાને હસ્તક લે તો પણ કાયદાની આંદીધૂટી પાર કરતાં વર્ષો વીતી જાય. કર્મચારીઓ અહીં પણ બે રાજ દારી પક્ષોમાં વહેંચાયેલા છે, અને મુખ્ય દોરી-સંચાર એ બે પક્ષોનો છે. કેન્દ્ર હપ્તે કે રાજ્ય સરકાર આ ઉલોગને લઈ કરવાનું પગલું ઉતાવળમાં ન લે. આપણા દેશમાં મોટરનો એકજ ઉદ્યોગ એવો છે કે એમાં હાથ નાખતાં કેન્દ્ર કુંડી કુંડોને ચાલે છે. અમેરિકા, જર્મની જાપાન, શાન્સ જેવા ધૂરંધરો પણ આ ઉલોગ માટે બે વાર વિચાર કરે છે. અણુ વીજળી

તારાપુર જેવા ખીમ બે અણુ વિદ્યુત મથકો તૈયાર થઈ રહ્યાં છે : એક રાજસ્થાનમાં રાણાપ્રતાપ-સાગર ખાતે ૪૦૦ મેગાવોલ્ટનું કેનેડાની મદદથી અને ખીજું તામીલનાડુમાં કાલપકકમ ખાતે ૨૦૦ મેગા-વોલ્ટનું. તારાપુર યુજરાત તેમજ મહારાષ્ટ્ર બન્નેને વીજળી અમુક અંશે પૂરી પાડે છે, અને બન્ને રાજ્યોની જરૂરિયાતમાં મહત્વનો ફાળો આપે છે. અહીં દરેકજ નેટલી વીજળી ઉત્પાન થાય ■ તેને માટે અણુનું બળતણ (યુરેનિયમ) ન હોય તો દરેકજ

ત્રણ ટ્રેકન ભરીને અથવા વોર્ ૬૬૩ ૧૦ લાખ ૮૦ કોલસો જોડાએ બ્યારે તારાપુરમાં આજે વો ૬૬૩ ૨૦ ૮૦ યુરેનિયમ ખજાણાની જરૂર પડે છે જ કોલસાની ગણતરીએ વધુ સરખું પડે છે અને એ વીજળી પણ સરતી પડવાની. જાંધણ રહેલા ખીખ વિદ્યુત મથક માટેની ૮૦ ટકા સામગ્રી શુદ્ધ ભારતીય હશે તે એક સિદ્ધિ લેખાવી જોઈએ. અલુના સંતિમય ઉપયોગ માટે તે ભારત દુનિયામાં મોખરે છે. પણ હવે પરિસ્થિતિ બદલાઈ રહી છે. અલુ વીજળી કે અલુ મોખર !

દવાના બાવ

દવાઓના ઉત્પાદકો, વેપારીઓ, સેલ્સ મેન-ઓ અને ડોક્ટરોનું મગીને જે એક વિષયક જીભું થયું છે તેને વચ્ચેથી બનાવતાં નાકે દમ આવી જશે. પરદેશી ઠાપનીઓ બહારી લાયસન્સથી દવાઓ બનાવે છે. કેમકે ભારતમાં દવાનું મોટું ખજાર છે. વસતિમાં ઘટાડો તો થવાનો જ નથી બલકે વધારો જ થવાનો છે અને દવાની માગ ઘટવાની નથી-નવા નવા રોગો પણ પેદા થતા રહે છે. દવાનાં ઉત્પાદકો સેલ્સમેનો રોકાવામાં બહુ ઉત્સાહી છે, અને નાના માઈનમાંથી સંશોધન પાછળ ખર્ચવા કરતાં સેલ્સમેન પાછળ ખર્ચવાથી વળતર વધુ મળી રહે છે. સેલ્સમેનથી ડોક્ટરોને સાથે છે. અને એ બહુ સહેલું હોય છે. ડોક્ટરોને બનને બાહ્ય કંપણી-દરદીઓની અને આખાજી ઉત્પાદકો તરફથી-જે તેમની દવાઓની તરફેણમાં પહોં નમવા દે તો. હવે સરકાર ભાવ ઘટાડા માટે ધમકાઓ આપ્યા કરે છે તે તો અશકિતમાનની ધમકી છે. ઉત્પાદકોને બજારમાં માત્ર અદક્ષ કરતાં આવડે છે-વેપારીઓ તેમના હાથમાં છે. ત્રિયુલ્સેન પાસે કાંઈ સત્તા નથી અને તેમની લુચીખાઈએ તેમ ચલાવે તેનો કોઈ અર્થ નથી. યુટીપતિઓ આ દેશમાં સરકારને ઘેળીને પી બપ તેવી રિયલિટી છે. પરિયુલ્સે સામાન્ય જનતા દવા માટે બૂમરાણ મચાવે તેથી રિયલિટી પેદા ન કરતી હોય તો વિદેશની તેવારી રાખીને પછી જ જંગ શરૂ કરેલા. સરકાર પોતે આ બધી દવાઓ બહાર ફેરે ઉત્પન્ન કરી, વિતરણ કરવાની રિયલિટીમાં છે !

ખરી જરૂર તો એ છે-દવા ઉલોમનું રાષ્ટ્રીય કરણ કરવાની.

જીવાણુની શોધ

ડૉ. હરઓર્વિંદ ખોરાણાએ કૃત્રિમ જીવન ઉત્પન્ન થઈ રહે તે દિશામાં મદરતની રાસાયણિક સંશોધન બમિકા પૂરી પાડી છે. અલુ-પરમાણુને શોધે માનવજાતનું ભાવિ પદ્ધતીના નાખ્યું છે તેમ જીવાણુની શોધ પ્રયંક પરિયુલ્સે લારી રાકે સારાં તેમજ નરસાં. ડૉ. ખોરાણા કહે છે તેમ આ શોધથી વારસા-મત રોગો કાબૂમાં લારી ચકારો, આ એક સારી વાત છે અને વૈજ્ઞાનિકોના પ્રયત્નો સંશોધનની એ દિશામાં જ આમળ થશે તેવી માનવજાતની પ્રાર્થના હશે. પણ ધાઈ ક્ષણનું સાય છે. અલુની શોધ પછી તેનો ઉપયોગ માનવજાતના સંહાર માટે થયો એ કડુલતા નજર સમક્ષ છે. એચ. જી. વેલ્સ અને જુલે વર્ને વિજ્ઞાનની આવતી કાલનું ચિત્ર દોડ્યું ત્યાર પછી ઘણી અવનતી પ્રગતિ આ ક્ષેત્રે થઈ છે. આજના લેખક પાસે વિજ્ઞાનની એટલી બધી માહિતી છે કે આજની વિજ્ઞાન વાતચિતમાં 'જીવનો' કૃત્રિમ માનવનો (Robbot) ઉલ્લેખ તો છે જ પણ જાણ્યું બ્યારે આવા માનવેલું ઉત્પાદન થશે ત્યારે શ્રેણ સાચવો ચાલવી કયો અને નકલી કયો તે બેદ પામવો મુશ્કેલ બનશે. આ એક રમૂજ કલ્પના છે. પણ તે સત્યની નજીક છે. ખીજા પ્રકારમાં જીવન હોય અને પૃથ્વીના જીવનને તેની સાથે સંબંધ રચવાય તો એક ત્રીજી નવી ચક્રવર્તી ડોકાઈ રહી છે. માનવીની જીવસા અને વિજ્ઞાન એ બંનેને છેડો નથી એટલે તો વાત લંબાય છે !

સિરિમાવો.

લંકામાં શ્રીમતી સિરિમાવો ચૂંટણીમાં વિજય પામી પાછા ચૂંટાઈ આવ્યા છે, અને મતદારોના ઝામેરી ઝોકનો તેમણે આશરો લીધો છે તે ખીના સચક છે. સિયોનમાં પણ ભારતની પેઠે કાપાના પ્રકો છે, ખોરાકના, રેશનના પ્રકો છે. સેનાનાયકે ચોખ્ખાનું પ્રજાણુ ઘટાડી દીધું હતું. બેકારી પ્રક ત્યાં પણ મોં વકસીને બેઠો છે. તિલુચીમાં નાણાંની આવક

[અનુ. પૃષ્ઠ ૧૭૬]

વતનમાં રમઝો માળવાનું થયું એટલે સમય પસાર કરવા માટે જનસંપર્ક સાધવાનું શરૂ કર્યું. ફરતા ફરતા એક સાંજે કુંભારવાસમાં જઈ ચડ્યો. અમારા એળખીતા જુરા કુંભાર કામ પૂરું કરીને ચાકડા ઉપરથી ઊભા થવાની અણી ઉપર હતી. બાજુમાં તાળું જ ઉતારેલાં કોડિયાની દારમાળા પડી હતી. માશીનો હેલ્થો પિંડ મૂળોને એમણે અપાટા-ખંધ કોડિયા ઉતારવા માંડ્યાં. એમની સિક્કત અને અંધ જોઈને કું તો ખુશખુશ થઈ ગયો. મેં એમને કહ્યું :

“જુરાકાકા, તમારો કસખ તો ગજાનો છે. માટીના નકામા લાગતા પિંડમાંથી તમે કેવાં સરસ કોડિયા ઉતારો છો !”

“તમે એ ઘડી ભેસો તો અમારો કસખ જોર સરસ કરી દેખાડું.” જુરાકાકાએ ઉત્સાહથી કહ્યું.

આપણે તો એમની સામે જ માટલી નાખીને જમાવ્યું. જુરાકાકાએ પેલા કોડિયાને ભાંગી નાખી એનો એ પિંડ ફરી ચઢાવ્યો ને નાની લાકડી વડે ચાકડાને બરાબર ગતિ આપી ને થોડી જ વારમાં એક ફૂલડી બનાવી દીધી. કહે.

“કોડિયાના ત્રણ કે ચાર પૈસા મળે. આ ફૂલડીનાં દસ પૈસા.”

“વાહ અજબ છે તમારી કળા !” કું ખરે-ખર ખુશ થઈ ગયો.

“લાઈ તમે જુઓ તો ખરો !” કહીને એમણે એ ફૂલડી ભાંગી નાખી. ને એક ફૂલે બનાવી દીધો. “આનો એક રૂપિયા મળે” એમણે ઉમેર્યું.

પછી તો એને પણ ભાંગી નાખીને એમણે એ જ માટીના પિંડમાંથી એક ફૂલડી બનાવી દીધી. કહે :

“આના ત્રણ રૂપિયા મળે.”

જુરાકાકાની આ કળા જોઈને આનંદ થયો. પણ એ સાથે એક વિચાર પણ આવ્યો કે એની એ માટીના ઉપર જે વિવિધ સંસ્કાર થાય છે એને લાંબે પરિણામનું મૂલ્ય કેટલું બધું વધી જાય છે !

કોડિયું અને ફૂલડાની-બન્ને એક જ માટીની પેદાશ. પણ સંસ્કારક્રિયામાં થોડો જ ફેર અને મૂલ્ય તો સાવ જ જુદાં. મને થયું કે માનવી પણ સંસ્કારના ચાકડે ચડેલા કાચી માટીના પિંડ જ છે. એ પિંડના ઉપર કેવા સંસ્કાર કરીને આપણે એનું ફેવુ ઘડતર કરીએ છીએ એ જ મહત્વની વાત છે.

ટાસ્કટોપ પાસે એક રખડેલ યુવક ગયેલો. પોતાની લાસલિક રીતે એને એક લોખંડનો નાનો ટુકડો બતાવીને ટાસ્કટોપે પૂછ્યું.

“પારોર” નેટલા આ લોખંડના ટુકડાની કિંમત કેટલી મણી ચકાવ ?”

“આશરે રૂપિયા.”

“એમાંથી દસ ધેરાની નાળ બનાવીએ તો?”

“દસ રૂપિયા.”

“એમાંથી ઘડિયાળની પંદરસો કમાન બનાવીએ તો ?”

“પંદરસોથી બે હજાર રૂપિયા.”

“એક રૂપિયાની વસ્તુ પાછળ પૂરતી મહેનત લેવામાં આવે તો એની કિંમત વધી જાય છે. એ જ રીતે તારા જીવનની પાછળ તું નેટલી મહેનત લે જેટલા જ પ્રમાણમાં ઘું સમજ થઈ શકે અને તારું મહત્વ વધશે. કમાન બની શકે એવું લોખંડ ધેરાની નાળ બનીને ભેસી રહે એ બરાબર નથી. જીવનનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ થાય તો જ થોડા કહેવાય.” લોખંડના ટુકડાના ઉદાહરણ દ્વારા ટાસ્કટોપે એક જીવંત ઉપદેશ પૂરો કર્યો.

સોફ્ટીસે તો ત્વાં લગી કહ્યું છે કે 'જે માણસ પોતાની શક્તિઓ કરતાં ઝોલું કામ કરે છે એને મેકાર જ ગણવે.' બીજું કંઈ નહીં તો એટલી શક્તિઓ તો નિરર્થક વહી જ નાચ છે. જેમને પણ જીવનને જિવન બનાવવું છે, કાંઈક કરી બતાવવું છે, પોતાના અસ્તિત્વને કારણે આ દુનિયાને અંશતઃ પણ સારી બનાવવી છે, અંધારાં ઊલેચવા માટે ઉગ્મસનું એક નાનું કિરણ પણ પ્રગટાવવું છે એ સદુજે આ પ્રમ પોતાની ભતને વારંવાર પૂછવા બેઠાં છે :

“ શું મારી શક્તિઓ ખરાબર ખાલી છે ? એમના વિકાસમાં હજી કેટલી સહયતાઓ છે ? એમાં હું પોતે કેટલો આડે આપું છું ? સહેજ વધારે મહેનત કરીને મારી શક્તિઓને બચાડું તો મારી ભતને અને દુનિયાને હું કેટલો ઉપયોગી થઈ પડું ? મારી શક્તિઓનો સર્વોત્તમ વિકાસ નહીં કરીને હું મારી ભતને અન્યાય તો નથી કરતો ને ? ” આવા પ્રશ્નો પૂછીપૂછીને આપણે પોતાની ભતને ટકોરતા રહેવું બેઠાં.

આની પાછળ એક મોટું કારણ છે. આ આખો યુગ સ્પર્ધાનો યુગ છે. એમ જ સમજે ને કે રોજાની સામે વ્યક્તિનો ગજામાંલ સતત માલ્યા જ કરે છે. રોજાની સામે માણસ ઊભો છે. સૈનાની દડી પડી છે. ને અનેકોની વચ્ચેથી ઉપાડીને એ લઈ આવવાની છે. સફળતાની એ સોનાદડી ઉપર અનેકની નજર છે, અલબત્ત, દરેકની હેસિયત, શક્તિ અને તૈયારીને અનુરૂપ સફળતા મળે છે. પણ એ માટે માણસે પોતાની ભતને ઢંઢોળવી જ રહી.

માર્કા ખેડૂત પણ આટલું સમજે છે કે સડુધી પહેલાં પોતાની જમીન વિષે પૂરતી માહિતી મેળવી લેવી. કેટલી જમીન છે, કયાં પાણીની સમગ્ર છે, ફળદ્રુપતા વધારે કયાં છે, કેવું ને કેટલું ખાતર નાખીને એમાં વધારો થઈ શકે, કયા કયા પાક વાવવાથી સર્વોત્તમ કિતારો લઈ શકાય-આ બધા પ્રશ્નો ખેડૂત વારંવાર પૂછે છે. જીવન આપણું ખેતર છે. એના વિષે આપણને માહિતી ન હોય તે કમ માલે !

અનેક પ્રશ્નો અને તકલીફોવાળું હોવા છતાં જમીનનું ખેડાણ એ વ્યક્તિત્વ અને શક્તિઓના ખેડાણ કરતાં સહેલું છે. આમ તો માણસ એટલે અનેક વજીખેડાવેલી શક્તિઓનો સંચય છે, સાગર છે. કિનારે રજીખનારને એના મજધારી માનવો ખ્યાલ પણ તો આવે ! આપણે કેટલે જમ શક્તિએ તેમ જીએ એની આપણને લાગ્યે જ ખબર હોય છે. જે શક્તિઓજ આપણી અંદર પડેલાં છે એનાથી આપણે ભાગ્યે જ પરિચિત હોઈએ છીએ.

સાચો માણસ અને સામાન્ય માણસની વચ્ચે મોટો તફાવત હોય તો તે આ જ : આગળ વધનારા વિકાસશીલ માનવીને ખબર હોય છે કે ‘મારામાં અપાર શક્તિઓની શક્યતા છે, એમને જગાડી શકાય છે ને ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.’ આટલું જાણીને એ બેસી રહેતા નથી પણ એ શક્તિઓને પૂર્ણરૂપે જગાડવા સતત મહેનત કરેતા જ રહે છે. ઠોરા જાનનો અર્થ નથી. એ જાનને ક્રિયાશીલ બનાવવું જોઈએ. આચાર એ મુદાલેખ બને એ અનિવાર્ય.

જાન અને શક્તિ બન્ને એક રીતે પાણી જેવાં છે. એ એમ જ પડ્યાં રહે તો એમના હોવાનો અર્થ જ ન રહે. એ બધારે ક્રિયાશીલ બને, વહેવા લાગે, એમાં હેરફેર થાય ત્યારે જ એમનામાં રહેલા સત્ત્વ અને તરવની ખબર પડે.

એક સતે સાદ પાડ્યો : “આજે ગ્રામસફાઈ કરવી છે. ડુચિ હોય તે રામમંદિરના ચોકમાં બેળા થાય.”

થણાબધા યુવકો આખા. મંદિર પામેના જ પ્રક્રમમાં એક યુવક રહેતો હતો તે પણ નોંધપાત્ર. સતે બેધું તો એના આંચણામાં પાર વગરનો કચરો હતો. સતે એને કહ્યું :

“તારે ગ્રામસફાઈના કાર્યક્રમમાં આવવાની જરૂર નથી. તારા આંચણાને જ સાફ કરી નાખ.”

“એ દું પછે કરી લઈશ. પણ મને સેવાની તક આપો.” યુવક કાંઈક શરમાઇને પણ ઉત્સાહથી કહ્યું.

“તું તારું આગ્રહ- સાફ કરે એ પણ ગામની સેવાનો જ એક ભાગ છે.” સતે એને સમજાવ્યું આપી.

કેટલી સારી વાત છે! હું ઘણીવાર, કહું છું કે મેલી સારણી મક્કન વાવવા જાય તો તું લીધું વાજે? વધારાનો કચરો પાડીને ના આવે તો ખસ. હદમાં હદ એ અલીના કચરામાં થોડો ઉમેરો કરીને ત્યાં નાખી આવે એટલું જ.

સેવાનો આધાર શક્તિ ઉપર છે ને પહેલી ફરજ પોતાની જાત તરફ જાળવવાની છે એ રજે બૂલાય. આમાં સ્વાધીન જનવાની સલાહ નથી, અથવા પૂર્ણતા, મત્તા પછી જ સેવા થાય એમ પણ નથી. પણ પોતાની જાતને ઢાંકી માનનારી જાતે સાસરે ન જાય ને ગાંડીને શિખામણ દે એ કેમ આવે? સેવાનું કે વ્યવસાયનું ગમે તે હોય પક્ષક કરીએ પણ પોતાની શક્તિ અશક્તિને ઝોળખી લઇએ તો આપણે ખરે-ખર વધારે ઉપયોગી થઈ પડીએ.

સેવાના એક હંમધારી સજ્જનને થોડા દિવસ પહેલાં મળવાનું થતાં મેં સહજ જ પૂછી દીધું : “આપની આધ્યાત્મિક સાધના કેવા પ્રકારની છે?”

“હું સેવામાં એટલો રૂખી ગયો છું કે મને એવી કોઇ સાધના માટે સમય જ નથી મળતો.” એમણે મેં હાથ જોડીને કહ્યું.

સાધના માટે સમય ક્યાંથી મળે? ફાટો-માફરો, છાપાવાળા અને માફિતીખાતા સાથે સેવા-પ્રવૃત્તિઓના ભારોભાર પ્રચાર માટે એટલો ગ્રાહ સંપર્ક રાખવાનો હોય કે એ ઓફિસોની દોડાદોડી-મથી ઉંચા જ ન અવાય. પણ આત્મવિકાસ માટેની સાધના કાળે સમય જ ક્યાંથી મળે? ક્રાંતિની કામનાના જંગલમાં એ બિચારી ક્યાંય અટવાઈ જાય. સેવાના મેવાની મોજમાં સમય ના જ મળે ને!

પણ મોટી વાત જાત સુધારણાની છે એ યાદ રહે. સેવા, પ્રેમ, માનવતા, ઉદારતા, ધન ને એવાં હજાર માયાવી રૂપ લઇને પ્રયોજનો આવે છે ને આપણને આત્મવિકાસના ગ્રંથ માર્ગેથી એગી

નાખે છે. કમનસીબે મોટા, ભાગના માણસો એ સમજાળખા દસાયેલા, છે. એકધારું પત્રવત્ત જીવન ચાલ્યા કરે છે. પરમ દિવસ અને ગઈ, કાલની જેમ આજ પણ જીગીને સામાન્ય દિવસ બનીને આવેલી જાય છે. મહાકાળના, પ્રવાહમાં બળી જાય છે. આ જુદા જીવનને, જગ્યાવાનું છે, એ જાણે પણ ખરું. પણ ચા ઉત્સાહેડા.

નવું, જાણવા કરવાનો ઉત્સાહ દેખાતો નથી, જિજ્ઞાસા જાગતી જ નથી. નવું શીખવાનો ઉત્સાહ જાગતો નથી. પ્રયોગશીલના મરી ગઈ છે. તો પણ માણસ દિવસો. એવા કરે છે કેસનના શબ્દોમાં ‘એ જીવતો લાગે છે એટલું જ. પણ ખરેખર, તો એ વણદટાયે-દટાયેલો જ છે. જીવનની મૂળ રીતિ જ ખોરી પડી ગઈ છે. એ જ ખોટી ઢેરી ઉપર એ ચકાકારે લમતો રહે છે. એનો દિમાગ જડ બની રહેલો છે. એની લયકર ખામી એ-છાકા-તમે સામે ચાલીને કાંઈ નવું શીખવો તો પણ-એકીલવા તૈયાર નથી.”

જીવનના મહત્ત્વની વાત જ બૂલાઈ ગઈ છે. ‘હું મારા ભાવિનો ધનધારો છું. મારા સમગ્ર જીવન-વિકાસ માટે હું જ જવાબદાર છું. હું જે ઇચ્છું તો થઈ શકું છું,’ એ જવાનો રણકારો જાણે જામતો જ નથી. આથી લાગ્યવાદ ફાલનો જાય છે. અમરજી મરે છે. આધિના-એકધારી-મહેમત ચાલ્યા કરે છે. કહપુતળીના જેવું જીવન જીવાય છે. સંજો-ગની દોરીના ધસારે માણસ નાચતો રહે છે આવા જીવનનો અર્થ શો?

પણ આથી અકળાવાનું નથી. અસહ્ય હીએ એ લખ લાગે થાય. શક્તિ જગાડવાનો એ રસ્તો છે. આગીવાળા હોએ એમ કહે લાગે. એથી હું પૂર્ણ છું’ એમ માનનારી ખામી તો જશે. પણ એમ કરીને પચાંચાપની આગમાં સળગતાં ખેસી રહેવાનું નથી. “મારાથી શું ચપકકે?” એવી નિરાશા રેલાવવાની નથી. લાગતું નથી. તોતરંગી પણ નથી ખનવું. વારવિકતાને જગાડવા માટે મહેનત શરૂ કરવાની છે.

— એનો એક સરસ રસો છે : ન્યાં છો ત્યાંથી ઉત્સાહપૂર્વક નવેસર પ્રારંભ કરો. શક્તિને અનુકૂળતાની જે કાંઈ પૂરી છે એને ઉપયોગમાં લેવો. એક નાનકડો પથ્ર સંકલ્પ કરો, લક્ષ્ય ખાધો. એ નાના ધ્યેયને પામવા મેલો. 'આયોજન અને કર્મ' એ તમારો જીવનમંત્ર બનાવો. 'plan your work and work 'your plan.' -સ્વામી શિર્વાનંદના આ ચોટદાર આદેશને સદા નજર સામે રાખો.

એક અફરમાતને બાદ રાખીને વાત કરીએ તો કહી શકાય કે આપણે ઇચ્છીએ તે મેળવી શકીએ. એની મોટી શરત આ : શક્તિને જગાડો. તકનો લાભ લેવો. એક સેનાપતિ કહેલો : " મારો રસ્તો હું શોધી કાઢીશ. ને નહીં જ જડે તો રસો જતે ખનાવી લઈશ." આ ખુમારી જગે પછી રસ્તાને આપોઆપ સર્જવું પડે. આપણે હમ હરીએ એટલી વાર. બાકી મક્ત કાંઈ જ નહીં મળે. મહેનત અનિવાર્ય જ. 'શક્તિની જાળી અને ઉપયોગ' આ શબ્દો જીવનના આજના ચરવાના ચારે ખૂણે લખી નાખીએ તો ?

કેસનના જ શબ્દોમાં 'માગીની બધી દિલસરી કાં કાયરતા દર્શાવે છે, કા જાત હેનરામણી.' મનની જડતા એવા કાળા કામા કરાવે છે આપણી પાસે. એ આજસને જીતો. વાતાવરણ કાચમાં લેવો. એ પ્રતિકૂળ લાગતું હોય તો સુધારો. ન સુધરે તો એને હટાવો અથવા તમે હટી જાઓ. નવું વાતાવરણ લઈ આવો. કંઈક કરો. ખોટા અસતોષ-કે સતોષ-નાં શેલુનિા અર્થ જ નથી. છેડે બીજું કાંઈ જ ન અને તો હાથ ઉપર જે કામ હોય એમાં તો પૂરી કુશળતા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરો ! હાથ પરના કામના સ્વામી બનો. એ પગથિયાને પાગો, બીજું અવસ્ય આવડે જાણું રહેશે.

આ બધામાં આત્મનિરીક્ષણ ખૂબ જ ઉપ-યોગી થઈ પડે. શક્તિ અને અનુભવ, શિક્ષણ અને તાલીમનો મૂકો તેમ જ કાંઈનો 'સકોષ સંકલ્પ' આ બધાનો ચકાસણી કરવાથી સમજાવું બેસી કે 'હું-હું' હું ને શું 'શર્ષ શુક્ર' તેમ છું; ક્યાં હું ને ક્યાં જઈ શકું તેમ છું. આવા જાતપ્રચકરણથી સમજશે

કે આ શુદ્ધિ 'ઘટાડના' જોઈએ, આ શુણ્ને વિક-સાવવા જોઈએ. આ રીતે ચેતાનો પરિચય વધારવા માટે પણ આવી જાતસંપર્ક વારંવાર જરૂરી બને છે. જીવનનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપયોગ કરવાની દિશામાં તો જ કાંઈક નક્કર ટક્કો લેવી શકાય.

જીવનને એના બૃહત્તર અર્થમાં જે યોગ માનીએ તો બીતાની આ વ્યાખ્યા યાદ કરવી પડે : યોગ : કર્મણુ કૌશલમ્ ! કર્મમાં કુશળતા એટલે યોગ. મારા મતે આધુનિક મીનવીને માટે આ કુશળતાને બે પાસાંમાં વહેંચી શકાય : વ્યક્તિત્વનો વિકાસ અને ભૌતિક સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ. પહેલામાં બધી આંતરિક સમૃદ્ધિ આવે, જ્યારે બીજામાં તમામ સુવિધાઓનો સમાવેશ થાય To be and to have : આપણે કાંઈક ચઢીએ અને આપણી પાસે કાંઈક હોય-આ બે ધ્યેયોને સિદ્ધ કરવામાં આપણી શક્તિઓ વપરાય એ ઉચિત. આ ધ્યેય આપણે વિચારી લેવાનાં. એમને સિદ્ધ કરવા શ્રમ કરતા જવાનું. જીવનનો શ્રેષ્ઠતમ ઉપયોગ તો જ થઈ શકે.

એક આશ્ચર્યજનક વાત જોઈ ' હું કે મોટા જાગના લેણા પૈસાની પાછળ પાગલ છે ને છતાં એ વાતનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર નથી.

એક વેલી હતી, એ જાડની ટોચ તરફ જતી હતી. ને હાથ લાંબા કરી કરીને કહેતી હતી કે 'હું જાડની આશ્ચર્ય નથી હું' એની પરવા નથી કરતી ' ને એ જ વખતે એ જાડને વધારે ને વધારે વળગતી, ટોચ તરફ જઈ રહી હતી.

માણસ રૂપિયાના આધારે જીવન ચલાવે છે. એના જ માટે પાર વગરની ખોટી-ખમાસ કરે છે. ને પાછો જાહેરાત કરતો જાય છે કે ' રૂપિયાનો મોઢ નકામો છે ! ' આ દેવ છે, જાતહેનરામણી છે. તમને સમૃદ્ધિ ગમે એમાં ખોટું શું છે ? બીજાના દોરવ્યા દોરાઓ મઠી. ભગવાને પણ લદ્દીનો સાથ લેવો છે. એ નથી ઇચ્છતા કે માણસ લિખારી રહે. લદ્દી ભસે અંતિમ સાધ્ય નથી, સાધન તો છે જ. શરીર છે ત્યાં લેખી સુવિધાઓ જોઈશે. એ માટે માણસ પ્રેમથી પૈસા કમાવે તો ખોટું શું ? તો યાદ રાખીએ

કે પૈસા પણ એક શક્તિ છે. એ હોય તો જીવન સરળ બને છે. ના હોય ત્યારે શું વીતે છે એ બધા પ્રશ્નોએ છીએ. છૂપાવાની જરૂર નથી.

બીજું કાંઈ જ નહીં તો ગરીબીની જે રખા-છે એનાથી સહેજ ઉપર જઈએ તો જોડું નથી. જો કે મોટા ભાગના લોકો ખાલી જીવન ટકાવવા માટે પણ ક્ષાંધા મારે છે. પણ એ બધાં જ ક્ષાંધા આધિગી દિશામાં હોય છે રોગાના માણસ બની રહેવાનો અર્થ નથી. અહીં પણ માંગ અને પૂરવઠો Demand and supply-એ નિયમ કામ કરે છે. કોઈક નવી વસ્તુ, વધારે સારી વસ્તુ જ લોકોને આકર્ષી શકે. સામાન્યતા સાથેનો અતિપરિચય થઈ ગયો હોવાથી લોકો કંટાળી ગયા છે. કોઈક ઉપયોગી વસ્તુ, પદ્ધતિ, પ્રક્રિયા, સેવા કે વિચાર લોકો સામે રજૂ થાય તો તેઓ પામશે થઈને તમારી પાછળ લાગશે. આપું જગત ઉપયોગિતાવાદની દિશામાં ઉપર ચાલે છે. એ વ્યવહારની વાતને સ્વીકારી વગર છૂટકો નથી જ.

તમે અન્યને ઉપયોગી થાઓ ઉઠો તો વ્યવસાયની કક્ષાએ-તમારી એ કુશળતાનો ઉપયોગ કરી શકો. એના બદલામાં જે મળે એને ઉપયોગ પહેલાં જન માટે કરો, પોતાના વાતાવરણને ઘડો, કોઈ હેતુ સિદ્ધ કરવામાં વાપરો. યાદ રાખો કે તમે સમજી હશે તો લાભું ટકાશે. વાતાવરણ અનુકૂળ હશે તો કામ કુશળતા ઝીર વધશે, કામ સરળ થશે. અને કયાંક હેતુ માટે મથતા હશે તો ઉત્સાહનું

બળ-રેઝર્વ.

આ બધામાંથી સરીર, મન અને હૃદયની શક્તિઓના વિકાસ દ્વારા હેવટે તો આપણે જીવનના સામાજિક પાસાને જ સમૃદ્ધ બનાવવાનું છે. બીજી દિશામાં લાંબોલાંબો વાતો કરશે. અહીં રજૂ થયેલી વાતો કદાચ ભૌતિક પણ લાગે. પણ એ નજીકના કે આમાં વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર છે. કોઈ અચકચ આદર્શોની આબહિંસા નથી, રખે માની લાંબાં કે આ જૅ ભૌતિકવાદી વાતો છે. આત્મા સરીરમાં વસે છે. એ સરીરને ટકાવવાનું છે. એ આપણું ધર્મમંદિર છે એને ટકવા માટે પણ સમયડો ભેદાયે. એ પૈસા વગર મળતી નથી. આપણી તમામ શક્તિ-ઓની ભગૃતિ અને પ્રાગટ્ય સાથે એને સીધા સંબંધ છે. એની અવગણના કરીએ કેમ? જનને છેતરીએ શા માટે ?

હેવટે આ જીવન છે શા માટે ? મુકી રાખવા તો નહીં જ. કાદ ચલાવીને કાળા ઘઘને મરવું એના કરતાં વસાવને શા માટે નહીં ? હેવટે બીતરની ઉત્તજવળતા તો દેખાય ! કાદ એ વિકૃતિ છે. ઉત્તજવળતા આપણું વાસ્તવિક રૂપ છે. એને બહાર પ્રજ્ઞાવવા માટે પણ આપણે શ્રમનો સહારો લઈએ. પોતાની શક્તિઓને બરાબર ઝોળખીએ. એમને બહાર પ્રસરીવવા સતત પુરુષાર્થ કરીએ ને એ રીતે જીવનનો ઉત્તમોત્તમ ઉપયોગ કરીએ.

રખે ચેતનાનો એક અંશ પણ સૂતો રહે ! આપણે સૌ ટચના જીવનના સ્વામી બનીએ.

#

ચમત્કાર

ચમત્કારો માટે માનવી કંઈ છે. પોતાના મનથી જેને એ ચમત્કાર માની લે છે એને એ આશ્ચર્ય અને અહોભાવથી ભેળે રહે છે.

અને છતાં, મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય એ છે કે જગતી ઉપાના કે ઢળતી સંધ્યાના અનુપમેય રંગ, રાત્રીના અધારપછેમાં સરજાની તારા અને નક્ષત્રોની વિરાટ લીલા, સમુદ્રનો અવિરત ધૂધવાદ, અભોધ શિશુનું નિખાલસ હાસ્ય, નવવધૂના નમણા મોં પર જ્વાલ રહેલા નૈસર્ગિક લાગ્ન, શિશુને સ્તનપાન કરાવતી જનેતાના અણુઅણુમાંથી નીપજતો નિર્વાજ આનંદ-આવા આવા રોશિંદા ચમત્કારોમાં માનવમનનું કુતૂહલ ભગ્ન નથી થવું !

કું કહું કું પ્રેમના વિષયમાં ?

“જેના હૃદયમાં પ્રભુ-પ્રેમની આગ ધખતી રહે છે એ રાદા ચૂપ રહે છે.”

શબ્દો એ થોડા જોવા છે. એમની જગ્યા નહિ, જિંદગી જોડતી હોય છે. એ જંગમ સુધી કું નથી પહોંચી શક્યો, એટલે ગુરુદેવ પામેથી, એમની જિંદગીમાંથી, પ્રેમના વિષયમાં કું ને કંઈ સમજ્યો છું, તે અહીં ૨૪૪ કરીશ જેથી, કદાચ, મારા ગુરુનું કથન તમારા હૃદય સુધી પહોંચી શકે ! ને એમ થાય તો કું મારી જાતને ધન્ય માનીશ

આમ તો જીવનમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિનું સર્વસ્વ આ જ હોય છે : “આપનું અને સેવુ,” પણ પૈમગ્ધર, કવિ અને ભગવાનના બકતો તો ‘પ્રેમ’ને જ સર્વસ્વ સમજે છે, ન્યારે આપણે પ્રેમને આપણા જીવનનો એક ભાગ માનીએ છીએ. પણ પ્રેમ, નીતિ, ધર્મ વગેરે ને ઇશ્વરીય સત્ય છે એ કાં તો ‘અધુ’ જ છે, કાં તો ‘કંઈ નહિ.’ એના ટુકડા નથી ઘર્ષ શકતા. આપણે પ્રેમને આપણા જીવનમાં સ્થાન તો આપીએ છીએ પણ ધણું નાનું ગુરુદેવ એક કવિતામાં કહે છે :

“I am waiting only for love -

કું પ્રેમને માટે, પ્રેમના નિયમને અનુસરીને, જીવવા ઇચ્છુ છું. આજ સુધી કું બીજા લોકોના અનુસાર, બીજાઓને ચીંતે, બીજાઓની મતિએ ચાલતા રહ્યો. એ જોયેની દૂર થાય, જે ‘એના’ પ્રેમની જ્યોત પ્રગટે. મનુષ્ય અને ભગવાન બંનેને ચાહતું એ એક જ સિદ્ધાંતી એ બાજુ છે. આજ સુધી લોકોએ મને નિયમોથી બાંધ્યા પરંતુ હવે -

“I am waiting only for love”

(કું કેળવ પ્રેમની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો છું.)

કારણ કે જન્મતના કલા પ્રમાણે કું હવે ચાલતા નથી મનિતો. મારા બાવા નિશ્ચયને કારણે, મધકાલ સુધી ને મારી સાથે ચાલનારા હતા તેઓ આજે મારા માર્ગ પર નથી ચાલતા. કહે છે એ લોકો : “આનો એક રક્ત દીસો ઘણ ગયો છે.” ઠીક છે. પણ જન્મતને સાથે માર્ગે મધ ગયા છે એ ‘દીસા રક્ત વાળા જ. હા, દુનિયાના લોકો તો પોતાના પૈય જોડવા સત્તજ રાખે છે કે ‘અસ્થા મિયાં’ને અંદર આવવાની જગ્યા જ નથી રહેતી ! પણ એ ચોર છે ને, મમે ત્યારે અંદર ધુસી આવે છે આકંઠ કરીએ છીએ, પોકાર કરીએ છીએ, ત્યારે એ નથી આવતો. ન્યારે આપણે એને નથી જોડાવતા ત્યારે એ આવી ચડે છે - પોતાની મેળે, સુપચાપ ! એને માટે હંમેશા, બધે જ ઠેકાણે તૈયાર રહેવું પડે છે, કોણ જાણે ક્યારે આવી ચડે ! સાચો પ્રેમ કરનારાઓ એ માટે હંમેશા તૈયારી રાખતા હોય છે. પ્રેમ જીવનનો નિયમ છે. આપણું યૌજીવન પ્રેમથી બધું હોય તો જ ખુદાનું નામ, ઇશ્વરનું નામ ઈર્ષ શકાય જેના હૃદયમાં કોઈનેય માટે સાચો પ્રેમ હોય તે જ પ્રજા તરફ જઈ શકે છે. સવ પ્રથમ પ્રેમ પોતાની મા સાથે. ન્યારે સાચો પ્રેમ જીવનમાં સ્થાન મેળવે છે ત્યારે માનવ ઉપર ચડે છે.

“Love is invitation, not gravitation.”

(પ્રેમ એ ઉત્કર્ષણ છે, ગુરુત્વાકર્ષણ નથી !)

એટલે ન્યારે કોઈએ એમસંનને કહ્યું કે “વેળી આપણા પાડોશમાં છેડકરી નથી રહેતી, તે કોઈ જીવાન સાથે પ્રેમમાં ‘પડી’ છે !” ત્યારે એમસંને જવાબ આપ્યો -

“Don’t say ‘fallen’ in love, say ‘risen’ in love”

(પ્રેમમાં 'પડી' છે એમ નહીં, પ્રેમમાં ભડી' છે એમ કહે!)

તમારામાંનાં ઘણાને આવો અનુભવ થયો હશે, સત્જનો! તો આ અનુભવનો પૂરતો ફાયદો ઉઠાવો. જેના તરફ મન એકાગ્ર હશે આપનું, એમાં જ કેટલોક સમય તો વીતી ગયો હશે. 'મનનને બધી જ સીએમાં લયલા અને લયલાને દરેક પ્રકૃત મનન જેવો લાગશે. પણ એ અસર આખા ચે જીવન પર કેમ નથી રહેતી? જો જિંદગીમાં કોઇ પાપ હોય તો તે છે કોઇની પ્રીત સાથે રમત રમી...! ઇશ્વર જે આપણને સાચા પ્રેમનો અધિકાર આપ્યો છે તેને ધૂળમાં મેળવવો!! એને નિભાવનારા, સાચા પ્રેમી, સાચા આશ્રક ઘણા થોડા હોય છે. પ્રેમ તો એ જ કરી શકે ને કે જે પોતાનું સર્વસ્વ આપી દે, જે સોંપનાર ખ્યાલ ન રાખે...! આજના પ્રેમમાં "આશ્ર" નથી, "આ" છે! પાટી' આપી, બીજી વખત આપી, ત્રીજી વખત આપી અને જાતેની વ્યક્તિએ જો એક વખત પાટી' ન આપી તો મોઢું ચડી જાય છે. શું આ કોઇ બનરનો સોદો છે? આપણે તો હઠ પકડીને બેસીએ છીએ, 'એમણે મને પોતાની વીકરીનાં લગ્નમાં નહોતો બોલાવ્યો, હું' પણ એને મારી દીકરીના લગ્નમાં નહિ બોલાવું' પ્રેમનો અર્થ' તો છે 'કુરમાની' જે આપણે એ શીખી લઇએ તો આપણે જીવન રહસ્ય સમજી લીધું અને આનંદ પણ મેળવી લીધો જ્યાં કુરમાની નથી ત્યાં પ્રેમ નથી. માલિકને કેટલો ફગો દઇશું? જેના હૃદયમાં સાચો પ્રેમ છે તે કોઇની ઉપર શંકા લાવતો નથી, કોઇની ઉપર અધિકાર જમાવતો નથી, કોઇને બાંધતો નથી કહે છે મારા યુરુવે :

"They who love me, try-to hold me fast to themselves..But thou who lovest me, hast left me free."

(જેણે મને ચાહે છે તેણે મને પોતાની સાથે જકડીને બાંધી રાખવા ઇચ્છે છે, જ્યારે તું કે જે મને વધુમા વધુ ચાહે છે, મને મુક્ત વિહરવા દઇ રહ્યો છે!)

કોઇની સાથે પ્રેમ જ'માયો. એક પત્ર લખ્યો, જગ્યા ન આપ્યો. બીજો લખ્યો, જગ્યા ન આપ્યો, બસ શંકા જગી ઉઠી, કંઈ વિચારી લીધું, ધીરજ ન રહી. શું આ પ્રેમ છે?

પ્રેમ કરવો એમાં કંઈ પાપ નથી. જો પાપ હોય તો તેનો યુગોત્તર 'એ' છે કે જેણે આપણને પ્રેમ કરતાં શીખવડાયું! માના ખોળામાં જ્યારે આપણે આપ્યા ત્યારે શું લાવ્યા હતા પ્રભુ પાસેથી Letter of Introduction કે આ તમારી મા છે, કયો એને પ્રેમ? થયું હતું કે એનું? અહીં તો માને જોના જ પ્રેમ જાગ્યો હતો!

આપણા પ્રેમમાં 'બનાવટ' છે, એટલે આપણે ન તો ભગવાનને પ્રેમ કરતાં શીખ્યા છીએ, ન મનુષ્યને!

એક બીજી પણ વાત પ્રેમમાં હોય છે. શરૂ થાય છે જ્યારે પ્રેમ, જેના પ્રત્યે 'એની' કૃપાથી મન આકર્ષાયું હોય છે, ત્યારે એના જ વિચારો આવતા હોય છે. આજ સુધી તો પોતાનો જ વિચાર કરતા હતા, અહંભાવ હતો દરે અહંભાવ કંઈક ઘટશે, કોઇ બીજાની ચિંતા અને કોઈ બીજાને જોવાની ઇતિમદી વધશે. પણ જેના પ્રત્યે દિલ આકર્ષાયું હોય, એની એકની સાથે જ પ્રેમ કરીએ અને બીજાને ન કરીએ તો એ અમૂલ્ય વસ્તુ ધૂળમાં મળવી શરૂ થઇ જાય છે. પ્રેમ તો જ્યોત છે. જો કોઈના પ્રેમની જ્યોત વડે, પ્રેમના દીપથી દુ મારી જ મીશ્રજાતી સળગારી લઈ' તો એ જ્યોતથી કોઈનું ઘર પ્રકાશિત થાય. પણ જો બીજાનો ખ્યાલ જ ન હોય તો ત્યાં 'પ્રેમ' નહિ રહે, 'જાણ' હશે પુત્ર લગ્ન કરી માને બૂલી જવો. કહે છે 'ને' મનનૂતી શાદી લયલા સાથે થઈ કે આ-બાપ સાથેનો એમનો પ્રેમ અપ્યો થઈ ગયો! પરંતુ :

Love is whole not fraction.

(પ્રેમ સંપૂર્ણ, સમગ્ર, અખંડ છે, 'ખંડ' કે 'ભાગ' નથી!)

અને જ્યાં Fraction ત્યાં Faction પ્રેમમાં 'તોલ' નહિ, 'સમતોલ' હોય. એટલે

બધાને સ્નેહ કરીએ, બધાનું આદર-માન સાચવીએ.

પ્રેમ માટે કહે છે મારા શુરુ-

“Love is the loadstar of man's life”

(પ્રેમ મનુષ્યના જીવનનો કુવતારો છે.)

પ્રેમના એ કુવતારા તરફ આપણી જીવનનીકા જીવી જીવંતીએ. એ રિશા જે બરાબર હોય તો બાકી બધું બરાબર ચર્ચ રહે. એ જ જે બરાબર ન હોય તો પછી કશું જ ચર્ચ નહીં શકે. તો એટલું તો સ્પષ્ટ ચર્ચ ગણું કે પ્રેમ એક પવિત્ર વસ્તુ છે જે આપણને ઉંચે લઈ જાય છે, ઇશ્વર-પ્રભુ કરે છે. એટલા માટે જ તો ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં એક મહાપુરુષે કહ્યું હતું ને-

“Love is God, God is love.”

(પ્રેમ એ પ્રભુ છે, પ્રભુ એ પ્રેમ છે.)

અને એટલા જ માટે તો પ્રભુના લાડલા બાપ્તો મસ્તીમાં ગાયા કરે છે -

“જિને પ્રેમલસ ચાલા નહીં,

અમૃત પિયા તો કયા હુઆ ?

દુનિયા કી સાતી કિતાબેં છાનઅ,

આલિમે-પ્રાકિલ બના તો કયા હુઆ ?”

બધારે એ માસિકની સમક્ષ જઈને બોલો રહીશ ત્યારે શું “આટલી આપણીએ મેં લખી છે, આટલી ડિઝીઓ મેં મેળવી છે, આટલા મવનરી સાથે હસ્તધૂનન મેં કર્યું છે.” એવું બધું જાણજણે મારો એ માસિક ? એ તો પૂછો -

“કુ” તો એ બારીને બોલો માંડુ છુ....

હૃદયની એ નાનકડી બારી કે જે તેં મને બોલો માટે ખોલી હતી ! જે એ બાંધ જ રહી હોય તો મારી નજરમાં તેં કંઈ જ નથી કહ્યું !”

“Love is expansion, not contraction.”

(પ્રેમ એ વિસ્તરણ છે, સંકોચ નહીં)

ત્યાં તંગદિસી નથી હોતી, ત્યાં વિચારોની સંકીર્ણતા નથી હોતી. પ્રેમ તો બોમ જેવો બ્યાપક છે, આકાશ જેવો ઉ-મુક્ત છે. ઇઝ્યેન્ડ પર જે

આકાશ છે તે ભારતના આકાશથી જુદું નથી, ત્યાં વૈશ્ય, શૂદ્ર, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયના શુદ્ધ શુદ્ધ લાગ નથી. આકાશમાં ન તો જંદા વિસ્તારો (slums) છે, ન અસ્પૃશ્યતા. જે ‘ પ્રેમમાં કોઈ પણ જાનની અસ્પૃશ્યતા હોય, અલંભાવ હોય એ ‘પ્રેમ’ કોનો ? ધનવી ખુમારીથી, ધાનવી ખુમારીથી બે એમાં “touch me not ism” આવી જાય, તો ત્યાં પ્રેમ ટપી શકે નહિ.

એક મંદિર છે. ત્યાં ઇશ્વર સમક્ષ પ્રાર્થના કરવા લોકો આવે છે. જે મોટરમાં આવે છે, એની સાથે સો દોડે છે, પગે આવીને આનંદારાની તરફ કોઈ બોલું મેં નથી !

અજ્ઞાન છે આ બંદો ! કૈટલીવાર એ પોતાની જાનને કોંઈ છે ! પણ ભગવાનને નથી હેતરી શકાતો. પ્રેમને નામે, ધર્મને નામે એને કળી નથી શકાતો. હોયો દેવો ત્રીક પણ નથી, એને કે છ-સાનને.

આપણને જીવાનીમાં જે અનુભવ થાય છે એ જ ભકતને પણ થાય છે. “બધામાં રામ.” પછી ગમે ગાય અને ગલીએ ગલીએ એ ભટકતો રહે છે, માતો જાય છે.- આમ કહેતો :

“કહતા હૈં તુમે કૌન કિ તૂ પદાંનરાન હૈં ?
દર કૂચે મૌ” રામાર મૈં મૈને તુમે દેલા હૈં !”

એવો છે પ્રેમનો બાલુ ! પણ પ્રમને કારણે જે આપણે ખીમ ઉપર કોઈ જાનનું દબાણ કરવા ઇચ્છીએ છીએ તો ત્યાં મોતનો રસ્તો છે.

“Love is humble”

પ્રેમ વિનમ્ર છે અને ખીમને માટે એ મરી શીટવાની તૈયારી છે.

“Love is sacrifice”

એ કોઈને વેચીએ નહિ. જીવનમાં ગમે તેં થાય એને હક્કમાં હક્કમાં સંકીર્ણ, કીચી લઈશું -

“Love has sense of humour.”

જે પગથિયા છે પ્રેમના :

1. There is the flame of love.
2. There is the freedom of love.

-આજ અને આગલી.

પ્રેમ એટલે આગમથી પચાર થવું. એ પર-
વરદિગાર પાસે જવું છે તો શું મેલા-મેલા જમ્યું?
પોતાનો મેલ, પોતાનો અહંભાવ અને કામનાઓને-
વાસનાઓને આગમાં ભસ્મીભૂત કરવી પડશે.

આવ્યો હતો ને સિકંદર પેશાવરમાં! સામે
જ ધ્વજરોનો એક ભક્ત બેઠો હતો. સિકંદરે એને
કહ્યું, “ખરી જા.. નહિ તો તને આ તલવારથી મારી
નાખીશ...”

જવાબ મળ્યો “કોને મારશે?”

આટલી આત્મદી અને આટલી તાકાત એ
ભક્તમાં ક્યાંથી આવી? પ્રશ્ન સાથે પ્રેમ હતો ને
એને, એટલે!

ધણા રોગોની દવા પ્રેમ છે.

“Alopathy, Homeopathy, Nat-
uropathy, -of all these 'Pathies' Love
is the greatest pathy!”

(પ્રેમ એ એલોપથી, હોમિયોપથી, નેચરોપથી-
આ બધી ‘પથી’ઓમાંની મોટામાં મોટી ‘પથી’ છે.)

ડોક્ટરને પોતાની સાથે દવા લઈને આવે
પણ ‘પ્રેમ’ ન લાવે તો તેના દર્દીના શ્વાસ થાય!
પછી ભલે ને એવું ‘બિલ’ ૫૦૦ રૂપિયાનું હોય!

સરોજિની નાયક એકવાર સાતિનિકેતન આવ્યા
હતાં. હસ્તાક્ષર લેવાનો પ્રેમિયા એ દિવસોમાં ત્યા
પણ હતો. એમણે લખી આપ્યું એક ઠોકરાને -

Love is the hunger of the soul

(પ્રેમ એ આત્માની ભૂખ છે.)

હારીને ખોરાક નેહછે છે. (અને ભણેલા-
ગણેલા શોકો તો દિવસમાં ચાર વાર ખાખ છે!)
મનને પણ મોટા મોટા મધો રૂપી ખોરાક નેહછે
છે. તો હવે અને આત્માને પણ કેમ નહીં? We
are not only body, not only mind,
આપણે માત્ર શરીર કેમ નથી. એનાથી પણ કંઈક
શિનન, કંઈક વિશિષ્ટ આપણે છીએ. એ છે આત્મા,
-આપણું મૂળ રૂપ, જેને ખોરાક નેહછે પ્રેમનો.

પ્રેમ પોતાને ક્ષત કરવા માગે છે, એ જ
એના દિલની દુવા છે.

!Love reduces itself to a zero.

આ સાધુ-સંત, સાંધે-ફરી પોતાના અહંકારે
અહંભાવને લગમ કરીને બેઠા છે, થાય ખતી ગયા
છે, અને તો પણ એમની સક્રિય કેટલી વધી ગઈ
છે! થયેલી ખતી તેઓ એકની પામે ઊભા છે, દસ
ખતી ગયા છે જ્યારે હું બનું છું થયે (૦)
ત્યારે ધ્રુવરતી સાથે મળીને ખતી જઈ છું દસ (૧૦)!
પણ જ્યારે આપણે આપણને (૧) ખતીએ છીએ
ત્યારે? ત્યારે તો પછી પોલીસ જ ક્યારેક આવી
ચડે છે આપણને બોલાવવા-દસ નંબરનો બદમાશ
જે થયો!

એ એમ ન હોય તો સદીઓથી ભક્ત એમ
ન કહેતા આવ્યા હોત -

“પ્રેમનો ખાલો નહિ પીવા મળે, ત્યાં
સુધી મસ્તક નહિ કપાવે...” આપણે ધ્રુવર પાસે
“મસ્તક” કપાવવા તૈયાર નથી થતા, આપણે તો
માથેથી “ટાપી” ઉતારીને મૂકી દઈએ છીએ એની
પાસે! આપણે એને કૂગીએ છીએ. ‘એ’ પણ
મિચારો રહે છે!

જ્યારે પુત્ર દીવાળીના પ્રસંગે માને બેઠ
આપે અને જાકી બધા દિવસોમાં એને ટાળતો
રહે તો કંઈ મા ખુશ થાય? આજકાલ તો ઠોકરાઓ
ધરથી દૂર લાગુવા જાય છે અને માત્ર રૂઝખા તરીકે
મા ઉપર પત્ર લખે છે-“માતાજી, મનીઓડર મોક-
લ્યો, જદ્દી” બસ, બીજા દિવસોમાં એક પોસ્ટ-
કાર્ડ સુધા લખવાની કુરસદ નથી હોતી. આવો છે
આપણો મા પ્રત્યેનો પ્રેમ! આપણે આવી જ રીતે
પ્રેમને નામે ધ્રુવરને પણ કૂગીએ છીએ, માને પણ
કૂગીએ છીએ અને માણસોને પણ કૂગીએ છીએ.

ચુરુદેવને મારે પ્રેમ જ સર્વસ્વ હતો. બધા
પ્રત્યે પ્રેમ, પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ, પ્રકૃતિ પ્રત્યે પ્રેમ,
મનુષ્ય, પ્રાણી સૌ પ્રત્યે પ્રેમ...! આ પ્રેમનો,
મુહૂર્તનો સરજ જ્યારે ધ્રુવરની કૃપાથી ચુરુદેવના
હૃદયમાં ચમક્યો ત્યારે સર્વ અને આકાશ પણ
એમના અંતરમાં સમાઈ ગયા. ત્યારથી એ પ્રેમ-
નગરના નિવાસી બની ગયા. એ અદ્ભૂત નગરમાં
એમણે જે બોલ્યું, સાંભળ્યું, એ આપણને એમની
“ગીતાંજલિ” અને “ગાર્ડનર” (Gardener)માં
જોવા મળે છે.

એમના ભાષ તરફથી જાણી આવ્યો. લખ્યું હતું 'મધ્યકાને રાતના એ વાગ્યે પ્રાણ છોડ્યા' સાત જ શબ્દો-પણ એમાં કેટલી અતરવાતના, કેટલું દર્દ, કેવડી ખેડ ? જેને આપણે રોજ જોતાં એવું કોઈએક, જેનું રિખત આનંદથી ચમકી ઊઠ્યું એવું કોઈએક, જેને આપણે ચાહતા એવું કોઈએક આ સસારની છેડી વિદાય લઈ ચાલી નીકળ્યું

જીવન અને મૃત્યુના સન્નિધિ નિકટ પરિચયમાં દર્શાવી જાય ત્યારે એ પૂછે છે 'જિંદગી શું છે ?' 'મૃત્યુ શું છે ?'

જીવન રહસ્ય છે શરીરને ખૂણે જામે જામે હું અપરજનવ કરતા માનસપ્રધાનને નિહાળુ છું. એમના ચહેરા જોઈને હું તાનુબળાનું છું શરીરના મેરા પાછળ કેવા કેવા રહસ્યો પડ્યાં છે !

આપણે સમજીએ છીએ, જોઈએ છીએ, સામજીએ છીએ, અનુભવીએ છીએ અને જીવીએ છીએ, અને છતાં જીવનના જટિલ કે વધારે કોથ છે તેની શકે એમ છે ? આમાને સમજવા, સમજ વવા અને વર્ણવવા પ્રયત્નો થયા છે. માનવી આધ્યાત્મિક પ્રાણી છે અને જ્યારે આધ્યાત્મિક સંદિગ્ધતા તેને જીવનનું કાર્ય અને પ્રેરણાસકિત મળી શકે છે, ત્યારે એને જીવનનું સમૃદ્ધ ધ્યેય સંપાદે છે મનુષ્યને તેના નિત્ય જીવનમાં માર્ગ દર્શાવનાર અને દોરનાર કયો 'અદૃશ્ય કર' છે તેનું રહસ્ય કોણ પ્રગટ કરી શકે છે ?

આપણને જે અમૂલ્ય લાગે છે એ જીવન શું છે ? આપણે કેવી રીતે જીવીએ છીએ, આપણે કેવા માર્ગે વગીએ છીએ તેની પરવા કર્યા વગર જીવન મૃત્યુમાં શા કારણે પરિણમે છે ? જન્મ પામીએ આપણે નિરાળા પડ્યે જીવીએ છીએ અને છેલ્લે છેલ્લા અંતિમ પર પહોંચીએ છીએ માટીમાંથી સરળપણે માટીમાં ભળી જવાનું !

આજે આપણે અહીંયા જીવીએ-કેટલાક પોતાના સ્વાર્થના હેતુએ માટે જીવનારા, બીજા કેટલાક પોતાનો ભાગ ધરનારા, કેટલાક સુખમાં ને માનમાં જીવનાં, બીજા જૂએ હું એ જીવતા, પણ આવતી કાલે ! આપણામાંના

કોઈકને મૃત્યુ પોતાની પાખમાં લઈ પણ જાય આ મૃત્યુનું રહસ્ય કેવું દરો ? એ ચિર નિદ્રા છે કે સ્પર્તા છે ? એવું તે મૃત્યુ કેવું છે કે આપણે એનાથી ભય પામીએ છીએ-ત્રાસ પામીએ છીએ ?

મારા મિત્રનું અવસાન થયું એની ભરમ થઈ ગઈ પણ એ જાણતો દરો કે પોતે ક્યા છે ? અથવા એ જાણતો દરો કે પોતે મૃત્યુ પામ્યો છે ? ત્યારે મૃત્યુ એટલે આત્મમાનનો અભાવ ? ત્યારે મૃત્યુ એટલે ચિરચાતિ-જેમાં આ સસારની ઉપાધિઓ, હું જો અને નિરાશાઓનો અંત આવે છે ?

મૃત્યુ એ જીવનથી જીનટો શબ્દ છે જીવન અને મૃત્યુ પરસ્પરના શત્રુઓ છે મૃત્યુ પહેલાં જીવન આપ્યું છે એટલે મૃત્યુ કરતા જીવન વધુ મહત્તર અને વધુ સમર્થ છે મૃત્યુ પછી કોઈ પ્રવૃત્તિ નથી, શરીરને કાપી કરવાનું કે કાંઈ પડુ કરવાનું રહેતું નથી જીવન પ્રવૃત્તિ છે જીવનમાં શરીર તરફ પુનઃ વાત થાય છે ચાલુ સંવાદનું ગર છે એમાં કંઈ સકા છે ? ત્યારે આસરપ પ્રાણનું જીડી જવું એટલે મૃત્યુ પણ સ્થૂળ મૃત્યુથી સકળ અંત આવે ગયો ? આપણા પ્રેમી સ્વજનોને આપણે કદી નહિ જ મળવાનું ?

પુનર્જન્મ એ ત્રીજું રહસ્ય છે પૃથ્વીની માટીમાંથી સંપૂર્ણ સમગ્રાણ માનવરૂપનું પ્રાકૃત્ય પણ ત્યારે આપણે આપણા મિત્રોને ને સ્વજનોને જોઈએ શકીશું ખરા ? હા, જરૂર આ ભવમાં ભલે તેઓ રોગી ને કલરૂપા થઈ ગયા હોય, પુનર્જન્મમાં ભલે તેઓ પૂર્ણ નિરાશી બન્યા હોય, ભલે તેઓએ નવા તાગ રેહ્યું હોય પણ તેઓ પાછા આપણે જોવાપડનારા જન્મો કે પુનર્જીવનને આપણે સમજી શકવાના નથી જ.

મૃત્યુ એ નિદ્રા છે પુનર્જીવન એ ભગવતિ છે અને એ ઉલ્લસ વચ્ચે તંદાનું આવરણ છે

જીવન, મૃત્યુ અને પુનર્જીવન - આ જગતની મહારહસ્યત્રિપુટી છે જીવન, મરણ અને પુનર્જીવન, એ ત્રણ મહાન વિચાર છે આ જીવન આવતા વધુ મહદ્ જીવનની પૂર્વ તૈયારી જેવું છે જ્યારે પરમાત્મા પૂર્ણ જીવન પ્રગટાવશે ત્યારે આ શોક કે રુદન નહિ હોય, આ હું ખ કે દર્દ નહિ હોય

એક દિવસ છાપાઓમાં નાક કપાવાની એક ખબર વાંચી. દક્ષિણ કોરિયાના એક યુવાને એક યુવતી સાથે પ્રેમ પ્રગટ કર્યો અને વિવાહનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો. યુવતીએ એ વખતે ઈન્કાર કર્યો, તેથી યુવાને ગુસ્સામાં આવી યુવતીનું નાક કાપી નાખ્યું. થોડાક છાપાવાળાઓએ આ ખબરને મોટા મોટા અક્ષરે છાપ્યું. લોકોએ પણ આંખો ફાટી ફાટીને આ ખબર વાંચ્યા હશે. એક લપસે છે તે બીજે હમે છે, તેમ જ કોઈનું નાક કપાય છે તે બીજને મળ આવે છે.

પરંતુ હું એવી મળ નથી લઈ શકતો. એ સમાચાર વાંચ્યા પછી હું તો ચિંતિત થયો છું. કદાચ આ પરંપરા સરૂ કરવાનું શ્રેય લક્ષ્મણને છે. જે હોય તે પણ આ ખોટી પરંપરા કહેવાય. મર્ધાદા પુરુષોત્તમના અતુળે અભિસારિકા સાથે મર્ધાદા નહોતી રાખી.

આમ જુઓ તો ખરેખર નાક એક સંવેદન-શીલ અંગ ગણાય. નાની એવી વાતમાં 'એ ગઈ-ગઈ લાઈ ગઈ !' જેવી હાલત થઈ જાય છે. ઊકેરી ધરેથી ભાગી જાય છે તો મા બાપનું નાક કપાય જાય છે. ઊકેરી વિખતીય લગ્ન કરે છે તો આખા ખાનદાનનાં નાકનું આવી બને છે. અરે, મારા જેવા માણસો તો નાકને સાચવવા માટે શરીરને ખતમ કરવા માગે છે - મૃત્યુને સાથે આવીને ભાગી લે છે.

ખરે ! આ પાર્થિવ નાકને માટે હું એટલા માટે પરેશાન છું કે જે સોનાં ચહેરા પર ટકે છે અને જેના થડી આપણે કંઈક હેમપારણુ પણ મેળવી શકીએ છીએ. લગ્નવાને નાક આપ્યું છે તે કાંઈ અકારણ નથી આપ્યું. એનું પણ કંઈક કામ છે પણ જે રીતે અત્યારના લોકો એક બીજના નાક કપવાને જાતરી આવ્યા છે તેનાથી મારા જેવા સમજદાર લોકોને લાય ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક

છે. પ્રેમિકા તમારી ઉપેક્ષા કરે તો ગામ આખામાં એની બદનામી કરી નાખે, તેમજ ફેંકી એના ચહેરાને વિકૃત કરી નાખે, અને તેમ ન થઈ શકે તેમ હોય તો ઘસેલે જાંડીને દીરાસળીથી એને બાળી નાખે, પણ નાક કપવાથી લક્ષાં શું મળવાનું છે ?

પહેલાંના લોકો તો ખેતરના ઝાડમાં એક-બીજની ગરદન કાપી નાખતાં હતાં, પરીક્ષાના પ્રશ્ન પર અપરાં હોય તો પ્રશ્ન-પત્ર કાઢનારની છાતીમાં છરા મોંઘી દેતાં હતાં પણ હવે અત્યારના લોકોનાં મન બદલી ગયાં છે. ભવિષ્યમાં જમીનના ઝાડમાં નાક નહિ કપાય અથવા પ્રશ્નપત્ર કાઢનારનું નાક સુરક્ષિત રહેશે એ વાતની ગેરંટી કોણુ દઈ શકે તેમ છે ? વિરોધ પ્રગટ કરવામાં આને આપણે બીજનું નાક કપવા લાગ્યો છીએ તો પછી એ પણ સંભવિત છે કે કાલે આપણે પોતાનું જ નાક કપવાનો સત્યાગ્રહ કરીએ, એ પણ બની શકે કે કોઈ સંસદનો નેતા બહાર જશે રહીને એવી ધમકી પણ આપે કે અમુક તારી મુખીમાં અમારા પ્રાંતને અલગ રાજ્ય જાહેર નહિ કરે તો આ જગ્યા ઉપરથી જ હું મારું નાક કાપીને વિરોધ પ્રગટ કરીશ.

આમ જુઓ તો હું કોઈ કાર્યનિક નથી, 'માનેઃ તો નાક - નહિ તો મંસિનો લોહો' અથવા 'નાક છે તો કપાવાનું જ' કહીને એક ખાલુ તમારો જોનાર હું નથી. મારે પણ આ દુનિયામાં રહેવું છે, અને નાક સાથે જીવનથી રહેવું છે. નાક નાક જ છે, કોઈ ચેન્સલ અથવા વાળ નથી, જે કપાવું જ જોઈએ. લગ્ન એ નારીનું આશુપણ મનાય છે. સ્ત્રી લગ્ન છે અથવા તો લગ્નવાનો સ્વર્ગ રચે છે તો પુરુષનું મન એકદમ ચંચળ થઈ જાય છે. અને એ સ્વાભાવિક પણ છે. પત્ની રિસાય છે તો નાક ફૂલાવે છે, અને જ્યારે પત્ની નાક ફૂલાવે છે ત્યારે ભલભલાં પનિઓ પણ પ્રેમમાં મસ્ત થઈ ખૂબી જાય છે.

રિસાવેની પત્નીને મનાવવા પતિ એના નાકને જ ધીમેથી દહાડી પ્રેમનું ત્રીતીક જનાવે છે. હવે જો આ નાક જ ન હોય તો ॥ થાય ? જીવન નીરસ થઈ જાય, એક-બીજાના પ્રેમમાં વસેલો સસાર ઉત્તરજી થઈ જાય, આપણી વડુ-દીકરીઓના જીવનમાં વિનાશ પ્રસરી જાય

નાકનું મહત્ત્વ જેટલું શુભારમાં છે તેટલું મહત્ત્વ બીજામાં પણ છે બાળકો જૂલ કરે તો ખંદિ ખેટા, એ તો ખરાબ વાત !' કહી વડીન નાક પર આમળી રાખી તેને મના કરે છે હવે જો નાક જ ન હોય તો આખી પેદીની પેદી જુઝાવામાં ગયા ખાય કહિઓપેદાના નહિ તો પતિદાસના રૂપને જ બદલી નાખ્યું હતું લોકોનું માનવું છે કે જો એનું નાક થોડું નાનું હોત તો દુનિયાનો ચહેરો આજકાલ કાંઈક બીજો જ હોત !

પણ આજે લોકો નાકની જે અવહેવના કરી રહ્યા છે તથા હું ખૂબ પરચાન છું મેં મારી બ્યાકુળતા મારા એક મિત્રની સામે પ્રગ્ભ કરી મિત્ર સાધુ પ્રકૃતિનો અને ધર્મ-કર્મમાં આગ્રહ રાખનારો છે હમણાં થોડા સમય પહેલાં જ કોઈ સ્વામી પામે અમુક યતની દીક્ષા પણ લીધે છે મારી વાત સાંભળીને તેમનો ચહેરો બપથી પડી ગયો તે બોલ્યા 'ત્યારે તો ઘણો અનર્થ થઈ જતો નોકો મોક્ષ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકશે ? હિન્દુ સંસ્કૃતિનું શુ ઘરે ?'

હું તેમની વાત સમજી શક્યો નહિ મારી અબૂધના જોઈ તેઓ દરયા કંઈક ખુશ પણ થયા હોક પં ધીમુ દાસ્ય ફરકાવતા તે મોહના 'ન સમજ્યો' ? હું નહિ સમજે સાધના કરવાને માટે આપોને બધ કરવી પડે છે, અને દિનિને નાચિકાના અમ્રભાગ પર રિયર કરવી પડે છે ત્યારે કાંઈક ચેતની યકિન જાગૃત થાય છે નાક વિના ન સાધના સંભવ છે અને ન લોકો અભાન દેનો આસ્વાદ લઈ શકે છે'

અ મિત્રે મારી મૂઝવણ દલી એના કરનાર વધારી દીધી આ સમસ્યાની આતી બીજી બાજુને

મેં વિચાર જ નહોતો કર્યો

એક બીજા મિત્ર મને સલાહ આપી 'કોઈ કોઈનું નાક કાપી જે એ કાઈ બાળકોના એક નથી હું તો કહીશ કે કોઈ દો એ સાદલા પર માન જાનિનો દાવો, પાત્ર હજાર તો નાક ઘણી પગાવી જ શકાયું' અને પછી મારા તરફ જોના બોલ્યા 'પણ હા, તમે એ ન જાનાવ્યું કે નાક કોનું કપાયું છે ?' હું ત્યાંથી કંઈપણ બોલ્યા વિના ચાલ્યો આવ્યો મિત્ર વડીવ હતા

'નયન છે તો ચેન છે' એ ઉક્તિ મને તો અચોચ લાગે છે આખનો ડોક્ટર કે કાજી વેચનાર જ આવું કંઈ શી શકે ॥ આખવાળા સાક્ષી છે કે અધજનો જીવ્યાં છે, જિંદગીમર ચેનથી જીવ્યાં છે, કહેવાય ॥ કે અધનોકો નાકથી જીવે છે, પણ નકમ આખથી સચે છે એવું કહેનાર આજ સુધી મેં ક્યાંય નથી સંભળ્યું મને તે લાખ વાતો કહે પણ હું તો કહું છું કે 'નાક છે તો ચાખ છે'

સાખની વાત આવી તો એક વાણિયાની વાત યાં આવે છે જેનું નાક એક કરજ લેનાર બ્યકિનએ કાપી નાખ્યું હતું. વાણિયાએ કપાપેલા નાકને જમ્થી જીપારી ચહેરા પર રાખી દુરત એક પાટો બાંધી દીધો એ દિવસેમાં આજના જેવી ચિકિત્સાની નુવિધા મળતી નહોતી, ને એ કારણે મેડિક થવાનો ભવ પણ નહોતો થોગ દિવસો પછી એ વાણિયાએ ચહેરા પરનો પાટો હઠાવ્યો અને એ જોઈ ખુશ થઈ ગયો કે નાક પોનાની જગ્યાએ પૂન સ્થાપિત થઈ ગયું છે પણ ઉતારામાં એક બૂન થઈ ગઈ હતી નાક જીનરું ચોટારી દીધું હતું નીચેનું ઉપર અને ઉપરનું નીચે તે જના ય તેને એક ફાયદો એ થયો કે હવે તે ખૂબ જ આરામથી બજાર સૂઘી શકતો હતો ચપટી લગીને બજાર લીવી અને ઉપરથી નાખી દીધી કે કામ પત્યું પણ હા, હીકવાના સમયે જરા ઘીનરું થતું હતું ખરું !

વાણિયો ખુશ્નસીન હતો જીનરું તો જીનરું પણ આખરે નાક તો પોનાનું હતું ! 'કાણે તોય પોતાનો દીકરો !' પરંતુ દક્ષિણ કોરિયાની એ યુવતીને

પ્રશસ્તિક સર્જની કરાતી પડશે. ધરિપતાહ તરફ જાગતી વખતે એનું નાક કયાંક રસ્તામાં બોલાઈ ગયું હોય, તેની પાસે અસલી નાક નથી. યુવાન સાથે લગ્ન કરવામાં તેને હવે વાધો નથી, પણ ફાલ્ગુિક આવેશમાં આવીને બ્રહ્મ કરી બેસનાર એ યુવાનને હવે આખી જીંદગી અફસોસ કરવો પડશે: જ્યારે જ્યારે તે પત્નીને જોશે-ત્યારે ત્યારે એની નજર નાક પર પાણી જશે તો ખરી જ.

નાક કપાવાના ખખરથી હું ચંકામાં પડ્યો છું. આપણું ભવિષ્ય અંધકારમય છે. આ એક ગંભીર ખાખત છે. અને તેના પર પૂરતા ગાંભીર્યથી વિચારવાનું છે. ક્યારેક વિચાર થાય છે કે આ માનદાને રાજનીતિક સપાટી પર જીકવવો જોઈએ. પરંતુ આપણા દેશની રાજનીતિ પાટીએ ઉપર વિશ્વાસ જોડી ગયો છે. પ્રજા પછી કોણે ગમે તેવો

ગંભીર હોય તો પણ હેાઈ પણ એકમત નહિ થાય. એક પક્ષ નાકને હોવા વિશે પ્રતિક્રિયાવાદી બનાવશે તો બીજા પક્ષને એમાં સામ્રાજ્યવાદની ગંધ આવશે.

બીજો વિચાર એ આવે છે કે હાં ન આ વિષયને સાહિત્યકારને સોંપી દઈએ ? તેઓ મદદન હોય છે. તેઓ ચોંકાવી પણ શકે છે ને ડરાની પણ શકે છે. તેથી દરેક રીતે લોકોનું ધ્યાન પણ આકર્ષિત થઈ શકશે, ને કંઈ ને કંઈ તેને નિકાલ પણ આવશે. પરંતુ દેશની સમસ્યા પર વિચાર કરવાની તેમને કુરસદ ક્યાં છે ? પોતાના નાકની ચિંતા છોડીને તેઓ દસી હરોળે બીજાઓનાં નાક કાપી રહ્યાં છે, જાણે હોણી ખેડતાં હોય. તેથી ખૂબ જ મેં વિચાર કરીને છેવટે આ પ્રશ્નનો ભાર પાકેડો-વાંચકો પર જ છોડવાનો ક્યો છે. જે ખુલ્લા દિલથી વાંચે છે અને ખૂબ જ ગાંભીર્યથી વિચારે છે.

કસોટી

શુરુ નાનકનો પ્રસંગ છે : થીબ સમાજનું નિમણું તો ક્યું, તેનું અન્યાર સુધી પોપણસંવર્ધન પણ ક્યાં ક્યું ; પણ હવે વધોવધુ થતાં જાદીનું સુગ્રાન કોળે સોંપવું એ વિચારના સામંજસ્યમાં તેઓ પડી ગયા. તેમના મોટા દીકરાએ તો મનમાં માની જ લીધું કે, પિતાની જાદી પોતાને જ સોંપાશે.

એક સવારે નાનકે દીકરાને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું : ભાઈ, આજે ગોશાળા સાફસૂદી કરવાની રહી ગઈ છે, તું જઈને વાસીદું કંઈ આવીશને ?

દીકરાએ કહ્યું : હું હમણાં જ નાહ્યો. સુખમનીનો પાઠ કરું છું. જુઝડાં પણ પોરેલાં હમણાં જ પહેયાં. હવે અપવિત્ર થવા હું કેવી રીતે જઈ શકું ?

નાનકે કહ્યું : વાડું તું જઈ શકે છે.

તે પછી પોતાના એક અંગદ નામના ચિખ્ખને બોલાવીને કહ્યું : ભાઈ ગોશાળાનું વાસીદું હજુ સુધી વળાયું નથી. તું તે વાળી કઈશને ?

અંગદે નતમરતકે કહ્યું : શા માટે નહિ ! જુરુની આજ્ઞા છે એટલે તે તો ભેવડી હોયે કશીય !

એમ કહી અંગદે માથે વાસીદાનો સુંડલો ઉપાડીને વાસીદું પતાવી દીધું.

છાણ-મૂતરથી નીતરતો છેલ્લો સુંડલો નાખવા તે જાય છે, અંગે ઓઘરાણું ઘડ્યું છે, કપડોય મેલાં થયાં છે. ત્યાં નાનકે આવીને તેના પગમાં રૂપિયા અને નાણિયેર ચૂકી છાણનો સુંડલો ભોંય પર ઉતરાવી પોતાની પાછળી પથરાવી દીધો. આની જાણ થઈ ત્યારે મોટા દીકરાએ સતે નાનક પાસે આગોને પોતાની ટેવાવરાળ ઠાવવાનું કહ્યું : મારામાં તમને શી ખાખી દેખાઈ કે પારકાને જાદી સોંપી બેઠો ?

જુરુએ સોમ્ય ચહેરે જવાબ વાળ્યો : મોટા, નારાણી ગોશાળાનાં વાસીદાનો એક સુંડલો ઉપાડ્યો નહિ, તો પછી મારા આ આખા ચીખ-સમાજનો મેલ શુરુશાનેથી તું કેવી રીતે ઉલેચી શકત ?

-મનહરપ્રસાદ જાવસાર

મ્વેત વસોમાં સજ્જ થયેલ કોઈ અભિ-
સારિકા સમી એ જતી હતી—એક મોટરકાર—ચૂપ-
ચાપ પશુ ઝડપથી.

રાત્રિના દસ વાગ્યાનો સમય હતો ઉપર
આકાશની અટારીએ ઊભેલા ચન્દ્ર એને માર્ગ દર્શા-
વતો હતો; વાંછીચૂપા કેડીઓ પૂરી થઈ હતી, હવે
રસ્તો સીધો હતો—ને એ મોટરકાર ઝડપથી ફેડી
રહી હતી. મોટરમાં બેઠેલા મયંકની દૃષ્ટિ, નજીકને
નજીક આવતા પોતાના ઊંચા ને આવિશાન મકાન
તરફ મંડાઈ રહી હતી. આને ઘણાંવર્ષે તે પોતાના
ધર તરફ પાછો ફરી રહ્યો હતો. ઘેર એની માતા
એકલી હતી; પરંતુ માર્ગ પાંચેક વર્ષ ગાળી આને તે
ઘેર આવતો હતો.

માતા પોતાને આવેલો જોઈને કેવી રાજ-
રાજ થઈ જશે? પોતે ઘેર આવે છે એવા સમાચાર
એણે માતાને આપ્યા નહોતા. એટલે પોતાનું અમા-
નક થયેલું આગમન માતાને આશ્ચર્યમાં નાખી દેશે :
આવા આવા વિચારોમાં તણાતો તે ધર નજીક આવી
રહ્યો હતો.

દૂરથી, ચન્દ્રની મધુર માંદીમાં નકાલું એણે
પોતાનું મકાન જોયું : જાગવાન પિનાકપાથિના લલાટે
બેઠેલા ચન્દ્રની જેમ-મકાનની ઊંચી અગાથી પર
ચન્દ્ર શોભી રહ્યો હતો : પર આશુ? આનંદકુટિર-
ના ચોથા મજલાની અગાથી પર એણે કોઈ નારી
આકૃતિને ઊભેલી જોઈ. આ આકૃતિ તેની માતાની
તો નહિ હોય? ના, ના, આવો પાતળો, સુડોળ
દેહ એની માતાનો નહોતો—આ આકૃતિ તો કોઈ
મુવાન નારીની હતી.

ચન્દ્રની બીજ-કલા જેવી એ ઊભી હતી,
જાણે કે કોઈ સોન્ડર્-પુષ્પ પોતાની ઊંચી અગાથી
પર ઊંચું હતું! ચન્દ્રના પાણીકાર સ્મિતભાષી પ્રગટ

થઈ હોય તેમ તે ઊભી હતી.

માતાની સાથે મયંક ઘરમાં આવ્યો. તેણે
ચાર કોર દ્રષ્ટિ ફેરવી : માતા સિવાય આખા ઘરમાં
ખોજું કોઈ હતું નહિ : ત્યારે અગાથી પર જેણેલી
નારી આકૃતિ ક્યાં ગઈ? કે શું એ માત તંદ્રાસ્વાન
હતું? ના, ના, એ કેમ બને?

મયંક જમીને ચૂઈ ગયો—પશુ તેને કંઈ
આવી નહિ. એમને એમ સવાર પડી ગઈ.

સવારે મયંક તંદ્રાને જોઈ રહ્યો : બસ, રાત્રે
ચંદ્રિકામાં જોઈ હતી એજ આકૃતિ, બીજની કલા
જેવું સુડોળ શરીર. તંદ્રાએ જતા જતા ફરી એક
વાર મયંકની સાથે જોયું : જાણે કે એની આંખો
કાંઈક શોધી રહી હતી. અને એ આંખોમાં કેટલું
હૈં હતું? શાનું હતું એ હૈં? મયંક કાંઈ કલ્પના
કરી શક્યો નહિ : તંદ્રાને પગલે પગલે એનું અંતર
પૂનર્વા પાડતું હતું.

હી જમી રહ્યા પછી રાત્રે તંદ્રા પાછી
મયંકની માતા પાસે આવી. મયંક ખુરશી પર આડો
પડી કોઈ પુસ્તક વાંચી રહ્યો હતો. તંદ્રાને જોઈને
મયંક એની બાને કહ્યું—બા, આ તંદ્રાને મેં ક્યાંક
જેમ્યાં હોય તેમ લાગે છે.

‘તે’ એને ક્યાંથી જોઈ હોય બેટા! તંદ્રા
હેલ્લા ત્રણ વર્ષથી તો આ ગામ છોડીને ક્યાંય ગઈ
નથી. ને તું પાંચ વર્ષ પરંતુ હોતો એ પદેલાં ક્યાંય
જોઈ હોય તો બધે.’

મયંક કાંઈક ગૂંચવાયો ને પછી તેણે તંદ્રાને
પૂછ્યું.

‘તમારું મૂળ વતન કયું?’

‘મારા મૂળ વતનનું પૂછો છો?’ તંદ્રાએ
અત્યંત મધુરતાથી મયંકને ઉત્તર આપ્યો.

જાણે કે એની જાણ નહિ, પણ એની આંખો
બોલી રહી હતી. 'મારું મૂળ વતન આ જ છે, એકાદ-
વાર મુંઝ, દિલ્લીને આપા તરફ ગઈ છું' એ
ચિવાય ખાસ કશું ગઈ નથી.'

'પણ મેં તમને જોતાં છે.'

'એ કેમ ખતે ?

'એ મ જ ખતે એટલું' તો હું પણ જાણું
છું. છતાં ખતું છે, એ હકીકત છે. 'મય'ક અત્યંત
સામર્થ્યવાળા અવાજે બોલે, એનાં બા નીચે પૂજા
માટે ચાલ્યા ગયાં ને તંદ્રા પણ જવા માટે તૈયાર
થઈ: પણ આચાર્યનાં જોવાં જોવાં એણે મય'કની
સામે જોયું : મય'કે દિશામાં પડી ગયો. આ તંદ્રા
મારી આંખો સામે ચા માટે જોઈ રહે છે ? શું
એ ચેતાનું કંઈ ખોવાયેલું શોધી રહી છે ? કંઈ
ખબર થઈતી નથી.'

'તમે પણ જાણો ?

તંદ્રા કશો ઉત્તર આપ્યા વિના અગાશીની
પગથિયાં ચડવા લાગી. મય'કે એને જતી જોઈ રહ્યો:

તંદ્રા શા માટે અગાશીમાં જઈ છે ને કસાકે
સુધી પહોંચી ચાંદનીમાં શું જોઈ રહેતી હશે તેની
કલ્પના મય'કને આવી નહિ. આમ દિવસો ઉપર
દિવસો જવા લાગ્યા તંદ્રાને સમજવાના તમામ
અર્થનો નિષ્ફળ ગયા, ખ'ને સાથે ફરવા જતાં, સાથે
રહેતાં છતાં મય'કે એને કશું પૂછી શકતો નહોતો
દરરોજ સવારે તંદ્રા મય'કનું ખાસજી અખડાવતી ને
કહેતી 'આંધોને ઉપા જોમે તે પહેલાં આપણે બગી-
ચામાં ફરવા ચાલ્યા જઈએ.' મય'કે ખાસજી જીવા-
દીને જોતા-તંદ્રા તૈયાર જીભે હોય: વીતી જતી
રાત્રિના પીળા પ્રકાશમાં એ અપસરા જેવી લાગતી
જ્યારથી તેણે મય'ક સાથે ફરવા જવાનું રાખ્યું
હતું ત્યારથી તેણે સફેદ વસ્ત્રો છોડી પીતાંબરી વસ્ત્રો
પહેરવા માંડ્યા હતાં. ઉપાના પવરાતા પીળા પ્રકાશ-
માં એ વસ્ત્રો એને ખૂબ જ આકર્ષક લાગતા હતાં;
તે આંખો દિવસ હમ્પા કરતી પણ જ્યારે યંબીર
થઈ જતી ત્યારે મય'કે કિડાસ થઈ જતો, કારણ કે

તંદ્રા એનું ચરખ બની હતી-એનું સર્વસ્વ બની
હતી-જાણે કે એ એનું તીર્થધામ હતી. એના
વિનાની આખી દુનિયા એને ખાલીખાલી લાગતી
હતી.

કેણું જાણે કેમ પણ આજે-કેલ્લાં બેઠિસથી
એણે તંદ્રાને જોઈ નહોતો: બાને પૂછ્યું પણ કશો
ઉત્તર મળતો નહોતો: 'શું થયું હશે ? શું' એણે
મારી સાથે અબોલા લીધા હશે ? શું એ મારી
અતિ લાગણીવશતાને લીધે મારા ઉપર રાવે બરાબ
હશે ? મય'કનું મન ઉદિગ્ન બની ગયું.

ખટ ખટ ખટ એવો કાંઈક અવાજ થયો;
મય'કે જર જંધમાંથી જાગી જાયો. તેણે બહાર
જોયું, ખૂબ જ અંધારું હતું. મેઘલી રાતે
અન્દમાને ચેતાના પાલકમાં સ્ત્રીની દીધા હતા.
મય'કે પચારી છોડી જીભે થયો; અગાશીનાં પગ-
થિયાં પર કાંઈ ધીમે ધીમે ચડી રહ્યું હતું : અંધાર
બાંધ્યું કાંઈ નહિ, પણ તંદ્રા જ હોવી જોઈએ-
મય'કે પણ અગાશીનાં પગથિયાં કાંઈ સાંભળે નહિ
કે જુએ નહિ તેમ ધીમે ધીમે ચડવા માંડ્યાં.

ઉપર જઈને મય'કે જોયું તો તંદ્રા અગા-
શીને છેક છેલ્લે ખૂણે આકાશ સામે જોડતો જીભે
હતો: આવી મેઘલી રાતે એ શું જોઈ રહી હશે ?
મય'કે ધીમે પગથે એની પાછળ જઈને જીભે રહ્યો :
તંદ્રાએ જરાય વજરાવા વિના પાછું જોયું-મય'કને
જોઈ તે બોલી :

'મને ખાતી જ હતી કે તમે મારી પાછળ
આવશો.' આ સાંભળી મય'કે ઊંબીસો પડી ગયો;
ને તંદ્રા જરા પણ વજરાઈ નહિ તેથી તેના
આશ્ચર્યનો પાર રચો નહિ. તેણે લથડતી જામે કહ્યું.

'હું તમારી પાછળ આવીશ એમ તમે જા
માટે માની લીધું' ?

'કારણ કે આજે આકાશમાં પેલી આંખો
નથી દેખાતી.'

'કંઈ આંખો ? શું તમે અગાશીમાં કાંઈની
આંખો જોવા આવો છો ?'

‘હા, તારા જેવી તેજશરી આંખો’ તંદ્રા બોલી ‘મર્યાદા, તમને નવાઈ લાગશે પણ એ આંખો જ્યાં વિના હું જીવી શકું તેમ નથી.’

‘જીવી શકું, તેમ નથી એટલે? કાની છે એ આંખો?’

‘એ આંખો કાની છે એની મને ખબર છે, પણ એ આંખો મને જોણખતી નથી.’ તંદ્રાએ બોલવા માંડ્યું. ‘જાણે કે આંખો મારું સર્વસ્વ છે, એ આંખોને હું જોઉં છું ત્યારે મને લાગે છે કે આ દુનિયામાં હું એકલી નથી, એ આંખો બધે મને ન જોણવે પણ એનાં દર્શન કરીને હું આંખો અવતાર કાઢી નાખીશ. હું અહીં આવીને અનેક વાર એને વીનવું છું પણ એ, આંખો મારી નજીક આવતી

નથી. મારી આંખોમાં આવીને સમાઈ જતી નથી.’

‘પણ તમે કહેા છો એવી તેજસ્વી એ આંખો અત્યારે દેખાતી નથી.’ મર્યાદા ચૂંચવાઈ બયો હતો.

‘તમને નહિ દેખાતો હોય પણ મને દેખાય છે.’

‘તમને દેખાય છે? શી વાત કરો છો તમે?’

‘સાચું કહે છું મર્યાદા, આજે તો રોજ રોજ જટણી જનારી એ આંખો મારી પાસે આવી છે, મારી સામે આવી છે—આજ હું એને નહિ જવા દઉં—મારાથી જીવી નહિ થવા દઉં.’ કહીને, મર્યાદા કંઈ વિચાર કરે તે પહેલાં તંદ્રાએ પાછળ આવી મર્યાદાની આંખો કેમળ આંગળીઓથી ઢાંકી દીધી.

મર્યાદાને મેઘલી રાતે પણ અંધિકા વરસતી હોય તેમ લાગ્યું.

*

સાચો ફોટોગ્રાફર

પરમાત્મા એકવેા હતો એને ગમતું નહોતું. આથી એણે પોતાના ‘સેલ્ફ-ટાઇમર’ ડેમેરા ગોઠવેા અને અવકાશરૂપ દિશ્મ પર પોતાના અસંખ્ય ફોટા પાડ્યા.

હજી એ ફોટોગ્રાફીની કળામાં સિખાઉ હતો. આથી દરેક ફોટામાં કંઈ ને કંઈ ખામી રહી ગઈ. કોઈકે અંદર-એકરપોઝ હતો, તો કોઈ એકર-એકરપોઝ કોઈકે વધુ પડતો કાળો આવેા, તો કોઈકે ટેકનિકલરમાં રંગ ખરાબર બ્રહ્મા નહિ.

અને આ બધા ફોટા ઊં પૃથ્વી પરના વનસ્પતિ, જીવજંતુ, પ્રાણીઓ અને માનવો. બધાં એની જ પ્રતિકૃતિઓ છે.

પણ માનવે લીધેલા ફોટામાં અને પરમાત્માએ પાડેલા ફોટામાં એક ફરક છે. અને તે એ કે માનવના ફોટા બધા નિર્જીવ છે, ન્યારે પરમાત્માના બધા સજીવ છે.

પણ હજીએ એના પાડેલા ફોટા અપૂર્ણ હોઈ, એ ‘સેલ્ફ-ટાઇમર’ વડે પોતાના ‘પરફેક્ટ’ ફોટા પાડવા માટે પ્રયાસ કર્યા જ કરે છે. એને ખાતરી છે કે એક સમય એવો આવશે જ કે ન્યારે એને એમાં સફળતા મળશે જ.

અને ન્યારે એની એ ઇચ્છા સિદ્ધ થશે ત્યારે પૃથ્વી પર દુઃખ નહિ હોય, અતાન નહિ, અનિષ્ઠ નહિ હોય અને બધું જ સૌંદર્યમય, આનંદમય, ચૈતન્યમય, સમ્યમય બની ગયું હશે, કેમ કે એ એની આત્મેદ્વય પ્રતિકૃતિસમા ફોટા હશે.

અને એને પોતાની રમતના પોતાના નેવા જ, સાથીઓ, મગી ગયા હશે.

—રજનીકાન્ત મોદી

ભગવાન તથાગતનો જીવન સદેશ ભારત ઉપરાંત સિંચેને જપાન અને ચીનમાં પણ પ્રસરી ગયો હતો. બોદ્ધ ભિખુઓનાં ભારે આદરમાન થતાં હતાં. બુદ્ધની વાણી શ્રાવણવા લોકો ભાન ભૂલી જતાં. કિંંસા વેરઝેર, રવાઈ ને મોહવશ માનવ સમુદાયને માટે આ અહિંસા, અવેર, શાંતિ, નિરુપાઈતા અને નિર્મોહતાની રસમણ્ડતી ખાલરનો નાદ મીઠો હૃદયજમ લગતો હતો.

જપાનના એક શ્રીમંત આવા બોદ્ધ ભિખુની કથા શ્રવણમાં જતાં જતાં કંઈક સામાન્ય કારણવશાત એના નોકરના માથામાં લાકડાના બુટનો ઘા કર્યો. નોકરના માથામાં લોહી નીકળ્યું ને રજ આપી.

એ જણે તો એ ન બોલ્યો : મારતું કારણ નજીવું હતું વરસાદ વરસતો ઊંચાથી નીડા પવળી ન જાય એ સાર તો બગલમાં કબાઈ લાવ્યો આથી લાકડાના તે વખતના બુટ પરથી રંજ ઊપડી જતાં થેલ નારાજ થયા ને એ બુટ માથામાં માખું.

વેરની આગ હૃદયમાં સંધરી નોકર વિદાય તો થયો પણ શ્રીમંતને મારી નાખવા લાગ્યો. કહે પણ મળે નહિ. શ્રીમંત કામમ નોકર ચાકરોથી વીંટાએલ જ રહે. જતી વેળા પેઠું લોહીઆળ બુટ સાથે લઈ ગયેલ.

આખર એ નોકરે વિચાર કર્યો લાવ બોદ્ધ ભિખુ બનું. ભિખુઓ કચીર શેકડેક વગર ગમે ત્યાં જઈ શકે છિ આથી શ્રવણ બની શ્રીમંતને મારી વેર લઈ.

એ બોદ્ધ મકમાં ગયો ભિખુની દીકરા લીધીને ધર્મનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. બુદ્ધ-વાન ગ્રંથજી કરવામાં એ એટલે આગળ વધ્યો, એની તેજસ્વી બુદ્ધ પ્રતિભાએ એવાં તો તેજ પાષણ કે એની ગણના લોડ જ સમયમાં આચાર્યમાં થઈ.

એ જ અરસામાં ચીનમાં એક બોદ્ધ મંદિરમાં બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ પધરાવવા જપાનમાંથી કોઈક

બોદ્ધ આચાર્યને મોકલવા ચીનના શહેનશાહે જપાન કહેવશાન્યું. ને આ નવા આચાર્યને ભિખુ સંઘે ચીન મોકલ્યા.

ચીન જઈ એમણે એવી તો જ્ઞાન-ધારા રેલાવી કે ચીનવાસીઓ સંખ્યાબંધ ભીંધ ધર્મમાં દીક્ષિત થવા લાગ્યા. આચાર્યની કીર્તિ પતાકા સારાજ ચીનમાં લહેરાવા લાગી.

જપાનમાં આ વાત પહોંચી ને જપાનના શહેનશાહે ચીનના શહેનશાહ જેવું જ ભવ્ય બોદ્ધ મંદિર બંધાવી ચીન ગયેલા આચાર્યને આ મંદિરમાં બોદ્ધ પ્રતિમા તેમની હાથે પધારવવા જપાન મોકલાવ્યા.

બોદ્ધ આચાર્ય જપાન આવ્યા પણ તેમના દીલમાંથી પેલા શ્રીમંતને મારી વેર લેવાની વાત જવાની નથી. જ્ઞાનના ચીતવારી વેરની પ્રજ્વળતી આગને બૂઝાવી ન શક્યા.

જપાન આવી મંદિરમાં બુદ્ધની મૂર્તિ પધરાવી જ્ઞાન-વાણી રેલાવવા માંડી.

પેલા જપાનના બોદ્ધ મારનાર શ્રીમંતને કાને આ આચાર્યની ખ્યાતિ ગઈ અને એણે જપાનના શહેનશાહ જેવું જ બોધ મંદિર બંધાવવા સોંકવ કર્યો. બુદ્ધના નામ પર બધું જ ન્યાયાવર કરી પર્મપરાવણ થવાની એ કાંચે એચીઆમાં એવી તો ઉત્કટતા વ્યાપી હતી કે આ શ્રીમંતે પોતાની બધી જ મિલકત આ મંદિરમાં ખર્ચી નાખવા નક્કી કર્યું. દેશ વિદેશથી રંજી ભેરજી પત્થરો, કાચીચરો ને સિંધના સાધનો ક્રિંટ પર ગંગાથી ભવ્ય દેવળ બનાવ્યું ને એથીએ ભવ્ય ધ્યાનરથ કમળપત્ર થા નયનોવાળી ભગવાન તથાગતની પ્રતિમા બનાવડાવી

હવે તો એક ચીલો જ પડી ગયો કે મંદિરમાં બુદ્ધ પ્રતિમાની પધરાવવાની વિધિ આ ચીન જપાનના મંદિરોમાં પ્રતિષ્ઠાપન કરાવનારા આચાર્ય જ કરે,

અન્ય નહિ. ।

‘પેલા શ્રીમંત આ આચાર્યને ચરણે નથી પોતાના બનાવેલા મંદિરમાં ભગવાન બુદ્ધની પ્રતિમાનું પ્રતિષ્ઠાપન કરવા પધારવા વિનંતી કરી.

આચાર્ય ‘જ્યુ’ કે આ એ જ શ્રીમંત છે કે જેણે મને અંકારમાં જોડે માત્રી નોકરીમાંથી વરસતા વરસાદમાં રજા આપી. કણે કણે જૂતકાળના એ નોકરી પછીની ગરીબાઈના ને ભોજ’ માછી પ્રસંગો નજર સમક્ષ તરવરવા લાગ્યા ને શ્રીમંતને મારવા નકકી ક્યું’. ને તેના મંદિરમાં પ્રભુ પ્રતિમા પધરાવવા આવવા હા કરી.

શ્રીમંત જ્યાં પછી આચાર્ય ક્યાંકથી એક ધારદાર છદો મેળવ્યો. બીજા દિવસ વહેલી પ્રભાતે પ્રભુ પ્રતિમા પધરાવવા જવાનું હતું. એ કણે તો વિચાર કર્યો કે કાલે મંદિરમાં જ જઈ શ્રીમંતને માત્રી નાખી વેરના અગ્નિ ઘાત કરું.

એ પછી સૂતાં. ભિખુઓના નિયમ પ્રમાણે એ વધેલા ઊંઘા, પસુ એ શાંતિદાયક પરોઢનો સમય હતો. જો સમયે તેવો જુદની જાનવાણી સંભળાવતા તે વાણી સ્મૃતિ પટ પર લાવતાં જ બુદ્ધનું પેતુ ચીર સત્ય ઊચ્ચારનું વાક્ય મગજનાં અધ્યાયુઃ ‘અવેરે વેર શમે’

✽

ગાંધીજીનો વેપાર

આફ્રિકાથી ઇંદમાં આવીને ગાંધીજીએ ‘જ્યુ’ કે લોકો ખૂબ ગરીબ છે, એને રોટલો આપવા ગાંધીજીએ રોટિયો મૂંજતો કર્યો ને ખાદી બનાવવા માંડી, પસુ એવી જાડી ખાદી પહેરે કોણ? ગાંધીજીએ જાતે ત્રિશારવાં ગમગામ ફરી ખાદી વેચવા માંડી.

એક વખત ખાદીના ગાંધીજી વર્ષ ગાંધીજી એક ગામથી બીજા ગામ જઈ રહ્યા હતા. એક રોટલને ગાડી ઘણીવાર રોકાવાની હતી. ગાંધીજીને સંભળવા ને દર્શન કરવા લોકોની ઠઠ ત્યાં જમી ગઈ. ગાંધીજી તુરત જ ખાદીનો ગાંધીજી વર્ષ નીચે લેત્યાં. ‘ષ્ટેટ્કોમ’ પર ગાંધીજી છેડીને બોલવા લાગ્યા : ‘હું’ વાસિયો છું, વેપારી છું. ગરીબોને રોટલો પહોંચાડવા આવ્યો છું, પસુ મારે એમને બેશ બેશ ખવડાવવું નથી, એમને ભિખારી બનાવવા નથી, કામ કરાવીને મહેનતનો રોટલો આપવો છે, તેઓ કમાતા થાય માટે તમે ખાદી પહેરો, ખાદી ખરીદો. બોલો, કોને જોઈએ આ વાદર ? એના તમ્મ ફરિયા, આ ધાતિયાના થાય ફરિયા, સાડી છ ફરિયા, લ્હો, કાણુ લે છે ?’

ચોપાચપ બધી ખાદી ઊપડી જઈ ને ગજ અને કાતર વર્ષ ગાંધીજી ગાડીમાં ચડી બેઠા.

કોઈ વાણી પોતાના સ્વાર્થ ખાતર મધપૂડા નીચે ધૂમકો કરે ને જ્યેમ નિરાશિત બેઠેલી મધમાખે બહાવરી બની, નિરાશિત બની, ચોડીવાર તો ત્યાં જ આસપાસ મૂંઝવણી ધૂંધવાલી ફરી પાછી નવા આશ્રય માટે નાસી છૂટે, તેમ સિંધ ને પંજબથી પણ લેકા પોતાનાં પેટી દર પેટીના ઘરબાર, વેપાર રોજગાર છોડી, નિરાશિત બની, દેશના કંઈક અંશે ચાંત રહેલા ભાગમાં અતિથિ તરીકે વેસાઈ ગયા. કોઈ ક્યાં ગયું તો કોઈ વળી ક્યાંક. ઉતાવળમાં ઘણાં છૂટા પણ પડી ગયાં. કોઈ માસુમ બચ્ચાને પોતાના મા બાપનો પતો ન હતો, તો કોઈને પોતાના સંતાન વિષે ખબર ન હતી.

અહીં નગરપુરમાં ઘણે ભાગે સિંધીઓ જ આવ્યા હતા. કોઈ રડયા ખડયા પંજબી દેખાતા એટલું જ. પોતાના વતનમાં તો જરૂર કોઈ વેપારી હશે એવા લાગતા, પણ અહીં તો ઝટપટ પોતાને ઈશકામ કરવા તેઓએ મા ને સરખતી પીણીની ઘોટલો, ભેજની દુકાનો ખોલવા માંડી. કોઈ તો તદ્દન રખતી પણ પડ્યા. પણ જ્યેમ તેમ કરી પાપડી આપીને પણ ભાગીદારીમાં દુકાન ખોલવામાં વિચનમલ કંઈક અંશે ફાળ્યા. નાની દુકાન છતાં મોટા અરીસા, છબીઓને રંગરોગાનનો કાદમાક, તથા રેડિયો ને આમોફોનની વહેલી સવારથી તે મોડી રાત સુધી ચાલતી ઝમક, માલકોને જરૂર પેંચી લાવતી ને દુકાન બરી બરી લાગતી. દુકાનોના નોકરી પણ ઘણાખરા નિરાશિતો- માંના જ હતા.

અહીં જરે ન ફાળ્યું તેઓ, ‘બીજા વળી શારી સગવડ છે’ એવી અફવાઓના પૂરમાં તણુતા ઘણા લોકો પાછા પણ ગયા. પણ એક નાનો છોકરો રટેશન પર બહાવરી આંખે ફરતો હતો. તે રહી ગયો ધોવ એમ લાગતું હતું. માંડ નવેક વર્ષની તેની ઉંમર હશે, રટેશનની ચિરદીમાં તે કોણ જાણે કોને દૂંકતો હતો પણ ટ્રેન ઊપડી ત્યાં સુધી તેનો પ્રયત્ન સફળ

થયો ન લાગ્યો. એ એમ જ મૂંઝાઈને ભિન્ન રહ્યો. તેની ભૂરી આંખોમાં આંસુ ન હતા. પણ જોતાં જ એમ લાગે કે મૂંઝવણ અને અસુકથી વેદના પાણી થઈ આંસુના રૂપમાં નહિ પણ બીજી જ કોઈ રીતે સર્વા કરે છે. તેના વાળ પણ સળેજ ભૂખરા હતા. તેના લાગા ફરતો ને નીચે-ઉપરથી પહેળો ને નીચે સફેજ સાંકડો એવો, પાવળયો જ કલી આપતો હતો કે તે ઉત્તર હિંદુસ્તાન તરફનો હતો. કદાચ પંજબનો. કપડાં એટલાં તો મેલાં હતાં કે તે બીજા કેટલાય નિરાશિત મુસાફરોના ઘણાં મેલાં કપડાંમાં પણ જુદાં તરી આવતાં હતાં. પણ ત્યાં બેઠેલ મુસાફરો તેના વતનના કે જાતના નહોતા લાગતા. એ કે નિરાશિત તરીકે તેમની એક જ જાત હતી ખરી. સમદુ ખિયા એટલે, પણ દેશની જુદી દિશા ને જુદાં ખૂંસેથી આવેલા ઘોઈ સૌ તેની તરફ આંખને ખૂંસેથી જ જોતા | સામે જોઈ કોઈ આવકાર ન આપતું કે ન કોઈ કંઈ પૂછતું. તેની આંખની મૂંઝવણ ને નિરાપારી ત્યાં બીજા બેઠેલા-ઓને મન નવી ન હતી. તેમની આંખોમાં પણ વતેઓ અંશે તેવાં જ તરતી લાગત હતાં જ પણ ઘણાં દરેકો એવા જોઈને હલક પણ એવી જાણે નાજુક વાતોથી અસર પામવાની દશાથી પર થઈ ગયું હતું |

ઘણીવાર સુધી રેલો છોડતો દાદરના ઉકેલા પગલિયા પાસે જ બેસી રહ્યો. લોકોની ધમાલમાંથી આવતા અવાજની તેના મન પર જાણે કંઈ અસર જ ન હતી. આજુબાજુ પસાર થતા દેખાતા લોકો, ફરે લડતા ફૂતરાં, -કે કોઈ પણ દરમ, તે જોતો હતો છતાં જાણે તેને ખબર જ ન હતી. પાછળથી સિંદૂર ઉમેરી ગયેલા અરીસામાં જ્યેમ પ્રતિબિંબ ન પડે તેમ જ | તેને પોતાની અંદર થું ચાલતું હતું તેની જ ખબર નહોતી પડતી. પણ અંદર ધમસાણ નહિ, પણ ન સમજાતી-અગમ્ય શૂનતા જ હશે, એવું તેની જાણે અંદર ને બહાર રજૂ કરતી આંખોની, શૂન દટિ પરથી જ લાગતું હતું.

આખરે તે ઊઠ્યો. જામણાં વેસવાના દરવાજા પાસે આવ્યો. વેસવાની અવરજવર હમણાં ઓછી હતી. પાસે જ પાણીનો નળ હતો. તેને તરસ લાગી જ હતી છતાં જાણે તેની તેને ખબર જ ન પડી. થોડીવાર દરવાજા પાસે જ તે ઊભો રહ્યો. તેના બીજાઈ, એવા થઈને ઢીલા થઈ ગયેલા પંડા પાળા જમા જેવી જ જાણે તેની કાપા ઢીલી થઈ ગઈ હતી. કંઈક જતા કિંચાઈ પર હતું. ને ત્યાંથી ચહેરો રક્તો જરો ઢાળ પડ્યો હતો. તે જોઈ રહ્યો. ઢાળ પછેના શરૂ થતા સપાટ રેતા પર માણસોની અવર-જવર ને ગાડી ઘોડાની ખૂબ ભીડ હતી પોતાના વતનના માથાગામર કિંચા ધાસનાં લીલા ખિતરો, ને પાસે જ વહી જતી જેલમ-ચિનાળ જેવી નદી-ઓના પીર ઊછળતાં મીઠાં નીર ને તેમાંથી કાઢેલી-દૂર સુધી પથરાયેલી નહેરો જેવાટેવાથી તેની આંખ, આ બધી ધમાલ જોઈને અટવાઈ ગઈ. પણ તેના પગ જ આગળ વધ્યા; મજબૂ તે જાણે બહેર મારી શૂનમૂન થઈ ગયું હતું. ઢાળ ઊભી પાસે જ આવેલી દુકાનના લીલાપીના રંગની શરમતોના ચીટા તરફ તે એકીટ્ટે જોતો ઊભો રહ્યો. દુકાન વિચનમલની હતી.

અત્યારે વિચનમલ જ દુકાન પર હતો. આવતા-જતા ગ્રાહકો પર પૂડું ખાત, છતાં તેમના ચહેરા પરથી જ વસતાય કે તે વિચારી શો કંઈક જુડું જ રહ્યા છે. અને એવા ભાવો તે દરેક ધર-બાર છોડી આવી અહીં દુકાન માંડી બેઠેલા ભાઈ-ઓના મોં પર જોઈ શકાતા. તેમના હસવા પાછળ કંઈ કુમળા પાદની ઘેરી છાયા જરૂર જોનારને મળતી. વિચનમલની નજર દૂર ઊભો પોતાની દુકાન તરફ જતાં પેલા ભૂલકાં પર થઈ. થોડીવાર તે થઈ ત્યાં જોઈ રહ્યા. ને પછી તેમની તરફ પેલા ઊકાસે જોયું કે તરત જ તેમણે આંજીવી નિશાન કરી બોલાવ્યો.

‘ક્યાંસે આપા? કયા નામ? અકેલા છે?’ વગેરે પ્રશ્નો પૂછવાની વિચનમલને જરૂર જ ન લાગી. પેલા તેના પૂરા જગમ આખી શકત કે કેમ તેની તેમને શંકા હતી. પેલાના વણ, દિદાર ને આંખ ભેટ્યું કરે તેમાં જ જાણે બધું સંજ્ઞા તેને નીચે

પડેલા બાંકડા પર બેસવા કહ્યું. ને દુકાનના એક નોકરને પાણી તથા થોડું ખાવાનું તેની પાસે મૂકવા કહ્યું.

પાણી ને ખાવાનું પોતાની પાસે પડેલાં જોઈને પેલા છાંયકાએ આંખો વિચનમલ તરફ ફેરવી, પાછું નીચે જોયું ને ત્યારબાદ પહેલાં પીર ને પછી જવદીથી તે બધું ખાઈ ગયો. ખાવાનું આવતાં તરત જ આપટી પડ્યો એવું ઘણા દાખલાઓ માની ચૂકેલા વિચનમલ જ્યારે પેલા ઊકાસને પોતા તરફ જતાં જોયો ત્યારે તેના તરફ વધુ મમતા જાગી.

એને આખરે વિચનમલે પોતાને ત્યાં જ રાખી લીધા. ધીરે ધીરે તે બધામાં ભળી ગયો. તેનું નામ હતું મજુન, પણ બધાં તેને મજુન કહીને હસતા. પડેલાં એ બધા સાથે હતી ન શકતો ને બીજા હસતા ત્યારે માત્ર જોઈ રહેતો. વિચનમલ તેની તરફ જોઈ જતા મરકતા ત્યારે તે જાણે હાસને પડેલાં ન હમ-જતો લોપ તેમ ધીરે ધીરે તેના ઘીડ હસવા ધીરેથી ખૂંટતા, ત્યારે ખીલતી કળીની પાદ આવી જ અલ. પણ પછી તે મજુન બધાં સાથે ખૂબ હળીમળી ગયો. પડેલાં હસાવતા છતાં ન હસતો મજુન, હવે પોતે જ જમને હસાવતો. નવા પંખીએ પોતાની નાની થઈ નવી કુનિયા જાણે સ્વીકારી લીધી હતી.

દુકાન ઉપર આખો દિવસ ગાયોહોન ને રોડિયો ચાલુ રહેતા. પણ જતા બધાં પડતાં મજુન પોતાની ઉત્તર દિશામાંથી તરખાં કંઈક ગાઈ નાખી ગ્રાહકોને ખુશ કરી દેતો. પછી જ મેથના જાણીતા ગ્રાહકો તે વહીવાર ગાયોહોન બધા રખાવીને પછે તેને થોડું પંખીનું ગીત ગાવા કહેતા ને તરત તે ચાલતો, આ પ્રદેશમાં લગભગ અપરિચિત એવી ઉત્તર દિશામાં દિશાને લોકો, તેની કુદગી જગમમાંથી સરસી ને તે થઈ નવી તરજ-ને વધુ ઉદાસ આપતો. તેનું આ ગિત ગીત હતું:

પંછી આઓ, નુખ ભી ગાઓ,

ગીત ગાઓ ત્યાર પ્રત્યે કે...એ ગીત

ગાઓ ત્યાર.....

વિચનમલ તેને આજ હસતો દૂદતો જોઈ રહેતા.

તેના માબાપ ક્યા હશે વગેરે માદ આવતાં તેમને જ્ઞાનિ થતી, પણ પેલાને આનંદમાં જોઈ તે પણ આનંદ પામતા. લોકો તો ગીત બાદ ઘણીવાર ટીકા પણ કરતા કે ‘આ છોકરોને કંઈ છે... માથાપની બહાર નથી કે ક્યા છે છતાં મજા...’ મજાનું તેમની આ બદલેલી રૂચિ ન સમજતો. તે હવે ટૂંકી ચડીને ખાંડિયું જ પહેરે. ને ગજામાં રૂમાલ બાંધી રાખતો. તે હવે પૂરો ‘સિટિવ બોય’ જ બની ગયો હતો.

માત્ર ગ્રાહકો જ નહિ પણ સાથી નોકરો પણ મજાનુંને ચાહતા. પણ જ્યારથી તેણે એકાંતરે સંજી બહાર જવાનું રાખ્યું ત્યારથી નોકરો ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યા. તેમને ઘનું કે આવી બાબતોમાં કડક ભેવા શેક આને કેમ રજા આપતા હશે? પણ સંજી વખત થાય એટલે અચૂક હાથ ધોઈને મજાનું વિચનમથના ટેમલ પાસે આવી ‘માબુજી!’ કહી ઊભો રહેતો ને વિચનમથ તેને હસીને રજા આપી દેતા. બધાં તે જોઈ રહેતા.

વાત આમ હતી. થયેલાં તો ક્યારેક પણ મજાનું સંજી કે કોઈપણ વખતે બહાર જવાનું નામ પણ ન લેતો. પણ એકવાર કોઈ કારણે સંજી દુકાન બંધ રાખવામાં આવેલી, ને નોકરોને ફરવાની છૂટ મળેલી. તેને બીજા કિવસે સંજી જ મજાનું વિચનમથ પાસે આવેલા.

‘માબુજી,’ તેણે વિચનમથની ગંભીર આંખને હસાવવા પ્રયત્ન કરતાં શરૂ કર્યું : ‘માબુજી... કેવ જમ રજા મી ન, તમ મો’ લે દૂર જો ધૂમનેકાં બાજ નહિ છે?... ઉસ એર જમ લા. ”ને વિચનમથની કૂનુંલલબમી આંખો સામે જોઈ ઉમેયું : ‘વહાં બાબુજી... મેને એક ઈતનીસી છોટી લડકી દેખી.’ તેણે હાથથી કદ બતાવ્યું ને વળી ચલાવ્યું, ‘લે બાબુજી, ઓંસી થી ઓંસી થી—ઓર જમ લહ બોલને લગી ન બાબુજી, તમ મુજે મેરી છોટી બહન માદ આ જઈ!’ ને એણે વિચનમથ તરફ જરા બેમુ ને તરફ જ બાબુજી ઝડપથી બોલી ગયો, ‘માબુજી, આજ ભી મેં વહાં જના ચાલતા હું’ એવી રીતે તો એ બોલેલો, ને બોલીને એવી રીતે તો એઈ રહ્યો કે વિચનમથ તેની નિર્દોષતા

અને ઉમળકો જોઈ હસી પડ્યા. ને ત્યારથી તેને જવાની રજા મળી ગઈ. તે દરરોજ નહિ તો એકાંતરે તો જતો જ. વિચનમથને લાગ્યું કે બિચારો માથાપથી છૂટો પડી ગયો છે, આ વળી તેને નાની બહેન મળી ગઈ છે. છોને તેનું મન જરા જલેલાલે. ને તે જતાં ત્યારે તેને આનંદ પામતો વિચનમથ જોઈ રહેતા.

આમ સંજી મજાનું ખૂબ આનંદમાં રહેતો. ખાસ સ્ત્રીઓ માટેના ભાગમાં નાના છોકરા પણ આવતાં. ત્યાં લપસણા પાટિયા પરથી તે સરકતો ને ખાંધેલા લીંચકા પર ઝૂલતો. પેલી નાની છોકરીના આનંદ ખાતર જ જણે તે બધું કરતો. તે તેની જ આસપાસ ફરતો. પેલી પણ તેની સાથે ભળી ગઈ હતી.

એકવાર પેલી છોકરીની પડપથી પકડી મોં ઊંચું કરી તેણે પૂછ્યું : ‘નામ કયા તુમહારા?’

પેલી છોકરી બોલી નહિ. માત્ર ધીમું ધીમું શરડી રહી.

‘શલ બતા, બોલ,’ તેની મોટી બહેને તેને કહ્યું.

‘છહીયા,’ કંઈક શરમાતી તે બોલી. ને જણે કંઈક ખોટું ન ક્યું હોય તેમ મોઢું બે લાલ વડે ઢાંકી દીધું!

‘છહીયા!... ઓર તેરી વહ બચી બહન કા?’ મજાનું સંજીને જ પૂછ્યું.

‘શેબન.’

‘શેબન!’ તેથી જ કંઈ ઉચ્ચાર કરી સંજીનાં ગાલ પર નાની ટપલી લગાવતાં મજાનું હસી પડ્યો. શેબને તો હેનમાં સંજીને ઉપાડી જવ્થીઓ જ લાગી.

પછી તો મજાનું દરરોજ જવા લાગ્યો. એક દિવસ ત્યાંથી વળતો હતો ત્યાં તેણે સંજીને જોઈ જ નાની છોકરીના કાનમાં કાચનાં લટકણિયાં જેવા ને તરન જ તેને માદ આપ્યું કે પોતાની બહેન ઘણે પહેરતી. ને તરતજ તેણે સંજીને આવા લઈ આપવા મનમાં ગાંઠ વાળી. પછી દરરોજ તે બજારમાંથી પસાર થતી વેળા દુકાનો જેવા કરતો. એકવાર તેની નજર પડી

જઈ એવા જ લટકાવિમા પરં. અહા! પણ લેવા કેમ? પૈસા? દરરોજ તે લોણુષ નજરે પેલી દુકાનમાં જોવા કરતો ને સફિયાને સારું જોતો ત્યારે થનું કે તેના કાનમાં કેવા ચોભી ઊઠે. વિચનમલને કહેવા તેને ઈચ્છા થઈ, પણ બધામાં ઓછા કડક વિચનમલ પૈસાની બાજતમાં વધુ કડક હતો. કેટલાકને માર ખાતા પણ તેણે જોયેલા, એટલે એ હિંમત ન કરી શકે. એકાંતરે બે આના જ દરેક નોકરને વાપરવા મળતા તે બચાવવા તેણે વિચાર કર્યો. ત્રણેકવાર એમ કરી છ એક આના બચાવ્યા, પણ ત્રણે અતિશય મોડું ન થતું હોય તેમ તેને લાગ્યું. તે દરરોજ દુકાનના બીજા ભાગિયા નમુરામને બાંકણ પર બાજુમાં પૈસાનું પાકીટ, સિગારેટો વગેરે મૂકીને આરામ કરતાં જોતો તેને થયું કે આ પૈસા લઈ લેવા. ને એક દિવસ સવારે તેણે તે કયું : તેનાથી રહેવાયું નહિ ને તે જ વખતે પેલી દુકાને જઈ પેલી વસ્તુ માટે પૂછ્યું, કિમત માત્ર પાંચ જ આના હતી.

‘સિફ પાંચ આના!’ આશ્ચર્ય થામી ખુશ થતા મળુન બોલ્યો : તેણે ચોતાના છ આનામાંથી જ પૈસા આપ્યા. પાકીટ પાછી મૂકી દેવાલે એ વિચારથી ખુશ થઈ તે તરત જ પાછો આવ્યો. પણ દુકાન પાસે આવ્યો ત્યાં એણે મામલો વિફરેલો જોયો. બધા નોકરોને નમુરામ ધમકાવતા હતા ગ્રાહકો ને પસાર થતા લોકો પણ તમાચો જોવા ઊભા રહ્યા હતા.

મળુન દુકાનમાં ન હતો તેની જાણે કોઈને ખબર જ ન હતી. પાકીટ કાઢવા માટે ખિસ્સામાં નાખેલો હાથ મળુને ત્યાં જ રહેવા દીધો. ને અંદર દાખલ થઈ ત્યાંથી પાકીટ ઊપાડી હતી ત્યાં ખિસ્સામાંથી કાઢીને મૂકી દીધો. પણ નમુરામ તેને તેમ કરતાં જોઈ લીધો. ને તરત જ બાવડામાંથી પકડ્યો. મળુન તો ઈક જ જખરાઈ ગયો. વગી બારણામાં પોલીસ પણ દેખાયા.

‘આ જોયો તારો મજનો?’ વિચનમલને ઉદ્ગ્રસ્ત નમુરામ બોલ્યો. ‘નાનો છે, નિરાધાર છે કથી ચોટે ચલાવેલો હતો તે તો.’

વિચનમલ હમણાં જ આવેલા નેટુંકમાં વાત

સાંભળેલી. તેમણે મળુન તરફ જોયું. મળુન ગભરાયેલો દેખાતો હતો.

‘પણ તમારા કેટલા પૈસા ગયા છે તે તો જુઓ.’ વિચનમલે નમુરામને કહ્યું. મળુન પૈસા ઉપાડે તે તેમના માનવામાં નહોતું આવતું.

નમુરામ મળુનનો હાથ ઊપી પૈસા મણવામાં પડ્યા. મળુન એમ જ ઊભો રહ્યો. ગણીને નમુરામ મૂંઝાયા. પૈસા તો પૂરા જ હતા. બધા ભાડીના માણસો તેમના ચહેરાના લાવ પરથી જ આ સમજી ગયા.

‘પણ...પાકીટ ચોષ્ટું તો ખડું જ ને!’ નમુરામ પાકીટ ખિસ્સામાં સરકાવતાં બીજા લોકો તરફ ફરીને બોલ્યા. વિચનમલની શાંત દષ્ટિ તરફ એ જોઈ ન શક્યા.

‘પાકીટ તુને ઉઠાયા થા મળુન?’ વિચનમલે મળુન તરફ તેની આંખમાં જોઈને પૂછ્યું.

‘છ બાબુલ,’ નીચે જોઈને પણ જખરાયેલી અગ્નિ વિચનમલની આંખો તરફ જોઈને તે બોલ્યો : ‘લેકિન બાબુલ મે ને અંદરસે....’

‘કયો ઊઠાયા થા?’ વિચનમલના અવાજમાં કોંપની માત્રા વધી.

‘લેકિન મે ને પૈસા નહિ ઉઠાયા બાબુલ!’ લોકો ઝખઝખિયાં મળુનની આંખમાં ધવે દેખાયા. ને તેણે ખિસ્સામાંથી લટકાવિયાનું પકીટ કાઢ્યું.

વિચનમલે તે જોયું. બધાના વિરમચનો પાર ન રહ્યો. કોઈ કોઈ ન સમજ્યું. તુચ્છ, મામૂલી વસ્તુ બધા જોઈ રહ્યાં પણ જે જ વસ્તુએ વિચનમલને બધું કહી દીધું.

વિચનમલ ધવે નમુરામ તરફ જોઈ બોલ્યો : ‘જુઓ નમુરામ, આ તો અચાનક એક નિર્દોષતા-ભય’ કામ છે. તેણે પૈસા તો કાઢ્યા નથી તમારા’ ને તેમણે બીજું થયું થયું સમજાવ્યું કે ‘જુઓ એનો તો ધરો જ નહોતો આવો, નોંધી થું એ જ તો એ નથી જસુનો.’

પણ અત્યાર સુધી શાંત રહેલા નથુરામ એકદમ ત્રણે ઊઠ્યા : 'પણ એ અહીં ન ચાલે. અહીં આવતા ગ્રાહકોની જોખમદારીની વાત છે. આવા ચોર જોઈએ જ નહિ અહીં.' કહીને તેમણે આવેલા પોલીસ તરફ જવું, પોલીસે તરત જ મળુનનો હાથ પકડ્યો. ને નથુરામને ચોડી પર જરા સાથે આવવા કહ્યું.

'પણ નથુરામ,' વિચનમલ બોલ્યા, 'તરત જ એ પાકીટ પાકું મૂકવા આવ્યો તે જ નથી કહી આપતું કે તેના મનમાં કંઈ...'

'ના, ના, ઢોંગ ને ચાલે...' કહીને નથુરામ આગળ ચલા.

વિચનમલ તો નથુરામને લીધે જ માંડ માંડ દુકાન મેજવોને જમાવી શકેલા એટલે વધુ કંઈ ન બોલી શક્યા. જતાં જતાં મળુને તેમના હાથમાં પકીટું જણે સાચવવા આપ્યું ને તરત જ પોલીસોની આજ્ઞા દોરવાશે.

મળુનને થોડા દિવસની કેદની સજા મળી.

*

સજા ભોગવી મળુન આવ્યો ત્યારે તેના માસુમ ચહેરા પર હિંકારા પથરાઈ ગઈ હતી, ચરીર જરા ફૂથા બની ગયું હતું સામેથી કોમે પગલે તેને આવતો જોઈ વિચનમલને કેટલાય વિચાર આવી ગયા. પણ તે નજીક આવ્યો કે તરત જ બધા જ ભાવો સંકેલી ચહેરા પર હાસ્ય લાવી તેને આવકારો ને થોડી વાતચીત પછી તેનું લટકણિયાનું પકીટું તેને આપી બાગમાં ફરવા મોકલ્યો. પકીટું હાથમાં આવતાં મળુન ઘડીભર તે જોઈ રહ્યો, પછી તરત જ તેના હિંકારા ચહેરાને જરા અજવાળતું ફિમત ત્યાં પથરાયું ને તરત જ તે દોડી ગયો.

બાગમાં જઈ તરત જ તેણે સહિયાને રોશનને થોપી કાઢ્યા ને તરત જ સહિયાના કાન પાસે પડેલાં વટાણિયા પકડી રાખી કેવા લાગે છે તે જોઈ રહ્યો.

'ક્યા હૈ મળુન !' મળુનના જોવી જ ચીટી બાપા બોલી શકતી રોશનને મળુનને રાજી થતો જોઈ પૂછ્યું.

મળુને પોતાના હાથ સહિયાના કાન પાસે જ રાખી સહિયાને જ દેખી. પણ રોશને જણાવ્યું ત્યારે જ તેને ખજાર પત્રી કે સહિયાના કાન હજી લીધેલા ન હતા ! પગભર મળુનના ચહેરા પર જણે કંઈ જોઈ નાખ્યાની નિરાશા પથરાઈ. રોશને તરત જ વાત વાળી લીધી ને કહ્યું કે એ તો બીજી રીતે ઉપચોગમાં લેવાશે. ને વાતને જણે પલટો આપવા પૂછ્યું :

'લેકિન ઈતને દિન તુમ થે કહા, મળુન ?'

મળુને બધી વાત કહી. રોશન સાંભળી રહી. મળુનને ખુશ કરવા તેણે વાત પથરાવેલ પણ આ તો ઊલટું જ થયું. 'જેને તો પાકીટ મેં સે કુચ્છ બી નહિ લીધા થા બધી બહન, લેકિન પ્રુવિસ મુજે પકડ ગઈ.' એ શબ્દોએ રોશનના કાનમાં ધ્રુજી દેવાવી. તે પણ કોણ જણે ક્યાંથી આવી હતી ! મળુનની 'બડી બહેન' શબ્દ સાંભળતાં તેને કંઈ શક આપ્યું થોપ તેમ તેના ભાવો ઉપરથી લાગ્યું. એક નાની વસ્તુ માટે મળુનને જે સહન કરવું પડ્યું તે સાંભળી રોશનને તેના પ્રતિ અનુકંપા બગી.

જેલમાંથી આવ્યા બાદનો પહેલો દિવસ મળુનનો આશ્વ કારો ગયો. પશું બીજો દિવસ જરા વિચિત્ર રીતે પસાર થયો. નથુરામને વિચનમલની અનેક સમજાવટ છતાં મળુનને પાછો દુકાનમાં લેવાની ના પાડી. વતન, બાઈ બાંડુ અને મામાપણી છૂટા પડેલા આ માસુમ બચ્ચાને તદ્દન ભગવાનને બેરાસે મૂકી દેવાનું વિચનમલને ઠીક ન લાગ્યું. ત્યારે કરવું શું ? તેમને વિચાર થઈ પડ્યો. કંઈ સંજ્ઞા ન હતી. તેમણે જણે મજામાં જ પોતાનો પ્રભ મળુનને પૂછ્યો.

'અથ તુમ ક્યા કરેયા મળુન !'

મળુને નથુરામ સાથેની વિચનમલની વાતચીત સાંભળી હતી. દુકાનમાં રહેવું તો તેને માટે હવે શક્ય જ ન હતું એ તેને ખાતરી હતી. પણ ત્યાં તેના જ જેટલા એક છોકરાને પટાઈ ખલે લટકાવેલ કબો ને હાથમાં ધસ જીપાડીને જતાં તેણે જોયો.

'બટ-પોલીસ કરુ' માગુજી !' તેણે સહન

પૃથ્વ્યં.

પોતે જ પૃથ્વ્યં હતું છતાં આ દરખાસ્ત વિશ્વનમ્ર જીવો ન થકયા. પણ છૂટકો જ ન હતો. મનુને તે જ દિવસે પોતાના સાજ સજી લીધા.

તે ઘડે આખો દિવસ ખભે કબો લટકાવી ફર્યા કરતો. તેના રમ્મજી રવખાવે તેને આ ધંધામાં પણ મદદ કરી ચંદ્રેશ ધરની ફિક્કાસ હાસ્યની વાર-વારની છાંટથી જાણે ઓસરી ગઈ. ચંદ્રેશમાં તે આખો દિવસ ફરતો પણ સત્તિ અચૂક તે બાજમાં જતો ને પહેલાં તરત જ રોશન ને સફિયાનાં ચ પથને હાથ લગાવી દેતો.

‘પે કયા મનુન ?’ પહેલે જ દિવસે તેને આમ નિહાળી રોશને પૂછ્યું.

હકીકત મનુને રજૂ કરી. તેને એ કામ જાણે ફાવી ગયું હોય તેમ એ હસનાં હસતાં જ વાત કરતો હતો. પણ મનુને તેમ કરતાં જોતાં રોશનના દિલમાં કંઈ જુદું જ થતું હતું. પણ તે ક્યાં કંઈ કરી શકે તેમ હતી. તેનું દિલ બરાઈ આવ્યું ને આંખ વાટે જોર કરી નીકળવા મથનાં બખરજિયાં તેણે માંડ દબાવ્યા. પણ મનુને જ્યારે પાલીનના પૈસા લેવા ના પાડી ત્યારે તેના પ્રયત્ન કામ ન લાગ્યાં. આખે પાણી બરાઈ આવ્યાં મનુનને દરેક દરેક શબ્દમાં તેને તેના ખોવાયેલા નાના બાઈની યાદ આવતી હતી, તે કોને કહે ?

મનુન પહેલાં તો અંધિ જેઈ હોજતાઈ ગયો તેને લાગ્યું કે પોતાની કંઈ બૂલ થઈ કે શું ? ‘રોશન બહન, અગર પૈસા દેને સે હી તુમે અગ્લા રહેગા તો મે લેગુગા, લેડિન બહન, પૈસા લેનેગા મેશ જી નહિ ચલતા.’ જાણે કોઈનો પ્રેસવો જ બોલ્યો.

પણ પછી રોશને આમલ ન કર્યો. ને મનુને પૈસા લીધા નહિ. આમ દરરોજ પાલીસ કરતો પણ પૈસા કદી લેતો નહિ તે સફિયાના નાના ચંપલ પર ખાસી કપડાનો કકડો ફેરવતા તેને રોશન જોઈ રહેતી.

આમ મનુનના દિવસો જવા લાગ્યા. કોઈક વાર પાલીસે ચોડી પરતો પોલીસ તેને મફત પાલીસ કરવા દબાવતો ને ચોકીને સાવરણીથી વાલીદું વાળી આવવા કહેતો બાકી તેને મજ હતી.

આખો દિવસ ચંદ્રેશમાં ઘૂમી રાત્રે દુકાન તરફ વળતો ચોડી રાતે પોતાના જોડા પગમાંથી ઉતારતા વિશ્વનમ્ર અનુભવે કે તરત સમજે કે મનુન આવ્યો છે. મનુન રોજ રાત્રે તેમના જોડાને પાલીસ કરતો, તેને બધું બોલવાનું બંધ કર્યું હતું તે પોતે આવ્યો છે એની જાણ કરવા જાણે તે આમ કરતો વિશ્વનમ્ર પણ સમજી જઈ તરત જ વધ્યું ઘટ્યું તેને આવવા નોકરને કહેતા.

પણ વળી એક દિવસ પોલીસે મનુનને પકડ્યો. બાળુની બખરમાંથી નાની ચોરી થઈ હતી સંજે વિચારતાં કોઈ પણ સમજી શકે તેમ હતું કે એ કામ મનુનનું ન જ હોય. પણ બીજો કોઈ હાથ ન આવતાં જાણે પોલીસે તેને જ પકડ્યો. રાત હતી ને મનુન દુકાન પાસે જ હતો.

વળી વગર કારણે પકડાતાં મનુન બભરાયો. તેણે વિશ્વનમ્ર તરફ જોયું. ‘મેને કુછ નહિ ક્રિયા બાનુજી !’ તે સરખતાથી બોલ્યો. એની આંખના ભાવે જ, ચંદ્રેશની નિર્દોષતા જ, અવાજનો સરળ સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ જ તેની નિર્દોષતાની સાક્ષી આપતો હતો. વિશ્વનમ્રને પણ થંકા ન હતી. તેમણે જમાદારને કહ્યું:

‘પે કામ હથકા નહિ ઠેા સકના જમાદાર સાબ, આપ જલતી પે છે.’

‘ક્યા ? અરે ચલ બે તું કોન છે બીચરે બોલનેવાલા ? અબી કલ તો આશા છે યાદ માર ખા કરકે ઓર ચલા વકાવલ કરને !’ અમુઘડ જમાદારની જમાનને કંઈ શીખવવું પડે તેમ ન હતું ! તેણે તરત જ મનુનનું કાંડું પકડ્યું.

‘બાનુજી !’ મનુને વિશ્વનમ્ર તરફ કરુણ દટિ કરી.

વિશ્વનમ્ર નીચું જોઈ ગયા એક નિર્દોષને જુનેઝારમાં ચલવાવાના પ્રયત્નો તેઓ સમજી ગયા.

તે લાચાર હતા.

મનુનને વળી થોડા દિવસની કેદ મળી.

પાછો જતારે તે છૂટકો ત્યારે વધુ થેરી ફિક્કાશ તેના ચોરા પર પથરાઈ હતી. તરત જ વિશ્વનમલ પાસે આવીને તે રડી પડ્યો.

તેના માથા પર હાથ ફેરવતાં કંઈક વિચારમાં જ જાણે વિશ્વનમલ બોલ્યા : ‘શે નહિ મનુન, સારે દેશમે’ સે માનવતાકા જનાજ નિકલ ચૂકા છે. અમ વહ પાનીકી-વહ આંસુકી કોઈ કદર નહિ કરતા.’ પણ તરત જ પૂરો ખ્યાલ આવતાં વિશ્વનમલે તરત પોતાનો અવાજ ખદવી નાખ્યો. સહિયાની ચાદ આપી મનુનને ખુશ કરવા તેમણે પ્રવ્ત્ત કર્યો. સાંજ હતી કીસે પગે જ, દિલમાં આશા સાથે મનુન બાજ તરફ જવા ઊપડ્યો.

પણ ત્યાં તેણે જોયું તો બહુ ઓછા ઊંડાર ત્યાં હતા. રોશન ને સહિયા તો કવાજ ન દેખાયાં વધુ નિરાશામાં થેરાઈ તે પાછો આવ્યો.

રાત્રે તે ઊંઘી ન શક્યો કોણ જાણે કેમ વહેલી જ સવારે તે પોતાની જગ્યા ઊંઘી ઊભો થયો. સહિયાને કોઈક થેરી પાસે એકવાર જોવાનું તેને થાદ આવ્યું હતું તે તો તરફ ચાલ્યો. થેરી પર એવાર પોલીસ દંડા લઈ ઊભા હતા. તેમની નજરમાંથી બચી પિલ્લીપગે તે થેરીનાં લગાકમાં બદરથ થઈ ગયો. નાનું કુચકુચિયું થ ત્યાં ન હતું. સર્વત્ર એકાર શૂન્યતા વ્યાપેલી હતી. થોડે થોડે દૂર લાગે પડી હતી. સ્તબ્ધ બની પીમે પગલે મનુન ત્યાં ફર્યો. આશ્ચર્યભરી નજરે તે નિહાળી રહ્યો. બરાબર જ્યાં તેણે સહિયાને જઈ હતી તે જ એટલા પાસે રોશન સથળથ પડી હતી. કપડાં વેરવિખેર હતાં. થરીર પર જ્યાં ત્યાં જોડા જખમ હતાં ને લોહી વળા માદ થીજીને થેરું લાલ બની ગયું હતું. ગરદન પાસે જ થોટો કાપો થકરો હતો.

મનુને આનુમાનુ નજર ફેરવી, સહિયા કવાજ દેખાતો નહોતો. ‘સહિયા !’ તેવો એકદમ થીસ પાડી ને પોતાના અવાજથી પોતે જ ચમકી

ગયો. શૂનતામાં અવાજ કશો પણ અસર વિના લપ પામી ગયો. પણ ત્યારે તો ભેંકારતા ઊલટી વધુ ભયંકર બની. મનુનની શ્વાસની ગતિ વધી ગઈ. ને ‘રોશન !’ કહીને તે રોશનના ઢીલા થરીર પર ઢળી પડ્યો. દુસકાની ખેંચ તેના થરીરને પછીથી ધવાવી રહી.

લાથોની વ્યવસ્થા કરવા પોલીસ-લોચી આવી. એક પોલીસે મનુનને બોલ્યો. ‘અરે મુદોમિ’ થે છંદા ભૂત કહસિ આપા ?’ કહી મનુનનો કાન પકડી ખેંચીને તેણે તેને જીભા કપો-મરેલા બકરાને કાન વતી કસાઈ ઊંચો કરે તેમ મનુનનું થરીર સાવ ઢીલું હતું પણ વેદના વારતવિકતામાં ખેંચી લાવી.

‘કોન હૈ તું ?’ કહોસિ આપા ? નામ કયા તેરા ?’ એકદમ તતડાવી નાખતા અવાજે પોલીસે પૂછ્યું.

‘મનુન.....’ ગભરાઈને કાન ચોળતાં મનુન બોલ્યો.

‘મનુન !...મનુન !... ગડુંસ...!...થવ ભાજ થહસિ.’ કહી પોલીસે દંડકો લગાવી કૂતરાને જાણે હડકો રોશનના થરીર તરફ એકવાર નજર ફેરવી લઈ મનુન થીમે પગલે આગળ વધ્યો.

બસ ત્યાર પછી કથારથ તે હકો હોય એમ કોઈએ જાણ્યું કે જોયું નથી. વિશ્વનમલને પણ એ જ નવાઈ બપાની પેકે લાગે છે. પહેલાં જ લોકો કહેતા કે ‘માભાપ મરી ગયા છે તોય આને કોઈ છે- હકથ કરે છે.’ તે જ હવે તેને હસવા-હંસવાનું કહેતા ! પણ જાણે એ હવે શક્ય જ ન હતું. ‘મીત ગાઓ ખ્યાર ખુશી કે’ જો દિવસો જાણે ચાલ્યા ગયા હતા.

તેના મા ભાપથી તે છૂટો પડ્યો ત્યારે બનાવો બધા ઝડપથી બન્યા, એટલા અચાનક બન્યા કે તે કંઈ સમજી જ ન શકેલો ને તેને બહુ ન લાગેલું. પણ આ પાછળનો ઘા તો બહુ કારી હતો. રોશનને સહિયા જતાં જાણે તેની દુનિયા અંધારી બની ગઈ. તે શૂનમૂન બની ગયો.

તે હજી થે પાલીસ કર્કા કરે છે-થંગવત કોઈ

નાના છોકરા સામે એકીટથે જોતાં તેને બીક લાગે છે. તેને યાદ છે કદાચ તેના જોવાથી તે પણ સફિયાની પેઠે ચાલ્યાં જશે તે ! કોઈ પણ પોલીસને દેખતાં તરત નીચે નથી, પેલા ન કહે છતાં તેના બૂટને હાથ મારી આપે છે બોલતો કંઈ નથી હસતો જરાય નથી વતવત બધું જાહેર થયા કરે ! મોડી રાતે વિચન-મલના પગ પાસેથી બૂટ સરકે ત્યારે તેના આવવાની જાણ થાય છે શેડીવારમાં વગર બેલે મળુબને આવવાનું મળે છે વતવત તે ખાઈ લે છે

વઢાલા વતનથી દૂર થવે, માબાપથી છૂટો થવે, બાકી રહેલ લોકોની નિર્દેશતાની હડફેટે ચડતો હજીવે તે બજારમાં મુરખીવિહીન, ફિક્કા ચહેરે, ઢીલા પગે ફરતો જોવામાં આવે છે કોકરો ખાતો જિંદગીના દલાલા તે પૂરા કરે ! હજી તો કૂચ ખીચી નહોતું, હારથ ફાંપુ નહોતું ત્યાં તો ક્રમાઈ થયું ! કેમ ? શા માટે ? એવા એવા પ્રશ્નોના જવાબ દેવાની કોઈને પટ્ટી નથી કારણ કે અશુ હવે કંઈ અસર નથી કરતાં ધણીવારે એક જ તાર બજારવાળી જેમ તે જુઠો વઈ જાય તેમ આવી લાગણીઓની અસરમાં માનવહંમેશા

જાણે મુકત થઈ ગયા છે ! પોતાના ભાગના કૂચની ઝાંખામાં સી પડ્યાં છે. બીજાની કોઈને દરકાર નથી, પણ તેઓ બુલી જાય છે કે એ પણ કૂચ જ છે સુવર્ણના પ્રકાશ મળતાં જરૂર તે બીજા જેમ જ હસી ઊઠે, ખીચી ઊઠે હમદર્દીથી જીવાણેનું તેનું હૃદય કદાચ બીજાઓ તરફ પણ આદં બને.

પણ મળુબ હવે ક્યાં રહે છે ? હસતો નથી તેમ ઘણીવાર રડી પણ નથી શકતો થેરીઓમાં એ ભટક્યા કરે છે. માત્ર કોઈક જ વાર—જ્યારે સફિયા જેટલી જ ઉમરની કોઈ છોકરીને કાનમાં લટકાવવા સાથે જુઓ છે ત્યાં જરા ત્યાં જોઈ વળી, તરત નીચું જોડ તે પોતાના કપાને બધા ભરતો શેઈ પડે છે મેલા, કટાવેલા ડામા પરથી પણ તેના આંસુ માનવહૃદય પરની જેમ જરાય અસર ઉપજાવ્યા વગર વશો જાય છે

તે હજીવે જીવ્યા કરે ! વઢાલા વતનથી દૂર, માબાપ, ભાઈભાંડુ—સૌથી દૂર નિર્દેશતાની ને બેદર-કારીની હડફેટે ચડતો હજી તે યહેની ગલીઓમાં ફરતો નજરે પડે છે.

ભારતના જૂતકાળની એક વાત છે પાંચ વર્ષના વિદ્યાર્થી, નામે વરદરાજ દૂર દૂરથી ગુરુને ઘેર ભણવા આવેલો પણ બુદ્ધિનો અતિમદ એટલે સૌ વરદરાજને બદલે વૃષભગજ કહીને ચીકડે

દય દય વર્ષ થયાં તોય કયુ આવડ્યુ નહિ આથી ચીકડીને ગુરુજીએ એક દિવસ કહી દીધું . “તારા ભાગ્યમાં વિદ્યા જ નહોતી એટલે બીજા કોઈ કામ ધધામાં લાગી જા”

ગુરુની વાણી સાંભળી એને બહુ દય થયું . ને તે ઉદાસચિરે ગુરુના ઘેરથી નીકળી પડ્યો. રસ્તામાં ફૂલો આ પો. એમાં પછી પ્રાણુ—ત્યાગ કરવાના વિચારથી એ કૂવા પામે ગયો ત્યાં કૂવાના પાંચર પર દોરડાના કાપા જોઈને મનમાં અવનવા વિચાર આવ્યા એક નવી પ્રેરણા જગી રિ. કૂવામાંથી પાણી કાઢવાના સતત પ્રયત્નને રીધે જ પશ્ચર જેવા પશ્ચર પર પણ કાપા પડતા છે તે પછી વિદ્યા માટે હું સતત મહેનત કેમ ન કરું ? માગે જોવાયે તો મદાપડિત થવું જોઈએ હિમત શા માટે હાર ? મનોમ વનમાંથી નીકળેલા નવનીતને આધારે એની હતાશા દૂર થઈ નૂતન જીવનની પ્રેરણા લાધી ને, અગાસ માટે ખૂબ મહેનત કરવા માટે કૃતનિશ્ચય બનીને ગુરુને ત્યાં પાછો આગો—ગુરુને ચરણે વદન કરી પોતાનો મનોભાવ વ્યક્ત કર્યો ગુરુએ આશીર્વાદ આપ્યા ને એ અગ્રજ લગ્નનોથી ભણવા માંડ્યો

એક દિવસ જમવા મેંદો ત્યારે નાજ નાકરસ ભણી હતી તેની તત્વીનતામાં ભોજનને બદલે બાનુમાં પડેલી રાખોડી ખાવા માંડી એની તત્વીનતા નિહાળી ગુરુ પ્રત્યક્ત થયા એમને પણ ખાનગી થઈ કે એ જરૂર આવજ વધશે,

વિતો, મહિનાઓ અને વર્ષો જવા લાગ્યાં વિદ્યાર્થીઓ માટે ખૂબ અથડું પાણિની વ્યાકરણ તરગ બનાવડાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો ને સસારને વધુસિદ્ધાંતોમુ નો સુદર મથ તાપ લે. બસ એક વખતનો તદ્દન ઠાક બને વૃષભગજ તરીકે વનોવાઓના વરદરાજ સાની ઘનનીને વીરે વ્યાકરણની નુનિવામાં અમર બની ગયો

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (૨૪) ના હેવાલ
પાના ૩૧૬ કિ મત રા ૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૪મું સમેલન ૮, ૯, ૧૦ નવેમ્બર ૧૯૬૭ દિલ્હી ખાતે યોજાયું હતું તેનો હેવાલ ૨૫ મા અધિવેશન સમયે (લગભગ) પ્રાપ્ત થાય છે તે આનંદની વાત છે વિભાગીય પ્રમુખોના સાન વ્યાખ્યાનોમાં પ્રમુખ તરીકે શ્રી ઉમાશંકર જોશીનું 'કવિની શ્રદ્ધા', શ્રી અનંતરાય રાવળ, શ્રી ત્રીજીભાઈ દેસાઈ, શ્રી યશવંત શુક્લ, કચ્છનલાલ મામાવાળા, ડૉ. ઉમાકાંત શાંક તથા ડૉ. યશવંત નાયકના જે તે વિભાગોને આપરી ભેટાં વ્યાખ્યાનો છે સાહિત્ય વિભાગના નિબંધોમાં 'શ્રુત કાશીન કર્મશિરચના' વિષે શ્રી કે. કે. શાસ્ત્રી, 'દૂધી વાર્તાના નિકાસ' ઉપર ડૉ. હથ્થરલાલ દવે, તથા 'કાકાસાહેબનું વર્ણનાત્મક ગદ્ય' વિષે શ્રી જયંત કોઠારીના નિબંધો ધ્યાન ખેંચે છે ઇતિહાસ વિભાગમાં ડૉ. ભોગીલાલ સાંડેસરા 'ગુજરાતના-સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસનું એક ભુલાયેતું પૃષ્ઠ' માં એક જૂના સિતાનેખને વાચ્યા આખી, અધ્યાત્મિક ભારતના સામાજિક ઇતિહાસ માટે આનંદપ્રાપ્ત સંપર્કની દિશા બતાવે છે પત્રકારત્વ વિભાગમાં ડૉ. સાંડેસરા 'ગુજરાતી વૃત્તપદ્યોના અમરોષો ઉપર મિત્ર નિબંધો' રજૂ કરે છે કલાવિભાગમાં ડૉ. મનુલાલ મજુમદાર 'તાત્રપત્ર ઉપરના પશ્ચિમ ભારતીય શૈલીના પ્રાચીનતમ રેખાકોનો સાથે ઉપરિચિત થયા છે વિદ્યાન વિભાગમાં ત્રણેક નિબંધો છે દિલ્હી અધિવેશનમાં મનોરંજનના પ્રયોગો સફળ નીતકલા હતા અને ગુજરાતી નાટકો માટે આશાસ્પદ હતા જોઈ કરી હતી ભારતના પાટનગરમાં આ સમેલનનું સ્થળ હોવાને કારણે, ૨૪ મું અધિવેશન આનંદ-પ્રાપ્તી મકરના પશુ મેળની શક્ય હતું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દરેક સમેલનનો અહેવાલ ત્યાર પછીના અધિવેશનમાં ઉપનંદ અને તેની રીતે તેનું પ્રકાશન

યોજના ગોઠવણ કરી નેપ્રમ્ને
'પશિક'

આસ સૌરાષ્ટ્ર અંક ત્રીજો મે/૧૯૬૭ ૭૦
ત્રી શ્રી આનંદગદ્ય બારડ, પ્રેમ દસ્તાગ બહાર
અમદાવાદ-૨ પાના ૧૪૪ કિ મત રા બે

શ્રી આનંદગદ્ય બારડે કચ્છના ત્રણ વિગેષો આપ્યા પછી, સૌરાષ્ટ્રના પશુ એટલા જ વિગેષો આપ્યા છે તેમાં આ ત્રીજો બહાર પડે છે તેમની યોજના પ્રમાણે હવે ગુજરાતના વિશિષ્ટ અંકો તેઓ આપવાના છે આ અંકોમાં સરોધન, ઇતિહાસ, પુરાતત્ત્વ, લોકકથા અને આદિતીની દષ્ટિએ વિદ્યાન અને જે તે ક્ષેત્રના તજજ્ઞોની કવચે લખાયેલાં અભ્યાસ પૂર્ણ લેખો વાંચાને કારણે પ્રાદેશિક વિશિષ્ટ અંકો સ્વતંત્ર સર્જન યતી મરજ સારે છે સૌરાષ્ટ્રના ત્રીજા વિશિષ્ટ અંકમાં ૧૬ લેખો, ૧ લોકકથા અને એક કવિતાનો સમાવેશ થાય છે શ્રી કે. કે. શાસ્ત્રીના એક સાથે ત્રણ લેખો 'સૌરાષ્ટ્રની કેટલીક મધ્યકાલીન નગરીઓ', 'સૌરાષ્ટ્રના મધ્યકાલીન સાહિત્યકારો', 'સૌરાષ્ટ્રનો સમુદ્રકાંઠો અને બંદરો' અહીં વાચવા મળે છે ડૉ. હરિલાલ જીવંતી 'સૌરાષ્ટ્રના કિંદુ સ્થાપત્યો' વિશે અને હરીશંકર શાસ્ત્રી 'સૌરાષ્ટ્રના સિવાલો' વિશે સારો પ્રકાશ પાડે છે શ્રી સુભદ્રા દેસાઈ 'સૌરાષ્ટ્રના કેટલાક યાત્રાર પુદો તથા' મુગન સમના દસ્તાવેજો જેના નવીન નિબંધોની છબાવટ કરે છે અન્ય લેખકોમાં ડૉ. કાલિદાસ સોમપુરા, હાદાનાન મ અત્રિ, નામદલાલ ભટ્ટી, પ્રદલાલ શુક્લ અને મુષ્કાન્ત મોળકિયા પ્રાસંગિક સામગ્રી પીરસે છે શ્રી જોશનરસિક મદવે 'વીર લખધીરજી' ની લોકકથા રજૂ કરી છે ગુજરાતી સામયિકોમાં ટાચા સાધનો છતાં આ રીતિપદ્ધતિ સાહિત્ય અને સરસ્વતીની ઉપાસના કવચિત્ત જોવામાં આવે છે, અને એટલે જ સ્તો શ્રી કે. કે. શાસ્ત્રી જેના સર્વસમન વિદોને ૨૫મા સાહિત્ય સમેલનમાં તેમના વિભાગીય પ્રમુખ

તરીકેના ભાષણમા 'અધિક'નો ઉલ્લેખ ઠેરઠેર કરેલો છે તે બહુ સ્પષ્ટ છે
'બીડેલા દાર'
 શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી
 પ્રકાશક ગૂર્જર ઐયરના કાર્યાલય અમદાવાદ
 પાના ૨૬૪ કિંમત રૂ. ૫

ચોથી આદ્યતિનુ આ બીજું પુનર્મુદ્રણ છે અપ્પન સિક્કોરની Loves Pilgrimage ઉપરથી આ કથાની માણી કરી છે લક્ષ્મણન એ પછી સમરાગણ છે-પરિણિત દપતીનો માર્ગ સત્તળ નથી સતાનોત્પત્તિ જે લક્ષ પહેના બીડેના ર હતી તે દાર ઉત્તરી જતા જે અચ્ચો આવાન વેદના અને અનાનતા ઉપરથી હરી જતુ પાળ એક સાથે રી અને પુરુષને વીટળાઈ વગે છે, તેમને ફરતો ભરડો લે છે અને મેલન કરે છે તેવા એક બેનાઈ જતા ડવનસ ગ્રામની આ હકીકત છે શ્રી મેઘાણી મુખ્યત્વે કવિ અને સર્જક હોઈ, ગમે ત્યાંથી લાવેતુ ચિત્રાર ખીજ અવીની બૂમિને-અહીના હવા પાણીને અને દેશ-કાળ સ્થળમા બધ બેસી ગય તેટલી તાદશનાથી રજૂ કરવામા અસાધારણ બૌદ્ધિકતા દાખવે છે તેમની બધી જ, પરદેશી આમાન કરેલી નવન વસ્તુઓના વાસ્તવમા તો ટુનિયા પર જિનન જિન પ્રદેશમા જન્મેના માનનીની દાસ્તાન રમતી હોય છે અને જે લેખક તેનો નિદેશ ન કરે તો વાચકને તો આ બૂમિની ન હોવાનો અણસાર પછુ રહેતો નથી આજે કુટુંબ નિયોજનનો ત્રિઠોણ પ્રચારને કારણે બહુ પ્રકારમા આવી ગયો છે પછુ બ્યારે આ કથા ૧૮૩૮ મા બકાર પડી ત્યારે સરકારને તો બાન ન હતુ પછુ સામાન્ય જનતા પછુ સારી પેઢે વિમુખ હતી શ્રી મેઘાણી જમાનાથી કેટલા આગમ હતા તેનુ 'બીડેના દાર' ઉલ્લેખણ દખાત છે આજે એનુ મૂલ્યાકન વધુ સારી રીતે થાય છે અને તે જ કૃતિની સફળતાનો પુરાવો

'આપણુ પચાતી રાજ્ય'

લેખક શ્રી નરેન્દ્રકુમાર મ જોડી
 પ્રકાશક ગૂર્જર ઐયરના કાર્યાલય અમદાવાદ
 પાના ૮૨ કિંમત રૂ. ત્રણ

આ પુસ્તકના લેખક નિવૃત્ત વિકાસ અધિકારી હોવાથી વિપનની બળુકારી ને વહીવટી અનભવની એટલુ પર ટીપી ટીપીને રજૂ કરવાની મુનિયા પ્રાપ્ત થઇ છે પચાતીરાજ્ય વિષે ઘણુ લખાય છે-સામાન્ય છે અને બાણીનુ દૈનિક જાપાઓમા દરરોજ વાચવા મળે છે પરતુ આ પુસ્તકમા વિપનની જીજ્ઞાસુ એવી શાસ્ત્રીય રીતે કરવામા આવી છે કે પુસ્તકના ૨૪ પ્રકરણો અનેક જાતની રસપ્રત્ત માહિતી પૂરી પાડે છે અને તેમા જરૂરી જણાય ત્યા ઉદાહરણ સાથે કોષ્ટક-આકાશ્યો આપવામા આન્યા છે પ્રાચીન પરપરાથી માહિતી ક્ષિટિય રાજ્યઅમન દરમ્યાન અને આઝાદી પછીના કાળમા પચાત રાજ્યનુ વિકેન્દ્રીકરણ કમચ કેમ થતુ મયુ તેની આનોઅના લેખકે વિદ્વાત પૂર્ણ અભ્યાસીની દષ્ટિએ કરી છે પુસ્તકની ભાષા પછુ રુઢ અને સાહિત્યક રહી છે અને કથાન અણુ ગમે આપતી નથી શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા પ્રયોગોને કાચ્છે પચારતોમા આ પુસ્તકનુ વાચન લોકપ્રિય તો બનરો જ પછુ વિપનને સમજનામા મલગાર બનગે મોની સાધજના ક્ષમા ઉપર હાપેન ટોવાથી પુસ્તકના પાના ૮૨ થી વડ થતા નથી જના ચોવીશ પ્રકરણોમા જે ભરપૂર માહિતી ભરી છે તે જોના ગુજરાતની દરેક પચાયતે આ પુસ્તક વસાનલુ જરૂરી છે જેથી ગ્રામ નેતાગીરી તે વાચીને પછુ આપમેળે તૈયાર થાય જે તે ક્ષેત્રના અધિકારી નિવૃત્ત થયા પછી પોતાના જ્ઞાનનો લાભ સર્વભોગ શેરીમા આપે તે બહુ વિરન બનતુ હોય છે

'કાવ્યમાં આધુનિકતા'

અનુ નગીનદાસ પારેખ

પ્રકાશક ગૂર્જર ઐયરના કાર્યાલય, અમદાવાદ
 પાના ૨૦૫ મૂલ્ય રૂ. ચાર

શ્રી અજુસમ્બ એમ્સે 'આધુનિકતા અને રી-દ્રનાથ' ઉપર બજાગીમાં લખેલ પુસ્તકનો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે અહી ચર્ચાનો વિપન કાવ્યની આધુનિકતાનો છે, અને તેથી રવી દ્રનાથને દેન્દ્રમા રાખી અને પશ્ચિમના કવીઓને ટાળને કરેલી ચર્ચા રસમય બની રહે છે કાવ્ય જેમ એક કલા છે તેમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (૨૪) નો હેવાલ
પાના ૩૧ કિ મત ૩ ૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૪મું સમેલન
૮, ૯, ૧૦ નવેમ્બર ૧૯૬૭ દિલ્લી ખાતે યોજાયું હતું તેનો હેવાલ ૨૫ મા અધિવેશન સમયે (ક્ષણબળ) પ્રાપ્ત થાય છે તે આનંદની વાત છે વિભાગીય પ્રમુખોના સાત વ્યાખ્યાનોમાં પ્રમુખ તરીકે શ્રી ઉમાશંકર જોશીનું 'કવિની શ્રદ્ધા', શ્રી અનંતરાય રાવળ, શ્રી ત્રીજીભાઈ દેસાઈ, શ્રી યશવંત શુક્લ, કથનલાલ મહારાણા, ડૉ. ઉમાકાંત શાહ તથા ડૉ. યશવંત નાયકના જે તે વિભાગોને આવરી લેતા વ્યાખ્યાનો છે સાહિત્ય વિભાગના નિબંધોમાં 'શ્રુત કાલીન કર્મજીવનના વિષે શ્રી કે. ડા. શાસ્ત્રી, 'દૂધી વાતાના વિકાસ ઉપર ડૉ. ધર્મરસાન દવે, તથા 'ઠાકાસાહેબનું પર્ણનામક ગદ્ય વિષે શ્રી જય ત ઠાકરીના નિબંધો ધ્યાન ખેંચે છે ઇતિહાસ વિભાગમાં ડૉ. ભોગીલાલ સાહેરા 'ગુજરાતના-સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસનું એક લુલાચેતુ પૃષ્ઠ માં એક જૂના ચિંતાનેખને વાચ્યા આપી મધ્યકાલીન ભારતના સામાજિક ઇતિહાસ માટે આતરપ્રાતીનું સંપર્કની દિશા બતાવે છે પત્રકારતા વિભાગમાં ડૉ. સાહેરા 'ગુજરાતી વૃત્તપત્રોના અગ્રનેખો ઉપર ચિંત્ય નિવારો રજૂ કરે છે કલાવિભાગમાં ડૉ. મજુલાલ મજુલદાર 'તાત્રપત્ર ઉપરના પશ્ચિમ ભારતીય તૈલીના પ્રાચીનતમ રેખાકોનો સાથે ઉપરિચિત થયા છે વિજ્ઞાન વિભાગમાં ત્રણેક નિબંધો છે દિલ્લી અધિવેશનમાં મનોરજનના પ્રયોગો સફળ નીવડ્યા હતા અને ગુજરાતી નાટકો માટે આશ્ચર્ય હતા જોખી કરી હતી ભારતના પાટનગરમાં આ સમેલનનું સ્થળ હોવાને કારણે ૨૪ મું અધિવેશન આતર-પ્રાતીનું મહત્તમ પશ્ચ મેજરી શક્ય હતું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે દરેક સમેલનનો અડેલાય ત્યાર પછીના અધિવેશનમાં ઉપનંધ અને તેની રીતે તેનું પ્રકાશન

યોજના ગોઠવણ કરી જોઈએ
'પશ્ચિક'

ખાસ સૌરાષ્ટ્ર એક ત્રીજો મે/૧૯૬૭ ૭૦
તત્રી શ્રી માનસજીત બારડો પ્રેમ દર્યાન બહાર
અમદાવાદ-૨ પાના ૧૪૪ કિ મત ૩ ૫

શ્રી માનસજીત બારડો કમળના ત્રણ વિવેચકો
આપ્યા પછી, સૌરાષ્ટ્રના પશ્ચ એટલા જ વિવેચકો
આપ્યા છે તેમાં આ ત્રીજો બહાર પડે છે તેમની
યોજના પ્રમાણે હવે ગુજરાતના વિશિષ્ટ અઠો તેઓ
આપવાના છે આ અઠોમાં સરોધન ઇતિહાસ,
પુરાતત્ત્વ, લોકકથા અને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ વિદ્વાન
અને જે તે ક્ષેત્રના તજજ્ઞોની કલમે લખાયેલાં અભ્યાસ
પૂર્ણ લેખો હોવાને કારણે પ્રાદેશિક વિશિષ્ટ અઠો
સ્વતંત્ર સંદર્ભ થવી મરજી સારે છે સૌરાષ્ટ્રના
ત્રીજા વિશિષ્ટ અઠોમાં ૧૬ લેખો, ૧ લોકકથા અને
એક કવિતાનો સમાવેશ થાય છે શ્રી કે. ડા. શાસ્ત્રીના
એક સાથે ત્રણ લેખો સૌરાષ્ટ્રની કેટલીક મધ્યકાલીન
નગરીઓ, 'સૌરાષ્ટ્રના મધ્યકાલીન સાહિત્યકારો',
સૌરાષ્ટ્રનો સમુદ્રકાંઠો અને બંદરો અઠો વાચવા
મને છે ડૉ. હરિલાલ ગીબની સૌરાષ્ટ્રના સિંદુ
સ્થાપત્યો વિશે અને હરીશંકર શાસ્ત્રી સૌરાષ્ટ્રના
શિવાલયો વિષે સારો પ્રકાશ પાડે છે શ્રી શબ્દપ્રસાદ
દેસાઈ સૌરાષ્ટ્રના કેટનક યા માર પુરો તથા મુગન
સમનના દરતાવેજો જેવા નવીન વિષયોની છચ્છાવટ
કરે છે અન્ય લેખકોમાં ડૉ. કાતિલાલ સોમપુરા,
હોટાનાન મ અગ્નિ, નાગજીલાલ ભટ્ટી પ્રદસાં શુક્લ
અને પુષ્પકાંત વેળાકિયા પ્રાસંગિક સામગ્રી પીરસે
છે શ્રી જોશીનારસિંહ મદવે 'વીર લખધીરજી ની
લોકકથા ૨૨૬ કરી છે ગુજરાતી સામયિકોમાં ટાચા
સાધનો જતાં આવી નિષ્કાંથી સાહિત્ય અને સરસ્વતીની
ઉપાસના કવચિત્ત જોવામાં આવે છે, અને એટલે
જ સ્તો શ્રી કે. ડા. શાસ્ત્રી જેના સર્વસમન વિદ્યાને
૨૫મા સાહિત્ય સમેલનમાં તેમના વિભાગીય પ્રમુખ

તરીકેના આપણમાં 'પશ્ચિમ'નો ઉલ્લેખ ઠેરઠેર કરેલો છે તે બહુ મુશ્કેલ છે.
 'બીરેલાં દાર' શ્રી જીવેચંદ મેઘાણી પ્રકાશક ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય અમદાવાદ પાનાં ૨૬૪ કિંમત રૂ. ૫

ચોથી આકૃતિનું આ બીજું પુનર્મુદ્રણ છે. અપ્પન સિકેરેની Loves Pilgrimage ઉપરથી આ કથાની માંડણી કરી છે. લક્ષ્યરૂપ એ પણ સમસંગત છે-પરિસ્થિતિ દેવતાનો માર્ગ સ્વરૂપ નથી સંતાનોત્પત્તિ જે લક્ષ્ય પહેલાં બીરેલાં દાર હતી, તે દાર ઉપરથી જતાં જે અચંચો, આધાન, વેદના અને અજ્ઞાનતા ઉપરથી હતી જતું પશ્ચિમ એક સાથે રી અને પુરુષને વીરુદ્ધાસ વળે છે, તેમને ફરતો જરડો લે છે અને મદાન કરે છે તેવા એક એવાનું જતા ઇવનસંભામની આ દર્શક છે શ્રી મેઘાણી મુખ્યત્વે કરિ અને સાર્વત્રિક દોષ, ગમે ત્યાંથી લાવેલું વિચાર-બીજ અહીંની બુદ્ધિને-અહીંના દેવા પાણીને અને દેશ-કાળ સ્થળમાં બંધ એસી ગય તોટથી તાદસનાથી રજ કરવામાં અસાધારણ મૌલિકતા દાખવે છે. તેમની બધી જ, પરદેશી આધાન કરેલી નવલ વસ્તુઓનાં વાસ્તવમાં તો દુનિયા પર ચિન્તિત ચિન્તિત પ્રદેશમાં જ-મેલા માનવીની દાસના રમી દોષ છે અને જે લેખક તેનો નિર્દેશ ન કરે તો વાચકને તો આ બુદ્ધિની ન હોવાનો અણસાર પણ રહેતો નથી. આજે કુટુંબ નિર્ધોજનનો ત્રિકોણ પ્રચારને કારણે બહુ પ્રકારમાં આવી ગયો છે પણ બ્યારે આ કથા ૧૬૩૯ માં બહાર પડી ત્યારે સરકારને તો બાત ન હતું પણ સામાન્ય જનતા પણ સારી પેટે વિમુખ હતી, શ્રી મેઘાણી જમાનાથી કેટલા આગળ હતા તેનું 'બીરેલાં દાર' ઉત્કળવળ દર્શાવે છે. આજે એવું મૂલ્યાંકન વધુ સારી રીતે થાય ■ અને તે જ કૃતિની સફળતાનો પુરાવો છે.

'આપણું પંચાયતી રાજ્ય'

લેખક શ્રી નરેન્દ્રકુમાર મ. જોશી

પ્રકાશક ગૂર્જરગ્રંથરત્ન કાર્યાલય અમદાવાદ

પાનાં ૮૨ કિંમત રૂ. ત્રણ

આ પુસ્તકના લેખક નિરૂપિત વિકાસ અધિકારી હોવાથી વિષયની જાણકારી ને વહીવટી અનુભવની એટલું પર ટીપી ટીપીને રજૂ કરવાની સુવિધા પ્રાપ્ત થય છે. પંચાયતીરાજ વિશે ઘણું લખાય છે-સંલગ્ન છે અને બાકીનું દૈનિક જાપાઓમાં દરરોજ વાંચવા મળે છે. પરંતુ આ પુસ્તકમાં વિષયની છજાવટ એવી શબ્દની રીતે કરવામાં આવી છે કે પુસ્તકના ૨૪ પ્રકરણો અનેક જાતની રસપ્રદ માહિતી પૂરી પાડે છે અને તેમાં જરૂરી જણાય ત્યાં ઉદાહરણ સાથે કેષ્ટક-આંકડાઓ આપવામાં આવ્યા છે. પ્રાચીન પરંપરાથી માંડીને મિટિલ રાજ્યઅમલ દરમ્યાન અને આઝાદી પછીના કાળમાં પંચાયત રાજ્યનું વિકેન્દ્રીકરણ કમચ: કેમ થતું બધું તેની આભેચના લેખકે વિદ્વાન-પૂર્ણ અભ્યાસીની દૃષ્ટિએ કરી છે. પુસ્તકની ભાષા પણ શુદ્ધ અને સાહિત્યિક રહી છે અને કથાંય અચૂ-ગમે આપની નથી. શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા પ્રયોગોને કાળે પંચાયતોમાં આ પુસ્તકનું ગાયન લોકપ્રિય તો બનશે જ પણ વિષયને સમજવામાં મદદગાર બનશે. મોટી સાકળના ક્ષમાં ઉપર છાપેલ હોવાથી પુસ્તકના પાનાં ૮૨ થી વધુ ચતા નથી છતાં ચોવીસ પ્રકરણોમાં જે બરપૂર માહિતી લરી છે તે જોનાં ગુજરાતની દરેક પંચાયતે આ પુસ્તક વસાવવું જરૂરી છે. જેથી આખું મેતાગીરી તે વાંચીને પણ આપમેળે તૈયાર થાય. જે તે ક્ષેત્રના અધિકારી નિરૂપિત થયા પછી પોતાના જાનનો લાખ સર્વજોગ્ય શૈલીમાં આપે તે બહુ વિરલ બનવું યોગ્ય છે.

'કાવ્યમાં આધુનિકતા'

અનુ. નગીનદાસ પારેખ

પ્રકાશક ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ

પાનાં ૨૦૫ મૂલ્ય રૂ. ચાર

શ્રી અચૂતચંદ એમ્સે 'આધુનિકતા અને રવીન્દ્રનાથ' ઉપર બંગાળીમાં લખેલ પુસ્તકનો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે અહીં ચર્ચાનો વિષય કાવ્યની આધુનિકતાનો છે, અને તેથી રવીન્દ્રનાથને કેન્દ્રમાં રાખી અને પશ્ચિમના કવિઓને દોષીને કરેલી ચર્ચા રસમય બની રહે છે. કાવ્ય જેમ એક કલા છે તેમ

કવિતાનો આસ્વાદ પણ ખીજ રીતની કલા છે. વ્યાસ, વાલ્મીકિ, હોમર, સોફોકલિસર અદી ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલાં સહજાના ને સ્તરે પહોંચ્યા હતા તેના કરતાં વધુ જાંચા શિખરો આજનો કવિ સર કરી શક્યો છે ? સ્વી-દ્રનાથ અને ફ્રેન્ચ કવિ બોદલેયરને છૂંટથી ટાંચી લેખકે આધુનિક વહેણને સમજવા અને સમજવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. કામુ, રિલ્કે, એલિયટને ટાંચીને “આધુનિકતા વિશે વધુ” નામના પ્રકરણમાં આ ચર્ચાને વધુ કલાત્મક સ્વરૂપ આપી વિવધને ગંભીર રીતે સમજવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ થયો છે અને વાચકને એવું ક્યારેય લાગતું નથી. કે આ માત્ર બંગાળી કવિ-કવિતાને પ્રાર્થબૂર્તા રાખીને કરેલી ચર્ચા છે. ‘રસાસ્વાદની એક સમસ્યા’માં ટાગોરની ગીતાંજલિને મધ્યમાં રાખીને કવિતાના સમ્યક રસાસ્વાદને સંબંધિત બનાવતી જૂનિકા વાચક માટે શક્ય બનાવી છે. શ્રી નગીનદાસ પારેખે એક ઉપયોગી ગ્રંથનો અનુવાદ કરી, ઝુજરાતી કવિતાને જૂલવવાની એક નવી દિશાનો ઉઘાડ કર્યો છે “કવિતાની પ્રગતિને વિશે મનઝેદ હોય તોય એની ગતિનો સ્વીકાર કર્યા વગર છૂટકો નથી. નદીની પેઠે કવિતા માટે છે-સીધી ચાલતી નથી કોઇવાર એકાએક તો કોઇવાર ધીમે ધીમે વળાંક લે છે”-એટલે કાવ્યનો રસાસ્વાદ માણુનારે આ પુસ્તકરૂપી નાવનો સહારો લઈ કવિતાના વહેણને અવગણતું રહ્યું.

લગ્ન સાગર

લેખક: શ્રી કાંધર વાવેસ

પુષ્ટ ૧૪૭ થી આપું

આવતી બંધ પડી મઈ છે. આ સ્થિતિમાં મતદારોને આકર્ષવા સિરિમાવો માટે જાજળા સંજોગો હતા. અસંતોષનો લાસ નવા હરીફને મળે છે કેમકે મતદારો માની લે છે કે તેમના પ્રયોજનું નિરાકરણ તે લાવી દેશે. લંકાનું રાજકારણ પણ એ લે તેવાં ચિન્હો દષ્ટિગોચર થઈ રહ્યાં છે. સિરિમાવો પહેલીવાર સત્તાસ્થાને હતા ત્યારે ભારત માટે અક્કડ પૂરવાર થયા હતા અને હવે કદાચ વધુ થશે. મોરકોનું જોર ત્યાં વધુ

પ્રકાશક ગૂર્જર મંથરલ કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાનાં ૨૦૬ કિંમત રૂ. ૬-૨૫

કાંધર વાવેસનું વધુ એક પુસ્તક ! કુખર દીક્ષસ ભેટમાં અપાય એવું પ્રકાશન અને તે પણ પરચુના દંપતીને ! જાડા કાગળ, મોટા ટાઇપ, અરધા પાનામાં લખાણ, અનુરૂપ ચિત્રો આ પુસ્તકને મુવાચ્ય બનાવે છે, જે કે ખરી સામગ્રી તો કાંધર વાવેસના કીમતી શિખામયુના શબ્દોમાં છે. અહીં ખૂબી એ છે કાંધરના શબ્દો શિખામયુ નથી લાગતા પણ વત્સલ પિતા હૃદયના હેતરથી લાગણીભરપૂર શબ્દોમાં સૌ કોઈના હિતની વાત કરતા હોય તેવું લાગે છે. કાંધર વાવેસનું ચિંતન આલસાદક હોય છે. અને વાંચતું માણતું મને તેવું ટોચ છે.

ભારતીય લગ્ન પ્રણાલિકાને પૂરેપૂરી સમજ લઈ, તેનો ગૂઢાર્થ હૃદયંગમ ભાષામાં રજૂ કરી, કંઠોત્તરી લખાય ત્યાંથી શરૂ કરી વરકન્યા ઘરમાં કંઠના થાપા મારી વિદાય લેતે ત્યાં સુધીનું આખું સજાગ રંગીન ચિત્ર, multi-colour આપણી સમક્ષ મૂકતી વખતે કાંધર વાવેસે મનુષ્યહૃદયમાં રહેલ ચિરંતન મંગલજાતનાને સાકાર દેહ આપવામાં, કંપનાના સાધિયા પૂરી, શબ્દોને જે રીતે રમણી ભવવા છે તે તેમની વિરલ પ્રતિભાને આજારી છે. ન્યાં દષ્ટિ કરે ત્યાંથી એક રમ ચિત્રવસ્તુ ઉપાડી તેને રજૂ કરવાની કાંધરની આવકન તેમની નિજ મૌલિકતાને અભિવ્યક્તિ આપીને જ હંમે છે. સૌ કોઈએ વસાવવા જેવું પુસ્તક અને ભેટ આપવા જેવું તો ખરું જ

હશે. ભારત-લંકા વચ્ચે સંબંધો તંગ બનશે. આપણે જાણે ૧૦ હજાર ટન ખાંડ આપીએ, અને માત્રીએ કે સિંહાલીએ જાણે ખાંડ ખાતા. ભારત, ઇન્ડોચીન અને લંકામાં સૌ વડાપ્રધાનો સત્તાસ્થાને છે. અને આ ત્રણે દેશો ભારે કટોકટી વચ્ચે દિવસો ગાળી રહ્યા છે. ઇન્ડોચીનને તો વાંધો નથી, ખાતરે બળ છે. લંકા જેવા નાનકડા રાષ્ટ્રને પણ આવતી કાલની બહુ ચિંતા નથી. ખરો પ્રશ્ન ભારતનો છે,

સુદર, સ્વચ્છ અને સુધડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

શ્રી. મહાકલ કૃત
અમારા પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ...	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન....	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા..	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
ગા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૧૫

વૈષ્ણવજાળ

૧૧૬

ઓગસ્ટ - ૧૯૭૦

[૨૧૬ ૫]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લખ	લખક
૧૮૫	ચાચાજીની પ્રાર્થના	ગુ મ
૧૮૬	બકતની અરજી	ગુ મ
૧૮૭	તારા સમય	ગુરુદાસ મલિકજી
૧૮૮	તારા ગુરુજીને	ઉદા દસાઈ
૧૮૯	બાપુનાં કેટલાંક સંસ્મરણો	ગુરુદાસ મલિકજી
૧૯૧	એક અધૌનિક નિદર્શી	ઈન્દુલાલ ગાંધી
૧૯૨	મને ભુદ બગવાન દયાવા	ગુરુદાસ મલિકજી
૧૯૩	મલિકજી મુકત અને મુકત સાધક	પંડિત સુખલાલજી
૧૯૬	અંતિમ દહન	મુકુન્દભાઈ કલાવા
૨૦૧	ગુરુદાસ અને સંસ્કૃતિ	સ પ્રતાપ જી ટાળિયા
૨૦૩	નાનક અને શિષ્યો	કિશનચંદ્ર ચવલા
૨૦૬	ગુરુજીની દૈનિક...	રામપ્રસાદ દવે
૨૦	જ્યાર પ્રથમ પરિચય લખા	પ્રા પ્રતાપ જી ટાળિયા
૨૧૧	સિંધુનાં બિંદુ	પ્રમથ જી જર
૨૧૮	સાધકના સ્વરૂપ	ઉપેન્દ્ર પંડ્યા
૨૧૯	હિંદુતા પ્રભુના બદા	જગલક્ષ્મીમહેતા
૨૨૦	ગુરુદેવ શુ ઈશ્વર હતા ?	સ પ્રતાપ જી ટાળિયા
૨૨૩	પ્રથમના પ્રમાણમાં	ગુરુદાસ મલિકજી
૨૨૫	Gurdialji	Mrs Donald S. Mcneil
૨૩૧	A Homage	Mohanlal Bajpai
૨૩૪	ઈશ્વરનું એક નાનકડું નામ	રતિલાલ 'અનિલ'
૨૩૭	પૂ. ગુરુદાસજી	અખિન'
૨૩૬	આવા હતા ચાચાજી	વિમળામહેન પટેલ
૨૪૩	પરિણામજી	'આયુનાથ'
૨૪૫	કોણ કહે છે મૃત્યુ જાણ છે ?	વિષ્ણુજી પટેલ
૨૪૭	અવલોકન	ચિ.
જ્યાં જ્યાં ગુ મ ની કવિતાઓ અને કવિતાઓ છે તે પ્રભુકૃપા કિંમ્બી લીધેલ છે		

સૂચના

[પ્રાણકાને]

દર મામની બારમી તારીખે અક પ્રસિદ્ધ થાય છે

૪ દરમી સુધીમાં અક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જતાવવું અક શિલ્પકા હશે તો માકવાસ

જમ તે મળિને પ્રાણક વર્ષ થકાય છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિચારો જે ત લખકના છે તે પાદક ત વિચારોમાં સમાવ છે જ તમ માનવું નહીં.

[લેખકાને]

વૈષ્ણવજાળમાં સંસ્કૃતિ કલા શિલ્પ અને સાહિત્ય વિવિધ લખાણો લખામાં આવે છે

લખાણ સાફ મૌલિક તાલુ હાય અથી અપણા રહ છે કાગળની અંક બાજુ શાલીથી લખવું

લવાજમ

દશમાં [૨૨૨] ૮ રૂપિયા
પરદશમાં સો ૧ શિલિંગ

“વૈષ્ણવજાળ”

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સંપાદક નવીન ગાંધી ૨ રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન રથાન સુરેષ મુદ્રિકા, રેષસકોસ રોડ રાજકોટ

“मल्लिकजी के प्रति हार्दिक और
गहरी श्रद्धाओं के साथ”

आदित्य मील्ल लिमिटेड
इन्डिया एक्सचेंज
कलकत्ता - १

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ એન્ડ લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નગરગણગા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ઝંખરાલાલ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
ફા. એક અમળજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અન્યાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુશ	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુશ	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોક્સો-જીન ઈલિ. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૮૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

સત્ત સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની સાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. ચીટપદ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુજરાતસાથેમ ઑફ પારમંદર,
પ્રમુખ.

સાન મદિનામાં તો બિરોષે ટીથા થવા માંડ્યું એના હાકારે મજબૂત છે અને એની તબાવે તેજસ્વી છે એની આબોજા ચમકાટ તો કાઠનીયે આબોમા વસી બધ એવો છે! હોટો અને ધડી બેધન એટલે રહે એવો છે બિરોષ—એક અન્ય બાળક! એની તકરરની અને સફિસાળી સુદ સતીરનું રહસ્ય છે— એક બિરોષ પ્રકારનો બાળ આહાર!

અમુલરેનાં દેવાણે સરખાનનાં કેવળ બેઠ વર્ષમાં એક એની ટોચ સર કરી લીધી કે, બીને બાળ આહારોનાં દેવાણે તો એની સામે નહાવા લાગવા માંઆ—એ એક અન્ય બાળઆહાર બન્યું એવો! અમુલરે, એક બિરોષ પ્રકારનો (રેયે-ટાઉચ) અને બિરોષ ફોર્મ્યુલાને આધારે બનાવાય છે—બિરોષ પ્રકારના પોષિતત્વો પૂરા પાડવા માટે બિરોષ તો વખાસ લાગવા બાળક માટે! સહેલાઈથી થયો જતા અમુલરે નડે બાળકને સમતાલ પાપણ આવરક એવો બિટામિનો તેમજ બનિજત્વો અને વખાસ લાગવા બાળકના શારીરિક વધા માનકિક વિકાસ માટે જરૂરી બધિક. થયુ સામ પ્રાધીનતાં વત્તો મળી રહે છે!

અમુલરે

માના દુધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

WITH BEST COMPLIMENTS

From

Amar Dye-Chem, Limited

Manufacturers of Dyestuffs & Chemicals

Regd. Office :
'RANG UDYAN'
Sitaladevi Temple Road,
Mahim, BOMBAY-16.

Tulsidas Khimji Privet Limited

Banks' Muccadums Over 70 Years

Best for :

- CLEARING
- FORWARDING
- SHIPPING
- WAREHOUSING
- INSURANCE
- AIR CARGO

46, Veer Nariman Road,
BOMBAY-11

Telegram: NACHIKETA
Telephone: 259484 (4 Lines)

કિંમિયા જેટલ
નેવિગેશન જાહેર
આખો માલ-માલ
માટે કોઈપણ મકાનો—
કાનિયાને કોઈ પણ મોટ
બંદરે લઈ જાય છે.
કિંમિયાના કંપની કાલેલ
જાહેરે જાહેરે માલ
સુરક્ષિતપણે, કંપની અને
કાલેલનાથી વિશીલ
સાથે પહોંચાડે છે.

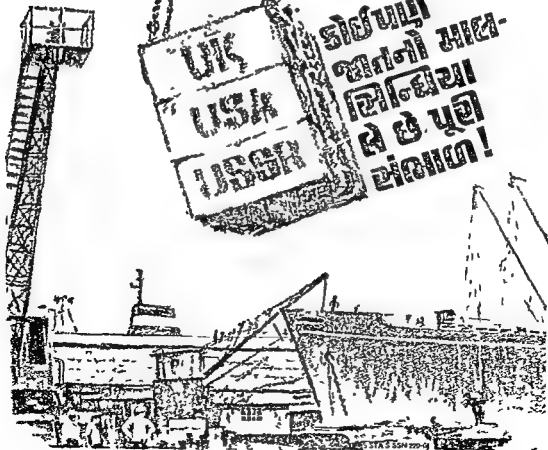
કિંમિયા પાસની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડો-યુરોપ
ભારત રશિયા
ભારત-અમેરિકા (બિજાન્ટાઈન જાહેર આખાલના બંદરો)
ભારત યુરોપ-એશિયા-એફ્રિકા
ભારત પશ્ચિમ (પૂર્વ ભારત)
ભારત-અમેરિકા
ભારત-અમેરિકા-જાહેર મોડરનિયન બંદરો

ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાત)
કાનિયા સેવા
ભારત પાકિસ્તાન બર્મા સિંગોન

કી કિંમિયા જેટલ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
'કિંમિયા કાઉન્સિલ', એલર્ડ એન્ડ, મુખર્ષી ૧
રેકિર્ડેડ: ૨૬૮૧૧ (૧૨ લાખ) રેકિર્ડેડ ૨૨૦૫
ચેન્ડલ ઈન્ડિયન, ૩૩, ગેનાલ મુલાય રોડ,
કલકત્તા ૧ રેકિર્ડેડ ૧૨૫૮૫૪ (૪ લાખ) રેકિર્ડેડ ૩૦૫
૧૫, ગેર બાગ નહેરી, નવી દિલ્લી,
રેકિર્ડેડ ૧૧૨૨૫૫, રેકિર્ડેડ ૩૨૨
કિંમિયાના તમામ મુખ્ય બંદરોમાં બિન-ડો.

કિંમિયા
(સ્થાપના ૧૯૧૬)

**કોઈપણ
જાતનો માલ-
સિન્ધિયા
સે છે પૂરો
સંભાળ!**

राष्ट्रिय
अंक ११

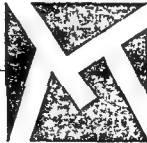
“ચાલો આપણે ભૂલી જઈએ કે, ‘હું’ હિંદુ છું,’ ‘તું મુસ્લિમ,’ અથવા ‘હું’ ગુજરાતી છું,’ ‘તું મદ્રાસી’. ચાલો આપણે ‘હું’ અને ‘મારું’ ને સમગ્ર ભારતીય સમૃદ્ધતામાં એકરૂપ કરી દઈએ સાથે ફળવાને કે સાથે તરવાને આપણો બહુજન સમાજ કૃતનિમ્મય બનશે ત્યારેજ આપણે ખરેખર સ્વતંત્ર થઈશું.”

—ସାଧିତ

પ્રજ્ઞાપત્તિ ૧૯૭૫ના આદિતી નિયમામુક દ્વારા પ્રકાશિત

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ્ડ પ્રોડક્ટ્સ
રિન્ડ ટોરસ્ટીલ
ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
ઇલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ પોડીઝ
ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

MEMBER

મુકંદ એલેક્ઝ પોલાદ

મુકંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્કસ પ્રિવેટ લિમિટેડ રૂર્કા સુખ-૭૦ એવેસ

સર અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી !

આપને! એવો સાથીતે દેના બેંકમાં બચતખાતું. આપની બચત પર આપને વર્ષ ૩૬%
વ્યાજ મળે છે નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની બચતની જરૂરો માટે નાણાં
એકઠા કરવામાં સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી અહે છે. આજે જ
એક બચતખાતું ખોલો.

દેના બેંક

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેવકરજી નાનક બિલિંગ્સ,
૧૭, હોર્નિંગન સર્કલ, એટ મુબઈ-૨

સાચું સમર્પણ છે ત્યાં મારો પ્રભુ છે—માયાજી

ચાચાજીની પ્રાર્થના

કષ્ટ શુભ ધડીએ અનંત અને અસીમના મંદિરમાં ઉપાકાળે સુવર્ણમય ઘંટ વાગ્યો અને મંદિરના ખંધ બારણાં ખુલ્યાં. એક પછી એક કરીને સત્યના યાત્રીઓ તેમાં દાખલ થવા લાગ્યા. હું દૂરથી મારી માટીની સીમિત કુટિરના પ્રાંગણથી આ ભવ્ય દ્રશ્ય જોઈ રહ્યો હતો. જોતાં મારા દિલમાં એક તૃષ્ણા જાગી : ‘ક્યારે હું પણ આ યાત્રીઓની મંડળીમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર પામીશ ?’ મારી પોતાની અધૈયયતાનો તરત જ ખ્યાલ આવ્યો અને મને એમ લાગ્યું કે, મારી તૃષ્ણા પ્રભુ - કૃપા વિના કોઈ દિવસ મટી શકશે નહીં. તેથી વરસો સુધી આ અસંતુષ્ટ તૃષ્ણાથી હું તપ્ત રહ્યો.

અને પછી, પ્રભુની કૃપા આ નશ્વ જીવ પર જાતરી. ગાંધીજી અને યુરુદેવની સાથે પરિચય થયો. તેમના ચરણપ્રભળને રમણ કરતાં જ મારા દિલમાં એવી આશા ઉદ્ભવી કે, આ જે મહાન વિભૂતિઓ અને સત્ય અથવા પ્રભુ - જે અસીમ અને અનંત છે - તેની સાથે પોતાના જીવન સંદેશ અને જીવન સાધના દ્વારા પરિચય કરાવવાની મારા પર કૃપા કરશે.

અસીમ અને અનંત સત્યની સાથે મારો પ્રત્યક્ષ પરિચય થયો છે, એમ કહેવાનો દાવો તો હું કેમ કરી શકું ? પણ એટલું તો હું નમ્રતાપૂર્વક કહી શકું છું કે, ગાંધીજી અને યુરુદેવ આ અસીમ અને અનંત સત્યની જે બારીઓ છે. તેમનાં ચરણોની પાસે બેસીને આ જે બારીઓમાંથી અસીમ અને અનંત - જે દૂર અને નિકટ છે - એનાં દર્શન કોઈ કોઈ વાર મને થયાં છે. તેથી જ લગભગ છેલ્લાં ચાલીસ વર્ષથી મારી ચેતનામાં, જે એક લોકત-કવિના રૂપે-

માં કહું તો, નિરંતર એવો જ એક સૂર વાગ્યા કરે છે.

“હૃદ સે હૃદમે” દિન બિતા જખ,
ભોગ બહુત હમ પાયા;
હૃદ સે અહૃદમે જખ મૈ’ દૂખા,
તબહિ આપા ભના (પાયા).”

દંકમાં કહું તો, ગાંધીજી અને યુરુદેવ મારી અંતર અને બહારની દૃષ્ટિ જે જીવનમાં પ્રેમસ છે તેનાથી જે જન્મ-જન્મ-માનંતર ક્રેમસ છે તેની તરફ ફેરવી દીધી એવી અપાર કૃપા તેઓએ આ જીવન સત્યપિપાસ પર કરી છે. તેથી તેઓને મારા સર્વાંગી પ્રેમ - પ્રણામ હો. પ્રભુ, ગાંધીજી ને યુરુદેવનો ઉજ્જવળ આત્મા મને એવા આશીર્વાદ આપે કે, જે કંઈ જીવન અને જગતમાં અનહદ છે તેના માટે મારી પિપાસા વધુ ને વધુ તીવ્ર બને ને મને રાતદિવસ તગડાવે. હૃદે દીદાર મુઝે જલાવે સાત દિન રોમ રોમ.

ભક્તની આરજી

ગોપાલા મેરી કરુણા કયોં નહિ આવે ॥૧૦॥

ઘડી ઘડી પલ પલ છન ન બિસારું ।
તુમકો દયા કયોં નહીં આવે ॥ ૧ ॥

હમ પતિત, તુમ પતિત-ઉધારના
અં ત ૧ સા ૨ બ તા વે ॥ ૨ ॥

મિ ધિ રા મ છ કેા સ ત મતો હે ।
ગુરુ બિન કોન છુડાવે ॥ ૩ ॥

x x x

ભક્ત તો ભગવાનને અધીન બની પોતાનું જીવન જીવતા હોય છે પરંતુ જેમ કોઈ વાર બાળક અધીરું બની જઈને પોતાની મા પાસે ફરિયાદ કરવા લાગી જાય છે, તેમ ભક્ત પણ ભગવાનની આમળ ફરિયાદ કરવા મંડી પડે છે. ભક્ત પ્રભુને સર્વવત્ સમર્પણ કરીને જીવન જીવે છે ખરે, છતાં માનવ મન એવું તો વિચિત્ર છે કે પ્રેમાર્થી ભક્તને પણ કળાજુમાં ઘસડી જાય છે, ત્યારે ભક્તનું વ્યાકુળ મન અધીરું થઈ જઈ પ્રભુને આર્તરવરે કરેલા લાગે છે કે, હે ભગવાન, હું તને મારી આજ સામે રાખીને જીવવા માગું છું, તોયે શા અઢે મારામાં પડેલી દુર્વૃત્તિઓ અને અવળે માર્ગે દોરે છે ? હું તો પરમ કરુણાળુ છું, તોયે મારા પ્રત્યે હું શા માટે નિહુર જમીને મારા તરફ જોનોય નથી ? ભક્તનું આખું ફરિયાદ કરતું વર્તન એ પ્રભુ પ્રત્યેના અનન્ય પ્રેમનું જ પ્રતીક છે. પ્રસુત ભગ્નમાં ભક્ત કવિ નિર્ધિશમજીએ એ આરજીને એટલી જ ઉત્કૃષ્ટાથી વ્યક્ત કરી છે.

શુ. મ.

મહાપુરો વારવાર કહે છે 'પ્રભુ પ્રસન્ન થાય એ રીતે જીવતું બોધવું'

પ્રભુ એટલે પ્રેમ

પોતાના અલ્પ કારનું સમર્પણ કરીને પક્ષપાત વિના જીવે, સત્ સત્ય બોલે, સૌને નમ્રતાથી વદે તે અન્યનું કુખ પોતાને ઢેરે ધરે એ જ સાચો વૈષ્ણુચરણ કરે બાવા વૈષ્ણુચરણ ઉપર જ પ્રભુની પ્રીતિ જાતરે

સાગરમાં સમાપ્ત જવા તત્પર થયેલી સરિતા જેમ પોતાનું નામરૂપ પશુ સાગરને સમર્પી દે છે તે રીતે આપણે પશુ આપણા ચમદોષ, ખટુ-તાડુ સમય પ્રભુચરણે સમર્પી દઇને પ્રીતિમાં એકરૂપ થઇ જઇએ

સાધુ-દમીરો સૌ આ જ કહે છે પ્રેમમાં બિવાહ જાત ને પ્રભુમય બની જવ

પ્રભુની લીલા પશુ અન્ય છે ! વરમાં હરતી ફરતી માનું સમર્પણ બેળા મને તો પ્રભુની તાપી થાય છે એમ લાગે છે કે ભગે ચિત્તિમત પ્રેમ હરીદરી રહ્યો છે

એ વહેલી સારે સોથી પહેલી જાહે છે પતિ, પુત્ર, સાસુ સમય, દિવર નવુંદ સોની જહરિયાતો આખોય દિવસ કટાબા વિના જ સતોપે છે સૌથી છેદની જમે છે, સૌથી મોટી સવે છે ને છતાં સૌને રતેકથી નવાળે છે

બહુ, બાનું નામ જ સત્ત્વ સમર્પણ !! બધા આવું સમર્પણ છે ત્યાં આરો પ્રભુ છે

જનનના સવશ નિયમો પેઢીનો એક માન મગલમ નિયમ પ્રેમ છે એથી હૈતુ ખૂની જશે ને જયતની આખ હરખથી ખીની છાકે

જેની આખ પ્રેમમય છે એને જયતની આખ

પશુ પ્રેમથી નીરખશે, ને પ્રભુ પશુ ચરણોમાં રાખશે.

અતરંગીથી અલ્પ કાર નીકળી જશે ને દોષ એવળી જશે તો સર્વત્ર પ્રેમ જ પ્રેમ વ્યાપી જશે ને પછી તો ખુદ ખુદ જ તમારી ઉપર જોવારી જશે

ખુદા ખુદ બનકે આતા હે,
ખરીદદારો કી દુનિયામે

કોઇનાય લાણી અલ્પ કાર ન કરશે! કોઇનાય લાણી અપ્રેમ ન ચેવશે! કોઇનુય હેતુ કહુ વાણીથી ન ફલવશે! કહુ કહેતુ પડે તોય નમ્રતાથી કહેજો પ્રેમથી કહેજો તો એવું હેતુ નદયારો નથી

મદિર કે મરિજાદને ખડિન કરનારને કદાચ આદી મળી જશે પરંતુ કોઇનાય દિકતુ મદિર તોડનારને આદી નથી મળે નહીં જ મળે ! એક સતે ગાણુ હવ

ધૂલટા પટ જોન રે, તોહે પિયુ મિતે રે
કહુ વ્યન મત જોન રે તોહે પિયુ મિતે રે

આપણે આ ધૂલટને પહોં બોની દેવાનો છે આ પહોં એટલે અલ્પ કાર, હબો, કામ, કોષ વગેરેનો પહોં એ પહોં જ પ્રીતિમના દર્શન આડે જાઓ રહે છે

પ્રીતમ તો આપણી પાસે જ કોમે છે એ વધુ આપણને નવાજવા આશુર છે પરંતુ આપણે સૌ તો અલ્પ કાર આદિનો ધૂલટ પટ આડો ધરીને જાઓ છીએ, પછી શુ થાય ?

એ સત કહે છે, કંડુ વેણુ એના દિલને ફલવશે અને તો એના દિલમાં મેકનો તમારો દિવસાર દિસાર જશે, કહુવન મોનાનુ પારી વાળાશુ તો જ પ્રીતમ રીઝે ને સાપડો

દિવસાર તો તમારો દિનમાં જ વમે છે હંદ કે પવ્યતા મદિરમાં જ વસે છે એવું નથી તમારુ

મનમંદિર જ સૌથી મોટું મંદિર છે. એ મંદિરમાં પવિત્ર વિચારોનો દીપક પ્રગટાવીને સમર્પણની ભાવનાનો ધૂપ જલાવ્યો રાખો... દિલ્લદાર રાજરાજ થઈ જશે.

દાર પાવો, જુગાર રમવો, અનીતિ કરવી એ પાપ તો છે જ. પરંતુ પોતાના સર્જનહરને બહી જવો એના જેવું પાપ એક પણ નથી આટલા જ માટે મંધીજી આર્થના માટે ખૂન આગ્રહ રાખતા હતા.

એક દિવસ સવારમાં જ હું ખુદાઈની યોજનામાં નીકળ્યો. આમ તો ખુદાને મળવું અતિ મુશ્કેલ છે, પણ એક ઠવિ કહેતા તેમ માણસ ભવે ખુદા નથી, પણ એ ખુદાના નરથી જુદો તો નથી જ.

આ ખુદાઈ નર જેવા માટે હું બહાર નીકળી પાગો તો ખરો, પણ જે ગલીકૂચીમાંથી હું પસાર થયો ત્યાં ત્યાં મને મંદી જ દેખાઈ. નરની આછી

અંખી પણ ન થઈ.

અગવવા ખૂલેથી મને કોઈ કે કશું : 'અરી' તને ખુદાઈ મળશે ક્યાંથી ? જ્યાં નિર્મળતા હોય ત્યાં જ એ દેખાશે.'

પછી મેં એક સ્વચ્છ શહેરનો રસ્તો લીધો. ત્યાં રસ્તા સુંદર હતા. સર્સનાં કિરણોએ એમને સોનેરી બનાવી મૂક્યા હતા. 'શું આ સૌંદર્ય' ને સ્વચ્છતા એ જ ખુદાઈ હશે ?' મેં મારી જાતને પ્રશ્ન્યું.

એટલામાં મારી નજર બીંત ઉપરની એક નોટીસ પર પડી : 'પિરસાકાતરુથી હંમેશા સાવધ રહો.'

મારું હૃદય વ્યથાથી ભરાઈ ગયું. 'શું અરી' પણ ખુદાઈ નથી ? જ્યાં દિલ સ્વચ્છ ન હોય ત્યાં ખુદાઈ હોઈ શકે જ કેમ ?

મારા ગુરુજને

હે શુરો,

તમે મારા કુણા કુણા દિલમાં જિંદે જિંદે જે છાપ પાડી છે. એના મૂળ ક્યાં સુધી વિસ્તરાયેલા હશે એનું માપ કોણ કાઢી શકે ?

મારા મંથનના અતાગ જિંદાણના મંડાણ તમે જ ક્યાં હતા. એ સાથે આશાની અટારી પર ઉમેદના ગુલે તમે ગુલની હતી એ વાત હું શે જૂહું ?

મારા અંતરના તારને અંકારીને મારા જીવનમાં તમે જે અવનવું સંગીત સર્જતા રહ્યા એ શેમહર્ષણ સંજો આજે પુનઃ પુનઃ બજવાયા કરે છે.

હું વિચારોના વમળમાં તણાઈ હતી ત્યારે તમે ધ્યેયના ટાપુ પર મારી નાવ નાંગરી બતાવી હતી.

મારી કાચી માટીમાંથી તમે કેવો તો ધાટ ઉતાર્યો.

હે શુરો, તમે ગુરુ તરીકે કેટલા મહાન હતા. મને કોઈ સપ્રદાયની કંઠી પહેરાવી નહિ મારા મન - પંત્યના દોરનો પાયો ધરતી પર દહ રાખી એને આકાશમાં મુક્તપણે ઊડવા દીધો અને એનો પોતાનો માર્ગ નકકી કરવાની સ્વતંત્રતા આપી.

મૂળમાં આવું બળ રેડી પછી સાવ નિરપૂર થઈ જનાર કોઈ હશે એની કલ્પના કરું છું ત્યારે મને તમારા સિવાય બીજું કોઈ દેખાતું નથી... હે શુરો

—ઉષા દેસાઈ

મારા સ્મૃતિ - મદિરા એક ત્રિમૂર્તિ છે એમનું હું વારંવાર સ્મરણ કરું છું એ તથ્ય હોવા છતાં વારંવાર એક જ છે કેમકે, વિરાટ માનવના તે જુદા જુદાં પાસા જ છે એક મૂર્તિ છે શુરુદેવ દાગોરની, બીજી છે મહાત્મા ગાંધીજીની અને ત્રીજી છે દીનબંધુ એન્ડ્રુઝની.

શુરુદેવ પાસેથી મારી છુદ્ધિ, સક્રિય અનુસાર હું શીખ્યો છું કે જીવન એક આનંદ-લક્ષી છે, મહાત્માજી પાસેથી એ કે, જનન એક કર્મભૂમિ છે અને દીનબંધુ પાસેથી એ કે, જીવન એક નિરંતર સાધના છે અને એ ત્રણેએ મળીને મને તીખ-નુ છે કે પૃથ્વીને એક સુંદર સેવાગ્રામ બનાવવી એ મનુષ્ય જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય છે.

પરંતુ આજે તો હું માત્ર ગાંધીજીની મૂર્તિની સામે મેસીને કેટલાંક સંસ્મરણ - ફૂનોની માળા ગૂંથીને ગળામાં પહેરાવીશ.

સન ૧૯૨૧ ! ગાંધીજી સાથે ગુજરાતની સફર કરતાં હતો દીનબંધુ પણ સાથે હતો એ દિવસેઆ ગાંધીજી અખમારોમાં મુંબઈનું 'દાષમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' વાંચવા માટે ઉત્સુક રહેતા એથી મને જરા આશ્ચર્ય થયું કેમકે એ હાપુ દરરોજ ગાંધીજીના અસહકાર આંદોલનની આહરી દીકા કરતું અને ક્યારેક ક્યારેક તો ગાંધીજીની સચ્ચાઈ વિશે પણ સકા પ્રગટ કરતું હોય, મારાથી રહેવાયુ નહીં અને એક દિવસ મેં નમ્રતાપૂર્વક પૂછ્યું 'ગાંધીજી, આપ 'દાષમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' શા માટે વાંચી કરો છો ? એ તો આપને ગાળા જ દે છે !

એમણે જવાબ આપ્યો 'એ તો મારા પર એક મોટો ઉપકાર કરે છે, મારા દૃષ્ટિકોણ અને દલીલમાં ક્યાં અને ક્યાં પ્રકારની કચાસ કે નમણાઈ છે તે તરફ મારું ધ્યાન ખેંચે છે એટલે તો એ મારા સાચો મિત્ર છે ' સાચું છે કે રાજહસ પેઠે સાચા

અહિંસાવાદીની ગતિ-મતિ પણ -મારી જ હોય છે તે સૌને પોતાના મિત્ર સમજે છે

સન ૧૯૩૨ ! કરાગી રાત્રીઘાળામાં સોંજના સમયે મજ્જૂરવર્ગ તથા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના શિક્ષકો સાથે એક સિધી લજ્જન ગાતા હતા એ લજ્જન સૂદી ફકોરનું છે અને સિધના ખૂણેખૂણે મવાય છે. એ લજ્જનની પંક્તિ 'તેરા મકાન આલા, જિયે કિયે વસીબી વા !' (તારું મકાન આ કુનિયા-અતિ ઉત્તમ છે જ્યાં હું જોઉં છું ત્યાં તું રિઘમાન છે) જેનું લજ્જન પૂરું થયું, કોઇએ ધીરેથી એક શિક્ષકના કાનમાં કહ્યું 'ગાંધીજી વિદ્યાર્થીઓની પાછળ ઊભા છે' મેં તરત જાળીને ગાંધીજી પાસે જઈને પ્રશ્નકામ કર્યા પછી મેં નમ્ર વિનંતી કરી કે, 'કૃપા કરી વિદ્યાર્થીઓને એ સંદ્ર કહો !

'જે કંઈ મારે કહેવાનું હતું', તે તો તમે જે લજ્જન હમણાં ગાતા હતા, એમાં વર્ણવ્યું જ છે ' ગાંધીજીએ કહ્યું

એ લજ્જનમાં જીવનની એકતાનું વર્ણન છે. એનો ભાવર્થ કંઈક આવે છે 'પ્રભુ, તારું આ જન્મત અત્યંત સુંદર છે એમાં પ્રયેક સ્થળે તું વસે છે આકાશમાં તારા ઘણા છે, પરંતુ ચન્દ્ર તો એકજ છે બગરમાં માણસો ઘણા છે, પરંતુ એ બધામાં શ્વાસ તો એક જ મળતો છે મદિરામાં મૂર્તિઓ અનેક છે પરંતુ એ બધી તો કેવળ એકની જ સૂરત છે નદીમાં લહરીઓ ઘણી છે, પરંતુ નદીદેરી રચ તો એક જ છે, કિસ્તીઓ અને એના નાણાં ઘણા છે પરંતુ તે બધાને જુદાં તે એક જ છે !

સન ૧૯૪૦ ! શાંતિનિકેતન ગાંધીજીનો મૌનનો દિવસ સાંજે ગાંધીજી અને હું એકલા આશ્રમ જહાર ફરવા ગયા પાછા ફર્યા પછી તરત મૌન અને ઉપવાસ -વને ગાંધીજીએ હોડ્યા પછી આશ્રમની પ્રાર્થનામાં ભાગ લેતા પોતાના વિશ્રામ ગૃહમાંથી જહાર આવ્યા અચાનક રસ્તામાં એમણે

મને કહ્યું યુરુધ્યાના! જો હું એ જાણતો હોત કે મારા સારમાં સારા કાર્યકર્તાઓને પણ આઠલો સખત સપાનો નશે. ચઢી જશે તો હું કોએસને કહી પણ એવી સનાહ ન આપત કે સપાનીં સુત્રો તમારા હાથમાં હો!'

એમના એ ઉદ્ધારો પાછળ યુ હંપુ તે હું નથી જાણતો. પરંતુ હું એટલું તો જરૂર કહીશ કે તે વખતે એમનો ચહેરો એક આનસિક કુખની મૂર્તિ હતો.

સન ૧૮૪૫! મુઝઈ ગાંધી જિન્ના મત્રણા નો સત્તરમો દિવસ એ હમણા જ જિન્ના સાહેબ ના મકાનેથી બિરલા લવનમાં પાછા ફર્યા છે પોતાના જોરડામાં એકલા મેકા છે બ્લ પત ઉદાસ લાગે છે. મે એમને પ્રણામ કર્યા 'એક જાજન સ લશ્ચરો!' એવો આદેશ એમણે મને આપ્યો ત્યારે મે આ જાજન ચાડ્યું.

મેકા હું મદિર કે બાહર
લે કે દિલ મે આસ!

કબી તો યુ લા એા મે હી,
અપને ચરણ પાસ!

તેરી ચરણ છાયા મે,
જે હે પ્રકાશ!

ઉસ મે મેરી આશમકા
હોગા પૂર્ણ પ્રકાશ!

જાજન પૂરું થયું ગાંધીજીની આખો જ ધ હતી લગભગ અર્ધો કલાક એ મૂંઝા રહ્યા, અને હું પણ પછી એમણે આખો બોલી અને કહ્યું આજે તો તે મારા દિલની વાત કહી દીધી!

એ જ વર્ષે ગાંધીજી ડિસેમ્બર માસમાં શાંતિ નિકેતન ગયા. દીનમધુની શાદમાં આરોગ્યલવન બાંધવાની નો ચોજના નક્કો થઈ હતી તેની સિદ્ધા રોપયુ વિધિ દરમ્યાન એમને એક જલ પાત્ર આપ

વામાં આવ્યું અને વિનંતી કરવામાં આવી કે સિદ્ધા પર પાણીના છાંટા નાખો પરંતુ પાત્રમાં પાણીનું એકે દીપ્ત્ય ન હતું એથી એમને થયું હું ખ થયું, એવું એમના ચરેશ પરથી જાણ્યું પછી દોડીને પાણી તો લાવવામાં આ યુ પરંતુ વચમાં ગાંધીજી મોતી જોડવા 'શુ આરોગ્ય-લવનનું પણ આવું જ થશે?' (અર્થાત્ સિદ્ધા જ માત્ર રહી જશે?) એમની શરિષ્ઠાણી સત્વી પડી જાણાય છે કેમકે, એ વાતને બાર વર્ષે વહી જવા છતાં આરો ય-લવન હતું સુધી કાળગની કનરમાં જ દફન થયેનું પડ્યું છે.

સાજનો સમય હતો ગાંધીજી યુરુદેવનું જન્મદી ગીત સાલગી રહ્યા હતા અમાનક એમાના એકનો અર્થ જાણીની ઈચ્છા અર્થ એમણે આસ પાસ મેડેલા ચાર પાંચ સંજ્ઞાઓને એ ગીતનો અર્થ પૂછ્યો દરેકે પોતાની સમજણ પ્રમાણે ગીતનો અર્થ કયો? પરંતુ ગાંધીજીને એક વ્યક્તિએ કહેલો અર્થ જ ઠીક લાગ્યો એ ગીતનો અર્થ આ પ્રમાણે હતો 'તારા પર થયું કુખ પડ્યો, પરંતુ એનાથી મર્યાને તુ એને દૂર કરી સક્કરી નહીં' એ પર એક સંજ્ઞા બોલી જોડવા 'આ તો એક અજન આધ્યાત્મિક દોષિયોપથી છે!'

ગાંધીજીએ જવાબમાં કહ્યું 'ત તો છે જ!'

સન ૧૮૪૬! દિલ્હી ભગી કોનોનીમાં સાજની પ્રાર્થનામાં મને તેરા મકાન આસા એ જાજન ગાવાનો હુકમ થયો પ્રથમથી જ ગાંધીજીએ એ જાજન અર્થ સાથે દેવનાચરીમાં છપાવી રાખ્યું હતું પ્રાર્થના પૂરી થઈ જાજનની નકનો વેચરામાં આગી એ રીતે હરિજન-મવા-નિાધ મટે કેટલાક ફિપ્લા બેગા થવા ત્યારે મે હસના હસનાં કહ્યું બાપુ માડુ મહેનતાણુ કયા ર?'

જવાબમાં એમણે જોરથી મારી પીઠ પર ધક્કો માર્યો એ ધ મેા મને જીવનમાં મનેનો સૌથી મોટો આશીર્વાદ હતો.

લૌકિક-અલૌકિક

એવા બે શબ્દોની વચ્ચે ભીંસાતી
એક-કાંઈક લાંબી કહી શકાય એવી
જિંદગી એમને મળી-
અથવા કેમકે મેળવી આપી.

આવી લાંબીલય જિંદગીનો
એમને કશો ખપ નહોતો
એટલે પોતાને પુરસ્કાર રૂપે
મળેલી આ જિંદગીની
એમણે અનેકેમાં અવશત કરી દીધી.

એમની પાસે હતી થોડીક ભક્તિ ને થોડીક પ્રીતિ
ધન્ય કરતાં ઇન્સાનને
એમની પ્રીતિ વધારે પિછાનતી.

આત્માવિહોણું, સત્યરહિત
સ્વાભાવિકતા વચિત આ વિન્ય
એમને મન કાચના લખોટા જેવું હતું
એ લખોટાની સાથે એની જિંદગીએ રમી લીધું.
અને પછી એ લખોટો ભીથકીને
એમણે યુગાન્તરને પાર ફેંકી દીધો.

આ પાશવી-ભૌતિકવાદી સૃષ્ટિ
એમની નિમંજ આંખોએ ક્યારેય ભેધ નહોતી;
એમની સૃષ્ટિ તો, નાના બાળક જેવી
દીંગલી જેવી રૂપસુંદર હતી.

એમની સૃષ્ટિમાં નહોતી ઇર્ષ્યા
કે નહોતી અસૂયા,
હિંસા કે વેરઝેરનું કોઈ વાતાવરણ નહોતું
સત્ય અને સુંદરતા સિવાય
બીજું કશું જ એમણે ભેળું નહોતું.

આત્મા પ્રત્યેનો ધિક્કાર

કે સેલ્ફ ગ્વોરીફિકેશન

આ બે શબ્દો એમણે સાંભળ્યા જ નહોતા,
આવી હતી એમની મુગ્ધતા અને વાતસલતા.

એમનું સત્ય વસવિહીન હતું
કોઈ રાક્ષસી પડછાયો છૂપાવીને એ બેનું નહોતું,
એમનો પ્રેમ નિબ્યાજ હતો
ઈશ્વરહિત, પાપરહિત-સ્વાર્થરહિત.

મને બુદ્ધ ભગવાન દેખાયા

શુરુદયાલ મલિકજી

મારુ કામ પૂરુ કરીને હું હામણાં જ મારે ઘેર પાછો આવ્યો હતો. અચાનક મેં મારા પાડોસમાં કોઈનો પીડ-પુકાર સંભળ્યો. હું તરત જ બહાર નીકળી પડ્યો. અને ઘણી પૂછપરછ કર્યા પછી મને જણાવવામાં આવ્યું કે, મારા ઘરની પાસે જે એક વિધવા રહેતી હતી તેનો એકનો એક દીકરો લાંબા વખતની ગળીર માંદગીને પરિણામે ઘણા કંડાકોથી બેચુદ્ધ પડ્યો હતો અને એમ લાગતું હતું કે તે ચમકારે આવી પહોંચ્યો છે તેથી જે ઝોરડીમાં તે પડ્યો હતો તેમાં મેં ધીમેથી પ્રવેશ કર્યો.

દુખી માતાને જોઈને મેં તેમને બહાવૂર્વક પ્રશ્નમાં કર્યા, કારણ કે હું ખૂબ પૂછ પ્રશ્નમાને યોગ્ય છે. દરેક દુખ સત્ત્વનો કોઈને કોઈ સલાહ આપવાને આવીને પહોંચાડ છે.

પણ મ્હા અત્યંત ચાંત હતી તેના મુખ પર દુખના અપમારને મદલે પ્રકાશ દેખાતો હતો. તેના દેખામાં નુશાન થમી ગતુ હતું અને તેની જગમગે બિડી યાતિ પ્રસરી ગઈ હતી.

દીકરાએ થોડા વખત પછી પ્રાણ ત્યાગ્યા તેની મરણદામ્પા એક અદ્ભુત સુગંધથી મુતલિજ્જત હતી. માએ પોતાના વણાલા સતાનને કડુમામ આંખિથી નિહાળ્યો અને કહ્યું 'આવો તો પ્રાંતિનો નિશમ છે.'

તેના આ દુઃખો સાંભળીને મારી આંખો સામે બુદ્ધ ભગવાનની છબી તરી આવી તે ચાંત માતા સામે જ બુદ્ધની અગાધ કડુમા અને ચાંતિનો એક નારી બની ગઈ હતી.

મધરાત્રી હતી પ્રજા અને પોતાના પ્રિયજનોનું રમતડુ કરતાં કરતાં વિરહીલ્હીએ નારાએ ગણી રહી હતી તેમની ચિન્મય દષ્ટિમાં દરેક તારો તેમના પ્રીતમનું સુદર મોચિની મુખક હતું. તે જ માનિત્ક મુલતે એક દરવેશ પોતાના માહબુબ અલશ મર્ધવતને મીઠી

ટોકાર કરતા પોતાનાં ઘીત દાસ કહી રહ્યો હતો.

'કહેતા હે તુએ કોન
કે તુ પરદાનશીન હૈ ?
હર કુચ્ચા ચો બાઝારમે
મૈ ને તુએ દેખા.'

આ સાંભળીને હું ઘણો આશ્ચર્ય પામ્યો તે વખતે હું પણ અતર્જમીની પ્રેરણાથી તારાઓના પ્રકાશમાં એકાંતના આનંદમય જગતમાં સંકેલ કરી રહ્યો હતો.

દરવેશનું ચીત શબ્દો જ હું બોલી ગિઠવે
'પણ આ પરદાનશીન પ્રીતમ અને પ્રભુને જોવાની આંખો ક્યાંથી લાવુ ?'

આ પ્રશ્ન અને પીડાએ મને સવાર સુધી જાગત રાખ્યો.

એટલામાં સુરોદય થયો અને તેના પ્રથમ કિરણે મારા કાનોમાં બહોં કે તે મને એક અદ્ભુત તરંગ કરેનું લોખ એમ કહ્યું 'નારી ઈચ્છા અ જે પૂર્ણ થય.'

થોડા વખત પછી હું મારા કામે ગમે રરનામાં મેં કેટલાક ઊકરાઓને એક ગરીબ કૂતરા પર હાલવવાની રમતમાં પથરા નાખતા જોયા બિચારો કૂતરો જખમી થઈ ગયો અને તેણે એવી એક દર્દબરેથી થીસ પાડી કે પ્રભુનું હૈયું પણ કંપી બધું.

તે જ વખતે એક કિચોર ત્યાંથી પસાર થયો તરત જ તેણે એ ઘાવ કૂતરાને ઘણા પ્રેમથી પોતાના હાથમાં ઊપાડી લીધો અને તેને પગુઓની ઈશ્પિતાલમાં લઈ ગયો.

મેં તેની તરફ જોયું. તેના મુખની આકૃતિ કડુમાની એક આકર્ષક છબી હતી તે જોઈને હું આનંદમાં બોલી ગિઠવે. 'ભગવાન ? બુદ્ધ !'

વર્ષો પહેલાની વાત ત્યારે હું એમને કંઈ ઓળખુ નહીં માત્ર નામ સાંભળેલું પાછળથી એમનો પરિચય થયેનો તે પછી અત્યાર નવાર મળવાનું થતું શરુઆતમાં ક્યારેક હું આશ્ચર્ય ગયો હોય એવું સ્મરણ છે ક્યારેક મલિકજી આવી આવ્યા હોય આ મકાનમાં (સરિત કુળમાં) એ આવે ત્યારે પહેલી વાત તો એ કે તેઓ કિશોર-નાલભાઈની પેઠે પાધરા પગમાં પડે! હું દેખું નહીં ને એ પગમાં પડે, એટલે શું થાય કે હું પગમાં પડવા જઈ એના પહેલા એ પગમાં પડે એટલે અમારા ખેડના માયા ભટકાય આવું કિશોરલાલભાઈ સાથે કેટલીયાર થયેલું તેમના ચરમા પડી ગયેલા મે તે દિવસે કહેલું કે આ તો બધો ઉપચાર છે

૮-૧૦ વર્ષ પહેલા મે ઝોરડેટ ઝેન્ડલ ઓપરેશન કરાવેલું ત્યારે મુખજીના હરકિશનદાસ હોસ્પિટલમાં મલિકજી આવ્યા હતા એમણે મને કહેલું કે, 'મને પણ આવો એક જાનનો ઉપદ્રવ છે'

ત્યારે મે એમને કહેલું 'મલિકજી! આ હું તો અત્યારે ખાટને છું, પણ મને એમ લાગે છે કે ઓપરેશન કરાવી કાઢો'

તો કહે, "હા, એવો વિચાર તો આવે, પણ-" એમ કરીને પછી બધ રાખેલું

પછી ફરીથી પાછા મળ્યા ત્યારે કહે કે, "હવે મારે સિમલા જવું છે"

મે કહેલું કે, "તમારી તમિયત ઠીક નથી, આ ગેશાનની તકલીફ છે," વગેરે

તો કહે, "એ તો ચાનવાનું એ કયા બધ રહેનાનું છે?"

મે કહ્યું, "એમ કેમ?"

તો કહે કે, "સિમલામાં મિગિંગ છે, ત્યા

અમારા કવેકર ભાઈઓ મળાના છે એટલે મારે જવું જોઈએ, એમ મને લાગી રહ્યું છે"

એટલે મે તેમને કવેકર્સ વિશે પૂછ્યું મને કહે છે કે, "હિન્દુસ્તાનના માણસોમાંથી કવેકર સપ્રદાયમાં ઓદિસ્યથી કોઈને લીધેલા નહીં એ લોકો જાડુ કમોટી કરે, એટલી નધી કસોની કરે કે એવું જીવન કેમ ગયું છે? સુ કામ કરે છે? રહિ છે કે નહીં?...વગેરે'

ત્યારે મલિકજી કહે કે, "મારી કેટલીએ અરજીઓ નકામી ગઈ હતી એ સખા કેટલી તે મને યાદ નથી પણ હું ન જૂનતો હોઉં તો વીમેક વાર અરજી કરી હતી એમ મને યાદ છે પણ છેવટે મારી અરજી મજૂર થઈ તે હું હિન્દુસ્તાનમાંથી ઓદિસ્યથી કવેકર પહેનો છું"

ત્યારે મે પૂછ્યું કે, "એવું શું શું છે કે જેથી આવી સખ્તાઈથી, કડકાઈથી એ લોકો પરીક્ષા કરે છે?"

તો કહે, "એ લોકોના નિયમો એના છે કે જેની મેવા કરતા હોધએ, (જેમ કે દરદીની સેવાનું કે શિક્ષણનું કોઈ કાર્ય હોય), તેનાથી કોઈ જાતનું જૂદી રીતે વર્તન ન થાય'

તેનો એક દાખોનો એમણે આપ્યો

હમણા કહે ઓરિસ્સામાં દુબકાળ કે એવું હતું ને કવેકર લોકો ત્યા સરીખ લોકોની દુર્ભિક્ષ પીડિત લોકોની મદદે ગયા મલિકજી પણ તેમાં હતા પોતાના વર્તન પરત્વે કવેકર સપ્રદાયના સેવકોની કડકાઈ કેટલી હતી તે તેમણે આમાંથી જણાવ્યું, કહે કે એમાં એક મહેન હતા યુરોપિયન, પણ એ કવેકર પર પરાના સખ એને બિચારીને આપણે ત્યાની જલ્દ ખમર નહીં નવા નવા આવેના હરો અને ઓરિસ્સામાં તે વખતે કાર્ય મળે નહીં.

શાક નહીં, ભાણ નહીં, જે હોય તે સૂકું ખાવાનું
સાવ સૂકું ! આથી એ બહેનને એકદમ એનેમિયા
થઇ ગયેનો છેવટે બેચાર જણાએ એને કહ્યું કે
ભાણ ભાણ નહીં શાક નહીં, તો કાંઈ નહીં તો
લીંછુનું પાણી બેઇએ તો એ લોકોએ કહ્યું કે,
એ તો ખરૂં, પણ આપણે જેની સેવા કરીએ એની
પામે તો લીંછુ નથી ! તો આનાથી લીંછુ લેવાન
નહીં '

‘શાય શુ ત્યારે ?’

તો પછી કહે કે એ ખરું તો અત્યારે અહીંથી
તો એને મુકન કરીને બીજી જગ્યાએ મોકલીએ-
કનકતામા ધણુ કરીને-ત્યા જન અને ત્યા તમિલન
સારી કરે પણ આહી તો એને લીંછુ આપીએ
એટને પછી અહીં બધી મોકલણુ કરવી પડે અહીં
તો દુષ્કામ છે ગરીબો પીડિત છે એની વચ્ચે
મારે રહેતું હોય તો મારો ખોરાક રહેણી કરણી
જૂદી હોય અને જેની સેવા કરવા આવીએ એની
પાસે સગવડ ન હોય તો મારાથી લેવાય કેમ ?

આ એની કવેકર સપ્રત્યક્તી કસોટી અને
એ કસોટીમા મરિનક-૭ પાસ થયા-એટલી અરજીઓ
પછી-અને આપુ જીવન એમણે એ રીતે માળુ

તેમના આમ સિમના જવાના પ્રસંગ સિવાય
બીજી કેટનીયે વાર ત્યારે મળીએ ત્યારે આવી વાન
પૂછ કે, સહી અને સત એમાથી હિંદુસ્તાનમા
સહી લોકો તમે જે જોયા એમા સર્વિશ્વ તમને ક્યા
લાગ્યા ? સર્વિશ્વ એટને બધી રીતે-અતરંગાલ
સત વિરે પણ પૂછ તો એમના અતુલનમાથી
સિધ્ધમા જે આવ્યા હોય લખનૌની આસપાસ જે
આવ્યા હોય, એની વાત કરે અને ક્યારેક વળી
પૂછ કે, ‘આ બધુ જે સહી સાહિત્ય તમે વાચ્યુ
એ સાહિત્યમાં શ્રેષ્ઠ તમને કયું લાગ્યું ? કયો ગ્રંથ ?’

એ તો હું અત્યારે જૂની મગો છું, મય
કે એ કારણ કે હું નોંધ તો કરું નહીં, પણ મને
રસ હતો એટલે પૂછ એ માણુમે એટલું બધું
જેનેતું, એના એવા માણુસોને મળેના, કે જેની
કંઈ આપણને કદરના આવે નહીં પણ એ વાત

કરે ત્યારે આપણને ખબર પડે કે આ જીવતો માણુસ
છે, એ સત તરીકે, સહી તરીકે જીવતો માણુસ છે
એમ લાગે એટલે પછી આ પથ ભેદ, ને આ ભેદ,
ને એ ભેદ એમને ફેલી રીતે સ્પર્શ કરે ?

જૂનાગઢ જય ત્યારે હું મદિલકજીને પૂછ કે
“તમે અહીં આવો છો ત્યારે જૂનાગઢ જાઓ છો,
ખરું ? તો કહે કે, ‘જુઓ ! ત્યાં જે પેના નીનલાઈ
ને ધીરુલાઈ ને એ કામ કરે છે અને એ કામમાં
આપણે જઈએ એટને ‘સ્વાયતન’ કે જે કાંઈ સ રચાએ
છે એમાં કંઈ ઉપયોગી થવાનું”

એવી એમની રીતિ

એટને એમણે જીવન એમનું તદ્દન જાળ કે
અર્પિત ન કર્યું હોય ! આ તો બાહ્ય વ્યવહારથી
આપણે જેટલું જાણી શકીએ અને કહીએ એટલું
કહેવાય પણ ખરો માણુસ તો એ છે જે જ્ઞાન, કર્મ,
બકિત અને સાધનાને મૂળી રાખે અને સૌની સાથે
સાકળી રાખે

અને એમની સાધના એટને સદૃશ એ પ્રતાપ
ભાઈ ઉપાધ્યાયે દમણી બરાબર કહ્યું છે એ યાત્રિક
સાધનામા માને નહીં એ વાન સાચી છે ટાગોરના
સ નિધાનમા રજા હોય, માધીજના પરિચયમાં આવ્યા
હોય, એ યાત્રિક સાધનામા ફેલી રીતે બધું બેસના
થઇ શકે ? થઈ શકે જ નહીં સાધના ખરી પણ
સાધના તો અદરથી ઉગે એ પ્રમાણે વરતવુ અને
બહાર વરતવુ એ પ્રમાણે અદર રહેવુ એ ઉપર
કોઈ લાકપિછોડો નહીં એતું નામ સાધના ! એ એમના
જીવનનું રહસ્ય હતું.

એથી છેલ્લે છેલ્લે દમણા જ્યારે મે સામયક
કે મદિલકજી અમદાવાદ આવેલા તે દિવસે મારી
તબિયત ઠીક ન હતી અને હું અનેકાંત વિહાર મા
હતો અને પ્રતાપભાઈ ટોલિયાએ કહ્યું કે ચાચાજી
આત્રમમાં આવ્યા છે પ્લેનમાં આવ્યા છે અને પ્લેનમાં
તરત જવાના છે કારણ કે હવે એવા ખીમાર છે કે
ફરી અહીં આવી શકે એમ લાગતું નથી અને
એમના બધા જ જીનુયાથીઓ ને પરિચિતો મુબબજી
શકે નહીં, માટે સૌને દર્શન આપવા એ અહીં

આપ્ત છે એવી મારી કલ્પના છે' ત્યારે મને થયેતુ કે કેવા અત્યુત માણસ !

હવે એમ કલ્પના કરો કે જ્યાં આશ્રમમાં ધણી વાર પોતે આવ્યા હોય ત્યાં જે બધા લોકો પરિચિત હોય એ બધાને ખીમારી વખતે મુખર્ષિ જવાનું મન થાય પણ એ તો બારે પડે ! એ કરતા પોતે એવી તબિયતમાં અહીં અમદાવાદ આવ્યા ! અને પછી રત જ થોડા દિવસમાં તો તેમનું અવસાન થયું "

આ એક એવો માણસ કે જેમના વિષે આપણે એમ કહી શકીએ કે આપણે જેના પરિચિત હોઈએ એવો એક સૂફી સત. એટલે જૂના વખતથી આપણે ત્યાં જે પરપરા છે તે ખરા સૂફી લોકો આવા હોય

હું ધણીવાર મસ્તિકાંતને પૂછતો કે તમે સૂફી લોકો જે લખનૌની આસપાસ ખતાવેલા કોઈક અમુક જગ્યાએ આશ્રામી આસપાસ ખતાવેલા તો તે બધા કયા પ્રકારના, કયાના ?

તો તેઓ કહે, "એમાં મુસલમાનો પણ હોય છે હિંદુઓ પણ હોય "

પણ આ બંધોને સૂફીઓનો એમનો વારસો તે સ્વત સિધ્ધાંતી * પોતે સિધ્ધાંતી ઉપર સરહંદના ડેરા ઇસ્માઈલિયાનમાં જ મેલા અને રહેલા એટલે સિધ્ધાંત ધરાવતી જે સૂફીઓ આવે તો એમનામાં હોડોહાડ ઉતરી ગયેલા અને વધારામાં એ કે તેઓ ટાંગારને ત્યાં રહ્યા અને ટાંગારને ત્યાં રહ્યા એટલે પછી ટાંગારની જે કલ્પના ધર્મ વિશેની, અધ્યાત્મ વિશેની, એ બધી એમનામાં આવી એ પછી ભાષા કવિતા એ તો એમનામાં હતી એટલે હમણાં અહીં જે ભજનોમાં ગણાયુ તેવું એ માણસનું આખી જીવન અર્પણ જ દેખાય આવા માણસ જીવનમાં એકવાર પણ આપણને મળ્યા હતા તો કૃતકૃત્ય !

એકવાર એક કે કોનેજા-અમદાવાદમાં એમનું ભાષણ શા વિષે એ મને ખબર નથી, પણ

* જુઓ મસ્તિકાંતનું જ અંગ્રેજી પુસ્તક "Divine Dwellers in the Desert" જેના ગુજરાતી અનુવાદ મેં જોયેલા કેટલાક રહસ્યવાદી અને શિર્ષકથી 'પ્રજુદ જીવન (૧૯૭૦) માં આવી રહેલ છે

—સપાદક

અંગ્રેજીમાં બોલના હતા હું સામે બેઠો હતો એટલા માટે કે કાનને જ્યાં સંભળાત હવે મસ્તિકાંત જ્યારે બોલતા ત્યારે દેખનારા માણસો મને કહેતા કે તેઓ આખો મીચીને જ બોને છે એને એ વખતે પણ કોઈએ જોયો ને કશું કે એમની આખો મીચાયેલી જ રહે છે

આખો મચાયેલી એટલે અત્યુત યશને આમ એ બોલતા આવા માણસને વિશે આપણે શું અત્યારે વાદ કરીએ ? એટલું જ કહી શકીએ કે આપણે પોતાની જાનને વિચાર કરીને પૂછીએ કે આ દિશામાં આપણે શું છીએ ? આજે તો આઠની જ વાલ મુખ્ય છે

અને આ જે ભજન સંજ્ઞાયુ છે—દિવિ કુમાર રાયનું કે ઈંદિરાદેવીનું—મસ્તિકાંતનો ભાવ રજૂ કરતું કે—

"હસ રૂપ નહીં, ઉત્તર રૂપ સહી,
હમ જાતે હૈં ફિર આવે ગે ..."

—એ જુઓ કે શું છે ? આ રૂપમાં નહીં તો તે રૂપમાં આપ દેશમાં જે અધ્યાત્મ કહેવાય છે, અત્યારે તો શાબ્દિક અધ્યાત્મ છે પણ ખરું અધ્યાત્મ આ છે જે માણસ અંતર પ્રતીતિથી એમ બોને કે, 'આ નહીં તો તે' આપણે આવવાનું તો છે સમ્પ્રદાય અનનવા રૂપે મૃત્યુ નથી અમૃત છે તે તમના અધ્યાત્મને મુકવે છે તેમના એ જ મારો અને ભાવનાઓ એ તો એમની સાથે મર્ધ પરતુ આપણે આજે એમના નિમિત્તે બધા રનેલીએ મત્યા તે સાર થયું આમાં અત્યારે કાણ કાણ આવ્યા છે એ મધાને નથી જાણતો બનનભાષી સાથે બેઠા છું જ્યોતીનાન આચાર્ય જેવા રનેલી પણ અહીં આવેલ છે આમ આ નિમિત્તે આપણે આજે એકમ થયા અને એક બીજાને ઓળખ્યા મસ્તિકાંતના નિમિત્તે આપણે મત્યા છીએ એને આપણે ખીનું કાર્ધ નહીં તો આપો સ ભાવ લઈને જઈએ છીએ એ આજના મિત્રનનું મોટું રહસ્ય છે, તાત્પર્ય

(પૂ મસ્તિકાંતના દેહોત્સવ પગીની તેમની અને ગુરુદેવ રતીન્દ્રનાથ ઠાકુરની બંનેની જ મજાતી તેમજ મસ્તિકાંતના માનુશીની પુણ્યતિથિ—૭મી મે ૧૯૭૦ના રોજ, સરિત્કે જ અમદાવાદ માં અજલિ અર્થે મંગેલા સાધકો વચ્ચે આપેતું પ્રવચન અનુનેબન-સંપાદન માં પ્રાપ્ત જ રાહિત)

પરમ પૂજ્ય ચાચાજી તો અમારે મન માતા-પિતા-ગુરુ-ચક્રીવ જે ક્યો તે હતા. (‘હતા’ કહેતાં મન ચાલતું નથી. કારણ કે તેઓ આજે ભલે દુર દેહે આપણી વચ્ચે નથી. પરંતુ તેઓશ્રીનો પવિત્ર, પ્રેમાળ આત્મા તો કદાચ આપણી સાથે છે જ અને એ રીતે તેઓ સદાય અમારા માતા-પિતા-ગુરુ-ચક્રીવ છે જ અને રહેશે.) તેઓનાં સંસ્કરણો લખવા મેલું, તેઓશ્રીએ અમારા પર જે મહદ્ ઉપકારો કરેલા છે એની ગણતરી કરવા હાથ, તો એનો પાર આવે એમ નથી અને ભક્તકવિ આનંદધનજીની માફક દિલ મૂંઝવણ અનુભવતું બોલી બેઠે છે કે “કીન કીન ગુણ ગાઉં તિહારે.”

અરજુ. આજે તો પરમ પૂજ્ય ચાચાજીની સાથે થોડા દિવસ રહેવાનું અને તેઓશ્રીની ચહકિચિહ સેવા કરવાનું સફળાગ્ર પ્રાપ્ત થયું એની જ વાત કરું.

ચાચાજીની તબિયત ૧૯૬૯ના સપ્ટેમ્બરથી જ નરમ જણાતી હતી. ગમે વર્ષે છેલ્લે છેલ્લે અમારે ત્યાં આવ્યા ત્યારે ચાચાજીના કાનમાં સખત દુખાવો થતો હતો અને ગળામાં મણ તકલીફ જેવું જણાતું હતું.

ત્યાર બાદ ૧૯૭૦ના જાનેવારીની શરૂઆતમાં અમને એવા સમાચાર મળ્યા કે ચાચાજીને ગળામાં કેન્સર જેવું જણાય છે! એટલે અમને ચિંતા થવા લાગી અને તેઓશ્રીને મળવા કુ ૧૪મી જાનેવારીને રોજ મુંબઈ ગયા. ચાચાજી તે વખતે જુદું હતા. ત્યાં હું તેઓશ્રીને મળ્યો બોલવામાં તકલીફ પડતી હતી અને અવાજ ધીમો નીકળતો હતો. તેઓશ્રીને જોઈને મન ભરાઈ આવ્યું. ચાચાજી મારા વાંસા પર ધાપ ફેરવતા ફેરવતા બોલ્યા

‘અચ્ચા, અભરાચા જેવું નથી. હજી દાકતરોએ છેલ્લું નિદાન આપ્યું’ નથી. દિલ્લીના જે તણ

મોટા દાકતરોએ મને તપાસ્યો છે અને તેઓ હજી નક્કી કરી શક્યા નથી કે મને ગળામાં શી તકલીફ છે. કેટલાક લેખિયે ઉતાવળમાં અને મારા તરફની લાગણીને લીધે વાત ફેલાવી છે અને બધાને ચિંતામાં મૂકી દીધાં છે. તમે ચિંતા કર્યો નહિ અને કોઈ તમને પૂછે તો એમ કહેજે કે ગળામાં તકલીફ જેવું રહે છે.’

પછી થોડીવાર અટકી જઈને ગળાના સમાચાર પૂછ્યા અને મને કહ્યું કે, બને તો આવતે માંહને હું તમારે ત્યાં આવી જઈશ.

મેં વિદાય લેતી વખતે તેઓશ્રીને પ્રણામ કરી કહ્યું : “ચાચાજી, મારી સેવાની જરૂર હોય તો મને જરૂર બોલાવજો. આપ કયાંય પણ હશે ત્યાં હું આવી જઈશ.”

ચાચાજી બોલ્યા : “જરૂર. તમે મારા ખાનખાં છો જ. એવું હશે ત્યારે હું જરૂર તમને બોલાવીશ.”

પછી તો ચાચાજીની તબિયત ભગડતી ગઈ. અમે પગ લખીએ, પણ ચાચાજી લખાંદે કે મને સાડુ છે એવું હશે તો જણાવીશ. ૫મી ચાચાજી ચેમ્બુરમાં ડોક્ટર કુલવરને ત્યાં રહેવા ગયા ઉપનાતાળાં મુ. શ્રી સુધીલાબેન (માણીમા) ચેમ્બુર ગયા હતાં તેઓ ત્યાં જ રહ્યાં હતાં. તેમણે રજની માર્બને દિવસે અમને પત્ર લખી જણાવ્યું કે, “ચાચાજીની તબિયત ચિંતાજનક છે. ચાચાજી તમને બોલાવે ત્યારની વાત ત્યારે, પરંતુ મને અંદરથી તમને લખવાનું મન થાય છે કે એકવાર આવીને ચાચાજીને જોઈ જાઓ તો સાડું. ભલે એમાં સાડું ફેડાડાપણું હોય, છતાં મને જે વાગે છે એ તમને લખું છું, નહિ તો પાછળથી આપણને કોઈ ખુરખાં કહેશે.”

મુ. માણીમાનો પત્ર મળતાં અમે ત્રણે મુંબઈ ગયાં. ત્રણેક દિવસ રોજામાં. પૂ. ચાચાજીની જંબીર તબિયત જોઈ જારે અમીન બની ગયાં. પરંતુ ત્યાં

રહીને ચાચાજીની કશી સેવા થઈ શકે એમ નહોતું. કારણ ચાચાજીની નાન્યુકે તબિયત અનુસાર ડો કુલ્લર તેમ જ ચાચાજીનાં ભત્રીજા શ્રી સરલાબહેને બધું ગોઠવી દીધું હતું માત્ર અમદાવાદ હરિજન આગમ માંથી કલા શિક્ષક મુ દત્તુભાઈને ત્યાં રહેવાની અને ચાચાજીની સેવા કરવાની પરવાનગી મળી હતી.

ચાચાજી ખૂબ જ નબળા પડી ગયા હતા ક્યો ખોરાક લેવાતો નહોતો. જાણીની એકે ચમચી પણ લેતાં તરત ગળામાં ખરખર અવાજ થવા લાગતો અને કફ વાટે બધું નીકળી જતું કફ એવો થીકસે નીકળતો કે નરમ મચ્છરદાની જેવા કપડાનાં (દવાખાનામાં ધા પર લગાડવા માટે વપરાય છે) એવા જળીદાર કપડાનાં) કટકા વડે લૂછી લેવો. પડતો હતો આ માટે ત્રણેક ઈંચ લાંબા-પહોળા કટકા તારા પ્રભાસમાં દરરોજ તૈયાર કરી રાખવા પડતાં કોઈવાર કફમાં મેલા લોહી જેવાં ગળદાં પણ નીકળતો.

ચાચાજીની પાસે દિવસે ૧૧ થી સાંજે પાંચ વાગ્યા સુધી સરલાબહેન રહેતાં અને ત્યાર પછીનો બધો વખત ડો. કુલ્લર અને દત્તુભાઈ સભાગતા તે વખતે મુ જુદુબહેન પણ ત્યાં જ હતાં, તેઓ આવ નાર લોકોને જોતાં અને પહેરેગીર જેવું કામ કરતાં કોઈ ચાચાજી પાસે વધુ વખત બેસે નહિ અથવા જ્યારે જ્યારે ચાચાજીની રૂમમાં જાય નહિ એ બધું જુદુમહેન જોતાં ડોક્ટરસાહેબનાં ધર્મપત્ની વીશીત્રબેન ભક્ત હૃદયના બહેન છે તેઓ ભક્તિભાવથી રસોઈ વગેરેનું કામ કરતાં અને માત્ર વહેલી તવારની ચા લઈને ચાચાજી પાસે જતાં અને પ્રસાદ કરીને બહાર નીકળી જતાં પછી આખો દિવસ કદી ચાચાજી પાસે જતા નહિ પણ હૃદયસંવરે ચાચાજીના ચિંતનમાં જ કૂમેલા જણતાં.

અમે ૨૮મીએ પાછા ફર્યાં મને થયું કે, ચાચાજી પાસે રહેવાનું નથી અને તેઓની સેવા થઈ શકતી નથી. આનું ખૂબ દુઃખ મનમાં થવા કરતું હતું. અમ તેઓશ્રીને થત લખતાં તો હત્યાં જ પૂજ્ય ચાચાજીની તબિયત ખૂબ જ જલ્દી હતી છતાં તેઓશ્રી પર આવતા પત્રો તેઓ અચૂક સાંભળતા કે વાંચતા

અને પત્રોના જવાબ લખાવતા અને છેલ્લે તહી તો પોતે જ કરતા.

મારા એક પત્રમાં તેઓશ્રીએ લખાવ્યું કે, “તમારી ઈચ્છા અહીં આવવાની થાય છે પરંતુ હું જ્યારે તમને લખું ત્યારે જ આવવાનું કૃપા કરી રાખ્યો છું જરૂર તમને લખીશ.”

છતાં મારું મન માનતું નહોતું છેવટે તો છમી એપ્રિલની સવાર અમને થયું કે, ચાચાજી બોલાવે ત્યારની વાત ત્યારે પણ મારે ત્યાં જવું અને બસે તેઓશ્રીની સેવા કરવા ન મળે તો સુવારસાંજ દર્શન તો કરી આવવાં આમ વિચારી હું સવાર મુબઇ જવા નીકળી પડ્યો.

ચેમ્બુર જઈને દત્તુભાઈને મળ્યો તેઓ મને એકાએક આવેલો જોઈને તવાઈ પામી પૂછવા લાગ્યા “તમને મેં ગઈકાલે પત્ર લખ્યો એ મળ્યો હતો?”

મેં કહ્યું “ના હું તો ટપાલની રાહ જોવા વિના જ વહેલી સવારે નીકળી પડ્યો.”

દત્તુભાઈ કહે ‘ચાચાજીએ મારી પાસે ગઈ કાલે પત્ર લખાવીને તમને અહીં લોકો દિવસ રહેવા જ બોલાવ્યા છે સાડુ થયું તમે આન્યા.”

પછી પૂજ્ય ચાચાજીને મળ્યો બધું જ નબળા પડી ગયા હતાં મને જોઈને ખૂબ જ ધીમે અવાજે મારા વાસા પર હાથ ફેરવતા ફેરવતા બાંધ્યા ‘તમે એકલા જ આ જા છો કે પ્રજા અને એમના બા પણ આ વ્યાં છે?’

મેં કહ્યું ‘ચાચાજી હું એકલો આ જા છું અને આપ કહેશે ત્યાં સુધી રાકાવાની ગણતરીએ આજે.’

ચાચાજી ધીમે અવાજે કહે ‘દત્તુભાઈ પાસે બધું સમજ લેજો જેથી તમને સત્યતા થાય.”

આમ છું પૂ. ચાચાજીની સેવામાં જોડાઈ ગયો ખાખ કરીને સતનો સમય જાળવવાનો હોય એમાં રાતે ૧૦થી ૨-૩૦નો સમય ડો કુલ્લર અને દત્તુભાઈ બેસતા અને ૨-૩૦ થી માર બેસવાનું થતું.

કનુભટ્ટેન પણ મારી સાથે જોડાતા. ડૉ. કુલવર તો એ જ ઓરડામાં સૂતા. જેથી ચાચાજીને તકલીફ નેનું લાગે કે ડૉ. કુલવર તરત જ જાગી જઈ ચાચાજીની સેવામાં કાનર થઈ જતા, ખરેખર. ડૉક્ટરસાહેબ ખરે પચે પૂ. ચાચાજીની સેવા રાત દિવસ કરતા હતા. તેમના બે દવાખાનાં પણ મહિનાથી બંધ જેવા જ રહેતાં. તેઓ લગભગ બધા વખત ચાચાજી પાસે જ રહેવાનું રાખતાં.

ચાચાજીનાં ભગીજી સરલાભટ્ટેન પણ ચાચાજીની સેવામાં તનમનથી લાગી ગયાં હતાં. મુ. વિમલાભટ્ટેન સેતલવાડ રોજ સવારથી સાંજ સુધી રહેતાં દુગુભાઈની સેવા તો અદ્યુત કપેવાય ડૉક્ટરસાહેબનો ધણીખરો ભાર તેમનાથી હળવો થઈ જતો અને અને પણ ઠીક સહારો મળી જતો હતો.

પૂ. ચાચાજીની પીડા અસહ્ય હતી. રાત બહુ ભારે જતી. બંને પ'ખા પૂરી ઝડપે સતત ફર્યા કરતાં એ પરથી સહેજે ખાશ આવી શકતા કે ચાચાજીને કેવી અગન બળતી હશે! પરંતુ ચાચાજીએ એક પણ દિવસ મોં પર પીડાનું એક ચિહ્ન દાખવ્યું નથી કે પોતાની પીડા માટે બેચેની કે હુકાર દેખાડ્યાં નથી બહુ ઘાતિથી મોનભાવે સહન કર્યું જતા હતા. છેલ્લે સુધી બાવરમ સુધી ટેકો લઈને જતા અને રનાન વચેરે પતાવતા. સંકોચ અને મીઠની સેવા ઓછામાં ઓછી લેવાનો આગ્રહ પદે પદે વર્તાઈ આવતો હતો.

મારે જ્યારે ચાચાજી પાસે ભેટવાનું થતું ત્યારે હું ધીમા અવાજે બગનો ખાતો અથવા હરિઃ ઝં ની ધૂન ગાતો પૂ. ચાચાજીને એ ગમતું.

આ દિવસોમાં પૂ. મોહન, પૂ. સતજી ગુલાવ-સિંહજી પણ ચાચાજી પાસે આવી જતા હતા. તેઓનાં મુખ પર પૂ. ચાચાજીની તબિયત જોઈને કેવી બળી રતા વ્યાધી ગઈ હતી એનો ફોટો એક ભાઈએ કેમેરામાં આબાદ ઝડપી લીધો છે.

સોમવાર તા ૧૩મીએ પૂ. ચાચાજી વધારે નખવા જણાતા હતા. નખ કાળા થઈ ગયા હતા. આંખની આસપાસ ધણી કાળાશ વર્તાતી હતી, શ્વાસ

લેવામાં પણ તકલીફ પડતી હતી. ડૉ. કુલવર વચે વચે થોડો ઓકિસજન આપતા પરંતુ ચાચાજીને એથી જલરામજી નેનું લાગતું અને ઓકિસજન ન આપવાનું મુલવતા.

સોમવારની રાત ઘણું બેચેનીમાં ગઈ. રાતે ૨-૩૦ વાગ્યા પછી મારે બેસવાનું થયું. ચાચાજી બેચેની અનુભવતા હતા. સુવાણું નહોતું એટલે ટેકો લઈ બેસતા. બહુ ઊંડા ઊંડા ગયેલા જણાતા હતા હું ધીમે સારું ઘરિઃ ઝંનેા જાપ જાપનો ચચા-જીના વાંસા પર હળવેથી લાપ ફેરવતો હતો. ચાચાજી બહુ ઠડુલામરી નહોતે વચે વચે જોષ લેતા, શ્વાસ લેવામાં તકલીફ જણાતી હતી ચાચાજી જરૂર હોય ત્યારે જ એકાદ બે શબ્દો બોલતા અથવા સૂચવતા તેઓ પોતાના શરીર તરફ આંગળી ચીંધી મારી ભણી બાળકની ચાફ્ફ જોઈને બોલ્યા :

“વચો વચત, હે રામ !”

પછી તકિવાને અંટોલીને સૂતા. જ્યાં સૂતા ત્યાં ઊભીને કહે : “હુ ક્યાં છું ?”

મેં કહ્યું “ડૉક્ટર કુલવરને ત્યાં”

ચાચાજી નૂટક, ઘોષણા અવાજે કહે “મને શ્વાસમાં તકલીફ લાગે છે ડૉક્ટરને બોલાવો.”

ડૉક્ટરસાહેબ આમ તો બહુ સચેત રહેતા. એટલે અમારી વાત સાંભળીને મને કહે . “મુકુલભાઈ, ચાચાજી શું કહે છે ?”

મેં કહ્યું : “ચાચાજીને શ્વાસમાં તકલીફ પડે છે એટલે આપને બોલાવે છે.”

ડૉક્ટર જાહેન તરત જ બેઠા લઈને ચાચાજી પાસે આવ્યા અને બાળકને વહાલા કરતા હોય એમ ચાચાજીને નજીક લઈને કહે. “ચાચાજી, થોડો ઓકિસ-જન આપુ કે ? ઠીક લાગશે” એમ કહી ઓકિસજન આપ્યો પરંતુ ચાચાજીને ફાલ્યું નહિ, એટલે આપવાનું બંધ ક્યું.

ચાચાજી આ જિમ્મટીમાં હોમિયોપથી સિવાય બીજી કોઈ દવા લેતા નહોતા. ડૉક્ટર કુલવર પણ એટલી જ નિષ્ઠાથી ચાચાજીની ઇચ્છા અનુસાર હોમિ-

યોપથીની દવા આપતા જેકે પોતે એમાં બહુ માનતા નહિ, પણ ચાલાજના આગ્રહને માન આપતા

ચાલાજને તકલીફ જણતાં ડોક્ટરસાહેબે ચમચીમાં દવા કાઢી આપવા માંડી

ચાલાજએ ઈશારાથી પૂછ્યું. “આ યુ છે ?”

એટલે ડોક્ટર કુચવર પ્રેમભર્યા અવાજે બોલ્યા “ચાલાજ, એટલે વિશ્વાસ રાખજો કે હું આપને હોમિયોપથી સિવાય બીજી કોઈ દવા નહિ આપું.”

એટલે ચાલાજ દવા પી ગયા,

પરંતુ તકલીફ વધતી જતી હતી સ્ક્રાપ્લેક વાગ્યે ચાલાજ ધીમે અવાજે ડોક્ટરસાહેબને કહે “મારે જનુ પડ્યો છે (વિમાન) આવનાર છે બચવા (child = ફિસ્ત) મને લેવા આવનાર છે ૧-૩૫ વાગ્યે છે આવશે.”

એ સાંભળીને જરા ધસતા ધસતા ડોક્ટરસાહેબ કહે “ચાલાજ, એ છેવેન તો ચાલ્યું ગયું. હમણાં પોસ્ટાલસુ થઈ ગયા હું તો ઈચ્છું છું કે બચવા તમને લેવા ન આવે તો સાડુ.”

ચાલાજી ઊઠી આખો વડે જોતા જોતા પડી રહ્યા

ચારેક વાગે ડોક્ટર જરા બહાર ગયા, એટલે ચાલાજ ઈશારો કરીને કહે કે, મારે બાથરૂમમાં જવું છે એટલે હું એમને પકડીને બાથરૂમમાં લઈ ગયો ત્યાં તો દંતુભાઈ પણ આવી ગયા ડોક્ટર એમને જગાડ્યા હતા

પછી ડોક્ટરે ચાલાજને કહ્યું “ચાલાજ, થોડી ચા પીશો ?”

ચાલાજએ ઈશારાથી સમજ પૂછ્યો, એટલે ડોક્ટર કહે “હજી સવાર ૪૫ છે પણ થોડી ચા પીશો તો કીક લાગશે.”

ચાલાજએ હા કહી એટલે ચા જનાવવા જુલુબહેનને કહ્યું

વી ચીપહેન ચા લઈ આવ્યાં ચાલાજએ થોડીક ચા પીધી પછી ડોક્ટર ચાલાજનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ નાંદી તપાસતા રહ્યા, ડોક્ટરે મને ધીમેથી કહ્યું. ‘મુકપભાઈ, ધીમે ધીમે હરિ. હં બોલો.

એટલે મે ધીમે અવાજે હરિ હં ની ધૂન બોલવા માંડી.

તા ૧૪મી એપ્રિલની સવાર થઈ.

પાંચેક વાગે ડોક્ટરે દંતુભાઈને ઘાસે બોલાવી જબીરતાથી કંઈક કહ્યું એટલે દંતુભાઈ ગયા, થોડી વારમાં નાહીને આખા આમ તો રોજ અમે બધા સાત વાગ્યા પછી નાહવાનું રાખતા. પાંચે ડોક્ટર સ્નાન કરવા ગયા આમ છએક વાગ્યા એટલે ચાલાજ કહે “મારે નાહવું છે.”

ડોક્ટર બોલ્યા “ચાલાજ, આપ બહુ અશક્ત લાગો છો માટે અમે આપને આજે પથારીમાં જ રાખી કરીશું.”

ચાલાજ કશું બોલ્યા નહિ, ચુપચાપ પડી રહ્યા જબરામસુ થતી હતી શ્વાસમાં તકલીફ લાગતી હતી ડોક્ટરે પરિસ્થિતિ જબીર જણાવીને બધે ફોન કરવા દંતુભાઈને સૂચના કરી

ધીમે ધીમે સરલાબહેન, મુ કી વિમળાબહેન સેતલવાડ વગેરે સ્વજનો, સ્નેહીજનો આવવા લાગ્યાં ચાલાજની તબિયત જબીર રૂપ પકડતી જતી હતી મને તો સોમ્મે ચાલાજની ઘાસે બેસીને હરિ હં ની ધૂન જ ચાલુ રાખવા કહ્યું.

ત્યાં તો સવારે ૮-૪૫ વાગ્યે ચાલાજએ બાથરૂમમાં જવાની ઈચ્છા બતાવી ડોક્ટર અને દંતુભાઈ એમને ટેકો આપીને બાથરૂમમાં લઈ ગયા ચાલાજ પેથાન કરવા બેઠા પણ ત્યાં જ ગભડી પડ્યા!

અમે બધાં જબરાઈ ગયાં. ડોક્ટર, દંતુભાઈ અને હું એમ ત્રણેય મળીને ચાલાજને હાથેથી પથારીમાં લઈ આવ્યા.

ચાલાજ એટલે જોડેજ જોડે લઈ આવ્યા બૂમ રડવાથી ચાલતો હતો ડોક્ટર વગેરેની આંખ પણ બંધી થઈ ગઈ હતી પણ જાન બાંધીને જોરથી હરિ. હં ની ધૂન અશ્રુ વહાવતો ગયા લાગ્યો આજુબાજુ સમાચાર ફેલાઈ ગયા પૂ ચાલાજની ઘડી ગણવા લાગી. સરલા બહેન તેમજ ચાલાજનાં અન્ન સ્વજનો, મુ. વિમળા-બહેન સેતલવાડ અને એમનાં કુટુંબીજનો, વી ચીપહેન, જુલુબહેન બધાં જ આંસુ સારતા પૂ ચાલાજનાં સરસુને

રપથી વદન કરવા લાગ્યાં આનુભાવુ રહેતો ભક્તિ-
ભાવવાળો સિંધીબહેનો આવી લાગ્યા અને બધા જ
મારી સાથે હરિ ઝંઝ ની ધૂન ગાવા લાગ્યાં.

આમ ૯-૩૦ વાગ્યા સુધી ચાલુ તો તે
પૂ ચાચજીએ બાંધ ઉપાડી એટલે ડોક્ટરે જવા
રેવરંદ થઈ પૂછ્યું “ચાચજી, શા પીધો?”

ચાચજી ધીમે બવાને કહે “સમઠો ચાપ
પિવાવ.”

પૂ ચાચજી પાછા ઘોડામાં આવેશે એવી
કેઈએ કંપના કરી નહોતી ડોક્ટરે પણ આજા જોડી
દીધી હતી પરંતુ ફરીથી અમ ચાચજીને બોલતા
સાંભળીને ડોક્ટરસાહેબ ઉમળકાથી બોલ્યા “ચાચજી,
આપે અમને મધાને આપી જિંદગી (ચાલ) શાઈ છે
આ બધાને શા (ચાલ) પિવડાવવાની આરામાં થી
તાકત છે?” એમ કહીને ચાચજી માટે શા મૂક-
વાનું અને સોને પણ શા પિવડાવવાનું ડોક્ટરે લેસી-
પોલેને-જંદુમહેને સુચવ્યું.

પૂ ચાચજીને પાછા ઘોડામાં આવેલા જોઈ
સોને નિરાંત અનુભવી બન ધીમે ધીમે સો વિષ
રાઈ ગયા.

આમ અગિયારક વાગી ત્રણ આનુભાવુનાં.
રેવજનોએ મળીને ડોક્ટરના કુટુંબને, ડા જનવાન-
દાસન, દત્તુભાઈને મને તેમ જ અન્યજનોને જમાડ્યાં.

બધા જમી કરીને બેઠાં, ત્યાં તે બપોરે બાર
લાગ્યા પછી ચાચજી પાછા જ દ પડવા (Sinking)
લાગ્યા તારી ધીધી પડવા લાગી લોહાનુ દબાવુ પણ
ઘટવા લાગ્યું ત્યાસ પણ ખૂબ જોરથી સાથવા લાગ્યો.
ફરી પાછાં અમે બધા વિદાદમાં ડૂબી ગયાં.

વિમળાગૃહેન સેતલવડે મને પૂ ચાચજી પાસે
બેસી ભજનો ગાવા કહ્યું.

પૂ ચાચજીની અનિ જભીર હાલત જોઈ કું
કુખનો હતો ઈસ જેવ તેજ સડિત એવી કહીજીએ
ગાવા લાગ્યાં અને પછી મે “મ ગવ મ દિર ખોલો
દયામય” ભજન ઉપાડ્યું આખું ભજન દદબર્ણ
અવાજે ગાયુ પછી મે ભજનની આ લીટી ફરીને
ગાઈ (તે વખતે મારા મનમાં એક ભાવ બિહારો
હતો કે પૂનઃ ચાચજી આ જ રીતે ઘમણીયા છે.)

“નામ મધુર તવ રટથો નિરતર,
શિશુ સહ પ્રેમ ખોલો;

દિવ્ય તુષાતુર આંખો ખાળક,
પ્રેમ અમી રસ ટોળો,
દયામય! મગલ મંદિર ખોલો...
શિશુને ઉરમાં હોયો હોયો,
દયામય! મગલ મંદિર ખોલો!”

આમ ઉલ્લીલીટી બોલુ છું ત્યાં તે પૂજ્ય ચાચા
જીએ ખૂબ જિ પ્રેમ સાસ લીધો અને આ જગતમાંથી વિર
વિદાય લીધી તે વખતે બપોરના પોણાત્રણ લાગ્યા હતા.

બધા જ રડી પડ્યાં સૌ વધાવા પૂનઃ લાના
જીને વળગી વળગીને પ્રભુપ્રમ કરવા લાગ્યાં પછી તે
હરિ ઝંઝ ની ધૂન ગાવા લાગી ભાવિક સિંધી બહેનો
ભજનો ગાવા લાગ્યાં.

સાંજ સુધીમાં અસખ્ય રનેલીજનો, રવજનો,
ભકતજનો પૂ ચાચજીનાં અતિમ દર્શને આવી
પતંગલાં અને સિંધી ભકત બહેનોએ રમયાનવાત્રામાં
આગળ ચાત્રી ચાલતાં હરિ ઝંઝ ની ધૂન, અન્ય
ભજનો ગાવા માંડ્યાં બાઈઓ, બહેનો બધા જ
રમવાને આનાં રમયાનમાં પણ નામ રમરમ અને
ભજનોથી વાતાવરણને ભરી દીધું અને પૂ વધાવા
ચાચજીને અગ્નિસંસ્કાર આપવામાં આવ્યો આપણા
ચાચજી વિશ્વત્યાપી બની ગયા સોના દિલ ભારે હતાં
પણ જાણે ચાચજી અદર કરેલા નહિ હોય.

“બરવાઓ, રડે નહિ કું તમારી સાથે જ
છું જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં કું છું જ્યાં ગરીબને માટે,
કું ખીને માટે, નિરાપારને માટે, અન્ય ધર્મીઓને માટે
સહાનુભૂતિ, પ્રેમ, કારુણ્ય, સમભાવ છે ત્યાં કું છું
મર્યાદાઓ, રડો નહિ કું તમારી સાથે જ છું.”

‘જિલ્લે અણી જુદી ગઈ’,
હસને જાતી સન્ધો જુદારે ॥
જુદા નહીં દૂર શદ્જોમે,
તો તો તેરે ઘસ વગલમે ॥
તો તો તેજ અણા હમજાયા,
મીતરમ ઓર માહિર મી ॥
જુદા નહીં મદિર મસ્જિદમે,
તો તો દરરીકે કું ત-દરદમે ॥
હસ દાદ કું તો દૂર કાના,
હસમે જુદા વસતા દે માંદે ॥

ગુરુદેવ અને સંસ્કૃતિ

ગુરુદયાલ મલિકકથ

અનુ. ૩ પ્રતાપ જ દોબિયા

ગુરુદેવ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર સંસ્કૃતિના એન્ટીઓના સમ્રાટ હતા જેની રીતે એક એટલી પોતાના દેશ અને જ્યાં પોતે હોય તે દેશની વચ્ચે પ્રેમનો સેતુ બાંધે છે, તેવી રીતે ગુરુદેવે પોતાના સાહિત્ય અને જીવન દ્વારા ભારત અને અન્ય દેશોની વચ્ચે પ્રેમનો સેતુ બાંધ્યો. સંસ્કૃતિ પણ એ જ કાર્ય કરે છે તે એક કરે છે—અનેક હૃદયોને, લોકોને, દેશોને, ધર્મોને, જીવનનાં વિવિધ પાસાઓને ! સત્યની જે અનેક બાજુઓ છે તેમની વચ્ચે સંસ્કૃતિ પ્રેમ સમય બાંધે છે.

પરંતુ આ સંસ્કૃતિ ઉ શુ ? ગુરુદેવના જીવનની છાયામાં રહીને અને તેમના સાહિત્યનો જે થોડો અભ્યાસ કર્યો છે તેને કારણે એવું લાગે છે કે જ્યારે પ્રકૃતિ અને માનવનો સમય થાય છે ત્યારે જ સંસ્કૃતિ જન્મે છે એ સમય થતા સંસ્કૃતિના સાધકને જીવનની એકતા, પૂર્ણતા, સમ-વ્યવસ્થાનો અનુભવ થાય છે એક વખત ગુરુદેવે આકસ્મિક વિશ્વવિદ્યાલયમાં પોતાના પ્રવચન પ્રસંગે એક સન્દેશો પ્રયોજ કર્યો હતો, જે બહુ લાગે છે કે, સંસ્કૃતિની સર્વશ્રેષ્ઠ પરિભાષા છે તેમણે કહ્યું હતું “Codence of comradeship” સમય ધો. ૭, બહુતનો ૭૬ ન્યારે જીવનની વિવિધ બાજુઓમાં એ ૭૬ સમાઈ જાય છે ત્યારે જીવન તો અવશ્ય રસમય થાય છે જ, સાથે સાથે સંસ્કૃતિના સાધકને પ્રેરણા પણ આપે છે.

પ્રકૃતિ—સૌ દર્શના પ્રેમી તો ગુરુદેવ જન્મથી જ હતા—કવિનો સ્વભાવ રહ્યો ને ! પરંતુ એ સૌ દર્શની પાછળ તેનો જે સર્જનહાર છે તેનો અને સૃષ્ટિમાં જે એકતાનું સૌ દર્શ છે તેનો અનુભવ થયો એક દિવસની વાત છે ગુરુદેવ ત્યારે ૧૬ વરસના હતા દરેરાજ તે સૂર્યોદય જોતા તે દિવસે પણ જોઈ રહ્યા હતા, અચાનક એવો અનુભવ થયો કે, “તેમની

આંખોની સામેથી એક પડદો હટી ગયો છે અને સૃષ્ટિના રહસ્યનું જે ઘર છે તેની અંદર તેઓ જઈ પહોંચ્યા છે.” અહીં એકતાના સર્વત્ર એકતાના તેમને દર્શન થયા આ અનુભવ પછી જીવનની એકતામાં એમનો વિશ્વાસ વધ્યો—સાધના દારા ! ઉપનિષદોનું તેમણે અધ્યયન-મનન કર્યું. સંસ્કૃત સાહિત્યનો ખાસ કરીને કાલિદાસના સાહિત્યનો—તેમના ઉપર ઘેરા પ્રભાવ પડ્યો વૈષ્ણવ ભક્તોનો, બાજીનો તેમના ઉપર અત્યંત પ્રભાવ પડ્યો, તેમજ અધ્ય-યુગીન સંતોનો પણ તે દિવસથી તેમણે એમ માની લીધું કે “કવિ તરીકેના તેમનો જે ધર્મ છે તે એ જ કે જીવનનું જે સામજ્ય છે, જીવનની જે એકતા છે, જે પૂર્ણતા છે, તેને નિધનિધિ રૂપેમાં લઘુકથાઓમાં, નવલકથાઓમાં, ગીતોમાં, નિમ્લેખોમાં તેઓ અસિખ્યકત કરે એમના આત્માને ઝોળખવાની, તેનો પરિચય કરવાની, આ એક યાત્રી જે ગીતાગ્રસિના કેટલાંય ગીતો જોતા ક્યારેક એવું લાગે છે કે, આ ગીત કદાચિત કોઈ વૈષ્ણવ ભક્તનાં ગીતો સાલત્યા પછી તો લખવાની પ્રેરણા એમને અદરથી નહિ ધર્મ હોય ? યાદ આવે છે એના બે ત્રણ ગીત કે જેમાં ગુરુદેવ કહે છે “નિરાશા જેવી નિષ્ફળતા જેવી વસ્તુ જીવનમાં કોઈ છે જ નહિ, જેને આપણે ‘નિરાશા’ કહીએ છીએ, ‘નિષ્ફળતા’ કહીએ છીએ, તેમાં પેતા કિમિયાગર પશ્ચર પોતાના કિમિયાથી આશાને છૂપાવી રાખે છે સ્ફળતાને છૂપાવી રાખે છે.”

x x x

એક વખત એક બાજેલ ભક્ત મળ્યા સવારનો સમય હતો મસ્તી બગી મસ્તી પહેનેથી તો કંઈ આવવાની ખબર આપતી નથી ! આખી રાત બિંધ લીંગી, એકતારો નીચો અને ગીત માતા લાગ્યા જેમ જેમ સુદર ગીત જામતું ગયું, તેઓ ગતા

ગયા અને નાચતા ગયા (આ બાજીતોની આ એક ખૂમી છે કે ને કંઈ તેઓ કહેના આગે છે તે તેઓ ગીત દારા કહે છે એ આત્માની વાણી હોય છે અને આત્માની વાણી તો સંગીત છે) તો ગીતના રૂપમાં તેઓ પ્રભુને પૂછે છે,-

“પ્રિયતમ ! કેટલી ય વાર એક પ્રસ પૂજનાનો વિચાર થયો છે પણ આજ સુધી પૂજનાની દિ મન નથી થઈ પણ આજે મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે જ્યાં સુધી જીવાન નહિ મને ત્યાં સુધી હું બંદી થી ખસીશ નહિ તો સાક્ષાત્ મારા સ્વામી ! જીવનમાં મને કેટલી યે વાર નિરાશા મળી, કેટલી યે વાર નિષ્ફળતા મળી મારા પ્રિયતમ, મારી પ્રવૃત્તિઓમાં અને મેં કેટલાય અશ્રુ વહાવ્યા ! આજ નવે પૂછુ છું, હે સર્વ ! મારા પ્રિયતમ ! કે મારા એ આંસુ ક્યા ગયા ?”

પ્રિયતમ એ ભક્તને જવાબ આપે છે -

“હમણું જ હું તારા પ્રભોને ઉત્તર આપીશ પણ હું જવાબ આપુ તે પહેલાં હું જ્યાં જિનો છું તે સ્થાન પર- મારી જગ્યાએ જિનો રહી જો કે તારા આંસુઓનું શું થતું છે

પછી તે ભક્ત તે સ્થાને ધ્રુવર સમક્ષ જિનો રહી પોતાની જિહ્વીનાં તે ક્ષેત્ર તરફ જુએ છે કે જ્યાં તેણે અગણિત વ્યાસુ વહાયાં હતા ત્યાં તેને કંઈ જ ન દેખાય એ વ્યાસુ પરિણત થઈ ગયા હતા કમલના ફૂલોમાં !

x x x

આવા પ્રકારના ભાવાર્થવાળા ગીતો જાણે કે આપણે એવું સૂચવે છે કે બાજીતોની અસર ગુરુદેવ ઉપર લણી પડી હતી

જેને એક વખત જીવનની પૂર્ણતાની પ્રતીતિ થઈ જાય તે કદાચી ડરતો નથી તે તો આલ્હો જ જાય છે આગળ ને આગળ જીવનની કોઈ એક બાજુને પકડીને તે એસી નથી રહેતો તે જીવનની

સિતિજને એક ઠંકણેથી પકડી નથી રાખતો તેની દૃષ્ટિ વિશાળ બનતી જાય છે, તેની સિતિજ રેખા વિસ્તૃત બનતી જાય છે. તેથી ગુરુદેવના સાહિત્ય પરથી એમ સમજાય છે કે “સંસ્કૃતિ એ “Ever enlarging horizon” સતત વિકસના સિતિજની રેખા છે સંસ્કૃતિની આ સિતિજરેખાને વિસ્તૃત બનાવવી, અધિક વિસ્તૃત બનાવવી તે તેમની સાધના છે આવા સંસ્કૃતિના સાધકને માટે ભાવનાનું, સત્યનું, કોઈ પાસું બાકી નથી રહેતું તે પ્રત્યેક પાસા સાથે પોતાનો સંબંધ જોડે છે, એક રીતે નહિ, અનેક રીતે, એટલા માટે જે સંસ્કૃતિનો સાધક છે તે આતિથ્યભાવ રાખે છે Hospitality of the heart હૃદયનું આતિથ્ય તેનાથી જ તો જીવનનું હૃદય પોતાના અંત કરજીમાં પ્રવેશે છે તેનો ગુરુદેવ પોતાના સાહિત્યમાં અને પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં પ્રયોગ કર્યો એટલું જ નહિ પરંતુ બીજા અનેક વિષયોમાં-બાવાપીવાની વસ્તુમાં, પોશાકના વિષયમાં પણ તેમણે નવા નવા પ્રયોગો કર્યા સંસ્કૃતિનો સાધક એવી દૃષ્ટિ રાખે છે જેથી કોઈ વસ્તુ જૂની ન લાગે અનત સદાય તેની સમક્ષ નિવ્યવૃત્તન રૂપમાં આવે છે

પોતાના એક અથવા કાવ્યમાં ગુરુદેવ કહે છે -

“જ્યારે ધ્રુવરે આ સૃષ્ટિનું સર્જન કર્યું ત્યારે તારાઓએ કહ્યું, ‘અહો ! કેવી પૂર્ણતા છે આ સક્રિયતા ! કેટલો આનંદ છે !’ ત્યારે એક તારો બોલી ઊઠ્યો, ‘ના ના એમાં પૂર્ણતા નથી, એક તારાની ખોટ છે’ એટલું કહી એ તારો ખોવાઈ ગયો બધા એ તારાની વાત સાંભળી તેને શોધવા લાગ્યા હારી ગયા અને ત્યારે એમણે કહ્યું- ‘સર્વત્ર પ્રશ્નની પૂર્ણતા છે, સર્વત્ર પૂર્ણતા છે, સર્વત્ર પૂર્ણતા છે ..’ * (અર્થ સનાતન “ગુરુદેવ કે સાથ” માંથી)

* આકાશવાણી, ઠેકરાબાદથી પ્રસારિત (૧-૫-૬૦) આકાશવાણીના સોન-પથી

શ્રી ગુરુવાચ મહિવકને પ્રથમ પહેનાં ક્યારે મળવાનું થયું એ બરાબર યાદ નથી, પરંતુ નીચેક વરસથી તો અમારી ગૈત્રી અખંડિત ચાલી આવી છે. અમારા ઘણાં મિત્રો સમાન એટલે અનેક વાર સહજ રીતે મળવાનું બનતું સાથે રહીને આનંદ કર્યાનું પણ સાક્ષર છે એકાન્તમાં હૃદય ઉઘાડીને ગુફતેગો કર્યાનો દહાવો પણ લૂટ્યો છે, સભાઓમાં સાથે ભાગ લીધો છે અને રાત્રે બિજાનમાં પડ્યા પડ્યા આખી રાત જાગીને જીવનમઝતિનું પણ સેવન કર્યું છે. આમ અમારી ગૈત્રી એ સખધ નહોતો પણ અવસ્થા હતી સખધમાં લુદાઈનો સકેત છે. સખ્યની અવસ્થામાં એકતાનું અમૃત ધીરે ધીરે, રીપે રીપે સમગ્ર જીવનમાં રસાતુ હોય છે.

ઉણા ઉણા એઓ મુખાઈમાં બિખાર હતા ને એ છુરમાં રહેતા હતા ત્યારે આગ્રહ કરીને ત્રણેક વખત પ્રેમથી અમને-શ્રી વિમલાનંદેન કકાર અને મને-મળવા આનંદ હતા ત્યારે નિરંતરે વાતો કરવાની તક મળી હતી એમના મુખ પર અત્યુની છાયા વરતાતી હતી મહાપ્રસ્થાનના માર્ગે ચોતે નીકળી ચૂક્યા છીએ એ વાતનું એમને બરાબર લાન હતું એટલે ઘણી વાતો દિલ ખોલીને કરતા એમને સંકેત નહોતો એટલું જ નહીં પણ બીડે આનંદ થતો હતો.

એક મિલનમાં કહે કે મારા ઘણા મિત્રો છૂપી રીતે અને ઉઘાડી રીતે મારને કે હું કે કકર ચમત્કારી પુરુષ છું એમનું એ આનંદ દૂર કરવાનો મારાથી બનતો પ્રયત્ન કડુ છું પરંતુ એવા મિત્રો ઘણું ખરૂં પોતાની કલ્પના અને માન્યતા ઉપર જ વધારે આધાર રાખે છે મારા જેવા વિશ્વાસીનો વિશ્વાસ કરતા નથી ચમત્કાર અને આત્મજીવનને કરો જ સખધ નથી ચમત્કાર અને આત્મજીવનને કશી જ સેવા દેવા કે સ્નાનસ્નાતક નથી.

પ્રાર્થનામાં મારી શ્રદ્ધા છે બહાળીમાં દુઃખ નિવારણ છું એટલે જ્યારે કોઈ મિત્ર કે મન્યુતા સંબંધન કે સમાજી કોષ આવીવાંદ મારે ત્યારે કહું છું કે હંધર પાસે તમારે માટે બહાળી કરીશ પણ એનો અર્થ એ લોકો એવો ઘટાવે કે મારા આશીર્વાદ એમને મળી ગયા અને આ આશીર્વાદના ચમત્કારથી હવે એમનું ધાતુ ઘટ જ જવાનું અને જ્યારે ધાતુ ના યાચ ત્યારે આ ગરીબ બિચારા દરિવાળાનો વાંક કાઢે કદાચ આના ચમત્કારોની બમતમાં મારો દેખાવ મારી બાગક જેવી સરળ વાણી સતત પ્રભુને શોધતી મારી પાણીભરી બાંખો એમાં વધારે જવામદાર હશે લોકોમાં નિર્દોષતા સમ જવાની પણ ચકિત હોતી નથી હંધર-ગિર્યામુની સાથે ચમત્કારોની દુનિયા જોડતા લોકોને વાર લાગતી નથી આમાં એવા જીવનભીરુ લોકોની પતાવલ બનતી ભાવના મોટા ભાગ ભજવતી હોય છે માણસ સ્વાધીન અને સ્વાવલંબી થવાથી ડર છે ને ગભરાય છે કારણ કે એમાં જીવન કમાના માટે કાળી મહેનત કરવી પડે છે માણસોને હંધરકૃપા ચમત્કારો અને આશીર્વાદો મેળવીને આત્મ પુરુષાર્થની વૃત્તિશક્તિને રહે સતા રહેતું છે આવા આજસુ અને પરાધીન માણસો જીવનના મોટા શત્રુઓ છે.

ઘણા વરસોની વાત છે જ્યપુરમાં ત્યારે ઇસ્ટિયન પી ઇ એન ના આશ્રમે સમગ્ર દેશના લેખકોનું સમેલન મળ્યું હતું સર નિરંજા હરનાથલ ત્યારે જ્યપુર રાજ્યના પ્રાઈમ મિનિસ્ટર હતા એક મુદ્દર અને વ્યવસ્થિત તબુમાં મનિસકજીને અને મારો નિવાસ હતો એ ચાર દિવસનો સહવાસ અને સહજીવન જૂલ્યાં જૂલાય એમ નથી જીવનને એ સમગ્ર આમારો જીવનમાં મેંનીની અપૂર્વ જરમેસલાખ મુના ઉપસાધી ગયો. એક રમરણુ બરાબર મુરેખ સ્વરૂપે યાદ. શ્રીમતી સોફિયા વાલીઆનો મુકામ સર નિરંજને જ ગલે હતો એક રાત્રે લાહોરના એક

મશહૂર શાયર પોતાની શાયરીનો રંગ જમાવવાના હતા સર મિરજાએ થોડાક મિત્રોને જોલાવ્યા હતા એમાં એક તરફ પડિત જવાહરલાલ નહેરુ હતા અને બીજી સામી બાજુએ મસ્લિકજી ને કુ પશુ નિમત્રિન હતા મધરાત મુઠી મહેફિલ ચાલી અધરાત પછી અમે બંને નીકળ્યા સર મિરજાએ મોટર લઈ જવાનું કહ્યું પણ મસ્લિકજી અને મેં એ તારામઢી રૂપાળી રાતે ચાલવાનું પસંદ કર્યું અને બંને પેની ઉર્ફુ-ફારસી શાયરીના કેફમા મસ્ત હતા પાછલી રાતનો વિકાસ હતો, વિલાસ હતો તન્હાઈ જીવતી હતી વાતાવરણમાં એકા તની ખુમારી જીવકાતી હતી શુ રાત હતી ! એ રાત હતી ? ના ના એ તો અધકારની કવિતા હતી

અને મહિંજીએ મારે ખમે હાથ ફેરવીને ગોડડી માડી મારો હાથ પણ એમની કમરે સહજ ભાવે ઉતરમા લપેટાઈ વળ્યો મહિંજીની હિંદી જ્યાન ભારે મીઠી જેમ જેમ વાતનું વહેણ વેગ ધારણ કરે તેમ તેમ એમનો દહીંલો અવાજ ઊઠેસ કર્યાં કરે વાત હતી સરહદી પ્રદેશની એક વહેલી સવારની મહિંજીની વાણી વહેતી હતી ભાઈ, તે સવારે એક વણગારા પાસે એક ગીત સાંભળું હતું હજી એના શમ્દો, એનો ભાવ, એનો મર્મ બધું જ મારા અંતરમા જીવતું છે જ્યારે મન મસ્ત હોય છે ત્યારે એ જ ગીત રુકે છે અત્યારે પણ એ જ રુકે છે અને એમણે ગીત મુકત કંઠે લનકાધું એ ગીત એમના દહીંલયાં કંઠે એવી મરતની ખુમારીથી ગવાયેલું કે એણે મારા હૃદયનો પણ કબજો કર્યો છે મહિંજીનું એ પ્રથમ સાંભળેલું ગીત પછી ઘણી વાર મેં એમની પાસેથી સાંભળ્યું ॥

નેરા મકાન આલા, જિતે કિથે વસી બી ટું
હલો તો આસ્માન દેખુ, આગા હલી પમુ
આસમાન મિઝયો હી તારા, તારન જે
આદ બી ટું
હલો તો બનર દેખુ, આગા હલી પમુ
આસમાન મિઝયો હી આદમ, આદમ જે
દમ બી ટું

હલો તો મહિર દેખુ, આગા હલી પમુ
મહિર મિઝયો હી મૂરત, મૂરત જે મુરત
બી ટું

હલો તો દરિયા દેખુ, આગા હલી પમુ
દરિયા મિઝયો હી લહરિયુ, લહરીન જે
લાલ બી ટું

હલો તો કિરતી દેખુ, આગા હલી પમુ
કિરતીએ રહેતો રાહિબ, રાહિબ જે
દમ બી ટું

ગાઠ મસ્તી અને જોખમીમા અમે અમારા તથુની વ્યાગળ નીકળી ગયા જાન બાબુ ત્યારે પાછા ફર્યા તે રાતે ઉભે તે બીજા આખી રાતનું જાગરણ જીવન રસમા ફેરવાઈ ગયું. મહિંજીનું તે રાતનું રૂપ અવિરમરણીય છે પોતાની ખૂદીને ખૂદામાં ઝોમાળીને કેવી રીતે મરમી બેખૂદ બનતો હશે તેનો અણસારો એ રીતે ઝોળખાયો

હજી હમણા ગયા માર્ચમા છેલ્લા મળ્યા ત્યારે બોનતુ પણ મુરકેલ હતું ગળે સતત ખરખરી ચાલતી હતી વાણીમાં માર્દવ હતું પણ અવારનવાર ને વારવાર અંતરાતુ હતું બોનવાની આટલી મુરકેતીમાં પણ પ્રેમથી બોનતા હતા એમની એક ખવાઈશ અધુરી રહી મઈ હતી અમે જમા હિમાનપમા રહીએ છીએ ત્યાં આરીને શ્રી કૃષ્ણપ્રેમના દરસપરસ કરવાની એમની ઘણી ઇચ્છા હતી એક વખત ૧૯૬૫ના જૂનમા તો એમણે મીમતી સોફિયા વાડીઆ સાથે મીરતોલા આવવાની તૈયારી પણ કરેલી પરંતુ શ્રી કૃષ્ણપ્રેમની તમિયતને કારણે એ મુલાકાત બંધ રાખી પડી હતી પછી તો એ જ વરસમાં એટલે ૧૯૬૫ના નવેમ્બરની ૧૪ મી તારીએ શ્રી કૃષ્ણપ્રેમનું દેહાંતસાન થયું અને મહિંજી પછી મીરતોલા આરી શક્યા જ નહી

આ વાતનો વસવસો કરીને એમણે મારે ખમે હાથ મૂકીને કહ્યું કે આ ઇન્દ્રિયમત જીવનના લોપ અને આત્મગત જીવનના મુવર્ણમા રૂપાન્તર કરવાનો કિમિયો જોને લાખો છે તે કિમિયાબર ભાગ્યશાળી છે જોએ એ કિમિયાને અજમાનીને

લોખંડની ધાતુને સુવર્ણ બનાવી શક્યા છે તેઓ મહાભાગ્યશાળી બદાઓ છે. માણસમાં અંતરંગિકા Integrity હોય છે. પણ એ અંતરંગિકાને આચરણોના અમૃત દ્વારા છેક ઇન્દ્રિયગત જીવન સુધી સનત અને સદા રસતા રસતા એમાંથી આત્મગત જીવનનું સુવર્ણ નીપજવવું સમગ્ર જીવનને Integrate કરવું એ તો કોઈ મરમી જ કરી શકે છે આજ જીવનનો સૌથી મોટો અપકાર છે. સર્વોત્તમ જાદુ, ૭ લગવાનનો મહા મોટો અનુગ્રહ છે

આત્મનિદા ન્યારે ઇન્દ્રિયગત સુધી અવતરીત થઇને સમગ્ર જીવનને રસે છે, અજાણે છે ત્યારે એમાંથી હિરણ્યપુરુષનું ઉત્તમોત્તમ ઓગસ પ્રગટ થાય છે. મનુષ્ય જ્યારે સમગ્રમાં ઉપરિચિત થાય છે

ત્યારે જ એ મરમી બને છે. મૌનની સુવર્ણ ભેટ પણ જીવન એને ત્યારે જ આપે છે ત્યારે જ મનુષ્ય સાચો મનુષ્ય થાય છે એ મગ્ન ધરીએ જ પેચો મનુષ્યમાં રહેવો દિવ્ય અંશ પોતાના મૂળ દિવ્ય ગર્ભનું પ્રયત્ન અનુસંધાન સાધીને ધન્ય ધન્ય બને છે.

જીવનની આવી સાચી સમજણના મહિક્કજ સાધક હતા મિત્રતાના મરમી અને બિરાદરીના બાહિષ્ક હતા માનવીય સુવર્ણધાતુના ચાહક અને શિદ્ધી હતા. જીવનના આવા સદાપાત્રોના દેહાવસાનથી જ્ઞાનિ થાય છે. પરંતુ અધ્યાત્મનો પંથ જ એક-લાનો પથ છે એમાં તો હસવાને એકલા જ મહા-પ્રચાનની નવા જીવનની યાત્રાએ જવાનું હોય છે. એ જ એનું આચાસન અને એ જ એનો આનંદ હોય છે.

સૌથી સુંદર સ્વરૂપ

સંયમ ? સમન્વય ? યમ સમાન.

યમને તો ધર્મશાળ પણ કહે છે, કેમ ?

કેમ કે, જીવનનો સૌથી ત્રોટો સંયમ અને સંરક્ષક યમ છે.

લોકો યમને મૃત્યુના રૂપમાં જુએ છે, અને કહે છે કે તે તો કાળ જેવા કાળા છે

પરંતુ, મૃત્યુનું આંતરિક સ્વરૂપ તો શ્વેત છે.

એ અમકાર કેમ થયો ? સ યમ દ્વારા !

જગતમાં જો મૃત્યુ ન હોત તો, જીવનનો વિશાળ અને વિરાટ વિકાસ કહી પણ થઈ શકત નહીં. કેમ કે મૃત્યુ જ જીવનની ગતિને મરખી રાખે છે અને તે સાથે જ તેને વેગ પણ આપે છે.

એટલા માટે જ તો યમરાજને ધર્મશાળ પણ કહે છે. મૃત્યુના કેવળ વારંવારના સ્મરણથી જ માણસ મોહમાયાની લાજ અને જંજાળમાં ફસવામાંથી બચી જાય છે.

કેમ ? કેમકે, એ પ્રકારના સ્મરણથી તેને પોતાની અનેક કામનાઓ પર સંયમ રાખવાની પ્રેરણા મળે છે.

જો સંશ્લેષમાં કહેવામાં આવે તો સંયમ પ્રભુનું સૌથી સુંદર સ્વરૂપ છે,

—યુગુદ્યાલ મહિક્કજ

પ્રિય ભાઈઓ,
કુશળ હશે

આપણે છે લે મળ્યા ત્યારે તમે ચર્ચા કરતા હતા કે સર્જના સહિત્યમાંથી સમુદ્ધ સર્જનનો પરિચય આપાય છે વિદ્યાર્થીઓને કરાવે તો શિષ્યલુમાં એક વિશિષ્ટ પ્રકારની નાહગી માણી શકાય અને લાગે છે કે એની જેડે જૂના ઉત્તમ સાહિત્યનો પ્રતક્ષ પરિચય થયો રહે-અને નવી નવી રીતે સમજવાનો પ્રયત્ન થાય-એ પણ એટલું જ આવશ્યક છે આજે પરિચય કરાવતું પુસ્તક મળી રહે અને એનો લેખક વિશ્વ અધિકારી માણસ હોય ત્યારે ચિંતક કેવું સન્નિધિ પામે છે

આ સદર્ભમાં ગુરુદયાળ મલિકજી કૃત " ગીતાજલિ-એક અધ્યયન " પુસ્તિકાનો પરિચય આપવાની ઈચ્છા રાખું છું

પૂરા પોણાસો પાનાની નહિ એવી ઈ સ ૧૯૫૮માં છાપાય આ પુસ્તિકા વાંચ્યા પછી મારા મનમાં પહેલો વિચાર એ આવ્યો કે જે અત્યાર સુધી આ પુસ્તિકા કેમ નહીં વાંચી હોય ! અને બીજો ભાવ એ થયો કે કોઈ જગજગને આનો પરિચય આપુ અને મને તમે જ પ્રથમ લાદ આપ્યા આ લાત ચિત્તામાં તરત રિચર થઈ કાઠેલમાં લોભ પણ ખરા કે તમે નક્કી અધિકારી લાચકોને એ વિષ લાત કરશો અને મારા જીવે જ કૃતાધારતા બીજા અનેકને કરાવશો

વિવેચનમાં અનેક પ્રવાલો જેઈ શકાય છે જઈ પેટીના પડિતો ગ્રન્થનો જૂની ઘરડમાં પરિચય આપ્યા કરે છે. જૂના મુલ્યોની ફેર તપાસ કરતા એક પ્રવાલ પણ લાલે છે સાથે સાથે જૂના મુલ્યોને નાહકતા વગેરેના એક પ્રવાલ પણ જેઈ શકાય છે સાહિત્યજગતમાં આવા જ્યાં આવકાની જરૂર પણ ખરી. પરંતુ સાહિત્યમાંથી પચ્ચું કે ન પચ્ચું, સાડું કે નરસું બંધુ જ પોરસી દેવાની મુખ્યતા એક તરફ છે બીજી તરફ એને પણ નીરજાર-નાખની હ સવૃત્તિથી

જેતો એક સ્વસ્થ પ્રવાલ પણ આપણે ઘણીવાર માણીએ છીએ

કૃતિ સાથેનું લાદાત્મ્ય સાધવામાં સહાયશૂર થાય એવો એક પ્રવાલ લાલે જેઈએ પણ એનું નાનું ઝરણુ ક્યારેક નજરે પડે છે પણ એ જાતની કૃતિ મળે ત્યારે આપણને અવશ્યનીય આનંદ થાય છે આ કૃતિ એ કોટિની છે

તમને લાદ લે આપણા અગ્રેજના પ્રોફેસર ગુરુદેવ ટાગોરની લાત આપતાં ઘણીવાર કહેતાં કે ગુરુદેવ જે કોઈ લખે તે કાલ્ય બની જનુ એટલું જ નહિ પણ એમના હલનચલનમાંથી પણ કાલ્યની સુધમા નીતરતી અને તે લખતે એમાં લોકો અનિદયોક્તિ લાગતી પણ જ્યારે આપણે મને એ સાથે તે દિવસે ગુરુદયાળ મલિકજીને જોયા ત્યારે મને પેલી લાત લાલે લાગી હતી એમના વ્યક્તિત્વમાંથી ઊભરાતી મુકુતા આપણે પેટ ભરીને માણી હતી કાન સુધી પલોચના પલોચના થાડા લાદો છૂટી જતા એટલે તમને લાદલાતમાં લસમુ લાગતું પણ પછી તો મલિકજીએ તમને કેવી પકડમાં લીધેલા એમની રસસમાધિ તમારામાં સમાવી કરીને જ બે રહ્યા

કાગેર અને અધીજનું અનુચીલન કરનાર તરીકે જ તેમને કોઈ ભોળાને એમાં તેમને-અને મને પણ-રસ નથી કારણ કે એક જગત માણસ તરીકે જે જે મહાપુરુષોના સર્જનામાં તેઓ આપ્યા એ મધમાં એમણે જીવનમધ યુટીયુટીને પોતાની જાતને એક અનેઓ મધપૂડા બનાવ્યા હતા એમાં સુરી સંતોની ખુમઈનો અનેરા પુટ લગતાં એમના સાંનિધ્યમાં પ્રાર્થનાનું અનાયાસ લાતાવરજ સર્જઈ જનું સોમ્ય પ્રકાશ જેવી એમની પ્રતિભા અનેરી થાતા આપતી

આ અધ્યયન એ અર્થમાં અરૂં છે કે એમાં કાળનારસ, અલકાર ઈત્યાદિનો ચર્ચા નથી કોઈ લાલો માણુજોઈ નથી, મલિતાલો કાલવાની મધામજી

નથી પણ મલિન કવિના ભાવજગત સાથે સીધે-સીધા સંબંધ બાંધી દે છે. એના ચિન્તનનું બિંદાસુ આપણી બુદ્ધિ શક્તિને પમસાવે છે. લોહા નમૂનાથી આપણે જોઈશું કે સંદર્ભ બહાર પણ એનું સીન્દર્ય અનુભવ રહે છે. તે સંદર્ભના પ્રવાહમાં એ કેટલા એપવા હશે એની કલ્પના તમે સહેલાઈથી કરી શકશો.

“પ્રભુ પાસે માગ્યું” એ પ્રભુના ગ્રેમનું અપમાન છે. અને પ્રભુ પ્રત્યેની મદદની પણ ઉણપ બતાવે છે.” પૃ. ૧૩.

“ઘણીવાર આપણને એવું લાગે છે કે પાંચ વર્ષ પહેલાં હું જે ઈચ્છા કરતો હતો તે જ તે વખતે સફળ થઈ હોત તો ખરેખર આજે મારી અધાનિતિ જ થઈ હોત. તેથી સાચુ થયું કે તે વખતે મારી ઈચ્છાપૂર્ણ ન થઈ..આમ આપણે આપણું શ્રીય શામાં રહેલું છે તે અમુક સમય પછી જ સમજી શકીએ છીએ.” પૃ. ૧૪.

“હાલના વખતમાં માણસ અવગણની અગત્યતા ભૂલી ગયો છે તેથી તેનું કામ ઘણીવાર રૂઢિચઢ થાય છે, તેમાં જડપ હોય છે, પ્રવીણતા હોય છે પણ તેનું કામ તેના અપમાનના રિકાસમાં મદદરૂપ નથી બનતું ઉલટું તેના ક્ષયાર્થને પોષે છે. પૃ. ૨૫.

“ભુને ૨૫૪ માણસને તેના અંતરાત્મામાં નિરંતર થયા કરે છે. પણ તે ક્ષયને બાળ ચેતનામાં અને તે ચેતનાપ્રેરિત દરેક પ્રવૃત્તિમાં તે અનુભવે એવો પ્રયોગ કરવા માટે તેને જીવનપ્રધાન કરવામાં આવ્યું છે” પૃ ૩૫

“કુ મ દુર કરવાની જે અકસીર દવા છે તે એ જીવમાવશે નથી તે દવા છે કુ ખને થાનિથી, મૌનથી સહન કરવું. જ્યારે તેની જીવિ મુક્તિપ્રયુક્તિઓ શોધવાનું બંધ કરી દે છે ત્યારે એની બુદ્ધિની પાછળ જે ભગવાન છુપાયેલો છે તે બહાર આવે” અને એ દુ.ખી માણસને આશ્વાસન આપે છે.” પૃ ૫૫.

“જો હું વારોવિન વગાડતો હોઉં અને મને લાગે કે મારી વારોવિનનો અવાજ જ બધાં લાગી કરતાં થોડો થોડો જોઈએ અને મારી વારોવિન વગા-

ડવાની સિદ્ધિ બધા ઓતાઓ મુગ્ધ થઈ લાલ લાલ કરે તો કેવું સાચું. અને ધારો કે મારી વારોવિનનો અવાજથી મુગ્ધ થઈ જઈ બધાં મારા વખાણો કરવા લાગે અને મને લાગણી પણ આવે પરંતુ એનાથી આખા સંગીતની સુસંવાદિતા (Symphony) તો નૂટી જ ગયેલી હોય છે. એજ રીતે જગતમાં પણ બહુ સુસંવાદિતા ઉપર નભેલું છે જે હું મારી ઈચ્છાના સૂરને વધુ મદદરૂપ આપવા મળું તો પછી સમગ્ર જીવનની સુસંવાદિતા જ નાશ પામે તેથી જ પ્રભુ એ સુસંવાદિતામાં આપણો કેટલો હિસ્સો હોઈ શકે એ નક્કી કરીને જ આપણી ઈચ્છાઓને મૂર્ત કરવા દે છે. તો જ જગતનું સંગીત સુસંવાદી રહી રહી શકે ને?” પૃ. ૧૬.

“ઈશ્વરનો આશ્ત-મૃત્યુ-દરેકનું આદિત્ય માગે છે એને કોઈ પર દબાણ કરવાનું રુચતું નથી તેથી જો આપણે સ્વેચ્છાથી અને કાઠાપૂર્વક એનું આદિત્ય કરીશું તો એને આપણા ઉપર કંઈ દબાણ કરવું નહિ પડે અને આપણને પણ કંઈ દુઃખ સહન ન કરવું પડે” પૃ ૮

આવી અનેક રત્નકલિકાઓ વેરાણેથી પડી છે અને ખાતરી છે કે તમે તો આ પુસ્તિકા એક બેઠકે જ લાવી જવાના છો એટલે વધુ પકિતઓ તારવી છે છતાં એ ચૂકતો નથી.

એમની લાણી કંવિતાની કોટિએ તો ઘણીવાર પહોંચે છે.

“જીવનમાં નેટથી હારો (Defeats) એને મળી એ બધી હારોને એક હારમાં પરીવરીને પ્રભુના ગળામાં પહેલવવામાં આવે છે એવી નેટથી પ્રભુ અત્યંત પ્રસન્ન થાય છે.” પૃ ૩-૪

માણસ કલ્પનાઓનું પૂતળું કે ઈશ્વરનો કેવળ શ્રુમારો છે એવા લાગણીથી તે એમની બાપામાં સહજ વસાઈ જાય છે. એમના વિશાળ જ્ઞાનભંડારમાંથી અવતરણો સહજતાથી ટપકી પડે

“પ્રભુ જીતો તો મેં પ્રભુકી પ્રભુ હારે તો પ્રીતમ મેરે”

કમીર,

“If the disciple is ready, the master is at hand”

બાઈબલના ગીતમાંથી લેણો અથ ઇતલુ છું.

“આટલા આટલા વર્ષો મેં જે અંતરું વહાવ્યા એ બધાં કરી ગયા”

આજે આ રૂઝનો તારે જવાન આપવો જ પડશે

ત્યાં તો પ્રજા જવાન આપે છે ‘જ્યાં હું ઊભો

■ ત્યાં હું પડેલા આવ મારી દષ્ટિથી તારા આંતુ-ઓને જો’

હા, હા, હવે મને સમજાયું કે હું તારા તરફ અભિમુખ થઈને જોવા લાગ્યો ત્યારે મને સમજાયું કે એ આંતુ તો તારા ચરણમાં આનન વહીને કમલરૂપે વિકસેલા છે”

પૃ ૫૪

દરરોજ પલ એટલા જ રમખીય ■ એવી કામનું હાઈ ચિત્રમાં તત્કાલ રિધર થાય છે બીજા તો તમે જેઈ લેણો પણ રવગર્ભા ગયેલા મજૂરની વાત ઉતારવાની લાવવ રોજી થકતો નથી

“રવગર્ભા એક વખત મજૂર ગયો”

જગવાને પૂછ્યું ‘પચાસ વર્ષ દુનિયામાં રહીને ને શું કમું’

પેલો મજૂર બોલ્યો ‘હું તે શું આપી થકું ?

■ હું તો રોજ મેં ચાર આની કમાવાવાળો ગરીબ મજૂર ! પણ બહાર જતો ત્યારે હ મેલા હસતો રહેતો ઘસીને મારા કામ કરતો’

પ્રભુની નજરમાં આવી વૃત્તિની ઘણી કિમત

■ બીજાને પ્રેમથી, આનંદથી, સહાનુભૂતિથી જોવા તે લાખો રૂપિયાના દાન કરતાં પણ વધારે કીમતી છે

પૃ ૪૧

સહાર્થને અસેધ તથા કષ્ટ કરતી રમણીય વ્યાખ્યાઓ એમની વાણીમાં સહજભાવે ભળે છે

“પ્રભુને ચરણે લઈ જવામાં સહાયરૂપ બને તે ક્રેવસ”

પૃ. ૪૦

“સૌના ઉપર એક સરખો પ્રેમ કરવો એનું નામ જ દેહું (દન કરવું)”

પૃ. ૪૩

ઘનવી અને અર્ધપૂર્ણ ફરો પાત્ર આ પુરતકનું ભૂખન ગણવું જોઈએ. God is no where માં માનનાર પિતાનો પુત્ર એ જ વાક્ય God is now here તરીકે વાંચીને પિતાના છત્રનમાં કેવો ચમત્કાર સર્જે છે એ વાત મલિકજીના શરોઆ જ તમારે વાંચવી રહી. એ જ પ્રમાણે I belong to the brotherhood of the useless એમ પોતાની જાનનો પરિચય આપતા ગુરુદેવને પણ તમારે ધ્યાન રવાને જ ચાલુવા રહ્યા

પલ હવે હું કાગળ પૂરા કરું જો કે તમને ભૂતકાળમાં આવી વધુ લાંબા પત્રો મળ્યા હતા એ મને ખબર છે ! એ રોકડ તોડવાનો મારો ઈરાદો નથી કારણ કે અમારા ભાભીના મિજાજ અને માધુરી બને સમાનભાવે મને મળ્યા કરે એવી મારી ઈચ્છા છે !

એક પ્રથ તો મૂકું જ. છું કમું હોય તેો આપણા પુવાન વિદ્યાર્થીઓ પાસે આ ચોપડી જાય ? તમે બીજાની જેમ માનતા નથી કે આજના વિદ્યાર્થીને જાણીત વાંચવામાં રસ નથી એટલે તો આ પ્રથ તમારી સમક્ષ મૂકવાની વિમત કરું છું.

પેટ છુટી વાત, કશીએ તો અધિકારીઓને પણ માડ માડ સમજાય એવી ‘ગીતાગિ’ જારે ચીજ છે પણ મલિકજીની આગળી પકડીને એમાં વિચાર કરવા નીકળીએ છીએ ત્યારે એ ઘણું ખરું સોન્દર્ભ આપણી સમક્ષ ખુ તુ થાય છે. આવી પુસ્તિકાઓથી આપણે ઊંજળા છીએ અને આપણી પુવાન પેકી ઉભળી રહો એમ જ ઈચ્છું ને ?

તમે મૂળમાં ઘસતા હશે કે આ સંસ્કૃતવાળા કોઈક આશીર્વાદાત્મક લેખ વખ્યા વગર પૂરું ન કરે એવી તમારી મનોહર મૂર્તિ મારા માનસચમુ આજળ પ્રતક્ષ થાય ■ અને હું કાગળ પૂરા કરું છું

ભવદીપ,

રામપ્રસાદના જયજગત્

ચિદાનંદ સ્વરૂપ ચાચાજીના પ્રથમ પરિચયને આજે ચોક્કસ વર્ષના વધાણાં વીટી ગયાં છે.

ઈ. સ. ૧૯૫૬-૫૭ની વાત છે. ત્યારે એક તરફથી આચાર્ય વિનોબાજી અને બીજી તરફથી અજ્ઞાત જ્ઞાનયોગિની એવાં વયોપુષ્પ સ્વ. ચિન્મયમા માતાનું સાન્નિધ્ય હોયી દક્ષિણ ભારતમાંથી અમદાવાદ આવીને પ્રથમ સ્વ. મુનિકાશી નાનચંદ્રજી મહારાજ પાસે અને પછી પ્રધાનમુખ પંડિત શ્રી મુખવાચજી પાસે હું રહ્યો હતો. સત્સંગની સાથે અભ્યાસ કરવાનો મારો ઉદ્દેશ્ય થોડું જુદાન સ્વદેશની પ્રગુતિ એ વખતે ગોઠુ કરી નાખેથી.

એ દિવસ અચાનક જ પંડિતજીએ સમાચાર આપતાં કહ્યું કે, “આશ્રમમાં મહિવકજી પધાર્યા છે અને તેઓ તમને મળવા બોલાવે છે.”

આ સંભળી આશ્ચર્ય અને આનંદ સાથે મેં તેમને પૂછ્યું કે, “પંડિતજી ! મહિવકજી અને મને મળવા બોલાવે ? મારે તો તેમનો કોઈ પરિચય નથી!...”

“એ બધે તેમ થોપ, તેમનો ખાસ સંદેશ આવેલ છે અને તેઓ માત્ર મળવા જ નહીં તમારાં ભજનો પણ સંભળવા માગે છે માટે તમારો સિતાર સાથે લઈને જાઓ...”

પંડિતજી અને ચાચાજી : એક સાથે બન્નેનો આદેશ થયો એટલે વિનાવિવરે નુરત તિતાર ઊપાડી હું હરિજન આશ્રમ જવા નીકળ્યો. એક બાજુથી પ્રમ થતો હતો કે સ્વાચ્છએ આજું જામ, યી રૂતે જમ્યું હશે ? બીજી બાજુથી મનના અનુભવતો હતો કે આજે આ પવિત્રાન્માના દર્શનનો આનંદ પ્રાપ્ત થશે.

આ પહેલાં મહિવકજીનું નામ તો મેં સારી રીતે જાણ્યું હતું અને તેમનાં લખાણો વાંચી તેમના મિનાસરી નામ પરથી પ્રથમ પ્રશ્ન અને પછી રમૂજ

પણ હું અનુભવતો. ‘ગીતાગોવિંદ’ના ઘણાં હિન્દી અનુવાદો નીચે આટલી પંક્તિ દેખાતી:

“ગીતાગોવિંદ સે શુ. મ.”

આ વાંચી મારા એક ડોક્ટર મિત્ર મળક પણ કરતા કે ‘ગીતાગોવિંદ’માંથી આ ‘ગુમ’ કરનાર છે કોણ? એમની થોપ બહુ ચાલેલી. પછીથી એ ત્યારે જ પૂરી થયેલી કે જ્યારે ‘ગુ.મ.’ એટલે ‘ગુરુદયાલ મહિવકજી’નો ભેદ સમજવા મળેલો. આ પછી તો તેમનાં જ જ લખાણો જ્યાં જ્યાંથી મળતાં તે વાંચવામાં આનંદ આવતો.

આમ આ પહેલાં મુખી ‘ગુમ’ રહેલા ચાચાજીને પ્રથમ વખત મળવા જવામાં આજે અનેરો આનંદ હતો, બમણો ઉત્સાહ હતો.

સિતાર સાથે સાંખરમતી આશ્રમ પહોંચે. પ્રતાપભાઈ ઉપાધ્યાયને ઘેર તેઓ એકલા જ બેસે હતા. જાણે મારી રાહ જ ન જોતા ધોપ ! સ્વેત દાઢી વચ્ચેથી ચમકતી તેમની આંખો સાથે મારી આંખો મળી અને તેમનાં ચરણે ઢળી ગઈ. તેમની નાભિમાંથી જંબીર થોપ કરતી ગ્રેમજતી વાણી નીકળી:

“આવો હિકરા....”

એ વાણીનો સ્પર્કો જાણે આજે એવો ને એવો અંતરમાં થયો છે.

તેમના ચરણે પડેલાં કંઈ બોનું તે પહેલાં તેમણે જ કહી દીધું:

“તમને હું જાણું છું...હું જાણું છું... તમારાં ભજનો મારે સંભળવા છે...”

તેઓ મને શી રીતે જાણના હો? એ કુરુબર તો વધુ, પરંતુ તેને શેઠી રાખી મેં ભાવન આરંભવા સિતારના તાર મેજાયા અને પરમ આનંદ અનુભવનાં અનુભવનાં આજું શરૂ કર્યું. અંતર ઊંડેથી એક પડી

એક ગાન ગવાઈ રહ્યાં:

“મન ચસો નિકેલન...”

“આશન તલેર માટીર પરે હુદિયે રખો...”

“આટલું તો આપજો લગવાનાં મને છેલ્લી ઘડી”

“પ્રભુ ! મેં કયા માજૂં ગુનહીના....”

હિન્દી, બ ગલા ગુજરાતી એક પછી એક અનેક ગાન ગવાઈ રહ્યાં છે. સિતારના તારા રુસૂકી રહ્યાં છે... થોમર આનંદની પાર ફેલાઈ રહેલ છે.... ના, હું નથી ગાતો, મારા હારા જાણે બીજું જ કોઈ ગાય છે. સામે બેસી ઝૂમી ડોલી રહેલી ‘હરેલી’ જ એ ગવાયે છે.

કથાકેક વીતી ગયો. આ આનંદની સૂરસમાધિ ત્યારે જ તૂટી કે જ્યારે ચાચાજીનો એ સ્વરધોષ ફરી સંભળાયો :

“હું” ધન્ય થયો ડિકરા...તમે મને આજ બજનને-પ્રેમનો રક્ષ પિવરાયો ”

મેં જવાબ વાળ્યો : “નહીં ચાચાજી ! આપ મને થરમાવશો નહીં, પ્રેમરસ તો આપે પિવરાયો છે ને આપે મારી પાસે ગવરાવ્યું છે, કારણ કે હું ગાતો હતો એવું મને લાગતું જ ન હતું...”

તેઓ મોન હતા. માડું પેલું કંતુલલ ફરી તાલુ થયું કે તેઓ મને શી શીને જણાવ હશે ? એનો બેદ ધજુ તેમણે પાલ્લો ન હતો. એટલે ઘોડી વાર રહીને સકોચ સાથે મેં પૂછ્યું :

“ચાચાજી ! હરકન ન યોગ તો કૃપા કરીને એ તો કયો કે માડું નામ આપે શી શીને જણ્યું...? મને તુરંતને સામેથી બોલાવીને તો આપે ધન્ય જ કરી દીધો...”

“બેટા ! પ્રભુ કૃપાથી યં શરદામાસ ગયેલો ત્યાંના ભાઇઓ અને નમ્રસ મોટાભાઈ પાસેથી તથાડું નામ મને મળ્યું...તમારા મોટાભાઈ તો ‘આમના બાદશાહ’ !...તેમણે મને ‘આમ’ (કેરી)નો રસ પિવરાવ્યો અને તમે પ્રેમનો. મને ‘ચાચા’ને ચાપ પછુ ‘બે’ મલે છે અને રસ પછુ ‘બે’ મલ્યા...”

ચાચાજી બોલ્યે જતા હતા અને હું થરમાવે જતો હતો. બીજના ઉપર ધન્યતા ઝોડાડી ફેલાવી તેમની આ સહજસિદ્ધ નમ્રતાની કલા હું પ્રથમ પરિચયમાં જ ભેઈ થક્યો.

પછુ પછી તો પ્રજો છેડીને તેઓ ચૂપ થઈ ગયા અને પોતાના પાસવાર પ્રેમથી નવરાવતા તેઓ મારી પાસે જ બોલાવી રહ્યા. વાતો ચાલી વિનોબાજી અને ચિન્નમ્મા માતા વિષેની.

અગાઉ એવા ચિન્નમ્મા માતા વિષે તો તેમણે ખૂબ પૂછી લીધું. મેં પછુ પ્રેમ, વાત્સલ્ય ને જ્ઞાનની ધારાથી મારા અંતરોકને ધોઈ ધોઈને સાફ કરનાર આ ભગવંત વિગૃહિત વિષે મહાકથા પાસે મન મૂકીને વાત કરી તેમના વિષોગમાં તેમની કેમ્તિઓ કરણ બનીને ઉપસી આવી. આ દિવ્ય માતું કમરણ કરતાં કરતાં આંખમાં આંસુ ઉભરાઈ આવ્યા-પછુ ભેઈ છું તે એ માત્ર મારી જ આંખમાં નહોતર, ચાચાજીની આંખમાં પણ હતા. મારી આંખોથી સવિશેષ હતા ! આંસુઓના પ્રયુત્તર આંસુઓએ આખો, અંતરનો પરિચય અંતરે કર્યો. ચિન્નમ્મા મરતાજેવા જ ચાચાજીના પ્રેમે આત્મીયતા સાધી મને પોતાનો બનાવી લીધો....તેમની એ અમી વર્ણવતી આંખ માં મને ઘણીક વિન્નમ્મા દર્શાવા લાગ્યા, તો ઘણીક કોઈ ચિર-પરિચિત વ્યક્તિ ! પ્રેમ-વત્સલતાના ભંડારસમા ચિન્નમ્માનો અભાવ જાણે તેમણે ભરી દીધો અને મારા અંતર-છિંદે સ્થાન લઈ લીધું....

વાણી મોન હતી. ગાન થઈ ગયેલાં હતાં. બોલતા હતા માત્ર આંસુ !

પ્રથમ પરિચયમાં જ આંસુઓના આદાન-પ્રદાનમાં અમે ધાણું ધણું સમજી લીધું.

ત્યારથી ‘ગુમ’ રહેલા ‘ગુ. મ.’ પ્રગટ થયા, મારા આંતર, જીવનમાં પ્રવેશ પામ્યા-મારા અંતર ઊંડાણોને અજવાળવા, મારા અંતરોંધની આડે પડેલા અધઃકારના પથરોને ગાળી માળીને ‘ગુમ’ કરવા !

—અને પછી આગળ ચાલી તેમની આંખોએ વળગીને, તેમની સાથેની, મારી અંતરોંધની યાત્રા...

(કેમણે :)

—મલ્લિકૃષ્ણ ગયા

—ઝેમપથના પ્રવાસી બનતની યાત્રાએ ઉપડી

ગયા હાથે છે કે ભારતમા સાકસિત્તે વસ્ત પહેના કાચા
મોડેલી મહામાનવોની એક પેઢી વિદાય લેવા માંડી
છે મનમાં ધણીવાર થતુ કે એ વિતુપ્ત થતા મકા
પુરુષોનો સીધો સગ સાધીને એમની વાણી જાતે જ
સાક્ષી લેરી

આમ તો મકાપુરુષોના વિચારો આપણને
ધણીવાર વાચવા મળે છે પણ સ્વયં જોવાયેના—ને
જીતાયેલા સમ્રાટોના જે સીંગે રજકારો હોય છે એ
જાણેલા લેખોમા ઉતરી શકતો નથી પશ્ચિમના દેશોમા
તો આવા મહામાનવોની પ્રત્યક્ષ મુનાકાતો દારા
જગનને એમની વાણી તદ્દન તાજગીભર્યા સ્વરૂપે
પિરસવાની એક પદ્ધતિ જ છે આપણે ત્યાં હજી
એ વિકસાની વાર લાગે છે

આના લોકોત્તર પુરુષોને રૂબરૂ મળવુ એ
એક દ્વંદ્વો છે વિનોદાળ, રવિરાજ મહારાજ
મલ્લિકૃષ્ણ વગેરે સર્જનશિખરોને આપણે મર્ષ પેઢીના
સુભગ અવશેષ ગણી શકીએ ભારતીય સર્જનશિલ્પ
સંઘન પ્રતિનિધિત્વ આપણને એમનામા જોવા મળે
આ વારમા અને વૈભવ વિતુપ્ત થઇ ગયો એ પહેલાં
એમને મળવાની તક ઝઝી નેનામા આગસ કરીશ
તો ધણુ ગુમાવવાનુ રહ્યું એમ મને થયું કરતુ

એટલે મેં સકલ્પ કર્યો કે જ્યારે પણ તક
મળે ત્યારે આવા લોકસભા તો પામે પહેલથી જવ ને
એમની સાથે એકાન્ત મેળવીને જીવન અને જગનના
પાયાના પ્રશ્નો વિશે એમને શું કહેવાનુ છે એ જાણી
લેવુ

પ્રત્યન કરતા આ વ્યક્તિગત મુનાકાતમા ફેર
એટલે પડે કે આમા આપણે રજૂ કરેલા પ્રશ્નોના
જવાબ એમણે આપવાના હોષ-સામગ્રી મર્યા ને લઈ
પણુ—આપણને મુદ્દાસર જવાબ મળે ને એમા જના

પણુ અસંખ્યા લાગતી હોય ત્યાં આપણે એમને વધારે
પ્રકાશ પાડવાની વિનંતી પણ કરી શકીએ

વળી આપ સહૃદય નોકસ તો વિચારોમા બના
વરી ફિન્સફીનો ભાર પણ નથી હોતો એટલે વિનંતીને
જાણમા જોહો અવકાશ રહે છે એમને વિચિત્ર નો
શોખ કદી હોતો જ નથી જાણ એમના જીવનનો
વિકાસ એ રીતે થતો ગયો હોય તો કે વિચિત્રનુ ચક્ર
એમના મનમા સદા સફળ ભાવે માનવુ જ રહે છે
ગોતાને જે સમજાયુ એ અનિવાર્ય પગલામા જ
ખડાર પ્રગટાવવાનો પ્રયાસ એમણે કર્યો છે લેખન
પ્રવચનમા રુચિ દાખવી હોય તો તે પણ એ જ
કારણે ને તેણે એમના જીવન અનુભવોને પારદર્શી
ભાષામા રજૂ કરતી એમની વાણી આપણા માટે
સદૈવ પણ જોઈ શકાયની નથી

આ સદર્શ ખ્યાનમા રાખીને હું મલ્લિકૃષ્ણને
મળવા માટે ઉપડી ગયો મનમા સમ્રાટના રૂપમા
પ્રશ્નો સ્પષ્ટ નહોતા પણ એમનું સ્વરૂપ તો અગાઉથી
આકારી લીડ હતુ જ વર્તમાન યુગના ભૌતિક
વટોળિયે ફોજોળાના માનવીના જીવનને નકકર રીતે
ઉપયોગી થઈ પડે એવા જ પ્રશ્નો પૂડ્યા એવો
ખ્યાન રાખ્યો હતો

જગનના જગતોમા ભમનારા કયા માણસને
અમારા નથી ન તા ? એવા ધગ અધકાર વચ્ચેથી
પણુ આવા પુરુષોએ શી રીતે ઉગસ મેળવે એ
જાણવાનુ મને ખાસ મન હતુ જાણુ છું કે આમ
તો સહુએ પોતાનો દીવા જાતે જ પ્રગટાવવાનો છે
પણુ ખરેખર તો અ-ધની આરેવી સમજણના દીવાથી
એ દીવા પ્રગટાવવાનુ વધારે સરળ બની જતા છે

વિચારમા ને વિચા મા આશ્રમ આવી ગયો
તપાસ કરતા જણાયુ કે મહિંવકૃષ્ણ હૃદયકુજ પામે
બાણની પ્રાર્થના કરાવવા ગયા હતા હું ત્યાં પહોંચ્યો
કે પ્રાર્થના પૂરી થઈ અને મહિંવકૃષ્ણ સામા મળ્યા

એમને પટેનવદેના જોડા ગેત તેજસ્વી ચતેરો,
એમના અમીથી છનકાતી આંખો, વામનના ધિરાઈને
સમાનુ કાંઈક નાનું કદ, કરુણાના અત્યાર જેવું
અસ્તિત્વ-નળે કે ફિરનાયુગનો કો' માનવી જોયો
પડીને આ હરતી ઉપર આવી ચડ્યો હોય એવો
ભાસ થયો!

એમને વદન કરીને, જિહ્વા જિભા જ માડુ
અર્ધો આરાવાનુ પ્રયોજન કરીને મે વાંચેક મિનિટની
મુલાકાત માટે વિનતી કરી એ આરે ખમે હાથ
મૂકીને મનકાતા કહે

'દીકરા, સમય તો નથી પશુ છ સાડુ
કામ લાગે આપ્યો છે એટલે થોડી વાતો જરૂર કરીશ
સ્વાસ્થ્ય ખરાબર નથી પશુ તું નચિત રહે, તારા
જવા ન ખરાબર આપીશ ચાલ, આપણે ચાનતા જ
વાતો કરીએ

આસપાસ અસખ્ય માણસો એમના કુન્ધની
ધોધામમાં અતરપટ ખાસગી મળી શી? મે
વિશેષ એકાત માટે વિનતી કરી ને એ એકાત
મલ્લુ ત્યારે જ મને એન પડ્યું પોતાની પાસ આમક
પૂર્વક ખાટસા ઉપર બેસાડીને મહિનકશ કહે પૂછ
દીકરા નિરાતે જે પૂછ્યું હોય તે

ને મે પ્રશ્નો શરૂ કર્યા

(૧) આપના ઉપર કયા પુસ્તકનો સહુથી વધારે
પ્રભાવ પડેલો?

એમણે તરત જ જવાબ આપ્યો

'શુદેવની ગીતાજીલિનો શુદેવને નું પટેળી
વાર મળ્યો એ સાથે જ મારામાં કેટલું અજબ ફેરફાર
થઈ ગયેલો. ગીતાજીલિનું એક એક કાંઈક લખેને હું
દરુપદર દિવસ લગી એનું જ રટણુ કર્યા કરતો અને
એમાંથી અર્થોની અનેક પર પરાઓ જાણી એની એક
એક કવિતાની ભાવનાને મારા જીવનમાં ઉતારવાનો
પ્રયત્ન હું કર્યા જ કરતો. મે સ્પષ્ટ કે દર્શન વાંચ્યા
નથી એક આ વાંચ્યું ખસ રગાર્થ ગયો'

એમણે એકએક કવિતાના અર્થોની પર પરાની
ગત કરી ત્યારે મને રસ્ય ગીતાજીલિનું એક વાક્ય

યાદ આણ્યું નાથ ! વિવેચકો મારા ગીતના હમ્મર
હમ્મર અર્થ કરે છે ને તો ય એનો છેલ્લો અર્થ
તો તારા અરજે શિષ્ય શ્રુકાવીને એકો લોપ છે'

મે આગળ પ્રશ્ન શરૂ કર્યો

(૨) માણસને આરક્ષકાળથી જ સનાઈ
મૂલનો, પ્રેરણા, માર્ગદર્શન, બોધ વગેરે મળતા જ
રહે છે એ બધામાંથી આપને વધારેમાં વધારે યાદ
રહ્યું હોય એવું વાક્ય કહુ ?

પ્રશ્ન સાંભળી આંખ મીચીને એ ખૂબ જાડા
વિચારમાં પડી ગયા પછી તરત જ [આંખ મીચી
રાખીને જ] કહે

'એક વાંકજ બરાબર યાદ આવે છે 'મન
મન બન' નાનપણમાં એક દુકીરે પામે સામગ્રીનું
એ વખતે તો નહિાનું સમજાનું પશુ વય અનુભવ
અને ચિંતન વધતા એનો અર્થ ઉધડતો ગયો. આનો
અર્થ મે આલો તારવ્યો છે 'મનની પાછળ ન
જવું મનથી પર ચવું પછી બહુ જ એવી મેળાએ
સહજે સ જુલિનો પ્રકાશ પથરાશે રાત્ર અને સ મારા
અદર્શી દેખાશે, સલામતી

મારો ત્રીજો પ્રશ્ન કુખ્ય વિશેનો હતો. સર્વ
પ્રકારે સુંધી દેખ એવો કોઈ માણસ જોવા નહી
મળતો એટલે મે પૂછ્યું

(૩) માનવીના હુ બોનું કારણ શું ?

તરત જ એમણે જવાબ આપ્યો "કર્મ" પછી
થોડીવાર મીન રહીને કહે

'બીજા એવો પાક ભગવાનનો આ અદવ
નિષ્પત્ત છે બોને ને અત્યંતવસ ખરાબ કર્મ કરવામાં
આનું હોય, એના કદરા ફળ આનવાનાં જ તો બીજો
પ્રશ્ન યાદ છે આમાં ભગવાનની કૃપા કરુણા કયા
રહી? આપણા કર્મના ફળ ભગવાનની ચીકિત આપ
ણે મને એ જ આ કૃપા કરુણા મન જન્મના કર્મની
પીડા આ જન્મે ભગવાની પેડે છે એ અસંશ્ચ છે
છતાં ખમાય છે કેમ? એ સકિત આવી કયાથી ?
ધમરૂપાથી જ વળી? અનુભવે મને આ સ ય
શીખ્ય શુ છે

એની એક બીજી કૃપા પણ છે જે આણુને ઉપાડી શકાતો એટલો જ ભોળો આપે છે સહેજ પાડુ વધારે નહીં આ જનનના દષ્ટો ઉપરની પણ આ સજ આપણને મળે છે એક કદુચ્ચ હતું સનેચ વચ એમને ગામ હોતું પડ્યું બધા બદાર નીકળ્યા મજબૂત મારે વધારેમા વધારે મોજે ઉપાડયો માએ ગાસડી લીધી દસ વતસની દોકરીએ નાની પોતની ઉપાડી ને જ રપના હાથથા નાની ટહુડી જ આપી શક્તિ અને મર્યાદાને નજર સામે રાખીને આવા અવકાશની ગોઠવણી કરવામા આવી હુ ખુબા ભારનું આતુ જ છે

આપણા યુગનો મોટામા મોટો યાપ છે શ્રદ્ધાનો અભાવ ઇશ્વરમા શ્રદ્ધાની વાત હોય માનવીએ જેને અતિમૃત્યુનાન ગણી છે એની વસ્તુ એમા પણ એની શ્રદ્ધા નથી રહી એટલે મે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો

(૪) જીનમા આસ્થા-શ્રદ્ધાનું સ્થાન શું હોય શકે ?

'બેલિફ સમથ લઈ આસ્થા એટલે શું ?
Belief and faith એમ પૂછના મોજો છે ?
એમજો પૂછયુ

આસ્થાને મે શ્રદ્ધાનો પર્વાય મના શા એમજો તરત જ જવાબ શરૂ કર્યો

શ્રદ્ધા વિના માણસ જીવી શકતો નથી પગી એ શ્રદ્ધા પાછ પુસ્તકમા હાથ પોતાના રહીતમા હોય કે અથવા સાની શ્રદ્ધા અદરની જો છે એ દીનીની વસ્તુ નરી શ્રદ્ધા અને જીન એન એક જ સિક્કાની મે બાણુ છે હા કરેતા તેમ આપણે બહિચક્ષુ હોરા નહાં શ્રદ્ધાચતુ વડે જોધને ચારીએ છીએ દૂકમા અદરની દષ્ટિ એટલે શ્રદ્ધા આ દષ્ટિ જેમ વિરન તી અય તેમ તેમ આણુ અસપાસમા બ્યોતવા વિરાટની આરાધના કરવાની વૃત્તિ અને રાક્ષિ પણ વિકસની જન છે આપણી જે બાહ્ય દષ્ટિ છે એના દારા જોવાથી તા માત્ર અનુમાન જ થઇ શકે છે પણ આ અદરની દષ્ટિ-શ્રદ્ધા-જાગે ત્યારે તેા તીરની જેમ સીધા કન્દ્રે પહાચી જવાય છે કાગળુ

કે એ ભુદ્ધિના સ્થાનસમા મનની પારથી આવે છે માટે જ તો સાચી શ્રદ્ધા પરમ અખંદનુ કારણુ મની રહે છે'

નિશ્ચતા સર્વ રોગોમા ચિતાનો રોગ મને સનુથી વધારે લગ કર ને હત્યારો લગ્યો છે એટલે મે આગળ પૂછયુ

(૫) ચિતાથી દૂર રહેવાનો ઉપાય કયો ?
મલ્લિકટએ તરત જવાબ આપ્યો

'ચિતા મને તમને બધાને રહે છે એ દુઃ કરસાનો પ્રવાસ વર્તા સુધી કયા પગી મને આ બિમો જડ્યો છે ખાતી બેસો નહીં મનને રોકાયેતુ રાખો ચિતાનો મોજ નધવા માટે ત્યારે હાથના શ્રમનુ કામ નેતુ મને ચિતા થવા માટે એટલે હુ કપા પોતા ઉપડી જતા કદીક ગીના જનિ રાચનો અથવા લામે સુધી ચારી નાખતો રામનામ પણ ચિતાનો સારો ઉપાય છે સત્સંગ પણ ઉચયોગી થાય મુદ્દાની સાત આટની જ વિનોનાથ કરેતા તેમ ચિતાને ચિતનમા પદ્ધાવી દો કોઇ સારી વસ્તુ જડી હોય તેનુ બગરાનનુ સતનુ ચિતન કરો ચિતા મનનો મોજ જ અપરોધ છે મનથી પર થાઓ પર ન થવાન તા મો ને રહે, ભુદ્ધિ સ્થિર ન થાય છેક આટની હદે ન પહોચતુ પડે એટલા માટે હાથન શ્રમ આપો આજના મનોવિજ્ઞાનમા આને શ્રમેપચાર કહે છે

માપુના એક મિત્ર લ નમા હતા એમને હ વરાગ થયો બાપુએ એમને રોજ રે દિયા ચના વગાનુ જણા યુ એમનો હનરોગ કયા ચાચા ગયા દૂકમા શરીરશ્રમ ચિતામુક્ત કરે જ કરે

આ યુગ અનેક દુસ્ખોરી લરેનો છે અ વિન એમનો વિચાર જાણુના મે પૂછયુ

(૬) વર્તમાન સમારનુ મોગમા મોટુ દુઃખ કયુ ?

ચોડીસર તા એ વિચારમા પડી ગયા પણ તરત જ કહ

ખુલ્લુમાઇ-અદનુ પ્રદર્શન

આજની બધી દુષ્કાળોનું જન્મસ્થાન આ અર્થ-
તામાં છે બસ આટલું જ કહી એ ચૂપ થઇ ગયા
પછી થોડીવારે પોતાની મંતે જ કહે

“માયાનો અર્થ સમજાવ તો આ પ્રશ્નો પૂરો
જનમ મળી જશે માણસે માયાની ફિનિશી નથી
બાળી એટલે જ આ બધી અચકામણ છે અને મયાનો
અર્થ બહુ અજ્ઞાન રીતે સમજાયો છે એ વખતે દુ-
કાસ્તીના બનનો હતો સાવ પાગલની જેમ પહેલ
ગામ પાસે નદીને કાંઠે બેઠો હતો કોઇ માનુસ ત્યા
નહાતુ સાવ શાનિ હતી ત્યાં ‘માયા’ શબ્દ મારા મનમાં
જાગ્યો ને એ સાથે મારા અંદરથી ને બહારથી રીત
સર મેં આપા!’ માયાનો એક પકાઇ ગયો જે
કાંઈ દેખાય છે એની પાછળ આવેલા આ જોનારા
વસે છે કુદરતમાં એ છે માતાની, પત્નીના સહુના
પ્રેમમાં એના પરાં છે માયાનો અર્થ સહુને સમજાય
તો બેઠો પાર થાય’

આજકાલ રિવાજીઓની ગેરચિસ્તનો પ્રશ્ન
બહુ ઉઠેલો રહ્યો છે આ સદર્શમાં મેં એમને પૂછતુ

(૭) વિદ્યાર્થીઓ માટે આપ શો જીવનઆદર્શ
મૂલ્યો છે ?

એમણે કહ્યું

સ્વભાવ અને સ્વર્ધર્મ પ્રમાણે આદર્શ નક્કી
થાય મારો આદર્શ તમારો આદર્શ ન બની શકે
વ્યક્તિ પ્રમાણે સહુના આદર્શ અલગ હોય કોઇને
આદર્શ સાગોપાગ ન આપી શકાય જો કે એની પ્રજ્ઞા
થઇ શકે ખરી વગી એક જ આદર્શમાં સત્ય સ પૂર્ણ
બાવે વ્યક્તિ પણ ન થઇ શકે છતાં અનુભવના આમ
જોયો મોટી દૃષ્ટિના આધારે ક્યુ કે જે આદર્શ
મને મલેક થઇ પડે મારામાં સર્વોદયની વૃત્તિ
જગ્યા? ને ખાસ તો સહુની સાથે એકતા સાધવામાં
સકાયબુત થાય એવો આદર્શ મારા માટે કામનો
અર્થ પછી એવું જ મજાલુ છે

જગમાં આજ સુધી જેના માટે અનર્થભ
ચર્ચાઓ થતી આવી છે એવો પ્રશ્ન મેં પૂછ્યો

(૮) જીવનમાં પુરુષાર્થ અને પ્રાપ્તિના સ્થાન
વિશે આપ શું માનો છો ?

“આના પ્રશ્નો મેં છુદ્ધિથી વિચાર્યાં નથી
પુસ્તકોનો શોખ પણ છેક પટેલેથી નહોતો થોડી
સસમની ટેવ ખરી પગ ખાસ તો એકાંત ચિંતન
વધારે કરતો જીવનમાં મને જે કંઈ અનુભવો થયા
એ બધાનું મારા રીમિનિસેન્સ વડે પૃથક્કરણ કરતાં
મને લાગ્યું છે કે પ્રારંભ છે પગ એમાં અમુક દંડ
સુધી ફેરફાર થઇ શકે છે આનો મારો આજ સુધીનો
અનુભવ છે નરિયે એ અનુભવમાં ફેરફાર થાય
પણ ખરેખર

“જનમ અને જીવન મને તો એક પૂર્વ
નિશ્ચિન માગખા [Predestined frame] દ્વારા
સત્યનો જે અંશ પ્રાપ્ત કર્યો હોય એની શોધ વધારે
ચાતુ રહે એટલા માટે નવા જન્મમાં નવા માગખામાં
માણસને ગોઠવવામાં આવે છે આમાં એકવાન સમજના
જેની છે અમુક નિશ્ચિન રસ્તે આપણે ચાલવાનું નક્કી
થાય છે પણ પહોળા રસ્તામાં મેં જગ્યા આમ કે તેમ
ભરતા જેટલી મુક્ત ઇચ્છા આપણને આપી હોય
છે એવું મને લાગે છે એટલે જ આ માત્ર છુદ્ધ
પ્રારંભ હોવા છતાં એમાં અમુક દંડ સુધી ફેરફાર
શક્ય હોય છે ખરો જો કે એવું કોઇ માન ન
આપી શકાય પણ પુરુષાર્થ પ્રારંભમાં ફેરફાર થઈ
શકે એનો અનુભવ છેના ચારેક વર્ષથી મારા મનમાં
દંડ થતા માટે છે

“પ્રારંભ પુરુષાર્થ” અને એમાં બગેરો
પ્રશ્ન થવાનો અર્થ આ ત્રણેનું સામજિક થાવ
એટલે જીવનના આજના કાર્યને પૂર્ણતા મળે એવું
મારથી અનુભવ છે પુરુષાર્થમાં પ્રેમ બગે એટલે
એનું પરિણામ ઠંડાઇ ગય છે એક જ કાર્ડ દબાવ્યું
નીચે કે સ્વર્થવચ્ચાત થતું હોય તો એ બાધનાડું
નીચે છે પણ પ્રેમસય થયેતું કર્મ મુક્ત રહ છે, ને
મુક્ત કરે છે

આજનું જીવન વિનાશની ખાઈ તરફ જઈ
રહ્યું છે એવું હવામાન ચારેમાનું અનુભવવા મળે
છે આ સદર્શમાં મેં એમને પૂછ્યું

(૯) માનવજાતિના લાવિ માટે આપ શું
માનો છો ?

મહિનકંઠએ થોડી વાર આખ મીંચીને જવાન આપ્યો

“હુદિથી દલીલ કરીએ તો તો એ બધું અધારુ જ છે પણ નિશ્ચય તો દિલની વસ્તુ છે જેણે આ જગત સર્જ્યું છે જેનું એક નામ છે પૂર્ણતા એના તરફ આપુ જગત સતત યાત્રા કરી રહ્યું છે બહાર અધારુ દેખાય છે પણ અંદરના પરદા પાછળ એ અધારુ નથી

“અધારે પડના વહેના જગી ત્રયા હોઇએ ત્યારે રાત ઘણી લાંબી લાગે છે પણ થોડી જ વારમાં પૂર્વમાં પ્રગટતા ઉપા કિરણો રાતને અંતે અધારાનો અંત સૂચવે છે જગતમાં પણ ચારે બાજુ ધોર અધકાર દેખાતો બિન્દુગત કે સામુદાયિક જીવનના સર્વ થોડે અધકાર છે પણ પેના શેર છે તેમ ‘દર્દેકા હૃદયે ગુજરના હૈ, દના હો જના ?’-વ્યાપિ અનિશ્ચય વધી જાય છે ત્યારે એ ખુદ દના બની જાય છે એમ આ અધકારભર્યા વિશ્વનું ભાવિ ઉજાગુ છે એમ હું તો વિશ્વાસથી માનુ છું

(૧૦) સામાન્ય માનસીને અને સમગ્ર માનવ-જાતને આપ સદેશ આપો તો ?

હસીને મહિનકંઠ કહે

સદેશ તો શું આપુ ? માનસી એના મનને ને માનસને સમજે તો બસ છે અને ગમે એટલું બને કમાય પણ માયિક પેલાને માને ને પોતાની જાનને એની મિનકતનો દૂરદી માનીને ચાને એ જરૂરી છે ‘મધુ એણે આપુ છે’ એમ સમજવું માત્ર જાન માટે જ ઉપયોગ કરીને એતું અપમાન ન કરવું ગુરુદેવ અને વિનાયાજી જેની લોકોત્તર લોકસંમુદી દષ્ટિ કેળવથી ઇશાનાશન ઈદ સર્વમ-આ બધું એનું છે આપણને માયિક નહીં, દૂરદી છીએ, એ જાવ સર્વદા રાખીને જીવનના સર્વ બવકાર ચલાવવા તો સાચા સુખ શાંતિ અને સતોષપૂર્વક ઉવાશે

જીવન અને જીવનને કયા સીમા છે તે માત્ર પ્રશ્નોને સીમા હોય ? પણ રાતના દસ વાગવા આવ્યા હતા પછી મો એક માણસે એમના સત્સંગની રાહ જોતા ખેડા હતા એટલે નવા પ્રશ્નો તો મે ન પૂછ્યા પણ અંક નિનતી કરી

“આ નોમમાં આપની કેાઇ અનુભવવાણી ઉતારી આપેને ?”

ફાણુદાર બાવમગ્ન થઈ જઈને એમણે મારી નોટમાં લખ્યું

‘પ્રજુ છે આ સત્યનું ભાન મને જીવનમાં કેવળ પરિવ્રેમ દારા થયું છે’

ચતુર્થયાન મત્રિક

ઇટર-નુ - અતર-નુ - પૂરો થયો થોડી પછે પ્રગટ મૌનમાં વીતી વિદ્યાન રખતે ઊભા થઈને એમનો ચરણસ્પર્શ કરવા ગયો તો એમણે મને પ્રેમથી ગમે જ લગાવી દીધો ને મથે હાથ ફેરવતા જાણે સ્થિર થઈ ગયા એ કુમાર, એ બીનાથ, અતરની એ અમૃતધારા !

વિદ્યા લઈને દસ વાગે આશ્રમમાંથી હું પાછો વળતો હતો ત્યારે આકાશ કાર વરસાવી રહ્યું હતું સૂસનાવાનરા ફૂલના હતા નવલખ તારના ભેળા મીનીને અગોચરની આ તી ઊતારતા હતા આટલી કંડી વચ્ચેય અતરમાં આરથા અને જીવનશ્રદ્ધાની એવી તેનેમય ભૂમિતિ ઝિનમિત થવા માડી હતી કે એની ઉખાથી અતર ઉમરાઈ રહ્યું

એ ફિરસ્તા-ઈન્સાન પામેથી મને જિદગીનું નતુ પગિમાણું મળી ગયું આજ એ રોશની જગતમાં રમતી કરીને સતોષ માણુ છું

એનની ભારામાં કહું તો અનેક શબ્દો મૌનને વ્યક્ત કરના હોય છે ને મૌનમાં શબ્દના જ રણકારા હોય છે મહિનકંઠનું જીવન એવું મૌન વાણીમય હતું એ મહામનિષી હતા, સંસ્કૃતિ શિખર હતા, મૂર્ધ ય માનવ હતા મરગી જીવ હતા, હાસિદી રાખી, એન સાધુ અને સૂફી એલિયાની જીવત ત્રિભૂતિરૂપ હતા, મૌનના માણીગર હતા હતા, હતા, હતા હવે નથી ?

શું બોલુ ? અસ્તિત્વની એક એવી આરતી એ યુક્તા ગયા છે જેની ભૂમિત નિરતર ઝગહળતી રહેશે ચમદને પાર જનારાને શબ્દોના સાવિયા કેટલો ન્યાય આપશે ?

મહાસાગરમાં મગી ગયેલી એમની જીવનગ ગાની આછીય અજલિ આપણા હૃદયકુલમાં ઝીલાય તો બસ . આપણુ ઉજાગમ થઈ જાય

રવીન્દ્રનાથની શાદ આપતી અદ્વૈતી ફેરફારની હિમપવથ દાઢી, વિશાળ મજેતક પર પથરાયેલા આજીવિત કેશ, ભવ્ય લવાટ, અંતર્લીન ભાવભીની ચમુઓ, સફેદ વસ્ત્રોમાં શોભતો ભેદી દરીયા પહોંચેલો દેવ; મસ્તિકાનું વ્યક્તિત્વ પહેલી જ નજરે, કંઈએ ક્યાં વિના, આગાનુંકો અજાણો ને આકુળતા ધરી છે. સમય મનોમુદ્રા જ શાંતિની, સંપૂર્ણ સંવાદિતાની. એમના હૃદયમાંથી નીતરતી નમ્રતા, ઝળુતા ને જાંટી નિષ્કા-આ ત્રણે લક્ષણે એકી સાથે બહુ ઓછાં જોવા મળે છે, ભક્તજનોમાં પણ મહુ નહિ, એમનામણિ ક્યાંક ક્યાંક ઉર્ધ્વ, આત્મોદ્રેક ઉછળી પડે છે પણ મસ્તિકાજીને જોતા જ, ‘ગુણી ચ ગુણરાગી ચ વિરલ : સરસો જન :’ એ પંક્તિ સહેજે શાદ બાવી બધ

આ બુઝર્ અવસ્થામણિ મસ્તિકાજી એટલા જ તરંગિણાસુ છે, એટલા જ પ્રેમપરવશ છે. નાનકડી સંગીતની મહેલિશમાં એમને આમંત્રણ હોય, એ કેન્દ્ર-સ્થાને હોય, ત્યાંથી અતિ વિનમ્રભાવે, પોતાનાં વ્યક્તિત્વને સાવ નેપાથમાં મૂકી દઈ, એ શાંત ક્યોતા બની રહે છે. સાધનાલીન સાધકના જેવા નિર્મલ, પરમ પ્રભુભક્તના જેવા અર્ધ ને ભાગુક ને ભાગુક જેવા નિર્દોષ ને મુગ્ધ, કઈ પણ સુદર, સાંનિક કે કોપકર જેઈ હરખી ઉઠી જો કઈ જીવુ અમુકુ છે તેનેય અદકું માનનાર મસ્તિકાજીનું વ્યક્તિત્વ પરમ હૃદાત્મતા ને શુચિતાની મહેકવાળુ વાતાવરણ રચે છે.

રવીન્દ્રનાથની ‘ગીતાગોવિ’ ને કેન્દ્રમાં રાખી, ટાંગારની ભાવસુષ્ટિ એમના વ્યવખાનમાં એમણે આખાદ બંધી કરી. જીવનને અત્યુનો મહિમા, પરમ પ્રભુનો મહિમા, માનવજીવનની મહત્તા ને જાંબીરતા, ભારતીય સંસ્કૃતિની રચરચના વ્યાપેલી ઊર્ધ્વાભિમુખ આધ્યાત્મિકતા આ બધું એમણે સુંદર રીતે ચિત્રિત કર્યું. અમર અમર મેઘ-પારા મંદ મંદ વરસતી હોય એવી, કદીક તો અંતિ મંદ કદીક જ જીવો સૂર કાઢતી, ભાવાનુસારી-આરોહણરોહણી

એમની જાંબીર મંજવ પ્રાસાદિક વાણી, વચ્ચે વચ્ચે પથરાઈ જતું અખંડ મોન, એ મોન દ્વારાયે થોતા-ઓનાં હૃદય સાથે રચાઈ જતો સેતુ, એમના હૃદયમાંથી રમુખી ઉઠતી શબ્દા, એમનું ભવ્ય વાર્ધક્ય-સમગ્ર વક્તવ્યમાં, સમગ્ર વાતાવરણમાં ચેતનપનો, કોઈ નવીન જ અંકાર રેલાવી અર્ધ...શુજરાતી ભાષા પર એમનો કામુ એકંદરે પ્રથમ ગણાય તેવો છે

રવીન્દ્રનાથ પાસે, અંતેવાસી બનીને, મસ્તિકાજી લગભગ બાવીસ વર્ષ રહ્યા, પણ એમાં બાગ્યે બાવીસ વહવ રવીન્દ્રનાથ સાથે બેઠલા હશે ! કેમ ? મનમાં એમ હશે કદાચ, કે ‘આવી મહાન વિદ્યુતનો કીમતી સમય મારાથી કેમ લેવાય ?’ રવીન્દ્રનાથ જો કીમતી કાર કરી રહ્યા છે, તેના મુક દટા કે સાક્ષી બનવું. તાનપુરાની જેમ તાન પુરાવવી, ગુપચુપ અંતરમાં પ્રેરણા ઝીંચવી ને એમનો અમૂલ્ય વારસો વેડાવા ન દેવો, બને તેટલો જીવતો રાખવો, -આવી દૃષ્ટિ હશે ? હશે કદાચ. પણ રવીન્દ્રનાથની સાથે વાતો ન કરવામાં એમનો અપૂર્વ સમય ન લેવામાં, એમની દૃષ્ટિ શુષ્કાવે તો આ ધવી-એતવી સાથે માયી જો વાતો હોય તે તો મનની ભૂમિકા પરની હોય, જ્યારે એમની ભૂમિકા તો પ્રજાની કહાની, અતિમનસની છે, તેથી એમની સાથે તો મોન દ્વારા હૃદયાનુસંધાન સમાય એ જ વધુ શોખ

મસ્તિકાજીના મધુર અવાજથી રવીન્દ્રનાથ ખૂબ આકર્ષાયા. સંજીતનું ચીતસરનું જ્ઞાન મસ્તિકાજીને મળે તો એમનો કંઠ કેટલો મોહક બની રહે. એ વિચારે રવીન્દ્રનાથે સંજીત સિત્તલની વ્વરસા કરી. થોડા વખત પછી ઉત્તાદ કો, ‘મસ્તિકાજી, આ ભવે તો શું આવડે ભવ પણ સંજીત શીખી શકશે નહિ’ રવીન્દ્રનાથને એ વખતે શું થયું હશે તે તો એ જ જાણે પણ મસ્તિકાજી જેવાના મધુર કંઠે પણ રવીન્દ્રનાથ પેતાના ગીતને જુદી ઢબે ગાવાનું સંભળતા ને દુખી દુખી થઈ જતા. ‘મારા ગીત તારે કદી ન ગાવા’ એમ રવીન્દ્રનાથે

એકવાર સંખર્ન મળી કહી; ને ' મલિકજીએ તેથી જ તે દિવસથી પ્રતિષ્ઠા કરી 'છે, હવેથી આપનું ચીત' કદી નહીં ગાઉં.' આ પ્રતિષ્ઠા 'ભિંદવીબેર' પાળનારનો સ્વયમ ને વેદના પણ કેવા અસંધારણ હશે ? કવિની કવિતાનો પ્રાણ જ્યારે પૂરેપૂરો નહિવાય, એ સંચીત ગમે તેવું હોય, પણ રવીન્દ્રનાથની દૃષ્ટિએ તો કવિતાનો શત્રુ જ બની જતું. એવે પ્રસંગે રવીન્દ્રનાથનો પુરુષ પ્રકાશ પણ કંઈ કારણે બની જતો પોતાની ચીતો વિશે એમણે જ ક્યાં નથી કહ્યું: 'ચીતોમાંથી કુ' જે વસ્તુ, પ્રગટ કરવા માગતો હતો, ને તો મેં કોઈના' પણ કંઈમાંથી પ્રચટ થતી જોઈ નહિ. મારે જે કંઈ હોત તો કદાચ કુ' સમજવી શકત કે મારા મનમાં શું છે.'

*

વર્ષોનો વિદાયવેળા એક બહેન મલિકજીના હસ્તાક્ષર લેવા આવ્યાં. એમની ઈચ્છા મલિકજી દ્વારા રવીન્દ્રનાથના હસ્તાક્ષર પણ મેળવવાની હતી. મલિકજીએ બંધોને કહ્યું: 'હસ્તાક્ષર તમે જાતે જ જઈને મંગી ને મળશે. પ્રભુને પામવામાં કોઈની' દલાલી ન થાશે, તેવું જ ગુરુશિષ્યના સંબંધનું મેં છે.' ને પોતે હસ્તાક્ષર આપતાં, તે વખતે હવામાં જે, ચઢતી મૂન ઝુંજનું હતું તે લખ્યું, 'ને: પાસેસેફ' 'તાથી જાતને પૂરી પિંછાન.' રવીન્દ્રનાથે મલિકજીના હસ્તાક્ષર જોયા ને પોતાના હસ્તાક્ષર આપતાં માર્મિક રીતે લખ્યું, 'ફરિદ પાસેસેફ' 'તું તાથી જાતને વીસરી જ.' પોતાની જાતને પિંછાનવામાં માણસ વધુ આત્મરત, અવભાવી, અધ-કેન્દ્ર બની જવું કદાચ, એવો રવીન્દ્રનાથને ભાવ હતો ને તેથી તેમણે આત્મવિલોપન દ્વારા આત્મચોધનની વાત કરી હશે ? 'સેફ-કુલ્લીવેન્ટ યુ સેફ-ઈફ્સ-મેન્ટ,' ટાગોર અન્યત્ર પણ કહે છે: 'પરિચય પામ્યાં પોતાનો આઘાતે આઘાતે વેદના-વેદનાએ: સત્ય ■ કઠોર. કઠોર થકી કરી પ્રીતિ-એ કદી નવ જાવે છેતરી' આ માર્મિક લખાણમાં રવીન્દ્રનાથનું વિનોદી વ્યક્તિત્વ પણ કેવું પ્રકાશી જોઈ છે !

*

પ્રતિવર્ષ માઘાતસવ-પ્રસંગે રવીન્દ્રનાથ આશ-મવાસીઓ સમક્ષ પ્રવચન આપે. પોતે દેશમાં ક્યાંય

પ્રવાસ કરતા હોય, પણ આ પ્રસંગે તો આશ્રમમાં અચૂક પાછા આવી જાય. એકવાર માંદગીને કારણે એ પ્રવચન ન આપી શક્યા ને એ કામ એમણે મલિકજીને સોંપ્યું. ભલભલા અધ્યાપકોને મંત્રીને, આ કામ પોતાને સોંપાયું તેથી મલિકજીનાં શોભ અને સંકોચનું તો પૂછવું જ શું? ગુરુની આજ્ઞાનો અનાદર કેમ થાય ? પણ ત્યારે એમની કસાએ તો છી રીતે પડેલાય ? ને તેથી, પ્રવચન જે સંતોષકારક ન નીવડ્યું તો...આવી દ્વિધા થાવતી હતી. ઈવટે મલિકજી તો બહુ ખંખેરી નાખી, દૂર દૂર ધૂમવા નીકળી પડ્યા; કંઈ કરતાં જે કુદરતનો કાનમાં સંદેશો મળી જાય ને કંઈ સુચી જાય તો ! ઈવટે પ્રવચન તો થઈ ગયું. બીજે દિવસે મલિકજીને ગુરુદેવે બોલાવ્યા. મનમાં તો ભારે વિમાસણ 'શું' હશે ? શું કહેશે ? મારો માલિક મને ઠપકો આપશે ? ઠપકાએ બંધે આપે, પણ અરે, એ મને કવચિત જ કામ સોંપે, તેજે કુ' ન કરી શક્યો ને એમને મેં નિરાશ ક્યાં ?' પણ ગુરુદેવે ત્યારે જોમને અભિનંદનથી વધાવી લીધા ત્યારે મલિકજીએ જે ધન્યતા અનુભવી એ ગુરુદેવતા પરમ પ્રસાદરૂપ બની ગઈ.

એ જ વર્ષે, ઈ. સ. ૧૯૪૧માં રવીન્દ્રનાથની આ 'સે-ટીનલ ઓફ ધી ઈસ્ટ' પૂર્વનાં સંત્રીની આખરી વિદાયવેળા આવી પહોંચી. નિકટના આત્મીય-જનોને રવીન્દ્રનાથ એમના હેલા દિવસોમાં પોતાની પાસે બોલાવતા ડોક્ટરોએ એમને બહુ કામ ન પડે માટે બોલાવતી લજબજ બધી કરી હતી. એ દિવસોમાં એકવાર અવાનક મલિકજીને ગુરુદેવે બોલાવ્યા. મલિકજીને ફાળ પડી. "શું હશે ? આવી નાજુક પળામાં મને તે શું કહેવાનું હશે ?" 'હાજર જનાબ' કહીને મારા એ માલિકની પાસે તો ઊભો રહીશ. પણ મારા જવાબથી એમને શાતા વળશે ? "એ તો જ્યાં ને રવીન્દ્રનાથ જદ્દજદ્દ કે બોલ્યા: 'ધસા અફ્તોસ સાલે આજે કુ' એકરાર કરુ છું. મેં બધાને મારી કૃતિઓ, પુસ્તકો, જે કંઈ મારી પાસે આપવા જેવું હતું તે આપ્યું છે. રે, તને જ —મેં' કંઈ નથી આપ્યું. 'ને મલિકજીનો પૂજ્યભાવ પરિસ્થિતિમાં પહોંચ્યો, 'અરે પ્રભુ, તમે મને તમારો કરીને રાખ્યો,

નભાળ્યો, નવાળ્યો, એ શું ઓછું છે કે મારે એથી કંઈએ વિશેષની યેવના હોય ? ના, ગુરુદેવ, તમે તો મને તમારું સર્વસ્વ આપ્યું છે. નદી વહે છે, મેઘ વરસે છે, સૂર્ય-ચંદ્ર પ્રકાશે છે, ત્યારે એ કંઈ થોડું જ ભેવા બેસે છે કે કોણે ક્યાં કેટલું ઝીલ્યું છે, કોને કેટલું મળ્યું છે. ક્યાં કેટલું ખૂટે છે ? એમનો આનંદ તો વરસી જતોનો, વરોચાઈ જવાનો, વિતરણનો છે. આપે એ જ ધર્મ બજાવીને મને ધન્ય કર્યો છે ગુરુદેવ !

પ્રાચીસ વર્ષ ગુરુદેવના સતત સાન્નિધ્યમાં રહી, ગુરુદેવ પ્રથમ પ્રખ્યાત હોય તે પછીથી ચૂપચાપ તેવાર ઘઉં, ઈ. સ. ૧૯૨૦ની જુલાઈના ચર-આતના ત્રણ માસમાં એમના સાધનાખંડની પાછળ એમને ખબરે ન પડે તેમ પ્રથમ ભાવુકતાથી નિયમિત બેસી, ગુરુદેવનાં પંથાન-દર્શનમાં લીન બનનાર મલિક-જીની સાધના કેટલી ભાવનામય ને તપસ્વી પૂછું હશે ? આ દર્શન પ્રસંગે મલિકજીને એકવાર અધિકૃત અનુભવ થયો થોડા વખત માટે જાણે આસપાસનું પાર્શ્વત આવરણ ખસી ગયું ને તનમનથી હિર્વ, હિ પેલી પારનું પરમ જગત છે, તેની વિરલ અનુભૂતિ ઘટી. આત્માની દિગ્ગતિની પણ અજ્ઞ પ્રતીતિ

ઘટી. રવીન્દ્રનાથે લખ્યું છે કે વાંસળીવાળો જાત-જાતની વાંસળી બનાવે છે ને હરેક જુદી જુદી રીતે વાગે ! પણ કોણ જાણે કેમ, એમાંની એકમે વાંસળી કંઈ કમાલ જતી ગઈ હોય છે એમાં મધું જ બરા-બર, બધું જ ગાપસર હોય છે. લાકડાનું માપ, અંદ-રની વેધ, એનું પોવાણ, બધું જ યજ્ઞ નમૂનેદાર. બંસીવાળો વાંસળી તો તરેહતરેહની વગાડે છે પણ એને પેલી કમાલ વાંસળી વગાડવાનું જ શોધી વધુ ગમે છે. વિધાતાએ પણ માણસ વિશે કંઈ એવું જ ક્યું જણાય છે. આપણે કહીયું. રવીન્દ્રનાથ વિધા-તાની એવી કમાલ વાંસળી હતી. એવી કમાલ વાંસળી બનવાનું સદ્ભાગ્ય બધાનું તો ક્યાંથી હોય ? પણ એવી કમાલ વાંસળી સાંભળનારે બડભાગી બની જતો હોય છે. મલિકજીએ વિધાતાની એવી કમાલ વાંસ-ળીના સૂર વર્ષો પર્વત સાંભળ્યાં છે ને ત્રણ સાધકની અદાથી ચેતાના જીવનમાં ઝીંસત છે, એ સદ્ભાગ્ય નાડુસનું નથી. એ કમાલ વાંસળી તમારે સાંભળવી છે ? તો રવીન્દ્રનાથની ઉત્તમ કૃતિએનો આસ્વાદ લો, ને હા, મલિકજીને સાંભળો. એમની ઉચ્ચાવરવામાં તમને પેલી કમાલ વાંસળીને સૂર સંભળાયો.

*

તેરી કૃપા હી મેરો આધાર ।

[અમેરિકામાં પેન્સિલ્વેનિયા મળેલી સેમિનારમાં એક દિવસ Gift and Grace-પાપ અને છાંયરોનો અનુગ્રહ-એ વિષય ઉપર ચર્ચા-વિચારણા થતી હતી. પરંતુ બધા કોઈ ખાસ નિરાશરથુ પર આવી શક્યા નહોતા. એટલે હમેશના નિષ્ઠ મુજબ બધા થોડા વખત મોનમાં ઘાંત બેસી રહ્યા. તે વખતે અંદરથી મને આ લીટીઓ સ્ફુરી અને એની ધૂન કું પાંચ મિનિટ સુધી બોલતો રહ્યો. એ ધૂન પૂરી થતાં બધાને એમ લાગ્યું કે પોતાના મનનું કંઈક સમાધાન થયું છે. એ લોકો આ કહીને અર્થ સમજતા નહોતા, એટલે મને એને અંગ્રેજીમાં સમજાવવાનું કશું અને એનો અર્થ જણાવતાં એ લોકોને લાગ્યું કે આ ભાવ જ આખી ચર્ચાના નિર્વ્યાકરણ છે.]

તેરી કૃપા હી મેરો આધાર ।

તેરી કૃપા હી મેરો આધાર ।

શુક્ર દો તેજ હજાર વાર ॥

God's grace is my sole support,
God's grace is my sole sustenance.
A thousand times
heartfelt thanks, therefore,
to Him —to Him

—શુ. મ.

ફિરસ્તા, પ્રભુના બંદા અને મલિકશ

બબલમાઈ મહેતા

મલિકશને મેં માત્ર જોવા જ નથી, પણ અનેક વખત મળ્યો છું. અને એ મને ભેટી પડ્યા છે અનેક વખત. મને એ ફિરસ્તા જોવા લાગ્યા છે. પ્રભુના બંદા હોય એવા ! એમ એ જ એમનો દેવ હતો. એકે એક માણસની સાથે ભેદભાવ વિનાનો એમ !

અને ખીણ ચીજ જે એમનામાં મેં જોઈ તે એમની સમતા. અમે તેવો પ્રસંગ આવે, પણ એમનું સમત કાયમ.

છેલ્લા છેલ્લા તેઓ જ્યારે અહીં આશ્રમમાં બધાને મળવા આવ્યા તે દિવસે, આજે હું અહીં જેમ અકસ્માત આવી મયો છું તેમ આશ્રમમાં અકસ્માત આવી ચડ્યો હતો. હું જોતો કે એ ચાલી શકે તેમ ન હતા, બોલી શકે તેમ ન હતા, અને છતાં મેં એરોપ્લેનમાં આવ્યા. બેઠા લગભગ પોણા કલાક સુધી. થોડુંક બોલ્યા. થોડુંક ગાયું પણ ! અને વધુમાં ત્યાં આવેલી એકે એક બહેનને એકેકું પુષ્પ આપ્યું તે એ પુષ્પ આપતા આપતા બાજુ પોતે સંદેશો આપી દીધો !

ત્યાર પછી પંદર દિવસમાં તો સંબોધનું

આપણે કે એ વિદાય થયા. અને મેં દનુશાહની પાસેથી બપયું કે છેલ્લી ઘડી સુધી કહે છે 'દવા તો મારે કાંઈ જોઈતી જ નથી આ (માઈગી) ઈશ્વરનો એક પ્રસાદ છે, જેમ કાંઈ મીઠી ગેળી આપે તેમ આ કહતી ગોળી આપે છે, તે પણ હું ભોગવું.'

અને છેલ્લી ઘડી સુધી જે કાંઈ મળવા આવ્યું, તેના તરફ જરાય તે અમાય નહીં. જેટલી શક્તિ, જેટલું જ્ઞાન, એ દિવસો દરમ્યાન રહ્યું. એ વખત દરમ્યાન એમણે બધાંયને આવવા દીધા, સાંભળ્યા, એકાદ શબ્દ—એકાદો ભાવ વ્યક્ત કર્યો અને બહુ જ શાંતિથી, પ્રસન્નતાથી, ભજનના સાંભળના સાંભળના એ ચાલ્યા ગયા !

મને એમ થયું કે આ એમની સાધનાનું પરિણામ છે. જીવનભર જે સાધના કરેલી તેમાંથી જ આ શક્તિનું, આ પ્રેમનું જે એક વહેણ હતું તે જ તેમના જીવન માર્ગત વ્યક્ત થતું હતું.

એમણે આ સૂરીઓ અને ઓશિયાઓની પદાની વાતો સાંભળી છે. મને તેમનામાં તેવો એક સાચો ઓશિયા દેખાયો !

[મારી રહિએ તો મનુષ્યનું જીવન ત્યારે જ સફળ થાય જ્યારે લોકો તેને તેની પોતાની ખાતર જ જોવા તે તેવો સ્વીકારવામાં આવે—જેની રીતે મા પોતાના બાળકને જેવું છે તેવું સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકારી લે છે. કવેકર લોકોની ભાષામાં કહું તો—]

I am waiting patiently to be loved for 'that of God' in me.

—મારામાં 'જે કંઈ ઇશ્વરનું છે' એ ખાતર મને લોકો ચાહતા થાય એની ધીરજપૂર્વક રાફ જોતો છું મોકો છું.

—શુ. મ.

“શુદેવ ખરેખર શું ઇચ્છતા હતા ?”

શુદેવના મહાકથા

અનુ. આ. પ્રતાપ જી. ટેલિયા

અહીં આવવાથી અને વિશેષ આનંદ થાય છે. એક જ કારણે કે હું અહીં આપ સૌ સાથે મળીને મારા શુદેવના અરણ્યમાં પ્રજ્ઞામ પરીચક્ષી થઈશ. કહે છે કે કોઈમાં અદ્વા રાખીને કોઈને વાદ કરીએ તો એક વિશેષ રૂપે તેમના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત થાય છે

એવું થયું છે-એક પળને માટે આજ પથ, અહીં પથ એવી અનુભૂતિ થઈ છે. શુદેવ જાણે છે સામે ખૂણમાં. કહે છે : “જો આન્યા છે અને મળવા તો એક જ પ્રકારે અને મળી શકશો, જાણી શકશો-સ્ત્રીત દારા, ભજન દારા...”

તેથી આ કાર્યક્રમ એક જ ભજન પૂરતો નહીં પથ સારોયે જ જો સંગીતનો કાર્યક્રમ હોય તો શુદેવને ખૂબ શાંતિ, પ્રસન્નતા મળે. શુદેવ સદાય કહેતા :

“ન્યારે પથ મારી પુણ્યતિથિ ઉજવો, ત્યારે તે સંગીત દારા ઉજવો !”

x x x

હવે આવું મુખ્ય વાત પર, “કે શુદેવ ઇચ્છતા શું હતા ?”

આ તો શુદેવ જાણે અને શુદેવના પથ શુદેવ જાણે કવિ જ કવિને જોળીએ છે ને અને તો એક સામ જન્મ બીજા લાગશે-શુદેવને જોવા-ખત્રા માટે ! પથ ગીતાંજલિનાં જે ચાર ગીતો પરથી શુદેવના જીવનનો મર્મ સમજવાની આવી મળી જતી લાગે છે.

તો શુદેવ ઇચ્છતા શું હતા ? ઉપનિષદોના વિચારો અને બાઈબેલીની મરતી - દુઃસ્વીકાર્ય ઉપરાંત તેઓ આ પથ કહેતા હતા કે :

“બુદ્ધ ભગવાન જે ઇચ્છતા હતા તે હું પથ

ધર્મ, શુદેવ !”

૩૦-૩૫ વર્ષ પહેલાં એક બંગાળી પત્રિકાના સંપાદકે વિદ્યોતને ‘પાંચ-દસ’ પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા. શુદેવને પૂછેલા પ્રશ્નોમાં એક પ્રશ્ન આ હતો.

“who is your master ?” (આપના શુદેવ કોણ ?)

‘જવાબ’ આપ્યો હતો શુદેવે : “Buddha” (બુદ્ધ) એટલે શુદેવ એ ઇચ્છતા હતા જે બુદ્ધે કહ્યું હતું-‘મૈત્રી ધર્મ’ ! વધુ જાણે ન પહેચી શકીએ તો આપણે મૈત્રી તો કરી શકીએ છીએ. એટલે શુદેવ ઇચ્છતા જ રહેશે કે બુદ્ધનો મૈત્રીધર્મ આપણે જીવનમાં ઉતારીએ.

બીજો પ્રશ્ન : “Who is your hero in life ?”

(જીવનમાં આપનો આદર્શ કોણ રહ્યું છે ?)

‘Ram Mohan Roy’ (રામમોહનરાય)

જવાબ મળ્યો.

શુદેવે જેમ આધ્યાત્મિક જીવનમાં પોતાના પિતાને, તેમ રાષ્ટ્રીય સામાજિક જીવનમાં રાજા રામ-મોહનરાયને પોતાના આદર્શ તરીકે સ્વીકાર્યા હતા રામમોહનરાય... ! મહાન સુધારક, આધુનિક ભારતના એક સર્જક અને ભારતને વિદેશો સાથે જોડનાર એક સાર્વજનિક એકલો !

તો આપ સૌ પથ રામમોહનરાયનો આદર્શ આપની સામે રાખજો. કુવાંતોને જોઈને મારી એક જ આશા, ઇચ્છા, પ્રાર્થના રહે છે કે “જો અમે ન કરી શક્યા તો આપ કરજો.”

બીજું-શું ઇચ્છતા હતા શુદેવ ?

કલા અને સંગીતને શુદેવ જીવનની સાધનામાં બહુ બારે મહત્ત્વ આપતા હતા. એટલા માટે તો ૧૯૦૧માં

શાન્તિનિકેતન ખોદતી વખતે જ લોકોના પરિહાસ છતાં તેમણે સંગીત-કલાનું શિક્ષણ શરૂ કર્યું હતું.

કલા-સંગીતને આ મહત્ત્વ યુરોપ એક વિશેષ કારણે આપતા હતા. કલા અને સંગીતમા કંઈક એવું રહસ્ય છે કે જેથી એકતાનો ભાવ જલદી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ઉત્તમ ચિત્રના દર્શનથી કે ઉત્તમ સંગીતના શ્રવણથી માણસ પોતાનું “હું પશુ” જૂની જગ્યા છે. જ્યાં આપણે પોતાનું અન્ય અસ્તિત્વ જૂની જાનખીન સાથે એકતાનો અનુભવ કરીએ છીએ ત્યાં આપણે પ્રેમરના રાજ્યમા પહોંચી જઈએ છીએ સિનાર વગાડનારો ઉસ્તાદ સિનાર વગાડતી વખતે પોતાને જૂની જાન, ગાયક કે નૃત્યકાર પશુ ખાતી-નૃત્ય કરતી વખતે પોતાને જૂની જાન અને સામજિકતાના ભેનારા મણુ પોતાને જૂની જાન તો તે સંગીતસાથે કંઈક થયું ! આવી તકનીકના એ જ સંગીતનો પ્રાણ છે. એ સંગીત શું કે ન્યારે ગાયક જેતો રહે કે પેલી બાલુચી કેશ્વ તાળી વગાડે છે ! ખરેખર એ સાચું સંગીત નથી.

એટલે કલા-સર્જન સમયે પોતાની જાતને જૂની જવાય એ મહત્ત્વનું છે. જ્યારે પોતાને જલ્લા, ત્યારે જ પોતાને ઝાળખે ! આ તો જીંદગી રીત ને ! આવી જીંદગી રીત આપ અને હું સૌ આપણા જીવનમા ઉતારીશું તો યુરોપ અને ગાંધીજીના આશીર્વાદ આપણને મળશે આમ સંગીત અને કલા યુરોપની એકતારૂપી જીવન-સાધનામા કેટલા ઉપયોગી હતા તે જોઈ શકાય છે.

પછી યુરોપને પૂછવામા આવેલું

‘Which dress is the best ?’
(યે શાક સારો ?)

તેમણે જવાબ આપેલો

‘That dress is the best which makes you less Self-cultured’ (એ કે જે તમને વધુ આત્મસંવન બતાવે.) અને છેલ્લે તેમને પૂછાયેલું-

‘What is your greatest virtue?’
(તમારો સૌથી મોટો ગુણ કયો ?)

“Inconsistency” (પોતાની જાન યા જગત સાથે વિસવાદિતા જવાન અપાયેલો)

And what is your greatest weakness ?’ (તમારો સૌથી મોટો નિર્બળતા કંઈ ?)

“The same” (તે પશુ એ જ)

જીવનનો સાધક કોઈ પશુ વસ્તુને વળગી રહેતો નથી કોઈ પશુ વાતને પકડી રાખતો નથી. એ પકડી રાખે છે ખચરને એ તોયારી રાખે છે પોતાનો દષ્ટિકોણ સુવારવાની યુરોપના જીવનમા સવારીપણનો સુમેળનો ગુણ હતો તે એ અર્થમા કે તેઓ પોતાના રખડ દર્શનને વળગી રહેતા, પશુ જ્યારે આજનું દર્શન તેમને થતું કે એ મૂઢાએ એ આજમા વધના ખીખનું સ્વીકારવા, ખીખ સાથે એક થવા તેઓ તત્પર રહેતા. આ પ્રકારની અનુભૂતિ તેમને મળ્યા પછી તેઓ જલ્લે બદલાઈ જ ગયા.

૧૬ વર્ષની ■ પરે એક વખત તેઓ કલકત્તામા પોતાના ઘરની અગામી ઉપર જામા જામા સંચોદિય દર્શન કરી રહ્યા હતા અને તેમને થયું ‘આ તો માત્ર રવિ, અને હું તો રરિ પશુ છંદ પશુ, કાકર પશુ સર્વસ્વ સર્વમય અને દુરંત જાગે તેમનું જીવન બદલાય અથુ તેઓ નીચે ઉતરે છે, ખુરશીને, ટક્કને ફળ-ફૂલને, કલકત્તાના રર ના મજૂરોને સૌને બેઠી પડે છે કયાય બેઠ દેખાતો નથી એક અપૂર્વ મરુતી આવી છે એક અદ્ભુત પ્રેમ જાગે છે.

આ સિવાય તેઓ ઈંગ્લેન્ડ કે સારાયે દિવસના અધ્યાત્મ, લેખન, સંગીત, આનંદ, મોન, ખાન વગેરે થવા છતાં દિનચર્યા તો અધૂરી જ રહી જાય છે કારણ કે કોઈની સેવા તો એમા યત્ન નહીં. આ ચાટે તેમણે શાન્તિનિકેતનમા લાલુવા નેટલ જ આદિ વાસી સાથોનો સેવા કરવાને મહત્ત્વ આપ્યું ! ખીખરની પાસે બેઠા છીએ તેનું માયુ દબાવીએ છીએ ત્યારે તેની પીથ આપણી પીડા યઈ જાય છે તેના દુખ સાથે આપણી એકતા ધર્મજન છે આથી તો આપણે ગાંધીજીની પાછળ પાછળ ગાંધીએ છીએ ને -
- વૈષ્ણવ જન તો તેને રે કહીએ, જે પીઠ પરાઈ મણે રે !’

આમ અન્ય સાથે એકતા એ શુરુદેવની મહત્વની ધરિયા લાગે છે.

શુરુદેવની ઝંખનાઓ વિશે મારી થોડી- શી સમજ રજૂ કર્યા બાદ અંતે તેમની અંતિમ ધરિયા રૂપે તેમનું એક ગીત આજ હૃદયે ગવાવાનું છે તે વિશે કહીને પૂરું કરીશ. શુરુદેવ પોતાના મૃત્યુ પૂર્વે ૧૯૪૧ના એપ્રિલ મહિનામાં “ઝકપર” નાટકની તેવારી શાંતિ-નિકેતનમાં કરાવી રહ્યા હતા. તેવારી કરાવતાં કરાવતાં અચાનક તેઓ થોભી જઈ ગયુંમય્યું લાગ્યા અને પછી એક ગીત લખી નાખ્યું. પછી શાંતિદેવ ઘોષને બ્રાહ્મણી તેમને તે શીખરી તેને સ્વરસિંધિમાં લખાવીને પરબિડિયામાં બંધ કરાવી દીધું અને કહ્યું ‘જે દિવસે માડું મૃત્યુ થાય તે દિવસે આ ગીત ગાઓ.’

પછી ૭મી એપ્રિલ ૧૯૪૧ના દિવસે બપોરે ૧૨-૩૫ વાગે શુરુદેવનું જીવન સમાપ્ત થયું. સૌ તે

દિવસે શાંતિ નિકેતનના ધ્યાનમંદિરમાં એકત્ર થયા- અશ્રુપૂર્ણ ! ‘વેલું’ ગીત ગવાઈ રહ્યું હતું- ‘સ-મુખે શાંતિ પારાપાર.’

જીવનયાત્રા પૂરી કરીને શુરુદેવ જઈ રહ્યા છે. વેલે પાર, પરંતુ આનંદમાં છે- જીવન તે આનંદમય હોવું જોઈએ ના, મરીએ ત્યારે પણ ! પોતાની નેવાના કર્ણધારને તેઓ કહે છે:

“આ પારથી વેલી પાર જઈ રહ્યો છું આખી જિંદગીબર મારી નાવનો કર્ણધાર તું જ રહ્યો છે. તું જ મારો ચિરસાથી છે. આજ મારા જીવનની જે યાત્રા શરૂ થઈ છે તે તારા સુધી મને પહોંચાડે. તારી દયા અને ક્ષમા જ મારા આ યાત્રા-પથના ચિરપાથિય બને, હવે મારાં બંધન તૂટી રહ્યાં છે...મને તારામાં તારા વિરાટ રિશ્તમાં, એકરૂપ બનાવી દે, હૈ કર્ણધાર !”
(પ્રમદ યતાર “ગુરુદેવ કે લાગ”માંથી)

મુરલી મનોહર પ્રીતમ પ્યારે ।

[એક વાર મુંબઈથી દિલ્લી હુ મુસાફરી કરી રહ્યો હતો. બ્યારે માડી મથુરા પસાર કરીને પુલ પરથી જઈ રહી હતી, ત્યારે અચાનક શ્રી કૃષ્ણની યાદે મને ઘણો વાકાફા કરી મૂક્યો. ત્યારનું આ ગીત છે.]

મુરલી મનોહર પ્રીતમ પ્યારે,
આવો આવ મેરે ઘર પાસ ॥

આજ મિલનની રાત, મેરે પ્રીતમ !
મિતવો દિલ્લી પ્યાસ ॥

પૂરી કરો આજ, મેરે પ્રીતમ !
જનમજન્માન્તરથી આસ ॥

*Come into my home, my Krishna, do
not pass by my door and move away.*

*Tonight is the night of our play of love.
For ages, my Krishna, I have been sitting
by the wayside, waiting for Thee*

*Come into my home, my Krishna, do
not pass by my door and move away.*

શુ. મ.

હરિજન આશ્રમ, સાગરમતીના વિદ્યાવનું પ્રાર્થનાગૃહ તેનાં બધા બારી-બારણા ખુલ્લા છે શનિવારનો દિવસ સવારનો સપ્ત આચાર્યશ્રી પધાર્યા છે તેમની આખો ધ્યાનાવરણમા બધ છે તેમના ચહેરા પરથી લાગે છે કે, તેમનું મન અદૃશ્ય, અનોકિક જગતમા જડી રહ્યું છે તેમના આસન સામે વિદ્યાર્થીનીઓને બેસવાની જ યા છે તેમની બેઠક આસપાસ સહકર્મચારીઓને બેસવા માટે પાથ રણા બિછાવ્યા છે

પ્રાર્થનાનો ઘટ વાગી ચૂક્યો છે હાત્રાલયેથી બહેનો બહાર નીકળી ચૂકી છે અને અંકેક કરીને પ્રાર્થનાગૃહ તરફ જઈ રહી છે નાનાં બાળકો તે પહેલા જ દોડીને પ્રાર્થનાગૃહમા આવી ગયાં છે બધાં મુશામુશા પચાસને આચાર્યશ્રી સામે મીટ માડીને બેઠાં છે

અચાનક આચાર્યશ્રી હારમોનિયમ સાથે-‘હરિ મોહ હરિ મોહ, હરિ-હરિ મોહ ચુકે ૦ માધવ ગોવિંદે બોન’ની ધૂન દર્દીઓ સાદે ગાવી શરૂ કરી દો છે બાળકો તેને ઝીને છે બહેનો એક ખૂલ્લા બારણામાથી પ્રવેશી રહી છે તે સૌ પણ ઉત્સાહથી ઝીલી લે છે

હરિ નામની ધૂન ઝાંખી મધ વાતાવરણમા એક જાતની સુગંધ વ્યાપી ગઈ એવા અ જીતવાતવરણમાં ગૃહમા હજી યે આવી રહેલ મહેનો બેચા સૂઈના ઝિરણો પણ ખુલ્લા બારણામાથી પ્રવેશ્યા પ્રાર્થનાગૃહ ઉજ્જવળ બની ગયું ફક્ત તે જ નહીં, ગૃહમાં બેઠેલા બાળકો પણ પ્રકાશના પુષ્પો જેવા લાગતા હતાં કોઈને પોતાના વ્યક્તિગત રૂપરંગ જ નહીં ! પ્રાર્થનાગૃહ પ્રકાશનું સરોવર બની ગયું

આજે આમ કેમ મ થું ? દરરોજની પ્રાર્થનામા અગાઉ કોઈ દિવસે અત્યુ નથી બેઠું પ્રાર્થનાગૃહ, આચાર્યશ્રી, બાળકો સૂઈનો પ્રકાશ-મધુ પહેના જેવું

જ હવે તો શું, આજે મારી આખોમા કોઈ જાતનો કશોક કામિયો આવી ગયો છે કે આચાર્યશ્રીમા એવો કોઈ પ્રકાશ આવી પ્રવેશ્યો છે કે જેનાથી બહાર પણ બધું પ્રકાશમય બની ગયું છે ? સ્થાન-સમય-સીમિત જેવું લાગે છે સ્થાન અને સમયનું જ્ઞાન આજે છુપત થયું છે આજે પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ઊતરી આવ્યું હોય એવું લાગે છે પણ દરરોજ કેમ એવું નથી અનુભવાતું ?

એવામા આચાર્યશ્રી મીઠા છુલદ અને લય સાદે લગભારી બેઠ્યા

‘આવી, આવી રે પ્રભુ, તારી ચેતના !’

કોની ચેતના ? પ્રભુની ? પણ પ્રભુ તો સર્વત્ર અને સર્વકાળ છે તે જતા તેનો સ્પર્શ ફક્ત આજે જ કેમ અનુભવ થો ? તેની ચેતના તેની કૃપાની જેમ એક નિરંતર વલ્લા કરતી સરિતા સમાન છે તેમાં નિયમિત સ્નાન કરી રહ્યો છું એવું કેમ લાગતું નથી ? બીજું એ કે, આ ચેતના તો આચાર્યશ્રીના દેયામા જનરી તેઓ તો ધ ય થયા જ પણ બીજા એવી રીતે કેમ ધ ય થઈ શકે છે ? બીજાને પ્રાર્થનાગૃહ પ્રકાશના સરોવરમા પવનમય ગયતું લાગે છે તે તેની ફક્ત કલ્પના જ તો નહીં હોય ને ? કે એકની અદર ઊતરેથી અતિમન્સચેતના બીજાને પણ સ્પર્શી શકે છે ?

ત્યા તો, આચાર્યશ્રીએ એક બીજું ગીત શરૂ કર્યું -

‘તે રણુમા રે આવીને ગંગા ઉતારી !’

કોણે આ ચમત્કાર કર્યો અને એવો ચમત્કાર થાય તે પહેલાં રણુની પેઠે જ શુદ્ધ પ્રાણુદીન બની જવું અરેખર જરૂરી છે શું ? શું એમ થયા વિના સ્પર્શિય ગંગા નહીં વહે ? ॥ રણુમા પહોચવા જ પ્રણુને કારણ મગે છે ? પણ એ દેવી ચેતના કોઈ નામાં ઉતરી છે એવું પ્રમાણ શું ? શું તેનું અનન

સર્નાંજે સુનણુંમય બની ગય છે કે તેનો કોઈ એક ભાગ જ સુનણુંમય બની ગય છે ? પણ દૈવી ચેતના તો પારસ પથ્થર જેવી હોય છે એમ કહેવાય છે, તે તો જે વસ્તુ તેને સ્પર્શે તેને સ પૂર્ણ સુનણુંમય કરી દે છે

ત્યાં તો આચાર્યશ્રીએ ગીત પૂર કર્યું એક એક બોલ્યા તેનો ભાનાર્થ એવો હતો કે, ધાસ તરણા જેવી નમના, રક્ષ જેવી સકુનશક્તિ ને અમ-માનિને પણ માન આપવાના શુભે કેળવવા

તો શુ આ 'ત્રિમૂર્તિ'ની નિવશિત પૂજા કરાધી જ દૈવી ચેતના માણસના બિનરે છે ? તો યા દૈવી ચેતના કોઈ વ્યક્તિના ઉત્તરનાં પહેલા અમુક શરતો કરે છે ? પણ પ્રભુની કૃપા તો બિનશરતી હોય છે । એવું કહેવાય છે તેની કૃપા તો પ્રેમનો પ્રકાશ છે સૂર્યના પ્રકાશ જેવો પણ સર્વ તો પહોંચાથી

જેવી કશી શરત કરતો નથી કે, 'અધકાર, તુ સોધી પ્રથમ દૂર થા, પછી હું પ્રકાશ આપીશ'

પ્રાર્થના પૂરી થઇ નિઘાર્થાનીઓ એકેક કરીને પ્રાર્થનામૃદની બહાર ગઇ, પણ હજી સો પ્રકાશના પુણ્યો જેવા જ લાગતા હતાં નહીં, નહીં-હકીકતમાં તેઓ જાણતા જ છે પણ આજે જ મારી આખો તેમની એ આધ્યાત્મિક મહાનતાના દર્શન કરી શકી જો આતુ દર્શન હું પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં કરી શકું તો કેડુ સાડુ ? પણ વાક મારો જ છે, કે એમ કેમ ચલુ નથી ।

જેમ કે, દિન્હીવાળા થી એમનામા વારવાર કહેના-

નૂર ઉસકા, જહૂર ઉસકા,
ગર, લુમ ન દેખો, કસૂર કિસકા ?

*

મેં તો तेरा दास ।

[એક દિવસ વૈરાગ્યની ભાવના મારા દિલમાં જોગરાઇ આવી, ત્યારે આ ગીત મને રહ્યું]

મેં તો मेरा दास

तू ही हो मेरी आस, प्रभुजी ।

મેં તો तेरा दास ॥

सब कुछ मैंने तुझसे पाया,

तो भी मिटी नहीं प्यास ॥

अब तो एक ही वरदान मागूं,

वो है तेरा सहवास ॥

तू ही सब कुछ जाने, प्रीतम,

फिर मैं क्यों करू क्यास ॥

जो तुझ माने सो ही भला,

फिर मैं क्यों हूँ निपया ॥

*I am Thy servant O Lord Thou art
my only hope*

*Everything that I have I have received
from Thee and yet my thirst for more
is not as yet assuaged*

*Now I have only one boon to ask of
Thee it is the gift of Thy nearness*

*Thou knowest everything O Beloved
then why should I despair?*

*Small is man's body
How immense his strength of suffering*

x x x

*To each moment he brings endless value
From his unconquerable will*

x x x

*Is there anywhere such quest nameless radiant
Such Pilgrimages together from road to road ?
Such pure waters of service breaking through igneous rocks ?
Such endless stores of love ?*

—Rabindranath Tagore

I shall never forget my first meeting with Gurdialji. As is often the case with momentous happenings, it came to pass in a roundabout way. One day in 1960, Swami premananda, of our Self-Revelation Church in Washington, D C, said to me, "We're going to have a Gandhi Memorial Library here in Washington and I am putting you in charge of getting hold of all the books for it, everything related to Gandhi and his times."

My pursuit of the Mahatma led from Washington to Philadelphia to New York, branching out to correspondence with England, Australia, and of course India. Mail came from everywhere, from used book houses, publishing firms, private individuals, organizations with information about where things could be gotten hold of that would add to our library's knowledge of Gandhi. In the course of my reading the hundreds and hundreds of books which arrived, names like "Desai," "Kumarappa," "Ghose," "Singh" "Bose" became as familiar as our own "Smiths," "Browns," "Jones" "Kasturbai," "Mahadev," "Pyarelal," "Mirabehn," "Manubehn" were household words.

Yet, even with all this wide reading, something was lacking. How I longed to visit India and see people who actually had known Gandhi! But alas, a trip was out of the question. Then, one day,

quite unexpectedly, this India-of Gandhi came to me.

One fine September morning in 1962 a Letter from the Harijan--Ashram in Ahmedabad arrived which read :

This is just to introduce our revered saint Shri Gurdialji Mallik, who had the privilege to live with our great poet Shri Tagore and Mahatma Gandhi! He is in your state in connection with the world peace movement with Quakers I hope you would like to see him you will learn many things about Gandhi! and The Poet from him your meeting him may be of some help

By this time, because of my husband's work, we had had to move away from Washington to a suburb of Philadelphia, in Pennsylvania Since we were living only a few miles from a Quaker, or Society of Friends center, or ashram, called Pendle Hill, I decided to phone them to see if they might know where, in this big state, one Gurdial Mallik was

Their answer was, "He is right here, living in Pendle Hill, and will be here for some time"

This news took my breath away Only a five minutes' drive from a blessed saint of India, let alone an actual Gandhi and Tagore knower! I was filled with awe

The next evening my husband and I drove over to a meeting at the ashram, a place set in loveliest nature, an abode of Peace where people come from all over the world to share each others' inner light We went into the hall and seated ourselves on the hard benches A number of Friends had already gathered and were quietly meditating "Which person here is the saint, do you suppose?" the two of us asked each other, and we scrutinized every face for all possible external signs of sainthood

Then our eyes lit on a slight figure sitting very straight, with white hair and flowing white beard, and large, soft, loving thoughtful, brown eyes He was seated a little by himself and we felt he looked a wee bit lonely After the meeting was over, I rushed over to him and asked, "Are you by any chance, Gurdial Mallik?" And in reply he addressed me by name, as the Harijan Ashram had given him my name, too

"When can you come over and have dinner with us?" we asked And he graciously set a date "But," he advised me, "dear

friend, I do not eat meat, nor fish, nor fowl, nor eggs Nor do I drink milk, and my teeth do not allow me to chew coarse vegetables and fruits "

Excited and thrilled as I was, I almost panicked on the way home There were only two questions on my mind : What in the world will we have to eat ? How shall I act around a saint ?

The appointed evening came And as you might know, we were immediately put at ease as in walked the dearest, friendliest, most unassuming, full-of-humor and love being-Gurdialji He was dressed in a tan wool tunic coat underneath which were yellow cotton trousers The fabrics, he told us, were woven by boys he had taught in India, and so he was "continually enveloped in love "

Before dinner, he was served a glass of limeade with a cherry in it I said that the cherry was for Tagore's sake, and his eyes lit up, and he responded, "Oh yes, he had the aesthetic nature "

After the meal there was ice-cream for dessert When Gurdialji saw what we were going to have, he actually stood up at the table and shouted to the ceiling, like a child, "Oh ICE-CREAM, we're going to have ICE-CREAM!" "

Then we went into the living room and sat down and spent about two hours, talking about Gandhiji and India I asked him questions about everything I could think of, questions that had been building up from the time I had taken this library project He gave me long lists from memory,—of Gandhian institutions of all kinds, ashrams, people, situations. One could ask him anything and he would reply No wonder Gandhiji once said of him, "You don't need an encyclopedia Ask him," We were so amazed at his boundless memory of places, people, dates, languages, we asked, " How in the world can you recall all these things ? " And he replied, "I am trying to forget everything I have learned the things in my upper story (here he pointed to his forehead) But if a sincere seeker wants to know something somehow the connection is made and the answer comes "

Who can describe talking to a living, breathing channel of so pure and precious an essence of India ? Tagore once told him, "You are a bridge between peoples. This is your function."

Gurudialj told us of how he first met Gandhiji. It was in connection with the investigation of the Amritsaur Massacre, in 1922, I believe, that Gurdial was asked to act as interpreter for "Charlie" Andrews as they went about India investigating firsthand that tragic happening.

He told (rather reluctantly I feel) of the time he saw a very crippled person came up to Gandhi for healing. And the person was made whole right in front of Gurdial's eyes. Then Gandhiji said to the people around, "Not a word of this to anyone." And he turned to the former cripple and said, "It is not I who cured you. It is He (and he pointed upwards)"

He told us of watching, one time, at Santiniketan, unobserved, the poet, Tagore, in his creative mood. Gurdialji was hidden behind a tree, almost hypnotized by being an observer of this sacred happening. Tagore would pace up and down, up and down the school grounds, humming, humming, humming. Then when the inspiration was finished, the Poet would summon the music master of the ashram and have him put it all down on paper. So glued to the spot was Gurdialji, friends had to come and almost pull the sleeve out of his garment to get him to leave his hide away.

When people would give him things they had written to look over and appraise, Gurdial told us, "I always to read a thing someone gives to me in the most positive way. I try to see the good in it. I try to put myself in the place of the author. But then, if it does not "click" with me, I say to the person : 'Perhaps my communication-channel is blocked, or not working today. I cannot feel it. (that is, I am not drawn to it)"

He came to see us several times after this first evening, but his free time became more and more limited. He was busy lecturing to elementary schools, to colleges in different parts of the country. We called him a troubadour, a wandering poet and singer of God. He visited the Ananda Ashram, Los Angeles, California, the west coast of the United States, and the Vedanta Center in Massachusetts on the East coast.

Our Gandhi Memorial Library in Washington gave a tea for him at which Swami Premananda honored him in his talk and said

he was a real rishi of old. It was a sacred and exalted occasion and no one there can ever forget the blessedness of Gurdialji's presence. What a friend he was to the Gandhi Library. I don't know what magic he used, but generous-hearted souls in India gave of their most Priceless gifts to the library: sacred relics of Gandhiji, an autograph of him, autograph of Tagore, spinning wheel, Nehru cap, pieces of khadi, books, magazines. One cannot find words to thank these donors for their gifts of soul.

Merriment and joy! Gurdial lived these words. One winter morning during a heavy snow storm at Pendle Hill, they say he arose early, took a big black umbrella and went out into the snow singing his God songs, fortissimo, happy as the happiest child.

Rancor in Gurdialji. If there was any, we never saw it. If anything the slightest bit negative came up in the conversation about any one, he maintained silence, not the silence of repressed censoriousness, but that of nonreaction.

Humility? This was not a quality he had to strive for in this life, we all felt. Humility was Gurdialji.

Sometimes he would bare his heart to us. One time he said he was driven almost to despair over a negative quality he wanted to get rid of. But try as he would, it seemed to stay with him. Finally, he told us, he got down on his knees by his bed, clasped his hands, and prayed with intense fervour of his being, "Oh Christ, take away this quality. I do not want it. Oh free me from it, now and always." And he found that it went away.

Always a sharer, he kept nothing for himself. A few new one dollar bills put into his hand would end up, perhaps with the cook at Pendle Hill. When we asked Gurdial if we could send him a basket of fruit, he said he did not want a gift unless there was enough for everyone. He was a clearing house, things that came to him would be distributed to the proper person he thought might need them or like them. He always thanked one for any gift. "Lack of gratitude," he once said, "is an unpardonable quality."

Sometimes I think he wondered if he had 'let God down.' But who has known any other person that surpassed him in always doing

what he thought was right' Spiritual integrity. A rare quality in the world of today

He had tremendous power of projection through the ether His presence could be felt from time to time with great force, even though oceans separated him from us Occasionally his spirit would seem to "appear" to a person as he was on the point of taking a disastrous step And since Gurdialji's passing the reality of him, the presence of him has become more intensely real, his love for us all overwhelmingly powerful

x   ■   x   x

Gurdialji, in your new country, Oh Traveller, what is it like ? What children are you playing with now ? What souls are you giving the joy of your Self to ? What songs of God are you now singing ? What old friends have you met ? And how is Gandhiji, and your friend, 'The Poet' and 'Charlie' Andrews, Christ's Faithful Apostle as you called him ?

What new hills and streams are you discovering ? What divine snow from what mountain peaks of God is falling softly on your shoulders, now ?

And the answer comes back for all of us blessed by his love and one in loving him "I am closer than ever to your hearts and souls There is no space, time, clay of the body now You are spirit and I am spirit Let me be a bridge for you, a new bridge You do not have to wait for death Come, take my hand, and I will show you the New Sights. We'll all go together, laughing and singing

[એક સરા કુ દરિયાને કિનારે એકનો ફરતો હતા અચાનક દરિયાની લહેરો અને મારા હૃદયના તરંગો વચ્ચે એક અધાપારણુ અને ઓનોલકિક સુમેળ ને અનુભવ્યો તેથી મને આનંદ થયો તે વખત મને મે ગીતા સ્તુતિ તેખાનુ એક]

આજ પ્રમાતમે કૌન આયા !

રાત સંઘરી રતમ દુદ થી,

કિમીને આઠ દર સ્પષ્ટપા,

પૂછા તવ મને અદરસે ।

કૌન મેરે ઘર આજ આયા !

દિ યા જ યા ષ પ્ર મુ ને ।

તેરા મહેમાન મે દોરે આયા,

ક્યા કરોમે મેરી પાતિર ।

યદ કહકે ડસને મુસે ગરમાયા ।

Who came to my door at dawn ?

The night had just ended when someone knocked at my door and I asked

Who is there ?

He answered It is I who have come today to you as your guest

How will you entertain me ?

And I blushed with shame

G. M

Gurdial Malik - A homage

Mohanlal Bajpai

Mallikji is the bane of the biographer. If somebody ever attempted to write a life of his he would declare that he might prevent it by taking the biographer's. His life was an open book and yet one knew so little of its personal details. Now only was the veil of his self-chosen obscurity impregnable but the outer effusion and the apparently bubbling and bustling personality was the mask of an inner poise and calm in which he lived alone with the Lord of his life.

Born in the then North West Frontier Province, Mallikji spent his boyhood in Sindh, was educated in Bombay and chose to divide his life between Sabarmati and Santiniketan. This about sums up the biographical part, the part of the iceberg visible to the eye, the larger mass remaining submerged under the vast sea, yet supporting and sustaining the former.

It was the sage of Sabarmati who had pointed to him the way to Santiniketan where he spent a little more than a quarter of a century as a professor of English literature in the Visva Bharati. Teaching was to him the kindling of fire in young hearts with that in his own relying not on precepts but on example. He literally shared their joys and their grief, tried to tackle their problems as though these were his own and therefore, pressing and urgent, their solution brooking no delay.

Mallikji's life in Santiniketan had the elusive charm of a legend in the way he lived it. Vying with Gurudeva in early rising and invariably acknowledging defeat. Mallikji is still remembered as blending his songs with the first chirping of birds among the trees in the sal avenue or the mango grove. His was a deep and powerful voice that resounded far and yet lost none of its profundity, but above all it had a mysterious soul-quality that expressed itself in a call of the deep to the deep. Mallikji had never had any formal initiation into the technique of music and metrics and yet he seemed to have caught somehow the very spirit of song and singing in his musical compositions, principally, in Hindi.

With Mallikji is associated his tiny thatched mud cottage in the Kala Bhavana of Santiniketan ashram, designed by Nandalal Bose. A narrow bed, a half reclining bamboo chair and an improvised bamboo table were its only furnishings, a few essential articles of clothing his only life possessions. There he sat receiving his callers from early dawn to late midnight, the stream of visitors including tiny tots in their mother's arms and those carrying the burden of age rather heavily, boys and girls, humble clerks and learned scholars, simple santhals and the modest employees of the ashram. Whatever they came for, and it is difficult to recount their sundry motives and missions, they seemed to return invariably with a smile on their lips and not unoften, a grateful tear glistening in the corners of their eyes. Mallikji's magic smile would somehow chase away the clouds of gloom, or one would return from his hermitage with the conviction that life was not such a baffling problem as it threatened to look a little while ago.

Though some may have doubtless seen Mallikji in his pre beard days, yet to most he could never be thought of without his inevitable flowing silvery beard, his broad radiant forehead and his deep deep eyes. In his youth he was an outstanding tennis player till an accident ruled out all games and sports from his life. The irrepressible spirit of play, however, never deserted him and it expressed itself in little pranks and leg pullings, mostly directed against himself. So was his humours, of which he himself was the sure target. He was more than content to be a laughing stock as long as laughter could be ensured to suffuse a taciturn temper.

On the wall of Mallikji's hut was inscribed at his instance a quotation from Gitanjali: "When one knows Thee then alien there is none then no door is shut." Here lies the secret, if one were permitted to speculate on such an intensely personal matter, of Mallikji's religious consciousness, his altruism, his interest in and love for his fellow-beings, his spirit of service to humanity. Indeed it may as well be the main spring of his humour and his playfulness, his outer no less than inner life. For does it not recall to us the opening verse of the Isha Upanishad wherein we come across the great image of the world as a dwelling place for the informing and governing Spirit? Mallikji loved all because he sought to love the One in all, not for philanthropic

reasons. Hence his humanism and hence, indeed, his religious universalism. It was the Religion of Man because it was the Religion of God.

Soft like flowers, Mallikji could be adamant in the firmness of his convictions. When physically indisposed, he relied mainly on the healing power of nature and not on drugs, except homeopathic. He suffered quietly all his life a host of major ailments but never compromised his principles for an easier or quicker cure. Even in his last illness, suspected to be throat cancer, he refused to relent. One is reminded of the cryptic line in one of his own songs: "There is fire, too, in the lotus of his love."

Such was Mallikji as some of us knew him, but he was greater than our knowledge of him—and far greater than our estimate would represent him to be. It was impossible to limit him to this or that principle, for he exceeded them when you would least suspect it. This elusiveness was indeed the charm of his personality that never failed to cast its spell on those that came into contact with him. And who in this ashram did not come into contact with him while he lived here?

इस दुनियाके लोगोंको

[ओ३ धरेशां छिदु-मुक्तिवध पन्ने ओ३ वार कोरि वात पर मोटी अक्षरों लिखा धरि जयो छनो
अने भने होके सो होनी सञ्जाना वादीनो साधना वर्धने ओ३बीज छिपर आक्रमसु करवानी नीपारी
करी रहा छनो, ते दुःखस्य इत्य ओ३ने आस मनसा के आव जगया ओ आ जीतमा छे]

इस दुनियाके लोगोंको,

प्रभु ! प्रेमी बना दीजे ।

प्रभु ! एक ही बना दीजे ॥

रहे हो सब एक ही साथ,

रहे हो हरदम शाद ।

भ्रातृभान उन सधमे,

प्रभु ! आप ही वदा दीजे ॥

सब धर्मों का है एक मूल,

जुदा है सिर्फ फल और फूल ।

य व मे या या ते य,

ये तत्व उनको सिखा दीजे ॥

तेरा है नाम शास्त्रिमय,

तेरा है प्रेम सर्वमे ।

प्याली, प्रेमका, उनको,

प्रभु ! आपही पिला दीजे ॥

O Lord make all the people of the world one

May they all dwell to-gether !

May they all be happy !

May the spirit of brotherhood ever grow among them !

The root of all religions is one, They differ only in foliage and fruit.

May the people, then, live under the shade of this truth !

Thou art Peace incarnate and Love ; all pervasive May the people then drink of the cup of love divine from Thy hands

G. M.

ઈશ્વરનું એક નાનકડું નામ

શતિર્દાસે 'અનિલે'

માણસને ઘડવાના મિશનમાં મલાપુરુષોએ કેટલીક મુગમવર્નક સમરવાઓ પણ જન્માવી છે અને તેણે બે પેઢીઓ વચ્ચે ઐરસમજ હુમ્મસ પણ રચ્યું છે એમ કહેવું ન ગમતું હોય તો પણ આપણે ત્યાં રિયલિટી એ જ રહી છે. પોતાની રીતે માણસને ઘાટ આપવાના એ વિરાટ પુરુષાર્થોમાં ઉલ્લે આપણે ગાંધીજીને સ્વીકારીએ માણસનું એવું જ કે, એને 'શુભ' ખરે છે, પણ એ શુભનું વ્યાકરણ એનું પોતાનું પણ હોઈ શકે, એ સત્યનો આપણે સ્વીકાર કરીએ તો એકરૂપતાને સ્થાને નથી વિચિત્રતા આવશે એવો ભય ન રાખીએ. જ્યારનાં મથેલાં મંડોમાં શુભ સામે ઘણેવા બડોનો જે સમાવેશ થાય છે એ હકીકત ન ગમે તો જે તે એક તબા છે જ.

આગ્રહ આવે છે કે સાંધેથી પ્રગટ કે અ-પ્રગટ પ્રતિકાર આવે છે અને એમ એક સંઘર્ષ ચાલે છે, અને બંને બે બેટલો બહુરુપશી અને બ્યાપક એટલી પ્રતિકારની લાગણી પણ બ્યાપક, આ 'માણસનું સત્ય' છે અને તેણે કુએડોને પણ જન્માવ્યા છે.

પોતાની કલ્પનાનો, પોતાના આદર્શની કલ્પનાનો આકાર ઉપસાવવાના એ દુઃસહ આદોલનના પ્રત્યાઘાત રૂપે જેમ ચિત્રકળામાં આલે અમૂર્તકલા આવી જી એમ માણસ પણ વધારે ને વધારે અમૂર્ત થતો ચાલ્યો છે. આદર્શ બ્રાહ્મણ તો આવો જ, આદર્શ કેથોલિક તો આવો જ હોય, આદર્શ સામ્યવાદી તો આવો જ હોય, આદર્શ ગાંધીવાદી તો આવો જ હોય, સર્વોદયવાદી એટલે કેવો? એના ઉત્તરમાં બેટ એક રૂપરેખા મળે અને પ્રતિબાસાથી ચિત્રકોર તરત એનું ચિત્ર પણ દોરી શકે. પણ ઈશ્વર પિયે કહેવાયું કે તે આવો જે નથી ને તેવો જે નથી (નેતિ નેતિ) એટલે કે તે સિવાય પણ તે ઘણું ઘણું છે, એટલામાં ચર્ચાપિત, મર્ષાદિત નથી, તેમ કેથોલિક અને ગાંધીવાદીની તરફીરની બહાર પણ માણસ રહી જાય છે તે તેટલો તો છે જ, પણ તે

સિવાય પણ ઘણું છે કે હોઈ શકે. માણસ દેખીતી સીમાની બહાર અનેક શક્યતાઓથી ભરેલો છે, પણ આજ સુધી કોઈ પણ ધર્મના માનખાએ, કોઈ પણ માનવકલ્યાણના દાંધાએ આમ વ્યવહારમાં સ્વીકાર્યું નથી, એમણે તો 'માનખા' પર જ સતત બાર મૂક્યા કર્યા છે અને એ આકેશ બાસ સ્વરૂપથી જરા જોટકું જુડું કેખાનું કે, 'નું તે નથી' માટે 'નું તે બન' એવો આગ્રહ અને ચેતવણી સરૂ થઈ જાય છે અને 'મારા' કેટલાક ઘેટાઓ મારા વાડાની બહાર પણ છે' ઈશુ ખ્રિસ્તના એ અદ્ભુત વચનનો મર્મ અને તર્ક વીસ-રાવ છે.

શુભ માટે ઘણેવા સંઘર્ષો, માણસને એક ધામું રૂપ આપવાના આગ્રહના પ્રત્યાઘાતમાંથી આવેલી વિરૂપતા ને છેલ્લે છેલ્લે રૂપનો જ લેખ-કળામાં અને માનવીમાં આવેલી અમૂર્તતા-કેવા જંબીર ચિંતનનો વિષય છે?

સદ્ગત મહાશક્તિ વિશે વિચારતો હશે ત્યારે 'રૂપાયતન'માંનો એમનો સહવાસ, આનંદમય વાર્તાવાપ, બાળસહજ મરતી અને એ બધી તરલ સહજતા વચ્ચે રહેલું આનંદમય ઈશ્વરનું સ્વરૂપ-એ ધ્યાનમાં તો આનું અને આ લેખવાનું છાંડી, એ બધું સંભારીને એક સુખદ માનસવાત્રા કરું એવું થયું, એ કાલ્પને છાંડી કાર્જન પર શરૂ પાડવાની પ્રપંચમાં ન પડું એવું થયું. પણ ત્યાં તો માણસને ઘડવાનો, આકાર આપવાનો મોષ કીમિયો કર્યો એના વિચારમાં પછી જોયો અને હેપર જણાવ્યા તે વિચારો આજ પછી ઉત્તરમાં સદ્ગત મહાશક્તિ વિભૂતિતત્ત્વ આંખ ધોમે તરી આવ્યું.

આ ઉનાળે પણ પેપન સંહજપણે વહા કરે છે, વૃક્ષો ડાહ્યા કરે છે, શેરીમાં બાળકો તેમની ધૂનમાં મસ્ત-છે, પેલું પંક્તી ઉડાડે કરે છે તો બે કાગડા કાળ પર બેઠા છે, એક ડાક નમાવીને બેઠો છે અને બીજો ચાંચથી

તેની ગરદન ખૂંચવાળે છે, કુતરું રસ્તા વચ્ચે આંખ મીચીને પડ્યું છે. ગોથ ઘેરનો બારણો સામે ઊભી છે, જમીન પર ફીકીડીયાં કરી કંદે છે. એક નજરમાં સમાતા આંચિતમાં લીલાની જે સહજતા છે એ જોઈ હું અને પૂલે ચાચા-જીને જોઈ છું !

ચારે તરફ આ ચાલી રહેલી સહજ લીલાને ચોક્કસ આકાર આપવા કોઈ અદિશન ચાલતું નથી, ચાલી શકતું નથી. પ્રાચીનામાં શરીર પર સાપ થકી ગયો તેનો કશો જ ભયપ્રદ રોમાંચ અનુભવ્યા વિના ગાંધીજી એની કુંવાળી ત્વચાને સ્પર્શી, આવો કંઈ અભિગમ, રૂઝ માન્યતાએ, વ્યવહાર પરંપરાએ જ કંઈ અધિકાર, ભયજનક ગદ્યનું ઘોષ તે તરફ કેળવીને પાતાના અસીમ પ્રેમથી ખબર પડુ ન પડે એ રીતે પરોક્ષપણે પ્રભાવ પાડીએ તો આ જગત છે એવી તો ઘણું વધારે સાડું ઘણું-મૃદ્ધિકાનું સહજ જીવન જ કંઈ પ્રેરણા આપતું ઘોષ તો આ છે.

‘મહાપુરુષો અસહ્ય હોય છે? આમ કોઈ કહેતું નથી, કેમ કે એટલી પ્રમાણિકતા નથી, પણ વર્તનમાં તો સામાન્ય માણસ એ જ પ્રગટ કરે છે. આપણાથી એવો ત્યાગ ન, શુભ, વ્યવહાર સાચવતા યાચ એટલું કહીએ’ એવો જ અભિગમ રહ્યો છે અને મહાપુરુષો એમ ઊતરાતા રહ્યાં છે. એમના બધા પછી જિંદગી ભયજનક ખીણમાં પરિણમતો એક અસહ્યવાન થીલો જ રહી જાય છે અને એક વિરાટ ટોળું બચની-ઓની પેઠે મૂળ મિથુન કે હેનુ ભૂમીને એકબીજાને ધક્કા દેતું ચાલ્યા કરે છે, બસ ચાલ્યા જ કરે છે.... પ્રત્યેક પુગપુરુષ પછીના મુઝને આ સમસ્યાનો વારસો આપ્યો છે.

મૃદ્ધિકાજી, મહાપુરુષ હતા પણ અસહ્ય નહોતા.

માણસ પાસે એ વાતસ્વજ્ઞતા માણસ રૂપે આવતા અને ક્યારેય વચીવ તો જનતા જ નહીં. બાળક પાસે બાળક રૂપે જ આવતા, અને ઘાગે છે કે, ઈશ્વરની પાસે પણ એ ઈશ્વર રૂપે જ ગયા હશે !

મારે કાઠને કચુંક આપવાનું છે એવી જરાય સભાનતા નહીં, હું જ કચુંક આપી શકીશ એવો

કથો જ અધંકાર નહીં. આ જગતમાં તુચ્છ તો કચું જ નથી એવો અદ્ભુત સમાનભાવ; ઈશ્વર, નીતિ, ચારિત્ર્ય, સદાચરણ, એલાભ, સ્વાર્થરહિતતા—આપું કચું સબરટણ નહીં, છતાં માણસરૂપે કોઈ ફિરરતા મળે તો તે મૃદ્ધિકાજી સિવાય કયા સ્વરૂપે જોવા મળે એ હું સમજી શકતો નથી :

ચાચાજીનું આપું સ્વરૂપ ‘ભાવમય’ હતું. આ જગતમાં ઈશ્વરે ભાવમય ચેતન પદાર્થ રજા હોય તો ચાચાજી ભાવમય ચેતન પદાર્થ સિવાય શું હતા ? વાતસ્વ, પ્રેમ, સહભાવ, શુભની ચિંતા—આ બધું અનાયાસ એની પાછળ પાછળ ચાલ્યું આવે છે.

જીવનની સહજ લીલાના ખબરે ન પડે એવા બાજરૂપે સમૃદ્ધીભીમાં એક વધુ શોભતી વ્યક્તિ તરીકે ચાચાજી પ્રવેશતા અને સસથીલામાં મગ્ન એવું કોણ કોને જુએ ? જુએ તો મશાવથી બળી જતો પાતાનો ઘાથ નહીં પણ સર્વત્ર ફેખડને જુએ અને ‘નરસીંગ’ થઈ જાય એમ એમનાં પ્રવેશ પછી વાતસ્વ, પ્રેમ અને મંજવ સિવાય કચું દેખાય નહીં !

શી નવીનભાઈ ભૂલી જાય કે, હું માદબીના નિજાને છું, શોભા ભૂલી જાય કે મારો ઘાથ સ્વેત-કેથી ફિરરતાયો રૂપેથી છાકીમાં છે, કાંતુભાઈને ખબર ન પડે કે હું કોઈ ચાલી લેવા આવ્યો છું અને ચાચાજી સાથે કોઈ વિનોદ કરી રહ્યો છું અને ઓર-ઘની ભીંતોને તો કપાથી ખબર પડે કે જેના પડઘાથી હું ધન્યતા અનુભવી રહી છું એ તો ચાચાજીના ઉન્મુક્ત હારપનો ઘોષ છે—એ ભજન ગાય ત્યારે સભાભાવ એવો અંબીર નહીં પણ મુક્ત તો એટલો જ !

કેવું સહજ અને સર્વ વ્યક્તિત્વ, ના, વિભૂતિ-તત્ત્વ હતું. ચાચાજીનું ! પ્રાપ્તતા પેલા અરૂપ પરિમલ જેવું, સ્વપ્નામાં અનુભવાતા પેલા દિવ્ય પ્રકાશ જેવું, ભયની શીલે પણ અનાયાસ આવેલા શાંત ભાવ જેવું, એક પરોક્ષ સાંત્વન અને દુષ્ટા આશીર્વાદ જેવું ! એમનો એ જીવનપ્રવેશ એવો સૂચક હતો કે તેની સામે ઈન્દ્રિયોના તમામે દારો ખુલાં હતા, અને આજે જ એ ખુલાં જ છે અને છતાં જોઈએ તો

એ દ્વારમાંથી ચાચાજી ચાલ્યા ગયા નથી, ખૂંસે ખૂંસે ચોર્ધીએ છીએ તો મૂર્તિ રૂપે નથી દેખાતા, પણ બાવ રૂપે સમસ્ત જીવનમાં વ્યાપી ગયા છે.

કમંઠાડ, ઉગ્રાચાર, અશક્ત પાંડિત્ય, મહાન તાનો બોજ, બાબાચારના નિરક્ષ કપડાં લઇને આવેલા મહાપુરુષો સામે હૃદયના દ્વાર આટલા ખુલા કદી રહેતા નથી-તેમની ગેરહાજરીમાં તો નહીં જ, આ

માણસનું સત્ય છે પણ 'જે આવરૂપે આવે છે, કદનારૂ હેતુ એ જ પરોક્ષરૂપે વિધરે છે' અને વ્યાપે છે, આનંદ સિવાય બીજી લીલા નથી, બધી લીલામાં આનંદ કેન્દ્રસ્થાને છે એ તો આ ચિત્તમાં અને તેનાથી સજીવ સમગ્ર અસ્તિત્વમાં સમાયેલ છે.

ઈશ્વરનું એક નાનકડું નામ 'ગુરુદયાળ' હોય તો તે મને મળ્યું છે

आज मेरे घर कौन आया है ?

[ગુરુદેવ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને પરલાકવાસી થયાને એક વર્ષ પૂરું થયું હતું તેમની પુણ્યનિધિને દિવસે કુ માયી ઓરડીમાં એકાંતમાં રહી ગુરુદેવનું સ્મરણ થાતું હતું અચાનક બપોરના ત્રણ વાગ્યે તેમના મુખ ભેતુ એક ઉજ્જવળ મુખ બાણીની બહાર મને દેખાયું, એમ મને લાગ્યું કારણ કે તે વખતે માયી ઓરડીની બહાર બધું નિર્જન હતું તે અરસામાં આ ગીત રચ્યું હતું]

आज मेरे घर कौन आया है ?

हो कर मेरा मेहमान ॥

उसे देख है याद पड़ता

देखे उसे मिला हूँ ।

कहाँ और कैसे वो तो भूल गया हूँ,

फिरमी रही अनजान ॥

हृदय-आसन मे बिछाऊँ,

अमुचन-जलसे चरण-मैं धोऊँ ।

प्रेमની યતિયાં મેં જાળ્યે,

મેં હી વહેગી પહચાન ॥

फिर जब चले जाये वापस,

प्रीतम अनंत पास ।

उनसे एक ही वरदान माँगूँ,

देखो चरण-धूली दान ॥

To day who has come to my door as my guest ?

Seeing him I feel I have met him before somewhere But I have forgotten when and where

All the same he is no stranger to me

Let me spread my heart's carpet for him wash his feet with my tears and kindle all the lights of my love for thus only could I earn his recognition

When eventually he returns to his heavenly home I shall beg of him to confer only one favour on me - to let me take the dust off his feet

G M

પૂ મહિકજીનું નામ રમરસુ થતાં જ આપણી સામસ એક સામાન્ય જી ચાઈને, સામાન્ય શારીરિક બધારસવાળે, ગોરવણે, રૂપેથી દાઢી અને ચમકતી તેજસ્વી આંખોવાળે, સદાજ નિખાલસ હારથ વેરતો પરમ પવિત્ર પુરુષ આવી જ બધે છે.

કોઇ પરિચય છે કે કોઈની જવાબદારી છે માટે કામ કરવાનું છે એવો કોઈ ભાવ એમના મનમાં ક્યારેય પણ આવી જ ન શકે કોઈ પણ અજણી વ્યક્તિ એમની પાસે જઈને તેમનાથી શક્ય એવા કામની માગણી કરે તો તેઓ વિના વિલંબે તેનું કાર્ય કરવા સર્વ પ્રયત્ન કરે બધા જ તેમના મિત્રો, બધા જ તેમના સગાસબધીઓ, વિશ્વવંશ અને માનવતાના અહુરા તેમના સપર્કમાં આવનારના રહેજે પ્રગટ કરી દે તેવા પારસમણિ જેવા મહિકજી બધા સાથે આત્મીયતા રાખે છતાં કોઈને પીતાને મોહ નથી વ્યક્તિ કે શુ સ્થાની માયાથી તેઓ પર રહે છતાં તેમની મામા સૌને જ ધનપુકાત કરી દે.

તેમના અવસાનના ઓચિંતા સમાચાર વાંચ્યા, તે વાત સ્વીકારવા મન અને મુદ્ધિ જવાય તેવાર નહોતા હોવા ઉપ વર્ષથી એક જ સંસ્મરણ બાધા, ધાર્મિક શારીરિક નજીક અને વિશેષ રૂપેથી બનતી જતી દાઢીને ગોણું કરતાં એમ જ લાગતું કે તેઓ હજુ આપણી વચ્ચે વર્ષો સુધી રહેશે મનુષ્ય જીવનના આજીવન સાધક મહિકજીના દેહાવસાનથી તેમના સપર્કમાં આવનાર દરેકને આ સમાચારથી ગચાનિ થાય તે સ્વાભાવિક છે, પરંતુ આધ્યાત્મનો પથ આખરે તો એકવાળો જ છે. એમાં તો હસવાને એકવા જ મહાપ્રસ્થાનની, નવા જીવનની પાત્રાએ જવાનું હોય છે, અને એ જ આપણુ આશ્વાસન અને એમનો આનંદ હોય છે.

ઉદ્ધાં થોડાં વર્ષોથી તેમને કેન્સરની શરૂઆત થઈ હતી, પણ એ વાતની જાને તો હજી હમણાં

ખબર થી. મળવાનું તો અવારનવાર થતું, પરંતુ આ વાત તેમણે ક્યારે કરી નહીં, જણાવાય ન દીધી કુદરતનાં દરેક તત્ત્વો તેમજ કાર્યોમાંથી સર્વદા આનંદ પ્રાપ્ત કરનાર, નિવૃત્તિ અને સાદુ જીવન જાળનાર મહિકજી પાસે આ રોગ આવી શકે એવી કલ્પના પણ થઈ શકતી નથી. જેને આવા રોગમાં સપડાયા છતાં, ધીરે ધીરે મૃત્યુની નજીક જઈ રહ્યા છે એ સલામતભી વચ્ચે પણ તેમની શાન્તિ અને ઉપાસનામાં વિશેષ આ રો નહીં. હસતાં હસતાં જ તેઓ મૃત્યુને ભેટવા એમ કહી શકાય આવા ખુદાના બંદાને મેળવીને મૃત્યુ પણ ધન બન્યું.

૧૯૩૫માં કવિવર ટાંગેરના અતેવાસી બે શ્રેણ વિચય શીખવશે એ વાત વર્તમાન અંદર થતાં બધા ઉત્સાહમાં હતા જ, પરંતુ તેમના મૃત્યુની તો વ્યક્ત ન કરી શકાય એવો આનંદ થયો. પ્રથમ પરિચયે થએલો આ આનંદનો ત્વચ્છ કામ અનુભવે રહ્યો આજે તેઓ આપણી વચ્ચે ન હોવા છતાં તેમના જીવ્યારસ સામે જ તેમના સપર્કમાં આવનાર દરેક આનંદ વિભોર બને છે, એ એમની જીવન સાધનાનો ચમત્કાર હતો.

ભાષામાં કથાવ વિદ્વાત, યાજ્ઞિક કે આડબરનો અથ મત નહીં “Bishop’s Candle sticks” શીખવતા હોય ત્યારે પાદશીના પાત્રને અનુરૂપ તેમનું જીવન તેમના શિગડા વખતે તદાકાર થાય છે જ થીને આંધીજના પ્રાર્થના” વિષના વિચારો અને ટાસ્કટાપની નવવિકાઓનાં નીતિમુલ્યો વાગે અને સમજાવે ત્યારે તેમની અતરંગિયા આ સત્યોની પ્રતીતિ કરાવતી રહે.

શનિવારની પ્રાર્થનામાં કોઈવાર વિદ્યાર્થીઓ લાંબો સમય બેસીને કટાંગેલા હોય અને એ સમયે પણ જો મહાજી આવી શકે તો વિદ્યાર્થીઓને યાક પણ જુલાઈ જાય અને પ્રસન્નતાથી તેઓ તેમને ઉદ્દેશીને કીર્તક કહે તેનું ઈચ્છતા આવે પ્રસન્ન તેઓ.

કહેતા કે “ ઉપદેશ આપરા માટે તો મારી પાસે કંઈ લાખું નથી; પરંતુ હું પણ એક સાધક છું અને એ મારે જતાં મને જેમણી આનંદ અને પ્રેમ મળ્યાં તેવાં ભજનો સંભળાવું. ” કપીર અને નાનકની ભજનો ઉપરાંત “તેરા મકાન-આવા” એ એમનું પ્રિય ભજન. આ ભજનોના મૂળ કવિ જ જાણે એ રજુઆત કરતા ટાંચ તેવા ભાવથી તેઓ ગાતા. તેઓ સંજીતકાર કે સ્વરના સાધક નહોતા. હા, પ્રેમના સાધક, ખરા તે છતાં તેમનો જે રહુકો હતો તે જાણી સર્વેને જાણ-વિભાર થઈ દેતો.

તેમનો સ્વભાવ પણ એવો જ આનંદી. અને પોતાના ઉપર પણ રમૂજ કરી હસાવી શકતા. તેમના પિતાશી લગભગ ૮૦ વર્ષના હતા. તે સમયે તેમનું મજબૂત બાંધાનું લાલચુમ શરીર જોઈ અમે કહેતા કે “ મલિકજી, આ તમારા બાપુજી છે ? લાગે છે તો એમ કે જાણે તમે તેમના બાપુજી છો. ” મલિકજી પણ એટલી જ સહેલાઈથી હસીને જવાબ આપતા કે “ ગણા જન્મે મેં તેમને ” “આપું” શરીર આપું” હશે તેથી આ જન્મે નેમણે મને, આ શરીરની બેટ કરી. અને હવે તો તેમને હાંડ કરવાનો સવાલ જ નથી. કારણ કે આવી કોઈ ઉપાધિ કે વળગણથી દૂર રહી છું. ”

નાના હતા ત્યારે અમે એક ગીત ગાતા કે “ હાં રે દેહસ્ત ચાલે દાંદાજીના દેહમાં ” આ દાંદાજી અને તેમનો દેહ કેવાં હશે તેની કલ્પના કરતાં મલિકજી જ કલ્પના સમક્ષ પડાં થઈ જાય છે કે જેમના સાન્નિધ્યમાં આવનાર કોઈને પણ સતત પ્રેમ અને શાન્તિ મળ્યા જ કરે. કર્મથી દોરેતા તે દરમિયાન તેમનો રોજનો એ ક્રમ હતો કે અંધજાણામાં જઈ અંધ બાળકોના વાંસે હાથ ફેરવેલાં. આ બાળકો પણ કપડાંમાગથી ઓળખી જતા અને નાચી ઊઠતા કે “ મલિકજી આવી ગયા. ” માંદા બાળકોને તેમના પ્રેમ નીતરતા સ્વરે બળઅંતર પૂછતા અને દવાથી પણ વિશેષ માંદા બાળકોને આ કમ અસરકારક નીવડતો.

કવિવર ટાંગોરના કાવ્યમાં કે ઉત્તાદ અઘા-ઉડીનખાની સંગ્રહ પર રમતી, આંજળીઓમાંથી દેવી

સરસ્વતી સાકાર થાય તે સ્વાભાવિક લાગે છે. પરંતુ મલિકજીને મોનની વાણી દ્વારા પણ મા સરસ્વતીને પ્રગટ થવું પડે ત્યારે એમ થતું કે સાધક તરીકે તેઓ ખૂબ જિંદગી કલાએ જીતે જેમને ભાવની અભિવ્યક્તિ માટે સાધનની જરૂર ઓછી રહેતી.

છેલ્લા પાંચ છ વર્ષથી તેમના ડગલાં ધીમા પડતાં જતાં હતાં અને જિંદગી ચડતાં કે નીચે ઉતરતાં ટેકેર લેવા પડતે. તેમના પર અગાધ પ્રેમ ધરાવતા એ ત્રણ સંસ્થાના સંચાલકોએ તેમને વિનંતિ પણ કરી જોઈ કે “ મલિકજી, હવે તમારી જીંદગી વસ્તુસર છે અને તેથી તમે કામ અહીં રહે જોઈ અમે પણ તમારી કોઈક સેવા કરી શકીએ. ” પરંતુ જીવનભર જેણે બીજાની સેવા કરી તે તેને બીજા પોતાની સેવા કરે એ ક્યાંથી ગણે ? અને ધીમેથી જવાબ આપે “ લાખુ ચલતા બી ભલા, ” કોઈ વળી એમ કહેતા કે “ મલિકજી, અચાનક વિશેષ માંદા થઈ જશો ત્યારે ? ” એનો જવાબ પણ ખૂબ શાન્તિથી આપતા કે, “ જો ભાઈ, જીવનમાં વ્યક્તિની વિશેષ માયા અને બંધનમાં ન બંધાવાનો પ્રયત્ન કરો. તેમાં કેટલો સફળ થશે છું તે તો ઈશ્વર જાણે પરંતુ જીવનના છેલ્લા તબક્કામાં હવે સંસ્થામાં રહીને, સંસ્થાની માયામાં બંધાવા મન ના પાડે છે. ” અને ઉમેરતા કે “ અનંત જીવનની વહેતી સરિતાને કિનારે બેસીને મારા દેહનું આચમન થમદેવ લઈ લેશે તો તેથી કોઈ એ સરિતા સુકાઈ કે થોપાઈ જવાની નથી. અને આપણે પ્રાર્થના તો રોજ કરીએ છીએ વાસાસિ જિગ્યાનિ નવાનિ દેહિ ”

પરંતુ આવી પ્રાર્થનાઓ રોજ રોજ કરવા છતાં આપણા જીવનક્રમમાં કેટલી અસર કરે છે તે આપણે બધા જાણીએ છીએ.

મલિકજી જ્યારે જીવંત હતા ત્યારે જ તેઓ વ્યક્તિ મટી સમક્ષમાં સમાઈ ગયા હતા. તેમના સંસ્મરણો તો પાર વિનાના, છે. પરંતુ છેલ્લે એટલું જ લખીને વિરમીશ કે વિદ્યાથી ઓના જીવનનું ધડતર કરી શકે તેવા-મલિકજી જેવા શિક્ષકોની જેડી ધસાતી જાય છે. પરિપૂર્ણ આજ્ઞા, પ્રવૃત્તિ, મનેવ શિક્ષણ અનુ ૦ પૃષ્ઠ ૨૪૨

માણસાઈ અને નીતિ સાથે પ્રીતિ બાધતાં ચીજવુ એ સાધકને માટે ખૂબ જરૂરી છે. એ પણ રોજ છે

કવિવર ગુરુદેવે ગીતાંજલિની કવિતામાં ગાયુ છે મને મુક્તિ નહિ જોઈએ આ જગત ભ્રમ-જાળમાં સપડાયુ છે, કેટલી જે ભ્રમણાઓ જીવનમાં પડેલી છે એ જ ભ્રમણાઓના મુકાબલા કરીને એ ભ્રમણાઓ દૂર કરવી જોઈશે

એથી સાધકને શરૂઆતમાં-સાધનાના માર્ગમાં Rejection નહિ થાવે Seperation નહિ થાને ત્યાં ગુમ થવુ એ જ રોજ

માથી ઉત્તમ યોગિની મે ખીજી જોઈ નથી તેવુ જ બચ્ચાઓના સબધમાં છે

બચ્ચાઓમાંથી માખાપ તરફ, સપિઓ તરફ જે રોજ થાત તે આપણે ધન્ય થઈએ Yog is right relation ઉચિત સબધ છે દરેક સબધમાં દરેક સજોગમાં ધોવા જોઈએ

આ ગુરુદેવ જણે મા જણે અમારા જેવા શુ જાવે પછી એ સબધ સ્થાપવા માટે અને એ સબધ સાચવતાં વિરાટ સાથે સબધ જોડવો ફરી આપણે ધાદ કરવુ જોઈએ કે આપણે મામસાઈ કેગરવી જોઈએ નીતિ સાથે પ્રીતિ બાધથી જોઈએ આ પણ છે અમુક પદ્ધતિ તેને વળી રહેવુ. એ પદ્ધતિને વળગીને સબધ બાધવા ને જાગવવા એ પણ છે માણસાઈ એ પણ છે નીતિ

૧૬૨૩માં ગીતાંજલિ બહાર પડી મારા હાથમાં તે પુસ્તક આવ્યુ કુ વાચવા લાગ્યો બસ એમ જ વાચતો હતો એક કાચકીપર નજર પડી સમજવુ નહિ સમજવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પણ સમજાય નહિ ગુરુદેવ શુ કહેતા માત્રે છે એ જ સમજવુ બનું સમજવુ બનું નહિ, અદરથી આદેશ આવ્યો “પંડિતની કોઈ જરૂર નથી પંડિતથી ભગવાન મળે તો પંડિતથી મુન્દ રહે ”

અહમ્ eego નો સ્વભાવ છે આ જગત એ તે જ છે તે જગતેથી આ જગતે એમ તે ફરવાનો છે સૌથી આજણ જઈને બેસવાનો છે એને

આપણે એમ જ કહેવાનું છે “અહમ્ મીઆં બિખા રહો અહીં બેસો પ્રીતમનાં દર્શન કરવાં છે ને આપણે મે મળીને કરીયુ દરબારમાં બધી જ ખુર સીઓ સરખી છે ”

“પ્રભુજી મૈ હું તેરા દાસ.
પ્રીતમજી મૈ હું તેરા દાસ.

તુ મહી મે રી આ શ
હરિજી મૈ હું તેરા દાસ.

ફીર મૈ કયો ઉઠાસ
પ્રભુજી મૈ હું તેરા દાસ.”

*

‘જીવન રોજ છે.’

ચાચાજીને ઉપરના વિષય ઉપર જોડવાનું થયુ ટંકણી પડે તો થસ ભવાય એવી નીરવ શાંતિ છે. સૌ પોત પોતાનાં મનમંદિરે ગોઠવાઈને બેસી ગયાં છે, અદ્ભૂત એ વાતાવરણ જમી ગયુ છે

ઢાળેથી આંખો, ભણે લવાટ ને ટેકારેલા ઘાષને આધાર બિભેશુ સાનથી ભરપૂર એવુ એમનું મસ્તક અને માનવી જગતને માટેનો ફીરજો ભનીને ઉતરેલો આ સાપુપુરુષ દેશભરમાં ભટકીને ધણાં અનુભવોનાં પોટલાં ઢેરે ચાપીને જીવનો આ સદાય વસનો પ્રેમી મસ્તફીર કોઈક અનોખી ભાવ પાડે એવી અદાથી બોલવાની શરૂઆત કરે છે

‘જીવન અને રોજને જુદા જુદા રાખવાથી કંઈ વળશે નહિ જીવનનું એ વિશેષ અંગ છે શી ફૂલ મંદિરમાં જઈને તેના ગુમ માઈએ છીએ તેનો ઘડ કયોએ છીએ પાછા આવીએ છીએ એવું જોઈએ જઈએ છીએ સમજવાનો પ્રયત્ન પણ ના કરો રટણ કરીને સતોષ માની લીધો

સૌથી ધટેલા તો અદરથી જા પૂર્વપરે રવી મરણુ જોઈએ જીવન જ રોજ છે જીવન તો અનેક સબધોનો પૂજ છે એ સબધો સાથી રીને જાગવીયુ તો ‘સગમે રામ એકાદી’ નો અનુભવ થશે જીવ નો રોજ થશે

એવું જાણીએ કે અંદરથી છૂટા પડ્યા છીએ. કોઈ વડાવાથી છૂટા પડ્યા છીએ. એને માટે ફરી યોગ થાય, એવું ઈશ્વરે એનું નામ સાધના છે

જીવન વિરાટ છે એ વિરાટની સાથે કોઈ નુચ્છ વ્યક્તિનો યોગ થવો જોઈએ. એથી પહેલાં એ વિરાટ માટે તર્ક કરવું. રાતદિવસ એની શાધના બળવું

શારીરિક રીતે માટે દાકતર પાસે જઈએ છીએ ને ? 'રોગ મટાડો' એમ દાકતરને કહીએ છીએ એ રીતે વડાવાને કહીએ રોગ મટાડો. વડાવા પ્રભુને પઠાવવા માટે રોગ માગીએ.

પડિત કહે છે યોગ એ સાધના છે કહેવા દો

જીવનની સાધનામાં બીજું કંઈક જડવું. એ સાધન જ સત્ય છે. એ ધન મેળવવા માટે બીજા ધન છે જીવન પ્રવેશવાળા છે એમાંથી બીજા દૃષ્ટિબિંદુ જડશે સહન શક્તિ વધશે

એક જ માર્ગ છે નીતિનો. માર્ગ છે પોતાના પરિવાર સાથેના સબધ, બીજાની સાથેના સબધ. વેપાર કરીને પ્રીતમ સાથે સબધ બાંધીએ છીએ. આ સબધ જળવડે એ પણ જીવન છે

જીવનને સ્વીકારવું જોઈશે સુખકુળ સાથે, માન અપમાન સાથે It is a whole કોઈ વિચાર કોઈ વ્યક્તિ બાંધી નહિ થકે એનામાં છૂટા છૂટા No touchable. એ સાથે પ્રેમ નથી લોકોની આંખો લાલ થઈ, જ્યારે મેરી ઇસુના સબધમાં લોકોએ નુચ્છકાર કર્યો 'બહાર કાઢો'

મેરી જાય છે, ચરણ સ્પર્શ માટે

ઇસુ જોઈ રહે છે, તે કહે છે "આ પચાવવું પડશે. જેણે પાપ નથી કર્યું" એ પછર મારી થકે. કોણ એવો છે જેણે પાપ નથી કર્યું "

કોઈ ના નીડળવું ? કોણ નીડળે પાપ તો દરેકમાં છે વિરાટની સમજૂતા, વિરાટના જોશકારમાં

પુણ્યનું અભિમાન નથી. પાપનો ડર નથી

લોકો જોને પાપી કહે છે. પણ માની દૃષ્ટિએ સ્વસ્થ દીકરા ને અપંગ દીકરા એકસમાન છે

'Simple union is best,' સદાજ સરળ રીતે યોગ મિલાપ એ જ ઉત્તમ. મિત્રો બૂલશે ના. આ બધાની પાછળ અંદરનો દેવ બેઠેલો હોય છે એસતો હોય છે

આધ્યાત્મિક જીવનમાં લોભ છે, જલદી સત્યની આખી કરાવો એમ બોલાવ છે પણ મારી કૃત્રીને તમે કૂલ નથી કરી થકતા કૂલ થશે એની મેળે. એના ઠગે પોતીઓમાં એટલા મટે તો છદ છે. કવિ એના રંજ પર ખીસે છે, કૂલ એના રંજ પર ખીસે છે. સરખામણી ના કરવી જેમ ગુરુ ગુરુ વચ્ચે સરખામણી ના કરવી. એનાથી દૂર રહેવું.

જીવનમાં જે જાતના સબધો વધે છે પ્રભુએ તે સબધો બાંધ્યા છે તે બધાને સરળ રીતે, સહજ રીતે, સાચવવા જોઈએ વિના કોઈ આડબરે, એ જ છે યોગ. એ જ છે જીવન પ્રકૃતિના સબધમાં છે કોઈ આડબર ? બધું કરે છે, પણ પોતાનું છુપાવે છે. શદ ન કરીએ તો સબધ તૂટે તો પણ જે પોતાને પાછળ રાખે છે તે જ યોગ પામે છે

આપ સૌની સાથે મનમાં હું પ્રાર્થના કરતો આવ્યો છું, એક જ પ્રાર્થના રોજ હું વારંવાર કરું છું

પ્રીતમ તને કોઈ દિવસ ન મળું.

મળવાની જે આકાંક્ષા આનુરતા

મળીને જે તને પામી ગયા પામી ગયા

છૂટા પડ્યો છું હું કોઈ વખતે તું જ્યારે છુપાઈ ગયો છે ત્યારે, તારી હું કૃપા જ માગુ છું કે એ જન્મોજન્મ રહે. પછી તારું મોડું જતાવતો રહે

જલ્દાઈ મુઝે કર જલ્દાઈ મુઝે કર

એક સહી ફક્કીરની સીધી કારી વાદ આવે છે તેનો ભવાઈ આ પ્રમાણે છે. "તારે બારણે જે કોઈ આવે છે તેને તું ખાલી હાથે નથી જવા દેતો

હું પણ આવી છું, પ્રીતમના વિવેચના દદે, નું બધું જાણે છે મારું દદે અને કુન્ન. ઈચ્છા હોય તેા વોટી દવા આપી દે, જેથી દદે સહન કરું. પણ દવા એટલી જ આપજે જેથી વિવેચની આજ સભ્ય બને (એટલી બધી નહિ જેથી તે બુઝાઈ જાય એટલે કે મિલન નથી મળતી ફક્ત ઝાંખી માંજુ' છું. ફરી વિવેચ, ફરી જલન, ફરી સહન.) હું' સદાય તારા વિવેચની આગમાં તકપું એ જ હું માંજુ'."

સખા જલો.

બાળુ કરો કાલ,

સખા જલ.

બાળુ કરો પર,

ફરશું હું સમાપી.

અમદાવાદની શેઠ બાબાભાઈ દામોદરદાસ કૌશલમાં અધ્યયન કરતી એક વિદ્યાર્થીની ચાચાજીને પોતાની કૌશલમાં થઈ જાય છે, ત્યાંના આચાર્ય અને અધ્યાપકગણના આગ્રહથી તેમણે પ્રવચન ક્યું છે. પ્રસંગ છે શ્રી કાલિદાસ સંસ્કૃતિદિનેશ. તા. ૨૪-૧૧-૫૯.

"જીવન તેા તયોવન છે, એક થીટી શદ આવે છે વ્યક્ત નથી થતી. સંસ્કૃતિની આપ્તતા— "તારા બધા પય યુજ શય" જે આવી પ્રાર્થના

કરે તે cultured.

દ્વિજન્મનાથને પૂછવામાં આવ્યું: 'કરિ શિક્ષક થઈ શકે?' 'હા, અધ્યાપને થોડો બનાવી શકે. સેવા-ગ્રામ રૂપી તયોવનમાં વાઈસરોય જઈ આવ્યો. જેમને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન છે. તેમની પાસે જીવનનું જ્ઞાન છે. આજકાલ રાજકારણમાં તેની ઉપેક્ષા—They have no vision. જ્યારે vision નથી, ત્યારે વિરાટ શક્તિનો પરિચય નથી. જ્યારે રાજ ક્રાપિના ચરણોમાં જૂકનો, ત્યારે રાજધાની અને લોકો વચ્ચે પૂઢ બંધાતો. સંસ્કૃતિનો આજે ભૌતિક પદાર્થોના પૂઢ એ સંસ્કૃતિનો વિકાસ. પણ આત્માનો વિકાસ—ગ્રેમ મેળવવા વચ્ચની જેમ વિરહવધા અનુભવવી પડશે. પ્રભુ એ ટેન્સિવિઝન છે. પ્રભુ મેળવવા માટે તપ કરેલી. પોતે તપ કરે અને બીજને દીવશની જેમ જલિને પ્રકાશ આપે. તે જ ગ્રેમ કચી શકે. સંસ્કૃતિનું અર્થ' લોકોના—ગ્રામજનોના—ઠેકામાં છે. 'સુધીવ કુટુંબકમ'ની ભાવના તે સંસ્કૃતિ. જે આશાઓ પૂર્ણ થઈ નથી તે પૂર્ણ થાય, જે આદર્શો સફળ નથી થયા તે પ્રભુ સફળ કરે. ૨૪ નવેમ્બર શ્રી અરવિન્દનો દર્શન દિન. ઉજ્જવળ અતિથિ પોતે ઉજ્જવળ થાય ને બીજને ઉજ્જવળ કરી શકે. કાળમાં રહેતાં રહેતાં જે અમર છે તેની ઝાંખી તમને થાય. તમે સજ્જન કરો અને શ્રી કાલિદાસને—સંસ્કૃતિ—ને અને ભારતને સાંભળો."

પૃષ્ઠ ૨૭૮થી ચાલુ]

દ્વારાનૂપિત મેળવતો નથી વારંવાર અસ તોપથી પ્રજાજન-વિત થતા આપણા આ યુવકવર્ગને યોગ્ય માર્ગ-દર્શન આપવામાં આજનું શિક્ષણ સફળ થયે? છેલ્લા ૬૦ વર્ષથી ભારતમાં બ્રહ્માત્મા શ્રીકૃષ્ણશ્રી કૃષ્ણજી પણ વ્યગ્ર હતા પ્રાચીન સંસ્કારો અને સંસ્કૃતિના અમૃતસિંચન વગરના શિક્ષણને તેઓ ઝેર માનતા હતા. અને કહેતા કે "ગાંધીજીના દેશભક્તિ અને દાગેરના વિચ્છેદનનાં સિદ્ધાંતોથી આપણું શિક્ષણ-

જગત દૂર અને દૂર થતું જાય છે." જ્યાં સુધી ગુરુશિષ્ય વચ્ચે તાદાત્મ્ય સંધાય નથી' ત્યાં સુધી સાચું ધિત્ત્વ આપણું અને મેળવણું મુશ્કેલ બને છે. અલબત્ત મહિક્ષણ તો આ વ્યવસ્થાને ખંજોરી તેમની યાન્તિ મેળવી શકે તેવા સમર્થ હતા; પરંતુ આ પ્રકારના જ્ઞાનસિક પરિતાપમાંથી આપણે કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકીએ?

આવે પ્રસંગે આવા ગુરુજનોની યાદી એ જ આપણું આશ્વાસન બની રહે છે.

કલાની લૂંટ!

‘ધી રેઈટ્સ’ પાસે ૨૦-૬-૭૭ના અકાંકવા, સિંચ અને સ્થાપત્યના જે આંતરરાષ્ટ્રીય લૂટ અને ચોરી કૃત્રીની રહ્યા છે તેનો ખરખરો કરો છે. તેમાં સહ ભાગી થવાનું તો કોઈ શાસ્ત્ર માનવીને મન થશે જ. વાત અમ કિ કે ભારત જેવા પ્રાચીન દેશમાં સિંચ અને સ્થાપત્યો અદકેરૂં ઐતિહાસિક મૂલ્ય ધરાવે છે કમરના આઘાતો એક બે દષ્ટાન્તે પૂર્વ પ્રાકીને સમ જાણુ કે દાણચોરી માત્ર સોનાડપાની નથી કલાના અપ્રાપ્ય કીમતી નમૂનાઓની થઈ રહી છે ગુજરાત રાજ્યનો જ એક દાખલો દાકીને કહ્યું છે કે એક મદિરની મુલાકાતે જતા ત્યાં ચોગાનમાં ચોતરફ સિંચના અપ્રતિમ નમૂનાઓ વેરાએવા પડ્યા હતા ત્યાં આજુ બાજુ સુરક્ષા માટે કાંટાળી વાડ કે કાંઈ જ નહિ પળી તો ક્યાંથી જ હોય? દેખીતી રીતે જ, ચોરી કરનારાઓ માટે આ સોનેરી તક હતી વધુ નવાઈની વાત તો એ હતી કે સ્થાનિક જે વ્યક્તિ તેની જાળવણી માટે જવાબદાર હતી તે પોતે જ આવી કલાકૃતિઓના સંચાલક હતા અને કેટલીક બેનમૂન વિરલ થીએ તેમના ‘અગત’ અજાનામાં હતી? તેમણે આ ક્યાંથી મેળવી હશે? કઈ રીતે? બીજા એક કિસ્સામાં રૂપિકેશ તરફ એક મદિરમાં એક પરદેશી સંસ્થાન તેમણે વર્ષો પહેલાં જોયેલી સિંચ મૂર્તિ ફરીથી તેમના મિત્રને દેખાડવા આવ્યા ત્યાર ત્યાં ન હતી! તેને બદલે ત્યાં માટીમાંથી બનાવેલી અનિષ્ટિત મૂર્તિ મૂકી દેવામાં આવી હતી દેખીતી રીતે જ, ભારત જેવડા વિદ્યાન દશને ખૂબખૂણે કલાના નમૂના સચવાઈ રહ્યા છે ત્યાં બધે જ સરકારના કે પુરાતત્ત્વ ખાતાના ઘાય પહોંચી શકતા નથી પરદેશીઓ પ્રાચીન સંસ્કૃતિના અવશેષો પ્રાપ્ત કરવા લખપૂર નાણા ખચી શકે છે અને ભારતમાં તો દ્રવ્ય સમગ્ર ઝૂકી પડનારા કલાના ઓર અંગેઓનો તોટા અગાર તા નથી જ. પરિણામ વર્ષોથી કલાના ક્ષેત્રે ઊઘાડી લૂટ ચાલી રહી છે અને

જેમ વાઘના શિકારની મનાઈ છે છતાં વાઘની ચામડીની પૂમ નિકાલ થાય છે, થી ગડા માટે થઈને આસામના ગેડાને માસી નાખવામાં આવે છે તેમ કલાના ઉત્કૃષ્ટ નમૂનાઓ પરદેશ ચડાવનાર સેક્રો અર્થે દો આજે વિદ્યમાન છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આ ધ ધો આજકાલનો નહિ, સેક્રો વર્ષોથી ચાલી રહ્યો છે અંગ્રેજે અહીંથી ઘણું બધું ઉઠાવી ગયા છે મૂર્તિ બજાર ધોવાથી મુસલમાનોના રાજ્ય અમલ દરમ્યાન સિંચસ્થાપત્યને સહન કરવું પડ્યું છે કલાની ભાગ્યમાં જેનું મન લાગણીથી જ તેમણે પૂમકેનું હીરાધર સિંચોની વાર્તા વિનિષાત વાંચી જવી માત્ર પરચરના સિંચપત્રી જ આ વાત નથી. ધાતુની મૂર્તિઓ-કાસ્ત્ર પ્રતિમાઓનું તો નામ નિશાન રહ્યું નથી દેશપરદેશના જે અનેક મહાનુભાવો વને છે-ખાસ કરીને વિશિષ્ટ દરજ્જે અને હકો ધરાવતા રાજદ્રોષી પુરુષો-તેમની લાગવગને છૂટથી ઉપરાગ કરવામાં આવે છે ભારતના નટરાજ ઉપર દુનિયા આફ્રીન છે નટરાજની વિવિધ મુદાવાળો સેક્રો અને હજારો પ્રતિમાઓ ભારતમાંથી અદરશ થઈ ગઈ છે અહીં દસ હજાર રૂપિયા ખચીને કોઈ આવી મૂર્તિ પરદેશમાં ચાલે તો સહેવાઈથી ત્યાં તેની કિંમત અડધા લાખથી ઓછી થાય નહિ

વેપારની-ધ ધાની-સટ્ટાની આજે આ વાત બની ગઈ છે ‘યુનેસ્કો’એ તાજેતરમાં દરેક રાષ્ટ્રનું ધ્યાન આ ભાગ્ય પરવર દોપુ છે અને પ્રાચીન સંસ્કૃતિના અવશેષો જે દેશમાં વિદ્યમાન છે ત્યાંની સરકારને તાબદા કરી છે એ તો મુવિહિત છે કે ઈજીપ્તમાં નાઈલ નદી ઉપર ‘આસ્વાન ડેમ’ નાંધનાથી ડૂબી જતી રાજ નેપસીમની પ્રતિમાઓ ખસેડવા અને અકબ ધ રાખવા ‘યુનેસ્કો’એ અખજે પાકેડ ખચીને આંતરરાષ્ટ્રીય પુરુષાર્થ કરી બતાવ્યા હતા દક્ષિણ ભારતના આ રજા મદિરના પુનરુદ્ધાર માટે પણ વિશ્વલક્ષ્યાએ મદદનું વચન આપ્યું છે ભારતને

લાગેલજે છે ત્યાં સુધીમાં અજંતા-પ્રધારાથી આજ પધીને- અનેક અસંખ્ય સ્થળો તરફ ઘળી ધ્યાન નહાવું નથી. હા, અત્યાર સુધીમાં સોમનાથના નવા મંદિરનું નિર્માણ કરીને પાટીમાં એકઠો પૂટવાનો પ્રયાસ થયો છે ખરો. અધ્યાપિકાનામમાં હજારો વર્ષથી સમયને પકડાર આપી રહેલી બુદ્ધની ૩૦૦-૪૦૦ ફૂટની વિરાટ પ્રતિમાઓને નામલેખ થતી અટકાવવા ભારત સરકાર હમણાં જ નિદ્રામાંથી જાગી અને અફ-ગાન સરકારે પણ મદદ કરવાનું વચન આપ્યું એ ઘડીકત અવરજ આનંદલાભ છે. પરંતુ જે નુકસાન આ ક્ષેત્રે થઈ ચૂક્યું છે તે ભરપાઈ થઈ થઈ તેમ નથી. હવે તો કોઈ ખજાનામાં બહુ રહ્યું નથી, કુનિયાને ખતાવવા માટે તાજબાઈ, અજંતા, ઈલોરા અને ખજુરાહોના બહુપાત્રકલા અવશેષો રહ્યા છે. જગતની એક વિશિષ્ટ અને સુદર સંસ્કૃતિ ભારતમાં વિકસી હતી એમ ભવિષ્યની પેઢી પૂછે ત્યારે પેલા કવિની પ્રખ્યાત ઉક્તિનું ઉચ્ચારણ થતી નથી થઈ શકતું.

“સોન્ટર્મ” શું, જગત શું, તપ એ જ સાચી !”

ભારતીય કર્ઝન પાકશે ખરો ?

એ જ પાસિકે આજ સંદર્ભમાં લોર્ડ કર્ઝને પાદ કર્યા છે. આ સદીની શરૂઆતમાં, ભારતના સદનયોગે મળેલ પ્રાચીન કલાના ગુણ આ વાર્ષિકરે થી પ્રથમ પગલુ બરીને પુરાતત્ત્વનાત્યાના નિવાસકની નવી જ નિમણૂક કરી અને શિલ્પકથાત્મક જાળવણી માટે કાયદો ઘડ્યો. ક્ષેત્ર પરદેશી માણસ ભારત જેવા ગુલામ દેશની સંસ્કૃતિમાં આવેા છેડો રસ હવે તેથી તેના દૈશમાં જોડાયેલ કાય તે રવાનાવિક છે. ૧૯૦૪માં તેણે પુરાતન અરહેરોની જાળવણી માટે કાયદો પસાર કર્યો તે તેની કારકિર્દીનું એક ઉત્તમ કાર્ય હતું. આ સોન્ટર્મ પ્રેમી અંગ્રેજ એટલું અવરજ જાણતો હતો, ધર્મના મતભેદોની રેતે પાર ભરી સોન્ટર્મ, કલા, રવાપત્ત અને ઇતિહાસના દર્શન થાય છે ત્યાં જ માનવના વસ્તે છે. મૂડકાવમાં અને ઇતિહાસમાં કોઈનું કરવાની તેની તાજાવેલી, અંવાળની એશિયાતિક સૌજાવટી સમગ્ર તેણે ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૮માં કરેલ બાવણમાં આ રીતે વ્યક્ત થઈ હતી- “સંસ્થાપના આ ગુજમાં પણ

મોટાભાવનો પ્રાચીન ઇતિહાસ અનુમાનનો વિષય બની રહ્યો છે. પણ તેની ચાવીઓ જોનારને હેઠેર મળી આવે તેમ છે- દટાએલી નક્કીઓના અવશેષોમાં, ફુવાચ શિલાલેખોમાં, શિક્ષાઓમાં અંકિત મુદ્રાઓમાં, તૂટી પડેલા સ્તંભો અને શ્વરમાં ઘડિત શિલ્પના આકારમાં ઇતિહાસના અંકોડાઓ ખળી આવે છે, અને તૂટતી કશીયો મેળવીને ઇતિહાસનું માલખું ઊભું કરી દીકરો અને લુપ્ત થયેલા ગુજનાં કલા, સાહિત્ય, રાજકારણ અને નીતિશાસ્ત્રની ઝંખી મેળવી દીકરો.”

કર્ઝન આટલેલી જ અટકવો ન હતો. શિલ્પ અને સ્થાપત્યની નમુનેદાર ઈમારતોના કબજે લઈ મેકેલ પુરેશિયન અને દેશી અમલદારોને તેમાંથી હાકી કાઢનાર પશુ કર્ઝન હતા. સોદી રોપની જાળીની પ્રતિષ્ઠા તેણે રવાયો. કર્ઝનની બહુદરિદ દક્ષિણમાં વેલાર, ઉત્તરમાં લાહોર અને બાગા, પૂર્વમાં મોડલે સુધી પહોંચી વળી હતી અને ઈમારતોમાં કામ કરતી સરકારે કચેરીઓને બીજી ખસેડી, પુરાતત્ત્વ જાળવણી કાયદો લાગુ પાડી, સુરક્ષિત કરી હતી. તેથી તો આજ, તેને પગલે ચાલીને રહી સહી સમૃદ્ધિમાં રસ હેવનું કોઈકને મન થાય છે.

રેલવે સુરક્ષા હલ

રેલવેની અરક્યામતેાનું રક્ષણ કરવા હેઠેઠાણે સુરક્ષાદળની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. જેથી રેલવેની માલમિલકતનું રોગચ રક્ષણ થઈ શકે. આમ છતાં રેલવેમાં ચોરીઓ થતી જ રહે છે અને માલ-મિલકતને પણ તુકસાન તો થતું જ રહે છે. તાત્કાલિક એક કિસ્સામાં માલગાડી લઈને જઈ રહેલા એક ગાર્ડ જેપુ કે એક મેજનમાંથી તથામ કોલસા અદસ્થ થઈ ગયા હતા. તેણે ચાકી ચોલાવી અને આજબ જવા ના પાડી. ચાકીને પાછી લેવામાં આવે ત્યારે પાટાની જાને બાજુ મારીને ગુમી કોલસા વેરાએવા પડ્યા હતા. જે ઈરાદાસર ઘરશરૂ કોલસાએ ઉપર ચકી જઈ ખેરવી થીપા હતા. આવી કોળકીઓ દેર દેર કામ કરતી થાય છે. રેલવેનો કોલસો ઘરેશમાં ઘૂંટણી વેચાય છે, તેમાંથી થતી અવકમાં રેલવે સ્ટેશનો પણ ભાગ થાય છે. અમુક કિસ્સાઓમાં મથેરબાની લઈ નિગાહો

નીચે આ બધુ ચાવતું હોય છે જે ગાડોના કિસ્સા પ્રકાશમાં આવે તો એક જુજ અપવાદ છે તેવી જ રીતે કર્મચારીઓમાં પ્રમાણિકતા પણ જુજ અપવાદ તરીકે જોવામાં આવે છે આ વાતને સાચા સદર્બમાં જોવા હજુ આગળ નિરીક્ષણ કરવું જરૂરી છે કર્મચારીઓ ક્યાંથી આવે ? તેમની ભરતી સમાજમાંથી જ થાય છે એકલા રેલવેની નહીં. કેન્દ્ર તેમજ રાજ્યોનાં બધાં ખાતાઓનાં કર્મચારીઓની ભરતી સમાજમાંથી થાય છે. એટલે સમાજની પ્રમાણિકતાનું પ્રતિબિંબ જ જ્યાં ત્યાં પડતું હોય છે. ચોરની મા કોટીયા મોઢુ ઘાલીને રહે તેના જેવી આ વાત થઈ અહીં હવે કોઈ જ ફરિયાદ કરી શકતું નથી

રેલવે સામે, પોસ્ટ સામે અથવા રેલવુ ખાતાના કર્મચારી કોઈના પ્રત્યે તમે કોઈ કશી શક્યતા નહિ તેમને ધનનાર, કેળવનાર અને જીવનસાગરમાં તરતા મૂકનાર તમે છો તમે તેમને શિષ્ય આપ્યું છે-જન્મદાતા તો તમે છો જ એ જ કોઈ છે તે તમે છો । રાષ્ટ્ર માટે જીદગી સમર્પી દેવો સૈનિક એ પણ તમારું ફરજદ છે પણ તેની કેલવણી અને સરકાર જુદા પ્રકારના છે. હવે વિચારી જુઓ આમાં તમે શું કરી શકો તેમ છે ?

છેલ્લો કટોરો

અમેરિકાની પ્રિન્સ્ટન યુનિ ના એક પ્રોફેસર થિયોડોર તાજેતરમાં જગદગતા પ્રકાશમાં આવ્યા છે કેમકે એથેનસ નગરીની આસપાસના ઉત્ખનન દરમ્યાન સોક્રેટીસ ઉપર જે રથળે કામ ચાલ્યું હતું તે મળી આવ્યું છે તેને દેખાદેખની સજ થઈ હતી અને તે ઝરનો ખાલો પીને તેણે મરી જવાનું હતું સોક્રેટીસ પી ગયા અને મૃત્યુ માધી અમર બન્યા બાઈ મીસએ પણ સણાને મોહલેલા વખો ખાલો ગટ-ગટાળ્યા હતા પણ તેને શ્રીહરિનો સાથ હતો છેલ્લે દેહને એક ગાંધી નામનો માણસ થઈ ગયો અને એક કવિએ તેને ઉદ્દેશી ગાયુ હતું - 'છેલ્લો કટોરો આ ઝરનો પી જાએ બાપુ' કવિ તો ગાંધીને ચાલી નીકળ્યા પશુ તેમની પાંત બાપુને ચાદ રહી જએલી નોઆખવી પછીના બનાવોમાં તેનું તે ચરિતાર્થ

કરી બતાવી. ઝરનો કટોરો પી જનારા જગતને પુત્રે પુત્રે મળતા રહ્યા છે. સોક્રેટીસની ઈમારત ભલે પ્રકાશમાં આવી. પણ એક વિશિષ્ટ સલા તે ઈમારત ઉપર મૂકી જરૂરી છે. ભારતમાં તો દેવાધિદેવ નીવકંઠ આનું પ્રતીક છે પણ આજના જગતમાં ઝરના કટોરો સોની દટિ સમક્ષ રહે, તેવો વ્યાપ આપી શકે તેવી સલા કોઈ કવામર રચી આપશે કે ? એક જ 'મહેતા' કેમ ?

દરિદ્રનારાયણ માટે મિજબાનીઓ, મહેદીલો, પાટીઓ અને જમણવાસેમાંથી વધુ અનાજ, ગ્લોઈ ઇત્યાદિ એકઠું કરી ગરીબોને વહેલી આપવાની, માનવતાની સાચી સેવા મુબઈના ડો. મહેતા બજાવે છે. તેઓ ભારતભરમાં તેમની વિશિષ્ટ સેવાથી પ્રખ્યાત મના છે એમ તો દુષ્કાળ જેવા પ્રસંગોએ ઘડિતોને જોજીવ આપવાની વ્યવસ્થા બનેક દાનવીરો અને ધર્મતમાઓ કરે છે બિહારના દુષ્કાળના કપરા સમયમાં પૂ રણીકાસજી મધારાજની સેવા કોઈ ભૂલી શકશે નહિ. ગુજરાતમાં પણ અછતશરત વિસ્તારમાં યુમદી વહેલી પ્રુષ કમાનાર વ્યક્તિઓ સુપરિચિત છે પરંતુ કી મહેતા જે વિશિષ્ટ સેવા મજબી રહ્યા છે તેને તેવી જ રીતે મદ્રાસ, કચ્છતા, દિલ્હી જેવા શહેરોમાં અપનાવનાર કોઈ પ્રુણાતમા કેમ નગર પડતો નથી ? આ શહેરો સમૃદ્ધ અને સપતિવાળા છે અને ત્યાં મિજબાનીઓ ભારમાસ એક થા બીજા પ્રસંગે ચાલતી જ રહેતી હોય છે આ શહેરોની વાત જવા દઈએ ગુજરાતની વાત કરીએ તો અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા, રાજકોટ, બાવનગર દરેક ઠંઠાણે એકએક મહેતાની તાતી જરૂર છે સમાજમાં અનન્ય તેમ જ રાધેલા અનાજનો વ્યવ ખૂબ થાય છે લગ્નની મોસમમાં તો ખાસ ય મહેતાનું કાર્ય એટલું ઉમદા છે છતાં તેમાં મહેનત સિવાય બીજું કોઈ ખર્ચ નથી અને હજારા ગરીબોને અનન્દાન આપી માનવતાનું એક સુદર કામ થઈ શકે છે પ્રુષની વાત બાળુએ મૂકીએ-આપણા માનવ બધુઓની કફેડી ઘાલતથી પ્રેરાઈને આ કામ કરવાનું હજુ પણ મોડું નથી સમાજસ્તેરકો અવરય વિચારે અને અમલમાં મૂકે

ચાચાજી છે. કાણુ કહે છે મૃત્યુ પામ્યા છે ?

વિમળાબહેન પટેલ

ગિમરી વધી ગઇ છે આશ્રમવાળાઓ ચિતા કરશે ફામટ દોડાદોડ કરશે વળી બચ્યાઓ પગ ઊનાળાની છૂટીમાં ઘેર જશે એમ છેલ્લું મિન કસવવા માટેનું પ્રયોજન બનાવી ચાચાજી આબ્યા ને ગયા મુનખમાં વસના એમના ડો. મિત્રને (એમની સારવાર અને દેખભાળ તમે છેક લઈ રહેલા) વિનવતી કરી કે 'મને એકવાર અશ્રમમાં લઈ આવો તે વિના મને એન પડશે નહિ વિનવતીમાં તીવ્રતા હતી ઝખના હતી ડો. મિત્રે અન્ન ડોક્ટરોની સનાક લીધી અને પરાણે એ રાત માટેની પરવાનગી મેળવી લીધી તા ૧૩-૩-૧૯૭૦ની સાંજે પ્લેનમાં હરિજન આશ્રમમાં આબ્યા લોકતર મિત્ર પશુ સાથે જ હતા એમના વિના આવી યાકત કે કેમ એ મુખ્ય સવાલ હતો.

સાર-સાજ શાશાના એગાનમાં જ ધર આગણે પ્રાર્થના થતી હાલુક ઉત્સુક લોક ગઠ મોટી સખ્યામાં હાજર રહેતા એગાન ભરાઈ જતું ચાચાજી પશુ એમના મગની ભવ કરે તકલીફ હોવા છ. પ્રાર્થનાને અત તે બોલ મોલ્યા વિના રહેના નહિ (એની ટૂંપ ઉતારી લેવામાં આવી છે) વાતારણમાં ચેતના અને પ્રાણ બને પોતાનો રગ પૂરી જતા

તા ૧૫-૩-૧૯૭૦ની સાંજે પ્લેનથી પછા જનાનું છે ભક્તજનોની બહાર ઠક નથી હતી ખીજ બાણુ એમણે અમને એક એક કરીને મોલા પા ને પોતાની પાસે બેસાવ્યાને કહ્યું તમે કોઈ ચિતા કરશો ના મેસક, મેગનો સમથ છે ચિતા તે ચવાની જ પશુ ન્યારે ન્યારે તમને ચિતાનો ભાર વધી પડે, ત્યારે ત્યારે હરિ ઝા બાંડેથી પુકારીને કહેવું કે ચાચાજીને એમનું કુખ સહેવાનું બળ વુ આપાને ૧૫ એપ્રિલે મને આમથી ફેર પડવાનો છે મારા આ શરીરમાં સુધારો ચવાનો છે ખાવાનું તે બનવાનું નથી એ આબની જેમ જ રહેશે થોડા ઘણા ફરતો ઘઈ થોડા ઘણુ વાંચી લખીશ એ દિવસ મારો મુકિતનો છે એમ મને એક

મનુષ્યને કહ્યું છે' આ એક સદેશો હતો મૂઠ હતો. મુકિતનો અર્થ જ જુરો હતો.

નામરમરખમાં એમને ગજનતી શ્રદ્ધ હતી વિશ્વાસ હતો 'એનાથી મને બગ મગ છે રાકન રહે છે' એમનું આ કહેવું હતું અમને નામરમરણ કરવાનું ખાસ કહેવમાં આ પુ હતું તે પ્રમાણે અમે એક કાર્યક્રમ ગોઠવી પશુ કાટેનો.

તા ૧૦મીની રાતે શ્રી રડી પડના 'ચાચાજી ચિના શુ થશે આ વિચાર મગજને કમજો કરીને મેસી ગયા ન રહેવાય ન સહેવાય ન કોઈને કશું કહેવાન ભવ કર મન સ્થિતિ પેદા થઈ રાતના દોઢેક વાગે હશે શો અમહાર! અહથી જ બાણે ચાચાજી મોવાના ના હોય એવો મૂઠ સચાર થશે શુલદ એમનો આજ કાને પડે. બાણે પામે ઊભા છે કહ્યું લખાવે છે એવી અનુભૂતિ થવા લાગી આ બધુ અચાનક જ થતુ બાણુ એમ થી સવે હતા મગી ચાચાજી જોમાં જ છે, લખાવે છે દોવે કયો કાળજી-કમન હાથમાં લીધા ને લખાવુ ગયું મેરે અચ્ચો અભી મેરે લિયે હુઆ કરતા, પ્યાર કે ખિલાફ કિસીને નહી શિકયા કરના. ઉસકે હી સીને પે અભી ચેતસે મે સોતા હુ ચાહતા, ઉસકો કિસીને નહી ભૂવ કરના બહગી ખુલકી ખુલસે લી બહી કહતા હુ, બહમી હી અભી હરસમથ બિયા કરના મામતા મુઆફી મે કસુર અગર કિસીકા હો, મેરે ખાતિર લી કિસીસે નહી પરદા કોના, પ્યાર હી હે ખુદા, ઔર પ્યાર હે મજહબ સમ્યા પ્યાર હે જિન્હગી મરકો ઉસે વફા કરના,

તા ૧૦ ૩-૭૭

બસ તે પડી એકદમ ઠક વળી ગઇ ચાચાજી રહેવાના છે કાલ જરાના નવી મુખ પામના નથી ખાની ખાની આ બધુ છે એ મૃત્યુ પામ્યા તોય અહથી દાઢક છે એ મૃત્યુ પામ્યા જ નથી

“ગાંધીજીની દિનવારી”

સંગ્રાહક : શ્રી ચંદુલાલ ભ દલાલ
પ્રકાશક : ગુ રાજ્ય મહાત્મા ભારી જન્મશતાન્દી
ઉત્તરવર્ણી સમિતિ : પાનાં ૭૬૮ રૂ. પાંચ

એક આશ્ચર્યની પેઠે એક નવું પ્રકાશન સાંપડે છે ‘ગાંધીજીની દિનવારી’. સંગ્રાહક શ્રી ચંદુલાલ ભગુભાઈ દલાલનું નામ વાચક પ્રથમ જ વાર વચિ છે અને તેમની સંશોધન શક્તિથી નવાઈ પામે છે. પુરાવચનમાં શ્રી રસિકલાલ છે. પરીષદે બહુ જ શોધ્ય રીતે આ બગીરથ કાર્યની સમીક્ષા કરી છે અને આવા કાર્યના સંપાદનમાં થી થી મુશ્કેલીઓ સહેલી હોય છે તેના ખર્ચાદ આખો છે ગાંધીજીએ પણ પત્રો લખવામાં સ્વણ, કાલ, મિતિની ભૂલો ક્યારેક કરી છે. તેના કુટિબંધ દષ્ટાન્તે આપીને વિદ્વાન સંગ્રાહકે મોટાની અભ્યાસ અને સંશોધન શક્તિનો અનુભવ પરિચય કરાવ્યો છે. સદર્ભગય તરીકે આ પુસ્તક અસાધારણ મહત્ત્વ ધરાવે છે. ગાંધીજી આદિકૃતી જારત આખ્યા તે તારીખ ૯-૧-૧૯૫૧ થી કરી તેમના મૃત્યુ દિવસ ૩૦-૧-૪૮ સુધીના ૧૨૮૭૫ દિવસની આ રોજનીશી છે, અને દરેક દિવસે ગાંધીજીએ શુ મુખ્ય પ્રવૃત્તિ કરી તેની ટૂંકી નોંધ પણ આપવામાં આવી છે.

તેથી જ રીતે પુસ્તકને ઉઠે ગામવાર સુચિ આપવામાં આવી છે તેમાં આ ગામ અથવા શહેરમાં ગાંધીજી કેટલીવાર આવ્યા અને કેટલો વખત રહ્યા તેની તારીખો મહિના માસ સાથે આપી છે જે જે છાપ, અઠવાડિકો, સામયિકો, પુસ્તકો તથા અન્ય સામગ્રીના ઉપયોગ સંપાદકે કર્યા છે તેની એક સુચિ છેનાં આપી છે તે ઉપરથી ને સંશોધન-સમુદ્ધર્મ તેમજ હુમકી માટે છે તેની વિશાળતાનો ખ્યાલ મળી રહે છે સાઝમાતસો પાનાના પુસ્તકની કિંમત પાંચ રૂપયા રાખીને પ્રકાશકે મહદ્ દિષ્ટિકાર જીજ્ઞાસુઓ ઉપર કર્યા છે. ગાંધીજી વિષે આ વર્ષે સેકંડની

સંખ્યામાં પુસ્તકો લખાયા છે તેમાં આ તદ્દન બિન પ્રકારનું, વિશાળ ઉપયોગી પ્રકાશન છે.

ધૂમકેતુના જીવન ઇકતરની વાતો
ભાગ ૧૨

વેબિકા : શ્રી ઉષા જોશી

પ્રકાશક : ગુર્જર ચંદરન કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાનાં ૭૨ કિમત રૂ. ૧ ૫૦

અગાઉના ૧૧ ભાગોની પેઠે બારમો ભાગ શ્રી ઉષાજોશી રચાણ શૈલીમાં શ્રી ધૂમકેતુના જીવનના ઘોડા વધુ પ્રજાગોને નવ પ્રકરણમાં રજૂ કરે છે ગર્વે વર્ષે જ અમદાવાદે બચકર રમણજી નિર્ધાર્યુ અહીં પણ પહેલા પ્રકરણમાં રમણજીની વાત આવે છે તેની પ્રારંભિક અવસ્થાનો ખ્યાલ આપે છે ‘સાધિન્ય બધુ અમરપદે’માં રવ, શ્રી મેઘાણીના મૃત્યુની કડુહતાને શબ્દ દેહ મળ્યો છે અગત જીવનમાં સ્વર્ગસ્થના હૃદયની મુલાપમતા, તેમના મોટાભાઈનું હુબ દૂર કરવાના પ્રકરણમાં જણવા મળે છે કડુહતા આલેખનું ત્રીજું પ્રકરણ ‘ગાંધીજીની વિદાય’ને આવરી લે છે. શ્રી ધૂમકેતુના પ્રકાશકોએ તેમને પદ્મીપૂર્તિનો પ્રસંગ ઉજવેલો તેનું મહત્ત્વ એ છે સમય બાંધવામાં અને જીવવામાં તેઓ વેપારીની નહીં પણ કૌટુંબિક ભાવના જ રાખતા અને સામર્થ્ય રવ, જોષિ દલાઈ તથ સ્વ શબ્દબાઈએ એવો જ પ્રેમાળ પડઘો પાડેલો. પુસ્તકની ભાષા સરળ, પ્રવાહી અને હૃદયગમ છે અને વેબિકાને તેની ફાનટ ચારી આવી ગઈ છે.

‘કૃષ્ણાવતાર’ અંક-૪

ગી કનેશનલ મુનશી

પ્રકાશક : ગુર્જર ચંદરન કાર્યાલય અમદાવાદ
પાના ૭૨૭ કિમત રૂ. ૬-૫૦

ત્રીજો ભાગ દ્રોપદી સ્વર્ગવર સાથે પૂર્ણ થયો હતો અને પાંડવોએ દ્રોપદીને મેળવી હતી આ ભાગમાં પાંડવો પાછા ઇન્દિરાપુર આવે છે અને

મુધિધરના રાજ્યાભિષેક પછી ખાંડવપ્રસ્થ તરફ પ્રયાસ કરે છે અને ત્યાં જઈ 'ઈન્દ્રપ્રસ્થ' નામની સ્વપ્ન-નગરોનું નિર્માણ કરે છે ત્યાં સુધીની ઇતીહાસ આવી જાય છે. દુર્યોધન હસ્તિનાપુરમાં રાજ્ય કરે અને પાંડવો દુન્યા પ્રદેશમાં જઈ વસે કૃતરાજની કલ્પનામાં બંધુઓ વચ્ચેનું ધર્મસૂટ ટાળવાની વાત હતી. શ્રી કૃષ્ણે પણ તેને એ રીતે સ્વીકારી હતી કે પાંડવો તેમની રીતે ધર્મરાજ્યની સ્થાપના કરે જેથી દુઃશાસન, યજુનિ અને દુર્યોધનના પ્રયત્નોથી તેઓ અળગા રહી શકે. દુર્યોધનની પત્ની ભાનુમતી મૃત્યુ પામે છે અને તેની બહેન જલધરા સાથે ભીમના સ્વર્ગવરની ભુમિકા પણ આ ભાગમાં રચાય છે. એક પ્રધાન પાત્ર તરીકે ભીમ અત્રત્રત્ર ધૂમતો રહે છે અને પાંડવોના રક્ષણની જવાબદારી માથે લઈને ફરતો રહે છે. કૃષ્ણ અને ભીમ સામસામા આવી જાય છે ત્યારે વાર્તાધારમાં હજીવી-ક્ષણોનું દર્શન થાય છે. સૌ પાત્રોમાં દ્રોણ અને જલધરા મુખ્યત્વે ચમકે છે. પાંચભાઈઓને વરંથી દ્રોણની પાત્રને ન્યાય આપવામાં તેના ગૌરવને આવન આવે તેવી કુચળતાથી તેનું ચિત્રણ થયું છે. શ્રી કૃષ્ણ પાંડવોની સાથે હંમેશા સ્પૃહા અને સુસ્મ રીતે હાજર રહે જ છે. અહીં તેઓ સૌને વચન આપતાં અને આપીને તેનું પાલન કરતા નજરે ચડે છે ભાનુમતીને તેમણે બહેન માની છે અને તેનો પતિ દુર્યોધન હસ્તિનાપુર રાજ્ય કરશે એવું વચન આપતી વખતે વાચકને ભવિષ્યદષ્ટા કૃષ્ણનો ખ્યાલ આવતો નથી. છેક છેલ્લે જ્યારે તેઓ બાણ ફેરવી નાખે ત્યારે જ તે સાનંદાર્થ અનુભવે છે. તેવીજ રીતે જલધરાની મનેચ્છા કરવા કૃષ્ણ આડ કતરી રીતે બહુ જ રીતે છૂટે છે. ઈન્દ્રપ્રસ્થની રચના થઈ જતાં, કૃષ્ણ દ્વારકાભણી વિદાય લે છે અને કહે છે “દ્વારકા જગુ એ માતું કર્તવ્ય છે; પણ માતું હૃદય હું અહીં ધર્મના સાક્ષાત્કારની સ્થાપના કરી રહેલા વીર પાંડવો પાસે જ મૂકી જઈ છું”, અને એ રીતે ધર્મસંસ્થાના માટે મુગે મુગે અવતાર લેવાની તેમની આજ્ઞાઓને પૂરવાર કરે છે.

‘સમર્પણ’ શિશુઅંક જુલાઈ ૭૦
સંપાદકો : હસિન્દ્ર દવે, ધનરામ દેસાઈ

ભારતીય વિદ્યા ભવન,
ચોપાટી મુંબઈ-૭.

જુલાઈ ૭૦ ને ૩૨મ અંક શિશુઅંક તરીકે બહાર પાડી ‘સમર્પણ’ એક નવી દિશામાં ગમન કર્યું છે. આપત્તિકાલના જવાબદાર નાગરિકો એ આજની શિશુ અને તેમને યાદ કરવા, બહે તેમના હૃદયમાં પ્રવેશ કરવા, એ એક કરવા જેવું કામ છે. સામાની હૃદિઓ બાળકને નજર સમક્ષ રાખીને લખવામાં આવી છે, એ તો ખરું જ પણ હૃદિઓનું ધોતલ બાળકો આરવાદ લઈ શકે તેટલી સંજ્ઞાને યાચ્યું છે. બાળકોનાં સંજ્ઞો પણ આપવામાં આવ્યા છે. બાળકો માટે લખતું સહેલું નથી-બહુ કષ્ટનું કામ છે, બાળકોને હસાવવામાં ખુબી જોઈએ-દાદિ જોઈએ-આવડ જોઈએ, અને ‘સમર્પણ’ તે બતાવી આપ્યું છે. બાલગોષ્ય શીઘ્ર વિપરિત વિષયની પદ્ધતિ અને તેની માવજત અહીં ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપે દેખા દે છે. આજ રાખીએ જે તંદુરસ્ત થીએ આ પાક્ષિકે પાડવો છે તેને અનુસરવા બીજા સામયિકો પ્રયાસ કરે તો ઉચ્ચ પેઢીને માટે કાંઈક કરીને આત્મસંતોષ જરૂર થયો

‘કવિલોક’ શિશિર ૨૦૨૬

ભાન્યુ. ફેબ્રુ. ૧૯૮૦

તંત્રીઓ : શ્રી રાજેન્દ્ર શાહ અને
શ્રી બચુભાઈ રાવન

કુમાર પ્રિન્ટરી, ૧૪૫૪, ચમપુર અમદાવાદ

વાર્ષિક લગભગ છ રૂપિયા)

ગુજરાતી કવિતાનું ઋતુપત્ર, ‘કવિલોક’ દ્વિમાસિક, નવા કદ-કલેવર અને ફરરંગમાં ‘દ્વિજ’ બનીને અમ ૧૦ વાદથી પ્રકટ થાય છે. ગરવી ગુજરાતી ભાષાને કવિતા વિષયક સામયિકો બાબતમાં સફળાગ્ય સાંપડ્યું છે મુંબઈથી “કવિતા” અને “કવિલોક” પ્રકટ થતાં જ થતાં. અમદાવાદથી “વૈભાષી” અને “કૃતિ” તેમાં તલ પુરાવતાં હતાં. ‘કવિલોક’ અમદાવાદ આવતાં, ગુજરાતનું ઘટનગર કવિ અને કવિતાની બાબતમાં વધુ સુસજ્જ અને સમૃદ્ધ બને છે.

કવિલોકનો પ્રથમ અંક શ્રી મયુભાઈ રાવતની સંપાદનાના છાંદસ બંધી રહે છે કેમકે શ્રી રાજેન્દ્ર શાહનું આજ સુધીનું સંપાદન બજાર સમક્ષ છે જ ના જ ન અને પ્રકૃતિના કષ્ટ વડે ઠરવાના આ વપ આવીતી બીજી સત્તાબીના ઉપલક્ષમાં ૬- નેકના સરવર પ્રેરના, આ કવિસંપ્રદાનના વ કોષ્ટનું રખાઈન વિત્ર જેનું મુખપૃષ્ઠ ચોભાવી રહેવ છે તેવા આ અંક પ્રથમ દશને જ પ્રકૃતિની જ ને વિત પર આંકી જાય છે આટલેટમાં વર્ડ્સવર્થ લક્ષ્ય ન ક ઠકોના વિનો, કવિના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં ૧૯૪ થનુ જણકારા કાવ્ય, તેર જટવા કવિઓની માત્ર પ્રસાદી ઉપરાંત ગદ્ય વિભાગમાં જ નેટકા ઉકૂટ કવિના વિવિધ લેખો પ્રથમ અંકને ચિરતન સંચાલ માટે સર્વમાન્ય કરાવે છે કલાકાર સોમાજાવ શાહનું ચિચિર અને વસત આ અંકમાં શ્રુતિને વિદ્વાન સંપાદકોએ ઘણું બહુ કરી દીધું છે અને કવિનાને મૂર્ત રવરૂપમાં ૧૯૪ કરી છે

‘કવિલોક’ અમદાવાદથી પ્રકટ થા નુ છે અન તેના સંપાદનમાં શ્રી મયુભાઈ રાવતનું નામ જાળીયા ત્પારથી કનુલવનો જમરો વટાવ ચડશે હશે અમ મા ના નટખા રવેરવિકાસી માસિક દુનિ’એ તો તેના રવરૂપ વિષ સંવેરની છગી ભવિષવાણી ઉચ્ચારી હતી સાહિત્યની દુનિયામાં આટલી ઈ તેજસી પ્રથમ જ વાર ‘કવિલોક’ના નૂતન માકરૂપ વિષે લેખમાં

આવી છે

પણ દીવા લેવી સ્પષ્ટ એક વાત આ અંકના દર્શનથી થઈ છે કો. રાજેન્દ્ર અને મયુભાઈ જે પેઢીના પ્રતિનિધિઓ છે કવિતાની જે ભવ્ય પરપરા વર્ધાવી ચાલી આવતી રહી છે તેને બુતકાળ સાથે જોડી રાખતી એક અદરશ સંકિત અત્યંત કમનીન અને વ્યભીચર સ્વરૂપમાં કાવ્યના ભોગતાને પ્રકટી રાખે છે ૨૦૦ વર્ષ થયેલાના કવિનો પરિચય શ્રી નિરંજન પાસેથી લઈને શ્રી લલિત જાડકિયાના હાઈકુ પાસે અંગ્રેજીએ છીએ ત્યાર અનનકાનની કરેલી યાત્રાનો ખ્યાલ સહસ્રા આવે છે,

છપાઈની બાબતમાં પણ મીલિકતા આપે બીટ્ટે વળે છે દરક પાના ઉપર અરથી અરથી જગ્યામાં નાના ટાઈપમાં ગૂડ અને મોટા ટાઈપમાં પડ અલી પવ સમન્વયની દૃષ્ટિ જ રાખી છે કવિ ઓનો બુતકાળ નામચેપ તે પહેલાં તેને અમરત્વ આપનારો પ્રયાગ આ કાવ્ય દૈમાસિકમાં ૧૯૪ થયેલી છબીઓ સાંજ બનાવે છે તરુસ વર્ડ્સવર્થ, વર્થક વર્ડ્સવર્થ, કવિની બહેન રેરેંથી, કવિના મકાનો મુજબા બ ક હકીર, તેમના હસ્ત લેરા - પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સમન્વય ચિત્રવિધીમાં પણ વધે છે બે મહેન્દ્રાઓ પ્રકટ કરવાની ઈચ્છા લાય છે - એક એ કે ‘કવિલોક’ સમજ જ નાં માસિક બની રહે, અને બીજી, તે બાદેતનું શ્રેષ્ઠ કાવ્યમાસિક બન |

✽

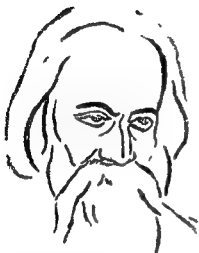
માભાર સ્વીકાર

નવજનન પ્રકાશન મદિર . અમદાવાદ ના પ્રકાશનો

ગાંધીજીનો અક્ષર દેહ ગાંધીજીના લાગણ્ય, લખાતો ને પત્રો વગેરેનો સમૂહ કુલ ભાગ ૧ થી ૧૬ પહેરો મીને નામ એક જ ન થઈ છે એમ કુલ ગ્રંથ ૧૫ ગ્રંથો ન થઈ કિ મન રા ૧૬/૫૦ મહાત્મા ગાંધી શતાબ્દીયથ સંપાત્ક ડે સર્વે પી રાચાડાણુન સફસ પા ક આર આર દિવાકર કે આગીનાયન અનુભાક નગીનદાસ પારેખ અને યથવત શકત ૧૯૩૮ ચ સા આર રૂપિયા ગાંધી ગૌરવ લે યોગેશ્વર (ગાંધી ગૌરવ ચાયા પછવા) ૧૯૩૪ ચ દસ રૂપિયા શ્રી કિશોરનાથ મશરૂવાળા એક અધ્યયન લે કેતકી મનસ રી ૧૯૩૮ માયુ પૂડું ન આક રૂપિયા બહુરૂપી ગાંધી (બહુન મદોપાખ્યાસન ‘ગરૂપી ગાંધી નો અનુભાવ અનુભાવ ક મિત્ર દેસાઈ ૧૯૨૪ માયુ પૂડું ચ સ્વક્રયાર રૂપિયા ગુજરાતના યાત્રાચન સરદાર સંપા ક મુનમ મ ક નાથા’ માયુ પૂડું ૧૯૨ ચ એક રૂપિયા

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ન તેથી એ તેનો સેવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

- મનુષ્ય પોતાના ઇતિહાસમાં પોતાને ઉઘાડે પાડતો નથી; પણ એમાંથી એ મથામણ કરીને છટકી જાય છે.
- દરેક બાળક એ સંદેશો લઇને જન્મે છે કે, ઈશ્વર હજી માણસજાતથી નાહિ-મત નથી થયો.
- નહેરુ પોતાના એ જમમાં જ રાચે છે કે, એને પાણી પૂરું પાડવા માટે જ સરિતાનું નિર્માણ થયું છે !
- પ્રેમ પણ નાશ પામી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સત્ય માની શકતાં નથી.
- લાંગીને ધુળલેગી થઈ ગયેલી તમારી

પ્રતિમા પુરવાર કહે છે કે, તમારી પ્રતિમા કરતાં ઈશ્વરે સજેલી ધુળતું મહાત્મ્ય વધારે છે.

રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

મહિલકલ્પ પ્રત્યે -

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી ચંદ્રહાસ દવેના સૌજન્યથી

ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ

બેંક લી : જુનાગઢ

ટેલીફોન - મેનેજર, ૨૦૭ - ૨૦૭ એ

ટેલીગ્રામ Coopbank

એકાઉન્ટન્ટ - ૨૭૮

પોસ્ટ બોક્સ નં. ૪

તા. ૨૨-૪-૧૯૫૯ ના રોજ મુખ્ય સંસ્થાના સહકારી કાર્યવાહી દેખીતો નોંધાયેલ
મુખ્ય કચેરી વાવઝારી ચોક, જુનાગઢ

પ્રમુખ શ્રી ચિત્તરંજન રાજ,

સામ

ઉપ પ્રમુખ શ્રી ભોજાભાઈ વિરમભાઈ રાઠોડ

૧ અધિકૃત રોજબરોજ	૨૦૦ ૦૦
૨ બરપાઈ થયેલ રોજબરોજ	૧૧૩ ૭૬
૩ અનામત ફંડ અને અન્ય ભંડોળ	૩૮ ૩૨
૪ કાર્વ બંડોળ	૭૫૬ ૫૪

: શા ખા ઓ :

૧ વેરાવળ	૬ કોર્પો	૧૧ કુતિયાળા	૧૬ માધવપુર-૨
૨ માણાવદર	૭ મ મરોગ	૧૨ રાણાવાવ	૧૭ બીલખા
૩ પોરબંદર	૮ માળીયા	૧૩ બેસાણ	૧૮ નીલગંડા ૧૬-ઉના
૪ ઉના	૯ તાલાગી	૧૪ મેદર	૧૯ બાંજા
૫ નથરી	૧૦ વિસાવદર	૧૫ નોરવાડ	૨૦ સાપુર ૨૧ ગીંગા

- દરેક પ્રાદેશીય સાપેક્ષ આર્થિક વ્યવસ્થા દરેક સ્થાનિક સંસ્થાને આવે છે
- પાયાત્મક ગુણવત્તાવાળી, જુદા જુદા પ્રકારના મોડેલ અને ટૂંક સમયે બેંક તરીકે કામ કરે છે
- દરેક સાપેક્ષ ૫૨ તથા મુજબ અને મદદારક સંસ્થાના સહકારી ઉપર બેંક, ફાઇન ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટોના આધારે છે
- મુજબના સંસ્થાના સંસ્થાના તથા બીજા સ્થાને ઉપર કુટુંબી ની નિર્ણય કરવાની નિયમના કરવામાં આવેલ છે
- જુદાની સહકારી મળીને મારફત બેંકોને બેંકોના કામકામ માટે નિમજ્જ કરતા ઉપર રાત્રી અને નાના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે પગારદાર કર્મચારીઓને તથા નાગરિક પ્રેમને પણ નાણાકીય સમર્થન પુરી પાડવામાં આવે છે

વધુ વિગત માટે સંપર્ક સાધો

મનદેવનાથ ૨. નારાયણીયા
બી કોમ એલ એમ ની
મેનેજર

ગુજરાત રાજ્યની પ્રગતિ સાથે એસ. ટી. પાણી કદમ મિલાવે છે.

	૧૯૫૮-૬૦	૧૯૬૯-૭૦
૧. બસોની સંખ્યા	૧૭૬૭	૩૮૫
૨ વર્ષમાં એસ ટી બસ દ્વારા મુસાફરી કરનારાઓની સંખ્યા (લાખમાં)	૧૨૭૮૦૮	૪૪૪૪૭૭
૩ બસ ફેરેશનો	૮૩	૧૪૮
૪ રસ્તા ઉપરનાં પીકઅપ ફેરેન્ડ રોડ વગેરે	૨૭૪	૬૨૫
૫ બસ અકસ્માતનું પ્રમાણ-દર લાખ કિલોમીટર દીઠ ૧.૦૬		૦.૪૪
૬ બસોનું રસ્તામાં ખોટવાઈ જવાનું પ્રમાણ- દર ૧૦,૦૦૦ કિ. મી. દીઠ	૧૨૮	૦.૫૧
૭ નસ સનિસની નિષ્ક્રિયતાની ટકાવારી ઉપરવામાં	૮૪.૮૬	૮૬.૦૩
આવવામાં	૮૧.૦૮	૮૫.૮૯
૮ ઉતાડ વેરા પાઠ કર્યા પછી એસ ટી ને મળતો ભાડાનો ચોક્કસ દર-દર કિ. મી. દીઠ ચૈસામાં	૨.૪૦	૩.૨૦ *
* (૨૪ કિ. મી. સુધીની મુસાફરી માટે) ૨.૫૬ + (૨૪ કિ. મી. ઉપરની મુસાફરી માટે)		
	તા. ૩૧-૩-૬૯ના દિને	તા. ૩૧-૩-૬૯ના દિને
૯ સીધી તેમજ ૩ કિ. મી. ના અંતરમાં એસ ટી બસ મેલવતા ગામ	૧૩૭૮૩	૧૫૦૪૩
	૭૩.૪૪ ટકા	૮૦.૧૬ ટકા
૧૦ ઉપરાંત ગામોની વસ્તી (લાખમાં)	૧૮૨.૭૭	૧૯૦.૪૬
	૮૮.૫૮ ટકા	૮૨.૩૧ ટકા

આકાશવાણી, રેલ, હોનારત, દેશની અને રાજ્યની કંટાળીની પંજોમાં અને તે ઉપરાંત દૂર દૂરનાં ગામોની પ્રજાના રાજ્યપ્રશાસનના સામાજિક, વ્યવહારિક, અને અન્ય પ્રશ્નો માટે એસ ટી બસોમાં મોખર રહે છે.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર કોર્પોરેશન,
અમદાવાદ - ૨૨.

સુંદર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, ગાજકોટ-૧

૧. મનુષ્ય - દિગ્ગજ

૧. પાંચ મહાભૂત જીવન - આરોગ્ય

અ પાદકો

મનુષ્ય - નિરંજન કલાશ

અ પાદકો

મનુષ્ય - નિરંજન કલાશ આરોગ્ય - ૨

૨. પાંચ મહાભૂત જીવન - આરોગ્ય

૨. આચારના જીવન પ્રસંગોમાંથી

નિમિત્ત

પ્રાપ્તિરથાન

શ્રી. લક્ષ્મી પુસ્તક લેણી માંથી મા.ઈ. અમદાવાદ

વૈષ્ણવજન

માસિક મહાનવ્ય અખતુ માસિક-સપ્ટેમ્બર-૧૯૭૭

“ સધવની” હરિ નારાયણનો પ્રતિનિધિ છુ તમારી સપત્તિનો છો ભાગ મને લેધએ ઉ
 હુ શિક્ષા માગનો નથી નમને સવિભાગની દીક્ષા આપવા આવ્યો છુ ” -વિનોબાજી

વૈષ્ણવજ્ઞાન

૧૫૬ ૬]

સપ્ટેમ્બર - ૧૯૬૦

[અંક : ૬]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	વેષ	વેષક
૨૫૮	જ્ઞાન મેળવવું હોય તો નમ્ર બનો	ગુરુદવાન મહિનકૃત
૨૫૯	કૈંસા નાના રે	ગુરુદવાન મહિનકૃત
૨૬૦	આધ્યાત્મિક પ્રેરણા મૂર્તિઓ	ગુરુદવાન મહિનકૃત
૨૬૧	પરિશ્રમજી	'આશુતોષ'
૨૬૪	ગુરુજીને	ઉપા દેસાઈ
૨૬૫	રામરાજ્ય	ધૂમકેતુ
૨૬૭	જીવનની સરખામણ	પ્રકાશ મજાજર
૨૬૮	સૌરાષ્ટ્રના ઐક્યાનન ઇશ્વરના ચિન્તન વિશે	કૃષ્ણલાલ પી મહેતા
૨૬૯	નુન દા	વિનુભાઈ રાણા
૨૭૦	નિરદબાવ	શુ. મ.
૨૭૩	ભગવાન રક્ષક	મંગા મુનુવંદી
૨૭૪	મનુના અમીન અમુર લીલા	શુ. મ.
૨૭૫	પાત્રના	ભગિનકુમાર શાસ્ત્રી
૨૭૮	ધનનનો મહાકવિ શિરોત્તરી	મણિભાઈ વોરા
૨૮૧	ફિદોન	રામપ્રસાદ દવે
૨૮૨	મનોવિજ્ઞાનિકની નજરે	
૨૮૪	મુજબા ન દોડુ ? ...	જયત પસા
૨૮૭	કા શરતનાની આ મી. કાજી	પ્ર. કુલાલ ગાંધી
૨૮૮	ગાંધીજીનો પાત્ર અથવા રસિક, ભક્ત બન્યો	જયનરાલ જોષી
૨૯	અવનોકન	સિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર મામની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

૧ દરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી માર્ગ લેવાને જવાબવું અંક ચિલિકામાં હશે તો મોકલાયે.

અમે તે મહિને ગ્રાહક લઈ શકતાં છે

*

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિવાદો જો તે લેખકના છે સપાદક તે વિવાદોમાં સમત છે જ તેમ માનવું નાહ

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજ્ઞાન'માં સત્કૃતિ, કલા, વિજ્ઞાન અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ તારૂ મૌલિક, નાનું હાથ અને અપેક્ષા રહે છે કાગળની ખેંચ બાજુ શાલીથી લખવું

લેખાજ્ઞા

દેશમાં [સરખામણ] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સો ૧ ચિનગ

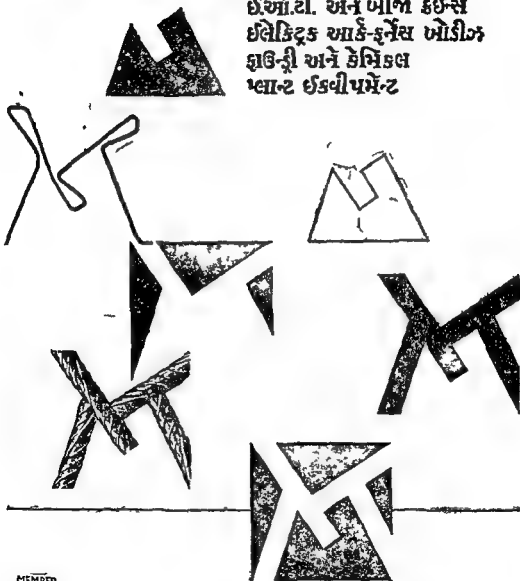
"વૈષ્ણવજ્ઞાન"

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સપાદક નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન ગ્રાહન સુરેષ મુલિકા, રેલસેસ રોડ, રાજકોટ

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ્સ પ્રોડક્ટ્સ
રિન્ડ ટોરસ્ટીલ
ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
ઇલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ ખોડીઝ
ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
પ્લાન્ટ ઇકવીપમેન્ટ

મુંકંદ એટલેજ પોલાદ

ગુડ સ્ટીલ એન્ડ ઇરન પ્રોડક્ટ્સ લિમિટેડ, ગુપ્તી, ગુજરાત-૩૮૨૦૦૨

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આમમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેપરભાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
રૂ. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

આનાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોબએન્જન ઇંબે, ધોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

સભ્ય સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૧૪

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. સીટીંગ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુવરાજસાહેબ ઓફ ચોર્મદર,
પ્રમુખ.

સાત મહિનામાં તો વિવિધે ઘેબા થવા માંડ્યું એના હાકાંચે
મજબૂત છે અને એની તબાવે તેજસ્વી થી એની આંખોનો
ચમકાર તો કાજીયે આંખોમાં વસી બધે એના છે' ઘેબા એને
પણ બેઠી એક જ રહે એના છે વિવિધ—એક અન્ય બાળક!
એની લંબરસી અને સક્રિયતા સુદ્ધ સરીખું રહેત્યું છે—
એક વિશેષ પ્રકારનો બાળ આહાર!

અમુલસ્પ્રીના દેવાણે, સુઆવના કેવલ મેજ વર્ષમાં એક એવી ટોચ ઠાર કરી
લીધી કે, બીજો બાળ આહારનાં દેવાણે તેજ એવી કામ નહોત્યું હાવના
માંમાં—એ એક અન્ય આહાર આહાર બની ગયો! અમુલસ્પ્રી, એક વિશેષ
પ્રકારનો (સ્પે-ફાઇન) અને વિશેષ કોન્ટ્રોલને આધારે બનાવાય છે—વિશેષ
પ્રકારના પોષિતવૃત્તિ પૂર્ણ રાહના માર્ગે... વિશેષ તો વધારા હાડકા બાળક
માટે! સહેલાઈથી પચી જવા અમુલસ્પ્રી વડે બાળકને સમગ્ર રીતે
આવશ્યક એવા વિટામિનો તેમજ ખનિજવૃત્તિ... અને વધારા
હાડકા બાળકના સારીદિક વધા માનસિક વિકાસ માટે જરૂરી અધિક,
જુ સારાં શીડીનાં વત્તો મળી રહે છે!

અમુલસ્પ્રી

માના દૂધની બહુલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

સિંધિયા પીપ
 મરિયોલના બહાને
 આપનો જાતનો જાતનો
 જાતો જોડાવુ કરાવો—
 કુચિયાની કોઈ જાતે
 પાંચે જાતે જાતે
 સિંધિયાના જાતો જાતો
 બહાને આપનો જાત
 કુચિયાને, જાતનો જાત
 જાતે જાતનો જાતો
 જાતે જાતો જાતે

દરિયાજાતો કોઈ
 જાતનો જાતનો જાતનો
 જાતનો જાતનો જાતનો
 જાતનો જાતનો જાતનો
 જાતનો જાતનો જાતનો
 જાતનો જાતનો જાતનો
 જાતનો જાતનો જાતનો
 જાતનો જાતનો જાતનો

જાતનો જાતનો જાતનો
 જાતનો જાતનો જાતનો
 જાતનો જાતનો જાતનો

પી સિંધિયા સ્ટીલ મેલિટેશન કંપની લિમિટેડ
 રજિસ્ટર્ડ કાર્પોરેટ, બેલાર્ડ બેલાર્ડ, મુખર્ડ ૧
 રજિસ્ટર્ડ: રાજીવ (૧૨ જાતનો) રજિસ્ટર્ડ ૨૨૦૫
 રજિસ્ટર્ડ બેલાર્ડ બેલાર્ડ, ૩૩, મેલાર્ડ મુખર્ડ ૧૦૫,
 રજિસ્ટર્ડ રજિસ્ટર્ડ: ૨૨૫૮૨૨ જાતનો રજિસ્ટર્ડ: ૩૦૫
 ૧૫ જાતનો જાતનો જાતનો
 રજિસ્ટર્ડ: ૧૧૨૪૬ રજિસ્ટર્ડ: ૩૨૨
 રજિસ્ટર્ડ જાતનો મુખર્ડ જાતનો જાતનો જાતનો

સિંધિયા
 (જાતનો ૧૯૧૬)

જાતનો જાતનો જાતનો
 જાતનો જાતનો જાતનો
 જાતનો જાતનો જાતનો

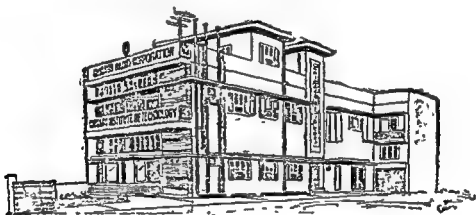

જોઈએ છે

મેટ્રીક અને તેથી ઉપરના
તાલીમાથીઓ ભારતભરમાંથી
ટેલીવીઝન, ટેપરેકોર્ડર, રેડીયો
અને ટ્રાન્ઝિસ્ટરટેકનોલોજી માટે

આ સંસ્થા વિશાળ મકાનમાં આવેલી છે અને અદ્યતન લેખારેટરી
અને ઉત્તમ લાયકાત ધરાવનાર અને અનુભવી સ્ટાફથી સુસજ્જ છે.

સંસ્થા અને ફેક્ટરીનું દશ્ય

સંસ્થાની કોળેજમાં અગર કોરસપોન્ડન્સ કોર્સ હેઠળ ૧૫ માસની તાલીમ લીધા બાદ તેમજ ફેક્ટરીમાં
૭ માસની જહેમતભરી પ્રેક્ટીકલ તાલીમ પૂર્ણ થયેથી ચીકાગો રેડીયો કોર્પોરેશન તરફથી રૂ. ૫૦૦ થી
રૂ. ૧૦૦૦/ના પગારથી નોકરી તેમજ શહેર/રાજ્યમાં આપવામાં આવશે. નોકરીની ખાત્રી બફલ પત્ર પણ
આપવામાં આવશે. જીવનની અદ્યતન સમવજાવાળા મકાનમાં બોર્ડિંગ અને લોઝિંગની વ્યવસ્થા પણ કરી
આપવામાં આવશે. લેખારેટરી તેમજ ફેક્ટરીમાં જોજામાં જોજા જરૂરી સમયમાં સંપૂર્ણ રીતે ઇલેક્ટ્રોનિક્સ
એન્જીનીયર બનાવવા માટે જહેમતભરી પ્રેક્ટીકલ તાલીમ ઉપર વધુ ભાર મૂકવામાં આવે છે. છોકરીઓ માટે
અલગ રહેવા અને ભણવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે છોકરીઓને પણ ઇલેક્ટ્રોનિક્સ ક્ષેત્રે કારકીર્દી
મેળવવાની આ સોનેરી તક છે. વિગતવાર પ્રોસ્પેક્ટસ માટે રૂ. ૨-૦ મ.ઓ./પોસ્ટલ ઓર્ડરથી મોકલો.
ટેકનીકલ ડાયરેક્ટર.

ચીકાગો ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજી

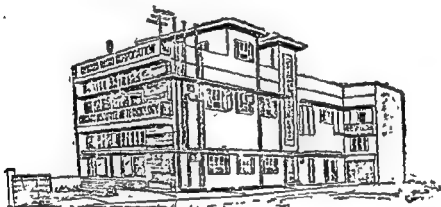
જો-૭, મીનપાર્ક, ન્યુ દિલ્હી, -૧૬. ફોન : ૬૨૪૪૯૪ [૨૭.]

જોઈએ છે

મેટ્રીક અને તેથી ઉપરના
તાલીમાથીઓ ભારતભરમાંથી
ટેલીવીઝન, ટેપરેકોર્ડર, રેડીયો
અને ટ્રાન્ઝીસ્ટરટેકનોલોજી માટે

આ સંસ્થા વિશાળ મકાનમાં આવેલી છે અને અદ્યતન લેખારેટરી
અને ઉત્તમ લાયકાત ધરાવનાર અને અનુભવી સ્ટાફથી સુસજ્જ છે.

સંસ્થા અને ફેક્ટરીનું દરમ

સંસ્થાની કેમેઝમાં અગર કોરમ્પોનન્સ ફેર્લ ટેકન ૧૫ માસની તાલીમ લીધા બાદ તેમજ ફેક્ટરીમાં
૭ માસની જહેમનમરી પ્રેક્ટીકલ તાલીમ પૂર્ણ થયેથી ગ્રીકાગો રેડીયો કોર્પોરેશન તરફથી રા. ૫૦૦ થી
રા. ૧૦૦૦/ના પગારથી નોકરી તેમજ શહેર/રાજ્યમાં અપવામાં આવેને નોકરીની ખાતો બદલ પણ પણ
આપવામાં આવશે. જીવનની અદ્યતન સગવડમાવાળા મકાનમાં બોર્ડીંગ અને લોન્ડગની વ્યવસ્થા પણ કરી
આપવામાં આવશે. લેબોરેટરી તેમજ ફેક્ટરીમાં જોડામાં જોડા જરૂરી સમયમાં સંપૂર્ણ રીતે ઇલેક્ટ્રોનીક્સ
એન્જનીયર બનાવવા માટે જહેમનમરી પ્રેક્ટીકલ તાલીમ ઉપર વધુ બાર મુકવામાં આવે છે. છોકરીઓ માટે
અલગ રહેવા અને લાજવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે છોકરીઓને પણ ઇલેક્ટ્રોનીક્સ ક્ષેત્રે કારકીર્દી
મેળવવાની આ સેનેરી નક છે. વિગતવાર પ્રોસ્પેક્ટસ માટે રા. ૨-૦ મ.જો./પોસ્ટલ જોર્ડરથી મોકલો.
ટેકનીકલ ડાયરેક્ટર.

ચીકાગો ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજી

એ-૭, ઓનપાક, -૬૫ દિલ્લી-૧૬. ફોન = ૬૨૪૪૪૪ [૨૭.]

જ્ઞાન મેળવવું હોય તો નમ્ર બનો

આપણે જંગલીકામાં હતા ત્યારે માથું નીચે રાખીને ચાલતા. માણસ યથા ત્યારે માથું જીંચકીને ચાલવા માંડ્યું. જે માણસાઈ બતાવે છે, નીકરતા બતાવે છે. પૂ. ગાંધીજીએ આપણને નિર્ભય બનાવ્યા. જે માટે જે બહા-દુરી ભેષ્યે તે કયાંથી આવી? ગાંધીજીએ એની શક્તિ બતાવી-આપણે ભારતમાતાના ખોળામાં રહીએ છીએ તેણે મંગળ સાચ. આ જે પ્રેમવૃત્તિ છે તે મંગળને જ વરશે. મંગળ અને પ્રેમ એક જ છે. એનો અર્થ વિદ્વાનો આપે કરે છે જેનાથી મન ગળી જાય તે મંગળ, જે કંઈ શક્તિ છે જે મનને ગાળી નાખે છે?

પણ માથું નમાવવું ભેષ્યે. આપણે જ્ઞાન મેળવવા આવ્યા છીએ, અને જેમ જેમ આપણું જ્ઞાન-વિચાર-શક્તિ વધતી જાય તેમ તેમ આપણે વધારે નમ્ર બનતા જવું ભેષ્યે. નમ્રતા જેવી બીજી કંઈ શક્તિ નથી, જે આપણા જીવનને, આપણા આદિત્યને ઘડી શકે. આ વાત મહાપુરુષો શીખવી ગયા છે,

—શુદ્ધચાલ મહિલકલ

બૌદ્ધધર્મના એક પુસ્તકમાં લખેલું છે કે 'જે જ્ઞાન મેળવવું હોય તો નમ્ર બનો. અને જ્ઞાન મેળવ્યા પછી વધારે નમ્ર બનો.' આપણે થોડું વધારે જ્ઞાન મેળવ્યું અને માથું વધારે જીંચું કરી મૂક્યું. માથું જીંચે કરવું ને માથું જીંચકું, બન્નેમાં ફેર છે. માથું જીંચકું એટલે અન્યાયની સામે યત્ન. એટલા માટે શુદ્ધ દેવની ગીતાંજલિમાં એક પ્રાર્થના છે : 'પ્રભુ, મને શક્તિ આપે કે જેના વડે જે બીજાઓનું અપમાન કરે છે, બીજાઓને અન્યાય કરે છે તેની સામે માથું જીંચકીને જીવો રહું.'

પરમ વસ્તુ ધન, તેનો વિચાર સતત રહ્યા કરે તેના જ આદે આ બધા પ્રયત્નો છે. વડિલો સામે, હંમર, અનુભવ, જ્ઞાન વગેરેમાં

કૈસા નાતા રે

મન ફૂલા ફૂલા ફિરૈ જગતમે' કૈસા નાતા રે ॥
 માતા કહે યહ પુત્ર હમારા, બહન કહે બિર મેરા ।
 ભાઈ કહે ભુજા યહ મેરી, નારિ કહે નર મેરા ॥
 પેટ પકરિ કૈ માતા રાવૈ, બાંહ પકરિ કૈ ભાઇ ।
 લપટ ઝપટિ કૈ તિરિયા રાવૈ, હંસ અકૈલા બધ ॥
 જળ લગિ છવે માતા રાવૈ, બહિન રાવૈ દસ માસા ।
 તેરહ દિન તક તિરિયા રાવૈ, ફેરી કરૈ ઘર બાસા ॥
 ચાર ગણ ચરગણ મંગાયા ચઢા કાઠકી ઘોરી ।
 ચારો કોને અગિનિ લગાધ, ફૂંક દિયો જસ હોરી ॥
 હાઠ જરૈ જસ લાકડી કો કેસ જરૈ જસ ઘાસા ।
 સોના અૈસી કાયા જર ગધ, કોઇ ન આયો પાસા ॥
 ઘરકી તિરિયા દૂંદન લાગી, દૂંદ ફિરિ ચહુ પાસા ।
 કહે કબીર સુનો ભાઈ સાધા, છાંડો જગ કી આસા ॥

આ સંસારનો સંબંધ આપણા જીવનને જ હોય છે. આપણે જીવતા હોઈએ ત્યાં સુધી જ 'આ મારા બહેન' 'આ મારો ભાઈ', 'આ મારા માતા પિતા' વગેરે સંસારી સંબંધોથી આપણે એક બીજા સાથે જોડાયેલા હોઈએ છીએ. પરંતુ જ્યારે આપણે મૃત્યુ પામીએ છીએ ત્યારે એ બધા સંબંધો આ બધા સંસાર-છાંડોને એકવા જવું પડે છે. આ સંસારના સંબંધોનો મોડો વખત રોકકળ કરે ॥ પછી સોને પોતપોતાના જીવન અનુસાર ગોઠવાઈ જવું પડે છે.

કબીર સાહેબે આ બળનમાં સ્વજનના મૃત્યુને વખતે કેવી રોકકળ લાગે ॥ અને પછી બધા કેવા પોતપોતાના વ્યવસાયમાં ગોઠવાઈ જાય છે એનું આલેખન કર્યું છે. બળનનું તાત્પર્ય એ છે કે આ સંસારના સંબંધો એ તો આ જન્મ પૂરતા મર્યાદિત છે. માટે એ સૌ સંબંધોના સાથે નિર્મોહી રીતિમાં રહી આત્માના વિકાસ પ્રત્યે જ, મનુષ્યે પોતાના જીવનનો સફળરોજ કરવાની વૃત્તિ જ કેળવવી જોઈએ.

—શુરુદયાલ મહિલક

વર્તમાન પુણ્યમાં આપણા દેશમાં આધ્યાત્મિક જીવનની પ્રેરણા આપનાર અને તેના વિકાસમાં મદદ કરનારી મુખ્યત્વે ચાર વિભૂતિઓ છે. રમણ મહર્ષિ, શ્રી અરવિંદ, સ્વામી રામદાસ અને શ્રી આનંદમઘી. એ મહાન વિભૂતિઓની સાધના પદ્ધતિઓના સાર શો છે તે જણવાનો પ્રયાન કરીયું તો આપણને જરૂર લાભ થશે.

રમણ મહર્ષિનો મંત્ર છે—માણસ તું તને પોતાને ઓળખ, આ મંત્ર તો આદિકાળથી સાધકો આપણને કહેતા આવ્યા છે. પણ આ મંત્રને ફિલ્સૂત કરવાની એક વિશેષ પદ્ધતિ મહર્ષિએ સૂચવી છે કે માણસ સાક્ષીરૂપે જીવે, પણ તે કોનો સાક્ષી ? આ વિવિધમય જગતને તે એક સાક્ષી રૂપે જુએ. આ વિવિધતાની પાછળ એક તત્ત્વ અથવા વિભૂતિ છે એવું ધ્યાન ન્યાં સુધી એની ચેતનામાં નથી ઉદ્ભવતું ત્યાં સુધી આ એકવતા પ્રવક્તા અનુભવવા માટે સાધકે જ્યારે જ્યારે અમુક ભાવના અથવા બનાવથી એનું હૃદય ડાઘી જાયું હોય ત્યારે ત્યારે વારંવાર પોતાની જાતને પ્રશ્ન પૂછવો જોઈએ—‘તું કોણ છું ?’

એ પ્રશ્ન જો એ જ્ઞાત ચિત્તથી પૂછે તો ધીરે ધીરે તે જીવનના વર્તુળમાંથી જીવનના કેન્દ્ર તરફ જવાનું શરૂ કરી દેશે. અને જો એકવાર એને જીવનના કેન્દ્રની ઝાંખી થઈ ગઈ તો પછી ત્યાં જો અનંત અને અખૂટ શાંતિ અને આનંદ છે તેના સ્વાદ તેને મળી જશે. જીવનના કેન્દ્રને સ્પર્શ કરવો એટલે શું ? એનો અર્થ ફક્ત એટલો જ વાય છે કે માણસને પરમાત્માનું મિલન વાય છે. અને માણસનું પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રભુની વિભૂતિમાં સમાઈ જાય છે. તેથી પ્રભુ જગત અને જીવન—જે તેણે સર્જ્યા છે—નો સાક્ષી બની જાય છે. અર્થાત્ આવા અનુભવ પછી સાધક જે કંઈ જુએ છે તે પ્રભુની આંખ દ્વારા જુએ છે, અને જે કંઈ અનુભવે છે તે પ્રભુના હૈયાથી અનુભવે છે.

શ્રી અરવિંદની સાધના પદ્ધતિ જરા જુદી છે. જે કે તેનું પ્રથમ પણ રમણ મહર્ષિની પદ્ધતિ જેવું જ છે. શ્રી અરવિંદ માણસને કહે છે કે સમગ્ર

જોગ દ્વારા તું જડતાવાદ અને માનસિક સત્તાથી દૂર રહીને આત્માના જગતમાં પ્રવેશ કર, ત્યાં તને અતિ-મનસનો સ્પર્શ થશે. અતિમનસ તો પ્રભુના વિરાટ અને વિશ્વમય આત્માનું એક દ્વાર છે. એક જ વાક્યમાં જે કહીએ તો શ્રી અરવિંદનો મૂળ મંત્ર છે દરેક વિચારને, તમારા વ્યક્તિત્વના પ્રત્યેક અંગને દૈવી બનાવો, દૈવી બનાવો !

અને આનંદ આશ્રમના સ્વામી રામદાસની સાધના પદ્ધતિ શી છે ? તે છે સતત પ્રભુનું નામ—રમણ કરવું. આ સત્સ્મરણના પરિણામે સાધકની મન અને દિલ તથા આત્મા પર જે અનેક આવરણો છે તે સરી જાય છે. અને સાધક એક નવજાત શિશુ જેવો સરળ અને નિર્દોષ બની જાય છે. અને એક પવનગરે થું એવું નથી કહ્યું કે જ્યાં સુધી આપણે સ્વભાવ એક બાળક જેવો સરળ અને નિર્દોષ નહીં બને ત્યાં સુધી આપણે સ્વર્ગના રાજ્યમાં દાખલ નહીં થઈ શકીએ. અને સ્વર્ગનું રાજ્ય તો છે આનંદનાત્મ. તેથી સ્વામી રામદાસ કહે છે : પ્રભુનો જન્મ હો, પ્રભુનો જન્મ હો !

તમે કોઈ દિવસ શ્રી આનંદમઘીનું શાંત અને સ્થિતભયું પ્રસન્ન વદન જોયું છે ? જો જોયું હશે તો તમને ખાતરી થઈ ગઈ હશે કે તેમની એ શાંતિનું એક જ કારણ છે કે તેઓ પહે પહે એક એવી આંતરિક ચેતનાની ભૂમિ પર બિરાજે છે કે જ્યાં અનંત અને અમર પુણ્ય રાધા—દૃષ્ટ અથવા પ્રભુ અને તેના ભક્ત વૃત્ત કરી રહ્યા છે. એ નૃત્ય ભેટા જ જોનારનું હૃદય વિરહભાવથી વ્યાકુળ થઈ જાય છે. અને તેમાંથી જ એક જ પ્રાચીના અથવા પુરાતન નીકળે છે—‘ઓ બંસરી બજાવા ! દર્શન કરેવા !’

દ્રૂંકમાં આનંદ માની સાધનાનો સાર એક અનંત વિરહભાવમાં છે. અર્થાત્ બંસરીની વેરાળ જન્માવનારી તાન. અને એ બંસરીની તાન સાધકની ચેતનામાં હમેશાં સંભળાવ એટલા માટે તેણે પોતાની ચેતનાને દ્રૂંદભાવથી મુક્ત રાખવાનો સતત પ્રયત્ન કરવો.

ભેડાણ-કેનું ? કેની સાથે ?

૧૫મી ઓગસ્ટ અને ૨૬મી જાન્યુઆરી-આ બંને દિવસો સુખદ રમૂતિ તાજી કરીને હું ખદ અનુભવ કરાવે છે એમ પણ વાચ છે કે આ દિવસો ન આવે તો કેવું સાડું ! વર્તમાનપત્રો વકાત્રધાનને લાલ કિલ્લા પરથી સંભાષતા દર્શાવીને તથા ત્રિરજાને પાર્શ્વભૂમાં રાખીને મન મનાવે છે કે તેમણે આઠપ્રદી પર્વમાં ચોગ્ધ ફાળો આપ્યો છે. ભારતનાં મોટાં શહેરોમાં સરિકૃતિક કાર્પક્રમો, નાટકો, મુશાવરાઓ, ફિલ્મી જીતના જલસા ગેઝલોને જનતા આત્મસન લે છે કે રાષ્ટ્રની આગાદીને આર્ષ અપાષ્ટ મુકેલો. તે સિવાય નાના શહેરો અને ગામોમાં પોલિસ પેરેડ અને બહુ બહુ તો, ઘેંટાના ટોળાને કસાઈ કતલખાને દોરી જવ તેમ શાખાનાં બાજકોને કેઠીક ઠેકણે ખોડી રાખેલા ૧૫૦૨૮૭૫ તરફ દોરી જતાં ચિક્ષુ-સિલિકાઓના દબ્બથી જ આગાદીના સતોષ માની લેવો પડે છે.

પણ વાત હવે આગળ વધી પૂરી છે શરીરના જમમ દિલ મુધી વિરતર્કા છે અને આજે સૈના હકલમાં કારી ઘા એક અસલા લેદના જગાવી જવ છે કેંગ્રેસમાં જગણુ યડુમ એ તો સમજ્યા પણ ખાળકો લડે એવી શરૂઆત આખલાઓની જીવલેણ રમત મુધી પહોંચી ગઈ છે કૂફાડા નાખતા, આખ-માંથી લોહી એકતા, શીગડાઓ ટકરવતા આખલા, રમે ઝગડતા અટકી પડે માટે ‘મેટેડોર’ (Metador) શખવામાં આવે તે સ્થાન સામલવાદી અને ઈતર ડામેરી પળેએ લઈ લીધું જ છે. મેટેડોર જાણેલાં હોય છે કે બેમાંથી એક આખલાએ મીંજને ખતમ કરવાનો જ હોય છે સંસ્થાપી કોંગ્રેસ અને ઈન્દિરા કેંગ્રેસ-બળદની જોડીના જુદા પડેલા બે આખલાઓ-કે જેમણે એક પુસ્ટીએ જોડાવુ જોઈએ તો જ રાષ્ટ્રનો ભાર વહન કરી શકે-અને એમ માની રજા છે કે તેઓ એકાદ શીગડા પેટા સાથે અલગ શીછ, ઘોડા કે ગમેલક તાલે જોડાઈને આગેકૂચ ચાલુ રાખી શકે-આ નવો લમડ છે. પૃથ્વીના એક ખંડ જેવગ્ર આ રાષ્ટ્રની માલિકીનો

ખાલ મનમાંથી ફર કરવો જોઈએ છેવટે થું ઈન્દિરા કેથું મોરારજી-તેઓ કોણ છે ? પૃથ્વીના ફૂલક ઉપર પયરા સેલો આ વિચાર ભારત દેશ, જેને માપવા હિમાલય લેવો માનદડ ઉત્તર દિશામાં પૂર્વ-પશ્ચિમને જોડી શકો છે, જ્યાં વિશ્વવદ્ય વિભૂતિઓએ જન્મ ધામણ કરી, જગતની કોઈ માનવ સંસ્કૃતિના પાદચિન્દો અકિત કર્યા છે, બુદ્ધ, ગાંધી, મહાત્માજીની વિદિષ્ટ, અહિંસક દિવસૂરીએ જ્યાં માનવીના અલમૂને ઓગાળવા પોતપોતાની યશોગાથા-જીવનગાથા બાવિ પેટીને વારસામાં આપી છે ત્યાં આજે વામણી વિભૂતિઓ સામસામા મક્કટના ખેંચ કરે, એકબીજાને ઉનારી પાડવા સિદ્ધાંતોને ત્યાજે અને કેવળ સત્તા ખાતર ગમે તેવું આચરણ કરે-કેટનું બાલિય ?

આ બધા ગઈકાલે કોણ હતો ? તેમનું સ્થાન ક્યાં હતું ? કેટલી વિરાટ જવાબદારીઓ ગાંધી અને જવાહરના જીવતાં તેમણે લીધી હતી ? કેંગ્રેસ સંસ્થાના ચાપામાં તેમણે જીદગી નથી ધોમી દીધી ?

આ દેશમાં આઝાદી લાવવામાં તેમણે થું કમી રાખી હતી ? અને આગાદી મગરા પછી, છોક શાઓજીના અવસાન મુધી, કોણે તેમની વિરુદ્ધ એક ઘરફ ઉચ્ચારી હતો ? તો પછી એકજ રાતમાં તેઓ ગેરલાલક હતા ? વ્યકિત વ્યકિતનો અવિશ્વાસ કરે છે ત્યારેજ અપહૃતનો જન્મ લાવ છે. ઈન્દિરા-મોરારજીના એક જ પ્રકરણથી ભારતનો ઇતિહાસ કરવઝ બલ્લવાનેં દ્રાષ, અને કેંગ્રેસનું નામનિશાન ભૂ સાઈ જવાનું હોય તો આવો નામોતીજર્ણો અત પોતાને ખાતે લખાવવાનું ભેંમાંથી કોઈને મજૂર નહિ હોય ગુજરાતે દિલ્લીમાં બે છેલ્લા જનાવલા શાણપણ બતાવીને ઈતિહાસની એક ગાળીં કાનિ મુશારવા પ્રવલન ન કરો હોત તો એમ કહેવાન કે સ્વનંત રીતે વિચારી શકનાર અહીં કોઈ ન હતું ! નુબસાતને લાખ લાખ અબિન દન લખે. કાળી પાદલીમાં રૂપેલી કિનાર ધનુ દેખાય છે ગુજરાત અને મૈસૂર ! આજા રાખીએ તેઓ બે આખલા-ઓન ‘મેટેડોર’ની પયોગતુમકી ઊંડાવીને પુસ્ટીએ

જેઠે અને ખતાવે કે જોડાણ તો જેનું જ્યાં થોભનું
 હોય ત્યાં થોભે-વરનું કન્યા સાથે દેહનું આત્મા સાથે
 અને બે બળદની જેટનું પુસરી સાથે ।

જનતા જનોદન

જનતા જનોદન કહેવાય છે કેઈપણ રાષ્ટ્ર
 માટે તેની જનતાથી અધિક કોઈ નથી ત્રમે તેવો
 મહાન દેશનેતા છેવટે તો પ્રજાનો સેવક છે સદ્ગુણ
 જીવનમાં એવું પણ બનતું હોય છે કે કોઈ કટોકટી,
 આફત કે અણધારી પરિસ્થિતિ આવી પડે ત્યારે નેત્ર
 તેને પહેલી વળવા અસમર્થ હોય છે બીજા વિશ્વયુદ્ધ
 પછી તેના વિજેતા વિન્ટન ચર્ચિલને મતદારોએ
 ખકારો આપ્યો કેમકે યુદ્ધ પૂરતી જવાબદારી તેણે
 અદા કરી લીધી હતી અને શાંતિકાળ માટે લોકોને
 બીજા નેતા જેઈને હતાં અમેરિકામાં આઈઝનહૅવરને
 સ્થાને કેનેડીને લાવનાર ત્યાંની જનતા જ હતી ઇમ
 ફાની જ વાત કરવી હોય તો બ્રિટનની ચૂંટણીમાં
 મજૂર સરકારના વિરક્ષન અવાજક ખુરશી ઉપરથી મત-
 દારોએ જ ઉઠાડી ચૂક્યા આજે ભારતના લોકો ઉપર
 વિરાટ જવાબદારી આવી પડી છે, અને તેને હલ
 કરવા તેમણે કમર કસવી જોઈએ, કેમકે લોકશાહીને
 જીવાડનાર તથા ઉગારનાર બદલો આદમી જ હોય
 છે રાષ્ટ્રજીવનમાં આજે નેતાઓ નિષ્ફળ ગયા છે
 જેઓ મતદારોના મત વડે ચૂંટાયા છે તેઓ એવરા
 નીવડ્યા છે સત્તા પ્રાપ્ત કરવા ભયકર પ્રયત્નો કરી
 ખેલાઈ રહ્યા છે

ધાનો ઉપાધ એકદમ સરળ છે, સરેતા છે
 અને સહેલ પણ છે તેમાં ખર્ચ નથી, લડવાની
 કોઈ વાત નથી કે ચર્ચા પણ કરવા પડે તેમ નથી
 તદ્દન ચૂપકીદીથી મતપેટીના ચમત્કાર સરળતાનો છે
 આવી તક મળતી જ રહે છે અને નજીકના ભવિષ્યમાં
 પણ મળવાની છે માત્ર એક જ વાત બહુ મહત્વની
 છે, ભક્તિની પસંદગી તેને માટે આજીવી જ આંખ
 અને કાન ખુલ્લા રાખવા પડશે જેમણે જેમણે લોક-
 શાહી ઉપર અન્યાયાર કર્યા છે તેમને ભૂલવાના નથી
 એક સાથે તેમને રૂપસદ આપી દો-બ જાગમાં, બિહાર
 રમાં, અને જ્યાં નજરે પડે ત્યાં જીવ એકવાર વાવ-
 બીજવાર નહિ

સહઅસ્તિત્વ

રશિયા અને પશ્ચિમ જર્મની થી ગડી બરા-
 લીને થાકી ગયા પછી નરમ પડયા છે. કારતક માસમાં
 ખેડૂત ડાલો થાય તેમ વિલીબ્રાન્ડ અને કોલિજન
 આટલાં વર્ષો પછી સહઅસ્તિત્વનો ફાવટો સમજવા
 શકિતમાન થયા તે આનંદની વાત છે કેમકે પુરોપના
 રાજકારણમાં જર્મનીના પ્રશ્ને હમેશાં ઉંડરસાટ અને
 તગડીચી રહેતાં હતાં તે પરિસ્થિતિનો હવે સદાને
 માટે અત આવશે બિન આક્રમણના આ કરારથી
 પૂર્વ અને પશ્ચિમ જર્મની પણ વધુ નિકટ આવશે
 અને એકીકરણની દિશામાં વધુ રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ થઈ
 શકશે રશિયા સાચી રીતે જોઈ છે અમેરિકાની લાગવજ
 નાં ઘણી છે અને તેમાં ફાયર પાડવાની તાતી જરૂર છે
 આ કરાર તે દિશામાં પ્રથમ પગલું છે રશિયા તો
 આવી સાવખાતમાં પ્રથમથી કુશળ છે ભારતના
 ગળામાં તારકદ કરારનો ધાર તેણે પહેરાવ્યો હતો
 અને પાકિસ્તાનને પણ તેની લડાણ કરી હતી

ઈઝરાઈલ, ઈજીપ્ત પણ સહઅસ્તિત્વમાં માનવા
 તૈયાર થતાં હોય તેવું છેલ્લી મુદ્દ બંધીના પ્રસ્તાવના
 સ્વીકાર પરથી જણાય છે. નાસેરને સાચી રીતે યદુદી
 સાથેના મુદ્દનો ખપાલ આવી ગયો છે ઈઝરાઈલ
 પણ મુદ્દ ઈજીપ્ત નથી કેમકે તેને ખબર છે કે રશિ
 ચાર્લ્સ પીઠબળ ભાંગવું સહેલ નથી મહાસત્તાઓ આ
 પ્રશ્ને સંકળાએલી છે અને નાસેર અમેરિકાની તાકા
 તનો રવાદ વઈ ચૂક્યા છે મુનેના ઓછાંત્રાવા
 મુત્સદ્દી ગુનાર ચાવીજ અમેરિકી દરખાસ્ત બન્ને
 પ્રતિરૂપીઓને ગળે ડિરાસવા તનતોડ પ્રયત્ન કરી
 રહ્યા છે એટલું સ્પષ્ટ છે કે બન્ને પુદ્ધો કટાંગેવા
 છે- પક્ષો મુધ્ધનાં પરિણામે સમજ છે અને મુધ્ધને
 ટાળવા આનુર છે એટલે ભૂમિકા સુવેલ થાંતિ માટે
 ઘણી અનુકૂળ છે.

હસ્તક્ષેપ

રૂના વેપારમાં સરકારે રાષ્ટ્રીકરણના નામે
 હસ્તક્ષેપ કરવા ધાર્યો છે અને વેપારીઓએ સંભળ્ય
 મુકાબલાની તૈયારી કરી રાખી છે પ્રથમ દિશ્ને લાગે
 છે કે મહાદુરીબરી જીરેસાત કરીને સરકાર અટકી ગઈ
 છે અને બીજી પગલું ભરતાં પહેલાં વિચાર કરવા

માગે છે. રૂના વેપારીઓ અનુભવી, કસાએવા અને ખીડ તો છે જ અને શાસક કેંગ્રેસની બેઠક મુખર્જીમાં મળી ત્યારથી જ આ વાતની તેમને ખબર પડી ગઈ હતી અને તેવારીઓ પણ તેમણે કહી રાખી હતી. દવાઓના ભાવની બાબતમાં નિયમન કરવા જતાં ત્રિગુણસેનની આંખો ઓડે આવી જવાની વાત તો નજર સમક્ષ છે અને તેમણે એકસર પણ ક્યાં III કે દવાઉદ્યોગે સરકારની આંખમાં પૂળ નાખી અદકેરી બુદ્ધિ બતાવી આપી હતી. સરકારે હવે “વેપલો” કરવાની મહેરછા હોડી દેવી જોઈએ, કેમકે એ કામ સહેલું નથી અને સરકાર પાસે એવું નિશાવાન તંત્ર પણ નથી. એક જ દાખલો બસ થશે. તાર અને ટપાલખાનું તો સરકારની મોનોપોલી છે છતાં તેનાં જે ત્રણ વિભાગો છે ટપાલ, તાર અને ટેલિફોન્સ તેમાં માત્ર છેલ્લે વિભાગ નહોતો કરે છે—તારવિભાગ સરભર છે જ્યારે ટપાલ વિભાગમાં તો કરોડોની ખોટ જાય છે. ૧૦ પૈસાનું પોસ્ટકાર્ડ વહેંચવામાં સરકારને કેટલી ખોટ જાય છે તે વાત તો જાનજહેર બની ચૂકી છે. આટલાટલા વર્ષો છતાં પોતાની કચેરીઓ માટે મકાન બાંધવાની પણ આ ખાનાની ત્રેવડ નથી. “ફૂલછાબ” દોનિકે તેની તરવીર કપામાં બાજબજરની હેડ પોસ્ટ-ઓફિસની તરવીર છાપીને જે ટીકા કરી હતી તે તો ભારતભરની ટપાલસેવાને લાગુ પડે છે. જે તંત્રો સરકારના હાથમાં છે તેનું હળુ કાંઈ દેકાણું નથી નાં અત્યંત હસ્તક્ષેપ કરવો બીનજરૂરી અને ઉતાવળું પગલું ગણાયે. સંસ્કૃત ભાષાની પ્રતિષ્ઠા

“સંસ્કૃતદિન” દેર દેર ઉજવાયો. આવી તો અનેક જાતના ‘દિન’ની ઉજવણી કરતાં આપણે શીખી ગયા છીએ. સાચી વાત એ છે કે ભારતની સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર સંસ્કૃત ભાષામાં છે. આજે સમૂહજનમાલી, સમૂહજનમાલી અને કુટુંબજનમાલી આપણી પોતાની સંસ્કૃતિનો કમચઃ લોપ થઈ રહ્યો છે અને પશ્ચિમી દુનિયાનું આંધણું અનુકરણ વિવિધ ક્ષેત્રે થઈ રહ્યું છે. આવતી કાલના ભાષાકોને સંસ્કાર આપવા માટે સંસ્કૃત ભાષા એક જળપૂર વાહન થઈ શકે તેમ છે અને પ્રાથમિક શિક્ષણથી જ તેનું જ્ઞાન વિચારવાનો સમય પાડી ગયો છે. વિદ્યાર્થી ભાષા અને વ્યક્તરણ બંને મોડેથી શીખે પરંતુ પાંચમા પાઠ-

શુથી જ સંસ્કૃતનો જ્ઞાન વિમર્ષ, અંગ્રેજીની પેડે અનિવાર્ય છે. શ્લોકો કંઠસ્થ કરવા માટે બાલવયમાં ઈતર વિધિની જરૂર પડતી નથી. ગાયત્રીમંત્ર, માર્ચનાઓ, ગીતાજ્ઞાના શ્લોકો એમને જોમ શાળાઓમાં ભાળકોને કંઠસ્થ કરતાં શીખવાથી થકાય. સંસ્કૃત ભાષાની એક ખુબી છે કે તેનાથી ઉત્તરાર સુધરે છે, વાણી નિર્મળ બને છે, અને શીખનારનું માનસ સ્વચ્છ, નિષ્કપટ અને અવિઘટી બને છે. સંસ્કૃતના સેવનથી વિચારો પણ પવિત્ર અને સાત્ત્વિક રહે છે, અને એવું ઉચ્ચ જીવનપાલેય મળી રહે છે જે મૃત્યુપર્યંત વ્યક્તિને સહારો આપી રહે છે. આજે પાઠ્યપુસ્તકોનું બખડખંતર થાથી રહ્યું છે ત્યારે કોઈ સાચા ભારતીય કેળવણીકારને હંદવે સંસ્કૃત ભાષાની આ દુઃખદ પરિસ્થિતિ ભાવિ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ જન્માવશે ? સંસ્કૃતની વક્રીલાત કરવા કોઈ સંસ્કારપ્રેમી આમળ આવશે ? સમાજવાદ

સૌરાષ્ટ્રના ભેસાણુ ગામેથી એવા સમાચાર પ્રાપ્ત થયા છે કે સમાજવાદને ખેંચી લાવવામાં વાણુદોએ ધરોલ કરી છે અને દાદી કરવાના ભાવ ધટાડીને પાંચ પૈસા કરી નાખતાં ઘરાકીનો પાર રહ્યો નથી. મહિના મહિની હરીફાઈને કારણે હોય તો પણ આ નવી પરિસ્થિતિનો લાભ વાણુદ ભાઈઓને જન્યો થશે. દાદીના ચાર આના હોય તો મોટા ભાગના ઘરાકો સેફ્ટીરેન્ડરનો આશ્રય લઈને જાતમહેનત તરફ વળતા થયા છે તેમને પાછા સહુનમાં ખેંચી લાવવા “પાંચિયુ” મદદરૂપ થઈ શકે તેમ છે. બધા જ સહુનવાળાઓ બધે જ દેકાણું આ નિતિ અપનાવે તો એક નવો ગુલડેદ્યોગ નિર્માણ થઈ શકે—દાદીના ઉમેદવારી એટલા વધી જાય કે દાદી વધારવાની જે હિંમતીની હેઠળ આજે ચાલી છે તેના ઉપર અંકુશ આવી જશે. સહુનમાં પણ ખુરશીઓ વધારવી પડે—વધુ કાચીકોની જરૂર પડે—તેમની ભરતી કરવી પડે અને રોજગાર વિનિમય કચેરીને પણ કામ મળે—બેકારોની સંખ્યા ઘટતી જાય. રોજ દાદી કરાવવાથી, અર્ધા ભૂખાં હોય તો પણ ભારતીય લોકો તાકતીભર્યા લાગે. પાંચ પૈસામાં દાદીનો મહિમા થયો મોટો છે.

કુષ્ટ માગણી

અવજન ધવજ માટે રાજ્યો માગણી કરે ત્યાં

સખ્ત ધારે કામ લેવાની જરૂર છે. તામિલનાડુમાં આવી લાગણી પ્રવર્તે છે. ત્યાંના લોકોમાં ભારતીયપણું ઓછું અને પ્રાદેશિકપણું અધિકતમ જોવામાં આવે છે. આ એક રોગ છે. ભાષાના ધોરણે રાષ્ટ્રના ભાગલા કરી આપણે યગ ઉપર કુદાડી મારી છે અને એટલે અનુભવ પૂરતો ગણવો જોઈએ. રાષ્ટ્રવંશ એક દોષ જ અને તોજ સમી-મતા નબે અને ટકે. એમ લાગે છે કે આપણે ત્યાં નાના નાના હીટલરો પેદા થઈ રહ્યા છે અને લોકશાહીના નામે પાલમિન્ટમાં બેઠુદી મારાણીઓ રજૂ કરતાં તેઓ અચકાતા નથી. ટૂંકમાં યશ્વતેવે મૂકીને તેઓ વાત કરતા હોય છે. આવી સ્થિતિમાં રાષ્ટ્રપતિનું શાસન તાબડોલ ત્યાં સ્થાપીને રોમને ઊગતા જ ડામી દેવાની જરૂર છે નહીં તર આ દેશને ઇન્નબિન્ન થતાં વાર નહીં લાગે. કાપડો અને વ્યવસ્થાનું દેવાનું તો નીકળી જાયું છે. લોકશાહીનો અર્થ એવો નથી કે રાષ્ટ્રનો સર્વનાથ કરવાનો હક્ક પણ લોકો ભોગવે ! હિંસાનું અનોચિત્ય

રંગૂનના એક પાડાએ હિંસા અને અહિંસા વચ્ચેની પસંદગી માટે લેનવણી આપી છે. આ તગડા પ્રણીને કતલ માટે લઈ જવામાં આવ્યું ત્યારે પોતાની કતલ કરનાર ખાટકીને તેણે ત્યાં જ પૂરો કરી નાખ્યો અને કતલખાનામાંથી નાસી છૂટ્યો. તેને ધકકવા દોડપામ થઈ રહ્યો. પોલિસોએ ગોળીબાર કર્યા તે પણ નિષ્ફળ ગયા. છેવટે પ્રાણીસંપ્રદાયના અમલદારોની મદદથી તેને બીજી રીતે નાથી લેવામાં આવ્યો અને ફરીથી તેને કતલખાને લઈ જઈ તેની હિંસા કરવામાં આવી. તેનું માંસ ખાઈ શકાય તેમ ન હોવાથી તેને છાતી દેવામાં આવ્યો. અલબત્ત ખાટકીને માસી નાખી તેણે ખૂન ક્યું હતું. પણ નહીં તર, તેનું ખૂન ક્યાં નહોતું થવાનું ? માનવી અપમં કરી શકે છે—હિંસા કરી શકે છે. લડાઈમાં તો તે હિંસા પણ બની જાય છે. આ કિસ્સામાં આ પાડાને મારવાથી તેના હાથમાં શું આવ્યું ? શી મળીને આરોગી ગયા હોત તો આપણે માનવ કે ‘બુદ્ધિતો કિં ન કરોતિ પાપમ્’ સર્જન દારે માનવીનું સર્જન એટલા માટે ક્યું ? કિં કે આ જગત રહેવા જીવું અને તેની તકદારી તે રાખે. ગમે તેવી ધોર હિંસા ગમે ત્યારે થઈ શકે છે પણ માન-વીએ ઓચિત્ય દાખવવાનું રહે છે.

શુરુજને

મહારા કુણાં કુણાં હીલમાં તમે પાડી દીધી છાપ,
જિંદે જિંદે, પડયા જોળા તેનું કોણ કાઢે માપ ?

મનકાનાં મહેલોની ઊંચી અટારી
મંથનોએ કોતરી મહીં મહીં ખારી,
ફરતી ચઢે, જુલે, ઉમેઢની વેલ,
ખરતાં પડે, ફૂલ, આશાના વણખીલેલ.

સુકોમળ માડું હૃદય રંગુનું તમે,
સંધ્યાના રંગે હો રાજ !
અંતર તણાં તાર અંકારી,
સંજ્યું નહું સાજ !

દોડતા હીલના, ઊછળતા ભો, પાણી,
મનેદરથોની નાવ તેમાં તરે મનમાણી,
ધ્યેય તણાં ટાપુ પર હંકારે સુકાની
પણ વિચારોમાં વમળોમાં, બધ તાણી તાણી.

કાચી મારીમાંથી લડયો, તમે,
મારા આત્માનો ધાટ,
તમાથી અંજુલીઓને સ્પર્શે,
રૂંઢે થોં દિવ્ય તરવરાટ.

જુલો જુલો ધમોના ઘણા વહે બહેળા,
આધ્યાત્મિક મેઘધનુષ્યના રંગો ન્યારા ન્યારા,
મેં ફૂંકી મારી કંઈ કંઈ પાણી ઉછાળ્યા,
શ્રદ્ધા તણી પીછી બોળી, રંગો ઉરાડ્યા !

કોઈ એક દિશાએ ના તાણી બાંધી,
તમે મારા પ્રાણ પતંગની દોર,
તમે, વિકાસના વાયરે,
છૂટથી ચઢવા દીધી, દુકલ ચઢુકોર.

—ઉષા દેસાઈ

(ગયા અંકમાં આ કવિતાની ગદ્ય-કૃતિ યરત-
ચૂકથી છપાવેલી તે અહીં મૂળ કૃતિ છાપી છે. —સં.)

આપણી સંસ્કૃતિના ‘રામરાજ્ય’ એ શબ્દમાં એક મહાન ભાવના ભેવાની આપણને વર્ણવેલી જ્યેષ્ઠ કે ટેવ પડી છે એમ કહીએ તો ચાલે. પ્રજાજનો માટે આ ભાવના એક મનોરમ સ્વપ્ન સમી રહી છે. રાજ્યપ્રધિકારીઓ માટે એ એક ઉચ્ચ આદર્શ સમી રહી છે. દેશ માટે યાત્રિ ને વ્યવસ્થાના પ્રતીક સમી છે. જર્જન માટે એ એક નિત્યના અચલ સત્પરૂષે રહી છે. એ ભાવનાને પહોંચવાના અવારનવાર પ્રયત્નો પણ થાય છે, પરંતુ જ્યેષ્ઠ તેટલો પ્રયત્ન છતાં એ ભાવના પોતે એટલી ઉન્નત છે કે એમાં અપૂર્ણતા રહેવાની જ. એ અપૂર્ણતામાં જ એ જાવનાનો વિજય રહ્યો છે. એ હમિયાં ધ્રેવરથાને જ રહેવા માટે જાણે નિર્મલ્યુ વરેલી છે અને વ્યક્તિજન તેમ જ સમુદાયન પ્રયત્નો માટે એક આદર્શ સમી છે. રામચંદ્રજીના જીવનમાંથી એ ભાવના જન્મી. એનો અર્થ એટલો કે એ જીવનનો જેટલો તલસ્પર્શી અભ્યાસ આપણે કરી શકીએ, તેટલું વધુ સત્ય અને નવું નવું સત્ય આપણે એમાંથી મેળવી શકીએ. આમાંથી જે સત્ય મળે તે પણ કેટલેક અંગે વ્યક્તિજન સત્ય રહેવાનું. એ રીતે એની વ્યાપ્તિ કાંઈક મર્યાદા સાથે સ્વીકારવી ઘટે. રામચંદ્રજીના જીવનમાં પણ સત્ય સમા, અને કેટલીક વખત, હવેના પુત્રને સત્યાભાસ લાગે એવા પ્રસંગો પણ, બન્યા છે. એમના જીવનમાં વાણીવધ, શબ્દકવધ, સીતાપાચ એવા એવા પ્રસંગો બન્યા છે. રાજ્યર્થની ઉચ્ચતા અને સામાન્યધર્મનું પાલન એ બન્ને વચ્ચેનું મહદ્ અંતર દર્શાવનારાં એ ઉદાહરણો. અને આપણે એમને એ રીતે સમજવા જઈએ.

રામરાજ્ય ન ઈચ્છે એવો માણસ કદપણ મુશ્કેલ છે. સુખ, યાત્રિ, ન્યાય, સત્ય અને પ્રેમનું સામાન્ય કેને ન ગમે ? આપણા જીવનમાં ‘રામરાજ્ય’ની ભાવના પ્રાણની પેડે ઓતપ્રોત બનેલી છે. સૌ જાણે છે કે આપણી કલ્પનામાં આપણે જે સુશાસન અને જે સુખ્યવસ્થા માગીએ છીએ, એ સુશાસન

અને સુખ્યવસ્થા કેવળ રામરાજ્યમાં જ શક્ય છે, નથી શકે તેમ છે. તે વખતે કોટુંબિક પ્રેમ સ્વપાતા, આર્થિક સમતુલા મેળવવી સહેલી થઈ પડે. ત્રીજું પરિણામ એ આવે કે ગામડામાં કોઈ પણ નિરાધાર ઘાય, એને ગામડું પોતે પોતાની ઘરમ જણતું થાય. ચોથું પરિણામ એ આવે કે ગામડાની રક્ષાનો ભાર પણ એ ગામડું જ ઉપાડતું થાય. આમ દિલ્લી જ્યેષ્ઠે મેટલું દૂર ઘાય, પણ ગામડું જે રામરાજ્ય સ્થાપવાને નિર્ણય કરે, તો એ ગામડા પૂરતું તો દિલ્લી એને આંમલે ઘાય !

પણ રામરાજ્યનો ધારો તો રાજની અને પ્રજાની, ઉભરની માણસાઈમાં રહ્યો છે. માણસાઈ વિના જેમ માણસ નથી, તેમ માણસ વિના કોઈ રાજ્ય એ રામરાજ્ય નથી. સર્વત્ર ખપ માણસનો છે, કુમારુસ જેઈએ તેટલાં મળે. એવા એક લાખ મળીને એક માણસ જેટલું પણ કામ ન આપી શકે. એટલે રામરાજ્યનું હેવડનું રહસ્ય તો માણસાઈ જરાત થાય તેમાં રહ્યું છે. રામચંદ્રજીએ પહેલાં વચનપાલન કયું. પુલ્હનો પ્રસંગ આવતાં પુલ્હ કયું. ત્યાજનો પ્રસંગ આવતાં ત્યાજ કરો અને ધર્મનો વિજય સ્થાપો. આટલી રામકથા સુશાસનનું રહસ્ય આપી દે છે. સત્યાપાલન પહેલાં, પછી કર્તવ્યપાલન, પછી ત્યાગ, અને છેવટે ધર્મમાં શબ્દાતીત શબ્દા. રામાયણની શરૂઆત વચનપાલનથી થાય છે. રામાયણનો અંત પણ એના વચનપાલનમાં જ આવે છે. વચનપૂર્વે ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. મહાપુરુષ રામચંદ્રજી સાથે વાત કરવા આવ્યો છે. એ વાતમાં કોઈ વચ્ચે આવે તો એનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાયેલી છે. દુર્વાસા નામના કોપને ચાંત કરવા વચનપૂર્વે એ વખતે ત્યાગ આવવું પડે છે. પછી રામચંદ્રજીને લક્ષ્મણ પોતે જ કહે છે.

જહિ મા સૌમ્ય વિભવ્ય પ્રતિજ્ઞા પરિપાલ્ય ।

હીનપ્રતિજ્ઞા : નાકુરત્થ પ્રયાન્તિ નરકં નવા : ॥

આ પ્રમાણે શબ્દની પવિત્રતા ઉપર રામાયણમાં જે ભાર મુકાયો છે, એ આશ્ચર્યજનક રીતે દુનિયાની મુદ્દભવાવાઓનો મક્કા કહી બતાવે છે. જ્યારે શબ્દની પવિત્રતાને, એટલે કે સત્યને 'વીરિયું' ગણવાની વૃત્તિ જન્મે, ત્યારે ઉદકાપાત અનિવાર્ય છે. એક જ નાનું બીજ જેમ મહાન વૃક્ષને જન્મ આપે છે, તેમ નાનકડામાં નાનકડું સત્યપાલન મહાન ફલ આપે છે.

આજે આપણે જે અભિનવ ભારતવર્ષના જન્મની રાહ જોઈએ છીએ, તેમાં આ રામરાજ્યની ભાવના જ પ્રથમ અને ને શાસિત પ્રજાઓને તેમ જ શાસન કરનારાઓને બન્નેને માર્ગદર્શન આપે. તારીખ રૂઢી જાનપુઆરી આપણને એ આપે, અને એ મેળવવાના પ્રયત્નમાં સૌનો સહકાર થશે. તુમારીતંત્રની આપણી અવલેખના ત્યારે મટી જશે, જ્યારે અધિકારી જનો પોતાને કેવળ 'ઓફિસરો' માનતા બંધ થશે, ને માણસો માનતા થશે; તેમ જ એ તુમારીતંત્ર એની મેળે કુદરશે, જે પ્રજાઓ, એના કાષ્ટદામાં રહેલાં છિદ્રોમાંથી પોતપોતાનો લાભ શોધી કાઢવાનો જાન કરવાને બદલે ન્યાય અને સત્યનો આ રાહ જોઈ શકે, કાષ્ટદાનો ભોગ ગમે તે હોય, એમ સમજશે તો. રામરાજ્યની રચાપના કાષ્ટદામાં નથી, માણસમાં છે. રામરાજ્યની સ્થાપના એ એક રીતે માણસ માણસના હૃદયમાં રહેલા સત્યની સ્થાપનાનો મહોત્સવ છે. રામ રાજ્યમાં જે કંઈ ને તે સત્યપાલનને આધારે જિંદગી છે. નુવસીદાસજીએ એટલા માટે ગાયું છે કે અયોધ્યા છે, ત્યાં રામચંદ્રજી નથી; પણ જ્યાં રામચંદ્રજી છે, ત્યાં અયોધ્યા છે.

ઉમોકેસી-પ્રત્યાદ કે ટોળાવાદ ?

બહુમતીથી ચાલતા તંત્રો પણ પાછળના સાચા પીઠબળ વિના અતંત પાંચળાં ને આંધળાં બની શકે છે. એક અંગ્રેજ સેનક લખે છે કે પ્રજાકીય બહુમતી કયા પ્રકારનું સ્વરૂપ લેશે તેનો ઘણો આધાર મુખ્યત્વે ત્રણ બાબતો ઉપર રહે છે: (૧) મત આપવાનું જ્ઞાન; (૨) મત લેનારનું જ્ઞાન; અને (૩) મતની આપ-લે થયા પછીની નિર્ણયગતિ આ ત્રણ વસ્તુઓ જ્યાં ન હોય, એટલે જ્યાં મત આપનારમાં જ્ઞાન ન હોય, મત લેનારમાં જ્ઞાન ન હોય, અને ક્રીએટોની અસર

નીચે પ્રજામત કામ કરતો હોય, ત્યાં પ્રજાકીય સંસ્થા જોવા કંઈ હોઈ શકે નહિ. રાજનો વાદ ખરાબ છે, કારણ કે એમાં એક જ માણસના હાથમાં અનિરનિત સત્તા રહે છે; પણ જે પ્રજાકીય શાસનમાં પણ એક-લઘુ સત્તાને બદલે એક ટોળકીની સત્તા જોવા આ વાદ વધી પડે, તો હેવટે પરિણામની દૃષ્ટિએ એમાં બહુ જ ઓછો ફેર પડે છે. આજના જુવાનો આવની કાલે રાષ્ટ્ર-પુરુષો થાય ત્યારે પણ આટલું તો ધ્યાન રાખે કે કેવળ પ્રજામતથી ચાલતું તંત્ર એટલા શબ્દ માત્રથી કંઈ સ્વર્ગ નીચે આવતું નથી. સ્વર્ગ તો નીચે ત્યારે જ આવે કે જ્યારે પ્રજાનો ઘણો મોટો સમૂહ જ્ઞાન, સંસ્કાર, ને ભાવના પામે. એ મેળવવા માટે જ રાજકારણની અગત્ય છે; અને એ મેળવી આપનારું રાજકારણ જ રાજકારણ ગણાય; બાકી તો એ ઘણું કંઈ ટોળકીનો વાદ ગણાય. સત્તા સ્થાપનાને એક પુરુષ આંધળો હોય કે અનેક આંધળાઓ હોય એ બધાનું પરિણામ સરખું જ નીવડે.

એટલે હેવટે તે રાજકારણમાં પણ ત્યાગીઓની જરૂર પડવાની. અત્યારની પ્રજાકીય સંસ્થાઓ બલે બહુમતીનો દાવો કરે, પણ રાષ્ટ્રને પ્રથમ તો કેવળ ત્યાગી પુરુષોથી જ ડોકી શકાય.

ત્યાગી પુરુષ એટલે બગવા પારસ કરેલાં નહિ, પણ જેને પોતાનો કંઈ પણ સ્વાર્થ-સર્ગાઓનો, સંબંધીઓનો, મિત્રોનો કંઈ પણ સ્વાર્થ-સાધવાનો નથી, જેને વશની પણ પડી નથી, જેની અપયથને માટે પણ તૈયારી છે, અને જેને કેવળ સો દયના સોનાની જ કિંમત આંધળી છે. એવો માણસ જ રાજકારણને વિશુદ્ધ સ્વરૂપ આપી શકે. બાકી તો દલીલબાજ વકીલો કે વશને ઈચ્છતા પુરુષો-દીક છે, થોડા દિવસ ખુરશી માટે એ કંઈ ખોટા નથી.

અત્યારની પ્રજાકીય સંસ્થાઓ માટે નવેસરનો ઈર્નિયાસ ને નવેસરની રચના એક દયકા પહેલાં અગત્યની વસ્તુ પડશે; અથવા તો એ સંસ્થાઓ ધર્મ-સંસ્થાઓ કરતાં વધુ સડેલી ને વધુ કુદારપદ બની જશે.

× શ્રી ધૂમકેતુના સાહિત્યિક લખાણોનો સંગ્રહ "જીવન વિચારણા" દ્વંક સમયમાં બજાર પડનારું છે તેમાંથી.

પોતાના સમયમાં ખૂબ જ જાણીતો થયેલો કવિ બ્યોર્ન હર્બર્ટ એક વખત કોઈક જાણીતા સંગીતકારના કાર્યક્રમમાં જઈ રહ્યો હતો. આ કાર્યક્રમ એટલો ઊંચી કક્ષાનો હતો કે એનું આયોજન થતાં જ ટીકીટો ટપોટપ વેચાઈ ગયેલી. સંગીતના સાચા રસિયાઓ અને સંસ્કારી જનો આ કાર્યક્રમની ખૂબ જ આતુરતાપૂર્વક શરૂ નેઈ રહ્યા હતા. સામાન્ય રીતે સમયસર પહોંચનારી અંગ્રેજ પ્રજા પણ આ ઉત્સાહને લીધે સંગીતગૃહ પર ઘણી બહેલી પહોંચી ગઈ હતી.

હર્બર્ટના મિત્રોએ એને પોતાની સાથે વહેલા પહોંચી જવા આગ્રહ કરેલો. પણ કોઈ મહેત્વના કામમાં રોકાઈ જવું પડ્યું હોવાથી એ છેક છેલ્લી ઘડીએ જ નીકળી ચકેલો. સફલાએ સંગીતગૃહ એના ઘરની ખૂબ જ નજીક હોય એટલે ચાલતાં જાય એ જ પાંચેક મિનિટ થાય એમ હતું. ચાલતાં ચાલતાં એ લગભગ પહોંચી જવા આવ્યો ત્યાં એણે જોયું તો રસ્તાની ખાલુના ખાડામાં એક ગાલ્લી ઊઘી પડી ગઈ છે ને એક વછેરું પાણીમાં ખૂંચી ગયું છે. ગાલ્લીવાળે, એકલે હાથે મહેનત કરતો હતો પણ એન કાઈ ગાલ્લી સીધી

થાય ?

હર્બર્ટે કોટ ઉતારીને બાંધે. ચઢાવીને પેલાને ખરાબર ટેકા આપ્યો. ગાલ્લી અને વછેરું એ બહાર નીકળી ગયાં. એણે જોયું તો બન્ને સાવ જૂથ્યાં હતા એટલે વછેરું ને તેના માલિકના ખાલુ માટે એણે થોડા પૈસા પણ આપ્યા. પછી કોટ ચઢાવીને એ ઝડપથી સંગીતગૃહ તરફ જવા લાગ્યો. કપડાં ચૂંથાઈ ગયા હતાં ને પેન્ટ કાઢવાણું થઈ ગયું હતું. પણ સંગીત શરૂ થઈ જવાનો સમય પાછો ગયો હોય પણ વાળવાનું પાલવે તેમ નહોતું.

હર્બર્ટ સંગીતગૃહ પહોંચ્યો ત્યાં એના દેહાર નેઈ પેલા શિષ્ટાચારના આગ્રહી મિત્રો આઘાત પામી ગયા. ખૂબ જ ટૂંકમાં વિનમ્રતાથી ઘટનાની વાત કરતાં હર્બર્ટે ઉમેર્યું : “હું” વધારે થોડો પડ્યો હોત તો આ સંગીત ગુમાવત એ ખરું. પણ આ ઘટનાને લીધે જે સંગીત લઈને હું આવ્યો એની સ્વરાવલિની મુરુરતા હું જ જાણું છું. એ બિચારાને ખાડામાં જ ત્રાસ પામતાં મૂકીને હું આવ્યો હોત તો દિવસો લગી મારા અંતરમાંથી વિસંવાદી સ્વરો નીકળ્યા જ કરત. મારા જીવનનું સંગીત એ કારણે વિખરાઈ ગયું ને ?”

શું બહોલો લઈશું ?

વરસાદના દિવસે હવા ધરના છાપરામાંથી થઈ પાણી મળતું હતું. તેથી એક માણસ ગતે છાપરા પર ચઢી તે રોકવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. બિચારાને પગ લપસી ગયા અને તે રસ્તા પર પડ્યો. નીચ રસ્તા પરથી એક ફક્ક માણસ જઈ રહ્યો હતો. તેના પર બિચારો એકાએક પડ્યો. તે ફક્ક માણસને ઈલા તો થઈ, પણ તેથી જે વધુ તો તેના કપડાં બગડ્યાં એ તેનાથી કેમ સડન થાય ? તેણે ન્યાયાધીશ પાસે જઈ ફરિયાદ કરી. ન્યાયાધીશે એ ફક્ક આલેખીને કહ્યું : “આ મરીગ માણસને પણ ઈલા થઈ છે, માટે એને હામ કરો !” એ માણસે અભિમાનથી જવાબ આપ્યો : “આ ન્યાયની કમેરી છે. હું ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળવા ત્યાં આવ્યો. હું ન્યાયમાંથી છું !” ન્યાયાધીશે ગંભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરી ફેંસલો આપ્યો : “મરીગ માણસ ઝુનેગાર છે. તેને સજા થવી જ જોઈએ. એથી માત્ર ફરમાન છે કે આ ઉજળા કપડાંવાળા માણસ પોતાના ધરના છાપરા પરથી આ મરીગ માણસ પર પડે. સંભવ છે કે એ માણસનું ઘર ખડુ ઊંચું હોવાથી મરીગ માણસને વધુ ઈલા થાય. જે ખરેખર એમ થશે તો ફરીથી ન્યાય કરવો પડશે, એથી એણે સાવધાનીપૂર્વક પડવું જરૂર છે !”

—કાકાસાહેબ કાસેલકર

સૌરાષ્ટ્રનાં એકાવન ઇશ્વરાંત શિવમંદિરે.

કૃષ્ણલાલ પી. મહેતા

અંગ્રેજ માસ અને તારીખના મોલમાં આપણે દેશી મહિનાઓને, તિથિઓને ભૂલતા જઈએ છીએ પણ ભવિષ્યનો કેઈ ઈકેલેબ્રેશન જરૂર કરેલે કે ભારતની માસ, તિથિની ગણતરી સૌથી વધારે કુદરતી હતી. સુદ અને વદને આકાશનાં ચંદ્ર સાથે સંબંધ છે. મહિનાઓને પણ નિસર્જના ક્રમ સાથે ગણપણે લેવાદેવા છે.

અંગ્રેજ ગણતરી બધે ધૂસી ગઈ છે પણ એના અધિકારને વિદ્યારી કાવણુ જેવા મહિના પાતાની રવચંપ્રતિભાથી છવત્રા હોવાનું ઈંગ્લિશ આધણુને આપી જાય છે.

શ્રાવણનો આરાધ્ય દેવ છે; શિવ, આપણે અત્રે સૌરાષ્ટ્રનાં એવા એકાવન યિવાલયોનું સ્મરણ કરીએ જેને છોડે 'ઈશ્વર' નિરાજતા હોય.

નામ આમ

૧. કેદારેશ્વર	— પોરબંદર
૨. કુલેશ્વર	— દારકા
૩. ખીમેશ્વર	— કુછડી
૪. ચૌતમેશ્વર	— સિયોર
૫. ગોકર્ણેશ્વર	— ગોકર્ણ-કુતિયાણા
૬. ઘટેશ્વર	— રાજકોટ
૭. ચણાડેશ્વર	— છાયા-પોરબંદર
૮. ચંદ્રમૌલીશ્વર	— ચાન
૯. છેલેશ્વર	— મેવાસા-શાણુવડ
૧૦. જડેશ્વર	— વાંકાનેર
૧૧. ઝડેશ્વર	— રાણાવાવ
૧૨. જાલેશ્વર	— ફટાણા-જરડો
૧૩. જુડેશ્વર	— પોરબંદર
૧૪. ટપકેશ્વર	— ઓસમ-માત્રી (રાણપુર)
૧૫. ડુંગરેશ્વર	— ઠાંક
૧૬. ઢંડેશ્વર	— ઠાંક
૧૭. તખ્તેશ્વર	— ત્યાવનગર

૧૮. ધર્મેશ્વર	— જામનગર
૧૯. ધોળેશ્વર	— રાણપુર-ખરડો
૨૦. ધારેશ્વર	— જસદણ-વીંછીઆ
૨૧. નાગેશ્વર	— જામનગર
૨૨. નદેશ્વર	— ભોખીરા
૨૩. પંચેશ્વર	— જામનગર
૨૪. પ્રજડેશ્વર	— જામનગર
૨૫. ફડેશ્વર	— ઠાંક
૨૬. બ્રહ્મેશ્વર	— જૂનાગઢ
૨૭. ભેડેશ્વર	— જામનગર
૨૮. ભુલેશ્વર	— વલભીપુર
૨૯. બીલેશ્વર	— બીલેશ્વર-ખરડા.
૩૦. બાલેશ્વર	— બાલાચણી
૩૧. ભોળેશ્વર	— પોરબંદર
૩૨. ભોલેશ્વર	— લાલપુર
૩૩. મ ગલેશ્વર	— મગિરોડ
૩૪. મુચકદેશ્વર	— જૂનાગઢ
૩૫. મહાકાલેશ્વર	— જામનગર
૩૬. મણિકર્ણેશ્વર	— જામનગર
૩૭. મુદ્દેશ્વર	— જામનગર
૩૮. રણેશ્વર	— મેરબી
૩૯. રેવતેશ્વર	— કાટેલા
૪૦. રાનેશ્વર	— દ્વારકા
૪૧. લ કેશ્વર	— પોરબંદર
૪૨. હુદેશ્વર	— પોરબંદર
૪૩. વાવડેશ્વર	— જામનગર
૪૪. રીલેશ્વર	— ધ્રુમલી
૪૫. સિદ્ધેશ્વર	— વલભીપુર
૪૬. વિઠ્ઠલેશ્વર	— પ્રાચી
૪૭. ઘાટકેશ્વર	— જામનગર
૪૮. અનંતેશ્વર	— આણંદપુર
૪૯. ઈન્દ્રેશ્વર	— ભાણુવડ
૫૦. ઓમકારેશ્વર	— જામનગર
૫૧. ભેમેશ્વર	— ઠેતર

સુનંદા મારા પરમ પ્રિય મિત્ર નંદલાલની પત્ની તેણે પોતાના પતિએ અધૂરી મુકેલી સંસારન પ્રવૃત્તિ આચળ મધાવવા કરેલી અરજી મંજૂર થઈ છે એવું જ્યારે મેં જાણ્યું ત્યારે આશ્ચર્યથી હું દિગ્મૂઢ થઈ ગયોઃ જીવનની યાજ્ઞમાં પાંચ-સાત વર્ષનો પડદો ખસી ગયો અને ન ભૂલાય એવું વ્યક્તિત્વ અને એને મળ્યા પ્રસંગે ઉછળી ઉછળી સ્મૃતિપટ ઉપર ઉપસી આવવા લાગ્યા.

હું અને નંદલાલ પડોશી હતા એટલું જ નહિ લંબાઈવા મિત્ર પણ. ઉમરે તેવતેવડા અને વળી દિલ્લસૂ માટે અમારા બન્નેનાં યોદ્ધાઓ એક મતના તેથી અમે ઠેક એકઠે એકથી વિજ્ઞાનની અનુ-રનાતક કક્ષા સુધીનો અભ્યાસ સાથે જ કર્યો. હા ! નંદલાલ મારા કરતાં ચંદિયાતો ખરા ! અને તેથી તે વર્ગમાં જિંદગી નંદરે સફળ થતો. ખરું કહું તો નંદલાલની સાબતે જ મારું બાડું ગમડનું. નંદલાલના અભ્યાસરત સ્વભાવની આડકતરી પણ પ્રેરણા ન હોત તો મારાં એકાદ બે વર્ષ જરૂર બચડ્યાં હોત !

નંદલાલ જેવો બુદ્ધિશાળી તેવો જ ચપલ અને ઉત્સાહી. એવી કોઈ પ્રવૃત્તિ ન હોય કે જેમાં નંદલાલ ઝગમગી ન હોઈ ! શાળા કે કોલેજમાં નાટ્ય પ્રયોગો ડોષ, વ્યવસ્થા હરીફાઈ હોય કે રમતગમતનો કોઈ કાર્યક્રમ હોય નંદલાલ હંમેશાં મોખરે જ હોય ! એના વગર કોઈ કાર્યક્રમ સફળ હોતરે એવું કોઈ માને નહિ ! આવા બુદ્ધિવાન માનવીનો હું મિત્ર છું-જીવનભર મિત્ર છું તેનો જર્વ નંદલાલને પોતાની યક્તિનું બાન હોવા છતાં, જેટલો નોંતા તેટલો મને રહેતો !

પુણી અને વળી તેમાં કોલેજનું વાતાવરણ ! જરાક કારણ માટે તો બલભવાને મોજાં જૂલાવી બરબાદ કરી નાખે ! એવે સમયે પણ નંદલાલ સ્વસ્થ અને મંજીર હતો. એની ચીતરણત સાથે છતાં છાપ પાડનારી હતી, જેમની એક દુષ્કાદિ મેળવવા અનેક

વિદ્યાર્થીઓ તલપાપડ રહેતા અને મૂર્ખતામાં ખપે તેમાં વેષમાં ટાવમાં કાઢતા, તેવી વિદ્યાર્થીનિઓ નંદલાલને પોતાનો સ્વામી નહિ તો સાથી બનાવવા ઉત્સુક રહેતી.

કરોડપતિ શેઠ લક્ષ્મીનંદનની પુત્રી જયશ્રી અને કોલેજ સુદરી નજના જેવી અનેક સહજમાં મળતી કન્યાઓનાં માર્ગાં તેણે જ્યારે પાછાં વાળ્યાં ત્યારે અન્ય કોલેજઅનેની જેમ તેને “વેદિયો” માનવા મન પ્રેરાયું ! પરંતુ મારી સાથેની વાતચીતમાં જ્યારે એણે કહ્યું -

“શું, મારી કોલેજ કારકિર્દીથી મોહાઈને આ કન્યાઓ મારી સાથે જોડાવા તૈયાર થઈ છે. તેમાંથી કોઈકને લક્ષ્મીના તો કોઈકને રૂપના અહં છે. તે દરેક માને છે કે નંદલાલ “મને” સ્વીકારશે જ !”

“મારી કારકિર્દી” એ વટાવવાની નહિ પણ કેળવવાની ચીજ છે. મારે મારું કુટુંબ જ એને સુખી કરવાનું છે, મારે મારાં અરમાન છે એને સિદ્ધ કરવાનાં છે. આવી આવી બાવનાઓ મારામાં બળ પૂરું છે અને વિદ્યાર્થી જીવનના માર્ગ પરથી લપ-સતાં હું બચ્યો છું. બાકી આ કન્યાઓને મેળવવા ઈચ્છતા બીજા ઉત્સુક વિદ્યાર્થીઓ કરતાં ઓછા ઉત્સુક હું નથી !” ત્યારે જ હું એની નમ્રતા અને આર્થ-દિદિ હું સમજી શક્યો.

લક્ષ્મીવાન, રૂપવાન કન્યાઓનાં માર્ગાં માબાપ પાસે આવે એટલે તેઓ લપંહેલાં થઈ કહેવા લાગતાં :

“જેટા, હવે પરણી જાઓ અને અમારી ઉપ-રનો બોજો ઉતારો !”

“કેમ, આ શાંત જીવન આકારું વાગવા માંડયું કે ?” નંદલાલ સરિચ્છત જગમગ આપેતા.

તને પરણાવવાથી શું અમારું જીવન અર્થાત બનશે ?”

“પત્ની આજ્ઞા પછી ચોતાના જ મામાપનો અવગુણે સોધી કાઢતા અનેક યુવકોના દાખલા આપણી સમક્ષ છે જ ને ?”

“મારો ન દો પસંદ એ જ પામર દસા પામશે કે ?” નંદલાલને વસિ હાથ ફેરવતાં માતા બોલી બિટી.

“એટલે જ તે વાર લાગે ને ? સુશીલ કન્યા રોકી નથી પડી. લક્ષ્મીવાન કે રૂપવાન ભોઈને ચિત્ત થળી જશે તો તમારો બોલો વધશે કે ઘટશે કોણ જાણે ?”

“એતો વિધિના લેખ....”

“તો કરો કંકુના. પછી કહેતાં નહિ કે આ તો બોલો ઉતર્યો તો નહિ બફે વધ્યો !”

“ના, ના ! એમ નહિ ! તારી મરજી વિરુદ્ધ કશું જ કરવાનો અમારો ઈરાદો નથી પરંતુ હવે આ બાબત વિચારે તો સાડું,” પિતા બોલ્યા.

“તે થું છું થોડો સાધુ થઈ જવાનો છું ?”

જાણે મામાપણી ભાઈબંધુ જનું ન ઘોષ તેમ “સાધુ થાપ તારો કુશમન” કહેતાં કાને હાથ ચૂકતાં મનમાં ખુશી ખુશી થતાં સરકી ગયાં.

પરંતુ વાત આટલેથી અટકી નહિ. એ જ સંજો નંદલાલ મારે ધર આપ્યો અને હમ સમજી ચર્ચા વિચારણામાં ઊનચી પડ્યો. ચોતાના જીવનના આદર્શો અને કલ્પનાને અનુરૂપ જીવનસમી રજશે કે કેમ તેની શંકાકૃષ્ણકા તે કરતા હતા. મેં કહ્યું : “પતિને અનુકૂળ લક્ષણ રહેવાની પ્રકૃતિ ભારતની નીચીને સહજ છે.”

“ચોતાનું વ્યક્તિત્વ દલાયીને ને ?”

“ના, પતિના વ્યક્તિત્વમાં એકપ્રકાર થઈને !”

“આમ જ ભારતીય નારી અધર્જના” પદેથી “દાસીના” પદે લપસી પડી છે !” નંદલાલ જૂસસાથી બોલ્યો.

શ્રી સમજી આજ્ઞાસંકારોના અતિરેકે સ્ત્રીને આત્મા કવચાઈ ગયો છે એવો નંદલાલનો અભિપ્રાય હતો અને તેથી જ્યારે આવી વાતો થતી ત્યારે તે

હંમેશા ઉઠી પડતો. આથી મેં ચર્ચા લંબાવવાને બદલે ટૂંકમાં પતાવવા કહ્યું. “તો તારે કરવું છે કેમ ?”

નંદલાલ જરા મુંઝાયો અને જવાબ શોધતો હોય તેમ વિચારમાં ખોવાઈ ગયો.

આ જ સમય દરમિયાન મારા પિતાશ્રીના મિત્રની દીકરી સુનંદા અમારે ત્યાં મેટ્રિકની પરીક્ષા દેવા આવેલી. પરણવા લાયક દીકરી એટલે મારા પિતા ઉપરના પત્રમાં તેમના મિત્ર લખતા હતા કે, “સુનંદા કેટલી સુશીલ, ડાહી અને સંસ્કારી છે તે તો તે તમારે ત્યાં થોડા દિવસો રહેશે એટલે તમોને જાતે જ અનુભવ થાશે. અહીં ગામડાની ગણી તેનાં કોઈ માજાં કરતું નથી. તમારે ત્યાં કોઈ સારો મૂર્તિયા હોય તો તેને બતાવી બેસો....”

મને લાગ્યું કે સુનંદા નંદલાલનું અરમાન બનીને રહે તેવી છે. આથી મેં કહ્યું “તારી ઈચ્છા કોઈ જાણી કન્યા જોવાની હોય તો તખ્તો મેલવી આપું.”

“કેવી રીતે ? ક્યાં ?”

“કેવી રીતે તે કેવી રીતે ! બધે થાપ તમ ! કન્યા મેટ્રી થઈ ગઈ છે, મામાપને પરણાવવાની ચિંતા છે—કરીશું કન્યાને દેખાડો !” નંદલાલની ઉત્તુકતા બેઈ મેં જવા દોળ કરી.

“થંબુ, આજ બોલ્યો તે બોલ્યો. હવે ફરીને આવી વાત ઉચ્ચારતો નહિ,” નંદલાલ જરા રોષમાં બોલવા લાગ્યો. “આ તો સ્ત્રી માત્રની મરજી છે. મામાપ લાચાર બની ચોતાની પુત્રીને આ રીતે પ્રદર્શનની વસ્તુ તરીકે રજૂ કરે એના કરતાં ‘તે અપરિણીત રહે તે સાડું’ એમ યા માટે નહિ માનનાં યોગ ? એકાદ ખ્યાલો થા કે એકાદ ગ્લાસ પાણી પીવગલે તે દરમિયાન હું કન્યાને થી રીતે માપી શકવાનો છું ?”

“તો તારી મરજી,” હું બોલ્યો, “માડી તારા કોડ પૂરે તેવી છે.”

“એમ ! તો મને નામ ઠેકાણું તો આપ;

હું મારી રીતે કોઈનું સ્વમાન ન ઘવામ એ રીતે તપાસ કરું.”

....અને ત્યારે તો વાત આટલેથી અટકી. પરંતુ નંદલાલે કુશળતાપૂર્વક સુનંદાની પરીક્ષા કરી નાખેલી તેના ખબર તો મને, મારા પિતા ઉપરના સુનંદાના પિતાનો નંદલાલ વિશે માહિતી માગતો પત્ર આપ્યો, ત્યારે જ મળ્યો. એની સ્ત્રી-સન્માન ભાવના, જીવન વિષે ભાવનાવાળી છતાં વારસાત્મક દષ્ટિનો નવો જ અનુભવ આ વખતે મને થયો અને મનોમન નંદલાલને અભિનંદી રહ્યો.

આમ સુનંદા અને નંદલાલ જન્મે દહાડે એક થયાં. સગાં રનેલીઓ અને આગેથી ધડોદીઓમાં દાખલારૂપ બન્યાં. નંદલાલની કોલેજ કારકિર્દી જમ તેની ગૃહસ્ત્રી પણ દીધી બિંદી.

નંદલાલને વિજ્ઞાન સંશોધન સંસ્થામાં ઉપરોગી જતાં કક્ષણ સંશોધન કાર્ય સોંપાયું હતું. નંદલાલનું જ્ઞાન કેવળ સંશોધનમાં જ ખૂંચી રહે તે માટે સુનંદા પૂરતી કોશીય કરતી.

ધર અંગણે સાસુ સસરા, તથા કુટુંબકર્મીલા સોની તેણે ચાલના મેળથી લીધી. આથી નંદલાલને સંશોધન સિવાય કોઈ ચિંતા રહી નહિ. ક્યારેક તે ખોલી બેસતો : “સુનંદા, સુનંદા ! આ સંશોધનની સફળતામાં મારું નામ ભલે જોડાય પરંતુ તેમાં તારો મારા જેટલો જ હિસ્સો હશે તે હું કદી જ ભૂલી શકીશ નહિ !” સુનંદા નંદલાલની આવી વાતો ધીરવલ્લર સાંભળતી અને પતિ પ્રત્યેના પ્રેમમાં અધિકારિક ખોવાઈ જતી.

પુત્ર પુત્રવધુનો સુખી સંસાર નિહાળી પરમ સંતોષ અનુભવતાં નંદલાલનાં માતાપિતા એક એક વર્ષના અંતરે મૃત્યુ પામ્યાં ત્યારે સુનંદા ન જોત તો નંદલાલ આ આધારો સહન કરી શકત કે કેમ તે કહેવું મુશ્કેલ છે ! સુનંદાની સીફાળસી માવજતથી માતાપિતાના અવસાનનો કારી ધા નંદલાલ ભૂલી જઈ પોતાના સંશોધનકાર્યમાં પરોવાઈ ગયો.

પરંતુ આ સુખી સંસારમાં અચાનક અંધકાર

છવાઈ ગયો ! નંદલાલ સંશોધન પૂરું કરી શકે તે પહેલાં એક બસ અકસ્માતમાં માર્યો ગયો. જળજળતો સિનારો જાણે ખરી પડયો ! નંદલાલના સગાંસબ ધી, મિત્રો, રનેલીઓમાં અરેરાટી વ્યાપી ગઈ.

નંદલાલનું એક બાળ્ય શબ પકડ્યું છે અને ખીજી બાળ્ય આઘાતથી મૂર્છા ખાઈ મથેલી સુનંદા પડી છે. બધાને એમ જ લાગ્યું કે સુનંદા નંદલાલ સાથે ચાલી નીકળશે ! વૈદ્ય ડોક્ટરોના અજાણ પ્રયાસોથી સુનંદા બાનમાં આવી તો ખરી પરંતુ ત્યાર પછીનું આકંદ અત્યંત કડુ અને વર્તન વિચિત્ર હતું.

સુનંદા બાનમાં આવતાં નંદલાલની શબની અંત્યેષ્ટિની તૈયારીમાં સીં પડેલા. નંદલાલના મૃત્યુનો કારી ધા મને પણ ઓછો નોતો લાગ્યો ! હું પણ મારી જન માંડમાંડ સંભાળી રહ્યો હતો. એટલામાં સુનંદા સફળી બિંદી અને વાડા તરફ જવા લાગી. સીં પોતપોતાનામાં મથમથ હતાં; હું એક જ સુનંદાને જતાં જોઈ ગયો. ધીરે પગલે તેની પાછળ પાછળ ગયો.

વાડામાં એક કૂવો અને કૂવા ઉપર કંઠોડો. અને સુનંદા એ....એ....કંઠોડે...થ...હી...એ....એ થ...હી અને થું થયું તેનો મને પણ ખબર નથી પરંતુ જોવાનપણમાં ભ્રૂંચ રીતે દોડ્યો હતથ અને મેં તેને પકડી લીધી હતે — બાકી કઈ રીતે મેં તેને બચાવી તેનો મને આજે પણ ખ્યાલ આવતો નથી !

“કોણ ? સંભુભાઈ ! છોડો....છોડો...મને !”

“કેમ ? આપઘાત કરવો છો ને તમારે ?”

“બીજું થું કું ? જીવનનો આધાર ઉઠી ગયો. કોને માટે જીવવું ?” અધિક દુઃખની વાત તો એ હતી કે ખારા સંસારમાં મીઠા ફળ જેવું એક બાળક પણ તેમને નોતું !

“પતિ પાછળ મરી જશો તો લોકો તમારા વખાણ કરશે ! સતી કંઠી ધીરદાવશે ! પણ....”

“પણ, પણ મું ?”

“નંદલાલ તેથી લોડો પાછો આવવાનો છે ? તમારા આવા ઉત્કટે પ્રેમની સાથેકતા કેવળ નંદલાલ

પાછળ મરી જવામાં છે !”

“ચ બુભાઈ, ચ બુભાઈ ! હું છવી નહિ થકુ હો ! તમે જ રરતો બતાવો !” કહી તે ઘુટાતા સાટે રાઈ પડે

“હું શુ બતાવીશ ? નહવાવ જ કહી ગયો છે તે બોધી બતાવીશ,” આમ કહી અમે સાથે ફરતા જ્યારે ચર્ચા ઉપર ચઢી જતા ત્યારે આવા પ્રસંગ માટે જ જાણે કહી હોય તેવી નહવાવની વાતો હલકમાં ઉભરાવા લાગી

“ઝી પુરુષની પૂરક છે, દાસી નહિ પતિ પાછળ બળી મરનારી અધિર અને અજ્ઞાની ! પતિનો પ્રેમ સભારે, પતિનું અધૂરું પૂરું કરતા જે પ્રેમાગ્નિમાં જળી જાય તેજ સાચી સતી !”

“જે સમાજમાં ઝી કેવમાની, સુવશણી, સુવાસિની હોય તે જ સમાજ સ્વમાનપૂર્વકે છવી થકશે. દાસીનો સમાજ દાસ જ રહે છે !”

મે ઉમેરતા કહ્યું “ભારતે અનેક વર્ષો સુધી દાસત્વ ભોગવ્યું તેના એકાદ નિમિત્તરૂપ આ દાસી એના ચીવામાં થાથી આમસતોય લેવા હોય તો જાઓ માર્ગ ખૂલ્લો છો” આમ કહી મે તેને છોડી દીધી

ઘડીભર તો તે આવકે બની મારી સામે જોઈ

રહી. એકાએક તેના હલકમાં પ્રકાશ પડ્યો તેમ તે પાછી ફરી. કંઈ જ બન્યું ન હોય તેમ મળીર ભાવે નહવાવના સખની વ્યવસ્થા બેતી રહી.

સુનદા નહવાવના મૃત્યુ પછી ગમગીન જનો પશુ ગરીબશી નહિ બિલબિલાટ કરતું ધારણ વિવાઈ ગયું છતાં મુખ ઢિપરતું સ્મિત જમતું તેમ રહ્યું.

સુષ પિતાઓની જેમ તેના પિતાએ પણ આવા પ્રસંગોએ કોઈની ઓશિષળા ન કરવી પડે તેવું ચિત્તણ આપ્યું હતું. તેના આધારે સોનો સમભાવ હોવા છતાં તેણે મદદ માગણી કદાપિ કરી નહિ જેમણે જેમણે ઈચ્છા દર્શાવી તેમને તેમને સવિવેકે જવાબ આપતાં કહેતી કે “પગભર થઈ થકુ તેવું ચિક્ષણ તથા ગૃહઉદ્યોગોની તાલીમ મને મળી છે, જરૂર પડશે તો મારી મેળે માગી લઈશ”

હું અકવાકિયે પચવાડિયે તેને મળવા જતો ધીરે ધીરે તે નેકશી કરતાં કરતાં અનુસ્નાતક બની અને તે પણ વિદ્યાનની જ ! અને જ્યારે તેણે પોતાના પતિનું અધૂરું રહેલું સંશોધન આગળ ચલાવવા માગણી કરી ત્યારે મારાથી સહસા બોલાઈ ગયું

“સુનદા, સુનદા ! ! સાચી સતી તો તું જ ! પતિ પાછળ મૃત્યુને વરનારી ભલે પ્રથમ સતીય હોય પણ અનુકરણીય તો તું જ છે ! !”

વિરહભાવ

વિરહની અવસ્થામાં હું ખ તો લાગે છે, પણ એ હું ખ એક અજબ આનંદ અને તાદાત્મીયતા તરફ માણસને લઈ જાય છે જ્યાં જે કંઈ એણે માલદશિથી જોયું છે તેને એક કલાકાર કે કવિ રંગરૂપત્વ કે છાંદ્યત્વ કરવા જાય છે, ત્યારે જે પ્રેરણા આપેલી એને મળે છે તેના મૂળમાં એક જાતનો વિરહભાવ હોય છે જે એણે ઈકું છે, સાંભળ્યું છે, તેને એ ફરીથી અનુભવવા ઈચ્છે છે તેથી જ તો વિરહભાવ એનાં કૃતિમાં રંગ અને છદ પૂરે છે એટલે જ તો દરેક સાર્થક કૃતિમાં પહેલાં સ્પષ્ટતાના દિવમાં તાદાત્મીયતા ઉદ્ભવે છે અને પછી જુદાઈનો ભાવ

તો પછી ટૂંકમાં એમ કહી થકાય કે, સર્જનમાં—પ્રભુના, પ્રકૃતિના કે માણસના—જે ભાવ પ્રબળ હોય છે એક ચિલનનો ભાવ અને બીજો વિરહનો ભાવ જેમ એક ઈશ્વરપુત્રની સુદરતા અને સાકારપણાનું કારણ તડકો તેમ જ વરસાદનો સપક અથવા સંવોગ છે

—શુ. મ.

લક્ષ્મી ચર્ચ ચૂક્યા

કાનમા હજી તાસવાળાઓનો ધોરાટ અને
સત્યાપ્તઓનો તીણો અવાજ શુભે છે

મહેમાનો વેરાવા સાચા છે

મનમા ભાન થરા સામે છે કે જીવનનું નવું
પ્રમાત ફૂટકું છે

ધરમાં નવું હાસ્ય ખડખડે છે ચર્યાતમાં
જરા સકોચથી ધીમેથી એ હાસ્ય સાલળના તમારા
રોમેરોમ જામા યાન છે તમારી જીવાનીનું મહાસ્વપ્ન
આપને સાચું પડ્યું !

એ નરી વ્યક્તિ પ્રત્યે તમારા હૃદયમાં જે
અપૂર્વ ભાન પેદા થાય છે તે પ્રેમથી સ્વીકારો, હૃદય
કરો ને જાળવી રાખો મરણ સુધી એના પ્રતિષ્ઠા પૂર્ણ
વહાવારી રાખવાની ભાનના એ તમારા પરિણીત
જીવનનો ધ્રુવતારક છે

લક્ષ્મી યવાથી બહાચર્ચની સામેનો તમારો
સબધ નથી તૂટ્યો

x x x x

કેટલાક ધ્રુવાન લોકો તો એમ માને છે કે
પ્રેમ એને રોમાય લાગણીનો જામરો, હૃદયની
ભરતી અને કવિઓએ પ્રેમના અસખ્ય લક્ષણોનું
જે અથાગ નિરૂપણ કર્યું છે એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ

શાનાશ ! પરંતુ તમે એવા મતના હો તો
જરા ધ્યાન રાખો કે લાગણીઓ ચચળ હોય છે
અને ભરતી પણ અચૂક સમય પછી ઊતરી જાય છે

તમારો પ્રેમ એવા ડગમગતા પાયા પર જો
ચલુયો હોય તો એની જગ્યા પર થોડો સમય પછી
કેવળ એનું ખડેર જીમું રહેશે

રોમાય એસરી જતા (અને ચોક્કસ એસરી
જવાનો જ ' તમારા રૂના એાજા ચોરીએ કનાક

જીભાં રહી શકે ?) એની જગ્યામાં ગૃહક્રાંતિ આપશે,
અને ત્યાર પછી ત્યાર પછી તમારા પાડોશીઓની
વાતચીતમાં એમ તો એક રસિક નિયમનો ઉમેરો
થરો ખરો !

પણ એ સાચો પ્રેમ નથી એ માત્ર ' નકની
પ્રેમ ' છે

સાચો પ્રેમ ધીરજ ભીર, મહન ને ચિરસ્થાયી
છે એમાં સમાયેલા જાડા ભાવની સરખામણીમાં
એના બાલક મિહનો મોજુ રહે છે

પ્રેમનું મૂળ તત્ત્વ બલિદાન છે, સમર્પણ છે
પોતાની જાતને સદાને માટે પ્રિયજનને ચરણે ન્યો
છાવર એ જ પ્રેમનો ઉદ્દેશ છે

આથી પ્રેમની પરાકાન્તા વિરાહિત જીવનની
ચર્યાતમાં નથી જીલ્લડ, લક્ષના સમનને કેવળ પ્રેમનો
આરભ જ કહેવાય ત્યારથી માંડીને એ વૃદ્ધિ પામવા
લાગે છે, અને જેમ જેમ કરેલા અર્પણનો અર્થ
અને રોજના વ્યવહારમાં એનો અમન કરનારી રીત
સમજતા જાય છે તેમ તેમ એ વધારે મજબૂત ને
ગાઢ બનતો જાય છે

એમ મૃત્યુ પછી પણ એ પ્રિયજનનું રમરણ
તાણ રાખે છે અને એને એકવાર અર્પણ કરેલા
હૃદય તથા શરીર બીજા કોઈની માલિકીમાં આપવા
હેતો નથી

લાગણી કે બોગવિનાસ પર અવલમિત નકની
પ્રેમ પરિણીત જીવનની શરૂઆતમાં જ તીન સ્વરૂપ
પડે છે પણ લાગણીઓ એસરી જના એ પણ
મદ પડે છે હોનવાર્ધ જાય છે અને મૃત્યુનો ઘા
ઝીની શકતો નથી

પરંતુ આત્મબલિદાન ઉપર આધાર રાખનાર
સાચો પ્રેમ જિંદગીમાં સ્થિર પમને આગળ ને
આગળ વધતો જાય છે એમાં ભરતી-ઓ નથી,

પણ દક્ષની જેમ શુદ્ધ આકાશ બણી ઉગવાની સતત વૃત્તિ છે.

x x x x

ત્યાં કૃષ્ણ આનંદ વૃંદવાની વૃત્તિ ટોચ ત્યાં પ્રેમ નથી • કહેવાતા પ્રેમીઓ એ પવિત્ર શબ્દનું રહસ્ય કયાં કરે તો પણ.

પરંતુ ત્યાં પ્રિયજન માટે કોઈપણ ભોગ આપવાની ઉત્કંઠા હોય, અને પ્રસંગ આવ્યે એ અપાવ પણ ખરે, ત્યાં જ શુદ્ધ પ્રેમ ખીલ્યો કહેવાય.

x x ■ x

‘કુંગર દુરથી રળિયામણા’

અને પ્રિયતમા સંબંધનને સમયે અતિ રળિયામણી

પણ રોગિંદો પરિચય વધનાં ભલભલી સતીમાં પણ બોડખાંપણ દેખાવા સામરો કંઈ નહિ તો એની ને તમારી રુચિ-અરુચિમાં ફેર પડશે, અને એમ ધીમે ધીમે સંધર્ષણ પેદા થશે.

એને સામે તમારી સાથે ફરવા જવું હશે ત્યારે તમારામાં આશ પડીને એક નસસી નવલકથા વાંચવાની વૃત્તિ જામશે એને મોળી ઢાળ ભાસશે તો તમને તીખી. એ પોતાના સમાજો માટે વિશેષ સામણી રાખશે અને એ તમને સાલશે

આવા નાના નાના પ્રસંગોમાં તમે બને ત્યાં સુધી તમારી લાગણીને દબાવીને તમારી પત્નીને અનુકૂળ થવા પ્રયત્ન કરો તો જ તમારા પ્રેમમાં સમર્પણનું તત્ત્વ આવી મધુ કહેવાય

બલિદાનની વૃત્તિ એવી નાની બાબતોમાં જ સિદ્ધ થાય છે

પત્નીને ખાનગી જીવન આપવાની તકની રાહ ન જુઓ, નહિ તો સંભવ છે કે એવાં પ્રેમશીર્ષનાં સ્વપ્ન રચનાં રચનાં તમે એને રોગના બ્યવહારની અનેક નાની વસ્તુઓમાં દુખી કરશો

x x x x

એ વસ્તુ વચ્ચે મેળ બેસાડના માટે તો દરેક-માંથી થોડું કાપવું જોઈએ. એ જ આપણે બલિદાન તરીકે ઓળખાવેલી વૃત્તિ છે

જો હીરા ને સોનું પોતપોતાના આકાર રાખવાનો દુરાગ્રહ કરે, તો વીંટી ન જ બનાવી શકાય

પણ જરા સોનાને કુચડીમાં માળીને ઘસો, અને હીરાને ઘસીને એના ખૂણાઓ કાપો ..., હવે ન જ સોના પર બધ બેસવું આવશે, અને રમણીય વીંટીનું લાવણ્ય જોર દીપી બહારી

સમૂળ લગ્નનું રહસ્ય પણ એવું છે

પ્રભુની અસીમ અખુટ લીલા !

માણસ પ્રભુની એક સીધી ઉત્પત્તિ છે. તે એના હાથમાં એક પાત્ર છે, જે પાત્રમાં તે પોતાનું પ્રભુત્વ-પ્રેમ-રક્ષા જ કરે ॥ તેના દાનની પાસ કોઈ દિવસ વિરામ પામતી નથી પણ પ્રભુ કોઈ સાધારણ કુંભાર નથી, તે તો કલાકાર-કુંભાર છે એ જ જે પાત્ર બનાવે ॥ તેનાં રૂપ-રંગ વાર વાર બદલવામાં અને તેને વધારે ને વધારે સુંદર બનાવવામાં એને અતિશય આનંદ થાય છે.

પણ માણસની એ સર્જનશક્તિ ત્યારે જ ખીલે છે જ્યારે તેના આત્માને અનંતતાનો, નવીનતાનો સ્પર્શ થાય છે એ અનંતતા, નવીનતા જીવનમાં ધગવે ધગવે અને આણુએ આણુએ વ્યાપત ॥ એને જોવા માટે માણસની આંખ-શિવની આંખ-શિવની જોઈએ તેથી જ તો જ્યારે માણસ કંઈ સર્જન કરે છે ત્યારે તે પોતાની કૃતિ દ્વારા તેનામાં જે અનંતતા બીજરૂપે છુપાવેલી છે તેનો સ્પર્શ અને આસ્વાદ પામે છે. અને એવી શુભ ઘટીએ તેનો આત્મા અપાર આનંદથી લવચડી ઊઠે છે—

‘પ્રભુ અને હું’ એક છીએ, હું બ્રહ્મ છું : હું સત્ય છું.’

એવી રીતે પ્રભુ જે પ્રેમબળ છે, તે પોતાના પ્રભુત્વનું દાન વધારે ને વધારે માણસને જન્મ-જન્માન્તર આપ્યા જ કરે છે, ન તો દરરોજ દેનારનું દાન ખૂંડે, ન તો દાન અનંત કાળ સુધી અખુટ જ રહે છે. એવી છે અનંતની, પ્રભુની અસીમ

દાન આપી દીધાથી જ માનવીનું કર્તવ્ય પૂરું થતું નથી સાચું ખુદ તો દાન આપતી વખતે આપનારે હજાર વિચાર કરવાના હોય ॥ અપાત્રને આપેલું દાન એ દાન નથી હોતું. ઊલટું એનાથી એક પ્રકારની હાનિ થાય ॥ અને તેની સાથે એક ચોગ્ય વ્યક્તિને દાન મળતું અટકી જાય છે. જે લોકો જીવનમાં 'ફક્ત દાન આપવું' એટલું જ સૂત્ર સમજે ॥ તેઓ માટે એક સુંદર ઉદાહરણ છે :

પ્રાચીન કાળમાં એક રાજા વર્ષ બંધા, એના ખજાનામાં સાત સાત પેઢીથી ચાંચી આવતી અખૂટ ધનસમૃદ્ધિ હતી. જે પ્રમાણમાં ધનસમૃદ્ધિ હતી તે પ્રમાણમાં રાજા ઉદાર પણ હતો. એણે છુટ્ટે હાથે મજલિસના કાર્વે કરવા માંડ્યાં. જેની એક જ નેમ હતી 'દાન આપવું.' એના મનમાં એક જ તત્વચિંતા હતી : માનવીના મર્્યા પછી તે સાથે શું બાધી જવાનો છે ? જે દાનપુણ્ય હશે તે જ સાથે આવવાનું છે. અને જેનું દાનપુણ્ય વધુ તથાતુ હશે એને સ્વર્ગ મળશે ! આમ એ પરબવનું બાધું બાંધવામાં જ વધારે રસો-પરસો રહેવા લાગ્યો. તે અનેક પ્રકારે અને અનેક રીતે દાન કરતો. પણ એની દાનવીરતાની ખાતિ તો એના અન્નદેત્રે કરી.

એ અન્નદેત્ર હરકોઈને માટે ખુલ્લું હતું. સવારના સૂરોદિવથી તે સુધારત સુધી અહીં જુખ્યાં માનવીઓની અવરજવર ચાલુ જ રહેતી. બ્રાહ્મણોથી માંડીને ફકીર ..ઓલિયા અને બિખારીઓ એ અન્ન-દેત્રના નિર્ભર મહેમાન થતા. ત્યાંથી કોઈ ખાલી હાથે જતું જ નહિ. જુખ્યા પેટને ત્યાં અવકાશ નહોતો. કારણ કે ત્યાં લગભગ હતી. લક્ષ્મીથી ખરીદાવેલું ચનાજ હતું ...નોકરો હતા. અને, જુખ્યા પેટને તૃપ્ત કરે તેવી અનેક સ્વાદિષ્ટ ખાનગીઓ હતી. તૃપ્ત થનારા, રાજની દાનવીરતાની પ્રશંસા કરતાં પોતાને પથે વળતા અને જતાં જતાં ત્યાં રાજની કીર્તિને પ્રશંસાતા.

એક દિવસ એ જ ગ્રામમાં રહેતા એક માછી અને માછણુ ઝઘડી પડ્યાં ઝઘડાનું મૂળ કારણ ભૂખ હતી. અને એ ભૂખનું મૂળ, માછી તે દિવસે માછલાં પકડવા ગયો નહોતો એ હતું. એ માછલાં પકડવા ગયો નહોતો કારણ કે એને આજસ આવતું હતું. આમ આજસને પરિણામે જાણેથી ભૂખે મળે લગ્ગે ઝઘડો કસવ્યો.

માછણે કહ્યું : 'તાસ હાથ પગ તો પહેલેથી જ લાંબી ગયા છે. કેટલી વાર ટાંક ટાંક કરે ત્યારે જળ નાખવા જાય ?'

માછીએ સાથે જવાબ વાલ્યો--'તે તું' શે કયાં માછી છે ? માછલાં પકડ્યાં પછી તેને જાહેર વેચવા જવા માટે તને સમજાવતાં તો મને નવનેજ' પાણી આવી જાય છે !'

આમ બન્ને એકબીજાને વાંક કાઢતાં જ રહ્યાં. અને એનો ઉકેલ જુદો જ આવ્યો. માછણે ધીરેથી માછી પાસે આવીને કહ્યું : 'આપણે રાજા બહુ દયાળુ છે એણે અન્નભંડાર ખોલ્યો છે. જે કોઈ એને બારણે જાય એ ખાલી હાથે પાછો આવતો નથી. તું ત્યાં જા'.

'થું' તું એમ કહે ॥ કે થું' રાજાને બાનું ફીખ માગવા જઈ ? એ કહી નહિ બને ..'

'પણ હું કયાં ફીખ માગવા જવાનું' કહ્યું છું ! આ સદાવરત બધાને માટે ખુલ્લું છે. આપણે કયાં રોજ રોજ જવું છે ! કાલે તો તું માછલાં પકડવા જવાનો જ છો ને !'

માછણની વિનંતીને માન આપી અને પોતાના પેટમાં પણ ભૂખ સળવળતી હતી. એટલે પછી ન છૂટકે રાજાના અન્નદેત્ર તરફ જવા નીજગ્યો અન્નદેત્રે પહોંચ્યો ત્યારે તો નોકરો બધું આટોરેથી રહ્યા હતા.

સાષકાળ પૂરો થવા આગ્યો હતો. માછીએ

ડરતા ડરતા કહ્યું : 'ભાઈ, કંઈ ખાવાનું આપશે?'
તમુ દિવસનો ભૂખેા છું.'

બ ડારના નોકરે કહ્યું : 'કાલે સવારે આવજો
અતારે તો બધું ખવાસ થઈ જયું'..'

'ચોડું હોય તો ચોડું આપો' માછીના
કાલાનાલા જેઈ એક બીજા નોકરે પેલા નોકરને કહ્યું :
'જે કંઈ વધુ ઘટ્યુ હોય તે આપી દેને !' ચારો
ભૂખેા છે'

પછી વધી-ઘટી જે મીઠાઈ હતી તે લઈ માછી
ધેર આપેા એણે આખી જિંદગીમાં આવી મીઠાઈ
ચાખી નહોતી રાજને માટે હજાર હજાર વાર વચગાયા
ગાતા માછીપતીએ મીઠાઈ આરોગી.

ખીજે દિવસે માછી માછલાં પકડવા ન જવેા
એને થયું 'એક વધુ દિવસ માછલાં પકડવા ન જઈ
તેમાં શું થઈ જવાનું છે ?'

એમ વિચાર કરી અન્નશેત્રે તે આગલા દિવસ
કરતા થઈએ ગયેા અને જે મળ્યું તે જેઈ માછી
ખૂમ જ પ્રસન્ન થઈ ગયેા તાજા અને જાનજતની
મીઠાઈએ એની છબમાં સળવળાટ પેદા કરી દીધા હતેા.
અને એ સળવળાટ એનાં અંજોને સિધિલ કરી નાખ્યાં
હતાં એ કામચેર બન્યેા.

પછી તો એ નિશ્ચિત રીતે અન્નશેત્રે જતો
મીઠાઈ લાવતો ને દ પતી તે ઘોસેઘોસે આરોગ્ય કોઈ
વાર મનફાવે ત્યારે માછલાં પકડવા જતો અને એના
જે પૈસા આપતા તે સ ધરી રાખતો. પણ અજાણની
વાત તો એ હતી કે જે દિવસે એ માછલાં પકડવા
જતો તે દિવસે પણ અન્નશેત્રે જવાનું તો ચૂકતો
જ નહિ-એ તેનો નિત્યક્રમ હતો.

આમ રાજના અન્નશેત્રે અનેકોને નૃપિ આપી
હતી કાળે કરીને રાજ અને માછી એક જ દિવસે મૃત્યુ
પામ્યા

બગવાનના ન્યાયાલયમાં બ-નેને સાથે ઊભા
રાખવામાં આવ્યા રાજએ પાસે ઊભેલા માછીને
જેઈને નાક સંકોડ્યું. પછી ચિત્તચૂતે યોષ્યો ખોલ્યો
માછીને નકની સજા કરવામાં આવી રાજને થયું .
આવા માનવીને બીજા સજા પણ શી હોઈ શકે ? આખી
જિંદગી એણે હિંસા સિવાય બીજું કંઈ પણ શું હતું ?

પછી રાજનાં કર્મો જોવામાં આવ્યા તેને કહે-
વામાં આવ્યું : 'તે રાજ, તારે પણ નકમાં જવું પડશે'
રાજ તેખતાઈ ગયેા બોલ્યો : 'તે પ્રભુ ! શું'
માછીના ને મારાં કર્મો સરખાં ? તેણે જિંદગીભર હિંસા
કરી છે મેં જિંદગીભર દાન કર્યું છે'

તમામ બે વચ્ચે ગાફેર નથી. એણે આખી
જિંદગી પોતે જતે હિંસા કરી છે ત્યારે તે બીજા
મારફત કરાવી છે !'

'અને સચજ ન પડી પ્રભુ !'

'તો સાંભળ, તે અન્નશેત્રા ખોલ્યું. અનેક
બુધ્ધી માનવીએ ત્યાં અન્ન પામતા, પણ તેમાં કેટ-
લાક એવા પણ આવતાં જે ફક્ત આજસને કારણે
કામ ન કરતાં અને તારે ત્યાંથી અન્ન મેળવીને પેટ
ભરતાં આ માછી પણ તેમાંના જ એક છે તે રાજ
તારા અન્નશેત્રમાંથી મીઠાઈ લાવતો અને પેટ ભરતો
હિલ બહેલાવવા તે માછલાં મારતો, અને તે વેચતાં
જે પૈસા આવે તેનો જા કરી કરતો'

'પણ પ્રભુ એની સાથે મારે શી થવાદેવા છે ?'

'એ જ તો જોવાનું છે ! પાત્રઅપાત્ર જેવા
વિના કરેલું દાન, દાન નથી ઝણાનું પણ પાપ ગણાય
છે તારા અન્નશેત્રે એને આજસુ ખનાવ્યો એ કામ-
ચેર થયેા તારે એ જેવું જોઈતું હતું કે એ દાનને
પાત્ર છે કે નહિ ? એના એ આજસુ જીવન માટે એ
જોટલેા જવાબદાર છે તેટલેા જ નું પણ છે કારણ
કે તારી લખીને કારણે, તારા દાનને કારણે એ આજસુ
ખન્યા જે તે પાત્રઅપાત્ર જેવાનો પ્રવતન કર્યા હોત
તો આમ ન જ જાત બીજું એની હિંસા તો થાનું
જ રહી પહેલાં એ પોતાનું પેટ ભરવા માછલાં મારતો
તારે ત્યાંથી અન્ન મળવા માંડ્યું' ત્યારથી એ ફક્ત મન
બધેલાવવા હિંસા કરતો અને પછી એને કારણે તોજું
અનિષ્ટ સર્જાયું-સગ્રહ આ બધાં અનિષ્ટો પેદા
થવાનું કારણ તારું અપાત્રે દાન છે એટલે એ માછીનાં
કૃત્રિની નું પણ જવાબદાર છે. ફક્ત-દાન આપી
છૂટવું-એ નૃપિ કેલવવાથી પોતાની જવાબદારીમાંથી
છટકી જવાનું નથી.

રાજને નકની સજા ભોગવવી પડી

આ વાત બંધે તકથી ભરેલી થાગે પણ એમાં

રહેજ તો છે જ. આ તો ભૂતકાળેની દૃષ્ટાંત કથા છે પણ આજના જમાનામાં દાન માટે પાત્રઅપાત્રનો કોઈ વિચાર કરવું નથી એનો એક દાખલો છે :

કેતન નામનો એક વિદ્યાર્થી માથે પાસે આવીને કહે, 'બાઈ, મને ફીશીપ (માફી) મળે એવી વ્યવસ્થા ન કરી આપો ?'

હું એ છોકરાને ઓળખતો હતો. નીચલા મધ્ય-મવર્ગમાં જન્મેલો. બધું હોશિયાર નહિ એટલે સ્કોલર-શીપ પણ ન મળે, એ છઠ્ઠીમાંથી પાસ થઈ મેટ્રીકમાં આવ્યો હતો.

મેં પૂછ્યું : 'તે તમારી નાતનું મડળ નથી ?'

'ના, એવું કોઈ મડળ નથી.'

પછી એની સાથે આવેલા સુરેશને પૂછ્યું :

'સુરેશ, તું તો કહેતો હતો કે તમારી નાતનું

મડળ છે અને હી, પુસ્તકો બધું આપે છે ! તું અને કેતન તો એક જ નાતના છો, પછી ?'

કેતન કહ્યું : 'બાઈ, અમારી જ્ઞાતિ એક, પણ

પેટાજ્ઞાતિ જુદી એટલે તેઓ મને મદદ નહિ આપે' ધડીબર માટે તો હું જ્ઞાતિ અને પેટાજ્ઞાતિના વિચારના ચક્કરમાં જ અટવાતો રહ્યો.

થોડીવારે મારાવી સહજ પૂછાઈ ગયું . 'સુરેશ, તું તારી નાતના મડળમાંથી હોના પેસા લે છે ?'

'હા, કેમ ન લઉં ? એ લોકો આપે છે પછી લેવામાં શો વાંધો ?' સુરેશે કહ્યું .

આ સુરેશને અને એના આખાં કુટુંબને

હું સાચી રીતે જાણુ છું સુરેશના પિતા પાસે અડળાક

ધન છે. બળેથી મોટરો રાખી થકે એટલી સાક્ષ્યો છે.

ધંધામાં લાખિાની ઉવવધાવલની એમને કોઈ નવાઈ

નથી. એવા કુટુંબના છોકરો સુરેશ સહેલાઈથી મડળ-

માંથી હીના પેસા લઈ શકે છે. મડળના મોવડીએ

વિદ્યાદાનની ચોગ્યતા જોશ વિના જ આ બધું ચલાવે

રાખે છે. જ્યારે કેતન, કે જેને મદદની ખૂબ જ જરૂર

છે. હીની મદદ વગર બહુવાનું અટકી પડે એવી પરિ-

સ્થિતિ છે-એવા વિદ્યાર્થીને મારી મેળવવા અનેક દોડધામ

અને કાલાવાલા કરવા પડે છે.

જેને વિદ્યા મેળવવા માટે દાનની જરૂર છે

એને મળતું નથી. જે બીજને દાન આપી શકે છે

તેને જ મડળના મોવડીએ દાન આપે છે ! દાન

માટેની પાત્રઅપાત્રતાનો કોઈ વિચાર કરવું નથી. ફક્ત

પેટાજ્ઞાતિના ભેદના કારણે સુરેશને આ લાભથી વંચિત રાખવામાં આવે છે. અફસોસ આ એક સુરેશ માટે નથી થતો પણ આવા કેટલાયે સુરેશોનું આવી નીતિને કારણે ભણતર અટકી પડ્યું હશે એમ વિચાર કરતા થાય છે મેં કેતનને કહ્યું 'તું જાણરાતો નહિ. હું તારા માટે પ્રયત્ન કરીશ તે નિશાળમાં મારોનું ફોર્મ ભરી દીધું ?'

'બધું' તો છે પણ મારા માફ ઓછા છે એટલે માફી આપવાની ના પાડે છે'

'એ હું જેઈ લઈશ.' મેં કહ્યું. પછી મારાવી સુરેશને કહેવાઈ ગયું . 'સુરેશ, તારા જવાબે તો માફી ન લેવી જેઈએ. તારે શી ખોટ છે ? જે તું ન લે તો તારા વતી બીજ એક વધુ લાચક વિદ્યાર્થીને રાહત મળેને !'

'ખોટનો કયાં સવાલ છે ? એટલા પેસા આવે

તો મારો ચાર મહિનાનો ખીસાબરચ નીકળેને !' એનો

જવાબ સાંભળીને મારું મન ભેચન બની ગયું પછી

એ આગળ બોલ્યો 'અને ધારો કે હું માફી ન લઉં

તો મારા બાપા અને હી આપે જ નહિને ! મેં એમને

એક વાર મડળથી મદદ ન લેવાથી વાત કરી ત્યારે

કહે આ કુવરદાક લઈને ફરો છો તે યાના ઉપર ! આ

મડળના પેસા આવે છે તેની હી ભરાય છે અને એ

હી જેટલા પેસા અમે તારા લાપરવા માટે પેડીમાં ઉધા-

રીએ છીએ. તને મડળની મદદ લેતાં થરમ આવતી

હોય તો મહિને ખીસાબરચ લેવાનું મારી વાળજી-આમ

બોલ્યા ત્યારથી હું કંઈ જ ન બોલ્યો !

સુરેશ અને કેતન બન્ને ગયા પણ મારું મન

બચાત બની ગયું . કેતનને માટે હું એની નિશાળની

બોર્ડના ચેરમેનને મળ્યો ત્યારે એને માફી તો મળી,

પણ તે અર્ધો જ

મારા મનમાં આઘાત સાથે પ્રથમ ઊઠ્યો : શું

દાનની પાત્રતા એના યાન અને લાગવગ પર આધાર

રાખે છે કે એની જરૂરિયાત પર ?

મારો પ્રથમ પડોશી બનીને પાછો મારા કાને

અવગણે કારણ કે એનો કોઈ જવાબ નહોતો

પણ સાથે મનમાં એક બીજ વાત ઊઠે છે :

દાનની પાત્રતા ન જોનાર માનવીઓ આ જમાનામાં

પણ પેસા રાજની માફક, અને ખોટાં દાન લેનાર પેસા

માછીની માફક શું નહીંની સજ લોગવશે બરા ?

કે પછી એમને કોઈ સજ કરનાર જ નથી ?

ઇરાનનો મહાકવિ ફિરદોસી

મણિભાઈ વેરા

મધ્ય એશિયામાં નીકળી આર્ષકુળની એક શાખા હિંદુકુશ પાર કરી સિમાલયની છાયામાં વસી વિસ્તરી. તેમજ ખીજી શાખા નજીકમાં એલ્બર્જ પર્વતની ગોદમાં રહી વિકસી ભારતીય અને ફારસી બનેલી આર્ષપ્રજાઓની સંસ્કૃતિમાં સમાનતા છે. ઈસ્લામના આધારે ધર્મનો અગ્નિ લઈ હિંદુસ્તાન આવેલા જરથુસ્ત્રીઓ સિવાયના તમામ ઈરાનવાસીઓએ આરબ અસર નીચે મુસ્લિમ ધર્મ સ્વીકાર્યો. સાતમી સદી સુધી હિંદ અને ફારસમાં એક જ આર્ષસંસ્કૃતિ દેખાય છે. હિન્દ અને ફારસે મિસર, એસિરિયા, ગ્રીસ સાથે સંસ્કૃતિક આપલે કરી છે. ફારસી સાહિત્ય-રવામી શેખસાદી વિષયની સરકાર સંપન્ન મહાપ્રજાઓના પ્રથમપ કિતના કવિઓની હરોળમાં ઊભી થકે છે. સાદી જેવા મહાકવિ ઉત્પન્ન કરનાર પ્રજા મહાન જ હોય

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં રામાયણ, મહાભારત, રાજતરંગિણીના રચનાર વાલ્મીકિ, વ્યાસ, કલ્યાણ થયા તેમ ફારસી શાહનામા-રાજાઓની કથાના કર્તા ફિરદોસી થયા છે. ફિરદોસીનો જન્મ ઈરાનમાં ઉજાને આવેલા તુષ હરેરમાં એક જમીરદાર કુટુંબમાં દસમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં થયો. સમજી અને સાહિત્યપ્રેમી યુવાન કવિ ફિરદોસીની પ્રતિભાએ તેને એ સમયના ગઝલીના સમૃદ્ધ અને વિદ્યાવિવાસી સુલતાન મેહમુદના દરબારમાં રથાન આપ્યું. પોતાના દેશ અને જાતિનો ગૌરવવાંત ઉત્તિહાસ કવિનો સોજનો વિષય લઈ પડ્યો. તેમણે શરૂ કરેલ શાહનામાનો પ્રથમ ખંડ બેઈને મુગ્ધ લઈ ગયેલા સુલતાન મેહમુદે ફિરદોસી-એ-તુસીને કાબની જેટલી કચી થાય તેટલી સોનામધેર આપવાની ખુશી જોરે કરી કવિ, ધનના લોભથી નહિ પરંતુ માનુષ્યુત અને ફારસી પ્રજાની ગૌરવગાથા સુદર રીતે રજૂ કરવાની તમન્નાથી મહાકાવ્ય રચવા મંડી પડ્યા. કાવ્યની શરૂઆત કરી ત્યારે ફિરદોસી શાલીલ વર્ણના યુવાન હતા. શાહ હજાર કહીને મહા-

-કાવ્ય રચવામાં ધાંતીલ વર્ષ ગાળ્યા અને એ બુઝર્ગ આદમીએ ઈ.સ. ૧૦૨૫માં પોતાના મૃત્યુ પહેલા આ મહાન કાવ્ય પૂર્ણ કર્યું. હરતલિખિત મહાકાવ્યને ઊંટ પર લાદી ફિરદોસી પ્રસન્ન ચિત્તે અને વદને મેહમુદના દરબારમાં જાગર થયા. સુલતાન પરાક્રમી અને વિદ્યાપ્રેમી હતો તેટલો જ ધર્મજનુની અને લોભી હતો મહાકાવ્યની આટલી બધી કડીઓ જોઈ લોભવશ રાજાએ કહી દીઠ રૂપામધેર આપવાનું ફરમાન કર્યું. કવિ વિરચય પામ્યા, નારાજ થયા અને પોતાની કૃતિમાં સુલતાન માટે કટુસત્ય દાખવવું એક કાવ્ય, ઉમેરી દીધું. એ કાવ્યનો અર્થ આમ છે, “જે સુલતાનના માતાપિતા રાજકુળના હોન તેા મારા માટે સોના રૂપાની નદી વહેવડાવત ધીનજન્મ ભક્તિ પાસે આજ્ઞા ચખસો નહિ. હાલસીને પાવાથી સફેદ કરી થકાય નહિ.”

આપણે જાણીએ છીએ કે સુલતાન મેહમુદ ગુલામવચનો રાજવી હતો હદયભગ્ન વૃદ્ધ કવિ તુરત જ ગઝલી છોડી તુષ થાલી નીકળ્યા, તેમને ડર હતો કે કટુકથન માટે રાજા સજ કરશે પણ રાજાને પસ્તાવો થયો અને સાક હજાર સોના મઠોરોથી લાદેલા બે ઊંટ ખાસ માણસ સાથે તુષ રવાના કર્યા ખજનો તુષ પહેરિયો પણ ચહેરના દરવાજામાં સુલતાનની એ સોજાદને ફિરદોસીનો જનાલે સાથે મળ્યો. મેહમુદે મોકલેલ દ્રવ્ય, કવિના કુટુંબે નહિ સ્વીકારતાં, તુસને સમૃદ્ધ કરવા કલ્યાણ આજો વપરાયું. કવિએ મરીને પણ જન્મરચાનની સેવા કરી

શાહનામા-એ-ફિરદોસી-એ-તુસીમાં ઈરાની પ્રજાનો ચાર હજાર વર્ષનો જીવન ધમકાર સંભળાય છે. પારસીભાઈઓની અસલ માનુષ્યુત સમય માનવ જીવન-ચલેલ્લી, કરલ્લી, કુડિ, ધર્મ ફિરદોસીએ વિસ્તારથી અને પૂરા જાવપૂર્વક ગણ્યું છે તેના કવનમંથી ઈરાનની ગૌરવવત સંસ્કૃતિ નિતરે છે. આ મહાકાવ્યમાં ઈ.સ. પૂર્વેના ઘણા પુરાણા પિથદાદિશાન પુખ અને

તે પછીના કાર્યનિયન મુજ તથા ઈસુના જન્મ સમયના અરકાનિયાન મુજ તેમજ તે પછીના સાસાનિયાન મુજના વીર માનવોની કથા અરછી રીતે આવેબખામાં આવી છે

સર્વ સુલભ ગુણોવાળાં, આજે પણ વાચકને ગમી જાય તેવા, સદાકાળ જીવતાં પાત્રો ફિરદોસીએ રચી ક્યાં છે. આ વીર અને વીરાંગનાઓએ ઈરાનને ગોરવવત બનાવ્યું છે. ફારસી તવારીખમાં વીરપુરુષો સૂર સમાન જાહેર છે, પરંતુ નાસીરનોબદ પોતાનો તેજસ્વિતાથી અગત્ય ધરાવે છે. આશીન સમયનાં ઝંખાં ત્રી પાત્રોને કવિએ-કાવ્યકુશળતાની-કલ્પનાથી જીવંત બનાવ્યાં છે. દરેક પાત્રનું વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ શાહનામામાં ઉપસી આવ્યું છે ત્રી પાત્રો પ્રત્યે ફિરદોસીને ભક્તિભાવ છે, સહાનુભૂતિ છે. શાહનામાનાં ત્રી પાત્રો, ઈરાનની નારીને કવિએ આપેલો અર્ધ છે. ઈરાનની ત્રી ઊભા થતા સજેગોમાં પોતાના ભાવિનું ઘડતર પોતે ઘડી શકે છે ત્રી, પુરુષની હુનિશમાં માત્ર સહન કરતી નિષ્ક્રીય સાક્ષી રૂપ જ નથી પણ માનવ જીવનમાં પુરુષની સહયોગી છે જીવનનાં સુખદુઃખમાં સહીય ભાગ લેતી ઘણી નારીઓએ તો મહાન ઘટનાઓ થકી છે અને પાર ઉતાડી છે. સુદરતા, નાજૂકતા હેતાગપણ, સહનશીલતા અને પુરુષને સભાળવાની તત્પરતાથી ત્રી સદૈવ શોભી છે ત્રીને મહાન તો પ્રેમ જ બનાવે છે, તેમાં જ માતૃપ્રેમથી તરખતર ત્રી સર્વજ્ઞને સદાકાળ પૂજનીય કરે છે. શાહનામામાં વર્ણવેલ દરેક પુગના વિવિધ ત્રી પાત્રોમાં ઈરાનની સનાતન નારીનું આપણને દર્શન થાય છે.

શાહનામા-એ-ફિરદોસીના ત્રી પાત્રો

૧ ફરોનાઝ

આશર ચાર હજાર વર્ષ પૂર્વે પિશાદાદિયાન મુજમાં મહાન જન્મશેદના રાજવંશમાં આખતીન નામે રાજકુમાર થયા. રાજકુમાર સુદર યુવાન હતો, સફરો શોખીન હતો. એક પ્રવાસ દરમિયાન તે સિલિયોનાના મુલકમાં જઈ ચડ્યો અને એ દેશની રાજકુમા ફરોનાઝના સર્ગમાં આવ્યો. ફરોનાઝ આશાભરી સર્વગુણ સંપન્ન સુદર રાજકુમારી હતી આખતીન અને ફરોનાઝ વચ્ચે પ્રેમ પ્રગટ્યો અને તેઓ લગ્નગ્રંથિ બેઠાં ડુજ

પુરુષ ફિરદૂનના તેઓ જન્મકળેતા થયા. આર્થવર્તમાં અજુન-સુભદ્રા અને ફારસમાં રક્તમ-તેહમિનાનાં પણ આજ રીતે લગ્ન થયાં હતાં.

ફિરદૂનના જન્મ પહેલાં ઈરાનની પશ્ચિમે આવલ બેબિલોનના જુન્મી રાજા ગેહોકે ઈરાન પર ચડાઈ કરી મહાન જયશ્રેદ પર જીત મેળવી તનો વધ કર્યો અને જયશ્રેદી ખાનદાનની બે સુદર રાજકુમા શાહરિનવાલ અને અર્નવાગને કેદ કરી ઝનાનખાનામાં રાખી હતી તેમજ ફારસી પ્રજાને ત્રાસથી દબાવી તેનો ધણી થઈ બેઠો હતો. જુદમગારને આંતરિક શાંતિ મળતી નથી તેને નિરાંતની નિદ્રા હોતી નથી, ગેહોકને એક રાતે સ્વપ્ન આવ્યું જેમાં તેણે કોઈ યુવકને હાથે પોતાનો પરાજય અને નાશ જોયા બીજી દિવસે રાજાએ પડિંગો અને સુસજનોની સભા ભરી સ્વપ્નાની વાત કહી અને સ્વપ્નાનો અર્થ માગ્યો. પડિંગોના અચ્છરીએ કહ્યું “એક વીર બાળક જન્મશે, જેનું નામ ફિરદૂન થશે અને તે આપને પદભ્રષ્ટ કરશે.” ગેહોક વ્યથિત બન્યો એવા જન્મનારા બાળકને શોધી કાઢવા આકાશ પાતાળ એક કાં, ત્યાં ત્યાં બાળક જન્મતી શક્યતા હોય તે આખા હંદુખ અને ગામને સાફ કરી નાખવાની ગેહોકે આજ્ઞા કરી ભારતમાં પણ દેવકીના ઘનાર બાળકો કસનું મૃત્યુ થયે એ આગાહીથી જુદમી કસ પણ ભગિણિત બનેલો અને વ્રજના બાળકોનો નાશ કરવા લાગેલો.

નવજાત બાળક ફિરદૂન અને પેતાની ગિદગી જોખમમાં ભાળી આખતીન ઘર છોડી ચાલી નીકળ્યો. પણ કમબાગે તે ગેહોકના માણસોના હાથમાં પડ્યો. તેને ગેહોક સમક્ષ લઈ જવામાં આ ના અને ત્રી તેનો વધ થયો પતિના કુખદ ઘાતથી અને બાળ ફિરદૂનની સલામતી માટની સતત ચિંતાથી કૃથ થઈ ગયેથી ફરોનાઝ, અલ્લાત આશયની તવાચમાં ઘર તજ ચાલી નીકળી પોતાના દેવના દીપલ શિશુને બાહુમાં લપેટી વસ્તીથી દૂર રહુ પ્રદેશમાં જઈ પહોંચી અતી તેણે એક ચરાણવાળુ મેદાન જોયું અને પૂર્વમેશા અદ્ભુત ગામને ચરતી નિહાળી ફરોનાઝ નજીક ગઈ અને ગાયે ફિરદૂનને ધવરાઓ આ ગાયની ધાછળ ધાછળ ફરોનાઝ ચાલી અને ગેહોકનાં ડૂ પડે પહોંચી

ફરનાકે ગોપાલકને વિનતી કરી “મારા બાળને રક્ષુ આપો. મારા જણા માટે શક્ય એ સર્વ કરવા, માતૃ જીવન અર્પણ કરવા પણ હું તૈયાર છું. નિઃસહાય- માતાના આ બાળકને અભય આપાવ આપો” ભલા ગોપાલે ફરનાકની પરિસ્થિતિ જોઈ બાળકને વહાલ- પૂર્વક ઘાઘમાં લીધો, તેનું પાલન પોષણ કરવાનું તેમજ આશ્રય આપવાનું સ્વીકૃત્યું. હરિદ્વન વીરમાય જાણનું અલૌકિક દ્રઢ પી, માતા સાથે આ ગોપાલનના આશ્રયે જણ વર્ષ અસાતવાસમાં જાળ્યા ભારતમાં શીકુંચે પણ ગાયોની સેવા અને ગોપાલનોના સહવાસમાં જીવ નેના પાશો નાખ્યા હતા, નક મયોદાને ત્યાં બાળપણનાં વર્ષો ગાળ્યાં હતાં.

રાજા જોહાકે અદ્ભુત ગાય વીરમાય અને અજાણ્યા બાળકની વાત સાંભળી રણના એ ચરાણનું સ્વજ શોધી કાઢ્યું કામધેનુ વીરમાય અને બીજા ગોપાલનો વધ કર્યો, ગોપાલકોમાં સહાર અને ત્રાસથી ફેર વર્તાવ્યા બાળ હરિદ્વન જોહાકને હાથ આપ્યો નહિ કારણકે યોદા દિવસ પહેલાં જ ફરનાકને આ સ્વજ છોડી જવાની પ્રેરણા થયેલ અને તે પુત્ર સાથે સી ગોપાલકોની વિદાય થઈ ચાલી ગઈ હતી.

ગોપાલકોના આશ્રયથી ચાલી નીકળેલ ફરનાક બાળક સાથે હવે એજુર્જ પર્વતમાં એક સ્થાનમાં આશ્રમે પહોંચી ગઈ. આશ્રમે પહેલાં પહેલાં ફરનાકને અનેક મુશ્કેલીઓ નહીં પુત્ર માટે સર્વ મુશીબતો સહવા અને નિવારવાની શક્તિ આ વીરમાતાએ દાખવી માનુષ્યમાં વીરેલ હરિદ્વનને ફરનાકે જાતજાણીના ચરણે મૂક્યો. જાણે બાળકને અને માતાને આશીર્વાદ આપ્યા બાળકને શિષ્ય મનાવી સર્વવિદ્યા શીખવી તેવાર કરવાનું મહાભારત કાર્ત્ત્વ્યજ્ઞે ઉપાધી લેતાં, હરિદ્વનને અભય સમજા ફરનાક અન્યત્ર ચાલી ગઈ.

આર્યવર્તમાં સંદિગ્ધીને ત્યાં શીકુંચ, વૈશ્વ મિત્રને ત્યાં કીરામ રહ્યા હતા કુટુંબીજનોથી સાથે ન રહેવાનું એ જ પ્રણાલિકા પ્રાચીન ઈરાનમાં પણ જોઈ શકાય છે.

એજુર્જમાં જાણે પાસે હરિદ્વન સેળ વર્ષનો થયો દરેક વિદ્યામાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી અને ગુરુઆચાર્ય

તથા આશીર્વાદ લઈ માતાને મળવા આશ્રમમાંથી વિદાય લીધી.

હરિદ્વનના ક્રિય માટે રોજ સૂર્ય, અગ્નિ, વરુણની પૂજા કરતી અને પાક વ્રજદાનની ભક્તિમાં સમય ગાળતી તથાવિની માતા ફરનાકને મુવાન બ્રહ્મચારી પુત્ર મળતાં અનેરો આનંદ થયો મદગદ હૃદયે માતાના હર્ષના અનુભવે વીર હરિદ્વનના મનકે અભિપ્રેક્ષ થયો. શોડા સમય અરણ્યમાં એક શાંત સ્થળે માતાપુત્ર સાથે રહ્યા. સમજણ હરિદ્વને માતાને પેતાના જન્મની અને બાળપણની વાત પૂછી, માતાએ પુત્રને સર્વ સત્વ હમીકત કહી સમજવી, હરિદ્વન કંપી હિંસ્રો અને ‘એ રાજસને દુનિયામાંથી દૂર કરીને જ જીવીશ’ એવું પણ લીધું તથા કુટુંબ જોહાકને બદલો આપવા તત્પર થયો. માનુષ્યદેવ પેતાના ઉજ્જતા પુત્રને સાહસ કરતો દેખવા સમજાવે છે ‘યુવાનીમાં સાહસ કરવાનો ઉત્સાહ એક પ્રકારનો ઉભય છે, ઉરકેરાગ્નિ અગ્નિમાં શક્તિને બાળીને ભસ્મ કરવામાં હતાપણ નથી શયનમાંથી ચેતતા રહેવું અને સમય પાકે પગલાં લેવાં એ મુશ્કેલી લક્ષણ છે. પુલાની એ આત્મદનો સમય છે તેને ભવના અગ્નિમાં ધોમી દલાવ નહિ. વીરજાધારી, ઉતાવળ ઈશ્ટ નથી.”

પણ હરિદ્વનને હવે જ પવળે તેમ નથી પુત્ર શેલી માતાની શિખાચક્ર પ્રતિ શામુ નમાવી હરિદ્વન પેતાના નિર્ણય પર મક્કમ રહ્યો અને ફરનાક પાસે આગા તથા આશીર્વાદ માગ્યા.

આ સમયે એવું બન્યું કે ઇરાનની પ્રજા- જાજદી જાજનો જોયેથી જન્મતા-જોહાકના રાક્ષસી રાજ્યથી ત્રાહિમામ પોકારી ગઈ હતી પણ લોકો ચરણિયો સામનો કરવા મુખી આવી બધા હતા એક સામાન્ય માનવી કાવા નામનો ભુદાર તે જીવ ઉપર આવી જઈ જુદામી રાજ સાથે બળવો પોકારી ચૂક્યો કાવાના એકના એક પુત્રને જોહાકના લુકમથી મારી નાખવામાં આવ્યો, લોકો કાવાના બંડમાં જોડાયા કાવા જાડખોર પ્રજાને મોવડી બન્યો, જરામર આ જ સમયે અરણ્યવાસ છોડી હરિદ્વન બહાર આવ્યો કાવાની ટોળીમાં ભળ્યો હરિદ્વનને માનવબળ મળ્યું અને કાલિંતકારોને સુલોચ રાજવંશી સરદાર મળ્યો ફરનાકે હવે થણી જ ખુશીથી પુત્રને આશીર્વાદ સાથે

આણા આપી અને તેના વિજય માટે ખુદાની જાંદગીમાં રત બની.

જમશેદી સુરાજીના વિનાયક, દુનિયાને ત્રાસના અગ્નિમાં બાળનાર, જગતની શોભારૂપ શ્રેષ્ઠ સુંદરી-ઝોને બંદિવાન કરનાર અનેક માયાના શક્તિશ્રી ઝોહાકને દંડ આપવાની શક્તિ પોતાને મળે તે માટે ફરિદૂને વરસુ અને પ્રભુની પ્રાર્થના કરી, સાધ્વીમાતાની આશિષ લઈ જંગ ખેલ્યો, ઝોહાકની સત્તા ઉખેડી નાખી, વિજય મેળવ્યો અને આખું ઈરાન હાથ કયું. પછી-મળુના સંકેત મુજબ-બેબિલોન પર ચડાઈ કરી, ઝોહાકને દંડ દેવા ફરિદૂન તેના મહેલ પર ધસી ગયો. જ્યોતિષી-ઓએ ભાખેલ ભવિષ્યથી ગભરાઈને ઝોહાક હિન્દુસ્તાન તરફ ભાગી ગયો. ઝોહાકના મહેલમાં પૂરાયેલી કમબોગી શાહરિનાઝ અને અર્નવાઝે પોતાના મુકિદાતાને ઘર્ષના આંશુથી વધાવ્યો. ઝોહાકને જ્યારે ખબર પડી કે ફરિદૂન તો બેબિલોન છૂટી પોતાના ઘર સુધી પહોંચી ગયો છે ત્યારે કેપાવેશમાં તે બગદાદ પાછો ફર્યો, પાટલા ઘો નાખી મહેલની દીવાલ પર ચડી છાપરેથી જોતાં અંદર મુવાન વિજેતા ફરિદૂન અને શાહરિનાઝ તથા અર્નવાઝને આનંદથી બેઠેલા જોવા. આવેશમાં ભરેલી કાઠી ઝોહાક ફરિદૂન તરફ ધસ્યો પણ ફરિદૂન તેનાર જ હતો.

ઝોહાકને પાંચી દીધો અને સખત બાંધી, પર્વતની એક ઊંચી અંધારી ખીણમાં, તેના ચોગ્ય મૃત્યુને ભેટવા ફેંકાવી દીધો.

ઈરાનમાં થાંતિ પ્રસરી. ફરિદૂન રાજ થયો. રાજસભા જનાનખાના રૂપી દોગખમાંથી છૂટેલી બન્ને શ્રેષ્ઠ સુંદરીઓ ફરિદૂનને પરણી. શાહરિનાઝથી સામ અને નુર રાજકુમારો થયા, અર્નવાઝથી ઈરજ થયો જે પાછળથી ઈરાનનો રાજા બન્યો.

ફરાનાક મુગધા રાજકુમારી, પ્રેમાલ પત્ની અને વાતસલ્પમય આદર્શ માતા હતી. મુગપુરુષ ફરિદૂનને જન્મ આપી તેના દ્વારા ઈરાનમાં થાંતિ લાવનાર સન્નારી હતી.

દેવકી-ચંદોદાના માનુષ્યેમની પ્રસાદીથી શ્રીકૃષ્ણ પણ આર્ષવર્તના મુગપુરુષ બન્યા. શાહનામા-એ-ફર-દોસીના ઓપત્રોમાં ફરાનાક આદર્શ માતાનું એક તેજસ્વી પાત્ર છે *

* જસુ સ્વીકાર : બેપ્તી પાવરી ફ્રેન્ચ : The Heroines of Ancient Persia, કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટી, લંડન,- આવૃત્તિને 'મે' મધ્ય અગ્રે આધાર લીધેલ છે.

કિલ્લોલ

કિલ્લોલતી કુતુહલે છલકંત આંખો !

શું ભૂતકાળ મમળાવત ઠેચુ ઝોની,
આણા વિશિષ્ટ ઉલ્હર નયનાંતરાલે ?

તેજે મદી હૃદયના રસથી રસી વા
ચિત્રો રમાંડત અનાગતના સમુજ્જવલ !

કે નીતરે હૃદયમંથનનું અમી શું !

વા ખૂમતા ગગનની ગરવાઈ ગૂઢ
સત્કારવા હૃદયવેલવ પૂછું જોલ્યો ?

તારા મહી ઉછળતો રમમાણુ દેખું,
ઉલ્લાસ આ નિજલયે તરતી ધરિત્રી !

—રામપ્રસાદ દવે

મનોવૈજ્ઞાનિકની નજરે પુનર્જન્મનું મહત્વ

[૨૬૨મ કથા]

પુનર્જન્મની ઘટનાઓ જે બને છે અથવા સાલગવા મળે છે એ આજના મુખના માનવીઓ માટે નવી નથી એવી ઘટનાઓને હજુ સુધી વિશા નિકે-મનોવિજ્ઞાનિકો સપૂર્ણ જૂઠી કે સાચી સાબિત કરી શક્યા નથી, છતાં આવી ઘટનાઓમાં કોઈ એવી વિશેષતા હોય છે, જેને લાંબે માનવીને એ વિશે જાણવાની આતુરતા હોય છે જાણવા પછી માનસિક રીતે એ વાતની જાણવાની તૈયારી પણ હોય ■

આવી જ એક પુનર્જન્મની રહસ્યમય અને અદ્ભુત વાત થોડાં સમય પહેલાં જ તુષી મા બની છે તુષી એક મુસ્લિમ દેશ છે, અને મુસ્લિમ ધર્મ અનુસાર તેઓમાં પુનર્જન્મને કોઈ સ્થાન નથી અપાતુ ત્યાંના લોકો આવી વાતો જાનના નથી તેમ ખીજ કોઈ એ વિશે વિશેષ આતુરતા બતાવે તે પણ પસંદ કરતા નથી છતાં બાળકો ધરમાઈની વાનથી એક નવું રહસ્ય પુનર્જન્મ વિશે પ્રકાશમાં આવ્યું છે

આજનાની બાજુમાં જ મિડિકે જિન્દો આવેનો ■ આ જિન્દાના બચાહે નાચના ગામમાં એમિટ સુહુદમુસ નામે એક ધનચાન જમીનદાર રહેતો હતો એણે પોતાના મોટા મોટા બેનરોમાં અસખ્ય મજૂરોને કામ પર રાખ્યા હતા પોતાની પહેલી પત્નીને સતાન ન થવાથી એમિટે એની સાથે છૂટાછેડા લઈ ખીજ લઈ ક્યાં હતા જ્યાં પહેલી પત્નીને ડાઉનનિર્વાક માટે તે આર્થિક સહાય આપતો હતો એની પહેલી પત્નીનું નામ હાલિહ હતું અને તે એમિટના બાજુના મકાનમાં જ રહેતી હતી એની બીજી પત્નીનું નામ સહિલા હતું તે અત્યંત સુંદર હતી, તેમ જ પાંચ સતાનોને જન્મ આપી ચૂકી હતી

એક દિવસ થોડાક મજૂરો કામને બંધાને

એમિટ પાસે આવ્યા એમિટે એન પર કોઈ પણ જાતનો સંદેહ રાખ્યા વગર એતરો પર કામે રાખ વાતું સીકાણું એ મજૂરોએ પોતાના કામથી સપૂર્ણ સતોષ એમિટને આપ્યો અને વિશ્વાસ સપાન કર્યો

થોડા દિવસ પછી મજૂરોએ થોડાના પગમાં જમમ થયો છે જમણાવી એમિટને થોડાના થોડો બતાવવા લાઇ ગયા એમિટ વાકો વળીને થોડાના પગનો જમમ જોવામાં રહ્યો ત્યાં પાછમથી આ મજૂરોએ એની નિર્મમ હત્યા કરી નાખી એમિટની ચીસ સાલગી એની બીજી પત્ની સહિલા પોતાના બે બાળકો સાથે ત્યાં જઈ પહોંચી તો તે ત્રણેયને પણ એ મજૂરોએ મૃત્યુના મુખમાં ધકેલી દીધા એ પછી એ હત્યારાઓ ત્યાંથી ભાગી છૂટ્યા

આ બનેલ ઘટનાના થોડા મહિના પછી બચાહે ગામથી થોડે જ દૂર એક નાનકડા ગામમાં એકમન અલ્લિહ મલિયા નામના કસાઇ કુટુંબમાં ધરમાઈન નામે એક બાળકનો જન્મ થયો દોઢ-મે વર્ષની ઉંમરમાં જ ધરમાઈલ પોતાના પાછા જન્મને વિશે જાણવા લાગ્યો એક દિવસે એ સ્ત્રી સ્ત્રી પોતાના પિતાને કહેવા લાગ્યો

‘હું અહીં રહેવાથી તમ આવી ગયા છું, હું મારે ઘેર જવા માગુ છું

આ સાલગી એના પિતાને આશ્ચર્ય થયું ‘તું આ શું કહે છે ? હું તારી કાંઈ વાત સમજતો નથી’

અને ઈરમાઈને પોતાના પિતાની પાસે પાછા જન્મના કુટુંબીઓના નામ બતાવી, ત્યાં લઇ જવા માટે વારંવાર આમ્રક કરવા લાગ્યો એણે પોતાનું નામ એમિટ બતાવ્યું અને કહ્યું કે એની હત્યા કરી નાખનામાં આવી હતી

કદર મુસલમાન હોવાને કારણે ધરમાઈલના ઘરવાળાઓ એના આવા બ્વવહારને બૂત-બેનનો

પ્રભાવ માનવા લાગ્યા ઇસ્માઇલ પોતાના પિતાને બચાહે ગામ લઈ જવા માટે ખૂબ જ આગ્રહ કરેતા અને ક્યારેક તો રોઈ પણ પડતો

જ્યારે તે ત્રણ વર્ષના થયો ત્યારે એના પિતા, પોતાના જ એક મિત્ર ઇસાઈ ઇડના આગ્રહ પર ઇસ્માઇલને એમિટના મકાને લઈ જવા માટે સમત થયો. ઇસ્માઇલ કશી પણ આનાકાની વગર એના પિતાને રસ્તા બતાવતો બચાહે ગામના લઈ ગયો ત્યાં એણે એમિટનું મકાન પણ બતાવ્યું તેમ જ મકાનની અંદર જઈને એમિટના કુટુંબના દરેક સભ્યોને ઓળખી બતાવ્યા એની જે ધોડારમા હત્યા કરવામાં આવી હતી તે જગ્યા તેમ જ એની દફનક્રિયા કરવામાં આવી હતી તે જગ્યા પણ બતાવી આપી એમિટની પત્ની હાનિથને એણે હાની સરસી ચાપી એ પછી થોડીતારે જ્યારે એમિટની પુત્રી સુલશરીનને જોઈ ત્યારે ઇસ્માઇલની આંખો આસુથી ઓગળી આવી એણે ધણી સમજ સુધી સુલશરીન સાથે વાતનીત કરી સુલશરીનને પણ અહીં એની જે આ છોકરો જ એમનો પિતા એમિટ જ

ઇસ્માઇલને એમિટના કુટુંબીઓ સાથે જે આત્મીયપૂર્ણ વ્યવહાર હતો, તેનાથી ઉપર બે વ્યવહાર તેના વર્તમાન જીવનના કુટુંબીઓ સાથે હતો એ નિરંતર હોતો હતો કે મને ઇસ્માઇલને જાણે એમિટને નામે જ બોલાવવામાં આવે જે કોઈ એને ઇસ્માઇલને નામે બોલાવે તો એ તરફ એ જરા પણ ધ્યાન આપતો નહિ પરંતુ જે એમિટને નામે બોલાવવામાં આવે તો એ તુરંત જ હસીને વાતો કરતા હાલતો પૂરેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ આપતો

એકવાર એના પુનર્જન્મના વિશે તપાસ કરતાં એક અર્નેસ્ટનાઈક ઇસ્માઇલને પૂછ્યું 'તારું

[૫૪ ૨૮૬ આડુ

"રનિક આવી નાની ઉંમરે સેવા થયેને ઓળખે તેમાં પરાયણ રહે તેણે હેલો નીતાપાક કરે કંકિન મતો લે તેને સહેવા માને, રામાવસુને અંજલિ વર્ષમાં પૂરો કરવા મનાવ્યું કરે અને આવી શુભ ભારનાને સંધરતો અનન્દ સેવા ધામત્ય મૃત્યુની એ

નામ શું ?

'એમિટ' તુરંત એણે ઉત્તર આપતા કહ્યું 'મારું એક મકાન છે મારા બાળકોના નામ છે એનિક, હિકમત અને સુલશરીન'

આ પ્રકારની ઇસ્માઇલ જ્યારે પણ વાત કરે છે ત્યારે એની વાતોમાં હાડી વેદના અને તીવ્ર લાનસા ભરીતી હોય છે એકવાર એના પિતા મેહમત બજારમાંથી થોડાક તરબૂચ લાવ્યા ઇસ્માઇલને એમાંથી જે કોઈ થોડું તરબૂચ હતું તે એક તરે જુદું રાખવાનું તેના પિતાને કહ્યું એના પિતાએ એમ કરવાની ના કહી તો એ રહ્યા લાગ્યો અને કહેતા લાગ્યો કે તે એ તરબૂચને પોતાની પુત્રી સુલશરીનને માટે રાખતા છૂટે છે

જ્યારે પણ ઇસ્માઇલ એમિટના કુટુંબીઓને મળવા બચાહે ગામ જાય છે ત્યારે મીઠાઈ સાથે લઈ જાનારું ક્યારેય જાતો નથી આમ જુઓ તો એના માતાપિતા મરી ગયા છે, તો પણ તે મીઠાઈ લઈ જઈને પોતાના બાળકોને વહેંચે છે

બાળક ઇસ્માઇલ દ્વારા એમિટના ઘર સુધીનું લક્ષમણ પોણા માઈન્ટનું અતરતું માર્ગદર્શન કરાવી દેતું એ એ વતનો સંકેત છે કે બાળક માત્ર અનુમાન દ્વારા આ કાર્ય કરી ન શકે એમિટના ઘરને અને એના કુટુંબીઓને ઓળખી બતાવવા, નામ સહિત બોલાવવા, એની પ્રથમ પત્નીને આવે ગયો એવું પોતાના બાળકો માટે મીઠાઈ લઈ જતી, એ બાળકના કથન અનુસાર એક ૨૬૨૨મય વિષય ઉ તેમ જ આ બધી વાતો ઇસ્માઇલના પ્રથમ જન્મના કુટુંબીઓ તરફ એક વિદિષ્ટ ભાવનાપૂર્ણ સંબંધો હોવાના સંકેતો જોવા કરે છે

કરે, આવા મૃત્યુનો બધા દ્રોષ કરે તેના વિષે મારા જેવો દાદા શોક કરે તે કવર્ જ છે અને મોઢ ઉ"

—ગાંધીજી

તત્ત્વજ્ઞ, સંઘર્ષ વાતાવરણ, શુન સાથી શકે !

વસત નનુ ક્યારની જે ઘીતી ગઈ હતી પણ કનકલતાના મનને માડવેથી એની બાજુ ગઈ નહોતી વિજયની પાટ જોવામાં એણે ઘણા સમય ગાળ્યો, પણ એના દર્શન ક્યાંય થતાં નહોતાં વિજય સાથે એનું વેવિશાય થયું હતું ને લગ્નને પણ હવે ક્યાં ઝાઝી વાર હતી ? છતાં વિજયનું ચિત્ર કેમ કનકલાં ફિશર થતું નથી ? કનકલાં મનમાં શકા જન્મી કે વિજય સવિતાને ચાહે છે સવિતા બિચારી નમ્ર અને બાળક છોકરી પ્રેમના પગથિયાં ઉપર એણે કદી પણ મૂક્યાં નહોતાં- તો પછી વિજયને એ ચાલી શકે શી રીતે ? છતાં આ સુભલ ઈશ્વરી યોગિક રતાણ કનકલતાની આંખોમાં સમક્રી ગઈ જાય કે પોતાનું સર્વસ્વ કોઈ કુટુંબી જગુ હોય એમ તેને લાગ્યું એની આંખો ભીની થઈ

‘કનક, તું આજે કેમ આટલી વ્યગ્ર દેખાય છે ? આ અવાજ વિજયનો હતો એણે ફરી કહ્યું ‘આટલી ઉદાસીનતા જે તારા મોં પર ક્યારેય જોઈ નથી’

મારી ઉદાસીનતાનું કારણ તમે છો’ કનકે બોલવા માંડ્યું

‘હ’ હું કેવી રીતે ? તને કુખ થાય એવું હું ક્યારેય કયું બોલ્યો નથી સૂરજમુખી જોવા તારા અંજમાં આટલી ફિક્કાશ જે ક્યારેય બેઠા નથી’

‘જ્યાં ત્યાં કવિતા કરવી એ સારા કવિના લક્ષણ નથી કવિરાજી !’ કનક કંઈક કટાક્ષમાં બોલી ‘હું જોઉં છું કે સવિતા સાથે વાતો કરવામાં તમને જેટલો સમય મળે છે તેનાથી અધિકાર મારી પાસે જીભા રહેવાનો તમને વખત મળતો નથી હ, કેવું કંઈ મોલતાં નથી ? મને ખબર જ હતી કે તમારા તરફથી મને મારા પ્રશ્નો ક્યો જ ઉત્તર નહિ મળે.’

‘ના, એવું કયું નથી તને ખબર તો છે કે હું’ આજની રડીશરમાં પરદેશ જઈ છું. મારે કેટલી

બધી તૈયારી કરવાની છે તે તું ક્યાં નથી જણાવી ?’

‘પણ સવિતાને તો મળવા ગયા હતા ને ?’ કનક વ્યગ્રમાં બોલી ‘તમે પરદેશ જવાના છો એમ જણીને એ બિચારી તો ગુમગાઈ મરશે’

આ સાંભળી વિજયના અંતરને આઘાત પડ્યો એણે સત્ત્વ હકીકત ઝંકવા જતાં એ ગેઝેટ્ડ પણ થઈ ગયા આખરે મનને સ્વસ્થ કરી એ બોલ્યો ‘સાંભળીને તને કુખ વા લે કેનક, પણ ખરખર હું સવિતાને મળીને જ ચાલ્યો આવું છું તારી સાથે માત્ર વેવિશાય થયું છે એ સાચું, પણ સવિતાને હું વરોધી ચાલું છું એટલે એને છોડ નહિ આપી શકું સવિતા માત્ર સર્વસ્વ છે. એ માત્ર પાવનકારી તીર્થધામ છે’

વિજય બોલતો બધું થયું પણ એના શબ્દો કનકના કાનમાં ગૂંજી રહ્યાં પોતાને મળેલું સુખ સવિતા સાથે માટે કુટુંબી રહી જાયે પણ એને વિચારા આપ્યા યોગીવાર પછી એ બોલી ‘માણસનું મન કેવું ઘેલું છે ? એની નજર દૂર દૂરના તીર્થધામ પર પડે, પણ ખત્રી તીર્થધામ તો ઘર આંગણે જ પણ કોણ જણે કેમ આપણી આંખો દૂર જોવાને દેવાયેલી છે, તેથી નજીકનું કંઈ દેખાતું નથી’

વિજય ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો કનકે મારીમાંથી જ્યાં સવિતા રહેતી હતી તે મકાન તરફ જોયું. સવિતા પણ પોતાના ઘરની મારીમાંથી કનક સામે જોઈ રહી હતી ને કાંઈક ગાતી હતી

○

વિજય પરદેશથી પાછો આવી ગયો પણ એટલા વખતમાં અદ્ભુત પરિવર્તન થઈ ગયું હતું. વિજયના આગમનના સમાચાર દેવા તે સવિતાને ઘરે આવી

જૂઈના કૂચ કોઈએ કચડ્યા હોય તેમ આખા

આગણામાં પડ્યા હતા કોણ જણે સવિતાએ કેટલા હાર ગૂંથી ગૂંથીને તોડ્યા અને ફેંકી દીધાં ! આજ પૂરી ન વધ. તે ન આવ્યા એણે મનમાં પાપું હતું કે હવે બધું સાહસ ભેગું કરીને વેનકેન પ્રકારે એક માળા તો સ્વાગત કરતી વેળા તેમના ગળામાં પહેરાવી જ દઈશ—અને જ્યે તે નહિ બને તો તેમના ઓરડામાં મૂકી આવીશ પણ તે આવ્યા જ નહિ.

કનકે ઘરમાં પ્રવેશતા કહ્યું. “ક્યા છે બા ? એ કુલજાતેમ પાછા ફરે છે...સવિતા ક્યા છે ?”

“કોણ ? બેટા કનક ? નારા મોમાં ધી ને સાકર. તો યુ મારો વિજય આવી રહ્યો છે.”

“હા, પણ બા, ખાલી ધી—સાકરથી શું વાપ ? હું તો મીઠાઈ ખાઈશ મીઠાઈ !”

વૃદ્ધાએ ઘણા જ વધાવથી કનકના માથા પર હાથ ફેરવતાં કહ્યું. “કેમ નહિ બેટા ? આ ઘર તારું જ છે ને ! હું હવે કેટલા દિવસ જીવવાની છું ? જો કંઈ જો એ બધું તમારે જ ભોજવવાનું છે ને ! સવિતા રોજ તો આવે છે, પણ આજે કોને ખબર કેમ નથી ? બેટા, સવિતા ૧ બાકી સારી છોકરી છે હો !”

“હું આ રહી બા, તમે તે દિવસે કહ્યું હતું કે મારી રજાઈમાં ભરત બરી જાણે.” દૂરથી સવિતાનો અવાજ આવ્યો.

વૃદ્ધાની વાતોનો કંઈ પણ જવાબ વાળ્યા સિવાય કનક સવિતા જ્યાં સીવતી હતી ત્યાં ચાલી ગઈ. આ સમયે પણ કોણ જણે કેમ તેનાથી નિઃશ્વાસ નખાઈ ગયો.

કનકે સવિતાની નજીક આવી કહ્યું. “સવિતા, તું કેમ કાંઈ બોલતી નથી ? મૂંગી કેમ બેતી રહી છે ?” કહીને કનકે તેનું મુખ ઊંચું કર્યું ને કહ્યું : “અરે ! આ યુ ? તું તો બહુ જ ફિક્કી પડી ગઈ છે યુ તારી તબિયત સારી નથી ?”

“ના, મારી તબિયત તો સારી છે. હું દુઃખથી નથી પડી ને નથી ફિક્કી પડી પણ તમે આવ.” કહેતાં સવિતા અટકી ગઈ. તેની આંખમાં આંસુ ઊભરાયા.

“અરે, તારી આંખમાં આંસુ ?” વધાવથી તેનો હાથ પકડી કનક બોલી.

આ સાંભળતાં જ કનકના બોલામાં માથું મૂકી સવિતા રડી પડી

છણવાર મોન રહી કનકે તેનું માથું પપાનાં કહ્યું. “એક વાત તને પૂછવાનો વિચાર હું ઘણા સમયથી કરી રહી હતી. સાચે સાચુ કહે તો પૂછું ખોટું બોલીશ નહિ અને મનની વાત છુપાવશ નહિ.. અરે ગાંધી, મનની વાત છુપાવવાથી ઘણું જ કુ, ખ વાપ છે.”

સવિતાએ આશ્ચર્યથી કનક સામે જોઈને કહ્યું : “યુ પૂછતુ છે ? બહેન, મે તમારાથી કોઈ પણ વાત છુપાવી નથી.”

“હા, એ હું ક્યાં નથી જાણતી...ઘણા દિવસથી એક અનુમાન વાપ છે અને વિચારતા જણાવ છે કે તે કંઈય સાચુ હોય ! નિશ્ચય નથી કરી શકતી કે સાચુ છે કે નહિ ?”

“મને તમારી આ વાત નથી સમજતી જો કાંઈ કહેવું હોય તે સાફ સાફ શબ્દોમાં કેમ નથી કહેતા ?”

કહ્યું ? સાડુ ત્યારે કહ્યું છું સવિતા ! “બહેન !”

“ખોટું” ન બોલતી સાડુ, તું વિજયને યાદે છે ?” કહીને કનક ગભીર વધ. બેટી, જણે કે ફાંસીનો ઘુકમ સાંભળવા બેઠી હોય !

સવિતાના મુખ પર ખુશામી છવાઈ, પણ થોડા સમયમાં તે પહેલાં કરતાં વધુ પીગી પડી ગઈ તે બોલી. “કેવો પ્રેમ ? કોને પ્રેમ કરીત બહેન ? હું તો ફક્ત તમને પ્રેમ કરુ છું.” આટલું કહીને તેણે બે હાથ વડે મોઝું ટાંકી દીધું.

“હેતર નહિ. મને જોગ જોગ ન સમજાવ સવિતા, સાડુ, એક બીજી વાત કહીશ ?”

“યુ ?” “અહીંથી પરદેશ ગયા તે દિવસે મોડીવાર

માટે તે તારી પાસે આવ્યા હતા ?

‘હા’

‘તને તેણે શું કહ્યું ?’

‘કંઈ નહિ’

‘પાછી ખોટું બોલી ?’

‘મારો હાથ...બહેન હું તો કુચ્છ ઊભી, એ જ પહેલા પ્રસંગ હતો જ્યારે સાડુ બહેન, આ બધું તમે શું કામ પૂછો છો ?’

‘તમારા બહેના લગ્ન કરવા માટે’ હૃદય પર હાથ મૂકી કનકે કહ્યું

‘એવું ન કહો મોટીબેન એ તમારા પણ છે ને કે તમારા બહેની, સવા કરીને કંઈ ઓછી સુખી નથી થવાની’

‘એવી વાતો કમારથી છીંખી છે સવિતા ! તારાથી સેવા નહિ થઈ શકે હું જ તે કદી થકીય કહીને કનકે સવિતાના ગાલ પર હળવેકથી ટપલી મારી ઊભી થઈ ‘હું જ્યોત છું સવિતા ઘરની બપરવા કરવાની બાકી છે હવે ફક્ત એક જ દિવસ વચમાં છે’ કહીને કનકે ગડપથી ઘર તરફ ચાલી ગઈ એ સમયે તેને લાગતું હતું કે વરોધી પાસે થઈ ઉઠેલ છોકરો એકદમ કોઈએ ખેંચી દેરી દીધો છે

સવિતા અપરાધીની માફક ત્યાં બેસી રહી એનું મનોમન થન ખૂબ જ વધી ગયું હતું કનકના ચહેરા પરની વદનાની રચાઓ હજી પણ તેની આંખ આગળ રમી રહી હતી.

પોતાના પિતાની આજ્ઞાની અવગણના કરીને કનકે વિજય અને સવિતાના લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને આ કાર્યનો ભોજો તેણે પોતાને માટે લઈ લીધો ધીરે ધીરે બધાં આ કામમાં ઉત્સાહ દાખવવા લાગ્યા વિજયની માને આ વાત ગમી નહોતી પરંતુ કનકનો ત્યાગ અને વિજયના પ્રેમની હકીકત સાબળી તેઓ સમત થવા હતા પરંતુ કોણ જાણે કેમ વિજયનું હૃદય દબાઈ રહ્યું હતું જાણે એણે અજાણતાં કોઈની હત્યા કરી નાખી ન હોય !

આજે તેમની મધુરભગી હતી કનક સુદર પુખ્તોના બનાવેલા બે હાર લઈ આવી અને સીંધી

વરવધૂના ઓરડા તરફ ગઈ એ બંને જણાં ગુપચાપે થલગ પર બેઠાં હતાં કનકને જોઈને વિજય ઊભો થઈ ગયા કનકે ફૂલનો એક મોટો ઘાર વિજયના ગળામાં પહેરાવી કહ્યું ‘સદાય આદરથી એને તારા હૃદયમાં જ રાખજો.’

વિજયના હાથ ઝોળી ગેબે જ કનકના પગ ઉપર ઘડવા અને સાથે નચના હલકાઈ ગયા ઘાડાં અશુભિ કુઓ કનકના ચરણ પર પડ્યાં જૂનકાળ સભા રીને એનું મન રહી ઊઠ્યું

કનકનું હૃદય તો રહી રહ્યું હતું જ, પણ તેણે સાવધાનીથી કહ્યું ‘આ શું કરી રહ્યાં છો વિજય ? મારી ધીરજ પર આધાર ન કરો શું તમે માર માટે આટલું પણ નહિ કરી શકો ? જ્યોતો સવિતાનું મોટું કેટલું પડે ગયું છે’

‘પરંતુ તારો આ વિચાર તો મૃત્યુથી પણ અધિક ભય કરે કનક !’

ક્યા ?

વિવાહ ન કરીને આજન્મ કે વારી રહેવાનો વિચાર તું શું સમજતી નથી કે તારા પિતાજીને આનાથી કેટલું દુઃખ થશે ?

‘શું તમે મારા ઉપદ્રાસ કરી રહ્યાં છો વિજય ? જાતની વચનાઓ તો એકને જ હૃદયદાન કરે છે ને તમે પિતાજીની ચિંતા ન કરો એમને હું સમજતી હઈશ’

‘ઊભા રહો એટલા તો આશ્વિન દેતા જાઓ દેવી, કે જોથી હું તમને ભગિનીના રૂપમાં હૃદયમાં રાખી શકું !’

‘બલે, તમારી આ ઈચ્છામાં મળુની કૃપા ઉતર અને વિજય, તમારામાં જે એ સકલ્ય હશે તો પછી એ પવિત્ર ભવનને કેણે તોડે શકવાનું છે ?’

કહીને કનક રાત્રિના ગાઢ અધારને ચીરતી પાતળી તેજરખાની માફક અદરક થઈ સવિતા કનકની પ્રતિભાથી અજાઈ ગઈ એણે વિજયના આંખમાં જોયું એ અશુભુ આંખમાં પોતા માટે છવેછવ પ્રેમ નીવરતો જેવા સવિતાના હાથેલા ટેશમાં યડ્યો ઘડવા ‘હું શું જાણું વધારે માર મુજબ શું દીકું ?’

તમારે મમ્ મમ્થી કામ છે કે ટપટપથી ! આ કહેવત તમે જરૂર સાંભળી હશે. મેં કવિતાઓ લખી છે, છપાવી છે, સભાગાથી જ તમે એ સાંભળીને, વાંચીને મોઢેને કોઈ પ્રકારનો આનંદ મેળવ્યો હો. હવે તમને એ નિશાસના વર્ણ છે ને કે હું કવિતા કેવી રીતે લખું છું ? ક્યારે લખું છું ? ક્યાં લખું છું ? શું કામ લખું છું વગેરે પણ તમે મેં હમણાં જ કહી એ કહેવત નથી સાંભળી ? તો ભલે પરંતુ કવિતાની વાત જુદી છે. આ બધા જ સવાલના જવાબ જો હું આપું તો કવિતાના રસમાં જરૂર ફેર પડશે. આ નિશાસના આધારે જ કાવ્ય પિપાસુઓને મેં ભાગમાં વહેવી શકાય. એક તો એ કે જે કાવ્યની મળતા આનંદથી જ જાનુજી થઈ જાય છે અને પછી આભળ મોઢે પૂછતો નથી બીજા એ કે જે કાવ્યના વિવેચનમાં આવી નિશાસના પણ રાખે છે એમની ભૂદિ પણ હાવ્યની સાથે જ કામ કરવી હોય. આ જ વસ્તુ વિકાસ પામીને વિવેચકને જન્મ આપે છે. માત્ર આનંદ જુટનારાની સહવા વધુ હોય છે અને વિવેચકો ઘોઘા જ હોય છે એ તો જાણીતું છે. પરંતુ વિવેચન પણ અસ્વાભાવિક વસ્તુ નથી. મમ્ મમ્ ટપટાટ ટપ ટપ ગણનારા પણ પડ્યા છે.

કાવ્ય રચના કેવી રીતે થાય છે એ કોણે વહેતું નથી સાથે સાચી કાવ્યરચનામાં કવિનું પરિપૂર્ણ અંકિત ર છૂપાવેલું હોય છે. ને એ જ સર્જનાત્મક પ્રક્રિયા છે. સર્જન કેવી રીતે થાય છે એ જાણવું એનું નામ વિશ્લેષણાત્મક પ્રક્રિયા અને એક સવમાન્ય વાદ છે કે સર્જનની પહે વિશ્લેષણ અને વિશ્લેષણની પહે સર્જન થઈ શકતું નથી. રચના પ્રક્રિયા જાણવાની નિશાસને પૂરેપૂરી સતોષવા માટે સર્જક પોતે પણ સમર્થ છે કે કેમ એ મને તો યાદ છે. રચનાના વિશ્લેષણથી માત્ર સ્પષ્ટતાનું અનુમાન કરી શકાય એનું જ્ઞાન ન થાય એવું કે રચના પ્રક્રિયાનું સ્વભાવ કદી પૂરપૂરું ખુલ્લું પાડી શકાતું નથી અને ખુલ્લું નથી પાડી શકાતું એમાં જ મર્યાદા કૃતિઓનું સોદા અમાપિત રતું છે.

હું માંડે છું રચનાઓ પર વિચાર કરું છું તો મને લાગે છે કે એ મારા અનુભવે માંડે જન્મી છે એ અનુભવોને મેં એક નિવસ અંગ્રામ, અદ્

ભુત, એક માત્ર મારા જ માનેલા હવે લાગે છે કે એમાં એવું કોઈજ નવીન નહોતું. પરંતુ મેં કાવ્ય વર્ણવેલો પરિઘ ઘણો મોટો રાખ્યો છે. એમાં મેં કલ્પનાને પણ સ્થાન આપ્યું છે. કેટલીક કલ્પનાઓ અનુભવોથી ઘણું વધુ છબત લાગે એવી થા માટે હોય છે એ જતાવવાનું કાર્ય તો મનોબોધાનિકનું છે. હું તો એનું જ કંઈ કે હા આમ થાય છે. અનુભવોની માફક જ કલ્પનાની પ્રતિક્રિયા પણ અસંભવ હોય છે, ને અલિન-અકિત થઈ જતાં જ જાણે એક જાતની રાહત અનુભવાય છે, સુખ લાગે છે, નિરાત થઈ જાય છે.

મારી અનુભૂતિ જ્યાર પહેલીવાર શરૂમાં સાકાર બની ત્યાર મને વિચાર આવ્યો કે શું હું કવિ છું ? જો કવિ છું તો મારે શરૂના માધ્યમ દ્વારા મારી જાતને જ વ્યક્ત કરવી જોઈએ ને એ માટે મારે શરૂ પર પૂરપૂરી અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. સાહિત્યના સ્વાધ્યાયથી, કાવ્યોના વાચનથી કાવ્યના માર્ગ સમજવાના પ્રયત્નથી શરૂ પડે અધિકાર મળી શકે. ઈ અંગ્રેજી, શોડુ, વર્ડ્સ, શોડુ, ઇન્ડી જાણું છું શોડુક બગાળી પણ જાણું છું અને એ માધ્યમ દ્વારા મેં લખ્યું એવા સાહિત્ય, કાવ્યનો અભ્યાસ પણ કર્યો છે. હજી પણ સમય મળતાં હું અભ્યાસ કરું જ છું. બિના કવિઓને હું સલાહ આપું છું કે તો પાના વાંચી પછી એક બીટી લખો. મેં પણ ખૂબ વાંચ્યું છે. જાણું છે.

અનુભવોમાં હુમ્મો, અભિ પ્રક્રિયાના માધ્યમ પર અધિકાર મેળવીને, મેં મારી જાતને પ્રેરમાના આધારે છોડી દીધી છે. હું પ્રેરમાના અસ્તિત્વમાં માનું છું. કોઈ મનોવિશ્લેષણમાં, કોઈ પરિશિષ્ટિમાં, કોઈ ભનાવથી કોઈ દરજ્જા, કોઈ વિચારથી સર્જનને સર્જન કરવા માટે વિવેચનનારી દે એવી કોઈક હવેલ થી જાય છે એને અંગ્રેજીમાં તો Urged કહે છે. મુજબનીમાં શું કહીયું ? પ્રેરમા મને અને અદરથી જ ને લખવાની ખુન બિલે ૧૧ મારો અનુભવ છે કે રચના નુદરે થાય કોઈ કોઈવાર કવિને અતરની પ્રેરમા વિના ને બહારની ખુન વિના જ લખવું પડે છે. શરૂ પર અધિકાર લેવાને બીટી શરૂ રચના તો થાય, પણ સર્વમિષ્ટ રચનામાં ને

આવે છે એ પ્રપત્તિ નહિ, પ્રેરણાથી જ આવે છે એ કાંઈ ઉત્પન્ન કરવામાં નથી આવતું એ તો રસ્ય સ્ફુરિત છે, આધ્યાત્મ મળે છે એને અપ્રેરણામાં આપણે revealed કહીએ છીએ જાણે કાંઈ દિવ્ય દર્શિ ન મળી હોય !

કોઈપણ કવિને માટે એ જીવન અને સાહિત્યના સ્વાધ્યાયથી પરિપક્વ થઈને પ્રેરણાની પ્રતીક્ષા કરે અને પોતાની મનની પૂન મુજબ લખવા સ્વતંત્ર હોય એ જ આદર્શ પરિસ્થિતિ છે અને દુર્ભાગ્યે એવી પરિસ્થિતિ સદાય મળી નથી હું સોએ સો ટકા કવિ ન રહી શકે. મારે મારા પોતાના અને મારી પર આધાર રાખવાવાળાઓ માટે જીવન માટે કાલમ એવું કંઈને કંઈ કામ કરવું પડ્યું છે જેમાં સર્જનની પૂરી સ્વતંત્રતા ન હોય અને વર્ગમાં ભણાવતાં ભણાવતાં, કચેરીમાં કામ કરતાં કરતાં દુકાનમાં ધરાકને સમજાવતાં સમજાવતાં, સરકારી કચેરીમાં ફાઈલોના કચલાં વચ્ચે પ્રેરણા થઈ છે ને દરક વખતે મેં એને કોઈ યોગ્ય વખતે ઉપયોગ કરવા માટે ટપકાવી પણ લીધી છે કેટલીક પ્રેરણા ગળનગાથી પળીએ જેવી હતી, એ મારા મજાજના દ્વારા ઉઘાડી નીકળી ગઈ, પાછી ફેરફાર દિવસ આવી જ નહિ ત્રાષ કોઈ વાર પ્રેરણા અને છાત્ર-પૂન-સાથે પણ આભાં છે મેં એ પણ જનુભવ કર્યો છે કે રચના કરવા માટે સગવડ મળે એની રાહ જોતાં જોતાં પ્રેરણા ચાલી નથી ગઈ પણ અદરને અદર રહી વધુ પરિપક્વ થઈ છે પ્રેરણા આવે એ જ ફાણે રચના કરે તો જ ઉત્તમ રચના થાય એવું પણ નથી હા, એમ થતાં મનને કદાચ વધુ સત્યા મગ્નતા હશે ને એમ ન થતાં કદાચ અથ તોય લાગે પણ મનના એ સત્યા અસત્યાને રચના સારી કે ખોટી થાય એની સાથે જાળ પોય એવું કુ આનંદો નથી

રચના કરતી વખતે ભાગની-વિભાગની અભિવ્યક્તિ જ માત્ર મુખ્ય હેતુ હોય છે અભિવ્યક્તિના નવા પ્રયોગો ખાતર કાંઈક લખવું અને તો અસ્થા અભિવ્યક્તિ લાગે છે જીવનમાં જો કોઈ પ્રાયોગિક અવસ્થા હોય તો રચનામાં- અભિવ્યક્તિમાં-પ્રયોગ આવે એ બરાબર છે કાંઈ રચના માટે હું ક્યો છદ્, કેવી રીતે કેવા રૂપકોના ઉપયોગ કરું એ હું પહેલેથી વિચારતો નથી એ તો હું અભિવ્યક્તિના માટે વ્યક્ત થતાં અનુભવોની ઓરણ પર જ છોડી દઉં છું એક દાખવે આપું મેં લગભગ ૧૯૩૦

થી લખતું શરૂ કર્યું અને વર્ષો સુધી છ દોમાં જ લખ્યું ગયો ૧૯૪૭માં દેશના ભાગલાના બનાવોએ મારા મનને જે ધક્કો પહોંચાડ્યો, એથી બધા છ દોના મધ્ય નૃતી ગયાં અને પ્રવાહ મુકત છ દોમાં જ વહેવા માંડ્યો હું જાણ છું કે લખાવના એ બનાવોને મેં છ દોમય કાવ્યમાં ઉતાર્યા હોત તો આટલી સરસ રચના ન થાત

દૂકમાં મારી રચનાની પ્રક્રિયા ભ્યાં સુધી હું મને પોતાને સમજી શકું છું નાં સુધીની જ છે એ કાંઈ રૂઢિ નથી કાંઈ વ્યક્તિ કોઈના કદા પ્રમાણે જે પ્રક્રિયાનું અનુસરણ કરીને લેખક કે કવિ બનવા માગે તો જરૂર મુરકેલ જ પડવાનું ખરેખર તો આપણી પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે આપણે આપણી પ્રક્રિયા બનાવવી જોઈએ મગજની સધારણ પ્રક્રિયાઓ પણ ખૂબ સ્વસ્થમય છે મનોવિજ્ઞાનિકો હજી એના કક્કો પણ માંડ જાણી શક્યા છે અને જેમાં માત્ર આપણું જ મન નહિ પણ જનતાનું માનસ, યુગનું માનસ, ધરધરાનું માનસ એક સાથે કામ કરે છે એવી સર્જનની પ્રક્રિયાનું તો પછી કહેવું જ શું ! આ બધાંને એક સાથે ચેલવીને, એક હેય બતાવીને, એક પરિપૂર્ણ કૃતિમાં કેવી રીતે બિતરવું ? બહુ મુરકેલ-વિકટ સમસ્યા છે ને આપણને નવાઈ ન લાગતી જોઈએ કે એક-મલાન કવિએ આ બધું સહેલાઈથી હસ્તગત કરી લીધેલું એની પ્રેરણા સહેલાં સફરજનની ફુગ પ માંથી આવતી હતી એ એના ટમલના ખાના સહેલાં સફરજનથી ભરેલાં જ સખતો અને એ ખાના બિંદા હતાં જ એની બધી સર્જનશક્તિ સખત અને સક્રિય બની જતી આમ કોઈને કોઈ જાતની પ્રેરણાથી જ કાવ્ય રચના થઈ શકે છે, માત્ર થાડો કે છદો સાથ પ્રપત્તિ કરવાથી નહિ કાંઈ કવિએ જ કહ્યું છે ને કે Poetry is nothing but the spontaneous overflow of the feelings of the hearts અતરની લાગણીઓનો આપમેળે બિભરો આવે એમાંથી જ સાચી કવિતા આકાર લે છે ને એ કવિતા જ ચિરજીવ બને છે પ્રેમની માફક જ પ્રેરણા પણ રસ્ય સ્ફુરિત છે પ્રપત્તિથી પ્રેરણા પધારતી નથી ઉલટું કદાચ પાછા પગલાં પાડે ! તો મેં રચના પ્રક્રિયા વખતે કવિની આ મીઠ સજ્જ કેવી હોય છે તે વિશેની મારી માન્યતા આપને કહી ! આપ

॥ માનો છો ?

ગાંધીજીનો પૌત્ર ચંચળ રસિક, ભક્ત બન્યો

છબનલાલ ન. જોષી

મહાત્મા ગાંધીજીના મોટા પુત્ર હરિલાલ ગાંધીના પત્ની વહેલાં ગુજરી જવાથી તેમના બાળકોની સલાખ પૂતળ કચ્છરબાને રાખવી પડતી હતી અને કચ્છરબાના બોળામાં જ મનુષ્યદેન, કીર્તિ તથા રસિક ઉછર્યા અને મોટા થયાં એમ કહી શકાય.

હરિલાલબાઈનો સૌથી નાનો દીકરો રસિક, જ્યારે આશ્રમમાં રહેતો હતો ત્યારે તેને રમતિયાળ ને તોફાની છોકરા તરીકે, હું ઓળખતો હતો. આશ્રમની પ્રાર્થનામાં નાના છોકરાઓ સામેમળી ધૂળ ઉડાડવામાં તેનો નંબર પહેલો હતો. નિશાળમાં વર્ગોના છોકરાઓને પણ દીક દીક તે પળવડે હતો, પણ રવાત જવા વાતાવરણમાં ઉછરવાથી ધીમે ધીમે સ્વછંદને રસ્તે ન જતાં રસિક સંવનને પંથે પડ્યો અને પછી તો જોત-જોતામાં એટલો વધેા શિસ્તગ્રમ્ય જીવન ગાળવા લાગ્યો કે તે શાસ્ત્રિય સપ્તાહમાં એપ્રિલથી ૬ થી ૧૩ તારીખ અખંડ રેડિયો ચલાવવા તૈયાર થયો અને એક જ દીવસે તો વીસેક ક્લાક સુધી લગાતર પિંજણ, અને કોંતજીનું કામ તેણે કર્યું હતું.

રામાયણના દુહાએ, ગોમાઈ અને ભજનાવડીના ભજનો પણ તેમણે મોટે દીક દીક કરી લીધા હતા. આવી કુશળતા તેણે પ્રાપ્ત કરેલી હોવાથી રસિકના કાકા દેવદાસભાઈ ત્યારે દિલ્હીમાં ગાંધીવામીલીલામાં હકીમ અજમલખાન અને ડૉ. અનસારીએ મળીને જે શાસ્ત્રિય વિદ્યાપીઠ શરૂ કરી હતી એમાં પિંજણ શિખક તરીકે હતા ત્યારે તેમની મદદમાં ભાઈ રસિક ગયો હતો અને દુર્ભાગ્યે ત્યાં ટાઈફોઇડમાં સપડાઈ જતાં ગુજરી ગયો. ત્યારે જે રસિક વિષે ગાંધીજીએ નવ-જીવનમાં જે નોંધ લખી હતી તે પરથી નાના બાળકો પણ ધારે તો કેવા છાની બની શકે છે તે નમજ થકાય છે. આવી રમતિયાળ રસિક છાની બની શકે એનું માનવામાં આવતું નહોતું પણ સત્સંજ અને સાતું વાતાવરણ જીવનમાં કેવા પરિવર્તન લાવી શકે છે તેનું સાદાન દર્શાવે રસિકના જીવન પરથી આપણને મળે છે.

“રસિકની ઉંમર ૧૭ વર્ષની હતી. બચપણથી

તે મારા કબજમાં આવ્યો હતો. જેમ બીજા બાળકોને તેમ રસિકને ધર્મમય દેશસેવાની તાલીમ અપાતી હતી. રસિક ચંચળ, તોફાની અને તેજસ્વી બાળક હતો. તેના શરીરનો બાધા સત્ત્વ હતો. તે સાહસિક હતો. જેમજમવાળા કામો કરવામાં હમેશા તે પહેલ કરતો. ઉલ્લા એક વર્ષમાં તેનું તોફાન સમીને શક્તિનું રૂપ લઈ રહ્યું હતું. તે ગીતાનો અભ્યાસી હતો કાંતવા-પિંજવામાં તે કુશળ હતો. એક બે સપ્તમે તેણે લાગવ-ગાટ ચોવીસ કલાક પિંજવાનું પણ લીધું હતું તે તેમાં તે પાર ઉતર્યો હતો.

“મારે સૌથી નાનો દીકરો દેવદાસ ગાંધીવામી-લીલામાં સેવા કરી રહ્યો છે. ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓને તે કાંતવાનું ને હિન્દીનું શિક્ષણ આપે છે. તેણે રસિકની અને એકબીજા પોત નવીનની માગણી સુધારી કામ ને પિંજણને અંગે ચારેક માસ ઉપર કરી. બન્ને દિલ્હી ગયા ને સુદર સેવા કરી રહ્યા હતા. રસિક તેના પહેલા બારડોલીમાં તેની તીવ્ર ઈચ્છાથી સેવા કરવા ગયો હતો ત્યાં જ્યાં ના લોકોપ્રિય તો થાય જ. આવા ઉચ્ચતા સેવકને કુદરત ઉપાધી ગઈ એ સ્વાર્થનું હું ખ મને થયું ખરું પણ મનમાં વિચાર્યું કે, કુદરત હમેશા ન્યાય તોળે છે તેથી દયાળુ છે એટલે રસિકની યાસેથી વધારે કામ લેશે, આ અચલિત કાલાથી હું જાન લેશે.

દિલ્હી જઈ ને તો રસિક ભક્ત બન્યો. મહા-સત્યાગ્રહો પાછો હું દિલ્હી તરફ રસ્તે વળ્યો હતો. ત્યાં રસિકે મને ખજાર આપી હતી કે તેને ૧૮મી વર્ષ બેઠું હતું. તે વખતે બધા જાગૃકોની દેખ તેણે પણ કોઈક વ્રત લીધાં તેના ત્રણ વ્રત હતા એકી વખતે માત્ર ત્રણ વાની ખાવી. ગોચીય કલાકમાં ત્રણ ટક જ ખાતું ને બે વર્ષમાં સમયસૂચને અગાત્ર અવ” સુદા કરી લેશે. તેના ચંચળ સ્વભાવને ખાનમાં રાખીને મેં તેને સેવકો પણ તેણે કર્યું, “ધરે મને આવા વ્રત કરીને લાગે તેનું નથી રહ્યું સમાયણ મને પ્રિય છે.”

અનુ ૨૮૩

[૧] બહુરૂપી ગાંધી

લેખિકા : અનુ બંદોપાધ્યાય અનુ. જીતેન્દ્ર દેસાઈ
નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
પાનાં ૨૪૨ સાહચાર રૂપિયા

બંગાળી લેખિકાએ તેંદુરકરના 'મહાત્મા' માંથી પ્રસંગો ચૂંટી કાઢીને રજૂ કર્યા છે, અને તેના આમુખ શ્રી નરેન્દ્રજીએ લખ્યો છે, તથા પુસ્તક બાળકોને નજર સમક્ષ રાખી લખાયું છે તે વાત મહત્વની છે. ગાંધીજી યુ' યુ' હતા તેના ૨૭ પાસાંઓ જેવાં કે દરજી, વાળંદ, ભગી ધોયી, નોકર છાત્રાદિ દંડાન્તો અને હાલકપણી પ્રસંગો આવેખીને બતાવવામાં આવ્યું છે. ગમે તે પ્રકરણ ગમે ત્યાંથી વાંચી શકાય છે. બાળકો માટે અમૂલ્ય પુસ્તક છે અને તે સિવાય બન્યે સૌ કોઈ માટે પ્રેરણાસ્રોત જેવું છે.

[૨] શ્રી કિશોરલાલ અશરૂવાળા

(એક અધ્યયન)

લેખિકા : કેતકી બલસારી
નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
પાનાં ૭૮૫ આઠ રૂપિયા

કોઈ વિશિષ્ટક્ષેત્રની નિષ્ઠાવાન વ્યક્તિઓના રેખાંકિત કે જીવનચરિત્રો આપવાની ઘેલી હજુ આજે ત્યાં વિકસી આવે છે. વળી જનસામાન્યને તેા એમાં નહીં જેવો રસ હોય છે. કિશોરલાલભાઈની શક્તિની પિછાન માત્ર ગાંધીજી જ આપી શક્યા ત્યારે ભારત-વાસીઓને તેમનું મૂલ્ય સમજાયું. આ એક વ્યક્તિમાં અનેકવિધ પ્રતિભાનો સમન્વય હતો. જીવન ચરિત્રકાર, કેળવણીકાર, સર્જક, અનુવાદક, ગાંધીવાદી રિવલ્યુશનિસ્ટાશ્રી એમ અનેક રીતે તેમની મૂલવણી કેતકીબહેને કરી છે અને અવાગ પરિશ્રમથી એની કરેલી સામગ્રી અને માહિતી પુરતકરૂં સુપ્રાપ્ય કરી આપી છે. કિશોરલાલભાઈ મહારૂવાળાનું જીવન તપસુ કરવું જેઈએ

એવી ભાવના આ અધ્યયનમાં વાંચીને જાગે છે. આજે આપણા કેળવણીકારો વચ્ચે એકાદ કિશોરલાલભાઈ હોય તેા કેવું સાડું એવો અફસોસ પણ મુખમાંથી સરી પડે છે કેલેખેના અભ્યાસક્રમમાં આવા પુરતકને ખુશીથી સમાવી શકાય.

(૩) "ગુજરાતના શિરછત્ર સરદાર"

સંપાદક : શ્રી મુકુલભાઈ કલાધી
નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
પાનાં ૧૨૨ : એક રૂપિયા

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનું ટૂંકું જીવનચરિત્ર આપવાનો શ્રી મુકુલભાઈનો પ્રયાસ ૭૮ પ્રસંગો દ્વારા સફળ થયો છે તેમ આ પુસ્તકા વાંચીને અવશ્ય કહી શકાય. સરદારશ્રીનું લાંબું જીવનચરિત્ર પ્રાપ્ય છે જ. જે ગુણ અને નીરડતાને કારણે તથા વ્યવહારુ ભાવના વક્તા તરીકે સરદાર અમર બન્યા તેનું દર્શન અહીં સરવક રીતે વાચકને કરાવ્યું છે ભાષા પ્રવાહી અને વિવરને અનુરૂપ રહી છે. ઉપયોગી અને જરૂરી પ્રકાશન.

(૪) ગાંધી ગોરવ

શ્રી જોગેશ્વર : નવજીવન પ્રકાશન
મંદિર, અમદાવાદ પાનાં ૭૪૦ ૪૬૫ ૧૦ રૂપિયા

ગાંધીજી વિશે ખૂંડ ગદ્યમાં જ લખાય-પદ્યમાં કેવ નહિ ! તેનો ઉત્તર રૂપે શ્રી જોગેશ્વરે આ ગાંધીગાથા ભાવવાહી અને અર્થપૂર્ણ બનાવી છે. ગાંધીજી પ્રત્યે ભક્તિ ન હોય તેને માટે આવેા પ્રયાસ જ અશક્ય ગણાય. ભાષા ક્યારે પણ આવડી દીર્ઘ કૃતિમાં કિલબટ બનતી નથી અને સહજ રીતે આસ્વાદ્ય માણી શકાય તેવી કાવ્ય રચના સહજ ઉપલબ્ધ બની છે. ગાંધીજીના જીવનમાંથી ખાસ ચૂટી કાઢેલા પ્રસંગોને અહીં ઉપ-સાધ્યા છે. શ્રી મોરારજીભાઈએ આમુખમાં જોગ્યે કહ્યું છે "તેમનું ઘણું સરળ અને પ્રસાદમુક્ત છે,

કવિતાનું સકલ સંગઠિત છે અને ભાષા સારી અને નિરાડભરી છતાં અભિવ્યક્તિપૂર્ણ છે” કાકા કાલે લકર મેં ॥ ‘યોગેશ્વરજી પોતેપુસ્તક લેઈ, ગાંધીજીની જીવનસાધના સમજતાં તેમને મુશ્કેલી પડી નથી અને તેમી આ કાવ્ય કેવળ આરવાદ નથી પણ બોધક અને પ્રેરક થયું છે”

[૫] મહાત્મા ગાંધી શતાબ્દી અથ

સ પાઠક સર્વપંથી સધાકૃષ્ણ અનુ નગીનદાસ પારેખ અને રણવત મુકલ નવજીવન પ્રકાશન મ દિર અમદાવાદ પાનાં ૩૧૦ મૂલ્ય રૂ. ૧૨-૫૦

“Mahatma Gandhi-100 years”

નામનો ગ્રંથ ગાંધી શતાબ્દી નિમિત્તે ડૉ. રાધાકૃષ્ણન, આર. આર દિવાકર તથા ડૉ. રવાબીનાથને સ પાઠન કર્યો છે અને તેમાં વિશ્વની નામાંકિત વ્યક્તિઓએ ગાંધીજીનું જે રીતે મૂલ્યાંકન કર્યું છે તે તેમના શબ્દોમાં આપવામાં આવ્યું છે પરિણામે જગતના દરેક ભાષા/ધર્મી તેમને જે રીતે મૂલ્યવાન આવ્યા છે તેના સર્વમાર્ગી સાર એમ સાથે એક પુસ્તકમાં મળી રહે છે ગાંધીજી આપણા દેશમાં જન્મ્યા અને વિશ્વ વિખ્યાત બન્યા તેથી ભારતના લોકો જે અજાણિ આપે તેમાં પક્ષપાતની માત્રા હોય તેમ માની લઈએ પણ આ ગ્રંથમાં વિશ્વની તમામ વ્યક્તિઓ (હિરેલ એલેક્ઝાન્ડર, લેરા ટ્રિટન, હેબેસિલામી, લોર્ડ કેમ્બ્રી, હર્ષા, લુઈ ફિશર, મિખેલ યોનોપોલ હેલ્ડ વિન્સન, કુર્ જોર્જ મેસિંગ) લોર્ડ જ નામે આપીએ તો તેમને જે રીતે જુએ છે અને તેમના કાર્યની પ્રશંસા કરે છે અને મૂલ્યાંકન કરે છે ત્યારે એમ લાગે છે કે ગાંધીજી સમગ્ર વિશ્વના હતા માત્ર આપણે અધિકાર તેમના ઉપર હોઈ શકે નહિ. ગુજરાતી અનુવાદ બે પ્રખર વિદ્વાનોએ કર્યો છે, અને તેથી અંગ્રેજીની પ્રવાહીતાને કારણે આવડી નથી, ભલે મિષ્ટ અને મધુર ભાષા પ્રયોગ થયો છે વિશ્વવિખ્યાત તરીકે ગાંધીજીને સમજવા માટે આ ગ્રંથ હોવા ઉપયોગી છે નવજીવને ગાંધીજી વિષેના દરેક પ્રશ્નનમાં નવીનતા રાખી છે છતાં, કનક, દાઉડ અને જે અપનાં જે બ પુસ્તકોનું અવલોકન અમે થયું છે તે બધાં જ

એકએકથી જુદા તરી આવે છે અને વિવિધતામાં એક સતતા આણે છે.

(૬) ગાંધી-જેવા જોયા જાણ્યા વિનોબાજી

સંપાદક શ્રી કાન્તિ શાહ
૧૧ પ્રકાશન, હરરતપાગા, વડોદરા
પાનાં ૨૮૦ અડી રૂપિયા

વિનોબાજી જેવા સમર્થ ચિંતક-નિરીક્ષકને જોડા આજે ભારતમાં મળવો મુશ્કેલ છે તેમની વાણી હૃદયમાંથી-નાભિમાંથી નીકળે છે અને તેનો રસુકાર અદ્ભુત હોય છે-અપૂર્વ હોય છે તેમણે જે વાંચ્યુ-વિચાર્યુ હોય છે તેના ઉદાહરણ સહિત શાસ્ત્રીય રીતે રજૂ કરવાની હૃદય ભ્રમ શીથી તેમની પાસે હોવાને કારણે વિનોબાજી પચાસા ભારતને ગામડે ગામડે દરેક પ્રકારના, ધર્મના, જાતિના લોકો સમક્ષ પોતાની વાત રજૂ કરી શકે છે અને લોકોને જોડે લેતા રહે છે નાંધીજીના તેઓ અત્યંત ભક્ત હોવાને કારણે, તેમજ તેમનું અધૂરું કાર્ય પૂરું કરવા પોતાનું જીવન ધરીત કરતા હોવાથી વિનોબાજી દૃષ્ટિએ ગાંધીજીને જેવા સમજવા એ એક વિરલ અનુભૂતિ છે અને શ્રેણીમાં રજૂ કરવા શ્રી કાન્તિ શાહે સ પાઠક તરીકે આત્મીય દૃષ્ટિ બતાવી છે રવાબી આનંદકર છે તેમ “આ સંકલનમાં વિનોબાજીનું ગાંધીદર્શન જે સંપૂર્ણતાએ વણાયું છે તે જોઈને હરોઈ અભ્યાસી હેરાત પામે તેમ છે”

[૭] ‘શાન્ત્યશાસ્ત્ર વિચાર’

શ્રી પુરુષોત્તમ ગણેશ માવનકર
સંપાદક પ્રકાશન, અમદાવાદ
પાનાં ૧૫૫, સાદા ત્રણ રૂપિયા

શ્રી માવનકર શાન્ત્યશાસ્ત્રના પ્રખર અભ્યાસી, ચિંતક અને લેખક છે હેરાલ્ડ લાન્કા ઈન્ટિગ્રેટ, અમદાવાદના તેઓ સદા છે. પરંતુ આ વર્તમાન રાષ્ટ્રીય વલણ તત્વ તેમની નજરમાં નોંધાઈ રહે છે અને તેમની અડુરદૃષ્ટિ વિશ્વના બનાવોના વ્યાપને સમાવી લે છે કેવળસીમાર અને ચિન્તક તરીકે અમદાવાદ તેમની શક્તિથી અજાણ્ય નથી બની તેઓ એક

એવા વિષયને છેડે છે જેના ઉપર બહુ જ ઓછું લખાય છે. રાજ્યચાચના પાયાના સિદ્ધાંતોની તાલિયક ચર્ચા, દેશ અને સમાજના સંદર્ભમાં કરીને તેમણે એક મોટી ઉણપ દૂર કરવા યથાસ્થી પ્રયત્ન કર્યો છે. આપણે ત્યાં શોકશાહીના મૂળ જેમ જેમ ભીંડા ભીતરાં જાય છે અને એક પછી એક ચૂંટણીઓ ચોજતી જાય છે તેમ તેમ જનસામાન્યનો રાજ્યશાસ્ત્ર વિષયક જાણકારી આવા પુસ્તકોની મંત્રિ જિભી કરશે એમાં શંકા નથી. કોલેજોમાં પણ આપણા યુવાનોને આ પુસ્તક વિના થાકવાનું નથી. બાવીસ પ્રકરણમાં તેમણે ચિંત્ય સામગ્રીનો એટલો સ્વભાવ આપ્યો છે કે પ્રિન્ટિંગ ઉપશવસભા, પરમાણુ શસ્ત્રોનો નિષેધ, રાષ્ટ્રકુટુંબ, આફ્રિકા ખંડમાં ચીનનો યગપેસારો, આધુનિક ભારત, સંઘર્ષભરિત સમિતિ એમ ભાતીજય વિષયોની છણાવટ સિદ્ધહરત શીલીમાં કરી છે. આ એક ઘણું ઉપયોગી પ્રકાશન સાબીત થશે.

[૮] તુલિત

બેબક શ્રી પિનાકિન દવે : પ્રકાશક-ગૂર્જર જાંઘરલ

કાપાલિય અમદાવાદ, પાનાં ૧૯૪, ચાર રૂપિયા

શ્રી પિનાકિન દવેનો પ્રથમ નવલિકા સંગ્રહ તેમની પ્રથમ નવલકથા જેટલો તેજસ્વી અને ચિત્તપર નીવડતો નથી. જો કે આધુનિક શીલીની નવલિકાના સર્જનમાં તેઓ મેદાન મારી જાય છે વિષયની પસંદગી અને નિરૂપણ શીલી તથા શબ્દ પ્રયોગમાં શ્રી પિનાકિનને કોઈ ગુરુની જરૂર નથી, કોઈની કંઠી બાંધવાની પશુ જરૂર નથી. “કેથોલિક” જેવી એકજ વાર્તાની અનુભૂતિ પાસકને બસ થઈ થયે. અહીં કેટલાક આકારો, અને નવલિકાની ફરતી કિનાર જેઈ શકાય છે ભર્યા નાજિયેર જેવી આ વાર્તાઓ છે. શ્રીજીને ફાડવાથી અંદરથી પાણી અને ટોપડું નીકળે એ સી કોઈ જાણે છે એટલે એવો પ્રયત્ન અહીં અપ્રયત્ન છે શ્રી પિનાકિનની નિરીક્ષણ શક્તિ નીવ્ર હોવાને કારણે વાસ્તવિકતાનો ઓપ ચકાવવામાં બહુ સફળ નીવડ્યા છે ‘કિશ્મતનો દિવસ’, ‘અકસ્માત’, ‘માણસ’, ફૂતરાં ને ચૂંટણી જેવા બેચણ ઉદાહરણ બસ થયે. નવલિકા દાંચો જાહેર છે ત્યારે ‘નૂરિ’નો અભિયોગ આવકાર છે.

always
be beautifully
dressed in
thackersey's
everfresh

Dreamy outfit to relax in, made from 'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton) fabric that refuses to crease or crumple ... In a gay tantalising screen print ... with handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked

TEBILIZED for fasted crease-resistance

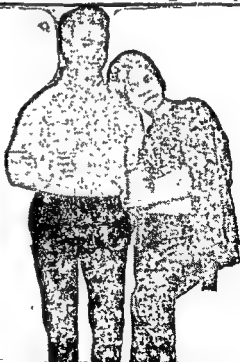
and a wide range of Shirtings, Surtings, Screen Prints, Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE HINDOOSTAN NYN & WYN MILLS, LTD.

THE INDIAN WFB. CO. LTD.

14, Apollo Street, Bombay 1.

thackersey group Makers of Fine Cottons!

મુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

શ્રી. મલ્લિકજી કૃત
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ....	૧ ૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન ..	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦ ૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

લૈખ્યાલજ્ઞ

સાંસ્કૃતિક સમન્વય અંખતું માસિક-ઓક્ટોબર : ૧૯

આપને માત્ર બજારનો જ રૂ વાપરો નેહી. તો આપણને મળ્યોનો રૂ સાચમે નહીં.

ગાંધી

—ગાંધીજી

અનુક્રમણિકા

૧. લેખ	વેબક
૨૯૮ નારી કૃપા અપાર છે	મહિનકથ
૨૯૯ ભગ્ન...	મહિનકથ
૩૦૦ પરિભ્રમણ....	'આગુતોષ'
૩૦૪ પનાશવનની રોડી ...	શિવરા ૩૨ શુકલ
૩૦૬ એ કોણુ લગ્ન ?	શયિકા ૧ નીનકંઠ
૩૦૯ રામાયણની પ્રતિભા .	કન્દુલાલ ગાધી
૩૧૧ વિષની વર્ષા	મ પ
૩૧૮ પ્રવૃથ્તિને રમકડું નેહાએ છે ?	રેહિવૃદ્ધિ ચાવ
૩૨૧ હમનવાન ગાધી .	હમનવાન નેહા
૩૨૪ સાદનામા-એ-ફિરદોશીના	
સ્ત્રીપાત્રો...	મણિભાઈ વેરા
૩૨૪ રમ્ય એ છવન માગ્ય રસાળ	
મોટાકર	નરોગમ પલાણુ
૩૨૬ સૌરાષ્ટ્રના એકાવન દેવીરખાનો	કૃષ્ણલાલ પી મહેતા
૩૩૦ અનુભવ	સિ.

સૂચના

[ગ્રામ્યને]

દર માગની આરમી તારીએ અંક પ્રમિલ થાય છે

૫૬૨મી સુધીમા અંક ન મળે તેા પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણવવું અંક ચિલિકમા પડે તેા મોકલાયે.

અમે તે અલિને ગ્રાહક લઈ સકાય છે.

.

આ માગિકમાં પ્રસિદ્ધ થના વિચારોને તે લખકોના છે સપાદક તે વિવાદોમાં અમન છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'લેખકવર્ગ'માં સરકુનિ, કલા, શિલ્પ અને લાઙ્ગિય વિષયક લખાણો લેવામા આવે છે

લખાણ સારું, મોડિક, તાજું હોય એવી અપેશા રહે છે મગજની એક આજુ સાલીની લખવું

લેખાજ્ઞા

દેશમા [૧૨સાન] ૮ રૂપિયા
પરેશમા એ ૧ ચિનિય

"ગીયજુવજન"

૨-તામકૃષ્ણન-૨

૨૧૪કોટ-૨

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
રેવરન્સ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
૩૧. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અન્યર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોવે-જીન ઈલે. પોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૬૪
[૪] ફેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

કુલ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૧૪

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
વપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીટાયર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુવરાજસાહેબ ઓફ પોસ્ટમંદર,
પ્રમુખ.

સિંધિયા સ્ટીમ
નેવિગેશન કંપની
આપનો માલ-સામાન—
સહે કોઈપણ પ્રકારનો—
કચ્છના ઢોર પલ્લુ બોલ
બંદરે લઈ બમ છે
સિંધિયાના ડ્રેજી બાલન
બંદરને આપનો માલ
સુરક્ષિતપણે અડધી કલાક
કચ્છના ઢોર પલ્લુ બોલ
બંદરે પહોંચાડે છે.

દરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન બંધોડે યુરોપ
ભારત રશિયા
ભારત-અમેરિકા (મેટલાન્ટિક અને અખાલ્લા બંધોડે)
ભારત પૂર્વ એશિયા-ચીન બંધોડે
ભારત પેસિફિક (પૂર્વ બંધોડે)
ભારત-પ્રસિદ્ધ
ભારત-સિંધિયાના ઢોર પલ્લુ બોલ

ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાલ)
અખાલની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન બંધોડે સિંધિયા

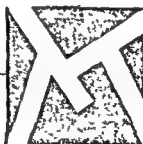
શ્રી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
પશ્ચિમ બાઈસ, બેલ્કાં એસ્ટેટ, ગુલબર્ગ
ટેલિફોન ૨૨૮૧૧૧ (૧૨ લાઇન) ટેલેગ્રાફ ૨૨૮૫
એન્ડ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા, ૩૩, નેશનલ હાઇવે રોડ,
કલકત્તા-૧ ટેલિફોન ૨૨૫૮૪૨ (૪ લાઇન) ટેલેગ્રાફ : ૩૦૫
૭૦, ડેર બાય વસ્ટી, ન્યૂ ડિલ્હી,
ટેલિફોન : ૧૧૨૨૬૧, ટેલેગ્રાફ : ૩૨૨
દરિયાના લાભાનુ ગુણ્ય બંધોડે સિંધિયાના ઢોર પલ્લુ બોલ.

સિંધિયા
(સ્થાપના ૧૯૧૯)

**કોઈપણ
જાતનો માલ-
સિંધિયા
લે છે પૂરો
સંભાળ!**

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ્સ પ્રોડક્ટ્સ
રિન્ડ ટોરસ્ટીલ
ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈસ
ઈલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ ખોડીઝ
ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
પ્લાન્ટ ઇકવીપમેન્ટ

MEMBER

મુકદ ઓટલેજ પોતાદ

મુકદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ, મુર્બા, મુમ્બઈ-૪૦ ૦૦૨

કોટુંબિક સલામતી...

આપનાં બાળકોના ભાવિની
સુરક્ષા કરો

સમજી માળાપ બણે છે કે,
દેના બેંકમાં ખોતાનાં બાળકોને
નામે સગીર અચૂતખાતું ખોલવું
એ તેમના ભાવિની સુરક્ષા
કરવાનો તેમજ તેમની વધતી જતી,
જરૂરતો પૂરી પાડવાનો
એક હતામ્ માર્ગ છે.
આપના બાળકને નામે આજે જ
ખાતું ખોલાવો. વ્યાજ ઉઠે રકા.

૧૪ રાજ્યોમાં ૨૬૦ થી વધુ શાખાઓ
દારા દરાની સેવા બજાવે છે.

દેના બેંક

હેડ ઓફિસ: દેવકર નાનલ બિલ્ડિંગ,
૧૭, હોનિમન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ-૧.

બેખાવજા

ઉદ્દરેદાત્તમાત્માનમ્

તારી કૃપા અપાર છે

હે ભગવાન ! કેટલાય અપરિચિત લોકો સાથે તેં મારી ઓળખાણ કરાવી. કેટલાંક ઘરેમાં મને પ્રેમનું રથાન આપ્યું. હે વિશ્વ સખા, જે દૂર યતા રેખાને નજીક લાવી દીધા, એખાને પુરુષ અપારનો ધતો તેમને મારા ભાઈ બનાવ્યા. કોઈ પુરાણ પરિચિત સ્થાન છોડ્યું પડે તો દિલમાં ભીક લાગે છે. કારણ કે નવા સ્થળે કોઈનો પણ પરિચય નથી હોતો, ત્યાં મારું શું થશે ? અમે ભૂલી જશ લોકોએ છીએ કે નવામાં પણ પુરાતન તું જ છે, ઘર બદલીએ તો પણ ઘરનો માલિક તું પહેલાં ધતો તે જ છે.

જીવનમાં કે મૃત્યુમાં આ અભિવ્યવસ્થા જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે મને લઈને તું જાય છે ત્યારે અનંત જન્મોના પરિચિત સાથી જેવો તું જ હોય છે. કોની સાથે મારો જે સંબંધ છે તે સમજવનર તું જ છે તમે ઓજામાં ત્યારે પછી કોઈને ઓળખવાનું બાકી રહેતું નથી, કોઈ પરાયું રહેતું નથી કોઈ પ્રધારની મુરકેલી કે ડર રહેતો નથી. જેટલા લોકો સાથે તું સંબંધ બાંધે છે તેટલામાં તું જ પ્રગટ થાય છે. બધા લોકો સાથે ઓળખાણ કરાવવામાં તું તારી પોતાની જ ઓળખાણ કરાવે છે એટલું શું સમજાયું તો બસ. આ વિવિધ જન્મને આત્મીયતાથી જોતો વખતે હરેકમા સ્વાભાવિક રીતે જ તારું દર્શન થાય છે તે સમજવાની મને શક્તિ આપ.

—શુદ્ધચાલ મલ્લિકજી

સખિયો, હમ હું બલભાસી ॥
 આયો ભોબન, બિરહ સતાયો,
 અબ હમ જ્ઞાન-ગદી અઠલાતી ॥
 જ્ઞાન-ગદીમે' ખબર મિલ ગયો,
 હમે' મિલ્લી પિયાદી પાતી ॥
 ઉસ પાતીમે' અજબ સદેસો,
 અબ હમ મરનેકો લી ન ઠરતી ॥
 કહે' કબીર સુનો ભાષ સાધો,
 અબ હમ પાયો જન્મ-મરણ કો સાથી ॥

ફરેક માણસના જીવનમાં એવો એક વખત આવે છે, જ્યારે તેને પ્રભુની જુદાઇ ઘણી સારી છે. તે વખત તે આત્મજ્ઞાનની શોધમાં જીવનનાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં ભટકે છે. એક શુભ ઘડીએ તેને કેઈ ગુરુજન દ્વારા અથવા પ્રભુ—કૃપાથી પ્રભુને મળવાની દિશા મળી જાય છે. પછી એ દિશા પામીને હંમેશ માટે લયમુક્ત થઈ જાય છે, એટલે સુધી કે તેને મૃત્યુનો પણ ડર નથી રહેતો. ત્યારે જ તે પ્રભુ જે પ્રેમ છે, એને પામી શકે છે, કારણ કે જ્યાં લય નથી ત્યાં ભક્તિ છે, ભગવાન છે.

—ગુરુદયાલ મલ્લિકજી

વિનોબાજીનાં ૭૫ વર્ષ

૧૧મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૭૦ ભારત એ ચીતે વાઢ કરે છે કે ગાંધીજીના સૌથી વધુ પ્રિય અને વફાદાર અનુયાયી વિનોબાજી તે દિવસે જીવનનાં ૭૫ વર્ષ પૂરાં કરે છે. વિનાયક નામનો એક માણસ એકલે હાથે, એકલપડે બૃહદનયત્ર દ્વારા અહિંસક ક્રાંતિ કરી શકે તે ભવિષ્યની પેઢીના મનમાં ઠસાવવા ઠીક ઠીક પરિક્રમ લેવો પડ્યો. વિનોબાજી શરૂઓ અને વેદવેદાંતમાં પારંગત હતા અને ૧૯૧૯માં અમદાવાદ ગાંધીજીના આશ્રમમાં આવીને રહ્યા ત્યારે ગાંધીજી પણ તેમના પ્રત્યે આકર્ષાયા હતા ગાંધીજીના સિદ્ધાંતો પ્રમાણે જીવન જીવનાર આજે વિનોબાજી સિવાય અન્ય વ્યક્તિનો ભેટો થવો મુશ્કેલ છે સ્વરાજ્ય માટે ગાંધીજીની નેતાગીરી નીચે લડનારા આજે દોરવ-પાંડવના પુલ્કમાં સામ્રાજ્યમાં શસ્ત્રો ખખડાવતા ઊભા છે સ્વદેશી, ખાદી, રેટિયો, સૂતર, ગ્રામોદ્યોગ, ગાય-ખા બધું ગાંધીજી જીવતા ત્યારે કેન્દ્રમાં હતું તે આજે પ્રદર્શનના ઓરંગમાં અને સેમીનારની ચર્ચાના ચક્રોળમાં અટવાઈ ગયું છે. ત્યારે અપરિગ્રહનો ભેખ પરીને આ કોમો દેહ આખામાં ભ્રમ્યા કરે છે એટલે માનવું રહ્યું કે એને પગે પનોતી લખાઈ છે સો વર્ષનું તેમનું આયુષ્ય ટોપ તે રાજપાટમાં આડો આંક લગી જશે. નકસલવાદીઓની વીળની ક્રાંતિ પાસે વિનોબાજીની અહિંસક ક્રાંતિની રફતાર ઘણી ધીમી લાગે છે, અને ગાંધી જેવા ગાંધીને ‘હોઈયા’ કહી જનારા વિનોબાજીનું પાદપ્રજ્ઞાલન કરસે એમ માનવું ભૂલ ભરેલું છે. પરંતુ મહાન પુરુષ આવી અગૃતરીઓ મંડિતા નથી-તેઓ ધર્મ બજાવે છે અને કાળની રેતીમાં જે પાદચિહ્ન મૂકી જાય છે તેને બ્રહ્મા પણ ભૂલી શકતા નથી.

ગૌલાં !

લવવા-મજનૂની વાતો હવે બેકાર જની છે. જમાનો એવો આવી ગયો છે કે રસ્તે ચાલતાં એકાદ જન લવવા મજનૂનો ભેટો થઈ જાય છે, પણ આરબ

જાતની વીલાએ તો સન્નાટો ભેલાવી દીધો છે અને અમેરિકા, બ્રિટન, ફ્રાન્સ અને સ્વીસ સરકારોને ધૂળ ફાંકતી કરી દીધી છે અવકાશી ચાંગીયાગીરીમાં અફઘાન વીરસેનો અનુભવ દુનિયાને કરાવનાર આરબ લલનાના મુખ ઉપરથી બુરખો દૂર થતાં હુસ્સની પરી નિહાળવાનો મોહ રાખનાર દુનિયા ભેટી પડી ગઈ છે બ્રિટિશ ચોક્કિયાતોની નજર હેઠળ આ આધુનિક લવવા કોષ્ટ મજનૂનો સંપર્ક સાધી શક્યો નહિ પણ દુનિયાના અખતારોમાં ચમકી જાયેથી તેની તસ્વીરોથી દુનિયાની બધી જ એર-ગ્રાઉન્ડમાં મુસાફરી કરનારા મજનૂનો ટિકિટ કેન્સલ કરાવવાની વેતરણમાં પડ્યા હશે. પેલેસ્ટાઈન મુક્તિ ફોજના જેરીલાઓ ઘણા જનૂની છે અને તેમણે જે વિમાનો ફૂડી માર્યા તેનાથી જોર્ડન સિરિયા વચ્ચે લોહિયાજી છમકવું પણ થઈ ચુક્યું છે જે એક લવવા આવી ખતરનાક પરિસ્થિતિ જન્માવી શકે તે એકસો લવવા જેરીલાઓને ઘસે હોય તો દુનિયાની મહાસત્તાઓ પણ પછી વિસાતમાં નથી. કેરલની કન્યાઓ સાધુડી બનીને પશ્ચિમની દુનિયામાં નામ ભેળાવે છે અને નામદાર ચોપની ધાર્મિક આગૂને બડો લગાડે છે. તેના કરતાં એકાદી આરબ લલનાની પેડે નામ કાઢે તો પણ જીવ્યું પ્રમાણ !

હુસાકાં

ગાંધીજીના પાટનગર હુસાકામાં બિનજોડાણવાદી દેશોની પરિષદ મળી તે આ હારમાળામાં ત્રીજી હતી અગાઉ કરો અને બેલગ્રેડમાં બાવી પરિષદ યોજાઈ હતી ગાંધીજીના પ્રમુખ કેનેથ કોન્કોને ભારત માટે માન છે અને ભારતના વડા પ્રધાનનું ત્યાં ઉપજાગિર રવાજન થયું તે ઘડીકત સૂચક છે. આરબ દેશોએ આ પરિષદ પ્રત્યે ઉદાસી ખતાવી, નાસિર હાજર રહ્યા નહિ, માર્શલ ટીકો એક જ સોનું ધ્યાન ખેંચે તેવી વ્યક્તિ હતા. ઈઝરાયેલ સાથે સમાધાન કરવાના પ્રયત્ને આરબ શબ્દો વચ્ચે અભેદ મતભેદો પ્રવર્તે છે આજે તટલ્ય રાષ્ટ્રોનું મત્તવ્ય રહ્યું નથી. ઈજી.

પતને રશિયા પાસેથી લશ્કરી મદદ એટલા પ્રમાણમાં લેવી પડી છે કે આખું રાષ્ટ્ર રશિયાના સૈનિકોને કમળે કપુ છે તેમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી તટસ્થ રાષ્ટ્રો કાંઈ કરી શકવાની સ્થિતિમાં નથી થોડાક કારણે પસાર કર્યે કાંઈ ભલીવાર થવાની ત્રીજી સમત્કાર વિના નમસ્કાર નથી, અને શક્તિ વિના ભક્તિ નથી ભારતનું બહુ વળન આવી પરિપદમાં પડતું નથી છતાં પ્રતિષ્ઠા ખાતર આપણે હાજરી આપીએ છીએ ભારત ઉપર ચીને આક્રમણ કર્યું ત્યારે મદદ માટે આપણે ચોતરફ દૃષ્ટિ નાખી હતી તટસ્થતા આજે નબળાઈમાં ખપે છે. બીજી તરફ નવોદિત રાષ્ટ્રોની સખા એટલી વધતી જાય છે કે આ બધાં ભેગાં મળીને કાંઈ કરી શકે કે કેમ તે પણ એક સવાલ છે ચીનનો દાખલો લેવો હોય તો તેણે એટલી ઠંડી તાકાત કેળવી છે કે ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં હાજરી આપીને ચોતાનો પ્રભાવ તે દેખાડી શકે છે, રશિયા અથવા અમેરિકાનો ગમે ત્યારે કાન પકડી શકે છે તટસ્થતાએ આવી તાકાત કેળવણી રહી

પાઠ્ય પુસ્તકો

પ્રથમા ધોરણના પાઠ્ય પુસ્તકો વિષે આજ કાલ બહુ વિવાદોલ્લસિત થઈ રહ્યો છે શ્રી નગીનદાસ પારેખે ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’માં લખ્યું, ‘નિરીક્ષક’માં પણ વિસ્તારથી ચર્ચાઓ આવે છે અને છેલ્લે ‘મિલાપ’માં મહેન્દ્રભાઈ મેઘાણીએ પણ ટીક ટીક ગુસ્સો (ગુસ્સો ?) ઠાલવ્યો છે સરકાર કાંઈ ખુલાસો કરવા બદલાર પકડી નથી અગ્રજ દૈનિકમાં પણ ચર્ચાપત્રો છાપામાં છે સભવ છે કે આ બધે બેશ હતું ચાનું રહેશે કેમકે પાઠ્ય પુસ્તકોના રાષ્ટ્રીયકરણના પ્રશ્ને લેખકો, પ્રકાશકો, વિવેચકો, શિક્ષકો, વાલીઓ, વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષણ ખાતાના અધ્યક્ષો—બધા જ સમાન રસ ધરાવે છે છબરડો વાંચવા પછી કેમ કુપારવે? તેની રસિક મૂલવણ આમાં રહેલી છે કાબાલ કારની ભાષામાં નાનિકા દુની મારફત પોતાના મનના ભાવો પ્રગટ કરે છે એટલે પાઠ્યપુસ્તકોની બાબતમાં સરકારની ઈચ્છા સોનો પ્રેમ સ પાદન કરવાની હતી સામે પક્ષે જે પ્રેમીઓ હતા તે તો બે-લડટુની જેમ તૂટી પડે એવા નીકળ્યા ! પ્રેમનો પ્રથમ અનુભવ નાવિકાને નવો તેમજ મૂલ્યનારો હોય છે

સરકારને જે ખાતરી થઈ ગઈ હોય કે વીછી છાણે ચડાવવા જેવો નથી તો “અલમ્ અતિ વિસ્તરેસુ !” અને કી નગીનદાસભાઈને અનુવાદ માટે પુસ્તક શોધી આપીએ ! પ્રથમ ગ્રાસે મહિકા થશે એવું આ પ્રશ્ને કોઈએ ધાર્યું ન હતું પરંપરાનો ત્યાગ કરતી વખતે લોકશાહીમાં જળખનો વિચાર કરવાનો હોય છે સાવિયાણા નાણદી માટે આ રીતે વિરોધ થશે એવું કોઈએ ધારેલું ! પાઠ્ય પુસ્તકોના છગરડામાં થરમના માર્યા કોઈ જિયું ગઈ શકે તેવું ટીકાકારોએ રહેવા દીધું નથી

જે મહાનુભાવો

શ્રી જયન્તી દલાલ અને શ્રી. ડોહરભાઈ માંકડ જેવી બે પ્રતિભાઓ એકસાથે ગૂમાલીને ગુજરાત સાહિત્ય, કેળવણી અને વિચારના ક્ષેત્રે દરિદ્ર બન્યું છે શ્રી દલાલ વર્ણવી સાહિત્યક્ષેત્રે ક્રાંતિકારી રહ્યા હતા નાટ્યક્ષેત્રે તેમનું પ્રદાન વિચિત્ર હતું ‘ગિતિ’ રખાની તેમની કારકિર્દીએ જે કીર્તિ અપાવી તે અનુવાદો આપવામાં પણ ચાલુ જ રહી જન્માષ્ટમીને દિવસે જ તેમણે દેહ છોડ્યો પત્રકાર તરીકે, રાજકારણના કર્તાવિચારક તરીકે શ્રી દલાલ એક સન્માન્ય વ્યક્તિ હતા, અને મૃત્યુપર્યંત તેમની સાધના ચાલુ રહી હતી

અવિવાહાગ્રામાં કેળવણીના ક્ષેત્રે ક્રાંતિ રચી જનાર ડોહરભાઈ સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીના આદ્ય સ્થાપકમાંના એક હોવાથી નહીં પણ ઈતિહાસ સંશોધન, લેક્સાહિત્ય એમ વિધવિધ ક્ષેત્રે તેમણે જે યથાર્થ કૃત્યું તેમાં તેમની વિદ્વતા અસપ્તે રહી હતી તેમની શક્તિનો લાભ તેમની નિવૃત્તિ પછી પણ લેવાનો મનસુબો અનેક વિદ્વાનો સેવી રહ્યા હતા તે સ્વપ્ન તો એકાએક રોળાઈ ગયું છે શિમળા ક્ષેત્રને સજ્જારણથી પર સખવામાં ડોહરભાઈએ નિપૂણતા અચૂક બતાવી ખાસ કરીને લેક્સાહિત્યને માનાઈ રથાન આપવામાં તેમણે વિદ્વજ્ઞાનને ચોભે તેવી ખેલવીથી બતાવી હતી નાણુક તબિયત છતાં વિદ્યાપીકનો કારભાર તેઓ વહી રહ્યા હતા અને નિરંતરની પણ નજીક અંતે ત્યાર અચાનક જ ચીર વિઘ્નાન્તિ લઈ લીધો !

ચોમાસું

નેત્રાન્તરુ ચોમાસું દર વર્ષે આવે છે અને જાણીએ છીએ કે જનજનની-ભાતભાતની વીતકકથાઓ મૂકતું જાણીએ છીએ જાતનના જુદાજુદા ભાગોમાં તેની કામગીરી ભિન્નભિન્ન પ્રકારની રહે છે. જરૂર ન હોય ત્યાં વધુ પાણી ને ઠાવે છે. અને સખન જરૂર હોય ત્યાં વાદળીઓ વરસેલા વિના ચાલી જાય છે. પાક તેવાર થઈ જાયો હોય તેને તે સાફ કંઠી નાખે છે. તો જ્યાં માણસો, ઘેર અને ખેતરો ટીપા પાણી માટે આનુર નયને ઝંખના કરતા હોય ત્યાં આંધી ઝરમર પસુ પડતી નથી. ચેરાપૂંછ, આનામ, કોંકસુ, અને દક્ષિણ ભારતમાં ઈન્દરાજ મન મૂકીને વરસે છે જ્યારે સૌરાષ્ટ્ર, સજરવાન, કચ્છ, મધ્યપ્રદેશ અને બિહારમાં તેમની ઉદારતામાં ખેટ આવે છે. શાકરજી તે તો મેઘરાજ જાણે પસુ આ વખતે યુગ્મરાતમાં તેમનો પ્રકોપ રેશ્યાગ્રીના પાટા ઉપર ખૂબ ઊતરેલો અને માઈલોના માઈલો સુધી પાટા ઉભેલી નાખીને રહેતા સાફ કંઠી નાખે. ઉત્તર પ્રદેશ અને ઉદ્દેશ્યાદમાં પસુ પચેલા બતાવેલો. સફ કોઈ મેઘરાજને વરસે પડીને હ મેશાં પ્રાર્થના કરે છે. છતાં આ વર્ષના જેવું સંતોષકારક અને સફળ ચોમાસું નીવડ્યું તેનો લાભ મોટા પ્રમાણમાં જળાશયો અને ચેક ડેમો દ્વારા લઈ શકાયો નહીં તે દુઃખદ છે. કેટલાક ડેમો નૂટી ગયા અને કેટલાકને તોડી નાખવા પડ્યા. ઉનાળો આવતાં પાણીની ખૂબ ઠેર ઠેર ઉઘાવાની છે. કેટલેકે કેટલેકે તો ખેડૂતો આગળ સામે જોઈને કહે છે “એક વરસાદ પાણી તો સાડુ!” જેને પામી ન શકાય તેવું કોણ છે-ઈન્દ્ર કે માનવી ?

ઉપનગરો

મુંબઈ, કલકત્તા, દિલ્લી, મદ્રાસ જેવાં મોટાં શહેરો વિરાટ કોયડારૂપ બની જાય છે. આવડા મોટા શહેરોમાં રોજંદું જીવન એક દિવસ માટે મુખ્ય થઈ જાય તો હાલકાર મથી જાય છે. શીઘ્ર તરફ ત્યાંની વસતિની રોજંદી નરેરિયાતો જેવી કે દૂધ, પાણી, શાકભાજી તે પસુ જખરજરત પ્રજા બની રહે છે. દિલ્લી શહેર માટે એક ચારટર પ્લાન ઘડવામાં આવ્યો

છે અને તેને માટે ૨૦ વર્ષની સમયમર્યાદા નીધવામાં આવી છે. ૧૯૦૧ માં દિલ્લીની વસતિ બે લાખની હતી-આજે ૪૦ લાખ થયા જાય છે. અને જતાં ચેતરફથી દિલ્લીમાં વસવાટ તેમજ રોજગારી માટે અપૂર્વ પસારો રહે છે. આ પસારાને ખાતવા દિલ્લીને ફરતાં ઔદ્યોગિક તેમજ વેપારી શહેરો વિકસિત કરવાનું દિલ્લી વિકાસ સોજનામાં નક્કી થયું છે. ઉત્તર પ્રદેશ, હરિયાણા અને રાજસ્થાનની ઘરબદોને અડીને દિલ્લી પ્રદેશનો વિસ્તાર આવેલો છે અને રેલવે તેમજ રસ્તાઓથી સાથી રીને સંકળાએ છે. દિલ્લીમાં આવતા લોકો તેની આસપાસના ઉપનગરોમાં જ રોજગાર જા તેવી જવરચા વિચારવામાં આવી છે. દિલ્લીની ચેતરફ ૨૪ થી ૩૨ કિલોમિટર ફરતા વિસ્તારમાં બધી જ રીતે સંપૂર્ણ અને સ્વાદત એવા શહેરો બનાવવા અને જે છે તેને અઘનન ધોલે વિકસાવવાની સોજના છ સત્ર વર્ષથી તો ચાલી રહી છે. ઉદાહરણ તરીકે, ફીદાબાદ, યુડગાંવ, બદા-કુરજક, નેરાળા, શેદીનગર મીરન, ભાગપેટ, હાપુર, બુલદહાલ, ખુર્જ, રંવાલી, સોનેપન, પાણીપત, રોહટક વગેરે જુદા જુદા ઉગોળો, વેપાર ઈન્દાદિ અહીં આકાર લઈ રહ્યા છે. દિલ્લીને અડીને જે જે રાજ્યોમાં આ શહેરો આવેલા છે તેમજ પસુ વિકાસ આરોજનમાં શોભે આપવાનો રહે છે. આ શહેરો જવત્રપણે વિકસે અને દિલ્લી ઉપરનું દબાણ ઘટે એવી વૈતાનિક કંખની આ વિચારણા અન્ય શહેરો માટે જરૂર વિચારી શકાય

કોણુ લધે

કેસાવામાંથી કંખાઓને પશિમમાં લઈ જઈ, રોમન કેથોલિક ઇન્દ્રાણી મિષ્નાઓ બનાવાય છે તે પ્રન્ને જાણેલા બિહારોલ લગ્નુ બેકો નથી ત્યાં મુંખમમાં એક એવું બીજું લગ્નન પકડાઈ ગયું છે જેમાં મુરલીમ છોકરીઓને, રીતસર લગ્નવિધિ પ્રમાણે નવવધૂ બનાવી આરબ દેશોમાં લઈ જવામાં આવે છે. આમાં કાજી પાસે મુરલીમ લગ્નવિધિ પ્રમાણે નિકાહ પકડાવવામાં આવે છે. અને રીતસર પાસપોર્ટ કાઢીને આરબ સોદા-જર નવવધૂને આરબ દેશોમાં લઈ જાય છે અને ત્યાં છૂટાછેડા આપી તેને વેચી મારે છે. કોઈની રખાન

તરીકે દસ હજાર રૂપિયા સુધીની રકમ તેને મળે છે. આપું નિરંતર ચાલ્યા જ કરતું હોય છે. અને કેટલીયે છોકરીઓને આવી રીતે ફસાવીને પરદેશ નિકાસ કરવામાં આવે છે. જે કે કામદારની દૃષ્ટિએ આમાં કંઈ તપિયા આવતો નથી. કાજી લગ્ન કરાવી આપે એટલે છોકરી કાયદેસરની પત્ની બની જાય. પરદેશ ગયા પછી દેશમાં આવવાનું દ્વાર બંધ થઈ જાય ॥ અને આવી કમ-

નસીબ સ્ત્રીઓએ થોડા જીવન જેમતેમ પૂર કરવાનું રહે છે. કેરાબાની કન્યાઓની બામતમાં જીવનની પવિત્રતા તો અખંડ રહી શકે છે. નજરે જોવાનું ઝેર વધુ ઉત્પાદકોરક હોય છે. નડીતર અકકલ બટ્ટી કે ભેંસ જોવા આ પ્રથમાં લોકવાયલ્લી દોષિતજનોને નજર બહાર રાખવા તેવાર ચાલે ॥ જ્યારે નિર્દોષ જણાતા કિસ્સાઓમાં તે ભભૂકી ઊઠે છે.

સાદગી માટે સુવિખ્યાત હજારત ઉમરે પોતાના બાહુબળથી જ રાજ્ય વિસ્તાર્યું હોવા છતાં તે તો માત્ર વીસ રૂપિયામાં જ જીવન વિતાવતા. આટલા પચારમાંથી માંડ બરણ ચોપણ જ થઈ શકતું હોય ત્યાં કપડાં કે જોડાની વાત કરાવી હોય ? તેથી જોડા હાથે જ સાંધતો તે કપડાં પણ થીંગડાં પર થીંગડાં મારી ચલાવતા.

એકવાર તેમના પુત્ર અબ્દુલ રહેમાનને ફટલાં કપડાં માટે સૌએ ચીડબો, તેથી લાગી આભ્યુ : “હું ખલીફાનો પુત્ર ને મારા કપડા ફટલાં ?” એણે તો પિતા પાસે નવાં કપડાંની હક લીધી.

પિતાએ ઘણું જ સમજાવ્યો કે આવતા મહિનાના પચારમાંથી નવાં કપડાં જરૂર લઈશું પણ ના માન્યા ને કુરકે-કુરકે રડી રહ્યો. આથી વિતુલદાસ ખીજળ્યું ને કોપાધ્યક્ષ પાસે બે રૂપિયા ઉધાર મગાવ્યા.

કોપાધ્યક્ષ પણ તેમનો જ સિધ્ધ હતો. મોજખી ના પાણીને તેણે જણાવ્યું : “મૃત્યુ ક્યારે આવશે તેની ખબર નથી ને આપ તો સદા યુદ્ધમાં જ ફોજવા રહો છો. તેથી આપ એવિંતા મૃત્યુ પામો તો બે રૂપિયા કોની પાસે લેશ ?...ને બાપ મૃત્યુ પામો ત્યારે દેવાદાર હો એમ હું ઈચ્છતો નથી”

આ ચિઠ્ઠી વાની હજારતનું દૈન્ય બરાઈ આવ્યું : તેમના જ સિધ્ધે તેમને મોટી ભૂલમાંથી બચાવી લીધા હતા...દોડીને ભેટી પડ્યા.

આપણા દેશમાં પણ આવા, દેશની જાઈ પણ બજકવા ન દે એવા સંનિષ્ઠ કોપાધ્યક્ષો અને રાજકર્તાઓની કેટલી બધી જરૂર છે ?

—સીતારામ શાસ્ત્રી

વરધરી ને ધામેદની પાછળના કુંઝરમાથી શેઠી નીકળે છે અહીં ધામેદમાં કેદાર મહાદેવ ઉપરાંત અમદાનાદથી પારસમણિ લઈને નાસી આવેલા લાલિયા લુહારની જાહેજલાલીનાં દર્શન કરવાના પછ મળે છે લાલિયાનું તો રમરણુમાત્ર રણુ છે ને પારસ મણિ કારતામા લાદર નદીમા લય પામ્યો છે પરંતુ એક ગરીબ લુહાર પારસમણિ મળવાથી કોટ્યાધીશ કેવી રીતે થયો ને નામના મેળવી, એ વાતની તો ધામેદના કિલ્લાના ખડિયેરો આજે મણુ સાક્ષી પૂરી રહ્યા છે

શેઠીનું ખીલુ દર્શન પાલી સેવાલિયાથી વાડાસિનેાર જતાં રસ્તામા કઈું છે ચોમાસામા તે માર્ગ રોકી લે છે દિવસે સુધી માથુસો કે વાહનોને જવા આવના દેતી નથી વાડાસિનેારના બાની વરાળી જાહેજલાલી ને પતન તમ જ આજે મુખથી ધૂમ ધસાઈ આવતી કાળામગરની લક્ષ્મી એજે જોઈ છે પાલી સુધી તો આપણને એમ જ લાગે કે એ હમણા કયાંક મહીને મળી જ જવાની પછુ એ ડામે લાથે વળવાને બદલે જમણી ખાલુ ફેટાઈ જાય છે ત્યાંથી એક ખાલુ અગાડીના અદિતીય કોતરોની ખાલુએથી વકાઈ જઈ એ દાસરા આગળ ધસાઈ ડોકોરને સંભાડે આવેને જોની રહે છે રણુહોડરાપના દર્શન કરવા જતાં પ્રથમ શેઠીના દર્શન કરે છે

ડોકોર એટલે મુજરાતના હાલેશ્વરની રાજધાની ડોકોર નામ ઉચ્ચારતા કે તેનું રમરણુ કરતા નાસ્તીકિ ને બોડાણા રમ્ભિપદ પર ખડા થાય છે લટારા વાદ્યોકિની પેઠે લય કર લૂટા ને ખૂન કરનાર ને શેઠી ને મહીનો દોતરોમા ભરાઈ રહેનાર બોડાણે ઈશ્વરનો પરમ ભક્ત થઈ શકે છે, એની ખાતરી શેઠી કરાવે છે એને કિનારે ગીતાના મ્તોકો સાચા પડે છે

અવિ જેત મુદુગચોરો મચ્છે મામનન્યમાહ ।
છાપુરેવ સ મન્તવ્ય સમ્યગ્ વ્યવચિતો હિ સ ॥

શિવ ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાન્તિં નિગચ્છતિ ।
કૌતેય પ્રતિજ્ઞનીહિ, ન મે મત્ત પ્રણયતિ ॥

દારકામા બોડાણે આવેલા રાગ રણુછેડની રાજધાની ડોકુરનાં દર્શન કરી શેઠીને કિનારે કિનારે જ આવ્યો ચાનીએ

શેઠીને પલાશવનચારણી કહી છે સાપણુની પેઠે ઘડીકમા ગૂચુ વળતી ને ઘડીકમા લાખી લસરક થઈ જતી શેઠી છેક શરઆતથી જ ખાખરાના વનમા રમતી ધૂમતી ચાલી આવે છે બોડા જિલ્લાનો આ ભાગ ને આખો પચમહાલ ખાખરાના વનથી ખડકા થેનો છે વસતમા ખાખરાની અને ચોમાસામા કડા કે સાગતી શોભા ખૂબ જ ખીલી નીકળે છે કેસડા એ વસતના છઠ્ઠીદાર છે જ અલમા કેસડા ખીવના માથા એટલે રસતની શરઆત થઈ ગઈ એમ સમજવું પછુ વસતનો એવો લલકલસ્યો કેસરિયો રંગ સર્વોચ્ચ ત્યાગ મારે, એટલે ખાખરો કેસડા ફૂટતા પહેલા પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગી દે છે એકાદુ રણુ સહુ પાનેય ખરી પડે છે નુ આ પલાશવનની જ સરકૃતિને શહેવાસી છુ અનેક બુદ્ધોને પલાશદારધારણુ કરતા જોયા છે પલાશની સમિધો હોખી છે પલાશના પાદડા એકઠા કરવા માટે જ મનોમા રખાયા છીએ, ફૂં મેળી ગાડી બનાવી ફેરવી છે અને ઘણી વાર થયું છે કે, પતરાળી તો ખાખરાના પાનાની જ સર્વ-એક થઈ શકે એમ સૌથી પહેલું શોધી કાઢનારે વનરપતિ મુદિના પતરાળી બનાવી શકાય એવો જથ્થો જ પાનના અખખા જરૂર કરી જ જોવા લશે

કેસડાને ‘દવ — ‘Flame of the forest’ કહ્યા છે

ધીકેલ વહુનિ સરખે કુસુમે નમેલા,
કપાયમાન પવને વન કેસડીનાં,
શોભે વસત સમયે ધરણી સુરાતી,
સાતે પડે વનવધૂ સરખી જ માતી

શિશિર ઋતુ પૂરી થઈ ગઈ છે ને રામ, લલમણ ને જનકી વનમાં ચાલ્યાં જાય છે તે વખતે રામ સીતામાતાને કેસડાંની શોખા જનાવતા કહે છે.

“આદિપ્તાનિવ વેદેહિ સર્વત મુષ્ણિતાન્નગાન્ ।
સ્ત્રિઃ પુષ્પે કિં શુકાન્ પથ્ય માલિન્” ચિશિરાલયે ॥”*

આવા પયાશવનમાં રવેરવિહાર કરતી સેટીકા મેડી ડાકારથી ઉમરેઠ જવાને બદલે જરાક જગણી બાજુ કતરાઈ જાય છે ઉમરેઠ એટલે ખેડાવાળા બ્રાહ્મણોનું મોડું મથક. ગુજરાતના ઓદિય વગેરે પંચગૌડ બ્રાહ્મણો ઉત્તરમાંથી આવ્યા ખેડાવાગે દક્ષિણમાં શ્રીરંગપદ્મથી આવ્યા એ ખેડા કે ખેડબ્રહ્મા પરથી ખેડાનાગ થયા એની ચર્ચામાં ઊતરવાની આપણને ઝાઝી નિસમત નથી પરંતુ ગુજરાતની આ એક ખજાનું કોમ છે એમ તો શેડી પણ કહે છે

થામણાને જાણીતું કહ્યું શ્રી જમવખાઈએ, એ માસરાથી થામણા આવ્યા ત્યાર પછી ‘જમલભાઈનું થામણા’ એમ એ જાણખીતું થયું પણ શેડી નહીને કિનારે એ જ થામણામાં સિદ્ધ નાગાર્જુને પારદની રસસિદ્ધિ કરી એ વાત બ્યારે ઇતિહાસની તનારીએ મને પહેલવહેલી કહી, ત્યારે માડું દિલ હાઈથી પુલકિત થઈ ઊઠ્યું રસાયનશાસ્ત્રને પ્રણેતા નાગાર્જુન ઇશ્વરના દસમા સૈકામાં ગુજરાતમાં જ થઈ ગયો અને તેણે સહસ્ત્રવેધી પારદની સિદ્ધિ જમલભાઈના થામણા ગામમાં કરી એ વાત સમગ્ર ગુજરાતને ગૌરવપ્રદ છે.

“સોવન રસ સાધઈ જિહાં,
રસતિહાં સીધું સુચર લીધું,
નહી સેડી નર્ષ નટઈ”

એ બ્રાહ્મણ હતા, પાદનિમાચાર્ય પાસેથી મગનવિહારી વિદ્યા શીખના એ જ્ઞાન યથો મેટી નહીને કિનારે પલાશવનનાં ઝાખરામાં પડી રહેલી સ્તબ્ધક પાર્શ્વનાથના સાન્નિધ્યમાં, મરણીયુ મારણી શોધવા નીકળેલા નાગાર્જુને જે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી, તેણે એને ઇતિહાસને ચોપડે તો અજરામર નામ આપ્યું જ.

“હે સીના! વસંત બેસી ગઈ છે ને ચોર-દમ પડે તો પુષ્પેથી આજ્ઞાદિત થઈ ગયા છે અને ખીનેનાં કેસડાંથી એ પડે તો પર દવ સગાયો હોય એમ લાગે છે”

એ બધું બન્યું ત્યાર પછી બારમા કે તેરમાં સૈકામાં અમલદેવસુરિને પતનો રોગ થયેયો, એ આ જ સ્તબ્ધક પાર્શ્વનાથની પૂજાઅર્થા કરવાથી મટી ગયેયો અને અમલદેવસુરિએ ત્યાં જ ‘ન્યતિહયણુ’ સ્નોત રચેયું, એ ‘સ્તવનાવલિ’ તો શેડી આગે પણ કોઈક કોઈક વાર રાત્રિના એકાત્રમા ગાતી સંભળાય છે અમલદેવસુરિની તપસ્યા પૂરી થઈ ને થામણા પરચું વાચક કુશલાલ કહે છે.

“તામ દેવી કહઈ નહીય સેડી લલઈ,
“તિષ્ઠ તટિ તટિ દક્ષ ખાખર તલઈએ,
તિહાં તુમ જઈયું સ્વતન કરિયું તલું,
પ્રગટ થાસ્યઈ પ્રભુ થંબણઉં એ,
તેહનઈ સ્નાત્રજલિ રોગ સવિ જઈ ટલિ,
કહીય ઈમ ગહીય સાસલસૂસીએ,
સઘ સમણુ મિલો-તિહાં જઈ મનરલી,
નામ ધરણેન્દ્ર ધ્યાનઈ ધરીએ,

અને પછી ?

નિષ્કુ કરી ન્યતિહયણુ બગીસી, પાસી પ્રગથ્યા તતખિણુઈ તણુ સ્નાત્રનીરઈ સુખસરીરઈ, ધન્ય ધન્ય સદ્ બહુઈ, તિળિ થાન થાપ્યુ નુજલ બ્યાપ્યુ, યથો વત્તો ઇતિ ઘગડ, તેહનઈ નમદં તેણદં ઝામદં, ગામ વાલુ” યમ્યું.

પિગાનના પ્રયોગો માટે જેમ અર્કનસિકા તૈયાર કરના આવે છે એમ આવા મહાન પ્રયોગો જેને કિનારે થવા સર્ગયેલા છે એ શેડી આ થામણા આગળ અર્કનસિકા જેવી બન છે પછી એ સાકરનગરી નડિયાદ બાલુએ જાય છે પણ ગામથી છેટે જ વહી વાત્રકને શોધતી શોધતી આગળા વધે છે આટલે સુધી તો એને અપીણા-મહીસા આગળથી આવી આવેલી લૂણી કોટ આગળ મળી હોય છે. અને વરાસી ને મંદોર કપરવણુજ આગળ એક થઈ વહી આવતી વીણા પામે બનીયાના નાકા આગળ શેડીન મળી ગઈ હોય છે

વિદ્યાન કેજવણી ને સાહિત્યના પ્રયોગો કર્યા પછી એનું જાણે થાક લાગ્યો છે કેદારનાથનું પાણી એને સોએક માપન પાણુ છે. એ મેદાનેતી હવા ખાતી ખાતી ચરોતરના અનુના રંગ નિકાળતી ખેડા આગળ દૂરથી વાત્રકને નોંધ જતાં અધીરી થઈ જાય છે. ને ખેડા પામે એ એ બહેનો પુષ્પેના ગજરાથી ને શંખલાના કંઠથી સુગંધિત હાથ એકબીજાની ઓવાળા હારી દે છે, ઘડીભર ત્યાં જ થંબી જાય છે, ને પછી અનંદથી મરત થતી, ડાવતી, એકત અનુભવતી વૌકાનો મેલા બેવા આગળ દોડી જાય છે.

એ કોણ હતા ?

શશિકાંત નીલકંઠ

હરિજન આશ્રમ સાબરમતીમાં નવો સ્તોત્ર આરંભ થતો. એક સવારે ઘરમાંથી બિંબો હતો ત્યારે, એક બહેનની સાથે આદરણીય વૃદ્ધ આવતા બેસ્યા, એ કોણ હતા ?

ધોળી હાલી ધવલ કંકની
ભાલ છે તેજવાળું,
ધીમું ધીમું ગુણ મલકતું
નેત્રમાં પ્રેમ મસ્તી.

જેને તેને ખબર પહોંચે,
ગોલી મીઠું, હસાવે.
દેખી જોને, રમત મૂકીને,
બાળકો, દોડી આવે.

મારી નજીક આવતાં બહેને કહ્યું, “આ આશ્રમમાં હમણાં જ આવ્યા છે” વૃદ્ધ નમસ્કાર કરી કહ્યું, “હું હમણે ત્યાં ચા પીવા આવુ છું.”

એ હતા શ્રી ગુરુદવાલ મલ્લિકજી બધા એમને ચાચાજી કહેતા.

એમની જીવનયાત્રા તા. ૭મી મે ૧૮૯૬થી સરહદ પ્રાંતના ડેરા ઈસ્માઈલખાનથી શરૂ થઈ. સરહદનાં લોકો પકાણું કહેવાય છે.

મલ્લિકજી પકાણું હતા.

ચુકત વૈષ્ણવ કુટુંબના ધોવા છતાં નાનપણથી તેઓ છૂત અદ્યૂતમાં માનતા ન હતા. સાળામાં એક ભંજીને અડક્યા તેથી તેમને સાળામાં સખત માર પડેલા, અને તેમને સાળામાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.

મલ્લિકજી નમ્ર કાન્તિકારી હતા.

કોલેજમાં હતા ત્યારે એક બે અંગ્રેજ સાખતાં હિકો માટે અમલોના લખતા હતા. વળી એમણે, પ્રેમચંદ્રજીની ટુંકી વાતોઓનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ

કર્તા છે. ‘આંધ્રી અને ટાગોર,’ તથા સુદી સંતો વિશે ‘શિવાઈન હવેલસ’ ઈન ધ ઈસ્ટ, નામના પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં લખ્યા છે.

ગુરુદવાલ લેખક હતા.

એમણે હિન્દી અને અંગ્રેજીમાં લખેલો લખ્યો છે. એમણે લખેલાં પુસ્તક ‘હાઈન્ડ ઓફ ધ હાઈ’માં અંગ્રેજીમાં લખેલા હૃદયસ્પર્શી ભજનો છે. તેમજ ‘દિલ્લી માન’ના હિન્દી ભજનો દિલ્લી ઊંડાણમાંથી આવ્યા હોય એમ લાગે છે.

ગુરુદવાલ ભક્ત કવિ હતા.

શ્રી ગુરુદવાલ મલ્લિકજીને કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને મળવાની ઘણી જ ઇચ્છા હતી. તેઓ શાન્તિ-નિકેતન ગયા. કવિવરને મળ્યા, કે તરત જ એમના હૃદયમાં વસુધૈવ કુટુંબકમની ભાવના જાગત થઈ ને ધર્મવાદ, પ્રાન્તવાદ, ભાતિવાદ વગેરેની સંકુચિતતા દૂર થઈ. એ કહેતા કે કવિવરને મળવાથી, સર્જનહાર અને માટી વચ્ચે પ્રીતિનો પુલ બંધાઈ ગયો છે. ત્યારથી મલ્લિકજીએ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને પોતાના ગુરુ રથાને મેસાડ્યા ને તેમને ગુરુદેવ કહેવા લાગ્યા.

મલ્લિકજી રવીન્દ્રનાથના શિષ્ય હતા.

ચાચાજી ક્યાંથી જતા તો સિંધીઓ સાથે નેઓ બોતપ્રોત થઈ જતા-સિંધી થઈ જતા.

ચાચાજી સિંધી હતા.

ચાચાજી ગુજરાતમાં આવતા તો એમને ગુજરાત પણ અજાણ્ય ન હતું. ગુજરાતી સાડું બોલી શકતા. ગુજરાતીમાં સાડું પ્રવચન કરી શકતા. ગુજરાતીમાં સારા લેખ લખી શકતા. ગુજરાતમાં ચાચાજીના પ્રસંગો જાયે મામ હતા. ચાચાજી ગુજરાતી રહેણી કરણથી પૂરા વાકેફ હતા.

ચાચાજી ગુજરાતી હતા.

ચાચાજીને આવતા જોઈને બાળકો પોતાની રમત પડતી મૂકીને ચાચાજી ચાચાજી કથી દોડી આવતા ને તેમને વળગી પડતા. બહુ નાના બાળકોને તો ચાચાજી ઊંચકી લેતા ને તેમની પાસે પોતાની દાકી ખેંચાવતા. બાળકોની સાથે બાવક જની જતા. તેમની સાથે મસ્તી કરતા. તેમને કોઈ જાતનો બેદબાવ ન હતો. બધાં સરખાં હતા. છતાં પણ કોઈ બાળક મેલો-લેલો ઘોવ કે છેક જરીજ ઘરનો જણાય તો તેના પર વધારે ખાન આવતા ને તેનો સંકોચ દૂર કરતા.

ચાચાજી બાળકોના આનંદપ્રિય હતા.

સિંધમાં ચાચાજી સૂફી ફકીરોના સમાજમર્મા આળ્યા. કેટલાક સૂફી ફકીરોને સિદ્ધિ વરંથી હતી, ને કેટલાક સૂફી ફકીરો, સિદ્ધિઓને, આધ્યાત્મિક પથમાં નડતર રૂપ ગણે છે. ચાચાજીને કેટલીક સિદ્ધિઓ કોઈ સૂફી ફકીર પાસેથી મળી હતી. પણ એમને લાગ્યું કે આ સિદ્ધિઓથી સાધકને અડકાર આવે છે, ને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કથી થકાતો નથી. તેથી તેમણે સિદ્ધિઓ પાછી લઇ લેવા માટે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી. ચાચાજીને સિદ્ધિઓવાળા સૂફીઓ ઘણા મળ્યા પણ પ્રભુમાં ઓતપ્રોત વહેવા સૂફીઓ તો કવચિત જ ઘણેરમાં આવતા. સૂફીઓ એક અનંતના પ્રેમ પર ખૂબ ભાર મૂકે છે. તેઓ માને છે કે પ્રભુની પ્રાર્થનાનું સ્થાન દિલ છે, મસ્જિદ નથી. ચાચાજી પણ પ્રભુ અનલદ - અનંત પ્રેમમય, સર્વદેહકાલે વ્યાપી રહ્યો છે એમ માનતા.

ચાચાજી સૂફી હતા.

મસ્જિદકજી શાંતિનિકેતનમાં રહેતા ત્યારે બાઉવ ધર્મીઓના સમાજમર્મા આળ્યા હતા. બાઉવમાં ઘણું કઠીને એક પ્રથા હતી કે બાઉવે મંદિર સાથે ઊભા રહીને પોકારવું કે હું હિન્દુ નથી, તેમ મસ્જિદ આગળ ઊભા રહીને પોકાર કરવો કે હું મુસલમાન નથી. પૂર્વ અંગાલના બાઉવો પણ સર્વવ્યાપી એકતામાં માનનારામાં છે. જેમ વાયુ સર્વ જ ફેલાયેલો છે, તેમ પ્રભુ પણ સર્વવ્યાપી છે. બાઉવ એટલે વાયુ. બાઉવ લોકો પ્રચાર કરતા નથી, પણ જ્યારે તેમને અંદરથી શુરણ ધાય ત્યારે તેઓ ભગ્ન ગાય છે. ચાચાજી ધણું ખડું એક બાઉવ ગીતનો સાર કહેતા. તેનો

બાવાઈ લગજ જા મુજબ છે:-

હે પ્રભુ !

અધુ સાચો, જીવન ભર મેં,
આપજે તું જવાબ,
મૃત્યુ આપ્યું, સમીપ મુજની,
કાંઈ આપ્યું ન હાય.

કયાં સિંચ્યાંતે, નયન જલને
આપ તેનો હિસાબ
યાકયો હાયો, મુજ જીવનમાં,
મુખ સાચું ન લાધ્યું.

પ્રભુ જવાબ દે છે:-

પાસે આવી, નજર કરતું, આંસુ'તું શુ થયું તે,
કેવો ખીલ્યો ચરિમલ અર્થો, આગ તારો ફૂલોનો.
નિરાશાનાં, બીજ મંહી જિને આવનો છોડ રૂડો.
એકે વસ્તુ, કુદરત મહી ના, નકામી ગણાયે.

ચાચાજી પોતાનું જ ભગ્ન :-

વેગા હું મંદિરકે બાહિર,
લેકે દિલ મેં આશ ।

કમી તો તુ લાવો મે હી
અવ ને ચરન પાછ ॥

આ શું બાઉવ ભગ્ન નથી ?

ચાચાજી બાઉવ હતા.

ચાચાજી સ્વેચ્છાએ અર્કિંચન રહેતા. કોઈ કોઈ વાર લેખો લખ્યા એમાંથી એમને પૈસા મળતા, પણ એ પૈસા ગરીબોને સહત આપવામાં વપરાતા. સાવરમતી આશ્રમમાં એક વખત એમના સાંભળવામાં આવ્યું કે તાંબી એક વાસણ કપડાં ધોનારી બહેનના બચાવેલા પૈસા કોઈ ચોરી ગયું. ચાચાજી તે વખતે તો કાંઈ ભાદ્રા નહીં. પણ એકાદ બે મહિના પછી એમના લેખના પૈસા મળ્યા તે જ્યાં જ કોઈની માર-ફતે પૈસી બહેનને મોકલી આપ્યા.

‘ગેબ્બુવ જન તો તેને કહીયે,
જે પીડ પરાઈ જાણે ર.
ચાચાજી સાચા ગેબ્બુવ

ચાચાજી પરદેશનાં તેમજ ભારતના ઘણા જાતોના પિંપિઓના સમાગમમાં આવેલા. ભારતના સંતો-સંત વજ્રમણસિંહજી, ગુલાબસિંહજી, ઓમ ભાભા, શ્રી મોટા, મા આનંદમણી, હંસદેવજી, રામદાસ, અમદાવાદના પારસી સંત શ્રી લાડેર દાદા વગેરે સાથેના એમનો પરિચય ઘણો હતો.

ચાચાજી સંત હતા.

શ્રી ગુરુદાસ મસ્તિકજીને સંપ્રદાયો કે પોત પોતાના કુંડળામાં ભરાઈ મેઢેલાં ધર્મપંથો પસંદ હતા. તેમને પ્રેમ-એકતા-અનંતના પસંદ હતી. તેમને એક વખતે ખિસ્તી ધર્મના કવેકર ચંડળાઈ દાખલ થવાની પ્રેરણા થઈ. આ કવેકર મડળના સભ્યો માનતા હતા કે એક રથને બધા ભેગા થઈ, લોક કલ્યાણ માટે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરે તો, આ પ્રાર્થના કરનારાઓમાંથી કોઈકને ઈશ્વરનો સંદેશો મળે છે અને આ સંદેશો મળે તે પ્રાર્થના કરતી વખતે ઢૂંલે છે. મસ્તિકજીએ આ આ મડળના સભ્ય થવા પત્ર લખ્યો, પણ કવેકર મડળના દરવાજા બંધ હતા. ખિસ્તી સિવાય બીજા ધર્મના માણસોને એ મડળમાં દાખલ કરતા ન હતા. કવેકરે પણ રુકિયુરત હતા ચાચાજીના પત્રનો ઘણા વખત સુધી જવાબ ન મળ્યો. પણ આખરે બે વર્ષને અંતે કવેકરોએ એકમત થઈ એમની રૂઢિ તોડીને ચાચાજીને એમના મડળમાં દાખલ કર્યા.

ચાચાજી કવેકર હતા.

કવેકર મડળના સભ્ય થવા પછી ઘણે વર્ષ અમેરીકાની એક કવેકર સોસાયટીએ ચાચાજીને એમને

નાં બોલાવ્યા, આ બખર બીજી કવેકર સોસાયટી-એને પડી. તેમણે સૌએ ચાચાજીને આમંત્રણ આપ્યાં ને એમનો સર્વ મર્ચ તેમણે ઉપાડી લીધો.

ચાચાજી અમેરિકા ગયા, ત્યાં એમણે કવેકર મંડળીઓએ યોજેલા સેમિનાર કેમ્પસ, કોન્ફરન્સ વિગેરેમાં ભાગ લીધો. આ બધા સંમેલનો ઉદ્દેશ એક બીજાના સિદ્ધાંતો અને વિચારો સમજાવે જગતમાં શાન્તિ અને શુભવૃત્તિ ફેલાવવી અને લોકોમાં રહેલી ભેદભાવ વૃત્તિ દૂર કરવી. આ સમારંભોમાં ચાચાજીએ ઝાંધીજી, રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર અને વિનોબાજીના વિચારો તથા તેમના પ્રવાસો સમજાવ્યા. તે ઉપરાંત ભારતના સનાતન ધર્મ, ભારતની સંસ્કૃતિ તથા શ્રી ચમકૃષ્ણ, વિવેકાનંદ તથા ભારતના બીજા સંતો વિશે ભાષ્યા. ને મોતમ બુદ્ધથી ઝાંધીજી સુધીના ભારતના અહિંસા અને શાન્તિના પ્રવાસો વિશે વાતો કરી.

ચાચાજી ભારતના શાન્તિહૃત હતા.

જગતની યાત્રાએ નીકળેલા ચાચાજી ચેમ્બુરમાં અટકી પડ્યા. આખરે ૭૪ વર્ષ પછી એમના દેવી અસતોષનો આત્મ પોકાર :-

કમી તો બુલ્બોળો હી,
અને ચરનન વાલ !

ઈશ્વરના કાને અથડાયો ને વિશેષે સુરતા પુત્રને એમણે પોતાની પાસે બેસી લીધા. તા ૧૪ એપ્રિલ ૧૯૭૦.

આવા હતા પૂ. ચાચાજી.

—આજના સુત્રની આ એક અગમ્યબી છે. સૌને પૈસા પેદા તો કરવા છે, પરંતુ ભતે પરમેશ્વર પાડીને નહિ, પરમેશ્વર અરીદીને પહેલા પૈસો પરિશ્રમનો પરિચારક હોતો, આજે પરિશ્રમ પૈસાનો શુભાગ છે. આ શુભાગીયાથી આજની માનનગતે છૂટકુ જ રહ્યું.

૦ ૦ ૦

—કપડા અને જરી પુરાણો હોય, પરંતુ આચાર પરિત્ર હોવા જોઈએ સારાં કપડાં નીચે પણ શરીર જો પાપથી ભરેલું હોય તો તે નકાચું છે.

૦ ૦ ૦

જીવનારંભ જોવાની મિંદુ સખી નાનકડી ટેવો જ આગળ જતા, સુટેવો થા કુટેવોનો સિંધુ બની નય છે

— ગાંધીજી

૧૯૫૧ની ૬૦૬ જેવી કારથી માદવાશ્વળીઓને આપણે સહી લઈએ, રાજ્યપટ્ટાને ૫ જાણીએ નહિ, પણ સંસ્કૃતિના રક્ષણે જીવન સમર્પણ કરવા જોઈએ તેથી તે સો કોઈની યોધી જોઈએ રામાયણમાં આર્ષસંસ્કૃતિનો રક્ષણમંત્ર આરંભથી અંત સુધી સફળતાપૂર્વક સમજાવવામાં આવ્યો છે. રામાયણ એ કોઈ રામચરિત્ર જ નથી, મહાકવિ વાશ્વળીએ વહેતી મૂકેલી કોઈ કાવ્યનિષ્ઠ કથા છે નથી, એમાં તે આર્ષસંસ્કૃતિનું પારદર્શક દેખાડન છે.

બે વિદેશી તત્ત્વોના દંદ્ર તે આજની વાર્તાઓમાં ઠંસી ઠંસી જુલો દેવામાં આવ્યા છે. રામાયણને એ દૃષ્ટિથી જોનારાઓએ જરા વધારે ઊંડા જુવું પડશે; રામાયણનું પાનેપાનું સંસ્કૃતિરક્ષાના મંત્રોથી અંકિત થયું છે. એનો પ્રતાપી મંત્રોચાર છે 'તમારા વશકાર્થમાં વિધ્ન કરનારને યોધી ધો.' યોધી દેવાના રૂઝ અર્થમાં પેલા વિધ્નકર્તાઓનો વિધ્નસ આચરવાનું સૂચવાયું છે એમ કોઈએ સમજવાનું નથી પણ 'તમારી સંસ્કૃતિના જાળર પ્રવાહમાં એ વિધ્નકર્તાઓને પણ માનપૂર્વક સાથે જ ઘસડી જાઓ' એવી મંત્રજ અને પૃથ્વી જેવડી વિશાળ ભાવના એ અર્થ પાછળ સાચવવામાં આવી છે.

એ કાળ તે સંભવતાના સંઘર્ષનો કાળ હતો, ભારત દેશદેવી-પારલોકિક સંબંધોનો પ્રવાહ હતો, એનાથી વિરૂદ્ધ વડા પાશ્વરી સંભવતાની રાજધાની હતી. ભારતની સંભવતા નૈતિક ભાવો અને મેક્ષને યોધવામાં મથતી હતી, લંકાની સંભવતા પાર્શ્વિક જગતની અનુગામિની હતી. આમ તે કાળ સંભવતાના પ્રબળ સંઘર્ષનો કાળ હતો.

આવે વખતે ભગવાન રામનો જન્મ થયો; દેવી સંભવતાસંગઠન અને શક્તિપ્રચાર માટે જ રામે જન્મ લીધો એમ કહીએ તે અનુક્રિત નહિ ગણાય. રામે શું કર્યું તે અત્યારે કોઇને જણાવવાની જરૂર છે ખરી? એ કાળનો મહામર્મ રામાયણ છે;

રામાયણની કથા કોણે નહિ સાંભળી હોય? રામાયણ જીવે ત્યાં સુધી આપણે દેહ જીવે. રામાયણનો એક એક પ્રસંગ પ્રેરણાવાદી કવિતા જેવો છે. ભગવાન રામના રાજ્યાદીના ત્યાગ પાછળ એકલી પિતૃભક્તિ જ નહોતી, મહાન રાજનીતિ હતી; એ રાજનીતિ જ એમને જગતના સર્વોચ્ચ પુરુષોની હરોળમાં ખેંચી ગઈ.

ચોદ વર્ષના વનવાસમાં સીતાને સાથે રાખવાનું ખાસ કારણ હતું, તે વિના રાવણકુળના નિકંદનનો થોભે એક પણ યાત્રા નહોતો, એ અનાચાર-સેવી લંકેશની વૃત્તિ રામે જનકની સલામતી ધનુષના કટકા કરતી વખતે જ પારખી લીધી હતી. સીતાજી શું આ ભણું નહોતા જાણતા? જાણતા હતા જ. રાવણની મદ્યમ આંખોને જીવતી ખેંચી કાઢવા એણે અંતરની મહાન શક્તિને જાગૃત કરી. રામની રાજનીતિના મુખ્ય અંગ તરીકે સીતાએ અનેક જોખમ વહોરીને પથ

મતિ જાગરમાન બાજ ભજાએ ઠી રામાયણમાં એ કોઈ સોથી વધુ પ્રતિભાષાથી સ્તીષાત્ર લેવ તો ને સીતા ॥ હુ એને આગની સ્તીભૃતિની આદ્ય જનની કહુ છુ .

રામાયણનું પાનેપાનું ઊલટાવી જુઓ, સ સાર પર એક ચક્રે પ્રેમ-સાન્ન રથાપવાનો મત્ર એથા પ્રયુત્વ લેવાવે છે, આપણે કદી વિચાર કર્યો છે ? એ ઉચ્ચવળ ભૂતકાળથી આજે આપણે કેટલાં પગ વિદ્યા નીચે ઊતરી આવ્યા છીએ ?

કીશકવાનો એ પ્રતાપી પુત્ર, ભરત-લક્ષ્મણને

જ્યેષ્ઠ બાધુ, સીતાનો દિરોમણિ આજે આપણને આલ્લાહન દઈ રથો છે, પુત્ર, પુત્ર રામના છવન-મણિ પ્રેરણા ઝીલે, બાધુ, બાઈ રામના કર્તૃત્વમાંથી મોષ તારવે, પતિ, પતિ રામનાં ચરણો પર મરતક રાજે ને એકપત્નીવ્રતના આદર્શને દષ્ટિ સામેથી ખસવા ન દો.

છવનનું કલ્પણ અભોરાત એના જાપ જપ-વાચા નથી, મ દિરો બ ધાવવામાં નથી, કથાઓ ગૂઢ-વામાં નથી, પણ એના આદર્શને પગલે પગલે જાગતો રાજવામાં છે

મુસીબતનું મારણ

ટોની અને જો બંને મુક્કાગાજ એ વરસની વાર્ષિક બેંકની રપધાના બંને જાણા સામ સામા આવી ગયેના પ્રેક્ષકોના મનમાં એ ઇ-તેજરી હતી કે પહાડ જેવા આ બે કુસ્તીગાજમાંથી કોણ જીતશે બંનેએ એ માટેની તૈયારીઓ બરાબર કરી લીધી હતી નિવત સમયે બેપ જાણા રેજ ઉપર આવ્યા ચારે બાજુ પ્રેક્ષકો માથ નહીં મુક્કાગાજ શરૂ થાય એ પહેલાં રમનના નિયમે સમજાવીને નિર્ણયકે છેદને કહુ

“જેમાંથી એક જાણ જમીન ઉપર પડી જાય અને હુ” દસ સુધી ગણુ ત્યાં સુધી એ જામે ન થઈ જાય તો એને હારેનો ગણુવામાં આવશે ”

પછી પ્રેક્ષકોની ચિચિધારીઓ વચ્ચે મુક્કાગાજ શરૂ થઈ ટોની અને જો બેપ જાણ કસારેના હતા પહાડ જેવા શરીર અને મજબૂત સ્નાયુઓ

જોએ શરૂઆત સરસ કરી પણ ટોનીએ દરિયાના ઉછળના લોહની જેમ એવા તો હુમલો કર્યો કે જો અકાગધ ગયો ટોનીએ મુક્કાનો મારો આપુ જ રાખ્યો જો જમીન પછાડ પડ્યો

જેલ ખતમ]

ના, નિર્ણયક હજી ગણતરી શરૂ કરે એ પહેલાં તો સિફતથી જાણ થઈ જમીને જોએ ટોની ઉપર ચિતાની ઝડપે એવા તો હુમલો કર્યો કે એ કપાઈ જ ગયો ક્ષત્રવારમાં રમતનો રંગ બદલાઈ ગયો ટોની માર ખાઈ ગયો એ જમીન ઉપર પછાડ પડ્યો નિર્ણયકે દસ સુધી ગણતરી કરી ટોની એમ જ પડ્યો રહ્યો જોને વિજેતા બનેર કરવામાં આવ્યો

પાછળથી જોને તાલીમ આપનારા નિષ્ણુને કહુ “તું જીત્યો એ સરસ થયું પણ જ્યારે ટોનીએ તને પછાડી નાખ્યો ત્યારે નિર્ણયક દસ સુધી ગણે ત્યાં થગી તારે પાપા રહેતું જોઈતું હતું આવી ખૂનખાર રમતમાં જોડેનો આરામ પણ મહત્વનો બની જાય છે એ તારા હજીનો સમય હતો બંને નવ સે કડ પણ તને આરામ મળી જત ને ! પેલો નવ ગણે ત્યાં સુધીમાં જાણ થઈ જવાનું”

“એમ ! હુ” એ રીતે પડ્યો રહુ અને મારા હરીફને આરામ કરવાની તક આપું ? કદી ના બંને મારા કારણે એ આરામ કરી શકે એ થવા જ ન દઈ”, જોએ જવાબ આપ્યો

મુસીબતો અને અવરોધો આપણને પછાડી નાખે ત્યારે પણ પછાડાયેલા રહીએ શા માટે ? તો તો એમને આરામ મળી જાય ને એમનું જગ વધે ! એમના ઉપર તો ચિતાની ઝડપે જ હુમલો થયો જોઈએ

મુસીબતોને મારવાનો આજ રસ્તો છે એમનો કેડો જ ન જોડીએ

—મકાશ ગજ્જર

ઓરિસેથી સાડા છએ ધુ' ઘેર આવ્યો ત્યારે નિવમ મુગજ નજુ બાબોને વઈ બારેણે ઊભી હતી. મને દેખતી જ બાબો નજુના હાથમાંથી છૂટી મારી પાસે આવવા તૈયાર કરવા લાગ્યો.

‘હવે રે’ કુચ્ચા, બહુ બાપવલો વઈ જવો છે તે કોટખોટ તો ઉતારવા દે !’ કહી નજુએ બાબાના ગાલ પર ધીમી ટપથી મારી. એવી ટપથી કંઈ બાબાને કાર કરે તેમ ન હતી, પણ તેને તો બહાનું જોઈતું હતું ને મળી ગયું. તે ઊં...ઊં...ઊં... કહી જોડે જોડું રડવા લાગ્યો. એ શેષ પાછળ ઉઠેલ ચેડસ હતો ને તે ‘મારે તેને તેડવો.’

‘માર્ષા બાબાને માર્ષા,’ કહી મેં તેને તેડી લીધા. બાબો ખિલખિનાટ હતી પડ્યો. નજુની મરકરી કરતો હોય તેમ તેની સાથે હાથ લાંબા કરી ‘તા... તા...તા...તા’ કરવા લાગ્યો.

‘ભારે પાછો છ’! કેવો ઠોંગ કરવા લાગ્યો તો જ, હવે તને તેડું જ નહિ ને !’ કહી નજુ જવા લાગી. ત્યાં તો ‘બા...બા...બા...બા’ કરતો બાબો મારા હાથમાંથી છૂટી નજુ પાસે જવા તૈયાર થયો.

‘તને મારે છે ને ! આપણે નથી જવું.’ કહી ધુ’ તેને શેડવા લાગ્યો. પણ બાબાજી કંઈ માને ? એણે તો નજુની સાડી જોરથી પકડી. અતે નજુએ તેડયો ત્યારે જ તેણે સાડી છાડી. બાબાકને મનાવતાં ને રિસાતાં પણ કેવું આવડે છે !

પણ પાછા બાબાભાઈ વટકવા. મારા ખિસ્સામાં થેનથી પીળી ચકચકિત કઢીય જોઈ તે લેવા લલચાયો ને માત્રી તરફ ઠળ્યો. ધુ’ તેને હાથમાં લઈ ત્યાં તો ‘કા...કા...કા...’ એક અવાજ અંતરિક્ષમાંથી આવતો હોય તેમ સંભળાયો. માનું ને નજુનું ધ્યાન ઊંચે ગયું. જેનું તો અમારા નાનકડા મકાનના ફળિયામાં ત્રણ માળની હવેલીની પડતી પછીતના જાળિયામાં એક બાઈ બાબાકને તેડી ઊભી હતી.

બાબાક અને બાઈ બંને અમારા સાથે તાકી રહ્યાં હતાં. અમે ઊંચું જોયું એટલે બાઈ જરા મલકી. બાબાક તો જાળિયું તોડીને નીચે આવવા મલતો હોય તેમ સળિયા સાથે પુલ કરવા લાગ્યો. નજુ ઘરમાંથી સાડીનો છોડ સંકારતી અંદર ચાલી ગઈ, પણ હું મારી નજર એકદમ ત્યાંથી ન ખેંચવી શક્યો. મેં એ ત્રણ માળની હવેલીના જાળિયે ઊભેલ બાઈના ચહેરા ઉપરથી મલકાટ અદરજ થતો જોયો ને તેના ચ્ચાને કોઈ અકસ્મ વેદનાની આંખે ઝંચ બાળી.

બાઈની ઠંમર જેવીસ ચોવીસ વર્ષથી વધારે નહોતી દેખાતી છતાં એ કંઈમરે એના જેવી સુખી યુવાન સ્ત્રીઓમાં જો તંદુરસ્તી અને લાચી દેખાય છે તેવી તેના ચહેરા પર જોઈએ તેટલી નહોતી. છતાં આંખ, નાક અને ચહેરાને ઘાટ એટલે નમણો હતો કે આવી તંદુરસ્ત લાચી પૂરેપૂરી તેમાં બળી હોય તો કવિને કલ્પના ભુરે ને ચિત્રકારને એક ફક્કડ શરીર માંડી મળે તેવું સૌન્દર્યમય મુખ તે બની ગયું. પણ પેલી વેદનાની આંખ એના સૌન્દર્યને અપૂર્ણ શખતી હતી એમ મને લાગ્યું.

‘આને ધુ’ કમીના હશે ? મને તો લાગે છે કે તાવ અગર બીજે કોઈ રૂઝારીક વ્યાધિ એને પીડતો હશે.’ એમ ધુ’ વિચારતો ઊભો જ હતો ત્યાં તો ‘હવે મૂકોને બાબાને નીચે કોટ-ખોટ તો ઉતારો !’ અંદરથી નજુનો સાદ આવ્યો. મારો વિચાર પ્રવાહ અટક્યો. મેં ઘરમાં જતાં પહેલાં ઊંચે જોયું, બાઈ ચાલી ગઈ હતી. દૂર દૂરથી આવતો હોય તેવો ‘કા કા...કા...’ નો અરપટ અવાજ હજી સંભળાતો હતો. હું ઘરમાં ગયો. બાબાને રમતે ચડાવી કપડાં ઝિંતાયાં.

ધૂપ-દીવા કહી નજુએ જતી ચેતાની એટલે હાથ પગ પાઈ ધુ’ પાટલે બેઠો. નજુ જમવાનું પીરસી સાથે બેઠી.

‘નહુ, આ પ’ખીના માળા જેવડુ નાનકડું મકાન, તાણીનૂસીને માડ માડ આછી-પાતળી બેગી ઘલી જડિયાતો, સદામ પેસાની તાણુ ને તાણુ યુ તને આ બધું ગમે છે ?’ મેં નમ્રનું દિલ વાંચવા પ્રશ્ન કર્યો.

‘આ નાનકડું મકાન માડું સ્વર્ગ છે તમે એ સ્વર્ગના દેવ છે ને આ માડું નાનકડું માબલુ એ મારા સ્વર્ગને અજવાળતો સૂર્ય છે’ કહી તેણે ખાખાને તેડી એક બચ્ચી ધીધી.

‘વાહ રે વાહ ! તું’ તો કોઈ કવિત્રો બાજે ! મેં હસતાં હસતાં નમંદોને જરા ચીડવવા મજાક આદરી પણ તે તો આજે કોઈ અનૈસા આનંદમાં મસ્ત હોય તેમ બોલી.

‘કવિત્રી છું નહિ, પણ કદાચ લેખકની પત્ની હોઈ બંધિયમાં બની જાઉં આ મારા રેતબળપાં સસાર, આ માડું સ્વર્ગસુખ અને એનાં ગાન ગાતી કરી મૂકે તો ના નહિ !

‘અને તો તો’ હું બોલવા જાઉં ત્યાં વચમાં જ તે હસીને બોલી.

‘હા હા હા તમે જુ કહેવા માગો છો તે હું સમજી છું કવિત્રી થાજી તો કલ્પનામાં ભડુ ને વાસ્તવિકતાને વિસરી જાઉં ને તો પછી તમને ને ખાખાને’

‘પણ જુ આજે આટલી બધી ખીલી છું કેમ? મેં જરા આશ્ચર્ય સાથે અધવચ્ચે જ પ્રશ્ન કર્યો કારણ કે અમને પરણવાને સાત વર્ષ થયાં હતાં, છતાં નહુ આટલી કોઈ વખત ખીલી ન હતી.

એણે ફાઇનલ સુધી અભ્યાસ કર્યો હતો પણ એ એટલી થરમાળ, એટલી સોમ્ય ને એટલી ઘર રખતુ હતી કે એણા પરિચયે તો એ ચિસિત જ નહિ હોય એમ લાગે.

‘આજે આજે જુ ખીલી છું એનું કારણ પેલી જાઈ અને તેના બાળો છ’

‘યુ ?’ હું જરા આશ્ચર્ય પામ્યો આશ્ચર્ય પામવાનું કારણ તો એ જ હતું કે નહુ મારા દિલની

જ વાત બોલી હતી. હું પણ તેને એ વાત જ પૂછી વાતો હતો.

‘પણ એ બાઈ અને બાખાને જેઈ ખીવવા જેવું યુ છે ? કે તારા અસતોષને આનંદમાં ફેરવવાની કલા દેખાડે ?’

‘અસતોષ ! મને ?’

‘હા, તારૂ માળની હલેલી, સમૃદ્ધિથી છલકાતું છવન અને અને તે જેયું’તું ને, તેના કાનમાં ફેલા કિમતી લીરાનાં એરિજ ગળક ગળક થતાં હતાં ? ને તારે પહેરવા સાદા કાંપ પણ.’

‘હવે શાખા, એ મેં બધું જેયું હતું અને સાથેસાથ તેના મુખ પર અછા મલકાટ પછી પ્રસરી રહેલ દર્દઝાંબ પણ બાળી હતી’ કહી નહુ મારા સાથે તાકી રહી.

‘એમ ! તે થયું એ દેખેલું ?’

‘હા’

‘બધી પછી ને યુ ? ત્યારે તું સીધી ઘરમાં નહિ જતાં અદર બળીમાં ઊભી રહેલ, ખરૂં ને ?’

અમા યુનો તો નથી કર્યો ને ?

‘ખાસ નહિ, પણ નહુ, મને સમજતું નથી કે એ બાઈને યુ કુખ હશે ?’

‘પ્રભુ જાણે પણ તમને બીજી ખબર છે ?’

‘ના, યુ ?’

‘તે આપણને કિસ્કેલ કરતાં આજે લગ્નગ મહિનાથી ન્યુએ છે’

‘યુ કહે છે ?’

‘સાચુ, થરાનર સાડા છ-પાણા સાતે તે ત્યાં આવી ઊભી રહે છે પણ આજનાં નેટલી નજીક ન આવતી દૂર રહી જેની મસી નબર ત્યાં બરાબર જતી, પણ દૂર રહેવાનું કારણ આપણે થરમાઈએ એ હશે એમ મેં ધારેલું અને સાચુ પણ હોય છતાં બીજુ જ કારણ હશે એમ હું આજે કદી શકું છું, અને તે તેના બાખાનું’

‘એના બાખાનું ? એટલે ?’ મેં ન સમજતાં

આશ્ચર્ય સાથે પ્રશ્ન કર્યો

‘એનો બાબો આપણા બાબાને આપણા પ્રેમમાં નાહતો જોઈ જોમ આજે ‘કા ..કા ..કા’ બોલ્યો તેમ બોલી ઊઠે’

‘બાળક ॥ તે બોલે. એમાં શું ?’

‘બોલવા બોલવામાં ફેર હોય છે એ બાળક જે વલખાં મારતો હતો અને શબ્દ બોલતો હતો તેની પાછળ દીવા જેવું દેખાઈ આવતું હતું.’

‘શું ..?’

‘પિતૃ-પ્રેમની અનુભૂતિ.’

‘ઓહો. હો તું તો માનસિક સ્થિતિનું પણ પૃથક્કરણ કરી જાણે છે ને શું ?’ હું હસ્યો.

‘તમને મરકરીમાં જાય છે પણ તમો પુરુષો કરતાં અમો સ્ત્રીઓ બાળમાનસમાં વધારે નિષ્ણાત હોઈએ છીએ એ ન ભૂલના’

‘એ હું કબૂલ કરું છું. ત્યારે શું’ એ બાળક ખરેખર પિતૃ-પ્રેમથી વસિત હતો ?’

‘હું એમ માફું છું’

મારા મનમાં ગજબ મ થયે મધ્યુ જમવામાં માડુ ચિત્ત ન થોડ્યું. જેમ તેમ કરી જમવાનું મેં પૂરું કર્યું ને ઊઠ્યો. ઓસરીમાં જઈ આરામ ખુરશી પર પડ્યો.

‘બાળક પિતૃપ્રેમથી વસિત હોય તો માતા પતિપ્રેમ ક્યાંથી પામતી હશે ? ઓહો. હો ખરેખર આ શું સોનાના પિંજર સમી દેખાતી મહોલાતમાં’ હું આગળ ન વિચારી શક્યો. વિચારોના એક પછી એક એવા ઓધ ઉછળ્યા લાગ્યા કે ન પૂછે વાત

ચિત્તને યાંત કરવા મેં આંખો મીચી ત્યાં ‘કેમ સોપારી ન લીધી ?’ નબુનો સાદ સાંભળ્યો છતાં હું તો બોલવા વગર પડ્યો જ રહ્યો

× × ×

સરિતાના વહેણ આડી પાળી કરીને જ રોકાય ॥ સામરની જળ પશુ આજનું વિજ્ઞાન રચિત કરી શકે, પણ સમયનાં વહેણ કોઈ રાક્ષા રોકાય છે ! એ તો એની નિવત ઝાંતએ વલ્લે જ જાય છે

હમણી એકાદ માસથી પેલી બાઈ જળીએ દેખાતી નથી કદાચ જહારગામ ગયેલ-હશે અગર તો તેના બાબાને લોચાવવો તે તેને અમતું નહિ હોય. ગમે તેમ પણ બાઈ દેખાતી ન થઈ હતી હું પણ એ વાતને ભૂલ્યો હતો ત્યાં આજે જમતી વખતે નબુએ વાત છેડી

‘પેલી બાઈને તેના બાબો તો તમને શાદ ॥ ને ?’

‘હા ..હા હ, પણ હમણાં તે જોવામાં નથી આવતા.’

‘ક્યાંથી આવે ?’ બોલતાં નબુના અવાજમાં દઈ દેખાયું.

‘કેમ ? ક્યાં બહારગામ ગયેલ હશે કે બીજું’ કોઈ ‘હું માડુ વાકય પૂરું કરું ત્યાં તો મેં લીધેલ કોળિયો મારા હાથમાં જ રહી ગયો કોઈક હાથરડું ગાળું સંભળાયું.

‘અનુ...હું હું ધાં.. ધાં ધાં ધાં સૂઈ જ માશ બાપડા રે, આજે મારે આન દનો દિન છે, હમણાં ભેલી આવશે રે, તુજને રમાડશે’ ગાન અટક્યું ને કોઈનો સાદ ॥ બળારો

‘એવા કોણ છે ? આ ગાડો બહાર નીકળી ગયો છે પકડી પુરી.’

‘ગાડી ? હું હું ગાડી ! હા ! હા ! હા !’ ને તેજ વખતે ‘મ ડ’ બારણું બંધ થવાનો અવાજ આવ્યો તે સાથે જ આંધી મારા હાથમાં કોળિયો જાળીમાં પાછો પડી ગયો

‘શ. મ હરિ હરિ’ નબુની આંખો ભીની થઈ રહી.

‘અરે ! પણ તું ગળગળો કેમ થઈ ગઈ ? આ બબુ છે શું ? મેં પ્રશ્ન કર્યો

‘આપણે જોયેલ એ બાઈની દયા..’

‘હો.. એ ગાડી થઈ ગઈ ॥ ?’

‘થઈ જ જાય ને’

‘કેમ ? તું કોઈ જાણે છે ?’ કદી મેં અનન-

દેવને નમન કયું. પાણી લઈ ધાવ સાફ કરેલા લાગેલાં—

‘મેં બારે ખોટું કયું. આ વાલ ન છોડી શોત તો જ દીક હયું’ વળુ બોલી.

‘અમરધુર અને ન બાવત ને વાત જીએ દીક જ કયું છે.’

‘કેમ ન બાવત ?’

‘નબુ, એ હાલરડાના સરોએ સાચું કયું. મારા હૃદયને ક પાણી મુકેયુ હું જીવત જીવનક પર વહાલ કરતી માતાના સર એ ન હતા, પણ અબુધાના થબ ઉપર મરણિયા ગાતી કોઈ માનુ એ રદન ..’

‘બસ...બસ .બસ ..’ નબુ પોતની ઊંડી તેના ગળામાંથી એક મુસકું નીકળી ગયું. આખો ઘર અશ્રુમિ દુહો દેખાયા. ને એકદમ ઊંડી, સૂનેલ બાથાને ગાંડા માફક બચીઓ ભરવા લાગી, મે એને ન શોડી ઓહાલ જાણનારને કોઈ પણ ન શોડે અ તે સાંતળી તે આવી એટલે—

‘હ, કયે જોઉ ?’ મે પ્રશ્ન કર્યો. તેણે વાત થડ કરી હળુ અવાજમાં ભીનાઇ તો હતી જ.

‘વેલા પ્રસંગ પછી એક દિવસ ઈશારતથી મે એ બાઈને આપણા ઘેર આવવા જણાવ્યું. મે—પણ દિવસ પછી અચાનક એ બાઈ આવી મે બાઈને ખૂબ માન આપી મેસાડી, ચા પાઈ ને પછી વાત છેડી પછેલાં તો બાઈએ વાનને ઉકાડવા પ્રયાન કર્યો, પણ કુ વાતને વળગી રહી ને કહ્યું કે ‘કોણ ન કયો, પણ માબાનો વલખાટ કહી આપે છે કે એને પિતૃ-પ્રેમની અનુષ્ઠિત છે, ને એ જોતાં સ્વાભાવિક રીતે જ તમે પતિપ્રેમથી વચિત છો જ.’ એ સંસ્કારી બાઈ પર આ શબ્દોએ રામબાણુનું કામ કયું બાઈએ તેનું હૃદય ખોલ્યું ને એમાં મે જ સાંભળ્યું ને પુરુષત્વની પામરતાનો ને સ્ત્રીય પ્રવેશી અવજાણનારો ઈતિહાસ છે.’ કહી નબુ ધડીક અટકી

‘હ...હ...હ...’ હું ફક્ત હોઝારે જ દઈ થકયો.

‘એ હવેથીમાં વસનું કુટુંબ ચુકત રાજવાદીને ગુપ્ત બાદીધારી છે’

‘હૈ...હ...હ...’ મે મારી જિજ્ઞાસા શોડી. દેશના સ્વાતન્ત્ર-સંપ્રાપ્તિ તોનો ફાળો છે, જ્યે મહેવનો મહેમાન પણ પુરુષવર્ગ ઘઈ આવ્યો છે.’

‘અજબ ! છતાં..’

નબુનો અવાજ મક્કમ બન્યો

‘બાઈ પ્રિવિવસ જણેલ છે ઊંચ કુટુંબની ને ખાનખાન છે પુરુષ એમ. એ થયેલ છે. પૂર્ણ સરકારી કયેવાય છે. બન્ને વચ્ચે ખૂબ પ્રેમ ને ઉચ્ચ બાવના ખીલ્યા હતાં. પુરુષ સાહિત્યનો શોખીન એટલે વિધ વિધ વિધવા પર લેખો લખતો. બાઈને વચાવતો ને રાસ્ટ્રકાર્થમાં પ્રવૃત રહેતો, ઘરનો મુખી હતા એટલે લોકાળ નોકરીની જગ્ગર ન હતી છતાં અતે તે પત્રકા-રચનાં જોડાણ પત્ની સહિત એ કુટુંબ છોડી નોકરીએ ગયો. એની કલમ ખીલે ઊંડી, ત્યાં રાષ્ટ્રનો સાદ પડ્યો જનતાને જનાડવા ઠેર ઠેર બાપલો અને સભાઓ લવા લાગી સરકાર પણ સામે તેના દમનદાર સાથે લગતાં પગલાં લેવા તૈયાર થઈ. પકડાપકડી ચાલી. એમાં આ પુરુષ ઝડપાયો.’

‘બાઈએ ઘસી વિદાય આપી, પણ એમાંથી જ એ બાથા ઘોઈ ઊંડી હતી બાઈ તો દેશમાં આવતી રહી ત્યાં પણ લડાઈના પડપથ પુરનેશમાં હતાં બાઈએ પોતાના પ્રિય પતિ ધાછળ કપવાવ્યું. તે પણ જેવમાં ગયું તેને મે થાસની જ સજા હતી. એ બોમ્બી એ પાછી આવી’

‘રાસ્ટ્રકાર્થમાં પ્રવૃત આ દેશની તો હવે ખૂબ પ્રસિધ્ધિમાં આવી ગયા હતાં બાઈ જેલમાંથી બહાર આવ્યા પછી એના મકાને કાર્કેતાઓ ને સ્વયંસેવકોના કામમાં પડાવ રહેતો. નવા બુલોની મ ત્રણાએ થતી કઈક જેલમાંથી છૂટતા છૂટનાર ને જનાર જેવા પુરુષની વાત હી પાસે લાવતા ને સ્ત્રીની વાત પુરુષ પાસે જેલમાં વઈ જતા લુલાળ એટલો મહાન હતા કે તેમાં કઈક ખાટસવાદિવાઓ પણ ધુસી ગયા હતા વિધ વિધ વાતો થયા કરતી.’

‘અ તે પુરુષની પણ સજા પૂરી થઈ છૂટયો સૌના સત્કાર ઝીલી ઘેર આવ્યો. બાઈએ ઘસીને ચરસુરજ લીધી પુરુષે હસીને બાઈના ખજર અંતર

પૂછ્યા ને તેના અંગને નિલાળી આંખમાં ઊઠતી
જાળને માંડ માંડ રોડી.’

‘એક દિવસ, બે દિવસ પણ પુરુષ તો દૂરનો
દૂર જ રહેવા લાગ્યો. ઘેર આવે તોય એક-બે સાથી-
સાધિનીઓ તેા સાથે હોય જ. બધા બેસે, હસે, ખીલે
પણ પેલી બાઈને તો કોઈ અણુ જ નહિ.’

‘રવમાની ઓરતની સહનશીલતા હવે હદ
ઓળંગી ગઈ હતી તેના દિલમાં પ્રશ્ન થયો : ‘આમ
કેમ ?’ ને તે રાત્રે જ તેણે પુરુષને પકડ્યો. પૂછ્યું :

‘તમે કેમ સાચ પચાઈ ગયા છો ? મારા
થયીર સામે તો જુઓ ! કાલે સવારે હું બેઠાની બા ..’

‘હ...હ...’ કહી પુરુષ હસ્યો ને બોલ્યો

‘રજની, હું જેલમાં હતો ત્યારે એ જેલના
જેલરની ઓફિસમાં એક સુંદર પિંજરામાં એક સરસ
પોપટ હતો. ઘણી વખત મારે ઓફિસમાં જવું પડતું,
રોકાવું પડતું. અરે, કામ પણ કરવું પડતું. ત્યારે હું
જોતો કે એ પોપટ પિંજરાના સજિયામાંથી બાધી
બહારના ક્ષિતિજમાં જોશ કરતો અને જ્યારે કોઈ
પોપટનું દોળું ત્યાંથી પસાર થતું ત્યારે એ પિંજરાના
સજિયાને ચીંચોલી તોડી નાખવા પ્રયત્ન કરતો. કું એ
તરફ તાકી રહેતો, એક વખત જેલર આ જોઈ બોલ્યા :

‘જીવાન ! તું જુએ છે ? સાંભળ, એ
પોપટને સુંદર એક પોપટી હતી. પોપટી બહાર છે
ને પોપટભાઈ આવી પડયા ॥ પિંજરે, એટલે જ્યારે
જ્યારે પોપટના પસાર થતાં દોળામાં જેલ કરતી બેની
પોપટીને જુએ ॥ ત્યારે ત્યારે એ બીજું તો તું કરે,
પણ આ પિંજરાના સજિયા ઉપર દાઝ ઉતારે છે.
જીવાન ! જોરત તે કોઈની ઘઈ છે કે થામ...હા
હા . હા ! કહી જેલર હસ્યા. મારા દિલ પર ચોટો
ધા થયો. હું સળગ્યો ઘઈ ગયો.’

‘અને...તે રાત્રે જ અમારી બચકના રવ-
સેવકો ખીલેલા કું ઠંડીનો માથે એણી સતેલો. તેઓ
પેલા સૂર્યભાઈ ને ચંદ્રભાઈના બડબાગ-’

‘. ની વાત વાત કરતા હતા. એમ કહેવું
છે ને ?’ વચમાં જ બાઈ ધમેક ત્રાંસા જેવા કોપબર્મા

નેત્રો વિકસતી થોલી ઊઠી. તેનો અવાજ રણકતી
જળવેલ જેવો બની ગયો.

‘અનિલ...હું કંઈ અમુક નથી. તારી વાત
સમજું છું, પણ તું ખડ ખાવ છે. તું ફર્યા છે.
તારા દિલમાં મારા પ્રત્યેનો શુદ્ધ પ્રેમ લુપ્ત થયો છે,
તારા દિલમાં પાપ પેદું છે. નહિતર તારા એ પવિત્ર
હૃદયમાં આવી પાળી થંકા જાગે જ નહિ. હું સી
છું, જનની છું, પામર પુરુષને તો પેનીએ દાખી દઈ
તેમ છું...ને તું જ આ તારા પ્રેમછોડને રોપી ગયો
હતો છતાં ભૂલી..’

‘હા...હા...હા..’ પુરુષ હસ્યો. સીએ એ
હારથમાં ભથ્થર ભાવિ જોયું.

‘રજની, થયું તે થયું. આપણે સંસ્કારી
ગણાઈએ, તું ખા પીને લહેર કર, પ...ણ હવે મારા ને
તારા રસ્તા જુદા.’

‘બસ !’ એ બે અક્ષર સીનાં દિલ-દર્દ જણ
નાર પુરુષ માટે બસ હતા. પણ પેલી શકિત તો
શ્વતાનનો સાથી બન્યો હતો. તેણે દર્દ પારખવાની
શકિત શુભાવી હતી.

‘સીને ચંદ્રના ટુકડા સરખો પુત્ર અવતર્યો.
પુત્ર અદાડે ઉતરવા લાગ્યો. સમાજ આ જોડાના
સુખની ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યો. મોટા ઘર ને ઉચ્ચ કુળ
પર સંસ્કારના ને સીની ઠંકણ હોય છે, પણ એ
ઠંકણ નીચે કેવી આજ ધૂંધવાય છે એ જગત તું
જાણે ? આમ સમાજ જ્યારે તેમના સુખની ઈર્ષ્યા
કરતો હતો ત્યારે પેલા પુરુષ વીરુષા હતા અને શેકવા
તે વિધાએ હોજ એના ઘરે જ સીની દેખતાં જ આનંદ
પ્રસેદ કરતો હતો. સીએ તો હવે અનાસક્તજ્ઞાતિ
જ કેળવી હતી. તે તો તેનો બાજક બલો ને જો બથી.
એમાં એક દિવસ પુરુષે વાત છેડી :

‘રજની, તું મને પાલે છે ?’

‘અંતરમાં પહેલાં હતી તે એક જ મૂર્તિ
અખંડ છે.’ સી કહ્યું.

‘તું મને સુખી ન દે ?’ પુરુષે સ્વરને પ્રેમાળ
બનાવતાં કહ્યું.

‘હું નથી ફરી, તમે ફર્યા છો. એ ફેર તમે

ભાગી ને આવો, સુખી જ થશે.' ઝીંઝે કહ્યું.

‘પ...પુ એમાં એક આડખીલી છે.’

‘યુ’....?’

‘આ...’ કહી પુરુષે પેલા બાળક સામે આંખો ચીંધી. ખાઈ ફાળ ખાઈ ગઈ. બાળકનું ભાવ વાંચી ગઈ, તે ઊઠી. તેણે બાળકને છાતીએ ચાંપ્યો.

‘અનિલ, તારા લોહીને પણ તું નથી ઓળખી શકતો, આંધળા!’ બાળના રોમરોમ ઝાળ ઊઠી.

પુરુષ હસીને ચાલ્યો ગયો.

આટલું કહી નબુ અટકી. તેણે ઊંચીને પાણી પીધું. પાણી મારી પાસે આવેલો બેસનાં બોલો :

‘પછી એ ભાઈ ઊઠવા તૈયાર થઈ પણ મેં ઘણી બેસાડી પુછ્યું.’ ‘તે આ બાળકને તેના પિતાએ કોઈ વખત લાક કરેલ કે નહિ?’

આ સાંભળી બાઈની આંખો ભીની થઈ. તે બોલી:

‘બહેન, લોહીના ગુણે બાળક પિતાને ઓળખતો. એ એમને જોતો-હસી ઊઠતો, પણ એ એ વલખાં મારતાં બાળકની સામું મ ન જોતા. બાળક ખસિવાણું બની પિતૃશ્રેયની નૃપ્તિમાં ને નૃપ્તિમાં વલખતું રહી જતું.’

‘ખરેખર, ભાઈ નિષ્કુર કહેવાય. બાળક તો પ્રભુ સર્જેલ પુષ્પ છે. આવો સંકેતો આટલું પણ નહિ સમજતો હોય!’

‘શકિત હૃદયની એ કરુણ કથની છે એ બાળક જ એમને મહાપાપ લાગતું હતું. અને બહેન, હું એ સમજી ગઈ છું’ એટલે બાળકને છાતીથી જરાય અલગો નથી કરતી. દયો બહેન, હવે હું જાણું છું. તમે અંતર ખોલાવ્યું ને મેં ‘જોઈયું’, એટલી હવેલીએલાં કેવી આત્મ ધીકતી થાય છે એનો તો આ નયીજા નમૂનો છે. હું, પણ બહેન, હજુવ એમની આમરૂ સચવાય એમ હું ઇચ્છું છું. આ કથાણી બીજા ન જાય તેમ વચન મારું છું.’

‘આટલું કહી બાઈ ઊઠી. હું તેને મોડે સુધી મૂકીને પાછો આવો ત્યાં બાળો ઊઠવો હતો. તેને તેડી

હું બહાર એટલે ઊભી ને પેલી હવેલી સામે જોયું, આપણું નાનકડું- મક્કન જોયું. દિવમાં પ્રથમ ઊઠ્યો:

‘હવેલીના વૈભવ એ જીવન બાળી ખાખ કરતા હોય તો ઝૂંમકાનાં જીવન યું મોટા?’

‘નબુ, પણ આ બાઈ ગાંઠી કેમ થઈ ગઈ છે?’ મેં પ્રથમ કહ્યું.

‘પેલું ઘાવરડું તમે ન સાંભળ્યું?’ એ સૂચવે છે કે એનો બાળો...’

નબુ અટકી પડી. એના મુખ પર કંઈકનાં જવાઈ ગઈ.

‘ભાઈ આપણે ત્યાંથી ગઈ. અઠવાડિયું વીત્યું’ હવે ત્યાં એક દિવસ એ હવેલીના પાવા હલી ઊઠે એવી કળી ચીસો સંભળાઈ:

‘ન મરે, મારો જીવો ન મરે... મારો પ્રાણ...’ ને પછી મેં સાંભળ્યું કે પેલી બાઈનો ખાલો આંધળી આવવાથી મરણ પામ્યો. કોઠરોના ખિરસાં ભારે થતા- અભિભાવ- ‘તાવ મચળ પર ચડી ગયો ને પુષ્પ કદ- માઈ મયુ’-પડયો.’

‘એ દિવસથી બાઈએ બાન ઝુમાવ્યું. એનો એ લગણે ગાંડપણ ગણવા લાગ્યો. આજે એ બાઈની દશા કંઈ થઈ છે! પ્રભુ-પ્રભુ...’

નબુએ વાન પૂરી કરી. એક પણ શબ્દ બોલવા વચર જ અમેા બન્ને અમારી પધારીમાં લેટી ગયાં. એ રાતનું મંથન જનજન હતું.

x x x

પંદરેક દિવસ થયા હશે. હું ઓફિસમાં અમારા પત્રનું હેલ્થ મશીન ચુક જોતો હતો ત્યાં તો ટેલિફોનની ઘંટડી ટનનન કરતી ગાજી ઊઠી.

અમારા મોઠ ઊંચીને ટેલિફોન ગયા. ચીસોવર હાથમાં લઈ કાને મોડ્યું ‘હ...લો... હ...લો’ યુ... યુ... જનજન!’ ને તેમણે ચીસોવર ઊંચી દીધું ને તેઓ મારી પાસે આવતા ખોલ્યા:

‘જનજન, અનિલભાઈનો પત્ની યુગરી ગયાં!’

‘લે...હું’ યુ’ થયું?’

‘દાંડી જવાથી !’

‘હ હ ’ હું એટલું જ ગો-નો એ
જેઈ શકેને જરા આશ્ચર્ય થયું’

‘કેમ, જગત, તને કાંઈ આમાં શકા જેવું ,

‘ના છ હ, પણ હવે શું કરવું છે ?’

‘છેલ્લા સમાચાર આ યુદ્ધમાં જ ઉમેરી યો.

ફોર્મો મશીને જવા યો. પણો એફિસ બધ કરીએ
સહેર સભાનોય આદેશ છે’

‘ભલે’ કહી મેં યુદ્ધમાં દલેક લાઈના કાઢી
નવી લાઈના ઉમેરી દીધી પણે ખુરસી ઉપરથી ઊભો
થઈ આફિસ બધ થઈ હું સીધો ઘેર પહોંચ્યો જેવું
તો નબુ ખરેખર ખૂબ રોઈ ઘસે એમ લાગતું હતું
પેલી બાઈને બાળી ડાપુઓ હળુ ઘેર હડોતા આવ્યા.

‘શા શો ત્રિયાસી છૂટી ..’ નબુ મને જોતાં
બોલી

‘હ ’ હું વિશેષ ન ભોલ્યો અડધીક કલાક
થઈ ત્યાં માણસોનો કોલાહલ સભાઓ ડાપુઓ આવી
ગયા લાગ્યા હું કપડાં પહેરી અનિલના મકાને ગયો
અનિલ ખૂબ રોતો હતો બધા સમજાવતા હતા મને
થયું ‘જગત કેવું આપણું છે, પ જુ એમ જ ચાલે
છે’

સિદ્ધિ જ આપણું ધ્યેય છે

આજે પણ મોરટનના રસ્તા પર રહેઠાણના અભાવે દેવદારના ખાથી ખોખામાં કાગળો
વીટાળીને મેં ગાળેલી રાત મને બરાબર શાદ છે એ ધસી માટે તો મને થયેલું કે આ હાલાકી ઊડીને હું
પાછો મારા હૃદયમાં ભારતમાં ચાલ્યો જઈ પણ એ ઘાતક વિચાર ફણવાર જ રહેલો. મેં તરત જ
મારી જાતને વાળી લીધી નિરાશાનું એ આખા શરીરમાં અને મનમાં ફરી વળીને મને મુઠ્ઠા જેવો બનાવી
દે એ પહેલાં મેં મારી જાતને મારા ઉચ્ચ ધ્યેયની શાદ આપી કે ‘જે આતમચરામ ખાવાનું સાડુ મળે કે ના
મળે નિવાસની વ્યવસ્થા થાય કે નહીં, પણ સિદ્ધિ જ આપણું મહત્વનું ધ્યેય છે જે કામ કરવા માટે
આપણે અહીં આવ્યા છીએ તે ગમે તે ભોગે થવું જ જોઈએ એ ન થાય, ને ભાકીનું બધું જ મળે એનો
શો અર્થ ! માટે હે છવ ! આ બહારની મુરકેલીઓ ભૂલી જાઓ એ બધાની અવગણના કરો ને કાર્-
સિદ્ધિ માટે મચી પડો”

મારા આ અકાંક્ષિત વિચારોએ મને જે પ્રેરણા, ધીરજ અને બળ પૂરાં પાડ્યાં તેને પરિણામે
મારા અમેરિકાનો પ્રવાસ સફળ થયો ને વિશ્વધર્મ પરિષ માં પ્રવેશ પામી શક્યો.

સિદ્ધિના બદલામાં સગરડો ભોગવવાનો મોઢ રાખ્યો નહીં હ મહાં એટલો આગ્રહ રાખો કે,
કાંપ સિદ્ધિ વગર તમે નહીં જ જાઓ પ્રત્યેક ભારતવાસી આ ભાવ અપનાવે એમાં જ ભારતનો ઉદ્ધાર છે

—સ્વામી વિવેકાનંદ

પુંરુપને રમકડું જોઈએ છે !

રોહિણી શાહ

‘મંદાકિની બહેન, મને તમારે માટે બહુ ખરાબ લાગે છે. પણ કું વાચત છું. આ સાળા છે. અહીં એવા રંગરાજ થાય એ મને જરા પણ પસંદ નથી.’

શા કારણે તે આમ કહેતી હતી એ જ પ્રશ્ન તો મંદાકિનીની સમજમાં કિતવું નહિ. એવા રંગરાજ ? કેવા રંગરાજ ? ને માથે સાથે એના કંઈ સંબંધ ? માટીબહેનને કંઈ ગેરસમજણ થઈ લાગે છે.

ને એ ગેરસમજણ થી ધીરે ધીરે તે વિશે તેણે આગળ વિચાર્યું; પણ પ્રસંગવદ્દત ન એવી વિચિત્ર હતી કે તે સમજાવ્યા વિના ગેરસમજણ દૂર ન થઈ શકે.

શાળાની તપાસણી માટે એક નવા ઈન્સ્પેક્ટર આવ્યા. તેની સાથે એક ઓરડામાં એકાંતને લાભ લીધાને તેના પર આરોપ હતો. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે તેના હાથ પોતાના હાથમાં લીધા હતાં ને એ પ્રશ્ન એ જણ્યો જોઈ ગયા હતા. તેમણે મોટાબહેનને ખબર આપી.

તેના એકાંતી જીવનમાં શાળાની હસતી કૂદતી ખાલિકાઓ જ તેને સુખ-શાંતિ દેનાર હતી. આજે એ સુખ પણ તેની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવનાર હતું. એની નોકરી જા તોને મદલે આ કુખ મોટું હતું.

મોટાબહેન પાસે ફેરમદલી કરાવવાનો કે હાથે પગે પડીને તેના કાઠાવાલા કરવાનો તેણે જરા પણ યત્ન કર્યા નહોતા. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબે તેના હાથ પકડ્યો, વાત ખરી, તો પણ તેનું સ્વરૂપ....

તેના પર અચાનક આચ્ચિત્ત આવી પડવા છતાં તેને બની ગયેલા પ્રશ્ન પર થસતું આવ્યા વિના ન રહ્યું. તેનું હારથ જોતાં મોટાબહેન ખળખળી ઊઠ્યાં. તે કંઈ ભોલકા તો નહિ પણ મનમાં તો તે ભગડતાં જ હતી : ‘જુઓને કેવી નિર્વંજળ છે ! પાપ કર્યાનું પણ દુઃખ નથી - ઊંધડું, હસે છે, માથેથી ખૂબ જ

ચિમકી ગયેલા જણાય છે.’

એને તેણે અનર્થ રમતાં ચોટા સંભળાવ્યા : ‘મંદાકિની બહેન, મને નહોતી ખબર કે તમે આટલી હદ સુધી...’

મંદાકિની આગળના ચોટા સંભળવા ઊભી ન રહી. જટ પાછા ફરી તે મોટાબહેનની શ્વોશ્વિસમાંથી બહાર નીકળી ગઈ.

ઓફિસ બહાર પગ ચૂકતાં જ તેનું માથું ઘરમથી નીચું થઈ ગયું. જાણી શિક્ષિકાઓ મારકણી બેંચ પ્રમાણે તેની સાથે આખો ફાંદો જોઈ રહી હતી. તે ઝેરીથી નળર.... મંદાકિનીને થયું કે અહીંથી નુરત જ નાચી ગયું જોઈએ.

આખે રમતે તેને કં કું ચોટા સંભળાયા : ‘દિખાય છે ત્યારે તો કેવી સાવસ બાઈ ! પણ...’

‘ને ચેલો કાલર થઈ જાય ! દેખાવે તો જાણે શંકરનો જ અવતાર ! માથે, પાંખડી, હાથમાં લાકડી, લોખી કેટ, ખેસ જાણે....

મંદાકિનીને થયું કે કુનિયા કેટલી સહેલાઈથી હદખને ભાંગી નાખે છે ! ખરી વાત એમને કહેવાય તો ? પણ થી ધીરે ?

તેની નળર સમલ ભૂતકાળ ખડો થયો. કેટલી નિરાશી એ કુનિયા હતી ?

x x x

સળપુરમાં તે અણસમજી ઉઠેલી હતી ત્યારથી દરમયાન થઈ થઈ. દરેક વર્ષની ઉંમરે તેના હૃદયમાં કં કું તરંગો ઊઠતાં હતાં. આસપાસની સ્ત્રીઓને તે એકીટરે જોવા જ કરતી. કેવો ચમત્કાર !

એ કરતાં તો તેને ઝેરી ખબર જ ન પડત તો કેવું સાડું ? એમ પણ તેને કદીક કદીક લાગતું. ઉંમર વધતાં તેની સમજણ વધતી ગઈ.

અને ધીમે ધીમે તેને લાગતી ખીક દૂર થવા લાગી. એનું સ્થાન કુનુહલે લીધું.

તેની જિજ્ઞાસા વધતી જતી હતી. કોઈક વાર તો તે છાતી પર હાથ દાખતી. જાણે તેની છાતીના ધબકાર તેની મા સાંભળી લેવાની હોય એવી ખીક તેને હમેશાં રહેતી.

બે વરસ વીત્યાં. તેના જીવનની હોથ પૂરી થઈ. તેના લગ્ન થયાં.

આખું જ વાતાવરણ પ્રેમાળ ! નહુંદીની હૃદયને મૂંઝવતી વાતો, પતિની આંખો સાથે કંઈક રચાઈ જતું તારાત્રય આદિથી ચિંપરને તે વિસરી જવા લાગી. સાસરિયામાં તે સંપૂર્ણ રીતે સમાઈ જવા લાગી.

છેવટે જ દિવસની શબ્દ સાસરિયાના બધાં માણસો જોતા હતાં તે દિવસ ન આવ્યો. કે'ંક કચકચ થઈ થઈ. જોયોને બોલાવ્યો. જોય જોવાવા. જોયોએ કહ્યું. 'આ સ્ત્રી ક્યાં છે. નજરો એવાં છે; જે પુત્ર થશે તો પતિનું મૃત્યુ થશે.

તેણે તે સાંભળ્યું. ને આંખો સુજી જાય તેટલું તે રડી. 'મારો શો વાંક ?' તે સ્વજન બોલતી હતી ને વિચારતી હતી.

તે દિવસથી ઘરનાં બધાં માણસોનું વર્તન બદલાયું. જો તે તેને પળવગ લાગ્યા.

તેને લાગ્યું: 'જગતમાં હવે માત્ર કોઈ નથી. હું એકલો જ પડી છું.' મારા પતિ પાસે જવાનો મને અધિકાર નથી...' આગળ તેનાથી કલ્પના જ ન થઈ શકી. રાત્રિની ભેંકાર એકંતમાં તેનું હૃદય ભરાઈ આવતું. છાતીએ ડ્યૂરો ભરાઈ જતાં સુધી તે આંસુ સારતી. તેને સત્વન આવનારું કોઈ નહોતું. દુનિયામાં તે એકલો-અટૂલો પડી ગઈ હતી.

સાસરામાં રહેવું ધીમે ધીમે અસહ્ય થવા લાગ્યું. બધાં તેની સામે એવી રીતે જોતાં કે જાણે તેણે ભય કર પાપ કર્યું હોય - ગુનો કર્યા હોય ! પશુ જન્મ ક્યાં ? પિયરમાં ? ને બા પૂછે તો શું કહેવું ? દુનિયામાં મારા માટે ક્યાં સ્થાન છે ? મૂંઝતા હૃદયના ભડકા ઊઠતાં ને તે ઘેકાતી રોજ રોજ સુકાતી.

પતિ પ્રત્યે તેને પ્રેમ હતો. કંઈક આશા પણ હતી. તે માત્ર ભૂલેલા-જલેલા હતો. નાના સરખા સજપુરમાં તે વિદૂન ગણાતો. તેની સામે તેણે બેએક વાર હિંમત કરી નજર ફેરવી જોઈ. પણ તે સામેય નહોતો જોતો. ઘરના માણસોનો વિરોધ ને જોયોના જોય ઉપર અવિશ્વાસ તેનાથી લાચી થકાતો ન હતો અવવા તો તેનામાં એટલી હિંમત નહોતી.

જીવના જેરીલા વાગ્યાણ તેના તરફ છૂટવા લાગ્યા. અગ્નિ-વરસાદની આંખો તેના સામે તકાવા લાગી. બધાં તેને સીધી કે આડકતરી રીતે કહેવા લાગ્યા 'માત્રુ' અહીં કામ નથી. અહીંથી તારું મોકું કાઢું કર.'

છેવટે તેની સહનશક્તિ ખૂટી ગઈ. તે પિયર ગઈ. વખત કોને માટે ચલ જુએ છે :

ધીમે ધીમે તે લાંચતાં થીખી. તેણે મહેનત કરી. લોકના ભાવવા ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ ને અભ્યાસ કર્યો. વનકિમુલર ફાઈનલની પરીક્ષા તેણે પાસ કરી ને એક દૂરના શહેરમાં ચિકિત્સા તરીકે તેની નિમ-ણુંક થઈ. હવે તે પોતાના સાસરાના ગામથી ખૂબ દૂર રહેતી હતી. દરમિયાન તેની કોઈએ દેખજાળ લીધો નહોતો. બેએક વરસ પર તેને ખબર મળ્યા હતા કે તેના પતિનો મૃત્યુ થયો છે ને તે હવે શાળાનો ઈન્સ્પેક્ટર બન્યો છે, વળી વિશેષમાં સાસરું હોડવા પછી તરત જ તેના પતિએ બીજું લગ્ન કર્યું છે.

આજે બાવીસ વર્ષ પોતાનો પતિ પોતાની નિશાબની તપાસ માટે આવ્યો હતો.

બન્નેએ અરસપરસને જોયાં, બોલાખ્યાં-પણ કોઈએ તો કથાવા દીધું નહિ. તપાસણી પૂરી થઈ ને....

તે બોરડીમોનો પ્રસંગ મંદાકિની કદી બૂલો શકે એમ નથી. તેણે પોતાના પતિને ખૂબ કહ્યું હતું. તેની લાલ વિગતો આંખો, કામી નજર... છેવટે તેણે મંદાકિનીનો હાથ પકડ્યો. તેનો દેહ કુદ ઊઠ્યો. મંદાકિનીએ બળ કર્યું પણ....

—પણ તે નિરપરાધો ગણાતો હતો ને મંદાકિની ! જેથી બચવા-બચાવવા તેણે જીવનને જીવે જ માર્ગે વળ્યું હતું તેનો આરોપ તેના માથે જ આવ્યો. તે

કજત ગણાઈ. કજતનું પ્રમાણપત્ર તેને મળ્યું ને એ રીતનો સિક્કો તેને કપાજે ચોટયો !

દુનિયામાં કપાજ ન્યાય છે ખરો ? આ શું કલ્પનામાંથી થયી કાઢેલી વાત છે ? એનું ઉત્તર શું હોય ? દુનિયામાં એવી મંદાકિની કેટલી હશે તેના સિસાજ છે ? જગતના અંધારા ખૂણામાં કેટલી મંદાકિની સુલેલી-ઊંડી ઊતરેલી આંખોમાંથી આંસુ સારતી હશે તે કોને ખબર ?

કોણ એ તરફનજર પણ ફેકે ? કોને પડી છે એમની દયાની ? જગત રંગસગમાં મદગૂલ છે. પુરુષને રમકડું જોઈએ છે, વાસનાતૃપ્તિને ખાતર ગમે ત્યાં ગમે તે રીતે તે જોળવી શકે છે તે રમકડું ભાંગી નાખે છે. ભાંગી નાખવાનો પુરુષસુલભ માલિકી-દાવો તેના ધક ગણાય છે. ભાંગવામાં જે તેને રસપ્રાપ્તિ થાય છે-પછી એ ભાંગેલ રમકડું બલે કજત ગણાય !

✽ કેદી

ખચીલ જિજ્ઞાસનની ઋષિવાણી કપારેક તો ગજમનું આર્પદર્શન લઈને હાજર થઈ જાય છે : એની ફિલસૂફી ભરેલી કથાનો રાજ બોલે છે :

‘હું’ રાજ છું, બીજા લોકોથી અનેક રીતે હું જુદો છું એટલે સામાન્ય પ્રજાઓ કરતાં મારી કાંઈ ખાસ વિશેષતા હોવી જોઈએ.’

આવી ધૂનમાં ને ધૂનમાં રાજ આજગ વધે છે : ‘લોકોનાં ટોળાંની વચ્ચે જો હું પાણીની સોનેરી કલગી જેવો ન હોઈશ રહું તો પછી મારું મૂલ્ય શું ? મારી મહત્તા શી ? મનવીથી હું’ કેટલો મહાન છું’ એવી ઓળખાણ તો મારે આપવી જોઈએ ને ?

આવી ધૂનને લીધે એના મગજમાં એક એવી કલ્પના ઘર કરી બેઠી કે, જેમ સામાન્ય માનવી-ઓના પડછાયા પડે છે તેમ મારો પડછાયા ન પડવો જોઈએ. ચોતાની છાયા પડતી બંધ થાય એ માટે તેણે તેના સમગ્ર રાજ્યના તંત્રમંત્ર જણનારાઓ, સાસલો, તરવરો, પંડિતો ને વિદ્વાનોને સોને ભેળા કર્યા.

‘પણ મહારાજ, કોઈનો પડછાયા ન પડે એવી વાત ત્રણલોકમાં બનવી અશક્ય છે, આપની ધૂન પ્રમાણે ચાંદો સૂરજ ઊગતાં નથી કે દિવસની રાત કે રાતનો દિવસ થઈ જતાં નથી, મારે આવી અસંભવિત વાતોને ઊંડી, કાંઈક બુદ્ધિપૂર્વકની વાત કરો તો સારું.’ સૌએ એકમતે અભિપ્રાય ઉચ્ચાર્યો.

પણ રાજ, વાજ ને વાંદણ; આવો ચોતાના તરંગને સાવ નાસીપાસ કરનારો અભિપ્રાય સાંભળીને રાજઘટ મલ્લપૂત જાતી.

રાજ કહે ‘તમે પંડિતો શું કહેતા’તા ધૂણ ! મારો પડછાયા ન પડે એવું જાતે જ કાંઈક કરવું પડશે. અવધા હું અત્યારે ને અત્યારે જીવણ પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે જ્યાં સુધી તમે સો આ અશક્ય વાતને ટકર નહિ બનાવો ત્યાં સુધી હું’ મારા મહેલની બહાર જ નહિ નીકળું. મહેલની ચાર દીવાલોની વચ્ચે જ હું’ મારું જીવન પૂરું કરીશ. તમે આનો કાંઈક ઉપાય જોતા તો જાહે, નહિતર સામાન્ય માણસની જેમ હું’ પડે જ મારો પડછાયા પાડવો બંધ કરું છું’. મહાન માણસોના બોલેલા વચનો કદી મિથ્યા થતાં નથી.’

ધુન. ત્યારથી રાજ મહેલની ચાર દીવાલોની વચ્ચે જોવાઈ સેવક માંડેલ. તાપ અને તરકા વિના એની કાગ પીળી પડવા માંડી અને ધીમે ધીમે એને કપરોળ વાયુ પડ્યો ને તે શુદ્ધ પામ્યો.

ગાંધીજીના પ્રથમ મંત્રી મહાદેવભાઈના પૂર્વજ છગનલાલ ગાંધી

છગનલાલ ન બેધી

છગનલાલ ગાંધીના સ્વર્જવાસના સમાચાર સાંભળી આક્રમવાસીઓ કે જ્યેષ્ઠ પોતાના પિતાનુકૂળ વડેલ ગુમાસ્તા હોય એવો શાક અનુભવ્યો તેમના વિશે આક્રમવાસીઓની લેખમાત્રામાં જે લેખક વખત પહેલાં લેખ તેવાર કર્યો હતો તે પરથી વાચકને છગનલાલભાઈ ગાંધીના જન્મનું અંતરને ખ્યાલ આવશે

છગનલાલ ગાંધી આજે ૮૯ વર્ષના જૂઠ્ઠા વયમાં તેમની કમર નથી ઝડી છે અવાજ બહુ જ ધીમો થઈ ગયો છે છતાં તેઓ હાથે રસોઈ કરે છે અને ખાટલા ઉપર ભેગ ભેગા અગ્રેજી અક્ષર દેહના પુસ્તકો માંથી કયા લેખો ગાંધીજીના રહી ગયા છે, તેમાં થુ થુ ઉમેરવું જોઈએ, ગુજરાતી આદર્શમાં તે માટે ખાસ કાવળી મદદ લઈને જીલ્લા જીલ્લા અલગ વાંચીને નવજીવનના સલાહને દોરવણી આપે છે જે કામ મહાદેવભાઈએ નવજીવનના સલાહનું કામ ભારતમાં સંભાળ્યું હતું એવું જ કામ ઈંગ્લેન્ડના ઓપીનીયનનું છગનલાલભાઈએ દક્ષિણ-આફ્રિકામાં સંભાળ્યું હતું ફિનિકસમાં છાપખાનું ચલાવવાનું નાનગોટું બહુ કામ આક્રમવાસીઓ સાથે મળી છગનલાલભાઈ કરતા હતા.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીનું જે કાંઈ કામ થયું હતું તે સામાજિક, આર્થિક કે રાજકીય પ્રકારનું હોય તે બધા કાર્યની સત્તાવાર માહિતી છગનલાલભાઈની પાસે હોવાથી ગાંધીજીના અક્ષર દેહ અથવા કચેકેડ વર્કસનું જે કામ મરકારે ઉપાડ્યું છે તેમાં છગનલાલભાઈએ ઘણી કિમતી સેવા આપી છે

ભાઈ પ્યારલાલજીએ ગાંધીજીનું લાઈટફેઈઝ નામનું જે પુસ્તક લખેલ છે, તેમાં છગનલાલભાઈનાં સંકેત સાથે અને માર્ગદર્શન મળ્યા હતાં એમ પ્યારલાલજીએ સ્વીકાર્યું છે

ગાંધીજીએ ખુલાવદાસભાઈ પાસેથી તેમના પુત્ર છગનલાલભાઈની ખાસ માગણી કરીતી અને જેમ પોતે બેરીસ્ટર બન્યા હતા તેમ છગનલાલભાઈને પણ ગાંધીજીએ

વિલાસત ચોકલ્યા હતા તે બેરીસ્ટર બનાવવા માંગતા હતા પણ ગાંધીજી પ્રતિષ્ઠિત આત્મા રહ્યા ગાંધીજી બેરીસ્ટરી છોડીને દેશસેવાનો અર્થજો સ્વીકારી એટલે છગનલાલભાઈ પણ ગાંધીજીમાં સમાઈ જઈને આજમ જીવન પણ તેમણે ફિનિકસમાં જઈને સ્વીકારી લીધું.

સત્સંગી આક્રમની સ્થાપનાથી આક્રમના હિસાબી કામ અને વડીલકામ છગનલાલભાઈ સંભાળતા હતા. છગનલાલભાઈના હિસાબી કામમાં અને ખરીદી કામમાં જે પાંચ રૂપિયાની ભૂલ દેખાઈ અને તેમણે પોતાના હાથે જ ગંભીર દોષ લખ્યો છે એમ માનીને આફ્રિકાની જે કાંઈ કમાણી થઈ હતી કે બેરીસ્ટરી ભણતાં જે રકાબરથીપમાંથી રકમ બચી હતી તે રકમ લગભગ ૧૪૦૦૦ રૂા જેટલી ગાંધીજીને લઈને ફરી દીધી હતી અને ગાંધીજીની આજ્ઞા માથે ચડાવીને કડી પ્રાંતમાં વિજયપુરમાં નાનકડું ખાદી કેન્દ્ર ચલાવવા તેઓ ગયા હતા. અને ત્યાં મુસ્લીમ ભણેતોમાં રટિયા ચલાવવાનું અને અમદાવાદના મજૂર મહાજનને પૂણી પૂરી પાડવાનું તેઓએ હોલપૂર્વક કામ સ્વીકાર્યું હતું.

ગાંધીજીના સાચા વારસદાર છગનભાઈ હતા એતો ૧૯૧૪માં જ્યારે જી હમી જેખમમાં હતી, ત્યારે જે વસીયતનામા જેવો ભાષુએ છગનલાલભાઈ પર પત્ર લખ્યો તે જોતાં ખાતરી થાય છે

કેપટાઉન,

ફાઇનલ મુદ્દ ૧૪, માર્ચ-૧૧-૧૯૧૪ :

શ્રી છગનલાલ,

આ ઘડીએ મને કુરસદ છે જોહાનિસબર્ગમાં મારા પ્રાણ લેવાને પ્રયત્ન પણ થાય છે, એમ મેં લખે છે એમ બને તો દુઃસ્થવા યોગ્ય છે જે સાડુ કાર્ ૩ પૂર્ણ થયું ગણાયે તે કારણથી ડીને મારે જોહાનિસબર્ગથી દૂર નથી રહેવું એવા સંજોગથી કે બીજા પ્રકારે પણ મારું અસ્થાનક મૃત્યુ થાય તો મેં ખીનવેલા કેટલાક વિચારો મેં તમારી પાસે મુક્યા નથી, એ અહીં લખી નાખવા ધારું છે

કુટુંબસેવા પ્રથમ કરવી એ વાક્ય પરમાર્થ દર્શિએ બહુ વાસ્તવિક છે તે જોનાથી વર્ષ થકે તે જ કોમસેવા કે દેશસેવા કરી શકે છે, કુટુંબસેવા કોને કસેવી એ જ વિચારવાનું રહ્યું છે. યુદ્ધ વર્તન અને વિચાર સંબંધિત બતાવી દે છે એમ લાગે છે

મને એમ જણાય છે કે આપણે જે વાક્યની કે રાજદ્વારી છદ્મી ભોળવતા આવ્યા છીએ એ કનિષ્ઠ છે. આપણું કુટુંબ પાકેલું છે, એવે જુદાસાની દોષોમાં આપણે બોળખાઈએ છીએ વર્ણવેલાં દોષ કાઢવા વિના કહી શકાય કે તેઓએ પ્રજાની આકરી તો કરી હશે પણ આપસવાદને બળે એ વર્ષ છે. સાધારણ દર્શિએ જોતા તેઓએ ન્યાય કર્યો જણાય છે, બેટલે કે લોડી જુલમ રૂબરૂ પર કર્યો અત્યારે કુટુંબ પાકવાનું સ્થિતિમાં છે જે નોકરી ન મળે તો બધા રખડે ભારે નગર પહોંચતાં નારણાસ મુબઈમાં જુઝામી કરે છે, બીજા કુટુંબીઓ રખડે છે, અથવા રાજ પાટમાં પડવા રહી પેટિયું મેળવે છે બધા પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરવામાં પરજીવવામાં રાકાષ છે સાસુ-વધૂનો મકાન લોભ પોતાનાં છોકરાને પરજીવવાનો છે,

આમાંથી ઉગરીશ ! રતો બની શકે તો ફેરવશે પ્રથમ તો ખેડૂત જ બનવું તેમાં અસમ કશ આપણાં કંઠજી ભાગને થીપે પડે તો વસુદાય વગેરેની ધજીરી કરવી જે દયાબે ફિનિક્સમાં રહીએ છીએ તે દયાબે રહેવું બોજામાં બોણી હાજરો રાખવી બોરાકની પહાડિ બને તેટલી જે વિચારી છે તે સાચવવી દૂધને પવિત્ર વસ્તુ માની છે તે લેવી, તો પણ અપવિત્ર ગણીને લેવી આ મહાન ફેરફાર મહાન છે

તેનાં મૂળ જિંદા છે, ને તેના ચતુર્ભુજ સંભળડ છે તે બધાને માન્ય હો કે ન હો એ જુદી વાત છે પણ કરોડોને જે વસ્તુ અવળ છે, એ જાણીને પણ નજવા ઘોડા છે એ યુદ્ધ છે, જે અહિંસા મર્મનું વિરોધી છે. એ વિચાર કોઈ કાલે મારા મનમાંથી જનાર નથી આ દેસે દૂધ-થી આદિ લેવાય એમ સજી નથી બને તેમ અમિત્રો બોણી ઉપચાર કરી રહેણી ચલાવવી, કુટુંબના જે છોકરાઓ આવવા માગે તેને આપણે રાખવા અને લેવા તેઓ ઉપરના વિચાર

રને ન અનુસરે તો ન રહી શકે વિવત્રાઓ જે આવી રહેણીમાં ન દાખર થવા માગે તેને માનપૂર્વક જણાવવું કે એ રહેણીને ધારણે ચાલતાં જણાઈ જે ખર્ચ થાય તેથી દોઢ તોમને આપી રૂપ પતાવીયું. એ સિવાય બીજું નહીં આપી શકીએ કોઈને પણ વરાવવા-જણાવવાની ઉમાધિમાં પડવું જ નહીં મોટે થશે જે પરજીવવા માગે તે રોડે ભેઈ લેશે છોકરી લોખ તેના સાડુ વર લોખવા જ પછી, તો જે તુલ્યીને પત્ને વરશે દઈયું એક પાર્શ્વનું ખર્ચ નહીં કરીએ, તેવો વર નહીં મળે તો લગ્ન શબ્દ જોઈયું અને છોકરીને ધીરજ રાખતાં ચીખવીયું. આમ કરતાં વાતો સાંભળવી પડે, નિરરકાર થશે તે બધું પ્રેમપૂર્વક સહન કરીયું. જે આપણું વર્તન અખંડિત રહેશે તો કશી અડચણ નથી આવવાની પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરવી એ આપણાં ધર્મનું અમ નથી સંસારને ફેલાવે એ આપણું કર્તવ્ય નથી જે સસાર છે તેમાં ખરડાવા વિના એ પ્રમાણે રહેવું, કે જેથી આપણને અને બીજાને મેલ સુલભ વર્ષ પડે એ જ છદ્મીનું રક્ષણ જણાય છે. અને તેવા આપસેવા, કુટુંબસેવા ને રાજ્યસેવા આવી જાય છે. એ દશા આવે ત્યાં આપણે લોભવાનું નથી "

છત્રનલાલભાઈ ધારત તો મોટા બેરિસ્ટર બની ચકત મોટા મત્રી બની ચકત, મોટા ઉદ્યોગ ધધાના ઇસાખનીશ બની ચકત પણ આ બધું છોડીને તેઓ તો ટાલરટાલ અને બાપુને પલે ચાવીને સેવાશામમાં ગાંધીજી પાસે પહોંચી ગયા હતા અને ૭૦ વર્ષની ઉંમરે પણ ખેતી કામ એમ્મે હાથમાં પાવડા અને કોદાળી લઈ સચારના તપ્ત ચાર કલાક પરિશ્રમ કરતાં મે સેવાશામમાં જ્યાં છે અને આ સદીર ધમને થીપે તેઓ લાખુ ત દુરંત આધુન્ય ભોગવી શક્યા છે એની પ્રતીતિ થાય છે.

છત્રનલાલભાઈના પુત્ર પ્રભુદાસ ગાંધી તો ગુજરાતી બાપાના સારા લેખક છે ગાંધીજીની છાવામાં રહીને છત્રનલાલભાઈના જેવું પુત્ર બાપ પ્રભુદાસ ઉછરેલા હોવાથી તેમણે દૈનિક સંકલ્પ કર્યો હતો કે જ કોઈ મારે જ્ઞાન મેળવવાનું છે તે માનુભાષા અને સિદ્ધિ દારા જ મેળવવું અને એ નિયમ પ્રમાણે તેઓ અંગ્રેજી

ભાષા ધીમવા માટે મળ્યા નથી કાકાસાહેબ અને નરહરિભાઈ જેવા ગુરુ મળવાથી ગુજરાતી ભાષા ઉપર તઓ સારુ પ્રયત્ન મેળવી શક્યા છે

છગનલાલભાઈના બીજા પુત્ર કૃષ્ણદાસ તો વિનોબામા સમાઈ ગયા હોય એવી રીતે પોતાની બાંધવાવસ્થા ગાળી હતી અને વિનોબા પાસે ટેક નિકમાં તો એ ખા, બની ગયા છે અને આજે ખાદી કમિશનની અંબર પ્રયોગ સમિતિના સંચાલક તરીકે કામ કરીને ખાદી ચરંજમમાં અનેક સંશોધનો કરીને ભારતનું અને એશિયાનું સ્થાન આકર્ષી શક્યા છે

છગનલાલભાઈના પત્ની કાશીબહેન તો આશ્રમ માં સાચા બોહલુવ ભક્ત તરીકે ઓળખાતા હતાં

તેમનું જીવન સરળ અને સાદું અને ભક્તિ પારાયણ હતું સતીત શાસ્ત્રી પત્રીતજી ખરે આશ્રમમાં નહેતાં આવ્યા ત્યાં સુધા તો આશ્રમની પ્રાર્થના કાશીબહેન જ ચલાવતા હતાં

‘કાવ્ય દોહન’માંથી પ્રહલાદ આખ્યાન, કુવ આખ્યાન તેમને કંઠરથ હતાં. અને તેમની પૂજાભાવ જોઈને જ વિનોબાજીએ પોતાની માનુશીનો દેવપૂજ સભાળવાનું કામ કાશીબહેનને સોંપ્યું હતું અને કાશીબહેન સત્યાગ્રહી બહેન તરીકે દલિયુ આફ્રિકામાં નામના કાઢી હતી અને તેમની છાયા નીચે આશ્રમની બહેનો ઘડાઈ હતી એમ કહી શકાય

શ્રીમદ્ દાન

મુદ્રમાં અનેક યોદ્ધાઓ અને પ્રાણીઓનો સહાર થયો

સમ્રાટ અયોકને તેથી ખૂબ ખેદ થયો

એ પાપનું પ્રાશ્નિત કરવા માટે આઠાસુને દાન કરવા લાગ્યા

રાજ્યના સ્થળા બ્રાહ્મણો દાન લઈ ગયા પણ એક આઠાસુ દાન લેવા ન આવ્યો દાન ન લેવાનું કારણ પૂછ્યું.

સત જેવા સતોષી આઠાસુ પ્રત્યુત્તર આપ્યો

“મહારાજ ! રાજ્યનો ખજાનો રાજ્યનો નથી પણ પ્રજાનો છે કર-વેરા દારા પ્રજાનું ધન રાજ કોપમાં એકઠું થાય છે તે પ્રજાના હિત માટે વપરાય રાજ્યનો તેના પર કોઈ લક્ષ્ય નથી રાજ તેનું દાન ન કરી શકે પોતે ગમ કરીને મેળવ્યું હોય દુષ્ટો વેળી ઉપાજન કપૂં હોય, તે જ ધનનું કોઈ પણ વ્યક્તિને દાન કરવાનો સાથો હક્ક છે”

આઠાસુની દલીલ અયોકને ગળે ઊતરી ગઈ

પર દિવસ પછી તેણે આઠાસુને દાન લેવા બોલાવ્યો

સમ્રાટ પર દિવસ સુધી એક નહેર પોદાતી હતી ત્યાં શરીરગ્રાહ કર્યા પર સોનામહોરો તેમને મજૂરીની મળી, તે પેલા આઠાસુને આપવા માંડી ત્યારે આઠાસુ કહે

“મહારાજ ! તમારી કમાણી પર પ્રથમ તમારા સ્વજનોનો હક્ક છે, તેમના ભરણપોષણ માટે થોડા સોનામહોરો રાખી લો માત્ર એકનું જ દાન કરવાનો તમને હક્ક છે

આઠાસુ એક સોનામહોરનો સ્વીકાર કરતાં કહ્યું

“આપના પુનિત પરસેવાની કમાઈની એક મહોર રાજ્યનારની લાખો સોનામહોરો કરતાં એક છે. પોતાના શ્રમથી મેળવી કરણ દાન જ શીઘ્ર દાન છે.

શાહનામા-એ-ફિરદૌસીનાં સ્ત્રી પાત્રો

મહિબાઈ વેરા

૨-રૂદાબા

એલ્યુર્ પર્વતની છાયાથી ઢાકાયેલ ધરાનની ઉચ્ચ ભૂમિમા હમરો વર્ષ પૂર્વે આયેફએ ધરાની સરકૃતિ સ્થાપી પશ્ચિમે બેમિનોનમા 'સુમેર' નામે અનાર્થ રાજ્ય હતું ભારતીય ગ્રંથોમાં આ અનાર્થ 'મળ' ને અસર તરીકે ઓળખાવામાં આવી છે ધરાની અખાત દિશ્મુન તથા દક્ષિણ ધ્રિગન થઇને સિંધુના મુખ પ્રદેશ સુધી આ અસરોનો વ્યવહાર હતો.

આ સમયે કાશુલ હિંદુસ્થાનમા હતું અને તેનો રાજા 'ધરાનના દાહક' ઝોહાકનો વશ જ મિહ રામ નામે હતો. મિહરામની રાણી સિંદુખત બહુ ગદી અને ભલી નારી હતી તથા રાજકુમારી રૂદાબા એ જમાનાની સર્વશ્રેષ્ઠ રૂપરામ કયા ગણાતી સર્વશુભ સપત રૂદાબા યોવનમા પગ મહત્તી હતી કનિતકનામની તેની નિપુણતા લોકજીએ અચાનો વિચાર હતો.

આશુનીસ્તાનના રાજા સામને ઘેર પુત્ર અવતર્યો જેને જ મધી માથે ધોળા વાગ હતા તેથી નેનું નામ જાન રથુ જાન એટનં છુરો-સફેદ પળિયાવાળો આવા બાળકના જ મધી સાથ વહેમાયો રાજપુરોહિતને તેણે આ જ એ બાળકને એલ્યુર્ પર્વતના આઠ અરપયમાં તજ દેવામાં આવ્યો. પર્વતની ડોચે રહેતા પખરાજ સિમુર્ગે એ બાળકને જોયું અને ઉપાડી પોતાના માગા બેચ કપું પખરાજ સિમુર્ગ એટને ત્રીસ પખીનાં તોલાનું મદાન ગરુડ બાળક જાન આ પખરાજની છાયા તરે મોટો થયો. પ્રકૃતિને જોળે અને ગિરિના ઉચ્ચ સ્થળે વિકાર કરનાં આ બાળકને યોવન આવ્યું માયાના સફેદ વાળ છતાં જાંબ મનોહર સુવાન જ યો.

બાળકને તજ દીધા પછી રાજા સામને પરતાવે સફ થયો ઉપરની સાથે એનું કુળ પગ વધવા લાગ્યું પુત્રની શોધ બાદરી ખગર પડી કે

એલ્યુર્ પર્વત ઉપર સિમુર્ગ-ગરુડ પતિને ત્યાં ધોળાનામાગા એક સુદર છોકરો ઉછરે છે પુત્રને ઘેર લાવવા માટે પ્રયાસ કર થયા સામે પોતાના વારસ તરીકે જાનને જાહેર કર્યો કુદરતને ખોગે ઉજ રેલ જાન પૂરા આન દથી આશુનીસ્તાનમા રહી શકશે તથા તેની તે છઝાનો કોઈ પણ વિરોધ નહિ કરે એવા વચનો જાહેર થયા અને જાંબ નગરમાં આ યો રાજવી યોગ્ય સર્વ શિક્ષણ પામી જાન, પ્રનાપી યોદ્ધા તરીકે દેશ-પરદેશમા પ્રખ્યાત થયો. પ્રકૃતિને ખોગે ઉછરેલ જાનને પ્રયાસનો ભારે શોખ જગત જોવા એ સફરે ગયો. ફરતો ફરતો હિન્દુસ્તાનના કાશુન નગરે આવી પહોંચ્યો. જાલની વીરના અને પરાક્રમથી પરિચિત કાશુલના રાજા મિહરામે તેને ઉચિત સમાન આપ્યું જાલના વ્યક્તિત્વથી રાજા પ્રભાવિત થયો. જાન તો નગર બહાર નદીને સામે કિનારે પોતાના તણુમાં રહે છે. જાલને ખગર પડી કે મિહરામને એક સોનાપરી જેવી રૂદાબા નામે કન્યા છે પૂછપરછ કરતા કોઈ એકે રૂદામાનો પરિચય આપ્યો.

રૂદાબાની જોડ જગમા તો જડશે નહિ, શોભે સફનો છોક, અવનિ પરની અપસરા ફૂલડાંની ફોરમ એના અગેઅગ વછૂટતી, મુખકું માહક નેણ, એની વેળી અબર-વેરતી સરગાપરના ઘાટથી પડ્યા કેશ પૃથ્વી પરે, ચકયા અપાઢી ગેથ, ઠાકયો પૂનમ આદને સોળધરે શણગાર અલૌકિક હીરા-મોતીના, નખતર, સૂરજ, ચાદ એ નારીને નમતા ફરે મેથ મૂકયો મલહાર, એ કેકિલાના કંઠમા, વિજ તણે અમકાર એ નૃત્ય કરતા અગમાં.

કુવરીના આવા વખાણથી જાનના હૃદયમા કામના જગી માતપિતાની વાત ઉપરથી કુવરી

* એક સુખથી પ્રત્યક્ષ

રદામાને પણ મહેમાન તરીકે આવેલા ઇરાની કુમાર માટે રસ ગળ્યો હતો. કુવરીએ પોતાના મનની વાન એક નિશ્ચય દારીને કરી દારી જરા ડરી તે ગળ્યુતી હતી કે રાત્ર પોતાની પ્રિયપુત્રીને ધોળાવાળ-વાળ સાથે પળાવે જ નહિ.

રદામાની નિદ્રા આવી ગઈ જાણને જોવા મળવા તે તલમી રહી દારીથી રુદામાની સ્થિતિ આજી ન રહી એક દિવસ આ દારી કુવરી માટે શુવાન વીણીને નદી કિનારે ફરતી હતી સાથે કિનારેથી જાવની જગર પડી અને પોતાને પરિચય આપવા ધનુષ દહાર કરી બાણ ચડાવ્યું. દારી જોઈ રહી અને જોતજોતામા જાવના બાણથી એક જળચરપંખી નિધાયને નીચે પડ્યું ચિત્તર લેવા માટે જાલનો ચાકર જારે આ કાંઠે આગ્યો ત્યારે દારીએ તેની સાથે ઓળખાણ કાઢી અંતે દારીએ કહ્યું “કલા પ્રવીણ રદામા અને બહાદુર જાવે પરકપર મળવું થયું” ચાકરે જારે આ વાત જાણને કરી ત્યારે એનું દિલ નાચી ઊઠ્યું. બીજે દિવસે જાવે ઈરામાણેકની ભેટ દારીને મોકલાવી અને ત્રીજે દિવસે ખુદ પોતે જ મળવા ગયો ચિત્રનેખાદાનીએ રદામાનું શબ્દ ચિત્ર જાવ સમક્ષ રજૂ કર્યું.

સૌ દર્શ-રનેહે શોભતી, ઓઝલ પુરુષની આખથી; જીવે બનાવી પુતળી, નખશિખ હાધી કાતની હસ્ત હંસની ડોક સમ, કલાપ કસ્તૂરી કેશનો; અધર બિંબ ઉર અનેશ ને રંગ અદ્ભૂત દેહનો. નેત્રે લીધી નમણાઈ ઠા' બાગના નરગીસ શી; ભમર કમાનો. યદ્ય રહી, મશહૂર તીર દાજની. ગાહો શુભાઓ સ્વર્ગનાં, શરીર મોટી સાગ શું; મુખ મરકટું તેજ છે, પ્રાતઃ સમયના લાજનું.

શ્યામ સુંદર વાળમાં, સૌરભ ભરી પ્રહ્લાંડની, મીઠાશ મુખ પર મલપતી, પૂનમ કેરા ચાંદની.

કામળ કુમારી કામિની, એ છે અલૌકિક સુંદરી; સર્વોગ સુહરતા સજી ને દૂર અવનિ ઉતરી

જ.ન રદામાને મળવામનથી રહ્યો પ્રેમીઓ વચ્ચે મુશકાત મોકલાઈ એક રાત્રે જાણ રદામાના

હોવા મહેલના ઝરખા નીચે પહોંચ્યો. રત્નની પરી તુરત બહાર આવી અને ‘જા-લ’ નામનો હળવેથી મીઠો ઉચ્ચાર થયો. જાવે આનંદરે કહ્યું “પૂર્ણ ચંદ્રના તેજ સમાન તમારા ચહેરાના દર્શન હું કેરી રીતે કરી શકું?” જાન ઉપર આવી શકે તે માટે રદામાએ દુષ્ટો નાખ્યો તે ટુકો પડતા પોતાના શ્યામ સુંદર વાળની વટો સાથે તેને જોડી પ્રિયનમ સુધી પહોંચતો કર્યો જાલ ઉપર આગ્યો. કુવરીના હૃદય ગળથી અવાક બની ગઈ, રદામાની અલક લેરોને ભાનપૂર્વક યુમનો રહ્યો.

જાલ હરિદ્વનના વંશનો ઇરાની આર્થ પ્રમ્લેનો કુમાર હતો. રદામા ઓહાકુળની અમર રાજકુમારી હતી. રદામાનો કુલવંશ તરીકે રવીકાર જાવના વડીનો કરશે કે કેમ તે સવાલ હતો. રદામાના માનાપિતા ધોળાવાળનાજા જાણને પસંદ કરશે કે નહિ તે પણ મુશ્કેલ હતી બન્ને પ્રેમીઓ ખિન્નતા અનુભવી રહ્યા.

વર્ષો પૂર્વે પિતાએ ગરેલ કૌલ વચન યાદ કરી જાવે, પિતાને પત્ર લખ્યો : “કાણુની રાજક યા રદામા સુવંશણી છે દેવી યુલો અને પ્રતિમા ધરાવે છે માટુ દિન એ મુવતીને ધમ્મ છે કન્યા પણ ખુશ છે મારી ધમ્મનો વિરોધ ન કરવાની આપના જાહેર વચનની યાદ સાથે આ લમ માટે આપના આશીર્વાદ સદ મજરી યાવુ છું”

સામને આ ખનનથી થોડાક આરામ લાગ્યો. અમર કુળની કન્યા ઇરાની આર્થપુત્રને ૧ મુજાથેલા રાજ્યને જ્યોતિર્ગીઓને ભોનાખ્યા, જોશ જોધને તેમજે કહ્યું “આ લમ યરા દો એનુ ફજ શ્રેષ્ઠ છે.” સાથે જાન-રદામાના લમ માટે પોતાની અનુમતિ મોકલી, આશિષ પાડ્યા

પિતાની અનુમતિ મળતા જાલ ખુલી થયો. આ ખુલીના સમાચાર તેજે તુરત રદામાને મોકલ્યા વડીની સંમતિથી રદામા પણ રાત્ર ધઈ અને પોતાના પ્રિયનમ માટે વીડી તથા ઝખાની ભેટ લધને એક દારીને મોકલી ભેટ લઈ જતી દારીને રાખી સિન્દુળને જોધ, દગાખ યના દારીએ દોકોન કરી. સિન્દુળને મુંઝાવનો પાર ન :લો પુત્રી

તરફ મનતા, ઝાલ તરફની જાની લાખણી છનાં રાખે
મિદરામના રત્નાવને તે જોળખતી હતી ધરાની
કુમારને પોતાની પુત્રી નાં આપે એની એને ખાત્રી
હતી. શહી એને જાની રાણી સિન્દુખતે પીરજ અને
કુશળતાપૂર્વક રૂઢાના અને ઝાલના મનમેળની રાત
રાખને કરી રાખનો કેધ ફાટી નીકળ્યો ઝાલને
દડ દેવા અને જરૂર પડે તો કુવરને મારી નાખવા
પણ તે તોયાર થયો સિન્દુખતે પીરજપૂર્વક કામ
લીધું, રાખના ગુસ્સાને વશ કર્યો અને પોતાની
હુદિયાતુરીથી વિરોધી રાખને અનુકૂળ બનાવી
જાન-રૂઢાણાની મમતિ મેળવી

ઝાલના પિતા સામે ઝાણુરીસ્તાનથી પોતાના
કુળના વડા ધરાનના શાહ મિનુચિહરની અન-રૂઢાણા
લગ્ન માટે આજ્ઞા માગતી અરજ કરી મિનુચિહર
તપી જીક્યો ઝોડાકનું અસૂરી ફરજ ધરાની વચ્ચા !
શાહે સામની અરજ તો એક બાણુ રાખી અને
કાણુલ પર ચ્યાક કરી, અસૂરનો વચ્ચા પૃથ્વી પરથી
મીટાવી દેવાનો તેને આદેશ આપ્યો કુળના વડાની
આજ્ઞા થતા ખુદ સામેને જ લસકર લઈ કાણુન પર
ચ્યાક કરવી પડી ધરાની લસકર કાણુનની સરહદે
પહોંચ્યું, કાણુનરાજ પણ થોડા જવાબ વાળવા
તોયારી કરી રહ્યા ઝાલના કુખનો પાર ન રહ્યો
છેલના પ્રયત્ન તરીકે, લડાઈ થઈ થાય તેનો પહેલા
પિતાને મળવાનું ધાર્યું

ધરાની જાવહીમા લસકરના વડા સિમેદ
સાક્ષર સામેને મળ્યા તેનો કુવર અને કાણુલનો
મહેમાન ઝાલ નમ્રતાથી હાજર થયો ખિલાપુત
વચ્ચે પ્રેમપૂર્વક વાતો ચાલી અને વિનતી કરી
“કુદરતે જ અમારું મિત્ર કરાવેલ છે, જેમા ખુદાનો
હાથ છે અમે દોમિત નથી, અમારી જોડી થોડા
છે અમારા લગ્નમા શાહે ધરાન સમતિ આપે એ
માટે ઉદોગ પ્રાપ્ત કરો જાતિ જાતિ વચ્ચેના
ગુમાની ભેદ ખાતર પૃથ્વી પર જહાદૂરોના લોહી
વહેવાવવામા ખુદા રાજ નથી આપના આ પ્રસન્નમા
સ દેશવાદક તરીકે હું પોતે પાર્સ જઈશ અને મિત્ર
ચિહર સમક્ષ જોમે રહીશ” પિતાએ આ સંચન માન્ય
રાખ્યું અને ધરાની શાહની ખુદી વાચતો સામનો સ દેશ
લઈ ઝાલ પાર્સના પાટનગર પાર્સપુર જવા ઉપડ્યો

ઝાલ પાર્સપુર આવી પહોંચતા મિનુચિહરે

પોતાના કુળના પરાક્રમી ચોદાનું પ્રેમ અને આનંદ
પૂર્વક સ્વાગત કર્યું. અને કુશળતાપૂર્વક પિતાની
વિનતી શાહ સમક્ષ રજૂ કરી આવનાં વ્યક્તિત્વથી
અને સામના વિનતીપત્રથી ખુશ થઈ મિનુચિહરે
અસૂર-આર્થ લગ્નની સમતિ આપી વિનતી ઝલ
કાણુન આ થો અને મુદ્દનું તમ વાનાવરણ આનંદો
તરખમા ફેરવાઈ ગયું મુદ્દના નગરાને બંદને દાદીની
નોમનથી વાનાવરણ મરત મનુ

કાણુનમા રાજકુરીના લગ્નની ધામધૂમ શરૂ
થઈ જાન-રૂઢાણાના લગ્ન પૂરા આનંદથી આરંભા
ધરાનના શાહ મિનુચિહર તરફથી શાહી ભેગ સોગાદ
વરવલને મળી અને સામે પોતાના પરાક્રમી પુત્ર ઝાલને
ઝાણુરીસ્તાનના તખ્તોતાજ મોપી ઝાલને રાખ જાહેર
કર્યો દિવમા સુંધી આનંદોત્સવ અને મહેફિનોએ
કાણુલના સીમાગને રંગીન રાખ્યો

ઝાણુરીસ્તાન ઝાલ રૂઢાણાની ઉપશિથિથી
ઝોરવવત જનુ નખત જતા રૂઢાણા ધરાનના વિશ્વ-
વિખ્યાન વીર પુત્ર રૂસ્તમની માતા બની પોતાની
લલિતકના રૂઢાણાએ ધરાની લનનાઓને સોંપી ધરા
નનાં સ્વર્ગ જતાઈ

રૂઢાણા ફિદોસીના શાહનામની એક રસમાનાં
રૂપસુતરી લલિતકનામા પ્રીતિ પ્રિયજન ખાતર
પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કર્યા તોયાર થતી હુદિમાન
રમણી છે વડોનોની આજ્ઞાને માન આપતી ગૃહિણી
નારી, આર્થ-પતિનો સુયોગ્ય સહચરી તમા વીર
પુત્રની વીરમાતા છે પ્રાચીન ઈરાનની તવારિખમા
અમકતુ એ અદ્ભુત સીપાત છે

નારતના પ્રાચીન યુગમાં આર્થ-પાદવકુળના
મનોહર કુમાર અનિરુદ્ધ અને અસૂર બાણુસૂરની
સર્વગુણ સપન્ન કન્યા ઉઘા, તેમની વચ્ચેનો પ્રેમ,
મનનું એકવ સાધવા ચકોરદાસી ચિત્રનેખાની પ્રવૃત્તિ,
વાદવઅસૂર-કૌભ પક્ષના જાતિ વેર ઝેર, મામા
અને અત ઉપા-અનિરૂદ્ધના લગ્ન, વાવકુળની જાન,
બાણુસૂરનો માગ્યો, ઉઘાનું વાદવ રાણી બની દારકામા
આરતુ લલિતકલમા નિપૂણ ઉપાએ સોરાખૂને
હિંદને આપતી રત્ન-સતી બટ, ઉઘા ઉપરથી આજે
સોરાખૂના એક લાખનું ઝોખામડળ નામ-આ સર્વ
ઝલ રૂઢાણાની કથાની વાદ આપ છે ભારત અને
ધરાનની કથાઓના કેટલું સામ્ય છે !

રમ્ય એ જીવન ગ્રામ્ય રસાળ બોટાદકર

(બોટાદકર જન્મ સ્મૃતિ નિમિત્તે)

નરોત્તમ પલાણી

નવેમ્બર ૭૭ માં મોટાદકરના જન્મને સો વર્ષ પૂરા થયા છે એટલે અગાસ, અસલ ગરીબી દમનો વ્યાધિ છતાંપણ મોટાદકરે ગુજરાતી ભાષાને પાંચ કાન્ધ સમૃદ્ધિનો અર્ધ અર્ધો

માસિક અઢાર રૂપિયાના પગારથી કદી વધારે પગાર નહિ મેળવી ચક્રનાર મોટાદકરને પ્રજાએ જે તકે આપી હતી એક વેગવશની દલેલીવાશ જોસાઈજી મહારાજ સાથે મુબઈ જઈ સરકારની ખાસ મરજી તે અને બીજી સ્વ અખતનાવ દાણીની મળી જેના દાન મોટાદકર અન્ય કવિઓને મળી શક્યા તથા અંગ્રેજી કવિતાનો પશ્ચિમ પાખી ચક્રવા

મોટાદકરની કવિતામાં પ્રકૃતિ મુખ્ય છે પણ પ્રકૃતિ એજ પ્રકૃતિ તેમનામાં કશું નેવા મળતી નથી સરકાર સુનારિતોની અસરને કાળે કે દનપત રામની છાયાથી મોટાદકર દરેક દસ પાસેથી કંઈને કંઈ બોધ તારવતા મળે છે નિઃશર્કી વર્ણન દ્વિમેશ સંત્રાસપૂર્ણ જ કરતા મોટાદકર મૂળે તો નાગી જીવનના કવિ છે

એક વાત અહીં નોંધવા જેવી છે કે મોટાદકરની નારી પત્ની તે કન્યા રોષ, પ્રિય દેવ કે માતા તોય, ગામમાં છે ગ્રામ્ય જીવન મોટાદકરને મન રમ્ય લાગતું છે અને એ જીવનના ફેરવા પ્રસંગે મોટાદકરની કવિતામાં સમૃદ્ધિએ ચિત્રણ પામેલા મળી ચક્રા છે

કવિની નજરમાં સર્વ જેની શુભિનાવાદી માનવાદાના નિવાસ રચાનરૂપ, સત્વમોદતુ ગ્રામ્ય જીવન છે નનકા પરોની નાની દાગળા નૂરિના પૂર્ણ પ્રગટ પડે છે વનમાંથી આવતો અજુમોટો પવન શીતળતા અને આરેગ મજી જન છે પ્રસંગના આજુબા આજ અને તુલની કયારે આવેલા છે ગોખથી નરિયા થતે જોસાઈ, આજના દસ અને વેલીથી મોડી નિ

ગામમાં પાદર જગનાની દારથી મોખતી ચર્ચિતા પોતાના જન્મે કાલ પર મોઢ, દરજી અને વેલ વાના ગોપગાળને ધારણ કરતી, ચારી જન છે.

મોટાદકરનું ત્રિય કરન-સ્વરૂપ રાસ છે ગામ ગાનું વર્ણન કરવા જેમે છે ત્યારે વ જે જીલીલીમા ઉતાનું વર્ણન પનારી, બપોરને તો નજીમાં લીલા વિના જ સીધાન રાનનું અને રાતમાં રૂમથીના રાસનું વર્ણન વિગતે આરેખવા મહી જાય છે

ગામના જીવનમાં કોસ કાપણી, મેળો, ગમ અને ઉલ્લાસના પ્રસંગ છે કોસ ગદ ગામના આરસ્યક અંગ છે અર્થાન્તરન્યાસ દારા કવિ, કોસ માથી ગામના જીવન માટે આનંદક ઉપદેશ પણ તારવે છે કોસ દુવાળા મળે અને પોતાનું પેટ ભરાઈ જતા તુલન આનંદ થયો 'રે સ્વાર્થ' મળા મે અવનને આજે બીન ને ર' બાપેનો કોસ ઉપર આવે છે 'પણુ ખારી અરે પાં એક' કવિ એક સુદર અર્થાન્તરન્યાસ મળે છે. ની જીમના ભાજન કદી શી કે ચડેના સાખા

કોસનું પાંચી આગાના કનવા મોરિયા આગળ ગતિ રે તનું એક રવામાવિક ચિત્રણ કરિ આરે છે ગુજરાતી કવિતામાં કોસના પદ્ધતિનું આતુ ચાચદર મળે ચિત્ર બોટાદકરે સ્વિત્તર અવન મુન નથી

કાપાળી ગ્રામ્યજીવનનો આગળ તરી આવેનો પ્રસંગ છે. 'કાપણી' નિમિત્તે મિતે મેન ન ખેનમાં અવના પંખીનું અને મોઢનું થાનું સુંદર નૂન આપણી આગળ મળી જન છે દરેક રસુમાંથી બોધ તારવતું તો કવિ નૂકવાના જ નદિ- આ પળ ગ્રામ્ય જીવનના બોળા માનસની બોળા પ્રતીતિ આપણને કનવી જાય છે

'મેળો' ગામના જીવનનું એક મદાન પર છે જીવાન દેવાને મુખ મદાવવા માં મેળ પૂર્ણ

અવકાશ કરી આને છે આખા રાઈમા આ એક જ પ્રસંગ સૌથી રીધારે ઉત્સાહ અને મસ્તીનો છે મોટાદ કર ગામડાનો જીવ હોવા જીવ્ય મેળાની મસ્તીને મન મૂકીને ગોરાની નથી શક્યા કહો કે ગુજરાતી કવિતામાં દલુ સુધી એનું મનગર ચિત્રણ આપજીને નથી મળતું જેનું પત્રાલાલને હાથે ‘મગેના જીવ મા મળ્યું છે

બોગદકરે લખેના ગ્રામ્ય જીવનના કા ચોખા એના નિપરવસ્તુને કારણે અદ્વિતીય બની રહેની કૃતિ વત્સકી । છે ગામ માં પાસે મસ્તી કરતા વાઝડાનું અનિ હૃદયગમ રસાભોવોક્તિભર્યું વર્ણન અહીં આપજીને પ્રથમવાર જ મગે ॥ ચરના વાઝડા કાન જાયા કરી કે મુશ્વતા વાઝડા ચાર પગે ઉછળતા વાઝડા ગાતા પખીને જેઠ વધારે ચક્રિત બનતા વાઝડા સામસામાં લાડા વાઝડા ખડ નજરે પડતા ગ નીર થઇ ચરના લાગી જતા વાઝડા, અગ ઉપર હાથ ફરતા ઉતન રોમ બનતા વાઝડા-મોટાદકરની કવિતા વાઝડાના આ નિરિધિ હૃદય ચિત્રનુમા દૂર્ણ

કલાએ પીનેની આપણે અનુભવી શકીએ છીએ અનતરાય રાવળ સાચું જ કહે છે “ગ્રામ્ય જીવનના આ નિત્ય પરિચિત દરમિયાન દહેલા સૌદર્ય અને માન્ય પર મોતાની નજર કવિતા જ પ્રનાપે પટેલીસાર વળતી હોવાનો અનુભવ ઘણા સકલ્પેને થશે

ગ્રામ્ય જીવનનું એક આર્શ અને મુખ્ય ચિત્ર બોગદકરની કવિતામાં આપજીને મગે છે, તેમની મર્વાત વિશે કહેવું હોય તો કહી શકાન કે બોટાદકરમાં ગામડાનું ચિત્ર, ગામડાની નજર છે પણ ગામડાની ભાષામાં નથી

છતાંય મોટાદકર ગુજરાતી કવિતામાં ગ્રામ્ય જીવનને સૌથી મોટા પ્રમાણમાં વાચ્યાથ” દ્વારા આને ખના કવિ છે આજે જ્યારે છેદની કવિતામાં ગામડા એના અભિનર રંગે અભિનવ સદર્ભમાં પ્રવેશ કરી રહેતું દખ્યા છે ત્યારે ગામ માં લીલાને ગાનાર મોટાદકરનું સ્થાન ગુજરાતી કવિતામાં વધુ દદ બનેતું આપણે કદપી શકીએ છીએ

સ્વામી રામતીથ જ્યારે લાહોરમાં ગૃહકથ જીવન જીવતા હતા ત્યાર લાહોરમાં પણ તેમની વૃત્તિઓમાં સારિત્વકતા છબકાતી હતી તે આંખિમાંથી પવિત્રતા નીતરતી હતી

લાહોર ત વખતે રામરગમાં જાણીતું હતું ને રામતીથના મલોદ્વામાં પણ અનેક ગણિકાઓ હતી આથી ઘરના સારા રહીશીએ ભોગ મળીને નાનાં બાળકોમાં કુસસ્કાર ન પડ તે માટે તમને ખસેડવાની અરજી કરવાનું નક્કી કયું મિટિંગમાં સર્વાનુમતે ઠરાવ કરાયો ને સોની સહી સાથની અરજી પોવાર કરાઈ તે પછી પાંચ આગેવાનો અરજી પર ચેરદાખર રહેવાંએની સહી લેવા ફરી રહ્યા

રામતીથનું મકાન આવ્યું, એટલે તેમને અરજી વાંચવા આવી અરજી વાંચતાં વાંચતાં જ રામતીથ રડે પડ્યા

“આપને રહ્યું કેમ આવ્યું ? એક ગૃહસ્થ પૂછ્યું

‘માઈ ! મને યાદ છે કે વેશ્યાઓ જે પાતાનું આવું વાતાવરણ જમાવી શકે ॥ તેા આપણે આપણા સારા સરકારનું વાતાવરણ એવું વ્યાપક શા માટે ન જમાવવું એકજે કે આપણા બાળકો તેમની સામે ધણ ન જુએ ? આ અરજી કરવાથી તેા તેમને મહત્તર અપાયે

‘ને સીનુ-ગાવડાનું ખ્યાન થય તેમના બહી દોરાએ પ્રથમ તેા આપણે જ આપણા બાળકોમાં ચારિત્ર્યનું બળ રડવું જોઈએ, સવમના પાક ચીખવવા જોઈએ કે જેથી વિવાસના પરચરા તેને કદાપી તોડી ન શકે ” રામતીથ કહ્યું. ને આ સાંજીતાં જ સહી કરાવવા આવેલા આગેવાનો અરજી ખિસ્સામાં મૂકીને ચાલ્યા ગયા

સૌરાષ્ટ્રનાં એકાવન દેવીસ્થાનો

કૃષ્ણલાલ પી મહેતા

આધ્યાત્મિક ભારતનુ જીવન પ્રતો અને ઉત્સવોથી ભરપૂર છે ચાતુર્માસમાં આવતા તહેવારો પૈકી ચોમા સાને અતે આતુ નવરાત્રિ પર્વ, સર્વ સાધરણ જન સમુદાય અને ખાસ કરીને શક્તિ ઉપાસકો માટે મહત્વનું છે.

આ નવરાત્ર દરમિયાન અશ્વિનના પહેલા દસ દિવસ સુધી સર્વત્ર દેવીની રથાવના, ઉપાસના, આરાધના, પૂજા વગેરે જુદા જુદા પ્રકારે થાય છે

નોરતામાં સધા સમયે અને રાત્રીના પ્રથમ પહોરે ચોટાં, થેરીઓ અને આંગણા, કુમારિકાઓના ચરણાના ટમટમ પ્રકારે થોભી હાથે છે ગરબાથી જુગનું ચાતા વરણ, ઉગતી પ્રજાના અનેક આશા તથા ઉમંગો અને માતાજીના આશિષથી સભર મનેલુ અનુભવાય છે શક્તિપૂર્ણ એ આતુરી શક્તિ પર દેવી શક્તિના વિજયનું પ્રતીક છે જગતજનની આશા અભા સાથે થય મહાશક્તિ, સ્વતંત્રતા, નવદુર્ગા દસ જગન્માતા, સોય દેવી, એકાવન શક્તિપીઠો, ચોસક બેંગણીઓ અને એક સો આઠ દેવી નામે ઉપરાંત બેનાં રતોત્રી, ધ્યાન મત્રો છદ વગેરે હિન્દુ સમાજમાં પ્રચલિત છે

આજ આપણે ધર આગળે-સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલાં એકાવન દેવીસ્થાનોનું સ્મરણ કરીએ

નામ	ગ્રામ .
૧ અન્નપૂર્ણા	પોરબ દર, જામનગર
૨ આદ્યાપુરા	જામનગર, ધુમકી
૩ અભાજી	જૂનાગઢ
૪ કાલી (ભદ્ર)	પ્રભાસપાટણ
૫ ગાયત્રી	જામનગર
૬ પોડિયાર	ભાવનગર પાસે
૭ ચામુડ	ચોટીવા, પેરબ દર
૮ ચડી	ચોટીવા, જામનગર
૯ ગુલબાવાની	ચિત્રોદર
૧૦ દુર્ગા (નવ)	પોરબ દર
૧૧ માસી	જામનગર
૧૨ બહુચરાજી	વલભીપુર
૧૩ ભવાની	મંજિરાજ
૧૪ ભુવનેશ્વરી	ગોડલ

૧૫ વરુણીમાતા	ધુતારપર (ધાવાર)
૧૬ સુદશીભવાની	હાળવદ પાસે
૧૭ મહાલક્ષ્મી	જામનગર, જૂનાગઢ રાગડોટ
૧૮ માત્રી	ઓસળમાત્રી
૧૯ ભાદર આઈ	નવીમંદર
૨૦ રોઝીમાતા	રોઝીમ દર(જામનગર)
૨૧ તુકિમણી	દ્વારકા
૨૨ અનસૂયાજી	ધાન, જૂનાગઢ
૨૩ વિધવાચીની	છાવા
૨૪ હર્ષદ	મિયાણી, વેરાવળ, ગેઝલ
૨૫ હિંગળાજી	કાક, જામનગર
૨૬ હોલમાતા	વાકાનેર
૨૭ જુટમાતા	જુગવદર (મંડા)
૨૮ મમઈમાતા	શીવ, ભોજ
૨૯ સામુદ્રી	મંજિરાજ
૩૦ પદમાણી	પોરબ દર
૩૧ પોગવ	પોરબ દર
૩૨ વાથેશ્વરી	વડવાણ, જૂનાગઢ
૩૩ સરસ્વતી	જૂનાગઢ
૩૪ ચિકોતરી	પોચિત્રા, ગુદાળા
૩૫ મેલકી	કંદપર, વડવાણ, દિવાસા
૩૬ રાદલ	દડવા, ભગવદર
૩૭ વેરાવળી	વેરાવળ, પોરબદર
૩૮ ચીતળા	કાલાવડ
૩૯ બાલવી	બાલવા
૪૦ નાગમાઈ	પાટણ, માંજિમા,
૪૧ કનકાઈ	ગિર
૪૨ મંગળાજી	મોંગરોજી
૪૩ નરવાઈ	નવીમંદર
૪૪ લુપ્તાઈ	આખા મડળ
૪૫ ગાંગાજી	મિયાણી, દાતરાણા
૪૬ ચૌલવાડી-ગુડ	વેરાવડ
૪૭ રવરાઈ	ભોગસર-વેડ
૪૮ શક્તિમાતા	મોંગધા, મોરબી
૪૯ મચ્છાઈ	વાકાનેર
૫૦ શમ્વી	મોરિયા-ગરડો
૫૧ ભગવતી	પોરબ દર

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ (ભાગ ૧-૨)

પ્રકાશક જીવજી દેસાઈ,

નવજીવન મુદ્રણાલય, અમરાવાદ-૧૪

પાનાં ૩૦૪ + ૩૦૪ કિંમત રૂ. ૧૬-૫૦

પ્રથમ પુસ્તક ૧૯૮૪ થી ૧૯૯૧ નો સમય આવરી લે છે.

“આ યુગના સૌથી મહાન યુરુષના ઉછેર, વિકાસ અને કાર્યપદ્ધતિની પ્રેરણાદાયી કથાને, તેમના જ લખાણો અને ભાષણોના રૂપમાં ” પંદર ભાગની આ મધ્યમાણા સુલભ કથી આપે છે ગાંધીજી એ તેમના કમયોગની શરૂઆત દક્ષિણ આફ્રિકાથી કરી હતી અને રાષ્ટ્રપિય તેમજ અન્યાયી જીવમો સામે તેમણે જે લડત આપી ત્યાં થી સત્ય માટેના તેમના પ્રયોગો શરૂ થયા. ત્યાં તેમણે અખખરોશોમાં, પાસાસભામાં તેમજ ગોરાઓને ઉદ્દેશીને જે નિષ્ઠાથી પ્રામાણિક અદિ સહ લડત આદરેલી તેનો ખ્યાલ, આજે પોણી સદીથી વધુ સમય પછી, આ મધ્ય વાચીને પ્રત્યક્ષ અનુભવી શકાય છે.

પ્રથમ પુસ્તકનો બીજો ખંડ ૧૯૯૨ થી ૧૯૯૭ નો ગાળો રજૂ કરે છે તેમાં ગાંધીજી ઉપર જે શારીરિક આક્રમો આપી પડે છે અને તેની સામે તઓ ઝડપીને છે તેનો ચિતાર આપ્યો છે. તે વખતના મથકૂર ‘લીલા ચોપાનિયા’ ગાંધીજીના જોખવે ઉપરાના પત્રો, તેમજ પિંદીઓની કફોડી ઘાલનનો બધાન આપણે ૮૪ પાનનું વિવંતીપત્ર આ ભાગમાં જોઈ શકાય છે ગાંધીજીએ પોતાની લડતની શરૂઆત પરદેશીઓ વચ્ચે રહીને વિરોધના વાતાવરણમાં જ કરી તે પુષ્ટભૂ આગના તેમજ ભવિષ્યના ગાંધી-અભ્યાસીને માર્ગદર્શક બની રહેશે.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ (ભાગ-૩)

પ્રકાશક : ઉપર મુજબ

પાનાં ૫૬૦ કિંમત રૂ. ૧૬.૫૦

સમય ૧૯૯૮ થી ૧૯૦૩

પાંચ વર્ષનો આ ગાળો ગાંધીજીના કાર્યક્રમને વધુ સક્રિય સ્વરૂપે આગળ મપાવે છે. ૧૯૯૮ના અરસો યુદ્ધમાં તમણે ઈન્ડિયન એમ્પ્યુલ્સ કોરોબી કરી, તેની આગેવાની લઈ ઘાલવ અને જખમીઓની સેવા કરવાનું ઉપદેશ કામ વળખું અને ગોરા લોકો પણ તેમની શુભેચ્છાથી પ્રભાવિત બન્યા. ૧૯૯૧માં ગાંધીજી ભારત પાછા ફર્યા, પરંતુ પાછું આફ્રિકાથી તેડું આવતા ૧૯૦૨ના નવેમ્બરમાં જોહાનિસબર્ગ પહોંચી ગયા. ત્યાં તેમણે અન્યાય સામેની ઝુંબેશ ચાલુ રાખી આ વર્ષેએ ભવિષ્યના ગાંધીના ઘડતરનો પાયો નાખ્યો.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ (ભાગ-૪)

પ્રકાશક : ઉપર મુજબ

પાનાં ૫૮૨, મૂ. રૂ. ૧૬.૫૦

સમય ૧૯૦૪-૧૯૦૫

જોહાનિસબર્ગમાં ગાંધીજી રહ્યા ત્યારે મિંદી-ઓના લોકો માટે લડત આપી, વકીલાતની સાથે જરૂરજાનમાં પણ જૂઠામું તેમજ Indian opinion શરૂ કર્યું; ‘લેખ ફાટી નીકળ્યો ત્યારે મરડીનો ફેરાવો ન થાય તે માટે સેવાઓ આપી. અને યરબનની નજીક ફિનિકસ વસાહતની કથાપના કરી. ન્યાય અને મોશાઓ તરફથી સહવર્તાવ માટે મિંદી-ઓને જે લડત આપવી અને અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થવું પડ્યું તેનો ટૂંકાંત અચીં આપેલા ગાંધીજીના પત્રો તથા બીજા લખાણોમાંથી મળી રહે છે. ઈન્ડિયન એપિનિન ની પિંદી, તામીર અને મુજરની ફોટો પ્રિન્ટ્સ આ ભાગનું આગવું આપણું બની રહે છે.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ (ભાગ-૫)

પાનાં ૫૮૦

કિંમત રૂ. ૧ -૫૦

સુભગ અક્ષમાત છે

“સહજ માર્ગના પ્રકાશમા

રાજયોગનું દિવ્યદર્શન”

શ્રી રામચદ્ર મહારાજ

અનુ કે કા શાસ્ત્રી

પાનાં ૮૦ પાકુ પૃથુ મૂલ્ય રૂા ૩

મુળ અગ્રેજી ઉપરથી ગુજરાતી ભાષામાં
'સહજમાર્ગ' વિષેનું આ પ્રથમ પુસ્તક પ્રગટ થાય છે
ઉત્તર પ્રદેશના ફતેહગઢના શ્રી રામચદ્રજી મહારાજ
આ માર્ગના સંયોધક તેમનો હેતુ દરેક ધર્માત્માની
પેઠે માનવીનું કલ્યાણ કરવાનો અને ધર્મસ્થાપનાનો
હતો તેમણે 'રામચદ્ર મિશન'ની સ્થાપના પણ કરી
જે આજે આ દિશામાં સત્વચીવ કામ કરે છે મુબર
ના વલ્લભજી કુવરજી દાકે આ મથના પ્રકાશનની
જવાબદારી લઈને ગુજરાતને એક ઉચ્ચ કોટિનું આસ્થા
નમિક પુસ્તક પૂર પાડ્યું છે અસ્થા કે કા શાસ્ત્રીએ

ગુજરાતી અનુવાદક કરવામાં સહયોગ આપ્યો તે તેની
ચિન્ત્ય સામર્થ્યોને આભારી છીં માત્રસ આજે માણસ
મટી રહ્યો છે અધર્મ, અનીતિ, દ-વ પાછળ દોડ
અને બોચવિલાસ પાછળ તેની ચકિતનો ખાસ થઈ
રહ્યો છે મનુષ્ય માત્ર બહારથી નહિ, અંદરથી પણ
ગુદ બને તે માટે સહુકોઈ (ગૃહસ્થાશ્રમીઓ પણ)
માટે સરળ અને સચોટ સાધનાપદ્ધતિ શ્રી રામચદ્રજી
એ સોધી કાઢી તેના નિષ્કર્ષરૂપે આ પુસ્તક છે
અને સ્વયં કોઈક પ્રાપ્ત કરવા અને જીવનરક્ષક
સોધના મુમુક્ષુઓ માટે, તે માર્ગદર્શન બની રહેશે
આ શીલ્પીમાં બીજા બે પુસ્તકો પ્રગટ થઈ રહ્યા છે
પુસ્તકનું આજિસ્થાન ગુજરાતમાં નીચે મુજબ છે

શ્રી માનસ ગણ બારક

‘પથિકે’ કાર્યાલય,

પ્રેમ દરવાજા બહાર, અમદાવાદ-૨

WITH BEST COMPLIMENTS

From

Amar Dye-Chem, Limited

Manufacturers of Dyestuffs & Chemicals

Regd Office

‘RANG UDYAN’

Sitladevi Temple Road,

Mahim, BOMBAY-16

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુલ્યક ઇપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

શ્રી. મલિકજી કૃત
અમારાં પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ ...	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન ..	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫

ବୈଶ୍ଵାଦେବ

ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ଅନ୍ୟ ଆଗମିକ ନବେମ୍ବର : ୧୯୭୦

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ ૦૮]

નવેમ્બર - ૧૯૭૦

[અંક ૨૦૮]

અનુક્રમણિકા

પૃ	લેખ	રેખક
૩૪૭	૧૧૧૧૧૧	ગાંધીજી
૩૫૮	પાનીપે મીન વિગતી	મદિનકજી
૩૮૮	દોવા દોષ પ્રગટવરો	સર્વપત્ની રા કૃષ્ણજી
૬૧	બાપુની સમાધિ	મલિકજી
૩૬૭	કરિન્દ	સતીશ ક્યાક Δ દસમુખ પટેલ
		મહલાલ શુક્લ Δ મહેશ ત્રિવેદી
		નજલાલ દવે Δ આરતિ ૮ રાયાદી
		મીન બનોની Δ કરમ સ પટેલ
૫	મિ કમલ	આશુભાઈ
૩૮૦	ફલ નીર સમ	ખનિન ત્રિવેદન
૪૭૧	વગુ ભગવત આ રવિ	આનાન
૩૭૩	સાધુ હંક	નિરુપમા રાજગુરુ
૩૭૮	ભતીય ગુતિ	શી અરવિંદ
૩૭	હલાઓમા એન્ડ-કવિતા	
૩૧	ભાર્ગવ અને બહેન	મયવન વેલ
૩૮૭	આરમ રેશનુ તીર્થધામ	ડે મહેન્દ્ર બેરી
૩૮૮	કુવિલ બોલ	
૩૮૦	રામ રાખે તમ રહીએ	
૪૮૨	જે બોલક બધ છે તે જડે છે	ગ્રાહા હિપાથામ
૪૮૫	એકલાપાત્ર આરતી-દેવ	બે વિગતો
૩૬	સ શય દરિ	બટ્ટો ૩ રમન
૩૮૭	તમારો પ્રતિનિધિ છે	
૩૮૮	મીનની પગ	એક પી મેન્ડ
૪૦૧	કુનિનાની દરિએ	જગનલાલ દુરગાર
૪૭	ગોદિની	જવાનક દવે
૪૧૧	ગઈબડ	ધ દુલાલ ગાંધી
૪૧૭	સ દાર્દ અને સરગા	જે કૃષ્ણશ્રી
૪૨૮	અનનોમ	રિ

સૂચના

[ગ્રાહકો]

દુ માનની બાપી તારીખે અ પ્રતિબંધ થાય છે

૧૬૨મી મુદ્દીમા અક ન મળ તે પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જાણવવું અક શિલ્પિમાં વધ તે માફ રાશે

અમ ન મિડન ગ્રાહક થઈ શકતા છે

આ મ નિકમા પ્રતિબંધ થતા વિચારા કર તે વનકાના છ ર પાલક ન વિચારામાં સંમત છે જ નમ માનવું નહિ

[લખકો]

વૈષ્ણવજ્ઞાનમાં સરકુટિ કલા શિખર અન સહિત્ય વિષયક લખાણ લખામાં આવ છે

લખાણ સાફ મોલિક તાજી યોગ એવી અપસા રહ છે કાગળની અક બાજુ સાધીથી લખવું

લખાજમ

દશમા [૧૨૨] ૮ રૂપિયા
પરચમાં સો ૧ શિલિંગ

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”

૨-રામકૃષ્ણનગર
રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, સુદક, માલિક ધીરેન ગાંધી સપાદક નીલિન ગાંધી ૨ રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-ગ્રહ રામ ગ્યાન સુરેષ મદિકા રેહમકલે રોડ રાજકોટ

દેવકરણ નાનજ ઇન્સ્યુરન્સ

કંપની., લિમિટેડ

(સ્થાપના : ૧૯૪૧)

સત્તાવાર થાપણ

રૂ. ૨૦,૦૦,૦૦૦

બદાગ પાડેલી અને બરપાઇ થયેલી, રૂ. ૧૦,૦૦,૦૦૦

બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ

લલિતચંદ્ર સી. ડી. નાનજ ચેરમેન

લક્ષ્મીકાન્ત એન. દાભોળકર

લીંમતલાલ વ. ગાંધી વાઈસ-ચેરમેન

જયંતિલાલ આર. ત્રિવેદી

નંદલાલ હરિદાસ

વિજયચંદ્ર નારસુદાસ કંટોલ

રાજકુમાર નરહરીસીંહ ઓફ લી બટ્ટી

દેવકરણ નાનજ ઇન્સ્યુરન્સ કં. લિ. તેના પોલીસી હોલ્ડર્સ, એજન્ટો, કાર્પેકર્નઓ તેમજ મુબિરહકોને દિવાળીની મુબેચ્છા અને નૂતન વર્ષના અભિનંદન પાઠવે છે.

શાખાઓ અને ઓફિસો

૦ અમદાવાદ ૦ બરોડા ૦ ભોપાલ ૦ કલકત્તા ૦ દિલ્લી ૦ ઈંદોર

૦ જયપુર ૦ ખામગાંવ ૦ લખનૌ ૦ મદ્રાસ ૦ પોરબંદર ૦ પુના

૦ રાજકોટ ૦ સુરત ૦ અમરેલી ૦ ભાવનગર ૦ જામનગર ૦ મેઘાલી

૦ સુરેન્દ્રનગર

હેડ ઓફિસ : દેવકરણ નાનજ બીલ્ડીંગ, હોનીમન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ-૧.

આગ ક મોટર ક અકસ્માત ક દરિઆઈ

રમેશ એ. ઠાકોર

જનરલ મેનેજર

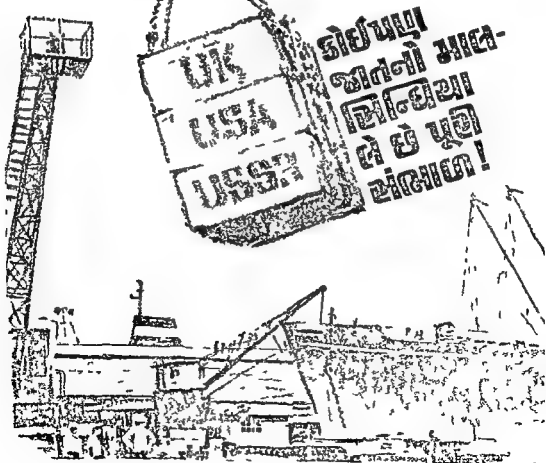
સિંધિયા સ્ટીમ
નેવિગેશનના જહાઝો
આપનો માલ સામાન—
માઉં કોઈપણ પ્રકારનો—
દુનિયાના કોઈ પણ ખોટા
ખરે લઈ ભય છે
સિંધિયાના જહાપી અથવા
જહાઝો આપનો માલ
સુરક્ષિતપણે જહાપથી અને
કાપડશાયા વિદ્યારિત
ક્ષણે પહોંચાડે છે

દરિયાપામની મેષા
ભારત પ કિસ્તાન ઇન્ડિયન
ભારત રેલિયા
ભારત અમેરિકા (એટલાન્ટિક અને અખાવાના જહાઝો)
ભારત પૂન કેનેડા એટ લેઈકસ
ભારત પસિફિક (પૂર્વ વચને)
ભારત ઇન્ડિયન
ભારત અટલાન્ટિક ઇન્ડિયન મેડિટેરેનિયન વચનો

ભારત પશ્ચિમ એશિયા (અખાન)
કાઠાની રેલ
ભારત પાકિસ્તાન વચનો સિલોન

પી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
સિંધિયા હાઉસ, બેલાર્ડ એસ્ટેટ મુબમ્બઈ ૧
ટેલિફોન ૨૧૮૧૧ (૧૨ લાઇન) ટેલેગ્રાફ ૨૨૦૫
ચે દલ બેન્ક બિલ્ડિંગ ૩૩ નેશનલ મુલાય રોડ
કલકત્તા ૧ ટેલિફોન ૨૨૫૮૪૨ (૪ લાઇન) ટેલેગ્રાફ ૩૦૫
૧૦, એર બાય નયરી, નવી દિલ્લી,
ટેલિફોન: ૬૧૧૨૬૫, ટેલેગ્રાફ: ૩૨૨
દુનિયાના લગભગ મુખ્ય બસીમાં એન્ટી છે

(ચાપના ૧૯૧૬)

કુટુંબ નાનું

એમ

સુખ મોટું

મુખી અને
સ્વસ્થ કુટુંબની કેડી એટલે

કુટુંબ નિર્ધોજન

કુટુંબ નિર્ધોજન એ આપણો સાર્થીયો
નિર્ધાર છે

સુખ માહિતી માટે નાનકડા કુટુંબ નિર્ધોજન કેન્દ્રને સંપર્ક લેજો

સુખ માટે સંબંધિત માહિતી પાસાકાસે મેળવિત

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

EXCEL PROCESS P. LTD

117, 118 Andheri - Kurla Road
BOMBAY -69

MANUFACTURERS OF METAL LABALS,
-ADVIG, NOVELTIES, SCALES.

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ પ્રોડક્ટ્સ
રિન્ડ ટોરસ્ટીલ
ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
ઇલેક્ટ્રિક આર્ક-ફર્નેસ ખોડીઝ
ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
પ્લાન્ટ ઇકવીપમેન્ટ

MEMBER

મુંદલ એટલેજ પોતાદ

મુંદલ એટલેજ એન્ડ સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ, મુંદલ, મુમબઇ-૪૦ એમેસ

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેન્ડરભાષ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
ફા. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અમાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] બોર્ડરબેન્ડન ઉલિ. મોટસં	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૧૪
[૪] ટ્રેકટસં	૩,૧૪૩	૧.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

સરકાર સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪

બેન્કની છાપાઓ : ૧૮૧

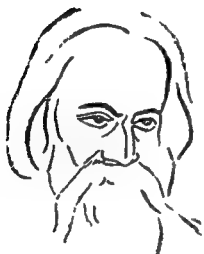
મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીટાઈર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુવચનસાહેબ ઓફ પોસ્ટાન્ડર,
પ્રમુખ.

કળાકાર

એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ને તેથી એ તેનો સેવક પણ છે અને સ્વામી પણ.

○ મનુષ્ય પોતાના ઇતિહાસમાં પોતાને ઉઘાડો પાડતો નથી; પણ એમાંથી એ મધામણ કરીને છટકી જાય છે.

○ દરેક બાળક એ સંદેશો લઇને જન્મે છે કે, ઇશ્વર હજી માણસજાતથી નાહિં-મત નથી થયો.

○ નહેરુ પોતાના એ જામમાં જ રાચે છે કે, એને પાણી પૂડુ પાડવા માટે જ સરિતાનું નિર્મીણ થયું છે !

○ પ્રેમ પણ નાચ પામી શકે છે, એ એક એવી હકીકત છે જેને આપણે સાત્ય માની શકતાં નથી.

○ ભાંગીને ધુળભેગી થઈ ગયેલી તમારી પ્રતિમા પુરવાર કરે છે કે, તમારી પ્રતિમા કરતાં ઇશ્વરે સર્જેલી ધુળનું મહાત્મ્ય બધારે છે

રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

શ્રી જયતિલાલ કુંડલિયા

રાજકોટ

જી મરિદાની થઈ, ત્યાં તો જમગીએ બર આખામાં ફૂટકિયા લાખવા માડયા. એટલી તો આનદી ને રહીલી છે. આખીયે દિવસ જમ કરાડી ને કરાડી જ. એના જમણી ને આજ સુધી એનું બન્નન પડ્યું એકમે એટલું બરાબર રહ્યું છે બસરીની આખોની રમકે યાથી જ બીજી બધી મનાઓ એના વરણાટલમાં આરોઅને પારખી છે છે બસરીના મુદ્દ આરોઅનુ રહસ્ય છે—એક વિશેષ પ્રકારનો બાળ આહાર.

અનન્ય
બાળક

અનન્ય
બાળ
આહાર

અમૂલસપ્રેના કેમ છે સરખાતવા કેવળ એ જ વળ મા. એક એવી રોચ સર કરી લીધી કે બીજા બાળ-આહારોના કેમણ તો એની સાથે નજીવા લાગવા માડયા—એ એક જાહેર જાણ આહાર જની મનો! અમૂલસપ્રે એક વિશેષ પ્રક્રિયાથી (રોચ કાઢવું) અને વિશેષ ફોર્મ્યુલાને આધારે બનાવ થ છે—વિશેષ પ્રકારના પોલિકલ્સો પૂરા પાડવા માટે. વિશેષ તો વધારા લાડલા બાળક મટે. સહેલાઈથી પચી જતા અમૂલસપ્રે વડે બાળકને સમતોલ પોષણ મળી રહે છે. સંસોચ મળે છે આખરજક એવા પિટાઈલો લેમ્બ બનિજકલો અને વધારા લાડલા બાળકના શારીરિક તથા માનસિક વિકાસ થ દે જરૂરી અધિક, વધુ સારા પ્રાપ્તિ કર્યો.

અમૂલસપ્રે

માના દૂધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

મનસુખનગર કો. ઓ. હાઉસીંગ સોસાયટી લિ. (સૂચિત) વાંકાનેર

સ્વ. મનસુખલાલ મી. શાહ

- આ સોસાયટી ચંદ્રપુરા રસ્તે છત્રપરામાં વાંકાનેર સર્વે નંબર ૧૭૩/૧, ૧૭૪/૧ માં કરવામાં આવેલ છે આ સોસાયટીમાં થોડાક પ્લોટ બાકી છે તે વહેલી તકે પ્લોટ પસંદ કરી પહેલો હપ્તો રૂ. ૧૧૨૬-૦૦ નો ભરી.
- ૬૫ ટકા લોનની સગવડ છે
- આ સર્વે નંબરની જમીનની આગળને પાછળ મકાનો આવેલા છે વધુ વિગત માટે લખે અથવા મને -

(૧) પ્રવીણચંદ્ર એચ શાહ
વાંકાનેર ઓટોમોબાઇલ્સ
દિવાનપરા, વાંકાનેર

(૨) ગુલાબચંદ સી. શાહ
વાંકાનેર ઓટોમોબાઇલ્સ
રાજકોટ.
ફોન નં ૨૬૨૫૮

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એકસપ્રેસ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ ઓર્ડર : NOBISUCE

મિલ્ક સ્થળ :

રેલવે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાયણપુર

જિ. મંપારણ (બિહાર)

(ઓર્ડર : KANORIA)

મિસ્ત્રી જીવણલાલ લાલજીભાઈ

છાપખાનાને લગતા કેસો, ઘોડા, કેબીનેટ, લેડબોક્ષ
ફરનીચર બનાવનાર તથા વેચનાર

૩૦૬૯, વનમાળી વાંકાની પોળ, શાહપુર અમદાવાદ-૧

Super Inks Traders

DEALERS IN

**Printing inks Machineries
& Materials**

Distributors for

Ganges Printing Ink Factory Ltd.

Graphic Ink Factory

Coates of India Ltd.

J. B A Inks

**Pandya cottage 1, Laxmi-wadi
RAJKOT-2.**

Head Office :

**205 Vincent Road,
opp. TATA MILLS
BOMBAY-14**

કુન્નર ઉદ્યોગનું જ્ઞાન અને
અનુભવ આપને છે ?

જો માત્ર પૂરતી મૂકીના અભાવે જ આપ
ઉદ્યોગ ન કરી શકતા હો તો ગુજરાત રાજ્ય
નાણાકીય નિગમ આપને જરૂરી ધિરાણ
ઉદાર કરતાં આપશે.

પછાત તરીકે નહિર થયેલ

પંચમહાલ, બનાસકાંઠા, સાબરકાંઠા, અમરેલી
અને કચ્છ જિલ્લાઓમાં નાના અને મધ્યમ કદના
ઉદ્યોગોને ૬ ટકાના વ્યાજે ઉદાર કરતાં
નિગમ ધિરાણ કરશે.

-: વિગત માટે લખો :-

ગુજરાત રાજ્ય નાણાકીય નિગમ
(નાના-મોટા ઉદ્યોગોને ધિરાણ આપતી સંસ્થા)
જલદઈ ન બિન-આપતરો, પો. બો. નં. ૨૬૨,
૧૬-૯.

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ જિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઈન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ : NOBISUCE

મિલ્સ સ્થળ :

રેલવે સ્ટેશન, બગહા,

પો. ઓ. નારાઈપુર

જિ. અંબારણ (જિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

શુભેચ્છાઓ સાથે

સૌરાષ્ટ્ર પેકીંગ સર્વિસ

રાજકોટ

ધીરાણુ-વસુક્ષાતનુ સંકલન ન કરીએ તો

સહકારી પ્રવૃત્તિ ઉચ્ચવાળી લાગશે

: ચિતરંજન રૂગનાથ રાબા

દેશની કાયાપલટ કરવાના કાર્યમાં આર્થિક
અને સામાજિક ક્રાંતિ અનિવાર્ય છે. જે સહ-
કારી પ્રવૃત્તિ દ્વારા શક્ય બનાવી શકાય તેમ છે.

જિના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લિ.

(૨૭ નં. ૧૪૫૬ તા ૨૫-૬-૧૯૫૬)

જીનાંગ ફેક્ટરી એન્ડ ઓર્થલ મિલ

દેલવાડા રોડ, જિના (જૂનાગઢ જિલ્લો)

સભાસદ સંખ્યા=૬૦ મંડળીઓ : ચેરમન ડોળ રૂ. ૨૩૨૩૪૨/-

ઓર્થલ વર્મ-અ

ચંદ્રશંકર લાલશંકર જાની
પ્રમુખ.

હાદિક શુભેચ્છા સાથે

ન્યુ જ્યોતિ એન્જનીયરીંગ એન્ડ ટાઈપ ફાઉન્ડ્રી

ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ટાઈપો તથા મિટ્રીસો બનાવનાર
તથા

ટાઈપ ફાઉન્ડ્રીને લગતા મશીનો રીપેર કરનાર
તથા

પ્રિન્ટીંગ મશીન બનાવનાર

ગોઝારીયાની પોળ પ્રાજગ
દેવજી કુંભારના યોગાર્થ
શાહપુર અમદાવાદ

ગ્રાહીત વર્ગ "અ"

ધી રાજકોટ ડિસ્ટ્રીક્ટ કો-ઓ. પરેટીવ બેન્ક લી.

ટેલરબાઈ રોડ, સડકાર ભવન, રાજકોટ
તા. ૨૫-૯-૧૯૭૦ ના રોજની પરિસ્થિતિ

ભરપાઈ થયેલ ચેરલ ડાળ	૩૧. એક કરોડ ઉપર
રીઝર્વ અને અન્ય ફંડ :	૩૧. તેનીસ લાખ ઉપર
ચાપલો :	૩૧. બે કરોડ નેવરલી લાખ ઉપર
કુલ ધીરાણ :	૩૧ દસ કરોડ ઉપર-
પિંશિયતાઓ :-	

- (૧) કોઈપણ બાપારી બેન્ક કરતાં ચાપણ પર વધુ વ્યાજ અને ઉદાર સવલતો આપે છે.
(૨) કુટુંબી, ખાસી વિગેરે ઓછા દરે વસુલ કરી આપે છે.
(૩) આપના હરકોઈ પ્રકારના નાણાંકીય શ્રેણીઓ ઉપયોગ રાષ્ટ્રના અન્ય ઉત્પાદનના કાર્યમાં કરે છે.
શાખાઓ : (૧) રાજકોટ (૨) ગોડલ (૩) જેતપુર (૪) જમદણ (૫) ઉપલેટા (૬) ધોરાજી (૭) ભાવનગર (૮) પડધરી (૯) કોડાસાંઆણી (૧૦) વીંધીયા (૧૧) વાંકનિર (૧૨) ભાવાવદર (૧૩) મોરબી (૧૪) ટંકાગ (૧૫) મ ગાંધીનિવાસી (૧૬) દેરડી કુંભાજી (૧૭) મોલિયા (૧૮) મોટીમારડ (૧૯) સુપેડી (૨૦) મોટીપરા : રાજકોટ (૨૧) સરધાર (૨૨) લોધીકા (૨૩) સુલતાનપુર (૨૪) ગોમટા (૨૫) સાતુદસ (૨૬) જેતપર : મોરબી (૨૭) પાટણવાવ (૨૮) મોટાદાવા.

માર્કેન્ડરાય ન. ત્રિવેદી
મેનેજર

વ. વ. કવે
મેનેજિંગ-ડિરેક્ટર

વલ્લભભાઈ પો. પટેલ
પ્રમુખ.

જ્ઞાન તથા જીવન સંસ્કારની પરખ બેસાડો

પુનિત પ્રકાશન તથા સર્વવિચારની શ્રી બોચ્છવલાલ ગોરધનદાસ શાહ "ટાઈમ્સવાળા સર્વવિચન પ્રવેશાળા"ના જીવન ઘડતરની અમૂલ્ય પુસ્તકોનો લાભ લઈ બીજાઓને તેનો લાભ આપો. માત્ર પચીસ પૈસાથી માંડીને રૂપિયા અઢી સુધીના ખુબ જ ઓછી કિંમતના કિત્તમ પુસ્તકો દરેક શાળાઓ, કોલેજો, પુસ્તકાલયો અને ધાર્મિક સંસ્થાઓમાં વહેંચવા માટે કિત્તમ છે. વધુ પ્રમાણમાં લેનારને ખાસ કન્સેશનથી મળશે

લખો :

બોચ્છવલાલ ગોરધનદાસ શાહ

(હિન્દુસ્તાન ટાઇમ્સવાળા)

ટાઈમ્સ, પાર્થિવ અને સેનીટરીવરના વેપારી

ખાણીયા શર રસ્તા અમદાવાદ

ઓફીસ તથા ઘરનો ફોન નં. ૫૨૨૮૨ ફે-ટલી ફોન નં. ૫૧૬૩૬

ગુજરાત રાજ્યની પ્રગતિ સાથે એસ. ટી. પબ્લિક ઇદમ મિલાવે છે.

	૧૯૫૬-૬૦	૧૯૬૯-૭૦
૧. બમેલી સંખ્યા	૧૭૬૧૭	૩૬૮૫
૨. વર્ષમાં એસ. ટી. બસ દારા		
મુસાફરી કરનારાઓની સંખ્યા (લાખમાં)	૧૨૭૮.૦૮	૪૪૪૪.૭૭
૩. બસ સ્ટેશનો	૮૩	૧૪૮
૪. રસ્તા ઉપરનાં પીકઅપ સ્ટેન્ડ, રોડ વગેરે	૨૭૪	૬૨૫
૫. બસ અકસ્માતનું પ્રમાણ-દર લાખ કિલોમીટર દીઠ	૧.૦૬	૦.૪૪
૬. બસોનું રસ્તામાં ખોટવાન બંધાનું પ્રમાણ		
દર ૧૦,૦૦૦ કિ. મી. દીઠ	૧ ૨૮	૦.૩૧
૭. બસ સર્વિસની નિયમિતતાની ટકાવારી		
ઉપડવામાં	૮૪.૮૬	૯૬.૦૩
આવવામાં.....	૮૧.૦૬	૯૫ ૮૯
૮. ઉતાર વેરો બાદ કર્યા પછી એસ. ટી. ને મળતો		
ભા નો ચોક્કસ દર-દર કિ. મી. દીઠ પૈસામાં	૨.૮૦	૩.૨૦ *
* (૨૪ કિ. મી. સુધીની મુસાફરી માટે)		૨.૫૬ +
+ (૨૪ કિ. મી. ઉપરથી મુસાફરી માટે)		તા. ૩૧-૩-૬૬ ના તા. ૩૧-૩-૬૬ના
દિને	.....	દિને
૯. સીધી તેમજ ૩. કિ. મી ના અંતરમાં	૧૩૭૮૩	૧૫૦૪૩
એસ. ટી બસ મેળવના માટે	૭૩.૪૪ ટકા	૮૦.૧૬ ટકા
૧૦. ઉપરોક્ત બમેલી વસ્તી	૧૮૨.૭૭	૧૯૦.૪૬
(લાખમાં)	૮૮.૫૮ ટકા	૯૨.૩૧ ટકા

આક્રમણ, રેલ, હોનારિન, રેલની અને રાજ્યની કોલકોલીની પગલામાં અને તે ઉપરાંત દૂર દૂરનાં ગ્રામણી પ્રજાના રાજ્યરોજના સામાજિક, બંધારણિક, અને અન્ય પ્રસંગો માટે એસ. ટી. દર્શકો મેળવે રહે છે.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહન વ્યવહાર ડેપોરેશન,

અમદાવાદ-૨૨.

हार्दिक शुभेच्छाओंके साथ

आदित्य मील्ल्स लिमिटेड
इन्डिया एक्सचेंज
कलकत्ता - १

વૈષ્ણવજન

ઉદ્ધરેદાતનનાંમાનમ્

નૂતનવર્ષ

નવા વર્ષમાં ત્યાગની વધારે વિશાળ ભાવના, ક્ષેપની વિશેષ સ્થિતિ અને આત્મ-સંયમની વધારે તાદ્દશ સમજ તમારામાં આવે એમ ઇચ્છું છું.

તમારી ધર્મજાગૃતિ વધી, તમારું નીતિબળ વધી, તમે વધારે સેવા પ્રયાય થાઓ.

તમે સારા થવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરો. તમને સારા બતાવવાની ભગવાનને સદા પ્રાર્થના કરો, એટલે તમે સારા થશો, તમારું જીવન વધારે શુદ્ધ વધારે સંયમગ્રીભ કરો.

ઈશ્વર તમને શાંતિ આપે, તમારું કલ્યાણ કરે. જ્ઞાન સંહિત સેવા કરો, સેવા કરતાં અલિપ્ત રહો. આપણે વધારે સાવધાન અને કર્તવ્યપરાયણ થતાં શીખીએ. મારી ખાતરી છે કે તમે અંધકારમાંથી જલદી પ્રકાશ ભેઠ શકશો.

જો તમે દૃઢ હો, તમે બહાદુર હો, તો તમારે તમારો ગુસ્સો સમાજી દેવો પડ્યો જેમ-સાકની કંઈ પણ લાગણી તમારા હૃદયને કાતરી ખાતી હોય તો તેને દબાવી દેવી પડ્યો. શેતાન હંમેશાં છિદ્રોના લાગ લે છે. માટે છિદ્રો પૂગવા એ આપણું કર્તવ્ય છે.

વળી તમારે બીજાનાં દોષો પ્રત્યે ઉદારચિત્ત રહેવું આવશ્યક છે. કોપની સામે ક્રોધ નહીં, અવગુણની સામે અવગુણ નહીં; દોષની

સામે શાંતિ, અવગુણનો બદલો ગુણ, ગાળનો બદલો પ્રેમ, અપકારનો બદલો ઉપકાર-આ ધર્મ છે. આ આશ્રમવ્યવહાર છે. અભરહાર એ સૂઝ્યા તો !
— ગાંધીજી

પાનીમેં મીન પિયાસી

[સંત કબીરનું 'પાનીમેં મીન પિયાસી' જાજન મુ. ધર્મવકત્ર જુવારે
નવાર રસપૂર્વક નીચે પ્રમાણે સમજાવતા]

પાનીમેં મીન પિયાસી ।

મોહિ મુનિ મુનિ આવત કાંસી રે ॥-પાની મેં...

આતમ જ્ઞાન બિના નરે છાટકે,

કોઈ મથુરા કોઈ કાસી ।

નૈએ મૃગા નાભિ કસ્તૂરી;

બન બન ફિરે ઉઢાસી રે ॥-પાની મેં,...

પરમામાનો વાસ આપણા અંતરમાં છે. પ્રભુ તો સર્વવ્યાપી છે, તેથી તેનું અસ્તિત્વ બધે જ વ્યાપેલું છે પ્રાચીન ધર્મિયો પણ એ કારણે જ કહેવા : 'તદ્દ દૂરે, તદ્દતિકે' તે દૂર-પણ છે. અને સમીપ પણ છે. પરંતુ આપણા ઉપર મોહમાયાનો, અજ્ઞાનનો, અહંકારનો એવો અપાર દર્શક પડેલો પડી ગયો છે આપણે પ્રભુનું સાન્નિધ્ય અનુભવી શકતા નથી; અને પ્રભુની જોજ કરવા માટે તીર્થસ્થાનો ધત્યાદિ સ્થળોએ ભટકીએ છીએ. પરંતુ એક બાહ્ય સાધુએ કહ્યું છે. એમ : 'તોરિ બીતર અનલ સાગર' તારામાં જ એ અતલ સાગર રહેલો છે, તેનું જ્ઞાન આપણને ન હોવાથી જ આપણી આવી સ્થિતિ થાય છે. એક ભક્ત કવિએ વધારા જ કહ્યું છે : 'તરણા જોયે ડુંગર રે, ડુંગર કોઈ દેખે ન હોય' આવી કથા સંસારી લોકોની જોઈને કબીર કહે છે કે, આ તો ભાઈ, પાણીમાં માછલી રહેલી હોવા છતાં તરસી રહે છે, એના જેવી હાસ્યાસ્પદ ત્રાત ગ્રથ ! પ્રભુ તો ક્યાંક બહાર વસેલો છે, તેનું દર્શન કરવા ઘરબાર છોડીને દૂર દૂર જવું જોઈએ આ આપણો પ્રમ સાચો શુરુ મળે તો જ દૂર થાય છે. પ્રભુના સાન્નિધ્યનો અનુભવ શુરુ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ સત્ય જ્ઞાન દ્વારા જ મળી શકે. એ સિવાય બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ છે.

દી

વો

કાશુ પ્રગટાવશે ?

સર્વપ્રેમી રાધાકૃષ્ણનું

બાર બાર વર્ષના વનવાસ ભોગવી રામ મેર આપ્યા; આર્ષાવર્તની સરકુતિના એ રખેવાળ અને ધર્મવિતાના આદરપૂર્વક સામેળાં લેવામાં, ઘેર ઘેર દીપમાળા પ્રગટી

પણ દિવાળી એ માત્ર રામે રાવણ ઉપર મેળ-વેલા મહાવિજયની એટલે કે રામોત્સવની સૂચક નથી. કારણ કે મનુષ્ય રામને, મનુષ્યમાંથી દેવ બનાવનારા બીજાં મધ્યેનું પણ આ વાર્ષિક પર્વ 'પ્રાણજ્ઞ એટલું' જ મહત્ત્વ છે.

આ બોલામાં કલ્યાણમૂર્તિ સીતા કોણી વળુ માનનાં અધિકારી છે દિવાળી જોટણી રામના આજ મન માટે તેટલી જ સીતાના આજમન માટેયો એક ભવ્ય ઉત્સવ છે. સીતાજી એ ભારતની પરમ ધર્મિત લોકધાર્તાનું પુણ્યદીપ સ્વરૂપ છે તૃણ-કોટુમ્બિક જીવનનો પણ એ ઉત્સવ છે. જીવનને સરળ અને ન્યાયની ભાવનાથી સજ્જ રાખતું એ સીતાનો જીવન-સદેશ છે માત્ર જ્ઞાનગુપ્તિક પતિપતાવણુપણું નહિ પણ રાષ્ટ્રોદ્ધારની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં સીતાજી રામની સાથે જ બેસી છે

પૌરુષમૂર્તિ રામનું બુદ્ધિચાતુર્ય વનવાસ મળ્યાં તે જ દિવસથી વધુ આપણને દેખાય છે. આ ચાતુર્યમાં રાજ્યકીય હેતુ મુખ્ય છે, જ્યને એ હેતુની પૂર્તિ માટે જ તેમણે સીતા અને લક્ષ્મણને પોતાની સાથે રાખવાની ઈચ્છા બતાવી હતી. તે વિના કુષ્ટ-બુદ્ધિ સવણુકુળના નિકંદનનો બીજ એક પણ માર્ગ નહોતો. એ અનાચાર સેવી વંકેશની વૃત્તિ રામે જનક-સભામાં મનુષ્યના કટકા કરતી વખતે જ પારખી લીધી હતી સીતા કુ આ બધું નહોતી જાણતી ? જાણતી હતી જ, અને રાવણની મદાન્ય આંખોને જીવતી જેથી કાંઠવા માટે એણે અંતરની મહાન શક્તિને જાગૃત કરી, પ્રજા-કલ્યાણના મહાવશમાં પોતાનું જાવિધાન આપી દીધું

આમ રામની રાજ્યનીતિના મુખ્ય અંગ તરીકે સીતાએ અનેક એકમદારી પરોયેને પણ અતિ જાન્ય-લ્પમાત્ર ભાગ ભજવ્યો છે. આખી રામાયણમાં જો કેઈ સરસમાં સરસ સ્ત્રીપાત્ર હોય તો તે સીતા છે. સીતા એ આજની સ્ત્રી જાગૃતિની આજ્ઞાનની છે.

નાતું જ બંધુપ્રેમનું પાત્ર લક્ષ્મણ છે. મોટા-ભાઈ રામ માટે એ પોતાનો આખો અંસાર ડેળવડ

કાવા તોરાર દેખાય છે; ને એની આ બાંધવબક્તિ તદ્દન નિઃસ્વાર્થી છે, કપટથી પર છે : વનમાં જાતી વખતે લક્ષ્મણે મોટાભાઈને કહ્યું : 'પિતાજી સીંચત છે, તેઓ કૌંકેયોના પ્રેમમાં ઉચિત અનુચિતનું ચાન ખેઈ ખેઈ છે, આ બધું મારાથી તો સહન થતું નથી. જુઓ, પ્રજા તમારા માટે કેવી દળવળે છે ? ભાઈ, તમે સિંવાસને બેસો, આપણા માર્ગની વચ્ચે આવશે તેને હું ખેઈ લઈશ'.

પણ ભગવાન રામને એ માનવું નહોતું. એની વાણીમાં અર્થગંભીર આત્મવૃત્તા હતી. આંખોમાં અપાર દયા હતી. એમણે લક્ષ્મણને શો ઉત્તર આપ્યો ? રામે કહ્યું, 'ભાઈ, લક્ષ્મણ, બાંધવ આપણને ભાં દોરી જતું હોય ત્યાં જ જવામાં આપણું કોય છે. ને પિતાજીની આજ્ઞા ઉપાધાય પણ થી રીતે ? ને માતા કૌંકેયીનું વચનભંગ થાય એવું પિતાજી સહી શકેજ નહિ.'

રામની આ ધજાનું જરવામાં અપાર કાર્યદક્ષતા હતી, કારણ કે આખું સેન્યબળ રામ્ય પસે હતું. રામ્યના ગુરુપ્રધાન વસિષ્ઠ ભીષ્મપિતામહની જેમ શાસકની ભેદબંધી સ્વીકારી લેતા રામ-લક્ષ્મણની પાંખ નીચે બીજું કોણ હતું ? અસાધ્યની પ્રજાનો રામને

સાથ હતો. પણ એકમેકમાં અલગાઈ પ્રજાનો નાશ કરવા રામ જેવો રાજનીતિજ્ઞ પુરુષ નિર્ભય થાય ખરો ? એટલે રામે ભુલિપૂર્વક એ ત્યાગને પારો બહાર, પ્રજાના અંતર ઉપર એ ત્યાગની અસર ચિર-જીવ રહી ગઈ થોડ વર્ષ પછી પ્રજા એમને અંતરને સિંવાસને બેસાડવા ઉત્સુક હતી.

પ્રજાવત્સલ રામનું આ ચિત્ત એ ભારતની સંસ્કૃતિનો સોઢો મોટો વિગ્રહ છે, આ ચિત્તમાં રામ પુત્ર તરીકે, કુશળ રાજનીતિજ્ઞ તરીકે દેખી રહે છે.

જે ભૂમિને રામ જેવા તપસ્વી મહારથીએ સ્પર્શ કરી તે ભૂમિ આજે અજાન, ગરીબાઈ, રોગ, દુઃખ અને બોગથી પતિત થઈ છે, રાષ્ટ્રીય જીવનની બૂઝાઈ ભવેલી જ્યોતને-દીપમાળાને હજી સોળે કળાએ પ્રગટેલી આપણે જોઈ શક્યા નથી. રામ વિજય મેળવી અસાધ્ય આજ્ઞા પણ એનો વિજય તપસ્વિ-બલિદાનને આભારી હતો.

તપોવનમાંથી રામ વિજય વરી ઘેર આવ્યા, એ ભારત ! તારી જાંપડીએ આજે તપસ્વીઓનો ખુપ છે, તપસ્વીમાંથી જ તેજ પ્રગટશે, ઉદ્ધારનો નવો દીવો પ્રગટશે.

વિશ્વની એ વિચિત્રતા છે કે પોતાના પરાજય કરતાં માનવીને પારકાનો વિજય વધુ પ્રિય છે.

૦ ૦ ૦

જેમ ધનિના પડયા પડે છે તેમ સહવિચારના પણ પડયા પડે છે.

૦ ૦ ૦

કેડિસને સતત ઝગમગતું રાખતા માટે વાટ જોરવી પડે અને તેમનું સિંચન કરવું પડે. વાપરો એની જગ્યાને દબૂરી ન દે એટલા માટે એને સતત હથેળી કે પાલવનું રક્ષણ આપવું જ પડે આપણા જીવનનું પણ એવું જ છે.

૦ ૦ ૦

અધિકારને દટાવવા માટે સર્વને કાંઈ એની સાથે સંપ્રામ ખેલવો પડતો નથી. સાથ પણ એક સર્વ છે.

—ગાંધીજી

બાપુની સમાધિ

ચુરુચાલ મલિક

સવારનો સમય હતો. હજી સૂર્યો-પને ઘણી વાર હતી. જૂની દિલ્હીના લોકો ઘોડી સંખ્યામાં જમનાને પ્રાંત તીરે સ્નાન કરવા જઈ રહ્યાં હતાં. સ્નાતામાં રાજઘાટની પુણ્ય ભૂમિ આવે છે. બાપુની સમાધિ પાસે લોકો ઘોડીવાર બેસી, પછી જમનાતટ તરફ જતાં હતાં કેટલોક અંતરથી જ બાપુને યાદ કરી ને નાં બિભા થઈ જતાં, પણ ધણીખણે તો 'રઘુપતિ રાધવ રાજા રામ, પતિત પાવન સીતારામ. ઈશ્વર અભ્યાસ તેરે નામ સપકો સન્મતિ દે ભગવાન' એ ધૂનમાં મગન બની જઈ આંસુ સારતાં આગળ જતાં હતાં.

આ ભાવભરીના દમ્બને હું દૂરથી જોઈ રહ્યો હતો અને મને થયું "આ લોકોની સાચી સ્નાન-યાત્રા અહીં થઈ. નદીમાં સ્નાન કરવાથી તો માણસનું ફક્ત શરીર સ્વચ્છ થાય છે, પણ એનું મન તો એકાદ મધાન પુરુષની ચરણરજમાં જ સ્નાન કરવાથી વિમલ થાય છે. આજે આ લોકોનું જમનાનું પવિત્ર સ્નાન સફળ થશે."

બહુ સમય લીટી ગયો ન હતો, ત્યાં તો મેં મું જોયું? જનસમૂહનો મોટો ભાગ 'રઘુપતિ રાધવ રાજારામ, પતિત પાવન સીતારામ' નું સ્તુતિ કરી વળી જતો હતો. 'ઈશ્વર અભ્યાસ તેરે નામ સપકો સન્મતિ દે ભગવાન' તો કે ઈંક જ રતનુ હતું. એવી વધારે સંખ્યા ભૂદ માતાઓની જ હતી.

હું જય નવાઈ પામ્યો અને વિચાર કરવા લાગ્યો: "આ તો બાપુના જીવનકાંઠે પર 'પાંણી ફેરવવા જેવું' થયું, ઇશ્વર અને અભ્યાસ એક જ છે, એ સત્ય માટે એમણે પોતાનો પ્રાણ આપ્યો. પણ આ રૂઢિમંત્ર લોકો પોતાના ઘરના 'રામને' જ વળગી રહ્યા છે! તેઓ પોતાના 'અભિયોગિયામાંથી' ક્યારે બહાર બીકગયે? સત્યનાં મુકત આકાશનું કંપારે દર્શન કર્યે?"

આ વિચારમાવાથી મારા મનમાં દુઃખ અને નિરાશા પ્રસરી ગયા. હવે હું એકલો જ સમાધિની પાસે રહ્યો. બાપુના ધ્યાનમાં અને એમના ઉજ્જવળ આત્માનો સ્પર્શ અનુભવવા માટે હું ચૂપચાપ એક બાજુએ બેસી ગયો. આખરે આમ કેટલો સમય વલી ગયો તેની મને જાણ નહીં, પણ જ્યારે મેં મારી અંધિા ઉઘાડી ત્યારે પૂર્વ-દિશામાં સૂર્યનો ઉદય ક્યાર-નોય થઈ ચૂક્યો હતો અને એની દિનચર્ચા થઈ થઈ ચૂકી હતી. સૂર્યનાં કિરણો મારા માથા પર પડી રહ્યા હતાં. તે જણે તો મને એમ લાગ્યું કે બાપુના કર-કમળની અંશુલિઓ મને આશિષ આપી રહી છે.

એ વિચારે મારી નિરાશા આઘામાં ફેરવાઈ ગઈ. પણ આ મારી કેવળ કલ્પના ન હતી. એની પ્રતીતિ તો મને જ્યારે હું ત્યાંથી જવા માટે બિભા થયો ત્યારે થઈ..

હું બાપુના આત્માને પ્રણામ કરીને બિભા ગયા

જતો હતો એવામાં એક પદ્મ નાં આવ્યો. સમાધિની પાસે એ ચૂપચાપ બેસી ગયો. થોડા સમય પછી કુરોને શયિકાથી કબજો રટવા લાગ્યો. એ પતિન રટણ પુરું થયું એટલે તે ક્રિયા થયા અને પોતાના બે હાથ જોડીને, આંખો બંધ કરી આંખના આત્માને શાંતિ મળે એ માટે કુવા કરી:

“યા અણાહ, ગાંધી મહંજ (ભજવાનનો ખ્યાલ) કી રૂઢ કો અમન બક્ષ. વોહ તેરા સ્વચ્છ ખાદિમ (દાસ) થા. વોહ તેરા એક વછો (એકલો) થા કરોડી ઉસને હમ સખકો, આદમ જાત કો, સીધા સરતા દિખાયા. હમ લોગ તેરે નામ પર એક દૂસરે અઘડતે મરતે હૈ. ઉસને હમકો જાતલયા ઈશ્વર અણાહ એક હૈ, હમ સમ ઉસકે ભચ્ચે હૈ” ભચ્ચો કો આપણ મે નહિ ઇધડના થાહિયે. બહિઃ આપણ મેં મહમત સે રહેના થાહિયે. યા અણાહ, હમ સખકો તાકત જલ કિ હમ ગાંધી મહંજ કી સિખાઈ છુઈ સખક કો કબી નહિ ભૂલે. હમ સખ કો તાકત બક્ષ કિ ઈસ મુલક મેં - સારી દુનિયા મેં - લોક આપણ મેં અમન મેં રહે” ‘ઈશ્વર અણાહ તેરે નામ સખકો સન્નિત હૈ

ભજવાન.’

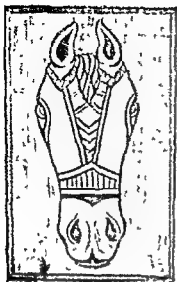
આ અવર્ણનીય દરજ્જા આંસુભરી આંખોથી જોઈ રહ્યો હતો. પદ્મની આંખોમાં પણ આંસુ છવકાતાં હતાં. એ પદ્મ અને મેં આજે એક એવી નદીના નીરમાં રનાન ક્યું છે કે જેનો આગળ જમનાના જળ પણ હરમાતાં હતાં. આજે અંતર સત્યના નીરમાં પીવામાં છે. એ આંખોનાં આંસુ એની સાબિતી છે

પદ્મ શાંતિથી જૂની દિલ્લી ભણી પાછો ફર્યો. હું પણ નવી દિલ્લી તરફ જવા લાગ્યો. રસ્તે જતાં મારા કાનમાં, ભજવાન જાણે ક્યાંયથી મીરાંના એક ભજનની પંક્તિઓ ગુંજવા લાગી:

“મીરાં કે પ્રભુ ગહિર ગલીરા,
હડે રહો છુ પીરા;
આધી રાત પ્રભુ દર્શન દી-હો.
પ્રેમ - નદી કે તીરા.”

અને મેં મારા મનને પૂછ્યું: “તું પદ્મની આંખોમાં જે આંસુ હતાં અને મારી આંખોમાં જે આંસુ હતાં તે એ જ પ્રેમ - નદીની જળધારા હતી?”

આજનું ગીત Δ હસમુખ પટેલ 'શૂન્યમ'

પર્વતથી ફૂલતા ઝરવાની આંખે જોયું, જગત ને નાછ રે લોલ
કબરોએ કબરોમાં મન જરી પ્રેમી પોપટજી એ વાંચ્યું રે લોલ

હોલાં દીવે જેતરની ખાધ
પગડો બટકે બળે
મડદાં બળડે સ્મશાનને દ્વાર
વાગોળ હિલોળે ચડે

તેતર વાઘરની કાંધે હોદ્યું વાસ એની વાટે ચડે રે લોલ
સાછ હું આરે મલકની ચરકલડી શીઠ મારગને નડે રે લોલ

કબરોમાં ફૂલ જો જિગરે
જિગરે સૂરજ એક
કબરોને કબરોનો સૂરજ
અંધકાર એકલો ઠીક

એક કાવ્ય Δ સતીશ જ્યુક

આંખોને આંજી નાંખતા

આશામાં

હજી મને સૂ-જનો

માતમો ઘોડો

સ્વપ્ન દેખાય છે

ધૂવડની આંખોના

પોલાણમાં આધોળો ભીંત

અંધકાર હજી

ફેફસો હોય તેમ લગે છે.

કાસે તમે આવેલા

સ્વપ્નની વાતનું રહસ્ય

પેટા પેડાઓ બલે છે

અને

એમને ફરી

આંખી ન લાય ત્યાં સુધી

હું છવતો છું

ધૂવડ સૂરજનાંખે જોશે પંખીડાં કલરવ કરશે રે લોલ
જિટ અંધકારનાં આવશે કબરો રેતીએ પગલા પડશે રે લોલ

શ્રદ્ધા Δ પ્રહલાદ શુક્લ

દીવા બૂઝાઈ લાગે ગયા આતમ બનેરી સંઘરી,
છાવી લઈએ આધિને, દીવા નવા પેટાવશું.

છાયા પડી ઘનઘોર કાળી, કાચ આ ધરણી ઉપર,
સૂકા બળેલા હોડ પર કુસુમો નવા ખીલાવશું.

તૂટી ગયેલા શહેરને બૂકો યથેલાં છે ઘરો,
બાગી ગયેલા ભગ્નમાંથી બચતા સર્ગવશું.

દેવે બલે ઉકળી જતાં હોટે હસી સ્થેને નથી;
મરણે જલેલા છવનોમાં, રસ નવસ સીંચાવશું.

આને છવાઈ ગયું બલે, સદુ દિશામાં જગતું તિમિર.
કાલે જશે શુભ ચાંદ જિગી, પુનમે પ્રગટાવશું.

દ્રીઓ Δ મહેશ ત્રિવેદી

આકાશી કરોળિયોં

છીંકણીની યાજ્ઞ લી

દડદોલા જાનું માડું

જો— Δ- પ્રજ્જલાલ દવે

જો મારા શબ્દમાં, ઘાટા
આપાદી નલની માટી-ચપટીક બળે
વીંટી વળે એને રુધિરવર્ણુ વિરહાકાશ
-ઉર પાતાળ સેરે શા
બળે જો નેત્ર નિર્જરે...
ફૂટતા સૂર્યરશ્મિના
જિલાયે જો અગ્નિજ્વાળા ફૂલ
ફૂલના શામળા હાથે,
યમ સંગી રાતના કંદે
હીંચાળાવી હવાને ચે
મળે સંગાય શીખો જો...
વાસ્યષ્ટિ રહેના,
ને વહેના કોઈ પિંજર...
સુકત રહે તરતો ત્યારે
શબ્દ મારે વને વન...
સુકત ને તરતો શબ્દ...
કલકલે નિબાણની સ્વ

.... Δ આશિત હૈદરાબાદી

નિરવતાનો ઘોઘાટ હૃદયના એકાંત પોલાણોને
ખડબડાવી મૂકે છે
ને જો ઘોઘાટમાંથી
એક હબસી એના બપોર રૂપે પ્રગટ થાય છે ત્યારે
જિલાદી મીઠામાં પકડાયેલ
મરવા પટેલા એક ઊંઘરના
ચૂ...ચૂ...ચૂ... ના અવાજો
હવામાં ભરાઈ ગોળ ગોળ ફરતાં છે એ ચરે છે
ફરી ખીચે પછડાય છે ને
ઊંઘરના દેહમાંથી ટપકતાં લોહીની જેમ
એકાંત
ટપક્યાં જ કરે છે.
ટપક્યાં જ કરે
ટપક્યાં જ
કરે ઊં.

ગઝલ Δ મૌન-ખલોલી

એણે, વલ્લી ના હવાઓ તે પછી
હર શ્વાસને અજવાળ ક્યાંથી ઉપડી ?
રાતી ટસરની અંખના ક્યાં લધ, ગધ ?
હર દરખને બચકાં બરે છે આંખડી !
ગઈ કલથી એનાં પી ખાતાં ઉફપત,
જ્ય ત્યાં રહું જો આજ પીધું આયડી,
અહિં શક્યતાનું બાકોડું ઉગશે કદી,
દીવાલથી ખરતી રહી છે હર, ઘડી.
મથતો રહ્યો જેને પકડવા આદિથી
છાયા હવે મારી; અખર આજે પડી.
'ખામોશ' કાઠાં કાપીને ફેંકી દીધાં,
ને જુઓ છે બાપિલ ખીરી ગાવડી.

એક કાવ્ય Δ હરખન્સ પટેલ

નદીમાં મેં તરવું મૂક્યું તે ફૂલ
તમને નચે મળ્યું હોય
મારા નામે છપાઇ ગયેલી વાતામાં
અબણી છાકરીનું વર્ણન આવે—
પણ તમે જો વારતા
નહિ વાંચી હોય કદાચ.
જહેલી પરદે
પારિલતની કેસરી હાંડીના
કાનમાં
મેં ધીમેશની મૂકી હીધું હવું
તે નામ
લુચ્ચો પવન સાંભળી ગયો હતો
એણેય કદાચ તમને
કશુંય નહિ કહ્યું હોય
પણ વસંતે છેડાઈ પડેલી
કોવલના અવાજો ય તમે
સાંભળ્યા નથી ?
સીમના ગોવાળિયાની જેમ
બોલાવું ત્યાર પહેલાં
કંઈ વાત કરેા કંઈ ચોર કરેા
સોનલ કંઈ વાત કરેા !

પદવીદાન

ગયા મામમા અમદાવાદ ખાતે ભારતના વીર
જન્ટીલ સિદ્ધાનુભાના અધ્યક્ષ પદ નીચે રહ્યો
પદવીદાન સમારંભ યોજાયો અને આઠ હજાર યુવક
યુવતીઓને પદવીઓ આપવામાં આવી વસ્ત્રવિધાનું
પરિણામ વિદ્યાર્થીઓના ન ખાળી શકાય તેવા ધસારામાં
પરિણમ્યું છે અને શિક્ષણ સ્થાઓ તથા કોલેજો
નીત નથી ખૂલે તે પછી બધા જ વિદ્યાર્થીઓને
પ્રવેશ મળી શકતો નથી પ્રવેશ મેળવવામાં નાસીપાસ
થનારાઓ જ્યાં ત્યાં ગઈએલા માટે છે પાવર્થીય
યોજનાનાં લક્ષ્યો કેળવણીના ક્ષેત્રે અપૂરતા રહ્યા
છે, અને નાણાકીય જોગવાઈ પણ અધૂરી રહી છે.
વિદ્યાર્થીની વાત કરીએ તો તેનો અજ્ઞાપિ વધી
રહ્યો છે છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષાના જ અહેવાલો
અનુસારનાં પાને ચમક્યા છે તેમાં પરીક્ષામાં ધસાર
ચોરી કરવાનો હકક વિદ્યાર્થીઓએ વર્તન દ્વારા બતાવી
આપ્યો અને આડે આવનાર પરીક્ષક કે નિરીક્ષકનું
ખૂન કરવા સુધી વાત આગળ વધી છે પરીક્ષાના લેખમાં
વિદ્યાર્થીઓના સામૂહિક ગળ પાસે સુપરવાઈઝરે શું
કરી શકે? પરીક્ષામાં નાપાસ થવું કોઈને બમનું નથી,
સૌને પાસ થવું છે, અને કોલેજોમાં પ્રવેશ મેળવવો
છે અને પ્રીમી સાથે જાહેર નીકળવું છે, આઠ હજાર
રોજ ધારીઓ! હવે આગળ શું? આ આઠ હજારમાંથી
કેટલી સંખ્યા રોજગાર મેળવશે? સમાજ કેટલાને
પોતાનામાં સમાવી લેશે? રોજગાર વિનિમય કચેરી
કેટલાને મદદ કરી શકશે? અને કેટલી સંખ્યા ભેકાર
નરીકે રહેશે?

પદવીદાન સમારંભમાં હાજર રહેલાં યુવક-
યુવતીઓ, જાણે પડે તેને પદવી રચીયારતી વખતે
નીતના લાગણી અનુભવતા હશે અને તેમનાં ચહેરા
ઉપર હાર્દયમય પ્રસન્નતા છવાઈ રહેતી હશે પણ
આ બધું કેટલી તાલુ માટે? જી નની વારતવિકાસનો

સ્પર્શ થતાં જ ધુમ્મસની પેઠે તેમનો આશવાદ
અદરજ થઈ જવાનો.

ઉકેલ હાથેવેતમાં ?

ઉપર કહેા પ્રશ્ન ઉકેલવાની દૈરમ્યથી કેન્દ્ર
સરકારના શિક્ષણ પ્રધાન વી. કે. આર. વી રાવ સાથે
છે તેઓ કેળવણીનો વ્યાપક પ્રચાર ટેલિવિઝનની જાદુઈ
આંખ દ્વારા કરવા માગે છે, તેમની મહેચ્છા ભારતમાં
ટેલિવિઝન યુનિવર્સિટી સ્થાપવાની છે અને ભારતમાં
એક મધ્યસ્થ કેન્દ્રથી તેનું સંચાલન કરી, દેશના ખૂણે
ખૂણે વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવાની મહત્વાકાંક્ષી
યોજના તેમના ભેજમાં આકાર લઈ રહી છે. વળી
આ રીતે ઓછામાં ઓછા ખર્ચથી, દેશભરમાં એક જ
કેન્દ્રમાંથી એકી સાથે લાખોની સંખ્યામાં વિદ્યાર્થી-
ઓને શિક્ષણ આપી શકાય પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રો
પોસ્ટથી મોકલીને જવાનો પોસ્ટથી મેળવવાના રહેશે.
ઉત્તરો બનારાઓને પદવીઓ પણ મળશે. આમાં
મોટી મોટી કહેલો જાણી કરવાનો, શીક્ષણિક રટાફ
રેકવાનો, વિદ્યાર્થીઓની હકતાઓ નિવારવાનો શિક્ષ-
કોની તબી દૂર કરવાનો અને શિક્ષણના ધારણમાં
લઈ રહેલી અવનતિનો-એમ અનેક પ્રશ્નો એકસાથે
હલ થઈ જશે અલબત્ત આપુ ટેલિવિઝન કેન્દ્ર સ્થ-
પાય તો તેના ઉપર હકુમત માલિની અને પ્રચારણ
વિભાગની નહિ પરંતુ કેળવણી મંત્રાલયની જ હશે.
‘માતૃભૂમિ’

અમદાવાદથી શ્રી અનિલ ચાવલા તંત્રીપદ
નાંચે એક નવું દૈનિક ચરૂ લાવે છે તે ખુબ સાચી વાત
છે કાચી એટલા માટે કે આ દૈનિક ચરકારે તંત્રનું
વાજાત્ર નહો બને તેવી ખાતરી તેમાંથી મળી રહે છે.
આ લખાય છે ત્યારે તેના બે ચાર અંકો જ જોવા
રહ્યા છે પરંતુ પ્રથમ અકમાં જ ગુજરાતમાં તેવના
ઉકળતા પ્રશ્ન ઉપર જે ટીપ્પણિયણ અમારા ભેટખંધ
અનુભવે કરી છે તે ટીક્યા વિના સૌને લખનું નથી

“ગુજરાતની પ્રજા આજે તેલ માટે કેમ ટળવળે છે? તેલનો પ્રશ્ન જાહેર કરવામાં આવે છે એટલે મહાન નથી પરંતુ એક વ્યક્તિની ચાંચીલાણીયેને કારણે ગુજરાતની અગ્રી કરોડની પ્રજા ટળવળે છે. મહાસ રાજ્યમાં ચોખાની મુરકેલી હતી. બાવ વધારે હતા. સામાન્ય માનવી ચોખા ખાઈ શકતો ન હતો રાજ્યની કઝમ પક્ષની સરકારે ખુદશા બજારમાંથી ચોખા ખરીદી લોકોને સરકારા બાવે વધે ચલા. ગાર કરોડ રૂપિયાની મદદ રાજ્યે આપી....પરંતુ ગુજરાતની પ્રજાએ એક વાતની નોંધ લેવી રહી. જ્યાંસુધી કી જ્યાંસુધી પટેલ પ્રધાન મંડળમાં ૥ ત્યાં સુધી તેલનો પ્રશ્ન ઉઠકશે નહીં.”

‘માનુભૂમિ’ની નીકરતાને અભિનંદન !

અમેરિકન શસ્ત્રો

વળી ફરીથી બૂમ ઊઠી છે. અમેરિકા પાકિસ્તાનને લગાશક શસ્ત્રો આપવાનું છે. મહાન સત્તાઓની આ રાજ્યમતને અંકુશમાં રાખવાનું શક્ય નથી, કેમકે જે ગણતરીઓ ઉપર આ બધું ચતુ હોય છે તે સાવ બિજા અને અલગ હોય છે. સાર્વભૌમ સત્તાઓએ શું કરવું અને શું નહિ તે તેમની મુન્સફીનો વિષય છે ભારત જેવું કોઈ શાષ્ટ્ર પોતાની ઘર આગણની ઉપાદક શક્તિ વધારીને શસ્ત્રાસ્ત્રોની ખાજતમાં સ્વાવલંબી બને તે પ્રભુ મહારાજ્યો સાંખી શકતા નથી અને પડોશી દેશ નિર્બળ ન રહે તે ખાતર મદદ કરતાં હોય છે. રસુ-ગાણીઓ, દૂક, મીંગવિમાનો આપણે દેશમાં જ બનાવીએ છીએ. એટલે દેખીતી રીતે જ શત્રુઓની મદદ માટે પાકિસ્તાન બૂમરાણ મનાવે અને અમેરિકા તેની મદદ જાય તે સ્વાભાવિક છે. સવાલનો સવાલ આટલો જ છે. આપણે ચીનના જેવી ઠંડી તાગાત કેળવવી એકદમ અને અમેરિકાનો પણ કાન પકડી શકીએ તેટલી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી પડશે. આરબ-ઈઝરાઈલ સંઘર્ષમાંથી ઘણાં જોષપ્રશ્ન ફરે છે. ત્યાં અમેરિકા અને રશિયા સમસ્યાને બેસી ગયા છે. ઈજીપ્તમાં રશિયાએ ઘણું નાખ્યા પછી અમેરિકાને ઘણું નાખવાની તક પાકિસ્તાનમાં છે માટે જ આ પ્રેમગોષ્ટિ ચાલી રહી છે.

ઉત્તર પ્રદેશ

સો પ્રથમ બંગાળમાં ગવર્નર હમ્ફ્રીસ સામે

ન્યોતિર મચુએ અવાજ ઉઠાવ્યો ત્યારે ગવર્નરની તરફેણમાં લોકમતનો સોર ચર્યો હતો. પણ ત્યાર પછી રાજકારણના ચેતાને ભારતના બધાં રાજ્યોમાં જે કેર ફેલાવ્યો તેનાથી સો યોગ્ય થઈ ગયા અને ચરણસિંહે ઉત્તર પ્રદેશમાં ગવર્નરના હુકમ સામે અવાજ ઉઠાવ્યો ત્યારે દેશભરમાંથી તેમને અભિનંદ મળવા લાગ્યા ! આ માણેને વડાપ્રધાનને હંફાવવા ભલ્લ જોવાસુ કરી બતાવ્યું. અને ત્રિભુવન નારાયણ સિંહને સિંહાસન સોંપી દીધું. કેસવાનું વેર સિન્હકેટે ઉત્તર પ્રદેશમાં આગાદ લીધું. પરંતુ મુખ્ય હકીકત તો એ રહી છે કે આપણે ત્યાં રાજકીય પક્ષોનું ધ્રુવીકરણ આ બાબને ઘઈ રહ્યું છે. ઈન્ડિકેટ અથવા સિન્ડિકેટ કરતાં વધુ સમાન વિચારસરણીવાળા પક્ષો નજીક આવી રહ્યા છે. મુંબઈમાં પરેલ વિસ્તારની કૃષ્ણ દેસાઇની ખાલી પડેલી જગ્યા ઉપર જ રીતે ચૂંટણી લગાઈ અને સિવસેનાએ વિજય મેળવ્યો તે સ્પષ્ટ છે. કોંગ્રેસના ભાગલા પડ્યા તેનાથી એક ફાયદો એ થયો છે કે લોકો મતનો ઉપયોગ કરતા થયા છે અને ૧૯૭૨માં મતપેટી જે ચમત્કાર સર્જી જયે તે પણ અપૂર્વ હશે.

ખિઆસ-સતલજ નોકાશુ

હિમાલયમાંથી નીકળતી બે નદીઓ ખિઆસ અને સતલજને પર્વતમાં ટનલ ખોદી નહેરવાટે જોડવાની એક ભગીરથ યોજના ભારતના હુશળ દેશનેત્રો સતદિવસ કામ કરીને અમલમાં મૂકી રહ્યા છે આ યોજના ૧૯૭૪ની અધવચ્ચે પૂરી થશે અને તેના ઉપર ૧૮૦ કરોડ રૂપિયાનું ખર્ચ થનાર છે. અકાર હજાર કામદારોને તથા ૭૦૦ એન્જિનિયરોને આ યોજના માટે રોકવામાં આવ્યા છે. પર્વતમાળામાં બે ટનલ (એક ૧૩ કિ. મિ. અને બીજી ૧૨ કિ. મિ.) ખોદીને ખિઆસનું પાણી એક ઘનરૂટ દ્વારા ઊંચાઈએથી સતલજમાં ફેંકાશે અને તેની શક્તિથી ૬૬૦ મેગાવોટ વીજળી ઉત્પન્ન કરવા ચાર મિનિટો નેવાર થશે. આ યોજનામાં દોઢ લાખ ટન સ્ટીલ તથા પાંચ લાખ ટન સિમેન્ટ વપરાશે. આ બે નદીઓના સંયોગની ૨૦ લાખ એકર ફીટ ધાણી પંજીર, હરિપાણા તથા રાજકોટનાં મળશે અને ખેતીનું ઉત્પાદન વધારવામાં

સહાયરૂપ થયે. ત્રિયાસનું કેટલુંક પાણી ગેરિવિ દસાગર સરોવરને પણ મળ્યે જેમાંથી બાખરા ટાઈઈનને પૂરવડો મળે છે. આ યોજના સફળ થવે એ જ રીતે દેશભરમાં મોટી મોટી નદીઓના સંકલનને પ્રથમ વિચારણા માટે હાથ ધરવો પડ્યો.

સાલેમ સ્ટીલ પ્લાન્ટ

તામીલનાડુ રાજ્યને જે ત્રણ પોલાદના કારખાનાં મળવાનાં છે તેમાંના એકનું ઉદ્ઘાટન વડાપ્રધાને કમ્પ્લેટ સાલેમ પ્લાન્ટ માટે રાજ્ય સરકારે ભારે ઝડપી તૈયારીઓ અને પૂર્વભૂમિકા તૈયાર કરી લીધી હતી. આ પ્રથમ ટેટલાઈક વર્ષોથી ગૂંચવાયેલા પડ્યા હતા અને ડી. એમ. કે સરકારે લાગુ પડે તે સે ગ્રી મારવામાં ભારે નિપુણતા દર્શાવી હતી આ કારખાનાનું ખર્ચ એકસો કરોડ રૂપિયા અંદાજનું છે અને છ વર્ષ પૂરું થવાની ધારણા છે ભારે ઉદ્યોગોનું દેશમાં વિકેન્દ્રીકરણ કરવાની યોજનાનો આ પોલાદનાં કારખાના એક ભાગ છે, અને તેની સ્થાપતી વખતે બીજા ઘણી આનુષંગિક ભાગતો વિચારવાની રહે છે. કાળમથાઈ ટેકરી નિકતારમાંથી અઢત્તર ખનિજ કાચા લોખંડ તરીકે મળી આવે તેવી સક્રિયતા છે આ ટેકરીવાળો વિસ્તાર ચાર માઈલ લાંબો, બે માઈલ પહોળો અને ૨૨૦૦ ફીટ ઊંચાઈ ધરાવતો પ્રદેશ છે અને ૨૫ કિ. મિ. ના વિસ્તારમાં ફેલાયેલ છે એક અંદાજ પ્રમાણે અહીં કાચી ધાતુનો જથ્થો એટલા વિપુલ પ્રમાણમાં છે કે સાલેમ પ્લાન્ટને વર્ષો સુધી તેમાંથી પૂરવડો મળતો રહેશે. ખસ જાતનું એલોય સ્ટીલ ઉત્પન્ન કરવાની સરકારની યાચણ છે. આપણે ત્યાં યક્ષોપાનમાં ખાસ પ્રકારના ઉચ્ચ ક્ષમતા ધરાવતા પોલાદની જરૂર રહે છે. ખાસ કરીને લેડરની વાહનો, ટેન્ક, વિમાનો ઇત્યાદિ માટે ઘણી જાંજવર માગ રહે છે તે પૂરી કરવા માટે આવા કારખાનાઓનું આયોજન પણ જરૂર બની રહે છે.

એક પૈમા દે દે !

બિખારીઓનો પ્રથમ બેકારોના પ્રથમ ભેટલો જ જોઈએ છે. ભારતની રાજધાની દિલ્હીમાં પાંચ ઘનર ભેટલા બિખારીઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે

પ્રથમે હાથ કરવા મુનિ. કોર્પોરેશને કમર કસી છે. વાસ્તવમાં દિલ્હીમાં મોટી સંખ્યામાં પરદેશી સહેલાણીઓ તથા મુસાફરો આવતા હોવાથી આ લોકો દેશભરમાંથી રાજધાનીમાં ઠલવાય છે અને અડી જમ્યાવે છે. હાથ દિલ્હીમાં ત્રણ બિનુકગુહો ચાલે છે તેમાં આવ્યા બિખારીઓને રાખીને તેમને ધંધાકીય લાઘીમ અપાય છે અને છાપકામ, દરજકામ, પે બીગમ, સુતારકામ, બેકરી તથા ભાગખાનનું કામ તેમને શિખવવામાં આવે છે. આ રીતે તેમને રાખવામાં બિખારી ટીક રૂ. ૬૦ નું ખર્ચ આવે છે અને તેઓ વળતર રળી આપે છે તે અંકિડા ઉઠવા વર્ષ પ્રમાણે નીચે મુજબ થાય છે.

મિન્ટીંગ . ૬૦૦૦

દરજકામ ... ૨૫૦૦

પેબીકામ .. ૨૫૦૦૦

એટલે હવે દિલ્હીનું તંજ એક મહત્વકાંક્ષી યોજના તૈયાર કરી રહ્યું છે અને બીજા ચાર બિનુકગુહો ખોલીને બધા જ બિખારીઓને કામધંધે વળગાડી દેવા માગે છે, અને આ સામાજિક માન્ટ માટે પાંચ લાખ રૂપિયા વાર્ષિક મળે છે તે વધારીને બાર લાખ સુધી ફાળવવામાં આવ્યા છે. દેખીતી રીતે ભારતમાં બધાં રાજ્યોએ આ રીતે આ દિશામાં વિચારવાનું રહે છે દરેક રાજ્યોમાં મોટી પ્રોજેક્ટો ચાલતી જ લેાય છે તેમાં ઘણીવાર ઈવર રાજ્યમાંથી મજૂરોની આવાસ કરવી પડે છે. તેને સ્થાને બિખારીઓમાં અચકત અને કામ કરી શકે તેવાઓને લાઘીમ આપી, બીજા માગવાનો ધંધો ઊગ્રથી સક્રિય તેમ છે.

મીગ વિમાનો

એક રીતે જોઈએ તો મીગ-૨૧ વિમાનનું ઉત્પાદન ભારત માટે બહુ મોટી વાત છે અને બીજી રીતે નથી. સમાન્ય રીતે MACH-2 ટર્મિનાલ વિમાનો ફુનિયાના બહુ ઓછા દેશો જનાવી શકે છે. ભારત આવો દેશમે દેશ છે પરંતુ વિમાનોની બનાવટ, પ્રકાર, ડિઝાઈન ઇત્યાદિમાં વિદ્યમાન એટલી પ્રગતિ કરી રહ્યું છે કે આજનું વિમાન આવતી કાલે જુનવાણી બની જાય છે વળી વિમાનો બનાવતાં ધણે સમય લાગે છે

અને અઢંગત નાણું જેઈએ છે ભારતીય વિમાનીકળને બે મીગ વિમાનો મળ્યા પણ તેને માટે વર્ષો લાગ્યા. નાસિક, કાશ્મીર અને દેદરાબાદ એમ ત્રણ જુદે જુદે સ્થળે આ વિમાનના ભાગો બને છે અને બાકીના પરદેશથી આવે છે. આ વિમાન હજુ સંપૂર્ણ ભારતીય બનાવટનું થઈ શક્યું નથી સ્વાવલંબનની માત્રા ૬૦ ટકા સુધી જ પહોંચી છે. બાકીના ૪૦ ટકા સ્વાવલંબન માટે પણ ભગીરથ પુરુષાર્થ કરવો પડ્યો. ભારતે આ ખાત્રતમાં પહેલ કરી છે તે જાણીને પાકિસ્તાને આડેપડ વિમાનો ખરીદવાનું શરૂ કર્યું છે. ફ્રાન્સ પાસેથી માખરેજ પ્રકારના વિમાનો ઉપરાંત સબમરિનો તેજો મેળવી છે. અમેરિકા પાકિસ્તાનને ફેન્ટમ વિમાનો પૂરા પાડે એટલે ભારતના મીઝ સામે તેની સરસાઈને વાધો આવે નહિ અને હવે તે અમેરિકાએ હરથેક આવી મારેપરી આપી છે. એટલે બધી વાતનો સાર એકજ કે ભારતની મજિલ હજુ ઘણી લાંબી અને વિકટ છે. સંરક્ષણ ક્ષેત્રે સ્વાવલંબન મેળવનાં જે અકલ્પ્ય મુશ્કેલીઓ આવે છે અને આવવાની છે તેનો અદાજ અમેરિકન પગલામાંથી મળી રહે છે, અને પરાવલંબન કંટની ક્ષીણત ભરેલી ખાત્રત છે તેનો ખ્યાલ પણ સાથે સાથે મળી રહે છે.

‘યુનો’નાં ૨૫ વર્ષ

મીઝનું વિશ્વયુદ્ધ પૂરું થયું ત્યારે દુનિયામુદ્ધથી ખાસી ગઈ હતી, યુદ્ધનો અંત આવે તેજ સૌ કોઈ ઈચ્છતા હતા. જર્મની અને જાપાન બંનેની સ્થિતિ દયાજનક બની હતી. અને તેથી ૨૫ જૂન ૧૯૪૫ના રોજ વિશ્વસંસ્થાનો જન્મ થયો તેને દુનિયાએ આવકારી. એ વાતને પણ પરચીસ વર્ષ વતી ગઈ છે. એ સમય દરમ્યાન આ સંસ્થાએ અનેક કરોડો નિલાળી છે. કૌરિંગ, કારિમર, નુએલ ઉપરાંત હમેશી અને ઝેકારેશીવિકિયાના બનાવો લખતે વિશ્વસંસ્થા ઉપર ગજબનાક જવાબદારી વિશ્વસંસ્થા ઉપર આવી પડી હતી તિબેટને ચીન હકથ કરી વપુ તેને હાથરીથી જોવા સિવાય કોઈ જ વર્ષ શક્યું નહિ તેને દુખદ અવશ્ય છે. પરંતુ યુનોએ સમગ્રી કામગીરી બજાવી

છે તેના કરતાં અનેક ગણી, માનવ કલ્યાણની ઇતર કામગીરીઓ માનવજાતની આજ્ઞા અને ગૌરવરૂપ છે. આજે દુનિયામાં રાજપુરુષોનો અને રાજકારણની વાલવાલ જોવાય છે અને બીજી સનાતન વિરંજવ સિદ્ધિઓ ઠંકાઈ જાય છે. મહાન સાહિત્યકાર, મહાન ચિત્રકાર કે મહાન કવિને આજે કોઈ રાદ કરતું નથી. વિશ્વસંસ્થાની પેટા સંસ્થાઓ જેવી કે યુનેસ્કો, FAO, WHO, યુનિસ્કો, અન્કટાડ વગેરે દુનિયાભરમાં વિધવિધ ક્ષેત્રે જે કામગીરી બજાવી રહી છે અને સિલણ, ખેતીવાડી, આરોગ્ય, માનવહકો, કુટુંબ નિયંત્રણ, જાળકેતી શુદ્ધિ, આર્થિક વિકાસ, અને જ્યારે જેવા ક્ષેત્રોમાં કોઈ પણ જાતના ભેદ-ભાવ વિના વિશ્વના પછાત અને નાનાં રાષ્ટ્રોને મદદરૂપ બની રહી છે તેના જ્યારે ઇતિહાસ લખાયે. ત્યારે માનવજાતનું એક ઉજ્જવળ પ્રકરણ આવેખાયે. એ ખરું કે ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ નિવારી શકાયું તે ‘યુનો’ સંસ્થાને આભારી છે. યુનો અસ્તિત્વમાં આવ્યું ત્યારે સભ્ય રાષ્ટ્રોની સંખ્યા પચાસ હતી જે આજે વધીને સવાસો થઈ છે. લગભગ પોણેસો નવોદિત રાષ્ટ્રોને અસ્તિત્વમાં આણના યુનોએ સહકર આપ્યો છે. વિશ્વસંસ્થાએ જે કામગીરી બજાવી છે તેની સફળતાનો આધાર હેવટે સભ્યરાષ્ટ્રોના મુક્ત મનના સહકાર ઉપર હોય છે આજે મહાસત્તાઓ નાણા અને સત્તાના જોરે જે ચીને વિશ્વસંસ્થાને સ્થાની રહ્યા છે અને તેના સિદ્ધાંતો સાથે યોગ કરી રહ્યા છે તે નિહાળ્યા પછી આ સંસ્થાનો વાંક બહુ ઓછો રહે છે.

સાંસ્કૃતિક ઊત્સવ

શુભચાત્રમાં નવરાત્રિના ઉત્સવને સાંસ્કૃતિક ઉત્સવ તરીકે ઘટાવવામાં અનર્થ થતો નથી. વારંતરમાં હવે તે નવરાત્રિઓની ઉજવણીમાં લતે લતે, ગામડે-ગામડે અને શહેરોમાં ઘડીફાધો થાય છે. સંગીત અને નૃત્ય તથા નાટકની ગહેરીય જમે છે. પરંતુ આ ઉત્સવની ઉપવેગિતા વધે તેમ જ લોકોની રૂચનું સ્તર ઉચ્ચ આવે એ રીતે તેનું આયોજન બહુ ઓછા કરે છે જાનનગરમાં આ વર્ષે મહેન્દ્ર મેઘાણી

‘(લોકમિલાપ’વાળા ક્ષેત્રો!) એ નવતર પ્રયોગ કરેલો અને દશેરાના દિવસે ગુજરાતના દસ નૂતન કવિઓના કાવ્યોનું પદન તેમના જ મુખે રાખેલું આ મટેનો ખર્ચ કાઢવા મટે જે કવિતા-કાવ્યોનું પદન ચોખ્ખું હતું તે પુસ્તિકા રૂપે વેંચીને તેની કિંમતની બિચ્છ-માથી કવિઓને ગાળીબાફું તથા પુરસ્કાર આપવાનું નક્કી કરેલું. આ એક અભિનવ પ્રયોગ છે. એક સાથે દસ કવિઓને નિહાળવા ઉપરાંત તેમના મુખે તેમના કાવ્યો સાંભળવા તે એક વિરલ અનુભૂતિ કહી શકાય. અને સામાન્ય જનતામાંથી વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ તેમ જ સાહિત્ય પ્રેમી ટકાવારી એટલી અવશ્ય મળી આવવાની જે ભાવનગર-રાજકોટ જામનગર પોરબંદર જેવા શહેરોમાં આવી ચોગનાને સફળ બનાવે જ. આશા રાખીએ આવરે વર્ષે ગુજરાતના અન્ય શહેરો મહેન્દ્રભાઈએ ખતાવેલ રાહ પર ચાલી, નવરાત્રિના સાંસ્કૃતિક મહત્વને દીપાવે.

સારા પુસ્તકો

નવું નવું કરવાની જોમને ટેવ પડી છે અને વિશેષ જોમની પાસે દાંડ, છે તેમને ચીલે ચાલવામાં સમાજને એકંદરે ધક્કો લાગે છે. ભાવનગરના લોકમિલાપ તરફથી સોને પડકાર ફેંકવામાં આવ્યો છે, કે હવે એમ ન કહેયો કે સારા પુસ્તકો મળતાં નથી !

“ આ મુશ્કેલીમાંથી રસ્તો કાઢવા લોકમિલાપ ટ્રસ્ટ જેમ સારા પુસ્તકોની યાદી બનાવે છે તેમ અનેક સ્થળેથી તે ભાવનગરમાં એકત્ર કરીને ગુજરાત ભરના પુસ્તકાલયોને સુલભ પણ કરી આપે છે. આ અનોખા અને સામાજિક માલિકીના પુસ્તક ભંડારમાં ગુજરાતી ઉપરાંત હિન્દી તથા અંગ્રેજી નવાં નવાં નુંદર પુસ્તકો દર અઠવાડિએ કેટલા બધાં અવે છે તે જોવા માટે ” ટ્રસ્ટ આમંત્ર્ય ભરેલું નિમંત્રણ પણ આપે છે.

“ લોકમિલાપના જેવા પુસ્તક ભંડારો બીજાં શહેરોમાં પણ ચાલુ થાય એવી ટ્રસ્ટને ખૂબ હોશ છે, અને એવી જવાબદારી લેવા આપણા સાહિત્યપ્રેમી અને પુણ્યાર્થી સ્નાતકો નિઃશ્વે નિઃશ્વે નીકળે તો પોતાથી બનતી બધી મદદ ટ્રસ્ટ તેમને કરશે. દરમિયાન જે લોકો ભાવનગર રૂબરૂ ન આવી શકે તેમને ટપાલથી કે રેલ્વે પાર્સલથી ઘેર બેઠાં પુસ્તકો પહોંચાડવાનું કામ ટ્રસ્ટ કરે છે ”

‘લોકમિલાપ’ના ઓકટો, માસના અંકની પુર્તિમાંથી આ અવતરણ એટલા માટે લીધું છે કે ગુજરાતમાં આવી એક અનન્ય અને અલગ સંસ્થા જાનની જે પરળ માંડીને બેઠી છે તેનો લાભ લેવા ઉપરાંત તન-મન-ધનથી મદદ કરવાની પ્રત્યેક કેળવાએલ નાગરિકની પ્રથમ ફરજ છે.

વિલક્ષણ માનવમન

આ માનવમન પણ કેવું વિચિત્ર છે. જેના પર આપણને અગાધ પ્રેમ હોય છે એના પર બહુધા આપણને બેઠદ કોપ પણ આવી જાય છે. જેના સ્મરણ માત્રથી હૃદય પુરકિત થઈ જાય છે એ જ જ્યારે સન્મુખ આવે છે ત્યારે આપણા મુખમાંથી કટોર વચન નીકળવા લાગે છે. જોને જેવા માટે આપણા માણ વ્યાકુળ બની જતા હોય છે એને જેવાથી આપણે એવો બાવ દર્શાવીએ છીએ કે જનજે એનું આવડું આપણને અપ્રિય લાગતું હોય ! જેનાથી જુદા પડવાની કષ્ટના માત્રથી હૃદય કંપ અનુભવતું હોય છે એને મચીએ ત્યારે આપણે એવી વાતો કરવા માંડીએ છીએ કે એ ફક્તિ ચાલી જાય છે.

આપણે વારંવાર એવો વિચાર કરીએ છીએ કે હવે આતું નહિ થાય, પણ આવા સ્થિતિ પ્રસંગે આપણા મન પર આપણી ‘દુર્ગંજા’ કામુ મેળવી લે છે. મનની આ વિચિત્ર પ્રતિતિવાસન-વમાં કેટલી રહસ્યમયી અને અનોખી છે !

મોડી રાતે એક ઘોડેચવાર મુસાફર શહેરમાં દાખલ થયો. પર્શ્યાળા શોધતો શોધતો તે એક વીણી આગળ આવી ઊભો રહ્યો. તેની અનારે જમવાની ઈચ્છા નહોતી, પણ રાતની ચત ક્યાંક જિતારાપણી જીવું મળી જાય તો સારુ એવી ઈચ્છાથી ઘોડો જાડ નીચે બાંધી તે વીણીમાં દાખલ થયો. વીણીના માલિકે તેનો સત્કાર કરી બીજા દસપદર ઊંઘાડોઓની સાથે તેને સુવાની સગવડ કરી આપી.

મધરાતે બધાં ભરિણમાં ઘડતાં ત્યારે ત્યાં એક ચોર આવ્યો અને બીજુ કોઈ ન લેતાં, જાડ નીચે બાંધેલા પેલા નવા મુસાફરનો ઘોડો ચોરી ગયો. ઘોડો પણ જાણે કે ચોરનો જ હોય એમ કોઈ આનાકાની કે હજીહસ્ટ ક્યાં વિના ચોરની સાથે ચાલી નીકળ્યો. વીણીમાં સુતેલાં પદર-વીસ મુસાફરોમાંથી કોઈની ઊંઘ ઊડી જ નહિ.

સવારે સૌ મુસાફરોની સાથે પેલા મુસાફર પણ જાગ્યો. મોંમાં દાંતણુ લઈ તે બહાર આવ્યો ત્યારે તેને ખબર પડી કે તેનો ઘોડો કોઈ ચોરી ગયું છે. તેણે હોહા કરી મૂકી માણસો એકઠાં થઈ ગયાં, વીણીનો માલિક બહાર આવ્યો. વીણીના બીજા મુસાફરો પણ બહાર આવ્યા. બાવી ચોરી અહીં અજાઉ કરી થઈ નહોતી તેથી ચોરનાર વિશે લોચે અદરોઅદર ચિત્ર વિચિત્ર વારો કરવા લાગ્યા.

‘પણ ભાઈ, તમે વીણીમાં આવ્યા ત્યારે ઘોડો જાડ નીચે બાંધ્યો છે એ વાત તો તમે અમને કોઈને જણાવી જ નહોતી.’ એક જૂનો મુસાફર પેલા નવા મુસાફરને પૂછતા લાગ્યો. ‘અન ઘોડો જેવું ઉમદા પ્રાણી રહ્યું મુકાબ જ કેમ ? અહીં વીણીના ફાંજિયામાં ક્યાં જગ્યા નહોતી કે તમે એને બહાર જાડ નીચે બાંધ્યો ?’ તે તે પછી પણ બાંધન પછી તમે અમને કોઈને કહ્યું હોત તો આટલામાંથી એકાદ માણસ રાતના જાગીને પણ ઘોડાનો સભળ રાખતો આ તો આપણે બધાં મૂરખ બન્યાં.’

એ બોલતો બધાં થયો કે તરત જ બીજે

મુસાફર બોલવા લાગ્યો. ‘આજકાલ ચોરી પણ કેટલી વધી પડી છે ? બહાર બકરી બાંધી હોય તો તે પણ કોઈ ચોર વિના રહેતું નથી આ તો ઘન રૂપાળા હસ જવા ઘોડાની વાત બાંધ મુસાફર, તમે કહેો ન કહેો પણ એ ચોરની નજર તમારા ઘોડા ઉપર ઘણા દિવસ-થી હોવા બેઠોએ, તમે શહેરમાં દાખલ થયા ત્યારે જ એ ચોર તમારી પાછળ અહીં છુપી આવી હશે. પણ તમને એની શી ખબર ? ખરેખર કાઠ્યા માણસોએ કહ્યું છે કે શાપુકારની એક અને ચોરની ચાર આખ એ બરાબર છે.’

પેલા નવો મુસાફર હજી તેની વાતનો જવાબ આપે તે પહેલાં ત્રીજો માણસ કહેવા લાગ્યો. ‘ને ભાઈ, જે તમારે ઘોડો બહાર જાડ નીચે જ બાંધેલા હશે તો તેના ચારે પાસે પણ તાણીને બાંધવા ઘડતા ને ? થયે કે એને કોઈ ચોરી ન ગયું હોત અને ઘોડો ચોરો જ બૂબ્બો-તરસેલાં લવાથી ગળાનું રોકતું તોડીને નાસી ગયા હોય તો પણ આપણને શી ખબર પડે ?’

હજી એનું બોલવું ચાલતું હતું ત્યાં વળી ચોથો માણસ વચ્ચે ટપકી ધડકોઃ ‘ઘોડા જેવા ખાનદાન પ્રાણી માટે એવો અવિશ્વાસ કદી લાવી શકાય નહિ મૂખ બેદરકારી એના માલિકની ઘોડો રાખતો એ રેછપેછનું કામ નથી એવી સલાહ બહુ વસમી ભાઈ ! અને સાચું પૂછો તો આ જમાનામાં ઘોડાની જરૂર પણ શું છે ? આપણે અહીં પદર જણા રહીએ છીએ, કોઈ પાસે ઘોડો છે ? બેપાંચ ગાઉ જનુ હોય એમાં ઘોડાનું કામ શું ?’ તે જુવાન માણસ ઘોડે બેસે એમાં મને તો આનંદનો જ વસણ દેખાય છે, ઘોડે ચડીને ગામતરે જવાનું કામ તો ઘરડાં જુઠાનું.’

આ બધાની વાત સંખર્ષાને મુસાફર વિસ્મય પામ્યો વાતો કરનારને ઘોડાની ચેરીમાં મુસાફરનો જ વાંક દેખણો સૌએ તારીઓ પાડી પાડીને એ નિવારા જીતે જ મુસાફરની જ ખામીઓને આગળ ક્યાં કરી, અને છેવટે તેને અકકલ વિનાના આગસું પણ કહી દીધા ચોરી કરનાર ચોરને તો કોઈએ કદી કપકા આપ્યો જ નહિ મુસાફર મનમાં બોલ્યો. ‘માણસો બીજાના કુખમાંથી જ પોતાની ગમત ચોરી કાઢે છે.’

લગભગ વીસ વર્ષ પહેલાંની જ આ વાત છે. મૈસૂર વિશ્વવિદ્યાલયના અધ્યાપ્ય માનવીઓથી ભરેલો મુખ્ય હોલ—એ હોલના મધ્ય ઉપર એક જ વર્ષની બાળકી મંદ મંદ હાસ્ય વેરતી ગજિતના જટિલમાં જટિલ પ્રશ્નોનો થોડીક જ સેકન્ડમાં ઉત્તર આપતી નજરે પડે છે. દર્શકો અને આમંત્રિત કરાયેલ મોટા મોટા ગજિતાચાર્યો પણ એના ઉત્તરથી આશ્ચર્યચકિત થઈ જતાં થઈ જાય છે જે પ્રશ્નોને હલ કરવામાં સારામાં સારા ગજિતાચાર્યોને એક કલાક લાગે છે, તે આ બાળકીએ એક મિનિટની અંદર જ ઉત્તર આપી પોતાની માનસિક અદ્ભુત શક્તિનો પરિચય આપી દીધો હતો. આ બાળકી હતી આધુનિક ભારતની માનવીય કમ્પ્યુટર કુમારી શંકુતલાદેવી.

શંકુતલાદેવીનો જન્મ બેંગ્લોરના એક પ્રખ્યાત શિક્ષિત અને પ્રગતીશીલ કુટુંબમાં થયો હતો. પાંચ જ વર્ષ નાની ઉંમરથી એમને ગણિત પર અજબ પ્રેમ જાગ્યો હતો. ગજિતના અટપટા પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાવવામાં મોટા મોટા ગજિતશાસ્ત્રીઓ ગોઝું ખાઈ જતા હતા, ત્યાં આ બાળકી એ પ્રશ્નોનો ઉકેલ ચપટી વગાડતાં જ લાવી દેતી હતી. અનામલાઈ યુનિવર્સિટીના વિદ્વાન ઉપકુલપતિ શ્રી વી. એસ. સાઓએ શંકુતલાદેવીને ‘જીવનું જાગતું આશ્ચર્ય’ના વિશેષણથી નવાજ્યા હતા.

૫, ઓક્ટોબર ૧૯૫૦માં જ્યારે લંડનમાં બી. બી. સી. રેસિડે હારા ટેલિવિઝન પર પોતાનો કાર્યક્રમ પ્રસ્તુત કરી રહ્યાં હતાં ત્યારે એક અસંભવિત ઘના બની ગઈ શંકુતલાદેવી ખૂબ જ એકાગ્રતાથી પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી રહ્યાં હતાં ત્યારે એક પ્રશ્ન એમને પૂછવામાં આવ્યો. ‘સંપૂર્ણ આત્મ-વિશ્વાસથી એમણે જવાબ આપ્યો કે આ પ્રશ્ન જ ખોટો છે. આ પ્રશ્ન કિત્તેના પ્રસિદ્ધ ગજિતાચાર્યો

દ્વારા તેવાર કરવામાં આવ્યો હતો એને ખોટો ઘોષિત કરવો એ કાંઈ જેની તેવી વાત ન હતી. બી. બી. સી.ના કાર્યક્રમ આયોજકે એ સમયે જ પ્રશ્નની તપાસ આરંભી અને એ ગજિતા એમને આશ્ચર્ય થયું કે પ્રશ્ન ખરેખર ખોટો જ હતો.

એકવાર રોમ વિશ્વવિદ્યાલયમાં શકુંતલા દેવી પોતાનો કાર્યક્રમ આપી રહ્યાં હતાં. એમના ઉત્તરની તપાસ કમ્પ્યુટર મશીન દ્વારા થતી હતી. એમના એક ઉત્તરને મશીને ખોટો બતાવ્યો. તેથી એમણે ખૂબ જ સરળતાથી કહ્યું. ‘જરૂર કંપાંક મશીનમાં જ ખામી હોવી જોઈએ.’ એમના આ કથન પર એકાએક કેલેબને વિશ્વાસ બેઠો નહિ. પણ પછી જ્યારે મશીનની તપાસ કરવામાં આવી તો મશીનમાં જ હોય જણાયો.

અમેરિકાનાં આધુનિક નગર ન્યૂયોર્કનાં ટેલિ-વિઝન કાર્યક્રમ વખતે નવીનમાં નવીન ગજિતાયત્ર મોડેલની સાથે શકુંતલાદેવીની હરીફાઈ શોકવવામાં આવી. અમેરિકાવાસીઓને એ ગજિતાની ખૂબ જ આતુરતા હતી કે પહેલા ઉત્તરો કોણ આપે છે ? અમેરિકાના આધુનિકમાં આધુનિક ગજિતાયત્ર કે પછી રહસ્યપૂર્ણ ભારત દેશના શકુંતલાદેવી ? આ હરીફાઈમાં શકુંતલાદેવીએ ગજિતાયત્ર કરતાં છ સેકન્ડ પહેલાં જ સાચા ઉત્તર આપીને ભારતીય પાંડિત્ય અને વિદ્વાતાની પતાકા એકવાર ફરી અમેરિકામાં લહેરાવી દીધી.

આ જ પ્રમાણે એસ્ટ્રોસિયાના સિંગી નગરમાં ન્યૂ સાઉથ વેલ્સ વિશ્વવિદ્યાલયમાં શકુંતલાદેવીની પ્રતિયોગિતા ૮૦ હજાર પાઉન્ડના વીજળાથી ચાલના કમ્પ્યુટરની સાથે યોજાવામાં આવી પ્રસિદ્ધ ગજિતા-ચાર્ય આર. ઝ. રમર્ટ અને વેરી ધાનર્ટન કમ્પ્યુટરને સંભાળી રહ્યા હતા. પરંતુ આ કમ્પ્યુટરમાંથી નીકળનાં ઉત્તર પહેલાં જ શકુંતલાદેવીની ઉત્તર

આપવાની શક્તિ જોઇ બધાને ચોકાની દીધા હતા

એ જ પ્રમાણે બેરનમાં ઈ સ ૧૯૬૧ના માર્ચ મહિનામાં યુનેસ્કો ઓર્ગાઇઝેશનમાં ચક્ર તથા દેવીનો મુકાબલો એક સાથે બે ગણનાયત સામે કરવામાં આવ્યો એમણે પોતાના સ્વભાવના હાસ્ય સાથે પહેલાંની જેમ જ ગણનાયતની પ્રતિ કરતા પોતે ઉત્તર આપવામાં આગળ નીકળી ગયા હતા

આવા ગણિતશાસ્ત્રના અન્ય ભકત ચક્ર તના દેવીએ અત્યાર સુધી અનેક દેશોની યાત્રાઓ કરી છે, અને લેડો તેમની આ અદ્ભુત શક્તિથી મત્ર મુગ્ધ થયા છે, અનેક મદાપુરુષો, વિદ્વાનો અને કલાકારોએ એમની પ્રશંસા કરી છે એમાં આવા માર્ગનર જેવી અભિનેત્રી, દ્રુત અબ્હુલ જેવા રાજનીતિજ્ઞ અને ડૉ. રાધાકૃષ્ણન જેવા મહાન દાસ નિર્લેપ વિદ્વાનનો પણ સમાવેશ થાય છે

ન્યૂયોર્કમાં એકવાર ત્યાના મહાન ગણિતાચાર્ય એમને પૂછ્યું હતું 'તમે આ બધું કેવી રીતે કરી શકો છો?' શું તમે જાદુ, દિવ્યોદ્દેશ અથવા ટેલિપેથી જાણો છો ?

'ના, એવું કશું નથી' જવાબમાં શકુનતા દેરીએ કહ્યું

'તો ■ આ માત્ર સતત અભ્યાસ અને મનને કેન્દ્રિત કરવાની શક્તિનો જ અમલકાર છે ?' ફરી પ્રશ્ન પૂછાયો

'કંઈક એવું જ સમજી શ્યો' હસના હસનાં એમણે ઉત્તર આપ્યો

પરંતુ એમની આ શક્તિનું સ્વરૂપ શું છે ? અમે તેવા જટિલ પ્રશ્નોના ઉત્તર તેઓ જે સહેલાઈથી આપી શકે છે તેનો આજ સુધી કરી શકીએ સત્વ જવાન મળ્યો નથી આખરે એ શું કરશે ?

પરદેશમાં પણ સ્વદેશ

ભાઈભીજનો પવિત્ર તહેવાર આવ્યો અને લોકમાન્ય દિબકનું દિલ બહેન પ્રત્યે પ્રેમના ભાવેથી ભરાઈ ગયું, 'હું અત્યારે સ્વદેશમાં હોત તો કેવા પ્રેમથી ભાઈભીજ ઉજવત ?' તેઓ વિચારી રહ્યા ને મનોમન નિર્ણય કર્યો 'અમે તે થાય તું ભાઈભીજ ઉજવીશ જ' પણ મહેનનો પ્રેમ કયાથી થશે ? એકાએક કર્નલ ચિતામણીના પત્ની શુદર શાહ આવ્યા

હવેમાં આવી એ સુદરભાઈને ઘેર જ્યાં ને કંઈ 'બહેન, તમે અહીં હો ને હું લડનમાં ભાઈભીજ ઉજવ્યા વિનાનો રહી જાઉં એ કેમ થાશે ? શું આખરે આખું તહેવાર પરદેશમાં ઊજવી ન શકીએ ?' મનના ભાવ સ્પર્શી હોય તો પરદેશમાં પણ સ્વદેશ અનુભવી શકીએ સુદરભાઈએ પણ નુરત જ દીપ પેટાળા ને ભાઈનાં ઓવારણાં લઈ સ્નેહથી નવાજ્યા

અનેક લડનવાસીઓ આ જોવા ભેગા થયા. વિધિ પાળા પછી જ્યારે લોકમાન્ય દિબકે સ્વદેશના આ ભાઈ બહેનના પ્રેમના ભાવોની બધાને સમજાવ્યાં ત્યાર બધા આ તહેવારને પ્રેમથી નહીં પડયા પરદેશમાં પણ સ્વદેશની પ્રજાવિકાઓ ને ભાવનાને નહીં બૂલવા માટે અનેક માનવો લોકમાન્ય દિબકને ભેટી પડ્યા

—સુનીયરાવ દત્ત

ધણે દૂરથી એક સાધુ ચાલ્યો આવે છે. તે એક ઘરને આંગણે અટક્યો એ ઘર ચણેરના કોટવાળનું છે. બાચીબારણા પર કનાનના ઘડદા છે.

ઘરને બારણે આવીને તેણે ટહેલ નાખી. 'મૈયા, બારણે સાધુ ઊભો છે. ભિક્ષા દે.'

અંદર બારણા પાસે કોટવાળ જાતેજ ખુરશી પર બેઠો હતો તેણે આ ટહેલ સાંભળી. પણ જવાન આપવાને બદલે સાધુફકીરો વિષે ઊલટા જ વિચારો તેના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા.

ફીથી સાધુનો અવાજ આવ્યો. કોટવાળને થયું કે આ પ્રમાણે બોલી બોલીને ઘાકી જતો રહેશે. એટલે નિરાંતથી તેણે હુક્કો પીવા માંડ્યો.

પડદો ઢાલતો નથી, મૈયાએ નહિ સાંભળ્યું હોય એ વિચારે તેણે પડદો ઉપાડી અંદર જવા માંડ્યું. 'મૈયા, સાધુ આવ્યો છે ભિક્ષા દે.'

કોટવાળ આ માટે તૈયાર ન હતો. સાધુના નજીક આવતા અવાજથી તે ગભરાયો. સાધુ આવીને બારણા પાસે ઊભો રહ્યો. કોટવાળે જોયું કે સાધુ ખરેખરો છે જીવાન લક છે, સુંદર પણ ખૂબ જ તેને થયું આ ફકીર નહિ હોય હોશિયાર છે માન્યું હશે કે અંદર કોઈ પુત્ર નહિ હોય એટલે ચાલ્યો આવ્યો. કોટવાળે જોરથી પૂછ્યું 'શું છે?'

'સાધુ છું. ભિક્ષા માગું છું.'

'જોતો નથી કેનું ઘર છે તે?' કોટવાળનો કહેવાનો અર્થ એ હતો કે ઘરનો માલિક તે કોટવાળ જ નહોતો એકેએક બદમાશને સીધા દોર બનાવી દીધા છે.

સાધુએ અંદર પગ મૂકતા જ જોઈ લીધું હતું કે કોઈ અમલદારના ઘરમાં ગ્યાવી પડ્યું છે. પણ જ્યારે તે ઘરમાં દાખલ થયો જ છે તો પછી તેમાં તેને ખાસ વાંધો પણ ન જણાયો. તેને કોટ

વાળની કોઈ પણ જાતની પ્રતિબંધની ખબર નહોતી. તેણે કહ્યું 'કેનું ઘર છે, તે જણવાની મારે જરૂર નથી. હું તો માત્ર ભિક્ષા માગું છું.'

કોટવાળે જોયું કે આ ખૂબ જકડી જણાય છે. ખૂબ હિંમતવાળો જ પાકો બદમાશ છે. ખુરસી પરથી ઊઠતાં એક ડગલું આગળ વધીને તેણે કહ્યું: 'ભીખ માગે છે તે ઘરની અંદર ઘૂસી જઈને?'

'અંદર-બહાર બધું સાધુનું છે. ઘર-ગામ જગલ બધું તેનું છે. સાધુ પડદો નથી રાખતો તે ભિક્ષા માગે છે.'

કોટવાળને એ ટીક ન લાગ્યું. સાધુની આ જકડી ધુપટાને આગળ કેમ વધવા દેવા? કોપ-ભાષા સ્વરે તેણે કહ્યું. 'ભીખ ભીખ અહીં' નહિ મળે, સમજ્યો?'

પણ સાધુએ તદ્દન શાંત સ્વરે કહ્યું: 'ભિક્ષા આપો, ખૂબ પુણ્ય પ્રાપ્ત થશે.'

સાધુના શબ્દોમાં ચીમતી હતી કે આખરે તમારે ભિખા આપવી જ પડશે. સાધુના મોં પર એવા જ ભાવ જણાતા હતા કોટવાળ આથી તફાકરો 'બદમાશ, બહાર નીકલ.' અને એમ કહેતાં જમણે હાથે રસ્તો બતાવી મોના ભાવથી બતાવ્યું કે એમ નહિ કરવાનું પરિણામ સાડું નહિ આવે.

પણ સાધુએ આ બધું હસવામાં ફાટી નાખ્યું. 'ખુરસી ખડક અત્યંત ચીજ છે સાધુને જમણે ભિખા આપી દો, તેનું પણ ભણું અને તમારું પણ.'

પરંતુ કોટવાળના ઊંઝળતા મગજમાં સાધુના કંઠા સ્વભાવે વધારો કર્યો. એનો ગુસ્સો અત્યંત સુધી મનના ધૂધવાણ કરતો હતો તે એકદમ ભભૂમી ઊઠ્યો. તેણે બેએક ડગલો આગળ વધીને ગુસ્સાભરે લાલચોળ આંખે કહ્યું 'ભીખ જોઈએ છે? હા, બહાર જો.' કહીને એક ભારે થપ્પડ સાધુના લમણમાં ઝીંકી.

‘હજી જોઈએ છે ? લે, લે.’ કહીતા બીજી એક કાન પર લગાવી.

કોટવાળનું સાધુ સાથેનું આ વર્તન ન્યાયી હતું એમ કોણ કહે ? પણ કોપાથી ઉન્નત થયેલાનો ન્યાય શાંત માણસ પ્રત્યે ભારે, સ્પષ્ટ અન્યાય જ લેાય છે.

કોટવાળની સ્ત્રી ચક્ર ઘાઇળથી આ જોઈ રહી હતી. તેને પતિનું વર્તન જમનું નહોતું. સાધુ તરફ તેનું મન ખેંચાયું હતું કે નહિ તે તો કહી શકાય નહિ, પણ પતિના જુલમી વર્તનથી તે સાધુનો પણ લેવાને એટલી બધી તૈયાર થઈ કે ઘરનાં ચીતરિયાળેને પણ ભૂલી જઈ તેણે કહ્યું : ‘હે.....હો.....તેને શા માટે મારો છો ? બિચારાથી ભૂલ થઈ ગઈ હશે, જવા દો હવે’

પણ કોપમાં કંપના કંઈ ઓર સ્વરૂપ યકડે છે જેને બદલાય કહી તેને બિચારો કહેવો એ કોપને વધારવા જાયું જ છે. એ જ ચીતે કોપપાત્ર માણસ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ બતાવવી એ બળતામાં ધી હોમવા જાયું છે કોટવાળે ચીડિયેલ અવાજે પૂછ્યું. ‘તને કોણ પૂછે છે ? કમળત, ’ અને ફરીથી સાધુને બે પાંચ થપ્પડ લગાવી દેતા તેને બારણે હડતેલો.

પણ સાધુએ બહાર જવાની બિલકૂલ ઉત્તુકતા બતાવી નહિ તેમ જ કંઈ પણ પ્રતિકાર થયું ન કર્યો. કોટવાળનો ગુસ્સો વધુ વિકસાળ બન્યો.

એ વખતે કોટવાળની સ્ત્રી અદરથી બહાર દોડી આવી સાધુ પર જોરથી ઊગામેલા કોટવાળના હાથને તેણે પકડી લીધા. કોટવાળ ખૂબ રાતો પીળો થયો.

તેની સ્ત્રી કહેતી હતી : ‘છિ: છિ ! એ શું કરો છો ? ખુબ માર્યો હવે જતા રહેશે. જ ભાઈ જ, અરે જને ! જવા દો, શું તમે એના પર હાથ ઉપાડો છો ? એ બિચારો એના માટે લાપક છે ? જ રે... દટી જ, નાસી જ....’

પણ કોટવાળે આ બધું સાંભળવાની ધરવા ન કરી કોપવેશમાં તેણે એને હાથ ઊંડાવી સોના વાળ જોરથી પકડ્યા અને લાતો વડે સ્ત્રીને મારવા માંડ્યા.

માર ખૂબ પડ્યો હતો. સાધુ જોઈ રહ્યો હતો. જો માર તેના નચીબમાં હતો તે કોટવાળની સ્ત્રી જાતે ખાતી હતી. એ યસુ દયાળુ ઈશ્વરની જ ઈચ્છા. કોટવાળની સ્ત્રી પ્રત્યે સાધુના હૃદયમાં દસા નહિ પણ ભક્તિ જાગી.

પણ કોટવાળની સ્ત્રીને સાધુનો ફિકર હતી. તેને બીક હતી કે વળી પોતાનો પતિ સાધુને મારવા માંડશે. તેણે માર ખાતા ખાતા કેટલીય માર સાધુને ચાલ્યા જવા કલાવવા કહ્યા.

સાધુ ઊભો જ રહ્યો કોટવાળ સ્ત્રીને વધુ જોરથી માર મારવા લાગ્યો. ઉઘટે સ્ત્રીએ ક્રિકિયાઈ પાડી : ‘હજી કેટલોક માર ખવડાવશે ?’ જીવથી મારી નખાવશે કે શું ? કમળખત, ચાલ્યો કેમ નથી જતો કે હું બચી જઈ ?’

સાધુ પાછો ફર્યો.

પણ કોપ હજી સમ્પેદ ન હતો. સાધુ પાછો ફર્યો કે તરત જ કોટવાળ સ્ત્રીને ઊંડી તે તરફ ગયો. અને તેને પકડીને લાતો અને મુકકા લગાવવા લાગ્યો. સાધુના કપડાં ફાટી ગયા. દેર દેર ઉચરડા પડ્યા. નાક-માંથી લોહી નીકળ્યું.

ઉઘટે સાધુઓ વિશે ખૂબ તીખા ઘઠ્ઠા સંભળાવી તેને હાલએલાલ પકેલી મૂક્યો.

* * *

સાધુ બીજા હેર ન ગયો. સીધા પોતાને રથાને ગયો. સહેરની બહાર એક યિવાલવ હતું. પાસે એક ફૂલો હતો. કોને ખબર તે ક્યાંથી આજે અહીં આવી રહ્યો હતો.

હાથ મોં પાઈને સ્વસ્થ થઈ કપડાં ધોવા અને ફાટ્યાં હતાં ત્યાં પાગાથી સમાઈ અને એ પછી આસન જમાવ્યું. તેના મનમાં આજના બનાવથી વિચારોની પરંપરા ચડે થઈ હતી

‘આજે આ શું થઈ ગયું ? કેમ થયું ? તેને કોપ શા માટે આવ્યો ? અને જોતાં તેનું હૃદય કોમળ કેમ ન થયું ?’ મારા ભક્તિત્વે તેનામાં કોપ જન્મ્યો. આહ, મારામાંથી તેને સાંતિની પ્રેરણા કેમ ન મળી ?

બધાં મારામાંથી શાંતિ મેળવે એમ થી રીતે બને ? સૌ આનંદિત થી રીતે બને ? મારા પોતાનામાંથી હું શું દૂર કયું ? મારા આ હીન ભક્તિત્વને ક્યાં વઈ જઉં ? જેને જેઈને લોકોને ગુસ્સો થાય છે તે ભગવાન, હું શું કરું, તું જ બતાવ !

વિચારમાં જ તેણે આંખો મીચી દીધી તેમાંથી આંસુ ઠળી પડ્યા

હે પ્રભુ, જે તારું નથી તે મારામાંથી દૂર થાય એવી ઈચ્છા મેં ક્યારેય નથી કરી મારું સર્વસ્વ સ્વત્વ તારા હાથમાં મૂકીને મેં પ્રાર્થના નથી કરી કે મારામાં, મારા શૈમિરામમાં, મારા અણ્ણ અણ્ણમાં તું એવો વસી જ કે બીજી કોઈ વસ્તુને સ્થાન જ ન રહે ? હે ભગવાન, હું તો તારા ચળને જ રહેવા ઈચ્છુ છું મારા શૈમિરામમાંથી દરેક તને જ ગુજા, પ્રાપ્ત કરે, કોઈને જગ્યા ગુસ્સો ન આવે એ મારી પ્રાર્થના છે તું હું નથી સાંભળતો ? મારા ભક્તિત્વમાં એવા કયા અનુચિત તત્ત્વો દુષ્કાયા છે તે નાતો આપ, હું તેને ભસ્મ કરીશ હું સોજા બાઈને કહ્યું છું કે હું તારા જ વઈને રહેવા ઈચ્છુ છું તારા દર્શન કરીને જ તને છોડીશ હું તને છૂટો નહિ થવા દઉં અને આપા આપ હું તવે કાંઈ છોડી શકીશ ત્રી, પુત્રને ધરમાર છોડ્યાં જેને માટે જહુ છોડ્યું તેને નહિ છોડું

અને તું પણ મને નહિ છોડી શકે તારા સ્મરણમાં જે જે આડે આવ્યા તેનો ત્યાગ કર્યો છતા હે ભગવાન, આજે શું થયું ? થકેલા જ ધર ભિંચા માગવા જવો ત્યાં દૈવ, કોપ અને ક્રોધ થવાના નિમિત્તરૂપ બન્યા છું હું શું કરું ? શાંતિ તેનો કોપ પીગળી જાય ? માર લીધે તેને કાલ થયા તેમાં તે બિવારનો વાંક નથી ખામી મારામાં છે જેથી તેને ગુસ્સો થશે ભોલ થશે તેને થયાનાપ થા, તને વિચાર થશે કે તેણે પોતાની આંત્ર નકામો માર માર્યા તમા હૃદય પર એ ભાર રહેશે એ શા માટે, થી રીત એ ભાર દૂર થઈ શકે ? હું શું કરું ? હું તને જ પૂરીશ તું જ જહુ કર છે, અને જે કર છે તે ઘનુ કર છે અને માર પડ્યો એ જરાખર થયું છે જેને ગુસ્સો કરાવ્યો તેણે તેનું હજ ભોગવવું જ જોઈએ પણ જિવારી મોશને તે શા માટે માર ખવડાવ્યો ? એ દરજ મારાથી

કેમ ખૂબી શકાય હૃદયની સહાનુભૂતિ એ જ તેનો અપરાધ હતો એક બીજાના સુખદુઃખમાં ભાગ લેવાની ભાવના તો તે માણસમાં મૂકી છે તે જ મોવાને માટે આદ્ય રૂપ નીવડી એ શા માટે થયું ? હું એ નહિ જૂલી શકું. મોવાની એ અનુભૂત મૂર્તિ 'જેણે સ્વયં માર ખાતાં ખાતાં મને બચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો' મેં મોવાને માર ખવડાવે ? મારા દોષથી તેને માર પડ્યો ! પ્રભુ, મારો કેવો ભય કર દોષ ? મારો થી રીતે હિંધાર થશે ? સમજાવો તું દયાનિધિ ! તે મોવાને એવશ માટે મોકલી કે હું પણ મારી અપૂર્ણતાઓ, ખામી જેઈને સમજી શકું કે એ કેવી ભીષણ છે ને અત્યાચાર જનમાંથી શકે છે ઓહ ! હું સાફ જેઈ શકું છું. મારાથી નથી ભેવાનું, નથી સહન થતું મને મુક્ત કર આમાંથી હે પ્રભુ ! મારી રક્ષા કર, મને સંપૂર્ણ રીતે પોતાનો બનાવી દે. તારા પ્રતિરૂપે, મારા જ સ્વરૂપે હું ત્યાં જાઉં, બસ, એક ધામે જ રહું. જેમા માત્ર તું જ હોય જે તને શાદ કરવાના આધારરૂપ હોય અને જેઈને તારી જ શાદ આવે તને પ્રકાશિત કરે, પ્રતિષ્ઠિત કરે, પ્રાપ્ત કરે

*

બીજે દિવસે જ્યારે આગલા દિવસની માફક જ થેલો સાધુ બાલ્કે બે ત્રણ વાર ટહેવ નાખી ઘરમાં ગયા ત્યારે કોટવાળની રીંતે ખૂબ આશ્ચર્ય થયું શા પછી આથી તે ઘમેલની રીતે અદરના ઓરડામાં બની જણી જેઈને આ રીતે લખને નોનરવાની આ દેવ તેને ન સમજઈ તે બહાર આવીને સાંતુને કહેવા લાગી 'ભાગા તું અહીં ફરી કમ આવ્યો ? હું બને શા માટે ભેલાવે છે ? કાલે શું લજી જોઈ માર પડ્યો હતો ? કે મને માર પડ્યો હતો તે ઓછો હતો ?'

જેમા, હવે હું આ ધર સિવાય બીજે ક્યાંથી બિચાવઈ શકું ? આજે શું, ને કાલે શું, હું અહીં આના જ કચેલ કોઈનું મન મારાથી દુ ખાવાય ? જેના કોપથી માર ખાધા તેના ગુપ્ત પ્રેમનો આશય લઈશ એ પહેલાં મને સંતોષ નહિ થાય એ ક્યાં જાય ?

સાધુની આ વાતો તે પૂરી સમજી શકી નહિ પણ તેના અંતરમાં વસી ગઈ તેણે કહ્યું 'કામકામ

માટે બહાર ગયા છે. અર્ધા પોણા કલાકમાં આવશે. પણ તમે...મારી વાત માનો, જલદી પાછા ચાલ્યા જવ. મને માંથી ફિકર નથી, પણ તમે નાહક શા માટે દુઃખ વળોરો છો? એની ટેવની તમને ખબર નથી. પાકા જિંદી છે, તેટલા જ સારા પણ છે. પણ બહુ જલદી વહેમ લાવે છે. એ વખતે ચોતાને પણ ભૂલી જાય છે ને કંઈનું કંઈ કરી બેસે છે. હું કહું છું બાબા, તું ચાલ્યો જા, મને બહુ આધાત થયો છે. કાવના બનાવથી મારો જીવ ખૂબ કાચવાય છે. જો હું તને કહું છું. મારી તરફ જો, તેમને માફ કરજો. એમના પર નહિ તો મારા પર દયા સમીને હવે તું ચાલ્યો જા. તે આવીને તને જોશે તો ગુસ્સે મરી. એમનો સ્વભાવ જ એવો છે. માટે મહેરબાની કરીને ચાલ્યો જા-જાણા જા.'

સાધુએ ઠંડે સ્વરે કહ્યું: 'હું' બહાર પારસે બેસું છું. અર્ધા કલાકમાં તો એ પાછા ફરીને ને ! કલાક સુધી મારાથી સહ જોવાશે. તેમનો પ્રેમ મેળવ્યા પછી જ હું જઈશ'

સાધુ પાછો ફરતો હતો ત્યાં તેણે કહ્યું: 'બહાર બેસીશ ? શા માટે બહાર બેસે છે ? નહિ, ચાલ્યો જા. અહીં નથી રહેવાનું. તને મારા પર દયા નથી આવતી ? દયાને ખાતર પણ મારી વાત મનમાં નથી ઊતરતી ? શા માટે આટલી બધી હઠ લીધી છે? મારા ઘરમાં જો કંઈ ખાવાનું છે તે હાજર કહું છું' પછી શા માટે તું અહીં બેસવાનો ? દયા કર, તને બે હાથે પગે બાગું કહે તો...ચાલ્યો જા'

'જઈશ તો ખરો જ, પણ એક કલાક સુધી સહ જોઈશ. તમારા હાથે લેવાથી મને-મનને સંતોષ નહિ વળે ! હું તો તેના હાથે જ પ્રેમથી જો આપશે તે લઈશ. મને એનો જ લોભ છે. કાવની વાત હું ભૂલી જઈ, એ પણ ભૂલી જાય એ જરૂરી છે. અને એ મારે સંભાળવાનું છે, કેમ કે ભૂલ મારી હતી.'

ત્રીએ જોયું: સાધુના વિચાર અને હેતુ સામાન્ય ન હતા, પરંતુ પતિની પાઠ-ગુસ્સો તેના મનમાં વસી રહ્યા હતા. તેણે મુસામિમિત સાહે કહ્યું: 'હું' તને હવે શી રીતે ચાલ્યા જવા સમજવું?

તારા માટે નહિ, મારા માટે જ હું કહું છું. મારા માટે એટલા માટે કે ફરીથી એને પાપ કરવાની તક ન મળે. તને જોઈ તેનું મનજી કાબૂમાં ન રહે અને કાવના જથ્થે તે કરી બેસે તેમાં તને યુ' ફાવશે ધરો? પાપ ચડીતો તો એને માથે. એટલે જ હું તને કાવાવાવા કહું છું: ઇશ્વરને ખાતર ચાલ્યો જા.'

'જો ઈશ્વર મારાથી નારાજ હોય, હું અત્યાર સુધી અપવિત્ર હોઉં ત્યારે મારે લીધે બીજાથી સાડુ-નરસું થઈ જાય અને એ જરૂરી પણ છે. કેમ કે ત્યારે જ મને ઈશ્વરની પ્રાર્થનાની જરૂરત સમજશે.'

'તું' મારી વાત નથી માનતો, માથે હાથે ભિક્ષા પણ નથી લેતો-ત્યારે હું કહું છું કે અહીં તારું કોઈ કામ નથી. મારી વાત નથી માનતો તો હું ઘરના માલિક તરીકે મારે કહેવું પડે છે કે તું અહીંથી ચાલ્યો જા.'

સાધુ જવા લાગ્યો પણ તેને તેમ કરતો અટકાવી ત્રીએ કહ્યું: 'ક્યાં જાય છે ? તને કોણ જવાનું કહે છે ? ઊભો રહે, મારે તારી પાસે એક કામ છે. ચાલ્યો ના જતો. હું હમણાં આવી.' કહીને તે અંદર ગયો. સાધુ ઊભો રહ્યો એટલામાં એક પાથરણું લઈને તે આવી. તે પાથરતાં બોલી: 'બેસ, રોકાવું જ હોય તો રોકાઈ જા અને નિરાંતે અહીં બેસ. બહાર શા માટે બેસે છે ? એ આવશે અને જોશે તો ભલે મૃત્યુ-પણ બારણાં પર બેસવાનો શો અર્થ ? હું એમને કહી દઈશ કે મેં બેસાડ્યો છે, કંઈ વાધો છે બેસાડવામાં?'

પણ સાધુ ઊભો જ રહ્યો. ત્રી બોલી: 'બેસ, કેમ નથી બેસતો ? આનાકાની ન કર. કમનસીબી છે કે તું કંઈ ખાવાનો નથી. મારી વાત તો માની નથી: મેં ચાલ્યા જવાનું કહ્યું તો તે રોકાવાનું નકકી કમું: ભિક્ષા માગવા આવ્યો ને મેં આપવા માંડી તો તેની ના પાડી. હવે તું રોકાશે તો ભલે માની તને બેસવાનું કહું છું. બેસ, બેસ, એમ ઊભો ન રહે.'

'આવી તરદી લેતાં પટેલાં મને પૂછવું તો હવું ? મારાથી અહીં શી રીતે બેસાય ? હું તો દર-વાજા પર જ બેસીશ.'

ત્રીનું વદન ચ્હાન બની ગયું. તે કંઈ બોલી

ચક્રી નહિ સાધુ બહાર ગયો ને તે અદર જતી રહી
ને પોતાના કામમાં ગૂંચાઈ

નોકર મારફતે કેટલીય વાર તેણે જાણ તપાસ
કાવરાવી સાધુ નિરાતે રાહ જોતા બેઠો હતો તેણે
કંઈને કંઈ કામમાં ગૂંચાવાના પ્રયત્નો કર્યા છતાં
કેટલાય ન આવ્યો કવાક ઉપર વખત થવા આવ્યો
એમને શું થયું હશે ? કેમ નહિ આવ્યા હોય ? સાધુને
નવાઈ લાગવા માંડી.

જ્યારે નોકરે થોડીવારમાં જ ફરીથી સાધુ જતા
રહ્યો છે એવા સમાચાર સ્ત્રીને આપ્યા ત્યારે તેણે ઠીક
કહી નોકરને વિદાય કર્યા હાથમાંનું કામ બધું પડતું
મૂંઝીને ઉતાવળે ઉતાવળે બોરડામાં આંટા મારવા લાગી.

★

કેટલાય જાણીતી ઘેર કેમ પાછો ન આવ્યો
એનું કારણ કહી શકાય એમ નથી પણ ઘેર જવાને
તેના પગ જ ઊપડ્યા નહિ એ વાત ખરી છે. ઘેર
જ્યે તે પોતાની સ્ત્રી સાથે બોલવું પડ્યું— એ સ્ત્રી
ચીતે બનશે એવા જ વિચારે તેના મનમાં રમી રહ્યા
હતાં કોઈ કિતી જતાં તે કોલે થઈ ગયા હતા.
તેના જીવ પણ ઉદાસ થઈ ગયા. મન શૂન્ય બની
બધું, જોઈ કામમાં મન પરાંતનું જ નહોતું સ્વેર
પણ ઠીક નથી લાગતું આ કામ માટે તે ઘેરથી નીક-
ળ્યો હતો તે પણ શાદ રજૂ ન હતું. કેમ કે સાધુ
સાથે કંઈકો થઈ ગયા પછી ધરમાં તેનાથી રહી શકતું
જ નહોતું. એકલા બેઠાં બેઠાં મનદુઃખ થાય અને
જનજનના વિચારો આવે તેનાથી બચવા તે બાઈ-
બંધનિત્રાને મળવા નીકળી પડેલા તે મોટી રાતે ઘેર
પાછો ફરેલા આજે ઘેર જાણી પાછું ફરવાનું કહી
ગયા છતાં ઘેર પાછા ફરવાની તેનામાં ફિકર ન હતી.

કેટલાયની સ્ત્રીને પણ પોતાના પતિનું વર્તન
જેઈ એમ માન્યું કે એમને પશ્ચાત્તાપ થતો હતો.
અને તે શાંતિ માટે માફી માગવા તેની પાસે આવેલે,
પણ તેની એ આશા નિષ્ફળ નીવડી હતી. બીજા
દિવસે સાધુ આવ્યો ત્યારે તેને પોતાના ગેરવર્તન
અને દુઃસાહસ બદલ ખૂબ પ્રસ્તાવે થયા. તેણે
સાધુને ખૂબ કાવાવાવા કર્યા પણ સાધુએ પોતાનો

મકકમ નિર્ણય જણાવી દીધો, ત્યારે પોતાના પતિ
સાથે બે દિવસમાં પડેલા વિખવાદ દૂર કરવા સાધુનો
હાથિયાર તરીકે ઉપયોગ કરવાનું તેને એકાએક સૂઝ્યું.
ને એ હેતુથી સાધુને સાદી પાવટી આપી, પણ તેમાં
ય તે નિષ્ફળ નીવડી ને છેવટે કેટલાય આવે તે
પહેલાં તે સાધુ ચાલ્યો ગયો. છેવટે બેપોરના જમ-
વાના સમયે કેટલાય આવ્યો.

જાતની વખતે સ્ત્રીએ વાત ઉઘાડી: 'યેલો
સાધુ પાછો આવ્યો હતો.'

કેટલાયે ચૂપચાપ જમવા માંડ્યા.

'તેને મેં ત્યારે માટે બેસાડ્યો હતો.'

'તેનું અહીં શું કામ હતું ? તેનું મોત ખેંચી
લાવ્યું હશે ?' કેટલાયે જરા ઊંચે જોઈ દૃઢ બવાળે
કહ્યું.

'મેં સર્વ કંઈ આપ્યું...

'તેમાં મારા આગળ શું પુરાણ બોલવાનું
હતું ? મોટા પુણ્યનું કામ કર્યું.'

'પણ તેણે કંઈ જ ન લીધું.'

કેટલાય મોન રહ્યો

'અને મેં તેને અહીં સાદી પર બેસાડ્યો.
પણ એ તો ન બેઠો બહાર બારણે બોટલા પર જ
બેઠો.'

કેટલાય મોન બન્યા. આ બધી ઘટના જણે
એવી બની ગઈ હતી કે જે તેણે કરેલા નિર્ણયને
ખોટો કરાવતી હતી. તેના નિર્ણયને આધાર એ હતો
કે સાધુ બદમાશ છે અને ખરાબ નજરથી ધરમાં ધૂસી
આવ્યો છે. સ્ત્રીએ કહેલી વાતો તેના આ નિર્ણય પર
કુશાલપાત લગાવતી હતી

સ્ત્રીએ કહ્યું: 'સાંભળો, તમને જે ઠીક લાગે
તે માન્યો સાધુ જોતો તેનો નથી, તે કહેતો હતો કે
તમારા હાથે જ બિંદા લઈશ. જ્યાં સુધી તમે નહિ
આપો ત્યાં સુધી તે બીજા પાસેથી બિંદા નહિ લે.
ને તમે તો નજીવી વાત પર તેને એટલા માર માર્યા
કે...જ્યાં જ્યાં તમે ગુસ્સે થઈ જાઓ છો...પણ...'

કેટલાયે અપો બધા કંઈ દીધો. તેને પ્રસ્તાવે
થતો હતો.

માણસનું મન જ અવિશ્વાસની કલ્પનાઓથી, ખોટા વિચારો અને અશ્રદ્ધાથી ભરેલું છે, અજ્ઞાન અને દુઃખ પશુ તેમાં ભરેલાં છે. આ અજ્ઞાન જ એ અશ્રદ્ધાનું કારણ હોય છે, એ દુઃખનું મૂળ હોય છે. મોટે ભાગે તે ખોટા વિચારો અને ખોટી ધારણાઓથી ભરેલી હોય છે અને તે એમ જ માનવી હોય છે કે મારા વિચારો જ સાચા છે. પોતાના વિચારમાં ભૂલ છે કે નહિ અને ભૂલ ક્યાં છે તે જોઈને તેનો વિચાર કરવાની તેને ઇચ્છા જ થતી નથી. અને તે એટલે સુધી કે એને એની ભૂલ ખતાવવામાં આવે ત્યારે એના અહંકારને આઘાત થાય છે, એ કોપે ભરાય છે અથવા તો દુઃખી થાય છે. એ એ વસ્તુને સ્વીકાર કરવા માગતી નથી. અને એને જ્યારે ખીમતી ભૂલ કે દોષ દેખાડવાની તક મળે છે ત્યારે તેને ખૂબ તુષિ થાય છે. પારકાની નિંદા સાંભળતાં એ વસ્તુને તે એમને એમ સ્વીકાર કરી લે છે, એ કેટલી સાચી છે તેને તેને વિચાર સરખો ખૂબ આવતો નથી. આવી રીતના મનની અંદર અજ્ઞા અને વિશ્વાસનો ઉદય સહેલાઈથી જનતો નથી. એટલે તમારે માણસની વાત સંભળવી ન જોઈએ, તમારા ઉપર માણસનો પ્રભાવ ન પડવા દેવો જોઈએ. તમારે જે મૂળ વસ્તુ જાણવી હોય તો તે માટે પોતાની અંદર જઈ ચેત્ય પુરુષને જગાડવો જોઈએ. એમાં રહેલા લાગ્યા પછી ધીરે ધીરે સાચી જુદી મનમાં વૃદ્ધિ પામવા લાગશે, હૃદયમાં સાચો ભાવ અને લાગણી જન્મશે, પ્રાણમાં સાચી પ્રેરણા જાગશે, ચેત્ય પુરુષના પ્રકાશમાં તમને માણસો, વસ્તુઓ, બનાવો તથા જગત વિશે એક નવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થશે. મનનું અજ્ઞાન, ખોટી દૃષ્ટિ, ખોટા વિચાર, અવિશ્વાસ, અશ્રદ્ધા પછી આવશે નહિ.

અશુદ્ધ પ્રકૃતિ જ સાધકની મુશ્કેલીઓ બની કહે છે. કામનોગની ઇચ્છા, અજ્ઞાનતા ક્રયાદિ માણસની અશુદ્ધ પ્રકૃતિની અંદર જ રહેતું છે. આ

બધા બધાંની જ અંદર હોય છે. એ બધા જ્યારે ચક્રી આવે ત્યારે ગમરાયા વિના શાંત ભાવે પોતાની જાતને તેમનાથી અલગ પાડી લઈને તેમનો ઇનકાર કરી દેવો જોઈએ. 'હું' તો પાપી છું' એવું એવું તમે બોલનાં રહેશો તો તેમાંથી દુર્જનતાનો જ વધારો થાય છે. તમારે એમ કહેવું જોઈએ કે 'આ તો મનુષ્યની અશુદ્ધ પ્રકૃતિ છે. આ બધું માણસના સામાન્ય જીવનમાં હોય છે, તો બંને રહ્યું. મારે તે જોઈતું નથી, મારે તો ભગવાન જ જોઈએ છે, ભગવતી જ જોઈએ છે. આ બધી મારી સાચી ચેતનાની વસ્તુઓ નથી. જ્યારે જ્યારે આવશે ત્યારે સ્થિર ભાવે તેનો વિરોધ કરીશ-અમરાધક નહિ, તેને સંખતિ આપીશ નહિ.

જાતીય આવેશ માણસ માનમાં રહેલો છે. એ વૃત્તિ પ્રકૃતિનું એક મુખ્ય લક્ષિયાર છે. અને તેની દ્રશ્ય તે માણસને હલાવે મથાવે છે. એ વૃત્તિમાંથી જ સંસાર, સમાજ, પરિવારનું સર્જન થાય છે, મનુષ્યના જીવનમાંથી ધૃતીક વસ્તુઓ એના ઉપર આધાર રાખે છે. એટલા માટે બધાની અંદર જાતીય વૃત્તિ રહેલી છે. એમાંથી કોઈ બાધી નથી. સાધના કરવાથી પશુ આ જાતીય વૃત્તિ સાધકને છોડી જવા માગતી નથી, સહેલાઈથી છોડતી નથી જ્યાં સુધી પ્રાણ અને શરીરની પ્રકૃતિ ક્રાંતિ પામતી નથી ત્યાં સુધી તે ફરી ફરીને આવતી રહે છે એટલે સાધકે સાવધાન રહેવું, સંયમ રાખવું, એનો ઇનકાર કરતાં રહેવું, એ જ્યારે જ્યારે આવે ત્યારે એને કાંઈ કાંઈ જોઈએ-આમ કરતા કરતાં છેવટે એ લુપ્ત થઈ જાય છે.

સ્થિર ભાવે સાધના કરતાં રહો-ક્રમે ક્રમે પદે-લાંબી પ્રકૃતિના જે કાર્ષિ અંશે હજુ પશુ દગી રહેલાં હશે તે ધીરે ધીરે ચાલ્યાં જશે.

મુશ્કેલીઓ બધાને હોય છે... બીતરમાં સ્થિર રહો, મુશ્કેલીની અંદર પશુ સદાય આી મારશે, સત્ય ચેતના બધાં જ ભાગોમાં પ્રગટ થઈ જશે.

કલાઓમાં શ્રેષ્ઠ-કવિતા

આજે આ એક સામાન્ય ફરિયાદ થઈ પડી છે કે લોકોને કવિતામાં રસ નથી. અને ફરિયાદ ખોટી પણ નથી. પંચાણ્ડ દેકા વાંચનારાઓ માસિક-નો કવિતા વિભાજ જેવાની દરકારે પણ કરતા નથી. એક તંત્રી મિત્રે કહેવું તેમના માસિક માટે કવિતાઓ આવે છે પણ છુટકે-ન છુટકે અને પાછી વાળવી પડે છે અથવા કચરા ટોપલી ભેગી કરવી પડે છે કવિતા માટે ઝાઝા પાનાં રોકાયાં તંત્રીઓને જેખમદારી લાગે છે. કારણ કે એમ થવાથી રસિક વાંચનારને એટલાં અરસિક વાંચન માટે રસ ન હોવાથી માસિક માટેનું આકર્ષણ ઘટે છે. આકર્ષણ ઘટતાં ગ્રાહક સંખ્યા ઘટે અને તેમ લતાં માસિકની કરોડરજીલુ જેવી જલ્દેખજર ઓછી થાય અને આખરે માસિકનું મરણ અનિવાર્ય થઈ પડે છે.

લોકોને ટૂંકી કે લાંબી વાર્તા વાંચવી ગમે છે. નવલકથા માટેની રૂચિ ઓછી થઈ હોય એમ માનવાનું કોઈ કારણ નથી. નાટકો પણ લખાય છે, વંચાય અને ભજવાય છે. ત્યારે કવિતા માટે જનતાનો રસ કેમ સૂકાઈ ગયો તે એક વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે. વળી કવિતાની સૂઝ માત્ર ગુજરાતીઓને જ છે અને અન્ય ભાષાભાષીઓમાં જે અર્થ માનનીય છે એમ માની લેવાની કોઈ જગ ન કરે. તાલિતરમાં જ રિવાડ એલિઝાબેથ નામના અંગ્રેજ લેખકે ‘કવિતા માટે સમય નથી’ નામનો ‘જેલન ઓફ લંડન’માં લખેલો લેખ આનો પુરાવો આપે છે. એ લખે છે:

‘હું’ એમ નથી માનતો કે આજે આપણી વચ્ચે માનનીય અને પ્રશ્નસનીય કવિઓ નથી. જે કોઈ સમય કાઢી એમના અંગેનો અભ્યાસ કરે તો ખાતરી થશે કે હજી કવિતા જીવતી છે. કવિતાનો જે અનાદર થઈ રહ્યો છે તેનાં બે સ્પષ્ટ કારણો છે. (૧) જે કવિતા પ્રગટ થાય છે તેમાં કવિના ભક્તિત્વ અને રસ અધૂર આછાં હોય છે, સંપૂર્ણ હોવાં નથી. (૨)

આધુનિક કવિતા એક ખાસ ઊભા થયેલા વર્ગને જ સ્પર્શી શકે છે. જે વર્ગનું દષ્ટિબિંદુ અતિ વિવેચનીય હોય છે. આ લઘુચની વર્ગને ભાવનું જે કવિ ન લખે તો કવિ કવિનું બિરુદ પામતો નથી, એટલું જ નહિ પણ અપમાનિત થાય છે.’

આ કારણો આપણી આધુનિક કવિતાને બરાબર બંધ બેસતા છે. આજેના કોઈ પણ કવિની કવિતા ફોનો અને જીઓ કે આ અંગ્રેજ લેખકે આપેલ પહેલું કારણ એને પૂરેપૂરું લાગુ પડે છે કે નહિ? શીર્ષ, નરસિંહ, દયારામ અને પ્રેમાનંદનાં કાવ્યો તપાસનાર જુદા મહેનત લીધા વિના જોઈ શકાય કે આ કવિઓએ પોતાનાં કાવ્યોમાં પોતાનો આત્મા રોક્યો છે. શીર્ષ અને નરસિંહ તો પોતાનું દૈલિક અને અર્થિક અસ્તિત્વ પણ ભૂલી ગય છે માટે જ એમના સાદા શબ્દો જીવતા-જનતા હોય તેવા આજે આટલે વર્ષે પણ લાગે છે. જે કવિનું ભક્તિત્વ કવિતામાં ન રીતું હોત તો આજના જમાનાના હોડકાઓ માણસો, પ્રેમાનંદનું સુદામાચરિત્ર સાંભળતાં ગાંઘનૂર થી ચીતે થાત ?

હવે બીજું કારણ તપાચીએ : આપણી આજની કવિતાનાં લક્ષણોમાં સંસ્કૃતપ્રાચુર્ય, જડમાં તોડ સમાસો, સામાન્ય ભુલિને અગમ્ય એવા શબ્દ અને રસના અલંકારો ઈત્યાદિ જેવામાં આવશે. અહીં એમ કહેવાનો આશય નથી કે સંસ્કૃત શબ્દ ન હોયો જોઈએ. અલંકાર જરૂર નહિ પણ દ્રષ્ય રૂપ છે, પણ જે કવિતાની સૂઝ ઘટાડવી હોય, સામાન્ય જનતાને કવિતામાં રસ લેતી કરવી હોય તો કવિએ લોકો સમજી શકે, એમના હૃદયના તાર ઝડપાવી શકે એવા શબ્દોમાં જ પોતાના ભાવ રીતારવા જોઈએ. ‘હજારો વર્ષની જુની અમારી વેદનાઓ ગાઈને મેઘાણીએ હજારો માણસોની આંખમાંથી ભરકોટમાં આંસુ વહાવ્યાં. પૃથ્વીના છંદનું સંસ્કૃત શબ્દોથી

બરપૂર નજારોના પરંપરાગત એક સ્ત્રોત ગણી શકાય તે ૭ પરંપરામાં વાનક કલ્પી શકાય. આમ વખી સ્ત્રોતો પ્રિન્સિપલ છે એમ કહેવા માન્ય નથી, પણ મંદિરાને એનું નાનું સ્થાન અપાવવા મંદિરોએ લોખંડ અને કાંચો કાઢી એનું કટક આપવું જોઈએ એમ કુ રોમ્બન માનુ છું.

મંદિરા અતિ ઘરાના બીજા કારણે પણ છે આપણા મોટા જાનના વાચકો અજાણ છે, છીછરા છે, સનસનથી નર્મ હાથનો વાંચકની કોમને ટેવ પડી નહીં છે, અને તેમાં વધી સિનેમા, નાટક અને ફિલ્મોને તેમને જે નથી જોઈએ તે પૂરા પાડે છે આ જાણી નાથી છે, પણ એ બુલ્બુ ન જોઈએ કે આજે લોકોમાં પણ એક ભાગ આવે છે જેને સમજવા અને મુનશીની નવલકથાઓ વાંચવા વિના જાણી નથી, ધૂનકેનુની નવલિકા તેમને લોખંડ બની જાય છે તેથી રાખે છે ત્યારે કવિનાનો અભિપ્રાય જાણી શકાય છે તેઓ આપણે પાસે છે છીએ તેવા છીછરા તે નથી જ

રિવાઈ એલિઝબેથ આ અનાદરનું એક નિદર્શન કારણે આવે છે તે મોનના જેવું છે તે કાળ છે.

‘કવિતાના અનાદર માટે ખરી રીતે લોકો કે કવિઓ જ જવાબદાર નથી કવિના વેદ-જૂની આજ છે દુનિયાએ પોતાને એની દ્વારા જ વ્યક્ત કરેલ છે પાસાપાસીઓએ લોકોને માટે પાસા કવિનામાં

ગણા વેદ વેદક ગણુ, વૈષ્ણવોએ વાકરણ ગમ્યું, રત્નચાલીઓએ રત્નના સિદ્ધાંત એની દ્વારા જ આપ્યા, એવે કે કવિતા એ જમાનામાં જ વ્યક્તિયનું એક જ માત્ર વાહન હતું. ધીમે ધીમે પછે ગદ્યનું સ્થાન લીધું અને આજે એવો જમાનો આ રો છે કે કવિતામાં કવિતા સિવાય બીજું કંઈ ગણવાનું રહ્યું નથી”

જ્યાર આ સ્થિતિ આવી ત્યારે કવિતા અમુક વર્ગની જ બની ગઈ અને જાણે-અજાણે લોકોએ જોનો અને એણે લોકોનો અનાદર કર્યો

હવે જ્યારે કવિનામાં માત્ર કવિતા જ ગણવાની રહી છે ત્યારે એને લોકપ્રિય બનાવવા, એને એનું સાનુ સ્થાન અપાવવા અપણે એને લોકભાષામાં જ લિટારની જોઈએ, જેથી એ લોકલોકમાં સોસ્ટી લિટરી જાય જીતને ટરવે રમતી થાય અને જીતનમાં નવો ઉલ્લાસ આણવાનું સાધન બની જાય

નિરાશ સેવવાનું કંઈ કારણ નથી કવિતા ફરીથી એકવાર લોકલોકને કુર્ણ જીતશે એમાં શક નથી રિચાર્ડ એલિઝબેથના ઘડોમાં કહીએ તો આજના મહાન વિચારકોને કહેવર વિષયોએ ઘેરી લીધા છે વિજ્ઞાનના વિજ્ઞાનમાંથી જન્મેલા નવા વિચારો અને નવી શોધોએ તેમને આકર્ષ્યા છે અને તેઓ પોતાનો સમય એ વિચારોને અને શોધોને સમજવામાં વાપરે છે, પણ એ સમય અચૂક આવશે જ્યારે લોકોને જાણવાનો અને જીવવાનો થાક થશે અને ત્યારે એ થાક લિટારવા તેઓ સર્વ કલાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવી કવિતાને કાંઈ લિટરશે

માત્ર મે જ વસ્તુઓ છીનવી લેવાય તો માનવીના જીવનમાં રસ જ ન રહે એક છે આશા-મીડ છે કદવળ

*

—વસ્તુ સોવું જી વસ્તુ વધી એથી વ સહેલું છે, અથવા તો છે ઉપર વસ્તુ તે

*

—મામાંના જાવાના જાણવી નથી, પણ એ દ્વારા પોતાના કલ્યાણની તક મળી છે એ એ બાળી જ પર કુ ખે ઉપકાર કરેલો

‘રમકાંત !’

‘અત્યારે કોણ ?’

‘ભાઈ જીવદી ઊધાણેને ?’

મનહરલાલનો અદાજ સાંભળી રમકાંત ઝોક-દમ દ્વાર ઊધાણવા દોડી ગયો. જેઠ માસ ચાલતો હતો. બપોરના બાર વાગી ગયા હતા, અમદાવાદમાં ઊના-ગાના દિવસો બહુ જ ઊકળાટવાયા હોય છે. બપોરે તાપ અસહ્ય પડે છે, અને બહાર નીકળવું અશક્ય લાગે છે. મનહરને આવા તાપમાં આવેલા જેઠ રમકાંતને આશ્ચર્ય થયું. તે તેનો પરમ મિત્ર હતો. શાળામાં સાથે અજાણ કરતા ત્યારની તેઓની ગાંઠ મોત્રી થઈ હતી. મનહર અમદાવાદથી ચોડે દૂર આવેલા એક ગામનો રહીશ હતો. તે સાધન સંધન હતો અને ધીરધારનો ધણો કરતો. રમકાંત સાધારણ રિવાજનો હતો અને અમદાવાદમાં નોકરી કરતો.

‘ભાઈ અત્યારે ક્યાંથી ?’

‘બહુ’ પછી કહીશ, મને હાથ જરા આરામ લેવા દે.’ કંટાળેલા ચિત્તે તાપમાં અતિથય આકુળ વ્યાકુળ થયેલા હોવાથી મનહરે ઉત્તર આપ્યો; અને વાતો જતાથી પાસે પડેલી ચટાઈ પર તે સૂતો.

રમકાંતની પત્ની કુમુદા પોતાના થનિના મિત્રના આગમનથી ઘણી જ ખુશી થઈ હતી. તે તેને સજા દિશરની માફક જણી તે જ્યારે જ્યારે આવે ત્યારે તેની સુમુશ કરવામાં મગ્ન રહેતી. આજે પત્ની તેના આનંદનો પાર ન હતો તરત જ તે ઠંડું પાણી લેવા દોડી મહોલવામાંથી તે જાતે બરફ લઈ આવી અને પાણીમાં નાખી એક પ્યાલો તેણે મનહર આગળ મૂક્યો.

રમકાંતના ઘરમાં મનહરને સઘળે સ્વીતગતા લાગી. તેને તેથી ઘણું સંતોષ થયું. અને પોતાની સઘળી વ્યવસ્થા નષ્ટ થઈ ગઈ. તેણે પાણી પીધું અને આનંદથી બોલ્યો: ‘ભાઈ રમકાંત, કેવી સુંદર જગ્યા

છે ? મારું સર્વ દુઃખ જનું રહ્યું. કેવી સ્થિતિગત ! અહીં’ તો ગરમીનું બિલકુલ નામ નથી.’

‘તું’ અતિથય ગરમીમાંથી આવ્યો છે તેવી તને એમ લાગે છે. અહીં’ પણ ધામ તો થાય છે, પણ આ સમયે તું’ આવ્યો ક્યાંથી ?’

‘એક આસામીની પાસે આવ્યો હતો. કેટલાય વખતથી તે નાણા આપતો ન હતો. બ્યાજ પણ ઘણું ચડી ગયું હતું. ખાતાની મુદત પૂરી થતી હતી. દાવો કરવો ન પડે અને માની જાય તો સાડું’ એમ ધારી તેને સૂચના કરવા આવ્યો હતો. પરંતુ તે તો બેધરવાઈથી જવાબ આપે છે, એટલે હવે તો કોટનો આશય લીધા વિના છૂટકો નથી.’

‘તું’ તો ચાલતો આવ્યો હતો ?’

‘ના રે ભાઈ, આજની રીતકની તો પાત જ ગયા દે. કોણ જાણે ઘરની બહાર નીકળતાં કોનાં મુકન થયાં હશે ? ગાડીમાં જ નીકળ્યો હતો. પરંતુ રસ્તામાં તે ભાંગી ગઈ, અને ઘોડો પણ જખમી થયો. તેથી ચાલતાં જ આવવું પડ્યું.’

‘કાંઈ ઈજા નથી થઈ એટલું સાડું થયું. ઇ’, ત્યારે ઘેરથી જમ્યા વિના જ નીકળેલો ?’

નીકળ્યો હતો તો એમ ને એમ, પણ એક જૂનો મિત્ર રસ્તામાં મળી ગયો. તે ઘેર લઈ ગયો અને આશ્રય કરવાથી ત્યાં જખી લીધું. ‘ઇ’, પણ બાબો ક્યાં ગયાં ?’

‘તારે માટે કાંઈ લેવા ગઈ હતી.’

‘મારે ખાતર મિયારને બહુ કષ્ટ પડે છે.’

એટલામાં તો કુમુદા આવી ને બંનેને શરમતના ગ્યાસ આપ્યા.

‘મારે ખાતર આવા તાપમાં બહાર જઈ આવ્યાં ? મને પૂરતું તો હતું ?’

‘એમાં શું મેં અધિક ક્યું ?’ એને તમે

ક્યા રેજ આલે છે ? કુમુદાએ વિનયથી કહ્યું

હવે મનહર કોઈક સ્વરૂપ થશે હવે. પરંતુ પોતાને જામ જવાની તેનામાં પૂર્ણ શક્તિ ન હતી. શ્રમથી તેને નિદ્રા આવવા લાગી આખરે સ્થિત કરીને બોલ્યો. 'રમાકાંત, ભાભી શરમ પાઈને છૂટી જાશે એમ નથી આજ તો અત્રે રહેવું પડશે નિદ્રાદેવી પોતાની સત્તા મારા ઉપર અજમાવે છે'

'કોઈ આ ધર્મશાળા છે ? મફત રહેવાસે નહિ.'

કુમુદા હસી પડી

'સાંભળ્યું આ ઘર છે, ધર્મશાળા નથી' રમા-કાંતે ટાપથી પૂરી

'ભાઈ, તું બોલ માં! આ તો દિવસ ભોજનની લડાઈ છે ભાભી તું મફત નહિ રહી પરંતુ પ્રથમ શરમ કરા પાછળથી ભયશ ન રહે બોલો તું ભાડુ પડશે ?'

'રાત્રે બહી ભોજન લેવું પડશે

'ભાડુ વધાર છે, કોઈ બોલુ કરા'

'એ નહિ બને

'દીક તાર, તમારી આગામી સ્વીકાર કરુ છું ભોજન સાડુ બનાવજો હો ! વિવિધ જાતનું શાપ'

'એમાં તરી ભાભીને કઈ કંઈવું નહિ પડા ! રમાકાંત મરકતો બોલ્યો.

તાપ થયો લાગે છે રમાકાંત, ઉડવાટમાં નિદ્રા આવવી મુશ્કેલ છે તે બે સવાનો પંખો તો રાખજો. ઉ બહાર કોઈ મજૂર મળે તો જો ને ! મનહરે કહ્યું

'તેનું ભાડુ જુદું પડશે' કુમુદાએ મરકતીમાં કહ્યું.

'અહીં મજૂર ક્યાંથી મળે ? અને તે ૫ વળી આ તાપમાં ?' રમાકાંતે ઉત્તર આપ્યો.

મનહર નિરાશ થઈ જ્યો પરંતુ કુમુદાના મનમાં થયું કે આજે ઘણું દિવસે પોતાના પતિને પરમ મિત્ર આવ્યો છે અને તે નિરાશ થાય તે સાડુ નહિ તેનું સ્વાગત બહુસમાન ભાવથી થવું જોઈએ

અદારથી પંખો ચાલવા લાગ્યો જ ને મિત્રો

નિદ્રામાં અને જાગૃત અવસ્થામાં ગાંઠા ખાતા હતા. તેઓને લાગ્યું કે કુમુદા ક્યાંકથી મજૂરને ખોળી લાવી હશે ને તેની પાસે પંખો નમાવવી હશે બન્ને પ્રસન્ન થયા અને ગદ્ય નિદ્રામાં પડ્યા.

લોહ સમય પડી મનહર ઊઠ્યો. રમાકાંતના ઊંઘા પડેલાં મજૂરને પેસા આવી દઈ એ વિતા તેના મનમાં રહી હતી કારણ કે પોતાનો પરમ મિત્ર તે આપવા દે જ નહિ રમાકાંત પનાકય નહોતો તેની આવક બધું ન હતી પરંતુ આમ-સન્માનની દોશનથી તે પૂર્ણ હતો.

મનહરે બહાર આવી જ્યો તો કુમુદા બેઠી બેગ પંખો બેચા કરતી હતી એનું શરીર ધરસે-વાથી બીજાં ગયું હતું તેના કોમળ ધાવ લાગી ગયા હતા આવી ભક્તિ કોઈ ભડતે પ્રભુની કદી ટોચ તો તે સીઝા વિના રહે નહિ' એમ મનહરને લાગ્યું એની આંખો અશ્રુથી તરબોળ થઈ ગઈ 'આવી પવિત્ર સ્ત્રી પાસે પોતાની ખાતર આવું કાર્ય કરાવવું એ પાપ સમાન છે' એ મનમાં બમકો, એને શરમ આવી તે અદર ગર્વો ને રમાકાંતને જગાડ્યો ને આશી અલવી વાતચીત કરવા લાગ્યો.

કુમુદાએ મનહરને બહાર આવતાં જોયો ન હતો. તેણે ને તે મિત્રને વાત કરતાં સાંભળ્યા એટલે પંખો બેચે બેચે મૂકી, લાથ મો પોઈ, દીકકાંક થઈ અદર આવી તેને નીરખતાં જ મનહર શરમાઈ ગયો.

* * *

સત્રે મનહરને અતિ સ્વાદિષ્ટ રસમય ભોજન કુમુદાએ જમાડ્યું તે તેનાથી ઘણું જ પ્રસન્ન થયો. એક સ્વાદપૂર્ણ ભોજન અને વળી અતિશય ભાવથી તૈયાર કરવામાં આવેલું એટલે તેણે રસ તેને અનન્ય લાગ્યો. આવી સુશોભ અને કર્તવ્ય પદાર્થ ગૃહપત્ની પ્રાપ્ત થવા આદે તે રમાકાંતને પન્નવાદ આપવા લાગ્યો.

'ભાઈ, સાચું કહું છું આજનો આ દિવસ કદી પણ વિસ્મૃતિમાં જશે નહિ. ગાંડી ભાંગી ગઈ ને અને તો લાખદારી નીવડી કારણ કે તે સિવાય આ ઉત્તમ ભોજન અને પ્રજાત ન થાત'

‘તું’ બોટી પ્રથમ ના કર.’

‘મને ઘરમાવ નહિ. જે મિષ્ટતા આજે આ ભોજનમાં લાગી છે. તેવી કોઈપણ પ્રસંગે મેં અનુભવી નથી.’

‘તારી પત્નીની રસોઈમાં પણ નહિ.’

‘ના, બિલકુલ નહિ.’

‘તું’ અચ્ચત બોલે છે. માની કેમ ઘડાય ?

‘વડાથી પત્નીનો પ્રેમ દુનિયામાં ઉચ્ચ વસ્તુ મનાય છે, પરંતુ સ્નેહમયી ભગિનીની પ્રીતિ તે તેનાથી પણ વધે છે.’

‘પણ આ તે તારી ભાભી છે, બહેન નથી.’

‘હું’ તે હવે ભાભી ન જ કહી શકું. ભાભીનો સાંસારિક નાતો છે. ભગિનીનો ધાર્મિક સંબંધ છે. જે પરિવ્રતા, પ્રેમ અને સ્વાર્થહીન નાતો છે. આજે અહીં આવીને મને એ મહાશ્વાસ પ્રાપ્ત થયું છે. ખરે માટીના ટુકડામાં જ આ હીરાની કણી છૂપાઈ રહી છે, એ જ્ઞાન મને આજે થયું. તારું ધામ ખરે-ખર તે તીર્થસ્થળ જ છે.’

કુમુદા અને રમાકાંત આ વચનો સાંભળી રતબ્ધ જ બની ગયા. એક કળકળ પથ્થુ તેમના મુખમાંથી ન નીકળે. કુમુદાનું હૃદય આનંદપૂર્ણ બની ગયું. તેને એકે બાઈ નહોતો. આજે એ હિરણ્ય પૂરાઈ ગઈ.

બન્ને પતિ-પત્નીની અનુચ્છા વઈ મનઘર પોતાને જામ જવા નીકળ્યા. તેના હૃદયમાં આનંદના તરંગો ઊછળવા માંડી રહ્યા હતા. રાત્રિનો સમય હતો. શંદ્રો પ્રકાશ માંડેને આવાપૂર્વક બનાવી રહ્યો હતો. મંદ મંદ શીતલ વાતો સમીર મનઘરની પ્રસન્નતામાં શ્રદ્ધ કરતો હતો. મનઘર તે પોતાના મિત્રને ત્યાં અનુભવેલા પ્રસન્નતા વિચારમાં જ લદ્દીન વઈ ગયો હતો. અને પોતાની ધર્મ-ભગિનીએ કરેલા ઉપકારનું તમ્બુ એ ક્યારે વાળી શકે એના વિચાર કરતો કરતો પોતાને ઘેર પહોંચ્યો.

* * *

મનઘરની પત્ની સુશીલા પોતાના પતિની સાથ

બેઠીને બેઠી હતી.

‘આજે કેમ આટલું મોડું?’ આવતા મનઘરને બેઠે સુશીલાએ પૂછ્યું.

‘અચ્છાવાદ ગયા એટલે મોડું’ તે વાપ જ ને ? તેમાં વળી મારો ઘરમ મિત્ર રમાકાંત મળે એટલે પૂછ્યું જ શું ?’

‘ચલો ત્યારે જમી લો. મેં તે જાણ્યું’ કે હવે નહિ આવો.’

‘ના, મારે નથી જમવું, રમાકાંતને ત્યાં જ જમીને આવ્યા છું.’

‘આજે શા વિચારમાં છો ? ઉદાસીન કેમ લાગે છો ?’

‘અરે, આજે તે ઘણું જ પ્રસન્ન છું.’

‘કામ સફળ થયું ? નાણાં મળ્યા ?’

‘આજે જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી છે તે તે નાણાંથી પણ વિશેષ છે.’

‘તે વળી શું ?’

‘સમજી જાએ ?’

‘પણ કેવી રીતે સમજી શકાય ? તે શું મારામાં નથી.’

મનઘર સુશીલાના સ્વભાવથી અપરિચિત ન હતો. તે જાણતો હતો કે પોતાના પ્રસન્નતા વાત કહેવાથી તે પ્રસન્ન નહિ થાય. સીસોમાં અનેક સદ-ગુણો હોય છે. પરંતુ તેઓમાં ઘણી વસ્તુઓ પ્રકૃતિ હોય છે અને પોતાના પતિ પ્રત્યે અવિશ્વાસની લાગણી ધરાવે છે. મનઘર આનંદના તરંગોને ખાતરી સકરો નહિ. તેણે સઘર્ષ વૃત્તિ સુશીલાને કહી શકે બાવ્યો.

સુશીલા સર્વ પ્રકારે સારી હતી. પોતાના પતિ પ્રત્યે તેને અનિશ્ચય ભાવ હતો. પરંતુ આ ક્યની સાંભળતાં જ તેના હૃદયમાં ઝંઘાળ કાઠ વિચારો ઉદ્ભવ્યા. તે ધીરેથી બોલી:

‘ચલો ત્યારે કોઈ તબેયારને દિવસે માર પોતાની વસ્તુ મોકલજો. બિચારી ગરીબ છે, ખુશી થશે.’

‘સુશીલા, ગુમાન ન કર, તે ગરીબ છે; પણ તેનું દિલ ગરીબ નથી.’

‘આખું ઘર આપી દેજો ને, જો હાથ પકડું’ તો કહેજો? તેમાં મારે શું?’ સુશીલાના શબ્દોમાં ધીમી કડવાણ હતી.

મનહર આ સાંભળી અતિશય રાતોપીજો થઈ ગયો, અને કહ્યું: ‘કેવું જ્ઞાન વચનનું ભાવે છે? સ્ત્રી અને શંકાના બહેનપણા જૂના છે.’

‘ત્યારે કેમ કહેતા નથી કે નવી સાથે મન મળ્યું છે, હું સાફ સાફ કહું છું કે હું એવી સ્ત્રીઓ-માની નથી કે જે પોતાની દષ્ટિ સમક્ષ ઘર લૂંટાવું જોઈ રહે, અને મન માટીને બેસી રહે.’

મનહર સહનશીલ હતો. પરંતુ આ દોષારો-પણથી તેના હૃદયમાં જવાળા પ્રકટ થઈ. ‘બધરદાર એક શબ્દ બોલી તો, તારી છબી જુદાર ખેંચી કાઢીશ, જણના કર્તા વિના બોલ બોલ કરે છે?’

પોતાના પતિને અતિશય કોપિત થયેલા જોઈ ઘોડી વાર તો તે બોલ્યા ચાલ્યા વિના બેસી રહી પરંતુ અંતરનો ટકાવટ તે તોડી છડી નહિ.

‘પણ તે તમારી કોણ છે કે જેને માટે આ મહાભારત તમે લડી રહ્યા છો?’ તે ઉદ્વિગ્ન ચિત્તે બોલી.

‘તે મારી બહેન છે.’

‘સગી બહેન તો નહિ ને?’

‘તેના કરતાં તે વિશેષ છે. તે ધર્મથી સ્વી-કારાઈ છે. તેને માટે બધે તે કરવા હું તત્પર છું.’

‘દા માટે દૂપાવો છો? તમારું મન અને સાફ નથી થાતું.’

મનહરને કોપાગ્નિ વધુ પ્રદીપ્ત થયો. પણ તે યુગ રહ્યો. તે પલંગમાં જઈ સુઈ ગયો.

હવે સુશીલાને પોતાની જીવન જ્ઞાન થયું. તે પશ્ચાતાપ કરવા લાગી. તે ધીરે ધીરે પલંગ પાસે ગઈ, અને મનહરનાં શરીર ઉપર હાથ ફેરવતાં મધુર સ્વરે તે બોલી

‘જે મૂર્ખતા કરી છે. છતાં આપો, હવેથી આવી ભૂલ નહિ કરું.’

આ પશ્ચાતાપ સૂચક શબ્દોએ મનહરના કોપને નાશ કર્યો. પરંતુ પાછા સુશીલાના બોલ શબ્દ આત્મા એટલે કહ્યું: ‘મારું મન જોડું છે. મારી પાસે મારી કેવી?’

સુશીલા નિરાશ થઈ, ત્યાંથી ઊઠી, અને પોતાની શ્યામાં જઈ સુઈ ગઈ. પરંતુ નિદ્રા આવી નહિ. મનહરની પણ એજ દશા હતી. જન્મે કોપના આવેશમાં જે કાંઈ બોલ્યા તે માટે મનમાં તે દિલગીર હતાં. પરંતુ પ્રથમ કોણ બોલે? એ વિચારમાં બંને યુગ્મચાપ પડી રહ્યાં હતાં. પ્રભાતમાં કોઈના પણ મુખ ઉપર પ્રકુલિતતા નહોતી. મનહર નોકર પાસે દાતણ-પાણી માગી લઈ વહેલાં વહેલાં જ્ઞાન કરી લીધું. આ જોઈ સુશીલા ખિન્ન થઈ ગઈ. તેના માટે આ સખત શિક્ષા હતી. મનહરે કપડાં પહેલાં અને ફુકાને જવા નીકળ્યો. સુશીલાને થયું કે ખાવાનો સમય થયો ત્યારે આવશે. તે વખતે મનાવી લેવાશે, પરંતુ મનહર ઘેર આવ્યો નહિ બહાર જ ભોજન પતાવી લીધું. સુશીલાએ પોતાના પતિને રીજવવા સાડું સાડું ભોજન બનાવ્યું હતું. પરંતુ તે કંઈ પણ કામ આવ્યું નહિ. સુશીલા હતાશ થઈ ગઈ—તેણે પણ ભોજન લીધું નહિ.

૦ ૦ ૦

મનહર રાત્રે ઘેર આવ્યો. તેનું ચિત્ત વિડવળ થઈ ગયું હતું મજબૂત ઉપર બહુ જ અસર થઈ હતી તેથી તેને જવર આવ્યો. તે જવર નહોતો, પરંતુ વિજયનું પૂર્વ સંચય હતું. તે વિચારવા લાગ્યો જોઈ છું સુશીલા કેવી બેસી રહે છે? તેનું હૃદય ભોળું જ તેથી આ જણનાં જ તેના રોષ ઊઠી જશે. તે દોડી આવશે, ને બહુ ધમકા જનું રહેશે.

મનહરની ધારણા પાર પડી. સુશીલા ગભરાઈ ગઈ. તરત જ તે પોતાની પતિ પાસે આવી અને જોવા લાગી. તેને જોય થયો, મરતક પર હાથ ફેરવતાં તેનાં લોચન અશ્રુથી ભીજ્યા.

મનહર પણ આ દશ્ય જોઈ દિલગીર થયો. અને આંખમાં આંસુ આવ્યા.

૦

□

□

જ્યારે વધવા લાગ્યાં. ડોક્ટરોને વારંવાર બોલાવવામાં આવ્યા પરંતુ જ્યારે કિતવો નહિ આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ સુધી રિહતિ રહી. સુશીલા ગભરાઈ તે પણ પુલાવરમાં વિચરતી હતી સાંસાદિક વિટબાઓથી તે તદ્દન અચાત હતી મનહરનો વ્યાધિ વધ્યો અને સનેપાતનાં ચિહ્ન જણાયા સુશીલાનાં હૃદયમાં હવે ઘણાં જ દુષ્ટ વિચાર આવવા લાગ્યા, મનહર બેઠેલા દશમાં પડ્યો હતો તે લવારીમાં કહેતો હતો. 'કુમુદા, મારી ભજિની, તારા જેવું રત્ન સંસારમાં કોઈ નથી સુશીલા તારો જ દેહ ખોડે છે, બ્રમ જી .. હવે ખુશી થશે'

સુશીલા જ્યારે જ્યારે આ શબ્દો સાંભળતી ત્યારે ત્યારે તેનું હૃદય ઝીરાઈ જતું, નેત્ર સજળ થતા અને અંતર કોઈ અકથ્ય વેદનાથી પીગળી ઢગલો થઈ જતું હોય તેમ તે રડી પડતી. બપોરનો સમય હતો સુશીલા મનહરની પાસે બેઠી હતી, એટલામાં મનહરે પાસુ બદલ્યું અને બોલ્યો. 'તું કોણ છે ?'

'એ તો હું સુશીલા !' ગભરાયેલા ચિત્રે સુશીલાએ ઉત્તર આપ્યો.

મનહરે નિઃશ્વસી તેનાં સામું જોયું અને પાસું બદલી પાછો સૂઈ ગયો. સુશીલા નિરાશ થઈ ગઈ. અમદાવાદથી રમાકાંત અને કુમુદાને બોલાવી લાવવા તેણે નોકરને મોકલ્યો. બાકી થઈ નોકર રમાકાંતને ત્યાં ગયો, અને સપ્તમી હમીકત નિવેદન કરી. પોતાના પરમ મિત્રની સ્થિતિનું વર્ણન સાંભળતાં રમાકાંત અતિશય દિલ્હીર થઈ ગયો. તે અને કુમુદા તરત જ નીકળી મનહરને ઘેર સંજ પડતાંમાં આવી ગયાં.

કુમુદા તરફ દૃષ્ટિ કરતાં સુશીલાનો બ્રમ તરત જ ટપો ગયો અને વિશ્વાસ આવ્યો કે પોતાના પ્રાણુવસ્ત્ર આ ભજિનીને નીરખતાં જ શાંત થઈ જશે.

'બહેન જુઓ, કેવા ઘાવ થઈ ગયાં છે ? રાત-દિવસ તમારું જ ધ્યાન ધરે છે.' સુશીલાએ કુમુદાને કહ્યું.

'ત્યારે પ્રથમ ખતર કેમ ન કહેવડયો ?'

'મેં માન્યું કે તાપારણ મદદગાર હશે.'

'તમે મને પાસરી ધારી ?'

'ના, ના, એમ તે હોય ? હવે અહીં રહીને તમારા બાઈને સાજા કરો.'

'પ્રભુ સર્વ સાધુ જ કરશે.' આમ બોલતાં બોલતાં કુમુદાની આંખો અશ્રુથી ભરાઈ ગઈ રમાકાંત મનહરની પથારી પાસે બેઠો હતો. 'સુશીલાને કહો કે દવા આપવાનો સમય કહો ચિચારી ઘણા દિવસથી કષ્ટ વેઠે છે હવે સુખેથી આરામ લે' તેણે કુમુદાને કહ્યું.

સુશીલાએ સઘળું સમજવી દીધું, અને ખાવા પીવાની વ્યવસ્થા કરવા લાગી તે બધી ચિંતાઓથી વિમુખ થઈ

મનહરને ધીમે ધીમે આરામ થવા લાગ્યો. પંદર દિવસ સુધી તે પથારીવશ રહ્યો આ સમયમાં જો પ્રેમ અને જો સેવાના ભાવો કુમુદાએ પોતાના ધર્મબંધુના માટે દર્શાવ્યા હતા તે જોઈને સુશીલા તો વિભ્રમ પામી હતી. તેણે બધી સદેહ નાશ પામી ગયો અને શાંત ચિત્તવનની કુમુદાની સમયસરની સહાય માટે આભાર માનવા લાગી

મનહર હવે માંદગીના પાશમાંથી મુક્ત થયો હતો. ધીમે ધીમે શક્તિ આવવા લાગી સુશીલાના આનંદનો પાર રહ્યો ન હતો પોતાના સૌભાગ્ય દીપક પ્રજ્વલિત રહ્યો એ વિચાર આવતાં તે ઈશ્વરનો આભાર માનતી. રમાકાંત અને કુમુદા પણ પોતાના પરિશ્રમનું સફળ પરિણામ આવવા માટે પ્રસન્ન થયાં હતાં. સુશીલાને હવે કુમુદા પ્રત્યે અત્યંત માન અને પ્રેમ ઊભરાયા હતાં જ્યારે મનહરમાં તાપારણ પાડવા શાવવાની શક્તિ આવી ત્યારે કુમુદા તથા રમાકાંત અમદાવાદ જવાની નેશારી કરવા લાગ્યાં સુશીલા આ જાણીને દિલ્હીર થઈ ગઈ ને રાત્રે મનહરને કહેતા લાગી

'કુમુદા જયેન તો જવાની નેશારી કરે છે.'

'અત્યાર સુધી બને રહ્યાં, હવે ત્યાં સુધી રહે ? રમાકાંતને પાછી નોકરી જાણ તવાની ને ?'

'યમ મને નહિ ગમે તે ?'

આ વચન સાંભળી મનહર ઘણો ખુશ થયો.

‘બહેનો સાસરે તો જાય ને ! સજકુમારીઓ પણ પિય-
રમાં નથી રહેતી’ તેણે ઉત્તર આપ્યો.

‘ત્યારે સાસર જતી બહેનને ક’ઈક આપવું
જોઈએ’

‘તારો યો પિયાર છે ?’ સુશીતાનું હૃદય જાણવા
માટે મનહરે સકુચિત્ત હૃદયથી કહેવા માંડ્યું. ‘હાન
તો વ્યાપારની સ્થિતિ ખરાબ છે. વ્યાજ બરાબર
આવતું નથી, માટે બહુ ખર્ચ ન કરવો. થડે એમ
લવચકા ઉતારજો’

‘એમ તે થાય ? આખા ગામમાં વાત થાય
છે કે તમારાં બહેન આવ્યા છે. જો તેમને સતોષ
નહિ થાય તો લોકો શું કહેશે ? તમે તેમને બહેન
તરીકે ઓળખાવો છો, અને પછી આમ કંઈ તે કેમ
થાશે ? નામ મોટાં અને દર્શન ખોટાં, એમ બનશે
નહિ ?’

‘તું બાબી છો માટે જોમ કરવું હોય તેમ
કર પણ કેટલું ખર્ચ આવશે ?’

‘બ-ત્રણ દાગીના અને બસો રૂપિયા આપવા
જોઈએ’

‘સારું, ત્યારે લોકો દિનસ તેઓને રાહી દે’

સુશીલાએ કુમુદાને સમજાવી એક અઠવારિયુ
વધાર આ પતિ-પત્નીને રોક્યાં

* * *

આજે કુમુદા અને રમાકાંતને અમદાવાદ

જવાનું હતું. જધાનો નયનો વિયોગનાં આંસુની
ભીજ્યા હતાં કુમુદાની આંખોમાં તો અશ્રુ માતાં
નહેતાં પોતાનું આ જીવન પિયર છે એમ એને
વાગ્દાન હતું.

મનહર કુમુદાને વિદાય દેતાં અચકાતો હતો.
તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું હતું. નસુદ અને બોજઈ
પરસ્પર કંઈ વળગી પડી રહ્યાં હતાં. પરસ્પરના વિયોગ
ની વેદના પ્રત્યેકને સાવથી હતી.

અત્યંત ગજાનિર્ણયક રમાકાંત અને કુમુદા
ગાડીમાં બેઠાં સુશીલાએ તેવાર કરાવેલાં આભુષણો
તથા રોકડા રૂપિયા કુમુદાને અર્પણ કર્યાં.

‘ભાઈ, આ બધું અરોગ્ય છે, એની આરયકતા
છે ?’ આનાકાંતી કરતાં કુમુદાએ કહ્યું.

‘જો પોતાની જાહેરને ભૂલી જાય એનું કદી જે
સારું ન થાય’ મનહર અતરની ઊંમિર પ્રગટ કરતાં
કહ્યું.

‘પણ આ ઝાણ મારાથી કેમ વળાશે ?’

કુમુદાએ બજાવેલી શુભૂષણને શાદ કરી મનહરે
જવાબ આપ્યો. ‘બહેન જાણ નથી તમે બહેન તરીકે
જો સત્કાર કર્યા હતા તેના બદલામાં તો આ રૂબરૂદણી
છે જો બદલો વાળી ચક્રવાત હું અસમર્થ છું’

અ તે બંને ભાઈ બહેન પરસ્પર ઝાણ-દર્શન
કરી પ્રવેશી આભાર માની વિખૂટાં પડ્યાં.

❦

આરાથી એણે ખર્ચે જીવનનિર્વાહ કરતાં આવડે તો માની લેશે કે તમને પરસમણિ મળી
જાય.

—દા-કેલીન

પાલકની જે સિવા નિર્ભયોને અવરોધક થાશે છે એ જ શક્તિશાળીઓ માટે સફળતાની સીડી
મની જાય છે.

—કોલોઈલિ

કેટલાક લોકોની હાલત થઈ જાય છે, એ પોતે જાહેર, ને જૂન પોતે પાડે

—શ્રી રામકૃષ્ણ

—નિરાશા ખતરનાક છે એ વાત ખરી, પરંતુ ખોટી આશા તો જોયેલ વધુ ખતરનાક છે એ
શરીરત જાણવી જોઈએ નહિ.

—પાપર બનવાની જેની તેવાથી ન હોય તે પૂજ્ય યામવાની આશાથી થી રીતે સેવી જાય ?

—જો તારી સાથે કુટુંબ જાય, એની સાથે તું જાય કુટુંબ જાય

—શ્રીમદ્દાસી

આરબ દેશના હૃદયરોગીઓનું એક અણુમોલ તીર્થધામ —“પીરામીડ કલીનીક”

અનુ ડૉ મહેન્દ્ર એમ ભેપી

આરબ પ્રજાસત્તાકમાં Rheumatic fever (સાધા કંઠાઈ જઈ આવતો તાર) એ એક મોટી સમસ્યા છે. આ રોગ ખાસ કરીને ઉંજના નવમુવાનોમાં વિશેષ જોવા મળે છે. ૬ થી ૧૪ વર્ષની વય વચ્ચેના કિશોરો આ રોગનો ભોગ બને છે ત્યારે આવા દર-હીઓની સારવાર સાથે સાથે તેમને રોગ અભ્યાસ વિ પસ જવાબદારીભર્યું છે. આપુ એક અતી અદ્યતન સારવાર કેન્દ્ર કેરામાં આવેલ છે જેનું નામ ‘પીરામીડ કલીનીક’ છે. ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ જનન્યૂમી ઈમારતો પરાવતા થીઓપોસ, ચેફેન અને માઈકેલી નેસના વિખ્યાત પીરામીડની છાયામાં કે જે મકાનો લગભગ ચાર હજાર વર્ષ જૂના છે ત્યાં આ ઈસ્પી તાલની આધુનીક ઈમારત ખરી છે કે જેના પૂર્વે પર જમીને કિશોરાવસ્થાના કલરવમાં કેકારવ કરતાં બાળકો હાલના તથા સાંધાના દર્દીના ભોગ બની સારવાર લઈ રહ્યા હોય છે. આ એક તીર્થધામ સમી ઈસ્પીતાલના વડા તબીબ એક મહિલા છે જેઓ જાણ રોગ નિષ્ણાત છે. તેમનું શુભ નામ છે ડૉ. જાહીરા આઠીના. બાળકોના હૃદય રોગ માટે તેઓ ભેખધારી જન્મા. આ કલીનીક ખૂબ જ નાના પાયા પર પ્રારંભ થયેલું પણ ખાનગી દાન તથા સરકારી પ્રાંટથી આ કલીનીક ખૂબ પ્રગતિ કરી રહ્યું છે અને દરદીઓના આર્થાવાદ લઈ રહ્યું છે. ડૉ. જાહીરાની મહેચ્છા તો એવી છે કે તેઓ જે કાર્ય કરે છે તેના અનેક વિવિધ કલીનીકો સારાયે ઈજ્જતમાં સ્થપાઈ ચકે કારણ કે આ સંધિ વાલી થતા હૃદયના રાજ સારાયે ઈજ્જતમાં અને તેમાં જે આશાળ્યા કિશોરોમાં ખૂબ જ ફેલાયેલા. તેમણે યુનાઈટેડ આરબ ઈસ્પીતાલમાં હૃદય તથા તારાની બીમારી મુખ્યત્વે ખૂબજ ઘટ્ટ વસ્તીમાં સ્ટ્રોપ્ટોકોકસ નામના કીડાણુઓથી વિશેષ રૂપે જોવા મળે છે. આ દેશની ઈસ્પીતાલોમાં આ રાજના દર્દીઓના પતારાને

પહોંચી વળવું અશક્ય. અને હવે તો પરિસ્થિતિ વધુ સારી રહી છે. તેથી દરદીઓને દાખલ કરવા જેટલી થયાસીઓ પણ નથી કારણ કે આ રાજીઓને ખૂબજ જાળીર પરિસ્થિતિમાં દાખલ કર્યા પછી તેમને ખૂબ જ લાભા સમય સમય સુધી લોસપીટલમાં રાખવા પડે છે. ઈ. સ. ૧૯૫૮માં ડૉ. રાજની વૃદ્ધિ અને જાળીર તાલી એ સંસ્થા ઊભી કરવામાં આવી જેનું નામ છે The Society of Friends of Children with Rheumatic Heart Disease (સંધિવાના હૃદયરોગથી પીડાતા બાળકોની મિત્ર સોસાયટી). આ સંસ્થાના આગવે સરકારી તથા ખાનગી સંસ્થાઓએ આપેલ દાનની રકમથી ૨૮ દરદીઓને શરૂઆતમાં દાખલ કરેલ જેઓને આ કલીનીકની સુધી, આરામપ્રદ અવી લીઓવાનાનરણુનો હવા કે જે પીરામીડની ઉપર લઈ પશ્ચિમે જાય છે, તેનાથી ખૂબ ફાયદો થયો.

આ સંસ્થા શરૂ થયા ૧૦ વર્ષના વહાણા વીતી ગયા છે અને હાલમાં કલીનીકમાં ૨૪૦ થયા થીઓ છે જેમાંથી ૮૦ પથારીઓ અતીજાળીર દર્દીઓ તથા જેઓને લાભો સમય એટલે કે ૩ થી ૬ માસ રાખવા પડે તેમના માટે અલગ રાખવામાં આવી છે. ખાકીનો ૧૩૦ પથારીઓમાં કિશોરવયના દર્દીઓને સંપૂર્ણ તબીબી દેખરેખ હેઠળ રખાય. અને તેઓ કલીનીકની સાથે જ રજાવવામાં આવતી પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસ કરે છે. અગર તો તેઓ યાત્રી મોટી ઉમરના હોય તો તેઓ હોસ્પીટલને લગોલગ આવેલ મકાન કે જ્યાં ધધાકીય તાલીમ આપાય છે ત્યાં તેમની શક્તિ મુજબ કામ કરે છે, અને થીએ છે. આ વર્કશોપ આખા જે વર્ષ દરમિયાન ચાલુ રહે છે અને તેમાં અનુભવી શિક્ષકો જાળકોને શીવવાનું, રંગો વણવાનું, ચર્મ ઉઘોચ, વિનું કામ સીખવે છે. સાથે સાથે

કામનેા પણ અનુભવ આપવામાં આવે છે

આ કલીનીકમાં પરીચારક વર્ગ ખૂબ જ ઉચ્ચ છે. છેલ્લા થોડા વર્ષો દરમિયાન છ થી ચૌદ વર્ષની વય વચ્ચેના લગભગ ૮૦૦૦ બાળકોને આ હોસ્પિટલમાં સારવાર અપાઈ છે. જે બોલકુલ વિના મૂલ્યે અપાઈ છે.

આ કલીનીકમાં એક ‘આર્થ્રાઇટીસ’ વિભાગ પણ ચાલે છે જેમાં નંદુરત બાળકોને તબીબી તપાસ કરી આપવામાં આવે છે અને આ રોગથી બાળકોને બચાવવા જેવાદ ચલાવવામાં આવે છે.

આ સંસ્થાને ડૉ. આબ્દીન, કે જેઓ કેરો મેડીકલ કોલેજમાં બાળરોગ નિષ્ણત છે, તેમની ખૂબ જ મદદ અને પ્રોત્સાહન મળે છે. અને જે સોસાયટીએ આ કલીનીકનું મકાન બંધાવ્યું છે તે સારારે કેરો ઘરેલુના અને અમુક છાત્રાના બાળકો પૂરતી પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારી રહી છે અને હવે તેની પ્રવૃત્તિની પરિચીપા નાઈલ નદીના કીનારા પર એવેક-

ચાક્રીયથી એસીયુટ કે જે પાટનગરથી લગભગ ૪૦૦ કીલોમીટર દૂરિયે છે ત્યાં સુધી આ સેવાકાર્ય કરે છે.

આ રોગની અંબીરતા તાજેતરમાં જ છટપટી દ્વારા જાણવા જેવી બની રહી છે. કવાલીય વિભાગમાં ૧૫ નિશાળોમાં ૪૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓને તપાસવામાં આવેલા. તેમાં ૪૦ વિદ્યાર્થીઓમાં હૃદયરોગ હતો અને ૧૬૦માં આ રોગ ચક્રાવૃત્તિ હતો. આ બાળકોમાં શ્વાસને લગતા રોગો તેા હતા જ પણ ઘણા બાળકોમાં એ જાતના ‘રૂદ્ધાક્રમિક’ ક્રીટાઇમો પણ હતા કે જે વાને લગતો તાવ Rheumatic Fever હતોય કરી શકે.

આ જ જાતની તપાસમાં અન્ય જગ્યાઓ જેવી કે એવેકેન્ગ-ક્રીયા, આસ્વાન તથા કેરોના છ થી બાર વર્ષના બાળકોમાં પણ તેમજ માલુમ પડેલું હતું. આ દેશના તબીબો માને છે કે રાષ્ટ્રની સલામતી ખાતર પણ રાષ્ટ્રના સ્વતંત્રતાને આ બેખમથી બચાવવા કટીબદ્ધ બનવું જ જોઈએ.

હૃદય ના પાડે છે

“બધા મુલાકાતીઓને કહી દો, હવે હું કોઈનેય મળવા માગતી નથી.” મુખ્યાત કૈંચ સ્ત્રી ગાયક મેલિધાને પોતાના નોકરને સૂચના આપી.

“બહેન ! હવે તો એક ગરીબ છોકરો જ બેઠો છે.” નોકરે કહ્યું.

“બલે બોલાવ.” મેલિધાને કહ્યું.

મેલિધાનનો નોકર કિયોરને અંદર લઈ આવ્યો. મેલિધાને પ્રેમથી પૂછ્યું : “ભાઈ ! તારું નામ શું ? તું કેમ આવ્યો છે ?”

કિયોરના નાણુક હોઠ કંકડયા. તે બોલ્યો : “મારું નામ પિયરે.”

“વાહ ! ખૂબ સુંદર નામ...કહે ભાઈ, મારું શું કામ હવે ?”

“મારી મા માંદગીના બિછાને છે. નથી ખાવા માટે પૈસા કે નથી દવા લાવવા માટે પૈસા. ભગવાન ભરોસે અમારું ગાડું ગળડે છે. મનમાં તો ઘણાએ ચોરીના વિચારો આવે છે પણ હૃદય ના પાડે છે. આથી જ તે વિચારો છોડીને મેં એક નાની કવિતા બનાવી છે. આપ તેને આપના જલસામાં ગાવ અને જે કાંઈ થોડા લાગે તે કવિતા ગવાયા પછી આપજો.” બાળકે વિનંતિ ભર્યા સ્વરે કહ્યું.

મેલિધાને કાંચ વાંચ્યું. ને તેને ગમી ગયું.

ખીલા કિવસે મેલિધાને જલસામાં કહેલું સ્વરે મીઠી હલકથી પિયરે રચિત કાંચ ગાયું ને શ્રોતાઓની આંખો આંસુથી છલકાઈ ગઈ.

જે કાંઈ પૈસા મળ્યા તે લઈને જાતે જ પિયરેના ત્યાં પહોંચી ને તેની માતાના પગમાં મૂકતાં કહ્યું : “ચોરીને તિલાંજલી આપી અમપૂર્વક સત્યના રાહે કમાયેલું આ આપના બાળકનું ધન છે. તેમાંથી દવા અને અનાજ લાવજો.” આ સંભળતાં જ માની આંખમાં અહાભાવના આંસુ ઉભરાયાં. તે પોતાના પુત્રને સ્નેહથી નવાજી રહી.

બે બોલ સાધુઓ તેમના પરિભ્રમણ દરમિયાન એક નદી પાસે આવી પહોંચ્યા વર્ષાની ઋતુ હમણાં જ પૂરી થઈ હતી, અને નદીમાં પાણી ઘીક ઘીક પ્રમાણમાં હતું. બન્ને સાધુઓએ કપડાંને સરખાં માથાં અને નદીને પાર કરવાની તૈયારી કરી, ત્યાં તેમને કાંતે કોઈના ડુનનો અવાજ આવ્યો.

‘કોઈક રહનું લાગે છે’ પહેલાં સાધુએ કહ્યું.

એ તો કોઈ સ્ત્રીનો અવાજ છે.’ બીજાએ કહ્યું ‘આપણે શા માટે સ્ત્રીની ફિકર કરવી જોઈએ?’

પહેલાં સાધુએ કહ્યું: ‘આપણે તપાસ તો કરવી જ જોઈએ.’

બન્ને સાધુઓએ આગળ જઈને જ્યુ તો નદીને કિનારે એક સુંદર મુવતી ભેગી ભેઠી વિવાપ કાઢી હતી.

‘શા માટે રહે છે નું બહેન?’ પહેલાં સાધુએ પૂછ્યું.

મુવતીએ રડતાં રડતાં જ કહ્યું ‘નદીમાં આટલું મધુ પાણી છે ને મારે માયી માંદી માને મળવા સામે પાર જવું છે હવે કું’ થી રીતે જઈ શકીશ?’

પહેલો સાધુ ધડીઘર પૂચવાયો પણ તરત જ તેને માર્ગ સૂચી આ યો સ્ત્રીને તેણે પોતાના ખભા પર ભેંસી જવા કહ્યું બીજો સાધુ આ જોઈ ક્રુદ્ધ થઈ તેનાથી જરા અજાણ થઈ ગયો.

તામે કિનારે પહોંચીને સાધુએ સ્ત્રીને ઊભારી ધીરી અને નુપવાપ આગળ ચાવવા લાગ્યો તો.

વારમાં જ બીજો સાધુ તેની સાથે થઈ ગયો. ચાલતા ચાલતા તે ઉરકેરાટથી બોલ્યો ‘છી છી અજી તે ભારે દુષિત કમ’ ક્યું છી આપણાથી સ્ત્રીને સ્પર્શ કરાવ જ કમ?’

પહેલાં સાધુએ કહ્યો ઉત્તર વાળ્યો નહિ, પણ એના મનમાં એટલું તો થયું કે મેં સ્ત્રીને સ્પર્શ કર્યો છે પણ સ્ત્રીનો કપડો પાપ કહેવાય એ વાત જાનવા એનું થવ તૈયાર નહોતું સ્ત્રીનો સ્પર્શ જે પાપ હોય તો જન્મ પછેલાં અને જન્મ પછે પણ આપણે માતાનો સ્પર્શ તો પામ્યા જ કોઈએ છીએ નવ નવ મહિના સુધી આપણને એક જ સ્વર્ગે માતાના ઉદરની સાથે ચ પાવેલા પડ્યા કોઈએ છીએ અને જન્મ પછે પણ માતાનો ખોળો મુક્તિને તીરે પગ ક્યાં મુકયો હોય છે? જ માતાનો સ્પર્શ આટલો પવિત્ર ગણાતો હોય તો બીજી કોઈપણ સ્ત્રીનો સ્પર્શ માત્ર સ્પર્શ જ અપવિત્ર શા માટે બની જાય એ વાત કોઈ રીતે એને જણે ઊતરી નહિ.

પેલા ફરી બોલ્યો ‘આપણા કુડુ આ જણે ત્યારે તને તે શુ વિજ્ઞા નહિ કરે?’

તોજ પહેલો સાધુ શાંત જ રહ્યો.

વતી પેલાએ કહ્યું, ‘સ્ત્રીનો સ્પર્શ આપણા વ્યવહારમાં તાત્કાલ છે અને વળી એ મુવાન સ્ત્રી હતી તે આજે ધોર પાપ ક્યું છે.’

પહેલાં સાધુએ શાંત અવાજે કહ્યું ‘બાઈ, મેં તો એ સ્ત્રીને નદીને કિનારે ઊભારી દીધી તું શા માટે હજુ એને ઊતરીને ચાલે છે?’

પગમાં ફેરી ચુચવાઈ હોય ત્યારે ક્રુદ્ધ કરવાને જન્મે સાતિથી લેસા રહેતું જોઈએ છત્રનમાં પણ સમસ્યાઓ જાણે ત્યારે શાંતિ, સખા અને ગદાના આસન પર ભેસના આવડે તો જાદવી ઉદ્દેશ મળે

—શુરુદેવ દાગોર

રામ રાખે તેમ રહીએ

આસામના કવિ મિત્રદેવ મધને લખ્યું છે
અસમ, અસમ, સોનાર અસમ !

વાંચના ઝૂડ જાણે કે પૃથ્વીમાંથી લીલા ફૂવારા
ફૂટના લેખ એવા લાગે છે ડાંગરના સોનેરી ખેતરો,
સોપાવીના જાડ, સફેદ વાદળો, લાલ ધરતી-અંધુ
ભારે સરસ લાગે છે પ્રભાતનું ધુમ્મસ નવરાઈને
પાને પાને ફરી વળ્યું છે અને સૂર્યનાં કિરણો ત્યાં
રમવા આપ્યાં છે

તેરમી સદીમાં જ્ઞાન-વજના રાજાઓ આસામ
પર ચડી આવ્યા તેના એક રાજાના નામ પરથી
આસામ નામ પડ્યું. લોકો બોલે છે તે અસમિયા
બોલી માગધી અને ગોંડ અપભ્રંશ પરથી કિતરી આવી
છે દેવનાગરી લિપિ પરથી બાર્ડોઈ, કૈવિલી લાખરી
લગેરે લિપિઓ અહીં પ્રચલિત હતી, પણ હવે
બંગાળી લિપિ જ આસામે ફેલાઈ ગઈ છે

આટલો દૂર છતાં આસામમાં સરકાર આપણાથી
ભિન્ન નથી ત્યાંના પ્રાચીન કાવ્યો પણ રામાયણ અને
મહાભારત પરથી જ રચાયાં છે કવિઓના નામો તો
ગુણવાતી જ લાગે હરિહર વિપ્ર, શકર, માધવ દેવ,
દુર્ગાવર, પીતામ્બર !

ગોલાટિ રાજાનું મુખ્ય શહેર. વરતી એક
લાખની, પણ શહેર તરીકે આકર્ષક નહિ ધરતીક પત્રો
સતત ભરે એથી મકાનો નીચા, મોટે ભાગે લાકડાની
દીવાલો ઉપર પતરાંના છાપરાં, સાંકડી બજાર રસ્તામાં
બારાં અને રેકડીઓ આરેપડ પહેલાં નીચી દુકાનો
ધૂનવાળા રસ્તા પર રીક્ષાઓ ચાલે. ખુલ્લી ગટરો
નદી કંઠે બદરના ધડા પર લસુની ગોંડડીઓના જ જ
શહેરને શોભા આપતી હોય તો તે નીલ વનરાજિથી
મકાવેલી ટેકરીઓ અને બાજુમાં થઈને વહેતી બ્રહ્મપુત્રા
અથવા ભિખારી સંજન ગાલ

સુધાસિન્ધુ જેનો અમૃતેર જિન્દુ,
ફૂંધુપ્રેમી હૃદય લાગેલો ..

લાલમાં અમુક જાતનું વાગિત્ર છે ગોળડબા
વચ્ચેથી એક દોરી કાઢી છે પટપટિયા જેવો એકધારો
તાલ આપે છે. બજારનો કાજ સાંતાના ગીતને
મળતો આવે છે

ગેરવાટથી શિવરાગર જતાં આસામનો ગ્રામ-
પ્રદેશ જેવા મળે બ્રહ્મપુત્રાની રેલથી દર વરસે આ
પ્રદેશ જલમબાકાર થાય છે. તિબેટની રાજધાની લ્હા-
સાચી સદેસો આવે કે 'સાંગપો' ના પૂરની સપાટી વડવા
લાગી છે એટલે આ પ્રદેશના લોકો આફત માટે તૈયાર
લઈ રહે દિલ્લુતકમાં પાણી રેલાય દિલ્લુતક અને
સંજોગ્યાવાટ વચ્ચેનો 'આસામ ટ્રક રોડ' પહોંમાં
ફૂળી જાય રેલવેમાં ભગલો પડે ત્રસો પડવાથી પણ
રલવે અટકે તાર અને ટપાલ માટે ટોળીઓ ફરે.
પૂરનાં પાણી કિતરે, એટલે પછી લોકો ડાંગર વાવે
અને કાને ચડે દર વરસનો આ અનુભવ

શિવેશ્વરી ૩૮ માઈલ દૂર માવસીનરામ નામનું
ગામ છે વરસાદનો વિશ્વવિક્રમ આ ગામે નોંધાયો છે.
૧૯૫૪માં ત્યાં ૧૮૪ ઈંચ વરસાદ થયો. ચેરા-
પુજમાં વધુમાં વધુ ૬૪૧ ઈંચ વરસાર નોંધાયો છે.
શિવરાગર નાનું ગામ છે. સરોવર તરે એક બીચુ
શિવાલય છે.

એક કાંટાડીતા ભાંગલા બાંકડા પર વુલ્ડ બેઠ
હતા બોલના 'ભાઈ રામ રાખે તેમ રહીએ !' અહીં
ગુણવાતી ભાષા સાંભળીને નવાઈ લાગી પૂછ્યું 'ક્યાના
છો ?'

તો કહે 'જૂનાઝકનો છુ.'

'અહીં શિવરાગરમાં ચુ કરો છો ?'

'દિલરૂપા વજાહતો લીખુ છુ'. વીસ વરસ
થયા અહીં છુ.'

જેસાદ પાસે નળ નીચે એક જુવાન નહાતો
હતો લહેરથી ખાતો હતો

ભાપું જેની ભારજ બૂંટી રે.

પીડા એને અંતરે ઊંટી રે !

પૂછ્યું : 'ક્યાના રહીશ છે ?'

કહે : 'સાવવાના.'

'અહીં શું કરો છો ?'

'મમ, ભેગું કરીએ છીએ. આદિ તો ચારસે'

વાધરીની વસતી છે.'

કરો વાત ! જાણવાઠના ચારસો વાધરી આસા-

મના જંગલોમાં મધ એકઠું કરે છે, ડબા ભરી વેપા-

રીઓ મધ કલકતે મોકલે છે. અબસ માસસ આ

વિશાળ ધરતીમાં ગમે ત્યાં ગોડવાઈ જાય છે, બેકારી

નડતી નથી.

અંતરનું અવલોકન

નવું નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણી બધી કુતૂહલ વૃત્તિનો આપણે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અને કોઈ જ્ઞાન કે માહિતી આપતી નથી તે પણ આપણે જાણવું જોઈએ. આપણી આ દુનિયામાં બધું નવું છે, ભડકાવી ઊઠે તેવું છે. શીખવાનું બંધ કરવાનું, આપણી કુતૂહલવૃત્તિને દબાવી દેવાનું અથવા તો નવી નવી પરિસ્થિતિને નમ્રતાથી પિછાનવાનું હોયી દેવું તે આપણને કોઈને પોસાય તેમ નથી.

નવા નવા વિચારોને આવકાર આપવાની વૃત્તિ અને મનની તાલપને આપણે જો સદાય એવીને એવી રાખીએ તો ગમે ત્યાંથી આવતાં નવા વિચારોના પ્રવાહને આપણે આવકારીશું, તેની તુલના અને મૂલ્યાંકન કરી શકીશું અને દરેક વર્ગક વખતે જે નવા અને વિચિત્ર ખ્યાલો આપણી પાસે રજૂ થાય તેનું હાઈ સમજવાને આપણે તૈયાર રહીશું.

આપણે બારીઓ બંધ કરીને થકા નીચે નાખીને બેસી રહી શકીએ નહિ. તેમ એમ કહેવું પણ બરાબર નથી કે 'જણવા જેવું મેં બધું જાણી લીધું' છે. દરેક વસ્તુ ઉપર મારા વિચારો દડ છે. તેમાં ફેરફાર કરવા કે આ નવી વસ્તુઓનો વિચાર કરવા કું તૈયાર નથી.' આજ તો નહિ પણ ભવિષ્યમાં પણ કોઈ દિવસ આમ કરતા નહિ.

આજ તો જીવવાનું અને શીખવાનું બંને સાથેસાથ ચાલવા જોઈએ. દરેક નવો અનુભવ અને દરેક નવી માહિતી એ નવા સવાલો ઉઠેલવાનાં સાધનો બની રહે છે. આપણી ચારે બાજુ ઉપરિયત થતાં નવા નવા સવાલો અને નવી નવી પરિસ્થિતિને સમજવા અને તેનો તોડ કાઢવા માટે આપણે જ કોઈ જ્ઞાન મેળવી શકીએ તે બધાની જરૂર પડે છે.

આપણી કેળવણી સદાય ચાલુ રાખવી હોય તોય જે જુઓ તેને ઓળખવાની અને તેની અર્થ સમજવાની શક્તિ કેળવવી એ સૌથી વધુ જરૂરી છે. ઘણાં માણસો જાણે બંધ આંખોએ જીવન પસાર કરતાં હોય એમ લાગે છે. પોતાની આજુબાજુનું કેમ અવલોકન કરવું તેની જ તેમને ખબર હોતી નથી.

જ્યારે મેં અવલોકન કરવાનું અને જે જોઉં તેનો અર્થ સમજવાની પ્રાયશઃ કરવા માંડી ત્યારથી મારા સંપર્કમાં આવતી દરેક વસ્તુમાં મને ખૂબ રસ થયવા લાગ્યો; અને તેની કિંમત સમજવા લાગી. આમ લંબાઈ-પહોળાઈવાળા ચિત્રને કું તેની ડોડાઈમાં પણ હવે જોવા લાગી.

જે કોઈ જુઓ તેનું અવલોકન કરવું, તેનો અર્થ સમજવો અને નવી માહિતી પોતાની સમજ-સૂઝમાં અપનાવવી એટલી શક્તિ તમે કેળવો તો જીવનભર તમે શીખવાનું અને વિચાર કરવાનું ચાલુ રાખી શકશો; એટલું જ નહિ પણ તેમાં અનેરી મોજનો અનુભવ કરશો.

—ઈલિનોઈ રૂઝવેલ્ટ

અનંતનો સેવેલો એક એક આદર્શ ને અનેક સુંદર સ્વપ્નાઓનાં નીર વ્યવહાર અને વાસ્તવિકતાની પાલ પર પછાડતે ખાઈ રહ્યાં ત્યારે આ સંસારમાં એને અધિકાર જ અધિકાર દેખાવા લાગ્યો. જીવનમાં અનંતને ક્યારેય પણ વિશ્વાસ ને સત્ય સમજવાનો અવકાશ જ ન મળ્યો. નારી એને ક્યારેય કલ્યાણમૂર્તિ જેવી ન જણાઈ. એની આંખો તો એટલું જ જોતી કે વિધિ સૃષ્ટિની સઘળી શક્તિઓને ઓગાળવા જ ભેટી છે, માણસ તો જાણે એના હાથનું એક રમકડું માત્ર છે ! આ બધાંથી અનંત આકુળભાકુળ થઈ ઊઠ્યો ને એક દિવસ કોઈનેય પૂછ્યા—આછપા પિના અનંત પ્રકાશની શોધમાં નીકળી પડ્યો. અને એ પ્રકાશ પણ કંઈ ? જોનાથી એના જીવનના સુરજ-મુખીની બધી પાંખડીઓ બીલી ઊઠે.

—ને અનંતની શોધયાત્રાનો પછી આરંભ થયો. કેટલાય રથોએ એ રમકડો ને સ્વપ્નો, પણ એની નિરાશા ન મટી દિવસે દિવસે એનું હૃદય ફાટતું જતું હતું. એક દિવસ અનંત શાકમાં પાક્યો એક અજાયબા ગામમાં આવી ચડ્યો, ભાગ્યેયે પડતું એક વિશાળ ઝાડ હતું. અનંત એ વડની નીચે શાક ચિતારવા આડો પડ્યો ને ઊંચતા ચંદ્રને જોવા લાગ્યો.

અનંત જોઈ જ રહ્યો ચંદ્રનાં કિરણો પાંદડાં-ઓની ચાળણીમાં ચળાઈને એના પગ પર નાચવા લાગ્યાં છે. જેમ જેમ કિરણો એને સ્પર્શે છે તેમ તેમ એના મનનો પટ પણ ખુલી રહ્યો છે જાણે એની આંખો પર પડેલાં કાળાં પડકાં કોઈ હટાવી ન રહ્યું હોય ! એ જ વખતે પાસેની ઝૂંપડીમાંથી કોઈના કંઠનો મીઠો અવાજ એને કાને અચકાવે. ઝૂંપડીની બાજુના હરિયાળા ઘાસ પર નિહર્ષ સાથે એકરસ થવા જાણે ચોતાના હૃદયની ચીનીને આકાશના દૂધમાં ધોળી દીધી ના હોય ! એ જાની ‘હમેશાં આવો જ ચંદ્ર અને આવી ધરતી મને મળે. નહીં-

જોના વહેણનું આ ગાન નિરંતર હું સાંભળ્યા જ કડું. તન અને ચન ભલેને જળની ધઈ જાય, પણ આ તાન ન નૂટે; કિરણોનો આ સાથ ન છૂટે.’

અનંતનું હૃદય આ સાંભળી વમળે ચડી ગયું. આ ઊંકચી કેવું આમંત્રણ આપી રહી છે? સંસાર તો ગાન અધિકાર છે. જે ધરતી પર કેવળ મેલ જ મેલ ભરેલો છે એ જ ધરતીની સદા કામના કરવી એ કોઈ પણ રીતે ઈચ્છવા ભોગ નથી !

હવા ધીરે ધીરે વાઈ રહી હતી. પેલી ઊંકચીના ગીતની લહેરો વાતાવરણમાં લહેરાઈ રહી હતી. ચંદ્ર ત્યારે આ ઝૂંપડીના આંગણમાં ઊતરું જીતરું કચી રહ્યો હતો. અનંત એ જ વખતે આંખમાં અગ્નિ અને વાણીમાં જવાળા લઈને ઊંકચીની સામે જઈ ઊભો તરત જ એ જોયો ઊઠ્યો : ‘ગીત બંધ કર. આ સંસારના મેલને ધોઈ શકે એવી પ્રલયની વેદના તારે તો ગાવી જોઈએ. તું તો હજી બાળક છે, દુનિયાનો અનુભવ તને મળ્યો નથી. તને હજી એ વાતની ખબર નથી કે તું જોના ગીત ગાઈ રહી છે તે જ તને ભરખી જવાને મોકલું ફાડીને લેવા છે !’

ઊંકચી અનંતને જોઈને ઊભી થઈ ગઈ. પછેક મીન. એણે કોઈ ઉત્તર ન વાળ્યો. ચૂપચાપ એણે એક સાદી વાણીને અનંતને સાદી પર બેસવાનો ઈશારો કર્યો. એ પછી ઝૂંપડીમાં ગઈ અને ઘોડી જ કાણીમાં એક જલ્દની સાથે બહાર આવી, બોલ્યો : ‘આ આપણા મહેમાન છે, એમને કોઈ સમજાવો.’

જલ્દ બોલ્યો ‘આવ ભાઈ આવ, સમજતાં ને સમજવતાં તે દિવસે વીની રહ્યાં છે આજે તો આરામ કર.’ પછી ઊંકચીને સંજોષીને કહ્યું : ‘ખેટા સર, એક જમણાં પાણી વઈ આવ તો-ઠંડું પાણી.’ ને અનંત ત્યાં જ રહી પડ્યો.

અનંત હજી તો ઊઠ્યો પણ ન હતો ત્યાં
એણે બેસુ—પ્રભાતના પૂમધા પ્રકાશમાં જલ્દની ઘડી
ચમકી રહી છે અને સરૂ એક સાદ્યીને અંગણમાં
પાથરી રહી છે વૃદ્ધ ઊભા ઊભા ઊગતાં સૂરજના
કિરણોમાં નહાતી ધરતીને જેઈ રહ્યા છે

સરૂ એક ગીત ગાઈ રહી છે ને જલ્દનો
આત્મા એ જ ગીતમાં ડૂબી ગયો છે અને અનંત
પથારીમાં પડ્યો પડ્યો વિચારે છે. ‘ધરતી આજે
કેવી સોહામણી લાગે છે!’

દૂધ પીધા પછી જલ્દને અનંતને કહ્યું ‘ચાલો
બાઈ, આ કોરોની સાથે પાસેની ટેકરીઓમાં રખડી
આવીએ’ બન્ને નીકળી પડ્યા કોરોનું ટોણ આગળ
ચાલતું હતું.

ચાલતા ચાલતા અનંતે કહ્યું ‘તમે પૂછા છે
કે હું ઉદાસ કેમ છું ? સાંભળ્યો ? આ માટીએ
મારી રૂપવસ્ત્રા છીનવી લીધી આ હવાએ મને
સૂકવી નાખ્યો પૃથ્વીએ મને સુખ આપવાને બદલે
કુખ જ આપ્યું’ છે સરખાતથી માંડીને આજ સુધી
હું કરૂણા ને દયાર્દ્ર નામ જ સાંભળ્યો આવ્યો છું.
પણ અનુભવમાં તો કેવળ કઠોરતા ને નિષ્કુરતા જ
મળ્યા છે આ ધરતીમાં ફૂલ નાથ નિહાળ્યો, અભિ
શાપ ભેરો, અસત્ય બેસુ, કુંખીઓના કુખ ભેરો,
પણ જોને સુખ કહે છે, સત્ય કહે છે, પ્રકાશ કહે છે—
એનો તો ક્યારેય ન ભેરો દાદા !’

જલ્દનો ચહેરો દાદા સંબોધનથી ઝળકી ઊઠ્યો.
સોડાક શરદોમાં જ દાદાએ ઉતાર વાળ્યો ‘બાઈ.
મારી મૂંડીમાં સોડા દિવસ રહે કદાચ તું જ સોધ
છે તે તને મળી પણ રહે’ અને ઘડી બાવતને આરે
મીટ માંડી કાંઈક રહસ્ય સોપતા હોય તેમ સોડીવાર
દાદા ચોન રહ્યા પણ પાછા એ જ ધીર જળીર
અવાજે મોઢ્યા ‘આ નદીનું પાણી મેં પીધું છે
એ કેવળ પિવાડવાનું જ નથી જણતી બાઈ ! આ
વડના ઝાડે મને જાણા આપી છે આ નદીકાંઠાએ
મને હરિયાલી જાગીન આપી છે અને આ ખેતરોએ
મને મીઠું અન્ન ખાવાને આપ્યું છે કે જોથી તું
જીવી શકુ એવી એ ધરતી ને એનો કવિહાસ મને

વધાવો છે બાઈ !’

અનંત એને પ્રતિકાર કરતો બોલી ઊઠ્યો.
‘નદીએ આપણને વેચાન વનમા વધાવ્યા છે ખેતરોની
કમરોએ મારા પૂર્વજોને બરખી લીધા છે અને આ
માટી ! એની તો વાત જ ના કર્યો દાદા, એના
કણકણમાં એક સર્વનાથ જ કોતરાયેલો છે.’

દાદા શાંતિથી અનંતને સાંભળી રહ્યા હતા,
બોલ્યા ‘ફૂલ ચર્ચા કરવાથી આપણે ક્યાંય પહોંચી
શકતા નથી બાઈ ! ચાલવાની અને જીવવાની એક
કળા છે. કાલ, સત્ય ને પ્રકાશને શીખવા—સમજવાની
પથ એક કળા છે મેં તો ક્યારેય અંધાર નથી
ભાળ્યો મને તો હમેશાં પ્રકાશ જ જોવા મળ્યો છે’

બન્ને એક ટેકરી પર જઈને બેસી ગયા
દાદાની આંખોમાં શક્તિના કિરણો ચમકી રહ્યા હતાં
રહી રહીને એ કાંઈ ગણગણી રહી હતા. સાંજ પણ
ધીરેક રહીને ઊતરી આવી ને બન્ને ઘેર પાછા ફર્યા.

કેટલાય દિવસો આવ્યા અને ગયા જુગલના
પોહાંઓએ અનંતના હૃદયમાં હરિમાળી સ્ત્રી ચવાનું
સરૂ કરી દીધું હતું દાદા એને ખૂબ વકાલા લાગતા
હતા અને એમના હૃદયમાંથી વહેતી ધારા બસ
સાંભળ્યા જ કરવાનું મન થતું હતું.

એક દિવસ દાદાએ અનંતને પૂછ્યું ‘અનંત
બાઈ, તારે ઘેર ભીજ ટાણ કોણ છે ?’

અનંતે કહ્યું ‘કોઈ નહિ દાદા ! એક ભેત્રી
હતી તે પણ વિદ્યાર્થી વર્ષ ગઈ’ અને એણે એક
છિદો નિશ્વાસ નાખ્યો

ધીબર મોન !

—ને અનંતે સોડીવારે એ મોનને ભેત્રી :
‘દાદા, તમે જેથી માગતી વેલની કુંડલને ટેટડ વડાવ
કરો છે ? જાણે તમારી મીઠુ સરૂ ના યોગ !’

‘જોને—’ દાદા બોલતા, ‘કેડું’ કહે છે ? મુ
એ માટે દીકરી નથી ? લગ્નની જેમ એ પણ મને
નાથે છે ને પાથે છે’

અનંત એક બાવળની જેમ બોલ્યો ‘વસુ

એ દેવી રીતે તમને ચાલી શકે દાદા ?

‘કેમ નહિ !’ દાદા હસી પડ્યા ‘એ તને દેવી રીતે સમજવું ? હું એને ચાહુ છું ને એ મને ન ચાહે ? સ્નેહ શું કોઈ એક પક્ષનો ઈશ્વરો ? એક હોડનું પણ વાવને ઊંચેર પછી એ સમજ પડશે’

■ x ■

રાત છે ખાટલા પર અનંત ભરનિદ્રામાં પડ્યો છે એક સ્વપ્ન ભેઈ રહ્યો છે પ્રકાશના કોઈ મહાપુજ્યમાંથી કોઈ કણકણ વેરી રહ્યો છે અને એ પ્રકાશમાં એ જ દાહીવાળા વૃદ્ધ દાદા ઊભા છે ને શોટામાંથી માલતીની વેલને પાણી પાઈ રહ્યા છે, જાણે કહી રહ્યા છે ‘આજ સાત છે, આનું જ નામ ખાર છે’

પછી જાણે કોઈએ પાટો મદલી દીધો શોડા પખીઓ ઝાંટી ઝાંટી પર ભેસીને ચીત ગાઈ રહ્યા છે, એ ચીતનું રહસ્ય છે કે ‘પ્રકાશ તો આંખોમાં છે હયા તો અંતરમાં છે, સત્ય તો મનમાં છે ફક્ત

યોગ્યતાના ઉપયોગ

જો માણસ યોગ્યતાના જીવનનો પૂર્ણ વિકાસ કરવા માગે છે એ કદી પ્રગતિ ક્યાં વિના રહેતા નથી એના ચરણ હમેશાં પ્રગતિ-પથ પર જ રહે છે એનું લક્ષ્ય હમેશાં આજીવ વધવાનું જ રહે છે એ માર્ગ પર એ રોકાય તો શોડા વખત માટે નકામે બોલે ઊતારી નાખવા માટે અને અવરોધોને દૂર કરવા માટે જ એ રોકાય છે પછી પુનઃ એ આજીવ વધવા લાગે છે અને એમ ચાલતા ચાલતા એ જીવનના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી જાય છે

એ તમે પણ તમારી સુતેલી શક્તિઓને જગાડવા ઈચ્છતા હો તો તમારે હમેશા પ્રગતિના માર્ગે આગેરૂથ ચાલુ રાખવી પડશે નવું નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને બુદ્ધિને વિકસાવવી પડશે આત્માની શક્તિ વધાવવી પડશે જીવનમાં નિસ્વાર્થ અને પ્રેમમય જનવાનું રહેશે.

મનુષ્ય જેટલે અધે યોગ્યતાની જાતને લધાર ઓળખે છે એટલે અધે એ યોગ્યતાનો વિશેષ વિકાસ સાધી શકે છે આપણી યોગ્યતાનો આપણે જેટલો વધુ ઉપયોગ કર્યો એટલી આપણી શક્તિ વધશે અને આપણે આપણી જીવનધારાને પ્રગતિ ભણી લઈ જઈ શકીશું

માણસ જન્મથી અવરોધોથી સુસજ્જિત જન્મ્યો એ આપણી નિરંતર ચાલતી પ્રગતિની કથા છે આ પ્રગતિ દરમિયાન આપણે એવી શક્તિઓનો વિકાસ કર્યો જેની આદિવાસી માનવે કદરના પણ નવોત્પત્તિ કરી આમ છતાં પે માનવીની પ્રગતિરૂપ હજી ચાલુ જ છે, કેમ કે એનું લક્ષ્ય મધ્યમ છે

મોડના મધ્યમ ડેક્લીન ઇલેરના દ્વાર પર આ શબ્દો અક્ષિત થયેલાં છે ‘તમારી જાતને ઓળખો’ એ ટેકના સાત બુદ્ધિમાન મહાપુરોષોના જાનનો આ સાર છે

‘તમારી જાતને ઓળખો’—સમગ્ર જીવનનો આ જ સૂત્ર મત્ર છે. યોગ્યતાની જાતને ઓળખવી અને યોગ્યતાના અંતરમાં વસતા ઈશ્વરના રૂપને પિછાનવું એ જ માનવજીવનનું એક માત્ર લક્ષ્ય છે

—સ્પેટ મોડર્ન

યોગ્યતાની જ વાર છે ક્યાં ચોધ છે ? તારી આંખોમાં જ પ્રકાશને બેને ?

સવારે ઊઠીને અનંત સૂરને કણ ‘સૂર, આજ તારી પાંચે એક બીજા માથું છું, પછી હું મારે ઘેર પાછો જઈશ’

‘માની બીજા !’ સૂરએ કહ્યું

‘ચીતની બીજા સૂર ! પેનું ચીત તે દિવસે સધ્યાએ નું માની હતી ને ? આવો જ ચાંદ ને આ જ ધરતી મને મળે, નદીઓનું આ નિરંતર જ્ઞાન હું હમેશાં સાંભળ્યા કરું, મન ને તન બધે જગતે થઈ જાય પણ આ તાન ન નૂટે, ફિરફોરો આ સાથ ન છૂટે.’

—ને અનંતની બીજાની ડોળમાં સૂરએ ચીતનું ઘાન ડાલવ્યું

આજે અનંતની સામે દુનિયા નવે રૂપે વિલસી રહી એને લાગતું હતું કે તે જે યોગ્યતા નીકળે છે તે પ્રદક્ષિણા કર્યો નહિ મળે, એ તો હદયમાંથી જ ઊગી આવે છે

આપણે આપણી બુધ્ધિને એવી સમસ્યાઓમાં રોડી રાખી છે જે સુખની સમસ્યા નથી. સુખનો વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. જેને સામાન્યિક પ્રગતિ કહીએ તે પણ એક અભિચાપ હોઈ શકે છે. આપણી સંસ્કૃતિમાં આજે એ વિચારો વાજ છે કે કામના કલાકો કેમ ઘટાડવા ! ઓછા કલાકનો કામનો કેમ બનાવવો ! આ તો ઘણું ઘાતક પુરવાર થયે. આંતરિક સંપત્તિ જોવી પાસે નહિ હોય તેવા મોટા ભાગના લોકો ઘણા દુઃખી થઈ જાય. કામ જ એક એવી વસ્તુ છે જે તેમને સુખ આપી શકે છે. મારો એવો વિશ્વાસ છે કે આપણે કાર્યરત રહેવા માટે જ જન્મ્યા છીએ. જે કામમાં આપણને રસ હોય તેને આપણે પ્રેમ કરવો જોઈએ અને આનંદનો વાસ્તવિક આધાર પ્રેમ છે.

શ્રુત્ય પણ ઘણી આશાસન આપનારી વસ્તુ છે. આપણે મરીએ નહિ તો ખરે જ પાળવ યઈ જઈએ. શ્રુત્ય નિરાશાજનક નથી. શ્રુત્ય ન હોય તો જીવવાનું મુશ્કેલ બની જાય. જ્યારે જ્યારે મારે ઘેર શ્રુત્ય અભ્યુત્થાન નથી તે પોતાના સાથ સોમ્ય રૂપે આવ્યું છે, બચાવકરૂપે નહિ. મારી માતા મારા જોવામાં જ માથું નાખીને મરી હતી. હું તેની પાસે હતો. મેં કોઈને જોવાવ્યા નહોતા. ઘરનું કામ થઈ-લાંની જેમ જ થાણું રહ્યું હતું. મને થયું આ પણ અદ્ભુત છે. લોકોને જોવાવવાની યુગ જરૂર છે ? મા ૮૭ વર્ષની હતી પણ યુવાન હતી. તમે જોને પ્રેમ કરતાં હો તે કદી વૃદ્ધ થતાં નથી. મા મારા જોવામાં હતી. મારી પત્ની, મારા જાળકો અને મારી સાસુ પાસેના ઝોરકામાં વાત કરી રહ્યાં હતાં. મૃત્યુના આ સોમ્ય દુઃખમાં બાધા ઊભી કરવાની શી જરૂર હતી?

મા આવી જ રીતે યરવા ઈચ્છતી હતી. તે દિવસે સર્વિ અન્વેષિત કિંવા પૂરી થઈ. હું કામ કરતો હતો અને મને લાગ્યું, મા મારી સાથે જ છે.

હું સ્નેહને પ્રેમ કરતાં વધુ યદ્યપ્ત આપું છું. પ્રેમ શબ્દ બહુ સામાન્ય બની ગયો છે. તેમાં સ્વાર્થ અને ક્રૂતા છે; સ્નેહમાં એ વાત નથી... આપણે સ્નેહનો વિશાસ કરવો જોઈએ. 'આપવા'માં આપણને સ્નેહ હોવો જોઈએ. સ્નેહનું એ જ સીન્દર્શ છે કે તે નિઃસ્વાર્થ બેટ આપે છે.

એકલાપણું સ્નેહમાં બાધારૂપ નથી. એ મનુષ્યના ભાગ્યની વાત છે. આપણે એ વાત સમજીને સ્વીકારી લેવી જોઈએ. હજારો લોકોના તમને પ્રેમ મળ્યો હોય, બધા તરફથી તમે સુરક્ષિત હો પછી તમને કેન્સર હોય તો તમારે એકલાએ જ તેનું દુઃખ ઊઠાવવું પડ્યું અને દુઃખ વધતું કર્યા વિના એનો સામનો કરતાં આપણને આવડતું નથી. તમે સાચી રીતે સંતુલિત ન હો અથવા તમારી આંતરિક સંપત્તિનો આનંદ ન ઉઠાવી શકતાં હો તો તમે બીજાની મદદ જોગવા જતો, પણ એ વર્ષ છે. મનુષ્ય પોતે પોતાની જ અંદરથી આનંદનો અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આત્મસ્થ અને આત્મપૂર્ણ બનીને જીવવામાં જ સુંદરતા છે, પરિપૂર્ણતા છે. કોઈ દેવતા કે જીવ આવીને તરુ વરદાન માગવાનું કહે તો હું દ્વિધામાં પડી જઈશ. હું પહેલું વરદાન જ ન માગી શકું. સાથે જ મને કશું જ જોઈતું નથી. મને કોઈ વસ્તુની ઈચ્છા નથી, કોઈ વસ્તુ મેળવવાની યરવા નથી.

માણસનાં કામો દેલે અથે બુદ્ધિપૂર્વકનાં, અઝાદી કરેલા નિયારના પરિપાકરૂપ હોવા જોઈએ ? મારા મનમાં આ વિષે કેટલીક ચોક્કસ મતદાઓ છે અને વિચારપૂર્વકની જણતરી કે તર્કનો ઉપયોગ એ મતદામાં જ પડે જોઈએ જીવનની એવી કેટલીક મહત્વની બાબતો છે કે જેમાં તર્ક કે બુદ્ધિનું આકર્ષણ થાય તો એ નુકસાનકર્તા જ નીવડે. ઘીબનીએ એની જુદાવસ્થામાં એકવાર એના મિત્રને કહેલું કે 'જીવનમાં એક જ વાર મેં એક સ્ત્રી ને મારી સાથે લગન કરવા કહેલું' અને તે પછુ કુ ૫૦ વર્ષની ઉંમરે પશોઝ્યો ત્યારે' એમણે ઉમેર્યું' ઘનુ. 'સારે નસીબે એ સ્ત્રીએ વિચાર કરવા માટે વખત માગ્યો. આથી મને પણ વિચારવાનો સમય મળ્યો અને મેં જ માગું સુલન પાછું' ખેંધી લીધું.' ઘીબનીએની વર્તણૂક ખૂબ જ વિચારણીય અને બુદ્ધિપૂર્વકની હતી એ નિશ્ચય છે, પણ કુ' આ વર્તણૂકની પ્રશંસા કરું' એમ હું કહી શકતો નથી.

શેકસપિયરે 'પાગલ પ્રભુથી અને કવિ'ને એકી સાથે મૂક્યાં છે, પણ પ્રમ તો પાગલને એક બાજુએ મૂકીને પ્રભુથી અને કવિને જ માત્ર સાથે રાખવાનો પાગલને સાથે રાખ્યા વિના પ્રભુથી અને કવિને જ માત્ર જાળવવાનું શક્ય છે ? આપણા બધામાં આ ત્રણે તરફો વધતાએક પ્રમાણમાં હોય જ છે. એ ત્રણે એટલા બધા જોડાલેલાં છે કે જે એકને અંકુશમાં લાવીએ તો બીજાઓનો પણ સાથે નાશ થઈ જાય ? કુ એ માનતો નથી. કુ' માનું છું કે પ્રત્યેક માણસમાં એવી અમુક શક્તિ હોય છે જે બુદ્ધિ કે તર્કની પ્રેરણાથી થયેલાં કામોમાં વ્યક્ત નથી થઈ શકતી, પણ કલા, આવેગશીલ પ્રેમ

કે આવેગમય પિયારમાં જ એ કદાચ વ્યક્ત થાય છે. નિયમિતતા, સમાજમાન્ય વર્તણૂક અને એકપારાપણું - આધુનિક ઔદ્યોગિક સમાજની આ લોખંડી શિસ્તે કલાશક્તિને રૂંધી નાખી છે અને પ્રેમને કેદમાં પૂરેલ છે જે વસ્તુઓ મુક્ત હોવી જોઈએ એના પર જ નિયમનો લાદવામાં આવ્યા છે ત્યારે ઈર્ષા, નિષ્ઠુરતા અને પિયાર મુક્ત રીતે વિચારી શકે છે. આપણી વૃત્તિઓ જે રીતે કામ કરે છે. એક તો આપણા પોતાના અને આપણા પર આધાર રાખનારાઓના જીવનના વિકાસ માટે અને બીજુ આપણા માની લીધેલાં ધરીફોને નિષ્ફળ બનાવવામાં એમ જે રીતે કામ કરે છે પ્રથમમાં જીવનનો આનંદ, પ્રેમ અને પ્રેમના પ્રાદુર્ભાવરૂપ કલાનો સમાવેશ થાય છે બીજામાં રમણી, દેશભક્તિ અને મુદ્દનો સમાવેશ થાય છે, પરધરાગત, રક્તિમસ્ત નૈતિકતા પ્રથમને દબાવીને બીજાને પ્રોત્સાહન આપવાને માટે બધું જ કરે છે સાચી નૈતિકતા આથી સાવ ઉલટું જ કરશે આપણે જેને ચાહીએ છીએ એની સાથેના જીવધારને આપણે આપણી વૃત્તિ પર છોડી દઈ શકીએ તેમ છીએ, પણ આપણે જેને પિયારીએ છીએ એમની પ્રત્યેના જીવધારને આપણે બુદ્ધિ અને વિચારશીલતાના વર્ચસ્વ હેઠળ લાવવો જ જોઈએ.

માત્ર સારા પ્રમાણમાં શંકાદષ્ટિ રાખીને જ આપણે આપણાથી છૂપાઈને રહેલા સત્ય પરનું આવરણ દૂર કરી શકીશું. આટલું સિદ્ધ કર્યા બાદ આપણે ઈર્ષા અને સંકુચિતતા થર મંડાવેલી નહિ, પણ શંકાજી જીવનની ઈચ્છા પર તેમ જ ઈર્ષાના અંત આવ્યા બાદ બીજા માણસો અવરોધક નહિ પણ સહાયક છે, એવી આવેલી સમજણ પર મંડાવેલી નવી નૈતિકતાની રચના કરી શકીશું.

તમારો પ્રતિનિધિ છું

ખવિલ જિજ્ઞાસે એક કથા લખી છે.

એક રાજાની પ્રજાએ એક વખત બળવો કર્યો રાજાના મહેલને પ્રજાઓએ ઘેરી વળ્યા, અને ચારેકેર 'શિંહાસન ખાધી કાઢે, શિંહાસન ખાલી ફેરો' ના શેઠોરો લવા લાગ્યા.

આ સાંભળી રાજા રાજમહેલના ઝડખામાં આવી ઊભો રહ્યો અને પછી ધીમે ધીમે પગથિયાં ઊતરી પ્રજાના વિરાટ સમુદાયની સામે આવી ઊભો. એના એક હાથમાં રાજમુગટ હતો અને બીજા હાથમાં રાજદંડ હતો.

તેને આવી રીતે જાત ઊભેલો જોઈને લોકો અવાજ કરતા બંધ થઈ ગયા પણ હજી વાતાવરણમાં ઉત્કળ હલો હતો. શાંતિ હતી—પણ એ શાંતિ રાજાને તિરસ્કાર કરતી હોય એવી દેખાતી હતી. પછી રાજાએ બોલવા માંડ્યું; 'હવે મારે તમને શું સંબોધન કરવું' એની ધને કોઈ સ્પષ્ટ જવાબી નથી. આજથી તમે મારા પ્રજાઓ નથી ને હું તમારો રાજા નથી હવે આપણે સૌ સમાન દરજ્જાના મિત્રો છીએ. મારો રાજમુગટ અને રાજદંડ આજથી તમને સોંપી દઉં છું. હું રાજ તરીકે નહિ પણ તમારા જ એક નાના ભંપુ તરીકે તમારી સાથે રહીને કામ કરીશ આજથી હું એક સામાન્ય પ્રજાજન છું, એટલે પ્રજાના જ અધિકારો ભોજવીશ, અને તમે સૌ સાથે મળીને જે કામ થી'પડે તે હું કરીશ'

આ સાંભળી લોકો વિચારમાં પડી ગયા જે રાજાને એમણે પોતાના દુઃખ અને અસંતોષનો કર્તા માની લીધો, તે જ રાજા પોતાનો રાજમુગટ અને રાજદંડ બંને તેમને સોંપી દેતો હતો તેમજ આજથી તે પોતાના જોડે એક સાદો પ્રજાજન બની જતો હતો.

તે પછી રાજાએ પ્રજાઓની સાથે રહીને ખેતરમાં તળેટીને કામ કરવા માંડ્યું. પણ પછી એ મદેશનું રાજ્ય રાજા વિભાજન બનતાં કંઈ સુધયું

હોય તેવું થયું નહિ. હજી સુધી અસંતોષની આગ તો દેખાતી હતી.

વળી પાછી લોકોએ બુમાબુમ કરી: 'અમારે રાજા જોઈએ છે, રાજાને કોઈ પોતી લાગે, રાજા વિના રાજ નકામું છે.'

પછી લોકોએ રાજાને શોધી કાઢ્યો. તે એક ખેતરમાં નિરાતે પોતાનું કામ કરી રહ્યો હતો. તેને પાછો શિંહાસન પાસે લાવ્યા રાજદંડ અને રાજમુગટ તેને પાછા સોંપ્યા, અને રાજ તરીકે ફરીવાર તેની 'જગ' લેવાવી.

તેની પાને અનેક ફરિયાદો આવવા લાગી. ગરીબ માણસો ઉપર વધી ગયેલો જમીનદારી ત્રાસ જોઈને એણે જમીનદારોને બોલાવ્યા અને કહ્યું: 'ઈશ્વરના દરબારમાં એક માણસનું જીવન બીજા માણસના જીવન જેટલું જ મૂલ્યવાન છે, એટલે જેટલી જમીન યોગ્ય તેટલી સૌએ સાથે મળીને વહેંચી દેવી અને ખેડવી.'

પછી ન્યાય માટે બીજા માણસો આવ્યા. ધર્મના સંસ્કારો તેમની પાસે વેક કરાવતા હતા અને બારે પથરાં બિપ્રસવતાં હતાં છતાં બદલામાં એમને કંઈ થયું નહોતું. ધનજંગલો ધન અને ધાન્યથી બિભર્ષી બતાં હતાં, છતાં એના મજૂરોને અન્નનો દાણો મળતો નહોતો.

આ ફરિયાદ ઉપરથી રાજાએ ધર્માધિકારીઓને બોલાવ્યા અને કહ્યું. 'તમે ધર્મનો સારો અર્થ સમજ્યા વિના જ ધર્માધિકારી લવા છો. ધર્મમાં તો જીવન આપીને જીવન પામવાની વાત છે, અને તમે તો જીવનમાંથી જીવન પહોંચી લેવો છો, અને કોઈને જીવન આપતા તો નથી. માટે તમારે આ રાજ છોડીને જતાં રહેવું. મંદિરો આજથી બંધ થાય છે.'

કામ કોઈની તરફથી વિનાયો, લાજવજ વિનાયો શુદ્ધ કાંચન જેવો ન્યાય અપરો રાજાએ શરૂ કર્યો.

પ્રજા આ જોઈને હર્ષિલિલી બની ગઈ. આનંદ-
ના પોકારો કરતી કરતી રાજાની જાળ બોલાવતી
બોલાવતી તે ફરી પાછી રાજમહેલ સામે આવીને ઊભી
રહી ગઈ.

પહેલાની જાળ ફરી પાછી રાજા નીચે આનંદ-
રાજા અને મુગ્ધ ફરીવાર પ્રજાના હાથમાં સોંપતાં
તે બોલ્યાં : 'જા તમારું છે, તે તમને પાછું સોંપું'

છું. જ્યારે તમે મને નિર્જળ અને અન્યાયી ગણતા
હતા ત્યારે મરી રીતે એવો હું નહોતો. હું તો
તમારો જ પ્રતિનિધિ હતા. એટલે તે વખતે નિર્જળ
અને અન્યાયી તમે હતા. અને હવે આ ધરતીમાં
યુષ્કાસન ચાલે છે તો એનું કારણ પણ તમારી જ
ઈચ્છામાં રહ્યું છે. હું તો તમારા બધાના મનમાં
મુકુટી રહેલો વિચાર માન છું. મારી હરતી બોલે ક્યાંય
નહિ પણ તમારા જ પુરુષાર્થમાં રહી છે.'

નકટા સાધુઓનો પંથ

કાંઈક અપરાધ કરતાં એક કુખ્ય મનુષ્ય પકડાયો અને તે અપરાધની સિક્કા તરીકે તેનું નાક કાપી લેવામાં
આવ્યું. તેને પોતાનું નાક વગરનું મુખ જાગતને બતાવવાની શરમ લેવા લાગી અને પોતાને માટે જ તિરસ્કાર
લેશે. એટલા માટે તે એક અરણ્યમાં પલાયન કરી ગયો અને ત્યાં પૂરવી પર એક વ્વાઘ્રચર્મ પાવરીને
જ્યાં કોઈના પાસે હોવાનો ભાસ થાય કે તરત જાણે પોતે મહાપ્રાણમાં નિમગ્ન ન હોય એવો કંબ
કરવા લાગ્યો. આ વર્તનથી દૂર રહેવાને બદલે લોકોના સમુદાય સમુદાયના એ ચમત્કારિક સાધુને માન
આપવા માટે તેની પાસે આવવા આકર્ષાયા. અને તેને એમ જાણવામાં આવ્યું કે તેના વનવાસે પુનઃ એકવાર
તેને મુખનું જીવન મેળવી આવ્યું છે. એવી રીતે કેટલાક વર્ષો વીત્યાં. અતે આસપાસના લોકોએ મોન કારણ
કરી મેઠેલા સત્પુરુષના મુખમાંથી કાંઈ પણ ઉપદેશ સાંભળવાને બહુ જ આતુર થઈ ગયા. તેમાંના એક તરુણ
ગૃહસ્થને પોતાનો એ પથમાં પ્રવેશ થાય તો સાચું એવી અતિ ઉલટ ઉલટ થઈ જાતી.

હવે વાત તેવી હદ પર આવી લાગે કે જે એક વજ્ર માત્રનો પણ સાધુ મહારાજ બોલવામાં
વિશ્વં કરે તો તેમની અપકીર્તિનો સમય પાસે જ આવતો હોયો રહે એ નિશ્ચિત હતું. એથી એક દિવસે
તેણે પોતાના મોતનો ભંજ કર્યો અને તે ઉત્સાહી તરુણને પોતા સાથે બીજવાર એક અસ્તરી લાવવાની
આજ્ઞા આપી દીધી તે તરુણ ગૃહસ્થ પોતાના જીવનમાંની તે સર્વથી યોગ્ય ઈચ્છા આટલી શીઘ્રતાથી નૂન
થવાની છે, એવી ભાવિ આશાથી આનંદિત થઈને બીજો દિવસે સર્વોદ્દેશ લેવા પહેલાં જ અસ્તરી લઈને
સાધુ મહારાજ પાસે આવી લાગ્યો.

તે નકટા સાધુએ તેને હાથમાં લીધો, ઊઘાડ્યો અને બહુ જ ગંભીર સ્વરથી કહ્યું : 'હે તરુણ
ગૃહસ્થ આ પંથમાં મારો જેવો રીતે પ્રવેશ લેજો છે. તેથી જ રીતે હું તારો પ્રવેશ કરાવું છું. જ્યારે
તારા પર આવે પ્રત્યેક આવે, ત્યારે જુ પણ આ પ્રમાણે જ મહાપરિશ્રમથી બીજાઓને આ પંથની દીક્ષા
આપજો.' આમ કહીને એક જટકા સાથે તેના નાકને ઉડાડી નાખ્યું. લગજના થોડે તે તરુણ ગૃહસ્થ એ
ચમત્કારિક દીક્ષાના રહસ્યને વ્યક્ત કરી છડતો નહોતો. એટલે પછી તે પણ પોતાની શક્તિ અનુસાર પોતાના
શુરુના ઉપદેશને વ્યવહારમાં લાવવા મંડી ગયો. એથી ધીમે ધીમે આખા દેશમાં નકટા સાધુઓનો એક
પંથ પ્રસરી ગયો.

—વિવેકાનંદ

ઈસ્પતાલોની બહાર સામાન્યતઃ એવી તકનીકો વજાવી હોય છે: 'શાંતિ રાખો.' આ શા માટે અવશ્યક છે એ તો બધા જાણે છે. પણ માંદા સિવાય પણ બીજાઓ એવા હોય છે, જેમને માટે આ શાંતિ ખાસ આવશ્યક છે. હકીકતમાં આપણને બધાને શાંતિની જરૂર છે.

જે ભય સાથે આપણે જન્મીએ છીએ : એક તો ક્યાંકથી પછી જવાનો ભય અને બીજો મોટો અવાજોનો ભય. ક્રમસીધે આપણી સંસ્કૃતિ એની વધતી બંતિને પહોંચી વળવા માટે વધુ ઝડપ ચેલવવા પ્રયત્ન કરે છે અને પરિણામે ઘોંઘાટ-અવાજ પણ વધી રહી છે.

પેરિસ સંયોધન સંસ્થાના માનસચિકિત્સા વિભાગના નિષ્ણાતાએ આપણા ચાંતનું બોલ પર અસર કરતાં અવાજનું વર્ણન કર્યું છે. માર્ગ પર ઝોહકામ માટે વપરાતી ફ્રીક વાર મિનિટ બાદ જસર કરે છે, વાયોલીનના તારનો અવાજ પોણા પાંચ મિનિટે તેમજ મોટર સાર્કીલનો અવાજ સાડા પાંચ મિનિટે આપણા ચાંતનું પર અસર કરવા લાગે છે.

આપણા પોતાના ઘરમાં જ રેફ્રિજેટરના ચાલવાનો એકધારો અવાજ, આખો દિવસ ચાલતાં રેડિયોનો અને વખતો વખત ભરખાં કરતાં કૂતરાનો અવાજ સાંભળીએ છીએ, એ પણ આપણા પર અસર કરે છે.

* અવાજ-ઘોંઘાટ હાનિકર્તા છે. એવી આશોએ અસર લાગે છે, ઉત્પાદનમાં ઘટાડો લાગે છે અને કાર્યક્ષમતા ઘટે છે. આપણે ધારીએ છીએ કે આ બધાને આપણે અનુકૂળ બની જઈશું અને કેટલેક અંશે એમ લાગે છે પણ ખરું, પણ આ ઘોંઘાટની ઉપેક્ષા કરવાથી પણ આપણા પર એવી જો હાનિકારક અસર લાગે છે એનું નિવારણ થતું નથી.

સંબંધતઃ અમુક સમય પછી આપણે આપણી

આસપાસ થતાં એકધારા અવાજ સાથે એકરૂપ થઈ જઈએ, પણ શરીરને એવું થતું નથી. અવાજનો સામનો કરવાના જે તંત્ર પ્રસારો થીને કરવા પડે છે એમાં ચાંતનું વધુ શક્તિ ઉપયોગમાં લેવી પડે છે. આ શક્તિનો આ રીતે દુરુપયોગ ન લાગે તો આપણે એનો વધુ સારો ઉપયોગ કરી શકીએ.

વસંતિના બધાં વિભાગોમાં એક પ્રકારનો માનસિક સંઘર્ષ વધી રહ્યો છે, જે પ્રત્યે આપણે સવિશેષ જાગૃત બની રહ્યાં છીએ. કેટલાક તો કદી સ્વસ્થ જ રહી શકતા નથી. કબાકો, સુષી જીંઘ એમનાથી નાસતી ફરે છે અને એમને પથારીમાં પડ્યા ફેરવાં કરવા પડે છે.

જૂના ધર્મપરસ્ત માનવીઓ એમના જમાનામાં કાલા માણસો હતા. તેઓ મોન પાળવાનું, શાંત રહેવાનું મહત્વ હંમેશાં સમજતા હતાં અને કહેતા કે શાંત થવાથી, મોન પાળવાથી માણસને મનમાં એક પછી એક નવા વિચારો ચાલે છે, નવી નવી ઊર્મિઓ આકાર લે છે.

જલન શાંતિમાં રહેતાં આવા કેટલાકની વિધિ-ત્રતાઓ અને અતિથયતાઓ પ્રતિ કદાચ આપણને ખેદ લાગે, પણ ઘણીવાર તેઓ બ્યવહારુ આદર્શવાદી હતા. તેઓ દુષ્કાળ કે રોગચાળા જેવા વખતે સહાય કરવા ખડે ધણે તૈયાર રહેતા. બીજાઓ નાસી જતાં ત્યારે તેઓ માંદાની માવજત કરતાં, તેઓ રાહતની આશોજના કરતા અને અનાજ વહેંચતા.

આ માનવીઓએ એકાંતના સારા ફળ પ્રાપ્ત કરીને વિંધને સમૃદ્ધ કર્યું છે અને પોતાના તેમ જ બીજાઓને લાભકર્તા થયાં છે. મોનના મહાન ઉપાસકો દુનિયામાં થયેલા ઘણા લાભકારી સુધારાઓના પુરસ્કર્તા હતા.

વિચારણીય માણસોને મોનનું-શાંતિનું જ તાજગીબળ મુલ્ય છે એ સમજઈ રહ્યું છે. કોઈક

એમ પણ કહે છે કે આત્માની શાંતિ માણસને ઘણું આપી શકે છે. મૌનની કેળવણી એ શિક્ષણનો આવશ્યક ભાગ હોવો જોઈએ.

આપણે મોટા ભાગે શાંતિ-મૌનને આવકાર-પાત્ર ગણતા નથી. અવાજ બંધ થઈ જાય તો આપણે અસ્વસ્થ થઈ જઈએ છીએ અને એ અસાધારણ પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થતા આપણને તકલીફ થાય છે.

કેટલીકવાર આપણને થાય છે કે આપણું જીવન વધુ સમૃદ્ધ અને વિશેષ શિષ્ટું હોય જોઈએ. આપણે વેળેલા જીવનશૈલી શાંત અને શક્તિ સંપન્ન જીવનની પ્રતિષ્ઠા કરીએ છીએ. શોષાકને જીવનનું આ કેન્દ્રબિંદુ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેઓ સંવાદી, નિશ્ચિત અને શાંત હતા તે કમંચીલ સ્થિતિએ પહોંચે છે. તેઓ આજસુ કે કેવળ સ્વપ્નશિલ્પી નથી હોતા. તેઓ આપણા જેટલો જ મોજાં લઈને જીવતા હોય છે અને એનાથી તેઓ ક્યારેય જતા નથી.

બાહ્યનિક જીવનને જે એક શાષ મળ્યો છે તે વૈજ-ગતિશીલતાનો છે. શાંત સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા

માટે કોઈ ટૂંકો માર્ગ નથી. એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરીને-કરવાના આપણા પ્રથમ પ્રયાસમાં આપણે કદાચ નિરાશ થઈએ. અનેક વિચારો આપણી સમક્ષ પૂરતી માફક પસી આવે. આપણે હતાશ થઈને એવો સાર કાઢીએ કે સમય જલદાર ગયો છે. આધુનિક સ્થિતિ સાથે મૌન-શાંતિ કે એકાંતનો મેલ થઈ શકે તેમ નથી.

કાર્ણાવે લખ્યું છે: મૌન એ એક એવું તત્ત્વ છે કે જેમાં મહાન વસ્તુઓ એક સાથે સમર્પક છે અને એવડે જીવનના પ્રકાશમાં સંપૂર્ણ અને ભલ્લ જુનીને એ આકાર લે છે. ત્યાર પછી જગત પર એનો ડંકો વાગે છે. જે કરવું હોય તે કાર્ય તમે કરો-પણ એક દિવસ માટે મૌન પાળો અને બીજા દિવસે તમારા હૈયોમાં અને ફરજે કેટલે અચે સ્પષ્ટ નિર્મલ વચ્ચે છે અને તમારા પર પ્રમંથાત કરતાં અવાજો બંધ થતાં એ શાંત ક્ષમિકે કેટલો કચરો અને બંધાર સાફ કરી નાખો. એ તમે જોશો.

જીવનના ઘોંઘાટને શાંત કરીને અને મનના કચરાને સાફ કરીને આપણે જીવનની સમૃદ્ધિને મોનની પલેશાં સિદ્ધ કરી શકીશું.

ગાંધીજીની ઠહેલ

કરાચીમાં ગાંધીજી હરિજન ફાળા માટે આજ્ઞા ત્યારે ત્યાંની ડી. જે. સિંઘ કૉલેજમાં કૉલેજિયન, બાર્ડ-બહેનો સમક્ષ ગાંધીજીનું પ્રવચન રાખવામાં આવ્યું હતું. ખૂબ જ મેદની જગ્યા થઈ હતી. પ્રવચનની શરૂઆતમાં ગાંધીજીએ વિનોબી વાતોથી વાતાવરણને હલવું જવાની દીધું અને પછી કહ્યું કે 'અહીં એકઠાં થયેલાં મુવકો અને મુવતીઓએ અત્યારે ચેતાશી પાસે જે કાંઈ હોય તે આ ફરમાં આપી દેવાનું છે.'

ગાંધીજીના શબ્દો પૂરા થવા કે કોતાઓમાંથી ગાંધીજી જ્યાં બેઠાં હતાં તે વાસપીઠ ઉપર આવે નથી ચીંજેનો વરસાદ શરૂ થયો તે ઘોંઘાટ પણ ખૂબ જ વધી પડ્યો. આ ચીંજેના બંજડીઓ, ફૂકિન્ટન પેનો, ઘડિયાળો, વીંટીઓ વગેરે હતાં. પણ આ બધી ચીજો જે રીતે ચેતાશી પાસે આવતી હતી તેનાથી બાપુજીનું મન દુભયું તેમણે જાને હાથ જિંજા કરી ચીંજે ફેંકનારાઓની સામે જોઈ કહ્યું કે 'દાન આપવાનો તમારા સૌનો ઉદ્દેશ્ય મને જાણે છે, પણ દાન આપવાની તમારી આ રીત મને ગમતી નથી. તમારે જે કાંઈ આપવું હોય તે અત્યંત નમ્રતાથી અને નજીક આવીને હાથેહાથ આપી જવું જોઈએ.'

ઘોંઘાટ બંધ પડ્યો તે ચીંજેનો વરસાદ પણ જાંબ પડ્યો તે મુવાનો અને મુવતીઓ ધીમે ધીમે નજીક આવીને ચેતાપેતાની વસ્તુઓ ગાંધીજીની બાજુમાં પડેલી ગાદી પર ચૂકના લાગ્યા. બાવીસેક વર્ષની એક સિંધી વિદ્યાર્થીનીએ ચેતાના બન્ને હાથની બારેક સેનામાંની જ ચીજો એક પછી એક ઉતારીને બાપુજીને આપવા માંડી, બાપુજી આ બહેનને પ્રસન્નતાથી જોઈ રહ્યા અને પછી એના માથા પર હાથ ચૂકીને કહ્યું:

'એન, તે તારી તમામ જાંબડીઓ મને આપી દીધી છે એ જાણીને તારા બાપુજી તારા ઉપર નારાજ નહિ થાય?'

'ના નહિ થાય.' કહીને પેલી સિંધી મુવતી થસી થઈ.

-ઈન્દુભાઈ ગાંધી

હનિયાની પ્રતિએ

છગનલાલ પરમાર

મધુરનો ચિહ્ન
મધુસૂદન, પોતાની કૃતિ,
કવિતાના કલાપ્રદર્શનમાં
મૂકતા આ યો, ત્યારે
તો તેને સ્વપ્નેષ જ્વાલ
ન હતો, કે એ આટલી
બધી કીર્તિદા નીવડે.
હા, એની પાછળ તેણે
પુષ્કળ પરિશ્રમ લીધો
હતો, પોતાનો સમગ્ર
પ્રાણ ફાવવો હતો,
પરંતુ તેથી થું ? તેના જીવે તડુણ, નવોદિત કલાકાર, એવડી થોટી આજ્ઞા સેવી શકે ખરો કે તે સારારે

દેશના સમર્થ, ને સુવિખ્યાત કલાકારોને વેટકર મારી દેશે ? તેની કૃતિ, કલા પ્રદર્શનની, સર્વોત્તમ કૃતિ તરીકે જ્યારે જ્યારે થઈ, ત્યારે તેના આશ્ચર્યને આનંદ ની અવધિ આવી બઈ તેનું હૈયું, છલકાઈને આંખો વાટે વહેવા લાગ્યું. ત્યારે પ્રેક્ષકોને જ નહિ તેને પોતાનેય અતિ કૃતુષ્લ થયું એ કૃતિની પ્રેરણાભૂતિ બનેલી, તેની પ્રિયતા તેના હૃદયનો ખૂણખૂણો કેવો સર કરીને બેઠી છે, એ ખૂણને તેણે કેવા પ્રખળ પ્રેમથી ભરી દીધો છે, એનું પૂરું બાન તેને ત્યારે જ થયું.

સમારોહ પૂરો થયો, કે બીજ દિવસે એ કૃતિ મુદ્દ સંગ્રહરમમાં કાઢાઈ, રાધાકૃષ્ણની પાંચેક ફૂટ ઊંચી એ મૂર્તિ લઈને, તે મથુરા ઊપડવાની તૈયારી કરતા હતા, ખેતવામાં એક પદ્મ ચેત, આવી ચડયા, તે મૂર્તિ ખરીદવાની માગણી મૂકી શિલ્પીએ નમ્ર, પણ દૃઢ અવાજે ઉત્તર આપ્યો.

“એ મારી અજત ચીજ છે વેચવા માટે એ નથી કરી.”

હાલે એ ધડી, શિલ્પી સામે, આશ્ચર્યની તારી રહીને, થોડું પણ એટલા જ નમ્ર ને દૃઢ અવાજે બોલ્યા.

“વેચવા માટે ભલે ન કરી દોષ, છતાં તમને એ વેચવી જ પડશે મર્મનું કામ છે.”

“પણ ..”

“પણ બધું કઈ નહિ થાયે” થોડું ઓછું બાવ બન્યું હરખા ને કલાકારને કલાકારની રીતે સમજવવા લાગ્યા.

“કલાકારોની ધૂન હું સમજું છું. આવી અદ્ભુત કૃતિ, કલાકારને જાણે, ગમે ત્યાર સર્જી નથી થતી કોઈ બન્ધ પળોએ જ, એ સર્જઈ જાય જ એના સર્જકનો સમગ્ર આત્મા એ સમગ્ર જગત ઊઠે એથી જ તે એ કૃતિ, તેને પ્રાણથીએ વધુ પ્રિય થઈ પડે તેનાથી અજગા થયો, તેનું મન ન માને પણ બાઈ,” શિલ્પીને બહે ઘણ મુશ્કેલી. તેની આંખમાં આંખ પરાયી, પ્રેમનો પ્રવાહ વહાવી, થયે એ પણ મોન રહી થોડું ફરી બોલ્યા.

“કોઈ કોઈ વાર પ્રસંગ જ એવા ઊભા થાય છે, કે માણસે પોતાનું અજત મમત જનું કરી, સાર્વજનિક કલાકારની માગણીને નમન આપવું પડે છે તમારી આ મૂર્તિને, મ દિરમાં પધરાવવામાં આવે, તો વિશાળ જનનાને, તેના દર્શનનો લાભ મળે લાખોના ખર્ચે મે અહીં, કચકતામાં, રાધાકૃષ્ણનું એક આવી શાન મદિર બધાવ્યું છે એમાં પધરાવવાની મૂર્તિ પણ, ઘજારોના ખર્ચે તૈયાર કરાવી છે થોડા જ દિવસોમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની છે, પણ આ પ્રતિમા જોઈ, હું મુગ્ધ થઈ ગયો અતરંગી તારેતાર, અપૂર્વ આનંદથી રચાઈ જીતો મને થયું, બસ, આ જ પ્રતિમા મદિરમાં પધરાવીએ, તો જ, મ દિર સંગી પાંચ શોભી ઊઠે, અઠલક ખર્ચે હવું લેણે લાગે.”

શિલ્પી, થોડી વાણી સાંભળી રહ્યો હતો, આ પોતાના બાળક વિશેની વાત સાંભળે તેમ સતોષથી, સતાપથી સતોષ પોતાની પ્રાણપ્રિય કૃતિને મળનારી પ્રતિભાની વાતે, સતાપ, તેનાથી વિખૂટા થવાની વાતે શિલ્પીનું મન કંપનાની પાંખે ધડી, કોણ જાણે કયાં ઉડેવન કરી આવ્યું. પ્રકૃતિ પ્રસન્નતાથી, તેનું મરોરમ મુખ વધુ મનોરમ બની રહ્યું.

શિલ્પીને પીગળતા જોઈ, થોડું ઉત્સાહમાં આવી ગયા તેને પૂરેપૂરો પિગળાવી દેવા તેમણે વાણીને જરા મલાવી, સહાવી.

“બાળ મધુસૂદન, મૂર્તિ ખરેખર અદ્ભુત બની છે. કૃષ્ણની મુખમુદા કેવી નમણીને નિમ્ન જરવીને ઘાટીથી છે. અને આ મોરમુગડ, વૈજયંતી થાલા ને પીતાંબર, આ કુહલ વલય ને ઘૂંપરમાળ, આ મુખમરોડ, અસોધાણ ને પદવિન્નાશની બહિમ છટા-અંધ કેવું સરસ ને સુરેખ છે !”

થોડું કવિ લાગ્યા. તેમનું ગોરું, બેઠી દડીનું સરીર, વેણુથી બઝી, ફટા ને પર્ણત્રય, વિશાળ લલાટ પર સોલી રહેલું, લાલ સુરેખ નિલક, મૂર્તિને નીરખતાં નીરખતા, તેમનાં નેત્રોમાં રેવાઈ રહેલા અવનરા ભાવો, બોલતાં બોલતાં રચાયે જતી, વિધિવિધ હરતમુદ્રાઓ, સુલભ શાનવતાનો અનોખો ‘પોઝ’ શિલ્પી સમક્ષ ધડી રહ્યા હતાં જરૂર શિલ્પીની આંખ, થોડું પા ફરતી

ગાનારીની છોકરીની મૂર્તિ કુ મ દિરમાં રાખી મુક, એમ ?

“એમ બધા વૈષ્ણવો, એને નમતા રહીએ। સુ દર, ભાવવારી મૂર્તિ મુકવા માટે, પ્રથમ તો મારા પર અભિન દનનો વરસાદ વરસેલો, પણ જેવી આ વાત બહાર આવી કે ભારે હિંસાપોષ થયો વૈષ્ણવોનું એક પ્રતિનિધિ મહાન મને મળવા આવ્યું મને એમની માગણી વાળી લાગી એટલે આ મૂર્તિ કાઢી નાખી અગાઉ નૈશ્વર કરાવેલી મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવાનો નિર્ણય લીધો છે.”

‘ત્યાર તો શેઠ તમે પણ માણસની નાતજાત ને જ જુઓ છો, તેના ગુણને નહિ’ શિશ્વી પણ સામે જરા તપી બેઠો

“તમને તો એમ જ લાગે ને । મોહાધ માણસને, ગાનારી ને ગાનારીની છોકરીએ ગુણવાન જ લાગે પરણા પછી, વળી સર્વગુણસ પળ ને સર્વશુભાપમાણાયક લાગીને કહે ” રાધ ભરાયલા શેઠ, શિશ્વીએ જણાવ્યુંને તેને અધારમાં રાખ્યા, ને આવી ઉપાધિમાં ઉતાર્યા એમ જાની લઈ, વકેાકિતનાં નીર છોડ્યાં.

શિશ્વીએ, ધા સહી લેવા નેટડું, મન મુજબૂત બનાવ્યું. આજનો સામે આજ સળગ્યા પે મુ વળે ? તેણે મૂળ વાત જ માંડી

‘શેઠ, એ કોઈ સામાન્ય બજારુ ગાનારી નથી, ગુણની સાક્ષાત્ દેવી છે । વખાની મારી આ ધધે બેસાઈ આવી છે, છતાં, આ અપ્રતિષ્ઠિત લેખાતા ધધામાયે, ચારિત્ર્યે, ને ઔરવે, અભિયુક્ત રહી છે એથી જ તો સી તેને મીરાંબહેન કહે છે ને ।’

શેઠ કુતૂહલથી સાંભળી રહ્યા આવી વિજયો તેમના કાને કોઈએ મૂકી નહોતી

“મીરાંબહેનનું મૂળ નામ તો જે હોય ને, પણ મૂળ જે મહારાષ્ટ્રના એમનું વેવિશાળ, જે જુવાન વેરે થયે, ને હશે, સગીતનો પરમ જીવ મીરાંબહેનના કઠમચે કોનિલા દહકની સગીતનું શિક્ષણ લેવા, મીરાંબહેનને, પેલો જુવાન, પેલની સગાથે

જેથી જતાં જેઉ માણસ, લગન થયાં પહેલાં, બહાર હરતા ફરતા થયાં. જુવાનીનું વહનું લોલી, તે જરા આજળ વધી ગયાં મીરાંબહેનને મહિના રહ્યા શરમાવા જેવું તો થયું, પથ્થુ ગળસવાનું તો હતું જ નહિ બન્નેને પરસ્પર અર્પણ ક્ષેત્ર, ને કાફા હતી, તરત જ લગ્ન લેવામાં ત્યાં પ્રવુને કરવું, તે, એ જુવાનને કોઈ જેથી તાવ એકાએક લાગુ પડ્યો, ને ફેલિયુ મોતી કૂટે, એમ, એ કૂટી ગયો । દોવની ગતિ મનુબની ગતિને કેવી ઉલ્લાસી દે છે ?”

વાત કરતાં કરતાં, શિશ્વીનો સ્વર ગદ્ગદ થઈ ગયો પછી શુ થયું, એવી પ્રશ્નચક્ર મુખમુદ્રા, શેઠની થઈ રહી હતી ખખારીને શિશ્વીએ વાતનો પ્રવાહ આજળ વણાવ્યો

“હવે સ્થિતિ વિષય થઈ પડી માથાપે, મીરાંબહેનને કણ્ઠ, કે ગળાં પાછી નાખ પણ મીરાંબહેનનું મન ન થાન્યુ પોતાના પ્રવતમનું એકનું એક સભારણું, ને પોતાનું પેટ, કઈ રીતે પ્યારુ ન લાગે ? ભાવિ બાળકને ઉછેરવા, યોગ્ય શિક્ષણ આપવા, તેનું જીવન સુખમય બનાવવા, તેમણે આજ્ઞાન અપરણિત રહેવાનો સંકલ્પ કર્યો, પણ આ સંકલ્પને, માથાપની સમિત ન મળી મીરાંબહેને, એટલે ઘર છોડ્યું. પર પ્રાંતમાં આવી સડ્યાં, કોઈ પ્રમુતિગૃહમાં બાળકને જન્મ આપ્યો, ને તેની પાછળ ભેખ લીધો,

‘ભેખ’ શબ્દ શેઠ જરા સમજ્યા થકાની રેખા, તેમના મુખ પર ફરી વળી શિશ્વી સમજ્યો, તેમણે સ્પષ્ટતા કરી

‘એ ખરખર ભેખ જ છે, શેઠ ! વાત પૂરી સાંભળ્યા પછી, તમે પણ સહમત થયો ” અને પછે રહીને ભાલ્યો ‘મીરાંબહેને, પતિ સગાથે સગીતનું જે શાસ્ત્રી શિક્ષણ લીધેલું, એ શિક્ષણને, તેમણે આજ વિકાન સાધન બનાવ્યું ગાંધિકાનો વ્યવસાય સ્વીકાર્યો કુવારી માતાને આપણા સમાજમાં પ્રતિષ્ઠિત વ્યવસાય ચેલવેલો મુશ્કેલ થઈ પડે । ...પણ તે કોઈ સામાન્ય બજારુ ગાનારી નથી બન્યાં, નુવસ્તી, મીરાં, સર, કમી, વગેરે ભક્તકવિઓના જ પદ તે ગાય છે ગાવાનું શરૂ કરતાં પહેલાં, પોતાના સદ્ગુણ, અભિવ્યક્ત પતિના

તેવચિત્રને ધૂપદીપનો અર્ધ પડે છે, ફૂલહાર પહેરાવે છે, ભાવભર્યું વદન કરે છે પછી જ ગાવાનું શરૂ કરે છે જાણે પોતાના પતિને જ પ્રેમભક્તિનાં પદો સંભળાવતા હોય એ રીતે. જે તે માણસને, એમને ત્યાં રવાન નથી મળતું, આવનાર સૌ, શિષ્ટ ને સરકારી સંસ્થાના જ હોય છે, તેમને વ કકઠ મર્ધાદા પાળવી પડે છે પૂષ્પપાન નાં થઈ શકતું નથી. પાનખીડાં પણ અપાતાં નથી શુદ્ધ ભક્તિનું જ વાતાવરણ જામે છે, મીઠાંબહેનના મીઠો, કેળવણિવા કઠ, સૌને મંત્રમુગ્ધ ને ભક્તિમીનાં કરી મૂકે છે ગાતી વખતે, એ એવાં ભક્તિમંત્ર બની જાય છે કે પદરમી સદીની સાક્ષાત્ મીઠાં જ જઈ શકે જાણે !”

થેમ્સ કુનુકલ વધતું જતું હતું. ત્રાંધે સાથે તેમનો પૂર્વપ્રથ ઘટતો જતો હતો.

“અને એમણે પુત્રીનું નામ પણ કેવું પ્રેરણાદાયી રાખ્યું ! સુચીલા ! જાનારીની દીકરી, ને નામ જુઓ તો સુચીલા ! સાંભળતાં જ અચરજ થાય, પણ જેનું નામ રાખ્યું, તેનું જ શિવસુ મી બિહેને તેને આપ્યું .”

“આ બધાં પાછાં એમની જોડ જ અવિવાધા દીકરીને શાસ્ત્રીય વિધિથી, કોઈ લાયક મુરતિના વેરે વરાવવી સુચીલાએ પણ, એ શિવસુને શોભાવ્યું” એ નામને સાર્થક કયું”.

“પ્રેમભક્તિના અવતાર સમી રાધાની મૂર્તિ ધરવા, કોઈ જીવતા જગતા પ્રતીકની ખેાળમાં, વર્ષોથી હું બમનો હતો સુચીલા એકાએક મારા દ હાથે પડી ને મારી કંદપનાનું આગેદૂલ પ્રતીક, અને મળી ગયું અને મારા જીવનમાં જડાઈ જઈને એણે .”

અપૂર્ણ રહેતું વાક્ય પૂર્ણ કરી રહી હતી શિશ્વીની આંખો, જેમાં કોઈ અપૂર્વ અનદનો ઉદ્ધિ ઊછળી રહ્યો હતો શેઠ તેને પ્રથમ સાળીની તંજરે નિવાળી રેલા એ મા-દીકરી માટે, જે પ્રેમ, ને પૂજ્યભાવથી, શિશ્વી બેનતી રહ્યો હતો, તેનો રંગ, શેઠને પણ લાગી ગયો શિશ્વીએ વાતની પૂર્ણાવૃત્તિ કરતાં કહ્યું

‘આવી સુચીલાને, પ્રતીક બનાવી, રાધાની મૂર્તિ

માં થયી, એમાં કયો દોષ થયો ? કયો અનર્થ થયો ? પ્રદર્શનનાં ધરીશુકોએ, એ મૂર્તિને સર્વ શોધ મણી છે. તમે પણ ભારોભાર પ્રથ સા કરી હતી. જેનાં દર્શને વિકાર માત્ર થયો જાય, ને મૂલેલા સુસંસ્કાર જાગી ઊઠે, એવી સોમ્ય, ને પ્રેરક મૂર્તિ, એ બની છે, બની ગઈ છે ..ખરેખર, બની જ ગઈ છે, આંખો આપ બનાવે એવી ન બને આવી જીવંત ભાવમૂર્તિ મદિરમાં ન રહે તો ક્યાં રહે !”

શિશ્વીએ જોયું, કે શેઠ પણ લાગણીના મુરમાં તણાઈ રહ્યા હતા તેમના પ્રત્યુત્તરની, વ્યાકુળ હૈયે તે પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો શોશિવાર રહીને, ભાવભીના સ્વરે શેઠ બોલે શા

“ભાઈ મધુસૂન, મા-દીકરીની કથની, ખરેખર સીની સંધાનુભૂતિ ને સંભાનને પાત્ર છે એ બેઉ તથ પૂત આત્માઓને હું વંદન કરું છું તમને જે, ખરા અતરથી અભિનદન આપુ છું-આવી સરસ, સુપાત્ર પત્ની મેળવવા માટે, અને કુવારી ગાવિકાની પુત્રીને, પરણવા નેટવી, જાહેર હિ મત બતાવવા બદલ”

શેઠમાં જાણેલા સમભાવથી, શિશ્વીને કલ્કરતા આવવાનો આશય સફળ થતો લાગ્યો તેના હૈયામાં હર્ષનું પૂર આપ્યું .

“મધુસૂદન, તમને લાદ છે, મૂર્તિ આપવાનો આગ્રહ કરતી વખતે મે તમને કહ્યું હતું તે ? કોઈ કોઈ વાર, પ્રયત્ન જ એવા ઊભા થાય છે, કે માણસે પોતાનું અંગત મમત્વ જતું કરી, સાર્વજનિક કલ્યાણની માગણીને નમતું આપવું પડે છે આજ જુઓ, સામાજિક જવાબદારીના એ નિયમને, અમલમાં મૂકવાનો મારો વારો આવી ગયો !” આદર્શના આકાશમાંથી વ્યવહારુતાની જામિ પર શેઠ ઊતરી આવ્યા.

છેલ્લા વર્ષોથી સાંભળીને શિશ્વીનો શ્વાસ અલ્લર વડી ગયો તેને ખબર હાથ મૂકી, અત્યંત રોગથી સમજતી રહ્યા હોના, તેવા સ્વરે શેઠ બોલ્યા “મ દિરમાં દર્શને આવતા ભકતો, તમે પણ જણતા હશે, કેવા રૂઝિચુસ્ત હોય છે ! ક્રાંતિ તો મણતર વ્યક્તિઓ જ કરી શકે સમસ્ત સમાજ ક્રાંતિ થોડો અપનાવી શકે ? સમાજને હાલથીએ આવતો ચાલુ

રાખતો હોય, તો તેના મનનું સમાધાન, તેની જ રીતે કરવું પડે. દુનિયાની દૃષ્ટિએ જ દુનિયાને રાજ રાખી શકાય. રાધાનો મૂર્તિ જમે તેવી સ્પર્શી, કલાત્મક ને કાવવાલી બની હોય, તો જે તે, એક ગાનગીરી થીકગીરી પ્રતિકૃતિ છે. એ જ્યાં ઘણાખરા વૈષ્ણવોના મનમાં ખટક્યા જ કરે. તેમના ભક્તિભાવને નડ્યા જ કરે. એટલે ભાઈ, મનમાં ઓછું ન આવતા, દુનિયાને રાજ રાખવા, મારે મૂર્તિ તો બદલવી જ પડશે. જન્મ-મન-રંજનને મારો જ, ઘણે ભાવે જનકલાસ સાધી શકાય.

એટલે જ તો સજ રામે, પ્રાણપ્રિય, ને પરમ પવિત્ર સતી સીતાને, સગળાવરવામાં જે વનવાસ આપ્યો હતો ને?" શેઠનો નિર્ભય, ઓ, ને ઓ, રહો. માત્ર કારણ જરા બદલાયું". દુનિયા ખાતર, શેઠ દુનિયાની દૃષ્ટિએ નિર્ભય લીધા.

શેઠના સ્વરમાં સ્નેહ, સમજવટ, ને સંતોષના, સબર ભાષી હોવા છતાં, શિલ્પીની આંખે ઘણીકાર અપારાં આવી ગયાં. બાઈડ કેને જોળજોળ ફરતું દેખાયું. દુનિયા આખી તેને અસુસમણ ને અનુદાર લાગી!

કુંડી પાર્તી જેવો એક પત્ર

કવિતાની જેમ ચિત્રોનું બારીક અધ્યયન પણ જીવનમાં કેવું અદ્ભુત પરિવર્તન લાવે છે તેનો એક તાજે બનાવ એક મિત્રના ખાનગી પત્રમાંથી તેની અનુમતિસહ અહીં ઉતારું છું.

ગઈ રાતે વિચારોના કુખલાએ જિંદગને નસાડી મૂકી હતી એટલે આજે ચિત્ર સ્વસ્થ નહોતું. કંઈક વાંધી થો ત્રણજા શાંત પડી જયે એવી પારણાવી લાખણેથી ખોલી અંદર જઈને બેઠો. કંડીને લઈને ખારી ખારણા અંધ રાખ્યાં હતાં. સગડીમાં પાકા ટપેટાં જેવા લાલ અંગૂઠા જીવનના ઉલ્લાસ તારે ભગતાં હતાં.

લાંચવામાં મન થોડે ઓમ લાગ્યું નહિ. એટલામાં ખારણામાં ટોકારો પડ્યો: મારા સ્તોત્રમાંએ કોઈ વરનું લિલામયથી ખરીદી હતી તે મને બતાવવા આવ્યો હતો અને ગયો જય તો ભેટ કરવા પડ્યું.

વરનું ઉપરથી કાગળ ખસેડી નાખ્યો. તે એક ચિત્ર હતું. ચીતરનાર કોઈ બંગાળી લાગ્યો. ચિત્ર ઓઈલ-પેઇન્ટ હતું. લિલામયી પારતો તો એના સો રૂપિયા ઉપજવી શકત, પણ તેને તેની થું કિંમત હોય? સ્તોત્રમાંએ પાંચ રૂપિયામાં એ ખરીદ્યું હતું. તે પણ શોખીનને ?

ચિત્રને ટેકલ પર બોક્સી સ્તોત્રોએ કામે લગ્યો ને મેં ચિત્રનું અધ્યયન કરવા માંડ્યું. ચિત્રનું નામ હતું : 'કુખલિત પંથ'. એક મુવતી પરની બાહી આગળ ઊભો હતો શ્રામે સ્થિતિજ્ઞાની બની જતી ચાંદનીના રેલા જેવી પારળી એક પગદંડી હતી મુવતીની આંખો એ પગદંડી ઉપર ચિતરે લઈ રહી હતી. આંખુ સ્ત્રી સદી માલ ઉપર કાગળ તલ પડી ગયા હોય તેમ ઠંડી ગયાં હતાં એ કાંઈની સાથ જોડી હતી, પણ એ શોખી હતી એવા પગલાં પેલી પગદંડી પર પડતાં તેણે જેલા નહોતાં એટલે એ પગદંડી એને મન સળગતી હોય તેમ લાગતું હતું. મોં પરના ભાવને, શન પડતી કેડીને વધારે બપોલક બનાવવા માટે રેલારેલાં સંધાના કિરણો બતાવવા ચિત્રકારે શક્તિ વિશેષથી નાખી હતી. પગદંડીની બંને કિનારીઓ પર હેવામાં હોય ગૂંહીને ઊભી રહેલી યજ્ઞાળીઓ, પવનના આપટ ખરી પડેલાં પુખ્ત વજેરમાં તેણે પ્રકૃતિનું સજીવ અને અપ્રિય દર્શન મળું મળું હતું.

આ બધો વર્ણનોથી નવે વધારે ગૂંથવણમાં નહિ નાખું. ગઈ રાતે વિચારોએ કરેલાં જીવલેણ કુખલાથી કું રાત્રસ વર્તા રહી ગયો, શિંદુસ્તાનથી કળારો લાઇલ દુર પડેલા આ આફ્રિકામાં એકલું સાદું જીવન ગાળના ગાળતાં મને 'એકલું' ગાયજારી ગઈ રાતથી ચટપટી ઘામેથી. મને જય રયો છે કે બે આ ચિત્રને મેં હૃદયમાં પૂરેપૂરું ન પચાવ્યું તોત ને કદાચ એ પાપ કું કદી ભેગત ... અમારી પાંચેમાં હમણાં એક ખૂબ સુંધરેલું ક્રિયાન પ્રેરેલ રહેવા આવ્યું છે. એની ત્રણ ઊંડીઓમાંથી વચલી જેસાદાઈને મેં 'હર-મૂર્તિ' તરીકે સ્વીકારવાની ઈચ્છા કરી હતી, ઈચ્છા જ!

ચિત્રનું અધ્યયન જેમ જેમ વંધાનું જ્યું તેમ તેમ મુવતીને સ્થાને સવિતા ખરી લઈ ગઈ આઠ આઠ વારસ વર્તા કમાણીને સ્વાર્થ દુર કરેલું એ મા-બાળક મુલાઈ અરેજુ મોં પેલી છબીમાં આપાદ દોરઈ ગયું. એ જ આંખો, એ જ હોઠ, એ જ કારુણ્ય! ખારી આંખમાં પાણી આવ્યું.

મનુષ્ય જીવન વિચિત્ર અને વિરોધી વસ્તુઓનું એટલું બધું સુધદ મિશ્રણ છે કે અમુક વિષાદ કઈ કણે હર્ષમાં પરિણમશે અથવા અમુક આનંદ કઈ કણે દુઃખમાં ફેરવાઈ જશે એ પૃથક્કરણ મનુષ્ય બુદ્ધિના પ્રદેશથી અતિ દૂર અને અપ્રાપ્ય છે. કેટલીક વાર જીવનમાં વિષાદની એવી કપરી તણે આવે છે કે એ કષ્ટ કારણસર છે, કેટલી કેટલી મૂંઝવણથી પરિસ્થિતિ ઊભી કરે છે અને ક્યારે સમાપ્ત થશે, એ વિશે માણસ કંઈ વ્યક્ત કરી શકતો નથી. આવી માનસિક પરિતાપ એ કણે મૂક રહીને સઘળું જીવન જ એને મળ આવે છે. અન્ય કોઈ એને દિશાસો આપવાના શુભ હેતુથી આવીને એની વિષાદજન્ય તલ્લીનતામાં બંગ પાડે તે પણ તેને અસહ્ય થઈ પડે છે.

શકુન્તની આજ આવી જ કંઈક સ્થિતિ હતી. ટ્રેઈન કલકત્તા તરફ ધસારામાં ફેરવી રહી હતી. દરેક કણે અંતર કાપ્યાના હર્ષથી ટ્રેઈન જાણે વધારે ને વધારે ઉત્સાહિત થતી હોય એમ લાગતું હતું. ત્યારે કલકત્તા જેમ જેમ વધારે નિકટ આવતું જતું હતું તેમ તેમ શકુન્તની વિષાદની માત્રા વધતી જતી હતી ટ્રેઈનની મારીમાંથી નજરે પડતાં અને તરત જ લાલચ જતી દરેક એને ક્ષણિકતાનું જ્ઞાન ક્ષયતાં હતાં; પૃથ્વી અને આકાશના સંયોગ પ્રદેશ ઉપર દષ્ટિ પડતી જ એની શૂન્યતા વધી પડતી. ગાડીના અગાજમાં એને જીવનના આરાધ-અવરોહનું કંઈક અને બેસડું સંગીત માનુષ પડતું હતું.

તલિકતા અને શૂન્યતાના આક્રમણથી બચવા એણે આંખો મીંચી કોલેજ જીવનના ચાર વર્ષ દરમિયાનના પ્રસંગો એક પછી એક આવીને રમરસોનું મીઠું પણ અસહ્ય દુઃખ આપીને જતાં રહેતાં એણે નિહાળ્યાં. મૌટ્રિક પાસ થયાં થઈ જ્યાં સુધી બસવું હોય ત્યાં સુધી બસવાનું-વિવાહત મોકલવાનું-પિતા-

શ્રીએ આપેલ વચન એને શાદ આપ્યું, અને તમામ આશાઓ નાબૂદ થયેલી નિહાળતાં એની આંખોની પાંપણો પર આંસુનું તોરણ બંધાયું.

‘ભાઈ, રડો છો શા માટે?’ સામેની બેઠક-માંથી એક યુવતીનો પ્રશ્ન થતાં શકુન્ત બાનમાં આવી. એની આસપાસ આખાં ડબ્બામાં બંગાળી, પંજાબી અને અન્ય એવી જાતનાં લોકો ભેરાં હતાં. એમાં આ એક ગુજરાતી બેઠક હતી એની શકુન્તને ખબર ન હતી. અચાનક, અજણતાં બને તે પણ એક સ્ત્રી તરફથી પ્રેમ આવતાં શકુન્ત પ્રથમ તો જરા ચમકેલી, પણ તરત જ આંસુ લૂછી, સ્વસ્થ થઈ જાણે કંઈ જ થયું ન હોય એમ કૃત્રિમ સ્મિતની એકાદ નિષ્ફળ રેખા હેઠળ ઉપર ફરકાવતો બોલ્યો.

‘ના, ના, કંઈ જ નહિ, એ તો....’ શકુન્ત અધવચ્ચ અટકેલી. એને અટકવું જ હતું.

‘એમ કંઈ વિના કારણ રડવું ન આવે એમ સૌ કોઈ સમજી શકે છે. ત્યારે ન કહેવું હોય તો....’ યુવતીએ વિવેક સાથે મથાંદા દાખવી.

ડબ્બામાં બીજું કોઈ ગુજરાતી ન હોવાથી તે બન્નેની વાત ઉપર કોઈપણ જાતનાં વિવેચન કે કટાક્ષનો ભય નહોતો, અને તેથી જ તે યુવતીએ આંતરિક સ્મિત કરી હતી.

‘ન કહી શકું’ એવી એ કંઈ છાની વાત નથી. વળી મારી અંજલ વાતમાં તમને કદાચ રસ પણ ન પડે.’ શકુન્તે પોતાની વાત સંભળવાનું એ યુવતીનું ઓત્સુક મ્હાપતાં કહ્યું.

‘જરૂર રસ પડશે, કહો!’ યુવતીએ આમથ દર્શાવ્યો.

‘સંભળો ત્યારે, ટૂંકાણમાં પતાવું. ચાર વર્ષ પહેલાં સાસ નંજરે મેટ્રિક પાસ થઈને કોલેજમાં ગયો. છ એક માસ થયાં ત્યાં અચાનક મારી માતા-

મૃત્યુ પામી મારા બે બાઈ અને એક જાહેનના હુ
સોથી મોટો હતો કોલેજમાં ગયો ત્યારે પિતાશ્રી
તરફથી બી એ પાસ થયા પછી વિદેશ મોકલવાનું
વચન પણ મેળવ્યું હતું મારી માતાના મૃત્યુ પછી
એમણે અમારી કંઠી પણ દરકાર કર્યા વિના, કુર થઈ
બીજી લગન કર્યું અને પછી ઓરમાન માતાના
પ્રધાનપણા હેઠળ કોલેજના વર્ષો મે કેમ પૂરા કર્યા
હશે એ તમે સહેલાઈથી કહી શકશો આ વર્ષે હું
બી એ પાસ થયો છું આજળ બસવાના કોડ ઘણા
છે, અને પિતાશ્રી પારે તો એ પૂરા પામ પાડી શકે
તેમ છે, પણ એ તો સાવ જલ્દાઈ જ જવા છે
કહે છે કે 'નું તારી મેલે કમાતો વઈ જ, હવે નાનો
નથી' આ કુર વચનોથી માત્રુ હેયુ બરાઈ આવ્યુ
ને કલકત્તામાં કોલેજમાં ફેકલ્ટીમાં કલાર્કની એક
તાત્કાલિક જગ્યા મળવાથી ત્યાં જઈ છું' શકુન્ત
જરા થાસ થયા થઈયા ત્યાં મુવતીએ પૂછ્યુ

'કલકત્તા પહેલી જ વાર જાઓ છો કે કોઈ
વાર ગયેલા ?

'પહેલી જ વાર વળી ત્યાં કોઈ સગુ કે મિત્ર
પણ નથી'

'ત્યારે હિતરવાનું ક્યાં રાખો છો ? મુવતીએ
પૂછ્યુ

'લોજમાં જ તો !' શકુન્તે દૂકો જવાબ
પાડ્યો

એ મુવતીને શકુન્તને કલકત્તામાં ચોતાને ઘેર
હિતરવાનો આગ્રહ કરતો હતો પણ એ વસ્તુ તેના
અધિકાર અને મર્યાદાથી બહાર હોઈને એ માત્ર 'ફીક'
એટલું જ બોલી શકી

ચોતાની વાતમાં આટલો બધો રસ લેનાર આ
મુવતી વિરે કાંઈક જણવા શકુન્તને ઉત્તુકતા થાય એ
સ્વાભાવિક હતું પણ એ કેમ શરૂ કર્યુ એ ન સુઝ
વાવી 'તમે પણ કલકત્તા જ આવો છો ? તોલું પૂછ્યુ

'હા, મારી જલ્દનને ત્યાં મારા બનેલી એક
સારા રોકટર છે' મુવતીએ જવાબ આપ્યો

'બધાં હશે ?' શકુન્તથી ન રહેવાયુ

'હા, આ વર્ષે જ મેટ્રિકમાં આવી છું.'
જવાબ મળ્યો.

ગાડી અટકી વાતચાતમાં કલકત્તા કરારે
આવ્યુ બેમાંથી એકેવને ૫૫૨ ન રહી.

'તમારુ નામ ?' શકુન્તને એકાએક પાદ
આ મુ

'મોહિની' મોહિનીએ નામ સાથે સરનામુ
પણ આપ્યુ અને શકુન્તનું નામ પણ પૂછી લીધુ.

મોહિનીને લેવા માટે તેના બેન-બનેલી રટે
ચને આવ્યા હતાં રટેચનની બહાર નીકળી જુદા
પડતાં 'પછી જરૂર મળશે હો !' મોહિની કથા વગર
ન રહી શકી

એકાદ અડનાડિયુ લોજમાં રહ્યા પછી શકુન્તે
એક સ્વતંત્ર રૂમ લઈ રાખી અને ભૂતકાળને ભુલવા
મથતાં જોય તેમ કથી નોકરી કરવા માડી જરા રહાયી
થયા પછી જ મોહિનીને ત્યાં જવુ એમ એણે વિચાર્યું
હતું ગાડીમાં મોહિની મળી હતી ત્યારે પોતે વિષાદ-
મય રિશ્તિમાં હતા એટલે એનું એને આકર્ષણ નહોતું,
પણ છૂટા પડ્યા પછી તો મોહિનીને મળવા માટે
એટલો બધો તલસતો હતો કે એ રજની રાહ જોતો હતો

આજે રવિવાર હતો કલકત્તામાં અજણ્યો
હોવા છતાં સરનામા ઉપરથી મોહિનીનું ઘર એ જોધી
કાઠે એવી એને ખાતરી જ હતી અને બે ત્રણ
જણને પૂછતાં આખરે એ એક બેઠા ઘાટના પણ
કલકત્તાક રીને જ પાપેલા નાનકડા બગલા પાસે આવી
પહોંચ્યા જગ્યાનાં મેરેજ દ્વારમાં 'કુસુમ કુજ' વસિતા
એને ખાતરી થઈ કે મોહિનીએ સરનામામાં ભણેલ જ
એ જ ગમેા હતો સંલેજ અદર જઈ એણે ધોમથી
સાદ કોઈ

'મોહિની બહેન !'

'કોણ છે ?' કલેતીક નીસેક વર્ષની એક બાઈ
બહાર આવી થળ આજનુક શકુન્ત એને અજણ્યો
લાગ્યો

'આવેને મોહિની બહાર ગયું છે, હમણાં
આવી જશે' એણે આશ્ચ કયો

એને જોતાં જ શકુન્ત સમજી શક્યા કે એ મોહિનીની મોટી બહેન હતી. સહેજ સંકેત સાથે તે બંદર ગયા.

‘તમે મોહિનીબહેનના બહેન થાઓને?’ તરત જ તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

‘હા, પણ તમે.....’

‘હું અને મોહિની ગાંધીમાં સાથે...’

‘અરે, તમે જ શકુન્તભાઈ કે? બેસો, બેસો, મોહિની તો તમને જ ઝંખ્યા કરે છે, તમારા જ ખપ જાય છે.’

‘કુસુમ ! ઠાણ આપ્યું છે ?’ અંદરથી મોહિનીના બહેની પ્રવીણચંદ્રે પૂછ્યું.

‘આ શકુન્તભાઈ, મોહિની જેની વાત કરતી હતી તે...’ કુસુમ મોઢી ત્યાં તો એકાએક મોહિની બહારથી આવી. આવતાની સાથે શકુન્તને ત્યાં બેઠેલાં જોડા.

‘ઓહો ! તમે ! આટલા બધા દિવસ ક્યા છૂપાઈ ગયા હતા ? મેં તો ધાધું’ હતું કે તમે તો પાછા દેશમાં ચાલ્યા ગયા હસો.’ મોહિનીએ આશ્ચર્ય સાથે આનંદ બ્યક્ત કર્યો.

‘ઝોલા હોત તોજ તમને તો મળીને જ જાત’ પોતાને વચનની અગત્યતાનું જ્ઞાન છે એમ બતાવતાં શકુન્ત મોહિની.

ત્યાર પછી તો પ્રવીણચંદ્ર સાથે શકુન્તને પરિચય થયો, અને સાંજ સુધી અનેકવિધ વાત કરી. શકુન્ત ઠેક અંધારું થયું ત્યારે ઘર તરફ વળ્યો.

અને પછી દર રવિવારે કે રજાના દિવસે શકુન્તને મોહિનીને ત્યાં જવાનું જ. પ્રવીણચંદ્ર અને કુસુમને પણ આ સરકારી મુવક પ્રત્યે માન હતું, અને શકુન્ત પણ અવારનવાર ઘરકોઈ બાગવતમાં તેઓની સલાહ લેવાનું ન ચૂકતો.

જારે જ્યારે શકુન્ત પોતાને ત્યાં આવે ત્યારે મોહિનીએ કંઈકને કંઈ શીખવાનું તો સોંપી રાખ્યું જ હોય. કોઈવાર અંગ્રેજી તો કોઈવાર જર્મન અને શકુન્ત પણ એની એ મુશ્કેલીઓનું ઘણી રસ-

બધી રીતે નિવારણ કરતો.

આ દરમિયાન શકુન્તને કલકત્તામાં ઠીક ઠીક ફાવી જમું હતું. પ્રવિણચંદ્રના સહવાસથી ઘણા મોટા મોટા માણસોની ઓળખાણ અને મોંઘી થઈ : અને હવે પોતે કલકત્તામાં જ રથાથી થઈ રહેશે એમ એને લાગ્યા કરતું હતું.

શકુન્તના આઠ-દસ માસના સહવાસ દરમિયાન પ્રવીણચંદ્ર એટલું જાણી શક્યા હતા કે શકુન્તને પોતાની હાલની નોકરી અનુકૂળ નથી. કોઈ શિક્ષણસંસ્થામાં તક મળે તો સારું, એવી એની ઊંડી ઊંડી ઈચ્છા પણ તેઓ વાંચી શક્યા હતા.

ઘણીવાર સંજોગો એટલા બધા અનુકૂળ એવા સાનુકૂળ થઈ જાય છે કે આપણને પ્રભુની ભવહાર-દક્ષતા ઉપર આશ્ચર્ય થઈ જવાનું મન થઈ જાય છે.

કલકત્તાની કૉલેજના ગણિતના પ્રોફેસરનું અચાનક અવસાન થયું. ટ્રિનિટીપાસ સાથે પ્રવીણચંદ્રને જુનો ગાઠ સંબંધ હતો. શકુન્ત પણ ગણિતનો બીજ વર્ગનો ગ્રેજ્યુએટ હતો. અને તેથી જ ખાલી પડેલી જગ્યાએ ગણિતના લેક્ચરર તરીકે શકુન્તની નિમણૂક થઈ ગઈ.

આ જ વર્ષે મોહિની પણ મેટ્રિક પાસ થઈને કૉલેજમાં આવી હતી. કૉલેજનો સમય પૂરો થયા પછી દરરોજ મોહિનીને ઘેર મુકીને જ પોતાને ઘેર જવાનો શકુન્તનો કાર્યક્રમ હતો. અને આ રીતે શકુન્ત અને મોહિની એકબીજાની વધારે નિકટમાં આવતા ગયા.

કૉલેજથી ઘેર આવતાં મુધીમાં એ બંને વચ્ચે ઘણી જ જાતની વાતો થતી : શિક્ષણ પ્રશ્નાવલિ, સમાજ વ્યવસ્થા અને સાહિત્ય વિવેચન.

અને પછી તો એ સંબંધ એટલે સુધી વધ્યો કે શકુન્ત અને મોહિની કૉલેજના સમય દરમિયાન પોતપોતાના કામમાં ગૂંચાણેલા હોય ત્યારે જ જુલો રહેતા. શકુન્તે પણ ઘર ફેરવીને સત્તવડતાની ખાતર મોહિનીના પાડોશમાં વીધું હતું. ફરવા, સિનેમામાં અને બીજા ક્યાંય પણ શકુન્ત અને મોહિની જુલો ન જતા. કોઈ કોઈવાર તો કુસુમ અને પ્રવીણચંદ્ર પણ

ચાલે ડોલ.

‘શકુંતલાઈ, તમે આમ એકલા જ રહેવાના છો ?’ એકવાર અચાનક મોહિનીથી પૂછાઈ ગયું.

‘એકલો કેમ, તમે સૌ અહીં ચાલે જ છોને?’ શકુંતે ન સામજવાનો ડોલ કરતાં કહ્યું.

‘બહુ પાકા છો [હો !] મોહિની રમતિયાળ થતી જતી હતી. ‘હું’ પૂછું છું. કે તમે લગ્ન... કરાવે કરશો ?’ અચકાતાં એણે આજળા થવાનું.

‘હજુ કંઈ નહીં નથી... પણ...’ શકુંતે અટક્યો.

‘પણ શું ?’ કહી નાખો ને !’ મોહિનીની ધીરજ ખૂટતી હતી.

‘હું તમારા વિષે પૂછવા માગું છું.’ શકુંતે વાતનું વલેસ ફેરવ્યું.

‘મારું તો બહુ જ કુસુમખેનના હાથમાં છે.’ મોહિનીએ કહ્યું.

‘ત્યારે મારું જ મારા બાપુજી અને જોરામાન માતાની સંયુક્ત મરજી ઉપર અવલભે છે.’ શકુંતે પોતાની રિવતિ જાહેર કરી.

વધુ સહવાસમાં આવતાં શકુંતને સ પૂર્ણ ખાતીપૂર્વક જણાવ્યું કે મોહિની એને ચાહે છે; અને તે પણ જીવનસાથી તરીકે. અને પોતાને પણ તેમાં કરી વધી નહોતો. પિતાજીના ગમે તેવા વિરોધને ધવે તે ફજાવી દેવાની શક્તિ મરાવતો હતો. કુસુમ અને પ્રવીણચંદ્રની સંમતિ આ વાતમાં મળે એની એ રાહ જોતો હતો.

એકવાર મોહિનીની ગેરહાજરીમાં એ એને ત્યાં ગયો. પ્રવીણચંદ્ર પણ સંભેલવશાત હાજર નહોતા. એણે પોતાની વાત કરવાનો સુંદર, તક નિહાળી.

‘કુસુમખેન, મોહિનીને ક્યાં સુધી જણાવવી છે ?’ એણે પૂછ્યું.

‘બી એ સુધી તો ખરી જ, પછી તેની મરજી ભરવું હોય તો ભણે અને નોકરી કરવી હોય

તો તેમ કરે.’ કુસુમે પોતાનો વિચાર વ્યક્ત કર્યો.

‘એને શા માટે નોકરી કરવી પડે ?’ શકુંતની શંકા રવાને હતી.

‘ત્યારે શું કરશે ? આપણામાં અને તેમાં જાણસુખા વિધવાઓ સેટી જ પુનર્લગ્ન કરી શકે છે.’ શકુંતના હૃદય સેંચિરણ આ વાક્યખાતુ ગયું. દોલ તેમ તે ચેકિયો.

‘શું મોહિની વિધવા છે કુસુમખેન ?’ એ મોટેથી બોલી ઊઠ્યો.

‘દેહ વર્ણની હતી ત્યારની, એને તો બિચારીને એ વાતની ખબરજ નથી.’ કુસુમે રફોટ કર્યો.

‘હા... હ... વ... ર... સ’ શકુંત પોતાનું આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરે અને કુસુમ તેનું નિવારણ કરે તે પહેલાં તો ‘શકુંતલાઈ !’ કહેતી મોહિની બહારથી આવી પહોંચી.

‘ન આભા ને ? બેનરજનું’ લેકચર ધણ જ સાડું હતું.

‘વિધવા ક્યાં હતો ?’ શકુંતે પૂછ્યું.

‘વિધવા વિવાહ !’ જવાબ મળ્યો.

શકુંત અને કુસુમ બન્ને ઊંચી ગ્લાનિભરી દટિથી મોહિની તરફ જોઈ રહ્યા. મોહિની એ ન સમજી શકી.

‘શકુંતલાઈ ! તમે વિધવા વિવાહમાં માનો છો કે નહિ ?’ મોહિનીએ એટલી જ બેદરકારીથી પ્રશ્ન પૂછ્યો.

શું જવાબ આપેલાં તે શકુંતને ખબર ન પડી. કુસુમ પણ એની રિવતિ કંઈક અંશે સમજી શકી હતી.

‘જવાબ આપોને, મૂંઝા કેમ થઈ ગયા ?’ મોહિની પૂછતી રહી અને ‘સાંજે આવીશ ત્યારે જવાબ આપીશ’ કહેતો શકુંતે એકદમ ધર છોડી ચાલ્યો ગયો.

કુસુમ અને મોહિની, ‘એક દુ ખની અને બીજી આશ્ચર્યની દટિથી એને જોતાં જોઈ રહ્યાં.

પિતાજીની મોહનીનો અચાનક તાર આવવાથી બીજે જ દિવસે શકુંત દેશમાં ગયો હતો : મોહિની,

ભાભીએ પરસુવાનો પ્રતાપ મૂક્યો એટલે તરંગિકા તરંગિમાં અટવાઈ ગઈ. મિસ્ટીસ એલિઝાબેથનાં સોનેટો અને નાનાવાલ વાંચીને એણે લખેલા આદર્શ નક્કી કર્યો હતો; 'જસુભાભી ભલેને પરસુવાં પણ લખનાં એ શું સમજે?' આવી અભિયાની વિચાર-સરણીને હીંચકે તરંગિકા હીંચકતી હતી.

પણ ભાઈ અને ભાભીએ જ્યારે અપરેશને ઘેર બોલાવ્યા અને તરંગિકા સાથે એની ઝોળખાણ કરાવી ત્યારે મનસ્વી તરંગિકા છ'ટકાઈ ઊઠી પણ ભાઈ કે ભાભી સામે ઊધાપણ ઊકવાનું એનું જણું નહોતું એટલે તે ચૂપ રહી અને ધવે તેા અને કે કમને અપરેશની સાથે પરસુવું જ પડશે તેની તેને ખાતરી થઈ ગઈ.

અપરેશ ગયા રહી જસુભાભીએ કાંઈક બન-ગયી અને કાંઈક રંગથી તરંગિકાને પૂછ્યું: 'અપરેશને જ્યો ? કેવો લાગ્યો તમને ?'

'પૂછવાનો અર્થ ભાભી ?' તરંગિકા બોલી.

'તમારું ડહાપણ તમારી પાસે રાખો-અર્થ એટલે તો પૂછું છું.' ભાભીની જીભ કરતાં આંખો વધારે વાચાળ હતી.

'સારું, ડહાપણ નહિ કરીએ બસ-પણ જોવો એટલે ?'

'તમે જ કહેા ને.'

'જોશ એટલે શું ? વળી ? બધાં હોય છે એવો ને એવો.' તરંગિકાની આંખો સામે તદ્દન મુગ્ધ, ભોળપણની રેખાઓથી ભરેલું નિર્દોષ મોઢું તરવરતું હતું. 'અને ભાભી, અપરેશ નાસ્તાની રહેતો તો આમ રોડથી પકડે હતી. ને બોલે તે તો જણે બધું મનમાં જ. દરેકને કાંઈ ને કાંઈ જોડ તો તોવાની જ.'

તરંગિકા જાણતી હતી કે પોતાનું કહેવું સાચું નહોતું, અને ભાભી જાણી ગઈ હતી કે નહીં-

દના વિચાર અને વાણીમાં મેળ નથી.

'મૂકેને પંચાત ભાભી, પરણીને શું કરવું છે ?'

'પરણીને શું કરવું છે ?' એનો ઉત્તર ભાભી થાતે નહોતો. પરણેલી ત્રી પાસે ચાવા પ્રશ્નનો ઉત્તર હોતો પણ નથી.

ઘણા દિવસો વીતી ગયા પણ તરંગિકા મંઈ નિર્ણય કરી શકી નહિ 'પુરુષોનું પોત તો પરણ્યા પછી જ પ્રકાશમાં આવે. જસુભાભી પણ કહેતાં હતાં કે 'પરણ્યો એટલે સમજાયે.' પરણેલી એટલે સમજાયે ત્યારે સમજાને કેમ ન પરણવું ? પણ ત્યારે પરણ્યાં પહેલાં શું સમજવું ? અને કેવી રીતે સજ-જવું ?'

ઘણા વખત સુધી રોજ શત્રે તરંગિકાએ વરે કેવા હોવું જોઈએ અને કેવા થવું જોઈએ એના જ વિચાર કર્યા. કન્યાએ કેવા હોવું અને કેવા થવું જોઈએ એનો વિચાર કરવાની એને જરૂર નહોતી. કન્યા તો પેલે હતી જ ને ? આ વિચારના અનુ-સંધાનમાં હોવરે તરંગિકા એવા નિર્ણય ઉપર આવી કે 'તમે જો દલાઈ જાઓ તો બધા તમને દલાવે. તમારો બચાવ ન કરો તો બધા તમને સંતાવે.'

બધું વકરી વધા પ્રમાણે અપરેશ પંદરમે જ દિવસે પાછો આવ્યો અને સાથે જાન પણ લેતો આવ્યો.

પોતાના વિજયની શહાવાળા દ્વંદ્વ સુદના કોઈ એલાદીના વિધાસથી અગ્નિ અને વણિવાની સાક્ષીએ તરંગિકાએ પોતાનો ઘાવ અપરેશને સોંપ્યો. પણ એના મનમાંથી ધરાજ્યનો ડંખ ગયો નહોતો. એટલે શબ્દોમાં કટાક્ષનું મિશ્રણ કરીને બોલી :

'જસુભાભી, તમારી ને મારા ભાઈની વ્યુદ-રચના સફળ થઈ, સજી થાઓ.'

'બહેન સુખી થજે અને ડાહ્યાં પણ થજે.'

‘એમાં હજી મારે નવું શીખવાનું છે ?

તરજિકા હજી વધારે ભોલી હોત પણ અચા નક શિક્ષિકા સુભદ્રાબહેને દેખા દીધી.

‘મહેનને ઘર તો બહુ સારું મળ્યું’ સુભદ્રાને જેઈને જસુભાબી બોલ્યાં સુભદ્રાએ જલ્દી જતીને તરજિકાની સામે જોયું શિક્ષિકા તરીકેનું એનું ડહા પણ બોલી ઊઠ્યું.

‘ઘર ઉપરાંત લગ્નમાં થીજી ઘણી વસ્તુઓની જરૂર હોય છે કન્યા કયા પ્રકારનું જીવન ગાળશે તે આવાં લગ્નમાં ખાસ જોયું જેઈએ પણ અત્યારે આ બધું કહેવાથી શેષ લાભ ? આદિ’ક સ્વાતંત્ર્ય વિના સી ગિયાસી થું’ કરી શકે ?’

સુભદ્રાનું શીલાચાલુ વકતવ્ય સાંભળીને તરજિકાને ઘસતું આવી જ્યુ શિક્ષિકાની આંખો તિરસ્કારથી ચમકી બેઠી.

કોઈ સાધારણ પ્રસંગે જાણરાજામ જતી હોય એમ તરજિકા સાસરે ગઈ.

સાસરિયામાં આવીને તરજિકાએ મહેમાનની જેમ પોતાના ઘરસાર થઈ કપોં

એક દિવસ જાંઘ ફરવા ગયાં હતો ત્યાંથી અપરેશ પાછો આવ્યો એના ઓરડામાં તરજિકા ખુલ્લે માથે ખુરશીમાં બેઠી ‘મેં પેપર વાંચતી હતી ને થગ હવાવતી હતી

અપરેશ આવ્યો તે તરજિકાએ જોયું, પણ એ તો જેમ જેમ હતી તેમ જ બેસી રહી એના મનમાં અપરેશ અને કોઈ વટમાળ વચ્ચે કંઈ ફરક નહોતો. અપરેશ તરજિકાના માથા પરથી સડી પડી સાડી તરફ અને હાલતા થગ તરફ જોયું

‘સાસરિયાની સભ્યતા દરક ઓએ શીખવી જેઈએ’ તરજિકાએ મોં જિયું કમું અપરેશના કટાક્ષને ખાઈ જવા માગતી હોય તેમ તે બોલી ‘ઓને સ્ત્રીની સભ્યતા પણ પુરુષોએ શીખવવાની હોય છે ?’

અપરેશ સમસમી રહ્યો અને કમું બોલ્યા વિના ત્યાંથી જતો રહ્યો આવતી કાલે સવાર મુથઈ

જવાનું છે એ વાત તરજિકા જાણતી હતી એટલે વાળું કરી તે પોતાના કપડાં ટૂંકમાં ગોઠવતી હતી ત્યાં અપરેશ આવ્યો

‘કાલે સવારની ગાડીમાં જવાનું છે એ તો તને માદ છે ને તરજિકા ?’

તરજિકા બધું જાણતી હતી છતાં કોઈ કહે એ કરવું એટલે દબાઈ જવું એવા જાણ સારે તે બોલી

‘ના, આવતી કાલે નહિ, પરમ દિવસે જવું’

અપરેશ કપડાંથી ચિકાર ભરેલી ટૂંક જેઈ અને આવતી કાને ન જવાનું કંઈ કારણ ન જોયું એટલે એ જગ હસ્યો

‘પરમ દિવસે નહિ, આવતી કાલે જ જવું છે’

‘ના, તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે કમું જ નહિ થાય, પરમ દિવસે જ જવું છે’

‘બલે તારી ચરજી-પરમ દિવસે જાય’ અપરેશ રો વિચાર્યું કે આજ ચરજીમાં જ મતભેદ વધી પડે તે ટીક નહિ

‘ના ના, એમ ટીકાપોયા ન થાઓ હ તો અમરથી તમારી પરીક્ષા કરતી હતી’ તરજિકા વિજ વિનીતી છગથી બોલી ‘પરમ દિવસે નહિ, આવતી કાલે જ જઈશ’

‘બલે તારી ચરજી’ કહી અપરેશ ગયો.

અપરેશ આજ ઘાર કમળ કઠીને જતો રહ્યો એ તરજિકાને જમ્યું નહિ એને કેટલીક વાતો કરવી હતી એણે જોયું કે અપરેશ બાજુના ઓરડામાં બેસી કેટલાક મિત્રો સાથે ગપ્પા મારી રહ્યો હતો તરજિકાએ એને બે ત્રણવાર બોલાવ્યો છતાં તે ન આવ્યા છવનમાં પહેલીવાર એનું હૈયું જરા ભારે વધુ

મુજબબી રવજી તેજવાળના માગામાં કાઠીને થણ પહોં તે કહે કે અપરેશનું કંટુ બ આખાં માગામાં સુખી જમ્યામ ખાસે મીનીનાં તોતણુ ટી માય ને બાઈએ રગીન નાવલોનના પડદા લટકે દીવાલ ન દેખાય એટલી છબીઓ અને જાળમ ન દેખાય એટલા ફનિ-ચરવાળુ દીવાનખાનું તરજિકા આવ્યા

પછી મીત્રે જ દિવસે વીજળીને ટેમવ પંખો આપ્યો. તરંગિકાએ જરા નહોતો ઈશારો કર્યો એટલે ત્રીજી જ દિવસે ક્રિંચી કિંમતનો રેડિયો આપ્યો. તરંગિકા એટલે જાણે કે પાડોશની સ્ત્રીઓનું સાચું પોતકાનું પ્રદર્શન. અપરેશ એક શરાફી પેટ્રીનો ભાગીદાર અને તરંગિકા અપરેશની ભાગીદાર, એટલે સાંજે પેટ્રી પરથી મોટર આવે અને બંને ફરવા જાય. બંનેને આમ રોજને રોજ સાથે ફરવા જતાં જોઈને કોઈ કમળા ટગર ટગર તાકી રહે અને કોઈ વિધવા મોઢું મચકોટી છાનો નિઃશ્વાસ નાખે.

લક્ષ્મીકાકીને મળીને અપરેશ ઘેર આવ્યો ત્યારે એને લાગ્યું કે તરંગિકા આજે લહેરમાં છે, એના સ્વભાવ બદલાયો છે. સાચી વાત તો એ હતી કે તરંગિકાના મનમાં ભૂતકાળનું અભયાન ઝીછાળા મારતું ત્યારે જ એ લહેરમાં દેખાતી. અપરેશ બિચારો એના બાવા સ્વભાવથી અજાણો હતો, એટલે આવતા-વેતા એણે હરખમાં ને હરખમાં બોલી નાખ્યું :

‘બહી’ આપણી શાતિના એક લક્ષ્મીકાકી રહે છે, તે તમને જાણ સંભારે છે.’

સુંબઈ આવ્યા પછી પહેલે જ દિવસે આ બંને વચ્ચે ‘તુ’ ‘તમે’નું પુલ્લ વધ્યું હતું. સ્ત્રીઓ પુરુષોને ‘તમે’ કહે ત્યારે પુરુષો સ્ત્રીઓને ‘તુ’ થા માટે કહે ? એ પ્રશ્ન તરંગિકાએ પૂછ્યો. એનો જવાબ અપરેશ ન આપી શક્યો. એટલે તે દિવસથી તરંગિકા માટે ‘તમે’ શબ્દ ખાસ પ્લાન શબ્દી વાપરતો.

‘એમ ?’ તરંગિકા પુલ્લ માટે ટટાર થઈ.

‘આપણે બહી’ આવ્યા પછી તમને તેમને ત્યાં લઈ જવાનું મને અનેકવાર એમણે કહ્યું હતો.’

‘હા ?’ તરંગિકાએ એકાદાથી થણ વેધક ઉચ્ચાર કર્યો.

‘એટલે મેં આજે અમે જરૂરી આવીયું’ એમ કહ્યું છે. બહુ ભલા બાઈ છે.’

‘પણ કોઈને આનું રચન આપવાનો તમને થો અધિકાર છે ? વચન આપતાં પહેલાં તમારે મને પૂ.તુ જોઈનું હતું.’ બંદૂકમાંથી ગોળીઓ છૂટવી શરૂ

થઈ હતી. ‘આવી સરમુખત્યારશાહી હું સહન કરવાની નથી સમજતા ?’

‘સરમુખત્યાર શાહી !’ અપરેશ ધૂલ્લ ક્રિક્કો : પેતાની પત્નીમાં પણ આવો નજરો વિશ્વાસ ન મૂકી શકાય ?’

‘હા, હા, સાકી સત્તરવાર સરમુખત્યાર શાહી.’ તરંગિકાને નહોતું બોલવું તે પણ તે બોલતી હતી.

અપરેશને લાગ્યું કે તરંગિકાના મૂળ સ્વભાવમાં કંઈ જ પરિવર્તન થયું નથી. કપાળે લગેલો ચરસેવો લૂછતો તે બાધાની જેમ બેસી રહ્યો. સૂચન પ્રમાણે મોટર દરરોજ કરતાં એક કલાક વહેલી આવી. અપરેશ તૈયાર થયો.

હમણાં મને આવવાનું કહેશે એમ તરંગિકા ધારતી હતી પણ અપરેશ ચૂપચાપ મોટરમાં બેસી ગયો. તરંગિકા બારણાં સુધી દોડી આવી. ‘ઊભા રહો, આનું છું,’ એના ગળા સુધી આવ્યું પણ બહાર નીકળી શક્યું નહિ.

‘કોઈ નહિ, બીજાવાર વાત’ મનને જ સંભળાવવા તે બચડી.

લક્ષ્મીકાકી દીનાનાથ વસીલાનાં બા અને પુષ્પાનાં દાદીમા, એમણે નક્કી કર્યું હતું કે પુષ્પાને અપરેશ સાથે જ પરણાવવી. પથુ થોડા દિવસની બીમારીનાં પુષ્પા અચાનક ગુજરી ગઈ એટલે લક્ષ્મીકાકીના હાથ લેકા પડ્યાં, છતાં અપરેશ પરનું એમનું વહાલ જીવું જ રહ્યું. ‘પુષ્પા તો ગઈ પણ અપરેશ જોને પરણે તે મારી પુષ્પા’ એમ તે મન મનાવતાં હતાં.

અપરેશને એકલો જોયો એટલે લક્ષ્મીકાકી બોલ્યાં : ‘તરંગિકા ન આવી ?’

અપરેશ થુંકે ? લક્ષ્મીકાકી આમળ કોઈ-વાર નહિ ને આજે તેને ભૂલું બોલવું પડ્યું.

‘એની તબિયત જરા નરમ છે એટલે ન આવી શકી.’

‘થું થયું છે ?’ ડોશીના મોં પર દુઃખ તરી આવ્યું. ‘ખાસ કંઈ નથી. બપોરે જરા માથું દુઃખનું

હતું ને શરીર જરા ગરમ થયું હતું.’

અપરેશની વધુનું માથું ફરે ત્યારે લક્ષ્મી-
કાકીને ફરેલા થાય જ.

‘ચાલો, મારે જોવા આવવું છે.’ ડોશીયા
નેવાર થતા.

‘ના, ના, તમારે આમ તરફી લેવા જવું કંઈ
નથી.’

પણ આ તો લક્ષ્મીકાકીનો જીવ. એને જાણ
ન વળે. તે અપરેશને ઘેર આવ્યાં. બારણામાં આવીને
જેવું તે તરંગિકા રેડિયોમાં આવતા ફિલ્મની ઝીતની
તરજ સાથે પોતાના કંઈનું મિત્રાણ કરી રહી હતી.

‘બહેન, શરીર બહુ ભગડ્યું છે !’ લક્ષ્મી-
કાકીએ તરંગિકાના કપાળ પર હાથ ફેરવા માંડ્યો.

‘શરીર ભગડ્યું છે ? માડું ? એ વળી કોણે
કહ્યું ? મને તો કંઈ થયું નથી.’

લક્ષ્મીકાકીનો હાથ પાછો પડ્યો. તરંગિકાની
આંખોના તેજ એમનાથી જીરવાનાં નહોતાં. એમણે
અપરેશ તરફ જોયું : પણ એ તો ઊંધું ઘાલી છાપું
વાંચતો હતો. પુખ્ત આંખે જ મરી ગયેલા હોય એમ
ડોશીને થયું.

લક્ષ્મીકાકી ગયાં.

તમે કું કહ્યું હતું લક્ષ્મીકાકીને ? તરંગિકાએ
પરીક્ષા લેવા માંડી.

અપરેશે માથું હલાવ્યું.

‘જુલું થા માટે મોલ્યા ?’

‘પરફમાં ખાંચી મોલવું પડે’

‘એટલે શું મારે લીધે જુલું મોલવું પડ્યું?’

તરંગિકાનો અવજન અસાધ્ય હતો. લક્ષ્મી-
કાકીને તે અપજન્ય મને ?

‘અ.ખી નિંદાની તમે આમ લઈ જા કરો?’

અપરેશ બિચારો હતાંય વઈ ગયો હતો.

‘કું લડું છું કે તમે લડો છો ? તમારો વાંક
તો તમને દેખાતો જ નથી.’ તરંગિકાના અવાજમાં

કંઈ હતો : ‘તમારું રહેલું કું ખાઈ છું એટલે મારે
આવા મેણાટોમાં મથવા પડે છે ને ?’

લીજીની પછી હોય એવું અપરેશને લાગ્યું.
લગ્ન પછી સ્વપ્નાના જે હિંચા હિંચા મિનારા એણે
લગ્નમાં હતો તે એક પછી એક ધરાશાયી થઈ રહ્યા
હતાં. બીજા હૃદયમાંથી નીકળી શકે એવું થોડાંબધું
રિમત એના મોં પર આવ્યું. એણે કબાટ પોશીને
ચાવીતો જૂંમખો બહાર કાઢ્યો. આ બધું શું થાય છે
તે જોતી તરંગિકા જોવી હતી તેની પાસે. ધીમે જઈ
એના હાથ પકડ્યો. ફક્તબર પત્નીની કાળી આંખો ને
રનુમય મોં પર આંખ ડેરવી. આ નવું નાટક શું ?
તે તરંગિકા સમજી નહિ, પણ અપરેશે એની હથેલીમાં
ચાવીતો જૂંમખો મૂક્યો ને મૂકી વધાવી.

અપરેશ જતો રહ્યા ત્યારે તરંગિકાને સમજણ
પડી. ‘એમાં પોટું શું છે ? ગમે તે થીતે પણ જેમ
થવું એઈએ તેમ જ થાય છે.’ એણે જૂંમખો કંઈ
બરાબરો.

ખીજો દિવસે થા પી પછી અપરેશ દસ વાગે
જમવાને વખતે દેખાયો. સાંજે પાંચ વાગે અપરેશ
આવે પછી છ વાગ્યા સુધી મે જણ ઘર, ગામ,
હવા, પાણી, પૂળ-ગામ એવી વાતો કરતાં કરતાં લડે ને
લડતાં લડતાં વાતો કરે, ને ખજી ફરવા જાય. ફરીને
પાછાં ઘેર આવે ને જિંદી જમ. આખો એક બપોરે
બન્નેમાંથી કોઈ ઉચ્ચારે નહિ. ને એમને એમ સવારે
પડે.

આમ અઠવાડિયું થયું પણ કારકિર્દી બદલાયો
નહિ. તરંગિકાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે વાત કરતાં
કરતાં ભલે લડી પડાય પણ અપરેશ ભાલે જ નહિ
એ કેમ સવન થાય ? જેમ અપરેશ આઠ દિવસથી
મૂંઝા હતો તેમ તરંગિકા પણ કાંઈ બોલી નહોતી.
છતાં આ અંગેલાઓ તે પોતાને નિદોષ માનતી હતી.
અને ‘કોઈને અમારી ક્યાં દરકાર છે’ એમ મનમાં
ને મનમાં ભગડતી હતી.

આને સવિચાર હતો અને અપરેશ સવિચાર
પાળતો એટલે ઘેર હતો. મરોર સુધી કોઈ કશું
બોલ્યું નહિ ત્યારે તરંગિકાને રહાનું મન થયું. ગમે

તેમ કરીને બોલવું તો જોઈએ જ એમ વિચારીને તેણે કપાટ ખોલ્યો અને કપડાં આમથી તેમ ફેંદવા માંડ્યા.

‘અરે, મારી ગુલાબી સાડી ક્યાં ગઈ ? તમે જોઈ છે ?’ કરીને એણે અપરેશની સામે જોયું.

અપરેશ તરંગિકાના પ્રશ્નનો ઉત્તર શા માટે આપે ?

પાતાના પ્રશ્નની આવી ઉપેક્ષા થતી જોઈને તરંગિકા સળગી ઝળે. તેણે બહાર કાઢેલાં કપડાં કબાટમાં પાછા ધાલ્યાં ને ખાસણ પછાડ્યાં.

ભીજે દિવસે કાગળ આવ્યો કે તરંગિકાને તેડવા એને ભાઈ આવે છે. તરંગિકાએ અપરેશને બોલાવવાના ઘણાં લાગુ શોધ્યાં ને ફાંફાં માર્યાં પણ અપરેશની જાબાનું તાણું એ ખોલી શકી નહિ. ત્રીજા દિવસે તરંગિકાનો ભાઈ આવ્યો. તરંગિકાએ મનમાં ને મનમાં બજારો કર્યાં કે એના ભાઈએ અત્યારે આવવું જોઈતું નહોતું.

રાતના દસ વાગ્યા ને કાલે સવારે તરંગિકા જવાની હતી, અપરેશ જોવા ને તેવો જ હતો.

‘યુ’ આમ ને આમ જ જગું પડશે ? બોલ્યા સિવાય તો મારાથી નહિ જવાય.’ તરંગિકાને લાગ્યું કે હમણાં એ દૂરેથી મૂકશે.

અગિયાર વાગ્યા પણ અપરેશ અગાસીમાંથી નીચે ન આવ્યો તરંગિકાથી રહેવાયું નહિ. તે અગાસીમાં ગઈ.

‘મંદ મંદ થીતળ વાયુ વાતો હતો. આકાશમાં આજે તારાઓની ભીડ ધારે હતી એટલે એના બારથી આકાશ નમી પડ્યું હતું. અમૃતની ધારે ચંદ્રિકા વરસતી હતી. એક ચેતરજી પર અપરેશ સૂતો હતો તેની આંખો ચંદ્ર પર સ્થિર થઈ ગઈ હતી.

‘યુ’ આવતી કાલે જવાની છું ને આપણે બોલ્યા વગર જ છૂટાં પડીએ તે મને નથી ગમતું એટલું લાગ્યું નહિ બોલી શકાય એમ લાગવાથી તરંગિકાએ ‘યુ’ કાલે જઈ ?’ એટલું પૂછવાનો વિચાર

કર્યો પણ એનું ગળું રૂંધાઈ ગયું હતું. એટલું જ એ ન બોલી શકી. હલેલીઓએ મોં દાબી તે જતી રહી.

નીચે એને કેમેય ઊંધ ન જ આવી.

સવારે તરંગિકાનો ભાઈ બેગ લઈ નીચે ઊતર્યો. ચાવીનો ઝૂમખો આપતાં તરંગિકાએ આંખ ઊંચી કરી ને એની ને અપરેશની આંખો ભેળી થઈ ત્યારે દષ્ટિ પહેલી પાછી ખેંચી લેનાર તે હતી.

અપરેશને ઝળઝળિયાં આંખો ને તરંગિકાને ડૂમ્મો ભરાયો, ગાડી ચાલી.

તરંગિકા પિયર આવી પણ ત્યાં એને ગમતું હોય તેમ લાગ્યું નહિ. એનું મન મુબંઈમાં ગૂંથવાઈ ગયું હતું. માતાના લલાચમાં ઊંચ ને જીવનભાગીની વાતો રસદીન લાગતી.

‘શરીર સાચવજે’ એટલું જ ન કહેવાયું. એકથી પડતી ત્યારે આપોઆપ એની આંખો ભીની થઈ જતી. ‘એમને જે મારા જેમ દુઃખ થતું જ હશે ને !’ એ આંખો એના અંતરમાંથી હોલવાતો નહોતો.

‘મેં જ આ દુઃખ ઊંચું કયું’ છે.’ એક વાર કપાળે ફરેલો અપરેશનો હાથ એનાથી જુલાતો નહોતો.

અપરેશનો કાગળ તો આવશે એવી તરંગિકાને આશા હતી. એક અઠવાડિયું ગયું ને બીજું જ ગયું પણ કાગળ ન આવ્યો. તરંગિકા અકળાઈ ગઈ. હવે મારે અલી રહેવું નથી, મને કોઈ બહાનું જરૂરે તો હમણાં જ ચાલી જઈ. કોઈ બનાવટી કાગળ લખે કે અપરેશ બીમાર છે તો કોઈની વાટ જોયા વિના ગાડીએ બેસી જઈ.’ આવા આવા વિચારે એ ઘેરાઈ ગઈ. અપરેશ પાસે હતો ત્યારે એને જે દુઃખ થતું તેથી ઘણું જ વધારે દુઃખ અપરેશ દૂર હતો અને સતાવતો નહોતો તેથી થતું હતું.

સોળમે દિવસે કાગળ લેવા તરંગિકાએ દોટ મૂકી. કાગળ મુંબઈથી આવ્યો હતો પણ રામલાલ ચેટ્ટો હતો. તરંગિકાની વેદના પરાકાષ્ઠાએ પહોંચત, પણ રામલાલે લખ્યું હતું કે ‘કાલે તે અપરેશને મળ્યાં હતાં અને તેને અપરેશની તબિયત બરાબર લાગી ન હતી.’

‘બા, ત્યારે ત્યાં એમની સારવાર કેણુ કરનું હશે?’ તરંગિકા આ વાક્ય ઉતાવળે બોલી જઈ.

ભાઈને ઘણું અજાણું કામ હતું પણ તરંગિકાને જાણું જ હતું એટલે એણે તરંગિકાને ટિકિટ કઢાવી આપી-ગણીને બેસાડી.

મુંબઈ પહોંચતાં ગણીએ ભવના ભવ કર્યા.

અપરેશ આખો બંધ કરી બેસી રહ્યો હતો, ત્યાં બારણું ખખડ્યું ને તરંગિકા દેખાઈ. અપરેશ ઊભો થયો.

બેઝને એક ખૂણામાં ફેંકી તરંગિકાએ દેડ મૂકી. ‘શરીરની કેવી ધૂળધાણી કરી નાખી છે!’ કહીને તે અપરેશના પગ પાસે બેસી જઈ. એનો આખો છવર એની આંધુબીની આંખોમાં આપ્યો હતો.

અપરેશની પણ એ જ રિવાજ હતી.

ચાર આંખમાં આંધુ બેતાં થઈ વહી રહ્યાં

‘મારી ખાતરી હતી તરંગિકા, કે તું આવશે જ.’

‘તું’ મા મોકલ્યો હતો કે નહિ એ જુદી વાત છે પણ તરંગિકાને તો લાગી.

‘તરંગિકા, તને ઘણું દુઃખ થયું નહિ? પણ હું શું કરું?’

પણ હવે તરંગિકાને માત્ર સાંભળવું જ હતું. ભાવવું નહોતું.

—અને એક વરસ પછી તરંગિકા હિંડોલા પર હોંચકની હતી ને નાનકડો બહુરો એના બેભામાં કિલકિલાટ કરતો હતો, ત્યારે અચાનક એને ઇસિકા સુલદાના ચઢેલા વાદ આપ્યા : ‘પરણીને શું કરવું છે!’

—પણ એનો ઉત્તર તરંગિકાને મળી ગયો હતો, બાબક રૂપે.

પૃષ્ઠ ૪૧૦ થી ચાલુ]

કુસુમ કે પ્રવીણચંદ્ર-કોઈને જ મળ્યા વિના.

એને તો ફક્ત એક જ પ્રશ્ન મૂંઝવતો : ‘મોહિની વિધવા ન હોત તો.....?’

તેના દેશમાં ગળી પછી પિતાની તબિયત સુધારા ઉપર આવી જઈ. પણ હવે તેમની વૃદ્ધાવસ્થા હોવાથી એમને આ વખતે તો શકુન્તલે પરણવાને જ કલકત્તા મોકલવો હતો. જ્યાં તેણી કંઈ રાખી હતી, ફક્ત શકુન્તલાને જોઈને સંમતિ આપે એટલી જ વાર હતી.

પાંચે પારણ અંગ્રેજી બોલેલી, સંસ્કૃતી, નમણી ફંસાને શકુન્તલે જોઈ—અને ના ન પાડી શક્યો.

લગ્ન થઈ ગયા. પતિપત્ની કલકત્તા આવ્યા.

બે મહિને શકુન્તલું ઘર ખુલ્લું દેખતાં જ મોહિની અંદર દેડી આવી

‘શકુન્તલાઈ !’ હર્ષથી બોલી જવાયું.

શકુન્ત અંદર હતો હંસા દ્વારમાં જ મગી.

‘શકુન્તલાઈ !’ ગળામાં ભરાયેલા રૂમા સાથે બોલતી એ દ્વાર સાથે અવગાઈ પડી.

શકુન્ત બહાર દોડી આવ્યો. ‘મોહિની !’

મોહિની ઊભી રહી : ‘શકુન્તલાઈ અભિનંદન, દન, બાળીકા અભિનંદન !’

લગ્નના મત્તિક અભિનંદન ઉપર આસુનો આમાંગિક અભિષેક કરતી એ પગથિયાં ઝિતી ગઈ.

શકુન્ત અને હંસા એક બીજા સામું જોઈ રહ્યાં.

હંસા કયું જ સમજી શકી નહિ.

સાદાર્થ અને સરળતા

જે. કૃષ્ણમૂર્તિ

આકાશ ખુલ્લું અને સ્પષ્ટ હતું એક ખીજીયા ખીજી ખીજી પર સહેલાઈથી ઊડતાં હોય એવા મોટાં વિશાળ પાખોવાળા પક્ષી ત્યાં ન હતાં ને ન હતું ત્યાં કોઈ પસાર થતું વાદળ કુદલથી જલતું ઉત્સુક હરણ મીઠું માડી રહ્યું હતું અને અમતે આવના નેઈ ફલાંગ મારી ચાલ્યું ગયું એક રોપાની નીચે ધરતીના જેવા જ રંગવાળા અપટા કાનવાગે અને ચગકતી આખોનાઓ એક દેડકે હનનચલન વિના પડ્યો હતો પદ્મિન દિશાએ પરંતો આચમના સૂર્યની સામે સ્પષ્ટ અને ચોખ્ખા દીસતા હતા ખૂબ નીચે એક ધર આવેતું હતું ત્યાં એક સરોવર હતું જ્યાં કેવળાક માણ્યો તરતા હતા ધરની આસપાસ એક સુદર બગીચો હતો જે સ્થળ સખ્ત અને એકાંત જણાતું અને ગૃહસ્થ માણ્યોના કોષ ચોક્કસ વાનાવરણ જેનું વાનાવરણ હતું દૂગ્ધા ધૂપવાળા રસ્તા પર એક તુલુહીન ખેનરમાં એક કમળા પડી નજરે પડતી હતી એટલે દૂધી પછી ગરીબી ગદડી અને લેનરુ ગણુઈ આનના હતા તે બે આ ચિખરેથી જોના બને વર વચ્ચે ઝાડું અતર જણાતું નહિ સુદરના અને રૂપતા એકમીમને સ્પર્શી રહ્યા હતા

મિનકતની સાદર્થ કરતા હૃદયની સાદર્થ સરળતા-વધારે મહત્ત્વની અને મર્મપૂર્ણ છે થોડી વસ્તુઓથી જ તોય માનવો એ મુકામલે સહેતું છે એશઆરામ તણ હોવા અથવા ખીડી પીવાની કે એવી જ ખીજી ટેવોનો ત્યાગ કરવો એ હૃદયની સરળતાનું સચન નથી જે દુનિયા નરો પછળ, મોજશોખ અને આનદનાં સાધનો પાછળ માડી બની જી તે દુનિયા મા લગોડી પહેરતી એ મુક્ત માનવી હોવાનું સચન નથી એક માણ્યો દુનિયાનો અને એની રીતોનો ત્યાગ કર્યો હતો છતાં એની વાસનાઓ અને એના નિકારો એને વીધી રહ્યા હતા એણે સાધુનો વેશ પહેર્યો હતો છતાં એણે ચાંતિ અનુભવી ન હતી એની આખ નિરતર કાષ શોધી રહી હતી અને શકાઓથી તથા આશાઓથી એનું મન ચીરાઈ રહ્યું હતું બહારથી તમે નિયમન અને ત્યાગ કરી શકો કમે કમે તમારા ધ્યેય પહોંચાન નો માર્ગ તમે નક્કી કરી શકો તમે આ કે પેલી વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો છે તમારા વર્તમાનમાં તમે સમયી બધા છો તમે પરમત સહન કરનારા અને માયાળુ છો એવા એવા સદગુણના પોરણ

મુજબ તમે વિકાસ સાધ્યો છે કે કેમ એ તમે માપી શકો એકાગ્રતાની રીત તમે શીખ્યા છો અને ધ્યાન કરવા તમે જગનમર્મ મહર્મ કે કોષ અધારા જોરગામો બેસો છો પ્રાર્થનામાં અને સાવચેતીથી તમે તમારા દિવસ પસાર કરો છો આ રીતે બહારથી તમે તમારું જીવન સાદુ બનાવો છો અને વિચાર પૂર્વક નક્કી કરી આ ગોડવણ વડે આ દુનિયાનું ન હેય એવું સુખસ પાદન કરના તમે આશા મેલો છો

પણ બહારના સયમો અને પ્રભાણો વડે સત્ય પ્રાપ્ત થાય છે ખરું ? એશ આરામને તજવા બહારની સાદર્થ જો કે જરૂરની તો જી જ, છતાં આ બાહ્યાચાર વડે સત્યના દ્વાર ઊવાડી શકાશે ? આરામ અને સહજતામાં ચરકાવ રહેવાથી મન હૃદય ભારમસ્ત બને છે અને મુસાદરીમાં તો બોળથી મુક્ત હોવા નોઈએ આપણે બધા આ બહારના દેખાવની કેમ આટની બધી ચિંતા કરીએ છીએ ? આપણા આરામને બાહ્ય સ્વરૂપ આપવા આપણે આપના બધા ઉત્સુક કેમ બન્યો છીએ ? શું એ આરામ ચનાનો ભય છે કે તોકમનનો ડર છે ? આપણો આરામ પ્રામાણિક છે એની ખાતરી કરી લેવાની આપણને શા માટે ધમ્મકા રહે છે ? આપણે નિમિત્ત થવા આગીએ છીએ, કાર્ષક થવામાં આપણી મહત્તા રહેવી છે એની આપણને ખાતરી નોઈએ છે એ જ શું આ આખા પ્રશ્નનું કારણ નથી ?

કાર્ષક પછી થવાની ઇચ્છાના જ ગૂચર્યાકાની શરૂઆત છે કાર્ષક થવાની હરકમેશ વધે જતી હઠ્ઠાથી પ્રેરાર્ષ આપણે બહારથી અને અદરથી સમય કે ત્યાગ કરીએ છીએ કાર્ષક કેળવીએ છીએ કે કાર્ષકથી દૂર રહીએ છીએ સમય જતા બધી વસ્તુઓ જતી રહેશે એમ જાણવાથી આપણે કાવા તીતને વળગી રહીએ છીએ આસક્તિ કે અનાસક્તિ વડે કાર્ષક થવાનો કે નહિ થવાનો પ્રયાસ બહારની કોષ પછી કિંવા, નિયમન કે પરિશીન વડે કદી પછી નાખૂ થઈ શકે નહિ, પણ આ મથનને સમજવામાં આવે તો બહારના તેમજ અદરના સયમમાંથી તથા એના ઘર્ષણમાંથી સ્વાભાવિક અને સહજ રીતે મુક્ત થવાય અનાસક્તિ વડે સત્ય પ્રાપ્ત થતું નથી કોષપણ સાધન વડે એ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ સઘળા સાધન અને સઘળા સાધ્ય આસક્તિના જ પ્રકારો છે અને સત્યના આનિર્ભાવ માટે એ સઘળાના અત આપવો નોઈએ

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભા. ૧

(પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ ૧૪

પાનાં ૫૮૩ મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦)

૧૯૦૬ - ૧૯૦૭

‘ગાંધીજી અને એચ. એમ. અલીનું મનેક્ષ’ એક પ્રતિનિધિ મંડળ ૧૯૦૬માં ઈંગ્લેન્ડ ગયું હતું અને દક્ષિણ અ. ઈ. કાના વિંદીઓનો કેઈસ બ્રિટિશ સરકાર સમક્ષ રજૂ કરવાનો તેમને ત્યાં જઈને કઈ થીતે બર આવ્યો. ત્યાંથી આ બાજની સરકાર ત્યાં છે. કાન્સવાલ ૧૯૦૭માં સ્વતંત્ર સંસ્થાન બન્યું અને એક વટવૃક્ષ દ્વારા કાન્સવાલ એસિસ્ટન્ટ રજિસ્ટ્રેશન કાયદો પસાર કર્યો. આ કાનૂન સુધાર વટવૃક્ષ વિરુદ્ધ ગાંધીજીને જે લડત આપી તેનો વિતાર અહીં રજૂ થતાં પત્રોમાંથી મળી રહે છે. ‘ઈન્ડિયન એપીનિયન ઉપાસાઓમાંથી ગાંધીજીની સત્યાગ્રહની લડતનો ખવાલ હાથે જાળી રહે છે.

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભા. ૭

(પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ ૧૪

પાનાં ૫૩૪ મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦)

જૂન ડિસેમ્બર ૧૯૦૭

ઉપરોક્ત કાયદો પસાર થઈ ગયો તેથી ગાંધીજી પણ લડત માટે સામદા બના. કાન્સવાલ તે સમાધાન માટે ગાંધીજીને બારણા ખુલ્લા રાખ્યા હતા. ‘ઈન્ડિયન એપીનિયન’ દ્વારા કાન્સવાલ સમુદાય હતું. વીરપુત્રો તેમજ મતાધિકાર માટે લડતા પશ્ચિમના નેતાઓની પ્રેરણા લઈને પણ ગાંધીજીને આ સત્યાગ્રહમાં ખાંચ લગાડે તેવા વિંદીઓની સહાયતા આરજી તૈયાર કરી સત્યાગ્રહીઓનું શ્યાન સારી પેટે આ પ્રજા પરાવે કેળવ્યું. અને અનાયો કાનૂનોનો ખેંચ કરવા દેવાસીઓને પ્રેરણા આપતા રજા અને કેટલાં મુદ્દાઓમાં સત્યાગ્રહીઓનો બચાવ કરવા લગ્યા

‘ગાંધીજીનો અક્ષર દેહ’ ભા. ૮

(પ્રકાશક : નવજીવન અમદાવાદ ૧૪

પાનાં ૫૪૦ મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦)

જાન્યુ. ઓગસ્ટ ૧૯૦૮

દક્ષિણ આફ્રિકામાં જન્મી ગઈ ગાંધીજીની સત્યાગ્રહની લડત આ વર્ષમાં આગળ ચાલે છે. કાન્સવાલી અદાલતમાં ચાલતા મુદ્દાઓ, કાન્સવાલી સજાઓ, ગાંધીજીનો જેલવાસ અને તેમની પછવાડે અનેક વિંદીઓની જેલવાસનો વિતાર આ ગ્રંથમાં મળે છે. રાજકારણના સેને સમજાવતી કળા કેવો લાગુભળવી શકે તેનો આદર્શ જે ગાંધીજીએ આપનારો તેનું અહીં ઈંગ્લેન્ડ થાય છે. આજ અરસામાં ગાંધીજીએ રજિસ્ટ્રેશન ‘અનલુ ધીસ લાસ્ટ’નો તથા ‘સોસિટિયા મુકદ્દમા’નો પૂર્ણપણે અનુવાદ કર્યો. અહીં બનતા બનાવો જાણે નાટકનું દરજ્જો જેવો હોઈએ તેવો અનુભવ થાય છે.

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભા. ૯

(પ્રકાશક : નવજીવન અમદાવાદ ૧૪ પાનાં ૭૨૦

મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦)

૧૯૦૮-૧૯૦૯

કાન્સવાલમાં સત્યાગ્રહની લડત તીવ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને ગાંધીજી વધુ વાટાઘાટ માટે વંચા જઈને પ્રયાસ કરે છે તેનું અહીં વાદ્ય ચિત્રણ રજૂ થાય છે. વિંદી સીઓ પણ ઘરના ખુલ્લી બહાર ચીકળી લડતમાં મદદરૂપ બનવા લાગે છે. અહીં કાન્સવાલ સત્યાગ્રહીઓને જેલની સજા થઈ. કેટલાક ગોરા લોકો પણ ગાંધીજીની નિંદાઓને પ્રત્યે માનથી જોતા થયા હતા. અને લેસનજ વરુદ્ધ વીરલાલ કરચી થઈ કરી થતી. ગાંધીજીને આ પ્રધેા સમય દરમ્યાન કેટલી બારે કામગીરી બચવી હતી અને તે કડો લોકો સાથે સંપર્ક જાળવવા રાખી સક્યા હતા અને અનેક રોકાણો વચ્ચે પણ પવનવહાર અને લખાણોમાં નિયંત્રિત રહી લડતના લક્ષ્ય તેનું યોગ્ય છે.

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભા ૧૦

(પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન

મંદિર અમદાવાદ ૧૪

પાનાં ૭૧૦ મૂલ્ય રૂ ૧૬-૫૦

૧૯૦૯ - ૧૯૧૧

ઈશ્વરમાં ચાર માસ નિષ્કળ રીતે ગાળા પછી ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકા પાછા ફર્યા હવે તેમણે કેપટાઉનમાં જાનરલ સ્મટ્સ સાથે દીર્ઘ વાટાઘાટો શરૂ કરી, અને ૧૯૧૧ના માર્ચમાં ચાલેલા ૧૪ જાનરલથી મે માસમાં સમાધાન થયું આ ગ્રંથ પણ અગાઉના ત્રણ ભાગ પેઠે લડતનો જ ચિતાર આપે છે. હિંદીઓને શકી દેવા માટે બ્રિટિશ સરકારે જે સખ્તાઈ અને દમન આનર્થ અને ગાંધીજીએ એવી જ મક્કમતાથી એનો સામનો કર્યો, અને સત્યાગ્રહ લડત નું સફળતાપૂર્વક સચાવન કર્યું ‘અવિરતપણે યાત્રાની જાહેર પ્રવૃત્તિમાં પણ ગાંધીજીએ પોતાની આંતરિક સપતિ વિકસાવવાનું જાણી રાખ્યું. આથી જાનરલ રીનો જે ભારે બોજ તેઓ સતત રીતે વહી રહ્યા હતા તેને વહન કરવાની અને મનની સંપૂર્ણ પ્રસન્નતા સાચવી રાખવાની શક્તિ તેમને સાંપડી’

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભા ૧૧

(પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન

મંદિર અમદાવાદ- ૧૪ પાનાં ૬૩૦

મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૫૦

૧૯૧૧ - ૧૯૧૩

દક્ષિણ આફ્રિકાની ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ જ રહે છે ૧૯૧૨ માં ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે દ આફ્રિકાની મુલાકાતે આવવાથી જે શુભેચ્છા જાઓ તેથી ગાંધીજીનું કાર્ય સરત બનશે એવી આશા બધાથી જાનરલ સ્મટ્સ સાથે થએલી સમજૂતીનો સરકારે ભગ કર્યો, અને હિંદી સ્ત્રીઓના લગ્નની કાય દેખરેખને પડકાર કર્યો આ ગાળા દરમ્યાન વધુ મોટી લડતની તૈયારી સાથે હિંદ પાછા ફરવાની તાલાવવી પણ તેમને જાણે છે, અને તેનો ઉલ્લેખ તેમણે આ ગ્રંથ દરમ્યાન લખેલી કાગળીમાં કર્યો છે પરંતુ દક્ષિણ આફ્રિકાની પોતાની કાગળીથી સોંપી શકાય તેવી

વ્યક્તિની શોધ પણ તેઓ કરતા રહે છે.

‘ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ’ ભાગ ૧૨

(પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ

પાનાં ૬૭૫ રૂ ૧૬-૫૦)

૧૯૧૩-૧૪

આ ગ્રંથ સાથે ગાંધીજીનું દ આફ્રિકા ખાતેનું જીવન પૂરું થાય છે સત્યાગ્રહના સગામનો અનિમ અને ઉચ્ચ તબક્કો અહીં નિભાવી શકાય છે ટ્રાન્સવાલની મહાન કૂચ આ તબક્કામાં યોજાઈ લડત લડવા બની, અને ત્યાંની સરકારને નમતું જોખમ પડ્યું, અને સોલોપન કમિશનની નિમણૂક કરી દક્ષિણ આફ્રિકાનો ગાંધી પુનઃ આ ગ્રંથની સમાપ્તિ સાથે પૂરો પાડ્યો છે અને ગાંધીજી ચોતે હાથમાં લીધેનું કાર્ય પાર પડી વનનમાં ફરતા આત્મસંતોષ અનુભવે છે

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ ભાગ ૧૩

(પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ

પાનાં ૬૦૮ રૂ ૧૬-૫૦)

૧૯૧૫-૧૯૧૭

ગાંધીજી હિંદમાં આવ્યા અને અમદાવાદમાં આગમ સ્થાપવાનું નક્કી કરે છે સત્યાગ્રહની ફિલ્મો નો ભારતમાં પ્રયોગ કરવા ગાંધીજી દક્ષિણમાં અને છે અંગ્રેજો પાસે જે કાંઈ સારું હતું તે અપનાવવા માટે ગાંધીજી હ મેથા તૈયાર હતા, અને અંગ્રેજોની ન્યાય બુદ્ધિમાં તેમને વિશ્વાસ હતો કે પારસીની લડત આવી જ માનવતા ઉપર તેમણે લડી હતી અને વિજય મેળવ્યો હતો. આ સમય દરમ્યાન ગાંધીજીએ જે જે વ્યક્તિઓ સાથે પરિચય કેળવ્યો તેમાં પડિત મદનમોહન, લાલા લજપતરાય, વિનોબા, મહાત્માજી, કાલેશ્વર, જમના લાલજી, કૃપલાણી, સચ્ચિદાનંદ, દીનમધુ અને મહાદેવ દેસાઈને મુખ્ય ગણી શકાય આ સૌએ જીવનભર તેમને એકનિષ્ઠાથી સહકાર આપ્યો

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ ભાગ ૧૪

(પ્રકાશક : નવજીવન, અમદાવાદ

પાનાં ૫૨૦ રૂ ૧૬-૫૦)

૧૯૧૭-૧૯૧૮

ગાંધીજીનું સત્યાગ્રહ શસ્ત્ર વધુ ધારદાર અને તેજસ્વી બને છે. ખેડા સત્યાગ્રહ અને અમદાવાદના મિલમજૂરોની હડતાલ રાષ્ટ્રવ્યાપી મહત્વ ધારણ કરે છે, સ્વરાજ્યના શ્રી ગણેશ માંડતા ગાંધીજીનું વાચકને અહીં દર્શન થાય છે, અને હિંદ જ્યેષ્ઠ મહાન સમૃદ્ધ નેતૃત્વ હોવા તેમને તેજાર થતા નિલાળી શકાય છે.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ લા. ૧૫

(નવજીવન, અમદાવાદ

પાનાં પૃષ્ઠ ૩૬. રા. ૧૬-૫૦)

૧૯૧૮-૧૯૧૯

ગાંધીજી ભારતમાં આત્મા પછી રાષ્ટ્રીય લડતમાં માણ પુરવા ઓતપ્રોત થઈ ગયા. સૈવેટ કમિટી અને જીવિર્ણવાલાબાગની ઘટનાએ તેમની મર્યાદાને અસાધારણ જોર આપ્યું. આ બાબા દરમિયાન તેમણે દેશભરનું પર્યટન કર્યું. તેમને પંજાબ અને દિલ્લીમાં રોહિને ગિરફતાર કરવામાં આત્મા અને પરિણામે દેશભરમાં હિંસક તોફાનો ઠેર ઠેર ફાટી નીકળ્યાં. આ હિંસાના પ્રાપચિત તરીકે તેમણે ઉપવાસ પણ જાહેર કર્યા. ગાંધીજીની સવિનયજનની લક્ષણ હવે પૂરબધારમાં થઈ ગઈ ગઈ.

ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ લા. ૧૬

(નવજીવન, અમદાવાદ

પાનાં પૃષ્ઠ ૩૬. રા. ૧૬-૫૦)

૧૯૧૮-૨૦

અમદાવાદમાં 'નવજીવન' અને 'યંગ ઇન્ડિયા' અનુક્રમે યુગ્મવાદી અને અંગ્રેજીમાં પ્રગટ કરી શેડોને ચોતાની વિચારસરણી તેમજ સત્યાગ્રહની ફિલસૂફી સમજાવવાનું મહાન કાર્ય ગાંધીજી ઉપાડે છે. દેશને પરદેશી પૂંસરીમાંથી મુક્ત કરવા 'સ્વદેશી'ની જોરદાર પ્રિમાયત આ સમય દરમિયાન શરૂ થાય છે. પંજાબના રમખાણોની હટાર કમિટિની તપાસ પણ આ અંશમાં સમિતિ રમણે જોઈ શકાય છે અને તેમાં ગાંધીજીની ઐતિહાસિક ભૂમિકાનો સમાવેશ થાય છે. ખિલાફત પ્રશ્ન વિશે વાચકને ઊંડી સમજણ થવી રહે છે.

'જીવન - વિચારણા'

લેખક શ્રી ધૂમકેતુ: સંપાદક: શ્રી અનંતરાય સવળ અને દક્ષિણકુમાર જોશી પ્રકાશક: ગુર્જરસંસ્કરણ

કર્ણાવલિ અમદાવાદ પાનાં ૩૯૯ કિંમત આઠ રૂપિયા

'સત્યવંતી વિચારગોષ્ઠિ' એવા શીર્ષક નીચે શ્રી અનંતરાય સવળે ૨૨. ધૂમકેતુના પ્રસ્તુત પુસ્તક વિશે જે કહ્યું છે તેનો ઉલ્લેખ જરૂરી બને છે.

'ધૂમકેતુનો આત્મા પ્રધાન અંશે સર્જક હતા- કારણે. સર્જકની સંવેદનશીલતા, કલ્પના, ભાવના પ્રીતિ, અને શોદર્શનકિતએ તેમને નવલિકા, નવલ-કથા, અને નાટક જેવા સાહિત્ય પ્રકારોની સેવા સાધનામાં રત રાખ્યા. વિચાર વગરના જીવન માટે અંજનો તિરસ્કાર એકથી વધુ વખત વ્યક્ત કરનાર સર્જક ધૂમકેતુનું અંદરનું કહ્યું વિચારનું પણ ખરું. પરિણામે એમની પાસેથી મળેલાં કલ્પાબાંધ વિચારા-ત્મક લખાણોમાંથી સાહિત્યવિષયનો સ્વયં 'સાહિત્ય વિચારણા' નામથી પ્રગટ થઈ ગયો છે... ઘટના અવ-ધાન અને સદ્ભાવ સાથે અને વાંચનાર કાં કોઈ નહું કે પ્રેરક વિચારભિંદુ, કાં સમાજ અને રાષ્ટ્રના નવ વિધાન માટેની કે જાત ઘડતર માટેની કાર્યપરિણામી પ્રેરણા, કાં લેખકની વિચારણાની પુષ્ટિ કે પૂર્વિ; પણ અસે લાભ તે વાચકને થશે એકરંગદર્શી પ્રકૃતિના આત્મચરત સાહિત્યકારના સત્સંગને.

'આટલું' તે કપાટ છે કે ધૂમકેતુની સમમ વિચારણા જીવન પરિધને અનેક રૂપો રૂપરતી બા-ધક પઠની વિભારિણી છે. તથા એના પાંચે તાત્વિક રીતે સંબંધ છે... જેવા આકાશનીરોએ ચંદ્રની બીજ બાજુ જોઈ, તેના જેવું-વાર્તા, નવલકથાદિના સર્જક 'ધૂમકેતુ'ની નિર્ણયકાર-વિચારક તરીકેની બીજ બાજુનું, તેમના મિશ્રણ અને વિચાર-ભાવના-દેહનું, તેમની વિચારવાની રીત તથા લખવાની રીતો સાથે જે નિકટ દર્શન વાચકોને આ પુસ્તકમાં થશે તે તેમને જ પૂંકા વચ્ચે ધૂમકેતુની વ્યાપક જીવન વિચારણા એકમ સુલભ કરી આપનારનો આચાર માનવા પ્રેરણે"

પુસ્તકને પાંચ ભાગમાં વહેંચવામાં આપ્યું છે.

(૧) સમાજ અને રાજ્ય (૨) ઇચ્છા અને સંસ્કૃતિ (૩) ધર્મ (૪) જીવન ધડતર (૫) પ્રાસંગિક ગોષ્ઠિ. પરંતુ ગમે તે પાંચેથી વાંચી શકાય તેવું આ પુસ્તક મુજબસત્તા ચિંતન સાહિત્યમાં મૂલ્યવાન ઉમેરો કરે છે.

શ્રી શામરમૃતિ કો. ઓ. હાઉસીંગ સોસાયટી લી. (સૂચિત)-રાજકોટ

- આ મોસાયટી કાલાનક રોડ ઉપર સેન્ટ્રેરી સુલ સામે નાના મતા સરવે નં. ૩૫ માં કરવામાં આવેલ છે. આ સોસાયટીમાં થોડાક પ્લોટ બાકી છે તે વહેલી તકે પ્લોટ પસંદ કરી પહેલો હપ્તો રૂા ૯૨૬ નો ભરો.
- સાફ ટકા લેવાની સગવડતા છે.
- આ સોસાયટીની બાનુમાં જ શ્રી ગુલામવિહાર સોસાયટી, (જંગલા જનાવવાવાળી) તથા શ્રી અનંત મોસાયટી આવેલ છે. લખો અથવા મળો :-

(૧) ગુલામચંદ જમનલાલ શાહ

રજની, લુધેન્દ્ર રોડ...રાજકોટ.

(૨) વાંકાનેર ઓટોમોબાઇલ્સ, રાજકોટ

ફોન નં. ૨૬૨૫૮

શુભેચ્છાઓ સાથે

ફેરેઇન મશીનરી અને ફેરેઇન રો-મટીરિયલથી બનાવનાર

ચિત્તલિયા ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

રા જ કો ટ.

કેલમ કવોલીટી સીલવર શુ રેકસ (ટી ગ્રેડસ)
ટીપ નેઇન્સ પ્રોટેક્ટર સ્ટડસ (પ્લેઇન હોળનેઇન્સ)

New Haven Steel Ball Corporation Private Limited

Manufacturers of :

STEEL BALLS

(Sizes : 1/8" dia. to 5/8" dia)

(Used in Bicycles & Ball Bearings)

ALSO, MINIATURE STEEL BALLS

Sizes : 1 mm. to 2.5 mm.

**(Used by : Ball point Pen Industry, Precision Instruments
& Miniature Ball Bearing Industry).**

REGISTERED OFFICE :

**PANDYAN HOUSE, 4th floor,
309, P. D'Mello Road,
Fort, Bombay-1. 7**

GRAMS : "GULDASTA"

**Phone: 261523
266017**

હાદિ'ક શુભેચ્છાઓ સાથે

તારનું સરનામું : "NEWPRESS"

ટ. નં. ૧૯૫

જે. આર. શાહ એન્ડ કું.

મરચન્ડાઇઝ એન્ડ મીલર્સ,

કારખાનાં -

ધી ન્યુ હોટન બીચ એન્ડ પ્રિસીમ ફેક્ટરી
ઓર્થેક્સ રીક્લ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રેલ્વે સ્ટેશન સામે,
વેરાવળ (સીરાપ્ટ્ર)

With Best Compliments From

RAJNIKANT & Co.

Dealers, Commission Agents & Exporters, Of Oil, Oil Seeds, Cotton.

phones (Office : 19120
Resi : 195

Grams : NEWPRESS.

P. O Box No 22
VERAVAL.

(Saurashtra)

Tulsidas Khimji Privet Limited

Banks' Muccadums Over 70 Years

Best for :

- CLEARING
- FORWARDING
- SHIPPING
- WAREHOUSING
- INSURANCE
- AIR CARGO

46, Veer Nariman Road,
BOMBAY - 1

Telegram : NACHIKETA

Telephone : 259484 (4 Lines)

always
be beautifully
dressed in
thackersey's

EVERFRESH

Dreamy outfit to relax in, made from
'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple ...
In a gay tantalising screen print .. with
handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked

TEBILIZED for tested crease-resistance

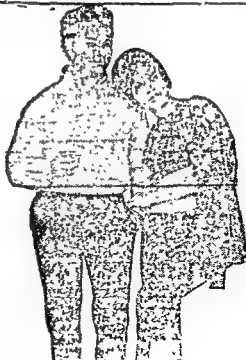
and a wide range of Shirtings, Suitings, Screen Prints,
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE PUNJOSTAN SPS & WGS MILLS CO LTD.

TF, INDIAN W/G MIL LTD.

14, Apollo Street, Bombay 1

thackersey group Makers of Fine Cottons!

WITH BEST COMPLIMENTS

Brimco Plastic Machinery Corporation

PLOT No. 55, Government Kandivli Industrial Estate,
Charkop, Kandivli (WEST), Bombay-67. NB (INDIA)
TELEPHONE : 692818 * 693133

COSMIC

Stereomaster Hi-Fi Amplifiers

You've Got To Hear It To Believe It ! ! !

You Definitely get the best sound for your money from co-15, Co-40, Co-60 Ranges which qualify as high state-of-the-art Equipment with all-Transistors integrated amplifiers, Designed for high quality Stereophonic or Monophonic Reproduction and Complete solid-state circuitry...Instant warm-Up...Low Current Consumption...Cool Operation...Low Distortion and Noise...Good Transient Response...Wider Frequency Response at full power and transformerless output circuit

Manufactured in India by

COSMIC RADIO

3/A, Shantinagar, Vakola, Santacruz (East)

BOMBAR-55 PHONE : 534438

Gram : Solidstate

ATTENTION HOUSEWIVES!

NEW SUPER-ACTIVATED GLOWWHITE

MAKES CLOTHES DAZZLING WHITE!

Scientific formula

New Super activated GLOWWHITE makes all your clothes dazzling white—at half the cost. You use less. Just 5 paise worth for a bucketful of clothes. See how Super activated

GLOWWHITE actually whitens your clothes—gives them a new dazzling whiteness you've never known before!

Handy, piffle-proof pack

Super activated GLOWWHITE now comes to you in a handy, piffle-proof aluminium pack. So convenient—so economical!

BUY NEW SUPER-ACTIVATED GLOWWHITE TODAY!

AMAR DYE CHEM LIMITED, Rang Uajan, Bombay 18

સુંદર, સ્વચ્છ અને સુધડ છાપકામ માટે

સરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

આશાની આગેકુચ...

પટેલ માવજી કાનજી એન્ડ બર્ધસા
 બે લાગેટ, રોડ, રાજકોટ

આ દુનિયામાં સત્તાની પાછળ પડેલા મોટામાં મોટા કેદ રહેલ હોય તો તે
પ્રયાતન છે.

—સરદાર.

લેખપાલજી

વર્ષ - ૯]

દિગેશ્વર - ૧૯૭૦

[અંક : ૮]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ લેખ	લેખક
૪૩૩ આત્મ-દેવતા ...	મહિન્દ્રજી
૪૩૪ નામનો મહિમા .	મહિન્દ્રજી
૪૩૬ પરિશ્રમણ .	આગતોષ
૪૪૦ માનવજનનો ઇતિહાસ	આનાનોના દાસ
૪૪૨ પ્રાચીનો રાજા	કુરંગીનદેન દેસાઈ
૪૪૪ ગેતર જની નમના લાભો	હનનભાઈ જોશી
૪૪૫ લેખકની ફરજ	ચિનિયમ ફાંકનાર
૪૪૬ નીનાઓ ...	
૪૮૪ કેનેડાનો ઇતિહાસ	
૪૫૦ અસર	હંદુનાથ ગાંધી
૪૬૧ ગેતર મર્તિ ચાલુ	ઉશાકાંત દેસાઈ
૪૬૪ અવગોકન .	સિ
૪૬૬ પ્રવચન અને કાકાસાહેબ	નરોત્તમ પલાણી

અગતી

[આગેને]

દર માનની આ મી તારીખે ના
પ્રસિદ્ધ થાય છે

૫૮મી જુલિમા અંક ન મળે તે
પોસ્ટ ઓફિસ તથા ૬ થી ૫ થી કાર્યા
લયને જતાવનું અંક શિનિકમા થયે તે
માફવાશે

અમે ત માં ને પ્રાંતક થઈ ગયા છે

આ માનિકમા પ્રસિદ્ધ થતા વિચાર
જ તે લખેલા છે સપાટકે ને વિચારોમાં
સમત છે જ તમા માનવુ નાં

[ચેતનાને]

લેખકનામાં સમૃદ્ધિ, કલા શિખમ
અને તાલિય વિશ્વક લખાને લેવામાં
આવે છે

લખાણ ભદ્ર મોવિક, ના તું હાથ
અથી અપણ રહ છે કામગીરી એક
બાજુ ચાલીથી લખવું

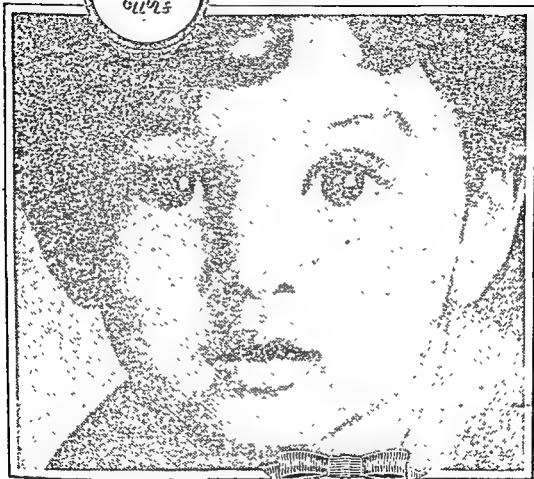
લેખાગમ

દશમા [૨૦૧૫] ૮ રૂપિયા
૧૨ શ્રમા નો ૧ થિંગ

“જીવનસુખ”

૨-રામકૃષ્ણનગર
૧-૧૬૧-૧

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધારેન ગાંધી સપાટક નરીન ગાંધી ૨ રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન ગ્રામ સુરપ મુદ્રિકા રેષસકોટ રોડ રાજકોટ

સર અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી !

આપને એવો સાથીતે દેના બેંકમાં બચતખાતું આપની બચત પર આપને વર્ષ ૩૧%
બ્યાજ મળે છે નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની બચતની જરૂરતો માટે નાણાં
બેંકના કરવામા સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી બહે છે. આજે જ
બેંક બચતખાતું ખોલો.

દેના બેંક

રજિસ્ટર્ડ બેંક ટેલિગ્રાફ નામનું નિર્ણય,
૧૭ સેપ્ટેમ્બર ૧૯૬૫, કોટ, મુંબઈ-૧

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ પ્રોડક્ટ્સ
રિન્ડ ટોરસ્ટીલ
ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સ
ઈલેક્ટ્રિક ચાર્જ-ફર્નેસ બોડીઝ
ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

મુકુંદ એટલેજ પોતાદ

૨૫૬ આ વર્ગ એન્ડ રીટર્ન વર્કિંગ લિમિટેડ, કુર્ચી, મુમ્બઈ-૪૦૦ ૦૨૦૬

સિંધિયા સ્ટીમ
નેવિગેશનના બંધાને
આપનો માલ સંભાળ—
માટે કોઈપણ અકારનો—
કુનિયાના કોઈ પણ બોલા
નહી લઈ શકાય છે.
સિંધિયાના અકાંડી અપતન
બંધાને આપનો માલ
સુરક્ષિત રાખે, અડધથી વધુ
કાર્યક્ષમતાથી નિર્ધારિત
ખાસ પટેલિયાર્ડ છે.

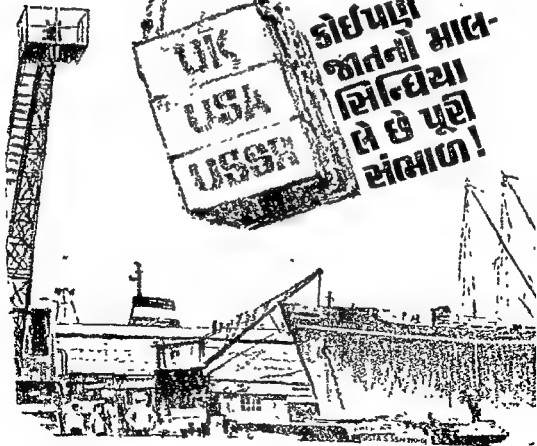
દરિયાપારની સેવા
ભારત પાકિસ્તાન ઇન્ડિયન મુરોબ
ભારત કંઈપણ
ભારત અમેરિકા (એટલાન્ટિક અને અખાલવા બંદરો)
ભારત પૂર્વ કેનેડા ગ્રેટ બ્રિટન
ભારત પેસિફિક (પૂર્વ ચીન)
ભારત ઇન્ડિયન
ભારત એફિએટિક ઇન્ડિયન ગ્રેટરિન્ડિયન બંદરો

ભારત પેસિફિક સિંધિયા (અખાલવા)
કાંકની સેવા
ભારત-પાકિસ્તાન-ગર્જા-સિંધિયન

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવિગેશન કંપની લિમિટેડ
'સિંધિયા કાર્ગિસ', બેલાંક એરેટ, મુંબઈ-૧
ટેલિફોન: ૨૬૮૧૧ (૧૨ લાઇન) ટેલેગ્રાફ: ૨૨૦૫
સેન્ટ્રલ બેન્ક બિલ્ડિંગ, ૩૩, નેશનલ મુલામ રોડ,
કલકત્તા-૧ ટેલિફોન: ૨૨૫૮૪૨ (૪ લાઇન) ટેલેગ્રાફ: ૩૦૫
૧૦, એન. જી. નંબરી, નવી દિલ્હી,
ટેલિફોન: ૧૧૧૨૬૧, ટેલેગ્રાફ: ૩૨૧
કુનિયાના તમામ મુખ્ય બંદરોમાં એન-ટી છે.

સિંધિયા
(સા.પત્ર ૧૬૧૬)

**કોઈપણ
જાતનો માલ-
સિંધિયા
લે છે પૂરો
સંભાળ!**

આંતર-દેવતા

પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં પ્રભુ એક વિશેષ રીતે અને રૂપમાં વસે છે તેથી જોવી રીતે તે આખા જગતનો દેવતા છે, તેવી જ રીતે તે પ્રત્યેકનો આંતર દેવતા પણ છે એ જ આત્મસ્નેહનાની કામિયાદી કળાથી જ તો કવિની કવિતામાં, કળાકારના ચિત્રમાં, પ્રત્યેક વ્યક્તિની કૃતિમાં એક જાનની સંપૂર્ણતા દેખાય છે એક નિષ્કર્ણ—શુદ્ધ-કળાકાર એક નાના વિદ્યાર્થીના ચિત્રમાં એક એવી રેખા દોરી છે ■ કે, તેનું ચિત્ર એક અનૌકિક સૌન્દર્યના રંગમાં રંગાઈ જાય છે એવી જ રીતે દરેક વ્યક્તિની અંદર જે નિર્દોષતા છે અને તે પ્રત્યેકમાં છે—તેને ચિત્રકવે છે આ આંતર દેવતા આ વિશેષતાના સમૃદ્ધિ એક જાનતા વચ્ચે નાર વ્યક્તિનું સર્જન થયા જ કરે છે, એવી વિરાટ વ્યક્તિમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિનો અંશ છે, તેથી જ તો પ્રભુના દેખામાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ સળધી એક એવી અમર આશા છે કે તે ધીરે ધીરે પોતાના છદ્મમાંથી આ વિરાટ વ્યક્તિ તરફ વિકાસ પામે, જે વિરાટ વ્યક્તિનું તે સતત દર્શન કરે, એટલે જ તો, પ્રત્યેક સર્જકને—અને માણસ સ્વભાવે સર્જક છે કારણ કે આત્માની કૃતિ જ કે વિશેષતા કોઈ મુદ્દા અને સત્ત્વ તથા શુભ કરવાની છે— પોતાની કૃતિની યોગ્યતાનું માપ આ આંતર-દેવતાની દૃષ્ટિએ જ કારણ પડે છે તે સર્જકને પૂડે છે તે તારી કૃતિ દારા, પૂર્ણતા મારેની મારી પાસને કેન્દ્રીક છિપારી ■ તેથી ■ ? પણ હુ ખરી વાત તો આ છે કે આપને પોતાની કૃતિઓની યોગ્યતાનું માપ દુનિયાની દૃષ્ટિથી કરીએ છીએ અને દુનિયાની દૃષ્ટિથી તો પ્રત્યેક વ્યક્તિ કે વસ્તુનું માપ તેની ઉત્તમિતા પ્રમાણે થાય એટલે કે એને કંઈ મલ્લ કરી વ્યક્તિને પોતાની કૃતિ દા । વિગત પુરુષ કે પૂર્ણતા સાથે યોગ સાધવામાં પ્રત્યેક સર્જકના આત્મિક અક્ષર અસતોનું કાણુ જ આ છે, ખતે તે જગતને ન દોષ કે તેની કૃતિએ જોયો યોગ આ વિરાટ પુરુષ કે પૂર્ણતા સાથે સાધવો જોઈએ

તે હજી જે સાધ્યો નથી બાકી છે, તેથી જ તો તેના અસતોને દૈનિક અસતોર કહે છે—માનસિક અસતોપ નહીં, તે તો કોઈ પણ રીતે મટી શકે છે આત્મિક અસતોર દુન્યવી રીતે કે સાધનોથી નથી મળેતા

આ વિરાટ સંપૂર્ણતા વ્યક્તિ અને વિશ્વના ઉત્થાનમાં ગિરાજે છે, એવો વિશ્વાસ શુદ્ધદેવ કવિવર ધરાવે છે પણ જો તેના દર્શન કરવા દોષ તો સર્જક શક્તિ દારા પોતાના અકબળે પોતાની સર્જાયેલી કૃતિમાં શોધવું પડે છે ત્યારે જ તો, અંક કારના આવરણ પાછળ જે વિરાટ સંપૂર્ણતા કે ત્રિભૂતિ ગિરાજે છે તે દેખાસે પણ અકબળે સંપૂર્ણ ક્ષય થયો જોઈએ અને તે થતો પણ નથી એક સાચા સર્જકની કૃતિ તેના સાચા અદમ્ય—અસ્મિતા—નું સ્વરૂપ છે, અને માણસનું સાચું સ્વરૂપ તેનો આત્મા છે

— શુદ્ધદેવ મલ્લિકજી

નામનો મહિમા

રહના નહિ દેસ બિશના દે ॥ ૬૦ ॥

થહ સ સાર કાગદકી પુડિયા જૂદ પડે ધુલ જાના દે ॥

થહ સ સાર કાટેકી બાડી ઉવઝ ઉલઝ મરિ જાના દે ॥

થહ સ સાર ઝાડ ઔ' ઝાખર ઝાગ લગે બરિ જાના દે ॥

કહત કબીર સુને ભાષ સાધી સતગુરુ નામ ઠિકાના દે ॥

આ જાનનાં કબીર સાહેમે નામનો મહિમા દર્શાવ્યો છે શર્યાતનામો એવો ભાન બતાવે છે કે આ સ સાર અનિત્ય છે આ સ સાર તો પરાયો દેશ છે અહીં રહેવું ઉચિત નથી આ સ સાર તો કામના પરીક્ષા જેવો છે તેના પર પાણીનું ટીપું પડતાં જ તે ઝોતગી ભય છે આ સ સાર કાગળની વાડી જેવો છે જેમા આવવાથી ઘણી બેચેની થાય છે માણસને આ સ સારમા બધે ઝાડ-ઝાખરા જેવું છે અને તેમા આગ લાગવા-દારનજ સળગતાં બધું ખાખ થઈ જાય છે

પરંતુ આ જાનનામો ભક્ત કબીર સાહેમે સ સારની અનીયતા જ બતાવી નથી, પણ સાથે સાથે નામ નિત્ય છે, સનાતન છે એ પણ દર્શાવ્યું છે નામનું રહસ્ય બહુ જ મહત્ત્વ છે- માણસને કયા નામમાં ઈશ્વરનો સાક્ષારકાર થશે એની તો તના અતરને પણ ભણ્યું હોતી નથી ત્યાં સુધી તેને એ નામની અતરૂરણા થતી નથી ત્યાં સુધી માણસ આ સ સારને પરાયા દેશ જેવો માની એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ભટક્યા કરે છે ગુરૂદેવે પણ એક કાબખા કહ્યું છે કે વાનિકને બંધા જ અણખણ્યુ બારણું ખખડાવવા પડે છે અને એમ કરતાં કરતા તે પોતાના-પ્રભુને બારણું-સાચા ઠેકાણે પહોંચે ॥ સૂરી સાધુએ પણ કહે છે 'રહેના નહીં દે વહા જાના દે વહા એટલે કે આખરે માનવીનું નિત્ય સ્થાન તો ઈશ્વર સાથેનો નીકટનો સંબંધ સાધવાથી જ નિશ્ચિત થાય છે, અને તે સંબંધ-વૈષકિત્ય અને અતર્ગત સંબંધ-સ્થાપિત કરવા માટે નામ જ એક માત્ર આધાર છે

નામ એ પ્રભુનો પ્રત્યેક વ્યક્તિની સાથે અંતર્ગત અને વૈયક્તિક જે સંબંધ છે તેનું પ્રતીક છે. આમ તો પ્રભુ સર્વનો છે, પરંતુ મનુષ્યના અંતરમાં એવી એક અદ્ભુત ક્રિયા દર્શાવવા કરે છે કે પ્રભુની સાથે મારો જે વૈયક્તિક સંબંધ છે તે સાધવો જોઈએ. અને તે સાધવા માટે પ્રભુના આસ વિચિત્ર નામની તેને પ્રતીતિ થવી જોઈએ. ભક્તો એમ માને છે કે, દરેક વ્યક્તિનાં જે નામ છે, એક નામથી તેને જગત જોળાયે છે અને બીજા નામથી પ્રભુ. જે નામથી પ્રભુ આપણને જોળાયે છે તે જ નામમાં પ્રભુનો વ્યક્તિ સાથેનો સંબંધ પ્રતિબિંબિત થયેલો હોય છે. તેથી જ્યાં સુધી આપણને તે વિચિત્ર નામના સંબંધની જોળાય થતી નથી ત્યાં સુધી બીજા બધાં નામો સાચો આધાર બની શકતાં નથી. પ્રભુ સાથેનો એ વૈયક્તિક સંબંધ સમજવો સહેલો નથી. અને તેનો સાક્ષાત્કાર માણસને કંઈ ઘડીએ થશે એ કહી શકાય એમ નથી. માણસને જ્યારે એ નામની પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે એ નામ તેને માટે ખૂબ જ વૈયક્તિક સંબંધવાળું બની જાય છે. જેમ હિંદુ સંસારમાં આપણે જોઈએ છીએ કે પતિ-પત્ની એક બીજાને નામથી સંબોધતાં નથી એ નામનું ઉચ્ચારણ એમના સંબંધમાં આધાર બની જાય છે. તે તો તેમના અંતરમાં સ્પર્શનું દેખ છે. એવો જ ભાવ આપણને જે નામ માટે ઉદ્ભવે તે જ આપણું સાચું ઠેકાણું બની જાય છે, અને ત્યારે જ આપણે પ્રભુને પોતાના ગણી તેની સાથે વૈયક્તિક સંબંધ બાંધી શકીએ છીએ.

શુરુદયાલ મલ્લિક

જીવન ગતિમય કેમ બને ?

તેથી રીતે એક પગને પોતાના જીવન માટે એક માથો અને આધાર જોઈએ છે તેવી જ રીતે એક સીમાબદ્ધ ઘર અને એક સર્વશક્તિ અને સાર્વભૌમ તથા હોને માટે આદર્શરૂપ અસીમ આકાશ જોઈએ. માથામાં રહીને પગને આરામથી ખાવા પીવાનું અને સુવાનું મળે છે, પણ આકાશમાં ઉડવાથી એને જીવનમાં જીતિ અને ગીત પણ મળે છે. એવી જ રીતે માણસને કમાવા, ખાવાપીવા, એકમાત્રમથી અમુક સંતોષ મળે છે, પણ જો જીવનમાં તેણે સાચો અને સતત આનંદ અનુભવવો હોય તો તેને અનંત તરફનું કોઈ આકર્ષણ અને તેને સમજવા માટે અનંત તકવન જોઈએ, તો સાચે જ તેનું જીવન ગતિમય બની જશે....

શુરુદેવ

મહાનગરનો રોગ

દંડકારણ યોજનાના એક અધિકારી શ્રી જય-
મોહન કલકત્તાને જે રીતે વર્ણવે છે તે બધાં જ ચોટા
શહેરોને અસરકારક લાગુ પડે છે અને તેને વિષે આપણ-
ને વિચાર કરી મૂકતાં કરી મૂકે છે. “શહેરો મહાકાવ્ય
પ્રત્યે જેવાં છે તેનાં સુધી મૂળમાંથી ઊભેડવામાં ન
આવે ત્યાં સુધી તેમનો નાશ થતો નથી ઘા, તે સૂઝાઈ
જાય છે ખરા. કલકત્તા વિષે વિચાર કરું છું” ત્યારે મને
એક મહાન વૃક્ષનો ખાસ આવે છે જેનાં મૂળિયા સાબુત
છે પણ કાળીઓ અને પોદડાં સૂઝાઈ જવા છે - ખરી
પડ્યાં છે અને પોપણના અભાવે માત્ર ભૂમિ સાથે ચોટી
રહેવા પૂરું જકાઈ જાય છે. કલકત્તાને આજે નવા
પોપણની જરૂર છે જેથી તે નવપ્રકાશિત અને આજે એક
તક સાંપડે છે. મધ્યસ્થ સરકારે તેનો વહીવટ હાથમાં
લીધો છે. અચ્છા બાળખાન તરીકે તે શહેરની ખાતર
બરદાશત કરી શકે છે. નવા માલીને માથે ફરજ આવી
પડી છે કે કોહાઈ જાયેલા વૃક્ષની માવજત કરવા તેણે
હિંમત, ઈર્ષદૃષ્ટિ અને સમર્થજીની ભાવનાથી થીલા
થાણુ શહે ન જતાં, બીજું જ નિદાન કરવું. આજે આ
શહેર એક પાકાર રૂપ છે અને સાથે સાથે તક પણ
આપે છે. આ શહેરે સમગ્ર રાષ્ટ્રને સાવચેતીનો સર
આપ્યો છે. આ શહેર વસવાટને યોગ્ય રહેશે કે છવ
વર્ષને નાસી છૂટવા જેવું અથવા રાષ્ટ્રનાં અરમાનો
સાકાર બને એવી સામાજિક પ્રક્રિયાનું તે પારણું બનશે
કે છવતી માનવીઓનું કબજતાન તે આપણી પેતાની
શક્તિઓ ઉપર અવલે છે. ઈતિહાસ અંધ નથી અને
બીજાઓ અંધ રહે તે માફ કરીને નથી. ઈતિહાસે જે
તક આપી છે તેનો સદુપયોગ કરવાની આ વાત છે.
નવા વિચારોને આપણે અપનાવી શકીએ, નવી શક્તિને
વિસ્તારીએ, શહેરના વહીવટમાંથી સંકે અને નાદારી
દૂર કરીએ, આર્થિક ઠંડાને પુનઃજીવન આપી શકીએ,
અને શહેરમાંથી સાધનો ઊભાં કરી શહેરના આર્થિક
માનખાનો પામે વિસ્તારી શકીએ કેટલાંક જૂનાં સારકુ-

તિક અને બૌદ્ધિક મૂલ્યોને પુનઃ સ્થાપી શકીએ, શહેરની
સુપુત્ર માણસાઈને ઠંડેલી શકીએ, ગરીબ અને પદ દલિન
વર્ગનો વિશ્વાસ મેળવી શકીએ અને શહેરના વિખટા પટ્ટી
જાયેલા માનવ વર્ગોને એક તાંતણે બાંધી શકીએ તેના
ઈતિહાસે આપેલી તકનો ઉપયોગ કરીને સર્વનાશ થતો
અટકાવી શકીયું. પરંતુ કોઈ જાદુઈ ચમત્કાર બનવાની
આશાએ આજે માત્ર મૂક પ્રેક્ષક બની રહીયું” તે ઈતિ-
હાસના પાનામાં એવા નામચેષ બની જઈયું કે ભવિષ્યની
પેઢી આપણને યુનેસ્કો ઠાણીને કહેશે કે વીસમી સદીના
ઉત્તરાર્ધના વહવાઓમાં અગમ દષ્ટિનો અભાવ હતો.”

કેટલું સરસ નિદાન ! કલકત્તાની પેઠે તે મુંબઈ,
દિલ્લી કે મદ્રાસને પણ એક સરખું લાગુ પડે છે.
આ ત્રણ શહેરો જ શા માટે—ભારતના દરેક શહેર માટે
આ સંદેહ સુવર્ણસરે અડિત કરવા જેવા છે.

કેળવણી કદરા ખેતી ?

મધ્ય પ્રદેશમાં કેળવણી ક્ષેત્રે અભિનવ પ્રયોગ
ચઈ રહ્યો છે તે જોટલો. બૌદ્ધિક છે તેથી વિશેષ તો
આકર્ષક અને હેતુ પ્રધાન છે. પ્રાથમિક કક્ષાએ પાંચમા
ધોરણથી ખેતીને ફરજિયાત વિષય રાખીને અને આ હેતુ
માટે દરેક શાળાને એક એક જમીન ફાળવીને રાત્રી
સરકારે કેળવણીમાં કૃતિમી પત્રજું ભર્યું” છે. છતીસ-
ગઢમાં તો પાંચ હજાર જેટલી શાળાઓ અને ૮૦૦
જેટલી સાપ્તાહિક શાળાઓએ ‘ખેતી’ને ફરજિયાત વિષય
તરીકે અપનાવી લીધી છે. ૧૦ થી ૧૫ વચ્ચેની ઉંમરના
બે લાખ વિદ્યાર્થીઓ આનો લાભ લે છે. આ વિદ્યાર્થી-
ઓના કુળજમાં ૭૦૦ એકર જમીન રહેલી છે. ચોખા
અને કમેદ આ જીલ્લાની મુખ્ય પેદાશ છે. વિદ્યાર્થીઓ
કમેદ ઉપરોત્ત ગ્યાગાન અને શાકભાજીમાં પણ પરાત
જણકારી મેળવે છે. શાળાઓને નાણાકીય મુશ્કેલી ન
હો તે માટે રાજ્ય સરકારે ૫૫ કરોડ જેવડી જગીર ૨૬મ
ફાળવણી ઉપરોત્ત ખેત પેદાશો વેચીને નાણાં લેવા કરવાની
છૂટ આપી છે. દેખીતી રીતે જ આ હેતુ માટે ત્રિપારણ,

ખાતર, પાણી, દળ, બળદ ઈત્યાદિ તો રાખવું જ પડે, પરંતુ શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રવૃત્તિમાં રસજન્ય થાય તો ઉત્પાદન ક્ષેત્રે જાજરનો વેચ આવી શકે. કુચળી વપના બાળકો પાસેથી વધુ પડતો શારીરિક શ્રમ લેવા સામે સાવધેતી રાખવામાં આવી છે અને વિદ્યાર્થીઓએ ખેતાર ઉપર એક ક્લાકથી વધુ સમય આપવાનો હોતો નથી. જેમ જેમ દરેક શાળાની ઊપજ વધતી જાય તેમ તેમ તે વધુ સાધનો વસાવે અને ઉત્પાદન વધારવા આયોજન કરે. ગુજરાત સરકારે તાત્કાલિક આ યોજના અપનાવી લેવાની જરૂર છે કેમકે અનરવાવલ્લભ ગુજરાતે હાલ સુધી નથી.

સફરજન રાજ્ય

ખેતીવાડી ક્ષેત્રની ઉપરની વાતને ટેકા મળે તેવા સમાચાર હિમાચલ પ્રદેશમાંથી સાંપડે છે. હવે તો રવાન થતું રાજ્ય બન્યું હોવાથી હિમાચલને નાણાંની જરૂર ઊભી થયે અને તેને પહોંચી વળવા આ રાજ્યના બાહોષ લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર કે. બહાદુરસિંહે સફરજનને કેન્દ્રમાં રાખ્યું છે. અને ૧૫ થી ૨૦ વર્ષના સમયમાં કેવળ સફરજનના ઉત્પાદનથી રાજ્યની તિજોરી તર-બતર કચી દેવાની ખતીથી યોજના રજૂ કરી છે. આ રાજ્યની આબોહવા તેમજ, ભોડાની રૂપિ જોતાં વનપ્રદેશ અને ફળફળાદિ માટે હિમાચલન રાજ્ય ખુબ આદર્શ છે. આજે પંદર લાખ એકર જમીનમાંથી માત્ર ૮૫ હજાર એકર જમીનમાંથી ઊપજ મેળવાય છે. જે કે આ વધારીને પાંચ લાખ સુધી લઈ જઈ શકાય તેમ છે. આટલી બધી જમીનમાં બાગબગીચા ઊભા કરવા પુષ્કળ નાણાં જેઈએ સફરજનના ૧૦૦ વૃક્ષો સાથેના એક એકરના પ્લન્ટ ગણતો રૂપિયાનું ચેકાસુ માલે છે એ વિગતે ૧૪ કરોડ રૂપિયાની જરૂરત રહે છે. અત્યારે લગભગ અડીતો બગીચાઓમાંથી ૧૦ લાખ વૃક્ષો મળી શકે તેમ છે અને તેને ૨૦ હજાર એકર જમીનમાં વધી શકાય અને માટે ૬૦ લાખ રૂપિયાની જરૂર રહે જે રાષ્ટ્રીય પામથી બેન્કો પાસેથી પાડી શકે. જુદી જુદી જાતના ફળ ફળાદિની ઉપજ એકરદીક ફળ. અડી હજારથી માંડીને પંદર હજાર રૂપિયા સુધી થાય છે. બદલે ચાગુ નિર્મિતમાં ત્રીસ હજાર એકરમાંથી સફરજનના પાકથી ચાર કરોડ રૂપિયાની વાર્ષિક

આવક થાય છે, જેમાંથી રાજ્ય સરકારને ટેકસ રૂપે ૨૦ લાખ રૂપિયા મળે છે. જે આ રીતે પાંચ લાખ એકર જમીનને સફરજનની ખેતીથી આવરી લેવામાં આવે તો બે દસકા જેટલા સમયમાં બગીચાના માલિકાને વાર્ષિક ૮૦ કરોડ રૂપિયા મળતા લઈ જાય, અને રાજ્ય સરકારને ટેકસ તરીકે ત્રણ કરોડ રૂપિયા મળે. દર વર્ષે માત્ર એક કરોડ રૂપિયા રોકવામાં આવે તો પંદર વીસ વર્ષમાં બારતનું સૌથી સમૃદ્ધ સફરજન પેદા કરતું રાજ્ય બની શકે અને તેના વેંચાણમાંથી જ વાર્ષિક સો કરોડ રૂપિયા મેળવી શકે.

આદર્શ દ'ગોલ

દ'ગોલ ફ્રાન્સના વિરાટ અને વિશાળ રાજ્ય પુરુષ વર્ણ ગયા. ભારતમાં આજની ધર્રીએ જે વામણી પ્રતિભાઓ દેશના રાજકારણને ડોળી રહી છે તેવી સ્થિતિ બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી ફ્રાન્સની હતી. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં ફ્રાન્સનો કારમો પરાજય થયો ત્યારે તેને ફરીથી બેઠું કરવામાં દ'ગોલે પરદેશમાં રહીને પણ દેશ પ્રત્યે નિષ્ઠા બતાવી. વીવી સરકારના જનરલ થતાંએ તો દ'ગોલને દેશતંત્રની રુજ ફરમાવી હતી પણ ઈતિહાસે કરવટ ગટલી ત્યારે દ'ગોલ ફ્રાન્સનો ભાગવિધાતા બની ચક્રા અસ્થિરિયાને આગ્રહી આપવાના પ્રયત્ને લરકરે બળવો કર્યો ત્યારે ફ્રાન્સને નેનાગીરી આપી બતાવી. પાંચલા પ્રજાસત્તાકના પ્રમુખ તરીકે ૧૯૫૬ માં તત્તા પારસ કરી ત્યારથી વિકેન્દ્રીકરણના પ્રયત્ને મનદારીએ તેમની વિરુદ્ધ મત આપ્યો ત્યાં સુધી તેમજે સ્થિતન, અમેરિકા અને રશિયા તરફને એક આગળીએ નવાળા, મુશી કોમન માર્કેટમાં સ્થિતનને પગપેસારો કરવા ન દીધો; નાટો અને સેન્ડો લેવી લશ્કરી જોડાણો વળી સંસ્થાઓ પ્રત્યે સૂચ ચાલુ રાખી; ફ્રાન્સનું અવમલ્લન કરવા ના પાડી દીધી અને અમેરિકાને કહ્યું કે ડોલરનું મૂલ્ય ઘટાડો ! અક્કઃ અને અતઃ લાગતા દ'ગોલમાં સામાને જીવવાની કળા અવરણ હતી; કેઈની સિખામણ તેમને ખપતી ન હતી તેમ પોતાના ઈરાદાઓ ભાગે જ કેઈને કાઢવા દેના તેમના અગ્ર વર્તુળમાં બહુ એટલને પ્રવેશ મળી શકતો દ'ગોલ જના ત્યાં મુધી 'એથીલી' મહેલમાં ઓસ્ટરિયન અને વર્દનનો

ખાતનું ભવ્ય ફ્રાન્સ છત્રનું જગનું ધનું. દરિયાને માનવીની નિર્મળતા ખૂંચતી અને તેથી જ બહુજ ઓછાનો વિશ્વાસ તેઓ કરતા. ચતુ પછી પણ પોતાની સ્મરણના ચાત્રમાં જગતના પુરુષોને એકઠા થવાની જે અનિચ્છા તેમણે દર્શાવેલી તે તેમના સ્વભાવનું દ્યોતક છે. ફ્રાન્સમાં નેપોલિયન પછી દરિયા બીન્ને જ એવો માનવી છે જેને ફ્રાન્સ ધમણાં વાદ કરશે. ફ્રાન્સને પ્રથમ ધરોળની મહાસત્તા તરીકે જોવાની તેમની પ્રથમ ઝંખનાને તેઓ જાણ્યા ત્યાં સુધી તેમણે પાંપણી અને આજે ફ્રાન્સની જે કાંઈ મહત્તા છે તે તેમને આશ્ચર્ય છે.

અકેલી મત જાહેર

દિલ્લી નગરીનું આરોગ્યન કૂદકે ભૂસકે આગળ થયો રહ્યું છે અને જમુના નદીના કાંઠે સ્વર્ગ ખડું કરવા રાતદિવસ કામ ચાલી રહ્યું છે. જમનાનો આ કાંઠો અંધને જોવા ન ગમે તેવો સાધુઓ અને બિખારીઓના અખાડા જેવો બે વર્ષ પહેલાં ધગે. આજે ત્યાં ઉદ્યાનો, વૃક્ષવેલિઓ, ફૂલગાડ ઉપર શત્રે અનેક રંગની રોશનીમાં જગમગતા લીલળીના દિવાઓથી ઈન્દ્ર પુરીમાં આવ્યાનો ભાસ ત્યાં જઈ ચડનારને થાય છે. આ જમુના કિનારોને સોદરજોડિત કરવાની યોજના ત્રણ તબક્કામાં વહેંચવામાં આવી છે ૧૭ લાખ રૂ. ની પ્રથમ યોજના બુદ્ધ વિહારથી નિગમગોપ ઘાટ સુધી, બીજી યોજના ત્યાંથી જમુનાપુલ સુધી અને ત્રીજી બુદ્ધ વિહારથી વઝીરાખાડ સુધીના વિસ્તારને આવરી લે છે. બીજી અને ત્રીજી તબક્કાનું ખર્ચ અનુક્રમે ૧૨ લાખ અને ૧ કરોડ રૂ.નું થશે અને તેને માટે લોકો પાસેથી પણ ફાળાની આશા રાખવામાં આવી છે પણ જમુના નદીનો કાંઠો આજે તે જોવા જેવો બની રહ્યો છે. ઉદ્યાનો, સુશોભિત માર્ગો પથરોં કુવારાઓ અનેકેકેકાણે મૂર્તિઓ (જેમાં એક જમુનાજીની તો પાણીની વચ્ચે પ્રજાસ્થુળથી પ્રગણિત સામવામાં આવી છે અને બીજી વેદ વ્યાસજીની છે) તેમજ કેકેકાણે સંજોતની સુગવલિયો લીજનિક પંત્રોમાંથી સઘડાવીના શ્રાવ્યપથ પર પડે છે. આજે રસ્તે નદીના પાણી સુધી પહોંચના પગપિયા બતાવવામાં આવ્યા છે. કુલર્માંથી બનાવેલું એક વિશાળ ધરિયાળ ૨૦ ફૂટ જાંઝે ટેકરી ઉપર સફ્રુ કોઈનું ધ્યાન

જેંએ તે રીને મૂકવામાં આવ્યું છે. ૩૦,૦૦૦ રૂપિયાની કિંમતના આ ટાવરના ભાગ રિનફર્લેન્ડથી આવ્યા છે પણ બહારથી જોનારને તે કૂચ અને ઘાસથી મહેલું લાગશે. ભારતની રાજધાની તરીકે દિલ્લી અવનવા શણગાર સજી રહ્યું છે. ધવે પછી કોઈ એમ ન કહેશે કે “અકેલી મત જઈશે જમુના કે તીર” કોઈને એકવા જનું હોય તો પણ છૂટ છે.

વૃથા ભકવાટ

શાસ્ત્રીજી તથા સુભાષચંદ્રના અવસાન ઉપર જાતજાતની અનુમાન તથા ટિકા ટિપ્પણ કરીને તેમ જ જુદા જુદા દેશો ઉપર એક વા બીજી રીતે દોષારોપણ કરીને જાણે જાણે ફેંકવાનો એક નવો થંધો અખ-બારોને મળ્યો છે. આમાં જુદા જુદા રાજકીય પક્ષો જુદી જુદી રીતે વાતને ચળાવે છે અને સફળત નેતાઓના મૃત્યુમાંથી કોઈ થંધાકીર નહો મેળવવા વાતનું વરેસર કરે છે શ્રી શાસ્ત્રીજીના પુત્રે તાજેતરમાં એક પત્ર લખીને આ વૃથા બકવાટ અને પ્રચાર બંધ કરવા સૌને સિખામણ આપી દેહની ઉત્તમ સેવા કરી છે. એક તરફ આપણા મિત્ર જોવા દેશો સાથે સંબંધમાં ફાવર મારવા પણ આ જંદો પ્રચાર હાથે બને છે તેનો ધવે આ રીતે અંત આવે તો સાફ, બીજી દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ભારતના લોકો વિશે અન્ય દેશોમાં હલકી છાપ ઊભી થાય છે. ગાંધીજીને આપણે હાથે જ ગાળીએ મારનાર ક્યા મોકે શાસ્ત્રીજી તથા સુભાષ વિશે જોવાવા હલકાર થઈ થકીએ? જે ખરેખર જ આપણને આપણા સંસ્કૃતિમાં માટે માન તથાપૂર જેટલું માન હોત તો તાજેતરમાં લેવાપાટમાં જે મન્યું (ગાંધીજીની પ્રતિમાનું મરતક કોઈએ ઉગ્રવી દીધું) તે ન ખતત અવવા જે પ્રકુરે આ હીરુપતભરેલું કામ ક્યું? તે જાવતો ન રહી શકત. એક બાજુ સમાજમાં જરેયદોષીઓ અને ખૂનીઓની સંખ્યા વધતી છે અને બીજી તરફ શાસ્ત્રીજી તથા સુભાષચંદ્રનું માટે મરતની અંતિ સારવા છે! ભારત કેવા દેશ હોયો જોઈએ અને અહીંના પ્રજાજનોનો લાભકાર શી હોવી જોઈએ તે કોણ નાકી કરશે? ચેડૂદી મેનુહીન

આંતરરાષ્ટ્રીય જ્ઞાતિ ધરવતા ચૂદી મેનુહિન સંજોત અને વાલેલીન વાદનના સમર્થ જ્ઞાતા છે. તેમને

થોડું પંડિત નહોતું પારિતોષિક તાજેતરમાં આપીને
 પારિતોષિક સમિતિએ યોગ્ય વ્યક્તિની વરણી કરી છે.
 ઘણીજ નાની વયથી મેનુષિન સંગીતના લેન્ને ચમક્યા
 છે અને જે જે દેશમાં તેઓ ગયા છે ત્યાં ત્યાં લોકોના
 દિલ છતી લીધા છે. ભારતના સંગીતથી તેઓ ખૂબ જ
 પ્રભાવિત થયા છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ ભારતીય
 સંગીત પ્રત્યે પક્ષપાત પણ રાખે છે, તેવી જ રીતે તેમણે
 ચંદ્રાબીઓની સિદ્ધિને તેમજ ભારતની યોગસિદ્ધિને
 એકસરખાં ભીરદાખ્યાં છે, અને ચંદ્રાચામાં યોગીના
 દર્શન કર્યાં છે. આજ તેમની સાચી આંતરરાષ્ટ્રીય સમ-
 જસુની પારાચીથી છે. વળી પારિતોષિકની રકમ તેમણે
 ભારતમાં જ ઠોઈ ભાવિ કલાકારની સાધનામાં મદદરૂપ
 થાય અને તે પરદેશ જઈ શકે તે હેતુ માટે વાપરવા
 આપી દીધી છે. મેનુષિન કલા પારખુ તો છે જ પણ
 તેમનો કલાકાર આત્મા દેશ અને જાતના સીમારને
 પેલે પાર ત્યાં વિહરી શકે છે જ્યાં જગતના સર્વ
 માનવો એકતાતલે ભંધાઈને રહી શકે છે.

શંભુ મહારાજ

કલાની વાત નીકળી એટલે શંભુ મહારાજ
 પાદ આવી ગયા! કાવ્યકના અભેદ નૃત્ય સ્વામી! જેમના
 નર્તને અનેક ઉપાસીને નાચતાં કરી ચૂક્યા હતા અને
 જેમની પાસેથી કલાની દિક્ષા પામી, અનેકો નૃત્યની
 વિપાસના કરતાં વધે ગયા હતા. લખનો ઘરાનાના આ
 કલાકાર ભારતના જૂનામાં જૂના નૃત્યકાર હતા અને
 તેમના મૃત્યુએ એક આજીવન કલાકારને આપણી
 વચ્ચેથી ઉપાડી લીધા છે. ભારત સરકારની સંગીત નાટક

અકાદમીએ ૧૯૫૫ માં તેમને એવોર્ડ આપ્યો હતો
 અને ૧૯૫૮ માં “પદ્મશ્રી” થી નવાજ્યા હતા. ઉદ્ભવે
 તેઓ દિલ્હીમાં ભારતીય કલાકેન્દ્રમાં કથકનૃત્યની તાલીમ
 સિખજણને આપતા હતા.

દિવાળી અને ફટાકડા

દિવાળી દિવસોમાં ફટાકડા તોમાલ પોકરાવે
 છે. એટમ લોખ્ખ અને હવાઈ જેવા ફટાકડા ત્રાસરૂપ
 બનીને વિનાશ પણ સર્જી શકે છે, જલેરમાં ફટાકડા
 ફેડનારાઓ રાહદારીઓની ભાગ્યે જ પરવા કરે છે,
 વળી મુંબઈ જેવા શહેરો જ્યાં માળાઓમાં ઉપર નીચે
 અનેક ભારૂંતો રહેતા હોય છે ત્યાં ઉપરથી સળગતા
 ફટાકડા ફેંકી નીચે કોઈને ઝળ પડોવાડે તો તેવી કૂર
 મરકરી કરવા સુધીનો આનંદ સૌ કોઈ માણી શકે છે.
 કાન ફોડી નાખે તેવા અવાજે આખી રાત ચાલુ રાખ-
 વાથી જ દિવાળી ઉજવાય છે એમ માનનાર વર્ગ મોટો
 છે. સવાલ એ છે ફટાકડા શા માટે ફેડવામાં આવે
 છે? એ આનંદ બીજા કોઈ રીતે અનુભવી શકાય
 નહિ? એક મુંબઈગરએ સખત ફરિયાદ કરી છે કે
 આપણી ચોતરફ એટલે લોભાટ અને કંઈક કોણાહલ
 વિચમાન છે કે દિવાળીના ફટાકડા અને ધડાકાનો ઉમેરો
 તેમાં ન થાય તો સારું. વળી દારૂખાના પાછળ દરવરે
 કરોડો રૂપિયા ખર્ચાય છે, દિવાળીના તહેવારોને નવી
 રીયા ચીંધવા તેમજ સીમ્મ અને સાદગીભરી ઉજવણી
 કરવા સમૂહચિંતન કરવું જોઈએ. સમાજમાં રત્નો
 છૂપાએલા હોય છે જ, અને અવશ્યપણે આ મામલેમાં
 સુલનો મજી રહેશે. તેની હરિફાઈ યોગ્યતામાં આવે
 ઈનામો સાથેની-તો પણ ખોટું નથી.

જેમ એક નદી બન્ને કાંઠા પર રહેતાં લોકોને પાણી ભરવા દે છે તેમ
 તેનું ધરેવ તો, ફરિયાને મજી તેમાં ભળી જવાનું હોય છે, તેવી જ રીતે આપણા
 જીવનની બધી પ્રવૃત્તિઓ સેવા પ્રેરિત અને સર્વકલ્યાણમુખી થોવી જોઈએ પણ
 તે બધાની પાછળ પ્રભુને પિછાનવા અને યોગ્યતાનું ધરેવ હોવું જોઈએ. અને જેમ
 નદી અંતમાં દરિયામાં વિલીન થઈ જાય છે તેવી રીતે જ પ્રભુમાં લીન થઈ
 ખોવાઈ જવું જોઈએ. એમાં જ માણસના પ્રભુને આશય મળશે, તેના મનને
 આનંદ મળશે અને તેના આત્માને શાંતિ.

સુરુદેવ

માનવજાતિનો ઇતિહાસ — દસ શબ્દોમાં

આના તોત ફાંસ

મારા સુઝુ જેમ મહાપંડિત હતા. તેમણે મને એક અતિ સુંદર કઠી સકાષ એવી આ વાર્તા કહી :

• ઈરાનના સિંહાસન પર બિરાજમાન થર્ષા પછી બાદશાહ જેમણેના નિમંત્રણથી એના દરબારમાં પધારેલા આખા રાજ્યના મહાપંડિતો-વિદ્વાનોને બાદશાહે કહ્યું કે 'જગતના શક્તિશાળી સમ્રાટો ભૂતકાળમાંથી થોડુંક શીખ્યા હોત તો એમણે ભયંકર ભૂલો કરી ન હોત ! મારાથી એવી ભૂલો ન થાય એ માટે હું જગતના બધા જ મહાન સમ્રાટોના-વ્યક્તિઓના જીવન કવનનું અધ્યયન કરવા ઇચ્છું છું.' મારી ઇચ્છા છે કે આપ સહુ એકઠા થઈને માનવજાતિનો એક મહાન ઇતિહાસ લખો. પચું હા, એમાં કોઈ પશુ બાજત રહી ન જાય એનું ખાસ ધ્યાન રાખજો.'

'જહાંપનાહ, આપની ઇચ્છાને સંતોષવાની અમે પૂરેપૂરી કોશિશ કરીશું.' વિદ્વાનોમાંથી એકે પ્રતિનિધિ તરીકે બાદશાહને ખાતરી આપતાં કહ્યું

વીસ વર્ષ વીધી ગયાં.

એક દિવસ પેલા વિદ્વાનોનો પ્રતિનિધિ બાર ઊંટોના કાફલા સાથે બાદશાહની પાસે હાજર થયો. દરેક ઊંટ પર પાંચસો ગ્રંથ મૂકેલાં હતાં.

'જહાંપનાહ !' પ્રતિનિધિએ બાદશાહને ઝૂંકીને સલામ કરતાં કહ્યું. 'સર્વ વિદ્વાનોએ લખેલો આ મહાન ઇતિહાસ આપના ચરણોમાં રજૂ કરું છું. અમે આપની ઇચ્છાનું પૂરેપૂરું પાલન કર્યું.' માનવજાતિનો આ મહાન ઇતિહાસ છ હજાર ગ્રંથોમાં લખવામાં આવ્યો છે, એમાં જગત કચાશ રાખી નથી

'આ ઇતિહાસમાં માનવજાતિના આચાર વિચાર સંસ્કાર, વિજ્ઞાન સામ્રાજ્યોની ચક્રી પડતી, સહવાસને નાશ પામતાં રહી ગયેલી પ્રાચીન વસાવટીઓ, મહાન

સમ્રાટોના-વ્યક્તિઓના કાર્યો તેમ જ રાજકીય ઘટનાઓનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એક ઊંટ પર એની પ્રસ્તાવના છે અને બીજા પર એની અનુક્રમણિકા છે.'

પંડિત મહાશય, આ મહાન કાર્ય માટે આપ સહુએ જે પરિશ્રમ કર્યો છે એ બદલ હું આપ સહુને અભિનંદન આપું છું' ને આપ સહુનો આભાર માનું છું.' બાદશાહે કહ્યું. 'પણ હું અત્યારે રાજ્યની ચિંતાઓમાં ગળાડૂબ લેલો છું' ને પ્રીકાવરમાં પ્રવેશી ચૂક્યો છું. કોઈ ઈરાની કવિની કવિતામાં કહીએ તો હું મારી જીવનયાત્રાની મધ્યમાં પહોંચી ગયો છું. આ મહાન ઇતિહાસ વાંચવાનો મને અવસર મળી શકે એવી મને આશા નથી. માત્ર આપુલ્ય એટલું લાભ હોય એમ મને લાગતું નથી હા, આ મહાન ઇતિહાસ મારા પુસ્તકલવ્વને શેલાવશે ખરો. મારી ઇચ્છા છે કે બાનવીના અલ્લાપાનું નજરમાં રાખીને આપ મારા માટે આ મહાન ઇતિહાસને સંક્ષિપ્તમાં લખો.'

ઈરાનના વિદ્વાનોએ બીજા વીસ વર્ષ સુધી સખત પરિશ્રમ કરીને એ ઇતિહાસને પંદરસો ગ્રંથોમાં લખ્યો ત્રણ ઊંટ પર એ પંદરસો ગ્રંથો મૂકીને પ્રતિનિધિ બાદશાહની પાસે હાજર થયો.

'જહાંપનાહ !' પ્રતિનિધિ બાદશાહને સલામ કરતો બોલ્યો : 'આપ અમારા નવા કાર્યને જુઓ. અમને આશા છે કે એ આપને યસંદ પડશે. અમે અગત્યની કોઈ પણ બાજત જવા દીધી નથી'

'આપનું કહેવું બરાબર છે, પંડિત મહાશય !' બાદશાહના અલગબી દર્શન જણાતું હતું. 'પણ હું એને વાંચી શકીશ નહિ, કારણ કે હું દબ્બ લેલો છું' ને મારે ઘણું બીજા ઘણાં કાર્યો કરવાના છે. હા, આપ હજુ એને વધુ સંક્ષિપ્તમાં લખો, અને લખાવામાં વધુ સમય ન કાઢો તો કદાચ હું વાંચી શકું.'

વિદ્વાનોએ ઘણા જ ઓછા સમયમાં—દસ વર્ષમાં એ ઇતિહાસની સંક્ષિપ્ત આપૃત્તિ કરી.

‘જ્યાંપનાહ ! આપના કહેવા પ્રમાણે ઇતિહાસને ઘણા જ સંક્ષિપ્ત કરવામાં અમને સફળતા મળી છે,’ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસનાં પાંચસો મંથોને એક હાથી પર મૂકીને લાવેલા પ્રતિનિધિએ હર્ષ પામતાં બાદશાહને જણાવ્યું.

‘આપ એને હજુ સંક્ષિપ્ત કરી ચકયા નથી પંડિત મહાશય !’ બાદશાહે નિરાશાભર્યા રુવરે કહ્યું. ‘હું’ મૃત્યુની ઘણી જ નજીક જઈ પહોંચેલા છું. હું મરતાં પહેલાં આ મહાન ઇતિહાસને વાંચી શકું’ એવી આપની ઈચ્છા હોય તો આપ એને હજુ સંક્ષિપ્તમાં બહુ જ. સંક્ષિપ્તમાં લખો.’

પાંચ વર્ષ પછી પ્રતિનિધિએ બાદશાહના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. એ લાકડીના ટેકે ધીમે ધીમે ચાલેના હતા. એની સાથે એક ટુફ હતું. એની પીઠ પર એક

મોટો અંધ મૂકેલો હતો.

‘અરે, ઓ પંડિત મહાશય !’ બાદશાહના ખાસ સેવકે પ્રતિનિધિને જોતાં જ કહ્યું : ‘જલદી ચાલો, બાદશાહ સલામત જીવનના અંતિમ ખાસ લઈ રહ્યા છે.’

પ્રતિનિધિ બાદશાહની પાસે ગયો. મૃત્યુ સમ્યા પર પોઢેલા બાદશાહે પ્રતિનિધિ અને પેલા મોટા અંધ સાથે જોયું. એની અખિનું તેજ ઝાંખું થતું જતું હતું. એ નિરાશાભર્યા રુવરે બોલ્યો : ‘પંડિત મહાશય, હું’ માનવજાતિના ઇતિહાસને વાંચ્યા વિના જ મરી જઈશ.’

‘જ્યાંપનાહ !’ બાદશાહની જેમ મૃત્યુની નજીક પહોંચેલા પ્રતિનિધિએ કહ્યું : ‘આપ નિરાશ ન થયો. બાદશાહ સલામત ! હું’ આપને ‘માનવજાતિના ઇતિહાસ કેવળ દસ શબ્દોમાં કહીશ. ‘માનવી જન્મે છે, દુઃખ જોતરે છે અને મૃત્યુ પામે છે.’

બે સુવાક્યો

સેવાગ્રામમાં દેશના બધા રચનાકાર્યકર્તાઓની પરિવહ મળી ત્યારે ત્યાં ગયો હતો. ત્યાર પછી લગભગ એક વરસે હમણાં મેનાગ્રામ જવાનું થયું. તે વખતે બાપુજીની એ જૂની ટૂટી અને એ આસન વંગેરેનાં દર્શન કરવાનું મળ્યું. બાપુ ક્યાંક બહાર ગયા છે અને હમણાં આવશે, એની તૈયારીમાં એમની ટૂટી અને આસન રાખવામાં આવ્યાં હતાં. પાંચે પાત્રી અને લાકડી પથ્થ હતી

ટૂટીની દીવાલ પર ટાંગેલાં બે સુવાક્યો જેવાં મળ્યાં. તે કદાચ નવાં હતા; ૧૯૪૮ પહેલાંનાં ત્યાં હોય તો જોયેલાં યાદ નથી. તે બાપુને પ્રિય હશે તે પરથી ત્યાં ટાંગ્યાં હશે માનું છું. વાક્યો બહુ મનનાં અને હરથડી યાદ રાખવા જેવાં છે તે વાચકોને માટે દૃષ્ટકારી લાગ્યો છું તે અગ્રેજ પરથી નીચે ઉતારું છું—

‘તમે ખરા હો ત્યારે તમારા મિત્રજ પર કાબૂ રાખવાનું તમને પાલતી શકે, અને જો તમે ખોટા હો તો તમને મિત્રજ ખોસાનું પાલતી ન શકે.’

જી. સી. લેરીમર

‘જૂઠું, રહેતા શબ્દોમાં નથી હોતું, પણ છેતરપેંટીમાં રહેતું છે, ચૂપડી રાખીને વાતને ઢાંકતા સારું દ્વિ-અર્થ શબ્દો વાપરીને, અચૂક શબ્દ પર ખાસ ભાર મૂકીને બોલતા વડે, ચૂપડીમાં ખાસ અર્થ રહેલો છે એમ જનાવના અંખિના અણસારા વડે,—આમ અનેક રીતે જૂઠું બોલાય; અને જૂઠું’ બોલવાની આ અંધી રીતો ચોખ્ખા શબ્દોમાં બોલતાં જૂઠાણું કરતાં ક્યાંય ચડે એટલી બધી ખરાબ અને દીન છે.’

રસ્કિન

અમારા એક માનાઈ સ્નેહી છે અને તેમ જ બીજા અનેક સ્નેહીઓ તેમને આચાર્ય કહીએ છીએ

યુરુદેન દાગેર અને મહાત્મા ગાંધી બન્નેના આ તેવાસી બનીને તેમણે સત્ય, શીલ અને સુદરમ એ ત્રણેને જીવનમાં ઉતારવાનો સતત પુરુષાર્થ ચાલુ રાખ્યો છે તેમની સ્નેહની થૂડી અખૂટ વર્ષો સુધી એકાદ મિત્રને ન મળ્યા હોય, પણ એ મિત્રને કુખની ધડી આવ્યાનું જાણે કે તરત ત્યાં પહોંચ્યા જ હોય

તેઓ નથી કોઇ સંસ્થાના કાર્યકર્તા, કે નથી કોઇને ઉપદેશ આપનાર યુરુ છતાં તેમનાં સત્કાર્યો અવિરતપણે ચાલુ જ હોય છે કોઇ માદાની સેવા, કોઇ પરિસ્વાદ ખાટે યોગ્યએલા સમેલનની પૂર્વ-તૈયારી, કોઇ વિદ્યાર્થીને આર્થિક મદદ ખાટેના પ્રયત્ન, કોઇ કુખીને સાર્વજનિક આપવા ખાટેના પ્રયાસ, એવા અનેક પ્રકારના કાર્યોમાં જ તેઓ સતત રમ્યા પડ્યા રહે છે

અને આનાં દેખીતાં કાર્યો કરનાં વધારે કૃણાળી છે એ દરેકની પાછળ રહેનો તેમનેક સ્નેહ કાર્યો તીવ્ર ભાવ તેઓ જ્યાં જાય છે ત્યાં નિર્મળ અને નિસ્વાર્થ સ્નેહની દહાણી કરતા વ્યય

આવા શુદ્ધ અવિચર સ્નેહને પરિણામે હમણું તેમના જીવનમાં એક ઘટના બની એ ઘટનાએ અને અકર્મમાં કર્મ કૌને કહેવાય તેનું દર્શાવે પૂરું પાડ્યું. એ ઉપરાંત સમાજકલ્યાણ સંક્રમ રીતે થયાર કરે છે તેનાં પણ સ્પષ્ટ ખ્યાલ અને આજ પ્રસંગથી આ યો

ગયે વર્ષે આચાર્ય અમેરિકા ગયા હતા જીવનમાં અપરિચક્ત જેઓ પૂરોપૂરો ઉતારે છે, તેમની જરૂરિયાતો પૂરી પાડનાર કોઇને કોઇ નીકળી આવે છે ગરબામાં મહિનાને આ તે એક પણ પૈસા સિલક ન હોવો ભેદએ, એ મત વૈધી આચરનાર આચાર્યને

અમેરિકાની સમાજ કલ્યાણની કેટલીક સરચાઓએ ત્યાં જવાનો, એક વર્ષ રહેનાનો ને પાછા આવવાનો બધા જ ખર્ચ પૂરો પાડ્યો

અમેરિકાના પશ્ચિમ વિભાગના એક નાના ગામમાં આચાર્યનું ભાષણ યોજાયું હતું 'ભાષણને આ તે એક અંક બહેન તેમને મળવા આવ્યાં એ બહેનને દોરનાર ૮૦ વર્ષનાં એક વૃદ્ધ હતા બહેનોએ તેમને પોતાની ઝાળખાણ આપી, તેમની સાથે હાથ મેળવ્યા તેમના વ્યાખ્યાનમાં પોતાને પડેલાં આનંદ પણ વ્યક્ત કર્યો આટલા ઔપચારિક પરિચય પછી એ બને બહેનો ગયા

થોડા દિવસ પછી પેલા અંક બહેન તરફથી આચાર્યને એક પત્ર મળ્યો એ પત્રને સાર કંઈ આવેલો હતો

'હું એક ત્યક્તા છું. મારા અંક થયા પછી મારા પતિ અને ને મારા બાળકને છોડીને ચાલ્યા ગયા છે થોડો વખત મેં તેમની તપાસ કરી આટલામાં પાસે ક્યાંય તેઓ નથી તેની ખાતરી કરી, થોડા વખત પર ઉડતા સમાચાર મળ્યા કે ખૂબ દૂર એક ગામમાં તેમને નોકરી મળી છે તેઓ પાછા આવે એવી માગી ખૂબ ધમ્મ છે પણ મારા અંકાપાને લીધે મારી જે સેવા આકરી તેમને કરી પડે તે બે કરવાની તેમની તૈયારી હોત તો તેઓ ભલે જ સુ કામ આપી તેમનો ચોક્કસ પત્તો મળે તોપણ પત્ર લખવાનો કંઈ અર્થ નથી

થોડા વખત પહેલાં અને એક સ્વપ્ન આવ્યું તેમાં એક પ્રેમાળ ચહેરો દેખાયો લાંબી સફેદ દાદીથી ભન દેખાતો એ ચહેરો કોઈ પોતાંય ચક્રચરો હોય એવું જણાયું સ્વપ્નમાં જ અને જાણે કોઈએ કહ્યું, કે 'તારી ઝૂંઝવણનો રસ્તો કાઢનાર આ વ્યક્તિ છે.'

'આવા અસામાન્ય સ્વપ્નથી કુ પ્રભાવિત થઈ, થોડા જ દિવસમાં પછી મેં મારા સ્વપ્નની વાત મારી

પાડેશમાં રહેતા વૃદ્ધ માણને કરી. એ માણને મને તરત જ કહ્યું, કે તે જેવું વર્ણન કર્યું તેવા જ દેખાવના એક ગૃહસ્થનું વ્યાખ્યાન પાસેના સહેરમાં ગોઠવાયું છે. ગોઠવાનાર એ ગામના કવેકર્સ છે.

“આ ભણતો જ મને તમારું” વ્યાખ્યાન સાંભળવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઇ. પેલા માણને બહુ પ્રેમથી મારી સાથે આવવાનું સ્વીકાર્યું. અમે જાને તમારા વ્યાખ્યાનમાં આવ્યાં. તમને સાંભળ્યા. છેલ્લે તમારી સાથે હાય મિત્રાવતી વખતે એમાં રહેલા ઉમળકથી મને એવું સાંત્વન મળ્યું કે મારી કથની તમને જણાવવા હું પ્રેરાઇ છું.

‘તમારી ફરીવાર મુલાકાત કરવાની ઇચ્છા તો છે જ. પણ મારી પાસે મોટરનું સાધન નથી કે તમે જ્યાં હો ત્યાંથી આવે છે. હાથી ઝુડું. કાંઈ દરમિયાને લીધે હું પણ એકલી તમને મળવા આવી શકતી નથી. છતાં કોઈવાર મુલાકાત થઈ શકશે તો ખૂબ આનંદ થશે.’

ચાચાણએ આ પત્રના જવાબમાં એ બહેનને ધટતું સાંત્વન આપ્યું. પોતે એ વિસ્તારમાં હશે તો જરૂર એમને મળવાનો યત્ન કરશે એમ પણ જણાવ્યું અને છેલ્લે લખ્યું :

‘હું કોઈના કોષમાં ઉકેલવાની ચકિત ધરાવતો હોઉં એમ માનતો નથી. પરંતુ હરેજી પ્રાર્થનાના સમયે તમને તથા તમારા શતિને સ્મરણમાં રાખીશ. તમે પણ પ્રાર્થના કરજો.’

આ પત્રોત્તર પછી થોડા દિવસે ચાચાણ એક બીજા ગામની શાળામાં ગયા. તેમની દાદીને લઈ બાળકો તેમને સેન્ટા કલોઝ* કહેતાં બાળકોની સાથે વિનંદ કરીને તેમને આકર્ષવાની નૈસર્ગિક ચકિત ચાચાણમાં છે. કેટલાંક બાળકોએ તેમનો ફોટો લીધો.

આ બાળકોમાં પેલાં અંધ બહેનનો છોકરો

* સેન્ટા કલોઝ, નાનાસને દિવસે આકાશમાંથી ઉતરી આવી, બાળકોને ભેટ આપનાર એક હરિષ્વત વ્યક્તિ છે. તેમને પણ મોટી સફેદ ઘડી-ઢોવાની કદબા છે.

પણ હતો. એ છોકરાએ ઘેર જઈને પોતાની શાળામાં આવેલા દીંદો મહેમાનનું વર્ણન બહુ ઉત્સાહથી મા આગળ કર્યું. માતાએ વર્ણન પરથી ધાધું કે આ મહેમાન ને પેલા વ્યાખ્યાતા એક જ વ્યક્તિ હશે. તેમની સાથેના સંબંધની એક કઠી વધતાં એ બહેનને ખૂબ જ આનંદ થયો.

તેમનો પુત્ર તો ચાચાણનો ફોટો પાસે ને પાસે જ રાખતો હતો. ધીમે ધીમે એ છોકરાને એ ફોટા સાથે દોસ્તી વધતી ગઈ. તેણે માને વારંવાર કહેવા માંડ્યું કે, ‘મા, તું’ આ અમારા સેન્ટા કલોઝને લખને કે એ આપણે ઘેર મળવા આવે.’

માની તીવ્ર ઇચ્છા તો આવી રીતે નિમંત્રણ આપવાની હતી જ. તેમાં દીકરાનો આગ્રહ બન્યો. છેવટે તે બહેને, કુનૃપી વિવેકમાંથી ઉપજતો સંકોચ છોડીને, ચાચાણને પોતાને ત્યાં આવવાનું હાર્દિક નિમંત્રણ આપ્યું.

પોતાનુયોગ એવો થયો કે એ જ વખતે ચાચાણ એક મિત્ર એ વિસ્તારમાં ફરવા જવાના હતા. ચાચાણએ એ મિત્રની મોટરમાં આ બહેનને ત્યાં જવાનું ગોઠવ્યું ને તે પ્રમાણે તે બહેનને પત્ર દ્વારા જણાવ્યું.

ગોઠવણ મુજબ, નક્કી કરેલે દિવસે, ત્યારે ચાચાણ પોતાનાં એ એ મિત્રોને ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે તેમણે અત્યંત આશ્ચર્ય સાથે જોયું તો મા-દીકરા ઉપરાંત એક મધ્યમ વયના સદૃશસ્થ પણ તેમને આવકાર આપવામાં સામેલ હતા ! અરસપરસ પરિચિત થતાં જણાયું કે, એ ગૃહસ્થ અંધ પત્નીને હાથાર સ્થિતિમાં મૂકી જનાર એના પતિ પોતે જ હતા !

વાતવ્યીત દરમિયાન પેલા બાઈએ પોતાનો અનુભવ વર્ણવતાં કહ્યું : ‘હેલા થોડા દિવસોથી મને મારા કુટુંબના વિચારો આવ્યા કરતા હતા. એ લોકોને અહીં રાખીને બીજે ચાલ્યા જવામાં હું તેઓને અનાય કરી રહ્યો છું, એવો ચલ્ચલુટ મનમાં થવા કરતો હતો. પણ અંધ પત્નીની સાથે જીવન વિતાવવાની મુશ્કેલીઓ ચાલવાનીને હું મારા મનને મૂકી દેતો હતો. પરંતુ,

છેલ્લા ત્રણેક દિવસથી તો મને ન સમજાય તેવું ખેંચાણ થતું તરફ થવા લાગ્યું. છેવટે મધકાલે તો હું ઘેર આવી જ પહોંચ્યો. મારી પત્નીએ મને તમારી વાત કરી. તે પછી મને ખાતરી થઈ કે મને આઈ” જેવી લાવનાર તમે જ છો. અહીં આવીને મેં નકકી કહ્યું” કે હવે મારે આ મામલાં જ નોકરી કરતી ને કુટુંબની સેવા પથ બરાબર કરતી. મારી આંખ ઉઘા-

ડવા માટે તમારો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઝોઝો છે.”

આચાજએ આનંદ ને નમ્રતામિશ્રિત અવાજે કહ્યું: “ભાઈ, ઉપકાર તો ભગવાનનો માનવાનો. આપણે નિમિત્ત બનીને છીએ કર્તા-કારવના ઇશ્વર જ. તમે તમારા કુટુંબ સંદર્ભ મુખી થવાનો માર્ગ લીધો છો તો ઇશ્વર જરૂર તમને મદદ કરશે.”

શેતરંજની રમતના લાભો

શ્રી વિનોબાજી અને બાલુભાઈ મહેતા હમણાં પવનારમાં વિદ્યા મંદિરમાં રહેતા સહાઈ કરતાં થાકે ત્યારે શેતરંજ રમે છે એમ બુધિયુક્તમાં વાગીને અહસકારના જખાનનાં રહેરહના મારા સાથી ભાઈ બાલુભાઈ મહેતાને આ વિશે પુછાવ્યું હતું.

વિનોબાજીને ૭૬ થી ૮૦ વર્ષ આસે છે અને ભાઈ બાલુભાઈ મહેતાને ૮૧ વર્ષ થયાં છે. ભાઈ બાલુભાઈ મહેતાએ મને નીચે પ્રમાણે કાગળ લખ્યો છે. તે ખાસ કરીને શેતરંજ રમનારને આચાસન રૂપ થઈ શકશે એમ સમજાવે નીચે ઉતાર્યું છે

“હવે શેતરંજની રમત વિશે લખું છું. મારી જુદાકરયા થઈ છતાં મને શેતરંજ રમના આવડતું ન હતું તેથી વિનોબાજીએ મને રમતા શિખવડ્યું અને તે પછી માત્ર રોજ એક કલાક રમે છે.”

શેતરંજ રમના લાભ તે નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે.

(૧) આ ખેલમાં રાગ, વજર, હાથી, જાંટ, ઘોડાં એ બધા લાકડાના હોય છે. એ જેમ મિથ્યા હોય તે પ્રમાણે સંવિષ્ટનું મિથ્યાત્વ સમજવું.

(૨) મણિ કે વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરતી વખતે જેમ મનમાં રાગ, દોષ, ઉદ્વેગ નથી તે પ્રમાણે આ ખેલમાં મનથી ઉપર ઉઠવાનું શિક્ષણ મળે છે.

(૩) શુદ્ધિનું બળ વધે છે, (મહારાષ્ટ્રમાં શેતરંજની રમતને શુદ્ધિબળની રમત કહેવાય છે)

(૪) રમનારાઓમાં બંધુભાવ, સહકારની વૃદ્ધિ થાય છે

(૫) આનંદમાં વધારો થાય છે.

વિનોબાજી ક્ષમિ રહ્યા એટલે જે કોઈ કામ તેઓ હાથમાં લે છે. તેની ખ્યાતિ થવા વગર રહેતી નથી. ક્ષમિએથી કર્તા હોવાથી જ્યવપ્રકાશજી અને વિનોબાજી સામસામા રહેંદ અસાવતા હતા તો તેની મહત્તા વધી ગઈ હતી.

શરીરશ્રમનો સહાઈનો જેટલો મહિમા જીવન જીવીને વિનોબાજીએ વધાર્યો છે તેટલો જ મહિમા હવે શેતરંજનો થઈ જાય તો નવાઈ નહિ.”

જુવાનીના કાળમાં આશ્રમ રાષ્ટ્રીયશાળામાં શિક્ષક તરીકે નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓ સાથે દુરુવની રમત બહુ કુશળતાપૂર્વક વિનોબા રમતા હતા એ દશ નજર આગળ ખડું થઈ જાય છે.

ઉત્તમ કરતી કરે તો નરકા નારાયણ બને એ કહેવન સર્વથા સાચી છે.

એને એનામાં વિનીયો કર્મયોગ કરતાં કરતાં સત વિનોબા બની ગયા

-છગનલાલ ન. બોપી

અને સા (માન સમકક્ષીના) પરિપૂર્ણતા અમારા સ્વપ્ન સુધી પહોંચવામાં નિષ્ફળ ગયા છીએ. આથી હું અમને સીને અશક્તને શક્ય કરવામાં મળેલી શાનદાર નિષ્ફળતાની ભૂમિકા પર રહેવા માગું છું. મારા મતે મેં લખેલું તમામ સર્જન બે પુનઃ સર્જવાનો સમય આવે તો હું એ વધુ સારી રીતે લખી શકું એવી મને ખાતરી થઈ ગઈ છે... કળાકાર માટે આ આદર્શ સ્થિતિ કહેવાય. એટલા માટે જ એ પોતાનું સર્જન આલુ રાખે છે, વારંવાર લખતો જ રહે છે. દરેક વખતે એ માને છે કે આ વખતે તો એ જરૂર કરી શકશે, અલગત એ કરી નહિ શકે. અને એથી જ એ સ્થિતિ આદર્શ છે. એકવાર બે ત્રણ કરી લે તો તેને પોતાનું બહુ કામવા સિવાય પરકાષ્ટાની એ આત્મધાતક અવરધમાં દૂદકો મારવા સિવાય કંઈ જ કરવાનું નહિ રહે. હું નિષ્ફળ કવિ છું, કદાચ દરેક નવલકથાકાર પહેલાં કવિતા લખે છે, તેમાં ન ફાવતાં લોકપ્રિય સાહિત્ય સ્વરૂપ દ્રુષ્ટી વાનાં તરફ વળે છે, અને એમાં મેં નિષ્ફળ જતાં આખરે એ નવલકથા લેખન દામ ધરે છે.

લેખક જે કંઈ કરે તેનાથી એણે સંતોષ ન માનવો જોઈએ. તમે જે કરી શકો તેમ હો. તેથી વધારે કરવાનું સ્વપ્ન રાખો. તમારા સમકક્ષીના કે પુરોગામીઓ કરતાં સારા બનવાની ઝાંઝી ચિંતા ન કરો. તમારા પોતાના કરતાં જ સારા બનવાની કોશિશ કરો. કળાકાર જીર્મિ અને વિચારોની દુર્ધર્ષ બૂતાવળથી દોરાય છે. આ આવેગો તેને કેમ પસંદ કરે છે તે એ નથી જાણતો. એ કેમ બને છે તે વિચારવાને સમય પણ તેની પામે નથી હોતો; તે પોતાનું સર્જન પૂરું કરવા માટે કોઈને કે બધાને લૂંટશે, બીજાને કે ચોરી કરશે એ વિશે નીનિ-અનાતિના તમામ ખ્યાલોથી તે પર હશે.

લેખકની એક માત્ર જવાબદારી પોતાની કળા તરફ છે. બંને એ સારો કળાકાર હશે તો તે સંપૂર્ણપણે નિષ્ફુર જ રહેશે. તેની પાસે સ્વપ્ન

હોય છે, તે એને એટલું તોભેચેન કરે છે કે તેનાથી છૂટકારો મેળવવા, તેને આકાર આપી દેવા એ મથે છે. ત્યાં સુધી એને જાંપ નથી વળતો, એ બધું જ જાગુએ મૂકી દે છે. સન્માન, ગૌરવ, શિષ્ટતા, સલામતી કે સુખ, આ તમામ બધાં સુધી પુસ્તક પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી ફેરે મૂકાઈ જાય છે. બે કળાકારને પોતાની માને લૂંટવી પડશે તો તે તેમ કરતાં પણ નહિ અચકાય.

કલાકારને બહુ ભારે કિંમત આપ્યા વિના જે કંઈ યાંતિ, એકાંત અને આનંદ મળી શકે એ જ ઉપમ વાતાવરણ છે. ખોટા વાતાવરણને લીધે તેનું લોહી ઉકળી જશે, એ વધુ સમય નિરાશ કે ત્રસ્ત બની રહેશે. મારો પોતાનો અનુભવ એ છે કે મારા વ્યવસાય માટે માત્ર કાગળ, તમાકુ, અનાજ અને થોડો બ્લેસ્ટ એટલાં સાધનોની જરૂર પડે છે.

લેખકને આર્થિક સ્વાનંત્યની જરૂર નથી. તેને જે કંઈ જરૂર છે તે પેન્સિલ અને કાગળોની જ. નાણાની અમે તેવી મોટી ભેટ પણ ઉદાત્ત સર્જન જન્માવે તેવા મને અનુભવ નથી. લેખક તેના લેખનમાં જ રત હોય છે. બે લેખક પ્રથમ દેશનો ન હોય તો તે પોતાને સમય નથી કે આર્થિક સ્વતંત્રતા નથી એવા બહાનાં કરી પોતાની જાનને જ છેતરે છે. સારા કળાકારનો કોઈ નાશ નથી કરી શકતું એક માત્ર મૃત્યુ જ તેમના જીવનનો અંત લાવે છે. સારા લેખકોને સભ્યતાની કે શ્રીમંતાણી ચિંતા કરવાનો સમય જ હોતો નથી. સિદ્ધિ એ નારી જેવી છે, બે તમે એના તરફ દગળા જશો તો એ તમારા પર સવાર થઈ જશે. એથી તેની ઉપેક્ષા જ કરવી જોઈએ. તો એને તમારી પાછળ ધસડાડું પડશે.

લેખકની ફરજ પોતાનું કામ શક્ય તેટલી ઉત્તમ રીતે કરવાની છે. એ સિવાયની બીજી કોઈ ફરજ એને જાંધનકર્તા નથી. મારી જ વાત કહું તો જનનાની દરકાર રાખવાનો અને સમય જ નથી. મારે તો મારા ધોરણ પર પહોંચવાનું છે.

દુનિયા ઝડપેર આજળ વધી રહી છે વસ્તી વધતી રહી છે માણસનું મજલ અનેક કંપના બચીને આજળ પગલાં પાડી રહ્યું છે અનેક નવી નવી કંપનીઓ રોજ રોજ ખુલતી રહી છે. માણનું ઉત્પાદન વધતું રહ્યું છે, એ માવના વેચાણ માટે અજબ તરેહની તરકીબો અજમાવાઈ રહી છે સાચી ભણેલી ગણેલી યુવતીઓને કંપનીઓ આમકં પગારે માવના વેચાણ માટે શખે છે એ યુવતીઓ પાસે જુદી જુદી રીતે કામ હોવાથી શકે છે આ યુવતીઓ-નવીન નારીમણિ એનો સમૂહ આજ નાના મોટા શહેરોમાં ઝડપેર ફાટી રહ્યો છે.

અમર કવિ ભારતીજીએ પોતાની કવિતામાં નવીન નારીમણિઓની કલ્પના કરી છે એમના સાક્ષાત્કાર કંપાનું કીબાગ્ન ભારતીજીને મળ્યું નથી, પણ આ વિષયમાં માત્ર નસીબ ખરખર ઝળક્યું છે કારણ કે હમણાં સોઠા દિવસોથી મને મારા ઘરમાં જ નવીન નારીમણિઓને મળવાનો અવસર બરાબર મળી રહ્યો છે

એક દિવસ સંજિ આફ્રિકાથી છૂટી વૃક્ષ મેર પા. આપો તો રસોડામાં કે થીક મહિલાઓને આવડે માર કાને પડયા, એક મ હલ કહી રહી હતી

‘નરમ પાણીન તાપમાન એ છામાં ઓછું ૧૧૦ ડિગ્રી સેન્ટિગ્રેડ હોવું જોઈએ ન્યારે જ કોફી બધું જ સરસ બને છે’

તમે અજબ વાતો કા છો પાણીનું તાપમાન ૧૦૦ ડિગ્રીથી અધિક ત્યારે જ ન હોઈ શકે તમે ઉત્તિલાલ લઈને બી એ પાસ થઈ છો-તમે તાપમાનન બાતમાં મુ જાણા બીજી સ્ત્રીએ કહ્યું

‘ચર મિનિટ અને ત્રીસ સેન્ડથી વધાર વખત પછી ફિટરમાં જે રહ્યું તો કે ફીની મજ માચી જશે’ નીજ તો બોલી

મારી પત્ની સરખુ ભોલી આ બધું હું મુ

જાણ ? મારી બાએ જે મને ચિખવાડ્યું છે તે જ પ્રકારે હું અત્યાર સુધી કોફી બનાવતી આવી છું

હવે મે જ્યુ તો રસોડામાંથી સરખુ તણ નવીન નારીમણિઓની સાથે બેઠક રૂમમાં આવી રહી છે તણે રમણીઓ સુદર પોપાકમાં સજ્જ છે અને દેખાવે બી, એ કે એમ એ, લાગતી ઠની

મે મારી પત્નીને એક જાનુ ભોલાવી પૂછ્યું ‘તેઓ કોણ છે ? કોઈ ભણેલી ગણેલી લાગે છે’

પત્નીએ કહ્યું ‘આ બહેનો એક નવી કોફી કંપનીની પ્રતિનિધિઓ છે પોતાની કંપનીમાં પનતી કોફીના નમૂનાનો પાવડર મન દઈને કડે છે કે સાચી કોફી કેમ બનાવવી તે અમે તમને શીખવાડીશું’

‘ઘણું સાડુ, ન્યારે અત્યાર સુધી રસોડામાં આ જ કામ ચાલી રહ્યું હતું મુ ?’ મે સરખું પૂછ્યું

‘હા’ પત્નીએ જવાબ આપ્યો

બી એ એમ એ ભણેલી યુવતીઓ કેમ આવા વ્યવસાયમાં પડીને ઘર ઘર ભટકે છે ? મે પૂછ્યું.

‘શા માટે ન ભટકે ? પત્નીએ કહ્યું ‘એ દરકને મહિને બસે રૂપિયા મળે છે જે મને પણ આવું કામ મળે તો હું પણ ખુશીથી કરું’

સરખુ સાથે લખણાંથી ક કરવી નકામી માની હું યુવ રહ્યો

બીજી વિશે મારી પત્નીએ આગસે દિવસે શીખેલી નવીન કંપની કોફી મને બનાવોને દીધી હતું ન પીન આફ્રિકા ગયા આફ્રિકામાં મને ખૂબ જ માણમાં દઈ લવા લાગ્યું, એટલે પરશાન લઈને બે વાગે જ હું ઘર પાછો ફર્યો

રોજ અપેરે મારી પત્ની મીટી ની દર કરે છે પરનું આજ પાછળના વરડામાં ફૂવા પાસે ત્રણ સ્ત્રીઓ સાથે નાત કરી રહી હતી

ત્યાં જઈને જોયું તો એ ગણુ સીંચો મારા ઘરનાં વાસણોને કોઈ પાવડર લગાવી રહી હતી. મારી પત્ની એક ખુરશી પર બેસી તે કાપને જોઈ રહી હતી—જણે કોઈ મોટી ઘેઘાણીની જેમ !

મને જોઈને તે મારી પાસે દોડી આવી ને કહેવા લાગી : ‘વાસણોને ચમકદાર બનાવવા માટે કોઈ કંપનીએ નવી યીજને પાવડર બનાવે. આ બહેનો એ કંપની તરફથી પાવાડરનો નમૂનો લાવી છે અને કેવી રીતે તેનો ઉપયોગ કરવો તેનો પ્રત્યક્ષ—પાક દ્વારા યીજવી રહી છે.’

આવી ભણેલ જણેલ યુવનીઓનું આવું કાજ જોઈને હું તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો.

ઘોડા દિવસે ચંપ્રી એક રવિવારે હું ઘોડા મિત્રોને મળી સાંજે ઘેર પાછા ફર્યો. સરખૂ બહાર ફળિયામાં બેસીને કોઈ નવલકથા વાંચી રહી હતી. ત્યાં પણ ગણુ નવીન નારીમણિઓ સરખૂની સાથેઓ ધોઈ રહી હતી.

મેં સરખૂને એ વિશે પૂછ્યું તો જણવા મળ્યું કે કોઈ સામુદ્રી કંપનીની પ્રતિનિધિઓ છે. અને કંપનીના સામુદ્રી કપડા કેવા સ્વચ્છ અને ચમકદાર લાગે છે તે સાડીઓ ધોઈને બતાવી રહી છે.

હવે તો નવીન નારીમણિઓનું ધાડું અમારે ત્યાં રોજબરોજ આવવાનું સામાન્ય થઈ મડ્યું. એક દિવસ એક સિલ્વાઈ મહીન કંપનીની નારીમણિઓ આવી ને મારે ત્યાંના બધા ફાટેલ ટૂટેલ કપડાંને સાંધી દીધા. પછી વનસ્પતિ કંપનીની નારીમણિઓ આવી. પોતાની કંપનીના વનસ્પતિમાં પાપડ અને વડી તળીને દઈ ગઈ. તે દિવસે સરખૂ ખૂબ ખુશ હતી, કેમ કે હું સવારે શાકભાજી લાવી ચક્રો ન હતો— એટલે નારી-મણિઓના આવવાથી એને ઘણું ફાયદો થયો હતો.

ત્રીજે દિવસે સુગંધી તેલ બનાવતી કંપનીની

રમણીઓ એવા સમય પર આવી જ્યારે સરખૂ અને મારી માથી સિનેમા જવાની તૈયારી કરતા હતા. પોતાની દીકરીઓને વાળ બોળીને ચેટવા ચૂંલવાનું કામ સરખૂએ એ રમણીઓ પાસે કરાવી લીધું.

એક દિવસ સરખૂ જ્યારે નાસ્તા માટે શું બનાવવું એની ચિંતામાં હતી. ત્યાં નવીન નારીમણિઓની પથરામણી થઈ. ડોસા બનાવવા માટે કોઈ કંપનીએ ચંપ્ર બનાવ્યું હતું. આ મહિલાઓ એ કંપની તરફથી આવી હતી તેઓએ મહીન પર માત્ર પાંચ જ મિનિટમાં દસ મળનાં ડોસા બનાવી દીધાં.

આ દળકટક રોજરોજ આવતા હોવાથી મારી પત્નીને ઘરના કામમાંથી સારી એવી નવરાશ મળતી હતી, તેથી એ આગ્રહ થઈ ગઈ હતી. એક દિવસ સરખૂને એ કંચું ‘જરા એક કપ કોફી બનાવી દેજ.’

‘ઘરમાં કોફીનો પાવડર નથી. કોઈ કંપની તરફથી નવીન નારીમણિઓનું ટોળું આવતું હશે, એની પાસે કોફી બનાવડાવી લઈશ.’ જવાબ મળ્યો.

‘કોફી નહિ તો કંઈ નહિ લીંબુનો શરબત બનાવી દે તો ચાલશે.’ હું બોલ્યો.

‘વાસણુ માંજ્યા વિનાના પડમાં છે, નવીન પાઉડરવાળા હમણાં કોઈ આવી જશે. એમની પાસે વાસણુ સાફ કરાવી લઉં, પછી શરબત !’

‘જાહેનપમા જાણ એનું શરબત ! મારું પેન્ટ કાઢી દે. મારે બહાર જવું છે.’ હું ગુસ્સામાં બોલ્યો.

‘પેન્ટ ફાટી ગયું છે. હું મેં દિવસથી કોઈ સિલ્વાઈ મહીનવાળાની પ્રતિનિધિની પ્રતીક્ષામાં છું—જે તેઓ આવી જાય તો એની પાસે તમારું પેન્ટ રિપેર કરાવી લઉં.’ સરખૂ ઠંડે કહેલે બોલી.

હું મનમાં ને મનમાં નવીન નારીમણિઓને ગાળો દેવા લાગ્યો.

તમારામાં કંઈ દોષ હોય તો તેનો ત્યાગ કરતાં ડરવું નહિ

—કોનક્રુશિયસ

સ્વેત વસ્ત્ર થર પડેલો નાનો સરખો પથ્થ કળો ડાલ, તેની વિરુદ્ધતાને લીધે બહુ જ કડરો લાગે છે; તેમ જ પવિત્ર પુરુષની નજીવી જુલો પણ તેની આશુભાજીની પવિત્રતાની સમીપમાં બહુ જ ગંભીર દેખાય છે.

—રામકૃષ્ણ પરમહંસ

કેલેન્ડરનો ઇતિહાસ

તમે અત્યારે જો અંગ્રેજી કેલેન્ડર વાપરો છો તે ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર છે અને તે ઈ. સ. ૧૮૫૨થી શરૂ થયું છે.

કેલેન્ડરમાં જોશો તો જણાવે કે એના અનુક્રમે સાત વાર **S** પહેલા વાર રવિ, બીજા સોમ, ત્રીજા મંગળ, ચોથા બુધ, પાંચમો ગુરુ, છઠ્ઠો શુક્ર અને સાતમો શનિ. આ નામો ઉપરથી તમે જોશો કે એમનો સંબંધ ખગોળશાસ્ત્ર અને સૂર્યમાળા સાથે છે એના લેટિન નામ પણ બરાબર આ ક્રમને મળતા આવે **S** Solis એટલે રવિ, **L**und એટલે સોમ (ચંદ્ર) **M**artis એટલે મંગળ (પુલહદેવ) **M**ercurii એટલે બુધ, **J**ovis એટલે ગુરુ, **V**eneris એટલે શુક્ર અને **S**atur શનિ.

કેલેન્ડરમાં ફક્ત એક વાર ફેરફાર થયો છે પ્રથમ જુલિયન કેલેન્ડર થાણું હતું તે બદલીને ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર અમલમાં આવ્યું હતું આ ફેરફારમાં તારીખનો આઠડો ફરો હતો, પરંતુ વાર કે વારનો ક્રમ ફરો ન હતો. કેલેન્ડરમાં વારનો ફેરફાર કદી થયો નથી.

રોમન સામ્રાજ્યમાં અને પેલેસ્ટાઈનમાં જે કેલેન્ડર થાણું તે 'જુલિયન કેલેન્ડર' તરીકે ઓળખાતું રાજા જુલિયસ સિઝરના સમયમાં અને એની સત્તાથી જે કેલેન્ડર અમલમાં આવ્યું તે જુલિયન કેલેન્ડર કહેવાયુ એ કેલેન્ડર રોમ સાહેરની સ્થાપનાના ૭૦૮માં વસંતે ૪ થી પૂર્વે ૪૬માં થાણું થયું હતું.

આ કેલેન્ડર વજનમ આખી સુધરેલી દુનિયામાં ઈસવી સનના ૫ દરસાં સુધી થાણું રહ્યું પરંતુ એ બરાબર બરાબર કેલેન્ડર ન હતું એ કેલેન્ડરમાં એક વર્ષ ૫૩૬ કે દિવસનું માની લેવામાં આવ્યું હતું. જ્યારે ખરી રીતે તે આ મુદત કરતાં અગ્રિયાર અને કેટલીક સેકન્ડો ટોટલુ ઓછું હતું વસંત દિવસે આ ભૂલ આમ નજીવી જેવી લાગે છે, પરંતુ વસંતો

જતાં એ ભૂલ થોડી લાગી ગઈ. પરિણામે જુલિયન કેલેન્ડર મુજબ દર વસંતે કેટલોક વખત ખોટી રીતે ગુમ થવા લાગ્યો આખું પરિણામ એ આવ્યું કે વસંત ઋતુમાં રાતદિન સરખા માર્ચની ૨૧મી તારીખે થાય અને થતાં તેને બદલે તે માર્ચની ૨૦, ૧૯, ૧૫, ૧૪ એમ નજીકની તારીખે ગણાવા લાગ્યું. સોળમાં સેકન્ડની શરૂઆત સુધીમાં આ મુદત ૨૧ માર્ચથી પાછળ પડીને ૧૧ માર્ચ સુધી આવી લાગી.

૧૬મા સેકન્ડ સુધી ખગોળશાસ્ત્રીઓ જુલિયન કેલેન્ડરની આ ભૂલ બતાવતા રહ્યા. પુરોષના કેટલાક દેશોએ કેલેન્ડરની આ ભૂલ સુધારી લેવા ઈચ્છા કરી. પરંતુ કયું કયું નથી કારણ કે કેલેન્ડરના આ સુધારામાં બધા દેશોની સમતિની જરૂર પડે છે, અને તો જ બધા દેશોમાં એકસરખાપણ રહે.

છેવટ રોમના પોપ સાહેબનો આદર્શો લેવામાં આવ્યો ૧૭મા ગ્રેગોરી નામનાં પોપના આશ્રય હેઠળ કેલેન્ડરમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો અને કુલ દસ દિવસનો તફાવત ચૂકતે કરાયો ૧૫૮૨ના માર્ચની ૧ થી તારીખે પોપસાહેબે ફરમાન કાઢ્યું કે ૧૮૫૨ ના-ઓક્ટોબરની ૫મી તારીખને ૧૫મી તારીખ ગણવી એ પોપના નામ ઉપરથી આ સુધરેલા કેલેન્ડરને ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું.

આજે તમે તમારા ઘરમાં જે કેલેન્ડર વાપરો છો અને આખું જગત વાપરે છે તે આ ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર છે, અને દસ દિવસનો સુધારો ઈ. સ. ૧૫૮૨ ના ઓક્ટોબરની ૫મી તારીખે કરવામાં આવ્યો હતો ૫ મી ઓક્ટોબરનો દિવસ ૧૫મી ઓક્ટોબરનો લેખવામાં આવ્યો, બસ આટલો જ ફેરફાર થયો હતો રાત દિવસ સરખા થવાનો દિવસ તો ૨૧ માર્ચનો બરાબર આવી મળે છે વારમાં ક્યો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો ન હતો ૫મી તારીખે શુક્રવાર હતો તે ૧૫મી તારીખે શુક્રવાર જ રહ્યો માત્ર એનો એ હતો

ઓક્ટોબર જ. માત્ર તારીખ ફરી હતી.

સ્પેન, પોર્ટુગલ અને ઈટાલીએ આ કેલેન્ડરને તરત જ અપનાવી લીધું. ફ્રાન્સે પણ એ ૧૫માં ડિસેમ્બર ૧૦મી તારીખને ડિસેમ્બરની ૨૦મી તારીખ ગણીને અપનાવ્યું. જર્મનીના રોમન કેથોલિક સરકારોએ ૧૫૮૩ માં અપનાવ્યું. પરંતુ જર્મનીના પ્રોટેસ્ટન્ટ સંસ્થાનાં ઈ. સ. ૧૭૦૦ સુધી જૂનું કેલેન્ડર જ રાખેલું. કારણ કે તેઓ પોપને માનતા ન હતા.

ઈંગ્લેન્ડ પણ પ્રોટેસ્ટન્ટ થયું હોવાથી ૧૭૫૨ સુધી જૂનું કેલેન્ડર ચલાવ્યું. સ્વીડન અને ડેનમાર્કે પણ ૧૭૦૦ સુધી જૂનું ચલાવેલું.

આ ગણા દરમિયાન એક દેશ જૂનું કેલેન્ડર મુજબ ચાલે અને બીજે નવા મુજબ ચાલે છતાં વારમાં ફેર ન હતો. જો શનિવાર હોય તો બધા જ દેશોમાં શનિવાર રહેતા; પરંતુ ૧૭૦૦ પછી જે દેશોએ નવું કેલેન્ડર અપનાવ્યું તેમણે દસને બદલે અગિયાર દિવસો વધારે ગણવાના થયા.

ઈંગ્લેન્ડને મુરદાર ખંડના બીજા દેશો સાથે વ્યાપારના વ્યવહારમાં ભારે મુશ્કેલી પડવા માંડી. ઇવર એના વ્યાપારીઓ જળવળ ગિયાણી, જેને પતિસાથે ઈંગ્લેન્ડને નવું કેલેન્ડર સ્વીકારવું પડ્યું. વળી આ કેલેન્ડર વધુ મોનીટું થયું.

માનવજીવનનું ઊર્ધ્વગમન મહત્વની વસ્તુ છે

માનવીની બધી સંસ્થાઓનો કાળાન્તરે પ્રસાર થાય છે, એવું ગાંધીવાદનું નહીં થાય એવી કોઈ ખાતરી આપી શકે તેમ નથી. નિત્યવિકસ, જાગૃતિ, સંશોધન, માર્ગન મારફતે જ જીવન અને સંસ્થાઓ પ્રગતિશીલ અને નીરોગી રહે છે. તે ક્રિયા બંધ પડે તો સડવું અનિવાર્ય છે. બોદીનું પતન થયું તો શંકરાચાર્યે આત્મ, સ્વર્ગોત્કૃષ્ટ, પત્તન થયું તો પૃથ્વીના પેદા થયા, પૃથ્વીના જડ બન્યા તો સાધુ સંત અને નાનક, કબીર વગેરે થયા, તે જડ બન્યા ત્યારે બીજા સુધારકો પેદા થયા આ રીતે માનવજીવન વધતું જાય છે. ગાંધીવાદીઓ અપ્રગતિશીલ, નકામા, જડ અથવા જાદુ બની જશે તો બીજા નવા પેદા થવાના જ. સંસ્થાઓ, પંથ વગેરે નૃતી જાય તો જલે; તે મહત્વની વસ્તુ નથી. માનવજીવનનું ઊર્ધ્વગમન મહત્વની વસ્તુ છે. એ હૃદયની પૂર્તિ કરનાર માર્ગદર્શક તેમ જ સંસ્થાઓ હંમેશાં નિર્માણ થતી જાય, ત્યાં સુધી બધું સ્વામ્યત છે.

તત્ત્વાદપરિહાર્યેઽર્થ ન ત્વં શોચિતમર્હસિ ॥

કિશોરલાલ મશરૂવાળા

ઈતિહાસના અભ્યાસમાં કેટલાક પ્રયોગો જ તારીખ અને વસ્તુના આકાર અપાયા હશે તો વાર O. S. અને N. S. અક્ષરો જેશે. એ ઉપરથી : તારીખ Old-Style કેલેન્ડરની છે કે New-Style કેલેન્ડરની છે તે મુક્તર થાય છે.

પ્રિન્ટિંગ પાવર્નિન્ટે નવું કેલેન્ડર ૧૭૫૨ સપ્ટેમ્બર માસની બીજી તારીખે મંજૂર થયું. તો તે તા. ૧૪ મી ગણવામાં આવી. એ શુરુવાર હતો જૂના તેમ જ નવા પ્રમાણે વાર એનો એ રહ્યો. ઈંગ્લેન્ડની તારીખ ખંડના બીજા દેશોની તારીખ સામ્યતી થઈ.

રશિયા અને ગ્રીસ હજુ જૂનું કેલેન્ડર વાપરતા હતાં. રૂમાનિયા, સર્વિયા અને તુર્કીએ સને ૧૮૧૯ નવું કેલેન્ડર સ્વીકાર્યું; સ્લાવેટ રશિયાએ ૧૮૨૨ સ્વીકાર્યું અને સપ્ટેમ્બર ૩૦ મી તારીખને ઓક્ટોબર ૧૪ મી તારીખ ગણી. એ રવિવાર હતો. જૂના કેલેન્ડર મુજબ તા. ૩૦ રવિવાર હતો તે નવા કેલેન્ડર મુજબ તા. ૧૪ ઓક્ટોબર પણ રવિવાર હતો. એટલે વા બરાબર મળતા આવી ગયા. હવે વધારવાના દિવસે અગિયારથી વધીને ચૌદ થઈ ગયા. આ બધા ફેરફારો તારીખ ફરતી જઈ પરંતુ કોઈવાર કોઈ વારને તેના અનુક્રમને મુદ્દલ બાધ આવ્યા નથી.

શકુંત તમે અત્યાર સુધી અતી જ છો ?

અન્નપૂર્ણા ત્યાર કયા જાઉં ? તમે તો હતા વળા ઉતાવળા ભાષણમાં આપ્યા બધા બધા માણસ મને આંતરુ છે ? એમ પૂછવું તો હતું !

શકુંત તમને કહેવાનો દીક લાજ મળ્યા કેમ જાણે બાઈસાહેબ મારી સાથે રાજ ફરવા આવતા હતા ?

અન્નપૂર્ણા રાજ નથી આવતી પણ આજ તો જરૂર આવત ને તમે ભાષણ આપવાના હો ત્યાં આવ્યા વિના મારાથી કેમ ચાલે ?

શકુંત બોલવું હોય તેટલું બોલો, હું નિરાંત સંભળવા કશીય તમે આજે આવ્યા હોત તો પુરુષા પ્રવેશો તમારા રાજ તમાર હમયને માટે નબી જવો પડત આટલી ઠી છે છતાં સંભળનારાની એટલી જબ્બર સંખ્યા હતી ! અને મોલનારા બધાં મહાભારત ના મુષ્ઠિ ચડ્યાં હતાં

અન્નપૂર્ણા પણ તમને આવતાં કઈક વાર લાગી

શકુંત આજની સલામતે ભારે કરી મોલ નારા બધા કેળવણીએ અને એક જ વિષય ઉપર મોલ વાનું ભાર ચમકત પડી

અન્નપૂર્ણા હું જ્યાંમહેનને જ પૂછવા જઈ એમણે કહ્યું કે સીએ વિરૂધ્ધની કાપડિયાની હતી દલીલોનો શકુંતે બહુ સચાટ જવાબ આપ્યો પણ તમને આવતાં આટલી બધી વાર કેમ લાગી ?

શકુંત જ્યાંમહેન આવ્યા હતાં ત્યાર તમાર આવવું હતું ને ! સીએની સંખ્યા પણ પુખ્ત હતી અને ઘોષાટ પણ એટલો વધે હતાં !

અન્નપૂર્ણા સીએ હોય ત્યાં ઘોષાટનું પૂછવું નહિ પણ તમે મારી વાતને કેમ હાથેલા છો ? તમને મોડું કેમ થયું તે તો કયો

શકુંત થયેલા મને કોરી પાઓ પછી હું એ વાતનું મ ગલાચરણ કરું એ ઈતિહાસ અત્યંત સુદર છે

અન્નપૂર્ણા હું કોફી મૂકું છું મને એ સુદર ઈતિહાસની પ્રસ્તાવના તો જ્યાંમહેને કહી છે હવે કયા સંભળવી બાકી છે પણ તમે તો વાત કહેવાને બદલે પુસ્તક વાંચવા માંડ્યું

શકુંત આ લોકોને એક જાતની કુટેવ પડી છે

અન્નપૂર્ણા કયા લોકોને ? કઈ જાતની ?

શકુંત આ નવલકથાકારને પહેલું પ્રકરણ જવા માનસચાંજના અભાસનું થીતમ્મુ , પછી પ્રવચ, અને તે પછી પ્રણયકરના ઉપર ઉતરે છે પ્રેમનો કહો ન જાણતાં હાથ છતાં !

અન્નપૂર્ણા પ્રેમનો કશોય ન જાણતાં હોય છતાં ? તમને દલીલોથી હું નહિ છતાં શકું પણ યીકારોના વદનમિત્ર પ્રમાણે તમારામાં ય વાણી થણી ઈર્ષ્યા તો છે

શકુંત ઈર્ષ્યા ? શી વાત કરો છો ?

અન્નપૂર્ણા સાચું જ દરક લખનાર અને બોલનાર હમણાં આ ટવને છાની થીતે ય પાળતાં આવ્યા છે બસ, મારા જેવું કોઈથી લખાય નહિ મારા જેવું કોઈથી બોલાય નહિ !

શકુંત તમે તો મને ઉપકા લેવા માંડ્યો !

અન્નપૂર્ણા આડું અવળું, ચંદોથી ખીચો ખીચ ન સમજાય એવું બોલીને તમે હજાર માણસને આજી શક્યો પણ હું જોય અજાઈ જાઉં એવી નથી સમજ્યા ?

શકુંત હું લોકોને આજી નાખવા ખાતર જ જોતુ છું ? એવું તમે મારામાં શું જોયું. જોમાં હું છાની થીતે અહ ને સાચી સમજો લોક ? હું બોલુ

છું' બીજ બોલે છે એ કરતાં કંઈક ઉતાવળું ને વેગ-
ભયું. સાંભળનારા હસે છે, કોઈક તાળીઓ પાડે છે,
કેટલાંક કચવાપ છે પણ ખરા ! હસનારાં મારા શબ્દો-
માંથી કટાક્ષ તારવે છે. તાળીઓ પાડનારા નક્કર દલી-
લોથી રીડે છે ને કચવાનારા આ બધામાં આડકતરી
ટીકાનાં દર્શન કરે છે. પણ તમે તો મને એ બધાંથી
જુદા જ રૂપે નીરખો. અન્નપૂર્ણા, તમે આણું હાડહાડું
સત્ય ક્યાંથી લઈ આવ્યા ?

અન્નપૂર્ણા : અરે, તમારી લુચ્ચાઈ !

શકુન્ત : લુચ્ચાઈ ? કેણે કહ્યું ?

અન્નપૂર્ણા : હવે રહેવા દો મિસ્ટર ! વાતો
રમાડવાની તમારી દેવથી હું મુદ્દલ અજણી નથી. તમે
ધાયું હશે કે આમ આગ્રીઅવળી વાતો કરીને હું
અન્નપૂર્ણાને પેલા શુદ્ધ ઈતિહાસની કથા ભુલાવી
દઈશ, પણ હું તમારો કેટલો એમ છોડવાની નથી.

શકુન્ત : અરે, એ વાતને તો હું ચાવી જ
ગયો સાડું ત્યારે પણ જવા દોને—એ કથામાં કંઈ
માલ જોવું નથી. નાહક તમને પુરુષો ઉપરથી શ્રદ્ધા
ઉડી જશે ને ખાસ કરીને મારા ઉપરથી તો ચોક્કસ.

અન્નપૂર્ણા : એમ અતારથી કીવાપોવા શું
ચાઓ છો ? પુરુષો પ્રત્યે સ્ત્રીઓને અશ્રધ્ધા રાખવાના
ધણાં કારણો છે. પહેલું તો એ કે તમને સ્ત્રીઓ વિશે
સાફ સાફ વાત કરતાં જ નથી આવડતી. સ્ત્રીઓને તમે
ધ્રુતકારો છો ત્યારે પણ તમારા મોં પર મધુર કિમત
રમતું હોય છે, આંખની કીકીઓ નાચતી હોય છે
અને પગ જોરની જેમ થનક થનક ચેલ કરતાં હોય
છે. શકુન્ત ! ખાવાં તો હજારો કારણો છે. હવે પેલી
વાત શરૂ કરો.

શકુન્ત : તમે તો મને અત્યારથી હરાવવો કર
કર્તા ! મારી જીબ ડગલું ન નાંધે ભરે.

અન્નપૂર્ણા : તમારામાં પણ મેં કદા તેવા
પુરુષના કુગુંજો પ્રવેશવા માંડ્યા કે શું ?

શકુન્ત : મારું કર્ણે હવે મારે એવું નથી
સાંભળવું.

અન્નપૂર્ણા : ત્યારે પેલા ઈતિહાસ.

શકુન્ત : કહું છું. નિરાંતે સાંભળજો. જાણે
એમ જન્મું કે ત્યારે મારું ભાષણ ચાલતું હતું ત્યારે
સ્ત્રીઓના ટોળાંમાંથી કોઈ અજણી સ્ત્રીએ ઊભાં થઈ
મને બોલ્યો અટકાવે અને પોતે કોમળ પશુ અંત-
રને વીંધીને આરથાર નીકળી જવ એવા તીક્ષ્ણ અવાજે
બોલવા માંડ્યું : “અમને સ્ત્રીઓને તમારી આ શાબ્દિક
સહાનુભૂતિ જગ્યા માન્ય નથી. બહાર બોલો છો એવું
ઘરમાં વર્તન ન સમીો ત્યાં સુધી આવી સભાઓમાં
સ્ત્રીઓ વિશે બોલવાનો અધિકાર તમને આપ્યો છે
કેણે ?

અન્નપૂર્ણા : કેમ માયાની નીકળી ! પછી ?

શકુન્ત : પછી શું ? પુરુષોમાં ઘોષાટ શરૂ થયો
ને એ જિયારીની દલીલ હવામાં ઊડી ગઈ. સભા
ખવાસ થયા પછી એને ધારી ધારીને જોઈ લેવા હું
ઠોલના દરવાજા આગળ પાએક કલાક ઘોલ્યો.
પહેલાં તો મને શ્રધ્ધા નહોતી કે હું એને જોઈ
શકીશ, પણ ઘોડીવારે સ્ત્રીઓના જૂલ વચ્ચે ઘઈને એ
નીકળી. અન્નપૂર્ણા, મને બીક લાગે છે કે તમે આને
મારા મનની નજાઈ ગણ્યો, પણ સાચે જ એ
વખતે હું ભાન-સાન ખોઈ બેઠો હતો. અધિકાર
સોંપરવો પ્રકાશ નીકળે તેમ તે નીકળી. તેણે તદ્દન
સફેદ વસ્ત્રો પહેર્યા હતાં. વાળ છૂટા હતા એટલે
કેટલીક ઉડતી લટો એના રૂપાળાં મોં પર નાચકુંદ કરી
રહી હતી. અપ્સરા જેવી તે મારી નજીકમાં ઘઈને
નીકળી. એની ચાલમાં જગ્યા શાંતિશીલ નહોતી. એનું
પગલું મર્મદાપૂર્વક ઉપડતું હતું. તેની મોહક આંખો
ચારેકોર ફરતી હતી. મને જોશ અને તેની આંખમાં
નવું તેજ આપ્યું. ખરી રીતે એ તેજ નહોતું, વીજળી
હતી. એ વીજળી હું ધૂંટડે ધૂંટડે પચાવી ગયો.
અન્નપૂર્ણા, તમે મને ગમે તેવો પૂની માણસ સમજજો,
પણ એ જદ્દઈ સૃષ્ટિ ભૂલવાનો અનેક પ્રયત્ન કરું
છું છતાં જીવાતી નથી...અને...અને નહિ જ ભૂલી
શકાય કદાચ.

અન્નપૂર્ણા : પછી શું જન્મું ?

શકુન્ત : આવી નફરત પ્રેમ-વાતાં તમને સાંભ-
ળવાની ગમે છે એ નવાઈભયું નથી ?

અન્નપૂર્ણા : તમને લાગ્યું હશે, મને એની

૧. અસર નથી થવાની.

શકુન્ત : અન્નપૂર્ણા ! તમે જ અફૂલૂત છો !

અન્નપૂર્ણા : હોઈશ કદાચ, પણ પેલી જ્વેતા-
ને અપ્પરા જીવી તો નહિ.

શકુન્ત : હવે તો તમે મને ઉશકડવા માંડ્યો.

અન્નપૂર્ણા : ને તમે મને ! કારણ કે આમ
જે જુદી વાતો કરીને તમારે પેલી પ્રેમવાતોના
સંહાર થાવી જવો હાથે છે.

શકુન્ત : વાર્તા જોટલો ઉપસંહાર આકર્ષક
, અમે મળ્યાં. એણે મને જોયો ને મેં એને જોયું, એ
ન કહેવાય ? મારે તો એની સાથે કેટલીક ભાવના-
જેની વાતો કરવી હતી. પણ ચારકેર પથરાયેલા
ખાટ વચ્ચે એણે મનોરમ એકાંત અમને કરાવી
! તે છતાં ફરી મેં એને શોધવા પ્રયત્ન કર્યો,
લોકોના ધોધમાર પ્રવાહ વચ્ચે એ મૂર્તિ કોણ
ક્યાં અલોપ થઈ ગઈ. હું આંખોનાં તેજ
સી પાણી આખા જનસમુદાયને જોઈ રહ્યો પણ
વળું નહિ આખરે ફત્તાય થઈ ધરભણી વળ્યાં.

અન્નપૂર્ણા : એક સી જોઈ છે તમાં આમ લેલા
થું થઈ છે ? એવા રૂપ કોઈ બીજામાં નહિ

શકુન્ત : ફપનો પ્રશ્ન નથી અન્નપૂર્ણા, એમાં
તથા બીજું પણ થઈ હતું. હું હતું તે
જે મારી પાસે પૂરતા જોડો જ નથી. એ એણે
હતું જે ચિત્તને બાંધી રાખે, ઈર્ષ્યાએ નવાથે
પનાને થાંભલી દે. અરે...અરે...તમે એને જોઈ
હોત તો.

અન્નપૂર્ણા : તો મને જ તમારી જિમ બાંડપણ
એમ ?

શકુન્ત : તે મારાથી કેમ કહી શકાય ? પણ
ચોક્કસ કે તમારી રસદષ્ટિમાં એ સી વિશે
જુદું સ્થાન રાખવું પડત.

અન્નપૂર્ણા : તમે મને જ સાથે થયાડવ માંડી
? શકુન્ત, એ સ્પષ્ટિ તમે એકલાએ જ ભલે
કરી, મારે એ નથી જોઈતી.

શકુન્ત : હવે આપણી વાતો ખૂટે તો સાડુ...
થાલો, અંધારું થવા આણું છે. હું જતા બધાર
લટાર થાવી આણું.

અન્નપૂર્ણા : અત્યારે કર્યા જવું છે આટલી
કડકડતી ઠંડીમાં ?

શકુન્ત : ત્યારે મારાથી અહીં થોડું જ રહેવાયે ?
અજણું ઘર, એકલી સ્ત્રી, મેલક વાતાવરણ...

અન્નપૂર્ણા : ચૂપ થાવી સામે ફાવે તેમ ભાવવાનું
નહિ.

શકુન્ત : હવે ત્યારે સમ સમ ?

અન્નપૂર્ણા : થાણા જરૂર આવશે. હું જવા-
બદેનને ભાવતી લાવીશ. વાતો કરવાની ગમત પડશે.

શકુન્ત : ચોક્કસ નહિ, આણું-ન પણ આણું.

અન્નપૂર્ણા : તમે કર્યા જાઓ છો તેની મને
ખબર છે શકુન્ત, મને થઈ છે કે તમે બધું ભૂલી
જાઓ. પેલા આનંદી દિવસો, સ્વપ્નાઓ.

શકુન્ત : હું કશું જ નહિ ભૂલું. પણ એ
બધાં સ્મરણને તાજું કરવાનું અત્યારે હોય ? હું બધાં
ને તો લીક પણ તમને તો નહિ જ ભૂલી શકું.

અન્નપૂર્ણા : મને ખબર છે તમે અત્યારે પેલી
અપ્પરાને શોધવા ..

શકુન્ત : ના, હા... કદાચ તમે અટ્ટેમાં થશે
નહિ, માણસને જીવનમાં અનેક આદર્શો મૂર્તિમંત
કરવાના હોય છે.

અન્નપૂર્ણા : હું પણ આદર્શોને મૂર્તિમંત કર-
વાથી માનું છું.

શકુન્ત : આ પ્રસંગના અનુસંધાનમાં એક
વાતનું કેતુલ્લભ તો મને અત્યારે પણ છે.

અન્નપૂર્ણા : કુતુહલ ? એટલે ?

શકુન્ત : એટલે એમ કે એનો અવાજ બરા-
બર તમારા અવાજને મળેલો આવતો હતો, હા, વહેકો
જરાક જુદો હતો ખરો, પણ અવાજમાં થઈ સામ્ય
હતું.

અનપૂર્ણા : હશે કદાચ : “આદ્યોને મૂર્તિ-
મંત” કરવા તૈયાર થયેથી પ્રત્યેક સીના હૃદયનો અવાજ
લગભગ સરખો ધોલ છે. યં. જઓ છો ? આવજો
તમે પાછા નહિ આવો ત્યાં સુધી હું ઉઘીશ નહિ.

x x x

જ્યા : આજે કંઈ ખૂબ આનંદમાં છો ?

અનપૂર્ણા : એ આનંદમાં ભાગ લેવા તમને
નિમંત્રણ મોકલવું હતું ત્યાં તમે આવ્યાં. અહીં આવો
બેસીને નિરાંતે ગપ્પા ઢાકીએ.

જ્યા : પણ તમે આટલા ડસો છો શું ?

અનપૂર્ણા : હવે નહિ ત્યારે રડું ? શકુન્ત
અપસરા થોપવા નીકળે એ ઓછા આનંદની વાત
નથી ? હવે તમે જ કહો, મારે શું કરવું ?

જ્યા : કેટલા બુધ્ધા છો તમે ? હજી પેલી
વાતનો અંત નથી આવ્યો ?

અનપૂર્ણા : એમ એક અંકમાં ખેવ પૂરો થતો
હશે ? છેલ્લા અંક તો હજી અધરાત પછી પૂરો
થવાનો છે.

જ્યા : એટલે જ પેલા આભુષણો તમે મારે
ત્યાં રાખ્યાં છે એમ કહેને તમે ૧ વેશ ભજવનારા
જનરાં નીકળ્યાં !

અનપૂર્ણા : વિચાર કરી જાણું પાપડું ઉતરે
તો તો ઠીક, નહિતર માસી ફૂલેતીનો પાર નથી.

જ્યા : તમારી આ અટપટી યોજનાનું મૂળ
તમે મને હજી સમજાવ્યું નહિ. આ બધા ગોટાળો
શો છે ?

અનપૂર્ણા : જાણું છું વિચારવા જેવું. તમે
એ સાંભળજો ત્યારે નવાઈ પામશે. કેટલાક વર્ષો પહેલાં-
ની વાત છે. મોઝાપને તો હું જોઈ બેઠી હતી
નાનપણમાં, ને ભાઈ-ભાણીની સાથે મોટી થઈ હતી.
કેલેજના નાટકોમાં ઊર્મિશીલ પાત્રો જાળવવાં મને
ગમતાં. એ દિવસોમાં મારું આખું જીવન નાટકમય
બની ગયું હતું. નવાં નોખાં વેશપરિધાનોમાં મેં એટલી

બધી પ્રવીણતા મેળવી હતી કે મને કોઈ પડોશી થકે
તેમ નહોતું-એક વખત એવું બન્યું કે :

x x x

રોહિણી : અનપૂર્ણાબિનથી તો હું ગમે
આવી ગઈ છું. મધરાત થઈ તો ૧ થોડા આવવાની
વાત નહિ, પાડોશમાં આપણે કેવી કેવી વાતો થાય છે
તે જણો છો ?

નીલકંઠ : પાડોશીઓનું કામ જ વાતો કર-
વાનું. એ આપણી વાતો કરે છે, આપણે એમની
વાતો કરીએ છીએ. અનપૂર્ણાને આજે મોટું થયું છે
તે હું જાણું છું, પણ એ સંજોગે અહીંથી ગઈ ત્યારે
જ તને કહીને ગઈ હતી ને કે આજે નાટકનું માન્ડ
રિલસેલ છે એટલે હું મોટી આવવાની છું, પછી
નાહકની ચિંતા કરવાનો શો અર્થ ? રોહિણી.

રોહિણી : તમારી બેનનું તમને બહુ પેટમાં
બળે છે એ હું જાણું છું, પણ આવા નાટકચેતક મને
ધસંદ નથી. હજારો આંખોની સામે તખ્તા ઉપર નાચતાં
કોણ જાણે કેમ આજકાલની ઊંઘડીઓને શરમ જ
આવતી નથી ?

નીલકંઠ : એમાં શરમાવા જેવું શું છે ?
મનોરંજન અને માનવતાની સરખી વહેંચણી થતી હોય
એવાં નાટકોમાં ભાગ લેવામાં શો વાંધો છે એ જ
મને તો સમજાતું નથી. કેલેજના વાર્ષિક સમારંભોમાં
પણ ઘૂંસરા બાંધીને તું ક્યાં નહોતી નાચતી ?

રોહિણી : એ દિવસો જુદા હતા. અત્યારે
સમય ફરી ગયો છે. તે વખતના વિદ્યાર્થીઓ કેટલા
સંસ્કારી હતા. તાર વખત ભોવારીએ ત્યારે એક વખત
માં જવાળા આપતા. અત્યારે તો એ એટલું બધું
બોલે છે કે બિચારી છોકરીઓને બોલવાનો વખત જ
મળતો નથી.

નીલકંઠ : સમય અને સંસ્કાર એના એ જ છે
રોહિણી. પણ આપણે માનસિક રીતે પાછળ રહી
ગયાં છીએ. એટલે આપણને આ જાણું નવું નવું
લાગે છે. મારા મત પ્રમાણે કહું તો પહેલા કરતા

આપણે વધારે ઉદાર થઈ જઈએ. ગોઠી ધરમ-સંઠો-
ચમાંથી આપણે બહાર નીકળી જવા છીએ.

શેઠિણી : તું સમજી ગઈ. એ દષ્ટિએ તમને
અન્નપૂર્ણાભિનનું વર્તન ગમતું હોય એમાં નવાઈ નહિ.

નીલકંઠ : ન ગમતું હોય તો પણ માયવી શું
થઈ શકે? ચોવીસ વર્ષની તો થઈ. હવે એ આપણા
ઘરમાં કેટલા દિવસ રહેવાની હતી?

શેઠિણી : કેટલા દિવસની શી વાત કરો છો?
આખા જન્મારો અહીં જ રહેવાનું છે. તમારા મોઢે
ચાલેલા બેનબાને પરણાવવાની વાત તો કરી જુઓ
તમને ખબર પડશે?

નીલકંઠ : શું કશું ને? શું અન્નપૂર્ણા પર-
ણવાની ના પાડે છે?

શેઠિણી : માત્ર ના નથી પાડતા પણ ક્યારેય
એવી વાત ન ઉચ્ચારવાની અને એકવાર ધમકી પણ
મળી ગઈ છે.

નીલકંઠ : એ કેમ ચાલે? તને ખબર તો છે
શેઠિણી, કે અંતકાળે આપણે ભા-ભાપુજીને વચન
આપ્યું હતું કે સાડુ' દેઠાણું જોઈને અમે અન્ન-
પૂર્ણાને પરણાવી દઈશું અને એટલા માટે તો એક
લાખ રૂપિયા જેટલી રકમ પણ જીદી કાઢી રાખી છે

શેઠિણી : એક લાખ રૂપિયાની અને ક્યાં
પડે છે? એને તો બધી એની કોલેજ અને બહા
એના નાટકો, ખીજી કોઈ વાતમાં અને રસ જ નથી.
અન્નપૂર્ણાને જ્યારે કોલેજથી ઘેર આવે છે ત્યારે
એમની સાથે એમના મિત્રોનું સરવશ કેવડું મોટું
ટોચ છે એ તમે જાણો છો બાજુના બંજવાવાળા તો
કહે છે કે:-

નીલકંઠ : આ વાત તો તે અને ક્યારેય કહી
નથી શેઠિણી?

શેઠિણી : અન્નપૂર્ણાને તમે મળી જતની
સ્વતંત્રતા આપી છે, પછી મારે એમાં કહેવા જેવું
છે શું? કું'રવી ગરીબ મામાપની દીકરી, મોટા ઘરની
નણંદ સામે બાબીચી બાંગો અત્રેય જી રીતે મોચી

સકાય? સાચું કહેજે, હું અત્યારે જે કાંઈ બોલું છું
તેમાં પણ નાને મોઢે મોટી વાત કરતી હોઈ એમ
તમને નથી લાગતું! તમારી બેન સામે એક ઘર
સરખો ઉચ્ચારવાની માયી તો હિંમત જ ચાલતી નથી.

નીલકંઠ : તું જ વિચાર કરી જ શેઠિણી, કે
જે અન્નપૂર્ણાને આપણે બે મળે. નહિ કહીએ તો
બીજું કોણ કહેવાનું હતું? લોકર્નિદાની વાત જવા
દઈએ, પણ એના બલિષ્ઠની ચિંતા તો આપણે માથે
છીબી જ છે ને? અન્નપૂર્ણા અત્યારે આવે ત્યારે શું
એની સાથે આ વાતની ચોખવટ કરી લેવાનો છું.

શેઠિણી : કઈ વાતની ચોખવટ?
નીલકંઠ : એના લગ્નની-કોઈ પણ રીતે ચાર-છ
મહિનામાં આપણે એના લગ્નની ઉપાધિમાંથી મુક્ત
થઈ જવું એમ છે.

(મોટરના ટોર્નનો અવાજ)
શેઠિણી : આ આપણી જ ગાડીનું ટોર્ન.
અન્નપૂર્ણાને આવી થઈ (ખૂબ પાડી) ગોવિંદ, એ
ગોવિંદ!

નીલકંઠ : તું જો શું બૂમો માર્યા કરે છે?
આખા દિવસનું વેતન ક્યોને એ નિચારો ઊઘી ગયો
હશે, હું જ દરવાજે ઉઘાડવા જઈ છું.

શેઠિણી : એના અન્નપૂર્ણાને ન આવ્યા
હોય ત્યાં સુધી ગોવિંદો ઉઘે જ નહિ. એ આઠ દસ
વર્ષના છોકરાને પણ તમારી જેમ જ અન્નપૂર્ણાને
વિના ચેન પડતું નથી; ગોવિંદ, ગોવિંદ!

નીલકંઠ : એ નિચારને ઉપવા દે. હું જ
જઈ છું.

શેઠિણી : અન્નપૂર્ણાને ન આવ્યા હોય ત્યાં
સુધી ગોવિંદો ઉઘે જ નહિ. ગોવિંદ, જ દરવાજે
ઉઘાડ, અન્નપૂર્ણાને આવ્યા.

(બારણું ઉઘાડવાનો અવાજ)
(ઉતાવળે યત્ન)

અન્નપૂર્ણા : અરે, મને વધુ કે આખા બંજવા-
માં એકલા ગોવિંદ જ જતો હશે. મારા માટે પણ

તમે જે જાગો છો તે શું? ભાભી, આજે તો ખુબ જ મોકુ' થઈ ગયું' નહિ? જા જોવિંદા, તું' સઈ જા. હં ભાભી તમે મને કાંઈક જમવાનું આપો. ભૂખ એવી કકડીને લાગી છે કે ન પૂછી વાત!

રેસિડેન્ટ : બેસો, હું રસોડામાંથી કાંઈક ખાવાનું લઈ આવું.

નીલકંઠ : આ ઘરમાં જોવિંદા અને તારી ભાભી સિવાય બીજી પસ કોઈક રહે છે એની તને ખબર છે ને અન્નપૂર્ણા?

અન્નપૂર્ણા : એક મોટાભાઈ, તમે પણ હજી જાગો છો? ત્યારે આજે તો મેં આખા ઘરને ઉજાગરો કરાવ્યો ખરું ને મોટાભાઈ? તમે ને હું આ ઘરમાં રહીએ છીએ છતાં બંને અજણ્યા મહેમાનો જેવાં જ છીએ.

નીલકંઠ : મહેમાનો જેવા એટલે?

અન્નપૂર્ણા : મહેમાનો જેવા એટલે એટલે એમ કે સવારે તમે ઊઠો છો તે પહેલાં હું કોલેજ જતી રહું છું' ને રાતે ઓફિસેથી આવતીને તમે સૂઈ જાઓ છો ત્યારે હું' પાછી ધેર આવું છું. કદાચ અઠવાડિયામાં એકાદ વખત આપણે સામે ચા પીતા હઈયું' ખરું ને મોટાભાઈ?

નીલકંઠ : ધીમે ધીમે તારી જાહેર પ્રવૃત્તિઓ એટલી બધી વધતી જાય છે અન્નપૂર્ણા કે કદાચ મહિનાઓ સુધી તું' તારા ભાઈ-ભાભીને મળવા ઘેર પણ નહિ આવી શકે કદાચ હમણાં યજ્ઞભૂમિ.

અન્નપૂર્ણા : (વચ્ચે) હમણાં હમણાં તો મારી તમિષ્પત પણ ઘણી સારી થઈ ગઈ છે. એકાદ વર્ષ પહેલાં હું' જતાતરા મીઠી સાજી રહેતી હતી ત્યારે તમે જ અને નરોત્ત્વ કશું' કે આખો દિવસ ઘરમાં બેસીને ટોંગરખા મોરીએ એના કરતાં બહારની પ્રવૃત્તિઓમાં રસ લઈએ તો મન વધારે પ્રકુલિત રહે, ખરું ને મોટાભાઈ?

નીલકંઠ : બરાબર માદ નથી આવતું. કહ્યું હશે કદાચ. પણ એનો અર્થ એવો નો ન વરો જઈએ કે બહારની પ્રવૃત્તિઓ વધે એટલે ઘરની પ્રવૃત્તિઓ

તરફ ખ્યાલ જ ન આવતું? ઘરમાં તારી ભાભી એકલી હોય અને તું' બહાર રખડવા કરે એ કાંઈ સાચું ન કહેવાય. તારી ભાભીને એકલાં એકલાં કેટલી મુંઝવણ લાય એની કલ્પના તને આવે છે?

અન્નપૂર્ણા : કાંઈને એકલું' લાગે એવું આ ઘરમાં કાંઈ છે જ નહિ. ત્રણ ત્રણ કામવાળીઓ છે, બે રસોયણ છે, જોવિંદા છે પણ મારા ભાભીને અહીં' એકલું' શા માટે લાગે છે એ જ મને તો સમજતું નથી. અને ભવિષ્યમાં એમની વ્યવહારુ બુદ્ધિનો વિજય વાય તો પછી એમને એકલાં તો રહેવું જ પછી ને?

નીલકંઠ : વ્યવહારુ બુદ્ધિનો વિજય? એટલે? હું' કાંઈ સમજતો નહિ અન્નપૂર્ણા!

અન્નપૂર્ણા : મારા ભાભીને રસોડામાંથી આવવા દો એ પોતે જ એમની લાક્ષણિક રીતીમાં બધી વાત કરશે.

રેસિડેન્ટ : હવે આ બેટાવડાં, સાંજે બનાવ્યાં હતાં, એટલે ઠી ગયાં છે, પણ છે ભારે સ્વાદિષ્ટ. હં, પણ અન્નપૂર્ણાબિન, તમે હમણાં મારી લાક્ષણિક રીતીની શી વાત કરતાં હતાં?

અન્નપૂર્ણા : કેમ? બસ બુલી ગયાં? પેટી સિ હલદિપતી રાજકુંવરી અને ઘોષાના રાજકુંવરીની આ બેટાવડાં જેવી જ કાંઈક સ્વાદિષ્ટ વાત હતી ને?

રેસિડેન્ટ : ના, ના, મને કશું જ માદ નથી.

અન્નપૂર્ણા : એમાં કશું' માદ રાખવા જેવું' જે નથી રેસિડેન્ટ ભાભી, સિંહલદિપતીના રાજની કુંવરીનાં વખાણ સાંભળીને ઘોષાનો રાજકુંવર નોડા ઘણાંયીને લગા પડોવે છે ને રાજકુંવરીને મળે છે, પણ રાજકુંવરી ઘોષાના કુંવરને ગણકારતી નથી એટલે વિરાલ થઈને ઘોષાકુંવર ઘોષા પાછો આવે છે. હવે, હાલે. મોટાભાઈ! વાતો પૂરી થઈ ખાધું' પીધું' ને રાજ ક્યું'.

નીલકંઠ : મને તારી વાતમાં એક અડતની જે સમજણ પડી નથી અન્નપૂર્ણા, આ બધું' એ શું?

અન્નપૂર્ણા : કશું જ નવું નથી મોટાભાઈ, મુજબુજાતરોથી જે' થનું આપ્યું' છે તેવી જ આ વાત

છે. મારા રોહિણી ભાભીના કાઈના સલાનો એક
 ઠાકરો છે. મેં તેા નજરે જોયા નથી. પણ મારા
 ભાભીના કહેવા પ્રમાણે જાણ મળેના માણસ છે. નાકે
 નેત્રે નમણા છે, નમ્ર છે, વિવેકી છે, ભણેલા છે પણ
 સાડું એટલે ચાર-છ મહિનામાં નોકરી ધંધાએ પણ
 ચડી જશે રોહિણીભાભીનો ઈચ્છા છે કે—

નીચકંઠ : રોહિણી, આ વાત તેં મને તો
 ક્યારેય કહી જ નથી શું એનું નામ ?

રોહિણી : એનું નામ શ્રી સ્વપ્ન, હું તમને
 બધી વાત કરવાની જ હતી પણ બેન જ્યાં સુધી
 પોતાનો નિર્ણય મને ન જણાવે ત્યાં સુધી તમને વાત
 કરવાનો કંઈ અર્થ નહોતો. આજ તો મેં-ત્રણ મુરતિયા

નીચકંઠ : પણ તું હમણાં તો મને એમ
 કહેતી હતી રોહિણી, કે અન્નપૂર્ણા પરજીવાની જ ના
 પાડે છે, એની પાસે કોઈ મુરતિયાની કે લગ્નની વાત
 થઈ શકતી જ નથી અને તેં તો મને એમ પણ કહ્યું
 હતું કે—

અન્નપૂર્ણા : (વચ્ચે) કહ્યું હશે ભાઈ, પણ
 મેં કહ્યું હશે મારા ભાભીએ તમને પણ જે કોઈ કહ્યું
 હશે તે મારા ભાભી માટે જ કહ્યું હશે. મારાપણ
 વિનાની ભાઈ-ભાભીને આશરે પડેલી અભાગીબેનનાં
 અંતિમ ઉદ્ધેશવાની ઈચ્છા તમને ન થાય ત્યારે બીજા
 કોને થાય ? પણ ભાઈ, ભાભી, મને કહે તો ખરું,
 હું કોને પાડું ?

નીચકંઠ : કેમ, કોને પાડું ? આ તું હું
 બોલે શ્રી અન્નપૂર્ણા ! તારે જોઈએ શ્રી શ્રી ?

અન્નપૂર્ણા : મારે જોઈએ છે એક જીવ ત
 પ્રેમમૂર્તિ, જેને હું મારા અંતરને સિદ્ધાસરને સ્થાપી
 શકું, પ્રેમના પૂજનયાત્રા ભરી ભરી જેને હું મારા
 અર્પણ અર્પણ શકું, મારા હૃદયની વરમાણા જેની કંઠે
 આગેલી શકું, હું ક્યાં જઈ ? હું કહું ? જ્યાં જ્યાં
 નજર નાખું હું ત્યાં ત્યાં સાથે રમી શકે એવા માણીના
 રમકડાં નિષ્કળ હું. મારે સ્વપ્ના માટે રમકડાં નથી
 જોઈતાં, મારે તો જીવનનો સાનો ભેટુ જોઈએ છે,
 મિત્ર જોઈએ છે, સાથી જોઈએ છે. જેના ચરણે આત્માનું

અર્પણ કરી શકું એવો પ્રતાપી પુરુષ જોઈએ છે.
 સ્વામી નહિ. પીરુપૂર્ણા ક્રિષ્ણમ જોઈએ.

x x x

અન્નપૂર્ણા : જ્યાંબેન અંતે એવા પુરુષને હું
 મેળવી શકી ના. ના, મેળવી શકી એ છાંદ્રપ્રેમી
 બરાબર નથી, મેં એવા પુરુષને શોધી કાઢ્યો. હીરાના
 પારખુ જેમ પથ્થરની ખાણમાંથી હીરો કાઢે એમ મેં
 શકુન્તલે શોધી કાઢ્યો. પણ તમામ હીરા અણપડ હોય
 છે, એને ઘડવા પડે છે, પહેલ પાસા પાડવા પડે છે.
 શકુન્તલે મારી રીતે ઘડવા હું તોયાર થઈ.

જ્યા : મને લાગે શ્રી કે તમે બન્ને પરજીવી
 જા. હોત તો સાડું હતું.

અન્નપૂર્ણા : હાલુ હોત તો આ વર્ષે અમે
 પરજીવી મળ્યા હોત, પણ મારા વિચારોને એ બંધનેશનું
 આપ્યું નહિ શકુન્તલા એક મોટું અપવશ્કણ છે.
 કોઈ અત્યંત સ્વામી એવી નથી સ્ત્રી જુઓ એટલે
 એને આજીનાયવાના પ્રત્યે માટે કપડાંની સફાઈથી,
 વાણીની છાયાથી કે નટના મોલક ધાવભાગથી એ જોને
 પોતાના તરફ આકર્ષી લેવા દોડે, પછી એ સ્ત્રી પત-
 નિની પુત્રી હોય, કરોડપતિની પત્ની હોય કે પછી રસ્તે
 ભેલનારી નાચનારી હોય આવી કૂટેવ છાંદ્રાવવા તમે
 મારે સ્થાને હો તો કયા રસ્તે કયા ?

જ્યા : મને તો કંઈ ન થયે

અન્નપૂર્ણા : સાચી વાત છે. પહેલાં તો મને
 થકંઠ ઉપાધ્યક્ષ સૂચે નહિ શ્રી મહિના સુધી મેં વિચાર્યા
 ક્યું, ને ઉંચકે એક નિર્ણય પર આવી. મારે એનો
 સાથ ઊંચી દેવો. પણ આખો મને નિત્યદ્રોણના દર્શન
 થતો. જેને હું એક વખત પતિ તરીકે સ્વીકારવા તોયાર
 થઈ હતી તેને ખાડામાં ઘડસેડી દેતાં મને શરમ ઉપજી,
 કદાચ પારખવા પછી એ કૂટેવ મારા જ્ઞાતુવામાં આવી
 હોત તો ? તોયાર મારે જ એ કૂટેવ સાફ કરવી પડત
 આ વિચારે હું એમનો સાથ છોડી શકી નહિને એમની
 કૂટેવને મોહિની પીરસવા માટે ભરસભામાં અપ્રસંગનો
 વેશ ભજવવો પડે.

જ્યા : વેશપ્રગતી એ કપામાં તમે મુદ્દવ

અસહ્ય નથી થયાં, નવાઈ જેવું તો એ હતું કે એટલી મેદનીમાંથી કોઈ તમને ઓળખી જ ન શક્યું પુરુષો આશ્ચર્યથી જોઈ રહેલા, સ્ત્રીઓ છાની ઈર્ષ્યાથી. પૂછ્યો ન ? સાચું કહ્યું ? મને પણ જરાક તમારા પ્રત્યે—

અન્નપૂર્ણા : (વચ્ચે) મારે એ નથી સાંભળવું.

જ્યા : તમારા આ કાર્યમાં મારી ભાગીદારી

■ એટલે મારા તરફથી વખાણ અને નિંદા સાંભળવા તમે બંધાયેલા છો.

અન્નપૂર્ણા : નિંદા અને પ્રશંસાને હું એક સિદ્ધિની બે બાજુ જોવા ગયું છું. મારી આ વેશ-લીલામાં જો તમે મને સાચ ન આપ્યા હોત તો મારા બધાં તરફ મિનારાઓના ભાંયોને ભૂકો થઈ જત, ને મારી એક પ્રતાપી પુત્રને સુધારવાની અને પોતાનો કરવાની વચોની સાધના—

જ્યા : તમે અચાનક રડવા જોવા કેમ બની ગયાં ?

અન્નપૂર્ણા : ભવાં થઈ એવું જોડું આજ મૂક્યો નહિ ! હું કંઈ રહી જ નથી. અમરેશ, એક નકામા વિચાર આવી ચાલ્યાં જશે.

જ્યા : છૂપાવો છો શા માટે ? હું તમારા હૃદયને પૂરેપૂરું વાંચી ગઈ છું. અન્નાપૂર્ણાને ! તમે કંઈક અકસ્માત અનુભવી રહ્યાં છો એવું મને લાગે છે.

અન્નપૂર્ણા : એવું કશું વિચાર્યો જ નહિ, અને મને કુખ્યું હોય ? જ્યાં તમારા જેવી બહેન-પણી છે, શકુન્ત જેવા મિત્ર છે, પથ્થરથી જે કઠોર એવું માડું હૃદય છે !

જ્યા : પથ્થરથી જે કઠોર હૃદય લઈને તમે છોડી શકો છો ?

અન્નપૂર્ણા : હૃદયને પથ્થર જેવું ન ક્યું હોય તો ક્યારનું જે કચડાઈ ઈન્નાભિન્ન થઈ ગયું હોય.

જ્યા : મારું કર્યું, પણ તમે આ બધું શકુન્તને ઉદ્દેશીને ક્યોનાં છો એવું લાગે છે.

અન્નપૂર્ણા : મારે બીજા કોને ઉદ્દેશીને કર્યું.

વાનું હોય ? મેં એમને મિત્ર તરીકે સ્વીકાર્યા ત્યારે મારી આંખમાં મોઢાં નયોતો, એની તેજમય કાંતિને જોઈને કાંઈ હું તેની પાછળ પાછળ નહોતી ગઈ. મને એની વિદ્વતાએ હેતરી, ભોલવાની દેવે મુગ્ધ કરી, એવો પ્રતાપી પુત્ર મુંઝરતાની મોજથી આ સાફ કરનાર નીકળશે એવી મને કલ્પના તે વખતે કરાંચી આવે ?

જ્યા : મારી જોણી બેન !

અન્નપૂર્ણા : મારા ભોળાણ ઉપર પગ મૂકીને ચાલનારા પ્રત્યે મને દ્રોહ નથી. અંતર જેના તરફ ઘસઘસું હોય તેના માટે જીવન સર્વસ્વનું ભવિદાન વિસાતમાં નથી. શકુન્તનું રૂંવાડું રૂંવાડું હું પિછાનું છું. એના શરીરના અણુરે અણુમાં હું પ્રવેશી ચૂકી છું, છતાં હું તેના અંતરને પામી શકી નથી. કોઈવાર તે અત્યંત દુઃખી હોય તેમ દેખાય છે તો કોઈવાર કારણ વગર એકલા એકલા ડરેલા જ કરે છે, આણું હોય ત્યાં તેમના સંતોષ અસંતોષને ભોળાખવાનું કેમ બની શકે ? તમે આને પ્રેમની ઘેલછા કહો તો તે પણ સાચું નથી. પ્રેમ કે સીંદૂર તરફ પનડાતા માણસના વિચારોમાં ને ક્રિયાઓમાં જે સ્વાભાવિક ફેરફારો જણે અજણે થવા પામે છે તેનાથી તેઓ તદ્દન અજાત છે.

જ્યા : તમારે ઘણું સહન કરવું પડ્યું છે.

અન્નપૂર્ણા : તેમાં આજનો ઉમેરો અસહ્ય છે. હું એ વાદ કરું છું ને ઘરમાંડું છું. સાપારણ રીતે સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન રાખવા પુરુષો મથતા દેખાય છે. મારે ત્યાં એથી ઉલટો કામ છે. કોઈ બજારુ સ્ત્રી પણ જે કામ કરવા તેવાર ન થાય એવું પ્રયત્ન મેં બધું છે, છતાં સિદ્ધિ હેઠા પ્રવેશ પર થટી રહી છે. અરે, જ્યાંબેન ! એ કલ્પના કેટલી બધું કર છે.

x x x

(મારણ ઉઘડવાનો અવાજ)

અન્નપૂર્ણા : મને ખાતરી છે કે તમે જ હશે.

શકુન્ત : મને ઓડવા એક કામગી આપો.

અન્નપૂર્ણા : મેં નહોતું કહ્યું કે આટલી દંડીમાં બહાર રખડવા જશે નહિ.

શકુન્ત : કંઈ લાગતી વસ્તુ તો લાગશે, ને હું

મઠી જઈ તેમાં કોઈને શું ? તમે નીચે બેસો. એક નવાઈની વાત સંભળાવું. અન્નપૂર્ણા અને નિરાળમાં ભણતા ત્યારે મહેતાજીએ એક વાર્તા કહેલી. એક રાજા-કુંવર હતા. એક દિવસ મુજબ રમતા રમતા તેણે કોઈ અજણા સરોવર કંઠે નવાવા બેઠેલી અપ્સરા જોઈ. ચંદ્રનાં કિરણોમાંથી ધી ધી ઘોષ એવું એવું રૂપ હતું. રાજકુંવરને અપ્સરા જોઈને મૂર્છા આવી. પેલી અપ્સરા તો બીડની માંથી નાસવા લાગી. કુંવર મૂર્છામાંથી ઉઠ્યો ત્યારે પેલી અપ્સરા અલોપ થયેલી લાગી. કુંવરે તેની ઘોષ સેવા ચારકોર રખડવા માંડ્યું. અંતે સંધ્યાની કિરણવેલ પર થયેને આકાશમાં દોડી જતી એણે દીડી. કુંવરે વગડો જાગી ઉઠે એવા સાદે તેને બોલાવવા માંડી, પણ અપ્સરા નીચે ઉતરે તો ને !

જતાં જતાં અપ્સરાએ કહ્યું કે “મને નીચે ઉતારવી ઘોષ તો આખા વજ્રામાં ગુલાબના ફૂલ પાથરજે ને આકાશ સુધી તેજદોશીની નિસરણી ગૂંથજે.”

કુંવરે ગુલાબના ફૂલ તો પાથર્યા. પણ એટલે ઉચે નિસરણી કેમ કરીની પહોંચે ? કુંવરે પંડિતોની સલા બોલાવી. દેશ દેશના હુદિવાનોને પૂછાવ્યું. પણ તેજ દોશીની નિસરણીના તોડ કોઈથી થઈ શક્યા નહિ આખરે કુંવર વાકેશો. તેણે અપ્સરાનું મોં જોવાની આશા છોડી સંસાર તેને કડવો ઝેર થઈ પડ્યો. રાજપાટ ત્યાગી તે વગડાં ભણી ચાલી નીકળ્યો. આખો વગડો ફૂલથી મધેક મધેક થતો હતો. કુંવર પથરનું બોધીકું કરી ધરતી પર મૂતો. મજાહનો સરજ કુર નજરે તેને જોઈ, રહ્યો. કુંવરની આંખોનાં તેજ ઠેક સરજની કીડીઓ સુધી પહોંચ્યા ને તેજની એક અદ્ભૂત નિસરણી ગૂંથાઈ ગઈ, તે નિસરણી પર થઈને પેલી અપ્સરા નીચે ઉતરી. રાજકુંવર તેને જોઈ હરખ-મેલો થઈ ગયો. બંને પ્રસન્નવદને રાજધાનીમાં આગ્યા.

અન્નપૂર્ણા : પણ તમારે કોવું છે શું ?

શકુન્ત : તમે સમજ્યાં નહિ ? મને પણ પેલી અપ્સરા મળી હતી. તેણે કહ્યું કે આંખોનાં તેજની શાહીને પાંખણની પીંછીએ જે કોઈ મારું વિત્ર દોરી આપે તેને હું પરણવાની છું.

અન્નપૂર્ણા : તમે હવે કલ્પના જોડે રમવા

માંડ્યું !

શકુન્ત : મને ખાતરી છે કે તમે મારી એક પણ વાત સાચી નથી માનવાનાં. હું નાકક બધા ઉભરા નમારી આજળ દબાવા દોડવો આવું છું.

અન્નપૂર્ણા : નાકક જા ! અરે, મિરટર ! તમે જેની પાછળ રખડવા કરો છો એ બિચારી તમારા માટે જગતને ન્યાં તણુ થકા ખાઈ ગઈ.

શકુન્ત : તણુ થકા ? જગતને ન્યાં ? એ એ અહીં આવે ! મારા માટે ? નમે રવખામાં તો નથી ?

અન્નપૂર્ણા : તમે વાતને ટીક થગળવા માંડી. આણુએ જગતો વ સ્વપ્ના આવતા હશે ?

શકુન્ત : અરે, અરે, કદાચ સાનુ કહો છો ! એ જ હતી ! મેં કહી હતી તેવી અપ્સરા ત મમે એને જોઈ !

અન્નપૂર્ણા : હું જતે જોવા વિના માનું ખરી ? શકુન્ત, તમે કમ્પ્યું કે જ્યુ છે એવું જ એવું રૂપ હતું. મને તો તમારા જેવું સુંદર વર્ણન નહિ આવડે, પણ એ દરજ્જે હું કદી નહિ ભૂલી શકું. હું ને જગતને બેઠું હતો. જાણ અવાજ વગર સામેનું બાણ્ય ઉપકાયું ને પેલી તેજની આકૃતિ બહારના અંધકારને વીંધીને ધીમે ધીમે અપારી નજીક આવવા લાગી. એના પગલામાં એટલી ચપળતા હતી ! વાળ તમે જોવા લતા તેવા દૂર હતા. પાંખણ કળેલી હતી ને બિડાવેલી પાંખણીઓની જેમ ટોડ બીડેલા હતાં. હૃદયના ધબકારા સંભળાવ એવી અપાર શક્તિ હતી. આવીને તે અપારી સામે ઊભી રહી. કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ, અમે મીસુના પૂતળાની જેમ એને જોઈ જ રહ્યાં.

શકુન્ત : તમે એને કંઈ પૂછ્યું જ નહિ ?

અન્નપૂર્ણા : ધીરા પડો અને કંઈ બોલવાનો વિચાર કરીએ તે પહેલાં તેણે બોલવા માંડ્યું. વાણીમાં અપૂર્વ મોહક હતી. સહે સહે જણે જ્યતરંગ પામીને હોય તેમ લાગ્યું. તે શું બોલે છે એ સમજવાનું અમને જ્ઞાન રહ્યું નહિ. તે આવું સરસ ઠેવી રીતે બોલી શકે છે એ જ અમે જોઈ રહ્યાં.

શકુંત કેટલી મૂર્ખાઈ કરી ?

અન્નપૂર્ણા સાંભળે તો ખરા ! એના કેવાક હેલા શબ્દો હું શાદ સખી ચક્રી છું એણે કહ્યું કે સ્ત્રીઓના પ્રતિનિધિરૂપ કહેવાના એ પુરુષને માર જરા જેઈ લેવો છે સ્ત્રીઓ પ્રત્યે જાહેર પક્ષપાત બતાવનાર ઘણેભાગે પુરુષમુલ્ય એવી પેલી સનાતન ઝખનાના જ પૂજ્યી હોય છે એવા અસ્થિર હૃદયને સમાનુભૂતિ અર્થે પાળવું એમાં પણ હું સૌં સ માન-નો વિનાશ ભેજ રહી છું

શકુંત આ બધીં એના શબ્દો છે ?

અન્નપૂર્ણા પ્રેતનો વિશ્વાસ તમારે મારા ઉપર રાખવો જેઈએ જતાં જતાં અણે ઉમેયું કે પુરુષોને આપણે શાહીએ, તેના હું બની વચ્ચે આવીએ, પણ પૂજ્ય તો ન જ કરીએ આપણી પૂજ્ય પત્રદેવને પિયાય બનાવી દે છે

શકુંત મારામાં તેને એવી પિયાયદૃષ્ટિનાં દર્શન

અન્નપૂર્ણા તે તો કોણ જણે, પણ (અન્નપૂર્ણામિત્ર, અન્નપૂર્ણામિત્ર" એવા બહાલથી અવાજ)

અન્નપૂર્ણા આ અવાજ જાણ્યેનનો છે શકુંત મને લાગે છે કે અત્યારે પણ તમારા પેલાં મનોમૂર્તિ પરાયાં હોવાં જેઈએ

શકુંત ફરી અત્યારે ? આવી ઠગીમાં ? બહાર કેટલું અધારુ છે ? અન્નપૂર્ણા ! શાલો હું તમારી સાથે આવું છું

અન્નપૂર્ણા તમે નિરાંતે બેનો હું જ તેને અલિપ્ત મોવારી લાવું છું

શકુંત (જનમાં) અન્નપૂર્ણા ને જવાબે આ યુ તોફાન માંડ્યું છે ? યુ એ સાથે જ અહીં આવી પડી ? સ્વર્ગનાં યજ્ઞવિશ્વ મૂર્તિને માત્ર જેવા પામરને બાલું એ શા માટે હેમા ખાત્ર ? એનો દગ કતો સફેદ પાવણ, નવમેથી ચાવ રાત્રીપોર આખો મારી નગર તામેથી ખસનાં જ નથી દેવી ! મારા અમાનુષી સ્વભાવ, અપાર તૃપ્તિ અસ્થિર મનોમૂર્તિ

તારા પવિત્ર સ્પર્શને જ લગ્યે એવાં કુર છે એરેરે, મારી પામરતા શબ્દાઝમરતી, ભારેખમ વિદ્વાતાથી, અર્થશૂન્ય આશ્ચર્યથી એલ, તમે ? પધારા (ધેનમાં હોય તેમ) હજર હજર વર્ષથી હું તમારી શાદ જેઈ રહી છું

અન્નપૂર્ણા પુરુષોને સ વનન ઉપરાંત બીજું ઘણું શીખનાનું છે

શકુંત મારામાં અસખ્ય તુટિયો છે, હું પામર માણસ એને કેમ પૂરી શકું ? એ બધીનું સમારકામ તમારા સિવાય

અન્નપૂર્ણા આમ પામરતા જાહેર કરીને તમે આશાસનનીચે આશા રાખી હોય તો ભયજ સમજાવે કંઈપનાના માનવી ! તમે મને હજી ઝોળખી નથી

શકુંત જુએએ, હું જાતિભેદમાં માનનારો પુરુષ નથી આજોએ આપણા બંનેનો પરિચય અરસ પરસને સોંપી દીધા, ને પછી બહારના આ કેવળ હાજરીવેડા

અન્નપૂર્ણા લાચરીવેડા એ પરિચય બધન માટે સારો ઉપચાર છે, તમને ખબર નહિ હોય, પણ

શકુંત પણ ?

અન્નપૂર્ણા એવું કાંઈ ખાસ તો નથી, પણ અત્યાર સુધી જેમને જેમને મ મારા અંતર નજીક આવવા દીધા છે, જેમને આંખની ઝોળખાણ ઉપરાંત કેટલીક એવી પણ છૂટ

શકુંત એવી છૂટ ? તમારી જોડ ?

અન્નપૂર્ણા મિત્રો મિત્રો વચ્ચે એવું તો બને જ છે ક્યારેક હસતાં હસતાં બ ને જણ તમારાની લેલડેલક કરી લે ક્યારેક હાથને જાગી આનપાસ નીચીને અંગે અંગે જટકાવવાના પ્રયત્નો પણ બને છે અને લેલડેલકના જૂલકારા પણ

શકુંત, તમે આ યુ મોલો છો ? આવી ભયકર મૈત્રી લાચરીવે મારા કાંઈક અપાકાનો અશ તો હોવો જેઈએ ને ?

અન્નપૂર્ણા મલાદ એ પત્ર જાતિભેદ ન્તો એક ભેદ નથી ? આપણે આજની દુનિયાના વનનીઓ

મરી જઈ તેમાં કેઈને ? તમે નીચે બેસો એક નવાઈની વાત સભળવું. અન્નપૂર્ણા અમે નિશાળમાં ભણતાં ત્યારે મહેતાજીએ એક વાર્તા કહેલી એક રાજા કુંવર હતો. એક દિવસ મુજબ રમતાં રમતાં તેણે કોઈ અજણા સરોવર કાંઠે નહાવા બેઠો ત્યાં અપ્સરા જોઈ. શદ્રની કિરણોમાંથી ધી ધી સૂર્ય એવું એવું રૂપ હતું રાજા કુંવરને અપ્સરા જોઈને મૂર્છા આવી પેલી અપ્સરા તો બીકની મારી નાસવા લાગી કુંવર મૂર્છામાંથી ઊઠ્યો ત્યારે પેલી અપ્સરા અરોપ થયેલી લાગી કુંવરે તેની શોધ લેવા ચારેકોર રખડવા માંડ્યું. અતે સધા ની કિરણોમાં પર ચડીને આકાશ મારે દોડી જતી એણે દીકરી કુંવર વગરો જાણે ઉઠે એવા સાદે તેને બોલાવવા માંડી, પણ અપ્સરા નીચે ઉતરે તે ને !

જતાં જતાં અપ્સરાએ કહ્યું કે “મને નીચે ઉતારવી હોય તો આખા વજ્રામાં બુલાબના કૂલ પાથરો ને આકાશ સુધી તેજદોરીથી નિભરણી વૂલને”

કુંવરે બુલાબના કૂલ તો પાથર્યાં પણ એટલે ઉભે નિસરણી કેમ કહીની પડેલો ? કુંવરે પડોનોની સભા બોલાવી દેવ દેવના છુદિવાનોને પૂજાવ્યું, પણ તેજ દોરીની નિસરણીનો તોડ કોઈથી થઈ શક્યા નહિ આખર કુંવર શક્યો તેણે અપ્સરાનું મોં જોવાની આજ્ઞા હોતી સસાર તેને કહ્યો એર થઈ પડ્યા રાજપાટ નાગી તે વચ્ચે ભણી શાલી નીકળ્યો આખો વગરો કૂલથી મઠેક મઠેક વતો હતો કુંવર પથરનું ઓળીકું કહી પરાતી પર સૂતો અપ્સરાનો સરજા કુર નગરે તેને જોઈ રહ્યો કુંવરની આંખોનાં તેજ કંઠે સૂઝળી કીડીએ સુધી પડોંચ્યાં ને તેજની એક અદ્ભુત નિસરણી વૂલારૂં ગઈ તે નિસરણી પર થઈને પેલી અપ્સરા નીચે ઉતરી રાજા કુંવર તેને જોઈ ઘરખે રેસા થઈ ગયો અને પ્રસ્નનવદને રાજધાનીમાં આવ્યાં

અન્નપૂર્ણા પણ તમારે કહેવું છે શું ?

શકુન્ત. તમે સમજ્યાં નહિ ? મને પણ પેલી અપ્સરા મળી હતી. તેણે કહ્યું કે આંખોનાં તેજની દોરીને પાંપણની પીછેએ ને કોઈ માત્ર ચિત્ર દોરી આપે તેને હું પાંચવાની છું

અન્નપૂર્ણા તમે હવે કદાચ જોડે રચવા

માંડ્યું !

શકુન્ત. મને ખાતરી છે કે તમે મારી એક પણ વાત સાચી નથી માનવાનાં હું નાંકક બધા ઉભરા તમારી આજ્ઞા કલ્પવા દોડ્યો આવું છું.

અન્નપૂર્ણા નાંકક જ ! અરે, મિરટર ! તમે જેની પાછળ રખડવા કરો છો એ બિચારી તમારા માટે જગત્પત્નને ત્યાં નહીં પડ્યા ખાઈ ગઈ

શકુન્ત. તમને શક્ય ? જગત્પત્નને ત્યાં ? એ એ અહીં આરે ? મારા માટે ? તમે સ્વપ્નામાં તો નથી ?

અન્નપૂર્ણા તમે વાતને ક્ષીક ચગાડતા માંડી માણસને જાગતાં ય સ્વપ્ના આવતાં હશે ?

શકુન્ત. અરે, અરે, કદાચ સાચું કહ્યો છો ? એ જ હતી ? મેં કહી હતી તેવી અપ્સરા ? તમે એને જોઈ ?

અન્નપૂર્ણા હું જાતે જોવા વિના માનું ખરી ? શકુન્ત, તમે કદાચ કે જોવું છે એવું જ એવું રૂપ હતું મને તો તમારા જેવું સુંદર વર્ણન નહિ આવડે, પણ એ દરજ્જા હું કહી નહિ ભૂલી શકું. હું ને જગત્પત્ન બેઠાં હતાં જરાય અવાજ વગર સામેનું મારણું ઊડ્યું ને પેલી દેવકીની આકૃતિ જાણરના અધકારને લીધીને થોમે થોમે અપારી નજીક આવવા લાગી એના પગલામાં એટલી ચપલતા હતી ! વાળ તમે જોવા હતા તેવા છૂટા હતાં. પાંપણો કળેલી હતી ને બિઝામેલી પાંપણોની જેમ લોહ બોડેલા હતાં હૃદયના પથકાસ સભવાય એવી અપાર શક્તિ હતી આવીને તે અમારી સામે ઊભી રહી કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ, અમે મીઠુના પૂતળાની જેમ એને જોઈ જ રહ્યાં

શકુન્ત તમે એને કંઈ પૂછ્યું જ નહિ ?

અન્નપૂર્ણા પાંચ પડો અમે કંઈ બોલાવતાં વિનાર કહીએ તે પહેલાં તેણે બોલવા માંડ્યું. વાણીમાં અપૂર્વ શીઘ્રતા હતી શબ્દો શબ્દો જાણે જવતરજ વાગતું હોય તેમ લાગ્યું. તે સું મોઝે છે એ સમજવાનું અધને બાન રહ્યું નહિ તે આવું સસરે કેવી રીતે બોલી શકે છે એ જ અમે જોઈ રહ્યાં

શકુન્ત . કેટલી મૂળાઈ કરી ?

અન્નપૂર્ણા સાંભળી તો ખસ ! એના કેટલાક ઉલ્લાસ શબ્દો હું શાદ સખી શ્રી છું એણે કહ્યું કે સ્ત્રીઓના પ્રતિનિધિપદ કહેવાના એ પુરુષને મારે જરા જોઈ લેવો ॥ સ્ત્રીઓ પ્રત્યે જલ્દર પક્ષપાત બતાવનાર ઘણાંજાણે પુરુષગુણ એવી પેલી સનાતન ઝખનાના જ પૂજારી હોય છે એવા અરિશ્વર હૃદયને સમાનુભૂતિ અર્થે પધાનુ એમાં પણ હું સી સન્માનનો વિનાશ જોઈ રહી છું .

શકુન્ત આ બધાં એના શબ્દો ॥ ?

અન્નપૂર્ણા પ્રેતનો વિશ્વાસ તમારે મારા ઉપર રાખવા જોઈએ જતાં જતાં અણે ઉમેયું કે પુરુષોને આપણે શાહીએ, તેના હું ખની વચ્ચે આવીએ, પણ પૂજા તો ન જ કરીએ આપણી પૂજા પ તદ્દવને પિશાચ બનાવી દે ॥

શકુન્ત મારામાં તેને એવી પિશાચવૃત્તિનાં દર્શન

અન્નપૂર્ણા તે તો કોણ જાણે, પણ
(અન્નપૂર્ણાને, અન્નપૂર્ણાને) એવો બહારથી અવાજ)

અન્નપૂર્ણા આ અવાજ જાણેનનો છે
શકુન્ત મને લાગે છે કે અત્યારે પણ તમારા પેદાં મનોમૂર્તિ પધાર્યા હોવાં જોઈએ

શકુન્ત ફરી અત્યાર ? આવી ઠંડીમાં ?
બહાર કેટલું અધારુ છે ? અન્નપૂર્ણા ! ચાલો હું તમારી સાથે આવું છું

અન્નપૂર્ણા તમે નિરાંત બેસો, હું જ તેને અધિશા બોલાવી લાવું છું

શકુન્ત (મનમાં) અન્નપૂર્ણા ને જાણીને આ મુ તોફાન મોડ્યું છે ? મુ એ સાથે જ અહીં આવી છો ? સ્વર્ગનાં પરવિશાં મુકીને માત્ર જોવા પામરને બાણે એ શા માટે કેમ આવ ? એનો દન કંતો સફેદ પાવણ, ગર્વલેથી શાવ મસ્તીખોર આખો મારી નગર સામેથી ખસતાં જ નથી, દેવી ! મારા અમાનુષી રરખાવ, અપાર તૃપ્તિ અરિશ્વર મનોમુક્તિ

તારા પવિત્ર સ્પર્શને જ લગવે એવાં કુર છે એરેરે, મારી પામરતા શબ્દામ્બરથી, ભારેખમ વિદ્વાતથી, અર્થશૂન્ય આશ્ચર્યથી બોલ, તમે ? પધારો (ધેનમાં હોય તેમ) હજાર હજાર વર્ષથી હું તમારી રાહ જોઈ રહી છું

અન્નપૂર્ણા પુરુષોને સ વનન ઉપરાંત બીજું ઘણું શીખવાનું ॥

શકુન્ત મારામાં અસંખ્ય તુટિઓ છે, હું પામર માણસ એને કેમ પૂરી શકું ? એ બધીનું સમારકામ તમારા સિવાય

અન્નપૂર્ણા આમ પામરતા જાહેર કરીને તમે આશ્વાસનનીચે આશા રાખી હોય તો બધું સમજાવે કલ્પનાના માનવી ! તમે મને હજી ઓળખી નથી

શકુન્ત જુઓને, હું જતિભેદમાં માનનારો પુરુષ નથી આખોએ આપણા બંનેનો પરિચય અરસ-પરસને સોંપી દીધો, ને પછી બહારના આ કેવળ લાગણીવેદ

અન્નપૂર્ણા લાગણીવેદો એ પરિચય બંધન માટે સારો ઉપચાર છે, તમને ખબર નહિ હોય, પણ .

શકુન્ત પણ ?

અન્નપૂર્ણા એવું કંઈ ખાસ તો નથી, પણ અત્યાર સુધી જેમને જેમને મેં મારા અંતર નજીક આવવા દીધા છે, જેમને આંખની ઝોળખાણ ઉપરાંત કેટલીક એવી પણ છૂટ

શકુન્ત એવી છૂટ ? તમારી જોડે ?

અન્નપૂર્ણા મિત્રો મિત્રો વચ્ચે એવું તો બને જ છે ક્યારેક ઘસર્તા ઘસર્તા બને જણ તમારાની લેવડદેવડ કરી લે ક્યારેક ઘાવને ગાળી આસપાસ ॥ મીને અંજે જાવને ભટકાવવાના પ્રસંગો પણ બને ॥ અને લેહિંડોડા બૂચકારા પણ ..

શકુન્ત, તમે આ મુ મોલો છો ? આવી બધાંકર મેરી લાગણીવેદોમાં જ કંઈક અર્થાધનો અથ તો લેવો જોઈએ ને ?

અન્નપૂર્ણા મર્શા ! એ પણ જાનિયે જોવો એક ભેદ નથી ? આપણે આજની દુનિયાના વતનીઓ

કોઈ પણ ભેદને શા માટે નમન આપીએ ? મેં તેા અત્યાર સુધીમાં અનેક પુરાન મિત્રો પી છાતી પર માથુ રાખી મલાલી લીધું છે, કે કને પુજ્યા છે ને કે કને પુજરી બનાવ્યા પિ મને રમકડુ માનનાર ઘણા જણે તેા મારા સ્વભાવની કુર્મી ધણી તારી જઈને આપવાન પણ કર્યો છે

શકુન્ત નારે તેા તમે કોઈ જામ કર સી

અન્નપૂર્ણા (વચ્ચે) મોઢેને જામ કર ગણુ મે કહેવુ એ તેા ચાલુ ક્રિયનનું ભારે સ્પર્શિયાગ વિશે પણ જુ હુ તેા એવા વિશેષણોને ફગાવીને સાચા સ્વરૂપે વિહારનારી સી છુ પ્રિયતમ ! હવે અહીં બોધખામ પડી ? કેટલાક પુરુષો સીંછોને ખાઈ જાય છે ને કેટલીક સીંછો પ્રતુપાને હુ પુરુષોને ખાઈ જતારી સી છુ (કુર હસી) હમ એ માત્ર સ્વસ્ત છે સ્થિત થર પ્રવચનું નૃત્ય ને નેત્રેમાં વિનાશની લીજળી છે, અજાણા પુરુષ ?

શકુન્ત મારે, મારે કશુ નથી સોંભળવુ.

અન્નપૂર્ણા એમ અત્યારથી અકલાસી તેા કેમ થાયશે ? હુ તમને મારા રૂપમાં રનાન કરાવવા આવી છુ હજારો પુરુષો એ સ્વાનથી પાવન થયા છે ને તમારી જમ હજી અસંખ્ય પત્ર ગ્રંથો મારા માર્ગ ભિપર દિટ પાવરી મેકા હશે

શકુન્ત નારે તેા તમે તમે

અન્નપૂર્ણા હ બજારમાં બેસનારી સી હુ એ તમે જાણી ગયા ? છાતુ કયું એ ઝોળખામની પણ જરૂર હતી ને વિના એા રિયતમ ! હુ તમારા હે વને સી થીતે જીતી શકું ?

શકુન્ત મારા હૃદય સુધી પહોંચવાની હવે તમારે જરૂર નથી તમારુ ચારિત્ર્ય

અન્નપૂર્ણા (વચ્ચે) ભલા મામસ ! તમારે ચારિત્ર્યને કરવુ છે શુ ? મારુ હમ તમને સતેય આપશ

બસ નથી ? આવો, અહીં મારી માથે આવો તમારા જાણુના બધન મને જમશે.

શકુન્ત મહેરબાની કરીને મને અડકશી નહિ તમે જાણુ સી.

અન્નપૂર્ણા બજારુ સી ? ખરા છે તમે અમારા ચારિત્ર્યના વિચાર કરી કરી ને જ તમે સ્ફાઈ જાઓ છે તમારા પોતાના ચારિત્ર્યના વિશે તમને કદી વિચાર આગો ? મેં કશું એમાં સમજણ પડી ? હમ એ કોઈ ચારિત્ર્ય નથી, ચારિત્ર્ય વગરનું આકર્ષણ એ પ્રેમ નથી. મેઘ એ માણસ માત્રની નમજાઈનું ઝેર છે

નકુન્ત મારે એ ઝેર નથી થીવુ. તમે અહીંથી જતાં રહો !

અન્નપૂર્ણા હ અહીંથી હવે જઈ શકુ નહિ તમે મને હેલવથી પૂછ છે, કદપનાની મનોમૂર્તિ માની છે હજત સી પુરુષ વચ્ચે મને અપસરા તરીકે ઓળખાવી છે હવે મને શા માત્ર તરકોડા છે ?

શકુન્ત મારા ઘરમા રહીને લોકોની નજરે મને હલકો પાડવો છે ? હુ અન્નપૂર્ણા સિવાય

અન્નપૂર્ણા વળી અન્નપૂર્ણા તરફ લલચાયા ? હમયતી હસના વચ્ચે નજ તરફ દોરવાઈ હતી તેમ હુ અન્નપૂર્ણાના વચ્ચે અહીં આવી છુ મારા નજરાય

શકુન્ત હુ નજ નથી તમે હમયતી નથી. અન્નપૂર્ણા હસ નયો નાહક મારા માર્ગ યાને રોકી ઊંઘાં છે ? હુ ને અન્નપૂર્ણા ઓ અન્નપૂર્ણા ! અન્નપૂર્ણા !

અન્નપૂર્ણા અન્નપૂર્ણા અહીં કદી નથી આવવાની શકુન્ત ! તમારી અન્નપૂર્ણા હુ છુ, કદપના હુ છુ ને પેલી અપસરા વચ્ચે હુ જ છુ !

શ્રી ગુરુદયાલ મલિકજીનો જન્મ રૂંડા ઇસ્લામી (પશ્ચિમ બાકિસ્તાન)માં ૧૯૮૬ના રોજ થયો હતો તેમનો દેહાંત ૭૪ વર્ષની ઉંમરે ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૯૭૦ ના રોજ એન્થ્રુ-મુખાઈમાં થયો.

અસખ્ય માનવીઓ જન્મી, પોતાનું જીવન વિતાવી અંતિમ શ્વેત પામે છે. આવા અસખ્ય માનવીઓ પોતાની આજીવનના સર્ગ સર્જીઓ સિવાય સમાજ અને દેશને પોતાની કાંઈ વાદ આપી જતા નથી સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ વધુપારખ્યા અશુભજી રહી જાય છે અને એમને વિશે કોઈ કશું લખવા પ્રેરાતું નથી

બીજા અનેક માનવીઓ એ ચાર ક્ષેત્રોમાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરી ફક્ત પાત્રતા હોય છે પ્રસંગે પાત્ર આવા મનુષ્યોની વાહ, વાહ, બોલાતી હોય છે, કેટલીકવાર કેટલાક પ્રસંગોમાં આવા માણસોની કુનેહ ખીને છે અને પરખાય છે, તે કેટલીક વાર તેઓ પ્રસંગોને નિમિત્ત બનાવી, પોતાની કાર્યક્ષેત્રમાં સમાજને દોરે છે પરંતુ આવા મનુષ્યોનું કાર્યક્ષેત્ર મર્યાદિત હોય છે, જે કે સમયાનુસાર તેની પણ જરૂરિયાત તો છે જ

કેટલાક બીજા, જેઓની સખ્યા બહુ મોટી નથી તેઓ કુટુંબ, સમાજ, દેશ વગેરેના બંધનોથી પર હોય છે તેઓ સિદ્ધાંત અને અભિરુચિથી મનુષ્ય, મનુષ્ય વચ્ચેના નાતબંધન, દેશપરદેશના ભેદથી પર હોઈ વિષયકુતરની ભાવના ધરાવતા હોય છે આ શરૂઆતમાં ભને વિચારપૂર્વક તેઓને સ્ફૂરતું હોય પણ પછી એમના જીવનમાં તે અત્યંત સરળ અને સફળ બની જાય છે, જેથી તેઓના ચિત્ત અને મન હંમેશાં નિર્ભય સમભાવી અને ઉદાર હોય છે સત્ય એ એમને સદૃશ હોય છે અને સત્યમાંથી નિકળતા, અગત્ય હોય કે સત્ય તરફ લઈ જતા બીજા લક્ષણો, જેવા કે અદ્વિતિયા, અસ્તિત્વ, નિરંકાર લોકકાર્યપત્રની

ભાવના વગેરે તેઓનાં જીવનમાં સ્વાભાવિક રીતે વધુ એવા હોય છે આવા લોકો પોતાનું સર્ગ જીવન માનવ સમાજ સમક્ષ રજૂ કરે છે બગાડ નો જીવ સતત વહેતું, પાન કરતું, જીવન દેતું, એમાંથી બુદ્ધિ બુદ્ધિ મનુષ્યો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પ્રેરણા મેળવે છે

શ્રી મહિન્દ્રજી આ નાની-ઉંમરવાળા પક્ષિના માનવી હતા એમનું જીવન એક રીતે પ્રભુ-પ્રેરિત હતું એમના માતાજી બચાવે રૂંડા ઇસ્લામીમાં પોતે ફાટી નીકળ્યો, ત્યારે એમના ભાભીની સેવા કરવા રૂંડાઈ રહ્યા ભાભી સારા થયા પરંતુ મહિન્દ્રજીના મા જેઓ પ્રભુને પ્રાર્થના કરતા હતા 'હે કૃપાનિધાન, મારી ભાભીને તું એના બાળક માટે દીર્ઘાયુ કર અને જો તારી એવી ઇચ્છા હોય તો મને એનાવી લે' તે અનુસાર તેઓ પ્રભુને શરણ થયા આ પૂર્વે મહિન્દ્રજીને અને એમના નાના બહેનને તેમને મા એ સિંહાસન એમના કાકાને ત્યાં મોકલી દીધા હતાં આ વખતે મહિન્દ્રજીની ઉંમર સાત વર્ષની હતી એક દિવસે સવારના બેઠાણે જો મેના દિવસે જીવિત તરત જ મહિન્દ્રજીએ રડવા માંડ્યું કારણ કે એમને લાગ્યું કે એમની મા આ કુનિયામાં નથી અને બન્યું હતું પણ તેમજ અગિયાર વર્ષની નાની વયે એમને પોતાના માના અનુભવથી એ વિચારો આવ્યા એક, સાચી લાગણી પૂર્વક કરેલી પ્રાર્થનામાં ખૂબ બળ રહેતું છે બીજું, મનુષ્યની અદર એક એવી શક્તિ છે કે જે કાળ અને સ્થાન પાર કરીને જે કાંઈ મનુષ્ય હોય છે તે બોધ કરે છે. આ રીતે નાનપણથી જ પ્રભુ અને પ્રાર્થનામાં મહિન્દ્રજીને વિશ્વાસ વધતો ગયો

સાત વર્ષની વયે એમને જે બીજો અનુભવ થયો તેથી તેઓ નિશ્ચય પર આવ્યા કે ગરીબોને કોઈ દિવસ અનાદર કરવો નહીં કાળજી ગરીબોને અનાદર એટલે માનો અનાદર અને માનો અનાદર એટલે પ્રભુનો અનાદર વાન એમ હતી કે એક વર્ષ

૧૬ લિખારણને તેમણે ઘરમાંથી લઇ લેવાનું આવાનું આપ્યું. પેલા ખાણએ બેસીને પ્રેમથી ખાધું. એની આંખોમાં આંસુ હતું—આભારનાં આંસુ. મસ્લિકજીને અચાનક કાંઈક થયું અને લાગણીના આવેશમાં તે પેલી લિખારણને વળગી પડ્યા. લિખારણ પછી તેમને વળગી પડી અને ઘણા પ્રેમથી ‘મારો દિકરો’ કહેતા જ ત્યાં મરી ગઈ.

અગિયાર વર્ષની ઉંમરે અણખણ કઠીર ખાખાનો આદેશ કે ‘ત્યારે તું કાંઈ પણ કરે, જોસે, વિચારે, ત્યારે તારા દિલને એક સવાલ પૂછજે કે મારી માને આ ગમશે કે નહીં ?’ આ એમના જીવનમાં વચાઇ ગયું, જેથી કાંઈ અનિષ્ટ વિચારતાં, કરતાં કે ખોલતાં એમને નશરખ ને સંકેત થઇ આવતાં અને એને લીધે અનેક શોષામાંથી તેઓ બચી ગયા.

આવા બનાવોમાંથી તેઓએ હંમેશા તાત્પર્ય પ્રાપ્તું. ગાંધીજીના જીવનમાં આ એક વસ્તુ જોકે જુદી રીતે જોવા મળે છે, જેવી કે તેઓ પણ દરેક અતુલ્ય વર્તણૂક સત્ય મંદી લેતા અને તેથી તેઓ હંમેશા દિન પ્રતિદિન પ્રગતિને પંથે જ રહેતા.

મસ્લિકજી સંસ્કારે સહકર્મી અને નાનપણથી જ ભાવનાશીલ હતા. એટલે આવા બનવે એમને સખ-ભાવી અને પ્રેમમય ખનાવતા ગયા અને પ્રભુ અને પ્રાર્થનામાં એમનું મન વધુને વધુ ખેંચાતું ગયું.

આવા જ ભાવનાક્રમના જીવને એમને યુરુદેવ કવિવર રવિન્દ્રનાથ ઠાકુરના પરિચયમાં આપવા. હજુ તે તેઓ ૧૮ વર્ષના હતા ત્યારે એટલે કે ૧૯૧૪ ની સાલમાં ત્યારે તેઓ ભણુતા હતા ત્યારે ‘જોશ’ને કોનિકલમાં ઠાંગોરની છબી જોનાં જ પ્રજાલિન થઇને તેમને એવી પ્રેરણા, થઇ કે આ અંકિત સાથે એમનો સંબંધ બંધાશે અને તે તેમને અગમ્ય આનંદ આપશે. તેમણે તરત જ ઠાંગોરને પત્ર લખી શાંતિનિકેતન જગાની રજા માંગી. તે વખતે તો એ રજા ના મળી પણ તે ૬ માં પાંચ વર્ષ પછી. ત્યારે યુરુદેવના પ્રથમ મિશનમાં યુરુદેવે પોતેજ એમને કહ્યું કે હું, તમને જન્મજન્મ-માતરથી જોગણું છું. મારા આશ્રમમાં તમારે માટે એક આસન ખાલી છે, તમે હવે એના પર બેસી

જાઓ. આ ઘટનાના થોડાક વખત પછી તેઓ શાંતિ-નિકેતનમાં એક શિક્ષક તરીકે જોડાયા અને લગભગ ૨૩ વર્ષ સુધી રહ્યા.

શાંતિનિકેતનમાં તેઓએ યુરુદેવના વિશ્વાસ અને પ્રેમ સંપ્રાદન કર્યો હતો એના અનેક દાખલા મળે છે અને ત્યારે યુરુદેવની તબિયત બહુ જ બગડી ગઇ હતી અને મૃત્યુ નજીક હતું તે સમયે એટલે ૧૯૪૧ના જુલાઈમાં તેમણે મસ્લિકજીને ખોલાવીને કહ્યું હતું, ‘યુરુદેવના, હું હવે એક લાંબી રજા પર જાઉં છું, કોઇ, કોઇ વખતે ત્યારે તું બજન માતો હોઇશ ત્યારે હું, એ સાંભળવા જરૂર આવીશ.’

શ્રી. મસ્લિકજી સુંદર બજનો માતા. બજનો એમને પ્રસંગોપાત સૂરતા. જેમાં તેઓ તફતીન બની જતા—પ્રજ્ઞની પ્રસાદી રૂપે મળતા અને માતા. પૂજ્ય ગાંધીજીને પણ એમનાં બજનો ખૂબ ગમતાં, અને અનેકવાર પ્રાર્થનામાં એમની પાસે ગવડાવતા. શ્રી. સી. એફ. એન્ડ્રુઝની પ્રથમ મુલાકાતે જ બંને વચ્ચે પ્રેમસંબંધ બંધાઇ ગયેલા તે શ્રી. એન્ડ્રુઝના મરણ પછી રહ્યો.

શ્રી. મસ્લિકજી જેઓ હજારોના ટૅબામાં ચાયા-જીને નામે વસેલા છે તેઓની ખાસ ખૂબી શું ? તેઓએ અનેકવાર જીવનમાં સ્વજન તરીકે બાગ લીધેલા છે તેમને બંચનીચનો મિલકુલ બેઠ નહોતો. કોઇ પણ વાત તેઓ અતિ શાંતિથી સાંભળતા—સાંભળ્યા પછી એનો જવાબ ખૂબ દૂરે છેતાં એટલે દિલસપથી હોય કે જે સામાને સાન્ત્વન, ઉત્સાહ આપવામાં ખૂબ મદદગાર નીવડે. તેઓ કોઇનું ‘બુંડું’ ખોલતા નહીં. કોઇ ખોલે તેને પણ સુંદર વળાંક આપી કાઢક એવી હશે સમજાવતા કે ‘હોં ના રહે. જ્યાં સુધી એમને તમે સીધા પ્રશ્ન ના પૂછો ત્યાં સુધી તેઓ પોતાના વિશે કોઇ વાત ન કરતા. એમને અનેક જાતની ચારીરિક પીડાઓ થતી હતી, પરંતુ એના વિશે ના કાંઈ ખોલવું ના જોનાથી દબાઇ રહેવું. હમેશાં આનંદનું મોહનું પ્રસારવું એ એમના જીવનનું અંગ બની ગયેલું, અનેક વસ્તુઓ પર એમણે વિચાર કર્યો હોય; અનેક વસ્તુઓ અને માનનીઓ વિશે તેઓ જાણના હોય—પણ ઉત્તરમાં

સારાની પ્રથ સા, નરસા તરફ સમજ અને રહેમ શ્રી
જે એસ કૃષ્ણમૂર્તિ નારે મુળાર્થમાં વ્યાખ્યાન
આપતા હોય અને મહિવકજી તે દરમિયાન મુળાર્થમાં
હોય તો અચૂક સામગ્રી જતા એકવાર એમને મે
પ્રથ ક્યો કે અમે તો આ વ્યાખ્યાનોમાંથી કાંઈક
મેળવી છીએ પણ તમારે શું મેળવવાનું ॥ તેઓએ
રનેહપૂર્ણ ભાવે જવાબ આપ્યો કેમ નહીં, અને
પછી ડા. એની એસે ટે જે મિટિ ગમા કૃષ્ણમૂર્તિ માટે
ભવિષ્ય ભાષેનું, ત્યારે તેઓ હાજર હતા તેનું
આગ્રેહ્ય વર્ણન કર્યું અને ત્યારેનાં પોતાની એક
તેમની સાથેની તનરૂપથી મુલાકાત વર્ણવી

આચાર્યને બાજકો બહુ ગમતા હોયનું કુખ
તેઓ જોઈ શકતા નહિ એને માટે એમની આંખો
માંથી આંસુ પડતા અનેક મનુષ્યોએ જોયા હશે એ
ગામ્ભીર્ય પવિત્ર આંસુ દારા તે તોફાનું કુખ ધોતા
અને એ દારા પ્રભુને પ્રાર્થના પહોંચાડતા અને એમની
એ પવિત્ર-નિગનિસ્વાર્થ પ્રાર્થના અનેકને માટે ફગેની
પણ જોવા મળતી તેનામાં અહ કારનું તો નામ જ
નહોતું તેઓ ઘણી ભાષાઓ બોલતા-અને સારી રીતે
વાંચી લખી પણ બોલતા, રવભાવે જ તેઓ શિક્ષક
હતા બાળક જેવા નિર્દોષ અને કારણ હતા મરન
કરિ હતા લક્ષિતગીન કુટુંબ તોવા ગાતા-લખતા
સભાગવતા પ્રભુના બલ હતા આલિયા ફરીર હતા
દરેક મનુષ્યના તેઓ પ્રભુનો અક્ષ જોના એટલે પ્રેમ
અને આદરથી દરેકને સંકારતા

એમના જીવનના અનુભવોની કોનક ગંધી શ્રી
મુકુન્દભાઈ કલાર્થી તથા સો નિર જનામ્હેન કલાર્થીએ
લખેલી 'પ્રભુ કૃા કિરણુ મા જોના મજે છે અતિ
આગ્રહ અને આગ્રહીય રનેહ વગર તેઓ શ્રી મહિવકજી
પામે આપન પણ એમને વિરે બજીવાનું ના મેળવી
શક્યા હોન સમજી સમાજ આ 'કાબ્યમય-અલમય
મનુષ્યની થોડી ઘણી પહેચાન આપતા બદલ એમને
હ મેશા નક્ષી રહેશે

શ્રી મહિવકજીના ૭૪ વર્ષના જીવનમાં-જે કોઈ
થોડા ઘણા બનાવો બોલવા મળે છે-તેના ઉપરથી શું

માનવ ? શું એ બધા અકસ્માતો હતા ? શું એ કાંઈ
મત્રવિદ્યાના વિધાનો હતા ?-કે પ્રભુ પ્રેરિત જીવન
સકેન સમા હતા ? એમના જીવનની ધારા જોતાં એમ
લાગે છે કે મ ગતમન, સમભારી, સેવામય સંસ્કારના
સચવારે એમનું જીવન પ્રાર્થનાના બગે પ્રભુમાં શ્રદ્ધા
કેળવતું ચલતું પ્રસંગો આપ્યા બધા તે એમની નજર
પણ પવિત્ર ભાવનાના પ્રતાપે ઉત્તત બન્યા આવા
પ્રસંગોમાં તેઓ પ્રભુનો સંકેત જોતા અને પોતાને
નિમિત્ત ગણતા એમને કવેકર સોસાયટીમાં દાખલ
થવાનું સજ્જત અને ભે વર્ષ બાદ, આ ૩૦૦ વર્ષ
પૂર્વથી યાદગીરી સ્થાપા, જેમાં ખ્રિસ્તી ધર્મ બકાર
ની કોઈ વ્યક્તિને આજ સુધી દાખલ કરવામાં આવી
ન હતી તેમાં તેમનો સભ્ય તરીકે સ્વીકાર થયો
અને એ રીતે સરચા પ્રગતિને માગે ચાલી તેમાં
પ્રભુએ પોતાને નિમિત્ત બનાવ્યા છે એમ તેઓ
માનના ૧૮૬૨માં આ કવેકર સોસાયટીએ એમને
અમેરિકા નોતર્વા ત્યાં એમના જીવનના પ્રસંગો આનેખશે
ત્યારે આ પરિણત્ર વક્તિનું અનેક વ્યક્તિત્વ જોવા
બોલવા મળશે

આચાર્યના જીવનની કક્ષા એટલી જીવી ગઈ
હતી કે એમને અદીકની ગંધી અને કદાચ દશન
પણ થયા હતા એવે શુભ પ્રસંગે એમનું મન
પ્રવક્તિ બની જતું અને પ્રાર્થના ભર્યું ગીત ગૂંજી
જાતું-તો કેવીકવાર પવિત્ર અશ્રુ અન્યક્ષ અર્પીને
સમાધાન મેળવતું જોન એમને પ્રિય હેતુ જીવન સાધના
અતિ શુદ્ધ બનાવી સિધ્ધની અખી થઈ એનું બાન
થતા જ એને ગર્વનું સાધન મળી-ગુરુપદનું પગથિયું
સમજી પ્રભુથી દૂર જવાની જાણના વિચારી પ્રભુને
કરજરીને કહેવા લાગ્યા નથી જોમતુ આ-નથી
જોમતુ આ-દવામય લઈ લે પાછું

આ જીવન જે હ મેશા હસતું, કુખ સહેતું,
બીજાના કુખ હાગવાં કરવામાં મમ રહેતું તે ઉત્તરોત્તર
વિકસતું ચતુ ગયું ગીત પ્રેમ આનંદની દ્વાણુ ન્યા
ન્યા રત્નર્થ ત્યા ત્યા હેતુ ગયું જારનમાના તો છે
રત્નર્થ મહિવકજી આચાર્ય પણ આપણા દેશના
રત્ન સમા અમકના હશે

‘નવનીત’

(દિવાળી વિશેષાંક : ગુજરાતી આદ્યતિના સંપાદક શ્રી કુન્દનિકા કાપડીઆ; ૩૪૨, તારદેવ મુંબઈ ૩૪. પાનાં ૨૭૦ કિંમત રૂ. ૨-૫૦)

‘નવનીત’નો દીપોત્સવી અંક એટલે વિવિધ સામગ્રીથી ભરપૂર એક સુંદર પુસ્તક. કાબોળી સંખ્યા આક છે, વાનાંઆ ત્રણ. જ્યારે ઇતર લેખો કે જે આ અંકની ખરેખર સાચી સમૃદ્ધિ છે તે સારો અવકાશ રોકે છે. આક કાબોળી શ્રી સુંદરમ્થી રમેશ પારેખ સુધીનું ગુજરાતી ઠવિતાનું પ્રતિનિધિત્વ આવી નવ છે. શ્રી ધનસ્વામ દેસાઈની “વેર” તથા શ્રી સુધીર દલાલની “મિત્ર” બન્ને સામાજિક વિષયની નવલિકાઓ. ઇવનની વિદ્યુત્સુનો દબાવ ચિતાર આપે છે. “મારા બાળપણની સૌથી તીવ્ર યાદ”માં શ્રી પન્નાલાલ પટેલ, ધનસુખલાલ મહેતા, મૃણાલિની દેસાઈ, ગચિયંકર રાવળ તથા “છત્ર ગુમાસ્તુ” માં શ્રી જગન્નિકારી મહેતા, ગુલાબદાસ બોક્કર અને બ્યુબાઈ શવતના અનુસ્મરણો દિકમાં ગૂઢ સંવેદના જગારી નવ છે અને હું છું છું” માં શ્રી સુરેશ દલાલ સ્મૃતિઓની સફર, વાચકને સાથે લઈ, ભરમણની જેમ ફેરવે છે, ‘દિવ્ય’ દદામિતે ચક્ષુ (વીર-દ્રસિક); ‘વિધાયક મનનો વીજવ’ (અંબક મહેતા) ‘ચીનથી આપણે કેમ લાઈ ?’ (ખિત્રે, ઝળી) ‘ખરો પ્રકાશ તો અંદરનો’ (અમિતાબ) ‘રસોભાઈ રીંછ’ (મેટ હેરિસન) ‘ધર્મનું ભાવિ શું ?’ (આનોદ દેવ-બી) સ રમણોની નાજુક સવારી (પી. ડી. ટંકન) “પાશ્વર્ય દેશમાં હરિદાસ કીર્તન” (ચીન્દ્ર પ્રગપરાય) “ભારતના અણુ પહેલવાનો” (સતીશ વર્મા) “પંખીઓનો પાદરી” (ફ્રેડરિક કાન્સ) આટલી બધી જાનજાનની વાનગીમાંથી હરકેમને પસંદ પડે તેવી રસિક, ધણીવાર આશ્ચર્યજનક તો શ્રુતિને કસે તેવી વિષયની માનજત પણુ ‘નવનીત’માં જોઈ શકાય. દિવાળી માટેની મીઠાઈ પછી પણ આનંદથી આરોગીએ છીએ તેમ દિવાળી અંક માટેની કેલેલી

સામગ્રી પછીના અંકોમાં મળતી રહેવાનું વિદાન સંપાદકોએ વચન આપ્યું છે. ‘નવનીત’નો દિવાળી વિશેષાંક વિષય અને વસ્તુ વૈવિધ્યની દ્રષ્ટિએ સર્વ શ્રેષ્ઠ બન્યો છે.

‘નવચેતન’

(તંત્રી શ્રી ચાંપશી ઉદેશી, નારાયણનગર સરખેજદોડ, અમદાવાદ ૭ પાનાં ૩૩૨ કિંમત બે રૂપિયા)

નિમ્નનંદમા મસ્ત એવું ગુજરાતી ભાષાનું આ વિશિષ્ટ માસિક દૂંક સમયમાં કારકિર્દીના ૫૦ વર્ષ પૂરાં કરશે તે હકીકત કોઈ પણ તંત્રીને ગૌરવ અપાવે તેવી છે. શ્રી ચાંપશીભાઈ ભાવના અને સિદ્ધાંતને વરલા આદર્શવાદી તંત્રી છે. તેમના તંત્રીપદ નીચે ચાલના ‘નવચેતન’ માસિકના પ્રકાશન પાઠ્ય ચોક્કસ ધ્યેય અને હેતુ છે. ઇવનનાં જે મૂલ્યોને-સનાતન મૂલ્યોને તેમણે પારંગતમાં છે તેનો સાથ સાહિત્યમાં પણ તેમણે ઊંડો નથી ‘નવચેતન’નો દિપોત્સવી અંક ૩૩૨ પાનામાં મૂલ્યવાન સામગ્રી પીરસી જાય છે. “એક આદમી જેને હું જાણતું હતું”માં શ્રી જસ-વંત મહેતાએ શ્રી ગુલાબદાસ બોક્કરનો અવલોકન પરિચય કરાવ્યો છે. ‘ચોરોક કાલ્ય વિચાર’માં શ્રી મનસુખલાલ ઝવેરીએ ચિત્ત વિચારો રબૂ કર્યા છે ‘ભારતીય કલામાં સ્વરિક’ વિષે શ્રી કાંતિલાલ સોમપુરાએ અભ્યાસયુક્ત અને ચિત્રયુક્ત સામગ્રી આપી છે. શ્રી પ્રવૃજી દરજીએ “ગુજરાતી નવલકથાના વિકાસ”માં સંક્ષેપમાં મોટા વિષયને ન્યાય આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ‘ગુજરાતી નાટકોમાં કારકિર્દી’ ઉપર પ્રા. નરોત્તમ વાળાંદનો લેખ ધ્યાન ખેંચે છે. શ્રી પ્રાગજી ડોલા વિષે ધનસુખલાલ મહેતા તથા પરમસુખ પંડ્યા અને શ્રી હરિલાલ મોદની વિષે દિનકરરાય હાકલા પરિચયવેળા તેમજ “ગુજરાતના સિદ્ધાંતો જળચર અને ખેચર” વિષે શ્રી હરિ-લાલ મોદનીના લેખો ઉદ્દેખનિય છે. શ્રી ચાંપશી-

ભાઈની કલમે લખાએલી રેડિયો નાટિકા 'ભાવભવનાં સાથી' તેમજ ઇતર વાતઓનું ઉચ્ચ ધોરણ અંકને મૂલ્યવાન બનાવે છે. આટલાં પાનાં હોવા છતાં અંકની કિંમત બે રૂપિયા નેટલી સામાન્ય રાખી છે.

‘પથિક’

(તંત્રી માનસંગજી ખારક, ગ્રેવદરવાળ ખહાર અમદાવાદ ૨ પાનાં ૧૮૪ કિંમત રૂ. ૨-૫૦)

‘પથિક’નો દીપોત્સવી અંક એકથી વધુ કારણોસર ધ્યાન ખેંચતો બન્યો છે. જે સંજોગમાં આર્થિક વિદ્યબુદ્ધિ સાથે આ માસિક ટકી રહ્યું છે અને દાંયા સાધનો છતાં પ્રથમ કક્ષાના સામયિકોની હરેજમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરે તેવી સિદ્ધિ મેળવી શક્યું છે તે તેના ભેખધારી તંત્રીના અણુનમ જુરસાને આભારી છે. આ અંકમાં ડૉ. હસમુખ સંકળિયા, અધ્યા. કે. કા. શાસ્ત્રી, ડૉ. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રી, ડૉ. મંજુલાલ મજમુદાર, શ્રી શંભુપ્રસાદ દેસાઈ, પ્રા. નરોત્તમ વાળંદ, પ્રદ્યુમ્ન કંચનરાય દેસાઈ, ડૉ. હરિભાઈ ગોદાની, શ્રી જોરાવરસિંહ ભટ્ટ, જેવા પ્રસિદ્ધ લેખકોની કલમે લખાયેલા ઇતિહાસ, પુરાતત્વ, વિવેચન, લોકકથા, સાહિત્ય અને વિવેચનના લેખો ઉપરાંત વાર્તા અને કવિતાના ક્ષેત્રે જળીતા નામો અમકે છે. આર્ટ પ્લેટોમાં મુખ-પૃષ્ઠ ઉપરની તેમજ અંદરની શ્રી પોમેલની છબીઓ કલાદષ્ટિએ દાદ માત્રતી બની છે. દિવાળી અંકના સંપાદનમાં વિદાન તંત્રીની દરેક વિષયને ન્યાય આપવાની જહેમત પાને પાને દેખાઈ આવે છે. સાહિત્યિક દષ્ટિએ મૂલ્યવધી કરવામાં આવે તો પણ ચિરંતન તત્ત્વોથી ભરપૂર ઘણી સામગ્રી આ અંકમાં ગ્રંથસ્થ થયેલી છે. ‘પથિક’ કેટલાક વિસિદ્ધ અંકો પણ કાઢ્યા છે. જેમાં કે “કરજ અંક,” “સૌરાષ્ટ્ર અંક” અને દરેકમાં ત્રણ ચાર કોણી સુધી આપ્યા છે. આ વિચિત્ર અંકોએ વિવેચકોનું પણ ધ્યાન ખેંચ્યું છે અને ખાસ કરીને ઇતિહાસ, સંશોધન, પુરાતત્વ અને લોકકથા-લોક સાહિત્યમાં અભિરુચિ રાખનાર પાઠકો માટે ‘પથિક’નું વાચન અનિવાર્ય બન્યું છે.

‘સાધના’

(રાષ્ટ્રીય કવચસેવક સંઘ અંક; તંત્રી શ્રી વિષ્ણુ પંડ્યા, રેડકોસ રોડ, અમદાવાદ ૧ પાનાં ૧૯૦ શ. ૨.૫૦)

આ વર્ષે ‘સાધના’એ દીપોત્સવી અંકમાં ૨૮ સ્વ. સં. ઉપર પ્રકાશ દેહતા તેમજ સંધેને વિવિધ દષ્ટિથી વિશેષકા લેખો આપી રાષ્ટ્રવનની

એક મહત્ત્વની વિચારરણી ઉપર જાણકારી મેળવવા સોને તક આપી છે. વળી ચિંતન, સંસ્મરણ, સંગ-કન પરિચય, સામિત વિચાર દર્શન, વ્યક્તિ દર્શન, ઇતિહાસ, મુલાકાત ઇત્યાદિ વિભાગો યોજાને આ અંકનું સંપાદન સુચવિતરૂપે થયું છે. આ અંકના લેખકો વિસિદ્ધ અને ખ્યાતનામ વ્યક્તિઓ છે. યોગેશ નામોનો ઉદ્દેશ અનિવાર્ય છે. શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી, શ્રી રામચંદર આસિહોત્રી, વસંત ગજેન્દ્ર ગડકર, શ્રી નારાયણ ભંડારી, પ્રા. ધર્મવીર ઇત્યાદિ. આજે દેશનું રાજકારણ કઈ દિશામાં જઈ રહ્યું છે તેનો કયાસ કાઢવાનું રાજકારણી પુરુષો માટે પણ મુશ્કેલ બન્યું છે. ત્યારે એક ચોક્કસ આદર્શ અને દિશાને વરેલી રાજનીતિ જેના મૂળમાં છે તેવા રાષ્ટ્રના એક વચ્ચાર પક્ષના ચંતવ્યો સમજી લેવા મનદારોએ પણ થોડુંક જાન મેળવી લેવું પડશે. દીપોત્સવી અંકની છપાઈ, સુધક અને સ્વચ્છ બની છે. દરેક લેખનું ધોરણ ઉચ્ચ હોવા ઉપરાંત જે જ્ઞાન વિમર્શ આ અંકના વાચનથી થાય છે તેનું ચોક્કસ મૂલ્ય છે. કદની દષ્ટિએ અન્ય સામયિકોથી ‘સાધના’ દીપોત્સવી અક્ષય ચોકો બનાવે છે. જે તેને નિજ આકર્ષણ આપે છે.

લોકાણ સતો

(લેખક શ્રી કનૈયાલાલ વાધાણી,

ભાવનગર પાનાં ૧૨૦ કિંમત રૂ. ૨-૨૫)

શ્રી કનૈયાલાલ વાધાણી ભકતજનનું હૃદય ધરાવે છે. શ્રી કરસદાસ ભાલેકે ‘આમુખમાં લખ્યું’ છે તેમ “સંતોના જીવને એમના પર કામજી ક્યું” છે. સંતોની જીવન જન-હવીમાં સ્થાન કરતા એ હરિનામ સ્મરણ કરે છે” સંતો એક યા ખીમ સ્વરૂપે માનવ-જાતમાં હંમેશા જન્મ ધારણ કરતા રહ્યા છે. સંતોને ‘લોકાણ’નું વિશેષજી લગાવવાથી વસ્તુતઃ કંઈ ફેર પડતો નથી. સંતો પોતાને દુન્યવી બંધનો ઘોર્તા નથી પરંતુ આપણી જાનનું ગૌરવ કરવા આ વિશેષજીનો ઉપયોગ આપણે કરતા હોઈએ છીએ. દા. તરીકે પૂ. ચોગીજી મધારાજ અથવા અવધૂત અખંડનંદજી-આખી દુનિયામાં તેમને કોણ નથી ઝોળખતું? આવા પાવનકારી ખાર સંતોની આ કથા છે અને તે વાંચવાથી સૌ કોઈને આધ્યાત્મિક ઝેરણા મળશે એ ચોક્કસ. “સંચયવાદી વર્તનિક” અને ગદ્યાવાદી આરિતક બને વર્તોને તેમાં લાગ છે” એવું શ્રી ભાલેકેનું કથન મથારી લાગે છે. આનું મુંદર હેતુલક્ષી પુસ્તક આપવા બદલ વયોવદ શ્રી કનૈયાલાલ ભાલેકે દાદિક અભિનંદન.

૧. ગુજરાતી સાહિત્ય અને પ્રવાસ કથા

ઇ. સં. ૧૮૨૦માં ગુજરાત મધ્યે અંગ્રેજી ફેળવણીની શરૂઆત થઇ અને સાહિત્ય ક્ષેત્રે અર્વાચીન મુગ મંડાણે. દલપત-નર્મદ આ યુગના પ્રથમ સંતાનો. તેમને હાથે સાહિત્યમાં અનેક નવાં પ્રયાનો થયા; નર્મદ પોતાની આત્મકથા ‘મારી હકીકત’માં સુરતથી મુંબઇ પમપાળા જતો તેનું દૃઢ પ્રવાસ-વર્ણન આપે છે, પણ ગુજરાતી સાહિત્યનું પ્રથમ પ્રવાસ-પુસ્તક, ઈ. સ. ૧૮૬૬માં નંદશંકરને હાથે પહેલી નવલકથા સર્જણી તે જ વર્ષમાં શ્રી કરસનદાસ મૂળજીને હાથે ‘ઇન્દ્રાણી’માં પ્રવાસ છે.

કરસનદાસ મૂળજી મૂળે તો સુધારક હતા. ‘સત્યપ્રકાશ’ના તંત્રી તરીકે અને મહારાજ લાઇબ્રેરી કેસથી તેઓ જાણીતા છે. તેમણે પોતાના ઇન્દ્રાણી પ્રવાસની હકીકત સુંદર વર્ણનરીતીમાં અને ઘણાં રંગીન ચિત્રો સાથે આપી છે. તે પછી ઇ.સ. ૧૮૮૬ માં કવિ શિવલાલ ધનેશ્વર પદમા ‘પ્રવાસ વર્ણન’ આપે છે. ‘કચ્છની ભાગ્યજેથી માંદી મહાજાગેશ્વર સુધીના પ્રવાસમાં આવતાં અનેક સ્થળોને કવિએ કલામય રીતે વર્ણવ્યાં છે. ગુજરાત કાઠિયાવાડની જમીન તથા તેના નજરાનું આદ્ય સુંદર વર્ણન આ પહેલું જ છે.’ (સુન્દરમ: અર્વાચીન કવિતા.)

ઇ. સ. ૧૮૯૨માં કવિ કલાપીને હાથે આપણા સાહિત્યમાં એક સમૃદ્ધ અને કાવ્યમયવાની કરી પ્રવાસ-કથા ઉમેરાણી તે ‘કાશ્મીરનો પ્રવાસ’. દિમાસપનો નવન મનોહર સૈદ્ધ્ય કલાપી દ્વારા આપણી બાપામાં પ્રવેશ્ય તે ઇ. સ. ૧૯૨૪માં કાકાસાહેબના હાથે ‘દિમાસપનો પ્રવાસ’માં એની સોળે કલાએ મુખરિત થઇ બહુ.

ઈ. સ. ૧૯૨૮માં ‘સૌરાષ્ટ્રનાં ખંડેરોમાં’ મેઘાણીભાઇ દ્વારા એનાં આગવાં વ્યક્તિત્વને કારણે નોંધપાત્ર પ્રવાસપુસ્તક બની રહે છે તો ઇ. સ. ૧૯૪૨માં સુન્દરમનું ‘દક્ષિણાવન’ પણ પ્રવાસકથાનું એક ભંડુ શિખર સર કરી જાય છે.

આ સિવાયના પ્રવાસપુસ્તકોમાં હરિહર્દે મુવનું

‘પ્રવાસ પુષ્પાંગુલિ’, ધૂમકેતની ‘પગદંડી’, વિજયરાયનું ‘પુષ્પી અને તરી’, સ્વ. સુમતિમહેન દ્વારા ‘દક્ષિણ-યાત્રા’ સ્વામી આનંદ ‘બરફ રસ્તે બદીનાથ’, ચંદનન મહેતા ‘હામીએ ગુજરાતે’, રસિક ઝવેરી ‘અલગારી રખંડપટી’ વગેરે નોંધપાત્ર છે.

૨. પ્રવાસ અને કાકાસાહેબ-

આપણા સાહિત્યમાં કાકાસાહેબ ‘સદા બુદ્ધાર’ વ્યક્તિ છે. તેઓ સદાય તાત્ત્વ રહે છે એનું ૧૯૨૪ એમની રખંડપટીમાં રહેલું છે. અમેરિકન નવલકથાકાર હેમિંગ્વે વિશે કહેવાય ■ કે એની કલાને કોઈ દિવસ પુસ્તક માનની જરૂર નથી પડી કારણ કે તે સનન જમણદીલ રહ્યો છે. કાકાસાહેબને પણ ‘પ્રકૃતિ’ રૂપી પુસ્તક સૌથી વધારે પ્રિય છે. કદાચ કાકાસાહેબ જ એવી સર્વ પ્રથમ વ્યક્તિ છે, જેણે પ્રકૃતિને એમાં સર્વોચ્ચ સુંદર રૂપમાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉતારી. ‘દિમાસપનો પ્રવાસ’ આપણે ત્યાં પ્રવાસ સાહિત્ય જોણું હોવા છતાં ય ચોરસ લઈ શકાય તેવા પ્રંથ છે. ‘રખડુ મનીષી’ ‘રખડુ રસત’ કહી કાકાસાહેબને નવા-જવામાં આવે છે, તે સૌથી વધારે સિદ્ધ ‘દિમાસપનો પ્રવાસ’ કરી આપે છે.

૩. ‘દિમાસપનો પ્રવાસ’ની અસંકાર સમૃદ્ધિ-
‘દિમાસપનો પ્રવાસ’ કાકાસાહેબની કવિતા છે’ કહીને ઉમાશંકરે કરેલું બહુમાન એની અસંકારોને પણ આભારી છે. સાવ સદૃશ અને ઘણા જ ઉપ-કારક બની આપના ઉપમા, ઉપેક્ષા આદિ અસંકારો કાકાસાહેબનાં સર્જનને તરફ તથા આસ્વાદ્ય બનાવે છે. ઘણીવાર દેખીતી રીતે અમરકૃતિ વિનાના લાગતા અંલકારો પણ કાકાસાહેબને હાથે ઓચિત્ય પારણ કરી રસ જમાવતા અનુભવાય છે.

‘દિમાસપનો પ્રવાસ’ની અસંકાર સમૃદ્ધિને વિચાર કરીએ તો એના અંલકારો વિવિધમેરમાંથી અવતરેલા જણાય છે: ગંગાણી જતાં રસ્તામાં ઝાડ ઉપર કામળ છાદ્ય જેમને “શકુન્તલાને તપશ્ચર્યા કરતી જોઈ દુખ્યત જેમ અસ્વસ્થ થયો હતો તેમ આપણું

મન-અસ્વસ્થ થઈ જાય છે.” અથવા “ધન્દ્ર અને વિશ્વામિત્ર વચ્ચે બેઠાસ થનાર ત્રિશંકુના જેવી બિચારા પોટલાની દશા થઈ” જેવું પૌરાણિક સૃષ્ટિમાંથી તો નદીમાં નાલીને અયોધ્યામાં પાછા ફરતા મંદિરામાં ઘંટારવ થના હોય અને યાત્રાળુઓની આવનજવનનું ચિત્ર “પાપાણુ જેવી જડ રચુનિ હોય, તો તેના ઉપર પણ આનું સ્મરણ અશોકના સિલાવેખની પેઠે હમેશને માટે જરૂર જવાનું” જેવા ઐતિહાસિક પ્રસંગોમાંથી આવે છે.

“ભુવાને અયોધ્યાદર્શનની ઝખના રહી હતી તે તુપ્ત થઈ એટલે અમે બન્ને વસ્ત્રો પછીનાં વાદળોની પેઠે ફસડા થઈ ગયા.” જેવા અલંકારોમાં પ્રકૃતિથી માનવીનું વર્ણન થયું છે તો ક્યારે માનવીથી પ્રકૃતિનું. જેવા કે : “આસપાસ ફરેક ખીણમાં ધોળાં ધોળાં વાદળાં આજુબુની પેઠે સૂતા હતા.” અથવા “ખીણમાંના ઊંઘણથી વાદળાં નિદ્રાગિયાની પેઠે આંખો ચોળનાં ઉતરના હિમપ્રદેશોની શાળા તરફ જવા લાગ્યાં હતાં.” “વેદકાલીન ઋષિઓની કોઈ મહાસભા ભેગી હોય એવી રીતે—બરફ આચ્છાદિત વિખરો.”

કાકાસાહેબના અલંકારોમાં પશુપંખીની દુનિયા કંઈક વિશેષ ભાવે જેવા મળે છે : “જંગલમાં જેમ ગેંડા નિર્લપપણે એકબેા ફરે છે તેમ અમલે બધે

વિહાર કરવો જોઈએ.” — “પ્રથાગરાજમાં, હિન્દી ને જાણુના મદમીઓ ‘વિચિત્ર રિવાજ અને પોશાકને લીધે રોડ જેવા જ્યાં ત્યાં ફરતા દેખાય છે.” — “ગંગા-નદી પોતાનું ઘાટ રૂપી ચંધન વારંવાર તોડ્યાજ કરે છે. અને માની લાત ખાધને પણ જેમ વાહરડું ગાયને ધાવવા દોડે છે તેમ લોકો પણ ફરી ફરીને નવા નવા ઘાટો બાંધે જાય છે,” “જંગલમાં કોઇ નાગણુ જાય તેમ રેલવે—” “દેવપ્રયાગ પંચપ્રયાગમાં એક છે જાણે પહાડી ખડક પર બાંધેલે. પક્ષીઓનો મારો.”

આ ઉપરાંત આશ્ચર્યન, લોકશરણ તો ક્યારેક “જૂતકાળમાં પ્રવેશ કરવા માટે જૂતની પેઠે પગ અચળા હોવા જોઈએ.” જેવામાં જૂતપ્રેન સૃષ્ટિ પણ અલંકાર તરીકે ‘હિમાલયનો પ્રવાસ’માં ડોકાઈ છે. આ અલંકારો એને કરવાનું કામ છે તે તો સફળ રીતે બજાવી જાય છે પણ એ ઉપરાંત ય ઉપમાન તરીકે આવતી વાત પણ ખુદ રસાનંદ કરાવનાર બની રહે છે કાકાસાહેબની બદ્ધશ્રુતતા અને ચિંતન પણ અલંકાર દ્વારા અમકી જઈ સર્જનના ઉંચાણનું સુભગ દર્શન કરાવે છે

કહેવું હોય તો કહી ચકાવ કે કાકાસાહેબે એના અલંકારો દ્વારા, પ્રવાસપુસ્તકો દ્વારા અને સર્જન દ્વારા અપલૂપ દૃષ્ટિની સીમાને વિસ્તારી છે અને મરી જતા એક અંગને ઝવણુ રાખ્યું છે.

WITH BEST COMPLIMENTS

From

Amar Dye-Chem, Limited

Manufacturers of Dyestuffs & Chemicals

Regd. Office :

'RANG UDYAN'

Sitladevi Temple Road,

Mahim, BOMBAY-16.

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેન્ડરબાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
રૂ. એક અબજ અને વ્યાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

આચાર કુળીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્ગેનિઝેશન ઈલે. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪૪૪

સભ્ય સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૧

બેન્કની શાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. થટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ રીટાયર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
મુખ્યમંત્રીશ્રીશ્રી ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ

મુંદર, સ્વચ્છ અને સુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

શિશિરની સવારે

તાપજી જે એક માત્ર શિશિરનું આનંદજન
સંગોપાઈ જાય તને એના ઉજ્જ્વળ આકૃષ્ટો:
મીતલના તલો દંડ પામી માનવીનું હૃદય
નવી ચેતનાનો સ્પર્શ પામે છે,
ધરતીનાં જાનાં જાનાં નિસ્વાસ
ધૂમ્રમેર ખની અને વાયુનણા વક્ષસ્થલે
વેશી જેમ વિટળાઈ નિરાતે વિરામે છે.

શિશિરમાં ફેટકામે ચિનાચોનું પ્રમટન!
મોઢે ચોટે એના અંધપને કદે છે જીવ
આકૃષ્ટનાં હૃદયોનો કુતાશન.
પૃથ્વી પરે પહેલીવાર આવી હવ્યવાહને
પ્રમટાવી કાંતિ-
ચનાચતે ચિખાચોએ, જળમાવી દીધી એને
બીડુતાની ભવંબીન ખાંતિ.

ઈન્દુલાલ ગાંધી

વૈષ્ણવજ્ઞાન

વર્ષ : ૯]

અનુઆરી - ૧૯૭૧

[અંક : ૧૦

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૮૭૪	બુદ્ધિની સમગ્રતા....	.....
૪૭૫	અજ્ઞાન...	.....
૮૭૬	પરિબ્રમણ.....	‘આશુતોષ’
૪૪૧	સોનું અને સુખધ....	.....
૪૮૨	પ્રસાદ	રામપ્રસાદ દવે
૪૮૩	અતરનો સાદ ..	કુરંગીજહેન દેસાઈ
૪૮૫	સંગીત-સાત્વીય ને દુષ્ટ...	.....
૪૮૬	મરેશી છંદગી ...	દિવાપ ગાધી
૪૮૯	આનંદ તો આત્માનો ખોગક છે.	મહિલકજી
૪૯૦	વિચારોની શિખરમાળા....	.....
૪૯૩	ફિરોસીનાં સીપાનો...	મણિભાઈ વોરા
૪૯૬	સોરાષ્ટ્રના એકાવન વૈષ્ણવજ્ઞાનો	કૃષ્ણલાલ મહેતા
૪૯૭	આપણુ જન્મ લોક-મનોરંજન	તરુજહેન, દેસાઈ
૪૯૮	પ્રિમાનંદના આખ્યાન કાળોની	.....
	તપ્તાલાયકી	.....
૫૦૧	આત્મવિકૃતિની શોધો	ખાઈકેશ શેટ્ટર
૫૦૩	સનાતન યુદ્ધ ...	.....
૫૦૫	પદ્મારાધ જ આત્મશુદ્ધિ છે.	ડૉ. રામચરણ ‘મહેન્દ્ર’
૫૦૬	આપણુ વિવેચન ..	.....
૫૦૭	અવયોગન	સિ

અચળા

[આગેનો]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રગટ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્ડ લખને જાણવું, અંક સિદ્ધિમાં મળે તો મોકલાશે.

અમે તે મહિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

આ માસિકમાં પ્રગટ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિચારોમાં સંમત છે ન તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’માં સંસ્કૃતિ, કવિ, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, તાજું હોય એવો અવેશ રહે છે. કામગીરી એક બાજુ થાલીથી લખવું.

લવાજમ

દેશમાં [૧૫૫૫] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં એકાગ્ર મિત્રિંગ.

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : ધીરેન ગાધી : સંપાદક : નરીન ગાધી : ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન ધ્યાન : સરપ ચુદિકા, રેષસકોર્સ રોડ, રાજકોટ

એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

રાષ્ટ્રીય એકતા

“આલો આપણે બૂલી જઈએ કે, ‘હું’ હિંદુ છું,’ ‘તું મુસ્લિમ,’ અથવા ‘હું’ ગુજરાતી છું,’ ‘તું મદ્રાસી’. આલો આપણે ‘હું’ અને ‘મારું’ ને સમગ્ર ભારતીય રાષ્ટ્રીયતામાં એક-રૂપ કરી દઈએ સાથે દૂબવાને કે સાથે તરવાને આપણો બહુજન સમાજ કૃતનિશ્ચય બનશે ત્યારેજ આપણે ખરેખરા સ્વતંત્ર થઈશું.”

—ગાંધીજી

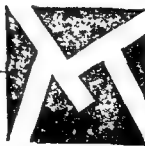

ગુજરાત રાજ્યના પશ્ચિમી તિરથ દ્વારા પ્રસિદ્ધ

રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા રાષ્ટ્રીય એકતા

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ્સ પ્રોડક્ટ્સ
રિન્ડ ટોરસ્ટીલ
ઈ.ઓ.ટી. અને બીજાં કેઈ-સં
ઈલેક્ટ્રિક આર્ક-ફુનેસ ખોડીઝ
ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
પ્લાન્ટ ઈકવીપમેન્ટ

મુકેશ એટલેક પોલાદ

પ્રધાન મંત્રી અને રાષ્ટ્રપતિના નિર્દેશ, ૩૧/૧૨/૭૦ મુજબ

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

F-40, N. D. S. E. (Part-I)
NEW DELHI-49

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES.

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation.

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur,
Faridabad (Haryana).

G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)

Grams : NIKKISAN

Phone : 624291-92-93

TELEX No. 031-7249

વૈષ્ણવજ્ઞાન

ઉદ્ધરેહાત્મનાત્માનમ્

બુદ્ધિની સમતુલા

માગુસ અથવા પ્રાણીઓથી જુદો તરી આવે છે એનું મુખ્ય કારણ એની બુદ્ધિ છે. માનવી પોતાના જીવનને બુદ્ધિ પ્રમાણે ઘડે છે. પણ બુદ્ધિ એ બહુ અદ્ભુત તત્ત્વ છે. જે એના ઉપર સત્વગુણનું વર્ચસ્વ ન હોય, નીતિનો અંકશ ન હોય તો એ બુદ્ધિ ન્યભિ ચારી બની જાય. વગી બુદ્ધિની બીજી ખૂબી એ છે કે માનવી તેને પોતાના જીવનથી વિખૂટી પાડીને, પોતાની શિથિતા નજારા ઈલાકિ ઉપર એક પ્રકારનો ભર અચળો ઝોળાડીને પેશાબ વાપરી શકે છે. આ પ્રમાણેની ચાનગણ માનસ બુદ્ધિને નેરે કરી શકતો. દોનાથી ઘણી વાર નિરકુળ બની ગયેલી બુદ્ધિ માગુસને અધ પાતને માર્ગે ધસડી જાય છે અને એક વાર માણસને બુદ્ધિનો વ્યભિચાર કરવાની ટેવ પડી જાય પછી તમામી ઊપજના ઔદિક, શૈક્ષિક આનંદને તેમ જ સુખને છોડવાનું તેને મનુ નથી, ખરી રીતે એની નામચુલાથી એ છૂટી શકતો નથી. કારણ કે એનામા એવી ખોટી મા વત્તા જડ ઘાલી મેમે છે કે, તે પોતાની નીતિશિથિતાને, પ્રમાદાવસ્થાને, અત્યાન તાને બુદ્ધિના લખતવર્તી આસરજી નીચે ઢાળી શકે છે અને સમાજના પ્રતિષ્ઠા પામી શકે છે. પરંતુ આ મોહારથ છે. માગુસ ભને બુદ્ધિની ચાતુરીથી પોતાનો મોનો-Slaves- જાળવતો હોય, પરંતુ અદર ખાનેથી ને નીચે પડતો જ જાય છે અને કુદરતનો એવો ક્રમ છે કે અનીતિમર માર્ગે જતા જતા માનવી એક દિવસે છેલ્લે થાકે જ છે, તે સાર ખાતી ચઈ જાય છે અને ત્યારે જ એની આખા જાડે છે, પગી પસ્તાવો

થાય છે. મારે પોતાનું ક્રેમ ઈ-જ્ઞા માનવીએ પોતાની બુદ્ધિ વ્યભિચારી ન બની જાય, નીતિની માઠા ન ઝોળા જે એનું પ્રથમથી જ સમાનનાપૂર્વક ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

કટોકટીનો સમય આવે છે ત્યારે સામાય માણસ ડગી જાય છે. પરંતુ ને તે નીતિનો માર્ગ પકડી રાખે, પોતાની બુદ્ધિની સમતુલા જાળવી રાખે, તો અવગ્ય તે યોગક્ષેમ પામી શકે.

દો દિન કા જગ મેં મેલા

દો દિન કા જગ મેં મેલા
 સમ અધાયત્રી કા ખેલા ॥
 કોઈ ચલા ગયા કોઈ ભલે,
 કોઈ ગઠડી બાંધ સિધાવે,
 કોઈ ખડા તિમાય અકેલા ॥ સખઠ
 કર પાપ કપટ છલ માયા,
 ધન લાભ કરેલ કમાયા,
 સંગ થલે ન એક અધેલા ॥ સખઠ
 સુન નાર માત પિતુ ભાઈ,
 કોઈ અંત સહાયક નાહી,
 કયો ભરે પાપ કા ઠેલા ॥ સખઠ
 યહ નથર સખ મંસારા,
 કર ભજન ઇશ કા પ્યારા,
 બ્રહ્મનંદ કહે સુન ચેલા ॥ સખઠ

[આ ભજનમાં બકત બ્રહ્માનંદે આ સસારની અસારતાનું સુંદર આયેખન
 કર્યું છે. આ જનનમાં કોઈ સ્વાધી નથી સીને એક દિવસ તો જવાનું જ છે.
 તેથી માનવી સાવધ થઈને મોકમાનાથી દૂર રહીને સખાઓ રૂપી મૂડી ભેગી કરે
 તો જ એના જીવનનું સાફલ્ય થવાનું છે. સંસારની બીજી અધી વસ્તુ અંદી જ
 હોડી જવાની છે, કોઈ સાથે આવનાર નથી માટે માનુસ ઈશ્વરનું શુદ્ધ દિવે
 રમરણ કરી શાશ્વત આનંદને પામવા હમેશાં પ્રયત્ન કરતો જોઈએ. આમ કમીએ
 તો જ આ અનુબ્રજન સાચું જો]

ગિથોવન

અસો વો પછુ સંગીતકાર બિથોવનને શદ કરે: પડે છે. વિચિત્ર સ્વભાવનો આ ધૂની માણસ પોતાની અવસ્થાનિય પછુ યુધાવી લેતો અને પછી જ સ્વર અને સંગીતની સાધના તેને માટે સહજ બની. તેના સ્વભાવમાં ધ્રુવતા એ છે: જોતી, દુઃસાધ્ય વિચિત્રતાઓ ધની જેને તે નફરત કરે: તેના તરફ બીજા કાનુ રનેહ વર્ધાવે: તેની અવસ્થાકિત ઉપર વધવાની સાથે મંદ પડતી જતી ધતી. ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે તેની બેરોશ માનસિક ઉદ્વેગ અને સામાજિક આકર્ષનું કારણ બની ગઈ વિધિની કેવી વિચિત્રતા કે અવસ્થાનિય કે જેની આધારશિલા ઉપર મહાન સંગીતની રચના તે કરવાનો ધતો તે જ કુદરતે જીટવી લીધી છે: છતાં મોઝાર્ટની રીથીને સુધરીને તેણે સ્વકીય તત્વ, સંગીતમાં દાખલ ક્યું જે વિચારો તેને ઉદ્બળવતા તેની નોધ કરી લેવાનું તેણે રાખ્યું હતું અને સંગીતની તરખે પછી નિરાતે ગોઠવતો. આમાં તેની મન: રિશતિ અને ધારીરિક સ્વચ્છતા મહત્વનો ફાળો આપતા. એકત્રીસ વર્ષની વયે જ્યારે તેને લાગ્યું કે તેની બહેરાશનો કોઈ ઉપાય રહ્યો નથી અને તે બહેરા થવા સજ્જ થો ત્યારે એક ભયંક્ર માનસિક ઝાંખાવતે જીવન પ્રત્યેના દષ્ટિકોણમાં પરિવર્તન આવ્યું. સંમાજ અત્યે તેનો અભિજન બદલાયો, જીવનની દિલસક્તી આશ્રયથી બદલાઈ ગઈ, સગાજનાં હરવા ફરવામાં તેને લેદા અને શરમ લાગવા માંડી. જીવનમાં તે એકલવાયોઈ થઈ પડ્યો અને તેથી જ તેની કથામાં સ્વકીય અનુભૂતિનો રણકો છે તેમ સાચા કલાકારની સંવેદના વ્યક્ત થઈ છે. જે પ્રયુલ મુલ્ય તેના આત્મિક જીવનમાં આવી પડ્યું તેને પરિણામે તેના સર્જનમાં વિરોધાભાસી દૃઢને પ્રવેશ મળતો ગયો. નસીબને આધીન થવાની તેની યાદની બાવના પાછળના વર્ષોમાં પ્રતિકારનો સ્વરોજ સજ્જ છે. ૧૮૦૧ થી ૧૮૧૨ સુધીના આગામાં તેની ઝીંઝ રચના નો તેણે જીવનને બાંધી છે. ‘સોફોના’

નામે ઓળખાતી તેની કૃતિઓમાં સંગીતપ્રધાન જીવનસંઘર્ષના ચિત્રણમાં ‘પણ બિથોવનના માનસિક દુઃખનો ચિતાર સજ્જતાથી ખડો થાય છે. નફન બધીર અવસ્થામાં ધારવી મુકીએ ઉછેળેતો, બરાડા પાડતો અને પગ પછાડતો બિથોવન વારંતેવર્ષો તે જીવનના પોછલા વર્ષોમાં સંગીતની અદ્યત્ત પ્રેરણાને અભિવ્યક્ત કરી આપવા પોતાની જાત સાથે જ જૂઠી રહેતો હતો. મૃત્યુની હેઠળી પળોમાં પ્રતિનિધિ બજાવાઓએ વીજળીના ચમકારા અને મેઘજળનાના ઝડપાટને બિથોવનના બહેરા કાન સાથે અઘડાવવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે મૃત્યુસપ્ત્ય ઉપરથી આંખો લેધાડી, જમણા હાથ અહર કરી, મુકો વાળી, મુખ ઉપર સામાને દરાવતા ભાવો સૌથી ક્ષણે માટે ધારણ કરી તેણે વિદાય લીધી હતી. બિથોવનનું સંગીત એ જીવનસંઘર્ષનું સંગીત છે અને તેથી જ દુનિયાના માનવીને તેનું આકર્ષણ છે.

આત્મા વિનાના યોગિયા

જાતલો આત્મા આજે ક્યાં વસે છે ? આઝાદી પછીના કુશીલ વર્ષો વીત્યા લોકશાહીના નામે આજે જ્ઞાતતા હરેક સંજ્ઞામાં નાટકો ખેલાય છે પશ્ચાતરનું પ્રમાણ હારક જનક વિધિએ પહોંચ્યું છે. સત્તા માટેની સાઠપારી અને સજ્જકારણના મંદવાદની અસર આમજનતાના વિશાળ વર્ગ ઉપર અને વધુ તે ઉછરતી પેઢી ઉપર વિપરીત રીતે થઈ રહી છે. આઝાદી પહેલાં કોઈ ખોટું કાર્ય થતું તે તેનો સ્વીકાર થતો, ભૂલનો એકરાર થતો. આજે તે ખોટું ખેલનારા અને ખાંચરનાં લોભીઓને ખદબે જાણે છે અને એક ખોટાનાં બચાવમાં સોંભીએ ખોટો ફરો થાય છે. ખાંચર પેઢીનાં લોકો દેશનો કારંબોર સોંપતો હોય તે રીશ્તિય સંવેદનાઓમાં નૈતિક તેમજ આધ્યાત્મિક બુધ્ધિ કોનો પાયો નખાવે જઈએ, બીજાના ધિસણમાં આ માંડી આપી છે, આ વાતનો કોઈને ઉપર સ્વીકાર થયો છે પણ તેનો અંતર્વેદ્યના કોઈ સંજ્ઞામાં થયો નથી.

િન સો પ્રાધિકારનો અર્થ એવો નથી કે
 આજની પેઢીના બાળકને પાવાની કેળવણીથી વિમુખ
 રાખવો. આજથી દસ વર્ષ પહેલાં કેન્દ્ર સરકાર નૈતિક
 અને ધાર્મિક શિક્ષણની જરૂરિયાત માટે એક કમિટીની
 રચના કરી હતી જેના અધ્યક્ષપદે મવારાજીના ત્યારના
 રાજ્યપાલ શ્રી પ્રકાશ હતા. આ કમિટિએ ઘણા ઉપ-
 યોગી સૂચનો કર્યા હતાં. પણ પછી આ રિપોર્ટને
 સરકારે અભેદપૂર્વક પરગણી દીધાં લાગે છે. જે નિય-
 મ ન કરવામાં આવે તો મનુષ્યની વૃત્તિઓ પ્રેક્ષ્ય
 વિચારવા માટે અને મનુષ્ય માનસિક સ્વાસ્થ્ય ગુમાવી
 બેઠે અને સમાજમાં અપેર લાગે. આટલા માટે જ
 મનુષ્યના મનને કામૂમાં રાખવા, આંતરિક સ્વચ્છતાની
 જરૂર રહે છે. આંતરિક સ્વચ્છ એટલે જ ધર્મ. લોક
 શાહીમાં જે લોકો આંતરિક સ્વચ્છ કળે નહીં તો
 પછી ફાસીવાને છિટ્ટ રહેતું નથી, બધા જ ડિક્ટેટર
 બની બેસે. એટલે લોકશાહીમાં મધ્યવર્તી એ છે કે
 બાળક, આસપાસના વાતાવરણ અને શિક્ષણમાંથી જ
 સ્વચ્છ કેળવના શીખે અને ઉચ્છ્ર બલતા રાગે. બાળકના
 મનને વિકાસ થવો જ જોઈ જો આ રીતે તેનામાં
 વિકસવો જોઈએ. ૧૯/૧૭ વર્ષની ઉંમરે તેની સમાજ
 માં આ રીતે વર્તવાની સ્વાભાવિકતા ઘોષી જોઈએ.
 મહાભારત, રામાયણ કે ગીતાનાં પાત્રો પ્રસન્ન અને શ્લોકો
 યુદ્ધને દરરોજ વર્ણના વિદ્યાર્થી સમગ્ર ગિરજા સાથે
 શીખવવામાં આવે તો શિક્ષકની ભાવના ખીલતી જશે.
 સમગ્ર પ્રાદેશના અથવા રાજ્યના પછી દરરોજ ૧૦
 મિનિટ માટે કોઈ પણ ધર્મના સૂત્રને પસંદ કરી,
 વિદ્યાર્થી સમગ્ર તેના સ્મરણ કરવામાં આવે તો
 આજે દેખાતી અશિસ્ત અને અજ્ઞાતા કામૂમાં આવી
 ધર્મના શિક્ષણને દેવરો આપ્યો. ઘોષાથી આપણે
 આપણી જાને જ સ્વપણ નાખોદ વાગ્યું છે અને
 એક એવી પેઢી તૈયાર કરી છે જે આ મા વિના
 બોલેલા જેવી છે અને હવે દુરાદાર વાગશે નિશ્ચય
 ના વર્ગમાં ઈશ્વર અને ધર્મની સ્થાપના થવી જ
 જોઈએ, કેમકે તે વિના મનુષ્યનો નહીં—પશુનો જ
 ઉકેર થઈ શકે અને આવા પશુઓ ઘોષાઓમાં નય-
 નું સ્થિતિ માટે જિંદગીમાં કંઈ શકે નહીં.

મહાત્મા દેવની શાતા દી

ભારતનું એક મોટું બદર એટલે કલકત્તા તેની ગઈકાલ
 મહાન હતી, તેની આજ પ્રત્યક્ષ-વિન-જેવી છે અને
 ભવિષ્યની આગાહી થઈ શકે તેમ નથી. જેમ વાનેકે
 ૧૯૮૦ની સાલમાં તેના ઘોષાને આ બદરે લાંબું
 ત્યારથી તેની સરખાવ ત્રણસો વર્ષ થયે કલકત્તા ઘુમતી
 નહીંને કાંઈ આવેલું બદર છે, દરિયાઈ બદર નથી
 આ મર્ચાં. ઘોષા છતાં અને દરિયા સરાસો. માર્ચ
 દૂર ઘોષા છતાં તેના વિકાસ થયે જ ગયો છે. વળી
 ઘુમતી નદીમાં કેકેકામે ભવરવાનો ગોલા છે. નવેમ્બરથી
 એપ્રિલ સુધી, મગાનો પ્રવાહ આજે. વળી, ઘુમતીના
 પ્રવાહમાં જોટ આવે છે. મોટી સ્ટીમરો કલકત્તા સુધી
 આવી શકતી નથી નહીંને કારણે બદરની વ્યવસ્થાનો
 ખર્ચ ખૂબ જ આવે છે અને બદર તરીકે કલકત્તા
 અતિ ખર્ચાળ છે અને કારણે નિકાસનું પ્રમાણ વર્ષોવર્ષ
 ઘટતું જાય છે. ૧૯૬૫ દરમિયાન સરખામણીમાં ૧૯૬૮-
 ૭૦ વર્ષ દરમિયાન બદરની નિકાસમાં ૫૦ ટકા ઘટાડો
 થયો છે. બદરની આવક ઘટી છે અને ખર્ચ વધ્યું
 છે. કલકત્તાની ઉત્પાદિત વધારવા કલકત્તા રોજના
 અને લાંબામાં ખાતે મોટી સ્ટીમરો માટે બીજી બદર
 કલકત્તાની રોજના આકાર થઈ રહી છે. આ
 બદરને જોટલાં વહેલાં તૈયાર થાય તેમ જ કલકત્તામાં છે
 મુજબની સરખામણીમાં માત્ર સામાનની ઉત્પાદન ઘટી
 એકથી થાય છે. મનુષ્યોનાં ગણના અને ઉત્પાદન પણ
 વિપરીત અસર કરી છે. દુનિયાનાં કલકત્તાનું
 સમારકામ વખતનું પણ હવે મુખ્ય, કલકત્તા અને
 પાસાણીય થઈ જાય પાસે છે. પરંતુ મહાન બદર તરીકે
 કલકત્તાનું અસ્તિત્વ હજી પણ ટકી શકે તેમ છે. જે
 અહીંથી જાણીને વડા સાથે મેરા મગે અને બદર
 ખર્ચ ઘટાડીને નુરમાં રાખવો આપવામાં આવે તો
 શતાબ્દી પ્રસન્ન આત્મનિર્ભર કરવાની તક પણ શકી
 લેવી જરૂરી હતી.

દ્વાર-દર્શન

તોરણનાં કિંમતીય વસ્તુઓનાં પદો અને તેના
 લાભો અને માટે પ્રખ્યાત છે. જેમાંથી પાસે મોને પક-
 કાગે. વિદિ અત્યંત નામક અને નામકીય હોય છે
 અને તે નિર્ભરતા માટે પડેલું છે. ખ્યાલ થયો કે
 કિંમતી પડ છે ખાતપુર જ નહીં. કલકત્તા વિના

જન્યુના બીજા સપ્તાહમાં “બટ્ટા” કાર્યક્રમ જાહેર રીતે યોજવામાં આવ્યો. કકનકોટ વિસ્તારનું કુદરતી રીતે કુદરતની ખાલિસ ૬ અને ૪૦૦ ચોરસ કિ. મિ. વિસ્તારમાં હાથીઓને પકડવાની રમત રમાય છે. આ પકડાએલા હાથીઓને નદીના ઘાસીમાંથી બોલે કહિ હકારી જવામાં આવે છે તે દરમિયાન જોવા જેવું હોય છે. જંગલી હાથીઓને ચારેકોટીથી ઘેરીને, ચિત્તિચિત્ત અવાજે કરીને, તાપણના ધૂ ૩૩થી ગુંજાવાની અમુક ધારેડે રજાઓ નદીમાં ધકેલવામાં આવે છે. નદીને સામે કાંઠેથી બાકી જવાનો રસ્તો ૬ એમ માની હાથીઓ સામે કાંઠે પકડામાં આવી પડે છે. તેમની પાછળ પાળેલા હાથીઓ ઉપર મહાવત જઈ ચડે છે. આ કાર્યક્રમ માટે મહિનાઓથી તૈયારી ચાલતી હોય છે અને હાથીઓને ઘેરી લેવામાં આવે છે અને તેઓ ચોક્કસ નાનકડા વર્તુળભરતી હાકવામાં આવે છે, એને રજાઓર કિલોમિટર વિસ્તારમાંથી હાથીઓને ઘરાની-ભાગની તાલુ કિલોમિટર વિસ્તારમાં ફરવાની, પાંજરામાં પૂરવામાં આવે છે. અત્યાર સુધીમાં આવા ૩૪ પ્રસંગો ગોઠવી બે ઘજાર જટલા હાથીઓને પકડી લેવામાં આવ્યા છે. ૧૯૮૦ની સાથે પછી ટેમ્પુર રાજ્ય સરકારે આમ-જનતાને હાથીદર્શનની છૂટ આપી છે અને તેમાં તેને અડળક નાણુ થયે છે. અને ખર્ચ પણ એટલો જ થાય છે. એક ઘજાર મજૂરી, ત્રીજા અમલદારો, પંચો જટલા મદદનીશો ઉપરાંત ડ્રાઇવર પણ પાળેલા હાથીની સેવાઓને ઉપયોગ આપ્યાં વાજ છે.

શરમાળ બિલાડીઓ

લોકસભામાં ઉત્તર પ્રદેશની બિલાડીઓ ચમકી ગઈ ૬ અને તેઓ ઉંદરથી બીજા ૬ તેવો આસેપ કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રથમ પુછનાર એક અધ્યક્ષ સભ્ય હતા જેથી અને અન્યમાંથી રાજ્ય પ્રધાનમંત્રીને જવાબ આપી રહ્યા હતા. એટલા ઉંદરો સોટા પ્રમાણમાં પાકને નુકસાન કરે છે અને બિલાડીઓ આક્રમક વર્તણૂકની નથી એ મુજબત મુદ્દો હતો, અને સિદ્ધાંતે કહ્યું કે સરકાર આ પ્રશ્નને જાગૃત છે. બિલાડીઓનું કોઈ પ્રતિનિધિ તરીકે હાજર ન હતું જેથી એકપક્ષી આસેપના તથા વિશેષ રજાતા વર્ષ નહિ. આમાં વાંક બિલાડીઓને કે ખૂબ અપેક્ષાવુદ્ધિ કરતા ઉંદરોને ?

બિલાડી મારીને ખાઈ ન શકે એટલી ઝડપથી ઉંદરો વધી રહ્યા હોય તે ? પ્રથમ પુછનાર બાગુરાવ પટેલ જેથી તેવી વ્યક્તિ નથી. અને પ્રશ્નો પૂછવામાં તેમના જેટલું દાદિદુષ્ણ અન્ય કોઈએ દાખવ્યું નથી, તેમનો બીજો સવાલ ઉંદરોની નિકાસને લગતો હતો. શા માટે ચીન ખાતે ઉંદરોની નિકાસ થતી નથી ? એક ઉંદર દીક્રા હોનકેકોને એક ડાહ્યર થયે છે. આ મુસન વખતે જે સળેણે હસ્યા હતા તેમને શ્રી પટેલે વાતને મજાકમાં નથી ગણવા મુસન કપું હતું. જે બિલાડીઓ ખરેખર શરમાળ હોય તે એક સમિતિ નીમવી જેઈએ, અને ભરતના કયા રાજ્યમાં આવી બિલાડીઓ વસે ૬ તે નક્કી કરવું જેઈએ અને પછી ઉંદરોને પકડવા રોજગાર વિનિમય કેસી દ્વારા, આજ માસેસોની ભરતી કરી (S S C પાસની જરૂર નથી) એક ફોજ બની કરવી જેઈએ જે આખી રાત પાંજરાઓ સાથે ગ્રેતરોમાં રહીને ઉંદરો પકડવાનું કામ કરશે. પકડાએલા ઉંદરોને પૂર્વ નિર્ધારિત રજાને નિકાસ માટે એકઠા કરી, પણ બાળીને સ્ટીમર દ્વારા પસંદ કરાવવા જેઈએ રસ્તામાં વચરહિ વાજ તે પણ વધુ પૂરુંકામણ થયો ૬ સ્ટેડીંગ કોર્પોરેશન દ્વારા આવું જાહેર સાહસ હાથ ધરવામાં આવે તે ખોટા જવાનો સંભવ નથી- કેમકે ઉંદરો ક્યારે પણ ખૂટવાના નથી. ચોથી રોજનામાં તાત્કાલિક આમેજ કરવા જેથી આ રોજનને અમ્રતા આપવી જેઈએ-બિલાડીઓને વાળી ન હોય તે !

ગુજરાત અને વીજળી

હરિયાણા રાજ્યે તેના બધા જ ગામડાઓને વીજળી પૂરી પાડીને ભારતભરમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવ્યું છે. હરિયાણાની લગભગ બધા જ રાજ્યો આવી સિદ્ધિ હાંસલ ન કરી શકે તેના ઘણા કારણો હોય છે. એક વીજળીનું જરૂરી ઉત્પાદન, અમુક ખર્ચની મર્યાદામાં જ તેટલું ઉત્પાદન; વીજળી મથકોને જરૂરી ભળતણની વિપુલતા અને સફળતા ઉત્પાદિ ગુજરાત રાજ્યે આ દિશામાં સારી પ્રગતિ કરી છે, અને ચોથી રોજનાના કુલ અદાજ ખર્ચનો ચોથો ભાગ વીજળી માટે જ રાખ્યો છે. ગુજરાત રાજ્ય અસ્તિત્વમાં આવ્યું ત્યારે માથાદીક વપરાશ થવાસ પુનિટ હતો જે આજે વધીને ચો ઉપર ગયો છે અને ચોથી રોજનાને આ તે ૨૦૦

સુધી પહોંચેા હશે. આપણે ત્યાં સમર્થ અને ચેતસી ટબઈન ચલાવતાં મલકેા છે. ઉકાઈ ચોળના તૈયાર થતાં ૩૦૦ મેગાવોલ્ટ ધાર્દલ પ.વરછકિત ઉમેરાયે. ગુજરાતમાં બીજા બે વીજળી મલકેા છેલાં કરવાની ચોળના છે. સૌરાષ્ટ્રમાં અણ્વિદ્યુત મલક સ્થાપનાની હોશવાલ જોર પકડી રહી છે. તેવલેતેમાંથી ચેતનો પૂરવડે કશાં સુધી વેપારી પાસે મળતો રહેશે તે પ્રશ્ન વિચારવા જોતો છે અકલેશ્વરના ક્ષેત્રો ખાલી થઈ જાય પછી યુ? વીજળીનો વપરાશ તો વધતો જ રહેવાનો છે. કૂવાઓ ઉપર ઝડપથી વીજળી મશીનો મૂકાઈ રહ્યા છે. દર વર્ષે દસ હજાર કૂવાઓને વીજળી આપવાની ચોળના છે આમડાંઓને વીજળી પહોંચતી કસવામાં રાજ્ય ધણુ પાછજ છે, અઝાર હજારગામડા-ભાવી અડધી સંખ્યાથી ઘણુ આપણે ધણુ દૂર છીએ. છતાં ઈલેક્ટ્રીસીટી બોર્ડ ભગીરથ પ્રયાત્ન કરી રહ્યું છે અને વળે હજાર ગામડાને વીજળી આપવા પ્રયાસ કરે છે. ગુજરાતમાં ઉત્પત્ત થતી વીજળીનો ચોથો ભાગ ખેતીવાડીને ફાળે જાય છે. આજથી પાંચ વર્ષ પછી પરિસ્થિતિએ, આ ઉત્પાદે, કવો પથડો લીંગો ધસે અને તેને માટે વીજળી બોર્ડ કેવી તૈયારી કરવાની રહેશે તેનો ખ્યાલ આ ઉપરથી આવી રહે છે.

મૂંછનું મહત્ત્વ

ભારતીય નોકાણે રહી રહીને મૂંછનું મહત્ત્વ સ્વીકાર્યું છે તે આનંદની વાત છે મૂંછ અને દારૂ માટે નોકાણમાં સખન નિષ્પેા હોય છે અને નાવિકોને તેની છૂટ હોતી નથી રાજસ્થાન અને ઉત્તર પ્રદેશના (ગુજરાતનું કોઈ નથી) નાવિકોની અભાર સુધી ફરિયાદ રહેતી હતી કે મેંઓ રજા પર પેર જાય છે ત્યારે નમૂલિયા રિથિતમાં સ્ત્રીઓ નાજ ઉગ્મિલન રહેતાં તેમને શરમ થાય છે. પેશા પૂછી વચરના ઉદ-રની જેમ સૌ કોઈ તેમને “નમૂછિયા” કહીને ચીડે છે । વળી મૂંછના અભાવે તેઓ નથી તેને વજ દઈ શકતા, કે મૂંછ તાવ દઈને નથી ચેલેજ આપી શકતા કે મરદની મૂંછ તે લીંબુ ચટકાના ઘોષ । સંભવ છે કે કોઈ નુદયીઓને આકર્ષવામાં અને પ્રેમયાત્ર મેન-વરામાં આ નાવિકોને મૂંછના અભાવે નિષ્ફળતા મળે

હોય પરંતુ નોકાણના વડા એસ. એમ. નંદાએ ખાત્રી આપી છે કે નાવિકો દારૂ ન રાખે તો પણ એકથી મૂંછ ખુશીથી રાખી શકશે. આ સમાચારથી નાવિકોને ખુશી ઉપજે એ સ્વાભાવિક છે અને હવે પછી તેઓ ધેર જશે ત્યારે તેમની મૂંછ લીંબુ ચટકા જેઈ લવનાઓ વારી જશે અને વધુ લોકો નાવિકો તરીકે ભરતી થતા આગળ આવશે. અફસોસ એક જ વાતનો છે કે આમાં કયા ગુજરાતી નાવિકોને નિર્દેશ જોવા મળતો નથી. એનો અર્થ એમ ભાગ્યે જ ઘટાવી શકાય કે ગુજરાતી સ્ત્રીઓને મૂંછ પ્રત્યે સૂઝ છે અગર તો ગરબી ગુજરાતનું ‘કચ્છીન યેવ’ વધુ પસંદ કરે છે. જે રીતે ગુજરાતમાં હિપ્પીઓની સંખ્યા વધી રહી છે અને કેલેન્જમાં મૂંછ-દારીનું પ્રમાણ વધી રહ્યું છે તે જોતાં ગુજરાતની સ્ત્રીઓ રાજસ્થાન અને ઉત્તર પ્રદેશની સ્ત્રીઓ કરતાં પાછજ તો નથી જ ।

સાંસ્કૃતિક આયાત-નિકાસ

અવારનવાર સરકાર તરફથી સાંસ્કૃતિક વિનિમય માટે પરદેશખાતે પ્રતિનિધિઓ મોકલાય છે અને પર-દેશથી પણ સાંસ્કૃતિક મંડળે આપણે ત્યાં આત્રે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે પશ્ચિમનાં નમે નૃત્યો અહીં આકર્ષણ જમાવે છે જ્યારે ભારતના કથકથી અને મણીપુરી પેરિય તથા અમેરિકામાં લોકપ્રિય થતાં જાય છે “હરે રામ હરે, કૃષ્ણ”ની પૂન જંડળીઓ અમેરિકાથી આવીને ભારતના શહેરોમાં ફેરે અને કૃષ્ણ તથા રામનામનો પ્રવારકરે રવામી સ પ્રદાપના સાધુઓ લડન ટ્રેફલર કચેરમાં શિક્ષાપત્રીનો પ્રચાર કરે. બ્રિટલ અને હિપ્પીઓ હવે તેા દેશદેશમાં પહોંચી ગયા છે પશ્ચિમના ધોષ સંપીત પાછજ આપણે પેશા-વાણી ઉપર વેલણ પછાડતાં જ નીત જન્મે તે જ આપણે સાળગીએ અને રવિલ કરની સિતાર પેરિલ-વાતીઓ તાંબે । જમાવાવ ધોષની ખંસથી જણે બુવી ગયા । મુંબઈ, દિલ્લી, કલકત્તા અને દેશરાખમાં નાઈટ ક્વેરોમાં જઈને નવજ દેવો જોતાં પરાઈએ નહીં અને અમેરિકાથી સાપુઓનો પોરેવેલ્લ થીઓ ઝંઝપનાવ વડે તેમાં નરસિંહ મહેતાના દર્બન થાય । આપણા કરતનદાસ માણેકજી બજન સીર્નની કોઈને

ખખર નળી-તેમનું કોત નકેન્દ્ર વધાર ખાવ અને આપણા
મુવક-મુવતીઓ દિશ્દીમાં લંગેરીના બેલેનુત્વ પાછળ
ગોરાગોડા ! એમ લાગે ॥ જગતના દેરો સંસ્કૃતિક
વિનિયમની યાત્રા હજુ વધારે તો આખી દુનિયાનું
“ઈંગ્લેન્ડનલ ઈન્ટીકેશન” એવું ઘડ જાય કે કોણ
ભાગતીય, ગોણ ગળસી કે કોણ ચેરિસવાસી એ કણવુ
મુરદલ બની જાય.

સી. વી. રામન

એક વૈજ્ઞાનિક તરીકે તો દુનિયાનો રામનને
જાણ્યા છે અને જાણીતા કણુ છે પરંતુ વન અને
વનસ્પતિ તથા ખાગાણતના કૃષ્ણ અને કૃષ્ણના રંગોનું

રહસ્ય જાણનાર રામનની કવિ દર્શિનું મૂલ્યાંકન એટલું
ઘણું નથી. કૃષ્ણછાડ સાથે આત્મિકતાથી વાત કરી શક-
નાર, હરદયમેધ તેની સાથે રોનાર અને પોતાના
બગીચામાં અનેક જાતનાં વનસ્પતિનાં છાંય-પુસો સાથે
પ્રેમની ભાષામાં વાત કરી, તેમનાં રહસ્યો મેળવી દુનિયા
સમગ્ર ધરનાજ માનવજાતિથી રામન— પાર્શ્વ વૈજ્ઞાન-
કની અપાર્શ્વિક બાજુ આપણે આજે જોઈ શક્યા છીએ.
વિજ્ઞાનને ધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યા પછી રામનની પરિભાષામાં
પરિવર્તન ઘણું હતું. ઈશ્વરની સર્જના આ સૃષ્ટિમાં તેઓ
એટલા એકાગ્રતા ધરાવતા હતા કે નિશ્ચયની આશા-
ધના કદીને જ તેમણે તેની સૃષ્ટાને અંતર્યામી આપી છે.
આ રીતે સી. વી. રામન એક મોટા ધર્માત્મા હતા.

*

મનુષ્યનું સૌન્દર્ય

મનુષ્યનું સૌન્દર્ય એની નીતિમાં રહેલું છે, પશુની સુંદરતા
એના શરીર ઉપરથી મપાય છે. માયને જોઈ આપણે એમ કહીએ
કે એની સામગ્રી જુઓ, એના વાળ જુઓ, એના પગ જુઓ,
એના શિંગડાં જુઓ, પણ માણસને માટે એમ ન કહેવાય કે સાડા-
પાંચ ફૂટ જીએ માટે સુધરેલો અને સાડા ચાર ફૂટ જીએ માટે
કુધરેલો. સાડા પાંચ ફૂટ ઉપર એક ઇંચ વધારે હોય તો એ વધારે
સુધરેલો ન કહેવાય. મનુષ્યના સુધારાનો આધાર તો એના હૃદય
ઉપર છે, એની ધનસંપત્તિ ઉપર નથી. અહીં આશ્રમમાં આપણે
હૃદયના શુભો કેળવવાને જ ધર્મ માનીએ છે આપણે ખાદ્યએ
પીએ છીએ, ઇંદ્રિયોના મકાન બંધાવીએ છીએ પણ તે લાચારીથી.
માટીના મકાનની આપણે અવગણના નથી કરી. માટીના મકાનની
અંદર રહીને આપણે શરમાઈએ નહિ. આપણે તો વેશરમાં પડ્યા
હોઈએ તો શરમાઈએ. વૈભવ વધારીએ તો આપણને શરમનો શેરડો
પડવો જોઈએ. હા, સેવાને માટે આપણી પાસે ધન હોય ખડું,
એવા ધનનો સંચય આપણે લાચારીથી કરવો પડે છે. પણ કેટલાક
લોકો તો પોતાના લાભને જ ધર્મ માનીને ધનનો સંચય કરે
છે. એ વસ્તુ બરાબર નથી. જેટલો બહારનો પ્રપંચ વધારીએ છીએ
તેટલો અંદરનો વિકાસ મોળો પડે છે, એટલી ધર્મની હાનિ થાય છે.

— ગાંધીજી

સોનું અને સુગંધ

સોનું અને સુગંધ બંનેનો નિવાસ પૃથ્વી છે, પણ પૃથ્વીનાં પણ ઉપેક્ષાથી સોનું મળે, સુગંધ ન મળે. કમળમાં નૈસર્ગિક સૌરભ છે. માનવ સોનાનું કમળ થઈ, પણ એમાં સૌરભ ન મૂઠી શકે. સુગંધ નિસ્પર્ધિત છે, કૃત્રિમ રીતે ઉપજાવતી નથી. માનવને સુવર્ણની અપેક્ષા તો રહે છે, પણ જીવનમાં સુવાસની કિંમત સોનાથી અદ્ધી છે.

સુવાસ માનવના સંસ્કારમાં રહે છે. કુલકમાંગન સંસ્કારોને માનવ જન્મથી પ્રાપ્ત કરે છે, જન્મ્યા પછી વિકસાવે છે, એ એના જીવનને સુવાસિત કરે છે. માનવ પોતાના પુત્રપરિવારને સોનાનો વારસો આપે છે તેમ સંસ્કાર સૌરભનો વારસો પણ આપે છે. સોનું પેટીમાં રહે છે, સંસ્કાર સૌરભ માનવના હૃદયમાં રહે છે. એ એનું અમૂલ્ય આંતરદ્રવ્ય છે.

સોનું અને સુગંધ એકત્ર હોય એવી વ્યક્તિ વિરલ છે. પુરુષ સોનું રણવામાં સુગંધને લગીર વીસરી ભય; પણ સ્ત્રીએ તો એ સુગંધને, સંસ્કાર સૌરભને જમાનાઓ સુધી જાગરી રાખેલી છે. આ કાર્યવિભાગ પ્રાચીન છે: 'પુરુષ મેળવે અને સ્ત્રી કેળવે.' પુરુષ યુદ્ધમાં, વણજ્યહૃવારમાં, નોકરીમાં શોધાર્થે રહ્યો ત્યારે સ્ત્રીએ કુલસંસ્કાર જાળવ્યા અને કેળવ્યા. અને સંસ્કારી સંતતિ જણી અને કેળવી. રરિકને આ કાર્યવહેંચણીને ઉદ્દેશ્ય કરીને Kings Treasuresમાં પુત્ર્યનો સુવર્ણના ઉપાજનનો અને Queen's Gardnessમાં સ્ત્રીને સૌરભ-રક્ષણનો ધર્મ ઉપદેશ્યો છે.

એવા પણ પુરુષો યથા ગયા ■ કે જેઓ સોના સાથે સુગંધને જાગરી શક્યા છે. એવી પણ સ્ત્રીઓ યર્ધુર્ધા છે જેણે સુગંધ જાળવતાં અને ખીલવતાં, કમાવતાં આવી પડેલી ફરજ અદા કરી છે. પણ હવે સ્ત્રીએ બુદ્ધિના ક્ષેત્રમાં, કાર્યશક્તિના પ્રદેશમાં પુરુષની બરોબરી કરી છે. એટલે જ પ્રશ્ન થાય છે કે હવે હૃદયનિષ્ઠ સંસ્કારને કોણ રક્ષશે ? નર અને નારી બંને

મેળું રજો ત્યાં સુગંધનું શું થશે ? બંન્નાં વર્ગોં પહેલાં માત્ર પુરુષો જ દેખાતા એવાં અનેક ક્ષેત્રોમાં નારી નરની પાછો પડખ, નરનાં જેવું અને જેટલું કાર્ય કરવા લાગી છે. નારીની આત્મી આધુનિક પ્રગતિને સમાજ કે રાજ્ય શેકે તે શક્ય નથી, શક્ય હોય તો ન્યાય નથી, ઈષ્ટ પણ નથી. નવાં ક્ષેત્રોમાં પોતાની શક્તિ અને સમય લાપરવારી નારી ગૃહિણી તરીકેનાં પોતાનાં કર્તવ્યો પણ, અગાઉની રીતે કરે એવી આશા આપણે ન રાખી શકીએ. નોકરીમાં શક્તિનો વ્યય કર્યા પછી ગૃહકાર્ય માટે પૂરતી શક્તિ શેષ ન રહે તો તે ક્ષત્તવ્ય ગણાય. આવી નારી પ્રથે સમભાવ દર્શાવવો જોઈએ અને ગૃહકાર્યમાં સહકાર આપવો જોઈએ.

પણ પ્રશ્ન માત્ર જહારની ફરજનો અને ધરનાં કામકાજનો નથી, એની વહેંચણીનો, વ્યવસ્થાનો કે એમાં સહકારનો નથી. પ્રશ્ન છે એ કે, સ્ત્રી અને પુરુષ બંને સોનું રણવામાં શોધારી ત્યારે સુગંધની-સંસ્કાર સૌરભની જાળવણી ને ખીલવણી કોણ કરશે ? પુરુષ તો ગિચારો કપારનો આ સંસ્કાર રક્ષણની જવાબદારી સ્ત્રી ઉપર નાખીને પરવાર્યો છે. હવે પ્રશ્ન આ છે: સોના પાછળ જેને દોડવું પડે છે એવી સ્ત્રી સુગંધથી વંચિત તો નહિ રહે ને ? બુદ્ધિનો અને શક્તિનો વિકાસ સાધીને એનો દ્રવ્યોપાજનમાં ઉપયોગ કરતી નારીમાં હૃદયચુલ્બો દ્રાસ તો નહિ થાય ને ? હૃદયનિષ્ઠ સંસ્કારોમાં નારી આજ સુધી નરથી પોતાની વિચિત્રતા જાગરી રહી છે. આત્મીયભાવરૂપી હૃદયચુલ્બ નારીએ આજ સુધી નરથી વધારે કેળવ્યો છે.

આત્મીયભાવને વિકસાવવો, પરથી સ્વસમર્પણ કરવું એ ચુલ્બ માનવમાત્રમાં આવશ્યક છે; પણ લગ્નરૂપ સંબંધથી જે સમાજવ્યવસ્થા ઘસાય છે તેમાં પારકાને પોતાનાં કરવાં એ ધર્મ માત્ર નારીને જ પ્રાપ્ત થાય છે, પુરુષને નહિ. જે જન્મથી સ્વજનો નહિ તેને પરણ્યા પછી સ્વજનો ગણવાં-સ્વજનોથી પણ વધારે ગણવાં

એવી આવશ્યકતા વ્યાપક રૂપે નારીનાં જીવનમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ હકપશુલુ નારીએ આજ સુધી જાણ્યો છે, વિકસાવ્યો છે. તેમાં નોકરી કરવાને કારણે જીવન ન આવે એ સમાજને માટે ઈષ્ટ છે આજ સુધી નારી પારકાં પોતાનાં કરતી આવી છે તેને

જદલે ભવિષ્યમાં પુરુષે પારકાં પોતાનાં કરવાં પડે એવો સમાજ વ્યવસ્થામાં ફેરફાર થાય તો તે જુદી વાત છે. એ મુલ્ય પુરુષે પણ કેળવવો જોઈએ પણ સ્ત્રીઓએ તો કેળવ્યો છે જ; - અને એટલે જ એનો હાસ ન થાય એ જોવાની જરૂર છે.

પ્રસાદ

મારી કૃપાના 'કહેવાના કામજી સ્વરૂપનો જ તને ખ્યાલ છે

એ સ્વીકારતી વખતે પણ એમાં 'તે' તારો અહંકાર બેજાએ હોય છે એટલે જગતના શૈનરંજમાં હાર પામે છે ત્યારે એને પણ તું તારી ગણે છે.

નકામી દુખી થાય છે

દુખી કરે છે

કારણ કે તને મારી કૃપાના તું જેને કામજી સ્વરૂપ માને છે એનો પણ તને પૂરો ખ્યાલ નથી

તું કામજી સ્વરૂપે તારી પાસે આવે એવી તારી નિત્ય પ્રાર્થના હોય છે અને એમાથી તને જીવનરસ મળી રહેશે એવો ખ્યાલ છે

પણ વાત જુદી જ છે

મારું કશા સ્વરૂપ સંવિશેષે તને જીવનમા રસ અને ગતિ આપવા સમર્થ છે

તું એની સાથે તારી જાનને ખોટી ધરોણા મૂકે છે તો પણ જીવનની અખૂટ વીજળીક શક્તિ તને મળે છે

પણ વિચાર કર

એને જે તું નિર્વેપજાવે સ્વીકારી લે તો એમાથી કેટલી શક્તિ ધનીભૂત થઈને મળે !

આ રીતે વિચારીશ ત્યારે તને લાગશે કે

મારા તરફથી તો નગી કામજીના જ વરસી રહી છે

—રામપ્રસાદ દવે

અમારા એક સ્નેહી હતા. અગમ્ય માર્ગના વણ-
વાક્યા એ પ્રવાસી. એમની પાસે આધ્યાત્મિક માર્ગ-
દર્શન મળે તેવા અનુભવોનો ભંડાર ભરેલો હતો. એક
વાર તેમના એ ભંડારમાંથી તેમણે અમારી આગળ
સમકાલિન અનુભવરત્ન મને સાદા રીતે પ્રમાણે તેમના
જ શબ્દોમાં વાચકો આગળ રજૂ કરું છું.

“૧૯૨૫ની સાલ હશે. તેવામાં હું નવોસરો
પ્રાદેશીય લખેલો હતો. મને માડું કામ ગમતું તો બહુ,
પણ મારો દમનો વ્યાધિ મને મારા વિદ્યાર્થીઓ આગળ
બોલવામાં વિધનરૂપ થતો. મેં દમ મટાડવા કંઈક દવા
કીધી. પણ ઈંટ મિત્રની પેઠે એ તો મારો સાથ હોડવા
તેવાર જ નહોતો.

એક વખત અમારી સંસ્થાના પ્રતિનિધિ તરીકે
હું એક કોન્ફરન્સમાં ગયો. ત્યાં મને દમથી ધીકારો
જાઈને બીજા પ્રતિનિધિઓમાંથી એક સૂચના કરી કે,
'આ કોન્ફરન્સમાં એક ફ્રેન્ચ ડોક્ટર આવ્યા છે, હજી
હોસ્પિટલ છે. તમે તેને બતાવો.' મેં સૂચના પ્રમાણે
ફ્રેન્ચ ડોક્ટરની મુલાકાત લીધી પહેલી જ મુલાકાતે
મને એ હૃદયહરણ કંઈક અસામાન્ય જણાયા. મારા
રોગની વધીત તેમણે સાંભળી અને તરત તો એટલી જ
સલાહ આપી કે, “છાતી પર ધવન લાગે તેમાંથી બચવા
દારી રાખો” ! * વધુ તપાસ માટે તેમણે મને પછીથી
બોલાવ્યો. કોન્ફરન્સ પૂરી થયા પછી પોતે જે જામમાં
ને જે હોટલમાં રહેવાની હતા તેના નામ મને આપ્યા,
અમારી પહેલી મુલાકાત પૂરી થઈ.

નક્કી થયા પ્રમાણે કોન્ફરન્સ પૂરી થયા પછી
હું જેવા જામમાં ને જેવી હોટલમાં ગયો. ત્યાં જણવા
મળ્યું કે હોટલમાં તો કોઈ ફ્રેન્ચ ડોક્ટર હતા જ નહિ !
વધુ તપાસ કરતાં હોટલના મેનેજરે મને એ

● મને આ અનુભવ કહેનારા સદગુરુજી
તે આપણા પૂ જાણી જાણી હતા.

ડોક્ટર વિષેની અદ્ભુત હકીકત કહી. એક દિવસ
ડોક્ટર પોતાના ઓરડામાં લજમત કરતા હતા. તેટલામાં
તેમને કંઈક સંગીત લેવું સંભળાયું. કોણ જણે કેમ,
એ સંગીતથી આકર્ષાઈને તેઓ કુતૂહલપૂર્વક બારી

બહાર જોવા લાગ્યા. સોડિયમમાં કરતાલ-મંજીર સાથે હરિનામનું સંકીર્તન કરતું, રાખનામની ધૂન ગોવાવનું, અમરનાથના ચાત્રગુઓનું વુંદ ત્યાં આવતું દેખાયું. સંગીતમાં ન સમજનારા, હિંદની એક પણ ભાષા ન જાણનારા, વિજ્ઞાનના અભ્યાસી ડૉક્ટરોના જીવલારુ ધર્મ કરનારા આ ધાર્મિક સંજ્ઞાન મંજુગ્ય બની ગયા હોય તેમ આ સંકીર્તનને આ ધૂન સાંભળી જ રહ્યા ત્યાં ધીરે ધીરે ધાર્મિક હૃદ ત્યાંથી પસાર થયું-આધે ગુપ્ત ને તેમનો હરિનામ જપ સંભળાતો બંધ થયો

જાણે સ્વપ્નમાંથી જાગા હોય તેમ ડૉક્ટર અમકયા, અપૂરે હજમત અધૂરી જ રહી. રાતનાં કપડાં પણ શરીર પર એમનાં એમ રહ્યાં. બાકી સભ્યતાના કાયમના પૂજારી એ ફેન્સ સહગુહરય પોતાની પેટીમાંથી માન ચેકબુક લઈને અપૂરે હજમતે અને રાતને વેણે નીચે ઉતર્યા-જાણે જિંદગી જ ચાલતા ન હોય? નીચે ઉતરી લોગોની મરકચી ભરી નજર પર ધ્યાન સુઝાં દીધાં વિના મેનેજરની એરડીમાં બેઠાને જોવાનાં. “આ મારી ચેકબુક દેશો તમારા કોટલા પેસા થતા હોય તેટલા લઈ લેજો. ચેકબુક અને મારો બધો સામાન મારાં સંગીને મોકલજો તેમનું સરનામું મારા કોટમાં રહેલો નોટબુકમાંથી લોધી મેજે. હું જાઉં છું, હિમાલયને પેણે પાર. મને બુલ ભગવાનો આદેશ થયેલો છે. હમણાં અહીંયાં પેલા માણસો જાતાં જાતાં ત્યાં તેમનાં ગીતમાં મને ભગવાને આવાહન કરેલું મેં સાંભળ્યું.” આટલું કહીને સ્વપ્નવત્ દસામાં ડૉક્ટર ચાલવા લાગ્યા હોદ્દાની બહાર નીકળીને અદરજ થઈ ગયા

આ હકીકત સાંભળીને હું તો રતબ્ધ બની ગયો, ને ભગવાનની લીલા પર મુગ્ધ થઈ ગયો. જ્યાં અતરંગી સાદ સંભળાય ત્યાં કોઈ પણ કેવી રીતે તેને અવગણી શકે? મનમાં એ જમત આદ્યનો વિચાર

કરતો હું ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો

આ પછી કંઈક વરસ વીતી ત્યાં સ્વપ્ન વંદ-સત્તર વર્ષના બાળા પછી એક વખત ભારે ધું સાંતિનિકૈતનમાં હતો, ત્યારે બુરદેવ ટાનેર પર એક તાર આવ્યો. કોઈક, ઉચ્ચાર કર્યો ન હોય તેવા ચીની કોલા નામની સહીવાળો તાર હતો. તારમાં અમુક તારીખે એ ભાઈ સાંતિનિકૈતનમાં આવવાના સમયાર બતાવે. તે વખતે આંતરવિદ્યેનું ક્વાચત કરવાની જવાબદારી મારી હતી. હું આ ભાઈને તોડવા કહેઈને ગયો. ટ્રેનમાંથી એક બાહ્ય સાધુ ઊતર્યા-હિંદા, કદાવર દેહયુદ્ધ ધરાવતા, ગૌરવર્ણના અને ઓળખેલી પઢોળા કપાળથી સોજતા તેમને જોતાં જ મને પેલા એકવાર જોયેલા, અને અસુધાર્યાં અદરજ થઈ ગયેલા ફેન્સ ડૉક્ટર થઈ આવ્યા. તેમને આદરપૂર્વક નમસ્કાર કહીને હું તેમને મારી સાથે સાંતિનિકૈતન લાવ્યો. આ પેલા ડૉક્ટર જ છે કે જેમ તેની ખાતરી કરવાની ઉત્સુકતા તો હતી, પણ સાધુને પૂર્વાશ્રમ વિરે પૂછ્યું ન જોઈએ એ વિનય તખીને મેં કયું પૂછ્યું નહિ

સાંતિનિકૈતનમાં આ બાહ્ય સાધુએ બે દિનસ કુરદેવનાં ગૌરવ સાંતિનિકૈતનમાં ગાળ્યા. ગીતો દિવસે તેમને વિદાય આપવા હું પાછો રહેઈને ગયો

મેં કહ્યું: “મને કોઈવાર સ્મરણમાં રાખ્યો ને?” તેમણે જવાબ દીધો: “હું તમને ભૂલ્યો જ નહીં.”

આ જવાબથી તેમના પૂર્વાશ્રમ વિરે મને પૂરી ખાતરી થઈ ગઈ અને ઇશ્વે મેં ભારે તેમને પ્રણામ કર્યા ત્યારે તેઓએ એક જ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું, :

“તમારા પ્રણામ હું તથાત્રને પહોંચાડીશ.” તેમની આ સંપૂર્ણ ચિરહકારિતાને મેં ફરીથી ધનોમન નમન કર્યું !

મુખતાક મહાલની સાથે સાહજ્ઞાન મહેતવા અધ્યાપાથી જમુના નદીને નીચેના પથરાઓના ઉજળતી ઉજાતી જતી ભાઈ રહ્યો હતો

બાદશાહે મુખતાકને કહ્યું, “તારા ચહેરાની ખૂનસરતી જોવા આ નદી આટલે દૂરથી ધસમસતી દોડી આવે છે !”

“અને આપનો પ્રણામ જોઈને એ પથરાઓના માથું પટકે છે !” મુખતાકે જવાબ આપ્યો

સંગીત : શાસ્ત્રીય ને હળવું

ઑછા પરિશ્રમે વધુ ધન મળે એવી વૃત્તિ મનમાં જન્મ્યા પછી આપણે જેમ કામનું ગૌરવ, મૂલ્ય અને સિદ્ધિ બુદ્ધિથી જાણીએ તેમ તરત સમજણમાં ન હોય તે એવા શાસ્ત્રીય સંગીત પ્રત્યે પણ આપણી ઉદ્વેગિતા વધુ ને વધુ ગાઢ બનતી જઈ છે.

આને ધીમે બન્યું છે એવું કે આપણે વલગ-વિચાર પ્રેરક એવા હળવા સિનેમા સંગીત તરફ વળી ગયા છીએ, આપણી તકલીફ કલ્પેન્દ્રિયો એ સંગીત સાંભળવા દેવાઈ જઈ છે. આપણે એ જ સામાન્ય સંગીતને સર્વોત્તમ માનીને એનું અનુસરણ કરવા માંડ્યું છે.

— ને જોઈ શકાય તેવી સાથે ઓતપ્રોત એવી સાચી કલાની પણ આજે એ જ સ્થિતિ થઈ છે. જેનાથી મેજ સુસંસ્કૃત મણ્ડાલ એવી આ બે સંસ્કારની પ્રગતિ-ઓવી આપણે હજારો માર્ગો દૂર ફેંકાઈ ગયા છીએ.

કલાનું યુદ્ધમાં યુદ્ધ સ્વરૂપ સંગીત છે, સોન્ટ-ર્ષનું સીપામાં સીપું આલેખન સંગીતમાં છે. સંગીતને આત્મા અને સ્વરૂપ બંને સાથે છે ને બહારની ઉપા-પિંચી એ ઓછામાં ઓછા ધેરવેલાં છે.

એટલા માટે જ સાચા કવિઓ, જેઓ કવિઓ દર્શાવે છે તેઓ વિશ્વને સંગીતના રૂપમાં વ્યક્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

ચિત્રકારને ચિત્રપટ માટે પીછી અને રંગની પેટી જોઈએ છીએ. તેની પીછીનો પહેલો વસરકો તેની કલ્પનાને સંપૂર્ણ આધાર આપી યકતો નથી, અને જ્યારે ચિત્ર પૂરું થાય ત્યારે ચિત્રકાર તો ઓછાના ઉપભોજ માટે એ તૈયાર ચિત્રને પડનું મૂકીને ક્યારેના અવોપ વધ વગેરે હોય છે, અને બીજા ઉપર લટકેલા ચિત્રને તો અનેક કોઠ અને બેસઘળ આંખોની ઝાણે ધાબર રહેવું પડે છે.

પણ સંગીતકારથી આમ બનતું નથી, એ પોતાના સાધનોથી જરાય દૂર જઈ ચકતો નથી. તેના તમામ સાધનો તેની પાસે તૈયાર હોય છે. તેનો સૂર પ્રજામાંથી આવે છે એમ આપણને બાબ દર્શાવે દેખાય છે ખરું, પણ એ સડને સીધો સંબંધ તો જીવન સાથે જ હોય છે.

તેનો બાવ અથવા વિચાર અને બાવનિર્દેશન બંને બાઈ-બહેનનાં જેવાં છે. ધણીવાર તો તેઓ જોડકાની જેમ સાથે જ જન્મે છે.

સંગીતમાં હૃદય પોતાની જાતને સ્વરૂપ અને સ્પષ્ટ કરે છે. વિદેશીય સાધનોની અપેક્ષાને લીધે તેને અટકવું પડતું નથી.

પ્રત્યેક કલાને જેમ સંપૂર્ણતા માટે યોગ્ય પડે છે તેમ સંગીતને પણ સંપૂર્ણતા માટે યોગ્ય પડે છે. છતાં ડગલે ડગલે તે પોતાનું સૌન્દર્ય, પ્રતિભા અને ગૌરવ ક્રાંતાઓને વખાડે છે.

ક્યારેક તો સંગીતનું નિર્દેશન વગા માટે થઈ શકે પણ અંતરાધાર વર્ણ પડે છે. કારણ કે વિચાર હાથ તેના અર્થ બેસાડેલા પડે છે, પણ સંગીતનો કોઈ સ્પષ્ટ અર્થ ઉપર આધાર રાખતો પડતો નથી. શબ્દો જે નથી દર્શાવી શકતા તે સંગીત દર્શાવી શકે છે, આટલી સંગીતની વિવિધતા છે.

જ્યારે જાતનાર જાતે રહે છે ત્યારે સંગીત એની થેલે જ રહે છે : એ કલા પોતાના કલાબાજના આનંદ અને જીવન સાથે યનાતન સંબંધથી વરેલી છે.

આ વધુ અલૅક્ટિક અને દૈવી એવા શાસ્ત્રીય સંગીતની વાત. એ સંગીત એને ક્રિડી રીતે સમજનારાને અપૂર્વ આનંદનો પરિચય કરાવે છે, ને એની સ્વમા-નીત કલાને આપણી કલ્પેન્દ્રિય પાસે ધાબર કરે છે.

હળવા સિનેમા સંગીતમાં આવી કશી જ ફળ પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરદેશી સ્વરોસલવામાં મૂકેલા ગમે તેવા શબ્દો કશી જ સ્થાયી અસર સાંભળનાર ઉપર કરતા નથી. જે સાંભળતા રાજિવનું આંખે આપું સ્વરૂપ નજર સામે તાદરસ થવું જેઈએ એવું કાંઈ જ એ કુદરૂદિયાં સંગીતમાંથી ઊભું થતું નથી.

જે આપણા સિનેમા સંગીત-ગરકો ઝૂના શાસ્ત્રીય સંગીતની સાથે નવા સંગીતને કુશળતાપૂર્વક જુઓં શે, સાચા સ્વરોની જ અનુભવી રચનાઓ થકી કરે, મૂલ્ય રાજિવને જીવતી રાખીને જ આગળ વધે તો જ શાસ્ત્રીય સંગીતના સાચા સ્વરો વર્ધને આપણે લેઈએ કલ્પેન્દ્રિય સુધી પડેલી સમીએ.

સાત વાગ્યા હશે ને હું કપડાં બદલીને ક્વબ જવાની તૈયારીમાં હતો, ત્યાં તેનો ફોન આવ્યો. આશ્ચર્ય તો મને એની એ વાત પર થયું કે તે રેલેવન પાસેની જારત હોટલમાં બેઠો છે. થોડાક - ઠોઠ્ઠાં લોકો એની હત્યા કરવા ઈચ્છે છે. તે બનાવટ કરીને હોટલમાં આવી ગયો છે અને હત્યા કરનારાઓ બહાર જ એની પ્રતિક્ષા કરતાં બિભા છે. હું તેની પૂરી પૂરી વાત જણવા માગતો હતો પણ તેણે ફોન ચૂકી દીધો, કદાચ એમ પણ હોય કે હત્યા કરવાવાળા કોઈએ તેને ફોન કરતાં જોઈ પણ થીણા ટાપ !

હું કાર લઈ ભારત હોટલ પહોંચ્યો અંદર ગયો. મુખ્ય ઘોલમાં થોડાક લોકો ચા પી રહ્યા હતા મે કેમિન તરફ જોયું. એક જુલુવાળી કેમિનમાં તે બેઠો હતો. તેના હાથના ચામડાવાળા બૂટ જોઈને હું તેને ઓળખી ગયો આજળ વધીને મેં કેમિનનો પાટો ઢકાવ્યો. તો તે એકદમ લોકોને ઊભો થઈ ગયો. હું જો તરત ન બોલ્યો હોય તો તેણે કાંટા મારી છાતીમાં ખોસી જ દીધો હોત !

મારા કહેવાથી તે બેસી ગયો. ધરસેવાથી તે રેખ-લેખ હતો. બે ત્રણ દિવસની દાઢી વધેલી હતી. ટેબલ પર એક કપ ચા રાખેલી હતી, ને ઠંડી થઈ ગઈ હતી. અને તેમાં એક માખી પડેલી હતી - કદાચ હમણાં - અત્યારે જ પડી હતી. કેમ કે તે જીવની હતી અને બહાર નીકળવાની કોશિષ કરી રહી હતી. બાજુની એક મોટી પેટમાં અરધું ખાધું આમલેટ પડ્યું હતું. તેણે બનાવ્યું કે આમલેટનો ઓર્ડર એટલા માટે દીધો હતો કે જેથી તેને કાંટા અને છરી મળે, જેનાથી તે જરૂર પડે તો પોતાની રક્ત કરી શકે.

‘તારી હત્યા કરવા વાગ્યા હોણ લોકો કો ?’ મેં પૂછ્યું.

‘બહાર સડક પર બિભા છે’ તે બોલ્યો.

‘તું તેને ઓળખે છે ?’

‘ના.’

‘તો પત્રી તને કેમ ખબર પડી કે તેઓ તારી હત્યા કરવા માગે છે ?’ મેં પૂછ્યું.

‘તેઓ મારી હત્યા કરશે એ હું જાણું છું.’

‘તારે એમની સાથે કંઈ કંઈ કર્યું કર્યું ?’

‘ના.’

‘તો પછી શા માટે તેઓ તારી હત્યા કરશે ?’

‘તો પછી તેઓ બહાર શા માટે બિભા છે ?’

‘એમ તે કારણે બિભા હોય. તારી પાસે એ વિચારવાનું કોઈ કારણ નો હોયું જ નોઈએ કે તેઓ તારી હત્યા કરવાના છે ?’ મેં પૂછ્યું.

‘તેઓ મારી તરફ જોઈ રહ્યા હતા અને તેમાંના એકની પાસે ચાલુ છે.’

તેની વાત મારી સમજમાં ન આવી પણ હું ચૂપ થઈ ગયો કારણ કે વેઈટર આવી ગયો હતો. વેઈટરને મેં ચા લાવવા માટે કહ્યું, પણ તે મના કરતાં બોલ્યો : ‘બીજો કપાક પીયું’, અહીંથી ચાલો.’

મેં વેઈટરને જિલ લાવવાનું કહ્યું. વેઈટર ચાલ્યો ગયો.

‘કાર લાખો છે ને ?’

‘હા’ હું બોલ્યો.

‘તું કાર બરાબ હોટલની બાજુમાં જ લઈ આવ, ત્યાં સુધી હું અહીં જ બેઠો છું.’

‘કાર પાસે જ છે.’

તેણે બાસીનો પકડો જરા ખસેડી બેયું : ‘બિલકુલ દરવાજા પાસે જ લઈ આવ.’

‘તું મારી સાથે ચાલ’ કહેતા હું બિભા થયો.

‘વેઈટર જિલ લઈ આવે-શો હતો. તેણે એક એકની બે નોટ પેટમાં રાખી અન હાથથી લઈ જવાનો ઈશારો

કરતી, તે બિલો થયો. રૂમાલથી મોં લૂછી તે મારી સાથે કેબિનની બહાર આવી. બહાર આવતાં જ એક ફાસ માટે તે અટક્યો, ફરી પરસેવાના બિન્દુ તેના ચહેરા પર દેખાયા. પછી અચાનક ઝડપથી તે ઘોટલની બહાર આવી અને કારને દરવાજો ખોલી અંદર ધસી ગયો.

તે લોડો ક્યા છે ? મેં લાલમા સિટ્યરિંગ પકડતાં પૂછ્યું.

તે ચૂપ રહ્યો.

‘અહીં તો કોઈ જ નથી.’ મેં ફરીવાર પૂછ્યું.

તે ફરી ચૂપ રહ્યો.

કાર ચાલુ કરતા કું બોલ્યો: ‘તે બતાવ્યું નહિ કે તે લોડો કોણ છે ? હમણાં સડક પર તેઓ હતા ?’

‘તેઓ ઘોટલની અંદર જ હતા.’ એનો સ્વર ઘણો જ ભૂથભર્યો હતો.

‘ઘોટલની અંદર ? ક્યા ?’

‘ઘોટલમાં ચા પી રહ્યા હતા.’

મને ખાનખા આવ્યું કે અમે જ્યારે કેબિનની બહાર નીકળ્યા હતાં ત્યારે મેં ચાર લોકો એક ટેબલ પર ચા પી રહ્યા હતા. પરંતુ તેમાંના કોઈએ અમારા તરફ ખાસ ધ્યાનથી નજર નહોતી દેખાતી અને લાગુ ન હોતી.

‘કોણ ? જ કાઉન્ટર પાસે હતા તે ?’ મેં પૂછ્યું.

‘હા.’

‘તે પોલીસને ફોન ન કર્યો ?’

‘ના.’

‘કેમ ?’

‘તે તો તો બોલ્યો જરૂર મારી ત્યારે હતો કહી હોત.’

‘અહીં બાળુમાળુમાંથી ફોન કરીએ તો ?’

‘ના, એની જરૂર નથી.’ રૂમાલથી મોં લૂછતાં તે બોલ્યો: ‘સીધા ઘેર જઈએ !’

નું

અમે ઘેર આવ્યા. કારને ગેરેજમાં રાખી અમે ફ્રીઝિંગ રૂમમાં આવ્યા. તેને સીધા પર બેસાડ્યો. એક ગાસ

માણી પીને તે જરા આશ્વસ્ત થયો. મેં બીજીવાર તેની પાસે બધી વાતો પૂછી. પણ તે એ જ વાત કહેતો રહ્યો કે તે લોડો તેની હત્યા કરવા માગતા હતા. કારણ કે મુ’ તે નહોતો બતાવી શકતો, મેં ખૂબ જ ભાર દબ પૂછ્યું તો પણ તે કંઈ પણ બતાવવાને અસમર્થ હતો.

મેં રામને અવાજ દઈ બોલાવ્યો. તે આવ્યો તો મેં તેને ચા લાવવાનું કહ્યું.

રામના ગળા પછી તેણે મને પૂછ્યું: ‘આ કોણ છે ?’

‘રામ, મારો નોકર.’

‘પછેલા તો કોઈ બીજો હતો ?’

‘એ હમણાં રજા પર છે.’

તે ચૂપ થઈ ગયો. પરંતુ ફરી તેના ચહેરા પર પરસેવા વળવા લાગ્યો. મને લાગ્યું કે તે ગભરાઈ રહ્યો છે.

‘મુ’ વાત છે ?’ મેં પૂછ્યું.

લોડીવાર સુધી ચૂપ રહ્યા પછી તે મારી પાસે આવી ધીમેથી બોલ્યો: ‘મને લાગે છે કે આ પણ પેલા લોડોનો માણસ છે.’

‘કોણ ?’

તેણે દરવાજા તરફ ઈશારા કર્યા. હું સમજી ગયો કે તે રામને વિષે કહી રહ્યો છે.

‘તે મારો નોકર છે.’ હું બોલ્યો: ‘ઉંઘા એક માસથી તે મારે ત્યાં છે. હું તેને ઓળખું છું.’

તે ચૂપ રહ્યો. લાગુ’ કે તેને મારી વાત પર વિશ્વાસ આવતો નહોતો. એટલામાં રામ ચા લઈ આવ્યો. તે ગભરાયેલા લોડા પર બેસી રહ્યો. રામ ચા બનાવવા જઈ રહ્યો હતો, પણ મેં તેને ત્યાંથી ચાલ્યાં જવાનું કહ્યું. તે ચાલ્યો ગયો.

મેં પોતે ચા બનાવી અને એક કપ તેને આપ્યો, પણ તેણે ચા લેવાનો ઈન્કાર કરી દીધો. મેં જરા દમાસ કમું તો તેણે મારો કપ લઈ લીધો. હું તેના સામું બેસી રહ્યો. એક સુધી કપ લઈ જતાં જતાં તે અટક્યો અને ફરીવાર મારી સાથે મુશ્કેલી દીધી.

હવે મને તેના પર ગુસ્સો આવી રહ્યો હતો. કઈ પણ કદાચ વિના મેં કંઈ કિંમતી ચા પીએ છું કર્યો.

બોધિવાર સુધી જાત રહ્યા પછી તેણે જાનો કંપ ઉઠાવેલ.

સાષ્ટઋત્રનો મહિનો હતો. ગરમી બિલકુલ નહોતી. તો પણ તે પરસેવાથી રેખાંબ હતો. એ જિંદગીને પંખો ચાલુ કર્યો.

મારી સમજમાં એ નહોતું આવતું કે તેને શું થઈ ગયું છે 'રાતે તું અહીં જ રહી જાજે.' એ તેને કહ્યું.

તે સંમત થયો.

અંદર જઈ હું તેના માટે કમડાં લાવ્યો. પણ તે બદલવાને માટે રાજી ન થયો.

'જમવું છે ને?' એ પૂછ્યું.

'ના'

આ વખતે એ જાણ્યું હતું નહિ. અને તેને ત્યાં જ બેસી રહેવાનું કહી હું અંદર ચાલ્યો જ્યાં કોઠવા પાથરવાની વ્યવસ્થા કરી હું જાગ્યો. પાછો ફર્યા ત્યારે તે રૂમમાં આમથી તેમ આંટા મારતો હતો. અને ચારે બાજુ એવી ઘોંટાળો ઊભી કે જાણે કોઈ છૂપાવાનું સ્થળ શોધી રહ્યો હોય.

'શું વાત છે?' એ પૂછ્યું.

તે હોડો અહીં પણ આવી ગયા છે.' કહેતા તેણે મને બારી બહાર — સામેના મકાન તરફ ઈશારો કર્યો. તે મારા પાડોશી મિ. ચેટ્ટરજીનું મકાન હતું. મકાનમાં લાહટ ચાલુ હતી, પણ કોઈ જોવામાં આવતું નહોતું.

'ક્યાં આવી ગયાં છે?'

તેણે ફરી તે જ સ્થળ બતાવ્યું. 'તે મકાનમાં.'

'તને કેમ ખબર પડી?'

'તે હોડો મારી ઘણા કલાની રોજના બંગાલી રહ્યા છે'

'તે સાંભળ્યું?'

'હા. હજુ પણ તેઓ વાત કરી રહ્યા છે. મને લાગે

છે કે તેઓ કન્નડમાં બોલે છે.'

તે મકાનમાં હોડાક લોકોનો જોરોરથી વાત કરવાનો અવાજ આવી રહ્યો હતો. પણ કંઈ સ્પષ્ટ સંભળાતું નહોતું.

આ વખતે મને તેના પર ખૂબ જ ગ્રસ્તો આવ્યો. 'તારું મન જરાય થઈ ગયું છે. તેઓ બંગાળીમાં બોલે છે.'

તે ચૂપ થઈ ગયો.

'એને કદાચ ત્યાં કોઈ લોપ તો પણ થું થયું?' તારે ડર રાખવાની જરૂર જરૂર નથી. હો, હું બારી ખંખ કરી દઈ છું મસ! ચાલ, અંદર ચાલ, ને સૂઈ જા.'

તે મારી સાથે અંદર આવ્યો. મારા રૂમમાં જ તેના સૂવાનો પલંગ રાખ્યો હતો દર વાગવા બોલ્યા હતા.

'મરી બૂઝાવી નાખું?' એ પૂછ્યું.

'બૂઝાવી નાખ.'

મરી બૂઝાવીને કું મારી પવારીમાં પડ્યો. તે બોધિવાર સુધી પલંગ બેઠો રહ્યો. પછી, સૂઈ ગયો. પણ ચારેવારે આમથી તેમ પડખાં મદલતો રહ્યો. હું ચૂપચાપ તેને જોતો રહ્યો પછી એ આંખો મધ્ય કરી દીધી.

લગભગ એકાદ કલાક થયો હશે ત્યાં તેના રૂમકાની અવાજ આવ્યો. એ જિંદગીને લાહટ રાખવાની. 'જેયું' તો પલંગ પર બેઠો બેઠો તે નાના બાળકની જેમ રડતો હતો.

'શું થયું?' એ પૂછ્યું.

'મને હોડી દે, મને મારીય નહિ, કહેતો એ મારી સાથે હાથ જોડતો હતો.

'હું તને મારીય?' આ માટે? હું તેને સમજાવવા લાગ્યો.

'ના, તું મને મારી નાખશે. મને હોડી દે- તું જો, કહીય તો 'હું' કરવા નોવાર છું.' એવી

આખોથી આત્મ વહેવા લાગ્યા.

મેં તેને બધી રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તે એની એ વાત કહેતો રહ્યો કે 'તું મને મારી નાખશે. હું ચૂપ થઈ જશો.'

ચોક્કિવાર પછી તે આપોઆપ રડતો બંધ થયો. ચોક્કિવાર સુધી શાંત બેઠાં પછી તે બોલ્યો : 'મને અહીંથી જવા દે.' કહેતા ફરી તેણે મારી સામે હાથ જોડ્યા.

હું ક્રિડીને ઊભો થયો. તે પણ ઊભો થયો અને દરવાજા તરફ આગળ વધ્યો.

'જુટ પહેરી લે.' મેં કહ્યું.

એણે મારી તરફ પુરડીને જોયું. હું દર બધી જગે, પરંતુ તેણે પહેર્યાં નહિ— હાથમાં લઈ લીધાં. હું કશું બોલ્યું નહિ. તેનાં ઘોડાં આગળ ચાલીને મેં દરવાજાનું ફાટક ખોલ્યું.

તે બહાર નીકળ્યો. બૂટ હાથમાં જ રાખી તેણે મને હાથ જોડ્યા પણ બોલ્યો કશું નહિ. હું દરવાજા બંધ કરવા લાગ્યો. અને તે સડકની સામી બાજુએ ચાલ્યો ગયો.

હું એક ક્ષણ ત્યાં જ ઊભો રહ્યો. પછી દરવાજા ખોલીને બહાર જોયું : તે ચોક્કિ દર-સડકની સામી બાજુએ-માથું ઝુકાવીને બૂટ પહેરતો હતો.

આનંદ તો આત્માનો ખોરાક છે.

એક સંજીનકાર મધુર સ્વરે વીણા વગાડી રહ્યો હતો. માથુસો એની વીણા સંજીનને મુઝ થઇ ગયા. સંજીનકારે વીણા વગાડવાનું બંધ કર્યું એટલે બધા પ્રેક્ષકો એની પ્રશંસા કરતા કરતા વિખેરાઇ ગયા. પણ ત્યાં જામેલી એક ડોશીમા કહે : 'આ માથુસો નકામું ટુંબડું જગાડ્યું. એનો સાક તરીકે ઉપયોગ કરત તો ખાવા કામ આવત !'

આપણે સાધીમાનના પધ્ધતિને પૂછ્યો છીએ એમાં આપણને એક પ્રકારનો આનંદ મળે છે. એ સાધીમાનના પધ્ધતિનો ઉપયોગ તમારો વાટવામાં નહીં કરીએ.

અમુક વસ્તુ એવી હોય છે કે જેની દર પ્રેમ, લાગણી કે આનંદથી થઇ શકે છે, પૈસાથી કે ઉપયોગથી નહિ.

ધર રહેવાના ઉપયોગમાં આવે છે. પણ ફક્ત દીવાલો જ ચારે બાજુ હોત તો આપણે અડળાઇ જાતા. એટલે આપણે બારીગારશું કર્યો. બારી બહાર જોઇએ એટલે ઘરની સીમિતતામાંથી આપણે અનંતતા, મહાનતાનું દર્શન કરી શકીએ છીએ.

મધ્ય મુઝનું એક કાવ્ય છે :

'હે પંખી, તું તારો ફક્કો મારો છોડીને, ખોરાક છોડીને આમ ઊભા આકાશમાં શા માટે નકામું ઊડ્યા કરે છે ?'

પંખી, કહે : 'હું જ્યારે મારા માળાની હદમાં પુરાઇ રહું છું ત્યારે મને બધું સુખ મળે જાય, પરંતુ જ્યારે હદની બહાર આમ ઊભે અનંત આકાશમાં ઊડું છું ત્યારે મારા આત્માને આનંદ થાય છે; ત્યારે મારા આત્માને હું પામું છું.'

ચુરુરે પણ કહે છે : 'જ્યારે હું ચાઈ છું ત્યારે હું જનનનો અર્થ સમજી શકું છું. ગીતરૂપી પાંખો વડે જાંમે ઊડીને હું તારો સ્પર્શ પામું છું.'

—ચુરુરવાલ મલિકજી

વિચારેની શિખરમાળા

જનત બુદ્ધિવાદથી નથી કંટાળ્યું, પણ બુદ્ધિવાદ પોતાને તથા પોતાના વંશવેશ માત્ર રાખવા જે સાધિવાળું માગે છે, એથી કંટાળ્યું છે હિન્દુતાનમાં બુદ્ધિવાદીઓ કેટલા ? મમજીઓ કેટલા ? છતાંએ મમજી શા માટે બુદ્ધિવાદથી કંટાળે છે ? સાહિત્ય શા માટે એને અપ્રિય બને છે ? કાગણ સાહિત્ય એને કાંઈ આપ્યું નથી. એમાં તો માત્ર પાળા ઉપર કાળા મકોડા જ દેખે છે. ન સમજાય એવા ચિત્રો જુએ છે. સમજાય પછી સવળી મરે એવા વસ્ત્રોને ને કથા પ્રવૃત્તિો સાંભળે છે. શા માટે એને આ બધી સાહિત્ય પરિવર્તો અકાલી ન લાગે ? આટલા બધા માસિકો પ્રતે તિરસ્કાર ન બ્રિચો વાગે ? પૈસા ક્યાંથી બ્રિચો વાગે છે, અત્યાર ક્યાંથી ભેટા કરવામાં આવે છે એ એના સમજમાં નથી ફિટરનું એમ નથી. એને બરાબર ખબર છે કે આ તો છૂટાઉઠા પછી પણ સ્ત્રીને સાધિવાળું આપ્યું પડે તેવું છે; પણ એ કહે શું ? મનમાં ને મનમાં પેડી દર પેડી આ તિરસ્કાર કેળવે જાય એટલું જ. અને આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે સાહિત્ય પ્રત્યેના આ તિરસ્કાર ભૂતપૂર્વ પ્રતે વળે છે; જામગના લોકોએ ભણેલાની કુદરત બરાબર સમજી છે, કેળવણીને ને સમજી વર્ષો પણ કવિવણ પ્રતે અદ્ય તિરસ્કાર બતાવતા અચકાએ નથી. વસ્તુતઃ આ કાંઈ ન ઉઠેલા એવો કોયડો નથી, સાહિત્ય બુદ્ધિભ્ય આધાર બની ગયેલ છે.

x x x

મધારે શાસ્ત્રે સ્ત્રી જેવા છે જે શાખ લાકેશી ધારેલી જનસમાજને મુખ્ય રક્ષી, નિર્ભય આનંદની સામગ્રી પૂરી પાડી શકે ને સમજ આવે એને રક્ષાકી પડાથી સ્ત્રી રક્ષે વળે જઈ શકે ને એની સ્ત્રી, પછી ને સાચ બુદ્ધિમાંથી જન્મ્યું હોય કે બાણમાંથી.

x x x

મોઝાર્ટ લેખનું પુરતો વાંચતો જ આપણે બોલી ઉઠ્યું 'ઓહો, આ તો જાણે શાસ્ત્રે જ પ્રસંગ, એમાં

શું ? જો લેખકના કોઈ ઓળખીતાનો પ્રસંગ હશે તો કહેશે 'ઓહો, આ તો મેં' એમને કહેશે ! આ તો અમે સાથે જ સાંભળેલું, સાથે જ બોલેલ ને ? થઈ રહ્યું, લેખકની મોલિકતા પરની શ્રદ્ધા જ બિટી ગઈ લાવા આદમી ! અકબરના શબ્દ અમલને અકબર જલવાનુદીન એકલાની સાથે જ લાગે વળે છે એમ નહિ, એમ લોત તો તો લેખક કે ઈતિહાસકાર એને સ્પર્શત પણ નહિ. ને સ્પર્શે તે દિવસે સાહિત્યને ઈતિહાસને એ અલગાવે છે; પણ અકબરનું શબ્દ એટલે મોગલવંશનો ઇતિહાસ ને મોગલવંશનો વૃત્તાંત એટલે ભારતના ઈતિહાસનો એક ખંડ ને ભારતનો ઈતિહાસ એટલે જનતાના શબ્દ પ્રારમ્ભના બિંદુની પાસેથી રાજ્ય પ્રકરણ એટલે માનવ જાતના વિકાસને વિનાશની રૂપરેખા - સ્પષ્ટ ને સંકલન બદલ, તાત્કાલ જીવન એટલે પણ તેમ જ.

આવી સંકલનાના છૂટા છૂટા અંકોને યોધવા ને એને સંકલિત કરવા એવું જ નામ મોલિકતા.

એકેઈ ઈન્દ્રિયના અનુભવ વસ્તુનું સર્જન થકા નથી.

x x x

કોઈ જાણે કેમ પણ મને જ્યારે Art for arts sake સંબંધાય છે ત્યારે હાથ આવે છે.

Art for arts sake એ વાક્ય છે ભારે, મનજમાં. કોઈ ઉદ્દેશ કરવાના (જે વસ્તુતઃ તરંગ છે) બિનથી કરે છે, એની ના નહિ, પણ સચેજ વિચાર કરનારા મનજને મોટાવામાં નાખી દે છે. આ મોટાણો કરનાર વર્ગ, Art for arts sake ભોજનાર વર્ગે મુખ્યત્વે જાદુભર્યું-જાદુભર્યું છે. એ ત્યારે ભૂલી જ ગયા હોય છે કે ક્યા એ કેવળ લખાણમાં જ નથી; સાહિત્યકારોએ કલાત્મક સર્જનોનો ઈજારો રાખ્યો નથી. શિલ્પીઓ, સ્વપ્નનિઓ, ચિત્રકો, વિદ્યુત્કો, જીવનદર્શીઓ, આત્માર્થીઓ બધા જ કલાના સર્જકો છે. એમના વિચારને આધારમાંથી સ્વયંભૂ કથા પ્રગટે છે. એટલે,

ભગી, લુહાર કલાહાર ન હોઈ શકે એ વાતનું પ્રતિપાદન આજે તો થઈ શકે તેમ નથી

મે એક લુહારને જોયા ॥ કાળાકાકા અમે એને કહેતા કાળા ને બેસી ઝમેલા કરચલીઆળા મુખ પર ભટાઈ, શાંતિ ને વિનાશની ઝડક ચમકતી મે જોઈ છે એની કોઠમાં કલાકો સુધી બેસી રહી લોકો એની વાર્તા ને ભજવેના સાંભળતા 'મારા વાના, ને મારા નાથ'ની વાત કરતાં તો એ ઓછો ઓછો થઈ જતા ભળીના એ તાપમાં ઘણીની ભૂરાઈ એજગી જતી હશે

હરિ ભગી છે પણ એને જગત કમમાં આનંદ લેતો જોઈ છું ત્યાર મને લાગે છે કે અધૂરું અધૂરું પણ કલાનુ હાર્દ એ પારખી ચક્રા છે

કેટલાંયે ખેડૂતોને ખરે સ્થોર હેન હાંકતાં બળને ડચકારીને બુલદ અવાજે જાતા સાંજળાં છે કાંચના કિચુડાટ સાથે પ્રકૃતિસંગીતમાં પ્લાન મઝ પા કોસિયાઓને જોયા છે, ત્યારે ત્યારે થયું છે કે કલા એટલે વિશુદ્ધ દર્શન, કર્તાની વીટાલી સુષ્ટિમાં સૌ દર્શન દર્શન, આ વિશાળ સુષ્ટિમાં પ્રેમ છે, ઔર્ષ છે, કરુણા છે, ત્યાગ છે, ને એ છે અલ્લે જ સૌ ત્યાગ છે—ને અટલે જ કલા છે થયું આ બધું મેં છે છતાંયે એવું બીજું કોઈક છે જે કલાના પ્રાગટ્યને રૂકાવટ કરે છે, આ રૂકાવટને અટાવી સભર આનંદભરી સુષ્ટિનો અધાને પરિચય કરાવવો એ જ કલાદર્શનો પથ, એ જ કલાદર્શની ગાથા

સ વ દાદી ભાપામાં મ્લીએતો, મામસ જીવવાનો છે ત્યાં સુધી કામ કરવો નો ॥ કામને લીરે એ અદર ને ખજારથી ઘસાય નહિ, રીમાગ નહિ, એ લ જનામાં રસ લેવાની—રસ જો ની શકિત જિગી કરી, માનવ જીવન વધુ થોડ, વધુ સુખદ બનાવવું એ કલાદર્શનો એના આદર્શ જીવનના એક એક સેત્રમાં આ કલાને સ્થાન છે

અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કહે ॥ કે આવી કલાનું આચાર ને વિચારમાં દર્શન કરવું એ પ્રત્યેક પ્રતિષ્ઠાએ માનવીનું પરમ કર્તવ્ય

ને કવિઓએ કોણ દીધા કે એ પત્યરસાનદમાં પ્રત્યેક માનવીને રૂપાવરો, કા વ મીચકમાં જઈ થયું

બનતા અટકાવવો એ અમ સાહિત્યસ્વામીઓનું પરમ કર્તવ્ય

કવિઓ અને કલાકારો પોતાની જાતને દષ્ટા તરીકે ઓળખાવે ॥ બીજા ઘણાંયે ન જોઈ શકે એવું ઘણુંયે પોતે જોઈ શકે છે, એમ પોતે કહે છે, પણ જગત એને પૂછે છે એ એટલા ખાતર નહિ તો તો હારિને તથા પેલા ખેડૂતને આપણા કલામર્મી તરીકે નવાજવા જોઈએ, પણ આપણે ખચિત એમ નથી જ કરતા, કરીએ પણ નહિ—કારણ કે એ ખેડૂત કે હરિ રસાનદમાં પોતાની જાતને રૂબાવી શકે છે જગતે સાચો કલાકાર સમગ્ર સુષ્ટિના દુષ્ટોને સુખસાગરમાં રૂબાવી દે છે કલાકારની એ વિશિષ્ટતા છે, ને એ લે જ જગતે કલાકારને પૂજ્યા છે, એના જન્મદિને ઉત્સવો ઉજવ્યા છે, ને મૃત્યુએ આંસુ પાડ્યા છે કારણ કે જગતને ખાતર જા રો છે, જગતને ખાતર મર્યા ॥

વ્યક્તિ એની આજુબજુની સુષ્ટિમાં રસ લેતી થાય, એની તાથે હલે, એની સાથે રડે, એની સાથે રમે એનું નામ રસદર્શન ને એવા રસદર્શનનું વિશુદ્ધ રમે આલેખન એ કલાપ્રાગટ્ય, યુગથી અનંતનો પથ આવા જ રસદર્શનોથી ભરલો છે, એટલે અધા જ શાસ્ત્રોની માફક કલા પણ માનવજીવનને વૃદ્ધાર છે

x x x

એટલે જ જાર ફલાને ખાતર કલા એ હું સાંભળું છું ત્યારે મને હસવું આવે છે, એ ભારે ઉદાત્ત તરંગ છે, પણ કેવળ પોકારને ધમડો !

માનવ સમાજ—માનવજીવન—ને માનવ જગત એ મોગમાં મોગ સંલો છે કે જેને આપણે હરોડાઈ પ્રવૃત્તિમાં ન વિનાશી શકીએ, ન એને જિંદે દીગાદી શકીએ

કોઈ મને એમ કહે કે 'પુ બેસવા ખાતર જ બેઠો છું' તો મારે સમજવું કે એ અમરતો બેઠો છે, પુ એમ મ્લુ કે આ રાજવીશી માત્ર લખવાને ખાતર લખું છું તો તમે સમજવાના કે પુ કોઈ આર્થ કે વિચારસગ્ગી વજર લખ્યે જાઉં છું ચિત્રકાર જગતે મને એમ કહે, 'મને ચીત વાની જિમિ' થઈ આવી છે

ને ચીતરું છું ત્યારે એ હાથે એકાદ ચુંદર ચિત્ર થયે એમ મને લાગે છે; પણ મને જ્યારે એ કહે કે 'ચીતરવાને ખાતર ચીતરું છું.' ત્યારે મને કહેવાનું મન થઈ જાય છે કે 'એ પંખા વગરના, આ પાણીનું માટવું' જયી આવ.' આપા જવ તો મને ત્યારે પ્રત્યેક સમજી માણસ સ્વીકારે છે કે 'એ અમરો બેઠો છે.'

x x x

કોઈ પણ હેતુકીન ક્રિયાએ જન્મને ફાવટો કરો નથી. પ્રત્યેક ક્રિયા એના હેતુથી જુદી છે, સાધન અને સાધ્ય ભેદથી. પણ જીવકણ આદમનો છેકરો સાધ્ય તો જીવ હર જીવ કીન વાગ્યા સાધનને જ પૂજવા માંડ્યા ને પછી કહેવા માંડ્યા કે 'સાધન સાધનને ખાતર જ છે.'

મને એટલે જ વારંવાર હસવું આવે છે કે આ ગરમડ થી ? આ ગોટાળો શું ?

x x x

જો શાસ્ત્રો જીવનને વફાદાર ન રહેતા હોય તોવે જીવના નાથ પાપવાનું નથી. સાસો નાથ પાપમે ખરા, માનવજીવન, માનવસમાજ ને માનવજગત એ એવા મોટા સત્યો છે કે જેને આપણે આપણી જાતને જોએ એટલી ઉત્તરીએ, તો પણ ન વિસાડી શકીએ-એ ને સદાઈ આપણી સાધા Face to face બિલા જ હોય, બધા જ કોવડા એમાંથી બિલા થયા છે, ને એમાં જ થયો જવાના છે.

એટલે કલાની તરફેણ કરવા જતી જ્યારે જ્યારે આપણે સાધનને જ સાધ્ય બનાવી દઈએ ત્યારે ત્યારે મને લાગે છે કે મારા જીવા દેહાશ્વાઓએ 'હસવું', દાહાઓ જંભીર મુખે પ્રવચનો અપવા ને વાંઝાઓએ મારા દાંત પર કુચલો કરેલા.

x x x

સાધનના રૂપને ને વિશદ દર્શનને માટે સાધનનેા પણ સરળ, વધુ વ્યવસ્થિત, વધુ આકર્ષક ઉપયોગ આપણે કરી શકીએ. પણ એ આકર્ષકતામાં જ મુગ્ધ થઈએ ત્યાં આપણે સાધનની મૂર્તિ આડે ધૂમકા છાઈ દઈએ છીએ.

x x x

જૂટ બનાવતી વખતે એનું ચામડું એની વાધથી, એની એડી, ને એની ચોલા, એ જાદોના જાવા રાખવા કરતાં વગરના બ્યાવ રાખવો એ વધુ જરૂરી છે, અજર તો શોષા, ચામડું, વાધથી, એડી કે તળિયાની વિચારણા પાછળ વેલો પગ તો બિલા જ છે. પણ જો એ પગ જૂલવો તો એનું સર્જન હેતુ શૂન્ય થવાનું, ના અરે, જૂલ્યા કલાને ખાતર કલાનું સર્જન થવાનું !

x x x

કલાનું આવું કોઈ પારણ ન હોય ત્યાં તો વ્યક્તિગત રસપ્રતિ એ જ કલાકૃતિની રચના માટે પારણ થઈ પડવાનું ને એવાની સમુદાયને કિંમત થી ?

સાચો વૈષ્ણવજન

જે સમાજમાં પૈસાથી જ માણસનું માપ કઠાય છે તે સમાજમાં કલ્પજન પ્રવર્તે છે. માનો કે નિમાજ પદવી વખતે કોઈ કારેલ-પારેલ કપડાંવાળો 'માજ નિમાજ પદવા આબો' અને તેની પછી ખુદ બાદશાહ આવે તો પણ પૈસાને હારારીને બાદશાહને સ્થાન આપવામાં ન આવે. જ્યારે આપણે ત્યાં તો પૈસાદારનું સ્થાન આમજ કરીને અહરને આપણે પેલીએ છીએ !

આપણે તો રોજ એડી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે જેથી બાળકના જેવા આપણો સ્વભાવ રહે; જેમાં મોટા નાતાનો, નાનગતનો, ઝાંતીયતનો તેમ જ ખીન કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદભાવ ન રહે બાપુજીએ પોતાનું સર્વત્ર અપેક્ષા કયું સ્વતંત્રતા અને એકતા માટે. વળી બાપુજી તો માતા : 'વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે.' પીડ 'પરાઈ' પોતાનું દુઃખ નહિ પણ પરાઈ પીડા જે જાણે તે જ સાચો વૈષ્ણવજન, સાચો ધર્મી. સાચા દિલથી એક-બીજાની સાથે લાગી થકો તો જ અહંકાર જોડે સાચ. —ચુરુદવાલમદિલક

૩. તેહમીના

અઢી-ત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વે ઈરાનના યાદપદે કે'કાવસ હતો. ઈરાની પ્રાંત-ઝબુલીસ્તાનના રાજા ઝહને ફદાબાથી, વિશ્વવિખ્યાત પરાક્રમી પુત્ર ફરહમ થયો. પહેલવાન-ફરહમ સાર, સિકાર અને પ્રકૃતિ-સોખીન હતો. એક વખત પૂર્વપ્રદેશના સમનજાન નજીકના અરહુપમાં સિકાર મેળવી, ખાઈ પી, પોતાના વફાદાર અમ્મ રફથનને સરવા છૂટો મૂકી રાત્રિ ગાળવા મૂનો. પ્રાતાંકાળે ઊઠી જોતાં રફથન ન મળે. ઘોડો ચોરાઈ ગયો લાગ્યો. કોપથી ધૂંવાકુંવા ફરહમ ઘોડાનું જીન ઉપાડી બાજુના ઘેરે તરફ ચાલ્યો. ફિરદૌસી નોપે છે કે ક્યારેક માણસ જીન પર હોય છે, ક્યારેક જીન માણસ પર.

ઈરાનનું ઝોરવ, મુકં મશહર ફરહમ ઘેરેમાં થાથીને આવે છે એ ખબર થતાં શહે સમનજાન અને અમીરો તેને આવકારવા સામા આવ્યા. કોપથી ભાજુત્રા ફરહમને શહે મીઠા વચન કહ્યાં : “ધૂંવાકુંવાથી કામચાલ થવાનું નથી, સાપ પસુ નરમ અને તો જ દરમાંથી બહાર નીકળી શકે.” અને શહે આપેલ સુંદર હિતારામાં ફરહમે નિવાસ કર્યો.

વાક, ઉત્તમ ભોજન અને સારી પેઠે મઘપાનથી ફરહમ પોતાના કમરામાં બાડો પડ્યો હતો ત્યાં વીજના ચમકાર સમી એક યુવતી દાખલ થઈ. ફરહમે આમર્ષથી પૂછ્યું : “તમે કોણ છો ?” સુંદરીએ જવાબ વાળ્યો : “ધૂં શહે સમનજાનથી એકઠી એક પુત્રી તેહમીના છું. કદિય પરદામાંથી-અહાર નહીં નીકળેથી એવી કું મહાન ફરહમ સિવાય કોઈને ય નહિ પરવાનું પસુ લઈને ભેટી છું. આજે એ ઘોરનરને મળવા ઉપસ્થિત થઈ છું.”

● તહી પુરને ઝીનો, તહી ઝીન એપુરન. —

શાહનામા.

અ-નો-ન મન મળતાં ફરહમે તેહમીનાના પિતા પાસે રાજકુમારીના હાથની માગણી મૂકી, શહે સ્વીકારી અને ફરહમ-તેહમીના લગનથી જોડાયાં. ઘોડો સમય સાથે રહ્યાં અને સ્વભાવથી જ મુક્ત ફરહમ એક દિવસ ચાલી નીકળ્યો. તેહમીનાથી છૂટા પડતાં તેણે પોતાની મહોરવાળો બાજુપંથ : “પુત્રી અવતરે તો આ મહોર તેની વેણીએ બાંધજે, પુત્ર અવતરે તો તેના બાજુએ બાંધજે” કહી. દુશ્મને ચકુ-તવાને અભિશાન કર્યો વીટી આપી હતી તેમ આપો.

વીરનરને જીવન સમર્થણ કહી કાપમના એકલવાયા જીવનમાં તેહમીના તણવા લાગી, સમય જતાં પૂનમના ચાંદ જેવા પુત્રને જન્મ આપ્યો. ફરહમને જાણ કરીય તો પુત્રને લઈ જઈ એવી દયેસતથી પુત્રી અવતરવાની જહેસાત કરી અને તેહમીના પુત્રના લાલનપાલનમાં પડી. રતાપુષ્પાધ્ય તેજસ્વી દેહવાળો બાળક સૌને આનંદ આપતો થઈ પડ્યો એટલે તેનું નામ સોહરામ-આનંદ આપનાર પડ્યું.

રૂપજુષ્ટ સંપન્ન તેહમીનાનો બધો સમય સોહરામની શાગ તાલીમાયે જવા લાગ્યો. ખેલકૂદ, પટ્ટાપાજ અને સોહરામ અદ્ભુત કિશોર બન્યો. સોહરામને સવાય ફરહમ બનાવવા તેહમીનાએ પોતાનું જીવન અર્થી નાખ્યું. મુવાનીને જિંબરે આવતાં સોહરામ લિહંબો સિકાર કરતો થયો અને ઉમદા ચારિત્રવાન મુરાનની કીર્તિ પામ્યો. એક દિવસ સોહરામને માતા પાસે પોતાના વંશની માહિતી માગી અને તેહમીનાએ ઝોરવપૂર્વક : “તું હાથી સામા દેહવાળા મહાન ફરહમનો પુત્ર છે. ઝાલ, સામ અને નટીમાનો વંશજ છે.” કહી સોહરામને પરિચયિત સમજ્યો : નુરાનનો શાહ અફઝાલિયાન ઈરાનનો યત્ન છે, ફરહમનો દુશ્મન છે, ચેતીને રહેજે.” છાતી કાઢીને સોહરામને હિતર વળ્યો : “ઈરાનનો શાહ ફરહમ સિવાય અન્ય કોઈ હોય શકે જ નહિ” કહી પિતાની મદદે જવા સોહરામ તૈયાર થયો. તેહમીનાએ પુત્રને ઘોરજ

પરવા સમજાવ્યો પણ સોહરાજ ચાલી નીકળ્યો. વીરપતિનો વિયોગ સદી લેનાર તેહમીનાએ વીરપુત્રનો રિયોગ સહેવા કાળજીને કઠિન બનાવ્યું.

ફતમને તો પુત્રી અવતાર્યાની વાત કથી છે, સોહરાજને નહિ ઓળખી શકે તો ? એવા વિચારથી તેહમીનાએ પોતાના ખાસ વિશ્વાસુ માલુસને સોહરાજ સાથે મોકલ્યો કે જે ફતમને ઓળખી શકે અને પિતા-પુત્રની ઓળખાણ કરાવી શકે.

નુરાનના શાહ અફઝસિયાજને સોહરાજની પ્રવૃત્તિ વિશે જાણ હતી ખંખા નુરાની રાજાએ સોહરાજની મદદ માગી, તે જણતો હતો કે સોહરાજ ફતમનો પુત્ર છે અને બાપ દીકરો ભેગા થાય તો આખું ઈરાન સ્થર કથી શકે, પોતાનું રાજ નાશ પામે. આથી સોહરાજ અને ફતમ સામસામા પડે તેવી તેની ચાલ હતી.

નુરાની લશ્કર સાથે સોહરાજ આગળ ચાલ્યો. ઈરાનનો પ્રથમ કિલ્લો દિલ્લે સમીદ છતાંયે. શીવનના પ્રથમ વેગમાં તરુના સોહરાજના છવનમાં અહીં એક નાનુક પ્રસંગ બની ગયો કિલ્લાના રખેવાળની દીકરી ગુદફરિદ પુત્ર પલે સોહરાજ સાથે લગ્નવા આવી. સોહરાજની તેમના ધાએ ગુદફરિદનું બપુતર થીરાયું અને માથાનો ટોપ ઊઠ્યો. પાછીના લેલાની માફક પ્રગટ થયેલા ગુદફરિદના લાંબા ફેંચ જેઠ સોહરાજ થમક્યો. ગુદફરિદ બોલી. "અરે, વીરનર, રણમેદાન છોડી જા. જગત કયેરે કે તેં સી સામે વીરતા બતાવી તો તારું શું માન રહેશે ?" સોહરાજ અને ગુદફરિદ ચાર આંખો થઈ. નિઃશ્વસીમાં પ્રથમવાર અને હેલ્લીવાર સોહરાજે એક સીને રસથી નિહાળી. તે રણમેદાન છોડીને ચાલી નીકળ્યો.

સોહરાજની સરદારી નીચેના નુરાની લશ્કરનો સામનો કરવા ઈરાની લશ્કરની સરદારી ફતમને લેવા ના પાડી ત્યારે અમીરોએ "હવે તમે વૃદ્ધ થયા છો. તાકાત રહી નથી. બુતકાળ ઉપર જીવો છો." વગેરે વચ્ચેના સંભળાવ્યા અને ફતમનો આડકાર જગત થઈ ઊઠ્યો. લશ્કરની સરદારી સ્વીકારી-અને "હું" ફતમ તરીકે નહિ પણ એક અજાણ્યા પોદા તરીકે લડીશ અને મારી ખરી તાકાત બતાવી આપીશ."

નુરાની અને ઈરાની લશ્કરો સામસામા આન્યા. નુરાની લશ્કરને મોખરે નવજુવાન સોહરાજને નિદાળી સામાન્ય વેશમાં રહેલા ફતમને કંઈક પરિચિત લેવું લાગ્યું. મરીચિના આશ્રમમાં સર્પદમનને જોતા કુખ્ય-તને થયેલો બાપ અને અશ્વમેધના અશ્વને રોકી રાખ-નારે બાળ લવકુચને જોતાં રામને થયેલો બાપ ફતમને થઈ આવે છે પણ પોતાને ત્યાં પુત્રી અજનવી છે તે ખ્યાલમાં અને પોતે સામાન્ય વેશમાં છે તેથી કોઈ ઓળખી નથી શકતા તેથી સોહરાજ અને ફતમ ઝંઝૂન પૂર્વક સામસામા આન્યા.

સામાન્ય વેશમાં રહેલા ફતમને હન્દ પુદ્ગનો પડકાર ફેંક્યો, નવજુવાન સોહરાજે ઝીંધ્યો અને મખ એચિયાના એ મેદાનમાં બાપદીકરો દ્વન્દ્વપુલ્કે ઉતર્યા, બન્ને લશ્કરો પ્રેક્ષક તરીકે જોઈવાયા. વિધિની વિચિત્રતા કે તેહમીનાનો પતિ અને તેહમીનાનો પુત્ર એકબીજાને મળી થન્ય બનત તેને બદલે પ્રતિસ્પર્ધા તરીકે મળ્યા "વકી સાલેખુદ" દીગર નવજુવાન" એક વધેનો અનુ-ભવી, બીજે ઉતરતો જુવાન !

ફતમના દિલમાં સામે ઊભેલા હોકરાને જેઠ વાતનર્થ ભાવ થયે છે, સોહરાજના હૃદયમાં પીક પોદાને જેઠ પૂજ્યભાવ પ્રગટે છે ! પણ નસીમ ! પહેલા દિવસની સંજી બીમકાષ ફતમને સોહરાજે જમીન પર પડકરો, મૂરો કથી નાખવાની તક હોવા છતાંયે ખેલદિલીથી તેને જિલ્લો થરા દીધો. બીજે દિવસે સોહરાજની સામે મેદાને યગત ફતમ વિચારે છે, કયા નસીમવાનનો આ પુત્ર છે ? મારા દિલમાં રહેમ કેમ આવે ? એના સરીર અને પ્રાણ જુદા કરવાની ઈચ્છા કેમ થતી નથી ? સો પલે ઈન્વરી સંકેત ?"

સોહરાજને પણ થાય છે : "યુમાની ખરમ કે ઉ ફતમ ?" - રખે આ વીરનર ફતમ હોય એવી

× ન દાનમ દલીન રાથે વઝદાં ચીરત ?
યુનીન તકે ફરખુદે કકત ?
હમી રહેમત આદ, જેનુ પર દિલમ,
ન ખાલમ કે ખનત જેતન ?

-અયુસ્વમ

-શાહનામા

થંકા થાય છે, એ સાચું હોય તો મારે પિતા સાથે મુઘ્ધે ન ઉતરવું જોઈએ” અને સોહરાએ પૂછ્યું મણ ખડું: “તમાય નામ વિશે મેં ઘણી તપાસ કરી પણ કોઈ કંઈ નથી. તમે રૂસ્તમ હો તો તમે જ કહી દો.” રૂસ્તમે વિચાર્યું કે હું રૂસ્તમ છું એમ કહીશ તો મારા નામથી જ આ હથિયાર મૂકી દેશે અને પછી બડાઈ કરી શકશે કે હું રસુમેદાનમાં રૂસ્તમ સામે ઊભો હતો ! ખરેખર તેો રૂસ્તમ સામે કોઈ ઊભો જ ન શકે, અને કંઈ કથા વિના રૂસ્તમે સોહરાએ પડાવો તેની જાતીમાં તેજ ભેંકી દીધી. મરના સોહરાએ પીટ વીરને કહ્યું: “તું પાણીમાં માછલું થઈને વહી જઈશ કે રાત્રિમાં અપહાર બની ઓગળી જઈશ તોય મારો પિતા રૂસ્તમ તારા ઉપર માડું વેર લેવાનું ચૂકશે નહિ”

હવે રૂસ્તમે પોતાની ઓગળાણ આપી અને મૃત્યુ નજીક જઈ પહોંચેલા સોહરાએની આંખમાં પ્રત્યક્ષતા દેખાણી: “મારા બાળ્ય ઉપર તમારી મહેર જુઓ અને જુઓ કે પિતા તરફથી પુત્રને શું ભેગાનું મળ્યું?” રૂસ્તમે વ્યક્તના પૂર્વક સોહરાએનું બખતર વીરે નાખ્યું અને પોતાનો બાળ્યમય જોઈ સંતાપને પાર ન રહ્યો. મારાં પછાડી રૂસ્તમ લોહીનાં આંસુથી શેવા લાગ્યો. લરાડો દિગમ્બર બન્ધા સોહરાએ છેલ્લો અવાજ કાઢ્યો: “ખનવાનું બની ગયું, મને પુત્ર કયો

અને શોક છોડો.”

નાના ડુંગર જેવડા દેહવાળો રૂસ્તમ, રસુમેદાન ઉપર જ સોહરાએનું માથું ખેળામાં લઈને બેઠો, સોહરાએ ચિરવિદાય લીધી.

સમનજાનમાં તેડમીનાને આ સમાચાર મળ્યા અને એના કલ્પાંતથી આભ તૂટી પડ્યું. સોહરાએના વસોને બાથમાં લઈ તેડમીના બેભાન બની તૂટી પડી, થોડા સમયમાં તેનું અવસાન થયું.

આદર્શ રાજકુમાર, વીરનારી તેડમીના વીરપત્ની અને વીરમાતા બની, જન્મતે એક મહાન કુટુંબ પ્રસંગની ભેટ આપી અમર કીર્તિને વરેલી છે. શાહનામાનાં આ પાત્ર તેડમીનાની નુકલ મહામારતના નારી રત્નોમાંની સુભદ્રા સાથે થઈ શકે તેમ છે. વીરનાર અર્જુનની પત્ની અને વીરપુત્ર અભિમન્યુની માતા, મહા બારતમાં પણ એક કંતુ પ્રસંગની સર્જક છે. તેડમીનાના રૂસ્તમ સાથે પ્રેમલક્ષ, સુભદ્રાના અર્જુન સાથે પ્રેમલક્ષ યોવનને ઉંબરે પહોંચેલા સોહરાએ અને અભિમન્યુ. સોહરાએના સુદર્શિદ સાથે માત્ર નવનેનો એક, અભિમન્યુના ઉત્તરા સાથે રાત્રિનિવાસ. દુન્દ્યુલ અને કોકામુદ. તેડમીના વિવાહ અને સુભદ્રા વિવાહ. લખા-રેલી નહિ હોય ત્યારે આ બન્ને કથા એક તો નહિ હોય ?

ધબન-ઈ-નસર અલ-કુશુરી માંઠા હતા અને તેમને સફરજન ખાવાની મરહ મધ. સફરજનની જો અતુ ન હતી. એટલે સંત હુસેન મનસુર અલ-હલ્લાજે હાથ ઊંચો કરી હવામાં મૂકી ભરી અને એક સફરજન ઉતાર્યું. તેમણે કહ્યું “સ્વર્ગના બગીચામાંથી આ આપ્યું છે.”

પણ એક ટીકાજોરે કહ્યું “સ્વર્ગનું ફળ તો બગડે નહીં, પણ આમાં તો એકે ઈયળ છે !”

મનસુરે જવાબ આપ્યો, “અમરધામમાંથી તે આ નાશવંત અસારમાં આપ્યું, એટલે રસ્તામાં જ તેમાં સડો પેડો છે !”

સૌરાષ્ટ્રના એકાવન વૈષ્ણવજનો

કૃષ્ણલાલ પી. મહેતા

સૌરાષ્ટ્રની આગલી સંસ્કૃતિના સ્વભૂત, મહાવ
જીવનને પ્રકાશ આપનાર નામી અનામી અગણિત
સંતજનો પૈકી નજર સમક્ષ દેખાત આવતા એકાવન
વૈષ્ણવજનોનું આજે સ્મરણ કરીએ :

નામ :	વર્ણ :	સ્થળ :	૨૪. વજ ભજન	કારકિર્દી રચનપૂત	વસ્થાભીપુર
૧. ભગત સુદામા	ધાત્મજી	ચૌરખંદર	૨૫. સેવાદાસજી	સાધુ	ધ્રાંગધ્રા
૨. સિદ્ધનાથ	સાધુ	કાંક	૨૬. આપા દાન્ય	કાદી	ચલાળા
૩. પત્મત મહેતા	નાગર	મગરોળ	૨૭. સંત મોહનદાસ	સાધુ	ધિંગડા
૪. નરસિંહ મહેતા	નાગર	જૂનાગઢ	૨૮. બ્રહ્મચારી મહારાજ	બ્રાહ્મજી	આવીધા-સોરઠ
૫. ભોળે ભજન	કસુબી	કુતોલપુર-અમરેલી	૨૯. વાલાધીર	હરિજન	ધોળકા
૬. વિંજાત ભજન	મહેર	વિસાવાડા	૩૦. લાલનચા	મુસલમાન	જૂનાગઢ
૭. વેલનાથ (વેલો બાવો) કોળી		જૂનાગઢ	૩૧. યોધી હરનાથ	સાધુ	ગિરનાર
૮. ખીમા ભજન	સુત્રિય	પીપાવાવ-પાલીતાણા	૩૨. ગ્રાયા ભજન	રથાદી	? (પર્યાય)
૯. દવા ભજન	લોહાણા	ભાલુવડ	૩૩. નજા ભજન	અધિર	ખાન ફેટલ
૧૦. ગુણાતીતાનંદ	કસુબી	પીપલાણા	૩૪. સુમરો હોધી	સુમરા-મુસ્લિમ	નેકનામ-પડધી
૧૧. કીદિવચ દ્રજી	કાશરથ	જામનગર	૩૫. મહાત્મા મૂળદાસ	કુવાર	ઉના-આપોદ્રા
૧૨. સંત પ્રાણનાથજી	લોહાણા	જામનગર	૩૬. ચારિત્ર્ય વિભવ	વસિક	સોનગઢ
૧૩. દલાનંદ સરસ્વતી	બ્રાહ્મજી	ટંકારા	૩૭. કેશવદાસ કવિ	કાવચ	પ્રભાસપાટણ
૧૪. મોરાર ભજન	બગી	ખભાલીઆ	૩૮. ઈસર ભારોટ	ભારોટ	જામનગર
૧૫. દાસી જીરજી	ચમાર	ધોધાવદર-ગોંડલ	૩૯. પ્રેમાનંદ સપ્તી	જાભજી	જડકા
૧૬. જવારામ બાપા	લોહાણા	વીરપુર	૪૦. કચેરા ભજન	વાલુંદ	મોટા કાજલીઆરા
૧૭. આપા બીગા	કાદી	સતાધાર	૪૧. અમૃતલાલ પરિવાર	બ્રાહ્મજી	ચોરખંદર
૧૮. ભક્ત લાલજીમહારાજ	વસિક	સાપલા	૪૨. ક્રીમદ સપ્તદેવ	વાલિયા	વવાણીઆ
૧૯. ભજન વીશ્રામજી	મદી	પાળીઆદ	૪૩. નજુરામ ચર્મા	બ્રાહ્મજી	મિલખા
૨૦. રોહીદાસ	ચમાર	સરસદ-જૂનાગઢ	૪૪. મોહનદાસ ગાંધી	વાલિયા	ચૌરખંદર
૨૧. સજાલચા	વસિક	નિલખા	૪૫. મોગીજી મહારાજ	લોહાણા	ગોંડલ
૨૨. મુડિયા જ્ઞામી	સાધુ	ધોરીવાવ	૪૬. કાનજી સવામી	વસિક	સોનગઢ
૨૩. મહંત આણંદાબાવા સોની		જામનગર	૪૭. દલપતરાય કવિ	બ્રાહ્મજી	વડવાણ
			૪૮. ત્રિકાચાર્ય	બ્રાહ્મજી	આમપરો-અરડો
			૪૯. નરસિંહદાસજી	લોહાણા	રાજકોટ
			૫૦. દારકેશવાવજી	જેઠાધાણક	ચૌરખંદર
			૫૧. ડોલરાય મોકડ	નાગર	અલીયાળા

અગાઉ જ્યારે આપણે ત્યાં આવી વિપુલ સંખ્યામાં નાટક-સિનેમાઓ નહોતાં, રામલીલાઓ નહોતી, નાની નાની સંગીત-મંડળીઓ નહોતી ત્યારે તરગાથા અને બાડ-ભવાયાના આખી સતના પ્રયોગો જ આપણું સોનું સહિશાનું મનોરંજન હતું.

અનાજની લણણી પછીના દિવસોમાં એટલે કે ખાસ કરીને ખેડૂનોને મોટા વર્ષ ખેતરના કામમાંથી પરવારો હોય ત્યારે આવી સેંકડો મનોરંજન મંડળીઓ ગામડે ગામડે પહોંચી જતી અને પોતાના પ્રયોગો ભજવી જતાવતી.

આ મનોરંજન પૂરું પાડતી જાતિઓ વિશે ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિકરણ કર્યાં કર્યાં મળે છે. આ જાતિઓ જતરમંતર કરનારી પણ મનાય છે. પણ એવી મધી લોકોક્ષિતઓને સાચી માનવાની જરૂર નથી. આપણી ગળપૂંદીમાં જ ત્યાં વહેલ અને ભય ભારો-કાર અપાતાં છે ત્યાં જ્યાં તેવી લોકવાયકાઓ સહેલાઈથી પ્રવેશ મેળવી શકે છે.

બાંડ અને ભવાયાને પ્રચાર ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છ દિવાલ બીજે મજા આપે છે; અથવા નથી જ એમ કહીએ તો પણ ચાલે. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં રામલીલાઓ છે, રાધાકૃષ્ણની ગાયમંડળીઓ છે પણ એને બાંડ-ભવાયા સાથે સરખાવી શકાય નહિ. મુખ્યત્વે એ મધ્ય મનોરંજન મંડળીઓ સંગીત પ્રધાન હોય છે; કથા-વસ્તુ સાથે એની લીલાઓ આજે મેળ લેતી હોતી નથી.

આ બાંડ-ભવાયા વિશે ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિબિંદુ આ પ્રમાણે છે :

આપણે ત્યાં બાંડ અને ભવાયા એક સાથે ભાવાય છે. તેમ જ ઉલ્લેખાય છે તેથી તેમની વચ્ચે કાંઈક સામ્ય હોવું જોઈએ. બાંડ લોકો બહુરૂપીની જ્યે જ્યે તેની નકલ કરવામાં હોશિયાર થતાય છે. પશુ પક્ષીની

માડી ગમે તેવા અવાજનો નકલ તેઓ સહેલાઈથી કરી શકે છે, જુડી મજાકની વાર્તા કરી જણે છે.

ભવાયાનો ધધા તો જણીતો છે. આમે ધધામાં નકલ કરવા પૂરતું સામ્ય તો જરૂર છે. બાંડ શબ્દ જૂની ખુદી બોલીના 'બણ' સાથે સંબંધ ધરાવે છે અને તેથી તેનો મૂળ સબંધ સંસ્કૃત રૂપક 'બાણ' અને રૂપરૂપક 'બાણિકા' સાથે પણ હોઈ શકે.

બાણ અને બાણિકામાં અધમ કોટિનાં તત્ત્વો ઘણાં હોઈ છે, અને તેને, સંસ્કૃત નાટકોની ભવાય પણ એક રીતે કહી શકાય એટલા અધમ તો છે. એટલે 'ભવાઈ' અને 'બાણ'ની વચ્ચે આ રીતે વિશાસમનો સંબંધ જળવાયો હોય એવું તો સ્પષ્ટ દેખાય જ છે.

બાણ અને બાણિકા જેવા ખેલો કરનારા બાંડ કહેવાળા અને તેઓજ 'ભાવ' કહેવાતા તે આપણે ઉપર જોયું, આ તે વખતે આ બાંડ અને ભવાયા વચ્ચે ધધાને લગતો તફાવત નહિ હોય. સમય જતાં આ બંને શબ્દો ગુદાગુદાં સમુપાને માટે વપરાયા બાંડમાં હશે, અને લોકોમાં પ્રચલિત બન્યા હશે. અને જેમણે 'બાણિકા' જેવા ખેલોના પણ અપભ્રંશ રૂપે જેવા ખેલો કરવા ચાલુ રાખ્યા તે 'ભાવ' ઉપરથી ભવાયા કહેવાયા, અને જેમણે મોંની તેમ જ શબ્દોની નકલ વગેરે કરવા માંડ્યું તેઓ બાંડ કહેવાયા.

ભવાયા-તરગાયાના પ્રયોગો ગામડાઓ માટે આજે નવા નથી પણ શહેરોમાં વસનારી મોટા ભાગની વસતિને આ પ્રયોગોનું જ્ઞાન બહુ ઓછું હોય છે, ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં આ એકની એક મંડળીઓ પોતાના પ્રયોગો નવી નોખી રીતે ભજવતી હોય છે.

ચાર સ્તરનાં ચોક હોય ત્યાં ફરતી ખાટવા ઢાળીને પ્રેક્ષક સમૂહ ગોઠવાઈ જાય હોય છે. વચ્ચે ચાર પાંચ મથાભો ભળતી હોય છે પ્રવેશ-પ્રવેશ અર્થે પ્રવેશ જવું તો યુ' હોય પણ પ્રેક્ષકો સામેથી ખસી

[અંગ. પૃષ્ઠ ૫૦૦

પ્રેમાનંદનાં આખ્યાન કાવ્યોની તખ્તાલાયકી

આકારથી સદીના ગુજરાતના સંસ્કાર જીવનનો અધિષ્ઠાતા મહાકવિ પ્રેમાનંદ હતા. એના મમકાવીન કવિ તરીકે શામળ બટ્ટને ગણી શકાય, પણ એના પ્રત્યે પ્રતિસ્પર્ધીભારે પ્રેમાનંદે બહુ ઓછું જોયું હતું. એના સ્વતંત્ર વિચારના પુત્ર વલ્લભે ઘણી વખત શામળ ઉપર ઊંધાથી ચર્ચાના અનાવરણ આક્રમણો કર્યા હતા. તેમાં પણ પ્રેમાનંદની સમગ્રજીવિત નડોતી. શામળ કાલ્પનિક કથાઓ દ્વારા લોકહૃદય સુધી પહોંચ્યો હતો, અને એની કથાઓનું ક્ષેત્ર સંકુચિત હતું. પ્રેમાનંદે કાલ્પવતના કથા પ્રસંગોની જાળમાં ગુજરાતી ભૂમિ ઉપર ઉતારી છે. સીધી સાદી ગુજરાતી વાણીમાં એણે કરેલું પાત્રલેખન અત્યારે પણ એટલું જ સજીવ અને જાગ્રત હોય છે એણે સંસ્કૃત અભ્યાસ પૂરતું રાખ્યું હતું; પડિતાદના પ્રદર્શન માટે સંસ્કૃતનો છાયા સ્વીકારી લેાય એવું કથાય દેખાતું નથી.

આખ્યાનોની સર્વસજ્જનુર કથા રીતી દ્વારા એણે પુરાણ પ્રસંગોને લોકોના હૃદયમાં રમતા કરી દીધા હતા. કથા-પ્રવાહને રીતી રાખે એવા વચ્ચે વચ્ચે વર્ણનો આવ્યા કરે છે, છતાં સાંક્ષિપ્તની દૃષ્ટિએ પણ એ આખ્યાનો એટલા જ મૂલ્યવાન ગણાય છે. સમાજના દરેક વર્ગની વચ્ચે ભેસીને આવા વ્યાખ્યાનો દ્વારા લેખ આપવાની પ્રથા અત્યારે પણ અસ્વીકાર્ય નથી લાગતી. કોતાઓનાં ચિત્ત એક સરખી ચોતે જોતી રાખે એવા ગંભીર વાણીપ્રવાહ પ્રેમાનંદનાં હતા એમ કહેવાય છે. ત્યારે પણ કથાકાર કથાકારની વચ્ચે અણખનાવ, અસંતોષ, કોણ વગેરે હતાં. ત્યારે પણ આપણે સંસ્કાર જીવનચિત્રાનું અને અપરાધોની જ છત્રી રિશરભુદિ પ્રેમાનંદના કવિજીવનને એની વિરોધી અસર કદી પહોંચી નહોતી; કારણ કે કવિતાપ્રદેશનાં એના ચિત્ત પરિભ્રમણો હિચકાથી હતાં. કથાના ચિત્રોની પરિપૂર્ણતા ભંતારવા માટે એણે કરેલાં લાંબાવચ વર્ણનો જરાક વકરી દે એવાં તે છે, નારીધરીની સોદર ચર્ચા પણ અત્યુક્તિવાળી લાગે છે છતાં એના રૂચિતંત્રમાં અવિલેક

નહિ હતો જ દેખાય છે. ગૃહાટિક વિષયોમાં પણ એની રીતી સમતોષન જાણવી શકે છે. સી પ્રકરણોના જન્મર કોતાસમૂહ પ્રેમાનંદની વાણી ઉપર મુગ્ધ હતા તેનું મને તે આજ કારણ લાગે છે. આકર્ષણનો મુખ્ય આધાર વરુની રમણીયતા અને રસની જમાવટ ઉપર હોય છે અમુક પ્રકારના નાણી કોથલમાં અને જે ટવાળી શબ્દમુદ્રામાં માનવ-મનને વધ કરવાની અસાધારણ શક્તિ રહેલી છે પ્રસંગે પ્રસંગે સાંજનારને પ્રસન્ન-ચિત્તે અથવા શાંતકુલ કદી દે છે તે ઉચ્ચ ચિંતન રસમાં કુળાથી હઈ શકે છે. આમાં નાના મનની જાણી શબ્દતરંગાંચિત્તે કરાવ અવગણ હોતો નથી. વિચારની જગતિ એ કોઈ પણ કથાકારનો બહુ મોટો ગુણ ગણાય છે. પ્રેમાનંદની કવિતામાંથી પણ એ જ મુકી જતી આદે છે

ગુજરાતી ભાષાનું સર્વોચ્ચપદ અપારવાની એની લગ્નની અપ્રતિમ હતી ભાષાને સુમધુર કરવા માટે સંસ્કૃત શબ્દોના ધણુ ગુજરાતી અપભ્રંશોને એણે ચલણી બનાવી દીધાં છ માનવ સ્વચાર જેવી જ કવિતાની વાણી ગંભીર, કોમલ અને પરિવર્તન શીલ હોતી જોઈએ એમ માનીને એનો પ્રત્યેક પંક્તિમાં અણે ઉપરોગ કર્યો છે તે જુની કવિતાની પ્રતિભા જાનવી છે. અર્થથીન ધણુ કવિઓએ કવિતાના આ આત્મીય કાર્યકારણની ખેવના કરી જ નથી એટલે કવિતા વધુ લોકભેદન વતી નથી પ્રેમાનંદની રીતે જ કવિ-કવિતાની સમજાનો ઉકેલ આમ વિચારી શકાય જેમ જેમ કવિઓ સામાન્ય લોકસમુદાયમાં વધુ ભરે તેમ તેમ તેમની કવિતા સમાજની નાક અને લાગણી વનુ સારી રીતે પારખે ને ઝીલે. વળી તેઓ નિત્યવ્યવહારની અને ઘરગથ્થુ ભાષામાં લખે અને અતિ સંસ્કૃતમય વાણીનો મોહ ઓઝા રાખે તે જ ભાષાશીલી નક્કર અને સુવાચ્ય અને અને લોકહૃદયને સંપર્ક પામે. એ સાદાઈથી પણ કરવાના-અર્થકારો વગેરે ન જૂરે અને નિષ્પન્ન પુનઃ મારવાને જગ્યાવાનો આદર્શ તે ચપકલો છે; પ્રેમાનંદે વર્ણવેલા

નજાજાના હંસ સમુદ્ર— એને સાંભળનાર, સાચવનાર જ એનો લાભ મેળવી શકે, બીજા નહિ.

હવે અદ્યતન ઈવિઓએ પ્રેમાનંદને પૂરેપૂરે નહિ વાંચ્યો હોય. ઉપેક્ષા કરી શકે એમ કહેવાનો આશય નથી પણ એ અતિ જૂનાં છાંડિયામાંથી અમૃત નહિ નિર્ધારી શકાય એવી અઘાડાં તો જરૂર સેવી હશે. પ્રેમાનંદમાં રાજારાણીના વધુનો, વૈભવની પ્રથ સા કે પદપતિઓની ચરણપંથી જ છે એવું શા માટે માનવું જોઈએ? દ્રોપદીના માનજંઘમાં ને સુદામાના દારિદ્ર્યમાં નારી સન્માન અને કામવર્ણનું અનુદ્યોત નિરૂપણ છે. અજયકમલધારી સુન્દરી બાલસખા કૃષ્ણને રાજા દ્વારે હવે સંબાધવા જાય એ એને રૂચતું નથી એ થઈ જોડો લગ્નપતિ, માયી તું બચી ને લાગીશ કોઈ ડાંખીથી સ્પર્ધા નથી, મિત્રપ્રેમજથી સંસ્કૃતિ જ છે. માત્ર પ્રેમાનંદે એ આખા ચિત્રને એટલી રવજાવિકતાથી ઊંટાવ્યું છે કે એની સહનિર્ધારનાભરી દરિદ્રતાની ઈર્ષ્યા કરવાનું આપણને પણ મન થાય. સામી બાજુએ એની અદાલતપદ્ય જાણવત્તીનું રેખાચિત્ર પણ જોટલું જ સાદાંજનક છે. અજયક પતિ પ્રત્યેના એના હળવા ઠપકામાં મુદાવચ્ચે સ્ત્રી હૃદયની સાતિવકતા જ દર્શિતોચર થાય છે. એ જાણે જયજનુત્તિ સ્વીકારવાનું સમજાવે છે એમાં એનો સાચો આધાર કૃષ્ણથી પણ વિશ્વવ્યાપક પરમાત્મ સત્તા છે. એને એમાં અપાર શ્રદ્ધા ॥ એ સુદામાના વસુક વાસનામય જીવનની માત્ર સહકારી નથી. એને તો પદ કરતાં પણ સ્વામી કૃષ્ણકૃપાનો અધિકાર મેળવે એવી ઊંડી મંજૂર અંતરેચ્છા છે. આવી તિતિક્ષાવૃત્તિ અને સ્થિતપ્રજ્ઞતા કુશલતાપૂર્વક પ્રેમાનંદે એ આખા પાત્રમાં ઊંટાવ્યાં છે. એમાં એને શબ્દોને ક્યાય નિરૂપિત અવનત્તિ નથી પધેરાવવા પડ્યાં, શીઘ્રને અંગેય રૂપવાળી અગુજરાતી નથી કરવી પડી. તમામ આખ્યાનો સરળ સોકરોથીમાં, માણુભટ્ટની છટાથી અને સ્વભાષા પ્રેમની ખુમારીથી ગુજરાત આગળ આવ્યાં છે.

૧૯૩૭માં કતાચીની સાહિત્ય પરિષદમાં ‘મામેરુ’ તખ્તા ઉપર મુકાયા પછી, એ જ જાતનાં પ્રેમાનંદનાં બીજાં હાસ્યકરુણમિશ્રિતં આખ્યાનો પણ સુંદર રીતે તખ્તા ઉપર મુકી શકાય એવી શ્રદ્ધા અનેકના મનમાં જન્મી હશે. સુદામાચરિત્ર, નળાખ્યાન ને આખાહસુની

રચનામાં નાટ્યતત્ત્વ વધુ પ્રમાણમાં દેખાય છે. અને એ નાટ્યાભાસ શાળ્ય કરતાં દ્રશ્ય વધુ છે એટલે તો એના આખ્યાનોને ‘નાદસી-દર્શકાસી’ કહોવામાં આવે છે. એ વાંચના કરતાં સાંભળવામાં વધુ તત્ત્વીન વધ જરાવ છે. વૃત્તવિધિ કે દેશી ઢાળેની મનોગમ્ય ગૂંથણી નાદ દ્વારા જે વાતાવરણ સર્જે છે તે ચિત્ર વાચનથી કોઈ રીતે માણી શકાય જ નહિ. આ કૃષ્ણ રસાનંદ જ આખ્યાનોનું સાચું સ્વરૂપ છે. નાટક રચનામાં પણ આજ તત્ત્વની પકડ અને સંભાળ રાખવી પડે છે.

વળી આખ્યાનોને તેમ જીત નાટકો તરીકે જ રજૂ કરી શકાય, એટલે એનું શબ્દ દર્શન પણ સંગીતથી ઢંઢાયા વિનાનું સ્પષ્ટ અને કલ્પમધુર હોવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ખૂબ ચીવટથી અને કામચી તૈયાર થયેલી ગતિભરી વરનુગૂંથનવાળી નાટ્યકૃતિઓ, આખ્યાનોથી અનેકમણું મહત્ત્વ ધરાવશે એમાં શંકા નથી. નળાખ્યાનમાં હ સને પકડવા ઈચ્છતી દમયંતીનું તલસ્પર્શી વર્તન જુઓ, નાટકનું પહેલું ચિત્ર અહીંથી શરૂ થાય તો પણ આજથી કન્યાના પ્વનિને દસ્પશન વર્તા વાર ન લાગે દમયંતી મનમાં વિચારે છે:

પંખી ધીરે કમળને કાળે,
હાથ આપ્યા મને મહારાજે
જોગવાઈ જમદીશે મેલી,
મારી કમળ જેવી હયેલી.

શરીર સધળું કહાં એ સંતાડું,
પણ-પંકજ એહેને દેખાડું.

અને પછી —

મસ્તક મૂક્યું પલાશનું પાન,
વિકાસી હયેલી કમળ સમાન.

મધ્ય મૂક્યું જાંબુનું ફળ,
બાજુ જમર લે છે પીમળ.
પોતે નાસિકાઓ ગણગણતી,
શાંભા ભમરાની પેરે ભમતી
હંસે હરિવદની જાણી,
ન હોયે પંકજ પ્રમદાનો પાણી.

અને હંસ પકડવા પછીની દમયંતીની સ્થિતિ—

બેહુ કર બેટીને નમચતી,
હંસ પ્રત્યે કહે દમચતી.

હું પૂછું છૌં બીહતી બીહતી,
નળની કથા કહો અથઈતિ.

છે બાળક, ૪૬, ભેળનધામ
શે અથે નળ ધરાંચું નામ ?

પ્રત્યેક ચિત્ર આણું જ કુમારવંતુ ને રસિક-
કરુણ બની શકે એટલી વસ્તુની પ્રતિભા પ્રેમાનંદે વેણી
દીધી છે. અને એટલે જ આખાને નાટ્ય સાહિત્યની
વધુમાં વધુ નિકટ બેસી શકે તેા સાડું એમ થઈ શકે
છે. આજના ટૂંકા નાટકો 'અમને ભગવો, અમને
ભગવો' એવી કાકપૂદી ચોમેરથી કપાઈ કરે છે, પણ
વસ્તુની એકધારી ને વૈવિધ્યવાળી જાતિ વિનાની એ
નાટકો પણ સારાં. આદર પામી શકવાની નથી, કારણ
કે એના ટૂંકા દરમિયાન મુખ્ય પાત્રોનું જીવનચરિત્ર
આણું બને અને બોણું બીધી શકે છે. તેમાં ૨૦૬
પોળના રંગદર્શી ન હોય તેા તેા નાટકનું આવી જ
મનુષ્ય સમજે.

આખાને સળગી બીતનાટકોમાં પરિવર્તિત
કરી શકીએ તેા ગુજરાતી સંઘીનને અને અભિનયને
પણ સારો લાભ થવા સંભવ છે. હાલ પછનાં બોટાં
શાળા-ચટકાં હવે વિદ્યાર્થન ધાપ તેા સાડુ એમ લાગ્યાં
કરે છે. છબીના ભાવપૂર્વક ઉચ્ચાર, કંઠનું માધુર્ય

અને મોની રેખાઓ, આંખોની કવિતા વગરે સૂક્ષ્મ અને
સ્થિર છે એનું વ્યાપક પ્રાચલ્ય હાલપછનાં નિષ્ણેષ
દર્શાવી શકે છે અને મૂક માનસિક ચિંતનને કિંથાવાન
બનાવે છે. વાદ્ય અને સંગીતના— સુમેળવાળી
પ્રજાવાદીઓની રાસલીલાઓ મેં જોઈ છે. એમાં
આવા હાલપછના નિષ્ણેષ, પેલી કિંથાને વધુ
જતિવાળી અને ચેટવાળી બનાવતાં હતાં. ભાવનાકૂળ
આણું નૂન, ઝાંઝીરિય તાલ—ઠેકા અને હાલની પ્રમાણ-
સર મુદ્રાઓ અપૂર્વ ભાવપ્રદીપ્ત કરતાં હતાં. અલબત્ત
કૃષ્ણ કે રાધા ગાતાં અટકીને ભાવાવેશના મોનમાં
પડતાં ત્યારે આ બધા મૂક અભિનયોની અસર ચોણી
વધતી અને એકતાનપણું જમાવતી. ઉદ્વેગ કે પ્રમાણ
વગરના માગ નખરાં બરેબર હવે તેા નથી જ બમતાં.

નાટકનું ક્ષેત્ર એ વસ્તુતઃ એક સંપૂર્ણ સંસાર
છે એટલે નાટ્યકાર પણ સર્વાંગ સંપૂર્ણ સૂક્ષ્મ
સૃષ્ટિને સચાવી ને સંસાર નિષ્ણાત હોવો જોઈએ.
પ્રેમાનંદના આખાનેા માટે પણ એમ જ કહી શકાય.
ચોતાના આખાનેાનો એણે સંસારાનુભવોથી વેગળાં
રાખ્યાં નથી જાગવતના દૃષ્ટાંતોમાંથી એકાદ ધ્વનિ
ઉંચરીને એણે પ્રત્યેક કથાને સાદ્યત ગુજરાતી વેશ
પહેરાવેા છે. તાલુક આપવા માટે આનાકાની કરતો
સુદામે કે ચિત્રલેખાને છાનીઆની સ્વપ્નકથા કહેતી
એખામાં ગુજરાતીના જ ભરી છે પ્રેમાનંદના સર્જ-
નોની આ જ વિશિષ્ટતા છે.

*

[૪૯૭ ॥ ધાણ]

જઈ બીજી વખત નટ રંજણમિ થર ઊતરે એને બીજે
પ્રવેશ ન કહી શકાય ? જર્મન નાટકોમાં આણું હોય
છે એટલે એ યીને એક અંકના પચાસેક પ્રવેશ ગણાય છે

વારે ઘડીએ વેશપલટા થતાં આવે, સ ભાષણની
વચ્ચે અશ્વીલ શબ્દોચારનાં છાંટણાં તેા હોય જ. આવા
કંઠપદ વિનાના શબ્દોચારો અજાણને પહેલી જ વાર
અકળામણરૂપ સામે પણ ધીમે ધીમે બહુ જમવા માટે
આવા પ્રવેશોના જુનવાણી પ્રેનકો કહે ॥ તેમ અજા-
ણના પ્રવેશોની સરખામણીમાં હવે તેા આ અશ્વીલતા

અંશ માત્ર જ રહી છે બે ત્રણ દાયકા પહેલાં આવા
અશ્વીલ શબ્દોચારો જ પ્રવેશનું મુખ્ય આકર્ષણ ગણાતું.

ભાષણ કરતાં તત્કાળની નાટ્ય રચના સંરેકારી
કહેવાય છે. એમની મજાક પણ બોધપ્રધાન ગણાય છે.
આ બનેલા પ્રવેશો સવાર સુધી થાવે છે,

ઠેક સંરેકન સાહિત્યના જન્મની સાથે સાથે
જન્મેથી કવિ ભાણ અને કાવિદ્યસથી વે જૂની આ
લોક નાટ્ય-પદ્ધતિ દજી આજે મે આપણે ત્યાં જીવી
રહી છે, માત્ર જીવી જ રહી છે મરવાને વાંકી

નિંદ્રાથી જ્યારે અચાનક ટુકડા ટુકડા થઈને વેરવેપેર થઈ ગઈ હોય છી અને આપણે એકલા થઈ ગયા હોઈએ ત્યારે આપણે જે વીતેલી વાતોને યાદ કરીએ છીએ એ કેટલી વિચિત્ર હોય છે. આ વાતો મહાન કે મહત્વપૂર્ણ હોય એ જરૂરી નથી. આ તો બહુ સાધારણ વાતો હોય છે, જેને પહેલાં આપણે યાદ પણ નથી કરી હોતી : જેન કે કેવી કોમળતાથી કોઈએ આપણા હાથને સ્પર્શ કર્યો હતો, પછી કેવી વ્યથાને પરિણમે આપણે એ કોમળતાનો અનુભવ નહોતો કરી શક્યા. કેવી રીતે કોઈ આશ્ચર્યમાં કંઈનો અવાજ આપણે સાંભળ્યો હતો, છતાં જે એને સાંભળવાની આપણે પરવા નહોતી કરી.

જેને પોતાના ખંડની બાજીમાંથી માત્ર પર ફેલાયેલી રંગીન, છવંત નિંદ્રાને જોઈને એવો જ અનુભવ થયો એ ઘણી મહત્વની બાબતોનો વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો, પણ એના પર એનું મન રિશર થઈ યાત્રું નહોતું. એને તો ત્રણેક બઠવાડિયા પહેલાં એની નાની પુત્રીને એને જે વાત કરી હતી એ જ યાદ આવી રહી હતી.

એ રાત્રે જૈન ઔદિસના ઘેર-ગોદગૃહની સભા માટેનો વાર્ષિક અહેવાલ મેર થઈ આવ્યો હતો. અત્યારે એના ભાવિનો, એની પત્ની અને પુત્રીના ભવિષ્યનો આધાર એ અહેવાલની સફળતા પર હતો. જમના પહેલાં એકવાર એને એ વાતી લેવા માગ્યો હતો. આ કામ ખૂબ જરૂરી હતું.

એણે અહેવાલનું એક પાનું ઉશ્વચ્ચું ત્યાં એની નાની પુત્રી માર્ગી પોતાની બચવમાં એક પુરતકભાવીને આંચી અને બોલી : 'આ જુઓર આપુજી.'

જેને જિંદગી દટિટ કરાવે કહ્યું : 'નવી ગોપકી ? વાલ ઘણી સારી લાગે છે.'

'આપુજી, આમાંથી વાર્તા વાંચીને તમે મને સંભળાવશો ?'

'નહિ, હમણાં નહિ. એણે જવાબ આપ્યો.

માર્ગી એમ જ બિભી રહી. જેને અહેવાલની એકાદ કંડિડા વાંચી ત્યાં માર્ગીના આશ્ચર્યમાં કોમળ

અવાજ સંભળાયો :

'પત્ર બાપુજી, માએ તો મને કહ્યું છે કે તમે મને વાર્તા વાંચી માંભળાવશે.'

જેને અહેવાલમાંથી પાછી બિંબી નજર કરીને કહ્યું : 'હમણાં નહિ માર્ગી, જ તારી મા તને વાર્તા સંભળાવશે કું હમણાં બહુ કામમાં છું.'

'નહિ' માર્ગીએ મહુરતાથી કહ્યું : 'માતોતમા-રાથી જે વધારે કામમાં છે, તમે યુ એક વાર્તા પણ નહિ વાંચી સંભળાવો ? જુઓર આપુજી, આ વાર્તામાં કેટલું સુંદર ચિત્ર છે, છે ને ?'

'હા, ઘણું' સુંદર ચિત્ર-છી' એણે કહ્યું : 'જી, આજે રાત્રે મારે ઘણું કામ છે, કોઈ બીજી વાર તને કું વાર્તા વાંચી સંભળાવીશ હો !'

માર્ગી ત્યાં જ બિભી રહી. પ્રકૃતકર્તુ એ ચિત્ર-વાનું પાનું ખૂટકું રાખીને કાંઈ બોલ્યા વિના એ બિભી રહી. સારી એવો સમય વીતી ગયો એ કંઈ જ બોલ્યો નહિ. એણે અહેવાલનાં જે પનાં વાંચી નાખ્યા.

'પણ બાપુજી, આ ખૂબ જ સરસ ચિત્ર છે અને વાર્તા પણ ખૂબ મજની લાગે છે.' માર્ગીએ કહ્યું.

'મને ખબર છે.' એણે ઉત્તર આપ્યો. 'પણ હમણાં નહિ, કોઈ બીજી વાર - હવે અહીંથી જુ જા.'

'આપુજી, બીજી કોઈવાર મને આ વાર્તા વાંચી સંભળાવશો ને ?'

'જરૂર' એ બોલ્યો.

એણે પોતાની પાસે પડેલી દીપાઈ પર લેપાઈ મૂકી દીધી અને કહ્યું : 'કુરસદ મળે ત્યારે આ વાર્તા જરૂર વાંચજે - પણ કું સાંભળી ' થકું એટલા જોરથી વાંચજે હો !'

'જરૂર' એણે કહ્યું : 'કું' પછેથી વાંચીશ.'

આ વાતને જૈન અત્યારે યાદ કરી રહ્યો હતો. જે રીતે એ નાની ભવિષ્યએ પોતાની નાની નાની દુર્જળ આંગળીઓથી પોતાને સ્પર્શ કર્યો હતો, જે રીતે એ બોલી હતી : 'કું' સાંભળી થકું એટલા જોરથી જરૂર વાર્તા વાંચજે.' એ એને યાદ આવ્યું.

આટલા માટે જ એણે મેજ પરથી એ પુસ્તક ઉઠાવ્યું અને એ સુંદર વિગ્રહનું પાનું એયું.

અને વાર્તા વાંચતાં એના લોડ અસહ્ય થીડા અનુભવના લાગ્યા એણે કઈ વિચારવાનું ઝેડી દીધું પોણીવાર સુધી એણે એ ફાઈવરવાળી ઘટનાનો—એ ફાઈવર જેના તરફ તેને આરે ગુસ્સો આવ્યો હતો; અને જે પોતાની જૂની મોટરને સડક પર ઉઘડી પડવાને લીધે એને લાચે ઘસેલી નિરુદ્દેશ્ય બતાવના અપમાદ માટે જોલમાં હતો. વિચાર કરવાનું માંડી લાગ્યું.

આત્મવિરમ્ભિની આ તણામાં એ પોતાની પાતળીનું રમરણ પણ નજોતો કરતો જે એ દિલ્સે એ દુ ખબરી સંવાએ દુ ખથી મૂંઝી થઈ ગઈ હતી અને માર્ગોના ઘમતો બંધિમ સંસ્કારમાં જ્યાં માટે રૂચે

કપડા પહેરીને દરવાજામાં બિંબી હતી, પણ પોતે નેવાર છે એમ પણ બોલી શકતી નહોતી

કેમ કે જ્યેન વાંચી રહ્યો હતો. કોઈ એક સમયની વાત છે. એક નાનકડી છોકરી કાળા જંગમમાં એક લાકડાં માપનારની કુપરીમાં રહેતી હતી એ એટલી સુસ્ત હતી કે એને જોઈને વૃક્ષોની ડાંગો પર બેઠેલાં પશુઓ પોતાના ઝીંડ આરાનું બૂલી જતાં હતાં અને એક દિવસ એણે આ વેદ જપારે ..

એ આ વાર્તા પોતાને સ્વપ્નવાદી રહ્યો હતો પણ એટલા જોત્યો તો તે જરૂર વાચી રહ્યો હતો કે જેથી માર્ગો પણ એ સાંભળી શકે. કદાચ એ સાંભળી રહી પોણે કોણ જાણે ?

*

અહંભાવનો નાશ કર્યા વિના પ્રભુ કેવી રીતે મળે ?

સૂફી લોકોમાં એક વાત પ્રચલિત છે. પ્રભુનો એક ભક્ત હતો, જગતની સેવા કરીને તેણે અહમ્મને બને તેટલું ગાળી નાખ્યું હતું. તેને તક મળી અને તે પ્રભુને દ્વારે પહોંચ્યો. અદરથી કોઈએ પૂછ્યું. 'કોણ ?' ભકતે જવાબ આપ્યો, 'હું છું.' પ્રભુનું દ્વાર ખુલ્લું નહિ ! જંગલમાં તે પાછો ફર્યો, ધ્યાન, તપ, જપ, સેવા ફરીથી કરવા લાગ્યો. વળી તક મળી અને તે પ્રભુને દ્વારે પહોંચ્યો. અદરથી અશ્ર આંચો 'કોણ ?' ભકતે ઉત્તર આપ્યો. 'તું.' અને તરત જ બારણું ખુલી ગયું ! અહંભાવનો, હુકારનો નાશ કર્યા વિના પ્રભુ કેવી રીતે મળે ?

વળી પ્રભુની પાસે જવું હોય તો એકલા એકલા નહિ જવાય એક-બીબની સાથે સાથે જવું જોઈએ પ્રભુ તો કહે છે 'એકલા નહિ બપોરેની બેઠામાં આવો, સાથે સાથે આવો.' કારણ કે, 'God creates souls in pairs'—પ્રભુ તો જોડિયા આત્માને સર્જે છે તેથી સૌની સાથે બેઠાવા તણને એક બીબને અદ્વૈત ધર્મ, એકલપણનો ભાવ તણ ધર્મ ને, વ્યકિતને બદલે સમૂહિની સાથે તાલ્લુકાવાય કેળવવાને આપણે આપણું જીવન વ્યતીત કરીએ તો જ પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થાય અને જીવનની સાચી કતા અનુભવી શકીએ.

— શુરુદયાલ સુદલક

‘હવે મારે આ સંગીતનું શુ કરવું ? એવી લાંબી લાંબી સ્વરદોરીમાં ને સહસ્રવલ્લ શ્રુતિઓમાં એનો જાણક કંઈને રજીવાવે છે કે એમાંથી શબ્દો સંભળાતા તો નથી, દેખાતા પણ નથી !’

ગીતાઓના સમૂહમાં બેઠો બેઠો કવિ વિચાર કરે છે કે, ‘મારી મંજુલ મંજુલ શબ્દાવલિઓનો એકાદ સંજોગ દુકોનો જો આ જાણક એક જ સ્વરદર્શનમાં ચૂંચીને ફેંકે તો કાન્નરચનાની મહેનત લેખે લાગે, નહિતર આખી કવિતાનું કંટુમાં કંટુસ અવગાન જ થાનું !’

જાણક ગીતાના શબ્દોને બળે આઘાપની કારથી ભીંસ દઈને વિચારતા હોય છે કે ‘શબ્દો તો સંભળાવ અને નવે સંભળાવ : મારે તો ધૂંટી ધૂંટીને તોજાર કરેલું સ્વરોનું અપ્રતિમ સાધુજી જ યોતાઓની સામે ધરવું રહ્યું. શબ્દો તો સ્વરના યોગીનાર તરીકે છે ગુલાઈ ખાતી વખતે એક સ્વરમાંથી બીજા સ્વરમાં ન સરી પડાય એટલા દેકા માટે ગીતની બે-પાંચ લીટીઓ ભૂલે પાછળ પાછળ ખેંચાવી આવે !’

મેઘાણીબાઈનાં ગીતોનો એક કાર્યક્રમ હતો. જુદા જુદા અનેક કંઠોએ એ ગીતોને પોતાની રીતે પોતે લઈએ તો મુશ્કેલીમાં બાંધી લીધા હતા. ગીતોની બાંધણી લોકકાળોની હતી પણ એનું ખેંચાણ શાસ્ત્રીય હતું, શબ્દો ગામઠી હતા પણ એની આવાપચારી ભાત-ખડેની હતી, તાલ દીપચંદી હતા. પણ શબ્દોના આવરણક અવગ્રહોને સ્વરની સોષથી સાંધી લેવામાં આવ્યા હતા !

જાણે વેક-ચીટી, વીછિવાવાળી કોઈ ખડતલ કણબણે ગોરી લલનાનું કોક પહેલું હનું !

સ્વરા સંભળાતા હતા, ભજનની ધૂન કાનમાં ગુંગતી હતી, તમલાને તાલ સમજતો હતો પણ શબ્દોનો કાંઈ પડતો ન હતો.

પાણીની ભરતી વખતે દરિયામાં નહારા પડેલા

માનવી જેમ યોજાની સામે જોવા ખાય એમ ગીતોના શબ્દો જોવા ખાતા હતા.

જાણે કે એક મુદ્દ સર વધુ હતું.

જાનારનું મળું શબ્દો રપટ સંભળાય એની કાજલ રાખનું હતું પણ સંગીતનો પ્રવાહ એ રપટતાને અવ-રોધતો હતો; શબ્દોની સીધી સાદી ચાલને જાણે સંગીતનો મિજાજ આવી ચળવી કરી નાખતો હતો. જાણે પોતાના સિવાય બીજા કોઈને આગળ જવાનો અધિકાર નથી એમ સંગીત પુરવાર કરતું હતું.

આના કરતાં સિનેમા-સંગીત હજારગણું સાતું એમ કહેવાનું મન વાપ એવું છે. કારણ કે એના સંગીત સમૂહમાં વાજિત્રોની એક મોટી ફોજ હાજર હોવા છતાં શબ્દોને ગુંગાવી નાખવાનો પ્રયત્ન એ વાજિત્રો કરતાં નથી.

ઘેરા ઘોષાટથી ભરેલા ફિલ્મી વાતાવરણની વચ્ચેથી પણ ગીતોના શબ્દો તો મોતીના દાણાની જેમ ચોરખા ગણી લઈએ એ રીતે વેરાવેલા પડયા હોય છે.

શબ્દોની આટલી રપટતામાં સંગીતની ગેરલા-જરી જરા કે દેખાતી નથી

ઊલટું ક્યાંક તો એ સંગીત જ ગીતોના શબ્દોને વધુ રપટ, વધુ સ્વચ્છ અને વધુ સચોટ બનાવનું હોય છે.

તો ઘણી આપણું ગુજરાતી સંગીત શબ્દોને શા માટે આ રીતે કાંધે મારે છે ?

સીધા સાદા ને અવગ્રહોથી રોખતા મુદ્દ લોક-કાળોને આવાપચારીની જરાકે જરૂર હોય એમ લાગતું નથી.

આ આવાપચારીને લીધે એ મુદ્દ કાળોનું આખું સ્વરૂપ વિફૂત થઈ જાય છે શબ્દો ગુંગામ્ય મરે છે, ને કવિ એ શબ્દો દ્વારા જે ચિત્ર ઊભું કરવા માગતો હોય છે એ તો ઊંઝાં જ આપથી જાય છે.

એક ઠાંપનું ગીત જ્યારે બીજી ઠાંપમાં ઠાપાવ
ઉત્પાદે એ ગીતની ને ગીતના સંબંધની સ્થિતિ
ક્ષીણે માવડે ચલાવે લેવી હોય છે. ખોટા સ્વરોમાં
અધારેથી ગીતમૂર્તિ એક પળમાં નિર્જીવ બની જાય છે.

મેઘાસીબાઈના તમામ નહિ, ચોટા બાગના
ગીતોની શ્રેણી આ કુદરેશી સામે અમે ઉત્સવના સ્વર-
નિવામકો અને સ્વરવાહકોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

શાઆવ સંગીત એ કંઈનો કસબ છે, ગળાનો

બાધામ છે, પણ શોકકાળો તો માતાના પાવનમાંથી
કૂટ્યા છે: એ કાળો લોહી મલેનને કોઈના બુવંદ અને
પ્રવાહી કંઈમાં તરત જ પાતાનું સ્થાન મેળવી લે છે ને
આકાશને આગે છે.

એ કાળો જે રીતે જન્મ્યા છે ને ઉછર્યા છે.
એ રીતે જ એની માનવત્વ થાય તો ભવિષ્યમાં શબ્દ
અને સંગીતને મુલ્યમાં બિતરવાનું ક્યારેય નહિ બને
એની અમે ખાતી આપીએ છીએ.

ક્યારે પ્રકાશ પ્રકટશે ?

જીવનમાં આ એક એવી ઘડી આવી છે જ્યારે મારા અંતરની વેદના ચરમ સીમાને બેળંગીને
આગળ વધી રહી છે. આનું મેં કદી અનુભવ્યું હોય એવું સ્મરણમાં નથી. આવો અભેદ અધકાર
ક્યારેય પણ જીવનવાટમાં આવ્યો નથી. આખો હાડી હાડીને જેવા છતાં સામે એક કાળા, ઘેરા કાળા
રંગ સિવાય કંઈ જ દર્શિત થતું નથી.

હમણાં આ અધારાં એસરી જાયે એવી શરૂ શરૂમાં આશા હતી. પણ એ ફળી નહિ. ઘણો
સમય વીતી ગયો પણ અધારાં ઓસરવાને બદલે વધુ ને વધુ ઘેરા બનતા ચાલ્યા. આ અધારાં
ક્યાંથી આવ્યાં, કેમ આવ્યાં વગેરે કશું જ સમજતું નથી. હવે અંતરમાં પ્રકાશ જોવાની અધીરતા
ઘિલ્લેટ સ્વરૂપ પારસ કરવા લાગી છે. હવે અકબામણ, ગૂંઝબામણ ને વેદના વધવા લાગ્યાં છે. ધીરજ
હવે તો સાવ ખૂટવા આવી છે. અંતર પોકાર કરી રહ્યું છે : ક્યારે પ્રકાશ પ્રકટશે-ક્યારે પ્રકાશ પ્રકટશે.

પણ આ ભૂડો અધાર તો હટતો જ નથી. લાગે છે કે એણે મુશીના મુશી મુશીને અહીં
પકાવ નાખ્યો છે. હવે તો કું છાશ પગ લીચી લીચીને ઘાક્યો, આ અધકાર અભેદ છે એની હવે મને
પ્રતીતિ થઈ ગઈ છે. મારું અંતર મુલ્ય બની ગયું છે. છે, બધું છે, પણ એક પ્રકાશ નથી. મને
પ્રકાશનું મહત્ત્વ રહી રહીને હમણાં સમજાયું જ્યારે એ મારી પાસેથી ચાલ્યો ગયો અને અધકારની
વાતના વધુ હમણાં સમજાઈ જ્યારે એ સાક્ષાત્ આવી પડી.

સારી વસ્તુ સંવેગ ખૂટવા પછી સમજાય છે.

ભૂલી વસ્તુ સંવેગ દરમિયાન સમજાય છે.

હવે આ અધકાર એક શોધા બની ટૈવાની નાજુક કબીને નિર્દશ રીતે દબા રહ્યો છે.
ઉગળતા પાણીમાં પડીને ટૈવાકબી અતરધાન કરી થકત, પણ આ અધકારની શોધા નીચે એ એવી
કડુસ રીતે કચરાઈ જાયે કે એની સોરબને પણ પ્રસરવાની તક નહિ મળે.

હવે તો અવગળા એક કદમ પણ પાડવા ભેટથી તાકાત રહી નથી આ મૂંઝતણ, આ
અંતરને કિંતુ નીતું કરી નાખનાર કાશી વેદના આ વાતના... એહ, આ પીય આ બધું અસત્ય છે.

આ અધકારનું મૂલ નથી જાણતું, એનું ઉત્તમ નથી મળતું. ક્યાં જાઉં, કેવી રીતે જાઉં,
મું કડું ? કાનું ચરણ શેષું ?

જ્યાં મારા અંતરમાં જ્યાં છે અધારાં ત્યાં હવે ક્યાં શોધું અભવાળા ? હે ! દયાલાગર,
તું મારી મદદે આવ. મારા પળમાં પ્રકાશ બનીને આવ. મારા જીવનરખાણ. મારા નું જ આમાંથી
ઉગારી શકે એમ છે, અંતરમાં જાગેલાં અધારાં માત્ર તું જ વિદ્યારી શકે એમ છે.

‘મુરકેલીઓનું વિશ્વવિદ્યાલય’ એ જાહેરનું સહુથી શ્રેષ્ઠ વિદ્યાલય છે. એનો અર્થ એવો છે કે માનવી જે ભૂલ કરે છે એની સજા તેને વાપ છે જ સજા મળવાથી તેને ખાવ આવે છે કે હું અમુક કાર્ય કરીશ તો મને તેનું આનું ફળ મળશે પ્રત્યેક ભૂલ માટે સજા કરવાનો જે કુદરતી નિયમ છે, તે માનવીની જ્ઞાન-વૃદ્ધિનો સહુથી વધારે સ્વાભાવિક અને કુદરતી માર્ગ છે. પશુજનનું જ નિરીક્ષણ કરો ને ! એ કેવી રીતે પોતાની ભૂલને કારણે અધઘાતાં કુરાંતો મુરકેલી-ઓના વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી શિક્ષણ મેળવે છે. સગ્રહસ્થાન અને સરકસમાં વાધ અને ઘાથી જવા ભય કરે પશુઓ પણ મુરકેલીઓ સહીને કેવી મુકિતઓ અને રમત કરતાં શિખી જાય છે !

માનવજનમાં આ જ નિયમ કંઈ વધારે સારા ને સુધરેલા રૂપમાં જોવા મળે છે. જેના દ્વારા નીર-ક્ષીર-વિવેક કરી શકાય એવું જ્ઞાન માનવીને પરમેશ્વરે આપ્યું છે એના માનસ-જગતમાં એક દિવ્યશક્તિનું અસ્તિત્વ છે, એ છે અંતરાત્મા. એના દ્વારા માનવીને સત્-અસત્, ઉત્તમ-અધમ, સન્માર્ગ-કૃમાર્ગ અને સારા ખોટાનું જ્ઞાન વાપ છે. તેનો અંતરાત્મા સારા કાર્યોથી સંતુષ્ટ વાપ છે. પણ ભારે માનવી કોઈ અનીતિપૂર્ણ કાર્ય કરે છે ત્યારે અંતરાત્મા તેને ખૂબ જ ધિક્કારે છે. માનવી પોતાનાં કુહૃત્યો ઉપર મનમાં જ પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

“આ મેં શું કર્યું”, અમુક માણસની નિંદા કરવાથી મને શું મળી જાય ? પેલાને છેતરીને મને શો લાભ થશે, જૂઠા, દગાખાઝ, મિઠાચાર, ચોરી, વગેરેમાંથી મને કંઈ ચિરંજીવ લાભ થશે ? કશો જ નહીં, ધિક્કાર છે મને. હું મહાન પાપી છું. હું સારા ખોટા વચ્ચેનો તફાવત જાણતો નથી” આવા આવા વિચારો માનવીના અંતઃકરણને સતત હેંપ્યા કરે છે.

પશ્ચાત્તાપ કરવો એ કોઈ ખરાબ નથી જ. ખરાબ તો એ છે કે માણસ વારંવાર એની એ જ ભૂલનું પુનરાવર્તન કરતો રહે છે. જે મનુષ્યને સાચો મરતાવો વાપ તો તેનો અર્થ એવો છે કે તેનો આત્મા જગૃત છે, એનામાં સત્યમાં નિષ્ઠા અને વિશ્વાસ છે. આવી વ્યક્તિમાં આધ્યાત્મિકતા જાગૃત કરીને ઉત્થાન પામવા માટે ઘણાં સદ્ગુણો હોય છે. માયા-માઘ, અરાધન, સ્વાર્થ વગેરેની અંધારી છાયા જ માત્ર છવા-વેલી હોય છે. જે કોઈ ખરાબી છે તે બહાર છે, અંદર તો વાસ્તવિક સારિવક્તા-આત્મતત્ત્વની શક્તિ-ત્યારે પણ મોનુદ હોય જ છે. ભૂલ ઉપર પશ્ચાત્તાપ કરવાનો અર્થ એવો સમજવો જોઈએ કે આ પશ્ચાત્તાપ હવે આગળ એવી ભૂલ ફરીથી નહીં કરવાના સંકલ્પની નિશાની છે. હાર્દિક પશ્ચાત્તાપ કરનાર વ્યક્તિ આત્મ-પ્રગટથી દેહીપમાન છે કારણ કે તેનામાં પોતાનું બાવિ સુધારવાની સદિગ્ધા વર્તમાન છે.

પશ્ચાત્તાપ એક એવો અગ્નિ છે, જે મનુષ્યને અસત્, જંદગી અને અપવિત્રતામાંથી બચાવે છે, ખોટા રક્તે જતાં રોકે છે. આ કેવળ નિર્ધેયત્વ તત્ત્વ જ નહીં, પરંતુ પાપના પ્રતીકાર સ્વરૂપ કોઈક કરવાની પ્રેરણા આપનારું તત્ત્વ પણ છે.

પશ્ચાત્તાપ કરીને જ અટકી ન જાયો. પણ પોતાની પરિત્ર શક્તિઓને અંદરથી જ કાઢી કરવા દો. તમે ભારે પુણ્યનો પૂર્ણ આશય મલકા કર્યો ત્યારે જ પાપનો પ્રતીકાર થશે.

પશ્ચાત્તાપથી મનુષ્યની આત્મશુદ્ધિ વાપ છે, સાંત્વારિક કંભપ ઓગળી જઈને આત્મશાવ પ્રગટ વાપ છે. સત્યપ્રતિ માનસિક શક્તિઓ કેન્દ્રિત વાપ છે. સાચો પશ્ચાત્તાપ કરનાર મનુષ્ય મહાજ્ઞાની અને મહાવિદ્વાન થઈ જાય છે. પશ્ચાત્તાપ એક શુભરિપતિ છે.

—અનુ. પ્રકાશ ગાંધી

આપણું વિવેચન

અમે તે કારણ લેવા પણ વચેનિા અતુ મવ એમ સ્પષ્ટપણે ઉચારે છે કે આપણે ત્યાં વિવેચનકળા નહિ જોવી છે. અને જો જો એની અવગણના એટલી તીવ્ર છે કે એ કઈ ઘડીએ અદષ્ટ થઈ જશે એ કહી શકાનું નથી.

વળી કેટલાક વાંચનારને એવી ટેવ પડી હોય છે કે પુસ્તક વાંચ્યા પછીનાં તેઓ સાક્ષરો કે તંત્રીઓએ કરેલી એની ચર્ચા-ટીકા પહેલાં વાંચે છે અને એ પુસ્તકના ગ્રુપ્તદાનું સર્વેયું કાઢી લે છે. આ રિયતિ જોટલી ભયંકર છે તેટલી તિરસ્કૃત છે. કારણ કે વિવેચકે કઈ મનોદશામાં, કયા દષ્ટિબિંદુથી અવલોકન કર્યું છે એ વિચારવાની નવરાશ વાચકમાં જોતી નથી અમુક વિવેચકે પુસ્તકની પ્રશ્ન સા કરી માટે પુસ્તક સાડું અને એને અવખોડ્યું માટે ખરાબ. આ પ્રકારની મનોદશા, વિચાર શૂન્યતા અને માનસિક ગુલાબી દશાવે જી

હવે આપણે ત્યાં વિવેચન કયા દષ્ટિબિંદુથી થાય જી એ જરા તપાસીએ. વર્ષાત વગેરે માસિકોનાં આગળનાં વિવેચનો તપાસનાં એક વસ્તુ નજરે પડે છે કે તેમાં આવતાં વિવેચનોનાં વિવેચકો પુસ્તકના મુખ્ય મુદ્દાઓ રજૂ કરી, એમાં જણાતા ગુણનું વિસ્તાર પૂર્વક દર્શન કરાવી અને પોતાને જણાતા હોયની સહજતા પૂર્વક સમજણ પાથી અવલોકન પૂરું કરતા આમ થવાથી વાચકને પુસ્તકના વિષય, વસ્તુ, ગુંથણી, એના ગુણદોષ વગેરેનું આહુ દર્શન થયું અને જિજ્ઞાસાર્થક પુસ્તક મેળવી વાંચી સંતોષ મેળવતી પણ છેલ્લા કેટલાક વર્ષના આપણાં વિવેચનો તપાસતાં દુઃકારમાં દુઃકાર જોઈ કંડિકાઓની જગ્યાએ વાકચોથી અને વાકચોની જગ્યાએ જોડોથી ચલાવી શેવાની અદ્ભુત વિવેચનકળા જુજાતીઓએ હાથ ન કરી હોય એમ લાગે છે. અવભાગ, અપવાદ રૂપે અમુક દાખલાઓ મળી રહેશે. બાકી સામાન્ય રીતે ઉપર જણાવી તેવી રિયતિ પ્રવર્તે છે,

વળી અમુક અવલોકનકારોને અમુક લેખકોમાં હંમેશાં ગુણદર્શન જ દેખાય છે. એમનાં ચકવર્તી

પુસ્તકોમાં એમને કશું દોષ દેખાતો જ નથી. અને એવી ઊંચડું અમુક લેખકોમાં એમને હંમેશાં મેથી વિચારદષ્ટિનાં દર્શન થાય છે. આ પ્રકારના વિવેચનના મૂળ તપાસતી અંગત વેરેર કે અંગત આત્મસ્પર્શ વિના બીજી કશું નહિ મળે. મારા આ કથનનાં સત્તા-સત્તમ વિશે જેને ચંકા લેાય તેઓ જરા ધીરજથી માસિકોમાં આવતાં અવલોકનો તપાસી જોવાં, એમની ચંકા દૂર થઈ જશે એમ માની ખાતરી છે.

ચુકે ચુકે વિષવિષ પ્રકારનાં વિચાર સંક્રમણ થઈ જ કરે છે. કોઈ કોરેજે કે 'શમેલોક વાચકને માન્ય રાખી પોતાની પત્નીનો ત્યાગ કર્યો, માટે પંચ ત્યાં પરમેશ્વર એ નીતિસૂત્ર આપણે સ્વીકારવું જોઈએ' છું કણ છું કે આવી વધુ શરમ ભરેલી રિયતિ કોઈપણ પતિ માટે હોઈ શકે જ નહિ ગૃહ કાલે જો આદર્શ હોય, આજે તે ઘુણપાન અને લીલુપત ભર્યાં આચાર બની ભેતે એ વાત અસંભવિત નથી, પણ ગઈકાલે જો આદર્શ હતો માટે આજે પણ આપણે એને આદર્શ તરીકે સ્વીકારીએ એ વાત વિવેચનશૂન્ય નહિ બીજી શું બતાવે છે? હા, એક વસ્તુ સાચી છે કે લોકોમાં નવાણું ટકા મૂખાંઓને સમાવેશ થાય છે. આ મૂખ લોકો સમષ્ટિને જોઈ પંથે લઈ જાય એ બની શકે તેમ નથી. માટે જ નવા વિચારો, આપનાગઓનો, નીતિને નામે અને આ મૂખાંઓને ટેકે વિવેચકોએ વિનાશ કરવો થઈ નહિ

આ ઉપરાંત એક બીજી વાત પણ વિચારવા જોવી છે, અને તે એ કે જો વિવેચકો નીતિના પક્ષા પછળ સત્તાઈ આવી ટીકા-ચર્ચા કરે છે, તેમાંથી સોમાં નવાણું ટકા વસ્તુની સત્યતા સમજે છે. પોતે લેખકને અને ભવિષ્યની વિચારક પ્રજાને ભયંકર અનાથ કરી રહ્યા છે એ વાત એમનાથી અજણી હોતી નથી. પણ લોકવાયકાના ભયંકર ભૂતથી અને શિષ્ટતાની ઈંટોએ ચલુલ પોતાની કીર્તિનો મિનારો કડક ભૂસ વડે તૂટી જવાની ભીંકથી પોતાના અંતરકંખને ભૂલી જવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરે છે. આ રિયતિ દયાજનક છે.

‘સમર્પણ’

દીપોત્સવી અંક

સંપાદક : શ્રી હરીન્દ્ર દવે અને ધનરથામ દેસાઈ

ભારતીય વિદ્યાભવન, ગોપાલી, મુંબઈ ■

પૃષ્ઠ ૨૪૦ એક રૂપિયા

ગુજરાતી ભાષામાં નીકળતા દીપોત્સવી અંકોમાં ‘સમર્પણ’ એક જ એવું નિરાળું વ્યક્તિત્વ ધરાવે છે જે પડતર કિંમતથી પણ ઓછી કિંમતે-એક રૂપિયામાં અઢીસો પાનાનો દબદાર અંક આપી શકે ■ અને તે પણ ભ્રેષ્ઠ અને સામગ્રીની ઉચ્ચતાને જરાપણ આંચ આપ્યા વિના.

‘કાવ્યધારા’ વિભાગમાં ૨૫ અમૂલ્ય કવિઓનાં પચ્ચસ કાવ્યો આપ્યા છે તે નવી જુની બન્ને પેઢીઓના સર્જનને ન્યાય આપવા ઉપરાંત ગુજરાતી કવિતાનું સારશાહી પ્રતિનિધિત્વ રજૂ કરે છે ‘વાતમેજો’માંની ચોદ નવવિકાઓ પણ તેવી જ રીતે આજની સર્જાતી નવવિકાઓના ઉદાહરણ રજૂ કરે છે અને જોશની નૂતન રીઝીએ આજની નવવિકાને નવો ઘાટ આપવામાં મહત્વનું પ્રદાન કર્યું છે તેવા સમયોને સમાવે છે- શિવકુમાર, સુરેશ, સુધીર, કુન્દનિકા, વિભૂત, રઘુવીર, ઈવાડેવ, અભિસિંહ જ્યોતિષ વગેરે, સરખામણી કરવાને ઈરાદો નથી પણ ‘વાતમેજો’ વિભાગ આ વર્ષના તમામ દિવાળી અંકોમાં એકવા ‘સમર્પણ’માં જ ગુજરાતી નવવિકાને શ્રેષ્ઠપણે ન્યાય આપે છે. આ બન્ને લલિત વિભાગો ઉપરાંતની ઈતર સામગ્રીનું ધ્યાન ઉચ્ચકક્ષાનું હોવા ઉપરાંત વીવિધની દૃષ્ટિએ પણ નિરાળું છે. આ દીપોત્સવી અંક વાંચક પછી, નૃપ્તિનો ઓડકાર આવી જાય છે

‘અભ્યાસ’

માવલકર વિશેષાંક

સંપાદક : પુ. ત્ર. માવલકર, ‘અભ્યાસ’

કાર્યાલય, ભડ, અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૮૦

ફેબ્રુ ૧૯૭૦નો દાદાસાહેબ માવલકર વિશેષાંક મોડો બહાર પડ્યો એવી જાહેરાત થઈ હોવાથી, હવે ઈપવબ્ધ બન્યો આ વિશેષાંક, ભારતની લોકસભાના આદ્યપિતાને સમજવા અને તેમના જીવનની સફળતા શામાં રહેલી હતી તે જાણવાની કમખાલ ભૂમિકા પૂરી પાડે છે, અગાઉ પણ આવા વિશેષાંકો બહાર પડ્યા જ છે, અને તેથી અનુસંધાન રૂપે આ અંકનું મહત્ત્વ પણ છે. દાદાસાહેબ વિશે શ્રી વિશ્વપ્રસાદ ઠાકોર, ચંદુલાલ શાહ, ગુલામરસુલ કુરેશી, ઈન્દુલાલ શાસ્ત્રી, કે. જી. ડાહ્યા, વાસુદેવ મહેતા, રામચંદ્ર સોમણ, વલીકર, ગુલરાંત ભટ્ટ, જિતેન્દ્ર કુવરા દેવેર તેમજ જીવનની વિધિવિધ આજુબોને રજૂ કરી, મેધધનુષના રંગો જોવું એક સંમિશ્રણ રજૂ કરે છે. આજે લોકસભામાં જે રીતે આપણા રાજકીય પક્ષો વર્તે છે તેના સંદર્ભમાં, જે આદર્શ આદ્ય પુરુષોએ સેવ્યા હતા તેનું ચિંતન, વાચન અને સ્મરણ પણ આજે દુર્લભ મળતું. જે અનેક વિદ્યાર્થીઓ સહન કરીને ‘અભ્યાસ’નું પ્રકાશન તેના વિદ્યાર્થી સંપાદક ચાલુ રાખી શક્યા છે તે અભિનંદનને પાત્ર છે.

મુસ્લિમોનો ધર્મ

શ્રી ઈસમાઇલભાઈ નાગોરી

વલ પ્રકાશન, હુડગાતપાગા, વડોદરા-૧

પાનાં ૩૨-પચાસ પૈસા

મુસ્લિમોના ધર્મ વિષે આપણે કેટલું જાણીએ છીએ ? અથવા જાણવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ? અથવા લિંદુઓમાંથી જોવા કેટલા સરેરાશ નોકળાં આવે જેમને આવી જાણકારી હોય ? આનું પ્રમાણ અત્ય અથવા નહીંવત્ હશે.

વલ પ્રકાશનનની આ પુસ્તિકા અગાઉ પરિચય દ્રષ્ટે પ્રગટ કરેલી. પ્રકાશકીય નોંધમાં જે વાત કહેવામાં આવી છે તેને ફરીથી કહેવાની આજે ખાસ જરૂર છે :

“પરિચયના અભાવમાંથી આવી ગેરસમજો

મીપજે છે, અને તેને લીધે ફરીબાવ દર વતો જા
છે જે આગળ જતાં મુશ્કે અને વૈમનસ્કનું સ્વરૂપ
પકડે છે. અને ત્યારે પછી માણસ નથી લગતો- એની
આંખે બંધાઈ ગયેલાં ડાઘલાં લડે છે આવા ભાત-
ભાતની ડાઘલાં જટલાં ઉતાડી શકીયું તેટલાં આ દુનિ-
યામાં દાંતિ, પ્રેમ અને જાઈવારો લાગી શકીયું.....
અહીં મુસ્લિમોના ધર્મનો પરિચય કરાવ્યો છે વઢાવ-
સોયા ઈસ્માઈલ દાદાએ. જેટલા પ્રેમથી તેઓ દ્રાક્ષના
વેશની માવજત કરી જસે છે તેટલા જ પ્રેમથી માનવ
સંબંધીની માવજત કરતા રહે છે.”

કોઈ પણ ધર્મને તેના સાચા સ્વરૂપમાં સમજીએ
છીએ ત્યારે જ તેના પ્રત્યેની દ્રોષશયિ દૂર થાય છે
એટલું જ નહીં પણ ઉલ્ટે તો દરેક ધર્મમાં એકની
એક વાત આવીને ઊભી રહે છે ત્યારે આપણને આશ્ચર્ય
થયા વિના રહેતું નથી કે “ઓરો-આપણા ધર્મમાં
પણ આમ જ કહ્યું છે” અને ત્યારે જ “વગરમફતનો”
વિત્તીયલવાઈ અને સંધર્ષ થાથી રહ્યો છે તેની મૂખાઈ
સમજાય છે. ભુતકાળમાં ખ્રિસ્તી ધર્મ અને ઈસ્લામને
લોહિયળ અવગ્રામણ થઈ હતી હિંદુ અને મુસ્લિમ
ધર્મીઓ વચ્ચે આજે પણ અવગ્રામણ થાય છે

આવી એકાદ નાનકડી પુસ્તિકા લાગ્યા પછી
પણ લાગવા માંડે છે કે આ બધું નફા નિરર્થક છે
કોઈ પણ ધર્મના અસ્તિત્વ વિષે દ્રોષભાવ રાખવો
લાગ્યો નથી

“આંખો દેખા હાલ”

૧૫ પ્રકાશન, ભુમિપુત્ર કુશરતપાળા વડોદરા-૧

પાનાં ૧૩૨ એક રૂપિયા

“ગ્રામદાની ગ્રામીમાં નજરોનજર જોયું” એ
જાતનું આ પુસ્તકનું બીજું ધીર્ધક છે અને તેથી
આપોઆપ તેની મહત્તા સમજઈ જાય છે.

વિનોબાની ભૂમિદાન અને ગ્રામદાનની પ્રવૃત્તિ
તેમજ ભૂમિદાથી આજે પણ લાગે લોડા અજણ
હશે. તેમાં તેમનો વાંક નથી. પરંતુ આવી પુસ્તિકા
ઉપલબ્ધ થાય અને તે વાત કોઈ જાણતું ન થાય તો
તેની અફસોસ કેટલે? ભારતની બહારના લોકોએ પણ
‘ગ્રામદાન’ અને ભૂદાનની પ્રવૃત્તિને ખિરદારી છે, અને
પાયાનો ફરફાર કરનાર અધિષ્ઠક ક્રાંતિ તરીકે જાણી છે.

અહીં રજૂ થયેલ બધું જ અનુભવસિદ્ધ છે
અને નજરે જોયું છે તેથી તે અમૂલ્ય છે અને વધુ
તો ગ્રામદાનને સમજવા તેનાં જુદાં જુદાં પાસાંની
છાન્નાવટ થઈ છે તે અવગ્રામણ માગી લે છે. આપણે
એ વાતનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ આગામી પાછીના
બે દાયકામાં સર્વથીતે સમર્થ એવી આપણી સરકાર
પણ દેશની સમસ્યાઓ ઘલ કરવા અશક્ત નીવડી છે
ત્યારે ભૂદાન-ગ્રામદાનની પ્રવૃત્તિ તો વિનોબાજી જેવા
“એક લોક જોતે રે” સિદ્ધાંતમાં માનનારા એક વિરલ
પુરુષે એકલે હાથે અને એકલે પડે કરી છે. નથી
તેમની પાસે નાણાનંત કે લલીલવી માળખું કે નથી
કર્મચારીઓની ફેલો. અલબત્ત પ્રેમથી તેમને અનુ-
સરનારો એક થોડો વર્ગ છે છતાં વિનોબાજીની સિદ્ધિ
જાળવના ઈતિવાસમાં, ભવિષ્યમાં, અર્પણ અને વિરલ
જણાશે. ૧૫ પ્રકાશનની આ પુસ્તિકા આ પ્રવૃત્તિના
નિચોડસમી છે

Right desire—સાચી સાસ્ત્રિક ઈચ્છા—પણ સાધનાનું એક અંગ
છે પરંતુ સાસ્ત્રિકતાનું માપ એ છે કે, તેમાં માત્ર વ્યક્તિગત સ્વાર્થ ન હોય
એટલું જ નથી, પણ કુટુંબ, સમાજ, સરથા એ સૌનું ક્રેવ હોય એવી ઉચ્ચ
ઈચ્છા રાખનાર માનવી સુખની વ્યાપારી રીતે રાખી રહે ? તેણે જો કદ કે
મુશ્કેલી આવી પડે તે સહન કરી જોઈએ અને કુખમાં જ સુખનો તેમ જ પ્રભુના
પ્રેમનો અનુભવ કરવો જોઈએ પણ આ માર્ગ કંઈસરોના નથી તેથીજ આપણા
અધિકારી કહેતા હતા.

‘હુરસ્ય ધારા નિશિતા હુરસ્યથા, હુર્ગા’ પથસ્તાકવચો વદન્તિ.’

—શુરુદ્ધવાલ મલિક

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેપરભાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
શ્રી. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અન્યાર સુધીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુશ	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના ફવા	૩૧,૦૮૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોડોક્સ ઈ.વિ. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૩.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

સભ્ય સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૪
બેન્કની ચાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. સીયર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
મુવસન્નસાહેબ ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

શ્રી. મહિસકલ કૃત
અમાના પ્રકાશનો

ગાંધીગુરુ	૧-૧૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન .	૧-૨૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા ..	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા .	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા..	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા....	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૧૫

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ સ્થાન	લેખક
૧૧૧ નૃતિ સાથે એકગ્ધ ચાલી	મહિન્દ્રજી
૧૧૨ જી	
૫૫૬ ભજન	આગુનો
૫૫૭ પરિભ્રમણ	વિધ્યવ વૈદ્ય
૫૬૧ વાવનું તકેદી ગ્રામજી	કરસનદાસ ગાયેક
૫૬૨ નિર્નયના	મધાદેવ સદા
૫૬૮ નરે અને બચાવી છ	ડૉ. રામાન તિવારી
૫૭૧ રનસિક	મણિભઈ વોગ
૫૭૩ મનીષી	ગમગ્રસા દવે
૫૭૫ પ્રસા	મુશરફ અબ્દુલ
૫૭૬ બાપુએ કનારી દીધી	શ્રીમ નાગજીપુત્ર
૫૭૭ આપે તે દેવ	મ. મા. ભગવાનનિન
૫૮૧ સય અને કુ	ઈ કુલાન ગાંધી
૫૮૩ દેરાણી જેઠાણી	રંગી રામ સિંઘ
૫૮૫ પ્રાથના	લાન હાફરસિંહ
૫૮૭ પાકા દમે ।	સિ
૫૮૮ અન્યોત્ત	

સૂચના

[ગ્રામીને]

દુઃખાનની બારમી તારીખે અંક પ્રગિષ્ઠ થાઉં છે

૫૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જતાવવું અંક વિવિધમાં હશે તો માફ કરશે

અમ તે મહિને ગણક થઈ સમાપ્ત છે

આ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિષાગ્રજ તે લખકાના છે સપાટક તે વિચારામાં મમન છ ન તમ માનવું નહિ

[લેખકાન]

વિષયવસ્તુમાં સમકૃતિ, કથા, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાયા લવાયા આવે છે

લખાણ સાફ મૌલિક તાલનું હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કમચડની અંક બાજુ શાલીથી લખવું

લવાજમ

દશમાં [વરસનું] ૮ રૂપિયા
પરંતુમાં સો ૫ શિલિંગ

‘વૈષ્ણવજાળ’

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક મુદ્રક માલિક ધીરેન ગાંધી સપાટક નીલ ગાંધી ૨ રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨
મુદ્રણ-પ્રકાશન રચાન સ્વરૂપ મુદ્રિકા રેષસકોસ રોડ રાજકોટ

सर्वोत्तम भांड माटे

नोर्थ बिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

धनिया ओकमबेन्ज

ठळकता-१

इ।स. २२-१०७२ आठ NOBISUCE

मिन स्थान

रेल्वे स्टेशन, ढगडा,

धा. ओ। नारायपुर

जि. अ. पावल (जि. दाव)

(आठ KANORIA)

THE INDIAN ALUMINIUM CABLES LTD.

F-40, N D S E (Part-1)
NEW DELHI-49

Leading Manufacturers of :-

ALUMINIUM CABLES STEEL REINFORCED
CONDUCTORS AND ALL ALUMINIUM CON-
DUCTORS USED IN POWER TRANSMISSION
LINES FOR RURAL AND URBAN ELECTRI-
FICATION PURPOSES

Playing its humble part towards the prosperity of
the nation,

WORKS

Delhi Mathura Road,
12/1-Milestone,
Aurangpur,
Fridabad (Haryana)

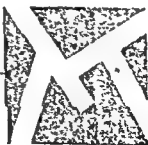
G. T. Road,
7/1- Milestone,
GHAZIABAD (U. P.)

Grams : NIKKISAN

Phone : 62-4291-92-93

TELEX No 031-7249

સ્ટીલ કાસ્ટિંગ રોલ પ્રોડક્ટ્સ
 રિન્ડ ટોસ્ટીલ
 ઈ.ઓ.ટી. અને બીજા ફેઇ-સ
 ઇલેક્ટ્રિક આર્ક-ફ્રેન્સ બોડીઝ
 ફાઉન્ડ્રી અને કેમિકલ
 પ્લાન્ટ ઇકવીપમેન્ટ

મુંદલ એલેક્ટ્રિક પોલિશ

કુલ અધિકારી એ. એ. - વડોદરા પોલીસ. કુલ મુલ્ય ૪૦ અંકે

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજિસ્ટર્ડ કોર્પોરેશન : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેનરબાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
ફા. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અન્યાર મુખીમાં કરેલ ધીરાણની વિગત.

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૮૮	૨.૮૪
[૩] બોર્ડરબેન્કન ઈલે. મોટર્સ	૧,૩૪,૮૮૦	૪૭.૬૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] બન	—	૧૪.૪૪

કુલ સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૧૪

લેન્ડની રાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એન. રીટર્ન
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાઈસિંહજી
પ્રમુખ
પ્રમુખ

thackersey fabrics
put the fun in fashion !

THE HINDOOSTAN
SPG. & WVG. MILLS LTD.

Sir Vitthaldas Chambers
16 Apollo Street, Bombay 1

‘વૈષ્ણવજન’ માસિકની માસિકી તથા બીજી માહિતી અંગેનું નિવેદન

૧ પ્રસિદ્ધસ્થાન : વૈષ્ણવજન કાર્યાલય, વાલિક રોડ, રેલ્વેકોસ્ટ, રાજકોટ -

૨ પ્રસિદ્ધિ ગાળો માસિક

ક્ર. ૪ ૬. મુદ્રક, પ્રકાશક, તથા માસિકનું નામ ધીરેન ગાંધી
રાષ્ટ્રીયના • ભારતીય

સરનામું : ૨, રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

૫ સંપાદક : નવીન ગાંધી

રાષ્ટ્રીયના : ભારતીય

સરનામું . ૨ રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

તે ધીરેન ગાંધી આથી જાહેર કરે છુ કે ઉપર જણાવેલી દરકીતો માગી સમજ અગે મા વતા
મુજબ સાચી છે

તા ૨૮-૨-૧૯૭૧

પ્રકાશકની સહી : ધીરેન ગાંધી

મૈત્રાવજ્ઞ

ઉદરેલામનાત્માનમ્

પ્રકૃતિ સાથે એકરસ થવાની જરૂર છે.

આપણે બધા કાવેજમાં જીવિ જિંદગી થઈએ છીએ પણ આપણે ભણેલા પણ ગણેલા નથી હોતા. આપણામાંથી કેટલા સુયોદય અને સુધારનું અ.કર્ષણ અનુભવી નિવશિત રીતે તેનું દર્શન કરવા જતા હશે ? પણ બંગાળના સાંધાસ લોકો કોઈ દિરસ સુયોદય સમયે પગે લગવાનું નથી ચૂકતા. રહિને વસ થઈને જ સુયોદય સમયે પગે લાગે છે એવું નથી. તેઓ પોતાની જૂંપડી પણ એવી જગ્યાએ બાંધવાનું પસંદ કરે છે, જ્યાંથી પ્રકૃતિનું દરથ બહાર નીકળવા મળે એ એવું સાંધાનું છે કે, ક્રીડામાં નીતપડુ ગામ છે; ત્યાંના લોકો સુયોદય અને સુધાર વખતે પાંચેક મિનિટ દર્શન કરવામાં ગાગે છે. તે ઉપરાંત પૂર્ણિમા પક્ષ-ઋતુ વગેરે પ્રસંગે ઉત્સવ પણ કરે છે. પ્રકૃતિ સાથે એકરસ થવાથી એક જાનનાં સાંધા અનુભવાય છે. પ્રકૃતિને સમજવી એની અસરને અનુભવી એ પ્રમુને જોવાખવા સમાન છે. કારણ કે પ્રકૃતિ પ્રમુનું દસ્તાવિજ પુસ્તક—Manuscript of God —છે.

ચુરુદયાલ મલિક

સુમરન કર છે મેરે મના

સુમરન કર છે મેરે મના ।

તેરિ બિતિ ભાતિ ઉમર, હરિનામ બિના ॥ ૫૦ ॥

કૃપાનીર બિન, ધેનુ છીર બિન, ધરતી મેહ બિના ।

જેસે તકુવર ફલ બિન હીના, તેસે પ્રાણી હરિનામ બિના ॥

દેહ નૈન બિન, રૈન ચંદ બિન, મંદિર દીપ બિના ।

જેસે પંડિત વેદ બિહિના, તેસે પ્રાણી હરિનામ બિના ॥

કામ કોપ મદ લોભ નિકારો છાંડ દે અબ સંતજના ।

કહે નાનકશા, સુન ભગવંતાયા જગમે નહિ કોઇ અપના ॥

આપણને આ મનુષ્યજન્મ જીવનનું સાર્થક સાધવા માટે મર્યાદા છે. તેથી આપણે સંસારની મોહમાવામાં ધસાધસ ન જવું જોઈએ અને આપણા મનને કૃષ્ણશક્તિથી બનાવવા સદા મથવું જોઈએ. પણ મન તો બહુ જ અચળ છે તેથી તેને તો ખૂબ કાળમાં રાખી સમજાવીને સન્મારે દોરવા જરૂર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કૃષ્ણસાહેબે એક ભજનમાં મનની અચળતાને અને નબળાઈને તથા મનને સન્મારે વાળવું કેટલું દુર્લભ છે એ વાત 'મન તોલે કહિ વિષ કર સમજાઉં'માં દર્શાવી છે.

આ વખતના ભજનમાં નાનકશાહેબ મનને પ્રશ્નનું સ્મરણ કરવા કહે છે. કારણ કે જેમ કૃષ્ણ પાણી વિના નકામો છે, માથ ફૂલ વિના નકામું છે, ધરતી વરસાદ વિના નકામી છે આમ ફળ ન આપે તો એ નકામું છે. તેમ, માણસ પણ 'હરિનામ' વિના નકામો છે વળી જેમ આપ, વિદ્યાનો, રેફ, ચંદ વિનાની રાત્રિ, દીવા વિનાનું મંદિર અને વેદાભ્યાસ વિનાનો, પંડિત અજ્ઞાનાપાત્ર નથી, તેમ માણસ 'હરિનામ' વિના અજ્ઞાનાપાત્ર જરાયે નથી. માટે દે મન । તું કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ વગેરેને બરોજર જો અને તેને ત્યાગ કર, કારણ કે જે વખતે આપણને અહીંથી જવું પડે ત્યારે એ કશું સાથે આવવાનું નથી. આ જ મતમાં આપણું કોઇ નથી. 'હરિનામ' એ જ, એક સાચો સમાધી છે.

પક્ષાંતર

૧૯૬૭ની ચૂંટણી પછી સીધો બાપક બનેલો આ સદે ૧૯૭૧માં સામર્થ્ય માર્ગે કરી, દેશના જીવનમાં પ્રસરી રહ્યો છે અને વ્યાપી રહ્યો છે. જે લોકો એક પક્ષથી નારાજ થાય તેઓ, તેની ટિકિટ પર ચૂંટાઈ આવ્યા હોય તો પણ બીજા પક્ષમાં જઈ બેસે, મતદારોને પૂછવા વિના કેમકે એ પક્ષ સાથે તેમને વાંકું પડ્યું. દેખીની રીતે જ મતદારોનો વિશ્વાસ બંધ આમાં અભિપ્રેય છે.

આજે આ પ્રશ્ન ખૂબ ચર્ચાઈ રહ્યો છે અને ૧૯૭૧ની ચૂંટણી પછી પણ તે ચાલુ રહે તો સોદા-બાજીથી પણ પક્ષાંતર કરાવીને સરકારો ઉપલાવી શકાય, નવી સરકારો રચી શકાય અને રિવરનાનું નામનિદાન કરાય ગયે નહિ; લોકશાહીની મશરી થાય. સવાલ એ છે કે આ અટકાવવું છી રીતે ?

માર્ચ ૧૭ થી ડિસેમ્બર ૭૦ સુધીમાં આપણા દેશમાં દોઢ હજાર પક્ષાંતરો થયા છે; એકાવન પ્રધાન મંત્રીઓ રચાયા છે અને બાર પ્રધાનો સત્તામંત્ર થયા છે; બીજા લગભગ બારેકને મતબેઠા તથા સિદ્ધાંત ખાતર જનું પડ્યું છે. ૬૭થી ચૂંટણી પછીના પ્રથમ વર્ષમાં જ કેવળ કેશિસે ૧૭૫ સદસ્યો ગુમાવ્યા અને ૧૩૯ ફરીથી મેળવ્યા. પ્રજાસમાજવાદી પક્ષે ૬૦ ઉપરાંત સભ્યો ગુમાવી મીટી ખેડ અનુભવી છે. ઘણીવાર લાલચ ખાતર પણ પક્ષાંતર થતું હોય છે. અલગાસ હિપ્પથી આકાશ પ્રાપ્ત થાય છે તે મુજબ ૭૫૦ કિરસાઓના કંટારમાં ૧૫૫ જેટલા હિંમતવારોને પ્રધાનપદનો લાભ મળ્યો છે. એટલે કે પક્ષાંતરનો એક વેપાર થઈ ચૂકો છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. જરૂર વર્ષ નવેંજાર માસમાં સત્તાપાલોની પરિવદ દિશ્વીમાં મળી હતી ત્યારે આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો અને પક્ષાંતર ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવો કે કેન તેની ચર્ચા વિચારણા થઈ હતી તેમાં એક બાબત એ પ્રતિ-

બંધ ચૂકવાની અને બીજી તરફ તેની વિરુદ્ધમાં પણ દલીલો થઈ હતી અને કોઈ નિર્ણય થઈ શકાયો ન હતો. પક્ષાંતરથી મુવીકરણની પ્રક્રિયા થતું ગઈ જતી રહી છે અને રાજકીય પક્ષોની સંખ્યા આપણા દેશમાં જનુ પડતી છે તે દષ્ટિએ જ આ રીતે પણ તેનું નિયમન થતું હોય તો થવા દેવું એમ માનનારો પણ એક વર્ગ છે. તો વળી વટબુકમ દામ આ અનિષ્ટને અટકાવી દેવાની માત્ર કરનારો વર્ગ બહોળો થયો જાય છે તેમને ચિંતા નિમિત્તાના ધોરણની છે. રાષ્ટ્રનું જાહેર જીવન આ રીતે બ્રહ્માચાર્યી રંગાઈ જાય તો ભાવિ પ્રજાનું અને લોકશાહીનું ભાવિ લોકમાં મુકાઈ જાય. તેઓ જ્યાં આચાર્ય નરેન્દ્ર દેવનો દાખલો ટીકે છે. તેમણે ૧૯૪૮માં પ્રામાણિક મતબેઠાને કારણે કેશિસથી જુદા પડી “સોશિયલિસ્ટ પાર્ટી” રચાવી જેમાં શ્રી જયપ્રકાશ નારાયણ એક મોરડી હતા. તે વખતે આચાર્ય નરેન્દ્ર દેવે પોતાના અનુયાયીઓને કેશિસની ટિકિટ ઉપર ચૂંટાઈ આવેલાઓને, રાજીનામું આપી, ફેર ચૂંટણી લડવા અદેશ આપ્યો હતો, અને એ રીતે લોકોનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવા લાગ્યો હતો. આચાર્યશ્રી પોતે યુ. પી. ની વિધાન સભાના સભ્ય હતા. તે વખતે ખૂબ ઉડાપોહ મથાવેલી આ ચૂંટણીમાં નરેન્દ્ર દેવે અને તેમના ૧૩ સાથીઓ હારી ગયા ત્યારે કેશિસ પક્ષ સહિત આખા દેશમાં તેમના પરાજય માટે કારમો ઘા સોના ટેપમાં લાગ્યો હતો. સિદ્ધાંત ખાતર, સત્તા હોય, ફેર ચૂંટણી લડવા જ્યારે નરેન્દ્ર દેવ હારી ગયા ત્યારે ભારતના હરેક જણને પોતાનો પરાજય તેમાં દેખાયો. છતાં એ જાનનો રંજ તેમને ન હતો એક ઝંઝિયુજ સત્તા પ્રદાલિકા રચવાનો તેમને આવડ હતો. અને આજે ? આ એ જ આચાર્યની ખાસ ટિકિટ બહાર પાડીને અને તેમના સિદ્ધાંતોને નેવે મૂકીને આપણે યાદ કરીએ છીએ ખરા. પણ દેશ અને કામ સાવ બદલાઈ ગયા છે. વિનોબાજી જેવાને પણ કહેવું પડે છે કે ચૂંટણીનો બહિષ્કાર

કરવાનો સમય પાડી ગયો છે.

આવૃત્તિનું રાજ્ય

હિમાચલ પ્રદેશ હવે સંપૂર્ણ સ્વાયત્ત રાજ્ય બને છે. રિસ્તારની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પંજાબ, હરિયાણા, અને કેરાળા કરતાં તે થોડું છે. ૩૧ વર્ષનીય રાજ્યો એકત્રિત કરીને ૧૯૪૮માં તેનું સર્જન થયું હતું. એક સમયે તો તેને પંજાબની સાથે ભેળવી દેવાની દરખાસ્ત પણ આવી હતી પરંતુ સાથે સાથે તેના સાંસ્કૃતિક વારસો અને લાક્ષણિકતા જાળવાઈ રહે તે બદ્ધ જરૂરી હતું અને તેથી જ તેને સ્વાયત્ત દરજ્જે આપવાની દરખાસ્તને સહીન ટેકો મળી રહ્યો જો તે દિવસે ભારતમાં રાજ્યોની સંખ્યા વધવાની છે. સોરાષ્ટ્ર, વિંદળ, કચ્છ, તેલંગણા, વિંદે ભોવતા કચ્છી શકાય કે અમુક સમય પછી, લોકમાજલી નહીં યોગ તો પણ પુનર્ચના અનિવાર્ય બનશે કેમકે વહીવટી દૃષ્ટિએ નાના એકમે સરસ અને સરળ બની રહે છે થોડાં રાજ્યો રવીને આપણે જો અનુભવ લીધો છે તેનો પરચો તામીલનાડુએ બતાવી આપ્યો છે. પુષ્પ, મિહાર, મહારાષ્ટ્રમાં જે અસ્થિરતા જોવામાં આવે છે તેમાં તે તે રાજ્યના કદનો હિસ્સો પણ ભાગીદાર ગણાવી શકાય. હિમાચલ પ્રદેશ આ રીતે ૧૬૦૦૦ કિ મી જેટલા પ્રદેશનો વિકાસ સાધી શકશે લોકો અને રસ્તાઓની નવાં ટાંચ છે નહેરુ અને સિંધાઇ યોજનાઓ નહીં વત્ત છે સફરજન અને ફળફૂલની પેદાશ સર્વશ્રેષ્ઠ હોવાને કારણે આ નાનકડા રાજ્યની આબાદી હવે તીનગલિથી આગળ વધતી રહેશે

અરુણાચલ

હિમાચલની માત્ર કરી એટલે અરુણાચલ (' નેફા ') થાદ આવી બધું નામ ઘણું સુદર છે, મંજાબ જ અને નામ તેવા ગુણધર્મો છે ૧૯૬૨માં ચીનાઓએ આક્રમણ કર્યું તરથી સેવાચાલ અને મોમડીયા નામો થાદ રહી ગયાં જે નેફાના લોકોને ચીનાઓ તરફ બધું જ નફરત જો પરંતુ ચીનના આક્રમણે આ પ્રદેશની તામીરને પવટાવી નાખી છે સરકારની દૃષ્ટિએ હવે ભારત સરકાર અતી ખુબજ સાવચેતી રાખે છે અને આ પ્રદેશના સર્વાંગીણ

વિકાસમાં રસ લે છે. ૧૯૪૭માં નેપામાં કેળવણી માટે કોઈ સંસ્થા ન હતી આજે ૪૬૦ પ્રાથમિક, ૪૦ માધ્યમિક અને ૫૬૨ જેટલી યાદરૂકો છે. ઉપરાંત એક કૌલેજ પણ છે જેમાં જે ધર્મ વિદ્યાર્થીઓ લાખ લે છે. અત્યાર સુધીમાં ૫૮ રેનોટકો થયા છે. આ પકાટી લોકો સ્વભાવે લાગણીશીલ અને ઉદ્યમથી કલાકાર છે તેઓ અરણ્ય નૃત્યકાર પણ છે. હાલ કાશીગરીનો કસબ તેઓ જાણે છે ભગવાન મુદના ચિત્રો અને ચિત્રો બનાવે છે; બીની વણાટકામ તથા ચેતરજી પણ તેમના શૃંગારોગના આધારરત ભો છે. જમીન જિતી—નીચી હોવાને કારણે ટેકરીઓનો ટોળાવ ઉપર યમથિયા જેવા આકારના મકાનો ખેતરી આ પ્રદેશની અવસૃનીય થોભા છે તેમને જળસિંચાઈની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે એ સ પૂર નથી જ્યારે અરુણાચલનું રાજ્ય એક દિવસ રથપાઇ જનામાં ધરી ચિલોચ ખાતે રાજ્યનું વડું મથક સ્થાપવા લોકમત કેળવણી રહ્યો છે

લાઓસનો મારચો

આજથી ૧૦ માસ પૂર્વે કમ્બોડિયા ઉપરના આક્રમણમાં અમેરિકાનો હાથ હતો અને આજે પણ લાઓસ ઉપર ઘઈ રહેલ આક્રમણમાં હવાઈ મદદ આપીને અમેરિકા આક્રમક રીતે ઉત્તર વિરેટનામ સામેના મુદ્દામાં ઈધન ઉમેરી રહ્યું છે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એક આર્થિક વિકાસ પછી પૂર્વે રીન-સમનો ઉપયોગ તે એ જ કને લાવ છે એક સમયે પ્રમુખ જોન્સન આંખમાં આંસુ સાથે, આ મુદ્દામાં અમેરિકાને બહાર કાઢવા તેપાર લખા હતો પ્રમુખ નિક્સને તો રીન-સ તબક્કાવાર પાછા ખેંચી લેવાનો કાર્યક્રમ બહાર પાડ્યો હતો અને શરૂઆત કરીને, તેની ફલસિદ્ધિ માટે આજના વખા હતો પણ હવે જોમ લાગે છે કે હિંદી ચીનમાં વરકરી વિજય મેશવી લેવાની જખના અમેરિકા ત્રાગી શકે તેમ નથી અને તેથી જ આજ અહીં તો કાલ તાં, નગ ઉખાડિયાં ચૂકરે રાખે છે આવતી ચૂટણી સુધીમાં નિક્સન સાથેને મુદ્દને વિસ્તારીને કાં સુધી વઈ જાય છે તે જોવાનું રહ્યું, કેમકે તેઓ લાઈ બધ થાય તેનું ધરગીઝ ઈચ્છતા નથી

ખાંડની મિલોનું રાષ્ટ્રીયકરણ

ખાંડના ઉત્પાદનમાં ઉત્તરપ્રદેશનું પ્રદાન મહત્વનું છે. અહીંની મિલો ત્યાંના સગ્રહારણમાં મહત્વનો ભાગ ભજવી શકે છે. શેરડીનું પીવાણુ બધું કરીને, આ મિલના માલિકો દેશમાં ખાંડની કટોકટી સર્જી શકે છે તો બીજી તરફ શેરડી ઉગાડનારા ખેડૂતો વધુ ભાવ માગીને માલિકોને તંગ રિષતમાં મૂકી શકે છે. રાજ્ય સરકારની સ્થિતિ તો સુધી વચ્ચે સાપાટી નેવી છે. ગયે વર્ષે ઉત્તરપ્રદેશની વિધાનસભામાં અધુરમતિએ પ્રસ્તાવ પસાર કરવામાં આવ્યો કે ખાંડની મિલોનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવું. તરત જ ખાંડ ઉદ્યોગના ખેરખાઓ મેદાને પડ્યા અને આ નિર્ણયનો અમલ ન થાય તે માટે ચાલતીજાળ ખેલવા માંડ્યા. શ્રી ચરણસીંગ પણ કાંઈ જ કરી શક્યા નહિ હતા. એન સીંગનું અસ્તિત્વ જ મૂડીદારોના ટેકા ઉપર નબળું છે. આ બધી મિલો જૂની અને પુરાણી ઢંઢે ચાલે છે તેમને અછતન બનાવીને, ઉત્પાદન વધરવાની દૃષ્ટિ મિલ-માલિકો ધરાવતા નથી કેમકે આવતીકાલે તેમને વિશ્રામ નથી. આ સ્થિતિમાં ઉત્તર પ્રદેશનો આ મોટો ઉદ્યોગ મરણપગથીએ છે તેનો ઉદ્ધાર કરવા કોણ કમર કસે છે—યૂનૅટની પછી—તે એવું રહ્યું.

અપહરણ

સીતાજીના અપહરણ જેવા વિમાની અપહરણના કિસ્સાએ દેશવરમાં ચક્રવાર જગાવી દીધી છે. વાસ્તવમાં તો પાકિસ્તાનમાં જે ચૂટની થઈ અને તેના પરિણામે અણુધાર્મા આવી પડ્યા તેથી પશ્ચિમની પાંખના બુનો કાલેમ કપાઈ ગયા છે. પૂર્વપાકિસ્તાનમાં મુજબુર રહેમાન અતિ ઘણા વર્ષકરથી ચૂટાઈ આવ્યા છે. તેમનું હિંદુતરી અને ચીન વિરોધી વલણ તો સૌ કોણ જાણે છે. તેથી જનાળ બુનો સાલેમ કહ્યું જીત્યા છે. જો ચીનનો ટેકો મળતો બધું થઈ જાય પછી યુ? ભારત પાકિસ્તાન વચ્ચે મેંચીનો પુત્ર શરૂ થાય તો પશ્ચિમ પાંખને તે કોઈ ચીરે અને ઉતરે એવી વાત નથી. અને તેથી જ આજદ કારખીર મુક્તિ ફોજને નામે ભરતને ઉરકેરણી આપી, પુઝનું ચાતાચરણ સર્જવાની ભૂતોની ખવાડે છે. વિમાન અપહરણનો બનાવ તેમજ તેને ફૂંકી મરવાની યાજ્ઞ પાકિસ્તાનનો

ભાણ્ય રખાઈ છે. તાજેતરમાં ચીન તરફથી પણ પાકિસ્તાન પ્રત્યે ભાઈબંધીની જાહેરાત ફેલાઈ કરવામાં આવી તેનું કારણ પણ આવજ છે. ચીનની ઈચ્છા એવી હરખીજ નથી કે ભારત જબવાન બને, ચીન સાથે મિત્રતાભર્ષા સબ ધો રથાપવામાં પાકિસ્તાને અસાધારણ કોશલ બતાવ્યું છે તેની યાદગી અને મદદે ચીન આવીને ઊભું રહે તેમ છે. જ્યારે ભારતને કોઈ મિત્ર દેશ આવી મદદ કરી શકે તેમ નથી. એટલે જ વિકલ્પ ભારત સમક્ષ છે તેમાં પાકિસ્તાન સાથે પુલ કરી લેવાની વાત આવી જાય છે.

રેલવેની અશક્ત કામગીરી

ફેબ્રુઆરી માસમાં દેશના ઘણાખરા ભાગોમાં અમુક ટ્રેનને કાલસાની તંબીને લીધે રદ કરવી પડી તેને એક સામાન્ય બનાવ ગણી છકાપ નહિ. પૂર્વ વિભાગની રેલવેના કમંચારીઓની હડતાળ અંતન. આને માટે જવાબદાર હશે અને કોલસાના સેત્રો જે પૂર્વમાં જ આવેલા છે ત્યાંથી પુરવઠો પશ્ચિમના કેન્દ્રો સુધી પહોંચાડવામાં, વેગનોના અભાવે, કાંઈવાણી અટકી પડી ત્યારે જ રેલવે તત્ત્વ નિદ્રામાંથી જાગ્યું અને કટોકટીના ધોરણે વેગનોની ફાળવણી કરીને તેમજ હડતાળનું નિવારણ કરીને જાબીર પરિસ્થિતિને ધજવી કરવા માટે પગલાં ભર્યાં છે. કટવાક સમયથી રેલવેનું તત્ત્વ બેકંગી ચીતે ચાલે છે. વેગનોની બાખતમાં, સંખ્યાની તંબી કરતાં ફાળવણીની પ્રક્રિયા વધુ દોષિત છે. ભારતીય રેલવેની કામગીરી પ્રધંસનીય હોવાના વધુ પડતા ઉત્સાહમાં, હેલ્લા એક વર્ષમાં તેની કાર્ય-શક્તિ ઘટી છે, નફાનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે અને ખોટ વધી છે. માવનું વહન રસ્તાઓ દ્વારા ખાનગી ટ્રાન્સપોર્ટ મારફત પ્રતિદિન વધતું જાય છે, અને રેલવેની વહન-શક્તિ પ્રમાણે, હેરફેરના માવનું પ્રમાણ ઘટી રહ્યું છે ત્યારે વેગનોની અછતનો પ્રશ્ન ત્રણે ઉતરે તેવો નથી. રેલવે પ્રશ્ન ન દાખનું નથીપ બે યજ્ઞ આગળ જ રહ્યું છે. અગાઉ અકસ્માતોને કારણે તેમજ સજ્જનામું આપ્યું હતું તો આ વખતે રેલવેની કાર્યશક્તિનો પડકાર તેમજ ચીજો લેવા યાદગી. જો દેશના એક ભાગના ઉદ્યોગો, ખેત્ર ભાગમાંથી આવતા કાલસા ઉપર એવી ચીરે નિર્જર હોય કે દમ્-પંદર દિવસનાં કમંચારીઓની અંતન હડતાળથી તે ખોરવાઈ પડે

તો વિકલ્પ વિચારી લેવાનો સમય પાકી ગયો છે. દેશનાં પશ્ચિમ ભાગમાં કોલચાનો બહાર રટોક રિવો કરવા જ પડશે-જ્યારે વાતાવરણ ઘાન અને સળેના મુજબનું હોય ત્યારે.

નિરાશાના ગુજરી

શ્રી. ક. મા. મુનશીની વિદ્યાર સાથે એક જૂની પેઠી આશી જાય છે. શ્રી. ર. વ. દેસાઈ, મેઘાણી, પૂમકેતુ, આચાર્ય, અને ઘણે શ્રી. મુનશી, ગુજરાતી સાહિત્યને પ્રદાન આપે છે નહિ એ વિચાર કુખદ લાગે છે કેટલાક સર્જકોના હાથમાં ભાષા જાણે નવું કહેવર પાસે કરે છે ટૂંકી વાર્તામાં શ્રી પૂમકેતુની જેમ નવલકથા ફોરે શ્રી મુનશીએ જે તેજવિરોધે સાહિત્યના મગનમાં આંકે છે તે કદી ઝંપો પકનાર નથી ગરજના ગુણુલ્લેખક મુનશીએ, ગુજરાતની જ નહિ, ભારતની અસ્થિતાનો ક્ષવ કુનિયામાં ફરકતો રાખવા જે જે સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ હાથ પથી, તેમાં નિજ પ્રતિભાનું પ્રતિબિંબ જણાવતી જિંદગી એટલું જ નહિ ભવિષ્યની પેઢીને પણ પ્રેરણા મળે તે રીતે પ્રતિબિંબિત થયું છે સહિત્ય અને સંસ્કૃતિની સાધનામાં મુનશીજીએ આપેલું વર્ણન નાપું હતું - પ્રથમ પાંચ દશાબ્દી સાહિત્યમાં અને શોષ ભારતીય સંસ્કૃતિને અમર બનાવવા "ભારતીય વિદ્યાભવન"ની રચનામાં ગાળી હતી. કોઈ એક વ્યક્તિએ અને તે પણ સાહિત્યક વ્યક્તિએ વ્યક્તિ અને સમાજને સંસ્કૃતિના ઉચ્ચ સોપાને ચઢી જવા મુનશી જેટલો પ્રયત્ન કરવો જરૂરમાં નથી ભવનનાં બે પાસિકો "સમર્થણ" અને "ભવન-સર્જન" નિષ્પન્નતા અને ગુણવત્તા માટે અદ્વિતિય છે તેવી જ રીતે "ભારતીય વિદ્યાભવન"માં મુનશીજીનું સંસ્થાપક દેશાંતર થયું હતું તેમ કહેવામાં અનિહયોક્તિ નથી. પ્રતાપી પાત્રોના સર્જનમાં જ નથી - સુ કહેવું જીવી બતાવવામાં તેઓ એટલા જ સફળ નીવડ્યા હતા.

અભિયામેટું શારકામ

ભાવનગરથી દોડે દૂર દરિયામાં જે શારકામ ચાલી રહ્યું છે તેમાં બધું સફળતા મળવાના સંભેદો નહીં પતા જાય છે, તો પણ અનુભવની દૃષ્ટિએ દોડ કરોડ રૂપિયાના આંધણ પછી, દરિયાઈ શારકામ માટેની જાણકારી મળશે તે લાભ મોટો હશે. જમીન અને દરિયામાં તેજ માટે સંશોધન કરવું એ અલગ હકીકત

બની જાય છે. બંને એક બીજાથી જિમ પ્રદાને છે. વળી તેજ પ્રાપ્તિ માટેના કૃષ્ણોએ જોડતી વખતે વાસ્તવમાં તો કાલક્રમ જ કરવાનું હોય છે. પરિણામ તો હરિને હાથ ધોય છે. અંકલેખર સેનમાં ભારતને જે સફળતા મળી તેવું હંમેશા દરેક કિસ્સામાં હોયું નથી એટલે અભિયામેટી જેમ તાપીના મુખમાં તથા ખંભાતના અખાતમાં "બોક્સ ઘાઉ" વિસ્તારમાં હજી ઉંડા પાણીના ચારકામનો અનુભવ ભાકી છે, નિષ્ફળતા મળે તો પણ હતાશા પાંચવે નહિ. "કરતાં જળ કરોજિવે" જેવું આ પરતોમાંથી "કાગું સોનું" શોધવાનું કામ છે. ભારતને ખનીજ તેલની ઘણી થઈ મોટી જરૂર રિવો છે પ્રતિવર્ષ ૧૦૦ કરોડ રૂપિયા તેલની આવાત પેટે ચૂકવવા પડે છે અને માત્ર એટલી મળી વધતી જાય છે કે પૃથ્વીના પેટાવમાંથી તેજ શોધવાની પ્રવૃત્તિ વધુ વેગવંતી બનાવવી પડશે. એવું પણ બને કે જમીનમાંથી અને દરિયામાંથી તેજ શોધવાના જે અલગ ખાતાઓ અલગ એકમેક કરવા પડે. અત્યારે એ એન જી સી તો જમીન ઉપરના ચારકામમાં એટલું અવાડૂમ છે કે તેને દરિયામાં સંશોધન માટે સમય, સામગ્રી તાલીમ પામેલા માણસો ઈત્યાદિની જોગવાઈ અનુભવી પડે છે.

વનસ્પતિનો સત્યાગ્રહ

વિદેશનામના પુલમાં ગાંઠ લગાડેલા સંતાઈને મેટીલાઓ મુદ્દે જેલે છે તેમને મેળવી કાઢવા યોગ્ય ગ્રીષ્મ વનસ્પતિ અને વૃક્ષોનો નાશ કરવા અમેરિકા વનસ્પતિનાશક સત્તાવચ્ચિક દવાઓ વાપરે છે તેના પરિણામોનું સંશોધન કરવા અમેરિકાના જાણીતા ગ્રાફિસ ભાઈલોજીસ્ટે મેક્સિકોનાથી જાહેરાત કરી છે. ત્યાં માઈલોના માઈલ સુધી જમીન ઉત્તરના અને વેરાન થઈ ગઈ છે. જ્યાં લીલી ફૂંજ અને દરિયાળી કાષ્ઠ રહેલી ત્યાં આજે રણ વિસ્તાર જેવું લાગે છે એટલું નહીં આ જમીનમાં ફરીથી પકવવા અંકુરી જિંદગી થકવતા નહીં પામી છે એ આ સત્ય હોય તો ખરેખર ધણું ભયંકર કહેવાય. કોઈપણ દેશ ઉપર રાસાયણીક પ્રક્રિયાથી તેવી ભૂમિની ફલદ્રુપતાનો નાશ કરવાનો કોઈ રાષ્ટ્રને અધિકાર હોઈ શકે કેમ કે તે પ્રથમ મુનોમાં લેવા જઈએ. કેમકે આ રીતે તો વિદ્યાનમાં આવજ વધેલા અણાટી નાનકડાં રાત્રોનું નિર્જન કાઢી નાખે અને તેમને કોઈ અટકાવી પણ શકે નહિ.

૧

ઉત્તરથી દક્ષિણે વહેતી એકા શ્યાનકપુરથી થોડે છેડે એક મોટી વળાંક લઈ પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ વહે છે. જો કેમણે નદી વળાંક લે છે ત્યાં જિંચા ટેકરા આવેલ છે. એમાંના એક ટેકરા ઉપર એક નાનકડી ઝૂંપડી-ગારાની અને ઠાંટાની છબવાળી શાંતિના મુગટ થી ચોભતી હતી.

એમાં રહેતા માણસની ઉંમર આશરે ષષ્ટાસેકની હતી, છતાં ઘરીર ઉપર ઉંમરની અસર કુદરતની પ્રકૃતિતામાં નાણવાળી એણી દેખાતી હતી. લાકડીનાં ટેકાની ખાસ જરૂર નહિ હોવા છતાં તે હંમેશા લાકડી સાથે જ રાખતો.

સવારમાં મીઠા અનિલના યુગ્મનથી ઉપસી આવતી લાલ નસો જેવા નાના લાદળાઓ અને સળિ જેવા સંધાના ગુલાબી ગાલ પર પક્ષીઓનું પાછું ફરતું એકાદ ટોળું કાજા તલ પેડે ચોભી રહે ત્યારે તે ઝૂંપડી બહાર નીકળી ટેકરા પર બેસી એ દેખાવો સમજવાની વૃત્તિ વગર જોવા કરતો.

દિવસના થોડાંક કલાક ગામમાં-રેશનક પુરમાં થેક મગનલાલ શાંતિલાલને ત્યાં પરચૂરણ કામ કરવા જવા સિવાય તે કશુંકે કરતો નહિ. પોતાને જોઈતું ખાવાનું અને બીજી ચીજો તેને મળી રહેતાં એટલે બીજી લાંબી ફિકર તેને નહોતી.

જો કેમણે નદી વળાંક લેતી તે કેમણે એક મેટી ધૂનો પડ્યાં હતો નમતો બપોરે પ્રિયના રવળો પેઠે સજ્જતા માછલાં જોવા તે ઘણીવાર ત્યાં ભેટકે જોવામાં આવતો.

ઉઠ્યા દજાગર વર્ષથી તે ત્યાં જ રહેતો. તેના થયેના સામે જિનારને પ્રથમ નજરે જ જાણ આવે કે તે કેટલો મક્કમ હતો, પરંતુ કુદરતના લાંબા સંસ્કારથી તેના મક્કમ-કરાઈભર્યા કેણમાં લાચણી મિશિલ દયાની રેખાઓ રપટ લયે આવતી હતી.

તેની અંગિકા કઠોર હતી છતાં અંતિમી ધાવાઈ ધાવાઈને તે કોમળ હતી હતી. સમજ્યા વિના સમજવાની ઈચ્છા કર્યા વિના, કોઈ પણ સવાલ વિના કે સૂચન અર્થ તારવ્યા વિના સો-દર્થ જોવા કરતું, પીરા કરતું, એ જ એની ઈજીબી.

મનુષ્યો-સુધરેલ મનુષ્યો જ્યારે જાણતાં કે આવી જિંદગી જીવનાર કોઈ ઉચ્ચ કવિ કે તત્ત્વજ્ઞની નહિ, સાધારણ એટલે કે મધ્યમ વર્ગનો મનુષ્ય પણ નહિ, પરંતુ એક કોળી અને એનું નામ પાંચો ધનું ત્યારે પોતાને આદર્શવાદી માનનારના હેઠળના એકાદ છાના કોલાવાઈ ચલેલ ભાગમાંથી પડે દુર્ગંધ બહાર આવતી. મનુષ્યોની ઈચ્છા તેને કોળી નહિ, બીજું કંઈક જોવાની હતી, પરંતુ તે કોળી જ હતો.

એ દિવસ સવારના ધવનની મીઠી લટકીએ થાસ લસતું ધનું એ વખતે પાંચો પોતાના ઝૂંપડા પાસે દરરોજ ભેમતો તે વગર પર બેસી ભેગા લલેલાં પરિવારને જીવાર નાખતો હતો.

એકાએક જગામાં નિરાંતે બેઠેલ બે ત્રણ સસ-લાંને ભગાડતી એક મોટર ઝૂંપડીથી થોડે દૂર આવીને ઊભી રહી. પાંચાના મુખ પર સંધાના બદલાતાં રંગ પેડે બે ત્રણ ભાવોની ફેરબદલી થઈ.

આ થવિગ વાનાવરણમાં કોઈ અતીક્રિય સો-દર્થના ચિત્ર પર દૈવ્યોની નાખેલ કાગાં કાપા જેવા ખાખી પેશાકમાં સજ્જ થયેલ બે-ત્રણ માણસોને મોટરમાંથી ઊતરતાં જોઈ થોડે અમંગલ થકાઓ પાંચાના માનસમાં પચાર થઈ ગઈ. પરંતુ તેમને જોતાં જ તેના મનમાં ચિંતા થઈ, કારણ કે તેનું જીવન રમેશ અને સો-દર્થના સાગરનાં તરતી નાવડી જેવું ધનું. તેને બધો વરતુઓ પર પ્રેમ હતો. પ્રિયની વિદાયનાએ તેનામાંથી પોટી ફિકરને દૂર કરી હતી.

આત્મપ્રાપ્તિ શાંતિને નિરાશાનાં બે પો-ટક અને ફાજદાર તેની પાસે આવી પહોંચ્યા. ભાગ્યમેવ

વારેવાં પાંચો ફફડાવતાં ઊંડી જ્યાં

શાંતિની પ્રતિમા જેવા પાંચાની ગરદન પર
નુરત જ એક પગે પડી અને તેના બે હાથ
દોરડાથી બંધાઈ ગયા થવિ । હવાને ગાળોના
અવિલ્લ મોગાઓથી ભરી દઈ મોટર એક વધાર
મનુષ્યને લઈ આવેલ માર્ગે વચી ચઈ

૨

શેઠ મગનલાલ શાંતિલાલ દયાળુ અને ઉદાર
હતા એ સંદેહ જ એમના હૃદયને ઓળખાવવામાટે
બસ છે તેમને અને શેઠ મોહનલાલ અમુનલાલને
દણાં વખતથી ખટરાગ ચાલ્યા કરતો સત્ય અને
અસત્યને, પ્રેમ અને દબને નમ્રતા અને અભિમાનને
ઠઠી સાથે કાવળ જ નથી મગનલાલનો સ્વભાવ
પ્રેમાળ અને નમ્ર હતો બધાની સાથ તે કનેડથી
હળી જતા ગામની વિધવાઓને છાની રીને તેમની
પાસેથી મદદ મળતી તેમને માં કામ કરનાર મામસો
કોણપણ બૂખ્યા-દુખ્યા માણસને શેઠને ત્યાં લઈ જતા
અને જરૂર પૂરતું બધું તેને ત્યાંથી મળતું તને ત્યાં
જ ચોંપદર માણસો કામ કરતાં તેમાં પાંચો ચણ
હતો મુળથી જ શેઠની તેના પર મહેરબાની હતી
પરંતુ ગણ-ધાર વય મહેલાં એક સંજે પાવાએ
રાતાં રાતાં જ્યાર પોતાની બધી વાત કહી ત્યારથી
શેઠ તેના તરફ વિશેષ મમતા રાખતાં

પાંચાની અગાઉની જિંદગી અધકારમય હતી
અધકાર પછી જ પ્રકાશ આવ છે ઉનાળા પછી જ
આકાશ પવિત્ર અને સ્વચ્છ થાય છે આ સાધારણ
કુદરતી નિયમ છે પાપ પછીની ચવિતતા બધું જ
પ્રેમભરીની દોષ છે પાંચાની બાબતમાં પણ કાંઈ
આવું જ કાંઈક હતું

તેની સી એક ઊંડાને ચૂંટી ચરી ચઈ
બાળકને ઉઠેરવામાં ઉઠેરતાં ઉઠેરતાં તેની પાપો અધારી
જિંદગીમાં કષારક કષારક પવિત્ર પ્રકાશનાં કિરણો
આવતાં ગયા વધીલો નાળકનો સાથ પકડી તેને એ
દોર એ તો સાધારણ છે પરંતુ ઘણીવાર બાનકો
પણ વધીલોને હાથ પકડી દાર છે

પાનખરનો એક સખત સપાટો આપ્યો
છાકરો અચાનક લાગેથી લૂમાં એ દિવસમાં જ મત્સ
પામ્યો પરંતુ એ તારે સાથે એ સપાટો પાંચાના
પ્રાણશ્રિતથી પીના પડેલાં પાપોનાં પાનોને મણ
ખ ખેરનો ગયા લેતો ગયો

પાંચાએ ઘર છોડ્યું — મોડ છોડેલો ગામના
વાંક ઉપરની તેની ચૂંપડી તેનું એક પ્રિય ધામ બની
રહી અહીં આપ્યો ત્યારથી જ તે શેઠ મગનલાલને
ત્યાં કામ કરતો તેમને મટે તેને અતિથિય માન હતું
ઘણીવાર તે શેઠ માહનલાલ સાથે તેમના માટે મોત્યા
પણ હતો

મોહનલાલ શેઠ મગનલાલ કરતાં જતાં વે એછાં
માલવાર નચેતા, ઊલટા વધારે હતા, કારણ કે મગન
લાલની મિલકત ઉંડરતાના પ્રવાહમાં તણાતી જતી
હતી થવ મોહનલાલને તાં તો કાવાગાના પ્રવામાં
તણાઈ મિલકત એકઠી થતી જતી હતી મોટાં મોટાં
ફંડમાં, સાલેબ લોકને મિલકતની આપવામાં, હમણાં
હમણાં કહેવાતાં નેતાઓને પોતાને ત્યાં નેતાશ્રવામાં
તેઓ છૂટથી પેસા ખરચતા સાચા નેતાઓને —
મજાના ખરા ચલકેને બાદ કરતાં લગભજ બધા જ
તેમની તરફ ખેચાતાં તેમની શેઠમાં હબાતા તેમને
નામ કમાવું હતું અને કમાણું પણ હતો

બઈ રાત્રે શેઠ મોહનલાલને ત્યાં ચોરી થઈ ?
‘બલે થઈ ’ તેમનું ફાંપ બોલું — સડલું બેલું ન
વિચાર થયું

જ્યાર ખાતર તડ ત્યાર જ જમીન ફૂળ પ
થા છે ને ?

સાચો પાંકીક છે ?

હમણાં જ એક દિવસ બજારમાં પાંચો તેમની
સાથે સાચા સંજ્ઞા બોલ્યા હતા ‘ થઈ તમ તો કટ
લાય ખેડુન આ સમાચાર નિર્ણયો સાળતાં કરી દીધો ’

તેમના મગજમાંથી એ ઝેર અસત્ય લઈ
ગયાર આવ્યું ‘ ખરા ચાર ન પકાયા ત્યાં સુધી ’

ચોરી થઈ એ જાહેર મનુ તે સાથ જ ચોરી
કરનાર પાંચો છે અમ્ર પણ તેમજો જાહેર કપૂ

ગામમાં ઘણાં માણસોએ તે ન માન્યું. થોડાંએ માન્યું : 'સાચો એ જ કામા કરતો હતો ત્યાં એકલો રહીને.' ઘણાંનો મત પડ્યો. ભેજની દુનિયામાં બનેલ દાખલાઓ આપી ઘણાંએ તે મનને પુટિ આપી.

પરંતુ માણસો શું માને છે શું નહિ તેની ચેતને કંઈ પડી નહોતી. હમણાં નવા આવેલ ફોજદાર તો તેમના ઓળખીતા હતાં ને ? ફોજદાર હજુ હમણાં જ બદલાઈને સ્થાનકપુર આવ્યો હતો. તે હજુ પોતાના ગરી છોકરાંને અહીં લાવ્યો નહોતો નિવમ મુજબ તેણે થેક મોકલવાલને ત્યાં જ જમવાનું રાખ્યું હતું. અને તેથી.....

સવારમાં ફોજદાર પાંચાને પકડીને લઈ આવ્યા પોલીસ ખાતાના નિવમ - કળા મુજબ ખીમો કડિયો, નાકમાં પોલીસ, ભજસન કુંભાર, પથો વગેરે સાક્ષીઓ પણ ઊભા થઈ ગયા.

સારા ચિત્રમાં રંગ પૂરવામાં જે કળા રહેલી છે તે, કળા કેસમાં સાક્ષીઓ ઊભા કરવામાં રહેલ છે. જેમ સારો ચિતારો તેમ રંગ વધારે દીપો નીકળે, તેવી રીતે જેમ ફોજદાર સારો તેમ સાક્ષી.....

ફોજદારની લાગણીમાંથી આ પણ એક લાગણી છે. હજુ પણ એને ગણવામાં આવે છે. આજે જમાનો બદલાયો છે છતાં પોલીસ ખાતાએ તેની જૂની પુરાણી રીતોને, ખૂમીઓને અજમાવવામાં આવી ગણો, હટ્ટર, મુઝા વગેરે તો સામાન્યતઃ હજુ ચાલુ છે.

વાડા વાંક અંજુદા પકડીને ઊભા રાખવા, 'ખુરશી કરાવવી,' ઊંઘાડા ઝિલ્લે કરી કેદી પર જોડાં સહિત વધી જવું વગેરે જૂના ઈલાજો તો તેની ઉપર અજમાવવામાં આવ્યા છતાં 'પંચિયા ન માન્યો' તે ન જ માન્યો.

'બાઈસાંબ, મારી નાખવો હોય તો મારી નાખો, ખોટું નહિ બોલું.' દસ બાર વરસથી સોરી તો સું પશુ સોરીનો વસારો જ નથી કર્યો. આ તેનો જવાબ હતો.

પરંતુ આ નવા ફોજદારે એક નવી રીતની

ચોંધ કરી હતી. તે રીત તેઓ છેલ્લે અજમાવતા અને તે સફળ જ હતી. થોંચો પણ તેને તાબે થવા વિના ન રહી શક્યો.

બહાર ચોગાનમાં સાહેબને હીંચકા ખાવા માટે ખાટ બાંધવા ત્રણ લાકડાં ઊભા કર્યા હતાં. બે ઊભા અને એક ઉપર આડુ : આ આડા લાકડા પર સાહેબે એક મોટી ગરેડી જડાવી હતી. તેના ઉપર કેદીને પગમાં હાથ નખાવી ટુટિયું વળાવી બાંધવામાં આવ્યો. બીજો છેડો પોતાંસિ ખેંચતાં, અને કેદી કોસની જેમ ગરેડી પાસે પહોંચે એટલે છોડી દેતાં. ફોજદારનું હાસ્ય અને ગાળો તો ચાલુ જ...

છેવટે મહાત્ત થઈ તૂટી ગયેલ હાડકાવાળો પાંચો બોલ્યો. તેનો દેહ આ વરસુ સહન કરી ન શક્યો. ગમે તેમ પણ તે જિંદગીમાં થણે દૂર પહોંચી ગયો હતો.

'આના કરતાં મારી જ નાખો ને બાપુ, ખોટું શું કામ બોલાવો છો, મેં સોરી કરી નથી, પણ તમે કંઈ કમ મુંઝી આ સહન નથી થાતું.'

'હં,' ફોજદાર મનમાં મથક્યો.

ફોજદારે થોડા દિવસમાં એક અજબ થોપ કરી જૂની ફાઈલોમાં જોડેલ ગિલ્લામાં અને ભાવનગર રહેટમાં ચોરી કરનાર પાંચો કોગ્રી તે આ જ માણસ હતો અને એ રીતે પોતે સફાર વ્યક્તિને પકડીને એ સાબિત કરી આપ્યું.

થેક મજનલાલે ઘણું કંઈ પરંતુ -

*

થોડાં વધારે દિવસો પસાર થયા. ન્યાયધીસે સત્ય વરસુ કહેવા જમારે પાંચાને કંઈ ત્યારે ફોજદારે ચોખ્ખો કરતી જુદું જ તેણે કાપ્યું. પરંતુ ચાલતા ચુકઈમાંમાં ફોજદાર કેદીની માનસી કરે તેવી કોટેખાની એ કોટ હતી, ત્યારે હજુ તો કંઈ બગડી ગયું નહોતું. હજુ તો જુમાની જ -

ફોજદારને થોડું વધારે દિવસો મળ્યા ત્યાર પછી પણ થોડનવાવ સેદના તો -

આ દિવસો દરમિયાન દોરાની જગ વી ખાવ

તેમ પાંચાનું ચરીર લીખાઈ ગયું. હવે તેને વધારે મારી ચકાય તેમ નહોતું તેમ ફોજદારને પણ લાગ્યું.

નદીકાંઠાની ઝૂંપડીમાં આટલા દિવસના જીવને પાંચામાં એક મક્કમતા તો સીંચી હતી 'મરી જવું' પણ સાચું બોલવાનું કહેવામાં આવે ત્યારે ખોટું ન જ બોલવું.'

એ ઝૂંપડી-

એ ઝૂંપડી હવે શિયાળાનું ધામ જતી હતી પાંચાં હવે ત્યાં જતાં પણ ફક્ત રોવા માટે જ. ક્યારેક ત્યાં ધાવા જતો રામે ધોખી નિરાંતે ત્યાં બેસી બીની પીતો અને સવારે ગઢડિયાથી આવતી લાકડીની ભારાવાળીઓ ત્યાં બેસી ધડીક ધાક ખાતી.

૩

અમુક દિવસો લીટી ગયા.

એક દિવસ થોડાં મોઢનલાલ રાજકોટ ગયા ત્યારે થોડી 'શિશિ' લેવા તે સોનીની દુકાને ગયા.

'ભાંગે માલ તેમને પસંદ નહિ આવે, બાબુ, બોલો ધરધરાડિ આવશે છિ તે સેકને ભલાવ.'

અને એ ધરધરાડિ માલ જોતાં જ સેકની આંખો ફાટી ગઈ તેમના ગાળાનો પડદો જ જાણે નૂટી ગયો. હોય એમ બોલવા મહેનત કર્યા છતાં તેમના ગાળા માંથી અવાજ ન નીકળ્યો.

'આ તો મારી મારે ત્યાં ચોરી થઈ હતી. કોણ આખી ગયું આ મહામહેનતે અવાજ દુકાન થતો થતો બહાર નીકળ્યો.'

તપાસ થઈ

બધો વાત બહાર આવી રથાનકપુરમાં નારુ-ભાએ પેચીરાના ટૂકા પગારમાં પૂડું નહિ થવાથી બંધી કરતી અને રાજકોટ મેજા મેજાલુલા જેઠને ત્યાં

'જાતો બેસો' રથાનક પુરના ડૉક્ટર પ્રેમશંકરે થુકવે વિઝિટ માટે બોલાવવા આવેલ થોડાં મોઢનલાલના પુત્ર ચમનલાલને કહ્યું. જેલમાં એક રીદીને ચમનલાલના ચહેરા તરફ તાકતાં ડૉક્ટરે આગળ ચલાવ્યું : 'ધાંધાને ન્યુમોનિયા થયો છે, તેને તપાસતો આવું.'

'પણ સાહેબ, બાળાનો તબિબત...'

'છૂટકો નથી,' ડૉક્ટરે માથું ધ્રુણાવતાં કહ્યું

પાંચાને ન્યુમોનિયા થયો હતો ડૉક્ટર પછોડિયા ત્યારે તે લવતો હતો 'બાર વરસ થયા....મારવો હોય તો મારો... ..'

ડૉક્ટરે તબિબત તપાસી તેમની અંખમાંથી આંસુ પડી ગયા ન્યુમોનિયા થઈને દર્દીને તેમણે તપાસ્યા હતા અને થણાને...

પરંતુ પાંચાની લાલત જ તેમને શેવડાવી રહી હતી. પાંચો તો ભાગ્યશાલી હતા. દર્દીના કુખે આ જ ડૉક્ટર રહતા હતા.

જેડત ને જમીનદાર, મજૂરને માલિક, ગરીબ ને ધનિક, પ્રજા અને રાજપુત્રો-મધ્યાની બાળતમાં આમ બને તો ?

'કેમ ?' ફોજદારનો વિહ્વલ અવાજ આવ્યો.

'કેમ શું ? તમારી ખૂબી મને પૂછવામાં આવશે ત્યારે હું તો સાચું જ કહીશ ડૉક્ટર ડૉક્ટર મરી માણસ બની ગયા

'પણ ..'

'પણ શું ? ખલાસ છે.'

'મારી નાખવો હોય તો.'

'ઊંધાડી. દત્તવજ પાસે બે પેચીસ ડિબા હતા તે માણસોમાં કુબવા માંડ્યા-તરંગોળ થયા માંડ્યા

-વાવનું તકટી તાકવું' ઘાથકોરાલક થઈ ગયું

વાત તદ્દન નાની છે, પણ હવન તો નાની નાની વાતોનું જ અનેનું છે જેની નાની નાની વાતોમાં પણ મોટાપણુ દેખાય, એ જ માણસ મદાન ! એથી ઊઘટું પણ સાચું છે. માણસ વાતો ગમે તેટલા ઊંચા આદર્શની કરે, પણ જો એની રેઝિંદી નાની નાની પ્રવૃત્તિઓમાં એ પામરતા બતાવતો હોય, તો તો એને પામર જ સમજવો.

નાનપણમાં એક શાસ્ત્રીને હું ઝાઝખતો ગીતા આખી એમને મોટે એક સ્તોક પર પ્રવચન કરવા બેમે, તો પૂરો કલાક કાઢી નાખે. અને તે કલાક પણ કેવો ! એની સાડેસાઠ મિનિટ સ્લમય ! શ્રીનાગણ્યમાંથી શુભ્નય છે કે કોઈ ચલે ! શાસ્ત્રીની વાણીમાં જાણે કોઈ જાદુ ન હોય !

શાસ્ત્રીજી ધન્યા પદ્ધતિ, એટલે ગીતામાં આત્માની અમરતા વિશે જે સ્તોકો છે, તેમાં તો તેઓ ભારે ખીસના ! દાખલા તરીકે

ન જાયને સિચને ગ કદાચિત્
નાયં મૃત્યુ મહિતા ઘા ન મૃત્યુઃ ।
યતો નિરયઃ સાશ્વતોઽયં પુરાણો
ન હ્યન્તે હ્યન્માને કારણે ॥

એટલે કે નથી આ આત્મા જન્મનો, નથી મરતો; નાશ પામે છે તે શરીર, આત્મા નહિ પડે...

વળી,

‘ગામાર્ગિર્જાગર્મિ યથા વિદાય
નગામિ મૃદ્ધાન્તિ નરોઽવસાથિ ।
તથા યતેરાણિ વિદાય ત્રિભો-
ન્વેન્વાનિ સંસારિ નગામિ દેહી ॥

જેવી રીતે મૃતનાં પલાં ઉનાર્ગને માણસ નવાં કપડાં પહેરે છે, તેવી જ રીતે આત્મા મૃતના શરીરને ત્યાગીને નવા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે.

‘શાસ્ત્રીજીના ઉચ્ચારો એટલા બધા મધુર અને સ્વેદાનુ એમનું પદન એટલું બધું સગીતમય કે એટલો તો રીક, પણ અમે છોકરાઓ મુઝાં એમના પ્રવચનમાં જતા અને...શાસ્ત્રીજીને મેંએથી વારંવાર ઉચ્ચારાતા સ્તોકો અમને ખૂબ આસાનીથી કંકરમ થઈ જતા ! શાસ્ત્રીજીને માટે અમારી કલ્પના એવી હતી કે એ વેદકાજના કોઈ ઋષિ જેવા છે-સમતોલ, શાંત, નિર્ભય ! મૃત્યુ બધારે એમની પાસે આવશે ત્યારે એ કહેશે કે ‘આવી પહોંચે, ભાઈ ! ચાલ, શુ કાર્યક્રમ છે ? આપણે તો અહીં’ પણ ગીતા ગાતી છે અને ત્યાંપણ ગીતા જ ગાતી છે ! ચાલ !’

પણ એકવાર રાતને વખતે શાસ્ત્રીજી અમારા ઘર નીચે દૂધની દુકાન હતી ત્યાં થઈને નીકળ્યા. અમારા ઘરાના અમે પાંચસ છોકરાઓ, જેઓ મોટે ભાગે શાસ્ત્રીજી અને એમનાં પ્રવચનોથી હુપ-રિચ્છિત હતા, તેઓ તે વખતે દુકાનની બહાર ઢાલેલા પાટલાઓ પર બેઠાંને ગરમ ગરમ દૂધ પી રહ્યા હતા અને દુકાનની આજુબાજુ ફરતાઓનો અડી થયો હતો, હંમેશની પેરે.

હવે તમે જાણો છો, કેટલાક કૂનગંઓ બધીયે વાતોમાં તદ્દન બેપરવા દોષ છે. બગવત રસનાની વચ્ચેાવચ બેમે ! તમારી મોટર મેં પૂરપાટ દોડતી હોય, અને રસનામાં બીજી કોઈ કારર પણ બને ન હોય, પણ... તમારે આ કૂનગને ખાતર જ મોટર થોભાવવી પડે !...તમે જુમળું વચ રી વચાટી ! ચાકો, પત્ર બાઈસ લેન ગેડે જ સાના ! સોરામ્દનાં કેટલેક કોંગ્રે તો મેં એમ પણ જોયું છે કે તમારી મોટરનું અધીરું બૂમગં સાંભળને ફેરડું મેં દોડી તો બનું તો ન જ ચાલ, પણ આંખો બંધ કરીને મેં ફેરડી જાય ! જાણે કેમ તમને મેંજે-જ-આદ્યાન ના આપિતું દોષ, કે એકે પું, ઉં ગીરીતે ખાગ સરીર ઉપથી તારી મોટર લઈ જાય છે ને !

હવે અમારા આ શાસ્ત્રીજીને વૃદ્ધાવરચાને કારણે આખોતું કે ક કામ્ય હતું અને ફરતો તો, જે પૂરપાટ ધસતી આવતી મોટરનું મરણિયુ જુગ જુ સાંભળીને પશુ ન ખસે, તે શાસ્ત્રીજીના દક્ષિણી ઢબના લાલ ચપલન ફૂંકાટથી ચોર્ધા ખસનાના હતા. એ તો જાણે રસ્તે મુનિસિપાલિટીએ ખાસ તેમના માટે જ આગવો બનાવ્યો હોય એવી શહી અદાથી પકાઈ જ રહે. હવે બન્યું એમ કે શાસ્ત્રીજીનો પગ આમાંથી એકાદ ફરતારી પૂછડી પર અજબની પડી ગયો અને પછી જો થઈ છે. ફૂટરુ તો એક તાલ કાઠા ઠથિયા સાથે પોતાની પૂછડીને પાછી પોતાની કાયાના સતાડીને પૂર્વવત્ત ગોઠાવણ અથુ પશુ શાસ્ત્રીજી એક કારમી ચીસ સાથે નાકા. એવલા ભવબીત થઈને નાકા (જા ભવ છે કે ફરતારી પૂછડીને તેમજ સામ પશુ ધારી હોયો હોય.) કે ફૂટરુને જો થરફૂત આવડ્યું હોય, અને જો એ ગીતા ભપયો હોય તો તે શાસ્ત્રીજીની પાછળ દોડી તેમને ઊભા રાખીને મીં. હપકા આપત કે 'મહાગજ, નાસો છે શુ કરવા? નૈન છિન્વન્તિ શક્તિ નૈન દલિત ધાવક. આતમાને નથી ફૂટરો કરડતો કે નથી સર્પ ડસતો.'

ખરેખર, મૃત્યુનો ભય જ મણસને કાચર અને પામર બનાવે છે. હકીકતમાં બધા ભય મૃત્યુ-ભય-મનક છે, એટલે કે બધા ભયોનું ઉદ્ધાવરધાન મૃત્યુનો ભય જ છે, એ જો માણસ સમજી ભય અને મૃત્યુનો ભય મૂકી દે તો એ ટવનની મજા માણી શકે પશુ આવી નિર્ભયતાની વાતો કરવી જેટલી સહેલી છે, તેટલી જ એને ટવનમાં સિદ્ધ કરવી મુશ્કેલ છે.

હા નિર્ભયતા-અભયગતિ-મુશ્કેલ જરૂર છે પશુ કોઈ એમ મને કે ટવનમાં સર્વિયા નિર્ભય બનતુ એ અશક્ય છે, તે તે પશુ બરાબર નથી ભયને ટાલવે. અસકય નથી માણસ ધારે તો ધીરે ધીરે પ્રપલ્ન અને અગ્રયાસથી અભય કેંગરી શકે છે ગાંધીજી આદિ મહાપુરુષોના દાખના તો આપણી રાજે પડ્યા જ છે. પશુ આપણને સોને એવા નાના નાના માણસો પશુ કોઈ કોઈ વાર મળી ભય છે, કે જેમણે ભર માત્રને સર્વિયા નહિ તોપણ મોટે ભાગે તો જોડી જ દીધો હોય.

એક લામને દું ઝોગણું હું, સારી રીતે વરમોથી એ માદા રહે છે પેમેનકે પશુ એવતા બધા મુખી નથી કે માદગીને લાક લાગે ખાસ અનિયમ જણાય અને સરીર હડગામ પાડે તે જ પાટતો દામે, બાકી તો બીમારને ગરિ જ નહિ. જ્યારે જુઓ ત્યારે એમના ચરેગ પર કોઈ બલનિયમી પ્રધાન પ્રસન્નન તગરતી જ હોય.

એકાર એમને નામ ગરથે વગસાદની ઝાનુ હતી અને એમના ચરના ફિગિયાના દાર પામે ફીચ રિયા પાછીના ખાજ. ભરાઈ હતા રાનનો વખત, વા.ગિયા આમણનું થેરુ અધારુ, પછી વચ્ચે નાના નાના પથરાઓ પગ ફૂંકતા ફૂંકતા ફોટક વઢાવી ફિગિયામાં દાખલ થવાનું તેમાં એકાદ પથરનું ઝોશીકું હજીને આ નામ મદાશય નાગોના દરે, ત્યાં આ અમારા મામાથીને પથ જાક એમના બો. ઉપર નહિ, તોપણ એમની મૂઝ પર પડ્યો અને એમણે ફૂટ દબને ચ માને પડે ડબ દીધો. અને પછી સડે શટ દિદાલ થઈ ગયો. જ્યારે મ માએ એને ભરાયર જોયો. પડે ડબ થવાને લંધે મામાતુ સરીર પશુ મેચર પગ અરિથર બનેતુ પશુ પગી તરત જ તે મામાના કાળૂખા આરી ગયુ.

પશુ ફિગિયા. ગા. પાસે આઠવો ખગતગાદ સાંભળીને મામી, જે મામાની વા. જેતા દના, તે બહાર આ. આ અને જુઓ છે તો, એક પગ એક પથર પર, ને બીજી બીજી ઉર, એવી રિથિતિમાં જોડાનેકા મામા - બને હાથથી એક પગને દાવી રહી છે.

‘શુ થયુ?’

‘સાપ કરાયો લાગે છે.’

‘હે. સરપ! અરે શાનિલામ, ટવણુખાઈ જ્યતી. દોડો દોડો, તમારા મામાને સાપ કરાયો છે!’

‘શુ કરવા આપો. મધો મેંકોશ કરે છે, નમમો. એના કરતાં એક ટેકમી મોતી આવ કાકથી તો આપણે દવાખાને પહોંચી જઈએ.’

‘શુ છે, શુ છે, મુખા શુ થયુ?’

‘કે નથી જીવજીવાઈ, એ તો જરા સાપ કરડ્યો જી !’

‘હે, જરા સાપ કરડ્યો છે ! અરે જરા કે વધારે ! પણ સાપ તે સાપ ! સાપ કરડ્યો છે ને તમે આમ નિગતે મેકા છો ! તમે તો મજબૂત છો, મામા !’

‘ટેક્સી લેવા ગઇ છે, તારી મામી, બાઈ બીજી શું થાય ?’

‘બીજી શું થાય ? હવે સામગ્રી ! આ મામાજી ને ! સાપ કરડ્યો છે તે જાણે મોકાડો કરડ્યો હોય એવી રીતે નિરાતે બેઠા બેઠા મૂંઝવા કરે છે કે બીજી શું થાય ! તમે આમ ને આમ એક દી !’

‘એક દી તો ભાઈ, સોને જવાનું છે ! એનું તેડું આપશે ત્યારે એક પણ પણ કોઈથી રોકવાનું નથી ! પણ બધાય સાપ જેવી નથી હોતા . જીવજી ભાઈ ! સભન છે કે આ સાપ જેવી પણ હોય ! પણ જેવી હોય રોપણુ જેર મદ્યુ નથી તો લગી શું કામ બમાબૂમ કરવી ? આ હશે આ કસી પણ આની ગઇ ! આવા છે ને તમે સાપ ?’

‘આવું તો ખરે પણ પેલો ..’

‘અરે ! સપ તો કધારનો ચાલ્યો ગયો-બોરો પડીને ! એ બિચારને એમ થયું દશે કે આપણી મૂંઝ હવાણી, એના બદનામા આ ભાઈને સહેજ નટકું ભયું, તેમા તો એણે આખા શરીરને ચિસકારી મૂકી, ખારી સામે ! એટલે એ તો હવે પૂરા એક વરસ સુધી આ તરફ નહિ આવે !’

દિવસો પછી અને મામા મળ્યા ત્યારે એ પૂછ્યું .

‘તમને સાપ કરડ્યો ત્યારે કે ન થયું ?’

‘પહેલાં તો ચગડો વાગ્યો અને ખૂન નાનરા થવા લાગી અને પછી નીચે નજર ગઇ તો નાખને દી ! એટલે થયું કે ખલાસ ! હવે હાલવેલ કરી નકામી છે !’

‘પણ તમે બી-મા નહિ ?’

‘બી-યો તો ખરેજ, પણ થાય શું ? રાડ-

રાડ કે રડારોગ કરવાથી કે સાપ કરડ્યો ન કરડ્યો બોલો જ થવાનો હતો ? એટલે પછી આપણે તો સાપના ઈલાજની વાતોમાં સામગ્ર્ય હતું તેમ જ ખને બે હાથથી ચકકારીને ઝાંખીને બેસી ગયા !’

‘પણ એ વખતે મામી ન આવી પહેાચ્યા હોત અને ટેક્સી ન લાગ્યા હોત, તો શું થાત ?’

‘તો હું ધીરે ધીરે ઘર્માં જાન અને ઉકારન એને, અને ટેક્સી મગાવત બીજી શું ?’

‘પણ મામા, તમને ખરેખર કે જ ન થયું નાગ કરડ્યો ત્યારે !’

‘એ તો એમ છે ભાઈ, કે મારા એક કુખિા હતા -’

‘હા !’

‘તમને લીધે સર્પોથી તો હું નયપણથી જ દેવાઈ ગયો હતો !’

‘એ વળી કેવી રીતે ?’

‘કુખિાની સાથે તે વખતે હું મામડે રહેતો. હવે મામડાચમચા-હું આજથી ત્રાંસ વરસ પહેાની વાત કરું છું-સાપ તો મમે ત્યાં ને મમે ત્યારે બેટી ગયો ! હું તો બહુ બીકે, સફાયાતમા પણ મારા કુખિા જ્યારે જ્યારે સાપ મારી સામે આવે ત્યારે પોતાની લાકડી બોલ પર કપકપાવનાં જાણે કોઈ હવીલા ડોસાને ન કહેવા હોય એમ સાપને કપકો આવે :

‘હવે લાગે લાગે આપના મોગ થઈને, આ દયની અમિગી જેવા છેકાને નિરહવાના સરમાના નથી ! ..’ અને સાપ એમની લાકડીના કપકપાટથી હો કે પછી એમના મેજાની થપાટથી હો .. કે પછી પોતાની મેજે, પણ સડેલ કળા ચાલ્યા જતા !’

‘ત્યારે તમને નિર્જીવનાને પડેને પાડ તમારી કુખિાએ શીખ ચો કા ?’

‘કોણ જાણે ભાઈ ! પણ કુખિા દર્નાજનમાં મે તો એમને કદી પણ ભરતીવ નથી જેવા !’

અને મે મામાને કદી તવનીવ નથી જેવા આપણે બધા જો જો વરજીથી બીએ છીએ...પતાર-

કામ, નુકસાન, બેકારી, ટાઇફાઇડ, દમ, સર્પદંશ...
 વગેરે અનેક આપતિઓ સંધિના કાષ્ઠ અંગેયર નિવા-
 મકે ખાસ એમને અનુલક્ષીને જ જલ્લે સંકેટોનું સમય
 પત્રક બનાવ્યું ન હોય એની નિયમિતતાથી, તેમના
 ઉપર ત્રીકાએ જ નય છે. પણ એ...એમની એક
 બીજી વિશેષતા કહો ? કદાચ નિર્લપતા કેળવવામાં
 એ વિશેષતાએ પણ થોડાંધણે ફોજો આપેલી ફોજો
 એ પોતે ગમે તેટલા માદા હોય, પણ કોઈ પાકોટી
 કે પરિચિત મોટો છે એમ સાબળે તો તેની સારવારમાં
 જરૂર પડેલી જાય, પોતાનું શરીર સાચ પચારીવશ
 ન થયું હોય તો ! અમારા વતુંગણ તો મામા સંકેટ
 સમયની સાંકળ જેવા મનાય છે કોઈ માદાની પચારી

પાસે રાતજોડો કરવો હોય કે કોઈ મરી મરું એને
 અસાધ્ય બેઠું કરવું હોય, તો બોલવો મામાને ! મને તો
 લાગે છે કે જમને માટે મહત્સમયની સાંકળ બનતું
 એ જ કદાચ, નિર્ભય થયને સૌથી મોટો કામિયો
 ફોજો ! જે હોય તે, પણ એક વાત નિર્વિવાદ માણસ
 પોતાના સ્વાર્થની સાંકડી દુનિયામાંથી મુક્ત થઈને,
 બીજાઓની દુનિયા સાથે જોડેલે અથો વધુ એકરૂપ
 થઈ જાય, તેટલે અંશે તે વધારે ઉન્નત બને; વધુ
 ચાત, વધુ નિર્મળ, વધુ નિર્ભય બને ! એટલે જ તો
 આપણાં ઉપનિષદો કહે છે ને કે,

યદ્ યુસા તત્ સુતય્ નાલ્પે મુગ્ધમત્તિ ।

વિવેક પિનાનું બહુતર

આજે બુદ્ધિ વિચિત્ર બનતી જાય છે જ્ઞાન વધે છે ખરું. પણ પેટ
 ખાતર દરેક પ્રકારનાં પાષ કરવા માણસ તેવાર થઈ જાય છે કેલવણીમાંથી
 વિવેક જતો રહ્યો છે એવો કદાચકાચી બુદ્ધિ વધતી નથી બુદ્ધિ વેચવિલાસને
 માર્ગે વળી છે એમાં બધાં જમને શમાવાં છે એ જ્ઞાન શા ખપનું ? જ્ઞાન
 તો આત્મા, છત્રાત્મા અને ધરમામાનું હોયુ બેઈએ

મને તો બહુતર વધે તેમ ફાળ પડે છે બહુનારને પૂરો કે ન આજ
 સુધી ઉપજોગમાં લીધેલી અને તારા ઉપજોગની કંઈ ચીજ તું બનાવીશ ? તો
 ઝોની પાસે કશે જ જવાબ નથી ત્યારે નવું સર્જન કરશે કોણ ? કંપુ' પડે
 ત્યારે નિરુપાયે કરશે બાકી સર્જનની તાલીમ તેમ મળતી નથી

આપણું મોટું આજે પશ્ચિમ તરફ છે પશ્ચિમમાંથી જે આવે તે
 સાડુ. વેદ પણ જે પશ્ચિમવાળા સારો કહે તો આપણે વેદને સારો માનીએ.

સેવા કરવી એ આપણી સંસ્કૃતિ છે એક ગામમાં અમે ગયા. ત્યાં
 એક ખિરતી બંદેન ગરીબોની સેવા કરે. અમે કહ્યું કે, અમારા દેસ ઉપર
 તમને આટલો બધો પ્રેમ ક્યાંથી આવ્યો ? તો કહે, 'મને સેવા કરવી અમે ॥'
 આ સેવા કરવી તે આપણી સંસ્કૃતિ. પણ અહીંથી આપણી સંસ્કૃતિ, એ
 બંદેને જાય અને ત્યાંથી પાછી લેવા આવે તે આપણી સેવા કરે. આપણે તો
 સંસ્કૃતિ ખોઈને સેવા લેવાનું રવીકાયું.

ચૂંટણી માટે તેવાર થવેલા લોકો કહે છે કે 'અમારા લાયકાં સત્તા
 આવે તો લોભાનું આપ બહુ' કદી નાખું' ને તેમ બહુ' કદી નાખું, 'અસ્થા,
 લોકોનું જ બહુ કરવું હોય તો સત્તા વિના જ કરો ને ?

દવિશંકર મહેતાજી

પોતાના શિવપુરના મકાનમાં યરનયદ્ર એક દિવસ સાવિત્રીસંપત્ત યદોપાધ્યાય સાથે વાતો કરતા હતા. યરનયદ્રે કહ્યું : “એ સાવિત્રી, મારા ‘યરિ-ત્રહીન’ પુસ્તક સંબંધમાં એક વાર ઘણી મગની ઘટના બની આ વખતે કાશીમાં આ વાત સાંભળી આભ્યો છું” તો એ સાંભળ :

આ વખતે કાશીમાં ‘ઉત્તરા’ના સંપાદક ચક્ર-વર્તીને ત્યાં હું ઊત્તરો હતા એક દિવસ સવારે ઠેટલાક બંગાળી સજ્જનો ત્યાં આવ્યા અને મને કહ્યું કે બંગાળી ભાંધએ તમને મળવા માગે છે. આ માટે અને એક સમાની યોજના પણ કરી છે. તમારે એમાં આવવું પડશે. એમને ખબર હતી કે કંઈક મોંઘવા માટે અને કહેવામાં આવશે તો હું કદાચ નહિ જઈ એટલે માત્ર કાજરી આપવાનું કહીને ગયા.

એમની વિનંતીને હું હિચેક્ષા કરી ચક્રો નહિ જવાનું વચન પણ આપી દીધું. સમામાં માળા, ચંદન ધૂપ વગેરે કોઇ પણ વસ્તુની ઊંચુપ નહોતી. એમના સ્વાગતમાં સાચી સામગ્રી હતી. ત્યાં જગતી અને ઘણો આનંદ થયો.

સમાના અંતે જ્યારે મોટા ભાગના લોકો ચાલ્યા ગયા હતા અને હું પણ ઊઠવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં બે વિધવા મારી પામે આવીને બેઠી રહી. એકની ઉંમર ઠીક ઠીક મોટી હતી ત્યારે બીજી વીસ-બારીસ વર્ષની હશે. એણી ઉંમરવાળી વિધવા પાસે આવીને પ્રજ્ઞામ કરી મારી તરફ એવી રીતે જોઇ રહી કે જાણે હું એના ઘણા જૂનો પરિચિત હોઉં, મુઠ્ઠા સ્વરે એ બોલી : ‘તમે મને બચાવી છે, તમે મારા યરુ છે, હું તમારી ખાત્ર ઋણી છું.’

મહિલાની વાત સાંભળીને હું અચ્ચક થઇ ગયો. જરા અચકાઇને મેં કહ્યું : ‘મેં તમને બચાવ્યા છે ? ક્યારે ? ક્યાં ? અને તો કંઈ જ યાદ નથી. આ ઉપરાંત, આ અઝાઉ મેં તમને ક્યાંય પણ જોયા

હોય એવું પણ મને યાદ નથી’

મહિલા વિધવા હતી પણ ખૂબ જ સુંદર એવું મોઝું એવું રૂપ હતું, એવી જ હતી એના ચહેરાની શાંતિ. અને એક બાજુ બેસાડીને એણે જે પોતાની કથા કહી એ આ પ્રમાણે છે :

‘મારા પિતા બંગાળની બહાર એક ટેલિગ્રાફ અધ્યાપક છે. હું મારા પિતા પાસે જ હંમેશાં રહી છું. મારી ઉંમર બે વર્ષની હતી ત્યારે મારી માતાનું અવસાન થયું ત્યારે. પિતાએ જ મને પાળી પોષીને મોટી કરી છે. સત્તર વર્ષની ઉંમરે મારા લગ્ન થયાં પણ આ કાશીમાં ત્રણ દિવસના તાવમાં જ મારા પતિનું અવસાન થયું. એમના મૃત્યુ બાદ હું મારા પિતા પાસે પાછી ફરી. હું એવું એક ખાત્ર સંતાન હતી. અને એમણે ફરી લગ્ન કરવા માંડી.

‘પિતાનો એક વિદ્યાર્થી હતો. એ અમારા જ ઘરમાં રહેતો હતો, પિતા એના પ્રત્યે ઘણો સ્નેહ રાખતા-કેઈ પોતાના પુત્ર પ્રત્યે પણ એટલો સ્નેહ નહિ રાખતું હોય. વર્ષોમાં કયા દિવસે કયું બ્રાહ્મણ કરવાનું છે એની નોંધ એ રાખતો. જરૂરી પુસ્તકો અને નોટબુકો પણ એ જ તૈયાર કરી રાખતો. હું એમની પાસે મંથિત અને સાહિત્યનો અભ્યાસ કરતી. આ રીતે દોઢ વર્ષ પસાર થઇ ગયું.

આ રીતે મળવાથી અમારા બંનેમાં સાદું એવું પરિવર્તન થયું. આ હકીકતની ખબર પડતાં એ વિદ્યાર્થીએ એકવાર પિતાજીને કહી દીધું કે એ મને નહિ બચાવે. પિતાજીએ મને યરસે ઘડને કલકત્તા મોકલી આપી. હું કલકત્તા આવી તો મરી પણ મારું હૃદય તે ત્યાં જ રહી ગયું હતું. થોડા દિવસ થયા ત્યાં તો અમારા વચ્ચે પત્રવ્યવહાર ચાલવા લાગ્યો. એક દિવસ અચાનક એ હોકરો કલકત્તા આવ્યો. હવે અમે બંને નિર્મિત રીતે મળી ચકતા હતા. એમાં કોઈ રકાવટ નહોતી. એક દિવસ

કોપ, નુકસાન, બેકારી, ટાઈફોઈડ, દમ, સર્પદંશ... વગેરે અનેક આપત્તિઓ સંપ્રિતા કોઈક અગોચર નિયામકે ખાસ એમને અનુલક્ષીને જ જીવે સંકટોનું સમય પત્રક બનાવ્યું ન હોય એવી નિયમિતતાથી, તેમના ઉપર ઝીંકાયે જ જાય છે. પણ એ એમની એક ખીજ વિશેષતા કહું ? કદાચ નિર્લેપતા કેળવવામાં એ વિશેષતાએ પણ થોડાઘણા ફાળો આપ્યો હશે એ પોતે ચમે તેટલા માદા હોય, પણ કોઈ પાકેરી કે પરિચિત મારો છે એમ સંભળે તો તેની સારવારમાં જરૂર પડેલી જાય, પોતાનું શરીર સાવ પચારીવશ ન થયું હોય તો ! અમારા વર્તુળમાં તો મામા સંકટ સમયની સંકળ જેવા મનાય છે કોઈ મદદની પચારી

પાસે રાતજોગો કરવો હોય કે કોઈ મરી ગયું એને અસાધ્ય બેથું કરવું હોય, તો ભોગવો મામાને ! મને તો લાગે છે કે જમનને માટે સંકટસમયની સંકળ બનવું એ જ કદાચ, નિર્ભય થવાનો સૌથી મોટો કામિયો દર્શો ! જે હોય તે, પણ એક વાન નિર્વિવાદ માણસ પોતાના સ્વાર્થની સંકોટી દુનિવામાંથી મુક્ત થઈને, ખીજઓની દુનિવા સાથે જોડે અથો વધુ એકરૂપ થઈ જાય, તેટલે અંગે તે વધારે ઉત્તન બને, વધુ શાન, વધુ નિર્ભય વધુ નિર્ભય બને ! એટલે જ તો આપણું ઉપનિષદો કહે છે ને કે,

યદ્ ભૂમા તત્ત્વ મુગમ્ નાલ્પે મુગમસ્તિ ।

વિવેક વિનાનું ભણતર

આજે બુદ્ધિ વિચિત્ર બનતી જાય છે જ્ઞાન વધે છે ખરું પણ પેટ ખાતર દરેક પ્રકારનાં પાપ કરવા માણસ તેવાર થઈ જાય છે કેજવણીમાંથી વિવેક જતો રહ્યો છે એથી ઠગાણકારી બુદ્ધિ વધતી નથી બુદ્ધિ વેળવવિલાસને માર્ગે વણી છે એમાં બધાં જમરનો સમાવે છે એ જ્ઞાન શા ખાનું ? જ્ઞાન તો આત્મા, જીવાત્મા અને પરમાત્માનું હોવું જોઈએ

મને તો ભણતર વધે તેમ ફાળ પડે છે ભણવાસને પૂછો કે તે આજ મુખી ઉપયોગમાં લીધેલી અને તારા ઉપયોગની કઈ ચીજ તું બનાવીય ? તો એની પાસે ઠંઠો જ જવાબ નથી ત્યારે તુ સર્જન કરશે કોણ ? કંબુ પડે ત્યારે નિડુપાયે કરશે બાકી સર્જનની તાલીમ તો મળતી નથી

આપણું મોઢું આજે પશ્ચિમ તરફ છે પશ્ચિમમાંથી જ આવે તે સાડુ. વેદ પણ એ પશ્ચિમવાળા સારો કહે તો આપણે વેદને સારો માનીએ.

સેવા કરવી એ આપણી સંસ્કૃતિ છે. એક ગામમાં અમે ગયા. ત્યાં એક ક્ષિત્રની ખડેન બરીબોની સેવા કરે. અમે કહ્યું કે, અમારા દેશ ઉપર તમને આટલો બધો પ્રેમ ક્યાંથી આવે ? તો કહે, ' મને સેવા કરવી જમે છે, ' આ સેવા કરવી ને આપણી સંસ્કૃતિ. પણ અહીંથી આપણી સંસ્કૃતિ એ લઈને જાય અને ત્યાંથી પાછી લેતા આવે ને આપણી સેવા કરે. આપણે તો સંસ્કૃતિ ખોઈને સેવા લેવાનું રચીકાવું.

ચૂટણી માટે તેવાર લેવા લોકો કહે છે કે ' અમારા લાખમાં સત્તા આવે તો લોકોનું આપ લવું કરી નાખું ' ને તેમ ભણું કરી નાખું. ' અલ્યા, લોકોનું જ ભણું કરવું હોય તો સત્તા વિના જ કરો ને ?

વચિશંકર મહંદરાજ

પોતાના શિવપુરના મકાનમાં ઘરન્યદ્ર એક દિવસ સાવિત્રીસંપત્ર ચટ્ટોપાધ્યાય સાથે વાતો કરતા હતા. ઘરન્યદ્રે કહ્યું : “જે સાવિત્રી, મારા ‘ચરિત્ર’ પુસ્તક સંપાદન એક વાર ઘણી મળતી ઘટના બની આ વખતે કારણમાં આ વાત સાબળી આવશે છું” તો એ સાંભળ :

આ વખતે કારણમાં ‘ઉત્તરા’ના સંપાદક ચક્રવર્તીને ત્યાં હું જીત્યો હતો એક દિવસ સવારે કેટલાક બંગાળી સજ્જનો ત્યાં આવ્યા અને મને કહ્યું કે બંગાળી ભાષામાં તમને મળવા માગે છે. આ માટે અમે એક સમાની પોષાના પથુ કરી છે. તમારે એમાં આવવું પડશે. એમને ખબર હતી કે કંઈક ભોંભવા માટે મને કહેવામાં આવશે તો હું કદાચ નહિ ગઈ એટલે માત્ર હાજરી આપવાનું કહીને ગયા.

એમની વિનંતિની હું હિંમેશા કરી શક્યો નહિ. જવાનું વચન પણ આપી દીધું સમામાં મળ્યા, ચંદન ધૂપ વગેરે કોષ પથુ વસ્તુની ઊણપ નહોતી. એમના સ્વાગતમાં સાચી લાગણી હતી. ત્યાં જ્યાંથી મને થયો આનંદ થયો.

સમાના અંતે જ્યારે મોટા ભાગના લોકો ચાલ્યા ગયા હતા અને હું પણ ઊઠવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં બે વિધવા મારી પામે આવીને બાબી રહી. એકની ઉંમર ઠીક ઠીક મોટી હતી ત્યારે બીજી વીસ-બાવીસ વર્ષની હતી. એણી ઉંમરવાળી વિધવા પાસે આવીને પ્રભામ કરી મારી તરફ એવી રીતે જોઈ રહી કે મને હું એનો થયો જૂનો પરિચિત હોઉં, મુદ્દ સ્વરે એ બોલી : ‘તમે મને બચાવી છે, તમે મારા ગુરુ હો, હું તમારી ખાસ ઝણી છું.’

મહિલાની વાત સાંભળીને હું અચાંપ થઈ ગયો. જરા અચાંપને મેં કહ્યું : ‘મેં તમને બચાવ્યા ? ! ક્યારે ? ક્યાં ? મને તો કંઈ જ યાદ નથી આ ઉપરાંત, આ અચાંપ મેં તમને ક્યાં પથુ જોવા

હોય એવું પથુ મને યાદ નથી’

મહિલા વિધવા હતી પણ ખૂબ જ સુંદર એવું મોડું એવું રૂપ હતું, એવી જ હતી એના ચહેરાની શાંતિ. મને એક બાજુ બોલાવીને એણે જે પોતાની કથા કહી એ આ પ્રમાણે છે :

‘માન પિતા બંગાળની ખદાર એક કોલેજના અધ્યાપક છે. હું મારા પિતા પાસે જ હંમેશા રહી છું. મારી માતા બે વર્ષની હતી ત્યારે મારી માતાનું અવસાન થયું ત્યારે. પિતાએ જ મને પાળી પોષીને મોટી કરી છે. સત્તર વર્ષની ઉંમરે માન સળ થયાં પથુ આ કારણમાં ત્રણ દિવસના તાવમાં જ મારા પતિનું અવસાન થયું. એમના મૃત્યુ બાદ હું મારા પિતા પામે પાછી ફરી. હું એવું એક ખાત્ર સંતાન હતી. મને એમણે ફરી લાલ્લાવવા માંડી.

‘પિતાનો એક નિવાર્ણ હતો. એ અમારા જ ઘરમાં રહેતો હતો, પિતા એના પ્રત્યે થયો સ્નેહ રાખના-કોઈ પોતાના પુત્ર પ્રત્યે પણ એટલો સ્નેહ નહિ રાખતું હોય. વર્ષમાં કયા દિવસે કયું બ્યાખ્યાન કરવાનું છે એની નોંધ એ રાખતો. જરૂરી પુસ્તકો અને નોટબુકો પણ એ જ તૈયાર કરી રાખતો. હું એમની પાસે મળિન અને સાહિત્યનો અભ્યાસ કરતી. આ રીતે દોઢ વર્ષ પસાર થઈ ગયું.

આ રીતે મજાવાધો. અમારા બંનેમાં ‘સારું’ એવું પરિવર્તન થયું. આ હકીકતની ખબર પડતાં એ નિવાર્ણએ એકવાર પિતાજીને કહી દીધું કે એ મને નહિ જતુવો. પિતાજીએ મને ગુસ્સે થઈને કલકત્તા મોકલી આપી. હું કલકત્તા આવી તો ખરી પણ મારું હૃદય તે ત્યાં જ રહી ગયું હતું. થોડા દિવસ થયા ત્યાં તો અમારા વચ્ચે પત્રવ્યવહાર ચાલવા લાગ્યો. એક દિવસ અચાંપ એ હોકરો કલકત્તા આવ્યો. હવે અમે બંને નિયમિત રીતે મળી શકતા હતા. એમાં કોઈ રકાવટ નહોતી. એક દિવસ

અમે નક્કી કર્યું કે ભને જે થતું હોય તે થાય, આપણે ભાગીને કયાંક જઈએ અને સદાને માટે મગી જઈએ

‘એ રાતે હું ભગની રહું અને એ રાત્રે બે વાગ્યે ગાડી સનને આવે એમ નક્કી થતું નીચે જે ખંડમાં હું રહું છું એનું બારણું એ ખખખવે એટલે હું એની સાથે નોકગી પડું

‘એ દિવસની રાત હું સંદેશાર્ધીનદિ બહુ. બધા સમય એક પ્રકારની વિચિત્ર પ્રેમેથી, ચિંતા, અને ઉત્તેજના રહી. આજે મેં મારા મામાના દીકરા ભાઈને લાવકેનીમાથી એક નવલકથા લાવવા માટે કહ્યું જાણ ન આની ભાગ એ જાહેર ચોરાડી વાંચીને ભગવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો હતો

મામા ભાઈએ જે નવલકથા લાવીને મને આપી. એના ઉપર ‘ચરિત્રહીન’ એવું નામ છાપેલું હતું એ વાંચીને માત્ર હૃદય ધડકવા લાગ્યું-પ્રાનિનો કેવો પરિકાશ

‘ભોજન બાદ બધા સુતા માટે ચાટ્યા ગયા પુસ્તક સાથે રાખીને મેં પણ મારા કમરાના બારણાં વાંચી દીધા

‘પુસ્તક મેં પૂરું કર્યું ત્યારે ગતના બે થવા આપ્યા હતા એટલાવારમાં તો મેં માનું કર્તવ્ય નિશ્ચિત કરી લીધું હતું તમારી કિરણમયીએ મને બચારી લીધી

‘યથાસમયે બારણાં પર ટકોરા પડ્યા હું સમજી ગઈ કે એ આત્મા મર્યો છે બારણું ખોલીને મેં એને કહ્યું કે હું નહિ આવવી શકું. મને ક્ષમા કરે.

‘ચોડીનાર સુધી એ નાચાર બનીને જામે રહ્યો પછી લાંબો નિશ્વસ નાખીને એ ચાલ્યો ગયો

‘એ દિવસે જો હું તમારું ‘ચરિત્રહીન’ નામનું પુસ્તક ન વાંચત તો આજ ક્યાં હોત, મારી શુ દેશ ચાત એનો વિચાર પણ હું કરી શકતી નથી તમે જ મારા રક્ષા કરી છે હું તમારી ચિરકૃતજ છું’

*

જ્ઞાનદીપક પ્રગટાવવો

માધવ ૧૨ પેશાના જન્મદિને બ્રાહ્મણને દાન દેવ તો લતા કોઈએ ધન, કોઈએ અન્ન, કોઈએ વસ્ત્ર, તો કોઈએ ભૂમિ માગી. ત્યાં તેર-ચપ્પે તો જન્મસ્વી બ્રાહ્મણકુમાર આવી ચડ્યો તેણે કહ્યું. ‘રાજા, આમાનું કંઈ ધન ન ખર્ચે મને તો માત્ર જ્ઞાનદાન જ આપો’

પેશાએ પૂછ્યું ‘ભીશુ કંઈ નહિ અને જ્ઞાનદાન કેમ?’

‘રાજા, મેં એવું છે કે જેમને ધન-દાન, મળ્યું છે તે કમલ નાથ પામ્યું છે અનદાન પણ ખવાતાં ખવાતાં ખૂટી પડ્યું છે. વર્ષદાન પણ જાલું-શીલું થઈ ગયું છે ભૂમિ દાન પણ ચિરવંત નીવડ્યું છે એકમાત્ર જ્ઞાનદાન જ અવળ-અવિરળ રહ્યું છે ખરેખરી ખૂટે નહિ અને લાખરતા વધે એવું આ એક જ દાન છે એટલું જ નહિ પેઢી દર-પેઢી સુધી પહોંચે એવું આ જ્ઞાનદાન છે હું અનાથ હોવાથી અભણ રહ્યો છું, માટે, મારી એ જરૂરિયાત પૂરી પાડે તો આપનો આજ્ઞવન યક્ષી થઈશ’

સેવાએ પ્રસન્ન થઈ તેને અભણસની સજવડ કરા આપી. કશી જઈને, ભણીતણીને, ને મોટા ન્યાયાધીશ બન્યો એ નાયાકિત ન્યાયમૂર્તિ બતાવે, પ્રસિદ્ધ રામકથા.

મગનકામનાની ભાવના આપણી સંસ્કૃતિના અનેક સંસ્કૃતિમાં વ્યાપક રીતે વ્યક્ત થઇ છે. આ અને ભવનો પર તે મામલિક પ્રસંગોએ સ્વતંત્ર રીતે તેમ જ અન્ય આનેખનેની સાથે સ્વસ્તિકનું અકન પશુ ક વામા આવે છે તે ઉપરાંત કલાચિત્રો શિલ્પ અને વસ્ત્રોની કળાનાએ (અ કિઝાઇન્સ) અનકારોની આકૃતિઓ અને સજ્જત તથા શુભારના પીઝા અનેક સ્વરૂપોમાં સ્વસ્તિકનો ઉપયોગ થાય છે વસ્તુતઃ એ આપણી મગલનથ સંસ્કૃતિનું એક અત્યંત વ્યાપક પ્રતીક છે. પૃથ્વીના આધારભવનોના આકાર તથા સજ્જત-શુભારના ઉપકરણો ઉપરાંત અગસજ્જતમાં પશુ સ્વસ્તિકનું મામલિક અકન કરવામાં આવે છે આમાં સૌથી વધુ પ્રચલિત અને મહત્વપૂર્ણ એવા વિદાય-પર્વ વગેરે મામલિક પ્રસંગોએ સ્ત્રીના પગે અગનાની સાથે સાથે સ્વસ્તિકનું પશુ અકન કરવામાં આવે છે. પગ એ નિનુ સાધન છે. પગ ઉપર સ્વસ્તિકનું અકન એ જીવનની મગલમય ગતિનું સૂચક છે. સ્ત્રીઓના અગની સજ્જતમાં એનું વિશેષ મહત્વ છે. સ્ત્રી સંપ્તિની આદિશક્તિના અવતારરૂપ છે. એ જ જીવનની જાગી ધારી અને સચાલિકા છે. લૌકિક અને સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીની ગતિ સંસ્કૃતિની નિયતિ છે. આ ગતિ પ્રતિ મગલામિશ્રુ થવામાં જ સમાજ અને સંસ્કૃતિનું કલ્યાણ છે. સાર્વત્રિક દૃષ્ટિએ નારીની રિયતિ એ આપણા ઉત્કર્ષનો એક માપદંડ છે. એ જ આપણા સમસન સ્રેયનો અનિમિષ છે. લોકજીવનનાં સમસન સ્રેયને નારીના ચરણમાં અર્પિત કરીને આપણે આપણી સંસ્કૃતિના ઉત્કર્ષોની વાસ્તવિકતાનો પરિચય મેળવી શકીએ છીએ. આદિ-શક્તિની સમુચિત અર્ચના પશુ આ / છે. સ્ત્રીના ચરણમાં અગત્યની સ્વસ્તિકનું અકન કરવાની પ્રથાનો મર્મ એ જ છે કે આપણે નારીના ચરણમાં સમસન સ્રેયને અર્પણ કરી અદિ સંસ્કૃતિની અર્ચના

કરીએ છીએ તથા આદિશક્તિના લૌકિક અવતાર નારીની મગલમય ગતિમાં સમાજ અને સંસ્કૃતિના મગનની મામના કરીએ છીએ. મેદીનાં આનેખનોમાં હથાર પશુ સ્વસ્તિક દેવામાં આવે છે. હાથ ક્રિયાનું સધન છે. જે રીતે ચરણમાં સ્વસ્તિકનું અકન જીવનની મગલમય ગતિનું સૂચક છે તે રીતે હાથ પર તેનું આનેખન જીવનના કાર્યોમાં કલ્પણના સમન્વયનું પ્રતીક છે.

ગતિ અને કર્મ જીવનના વ્યાવહારિક રૂપ છે તેમની પ્રેમજ્વાલાને ધારણા મનમાં છે. મરતક મનનું અગ્રયગ્રાહન છે. એ જીવિત પશુ નિધાન છે. એમો મરતકમાં સ્વસ્તિકના પ્રતીકરૂપે મામલિક ભાવનાની ધારણા મગલમય સંસ્કૃતિનો પીઝમન છે.

લાગતીય પરપરામાં જીવના આરભકાશ્ચી જ મામલિક સંસ્કારોની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે.

આ રીતે હાથ, પગ અને માથા પર સ્વસ્તિકનું આનેખન જીવનની ગતિ ક્રિયા અને ધારણામાં મગન ભાવનાના ચમવનું સૂચક છે. ભૂમિ ને કલન પર થતુ સ્વસ્તિકનું આનેખન પાર્થિવ જીવનમાં મગલની સ્થાપનાનું પ્રતીક છે. સ્વસ્તિકના આનેખનની પ્રથાથી જાણે કે આપણી ભૂમિ તથા દેવ તેમ જ આપણુ મન-પ્રાણ જ માંલિક દેવતાનું પવિત્ર મંદિરની મધુ હાથે છે. સ્વસ્તિકના આલેખનની વ્યાપક પ્રથા લાગતીય સંસ્કૃતિમાં મગલ ભાવનાની વ્યાપકતાનું પ્રતીક છે. સ્વસ્તિકની અકૃતિ અને તેની સાથે સાથે જે જે રંગમાં તેનું આનેખન કરવામાં આવે છે તેનું પશુ એક સાર્વત્રિક નિશ્ચય છે. પૂજન, પાક કથા સંસ્કાર વગેરે પ્રસંગોએ જમીન પ થયુ ખરુ સંસ્કાર રંગમાં સ્વસ્તિકનું આનેખન કરવામાં આવે છે. સાધા જીવિત પુરોહિત તેને માથે ધરના પોળો ઉપયોગ કરે છે. આમાં સગર ઉપાન તેનું એક સાર્વત્રિક દરવ પશુ જે થઇ અથવા

ગોખાનો' લોટ ધોળો લોળા ઉપરના આપણા જીવનો આધાર પણ છે. જે રીતે દૈનિક જીવનને માટે લોટ આવશ્યક છે તે રીતે સાંસ્કૃતિક જીવનનો આધાર એક વ્યાપક મૌલિક લાવના છે, તે ઉપરાંત સ્વેત રંગ પ્રકૃતિના સર્વ ગુણનું સંકલ્પ છે. સર્વ જ મંગળનો આધાર છે એટલા માટે જાણના પ્રયોગમાં સત્ શ્રેયનું વાયક બન્યું સ્વેત રંગના માધ્યમમાં સ્વરિતકનું આલેખન સર્વ દારા ભૂમિ પર સ્ત્રી મંગલની પ્રતિષ્ઠાનું સૂચક છે. સ્ત્રીઓના હાથ ને પગ પર લાલ રંગમાં સ્વરિતકનું આલેખન કરવામાં આવે છે. લાલ રંગ એ અનુરાગ ને શક્તિનો સૂચક છે. સ્ત્રી આદિશક્તિનો અવતાર છે અને અનુરાગની દેવી છે. એટલે તેના હાથપગ પર લાલ રંગમાં થતું સ્વરિતકનું આલેખન સમુચિત જ છે. સ્ત્રીની શક્તિ અને તેના અનુરાગના આધારમાં સમન્વિત બનીને જ મંગલની લાવના સંસ્કૃતિની વિભૂતિ બની શકે છે. તેની શક્તિ, અનુરાગમયી બની અને કિંવા જ સાંસ્કૃતિક મંગલનો માર્ગ છે. ખીંછ નાચુ શક્તિનાં તેજ ને અનુરાગની મધુરતાની સાથે નારીનાં ચર હોમાં જીવનનાં નમામ શ્રેયો સમર્પિત કરવાથી જ મનુષ્યની સાંસ્કૃતિક સાધના કૃતાર્થ થઇ શકે છે.

ચૌલ બાદ બાગકના કપાળ પર હળદરથી સ્વરિતકનું અંકન કરવામાં આવે છે. હળદરના રંગ પીળો અથવા લાલ ને પીળાનું મિશ્રણ છે જ્યોતિષ-શાસ્ત્ર અનુસાર બુદ્ધરપતિનો રંગ પીળો છે પીળો

પોખરાજ એમનું રત્ન છે. બુદ્ધરપતિ વિદ્યાના દેવ છે, એટલે પીળો રંગ વિદ્યાનું પ્રતીક છે. એટલા માટે વસંતપૂર્ણના પ્રસંગે પીળા ક્લેશી સરસ્વતીની અર્ચના કરવામાં આવે છે. રંગના વિજ્ઞાન અનુસાર બોયરના પીળા તાકામાં સૂર્યના સખત વર્ણનું સંપૂર્ણ મિશ્રણ છે. રંગ ચક્રની મધ્યમાં રિથન હોવાને કારણે પણ પીળો રંગ પ્રકૃતિના રંગોની સમુદાય અને સમન્વયનું સૂચક છે. પ્રકૃતિની શક્તિ-ઓના સમન્વય દારા જ વિદ્યાની સમુચિત સાધના સંભવિત છે. હળદરના પીળા રંગમાં લાલ રંગની છાંટ એ વાનનું સૂચક છે કે અનુરાગની છાંટ વિદ્યાની સાધનાને સરળ ને સાળ બનાવે છે. દક્ષિણ ભારતમાં અવસિષ્ઠ પ્રાચીન ભારતીય પ્રથા અનુસાર મકાનોનાં બારણાંને લીંપી કન્યાઓ અનેક રંગના સ્વરિતકો તથા અનેક આધારો પર અન્ય આકારો અંકિત કરે છે આ પૃથ્વ સંસ્કૃતિથી સમૃદ્ધ સાંસ્કૃતિક વિધાનમાં સામ લોણી સૂચિત પ્રકૃતિની વિવિધ શક્તિઓના મર્ષાદાપૂર્વક કરેલા સમન્વયનું પ્રતીક છે પૃથ્વીની ગતિથી રિપરીત પ્રાંતીય રેખાઓની ગતિ પૃથ્વ સાંસ્કૃતિક મર્ષાદાની સૂચક છે. અધ્યાત્મની આ દિશા અને મર્ષાદા સાંસ્કૃતિક અધ્યવસાયનો માર્ગ છે. શીક સખતા, સમન્વય, સામંજસ્ય તથા સંસ્કારનો સૂચક એવો સ્વરિતક ભારતીય સંસ્કૃતિની સામાન્ય કલ્પનામાં મૌલિક લાવનાની પ્રતિષ્ઠાનું એક સરળ અને સુંદર પ્રતીક છે.

✽

અવીશ ઈશામ હુસેનના પિતા હજરત અલીના જીવનનો એક પ્રસંગ છે. ઈશરની સાથે તથીન થોલો ભક્ત આ હુનિ ને તદ્દન બૂઝી જાય છે એનો આ સ્થોળ પુરાવો છે.

એક વખત તેમના પગમાં એક મોટો કાંટો વાગ્યો આથી પગમાં ખૂબ દર્દ થવા લાગ્યું. બે-ત્રણ આરજોએ પગમાંથી કાંટો કાઢવાની ઈચ્છા દર્શાવી પરંતુ હજરત અલીએ ના પાડી અને કહ્યું, 'હાથમાં એ કાંટો કાઢ્યો' નહિ જ્યારે જ્યારે હું નમાઝ પઢું ત્યારે ખેંચી લેજો, અને એ વખતે દર્દ નહીં થાય.'

અને સાથે જ, જ્યારે તેઓ નમાઝ પઢતા હતા ત્યારે કાંટો કાઢી નાખવામાં આ-પો અને કાંટો કાઢે કાઢે એવો એમને ખબર પણ ન પડી.

અબુબાસ અહમદાબાદી

મનીઝા - ૪

ધરાન અને તુરાન વચ્ચે ધરમાન પ્રદેશમાં રાની પશુઓથી ત્રાસિત પ્રાણએ શાહ કેપુચરને એ જગતી જનનરોથી બચાવવા અગ્ન કરી આ મહાન કાર્ય માટે ધરાની દરબારમાં બીકુ દેરવાણુ શાહ ॥ મિત્ર સરદાર બિઝકાને બીક ઉપાડ્યુ અને ભયગ્રસ્ત પ્રદેશમાં જઈ કામ શરૂ કર્યું વિકરાળ પશુઓના સહાર કરી ધરમાનની જનતાને સુખી કરી સાબા સમયનું સાહસપૂર્ણ કામ પૂરું કરી વીર બિઝકાન તુરાનની સરહદે પહોંચ્યો અહીં તેણે તુરાનના શાહની કુવરી મનીઝાનાં સોદયનાં વખાણુ સાંભળ્યાં એ સુદર યુવતીને જોવાની હઝાઈથી તે અફરાસિયાબના રાજ્યમાં ગયો.

રાજકુમારી મનીઝા પોતાની દારીએ સાથે એક રાજવાડીમાં ઉત્સવ ખેતી નહીં હતી ત્યાં તેને જોઈ શકે એવી રીતે દૂરના એક વૃક્ષ નીચે મિઝકાન બેઠો ગયો. કુવરીની નજર તેના પર પડતાં એ દેવ જેવો યુવાન કોણુ છે તે અણુસા ઉત્તુક બની, અને તેની આવાને તપાસ અર્થે મિઝકાન પામે મોકલી આપાએ આવીને કહ્યું કે તેનો ધરા નનો અમીરજાદો મિઝકાન છે સિકાર અર્થે નીકળેલા છે, અને અહીં મનીઝાના દર્શન અથે જ આવેનો છે મનીઝા તો સૌ પ્રથમ દર્શને જ તેના તરફ પ્રેમાકર્ષણથી ખેંચાઈ હતી તેણે મિઝકાનને પોતાનાં તથુમાં આવકાર્યાં અને તેણે એક બીજાના પરિચયમાં આવ્યા રાત્રિ ચતા મિઝકાન જવા માટે મનીઝાની રમ માત્રી રાજકુમારી તેને જવા દેવા ખુશી ન હતી તેણે દારૂમાં કંઈક એવું મેગીને મિઝકાનને આપ્યું કે તેની અસરથી તે યુવાન મેલાન વધ સુખ ગયો. કુવરી અને દારીએએ મિઝકાનને ખીનો તેણાસ પહેરી પાલખીમાં નાખી મનીઝાના આવાસમાં પહોંચાડી દીધો બીજે દિવસે ભાન આવતા

મિઝકાન રે રે બરાયો. પણ મનીઝાનાં મીઠા વચનો અને આદરપૂર્ક નર્તનથી તે શાન થયો અને કેટલોક સમય તે કુવરીની સાથે રહ્યો.

રાજ સમયમાં મનીઝાના પિતા અફરાસિયાબને અણુ ચઈ કે કુવરીના મહેલમાં માર્ગ ધરાની યુવક છૂપાયેલ છે તેના રૈસનો પાર ન રહ્યો તુરત જ તેને શાહ સમક્ષ હા ર કરવા દરમાન છૂટ્યુ મિઝકાનને કેદ કરી મોતની સાજા ફ માની, પણ કાલા વજર પિતાને શાહને અરજ કરી કે ધરાની શાહના માનીતા સુભગ્ના મૃયુધી ધરાન-તુરાનનો સનધ વિશેષ બગડશે અને શાહ કેપુચર મિઝકાનના મૃયુને અવસ્ય મદદો રેશે આથી તુરાની શાહે મિઝકાનને નજીકના જગતમાં એક અધારાં બોવરામાં નાખી તેનું દાર વિચારા પત્થરોથી બંધ કરી દેવા આના કરી અને મનીઝાને મનેમાં રી લિખાગી વેશે કાઢી ચૂકી આવી રીતે વીર મિઝકાન અધારે બોવર પૂતાયો અને રાજકુવરી મનીઝા બટકતી લિખારણુ બની.

મુરકેલીમાં ધીરજ રાખી પોતાના પ્રમી પતિને બોવરા ૧ બંધ દાર આ જથી આવાસન ધીરજના ચન્દો કહેતી અને એક અરપ બાકેરાં દારા તે ૧ જે કાઈ બોરસક પોને મેલવતી તે બોવરામાં બેનારી પહોંચાગી આ રીતે મિઝકાનને છવતો રાખવા મનીઝાએ થાપુ કષ્ટ વેડી પ્રયાસો શરૂ કર્યા જગતમાં મિઝકાન મનીઝાની કશું દસા બૂખે કુ ખે દિવસો કાઢતા નમ દમવતી જેવી હતી.

ધરમાન પ્રદેશે જગતી પડ્યોનો નાથ કરવા ગયેલો મિઝકાન સ્વદેશ પાછો ફર્યો નહિ, ત્યારે ધરાનમાં સોને ચિતા ચઈ તેનું ચુ થયું તે વિરે કાંઈને કાડ ખજર ન પડી છેવટે વસત સપાનના દિવસે દૈવી પાલામાં જોવા કેપુચરને જેવે બતામણુ કરી નરોજના દિવસે અબેજમગેદ નાં રાગએ જોધ, અને તેને દેખાણુ કે મિઝકાન તો તુરાનની કોઈ

અંધારી યુદ્ધમાં હેઠ છે, દુઃખી છે, અને તેને કોઈ દુઃખી મુવતી પ્રેમ અને મનના પૂર્વિક સેવા કરી જવાડી રહી છે. બંનેને મૃત્યુને ઝંખના રૂઢ કરે છે. આમ દેખાતાં શાદ કેપુસરમે તુરત જ રસ્તમ પહેલવાનને બોલાવી સરકર અને દ્રવ્ય આપી મિત્રદાનને ઊઠાડવી લાવવા તુરત તરફ વિદાય કર્યો.

રૂસ્તમે ધરાની સરકરને સરહદ ઉપર જ રાખી પોતે સોદાગર વેશે તુરાનમાં દાખલ થવા યોજના કરી. રાજાનાનીમાં પહેલી તુરાની વજીર પિરાનને બેઠ મોઘાદથી ખુશ કર્યો, અને પોતે ધરાની વેપારી તરીકે શહેરમાં રહેવાં લાગ્યો, થોડા દિવસમાં ધરાની શાહુકારની પ્રતિષ્ઠા વધવા લાગી, તેના ખબર મનીઝાને થતાં જ તે તેની પામે ગઈ અને પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત કર્યું, અને પૂછ્યું 'તમે શાદ કેપુસર, ગેવ, રસ્તમ, યુદ્ધ વગેરે ને જોળાઓ છો?' અન્યની કાજરીમાં સોદાગરે કહ્યું, 'હું કોઈને જાણતો નથી.' મનીઝા રડી પડી અને તેને આજીજી કરી, 'તમે લશ્કા થઈને ઇશાન ગયો, અને ગેવ, રસ્તમ, શાદ કેપુસરને મળ્યા, અને મિત્રદાન થયું પામે તે પહેલાં તેને ઊઠાવવા કાંઈક કરો.' રસ્તમે તેને દિલાસો આપ્યો, તેના કેડી પ્રેમી માટે થોડું ખાવાનું આપ્યું બોજનની એક વાનીમાં સોદાગરે પોતાની ખુદા ચૂંટી લીધી હતી.

મનીઝા આ ખોરાક લઈ ઘેર મેશ મુજબ ભોપરે આવી અને છિદ્ર દ્વારા ખાવાનું અંદર ઉતાર્યું ધરાની વેપારી સાથે થયેલ વાગમિન પશુ મિત્રદાનને કહી સંભળાવી. ચિતાગ્રસ્ત મિત્રદાન ખોરાક ખાવા લાગ્યો, ત્યાં એકાએક તેમાંથી વીંટી નીકળી આવી. તેને ખરાબ ભોત તે મુદ્રા રસ્તમની માણુ પડી મિત્રદાન આનંદમાં આવી જતાં હર્યો. તેનું હાર્ષ મનીઝાને કહ્યું પર પછાત પ્રાર્થના કર્યો કે દુઃખી મિત્રદાન ગણિ' થઈ ગયો શું !

મનીઝાએ ચિતાગ્રસ્ત આવાજે શું છે તે પૂછ્યું. મિત્રદાને કહ્યું 'તું' સોગદ લે કે વાત ખાનગી રહેશે તો જ કહું.' આ સાંભળી મનીઝા ત્રિશય દુઃખ પામી. મિત્રદાનને મનીઝામાં વિશ્વાસ નથી, તે કાંઈક મનીઝાથી ખાનગી રાખે છે, કે મિત્રદાનનું મગજ સમગ્રજા હુમાલી બેઠું છે ! વગેરે દુઃખ વિચારથી સ્વાર્થજી કરી ચૂકેલ મુવતીને

આખે અંધારા આવ્યાં. જમન મન્યકાર 'ભારત્યું. થોડીવારમાં ભોંયગામી મિત્રદાનને મનીઝાના ત્યાગ અને ભોગનો પચાલ આવ્યો અને પોતે ઉચ્ચારેલ વાણી માટે માફી મગી અને કહ્યું કે 'જો મોઘાગરે બોજન આપ્યું છે તે રસ્તમ પોતે જ છે. મન્યો ખાત્રી કરો કે તે વિખ્યાત અથ સરકરને માસિક વીર રસ્તમ છે કે નહિ !' મનીઝા તુરતજ મોઘાગર રૂંચે રહેલા રસ્તમ પામે દેહી ગઈ રસ્તમે તેને બધું ખાનગી રાખવા લક્ષ્યાંક કરી, અને જે સ્થળે મિત્રદાન હેઠ છે તે સ્થાન ઉપર ગત્રે અગ્નિ પ્રગટ કરવા કહ્યું જેથી તે ત્યાં સહેલાઈથી પહેલી થકે.

રાત્રિ થતાં સંકેત મુજબ મનીઝાએ અગ્નિ પ્રગટ કર્યો, અને રસ્તમ તેના વફાદાર યોદ્ધા રકથ પર રવાર થઈ સાથમાં સાત યોધાઓ લઈ ભોંયરા પામે પહેલી થયો યોધાઓએ ભોંયરાના દાર પરની સિલાઓ ખમેડવા ખૂમ પ્રયાસ કર્યો, પાંચ સિલા ટળી નહિ. ત્યાર રસ્તમે પોતાની તાકાતથી તે સિલા દૂર કરી પૃથ્વી લલચાઈ ગઈ, દાર ખુલ્યું અને મિત્રદાનને બહાર કાઢવામાં આવ્યો વધેલા વાળ અને નખ, ફિક્કો ચહેરા, બૂત જેવા દિદાર ધરાવતા વીર મિત્રદાનને ભેંસ મદાન રસ્તમની આખમા પશુ આસુ આવ્યાં. મિત્રદાન-મનીઝાને પોતાને ઉતારેલઈ ગયો અને વળતે દિવમે સંકેત મુજબ છતાંની ફોજે તુરાન પર આક્રમણ કર્યું. મિત્રદાનના પદાલ પામે યુદ્ધ ચડ્યું જેમા રસ્તમને વિજય મળ્યો. અફરાતિયાજી જીવ લઈને નાસી છૂટ્યો.

મિત્રદાન-મનીઝાને મન સાથે રસ્તમ ધરાનમાં લાવ્યો. શાદ કેપુસરમે મિત્રદાન અને તેની મનીઝા ને સ્વદેશે સન્માનપૂર્વિક આવકાર્યા અને આનંદ ઉત્સવ શરૂ થયા. મનીઝાએ પોતાના પતિ માટે ભોગવેલ વાનના અને આપેલ ભોગ માટે તેના પ્રત્યે સૌનો આદરભાવ વધ્યો શાદ કેપુસરમે મનીઝાને કિમતી આબુલજો શાદીલેટ રૂંચે મોઘાદ્યાં અને મિત્રદાનને આવી જીવનસાથી રમણી મળવા બદલ અગ્નિદન આપ્યાં. મિત્રદાનને તો મનીઝા માટે અષ્ટ પ્રેમઆદર હતો જ.

ધરાની રમણીઓમાં મનીઝાનું સર્વોચ્ચ સુંદર ચરિત્ર તેને અનન્ય સ્થાન આપે છે સાવવાનને પુનઃજીવ અપાવનાર સતી સાવિત્રી સાથે જ મનીઝાને સન્માની શકાય.

બાપુએ દલાલી દીધી !

મૂળરાજ અંબારિયા

એકવાર માંડીજી સાર્વિનિકેનન ગયા ત્યારે 'આત્રકુજ'માં એમનું ભવ્ય સ્વાગત કરવામાં આવ્યું. માટીની ઝૂંપડી (સ્થામળી)માં એમને બેઠારો આપવામાં આવ્યો.

. ઝૂંપડીની સાદાઈ અને કળા બાપુને સ્પર્શી ગઈ અને એમણે સુકત કંઠે યુરુદેવ પામે એનાં વખાણ કર્યાં. એટલે યુરુદેવ બોલ્યા : 'આ ઝૂંપડી તમને બેટ આપી હશે', પણ એક શરતે વરસમાં એકવાર અહીં આવવાનું વચન આપે :'

થોડી અહીં તહીંની વાતો પણ બપોરના બોજનનો સમય થયો બાપુ જમરા લાગ્યા એટલામાં કલકત્તાથી ત્રણ ચાર મારવાડી ગૃહસ્થો બાપુની સુલાકાતે આવી ચડ્યા સાથે સુધાર્કાંત બાણી હતા શ્રી ભગવતીસાદ ચંદોવા બધાને 'સ્થામળી'માં બાપુ પાસે લઈ ગયા.

બાપુ અદબ-પહાંતી વાણી છે પરંતુ એકા હતા. સામે પાટલા પર બોજનની યાજ્ઞી હતી. બાપુએ જમી લીધું હતું એટલે વાતચીત શરૂ કરી :

'બોયો, કેમ આવતુ થયુ ?'

'આપના દર્શન માટે.'

'હું એ નહિ માનું. એમ કરો કે યુરુદેવના દર્શને આવ્યા હતા. ને સંજોગસરનાં ૯ પણ અહીં નીકળી પડ્યો !' વ્યંગ કરતાં બાપુએ કહ્યું.

બાપુએ સહૃદયતાથી, પાછુ પૂછ્યું 'ક્યારે આવ્યા ?'

'કાલે'

'કયા બેઠારો છે ?'

'બોમ્બુરમાં'

'ટોન મનની મુઠકેની કે અચ્ચલ તો નથી પળતી ને ત્યાં ?' કહી પડી તેમના કુટુંબના બાપ -

અંતર પૂછ્યા

'શેઠજી (શ્રી સુરજભંવ નાગરમલ) કેમ છે ?'

'મજામાં છે.'

આ પણ મારવાડી ભાષાઓએ શ્રી ચંદોલાને કહ્યું કે અગે હરિજનશાળામાં કંઈક આપવા માગીએ છીએ. શ્રી ચંદોલાજીએ બાપુને વાત કરી.

'હા, હા, પૈસા લેવા એ તો મારું કામ જ છે.' બાપુએ કહ્યું.

એટલે એક જણે ચારમે કે પાંચમે રૂપિયા બાપુને ચરણે ધ્યાં બાપુએ એ રૂપિયા એવી ઝાપ, એવા લેખથી લીધા કે મોં પરના ભાવ જોવા જેવા હતા

'ને આ તમે બધા તરફથી કે તમારા એકલા તરફથી ?' બાપુએ રૂપિયા આપનારને પૂછ્યું. ઝૂંપડીમાં હાસ્યનું મોજી ફેલાઈ ગયું.

એટલે ખિસ્સામાંથી દસ-દસ અને પાંચ-પાંચની નોટો કાઢી બાકીનાઓએ પણ આપવા માંડી ફરી પાછું હાસ્ય ફેલાઈ ગયું

બધા બહાર નીકળ્યા આગળ બાપુ, પાછળ અનિયમિત, તે પાછળ સુધાર્કાંત બાણી અને તેમની પાછળ ચંદોલાજી

વરડામાં ચંપેલા પડી હતી. સુધાર્કાંત બાણીએ બલથી બાપુની ચંપલ પહેરીવા માંડી.

'અરે, તમે તો બાપુની ચંપલ પહેરી લીધી' ચંદોલાએ ધ્યાન ખેંચ્યું

એટલે બાપુ તરન દસનાં દસનાં બોલી ગયા : 'એ તો પોતાની દલાલી ગણી પહેરી જતા જણાય છે, દલાલી ગણી ! ?'

વાતવચ્ચ પાછું આનંદમય થઈ ગયું.

મેં તારું હૃદય આનંદથી સરી દીધું હતું તે
યાદ છે

તું કહીશ કે 'એ તમે જ હતા એની
ખાતરી શી ?'

સાબળ, જે દુઃખનો ભાર ફાળુ પડેલાં તને
પકાસ જેવો લાગેના હતા એ તારો ભાર અકબચ
હતો છતાં મેં તારા કુખ પર હાથ અને હૃદયમાં
આનંદ ફેલાવ્યો હતો એ પકાસ જેવો ભાર તને
કૃષ જેવો હલકો લાગ્યો એ મારે લીધે હતું.

'તો કુખ પણ તમારે લીધે હતો'

હા, એમાં પણ તને મંજિમ તરફ વહેવો
લઇ જવા આ ખાસ ટેકરાનો માર્ગ મારે ક્યારેક
પસંદ કરવો પડે છે

'ને મૃત્યુદેવ પાસે પણ કાળજીએ તમે
લઇ જશો ?'

આ તારા દેહથી કામ કરવા તું અસમર્થ
બનીશ ત્યારે મારે મૃત્યુદેવતા પાસે તારું નડું કબે-
વર તોયાર કરતું પડશે કાળજી કે મંજિમ પર લઇ
જવાની જવાબદારી મારી છે

'પણ મને તો ક્યારેય એવું નહિ લાગે કે
મારું ચરીર સાવ અસમર્થ થઇ જાય છે.'

'હું હજી ક્યાં તને લઇ ગયા છું' પણ લઇ
જઇશ એ પહેલાં તારે દૈવે આ દેહની નિરર્થકતા વસ્તી
ગઇ હતી.

નંદારે મેં તને તારામાં શોધાવતું સ્વરૂપ બતાવ્યું
હતું ત્યારે તું જાણી ગયો હતો એ તને યદ છે ?

પછી એ સ્વરૂપની સાથે તું એવો બગી
ગયો કે એ જ સ્વરૂપ સાનું અને સમુદાયક છે એમ
તને લાગવા માંડ્યું.

દવે એ વ્યોરેલા ભારને લીધે તું રડે છે અને
તને માર્ગ સૂઝતો નથી.

તું મનમાં ને મનમાં કેમ ચોસવાય છે કે
તું મને ચોલાવીશ ને હું નહિ આવું.

ચોલાવી તો બે

તું એ માટે તૈયાર થાય એ પહેલાં ખાતરી
કરી લેજે કે તારો અવાજ અંતરથી જાડે છે ને ?

અને જો એ અંતરથી હોય તો તને ખાતરી હોવી
જોઇએ કે હું ચોક્કસ આવીશ. તારી ખાતરી જોટલી
ચોખી એટલે મારા આવવામાં વિલંબ લાગશે.

મારે તો તારી પાસે આવવું છે.

પણ યાદ રાખ.

તારી ઇચ્છા સક્રિય એ મારું યાદન છે.

*

મને જોગબ

હું બીજી વાલુ છું પણ પ્રથમ તો તારી
કમ્પાચી માટેની કામના છું.

પણ એ કમ્પાચી શેમાં સમાયેલું છે એ
વિષેના તારા ને મારા ખ્યાલ તુદા છે.

તારા ખ્યાલ અધુરા અને એથી કાનિકારક છે.
એ તારે જાણવું હોય તો તું તારો જૂતકાળ
ઉલેખી બે

તું જૂતકાળમાં જોને કમ્પાચી માનતો હતો
અને જેની કામના ક્યાં કરતો હતો તે કેટલું
કાનિકારક હતું તે વિષે તારી જાણને કોઇવાર ખાતરી
થઇ છે કે નહિ ?

વર્તમાનના મિશિરોએ ઉપર વેસી જૂતકાળની
મનાઓ જોવી અને એમાંથી જીવનનો માર્ગ ઉકેલવો
એ પણ તારો ધર્મ છે.

કલ્પે કે માણસનું મન પારકાના ઉપદેશ
મિંદુઓથી તો માત્ર તાર્કિક શાતા મેળવે છે.

પણ એના ચિંતન ને કાર્યમાંથી એ જ્યારે
સત્યનો સાક્ષાત્કાર પામે છે ત્યારે એમાંથી મળતી
શાતા એને લાગ્યા કાળ સુધી જીવનના ભાગ તરીકે
કામ આવે છે.

આચાર વિનોબાજીનાં મા બકત હૃદય અને પુણ્યભા હતાં. પોતાનાં બાળકોનાં ઘડતર માટે પહેલેથી જ ગૃહગત હતા. એકવાર એમની જ પ્રેરણાથી ઘરને આંગણે પપૈયાના છાંડ રોપ્યા. સમય જતાં ઝાડ થયું, અને તેમાં ફળ પણ આપ્યાં. માએ ખાસ કહ્યું હતું કે પપૈયાના ફળ પૂરેપૂરાં પાકે પછી જ ઉતારાં જાઈએ.

ઘોડા સમય પછી એક ફળ પાકી જતાં, વિનોબાજી ખુશ થતાં થતાં તોડી લાવ્યાં. અને હરખ-બેર તે બતાવતાં, જલદી જલદી ફળનો સ્વાદ માણવા ચાપ્યું માથું; પરંતુ આચારનાં મા રૂઝિઝણીદેવી અનેખાં રવબાવનાં હતાં. એમણે બંબોર ઘડેને કહ્યું, “બેટા આ તો તારા ઉગાડેલા ઝાડનું પહેલું ફળ છે ને? એ તો પાકેયીને આપવું જોઈએ; બીજું ફળ પાકે ત્યારે તમે ભાઈઓ વચ્ચે-આજી.” વિનોબાજીની ધીરજ માઝા મૂકી. આંખમાં આંસુ જળકર્ષા, ત્યારે, માએ તેમને છાતી સરસા ચાંપીને કહ્યું “વિન્ના, જે બીજને આપે છે તે જ દેવ અને પોતાને માટે રાખે તે શત્રુ.” વિનોબાજીના હૃદયમાં માનું આ વાક્ય હમેશા ગુંજતું રહ્યું છે; આ જ વિચાર ‘જુદાન-જંજાની મૂળ મંજોગી છે: શ્રામદાનનો પ્રવાહ પણ એ જ મૂળ ઝરણોનો પ્રવાહ છે. આજે પણ વિનોબાજી માનો સ્મરણથી નદજલ્લ ઘટ જાય છે.

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં એક મામિક પ્રશ્ન છે. પિતા પ્રજાપતિની સન્મુખ દેવો, મનુષ્યો અને અસુરોએ અખણ્ડ બ્રહ્મચર્યની સાધના કરી. એક દિવસ દેવોએ પ્રજાપતિને વિનંતી કરી, “આપ અમને કંઈ ઉપદેશ આપો.” પ્રજાપતિએ સોને મંત્ર રૂપે માત્ર ‘દ’ અક્ષર આપ્યો. મનુષ્યો અને અસુરોએ ઉપદેશની માગણી કરી ત્યારે પણ કેવળ ‘દ’ અક્ષર તરફ જ સંકેત કર્યો.

પ્રજાપતિએ પૂછ્યું: “મારા ઉપદેશનો ભાવાર્થ

ત્યારે દેવોએ કહ્યું: “હા જી, આપનો આદેશ છે કે “દમન કરો”

મનુષ્યોએ ઉત્તર આપ્યો: “આપનો ઉપદેશ છે કે “દાન કરો”

અસુરોએ જવાબ આપ્યો: “જી, આપનું કહેવું છે કે “દયા રાખો”

પ્રજાપતિ ખુશ-લગા અને કહ્યું કે “તમે બધા બરાબર સમજ્યા. પોતાના દેવત્વનું અભિમાન ન લાવતાં દેવો સાડે ‘દમન’ જરૂરી છે. નિરંતર દાન કરવાથી ‘મનુષ્યત્વ’ની સાધકતા છે, અને અસુરોના વિશ્વાસ માટે ‘દયા’ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી. આ પ્રશ્ન દ્વારા ત્રણે આપણું ધ્યાન ખેંચે છે કે પ્રજાપતિ આપણું ‘હૃદય’ જ છે, એ થીખવે છે ઇન્દ્રિય-દમન, યુક્ત-દાન-અને દયા-કરુણા. વિનોબાજી પણ પ્રાચીન ભારતીય પરંપરાના એક તેજસ્વી શ્રુષ્ટિ છે; તેમનો અર્વાચીન પ્રજાને સદેશ ઇ-સત્-પ્રેમ-કરુણા.

આ વિશાળ સસારના બધાજ ધર્મેમાં દાનનું મહત્ત્વ છે. દરેક પ્રજાના હજારો માણસો દાન કરે છે, પણ આજકાલ દાન કરવાની પદ્ધતિમાં ‘શૂંચ’ તરવ દેખાય છે. આપણા પૂર્વજો કહેતા કે ‘જમણા ધાંચે દાન આપીએ તેની ડાખા ધાણને પણ ખજાર ન પડવી જોઈએ.” પરંતુ ખેંદની વાત છે કે આજકાલ તો ‘દાન’ કરવું તે પણ એક પ્રમાણનો વ્યવસ્થા થઈ પડ્યો છે, એમાં પણ વ્યાપારી વૃત્તિ મૂલી ગઈ છે.

શ્રીમંતો ઈન્કશરેકસથી છૂટવાં દાન કરે છે, સાથે સાથે પ્રચાર કાર્ય પણ લાખ છે સંસ્થાઓ સાથે નામ જોડાઈ જાય છે. દાનની સાથે સાથે નામ આપવાની સરનો પણ વિચિત્ર બનતી જાય છે. કોઈ મહાવિદ્યલયનું મહાન ચણવાનું ખર્ચ દર લાખનો અદાજ લેાય તો તેમાંથી એક લાખની રકમ આપીને દાતા પોતાનું કે પોતાના કોઈ સ્વજનનું નામ આપવાની છતત કરે છે; આ તો સેકડે દર ટકાનો ભાવ લેયો.

હોક દીક સમય પહેલાં ડૉ. સી. વી. રામન પોતાની સંસ્થા માટે મુંબઈમાં ફાળો કરવા ગયેલા મુંબઈમાં જુલુ પર થોડા જોવિન્દદાસજી તેકસરિયાને મળવા ગયા; હું પણ સાથે હતો. તેકસરિયાની આજ સેંકડે દશ ટકા હારત હતી. ડૉ. રામન તો સાંભળીને અકચાઈ ગયા, કંઈક ચકિત થયા અને ત્યાંજ નિશ્ચય કર્યો કે મુંબઈમાં બીજા કોઈની પાસેથી પોતાની સંસ્થા માટે દાન માગવાની ભૂલ ફરીવાર ન કરવી. આટલાં વર્ષો પછી મુંબઈમાં દાનના ભાવ ધણા નીચા ગયા હશે, બીજા શહેરોમાં પણ આવી જ પરિસ્થિતિ હશે. મૂડીવાદી માનસ બધે સરખું જ હશે. પ્રધાનો મારફત જે દાન દેવાય છે, તે તો એક પ્રકારનું 'ઈન્વેસ્ટમેન્ટ' જ છે ને! જે રકમનું દાન વાપ છે, તેનાથી પાંચ દશગણી સમ્પત્તિ સરકારની મદદથી કર્માઈ લેવાની અપેક્ષા હોય છે.

*

ધર્મગુરુઓ પણ દાનને પ્રતાપ બતાવીને કંઈ ઓછું થોપણ કરતા નથી ધણા સમય પહેલાં કુરૂપમાં મોટી રકમોનું દાન લઈને પોપ તેમને પ્રમાણપત્ર આપવાનો ક્ષય કરતા હતા, એ જ પ્રમાણે બીજા ધર્મોનું પણ સમજાવું ભારતમાં પણ જોવા મળી શકે છે. જે દાન લઈ પોતાના મજમાનોને સ્વર્ગ સુધી પહોંચાડી દેવાનો ઈશ્વરે રાખીને બેડા હોય છે.

પરંતુ આવી ધાર્મિક સંસ્થાઓના યા હાથ છે? સને ૧૯૫૮ની વાત છે. ત્યારે હું કોંગ્રેસને મહામંત્રી હતો. મદ્રાસીને કારણે જાણકાર ગયો હતો; ત્યાં 'પયુલેક'માં મીરાંમણેનનો ગંગા કિનારે બનાવેલી ડુંપડીમાં રહેતા સાથે મારા મૂલ્ય પિતાજી પણ હતા. પિતાજીએ એકવાર 'ગીતા-ભવન' અને 'પરમાર્થ-નિકેતન' જેવી લેવાની અને કંઈક સન્સંગ ફણ હાથ તેવી ઈચ્છા બતાવી. અમે બન્ને પહેલાં તો 'ગીતા-ભવન' સંસ્થામાં ગયા. ત્યાં પહેલોયતા સંસ્થાના ભાવસ્થાપકે આદરપૂર્વક અમારું સ્વાગત કર્યું. પછી હાથ ભેરીને કહ્યું કે 'અમને આપની મદદની અત્યારે બહુ જ જરૂર છે.'

મેં સદગ ભાવે પૂછ્યું કે 'શું બાબત છે?'

જગન્ન મળ્યો કે 'અમારી સંસ્થા દ્વારા અહીં ત્રણેયો ઓરડાઓ તૈયાર- લઈ નૂકયા છે, પરંતુ 'પરમાર્થ-નિકેતન' વાળાના ઓરડાઓની સંખ્યા તેથી પણ વધી જતી છે. તેથી પાટોદમાં આવેલી જમીન અમને અપાવવાની વ્યવસ્થા કરી આપો તો સારું. ઓરડા તૈયાર કરવા માટે રકમનું દાન અમને કેટલાકે દાન તરફથી મળી નૂકમુ છે, પેશાની ખોટ નથી.'

મેં ધીમેથી પૂછ્યું "આ બધા ઓરડાઓનો ઉપયોગ શાવ છે?" જગન્ન મળ્યો કે 'જી હા. વપમાં લગ્નજન તમા મહિના તો ભરવક હોય છે ભાડી ઘણી ખર્ચા વખત તો ખાલી જ પડ્યા રહે છે ઉનાળામાં ભરેલા હોય."

હું મુઝરણમાં પ્રવેશ, વિચાર તો હતો કે અહીં કંઈક ભજન-કીર્તન સામગ્રી અને ગભીર આધ્યાત્મિક ચર્ચા કરીશું પણ તેના બદલામાં અહીં પણ ફુનિપાદ્યથી જ વાતો. અને વધુમાં ઈર્ષાની વાતો સાંભળી મન જમગીન લઈ ગયું.

મે કહ્યું "મહાશયજી, હું તો મદ્રાસ પછી અહીં આરામ માટે આવેલ છું. જમીન વગેરેને માટે સરકારી કર્મચારીઓની સાથે આપ સીધેસીધી વાત કરી લેવાની કૃપા કર્યો."

જગન્ન મળ્યો કે 'સારેમ, આપના એક શબ્દથી જ અમારું કામ તો સફળ થઈ જશે, અમને નિરાશ ન કરો."

ધોડીવાર મૂઆ રહી અમે ત્યાંથી રવાના થયા. પરમાર્થ-નિકેતનના સ્વામીજીને પિતાજી બહુ સારી રીતે જાણખતા હતા ત્ય જવાની ઈચ્છા બતાવી. ત્યાં પહેલોયતા જ અમારો ભાવખર્ચો આદરસન્માર થયો, પણ એક જ મિનિટ વધ ન વધ ત્યાં તો પાછી એ જ જમીનની વાતો શરૂ થઈ ગઈ.

"બાબુજી, ગીતા-ભવનવાળા વચલી જમીન લેવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરે છે. પણ અમારી પાસે ધણું દાતાઓની સંચિ છે, આ જમીન તો અમને જ મળવી જોઈએ."

‘પિતાજીએ કહ્યું કે “મને તો આ બાબતમાં કંઈ જ રસ નથી” અને નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે “શ્રીમન્ તો અહિં જ્યાં સ્થાનિત મળે તે ખાતર આવેલ છે, એને હેરાન ન કરશો.”

વ્યવસ્થાપકે સલાહ આપી કે જો શ્રીમન્જી સુવર્ણચંદ્રાજી નંદાને જ્યાં ઈશ્વરો જ કરી દે તો અમારું કામ પતી જશે.

“માફ કરો” કહીને પિતાજીએ ચાલવા માંડ્યું. તત્કાલ નિશ્ચય કરી લીધો કે ભવિષ્યમાં આ તરફ આવવાની જૂલ ન કરવી. જોડા સમય પછી જણવા મળ્યું કે નંદાજીએ આ જમીન ન તો ગ્રીતા-ભવનને અપાવી કે ન તો પરમાર્થનિકેતનને ત્યાં તો વગી ભારત-સાધુ-સમાજની ઇમારત બીબી કરવાની યોજના થઈ રહી છે કોવાની જરૂર નથી કે સાધુ-સમાજ ને પણ દાતાઓની કમી નહિ જ પડી હોય.

*

વાસ્તવિક રામાયણને અંતે એક બહુ વિચિત્ર કથા આવે છે. અરેબિયા પાછા ફર્યા પછી ભગવાન રામચંદ્રજીએ ઘણાં વર્ષો રાજ્ય ક્યું. એમનો નિયમ હતો કે હમેશાં સવારના દરબારમાં કોઈને પગ ઠોકટોક વિના જવાની છૂટ હોવી જોઈએ. એક દિવસ સવારે દરબારની સામે એક દૂતરો ભસતો ભસતો બાવી ચડવો માથામાં ધા પડેલો અને લોહી ટપકતું હતું. આ આનનું નામ હતું સારમેલ.

દરવાને પૂછ્યું : “મહારાજ, આને અંદર દાખલ થવા દઉં?” ભગવાન રામે ઉગર આપ્યો, “હા, આવવા દો, સારમેલ લોહી લોહાણા થયેલો જોઈને રામે તેનું કારણ પૂછ્યું. દુઃખ દર્દી પીડતા દૂતરાએ કહ્યું : “મહારાજપિરાજ, ત્રણ દિવસથી હું ખૂબો છું. છાનોમાનો રરતામાં પડ્યો હતો ત્યાં એક બ્રહ્મજી મને વચનોથી દૂર ખસી જવા કહ્યું. હું અચકા તને, તેથી ઊંચી ન ચાલ્યો, તેથી બ્રાહ્મજી મારા માથામાં લાકડી મલી અને મને ઘાવ્યો કર્યો.

આ સંવાદના રામે દરવાનને પ્રકેશ કર્યો કે

બ્રાહ્મજીને દરબારમાં તરત હાજર કરો. તે આવતાં જ રામચંદ્રજીએ પ્રશ્ન કર્યો કે :

“તમે આ દૂતરાને શા માટે માર્યા ?”

બ્રાહ્મજી જવાબ આપ્યો : ‘મહારાજ, હું પણ કેટલાયે દિવસથી બૂખરો છું. રરતા વચ્ચેવચ આ દૂતરો પડ્યો હતો. બૂમો પાડવા છતાં પણ ખરચો નહિ, તેથી મને ચૂરસો ચડ્યો, અને ગુસ્સામાં એના માથાપર ધા કર્યો એવું મારે ન કરવું જોઈએ, પણ પણ બૂલ થઈ ગઈ’

રામચંદ્રજીએ દૂતરા તરફ ફરીને પૂછ્યું. “હવે આ બ્રાહ્મજીને શી સજા કરું?” દૂતરાએ કહ્યું : “મહારાજપિરાજ, એને મદાપીથ બનાવી દો.”

રામચંદ્રજીએ પ્રશ્ન કર્યો. ‘હું એ સજા કહેવાય ?’

દૂતરાએ જવાબ આપ્યો : “જી હા, આજવા જનમમાં હું પણ એક મદાપીથ જ હતો. મારા પાપ-કર્મોથી જ આ ભવમાં મારા આ ઘાવ થયા છે.”

આ પ્રસંગ વાંચીને હું તો રતબંધ થઈ ગયો. કેવો ભોપદાવક આ પ્રસંગ છે ! ભગવાન કરે ને બધો જ મહંત અને મદાપીથો આ પ્રસંગ ધ્યાનમાં લેતો કેવું સાડું ?

ખરું પૂછી તો દાન કરવું એ તો એક આધ્યાત્મિક ભાવના છે. રમ્ય કે ભૌતિક તો નહિ જ. જે વ્યક્તિ સાત્વિક અને ત્યાગી છે; જેના હૃદયમાં પ્રાણીમાત્ર માટે સહાનુભૂતિ છે અને દરેકમાં પ્રજાનાં દર્શન કરી શકે છે તે જ સાચા અર્થમાં દાન દેવાને યોગ્ય છે. આ પ્રમારે જ કરેલું દાન દાતાને અને લેનારને બન્ને પવિત્ર બનાવે છે. રામ-રવનું વર્ણન કરતાં ભગન—કવિ નુવસીદાસજી કહે છે કે, “ઈશ્વર-ભજન એ ચતુર સારથિ છે. વેરાજ એ કાચ છે અને સતેષ તત્તવાર છે. દાન પરમું છે. બુદ્ધિ પ્રગટ થકિન છે અને યનુષ્ઠ એ શીષ્ય વિગ્ધાન છે. જે એવો ધર્મમથ રથ પરવે છે, તે કયા દુરમનને દરાતી ન શકે ?

આ પ્રકારનું પવિત્ર દાન કરવા માટે ઉત્તમ પ્રકારની વિવેક બુદ્ધિ જરૂરી છે. વિવેક વિના સંસાર રૂપી સાગર પાર ન ઉતરાણ અને પ્રભુની કૃપા વિના આવો વિવેક પ્રાપ્ત થવો પણ દુર્લભ છે.

એકવાર રવામી શરણાલ-દજી મહારાજના દર્શનનો લાજ મળ્યો. તેઓ મારા પિતાજીના મિત્ર છે. ઘણી આત્મીયતાથી વાર્તા કરી તેઓ કેતન ત્રિવંતક છે, તેમના વિચારો સીધા સાદા અને ઊંડાણ-વાળા અર્થજંભીર છે

પ્રશ્ન કર્યો “મહારાજ, ટૂંકમાં આપ શું ઉપદેશ આપી શકો?”

જવાબ મળ્યો “જીવો જાગતા રહો અને આનંદથી પ્રસન્ન રહો” પછી જરા હસીને શાન્તિ પૂર્વક સમજાવ્યું “આપણે સૌ જીવીએ તો છીએ જ, પણ સાથે સાથે જગૃતિપૂર્વક વિવેકથી કામ લેતાં રહેવું જોઈએ, પછી તો આપોઆપ વિવેક શુદ્ધ જીવનમાં પ્રસન્નતા પ્રગટશે”

દાનનો મહિમા આપેલા ઓકપ્રાચી માખી શકાય નહિ. કોઈ જરીમ માણસ ચોગ ભાવનાથી એક પેશાનું દાન આપે તો તે દાન ક્રીમ તોની આપેલી લાખો અને તોડોની રકમથી પણ ચડિયનું છે.

બાઈમલમાં પ્રશ્ન છે કે - ઈસા મસીહની ઝાળીમાં એક જુદા, જરીમ બાઈએ એક જ પેન્સ નાખેલા. ઈસા મસીહે લામે ઊંચેલા જનસમુદાયને પૂછ્યું :

“તમને ખબર છે? આ પાત્રમાં સોથી મહત્ત્વનું દાન કોણે કર્યું છે?” લોકો આમ તેમ નજર ફેરવવા લાગ્યા ક્રીમ તો વિચાર્યું કે ઈસામસીહનો ઈરાદો એમના તરફ સકેત કરાગેલો મશે પરંતુ જરા અટકીને એમણે ઉમેર્યું : “પેલા ખૂમામાં ચૂપચાપ જે વદ્યબાઈ ભેટી છે, તેનું દાન સૌથી વિશેષ છે” એની પાસે માત્ર એક જ પેની હતી, અને તેણે ગદ્યપૂર્વક પાત્રમાં નાખી ઠી”

ત્રપિ વિનોબાજીએ પણ દાન અને દયાનું

પ્રગટીકરણ બહુ સુંદર રીતે ‘વર્ણન’ છે. જે પ્રમાણે પાણોનો પ્રવાહ ઉંચી જગ્યાએ નીચે પ્રવાહિત થતો રહે છે, તે જ રીતે દયા અને પ્રેમ વહેતાં રહેવાં જોઈએ. સંસારમાં ઘણા ખરા લોકો ચોતાનાથી વધુ સુખી લોગો તરફ જ નજર કરે છે અને ચોતે મનથી દુઃખી થાય છે, જો એ જ લોકો ઉપર જોવાને મદદ નીચે નજર કરી ચોતાનાથી પાંચ વધુ દુઃખી અને જરીમોનો વિચાર કરી શકે, તો તેમના દિલમાંથી કડુણા અને સહાનુભૂતિનું ત્રણ આપોઆપ પ્રગટશે. એકવાર ઘણા પત્રે લેલેલાનો અરુણો સ્વભાવ જ છે. આમાં નિઃસ્વાર્થ ભાવના હશે, દાનમાં કૃત્રિમતા નહીં જ હોય, આથી શુદ્ધ અને પ્રવિત્ર દાનની ભાવના જનતબરમાં સુવાસ ફેલાવી શકે.

વિનોબાજી કહે છે કે “ધનને સાચવી રાખવાથી તેનો નાશ થાય છે, તેથી સાચા અર્થમાં તેને પ્રવિત્ર કરી ‘દાન’ બનાવવું” જોઈએ : જ્યારે તેમાં લલન-શક્તિ પ્રગટે છે ત્યારે જ તેને દાન કહેવાય અને ધન પણ ધન થઈ જાય”

અત્યા સાચો દાની તો ભગવાન સ્વરૂપ છે, જે સ્વાભાવિકપણે ભકતો તરફ પ્રેમ અને આસીર્વાદની વર્ષા કરે છે. કવિવર નુલસીદાસજીએ તો એક મહત્ત્વના દાનની પ્રશંસા કરી છે જે સન્ત પુરુષો જ આપી શકે; તેઓ સાચુલોનું દાન કરે છે, તેમની નજરે બીજાના દુર્ઘણ ન ચડતાં માત્ર ગુણો જ દેખાય છે, જ્યારે તેમનો વિશ્વાસ કરે છે આસામના સન્ત માધવગાસ-જીએ ચાર પ્રકારના મનુષ્યો કહ્યા છે. ‘અધમ’ કે જેને માત્ર બીજાના દોષ જ દેખાય, ‘મધ્યમ’ કે જેને નુસ અને દોષ બન્ને દેખાય, ત્રીજો પ્રકાર ‘ઉત્તમ’ કે જેને બીજાના ગુણ જ દેખાતા હોય; અને ચોથો પ્રકાર તે ‘ઉત્તમોત્તમ’ જે બીજાના નાના-નાના કહ્યુણોનો વિચાર કરી શકે છે. આ ચોથા પ્રકારના મહાનુભાવો સાચા અર્થમાં ‘દાતા’ છે. એમના સન્સર્ગના જળથી જ સંસારમાં સુવાસ ફેલાયા કરે છે; સાચા અર્થમાં મનુષ્ય ચોતાના જીવનમાં સુખ અને પ્રવજના માણી શકે છે

એક દિવસની વાત છે જમનાલાલજી અને એક પુરાકમાંથી માંધીજી અને વિનોબાજી વચ્ચે થયેલી વાતની નોંધ પ્રસંગ સંલગ્નતાવા લાગ્યા. એ પ્રસંગ નીચે મુજબ છે :

ભારે રાવજે સીતાનું હરણ કર્યું ત્યારે લંકા જતી વેળાએ સીતાએ રસ્તામાં એક પછી એક પોતાનાં ધરેણાં કેંઠ્યાં, જેથી રામચંદ્રજીને ભાજી લાગે કે રાવજી કયે રસ્તે તેમને ઉઠાવી ગયો. રામે લક્ષ્મણને આ ધરેણાં બતાવી પૂછ્યું ત્યારે લક્ષ્મણે જવાબ આપ્યો :

નાહં જાનામિ વેયુરે નાહં જાનામિ કુળકલે
નૃપુરે ત્વમિનાનામિ, નિર્લયં પાદાભિવન્દનામ્।

એટલે કે હેયૂર અને કુંઠલ જે સરીરના ઉપરના ભાગનાં ધરેણાં છે તે હું નથી જાણખી શકતો, પણ નૃપુરને કું જાણખી શકું છું; કારણકે રામ સીતાજીની પામવંદના કરતો. વખતે હું એ નૃપુરને જોતો।

એકવાર સાગરમની આશ્રમમાં આ વિષય ઉપર ચર્ચા ચાલી. બાપુ તો ક્રાંતિકારી હતા જ. તેમણે કહ્યું કે, 'મને લક્ષ્મણનું આ વક્ષ સાડું નથી લાગતું.' પછી તેમણે મને પૂછ્યું, 'તારો આ વિષયમાં શો અભિપ્રાય, છે કે તું તો સાત્ર બહુ સારી રીતે જાણે છે' મેં કહ્યું કે, 'તમે જે દષ્ટિએ આ વક્ષનું તપસદ કરો છો એ દષ્ટિએ તો એ પસંદ કરવા જેવું નથી જ. લક્ષ્મણ બ્રહ્મચારી હોતો એટલે એણે સીતાનું મો જોયું જ નહોતું. એ બ્રહ્મચારી એવી મર્મદામાં રહે કે તેણે કોનું મો જોતું નહિ તો એ વાત બાદી છે. પણ હું આ વાક્યનો બીજો અર્થ કાઢું છું. આમાં લક્ષ્મણે સીતાના માત્ર ચતેશ તરફ ન જોયું એટલે જ અર્થ નથી. આમાં તો રામ લક્ષ્મણને પછી રહ્યા છે. એનો અર્થ એ કે રામ પણ એ ધરેણાં જાણખી શકતા નહિ. એટલે કે પતિ પણ પત્નીનાં ધરેણાં જાણખી શકતો નથી.

'આનો અર્થ એ કે શું રામ કે શું મીના, બંને અનાસક્ત હતાં. બંને એકબીજાની આકૃતિ નહોતાં જોતાં બહાર બંને એકબીજાને બ્રહ્મા સ્વરૂપે જોતાં. પણ લક્ષ્મણ તો સીતાનાં ધરેણાંની પૂજા કરતો, પાદાભિવંદન કરતો, એટલે એ ઉપાસનાની દષ્ટિએ ચરદાકૃતિ જોતો ત્યારે તેમાં પણ પર પહેરેલાં ધરેણાં પણ આવી જતાં. એ ધરેણાં સાથેની ચરદાકૃતિને મૂર્તિ સમજી તેની ઉપાસના કરતો.' ભારે મેં આ અર્થ કાઢી બતાવ્યો ત્યારે બાપુએ કહ્યું, 'તું તો સાત્રચર્યોને બહુ સારો બચાવ કરી જાણે છે,' તેમણે કહ્યું, 'એ કીક છે. બપો સુધી ચર્ચ શકે ત્યાં સુધી એમ જ થયું જોઈએ. સાત્ર-વચર્યોને સારો અર્થ જ કાઢવો જોઈએ. એટલે જ્યાં બ્રહ્મચારીના મનમાં એ ભારના આવી કે સામેથી જે ઓંઓ આવે છે ને હું જોઈ ન શકું તો તે એની એક નિર્બળતા સ્થાનો.'

આ સાંજળી મને હસતું આવી મધું અને મેં જમનાલાલજીને કહ્યું કે, 'આવી સીધીસાદી વાતમાં પણ આ એ દાર્શનિકો શા માટે મૂંઝવણમાં પડતા? એમણે એમ કાં ન વિચાર્યું' કે આ તો બધી વાસ્તવિકીની કલ્પના છે! પર ઊઠીને જમણમાં જમ્ય ત્યારે સાથે ધરેણાં લઈ જમ્ય એવા રામ મૂરખ નહોતા અને સીતાજી પણ જંગલમાં સાથે ધરેણાં લઈ જમ્ય એવા મૂખ નહોતાં. જ્યાં માત્રી લઈએ કે સીતાજીએ ધરેણાં પહેર્યાં હતાં બધી ઓંઓ ધરેણાં પડેરે છે. પણ કોણ એની દષ્ટિએ એ ધરેણાં જુએ છે કે એક દિવસ મારે આ ધરેણાં જાણખવાં પડશે કે એ મારી ભાગીનાં છે કે મારી પત્નીનાં છે.' એ સાંજળી જમનાલાલજી જોઈતા, 'આ તમે મોટી વાત કહી. હું મારી પત્નીનાં આગૂપજોળી ક્યાં નેધિં રાખતો રહું છું?'

સાથે જ જો કોનાજીએ આજ્ઞાએ પડેલાં

દોષ અને રાવણ જ્યારે તેમને ઉઠાડી ગયો ત્યારે તેમણે એ દૃષ્ટિએ ધરેણી કેંદ્રમાં દોષ કે જ્યારે તેમના પતિ અને દિવર આ ધરેણી જોને ત્યારે તેમને એમનો પતો લાંચશે, તે રામચંદ્રજી માટે કોઈ પણ ખામુસી મામડિયા માખુસી મફક એ રામચંદ્રિક હવે કે એ ધરેણી ઉપાડી પોતાના કાઠને પૂછે કે, 'લાઈ, તું આ ધરેણી આપાની રહે છે?' લાઈ પણ એ જવાબ આપે કે, 'મયાં તો નહિ, માત્ર પગનાં આબૂપણો આપાની રહે છે. કારણ કે સાંભળ મારાં મોળાં લાખી દના એટલે ક્યારેક ક્યારેક હું એમને પાવવંદન કરતો.' જરા નોંધી લેજો કે લાખમાથી એક માખુસ પણ લઠમજુના ચરિત્રમાંથી શીત નહિ શીમે કે રામચંદ્રજીની અનાસક્તિમાંથી પણ કશું નહિ રીમે. સાંધાસાંધા તર્જનની માખુસના મન ઉપર જોટલાં અસર થાય છે તેટલી મીઠુ મરચુ ભઠરાશીને કેરેલા વર્ણનની નથી થતી.

આ-તો ધર્મ શીલુ કાંતરાની વાન ! તો જુઓ, હું તો લઠમજુ પાસે એવું કહેવાડું કે 'મોટાભાઈ, મેં તો ક્યારેય એમના પગ પણ નથી જોયા અને હું બહુચારી એમના પગ જોઈને કરૂં. પણ શું ? મેં તો એમના પગની નાંચેની ધૂળ જ જોઈ હતી અને તે પણ એ ખ્યાલથી કે કદાચ એમના ત-દૃશી એ મારી તરફ ન આવે અને તેમના પગ નાંચેની રજકણ મારા શરીરના કોઈ ભાગને ન ચોટે.'

હવે કહો, હું માંધીજી અને વિનોબાજી કરનાં ચડિતોના તરતગતી ખરો કે નહિ ? પણ મારું આ તરતગતી બવદાગમા રતીમાર પગ કામ લાગે ? મારો તો એવો દાવો છે કે મારી આ વાન યુવાનોના ચરિત્રને નીચે પાડામાં મદદ કરશે.

અહીં આવણે એક વાન ધાનમાં નાખવી જોઈએ કે જ્યારે જ્યારે આપને કાતો કે ધર્મમંથાનું સમર્થન કરીએ છીએ, ત્યારે જ્યારે કાલ્ય અને તેના અસરકારનું સમર્થન થાય છે, એટલે કે અસરવનું સમર્થન થાય છે.

છેવટે એક વાન કડી દું જાનું કહેવાનું પૂરું કરું. ૨૭ વર્ષની વયે જ્યારે હું ધરે કોટી બદાર નીકળી ચૂક્યો હતો, ત્યારે કામચાત્રના વાને મેં એવા કાલ્યમંથામાંથી નક્કી છે કે જે ધર્મમંથા લેખાય છે. એ મ થો વાંચક પહેલાં અને એ વરતુઓનું જાન સુદા નહોતું !

કે કવિઓ અને તરતગતીઓ ! ઈશ્વરને ખાતર શીલુ કાંતરાનું કોડી દો જેમ દેહને ચીરવા છતાં આત્મા દાય નથી લાગતો, તેમ બવદારને ચીરવાથી સત્ય દાય નહિ લાગે. સત્ય જો મજબૂત જ છે તો આજે પણ સંસ્કૃતિથી દૂર રહેતી નાગા જાતિઓ વચ્ચે જઈ રહો, એરિકોને મળો, આદિવાસીઓને મળો, ગોડ-બીસેને મળો.

*

ગ્રાહક બન્ધુઓને

શ્રી ૫૨ માર્કેટનું લવાજમ એપ્રિલ ૧૯૭૦ થી માર્ચ ૧૯૭૧ 'સુધીનું હતું. આ અંક સાથે તેઓનું લવાજમ પૂરું થાય છે.

નવા વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા આઠ મનીઓઈરથી વેંજુવગ્ન-કાર્પાલિય ૨, રામજીનગર રાજકોટને સરનામે એપ્રિલ ૧૦-૧૯૭૧ સુધીમાં મોકલી આપશે જે રી અંક મોકલવાનું આપુ રાખી શકાય.

કેટલાક ગ્રાહકોએ ગયા વર્ષનું લવાજમ પણ ભયું નથી તેઓ એ વર્ષનું સાથે મોકલી આપે.

બવરધાની સરળતા ખાતર મનીઓઈરથી અથવા એકથી લવાજમ મોકલવા વિનંતિ છે. વી પી મનું નથી તો ઘટ્ટુ કરશે એવી આશા સાથે.

—સપાહક

‘દેરાણી-જેઠાણી રમે સોગઠે રે લોલ !’

આ લોકગીતમાં સમુક્ત કુટુંબની ધધુર એકસપીનું એક જુદું ચિત્ર આપણને જોવા મળે છે. આ ચિત્રને ભિન્ન ભિન્ન દષ્ટિકોણથી જોઈએ તો અમારી બે અર્થ નીકળે : એક તો સોજાઈની રમતમાં નિર્ભેજ મનોરંજન અને બીજો અર્થ ઘાય છે સ્પર્ધા. કુટુંબમાં દેરાણી કરતાં જેઠાણી વહેલી પરણીને વ્યાવી હોય છે એટલે જે માનમરતબો, મોળો પોતાનો અત્યાર સુધી સચવાઈ રહ્યો છે તે જાણી નવી પરણીને આવેલી દેરાણી ન પડાવી લે એટલી જાગ્રતિ જેઠાણીને રાખવી પડે છે.

આમાં આપણે ઈર્ષ્યા-અસુખનો અસુખમતો રંગ ન ઉમેરીએ તો પણ આપણે નાચી-સહજ સ્વભાવ આવેા વિચાર અનાયતે પણ કથી લેતો હોય છે. પણ જો જેઠાણી સમજી લે.ય, વ્યવહારુ હોય-સમુક્ત કુટુંબની એકસ પી નૂટલી ન જોઈએ એવી કાર્યદક્ષ ને ઉદાર હૃદયવાળી હોય તો મોટીબહેનની જેમ દેરાણીનો વિશામ મેનથીને તેને પોતાની ફરમા લે છે અને જાણે બંન સગી બહેનો હોય એ રીતે કુટુંબમાં વર્તે છે.

સમુક્ત કુટુંબને સાચી રીતે અને સુખશાંતિ-પૂર્વક સલાવવાનો આજ એક ધારી માર્ગ છે. દેરાણીએ પણ જેઠાણીને મોટીબહેન સમજીને, એના સ્વમાનને જરાકે આંચ ન આવે એવી રીતે એની સાથે વર્તવું જોઈએ આમ થતે તો પિયરની તમામ માયા, મમતા લાડ-કાડ એને જેઠાણી પાસેથી મળી રહેતે. ‘પારકાને પોતાના’ કરવાની જે જૂની કલેવત આપણામાં પ્રચલિત છે તેના કારણે અર્થ દેરાણીએ અગ્રી સ્થાનનો ઈ : જેઠાણીના નાજકોને એને પોતાના બાળકો ગણવા જોઈએ એના સગાવવાલા પોતાના સગાવવાલા છે એવું માત્ર ઉપર ઉપરથી નહિ પણ અંતરની સાચી ઘાજણીથી વ્યક્ત થતું જોઈએ થઈ કુટુંબમાં

કદાચ એવું પણ બને કે જેઠાણી સામુ જોવા કંડપ રાખતી હોય, વાતવાતમાં વાંક કાઢતી હોય, મેણાં ટોણાં મારતી હોય ત્યારે પણ દેરાણીનું મોહુ તો હસવું જ હોવું જોઈએ. સાચા જવાનો વાળવાના હોય ત્યારે પણ જલ્દીમાંથી વિવેક તો ન જ જવો જોઈએ કે કંડવાય ન આવતી જોઈએ આમ સહન કરવું એ એક આકરી કમોટી છે, પણ સહનથીલતાનું અંતિમ ફળ સાડું જ આવે છે એમ અનુભવે જણાયું છે. જેઠાણીનો સ્વભાવ આકરી હોય, ઉમ હોય તોય દેરાણીની સહનથીલતા સામે એને અંતે નમવું પડે છે. અમિતે ઘીથી નહિ પણ પાણીથી ઘાંત કથી ઘસાય છે.

આના અનુસંધાનમાં મારા પાડોશની એક વાત કું તમને કડું જેઠાણી ૨૬ વર્ષથી પરણીને આવી છે, ત્રણ બાળકો છે ઘરમાં સામુ-સસરા નથી, નણંદ છે પણ સાસુરે છે, જેઠાણીએ સાડું ઘર જોઈને દિવરને પોતાને ધારે જ પરણાવેલા. દેરાણી ઈન્ટર સુધી ભણેલી છે પોતે જાણું ભણેલી નહિ એટલે આટલું ભણેલી દેરાણી પાસે રસોઈ સિવાય ઘરનું બીજું કામ શી રીતે કરાવાય ? આવા સંકોચથી કામ-લાસલુ-કપડાં અને બીજો ઠસરડો પોતે જ કર્યા કરતી હતી.

દેરાણીએ લોભ દિવસ તો આ બધું જોવા ક્યું. અંતે એનાથી સહન ન થવું ત્યારે એણે ઉપકાર કરતી હોય તેમ નહિ પણ પોતાની ફરજ છે એમ માનીને અતગની બ્રિટી લાગણીથી જેઠાણીને કહ્યું : ‘મોટીબહેન, આજથી રસોઈ તમે કરજો, બાકીનું બધું હું કરી નાખીશ હું વધારે ભણેલી છું એટલે આપું કામ મને ક્યાં સોંપાય એમ માનીને તમે ક્યું બોલતાં નથી પણ મારા ભણ્પરમાં એવું કર્યા નથી થીખડાવવામાં આવ્યું કે ભણેલાં ઘરનું કામ ઘણું નહિ’

દેરાણીની વાત સાંભળીને જેઠાણીની આંખમાં જળજળિયા ભરાઈ આવ્યા પેટની જાણી દીકરી હોય તોય માનું આટલું પેમાં ન બજે દેરાણીને

પોતાની નજીક ખેંચી અત્યંત વાતસલ્ય અને મમતાથી જોડાણી બોલી : 'ના બહેન' આતુ ગઢાવેતડું' હું તમને નહિ કરવા દઉં, તમે તમારા મા બાપને હેર કશું કામ કયું' નથી એટલે ફારસે પણ નહિ. અને તમે ૧ કર્કા બોધું' કામ કરો છો ? રસોઈ કંદો છો, બજારમાંથી ચીજ-વસ્તુ લઈ આવો છો, બધાનાં ભાણાં સાચવો છો અને મારા ત્રણ ભાળકા તો તમારા કેટલા બધા હેવાયાં થઈ ગયા છે ! એ તમામને તમે નવહાલો-ધોવડાવો છો, સાડી ચીતે જાખોને કાળાએ મોકલો છો. તમારા આખા પહેરાં તો હું જે એની આટલી બધી સંભાળ નહોતી રાખતી'

આજે આવી ચિત્ર બહુ ઓછા જેવા મળે છે સંયુક્ત કુટુંબમાંથી વિભક્ત કુટુંબની ભાવના ધીમે ધીમે જોર પકડતી જાય છે : નાનોભાઈ પરણીને આવે છે એટલે આઠ દહાડા પછી જુદા થવાની વાત કરે

છે આનો તમામ દોષ જોડાણી - દોરાણી માથે આવે છે : "બેરાઓની વચ્ચે કડવાઈ થઈ એટલે જુદા થવું પડ્યું" આ વાત રોજની થઈ ગઈ છે. સાસુનો જવાબ આકચ્છે દોષ પણ જો દોરાણી-જોડાણીની વચ્ચે સગી જોનેા જેવો કુચેળ દોષ તો કુટુંબ-વ્યવસ્થાને કશો અંચ આપતી નથી ભાઈએ જુદા થવાની પાછળના કારણો તપાસીયું તો જણાયે એ કારણો તરફ જુલુલ દોષ છે : અંતરની અસહિષ્ણુતા વૃત્તિ જ કુટુંબની અભેદ છીવાવમાં ફરી કદીજ ન પૂરતી એવી તરક પારે છે. અને અન્ન જુદાં વાપ છે એટલે મન પણ જુદાં થઈ જાય છે.

એટલે આપણે ઘરઆતમાં બેધુ' તે પ્રમાણે દોરાણી-જોડાણી રમે રોગકેરે લેવા !' એમાં ખોટી કોંસાનુસી, અદેખાઈ કે હરીફાઈ નહિ પણ જ્ઞાનદ-કચ્છેલ અને હેનડોનની જ ભાવના થોવી ભેદએ આ ભાવના જ આપણા સંસારને સ્વર્ગ બનાવી શકે છે.

એક શ્રીમંત વિદ્યાધી'એ હોસ્ટેલના મોઝરને સંભાળીને કહ્યું : 'લે, સરસ કામ કરવા બદલનું આ તારું ઈનામ.' મોઝરે નવાઈ પામી પૂછ્યું : 'શાનું ઈનામ આપો છો ?' સામેથી જવાબ મળ્યો : ત્રણ ત્રણ દિવસનો તું મારો અભ્યાસખંડ સરસ રીતે સાફ કરી ઘસારે લે એનું.' 'પણ... આ મિથ્યા માહિતી તમને આપી કોણે ? મેં તો તમારો ખંડ કદી સાફ કર્યો જ નથી તે !' 'ત્યારે સાફ કરનાર કોણ હશે ?' વિદ્યાધી'એ વિચાર્યું, તે દિવસે જમવા ન જતાં, તે ખૂણે સતારીને ઝીલો રહ્યો. એટલામાં તો આચાર્ય પોતે ઝાડુ લઈને આવી પહોંચ્યા, અને આકુ' પાછું જોવા વિના મ કી પડવા વાળવા નજરોનજર નિહાળીને શ્રીમંત વિદ્યાધી' પાસે પડી ગયો. અનુભવી આચાર્ય કહ્યું : 'તને જે કામ ન ફાવે કે ન આવડે તે કરી આપવાની યા યોગ્યવાની મારી ફરજ છે. કલાકારે માત્ર મુંદર ચિત્રો જ નથી ચીતરવાનાં, પહેલળના જીવનમાં પણ એવી જ કલાદૃષ્ટિ દાખવવાની છે આવી સુખદના રાખીએ તો જ જીવન દીધી ઉઠે' આ પ્રસંગે બસેલી કલાદૃષ્ટિ જીવનભર જાળવાઈ રહી. આચાર્ય' હતા જ્ઞાતનામ કલાકાર નંદલાલ મસુ.

‘પ્રાર્થના કરી’ એ વાક્યામાં જ ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર છે નહિંતર કેવી પ્રાર્થના કયાય ? એને ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી તેનો અનુભવ થેનાં પહેલ જ ‘ઇશ્વર છે’ એમ આ લે સ્વીકારી થેતુ પડે છે સતો, મહાત્માઓ તથા પવન મનરોએ પરાપૂર્વથી ઈશ્વરના અસ્તિત્વ વિશે આપણામાં ત્રદા પ્રગટાવી છે ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો એક અખન સ્વીકાર કયાં પશ્ચી સ્વાભાવિક બ્રહ્મ જો છે કે, ઈશ્વર કયા વમે છે ? પરંતુ કેવળ વિચાર કયાંથી અનરને સતોત મળતો નથી એ તો કયાં સુધી ઈશ્વરને સમી આમે દહોદદ મળાય નહિ અને તેને વસ્તુતઃ અનુભવાય નહિ, ત્યાં સુધી ઈશ્વર વિશેનો સાચો મેળ મળતો નથી તેની સાથે સીધો સંબંધ બાધી શકાય તો ઈશ્વર વિશેની સપૂર્ણ પ્રતીતિ થાય છે પ્રાર્થના દારા ઈશ્વર સાથે સીધો સંબંધ બાધી શકાય છે અને પરિણામે ઈશ્વરની પૂરી અનીતિ થાય છે

ઈશ્વર સાથે અનેક રીતના સંબંધ બાધી શકાય છે તમારી માતા, તમારો પિતા, તમારો મિત્ર અમર તમારો માલિક હોય તેવી અનેક રીતથી તેનું સાથે સંબંધ કેળવી શકાય છે જે રીતનો સંબંધ બાધે તે રીતની ભાવના તેના તરફ તાપ્તી પ્રાર્થના કયાંથી દિનપ્રતિદિન તેના અનિધ્યમાં પડેલી શકાય છે હાખના તરીકે તમે તેના શ્વેતક જની પ્રાર્થના કરશો તો અતરમાં એવો જ ભાવ ઉત્પન્ન થશે કે, ‘હે માલિક ! મને સાચા માર્ગે દોરી શકના પથે પ્રેરજે, જેથી હું સત્પત્નો માર્ગે ન ચૂકું’ અત્યેકના હૃદયમાં વસી રહેલો ઈશ્વર આવી પ્રાર્થના જરૂર સાંભળે છે, જેટલું જ નહિ, પણ તમને સત્પત્ના માર્ગે દોરશે અને જગતનાં સૌ પ્રોત્સાનો સામે ઝુકવાનું અધ્યાત્મ જગ પાવુ આપશે આવી પ્રવજ સક્તિ કેવળ પ્રાર્થના દારા મેળવી શકાય છે પ્રાર્થના દારા ઈશ્વર અને આપણી વચ્ચેના સનન સંબંધની યાદ આપજુને રહે છે ખરી રીતે, ઈશ્વરની

અને આપણી વચ્ચે એક અરખની ઓત વડે તો છે જ, પરંતુ તેનું જ્ઞાન આપણે ગ્રામી દીપ્ત છે આ જ્ઞાનને પુનઃ જાગૃત કરવાનું કામ પ્રાર્થના દારા સધાય છે જાગૃતની આખમિયામધીની રમખા, મા સક્ષાત્ સામે જોમી હોય તોપણ જાગૃત તેને જોઈ શકતું નથી કારણ તેની આખ મીથેલી છે તેની જ રીતે ઈશ્વર સન્મુખ હોવા જતા, મીથેલી આખો તેને જોઈ શકતી નથી આખો ઉઘાડના જ જેમ જાગૃત સામે જોમેલી માને સન્મુખ જુએ છે તેમ આપણી આખના પગળ ખૂલવાવિત જ સક્ષાત્ મા અર્થાત્ ઈશ્વર દેખાય છે વસ્તુતઃ મ તે સામે જોમેલી જ હતી, પરંતુ આમે નધ હોવાથી તેને જોઈ શકતા નહોતા. માટે આમેને જરૂર ઉઘાડશે તો ઈશ્વર આમે જોમેલો દેખાશે તે તો સ્વનખૂતી તમારી સમક્ષ ખડો છે, પરંતુ આપણે તે વીકરી મયા જીએ, અને તેથી ઈશ્વર અને આપણે લુલા છીએ એવો બ્રહ્મ આપણામાં પેમી મયો છે, અને પરિણામે નાદક દુખી દુખી થઈ રહ્યા છીએ. એક વખત હૃદયમાં મિગળેલો ઈશ્વર સન્મુખ છે એવું જ્ઞાન મળતા જ, અતીતર વિનાના રડના બાગકને મા મળતા જે આનંદ થાય છે તેવો જ આનંદ અને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે આ જ્ઞાન મેળવવા પ્રાર્થનાની આવશ્યકતા છે

નિયમિત રીતે પ્રાર્થનાના અભ્યાસથી આપણે દિનપ્રતિદિન ઈશ્વરના સાનિધ્યમાં જઈ રહ્યા છીએ તેમ જાણે છે આપણા મનમાં પવિત્ર ભાવના જાગે છે અને રોજના બ્યવહારમાં પણ શુદ્ધિ આવતી મનુજવાય છે રામદાસની સાધના-અવરધામાં ઈશ્વરનું પવિત્ર નામરમરજી તેનો મુખ્ય આધારસ્થાન હતો નિત્યના સનન નામસ્મરણથી, ઈશ્વરના સાનિધ્યનો આનંદ મળતો હતો એવું જ નહિ પણ રામદાસ અને ઈશ્વર જુદા નથી, એવી નદકારગતિ જનમની હતી ઉપવાસ, એકાંતવાસ, ને સતોનો સત્સંગ-આ

સૌ સાધનાનો હેતુ ઇશ્વરનું સતત ચિંતન રહે, અને સૌ વૃત્તિઓને ઇશ્વરમય કરવા સાડુ છે. પ્રાર્થના દાગ વૃત્તિઓનો ઇશ્વર સથે યોગ સધાય છે અને એ વાર તે રસારાદના અનુભવ પછી ધર્મીય ઇશ્વરનું વિસ્મય અસહ લાગે છે આ અનુભવ ઇશ્વરના સૌ ભક્તોનો છે.

શરૂઆતમાં પ્રાર્થના દાગ મતો અનુભવ ઇશ્વરને 'મહા ન મહા' જવો લાગે છે અનરમાં એક પ્રકારનું યુદ્ધ અને ખેડા-ખડી જેવું લાગે છે. વૃત્તિ તદ્દાકાર ચત્રાચનામાં તે નિશ્ચિત ઓસરી જાય છે અને હૃદયમાં એક પ્રકારનો પરિનામ થાય છે. જળામાયી બહાર મટેની માછલી સરો કદ્ય સાધક અનુભવે છે ફરી ફરી વૃત્તિને સ્થિર કરી તદ્દાકાર કરવા તે ઇચ્છે છે એક ધર્મીય અનુભવ લા રસારાદની પુન તુર તેને જાગે છે અને આખરે વિરહના આત્રા અનેક અનુભવો પછી ઇશ્વરના સતત ચિંતનની રિધિ પ્રાપ્ત થાય છે આ રિધિતિનું વર્ણન ખરેખર અવર્ણનીય છે.

ઇશ્વરપ્રાપ્તિની ઇચ્છા ધર્મીઓ કરે છે ખરા, પરંતુ તેની ખરી લાગી કેમકે તે ઇશ્વરના વિરહમાં જીવનના નિષ્ફળતા કેટલા અનુભવ છે? વારતવિક રીતે જોતા જ જણાય છે કે ઇશ્વરનું વિરમરણ આપણા માટે રાજાસાધક મની મનુ છે.

પ્રાર્થનામાં, ઇશ્વર પાસે જીવનના પાર્શ્વિક મુખો કરી પાયાના નર્મિ ઇશ્વરના સાનિધ્યમાં બધે નિધિ અનાયામે આવી મગે છે. પરંતુ ઇશ્વરની

પ્રાપ્તિ કરતાં દુનિયાનાં ક્ષણભર ઔશ્વર્યો આપણને વધુ રિધિ છે એટલે ઇશ્વર પાસે તેની પાયાના કરીએ પીએ.

ભગવત્ ગીતામાં અનન્ય માટે ઇશ્વરનું ચિંતન કરનારનાં સૌ જવાબદારો ઇશ્વરે ફરીકારી છે અર્થાત્ ઇશ્વરપ્રાપ્તિ જેવું ક્ષેત્ર છે અને તે ઇશ્વરના ચિંતનમાં સતત નમ્ર છે તેઓની ખુશી ઇશ્વર દાખે છે રામદાસનાં સધના આશ્રમાં જ્યારે તે કેકડેકાણે ફરતો હતો, ત્યારે ખાવા પીવાનો અને રહેવાનો તેને કાંઈ આશરો નહોતો. તે તો ઇશ્વરના સતત ચિંતન, રમરણ અને તના ઉપરના દૃઢ વિશ્વાસ ઉપર નિર્ભર હતો. પરંતુ જ્યાં જ્યાં તે જતો ત્યાં ત્યાં ઇશ્વરના સમાધનો દાખર-દાખર અનુભવ તેને સતત રહેતો હતો અને ત્યાં રિધિમ સ્વયંભો મા પછી તે તેની આશર્યાક કરીત સત્તજ નેરા હતો. માં ઇશ્વર પાસે સસાગનાં ક્ષુરક વસ્ત્રોની કરી પાયાના કરવી નહિ.

સૌથી ઓછ પ્રાર્થના તેા એક જ છે કે 'હે ઇશ્વર! મો તારો મનાવ અમર' તુ મારો થા' વસ્તુત આપમ ઇશ્વર! બનાવે કે તે આપણો થાય તેના કાર્ષ્ક ફે નથી નો પાસે સતત આ પાયાના કરે.

અસતો મામ્ સદ્ગમય
તપસો મામ્ વૃષોતિર્ગમય
મૃત્યોમામ્ અમૃતમ્ ગમય ॥

પ્રભુ પાસે માગવું એ પ્રભુના પ્રેમનું અપમ ન છે

જ્યાં મુખી આપણે પ્રભુ સાથેનો આપણા સાથે નબળા સંબંધના નથી દેતા ત્યાં મુખી ધણી ધણી ઉચ્ચના આપણે માટે સેવીએ છીએ અને પ્રભુ પાસે, આપણા પરમ પિતા પાસે એવી નાંચણી કરીએ છીએ, 'હે પ્રભુ તું મને આપણી ઉચ્ચા રૂચી કરજે' ખરી રીતે જ્યાં મારીને આપણે પ્રભુ પ્રત્યેના આપણા પ્રેમનું અપમાન કરીએ છીએ જ્યાં સાચો પ્રેમ હેવ ત્યાં માંગણી એ અનશય રૂપ છે, એ પ્રેમમાં કયા જાતે છે કારણ, કયા પ્રેમમાં તેા એવી અદ્ભુત શક્તિ રહેવી છે કે અને તેા આપણને શાની જરૂર છે એ પહેલાંથી જ જણાવે છે અગ્રેજીમાં વધાર્થ જ કહ્યું છે.

'Love anticipates'

— સુરુકયાલ મલિક

પાકાં ટમેટાંમાં એક અદ્ભુત ગુણ એ છે કે તેનાં વિટામિનો બીજાં શાકભાજીઓની માફક દેવતા ઉપર રંધાતાં એકદમ નાશ પામતાં નથી તેની બીજા એક વિશેષતા એ જોવામાં આવી છે કે તેનો મુરખો કે અધાર્મિક જે સંભાળીને રાખવામાં આવે તે। મહિનાઓ સુધી તે પથેલાંની માફક જ વિટામીનયુક્ત રહી શકે છે ઘોટલો, રેંકટારંગિયા અને ઘોંઘાં વપરાતી ટમેટાંની ખાટી મીઠી ચટણી જેને 'મેસ' કહે છે તે પણ પોષક તત્ત્વો અને વિટામિનથી ભરેલી હોય છે ખાટી પૃદી, ભુંજેલા ચણા, પકોડા, સમોસા વગેરે સાથે આ ચટણી ખાવાનો રિવાજ ઘણા પ્રચલિત છે. આ ચટણી રચિકર અને સુખાને વધારનારી છે

ટમેટાંમાં 'એ', 'બી' અને 'સી' એમ ત્રણેય વિટામિન છે મનુષ્યના શરીરના બધાં ભાગો માટે, બાત્રોની શારીરિક વૃદ્ધિ અને મોંઘળી પછી ન ખાઈ ગયેલા શરીરની તાજાગ મેનરવા વિટામિન 'એ'ની જરૂર રહે છે. વિટામિન 'એ' ચામડી અને શ્વાસનળીને સ્વચ્છ, મજબૂત અને ભીની રાખે છે સાથે સાથે તે શરીરને જળવાન પણ ખનાવે છે જેથી રોગના જંતુઓ માલસના શરીરમાં પ્રવેશ ન થી શકે જેમનામાં વિટામિન 'એ'ની ખામી હોય તે ખમી ટમેટાંના સેવનથી દૂર કરી શકાય છે વિટામિન 'બી' હૃદય, વકૂન, રક્ત અને પાચનક્રિયાને સ્વચ્છ ને સુદૃઢ રાખે છે અને વિટામિન 'સી' લોહીને ઘુલ્લ અને આંતરડાંને સ્વચ્છ રાખે છે. આ ઉપરાંત હાડકાં ને દાંતને મજબૂત કરવામાં પણ એ મદદ કરે છે આથી ટમેટાંમાં ત્રણેય પ્રકારનાં વિટામિન ભરપૂર પ્રમાણમાં હોવાને કારણે ઘણાં માટે એ બહુ લાજની છે સ્થીર નાભી હોય ત્યારે પણ જો ટમેટાં ચીડાં તે જ રોગોને ના આક્રમણની ખતર અસર માનવને તતાથી છકતી નથી

ટમેટાંનો પ્રયોગ કે.વાઘ ગેનોમાં પણ જાય

છે તારમાં ટમેટાંનો રસ (અં. સપ) બહુ ફાયદો કરે છે આ બનાવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે :

પકા ટમેટાંને લઈ તેમને ઉઘાળવાં. પછી કપડાંથી કઢી તેનો રસ કાઢી લેવો. આ રસમાં લવણ, જીરુ વગેરેનો વધાર કરવો અને ઘોંઘા પ્રમાણમાં મીઠું નાખી તાવના દરદીને એ સૂપ આપવો. આ સૂપ લોહરની અકુચિને દૂર કરે છે અને બુખને વધારે કરી શરીરના તાવને ધાંત કરે છે. સાથે સાથે શરીરમાં પોષકક્રિયા પણ કરે છે.

ટમેટાંનો પ્રયોગ પેટનાં દર્દો, આંત્રપુચ્છોષ (અ એપેન્ડાઈટીસ) અને અનિદ્રા (અં. કાચીઆ) વગેરે રોગોમાં ઘણા ફાયદો કરે છે. મનુષ્યના જીવનના રહસ્ય માટે જો જો તરતની જરૂર છે તે તમામ ટમેટાં છે. એમાં લોહતત્ત્વ અને ચૂનાત્ત્વ તત્ત્વ (અ. આર્બન) એન્ડ ફેલ્સિયમ) પૂરતા પ્રમાણમાં છે જેટલા માટે તેનામાં શક્તિ વધારવાની અને હાડકાં મજબૂત કરવાની ક્ષમતા છે ટમેટાંમાં પ્રોટીન, પોટેશિયમ, ફોસ્ફરસ, ગંધક, કલોરીન વગેરે દ્રવ્યો પણ બીજાં શાકભાજીની તરખામણીમાં વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે.

જોબોની દટિ કોઈક વર્ષ ગઈ હોય, આમિ જાણતાં આવડતાં હોય તેમને માટે ટમેટાંનો નિર્ધારિત પ્રયોગ બહુ લાજની નીવડે છે પાંડુરોગના દર્દીને જો લાલ ટમેટાંનો રસ આપવામાં આવે તો તેની દુર્બલતા દૂર થઈ જાય, તેની બૂબ વધે અને ધીરે ધીરે તેનો રોગ પસ દૂર થઈ જાય. ટમેટાંનું ચાક સાફ દરમ લાવે છે અને તેનાથી કબજિયાત નથી થતી. કોરોય છે કે જાડા શરીરવાળા માણસો જે નિર્ધારિત રીતે ટમેટાં ખાય તો તેમની રમુજતા દૂર થઈ જાય. સાંધાનાં દર્દો અને હાડકાનાં દર્દોને માટે પણ ટમેટાંનો પ્રયોગ લાજની બને છે.

‘જીવનમાંગદ્ય’

લેખક શ્રી ચાંપણી વિ ઉદેશી નરસેન

કાર્યાલય, અમદાવાદ ૭

પાનાં ૧૭૧, મૂલ્ય રૂં ૨-૫૦

શ્રી ચાંપણીબાઈનો આ બીજો તારિલુક વિચારો પ્રેરનારો લેખક યક છે. આ અગાઉ ‘જીવનધાર’ બહાર પડી ચૂકું છે જેને અત્યંત સફળતા મળી ચૂકી છે. એ જ શ્રીશ્રીમાં આ બીજું મુદ્દર પુસ્તક ઉપલબ્ધ બને છે.

શ્રી ચાંપણીબાઈ સ્વભાવે ક્રાંતિકારી નથી એટલે કે જૂનુ તોણને નવું કરવામાં નહીં પરંતુ જૂનામાંથી જે સત્વશીલ અને મગલમય યોગ તેના ઉપર નવાની માંડણી કરવામાં તેઓ જરૂર માને છે બાપામાં ઝડ-ઝમક કે કંઈ નાખે તેવા વાક્ય પ્રયોગોનો તેમને મોહ નથી. છતાં આ પુસ્તકના ૪૦ લેખોમાં તેમની સીમ અને સાર્વિકભાષા હ્રદય સોમરથી ઊતરી જાય છે. ચોલોસિંહ વર્ધનો ‘જીવનસંધર્ષ’, અને અનુભવ નિષેધ કેવો હોય તે જોવું જાણવું યોગ્ય તો આ પુસ્તક અવશ્ય વાંચવું જોઈએ. જે વિષયસૂચિ અહીં રજૂ થઈ છે તેના તરફ દષ્ટિપાત ફેંકતાં કોઈ-પણ વચના, કોઈપણ મેત્રના અને ગમે તેવી રસરુચિ મંગલના પાઠકને અખૂટ પ્રેરણા મળે તેવી ચિંતન-સામગ્રી અહીં ચલવર થઈ છે અને તેનો આસ્વાદ નાનાથી માંડીને મોટા તેમજ સોડા ધણું વાંચી ચક-નારથી માંડીને વિદ્વાન સુધી એક ચરખો થઈ શકે છે, જે પૂઠા વચ્ચેનું આખું પુસ્તક અને પાનેપાનું ચિંત્ય સામગ્રીથી ભરપૂર છે અને તેમાં કોઈ એક લેખની કે અમુક લેખોની પસંદગી કરવી પણ મુશ્કેલ બને તેવું ઉચ્ચ પાત્ર દેક સુધી જળવાઈ રહ્યું છે. “જૂનું-નવું નહીં પણ સારું-નરસુ” “અંતર દીવણી શણા” “ઉદમે વર્ષે મને કેવું થાજે છે ?” “ના કરેતાં પણ શીખો” “બાંધણી-દાંપત્યની ગુડ ચાવી”, “મધોરાગુચ” “અધિરત-આરતનું ભાવંકર કે-ચર” “લખવું યા માટે-વાંચવું યા માટે” - આટલાં ઉદાહરણો

‘બસ થઈ પડશે. વિદ્યુદ્ધવ’ ચાંપણીબાઈ આવા વધુ પુસ્તકો ગુજરાતને આપી, ચિંતનસાહિત્યને સમૃદ્ધ બનાવે એ અનિવાર્ય.

‘કેમિસ’ - ભંગાળ, ભોડાળ, બાવિ,

સંપાદક શ્રી સોપાન

સુકાની નૂતન પુસ્તક શ્રીશ્રી

અનુ. ૭૧ મૂલ્ય ૧-૫૦

‘સુમતી’ હવે પુસ્તકશ્રીશ્રીમાં બહાર પડતાં, વિરતન મૂલ્ય ધરાવતું સાહિત્ય શ્રી સોપાનના સંપાદનથી મળવાનો લાભ થયો છે. જનનુઆરી ૭૧ અંકમાં કેમિસના ભંગાળ વિષે અદ્યતન રાજકીય સમીક્ષા રજૂ થઈ છે તેની પુસ્તક રૂપેની રજૂઆત માત્ર શાસ્ત્રીય નથી પણ સંદર્ભગ્રંથની ખોટ પાડે તેવી સમર્થરીતે લખવામાં આવી છે. પુસ્તકને તખ્તકાએમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે. ‘ભૂતકાળની જુમિકા’, ‘જે’ત્રદારની બેકા પટેલા’, ‘મોસારજીબાઈની વિદાય’, આસેપો અને આત્માનો અવાજ, રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી પછી, એકતાનો અનિમ પ્રવાસ, એમ લગભગ સો પાનામાં કેમિસ વિષે ૧૯૭૧ની ચૂંટણી સુધીની સમીક્ષા ચરસ દોઢીમાં વિષદ રીતે રજૂ થઈ છે. રાજકારણમાં રસ લેતા સૌ કોઈને માટે આ પુસ્તકનું વાંચન અનિવાર્ય જણાયે. પ્રવાસી પરિસ્થિતિને કારણે તેમજ ૧૯૭૧ની મંપસતની ચૂંટણી બાબતે પડવાથી આ પુસ્તકને બીજો ખડ છાપેલા જરૂરી બન્યો છે અને તેનું પ્રકાશન માત્રમાં થવાની જાહેરાત આ પુસ્તકમાં થઈ છે તેથી દેખીતી રીતે જ સંપૂર્ણ ચિત્ર મેળવવા માટે બન્ને ખંડો વાંચ્યા પછી જ અવકાશ રહે છે. તો પણ જે કાલ ભૂતકાળ બની ગઈ તે ઓછી ઐતિહાસિક નથી. કેમિસ સત્તા ઉપર આવે અથવા રહે તો પણ જે આવકો તેની પ્રતિબંધે લાગ્યો છે અને બંકિતઓની પ્રતિબંધન ખંડન થયું છે તે પાછાં મળનાર નથી. ‘સુમતી’એ પુસ્તક શ્રીશ્રીમાં રાજકારણ, અર્થકારણ, જાહેર જીવનના સંબંધતા સલાહોનો પરિચય, તેનું મુશ્કેલ તથા સર્વોચ્ચ સમીક્ષા પ્રગટ થીને એક ન દુરસ્ત રચનાત્મક પ્રયોગ ક્ષાવ ધરેલ છે.

દેશજીવન કાર્યાલય

૨, રામકૃષ્ણ નગર

રાજકોટ-૨

ગ્રાહક બંધુઓને

ધણાખરા ગ્રાહકોનું લવાજમ એપ્રિલ ૧૯૭૦ થી
માર્ચ ૧૯૭૧ સુધીનું હતું. આપને બધા મળીને કુલ
બાર અંકો મળી ગયા હશે.

નવા વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા આઠ મનીઓડરથી
ઉપરને સગનામે એપ્રિલની દસ તારીખ સુધીમાં
મોકલી આપશો જોથી અંક મોકલવાનું ચાલુ રાખી
શકાય

કેટલાક ગ્રાહક મિત્રોએ ગયા વર્ષનું લવાજમ
પણ ભર્યું નથી તેઓ જે વર્ષનું લવાજમ રૂપિયા સોળ
મોકલી આપશે તો આભારી થશું.

વ્યવસ્થાની સરળતા ખાતર મનીઓડરથી અથવા
ચેકથી લવાજમ મોકલી આપવા વિનંતી છે. વી. પી. થી
વધુ ખર્ચ થાય છે એટલે મ. ઓ થી લવાજમ મોકલવાની
સડું કાળજી રાખે એવી કૃત્રી વિનંતી છે

આશા રાખીએ છીએ આપ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ
રહી પૂરે સહકાર આપશો.

— સંપાદક

માનવીની ભવાઈ

અધાર આ શો જગમા ડવાયો ?
'કાલોન્નિલોક્ષયકૃત' મુ આવ્યો ?

સદારના બીંધળ નાદ ગાજો,
શાંતિ તળો દેહ પી ખાય આજો

અધ્યા ખૂંટી માનવ ઉરમાંથી
કોધે સહુની ધમ્મ આજ રાત્રી,
વૈરાગિ આ શો બડકયો ભવાનક
જલી રહી માનવતા અવાચક

ખ-યો રિપુ માનવ માનવીને,
રવાઈ બરીને મદમસ્ત નેનો,

'જાણે વિજેતા જગનો જ હું છું,
કોઈ ન મોટે મુજથી ગણું છું.

વિજ્ઞાનને કિ કર- મે' બનાવ્યો
આકાશ વાયુ જેલમાં હેડા યો !

નિયોક મારે ચરણ નમાવું.
મારી પ્રશસ્તિ જગમા કરાવું'

હમે વિધાતા - મૃદ માનવીને,
આ શા રચ્યા તારલ ભૂખ તે છે.

વિરાટ બપોરે કરશે પ્રકોપ,
મૃદ્ધિ તણી હમ્મી ધશે અવોપ

હિંસા ત-ની ભૂખ હજી ના ધરાઈ ?
ભૂખો મગી રી કરતા ભવાઈ ?

લાજે વિધાતા, મનુવસ લાજ
નેઈ લીલા માનવીની જ આજે

વડવાસિ વૈરનો વિપ્રવે આવીને કોણ કારશે ?
શમાવા આગ દિ સાગી અજલિ કોણ છાટશે ?

હરિલાલ બક્ષ્યા